JONAS PUZINAS

RINKTINIAI RAŠTAI

I

PROISTORĖ

LITUANISTIKOS INSTITUTO LEIDYKLA
1983

JONAS PUZINAS

SELECTED WORKS

I

PREHISTORY

INSTITUTE OF LITHUANIAN STUDIES PRESS
1983

Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį
Iš kapų milžinų
Ir išgirsti nors vieną, bent gyvą žodelį
Iš senųjų laikų!

Maironis

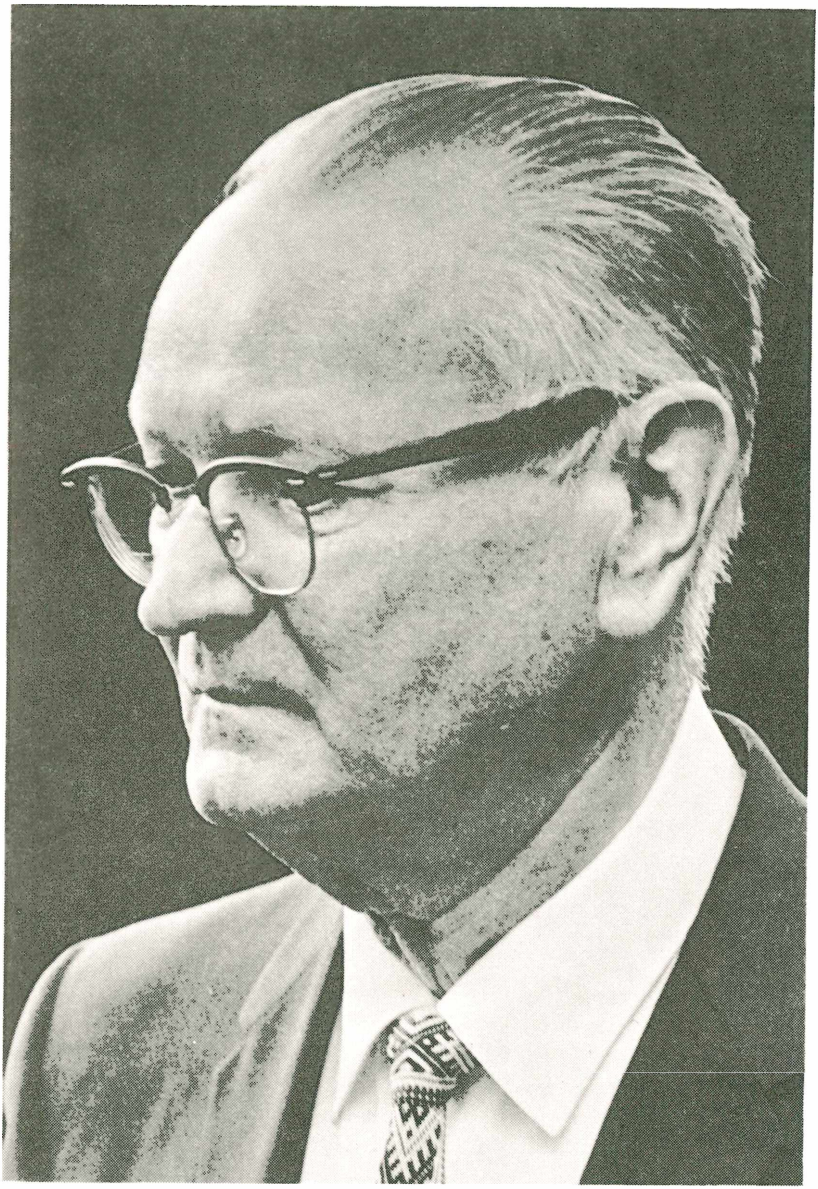

J. Pirasnay

Spaudai paruošė / Edited by
ANTANAS MAŽIULIS

© *1983, K. Puzinienė*

Published by
Institute of Lithuanian Studies
2422 West Marquette Road
Chicago, IL 60629, U.S.A.

Library of Congress Catalog Card Number: 82-84676

Spaudė M. Morkūno spaustuvė
3001 W. 59th Street, Chicago, IL 60629

TURINYS

Turinys 9
Leidėjo žodis 11
A. Mažiulis, Prof. dr. J. Puzinas ir jo mokslinis palikimas 13
Dr. Thomas Remeikis, Prof. Dr. Jonas Puzinas 23
A. Mažiulis, Prof. dr. J. Puzino raštų atranka ir rašybos klausimai 27
Santrumpos 30

I. LIETUVOJE IŠLEISTI DARBAI

Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 33
Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje ... 199
Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose 229
Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose 239
Priešistorinė archeologija ir jos tyrimo metodai 259
Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra 264
Mūsų prosenovės kultūros taku 281
Lietuvos kapinynams prašnekus 291
Bronzos amžius Lietuvoje 297
Geležies amžius 307
Biržų apskrities priešistoriniai laikai 323
Brėslaujos apskrities priešistoriniai laikai 326
Šis tas iš Įpilties tyrinėjimų 331
Drohičino plombos 333
Aušros laikotarpio archeologija 335
T. Narbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas 346
Tadas Daugirdas 355
L. Krzywickis Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas 363
Šis tas iš Tarptautinio archeologų kongreso Osloje 371
(Lietuvių protėvių klausimais) recenzija
Prof. J. Žilinskas, Lietuvių protėviai 379
Litauische Vorgeschichte 384
Stand der Archeologischen Forschungen in Litauen 392

II. SVETUR IŠLEISTI DARBAI

Ledynai ir pirmųjų žmonių pasirodymas Lietuvoje 413
Ankstyvųjų Lietuvos gyventojų kultūros ir tautybės klausimas 424
Mažosios Lietuvos proistorės bruožai 437
Sūduvių problema 459
Sūduva naujausių archeologinių tyrinėjimų šviesoje 472

Zanavykų krašto proistorė 496
Švėkšnos kraštas Baltijos pajūrio archeologinių tyrinėjimų šviesoje 538
Šis tas iš Panevėžio krašto proistorės 626
Žvilgterėjus į dabartinės Lietuvos archeologijos darbus 643
Niekada nebuvom užsisklendę nuo pasaulio 647
Žvilgsnis į naujausius Lietuvos archeologinių tyrinėjimų darbus 653
Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgeschichte 674
Origins of the Lithuanian Nation 688

III IŠ RANKRAŠČIŲ

Senasis akmens amžius 729
Neolito kultūra prieš atsikeliant indoeuropiečiams 771
Baltai žalvario amžiuje 792
Prekyba su Romos Imperijos provincijomis 803

RODYKLĖS

Vardynas 815
Vietovės 821
Dalykinės rodyklės 837
Place names (and index) 857
Orts- und Sachregister 862

CONTENTS

(All studies, except where noted, are in Lithuanian)

Contents (in English) 9
From the Publisher 11
A. Mažiulis, "Prof. Dr. J. Puzinas and His Legacy of Scientific Works" 13
Dr. Thomas Remeikis, "Prof. Dr. Jonas Puzinas" (in English) 23
A. Mažiulis, "The Selection of Works by Prof. Dr. J. Puzinas and the Problems of Orthography" 27
Abbreviations 30

I. WORKS PUBLISHED IN LITHUANIA

Findings of the Most Recent Archaeological Explorations 33
Archaeological Explorations in Lithuania at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Centuries 199
The Early Iron Age Grave in Kurmaičiai 229
The Double Grave from the 4th Century A.D. in Veršvai 239
Archaeology and Its Research Methods 259
Culture of the Post-Glacial Inhabitants of Lithuania 264
Our Prehistoric Culture 281
The Evidence from the Burial Mounds in Lithuania 291
The Bronze Age in Lithuania 297
The Iron Age 307
Prehistorical Times in the District of Biržai 323
Prehistorical Times in the District of Breslauja 326
Some Findings from the Explorations of Įpiltis 331
Lead Seals of Drohiczyn 331
Archaeology During Lithuania's National Rebirth at the End of the 19th Century (the Period of "Ausra") 335
T. Narbutas — Explorer of Our Prehistory 346
Tadas Daugirdas 355
L. Krzywicki — Investigator of Lithuania's Castle Mounds 363
From the International Congress of Archaeologists in Oslo 371
The Question of Lithuania's Ancestors (Review of Prof. J. Žilinskas' work "The Ancestors of Lithuanians") 379
Lithuanian Prehistory (in German) 384
The Status of Archaeological Research in Lithuania (in German) 392

II. WORKS PUBLISHED ABROAD

Glaciers and the Appearance of First Inhabitants in Lithuania 413
The Question of Culture and Ethnicity of the Early Inhabitants of Lithuania 424
Outline of the Prehistory of Lithuania Minor 437
The Problem of Sudovians 459
Sudovia in the Light of the Most Recent Archaeological Investigations 472
Prehistory of the Land of Zanavykai 496
The Area Around Švėkšna in the Light of Archaeological Investigation of the Baltic Seacoast 538
Some Data from the Prehistory of the Panevėžys Area 626
A Consideration of the Most Recent Archaeological Works in Contemporary Lithuania 643
Wing-fibula in Lithuania and Its Significance for Trade History (in German) 674
Origins of the Lithuanian Nation (in English) 688

III. FROM THE MANUSCRIPTS

The Old Stone Age 729
Neolithic Culture Before the Appearance of Indo-Europeans 771
Balts During the Bronze Age 792
Trade with the Provinces of the Roman Empire 803

APPENDICES

Name Index 815
Place Index 821
Subject Index 837
Place Names 857
Orts- und Sachregister 862

LEIDĖJO ŽODIS

Kolektyvinė istorinė atmintis sudaro vieną iš pagrindinių tautinės sąmonės dalių. Prof. Jonas Puzinas daug prisidėjo lietuvių tautinę atmintį atkurti, iš tikro jis ją mums „atkasė" ir moksliniai apibrėžė. Lituanistikos institutas džiaugiasi galėdamas prisidėti prie savo ilgalaikio nario ir nuolatinio darbuotojo pagrindinių mokslinių raštų surinkimo ir išleidimo šiame dvitomyje. Tikime, kad šia mūsų tautos pradmenų liekanų santalka bus pasitarnauta mokslui ir kiekvienam tautiečiui, siekiančiam geriau suvokti savo tautinę praeitį.

Šis kultūros paminklas Lietuvos mokslo žmogui pirmoje vietoje yra šeimos, ypač ponios Konstancijos Puzinienės pastangų vaisius. Prof. Puzino šeima pasiėmė visą finansinę leidybos naštą, už ką Lituanistikos institutas ir visi lituanistinio mokslo bičiuliai reiškia nuoširdžią padėką ir pagarbą. Lituanistikos institutas taip pat džiaugiasi ir tuo pačiu reiškia padėką savo nariui Antanui Mažiuliui, kurio rūpestinga ranka ir prof. Puzino darbų pažinimas sudarė šią raštų rinktinę.

Lituanistikos institutas

PROF. DR. J. PUZINAS IR JO MOKSLINIS PALIKIMAS

Sava tautos praeitimi visos kultūringosios tautos itin domisi ir rūpinasi. Senajai Lietuvos valstybei netekus nepriklausomybės, daugeliui lietuvių tautos istorija buvo nuostabus stiprybės šaltinis, iš jos sėmėsi pavergta tauta jėgų iki ji laisvės kovą laimėjo ir atkūrė vėl nepriklausomą Lietuvos valstybę. Taip pat, šalia sen. Lietuvos valstybės istorijos, jau XIX a. buvo susidomėta ir visai nauja istorijos mokslų šaka — archeologija, kuri iš kasinėjimų davinių bei radinių tyrinėja nerašytąją tautų istoriją, nors dėl įvairių ano meto sąlygų lietuviai nespėjo šiam naujam mokslui pasiruošti.

Nepr. Lietuvos metu buvo susirūpinta ir šia apleista mokslų šaka: rūpestingai rinkta senienos, įvairūs radiniai, steigta kraštotyros muziejai, kartais kasinėta ir jau ardomi kapinynai ir t.t. Tuo metu mūsų proistorė sulaukė ir paruošto šiems mokslams žmogaus, kuris vos vieno dešimtmečio metu labai daug nudirbo: tyrinėjo įvairius proistorinius paminklus, rašė tais klausimais ir paruošė Lietuvai pirmuosius šios mokslų srities tyrinėtojus, kurie tęsia jo pradėtąjį darbą likę tėvynėje: R. Jablonskytė-Rimantienė, Pr. Kulikauskas ir R. Volkaitė-Kulikauskienė ir svetur — M. Alseikaitė-Gimbutienė. Taip pat jis Lietuvos proistorės bei kultūros klausimais daug rašė, spausdino ir svetur gyvendamas, nors ne visus savo darbus baigtinai spėjo paruošti ir išspausdinti.

Jonas Puzinas gimė 1905 m. spalio mėn. 1 d. (sen. st. — rugsėjo 18 d.) Svaronių vienasėdyje, Deltuvos vls., Ukmergės aps. šviesių ūkininkų šeimoje. Dar nepasibaigus I pas. karui, jau lankė jis Ukmergės lietuvių miesto pr. mokyklą, o 1919 m. rudenį mokėsi Ukmergės gimn. ir 1925 m. ją baigė. Buvo tuojau paskirtas Ukmergės žydų vid. mokyklos lietuvių k. mokytoju, bet, prof. Stp. Kairio padedamas, išvyko į Kauną ir įstojo į Lietuvos univ. Humanitarinių mokslų fak., kur pasirinko lyginamąją kalbotyrą, lietuvių k. su literatūra ir pedagogiką, o atskirai dar domėjosi ir Lietuvos istorija. Pradėjęs dirbti Kauno m. savivaldybėje, nuo 1928 X 1 perėjo į Kauno m. muziejų, kur buvo muz. sekretorius ir konservatorius iki 1930 V 1, t.y. iki išvyko studijuoti į Heidelbergą.

Kauno m. muziejuje J. Puzinas nuolat susidurdamas su I pas. karo metu dingusiais ir Rusijon išvežtaisiais proistoriniais, istoriniais ar meno bei kultūros turtų sąrašais ir pastabomis, pradėjo jis rūpestingai rankioti tas žinias ir sudarinėti sąrašus, kelti išvežtųjų turtų grąžinimo reikalą, nes pagal 1920 m. su Sovietų Rusija sudarytą taikos sutartį: visi išvežtieji kultūros turtai turėjo būti grąžinti Lietuvai. Tuo pačiu rūpinosi ir Konstantinas Jablonskis, kuris sudarinėjo įvairių išvežtųjų archyvų fondų sąrašus, abu kartu pasitardami, ir vienas antram talkininkaudami.

1929 spalio 8—21 d. J. Puzinas buvo pasiųstas į Maskvą, kur Lietuvos įgal. ministras Jurgis Baltrušaitis buvo jau tais archyvų ir meno turtų reikalais padėjęs derybas ir gavęs net leidimą apsilankyti Centraliniame valstybės archyve, kurio dir. tuo metu buvo prof. M.K. Liubovksij. Dabar jie ten atsilankę surado, kad jau kai kurie Kauno m. privilegijų pergamentai buvo sudėti į vitrinas, kiti dar tebebuvo sandėliuose, bet Maskva juos visai atsisakė grąžinti kaip ir kitą dalį Lietuvos archyvų. J. Puzinas Maskvoje darė pastangų, kad būtų grąžinti ir iš Lietuvos išvežti archeologiniai rinkiniai, sutelkti Maskvos valstybiniame muziejuje, bet šio muziejaus vadovybė trumpai pareiškė, kad tokių iš Lietuvos rinkinių čia nėsą ir niekad nebuvę. Tuo metu J. Puzinui visai nebuvo gautas leidimas aplankyti Ginklų palatą Kremliuje, kur kaip tik buvo labai daug išvežtųjų Lietuvos istorijos turtų. Iš Maskvos jis turėjo išvažiuoti, nes Lietuvos archyvų atrinkimu ir jų išskyrimu Maksva visai neskubėjo. Ir tik 1930 m. buvo Lietuvai sugrąžinta 350 tomų įvairių archyvų bylų, bet visai nieko iš Lietuvos metrikos ir t.t., nors buvo ir įteikti smulkiai paruošti sąrašai kas ir kada iš Lietuvos į Maskvą išvežta.

J. Puzinas Kaune rinko medžiagą apie Ukmergės, Kauno ir Šiaulių miesto savivaldybes ir, paruošęs atskirų savivaldybių istorines apžvalgės, spausdino „Savivaldybėje", tuo sudomindamas mažąja tautos istorija ne vieną lietuvį. Ypač daug domės susilaukė jo darbas: „Iš Šiaulių miesto istorijos" (Savivaldybė, 2—9, 1929); kurį papildžius, buvo vėl spausdintas: „Šiaulių miestas ir jo istorija" prie „Šiaulių Metraščio" 1930 priedu, taip pat ir atskiru leidiniu. Šį nuolatinį J. Puzino polinkį rūpintis Lietuvos istorija pastebėjo prez. A. Smetona, kuriam talkino jis raštus beruošiant, ir pasiūlė studijuoti proistorę, parūpindamas ir švietimo m-jos stipendiją.

Pradžioje J. Puzinas norėjo rinktis Karaliaučiaus univ., kur buvo šalia ir Prūsijos muz. su gausiais Prūsos, taip pat Lietuvos bei Lenkijos proistorės rinkiniais atskirais radiniais, aplamai — labai svarbia Lietuvos proistorei pažinti medžiaga. Bet prof. dr. Jurgis Gerulis (Georg Gerullis) patarė tuo metu jam vengti Karaliaučiaus univ., nes dėl Klaipėdos kr. jau buvo susidariusios prieš Lietuvą ir lietuvius

šovinistinės nuotaikos, todėl ir manė, kad daug geriau bus Heidelberge; ten proistorės studijoms vadovavo prof. Ernst Wahle (g. 1889), taip pat gerai susipažinęs ne tik su Rytų Europos proistore, bet kasinėjęs dar ir Latvijoje, tais klausimais rašęs (žr. „Die Ausgrabungen in Rutzau und Bauske", Archaiologijas Raksti, I:2, Riga, 1928). Taip J. Puzinas ir išvyko į Heidelbergo univ. pas labai žymų Europos proistoriką dr. E. Wahle, kuris itin stengėsi įjungti proistorę į istorinių mokslų visumą, bet jau nesitenkino vien tik radinių aptarimu ir aiškinimu, jau ruošė proistorės visumai naujus kelius. Taip pat dr. E. Wahle jau atskiras proistorines vokiečių kultūros sritis pradėjo sieti su vėlesnėmis, istorijoje suminėtomis germanų tautomis ir t.t., kas metodiškai gana ryšku ir J. Puzino darbuose, pvz. aiškinant ryškesnes Lietuvos proistorės kultūrines sritis ir jas susiejant su žemaičių, kuršių, žiemgalių, sūduvių ir kt. suminėtais šaltiniuose baltų (aiščių) kilčių ar tautų vardais.

Heidelberge J. Puzinas studijavo proistorę, lyg. kalbotyrą ir klasikinę archeologiją, dalyvavo ir kasinėjimuose. Pas prof. dr. E. Wahle parašė disertaciją: „Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen" ir 1934 VII 5 gavo filosofijos daktaro laipsnį; tas darbas vokiečių k. buvo išspausdintas 1935 m. Kaune.

Grįžęs į Lietuvą J. Puzinas, 1935 X 1 buvo paskirtas Kauno m. muz. konservatoriumi ir direktoriumi, taip pat išrinktas ir Vytauto D. univ. Humanitarinių m. fak. Etnikos katedros vyr. asistentu, nes tuo metu Lietuvoje jis buvo pirmasis gerai paruoštas Vakaruose proistorikas, todėl vienu ir tuo pačiu metu teko imtis eilės neatidėliotinų darbų: pertvarkyti Kauno m. muz. rinkinius, vadovauti naikinamų kapinynų kasinėjimams ir paruošti šiam darbui žmonių.

Perėmęs Kauno m. muziejų pradėjo įvairius pertvarkymo darbus naujausiais proistorės mokslo reikalavimais. Bet iš pagrindų Kauno m. muz. senosiose patalpose pertvarkyti jau nebeteko: 1936 XI 1 įsigaliojo Vytauto D. kultūros muziejaus įstatymas, palietęs ir Kauno m. muziejaus proistorinius bei kitus rinkinius, o pats J. Puzinas buvo paskirtas ir Vytauto D. kultūros muziejaus Priešistorinio skyriaus vedėju. Dabar jis turėjo sudaryti ir įruošti Vytauto D. kultūros muz. patalpose visai naują skyrių, iš įstatymų pervestų ne tik Kauno m. muz. proistorinių rinkinių, bet ir iš Valst. archeologijos komisijos perduotų įvairių fondų.

Pradėjęs darbą naujai sudaromame Vytauto D. kultūros muziejaus Priešistoriniame skyriuje, buvo dar pasiųstas 1936 m. susipažinti su eile užsienio muziejų proistoriniais skyriais, k.a.: Karaliaučiaus, Berlyno, Kopenhagos, Malmö, Oslo, Rygos ir Tartu. Skandinavijos muziejų

poveikyje Lietuvos proistorės rinkiniams atsisakė vad. atskirų rinkinių išdėstymo, bet apsisprendė už visos Lietuvos proistorės vienumą: visus rinkinius, nežiūrint kas juos sudarė, tvarkė laiko seka ir papildomai dar juos išdėstydamas pagal raidos tipus, atskirai dar įjungdamas kapus ir t.t. Taip pat jis kiek pakeitė ir laiko tarpsnius grynai atsirėmęs Pabaltijo radiniais ir geografinėmis sąlygomis: Lietuvą metalai pasiekė kiek vėliau, nes ji nutolusi nuo Maž. Azijos ir Viduržemio jūros pakraščių, todėl tik prekybiniais mainais įsigyti metalai tiek Lietuvoje, tiek ir Pabaltijyje gerokai vėluoja. Dėl šių ir eilės kitų sąlygų J. Puzinas laikė, kad naujasis akmens amžius Lietuvoje ilgiau užsitęsė: nebuvo R. Pabaltijo kraštuose ir vad. metalų-akmens, arba vario (chalkolito), atskiro tarpsnio, nors ir žinomas vienas varinis kirvukas iš Tilžės apl. Taip pat ir žalvario amžius, kurį ne vienas svetimasis proistorikas dėl labai mažai žinomų radinių skaičiaus, manė, kad Lietuvoje lyg ir visai nebuvo, tai J. Puzino vėl suvėlintas ir jam priskirtas 1500—500 pr. Kr. laikas. Dėl labai negausių Lietuvoje prieškristinių geležies radinių ir dėl vad. R. Lietuvos piliakalnių kultūros, jis atsisakė nuo Hallstatto (700—450) ir La Tène (450—50) atskirų poskyrių-amžių, bet visą prieškristinį geležies tarpsnį sujungė į vieną ir pavadino prieškristiniu geležies amžiumi (500—0), ką teikė tik Lietuvai ir jos radiniams. Toliau J. Puzinas išskyrė: senąjį (0—400), vidurinį (400—800) ir naująjį (800—1250) geležies amžius, kurių paskutinį vėliau patikslino ir baigė 1200 po Kr., o vėlesnius laikus palikdamas jau Lietuvos istorijai.

Naujai įruošiamam Vytauto D. kultūros muz. Priešistoriniam skyriui iš Kauno m. muz. ir buv. Valstybinės archeologijos komisijos 6171 radinio ekspozicijai teatrinko vos 1953. Visi jie buvo tuojau konservuoti naujai įrengtoje šiems reikalams laboratorijoje, bet jų tik 1672 tepateko į ekspozicines spintas ir lentynas. Taip pat buvo dar pasiskolinta iš įvairių kraštotyros muziejų (Šiaulių, Kėdainių, Panevėžio ir kt.) 176 eksponatai, nes jų kaip tik trūko Lietuvos proistorės vieniui ir jos raidos pilnatvei. Muziejaus ekspozicijai buvo padarytos labai patogios metalo ir stiklo spintos, su atskirais sandėliukais radiniams jų apačioje, o atskiriems kapams pritaikintos vitrinos (gulsčios). Visi radiniai buvo išdėlioti Lietuvos proistorės laiko seka, papildant būdingus radinius dar ir jų raida, paruošiant radinių praplitimo žemėlapius ir t.t. 1938 I 25, dalyvaujant prez. A. Smetonai, vyriausybės nariams ir svečiams, šis skyrius buvo iškilmingai atidarytas lankytojams, o kartu virto ir Lietuvos proistorės mokslo pagrindiniu studijų židiniu, kur rinkosi pratyboms studentai, ruošė įvairius darbus ir t.t. Vytauto D. kultūros muz. Priešistorinis skyrius buvo pastebėtas ir svetimųjų proistorikų. Nuo 1938 m. studijų reikalais lankėsi proistorikai: prof. dr. C. Engel iš Rygos,

R. Indreko iš Tartu, W. Seefeld iš Berlyno, Oxensterna iš Upsalos, dr. K. Gloger iš Allensteino, prof. Fr. Balodis ir dr. E. Šturms iš Rygos, dr. H. Jankuhn, dr. H. Kirchner, J. Jodkowski ir kt.

Nuo 1940 m. pradžios, nukėlus į Vilnių iš Kauno Humanitarinių m. fak., o drauge ir etniką, J. Puzinas 1940 I 1 pasitraukė iš Kauno muz. dir., o nuo 1940 IV 15 ir iš Vytauto D. kultūros muz. Priešistorinio skyriaus vedėjo pareigų, perimdamas Vilniaus univ. Archeologijos muz. vedėjo pareigas bei įsijungdamas į Lietuvių mokslo d-jos muziejaus darbus ir kt.

J. Puzinas, dar studentu būdamas, dalyvavo P. Vokietijoje proistoriniuose kasinėjimuose, taip pat 1933—4 ir Lietuvoje Įpilties piliakalnio kasinėjimuose, o 1935 m. pradėjo pats kasinėti Seredžiaus sen. geležies amž. kapinyną. Vytauto D. kultūros muz. Priešistoriniam skyriui iš dalies buvo pavesta ir ardomųjų proistorinių paminklų apsauga bei tyrinėjimai, todėl po 1936 m. J. Puzinui teko dažnai pačiam vienam tuos ardomuosius kapinynus kasinėti arba vadovauti atskirų kapinynų tyrinėjimams, kai juos vykdė jau kiti, tam darbui dar skubokai paruošti, muziejininkai. Be minėtojo Seredžiaus kapinyno, jis yra tyrinėjęs pats ir su studentais dar šiuos didesnius kapinynus ir pilkapynus: Eigulių II, Kuokšių, Purvynų, Reketės, Sargėnų, Upytės ir kt. Atskirai tenka suminėti Graužių, Rimaisų ir Veršvų kapinynus, kur be žmonių kapų

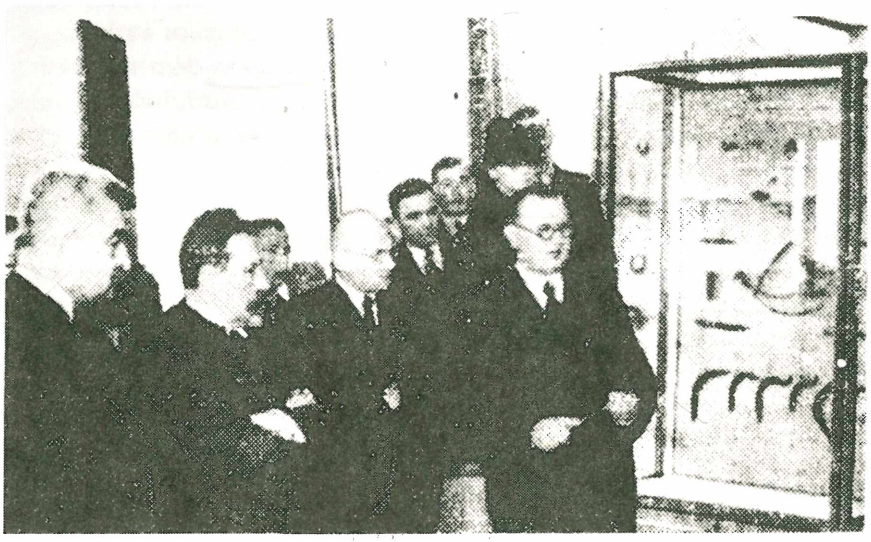

Prez. A. Smetona su vyriausybės nariais 1938.I.25 atidaro Vytauto Didžiojo universiteto kultūros muziejaus Priešistorinį skyrių.

buvo susidurta ir su arklių kapais, kurie mūsų proistorei praskleidė labai daug nauja. Taip pat kiekvienais metais yra lankęs, surinkęs vietoje žinias ir iššvalgęs Kultūros paminklų apsaugos įstaigai eilę kapinynų, piliakalnių ir kt. proistorinių bei istorinių paminklų.

Kasinėjimams taikė paskutinius proistorės mokslo reikalavimus, buvo labai pastabus, sekė mažiausius pasikeitimus ir visas smulkmenas rūpestingai žymėjo kasinėjimų dienyne. Jau Seredžiaus kasinėjimų metu, panaudojant mažą vandens švirkštą, griautiniuose kapuose pavyko kaklo srityje nuo žemių nuvalyti smulkius karoliukus ir jų iš vietos nepajudinus, t.y. nesuardžius pirminės eilės, surinkti pilnas jų apvaras; tai buvo didelis laimėjimas moterų kapų kasinėjimams Lietuvoje. Taip pat pavyko išaiškinti ir tvarkingai padėtų griautinio kapo 4—6 akmenų reikšmė, būtent jie nebelaikyti jau kokiais nors grynai apeiginiais, bet tik paprasta skobtiniam karstui atrama. Jo pastangomis ir nurodymais buvo parvežti keli žmonių (dvigubas vyro ir moters, vaiko ir kt.) kapai, taip pat ir arklio kapas į Vytauto D. kultūros muz. ir paruošti ekspozicijai.

Vytauto D. univ. Humanitarinių m. fak. Etnikos katedros vyr. asistentu jį išrinko 1935 X 1 ir J. Puzinas pradėjo skaityti istorikams bei etnikams Lietuvos proistorės kursus, 1939 VI 13 buvo pakeltas priv. docentu, nuo 1939 XII 15 docentu ir kartu su Humanitarinių m. fak. 1940 m. nukeltas į Vilniaus univ. 1940 m. Vilniaus univ. Etnikos katedrą suskaldžius į dvi savarankiškas etnologijos ir archeologijos katedras, J. Puzinas 1940 IX 20 išrinktas archeologijos katedros vedėju ir 1941 I 1 paskirtas e. ord. profesoriumi, 1941 III 6 dekano pavaduotoju, o nuo 1941 VI 26 — Humanitarinių m. fak. dekanas iki 1944 VII 3, t.y. kol dėl karo veiksmų pasitraukė iš Vilniaus ir Lietuvos. Taip pat Vilniaus univ. senato pavestas 1942 VIII 1—15 pavadavo rektorių prof. M. Biržišką.

Pasibaigus II pas. karui, 1945 Vokietijoje įėjo į Pabaltijo (Baltic) univ. organizacinį komitetą, nuo 1945 XII 6 paskirtas Filosofijos fak. prodekanu, nuo 1946 IV 12 baltų proistorės prof., 1947 XII 17—1948 IV 10 lietuvių sektoriaus prorektorius, 1948 IV 10—1949 IX 30 Pabaltijo univ. rektorius, t.y. kol išvyko į JAV.

Tiek Kaune, tiek ir Vilniuje J. Puzinas skaitė archeologijos pagrindus, Lietuvos ir baltų kraštų proistorę, eilę epizodinių kursų, jų tarpe: Vilniaus kr. proistorę, indoeuropiečių protėvynės klausimus, Lietuvos poistorės istoriją ir kt. Pabaltijo univ. skaitė Lietuvos ir Prūsos proistorę nuo ankstyviausių laikų iki istornių laikų pradžios ir taip pat epizodinių kursų. Tiek Kaune, tiek Vilniuje yra vadovavęs proistorės

pratyboms ir savo klausytojams vadovavo kapinynų ir kt. kasinėjimuose.

J. Puzinas dar studentu būdamas, išspausdino eilę straipsnių iš Lietuvos vietų istorijos, pvz. apie Kauną, sukilimus, jo pilį, ir kt., atsiremdamas ne tiek kitų raštais, kiek šaltiniais ir naujai užtikta medžiaga archyvuose. Išvykęs Heidelbergan, jis rašo apie naujus proistorės kelius, kuriuos tuo metu skelbė prof. dr. E. Wahle, o taip pat atskirais straipsniais skatina pažinti ir branginti Lietuvos praeitį, saugoti jos paminklus ir t.t. Disertacijoje pirmą kartą peržvelgia ankstyvuosius Lietuvos kasinėjimus, juos įvertina, pasisako prieš A.A. Spycin'o Lietuvos kultūrinių sričių padalas ir, vad. Raginėnų kultūrą, ir pirmas atskleidžia tą didelę proistorės radinių paskatą Lietuvos tautiniam atgimimui. Prie šių visos eilės klausimų dar ne kartą sugrįžo ir vėliau, nes vis paaiškėdavo naujų mūsų proistorės ir atgimimo sąveikos klausimų.

Pradėjęs sistemingai kasinėti Lietuvos kapinynus bei pilkapynus, jis paskelbė eilę straipsnių „Naujojoje Romuvoje", „Vaire", „Akademike", „Židinyje", V. D. Universiteto Medicinos fak. Darbuose" ir kt., kuriuose aiškino ne vieną mūsų proistorės klausimą, pradedant pirmaisiais gyventojų pasirodymais R. Pabaltyjyje, baltų (aisčių) atkilimu ir jų kultūros bei gyvenos raida. Pagrindinis šiais visais klausimais buvo jo darbas: „Naujausių proistorės rytinėjimų duomenys" (1918—1938 m. Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga), Kaunas, 1938, 131 p. su 56 pav. lent. ir 7 radinių žem. Čia jis apžvelgė visą jau žinomą Lietuvos proistorės medžiagą, suskirstė ją atskirais laikotarpiais, išskyrė radinių tipus ir jų raidą, aptarė išsiskiriančias kultūrines sritis, plačiau paneigė vad. Raginėnų kultūrą, atskirai sustojo prie K. Būgos prielaidos: lietuvių atkilimo prie Baltijos jūros laiko ir t.t., o su dr. A. Saliu paruošė lietuvių proistorės terminiją, kurią pirmą kartą jau visuotinai šiam darbui pritaikė.

J. Puzinas buvo pasiųstas dalyvauti Tarptautiniame archeologų kongrese 1936 m. Oslo mieste. 1937 VIII 15—20 jis dalyvavo Pirmajame Pabaltijo istorikų suvažiavime Rygoje, kur VIII 16 skaitė apie Lietuvos proistorės naujuosius darbus ir ši paskaita pateko į suvažiavimo darbus („Stand der archäologischen Forschungen in Litauen", Pirmā Baltijas Vēsturnieku Konference Rigā, 1938). Taip pat jis dalyvavo 1937 X 16—23 ir Elbinge, kur buvo susirinkę vokiečių proistorikai atskiram kongrese, ir X 19 vėl skaitė apie proistorės tyrinėjimų būklę Lietuvoje. 1939 proistorės mokslo reikalais lankė Varšuvos, Liublino, Poznanės, Gniezno, Dancigo muz., o Biskupine ir Gardine — kasinėjimus. 1940 buvo išrinktas Suomių archeologijos d-jos nariu korespondentu, o 1940

Antano Smetonos lituanistikos instituto Istorijos skyriaus nariu, 1941—44 Lietuvos mokslų akademijos Proistorės skyriaus vadovu.

Po 1944 m., jau svetur gyvendamas, atskirtas nuo Lietuvos muziejų, vėl rašė apie Prūsos ir atskirų Lietuvos sričių, pvz. Vakarų Lietuvos, Sūduvos ar Panevėžio proistorę; jie buvo spausdinti „Aiduose", „Lietuvoje", „Lietuvių Tautos Praeityje", „Lituanistikos Darbuose", „Lituanus" ir kt. Daug atskirų proistoriniais klausimais straipsnių spausdinta „Lietuvių Enciklopedijoje" I—XXXVI, Boston, 1953—1966 (buvo jis proistorės skyriaus red.) ir „Encyclopedia Lituanica", I—VI, Boston, 1970—1978. Taip pat jo proistorinių straipsnių yra atskiruose leidiniuose, k.a. „Vl. Nagevičius", 1962; „Panevėžys", 1963; „Lithuania 700 Years", 1969; „Lietuvos Universitetas 1579 — 1903 — 1922", 1972; „Švėkšna", 1974; „Zanavykija", I, 1978, „Rytų Lietuva", 1980 ir kt.

Iš šio, jau svetur gyvenant, tarpsnio atskirai tenka minėti vieną jo darbą: „Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgeschichte". Ur-und Frühgeschichte als historische Wissenschaft. Festschrift zum 60. Geburstag von Ernst Wahle, Heidelberg, 1950, p. 189—199; tai sukaktuviniame leidinyje, kurį paruošė ir leido prof. dr. E. Wahle buvę studentai, tuomet jau žymūs proistorikai. Šis J. Puzino darbas buvo tuojau pastebėtas Europos proistorikų ir paskelbtieji duomenys apie sparnines seges sunaudoti žymaus Europos proistoriko Hans Jürgen Eggers labai reikšmingame darbe: „Der römische Import im Freien Germanien. Text und Karten" (Atlas der Urgeschichte, I), Hamburg, 1951. Iš šio bei kitų J. Puzino darbų H.J. Eggers įrašė surastuosius Lietuvoje romėniškuosius radinius į žemėlapius, pateikė juos ir atskirame sąraše (28. Litauen, p. 157—158), kur suminima 14 radimo vietų (Nr. 2237—2250). Taip pat šis sparninių segių tyrinėjimas buvo pastebėtas ir kitų, k.a. J. Garbsch (Vokietijoje), J. Antoniewicz (Lenkijoje) ir t.t., bet iki 1972 kaž kodėl nežinomas Lietuvoje.

J. Puzinas buvo pradėjęs rašyti jau plačią Lietuvos proistorės apžvalgą, kurioje norėjo paliesti eilę klausimų, ypač tokių, kurių šiuo metu okupuotoje Lietuvoje negalima kelti ir tyrinėti, nes susikerta su marksizmo ir rusiškojo imperializmo reikalavimais. Yra išlikęs šio darbo sudarytas planas, parašyta ir atskirų skyrių bei jų apmatų; jų dalis ir čia spausdinama. Taip pat buvo užmetęs platesnį darbą apie rytinių Lietuvos sričių proistorę, kur būtų palietęs ir šių dienų Gudijos proistorės klausimus, būtent baltų proistorę prie Okos ir Pripeties upynų, kas šiuo metu Lietuvoje vis palikta nuošalyje . . . Šiam darbui jau buvo surinkęs daug medžiagos, bet mirtis neleido užversti nė ant stalo paliktų leidinių. Prie baltų proistorės jis buvo palinkęs nuo studijų

dienų, juos lietė Lietuvoje ir svetur; juos sprendė derindamas proistorę ir kalbotyrą.

J. Puzino proistorinių darbų reikšmė tebėra dar neišryškinta ir neįvertinta. Tai galima tebus atlikti tik laisvoje Lietuvoje, kai bus prieinami Vytauto D. kultūros muziejaus archyvai, kasinėjimų medžiaga ir visi jo raštai bei paskaitos; tada išryškės ir visų jo darbų visuma, jo nepaprastai didelis įnašas Lietuvos proistorei. Dabar Lietuvoje, pagal visokius nurodymus, apie jį rašoma mažai: daug metų jo vardas buvo visur nutylimas, vengta minėti jo spausdinti darbai, tik kartais buvo suminimas koks tai leidinys, pvz. „Senovė", IV, 1938, kur nenurodomas nė straipsnio vardas ir t.t., nors ten kaip tik pats didžiausias jo darbas: „Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys". Ir tik po 1968 m. pradeda minėti J. Puziną Lietuvos proistoriniuose darbuose, kartais sumini ir vieną kitą jo darbą, bet vis tik dar „Liet. Archeologijos Atlasas", I—IV, 1973—1977 iki šiol ne vieną iš darbų nutylėjo, pvz. „Stand der archäologischen Forschungen in Litauen", 1938, „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje", 1935 ir kt., nors juose buvo skelbiama tikrai pirmą kartą apie kai kuriuos Lietuvoje radinius, kasinėjimus ir naujai aiškinami, patikslinami senieji radiniai, kartais spausdinamos jų nuotraukos ar perspausdinami piešiniai, atitaisomos klaidingos žinios ir t.t. Visi tokie straipsniai priklauso ne tik LAA gale teikiamai bibliografijai, bet turėjo būti nurodyti ir prie atskirų Lietuvos Archeologijos Atlase suminėtų vietovių: tiek prie literatūros, tiek ir prie paveikslų, nes to reikalauja ne vien tik bibliografinis tikslumas, bet ir pagarba kiekvienam, kuris šiuo leidiniu naudosis, kuriam bus svarbu atsekti kas apie tą ar kitą proistorinių radinių vietą ar pačius radinius rašė ir t.t.

J. Puzinas rūpinosi ir visuomenine veikla. Dar Ukmergės gimn. priklausė moksleiviams ateitininkams, lietuviškojo sąmonėjimo klausimais kalbėdavo vietos ir apylinkių pavasarininkams, dalyvavo aplenkėjusių Ukmergės apl. atlietuvinimo darbuose ir t.t. Studentu būdamas ir lietuviškumo gilmenų siekdamas stojo į Neo Lituania eiles, dalyvavo ir kitose lietuvių draugijose, nors po studijų, persikrovęs muziejaus darbais ir paskaitomis, iš veikliosios visuomenės dalies lyg buvo pasitraukęs, bet ir toliau reiškėsi Lietuvių kalbos dr-je, Lietuvos istorijos d-je, įvairiuose vasaros mokytojų kursuose, Lietuvių mokslo dr-je (1940 ir jos valdyboje) ir kt., o 1941—42 slaptoje Rytų Lietuvos dr-je, kuri siekė prijungti lietuvių gyvenamuosius plotus ir studijavo kitas, spėjusias veik nutausti apylinkes, 1942 X 1—2 už tai buvo geštapo suimtas ir tik švietimo tarėjo dr. Pr. Germanto didelėmis pastangomis dar buvo paleistas.

Vokietijoje jungėsi J. Puzinas ir visuomeninėn veiklon: 1946 Lünebergo lietuvių s-gos skyriaus pirm., 1945 ten pat Lüneberge ir Liet. raudonojo kryžiaus pirm., 1945 IX 6—XI 1 ir visai britų zonai įgaliotinis, 1947 Šlezvigo-Holšteino lietuvių apyg. komiteto narys.

Atvykęs Amerikon: 1949—50 Philadelphijos lietuvių tremtinių d-jos pirm., vėliau kelis metus LB Philadelphijos apl. pirm., sugebėjęs įtraukti darbui ir senosios ateivių kartos žmonių. 1955—58 LB Tarybos narys ir jos prezidiumo vice pirm., 1967 XI suorganizavo III-jį Lietuvių kultūros kongresą Čikagoje, 1969—72 LB Kultūros tarybos pirm., buvo įsijungęs į Vliko ir Lietuvių laisvės k-to veiklą, Lietuvos tyrimo instituto, Lituanistikos instituto darbus, Mokslo ir meno simpoziumus, Lietuvių fondą, 1953—65 Lietuvių Enciklopedijos redakcijos narys ir eilės tomų redaktorius, dalyvavo skaitė paskaitų mokytojų savaitėse, vasaros metu studentams lituanistiniuose kursuose ir kt.

A. Mažiulis

PROF. DR. JONAS PUZINAS
1905-1978

"Scientific dark ages" enveloped Lithuania during the period 1795-1918, when it was under the imperial Russian rule. Eventually the famous University of Vilnius was closed (1832), Lithuania was left without an institution of higher education, and harsh policies of russification were instituted. In effect, the Lithuanian nation was deprived of a natural progress in arts and sciences. Only a few individual Lithuanians managed to attain university training. Thus, when Lithuania reestablished itself as an independent state in 1918, there were very few men of science and some disciplines completely lacked competent personnel. As a result of a decade of intensive effort, partly through the mewly established University of Lithuania in Kaunas (1922) and partly through studies abroad by Lithuanian students, the first generation of Lithuanian scholars emerged and provided the necessary foundation for rapid scientific progress in the 1930s. Prof. Dr. Jonas Puzinas belongs to that first generation of Lithuanian scholars who matured academically within their own native institutions and milieu. He was the first scientifically trained archaeologist of Lithuania, who almost single-handedly created the foundations for the investigation of the until then generally negelected Lithuanian prehistory.

Jonas Puzinas was born in 1905 in the district of Ukmergė, where he received his primary and secondary education. In 1925 he entered the new University of Lithuania, from which he graduated in 1929 with specialties in comparative linguistics, Lithuanian language and literature, and pedagogy. During his studies Puzinas joined the city of Kaunas administration, began working in the City Museum of Kaunas, where he served as secretary and curator during 1929-1930. This position, which was somewhat inconsistent with his university training, was fateful for his subsequent life. While at the museum, he began

studies in local history, producing a number of articles and a monograph on the city and history of Šiauliai (1930). As a result of these activities, in 1930 he was offered a state scholarship for graduate study abroad.

Jonas Puzinas decided to study at the University of Heidelberg, under the direction of Prof. Dr. Ernst Wahle, the noted scholar of European, including Baltic prehistory. Undeer Prof. Wahle's guidance, Puzinas studied prehistory, comparative linguistics, classical archaeology and participated in a number of archaeological expeditions with his mentor. In 1934 he capped his studies with the dissertation Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen *(published in 1935), for which he received the Doctor of Philosophy degree.*

From 1935 to 1944, when he had to depart from his native land, Prof. Puzinas played the leading role in reconstructing Lithuania's prehistory as organizer of archaeological excavations, systematizer and synthesizer of obtained data, organizer of scientific exhibits, and trainer of a generation of archaeologists. From 1936 to 1940 he served as the Director of the Department of Prehistory at the Museum of Culture in Kaunas, the principal historical museum of Lithuania. In this position he was in charge of archaeological research. He also served at the University of Lithuania (1934-1940) as lecturer and eventually as professor. When the University of Vilnius was reestablished under Lithuanian control in 1940, he moved there as professor and Chairman of the Department of Archaeology and Dean of the Humanities Faculty (1941-1944). During these years of scientific work in his native land, Prof. Puzinas in effect became the founder of scientific archaeological study in Lithuania. The following may be mentioned as his more prominent contributions to this endeavor:

1) As Director of the Department of Prehistory at the Museum of Culture, he directed numerous (27) archaeological excavations and provided for the description, classification, dating, cataloguing, and preservation of artifacts. Out of a rather loose and dipsersed collection of archaeological finds, he created a scientific exhibit at the museum, meeting the highest scientific standards of the time. He chose to arrange the exhibit items according to archaeological periods. The data at the museum provided the first systematic survey of Lithuania's prehisotry.

2) Prior to his work, the archeological time-table for Lithuania was derived from a general European schedule. Once the available pieces fell into place, it became eveident that the cultural development in

Lithuania followed a somewhat different schedule. Prof. Puzinas provided the necessary correctives for the archeological time-table, which remains essentially intact to this day.

3) With the assistance of linguists, particularly Prof. Antanas Salys, he developed Lithuanian terminology for archaeology.

4) In his writings and papers in international conferences, Prof. Puzinas synthesized the extant data on Lithuania's prehistory. Among the major works in this respect, republished here in Volume I, are: Naujausių archeologinių tyrinėjimų duomenys *(Findings of the Most Recent Arhaeological Explorations) (1938); the report to the First Conference of Baltic Historians, held in Riga in 1937, "Stand der archäologischen* Forschungen in Litauen," which was published in the proceedings of the conference (1938); the latest survey of Lithuania's prehistory in the book Lithuania 700 Years *(1969).*

5) Last but not least, he helped train the next generation of archaeologists, who today in Lithuania (Rimutė Jablonskytė-Rimantėnė, Regina Volkaitė-Kulikauskienė, Pranas Kulikauskas) and abroad (Prof. Marija Gimbutas at UCLA) continue unraveling the elusive pre-literate past.

At the end of World War II Prof. Puzinas found himself as a displaced person in Germany and in 1949 as an immigrant to the United States, where he resided until his death in 1978. During these postwar years Prof. Puzinas had to shift his academic activity. Being removed from original sources, Prof. Puzinas turned to analysis of published data and, increasingly, to the study of cultural history.

During the brief sojourn in Germany Prof. Puzinas headed the Lithuanian Division at the Baltic University in Hamburg-Pinneberg and briefly served as the university's Rector (1949). The Baltic University was established by the British occupational authorities to serve the many refugee students in Germany at that time.

Upon immigration to the United States Prof. Puzinas became one of the editors of the first universal encyclopedia in the Lithuanian language — Lietuvių enciklopedija *— which was published in 36 volumes in Boston (1953-1969). At the same time he devoted a good deal of effort to his own research, which culminated in numerous studies. Particularly valuable are his contributions on the ethnogenesis of the Balts, descriptions of Lithuanian castles, and evaluations of important personages in the Lithuanian national movement at the end of the nineteenth century. These studies comprise the second volume of his collected works.*

Prof. Puzinas was a member of the Institute of Lithuanian Studies and Chairman of its History Section. In this capacity he headed a team of scholars writing a new comprehensive history of Lithuania, but death prevented him from seeing this urgently needed work to completion.

No archaeologist or cultural historian of Lithuania can easily escape Prof. Puzinas' scientific achievements. Even historians in Soviet Lithuania, who for political-ideological reasons to this day had to avoid his name, are in fact using his works in their own studies.

Unfortunately, a collection of scientific articles cannot reveal the full measure of a man. Those of us who had the privilege of knowing and working with Prof. Puzinas, knew him as an erudite, multi-faceted, and a very warm human being. He was a gentleman in the grand manner and a lively companion, a person with an acute social conscience and an active participant in the affairs of his country and his community. He left us with an invaluable legacy — a better knowledge of ourselves and our world.

Dr. Thomas Remeikis
Calumet College
Hammond, Indiana

PROF. DR. J. PUZINO RAŠTŲ ATRANKA IR RAŠYBOS KLAUSIMAI

Šiam leidiniui J. Puzino raštus atrinkti talkino dr. Marija Gimbutienė, dar Lietuvoje pas jį baigusi proistorę ir gerai susipažinusi su jo paskelbtaisiais darbais. Ir juos atrenkant, pirmiausia buvo žvelgta kiek jie turi Lietuvos proistorės mokslui, jo raidai ir sampratai reikšmės, kiek juose buvo paskelbta naujų radinių, įjungtų į mūsų krašto proistorės visumą, kiek anuo metu buvo reikšmingi Lietuvos proistorės susidomėjimui, įvairių kultūros paminklų apsaugai, atsitiktinių radinių globai ir aplamai mūsų kultūros istorijai ir pan. Visi tie Lietuvoje ir svetur spausdintieji darbai labai dažnai pasirodė retai kur surandamuose leidiniuose, todėl buvo tikslinga sutelkti juos viename rinkinyje.

Dėl įvairių laiko ir spaudos sąlygų, kai kurie straipsniai buvo paties autoriaus suskaldyti, o kartais atskiram leidiniui ruošiant, tepaimta vieno ar kito dalis, prirašant jam įvadines ar tik baigiamąsias eilutes, todėl perspausdinamas tik pagrindinis, o gale nurodomi kiti trumpiniai ir t.t., išskyrus „Lietuvių Enciklopedijoje" ir „Encyclopedia Lituanica", kurios išleistos po II pas. karo Bostone, lengvai prieinamos ir, reikalui esant, nesunku patikrinti. Ir kai atrinktieji jo straipsniai rašyti ne vienu metu ir skirti dažnai labai skirtingos paskirties leidiniams, todėl ne viename jų pasitaiko eilė pasikartojimų, ruošiant spaudai, neišskiriant ir nuotraukų, teko palikti. Deja, tenka apgailėti, kad karo ir pokario metais vienas kitas straipsnis buvo visai be autoriaus žinios perspausdintas, sutrumpintas, nubraukti šaltiniai ir t.t. Visi tokie atvejai sužymėti straipsnio gale ir bibliografinėse pastabose. Labai gaila, kad tik nedidelei daliai spausdintų darbų, tėra išlikę rankraščiai, todėl daug kas nebebuvo galima sutikrinti ir tiksliai atsekti kas buvo parašyta ir kas išspausdinta, nors visas vietų ir kitas spaudos klaidas stengiausi atsekti ir ištaisyti, kas nurodyta ir pastabose. Taip pat literatūros nurodymai vienur buvo išnašose, o kitur įjungti į patį tekstą; dabar literatūra ir autoriaus pastabos nukelta kiekvieno darbo gale. Jei kartais reikėjo kas pataisyti ar papildyti, įdėta į laužtinius skliautus.

J. Puzinas lietuvių kalbą gerai mokėjo. Jis pats buvo klausęs ne tik lietuvių kalbos, bet ir kitų grynai kalbotyros kursų, taip pat kurį metą

dirbo pas prof. J. Jablonskį sekretoriumi, talkino prez. A. Smetonai pirmąjį jo raštų tomą ruošiant ir pan. Jis rašė gana nuosekliai, laikydamasis Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos gramatikos" (1922) rašybos ir tik vienu kitu mažmožiu nuo jos nukrypdamas, dažnai jau nauju paties J. Jablonskio taisymu pasinaudodamas. Ir šios rašybos, su mažomis išimtimis, jis laikėsi iki mirties.

Tiek nepriklausomoje Lietuvoje, tiek ir svetur, pradėjus įvairias rašybos reformas, vieną ar kitą rašybos naujybę ir pats J. Puzinas tuo metu taikė, nes rašybos reikalą itin jis sekė. Taip vienu metu Lietuvoje ir svetur yra rašęs „pjūvis", „pjaustinys", „jietigalis", „sluogsnis" ir t.t., bet daug dažniau jo straipsnius sava nuožiūra yra išlyginę ir nulyginę įvairūs redaktoriai. Taip „Lietuviškoje Enciklopedijoje" (IV, 1936) jo straipsniuose spausdinta „invijas" šalia įprastinio „įvijas", „jieškoti" šalia „ieškoti" ir t.t., kaip siūlė ano meto Rašybos komisija. Svetur spausdintieji straipsniai ir vėl būdingi marga rašyba, nes vienu metu laikraščiai ir žurnalai laikėsi vad. jablonskinės, o kiti — „Lietuvių kalbos vadovo" (1950) rašybos, o kai kurie vėl savos, k.a. „apylinkę" taisė į „apielinkę" ir „apyrankę" nutaisydami į „apierankę" ir pan.

Dabar ruošiant spaudai J. Puzino darbus, teko išlyginti rašyba. Pasitarus su prof. dr. P. Jōniku, buvo apsispręsta laikytis „Dabartinės Lietuvių Kalbos žodyno" (1972) ir kai kurių vėlesnių papildymų bei taisymų, kuo dabar seka ir kiti. Todėl dabar rašoma vėl „pjūvis", „skobtas", bet dar „sluoksnis", „ietigalis" ir pan.

Atskirai tenka pasisakyti ir dėl keliais žodžiais vardinių junginių rašybos, kuri tiek J. Puzino raštuose, tiek ir dabar tebeįvairuoja. Jau svetur, leidžiant LE, prof. A. Salio patarimu tebuvo rašoma vardinio žodžių junginio didžiąja raide tik pirmasis žodis, pvz. „Prūsų žemė", „Žemaičių kraštas" ir pan., ką siūlė jau ir J. Jablonskis (žr. Rinktiniai raštai, I, 1957, 185). Tuo pavyzdžiu pasekant, dabar rašoma: „Vytauto Didžiojo kultūros muziejus", „Vilniaus universitetas" ir t.t., nors dabar Lietuvoje nusistatyta rašyti po geografinio ar šiaip vardo dar pirmąjį žodį didžiąja raide, k.a. „Kauno Valstybinis istorijos muziejus", bet greta jau „Trakų istorijos muziejus" ir pan. tame pat puslapyje. Svetur spausdintuose darbuose paprastai rašomas visas vardinis žodžių junginys tik didžiosiomis. Ir, aplamai, dėl rašybos nelygumų, taip pat ir darbų baigtinės atrankos, kaip ir dėl likusių korektūros klaidų, skaitytojas tegali kaltinti tik mane.

Ruošiant šį leidinį talkino, ir mano nuoširdus padėkos žodis priklauso: dr. M. Gimbutienei, dr. T. Remeikiui, dr. K. Pemkui, Arvydui Pemkui, už sudarytą J. Puzino bibliografiją, dr. M. Morkūnui, P. Aleksai, K. Dėdelei, A. Pakalniškiui, jun., Ap. Bagdonui, skaičiusiam

vieną korektūrą, S. Girniui, Daliai Čepėnaitei-Žymantienei, paruošusiai kai kuriuos iliustracijoms piešinius, G. Čepėnui, perskaičiusiam angliškąsias korektūras, ir daugiausia p. Konstancijai Puzinienei, patikėjusiai man ruošimo darbą ir visą metą nuoširdžiai globojusiai bei visu leidimu besirūpinusiai.

Ir dėl rašybos nelygumų, taip pat darbų baigtinės atramos, kaip ir korektūros klaidų, skaityotjas tegali kaltinti tik mane.

A. Mažiulis

SANTRUMPOS

EL — Encyclopedia Lituanica, I-VI, Boston, Mass., 1970-1978
KSIIMK — Kratkije soobščenija o dokladach i polevych issledovanijach Instituta istorii material'noi kultury
LAA — Lietuvos TSR archeologijos atlasas, I-IV, Vilnius, 1974-1978
LAB — Lietuvos archeologijos bruožai, Vilnius, 1961
LAM — P. Tarasenka, Lietuvos archeologijos medžiaga, Kaunas, 1928
LAMD — Lietuvos TSR mokslų akademijos Darbai, Vilnius, 1961 ir kt.
LAT — Lietuvos archeologijos paminklai ir jų tyrinėjimai, Vilnius, 1958
LE — Lietuvių encyklopedija, I-XXXV ir papildymai, Boston, Mass., 1953-1969
LKPS — Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, Vilnius, 1973
LtE — Lietuviškoji enciklopedija, I-VII, Kaunas, 1933-1944
ML — Mūsų Lietuva, paruošė Br. Kviklys, I-IV, Boston, Mass., 1964-1968
MLTE — Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I-III, Vilnius, 1966-1971
NPTD — J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys, Kaunas, 1938
SMYA — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja (Finska Fornminesföreningens Tidskrift, Helsinki
TirŽ — Tauta ir Žodis, I-VII, Kaunas, 1923 ir kt.
VDKM — Vytauto D. kultūros muziejus
VDKMM — Vytauto D. kultūros muziejaus Metraštis, I, Kaunas, 1941
VDU — Vytauto D. universitetas
VU — Vilniaus universitetas

I

LIETUVOJE IŠLEISTI DARBAI

NAUJAUSIŲ PROISTORINIŲ TYRINĖJIMŲ DUOMENYS

Lietuvos proistorės mokslas yra dar labai jaunas.[1] Nors jo pradmenys siekia XIX amžiaus pradžią, romantizmo periodą, kada ir Lietuvą buvo pasiekęs dvasinis sąjūdis, paskatinęs labiau pažinti savo krašto praeitį, kalbą ir kitas tautines savybes, tačiau tik apie praėjusio amžiaus vidurį buvo labiau ir žymiai rimčiau susirūpinta Lietuvos prosenovės reikalais. Vyriausias šio darbo skatintojas ir vykdytojas buvo gr. Eustachas *Tiškevičius*. Jo rūpesčiu 1855 m. Vilniuje buvo įsteigta Archeologinė komisija ir 1856 m. atidarytas muziejus. Šiose įstaigose ir buvo sutelktas visas Lietuvos senovės paminklų renkamasis bei tiriamasis darbas. Tačiau nelaimingos politinės krašto aplinkybės gražiai pradėtą darbą sugriovė: Archeologinė komisija liko likviduota, turtingas Vilniaus istorinis muziejus išskirstytas ir vertingesni eksponatai išvežti į kitus Rusijos muziejus. Tik praėjusio amžiaus pabaigoje ir mūsų amžiaus pradžioje Lietuvos proistorės darbas pagyvėjo. Tuo metu keletas Petrapilio archeologinės komisijos siųstų asmenų atliko eilę kasinėjimų, kurie mūsų proistorės mokslui yra suteikę gana daug sistemingiau ištirtos medžiagos. Tik, deja, labai maža tų tyrinėtojų dalis yra paskelbę savo kasinėjimų rezultatus. Prie žymiausių ano laikotarpio tyrinėtojų tenka priskirti F. V. *Pokrovskį*, kasinėjusį rytinėje Lietuvos dalyje naujojo geležies amžiaus pilkapius ir sudariusį buvusių Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų archeologinius žemėlapius, Liudviką *Kšyvickį*, beveik dešimtmetį tyrinėjusį Lietuvos piliakalnius, Vandaliną *Šukevičių*, žymiausią Vilniaus krašto proistorės tyrinėtoją, ir pagaliau Tadą *Daugirdą*, sistemingai, nors ir nedaug, kasinėjusį įvairių geležies amžiaus laikotarpių kapinynus Žemaičiuose ir surinkusį didelį priešistorinių radinių rinkinį, kurs dabar sudaro nemažą Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Priešistorinio skyriaus dalį.

Po Didžiojo karo, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tuojau susirūpinta savo proistorės tyrimu. Jau 1918 m. pabaigoje Vilniuje buvo įsteigta Archeologijos komisija. Tačiau 1919 m. lapkričio mėn. 1 d., mirus energingam mūsų prosenovės tyrinėtojui Tadui Daugirdui, visas darbas pašlijo. Vėliau, nors Valstybinė archeologijos komisija ir

būdavo sudarinėjama iš kompetentingų asmenų, turėjusių labai daug gerų norų, tačiau jie, turėdami daug savo tiesioginio darbo kitose įstaigose, negalėjo atsidėti moksliniams proistorės tyrinėjimams ir senovės paminklų apsaugos darbui. Iki 1934 m. Valstybinėje archeologijos komisijoje nebuvo nei vieno nuolatinio apmokamo žmogaus, kurs būtų galėjęs dirbti bent organizacinį senovės paminklų apsaugos darbą. Per tą laiką, deja, nebuvo paruošta naujų jėgų, neišleistas taip būtinai reikalingas senovės paminklų apsaugos įstatymas ir šiaip per tuos du nepriklausomo gyvenimo dešimtmečius nepadaryta tiek, kiek buvo galima ir net reikėjo atlikti. Bet vis dėlto pastaruoju metu jaučiamas žymiai didesnis susirūpinimas šiais reikalais. Susirūpinta naujų jėgų paruošimu, atlikta nemaža kasinėjimų, V. D. kultūros muziejuje atidarytas priešistorinis skyrius, Humanitarinių mokslų fakultete nuo 1937 m. rudens semestro Lietuvos proistorė ir archeologijos įvadas yra įtraukta į istorijos skyriaus privalomų dalykų eilę ir t. t.

Per praėjusį dvidešimtmetį susikaupė gana daug naujos medžiagos, kuri suteikia mums progos kiek aiškiau pažvelgti į mūsų taip mažai ištirtą proistorę, leidžia nors bendrais bruožais rekonstruoti priešistorinių laikų žmonių gyvenimą, padeda išaiškinti vieną kitą proistorinės praeities problemą ir verčia mus iš naujo perkainoti bei kitaip išaiškinti ankstyvesnėje proistorinėje literatūroje įsigalėjusias teorijas. Čia pabandysiu trumpai peržvelgti chronologine tvarka pačius naujausius radinius ir apibūdinti pačius svarbiausius ligšiolinių proistorinių tyrinėjimų rezultatus.[2] Be to, šio darbo tikslas yra paskelbti nors mažą dalį naujausios medžiagos, kol susilauksime atskirų studijų apie paskutiniųjų laikų tyrinėjimus.

I

SENASIS AKMENS AMŽIUS, ARBA PALEOLITAS
(Nuo apgyvendinimo pradžios iki 8000 pr. Kr.)

Lietuvos apgyvendinimo pradmenys ir pačių pirmųjų šio krašto gyventojų kultūros bruožai tuo tarpu dar nėra kaip reikiant išaiškinti; maža kas yra bandęs dabar turimąją medžiagą panagrinėti, ją suklasifikuoti ir įterpti į chronologinius rėmus. Iki paskutiniųjų laikų to ankstyvojo poledyninio laikotarpio radinių turėta labai maža, todėl ir nebuvo įmanoma pradėti aiškinti šio paties ankstyviausio periodo problemų. Lig šiol daugumas proistorikų buvo nuomonės, kad patys pirmieji žmonės Rytų Pabaltijy, kartu ir Lietuvoje, pasirodę tik viduriniame akmens amžiuje, arba mezolite. Tačiau dabar turimoji medžiaga mus jau nukelia į žymiai tolimesnius laikus, į ankstyvąjį poledyninį laikotarpį. Apie ankstyvą žmonių pasirodymą mūsų krašte kalba ne tik jau anksčiau[3] pietinės Lietuvos smėlynuose (pvz., Mergežeryje, Mančiagirėje, Zervynose, Rudnioje, Vieciūnuose ir Zaviežoje) surasti paleolitinio pobūdžio titnaginiai *svidrinės kultūros* dirbiniai[4], bet ir paskutiniu metu *Puvočiuose* (Merkinės vls., Alytaus aps.) naujai aptikta šios kultūros medžiaga.[5] Čia, kaip matyti iš tuos radinius prisiuntusio matininko Prano Adomėno pranešimo, Merkio kranto smėlyne „vienoje krūvelėje", savo pirmykštėje padėtyje, buvo surasta Gravett'o tipo antgalių (pav. 1:6), gražių Font-Roberto tipo titnaginių strėlių su nuskaldytu koteliu (pav. 1:1-5), daug peiliukų ir šiaip titnago skaldinių. Šie Puvočių titnaginiai dirbiniai, savo tipais būdami visai artimi Lenkijos svidrinės kultūros dirbiniams, greičiausiai tenka priskirti senojo akmens amžiaus, arba paleolito, galui, nors Lietuvoje griežtai nustatyti svidrinės kultūros dirbinių paleolitinį ar mezolitinį charakterį dėl sistemingų tyrinėjimų trūkumo tuo tarpu dar neįmanoma. Tačiau, kaip matyti iš dabar turimos svidrinės kultūros medžiagos, ankstyvieji šios kultūros dirbinių tipai koncentruojasi pietinėje Lietuvoje. Iš to mes galime spręsti, kad pietinės Lietuvos aukštumose, iš kur ledynai anksčiausiai buvo pasitraukę, žmogus

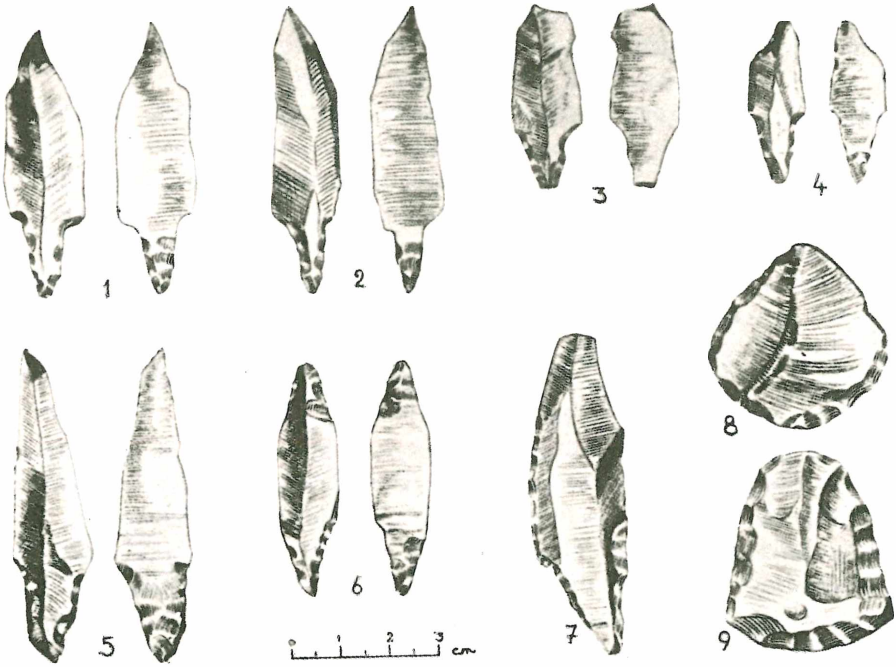

1 pav. Titnaginiai svidrinės kultūros dirbiniai: 1-5, 7 Puvočiai, Merkinės vls.; 6-8 Radikiai, Lapių vls. ir 9 Perloja, Varėnos vls.

pirmiausia įkėlė savo koją. Šie pirmieji Lietuvos gyventojai buvo, be abejo, paleolitinės kultūros atstovai.

Kada pietinėje Lietuvos dalyje pasirodė patys pirmieji žmonės, apytiksliai metų skaičiais tuo tarpu dar neįmanoma nustatyti. Tačiau, kaip matyti iš paskutiniųjų tyrinėjimų Rytų Prūsuose, sąlygos žmonėms atklajoti į mūsų kraštą buvo susidariusios jau gana anksti. Pvz., paskutiniuoju metu dr. Hugo *Grossas* žiedadulkių arba polių analizės būdu yra nustatęs, kad patys seniausieji Prūsų žemės žmonių buvimo pėdsakai siekia net 18000 metų pr. Kr.[6] Šiam laikotarpiui yra priskiriamas *Kulmo* aps. (Vakarų Prūsuose) surastas šiaurės elnio ragas su aiškiomis pjovimo žymėmis. Be to, Rytų Prūsuose žiedadulkių analizės būdu yra pavykę priskirti senajam akmens amžiui ir daugiau kaulinių dirbinių, pvz.: *Papelkių* (Labguvos aps.) šiaurės elnio ragas su pjaustymo žymėmis priskiriamas maždaug 14000 pr. Kr., *Opšrūtų* (Pilkalnio aps.) kaulinis ietigalis apie 11000 pr. Kr., *Gumbinės* kaulinis ietigalis apie 9000 pr. Kr. (šiuo metu ledynai jau buvo pasitraukę iki Östergötlando ir pietinės Suomijos; ir *Opšrūtų* kaulinis durklas apie 8500 pr. Kr.[7] Nors Lietuvoje tuo tarpu tokių ankstyvaus tipo kaulinių

dirbinių dar neturima, bet, reikia tikėtis, kad ateityje ir mūsų krašte, ypač pietinėje ir rytinėje dalyje, kur dėl ledynų susidariusios sąlygos žmonėms gyventi yra buvusios beveik tos pačios, kaip ir Rytų Prūsuose, tokių radinių bus surasta.

Kurios kilmės yra buvę tie patys seniausieji Lietuvos gyventojai, dar negalima nustatyti. Į Lietuvą jie yra atėję greičiausiai iš pietų vakarų paskui betirpstančius ledynus. Šio laikotarpio žmonės buvo klajokliai, žvejai, medžiotojai ir augalinio maisto rinkėjai. Sąlygos žmonėms gyventi yra buvusios gana sunkios. Klimatas, kaip matyti iš durpynų tyrinėjimų,[8] yra buvęs subarktinis: vasarą vėsus, o žiemą labai šaltas. Lietuvos gamta buvo labai panaši į dabartinę Laplandijos, Špicbergeno ar arktinės Rusijos gamtą.

II

VIDURINIS AKMENS AMŽIUS, ARBA MEZOLITAS
(8000—3000 pr. Kr.)

Daug daugiau radinių turime iš vidurinio akmens amžiaus. Ledynams galutinai pasitraukus ir pagerėjus klimatui, Lietuvoje susidarė žymiai palankesnės sąlygos žmonėms gyventi. Šaltas klimatas, vyravęs poledyniniame laikotarpyje, pamažu sušvelnėjo, temperatūra pakilo ir pasidarė šilčiau. Tačiau klimatas gerėjo gana iš lėto: iš pradžių jis dar buvo vėsokas (preborealinis), vėliau tapo borealinis (šiltas ir sausas), o mezolito gale atlantinis (labai šiltas ir drėgnas).[9] Kintant klimatui, apkito ir Lietuvos žemėvaizdis. Paplito miškai. Į Lietuvą atsikelia vis didesni žmonių būriai ir laikinai sustoja dideliuose smėlynuose palei upes ir ežerus. Todėl ir nenuostabu, kad tokiuose smėlynuose randama daug ano laikotarpio žmonių gyvenimo pėdsakų: įvairių titnago dirbinių, baigtų ir nebaigtų skaldyti. Be to, dabartiniuose durpynuose, vadinasi, ankstyvesnių laikų ežerų vietose, aptinkame įvairių įrankių, padirbtų iš kaulo ir rago.

Viduriniame akmens amžiuje, remdamiesi naujausia medžiaga, mes jau galime išskirti dvi kultūras: *titnaginę* ir *kaulinę*. Šios dvi kultūros, kaip matome, skiriasi ne tik medžiaga, iš kurios būdavo dirbami įvairūs įrankiai, bet taip pat ir radinių vietomis. Titnaginiai dirbiniai randami smėlynuose, vadinasi, tokiose vietose, kur kauliniai ir kiti organinės medžiagos dirbiniai negalėjo išlikti, o kauliniai bei raginiai įrankiai aptinkami tik durpynuose, senose buvusių upių vagose ar šiaip nuolat drėgnose vietose. Titnaginė kultūra, kurią tenka pirmiausia paliesti, nėra vienalytė, ir čia išsiskiria dar dvi grupės: *svidrinė* ir *tardenuazinė*.[10]

Svidrinė kultūra, Lietuvoje pasirodžiusi senojo akmens amžiaus pabaigoje, gražiausiai pasireiškė mezolite. Šios kultūros titnaginių dirbinių (Gravette'o antgalių, Font-Roberto tipo strėlių, apvalių paplokščių gremžtukų ir kt.) per paskutinį dešimtmetį yra surinkęs labai didelį kiekį K. *Jabłonskis* šiose vietose: *Drąseikiuose*, Lapių vls., Kauno aps. (čia surasta net per šimtą apvalios formos paplokščių

gremžtukų), *Varpiuose,* Jonavos vls., Kauno aps., *Skaruliuose,* Jonavos vls., *Saleninkuose,* Jonavos vls., *Eiguliuose II,* Pažaislio vls., Kauno aps., *Petrošiūnuose,* Pažaislio vls., *Laumėnuose,* A. Panemunės vls., Kauno aps., *Linkuvoje,* Lapių vls., *Merkinėje* (dešiniajame Nemuno krante), Alytaus aps., *Maksimonyse,* Merkinės vls., Alytaus aps. (čia rasta net apie 600 svidrinės tardenuazinės kultūros titnaginių dirbinių). *Mardasave,* Merkinės vls. (rėžtukai) ir prie *Glyno* ežero, Merkinės vls.[11] Be to, svidrinės kultūros dirbinių V. D. kultūros muziejuje yra iš *Darsūniškio* (Kauno aps.), *Stavidvario* (Lapių vls., Kauno aps.) ir *Radikių* (Lapių vls.). Taigi, tuo tarpu daugiausia svidrinės kultūros dirbinių surasta pietinėje Lietuvos dalyje, ypač Merkio ir vid. Nemuno pakrantėse, ir Kauno apylinkėse (Nemuno ir Neries pakrančių smėlynuose). Be abejo, ateityje, dažniau pradėjus apžiūrinėti akmens amžiaus sodybas, ir kitose vietose bus susidurta su šios kultūros liekanomis. Labai daug svidrinės kultūros dirbinių surasta ir kaimyniniuose kraštuose: Guduose, šiaurinėje Lenkijoje, Rytų ir Vakarų Prūsuose. Latvijoje lig šiol dar nerasta šios kultūros pėdsakų. Toliausia į šiaurę nuo Lietuvos svidrinė kultūra yra pasiekusi Kundą (Estijoje), kur prieš keletą metų buvo surasta tipiškų svidrinės kultūros strėlių.[12] Į Lietuvą svidrinė kultūra greičiausiai yra atėjusi iš pietų, kur ji jau paleolite buvo labai gražiai pasireiškusi pietinėje ir vidurinėje Lenkijoje.

Tardenuazinės kultūros dirbinių skaičius taip pat gerokai padidėjo. Lig šiol tardenuazinio tipo titnaginių dirbinių buvo žinoma keliolikoje vietų tik piet. ryt. Lietuvos dalyje, Nemuno, Ščaros, Katros, Ūlos, Merkio ir Neries slėniuose bei palei Dubo, Pelasos, Stiegelių, Berštų, Svyrių ir Naručio ežerus.[13] Tačiau dabar, vėl K. Jablonskio nuopelnu, tokių radinių apsčiai surasta *Merkinėje,* Alytaus aps., *Maksimonyse,* Merkinės vls. (ankstyvi tipai) ir Kauno apylinkėse, pvz., *Drąseikiuose* (Lapių vls.), *Radikiuose* (Lapių vls.), *Eiguliuose II* (Pažaislio vls.), *Petrošiūnuose* (Pažaislio vls.), *Laumėnuose* (A. Panemunės vls.), *Linkuvoje* (Lapių vls.) ir *Veršvuose* (Raudondvario vls.). Vadinasi, ir tardenuazinės kultūros dirbinių surasta beveik tose pačiose stovyklose, kur buvo aptikta ir svidrinės kultūros liekanų. Kadangi tai yra daugiausia atsitiktiniai radiniai ir jų vietose lig šiol dar nebuvo sistemingai kasinėjama, todėl turimąją tardenuazinės kultūros medžiagą sunku įterpti į chronologinius rėmus. Kaip matyti iš atskirų pastebėjimų Vilniaus krašte ir Kauno apylinkių stovyklose, dalis tardenuazinio tipo dirbinių randama kartu su svidrinio tipo radiniais, o kita dalis su tipiškais neolitiniais. Todėl atrodo, kad tardenuazinė kultūra, pasirodžiusi mezolite, iš dalies nepranyksta ir neolite. Lietuvos tardenuazinės kultūros ryšiai su ta pačia kultūra pietiniuose kaimyniniuose kraštuose neabejojami.

VIDURINIS AKMENS AMŽIUS
LIETUVOJE
KAULINĖ KULTŪRA
ŠVIDRINĖ-TARDENUAZINĖ KULTŪRA
KAMPININĖ KULTŪRA
SUDARĖ J. PUZINAS

Prieškariniais laikais ir Didžiojo karo metu[14] pietinėje Lietuvos dalyje, pvz., *Zervynose, Rudnioje, Kašėtose, Gribašoje, Zubrave,* prie *Berštų* ežero ir vak. bei ryt. *Ežero* krante buvo aptikta titnaginių dar negludintų (nešlifuotų) kirvių ir kitų *kampininės* kultūros dirbinių.[15] Tačiau likusioje Lietuvos dalyje lig šiol dar neaptikta naujų šios kultūros radinių, todėl nieko negalime pasakyti apie šios kultūros ribas Lietuvoje. Taip pat lieka neišaiškinti mūsų kampininės kultūros santykiai su kitų kraštų tos pat kultūrinės grupės radiniais.

Žymiai geriau esame informuoti apie vad. *kaulinę kultūrą.* Prieškariniais laikais Lietuvoje buvo žinomi vos keturi mezolitinio tipo kauliniai ir raginiai dirbiniai,[16] tačiau paskutiniuoju metu, suintensyvėjus durpynų eksploatacijai ir pagyvėjus melioracijos darbams, tų radinių skaičius nuostabiai padidėjo. Lig šiol man pavyko suregistruoti visos Lietuvos plote 53 kauliniai ir raginiai dirbiniai iš 34 žinomų ir iš 3 tiksliai nežinomų vietų.[17] Kaip matyti iš žemėlapio (žem. I), daugumas kaulinių dirbinių koncentruojasi durpynais turtingoje Užnemunėje,

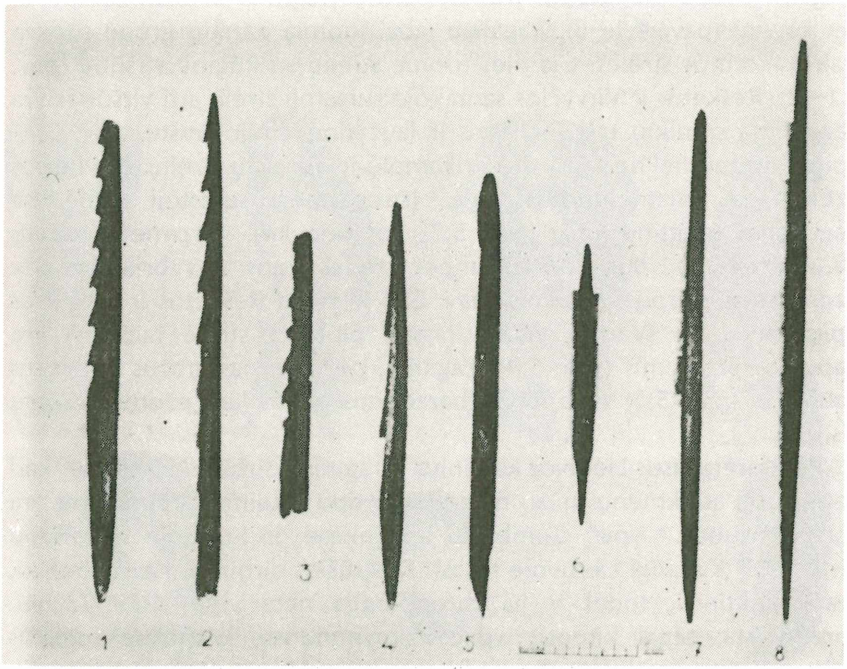

2 pav. Kauliniai mezolitinio tipo žeberklai: 1 Užnemunė; 2 Kamšai, Kalvarijos vls.; 3 Balsupiai, Marijampolės vls.; 4 Šešupė, prie Pilviškių; 5 Ylakiai, Alsėdžių vls.; 6 Žiūriai-Gudeliai, Pilviškių vls.; 7 Obšrutai, Pilviškių vls. ir 8 Vaikantonys, Onuškio vls.

pietinėje Lietuvos dalyje, Kuršių neringoje ir iš dalies Žemaičiuose. Mažiausia ligi šiol surasta šios rūšies dirbinių rytinėje Lietuvos dalyje. Gaila, kad visi naujai surasti radiniai yra atsitiktinio pobūdžio, ir tuo tarpu dar neturime ištirtų šios kultūros sodybų. Tuo būdu mes dabar šio laikotarpio kultūrai aiškinti esame priversti naudotis atsitiktine medžiaga. Reikia tikėtis, kad vėlyvesnių laikų kasinėjimai galės pagal dabar turimus atsitiktinius radinius sudarytą mezolitinės kultūros vaizdą labiau paryškinti ir kai kuriuos mūsų dabartinius teigimus papildyti arba net ir visai pakeisti. Vadinamosios kaulinės kultūros dirbiniai Lietuvoje tipų atžvilgiu yra gana įvairūs: čia mes turime eilę užbarzdinių žeberklų (pav. 2:1—4), kurių užbarzdos dažniausiai yra trumpos ir kiek išlenktos. Dantytų žeberklų ligi šiol dar nerasta. Nemaža turime kaulinių žeberklų su viename ar abejuose šonuose įdėtomis titnaginėmis geležtėmis (pav. 2:5—8). Turime keletą iš gyvulių blauzdikaulio (metatarsus) padarytų kaulinių ietigalių, kitų proistorikų dar ir įrankiais ledui pramušti vadinamais (pav. 3:1—3). Vienas toks durklas (pav. 3:5) anksčiau buvo perskeltas ir iš jo pagamintas kaulinis antgalis. Toliau paminėtini įvairios formos raginiai ir kauliniai kirviai bei kapliai (pav. 4:1—6). Pagaliau labai įdomią įrankių grupę sudaro įvairios formos strėlės. Čia mes turime strėlių su kūgine viršūne (pav. 5:1—2). Rešketos ir Virvyčios santakoje surastoji strėlė arti viršūnės yra pagražinta smulkių taškų eilėmis ir laužytinės linijos raštu (pav. 5:1). Toliau turime lieknų, apskritų, trikampių ir plokščių strėlių. Kai kurios strėlės yra ornamentuotos; pvz., Įstros upėje surastoji strėlė yra pagražinta sraigtine linija (pav. 5:7), Joniškių km. durpyne (Sintautų vls., Šakių aps.) surastos trikampės strėlės visos trys briaunos yra pagražintos įkarpų grupėmis (pav. 5:6) ir viena Rešketos ir Virvyčios upių santakoje (Varnių vls.) surastoji plokščia strėlė taip pat yra papuošta įkarpomis (pav. 5:4). Pagaliau pažymėtinas gražus meškerės kabliukas (pav. 5:5) su trimis užbarzdomis, rastas Jaro ežere (Svėdasų vls.).

Peržiūrėję visus Lietuvos kaulinius ir raginius dirbinius matome, kad daugiausia atitikmenų mūsų mezolitinio tipo kauliniams radiniams yra Rytų Prūsuose,[18] ypač Gumbinės apylinkėse, ir Kundoje bei Pärnu (Estijoje).[19] Kadangi Lietuvoje surasti šios rūšies dirbiniai, kaip minėjau, yra atsitiktiniai, todėl ir jų chronologija nėra visai aiški. Tačiau, sprendžiant pagal kituose, ypač kaimyniniuose, kraštuose surastus tokio pat tipo gerai datuotus dirbinius, galime ir mūsiškių dirbinių dalį bent tipologiniu būdu priskirti mezolitui. Iš mezolitui priskirtinų radinių tenka pažymėti užbarzdiniai žeberklai (pav. 2:1—4), žeberklai su šonuose įdėtomis titnaginėmis geležtėmis (pav. 2:5—8), kauliniai ietigaliai (pav. 3:1—3) ir maža dalis kirvių. Daugumas pav. 4 parodytų

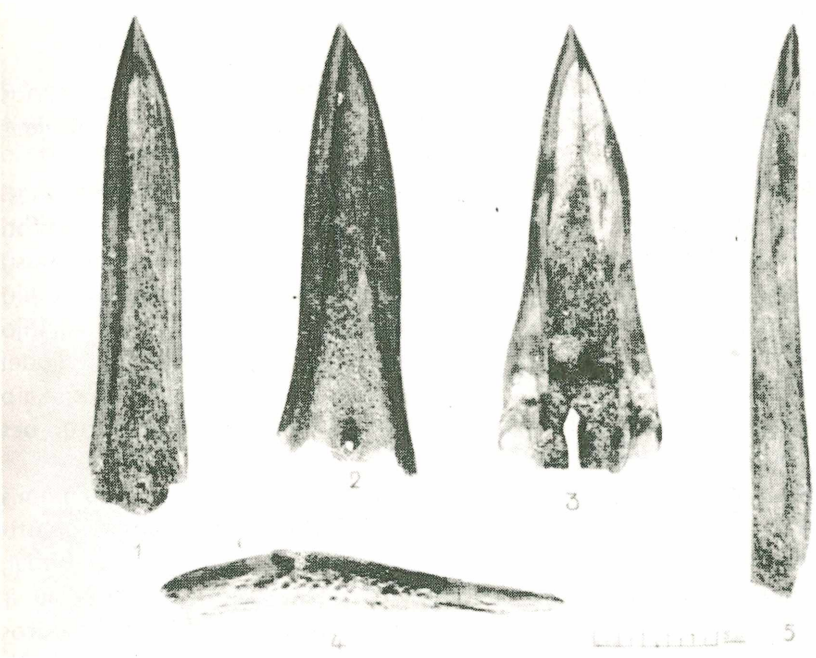

3 pav. Kauliniai durklai: 1 Alsėdžiai; 2 Bukaučiškės II, Daugų vls.; 3 Uteliai, Nemakščių vls.; 4 Pašventupys, Pakuonio vls. ir 5 Užpjauniai, Būblelių vls.

4 pav. Raginiai kirviai ir kapliai: 1 Jaro ežeras, Svėdasų vls.; 2 Mokolai, Marijampolės vls.; 3 Jakimavičiai (Kirsnos upėje), Kalvarijos vls.; 4 Darsūniškis, Trakų aps.; 5 Lietuva ir 6 Ražiškiai, Garliavos vls.

kirvių greičiausiai priklauso naujajam akmens amžiui, o kai kurios kaulinės strėlės, ypač surastos Rešketos ir Virvyčios santakoje,[20] priskirtinos net žalvario amžiui.

Dėl kaulinės kultūros kilmės proistorikai nėra vieningos nuomonės. Daugumas akmens amžiaus tyrinėtojų ligi šiol buvo linkę ieškoti kaulinės kultūros pradmenų Europos rytuose arba šiaurinėje mūsų žemyno juostoje,[21] tačiau ten, reikia pastebėti, šios kultūros dirbinių prototipų yra labai maža. Žymiai daugiau analogijų Rytų Pabaltijo kauliniams dirbiniams randama Vakarų Europos paleolite. Todėl atrodo, kad vad. kaulinė kultūra į Rytų Pabaltįjį yra atėjusi, kaip teisingai pastebi ir estų proistorikas R. Indreko,[22] ne iš Rytų, bet greičiausiai iš Vakarų Europos.

Kaulinės kultūros ryšiai su to paties laikotarpio titnaginėmis kultūromis Lietuvoje tuo tarpu dar nėra išaiškinti. Remiantis dabartiniais tyrinėjimais dar sunku visai aiškiai pasakyti, ar titnaginiai dirbiniai, randami smėlynuose, yra palikimas tų pačių žmonių, vartojusių ir kaulinius dirbinius, ar ne. Tačiau atrodo, kad vad. kaulinės kultūros žmonės, be kaulinių bei raginių dirbinių, tuo pačiu metu vartojo ir titnaginius įrankius. Pvz., Kundoje, kur ligi šiol buvo kalbama tik apie gryną kaulinę kultūrą, paskutiniu metu bekasinėjant sodybą sausumoje, buvo surasta, be kaulinių dirbinių, daug iš titnago, kvarco ir kitų eruptyvinių akmenų rūšių padirbtų įrankių. Kundoje akmeniniai įrankiai sudaro beveik pusę kitų radinių: iš 1175 radinių net 556 yra akmens dirbiniai.[23] Taigi, kažin ar yra prasmės kalbėti apie *gryną* kaulinę kultūrą? Galimas daiktas, kad tose vietose, kur buvo mažiau titnago žaliavos, daugiau buvo paplitę kaulinių bei raginių dirbinių. Ir Lietuvoje tat yra pastebima. Titnaginių dirbinių ypač gausiai randama pietinėje Lietuvos dalyje palei Nemuną, Merkį, jų intakus, ežerų smėlingose pakrantėse ir Kauno apylinkėse, vadinasi, kaip tik tose vietose, kur aptinkama gana daug titnago žaliavos. Visai maža titnaginių dirbinių (ir iš vėlyvesnių laikotarpių), randama kitose Lietuvos dalyse. Kauliniai dirbiniai yra žymiai plačiau paplitę net ir ten, kur tuo tarpu jokių titnaginių dirbinių nerasta.

Nors lig šiol vidurinio akmens amžiaus gyventojų kultūros palikimo turime ne labai daug, tačiau vis dėlto, remdamiesi savais ir kaimyninių kraštų radiniais bei tyrinėjimais, galime nors bendrais bruožais kalbėti apie anų laikų žmonių gyvenimo būdą, jų ūkio formą ir bendruomeninius santykius.[24] Vidurinio akmens amžiaus žmonės dar tebėra medžiotojai, žvejai ir augalinio, laisvai gamtoje augančio, maisto rinkėjai. Jie dar nėra sėslūs, bet nuolat, keičiantis metų laikams, maino savo stovyklas ir apsistoja kiek ilgesniam laikui tik ten, kur buvo patogesnės sąlygos gyventi, kur galėjo daugiau surasti augalinio maisto

bei sumedžioti gyvulių ar sugauti žuvies. Todėl ir jų laikinės stovyklos aptinkamos pakilesnėse vietose, dažniausiai smėlynuose prie upių, ežerų ir pajūryje. Šitokiose vietose žmonės laikinai sustodavo, įsirengdavo paprastas palapines ir čia pat iš medžio, titnago, sumedžiotų gyvulių kaulų ir ragų dirbosi įvairių įrankių bei ginklų.

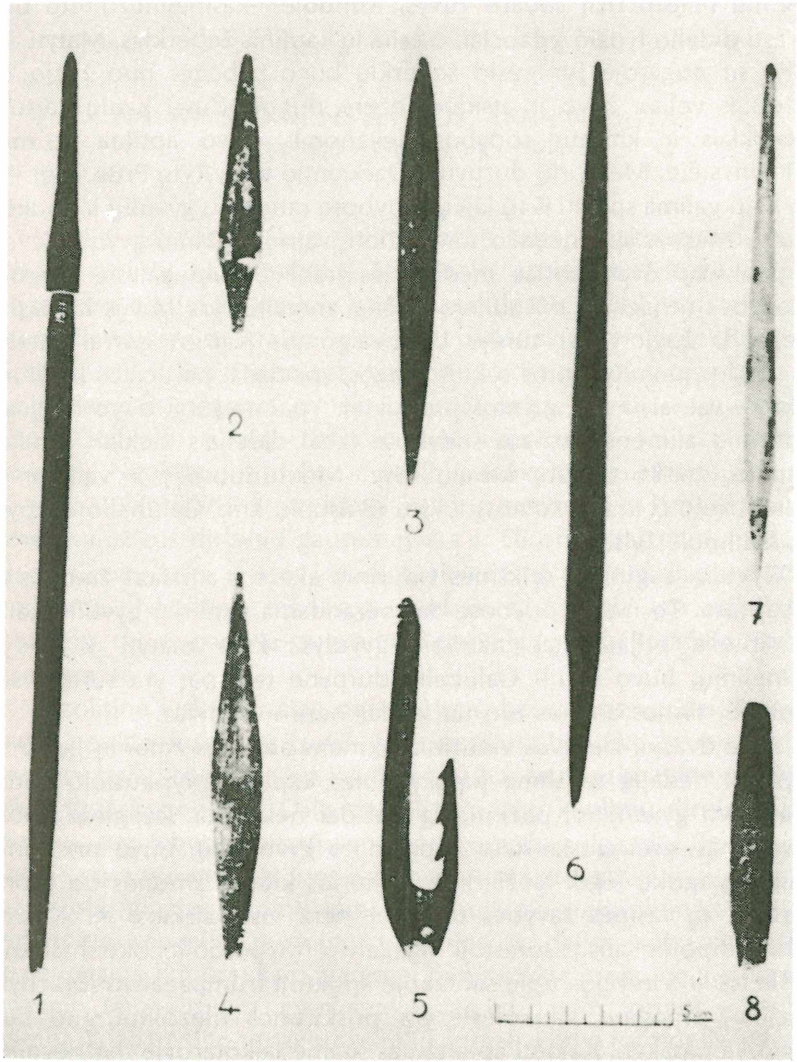

5 pav. Kauliniai strėlių antgaliai ir kt.: 1, 2, 4, 8 Rešketos ir Virvyčios santaka, Varnių vls.; 3-7 Įstros upė, Pumpėnų vls.; 5 Jaro ežeras, Svėdasų vls. ir 6 Joniškiai, Sintautų vls.

Panašios ūkio formos gyventojų esama net ir dabar. Pvz., Sibiro vogulai keičia savo sodybas keturis kartus per metus ir per tą laiką apkeliauja net kelis šimtus kilometrų.[25]

Durpynuose, t. y. buvusiuose ežeruose, ir ankstyvesnių upių vagų dugne randamieji kauliniai žeberklai, meškerių kabliukai, tinklų liekanos ir kiti įrankiai[26] pasako, kad nemažą vidurinio akmens amžiaus žmonių maisto dalį sudarė žuvys. Kundoje[27] kasinėjimų metu buvo surasti didelio lydžio griaučiai, o šalia jų kaulinis žeberklas. Matyti, kad lydys su nugaroje įsmigusiu žeberklu buvo pabėgęs nuo žvejo, bet sužeistas vėliau žuvo ir atsidūrė ežero dugne. Žuvų kaulų kartu su žeberklais ir kitomis sodybos liekanomis buvo aptikta ir mūsų kaimynystėje, *Menturių* durpyne (Darkiemio aps., Rytų Prūsuose).[28] Be to, kaip galima spręsti iš tų laikų sodybose randamų gyvulių ir paukščių kaulų, žmonės sugebėdavo sumedžioti įvairių laukinių gyvulių, žvėrių ir paukščių. Svarbiausias medžioklės įrankis, kaip galima spręsti iš daugybės titnaginių ir kaulinių strėlių antgalių, yra buvęs lankas. Be mėsos ir žuvies, dar turėjo būti valgomos įvairios laisvai gamtoje augančios nekultyvuotos sėklos, uogos, specialiai paruoštos kai kurios šaknys, vaisiai ir kiti gamtos produktai. Ypač riešutai buvo mėgiami: vidurinio akmens amžiaus sodybose labai dideliais kiekiais randama sumuštų miško riešutų kevalų (pvz. Menturiuose[29]) ir vadinamųjų velnio riešutų (*trapa natans*) lukštų (Balsupių km., Galubalio durpyne, Marijampolės vls.[30]).

Gyvulių auginimo reikšmės vidurinio akmens amžiaus žmonės dar nesuprato. To meto sodybose dar nerandama naminių gyvulių kaulų. Vienintelis prijaukintas naminis gyvulys, kaip matyti iš sodybų tyrinėjimų, buvo šuo.[31] Galubalio durpyne taip pat yra surasta šuns kaukolė, tik jos amžius tuo tarpu dar nėra nustatytas.

Apie dvasinį Lietuvos vidurinio akmens amžiaus žmonių gyvenimą taip pat nedaug tegalima pasakyti, nes kapų, to vyriausiojo šaltinio dvasiniam gyvenimui pažinti, lig šiol dar nesurasta. Religinis žmonių gyvenimas, greičiausiai kaip ir paleolito gyventojų, buvo prisisunkęs įvairių magiškų jėgų. Nežinome, ir kurios kilmės žmonės čia tuomet gyveno. Jų rasinės savybės taip pat nėra visai aiškios. Ar Kirsnoje (Marijampolės aps.) surastoji ilgagalvio (hyperdolichokephaliko) ir Rešketos ir Virvyčios upių santakoje aptiktoji trumpagalvio (brachykephaliko) žmogaus kaukolės[32] yra priskirtinos mezolitui, tuo tarpu sunkoka pasakyti. Kalbėti apie tautas šitame laikotarpyje dar negalima. Nors medžiaginėje kultūroje ir pastebima tam tikrų skirtybių, tačiau žmonės dar nebuvo susijungę į didesnes atskiras ir organizuotas tautines grupes. Šitame laikotarpyje tesusidarė užuomazga vėlyvesnėms tautų grupėms.

III

NAUJASIS AKMENS AMŽIUS, ARBA NEOLITAS
(3000—1500 pr. Kr.)

Naujojo akmens amžiaus radinių kiekis taip pat labai padidėjo. Šio periodo radinių, kaip matyti iš žemėlapio, aptinkama visose Lietuvos dalyse (žem. II). Jei vietomis ir jaučiamas didesnis radinių susikaupimas, tai yra tik nevienodo krašto tyrinėjimų padėties pažymys. Jei Raseinių, Kėdainių ir iš dalies Kauno aps. neolitinių radinių žemėlapyje atžymėta žymiai daugiau, negu vakarinėje Lietuvos dalyje, tai čia yra nuopelnas Tado Daugirdo, nuolat rinkusio šiose apskrityse įvairius akmens dirbinius. Neolitinių sodybų ir radinių tankumas pietinėje Lietuvos dalyje yra Vandalino Šukevičiaus veiklos pažymys, o Panevėžio aps. akmens amžiaus dirbinių gausumas yra J. Elisono kraštotyrinio darbo vaisius. Greitu laiku ir kitos Lietuvos sritys žemėlapyje susilauks žymaus papildymo. Neolitinė medžiaga, kad ir daugiausia yra atsitiktinio pobūdžio, tačiau padeda gana aiškiai pažvelgti į to laikotarpio žmonių gyvenimą.

Mezolitinė kultūra staiga nenutrūksta, bet pamažu užleidžia vietą naujai neolito kultūrai. Todėl visai nenuostabu, kad ir mezolitinės tradicijos ilgiau trunka. Kaip kaulinė kultūra, taip ir titnaginė pramonė aiškiai tęsiasi ir neolite. Dalis mezolitinio tipo kaulinių dirbinių, kaip minėjau, dar tebebuvo vartojama neolite, tačiau ilgainiui šie dirbiniai nustoja savo reikšmės, ir juos išstumia įvairūs titnaginiai ir akmeniniai, dažniausiai gražiai gludinti įrankiai. Smulkioje (mikrolitinėje) titnago pramonėje senosios mezolito tradicijos iš dalies taip pat tęsiasi. Tardenuazinė kultūra, kaip matėme, nenutrūksta ir neolite, tik čia šalia senesnio tipo dirbinių aptinkame visą eilę naujos formos titnaginių radinių. Ypač neolito titnaginių strėlių antgaliai savo formomis yra labai įvairūs. Čia mes turime trikampių, širdelės pavidalo, kryžminių ir kitokių strėlių antgalių. Tačiau, be paveldėtų medžiaginės kultūros formų, atsiranda eilė visai naujų dirbinių tipų. Anksčiau buvęs didesnis kultūros vienalytiškumas dabar jau diferencijuojasi, ir susidaro atskiros

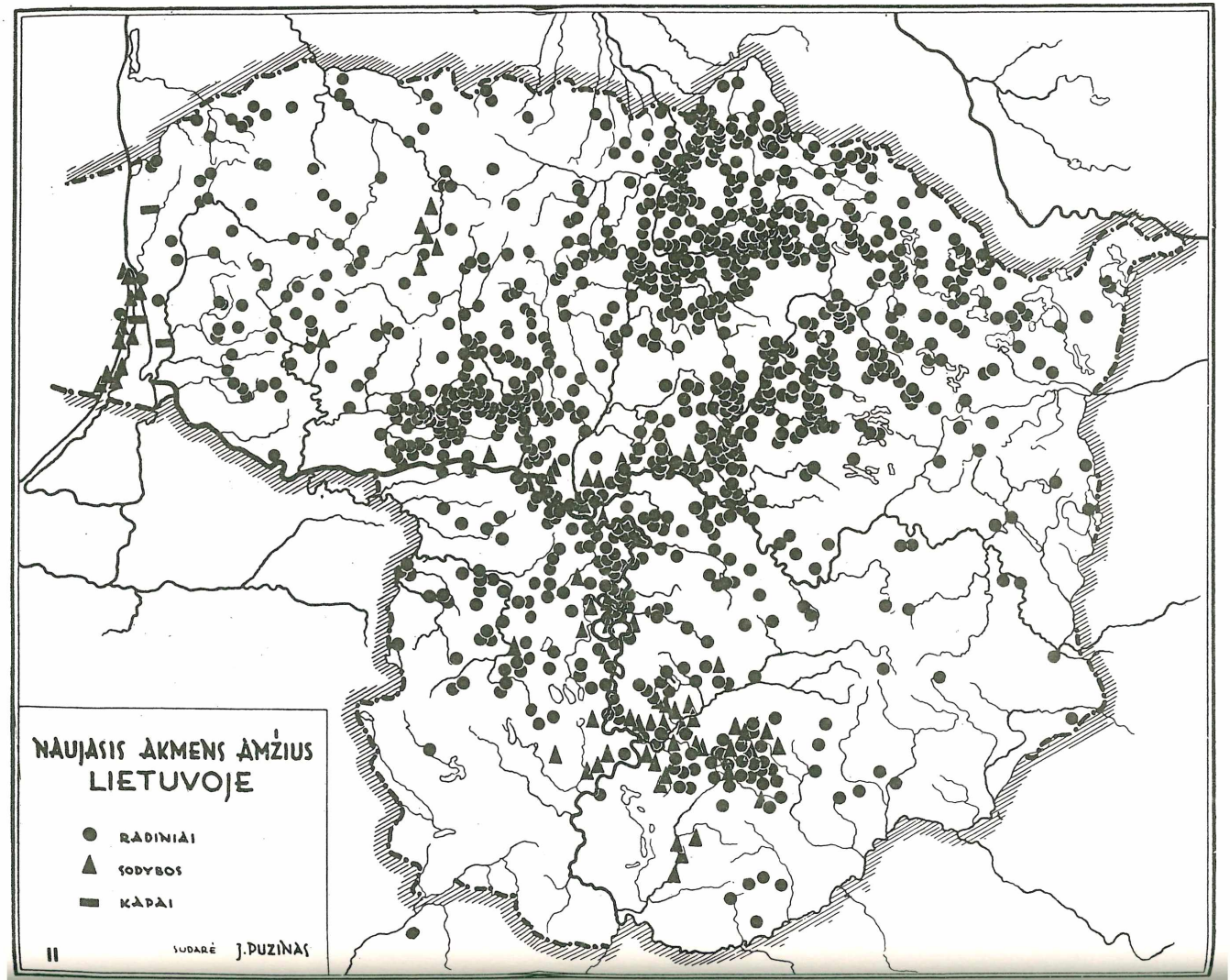
NAUJASIS AKMENS AMŽIUS
LIETUVOJE
RADINIAI
SODYBOS
KAPAI
II
SUDARĖ J.PUZINAS

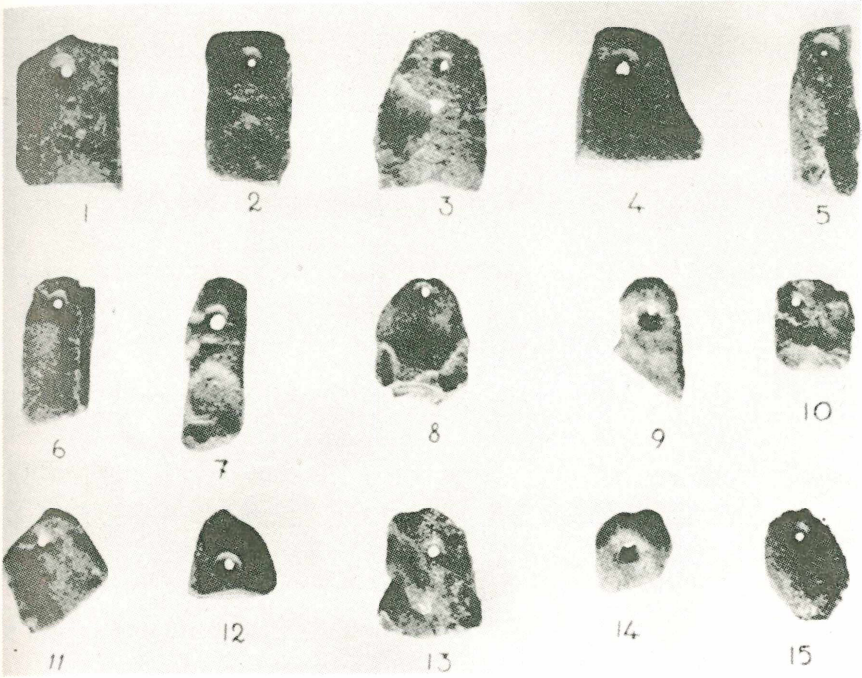

6 pav. Gintariniai dirbiniai, rasti netoli Palangos

skirtingos kultūros grupės. Lietuvoje neolite aptinkame dviejų kultūrų liekanų: *šukinės* ir *virvelinės keramikos kultūros.*

Senesnioji kultūra yra vad. *šukinė keramikos kultūra* (3000—2000 pr. Kr.), pavadinta pagal tam tikrą molinių puodų paviršiaus pagražinimo būdą, lyg šukų pavidalo ornamentu. Ši kultūros sritis[33] yra išplitusi labai dideliuose šiaurės rytų Europos plotuose: nuo Europos šiaurės ji siekia beveik Juodąją jūrą ir nuo aukštutinės Volgos iki Oderio. Tas didelis šios kultūros išplitimas aiškinamas tuo, kad jos atstovai dar yra buvę klajokliai. Šukinės keramikos protėvynės ieškoma vidurinėje Rusijoje. Nors kituose Rytų Pabaltijo kraštuose ši kultūra yra gana plačiai paplitusi, tačiau Lietuvoje jos žymių turime labai maža. Tipiškos šiai kultūrai keramikos liekanų tuo tarpu turime iš Kuršių neringos[34] ir Vilniaus krašto.[35] Be to, daugumas mokslininkų šiai kultūrai priskiria jau seniau *Juodkrantėje, Smeltėje, Klaipėdos* uoste ir *Lūžijos* miške (netoli Priekulės) surastus gintarinius dirbinius.[36] Šiose vietose buvo surasta daug įvairios formos gintarinių kabučių, karolių, sagų ir kitų papuošalų. Šių papuošalų tarpe ypač pažymėtinos žmonių ir gyvulių figūrėlės. Žmonės atvaizduoti labai primityviu būdu. Veidas pažymėtas keliais paprastais grioveliais, rankos atskirtos nuo liemens taip pat

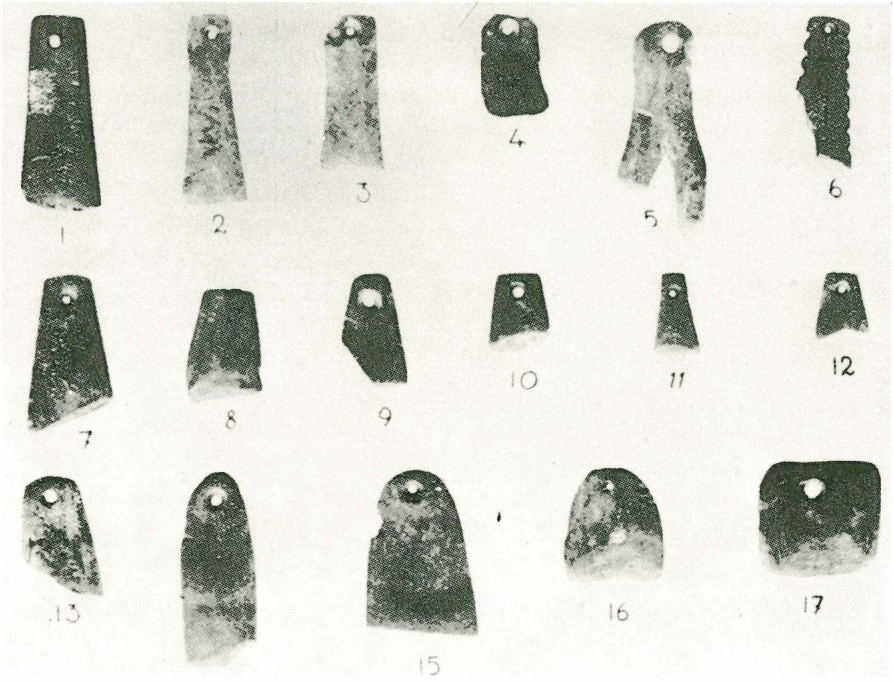

7 pav. Gintariniai dirbiniai, rasti netoli Palangos

brūkšneliais. Šiose paplokščiose gintarinėse figūrėlėse yra išgręžtos skylutės, todėl spėjama, kad figūrėlės būdavo nešiojamos kaip amuletai.[37] Pagaliau 1936 m. Palangos gr. Tiškevičius padovanojo Kretingos muziejui didelį gintarinių dirbinių rinkinį, susidedantį net iš 153 įvairių gintarinių papuošalų.[38] Šie gintariniai dirbiniai buvę surasti netoli *Palangos,* beieškant gintaro kasyklų. Gaila, kad tuo tarpu tiksli radinių vieta ir aplinkybės dar nepaaiškėjo. Šitame Palangos gintarinių dirbinių rinkinyje mes turime eilę įvairios formos kabučių (pav. 6, 7, 8), karolių, sagų (pav. 9) ir kitų papuošalų. Vienas kabutis yra lyg panašus į primityviai padirbtą žmogaus figūrą (pav. 7:5); kai kurie kabučiai bei sagos yra išpuošti duobučių eilėmis (pav. 8:1, 4), kitų briaunos yra iškarpytos (pav. 7:6, pav. 8:7). Artimiausių paralelių Palangos gintariniams dirbiniams mes turime Juodkrantėje ir kitose jau paminėtose Klaipėdos krašto vietose surastų papuošalų tarpe, tik Palangos radinys formų atžvilgiu nėra tiek įvairus. Labai giminingų gintarinių dirbinių surasta *Končanskoje,* buv. Naugardo gub.[39] Čia neolitinėje sodyboje tarp įvairių akmens dirbinių buvo surasta net 300 įvairios formos gintarinių kabučių, sagų ir kitų papuošalų. Tai, be abejo, yra mūsų pajūrio kilmės dirbiniai. Tačiau kuriuo būdu tie gintariniai dirbiniai yra

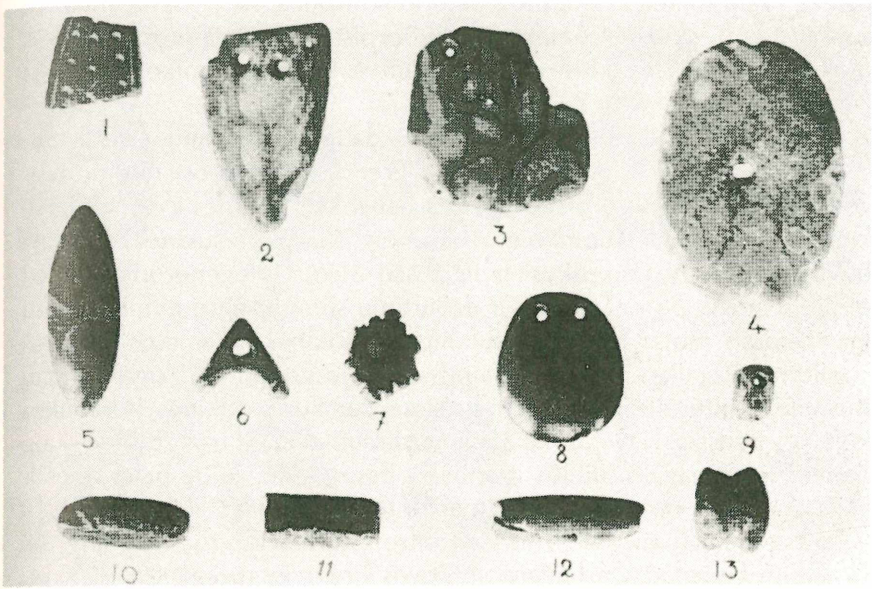

8 pav. Gintariniai dirbiniai, rasti netoli Palangos

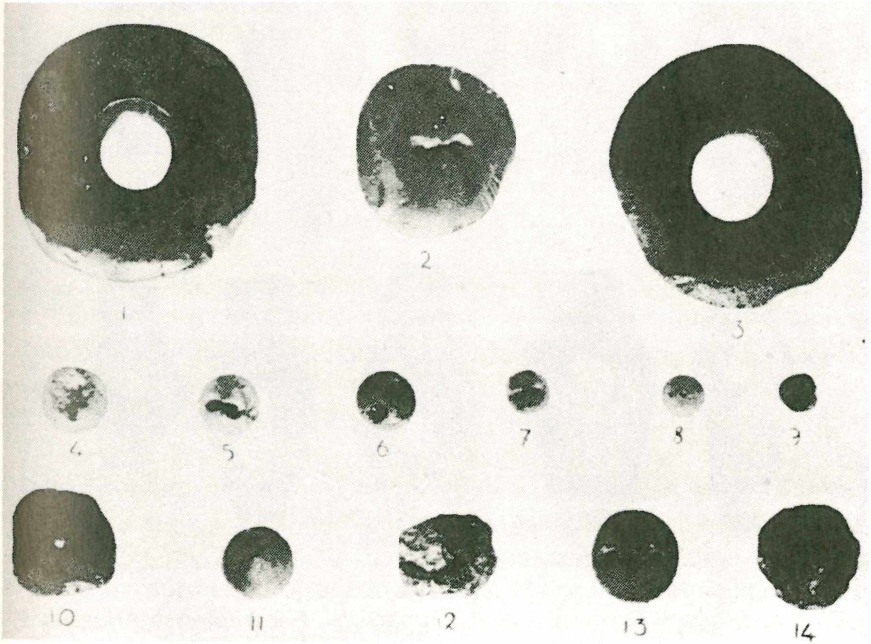

9 pav. Gintariniai dirbiniai, rasti netoli Palangos

patekę į taip tolimą kraštą (nuo pajūrio iki Končanskoje tiesia linija yra apie 850 km), sunkoka pasakyti. Vieni proistorikai taria juos pakliuvus prekybiniais keliais, kiti — beklajojant šukinės keramikos kultūros žmonėms.

Šukinės keramikos kultūros atstovai, daugumo suomių, estų ir kitų kraštų proistorikų (J. Ailio, A. M. Tallgreno, H. Mooros) nuomone,[40] yra buvę suomių-ugrų protėviai, nes dabar šios giminės gyvenamuose kraštuose (Estijoje, Suomijoje, vidurinėje Rusijoje) šukinė keramika buvo gražiausiai pasireiškusi ir ilgiausiai išlikusi (degeneruota net iki pirmųjų amžių po Kr.). Be to, ir dabartinių suomių-ugrų giminės tautų gyvenamasis plotas maždaug sutampa su šukinės keramikos kultūros paplitimu. Pagaliau net ir šių dienų suomių-ugrų giminių (gyvenančių Rusijoje) kultūroje taip pat pastebime kai kurių šukinės keramikos kultūros pėdsakų. Daugumas šukinės keramikos kultūros žmonių, kaip sprendžiama pagal radinius ir sodybų pasirinkimo būdą palei upes ir ežerus, dar yra buvę klajokliai, medžiotojai ir žvejai.[41]

Daug ryškiau apčiuopiama yra antroji kultūrinė grupė neolite, tai *virvelinės keramikos,* arba *laivinių kovos kirvių, kultūra* (2000—1500 pr.

10 pav. Laiviniai kirviai: 1 Luknė, Skuodo vls.; 2 Stakliškės; 3 Ariogala; 4 Balandėliai, Jonavos vls.; 5 Tursučiai, Marijampolės vls.; 6, 8 Lietuva; 7 buv. Kauno gub.; 9 Mikališkiai, Kalvarijos vls. ir 10 Jiesia, prie Garliavos

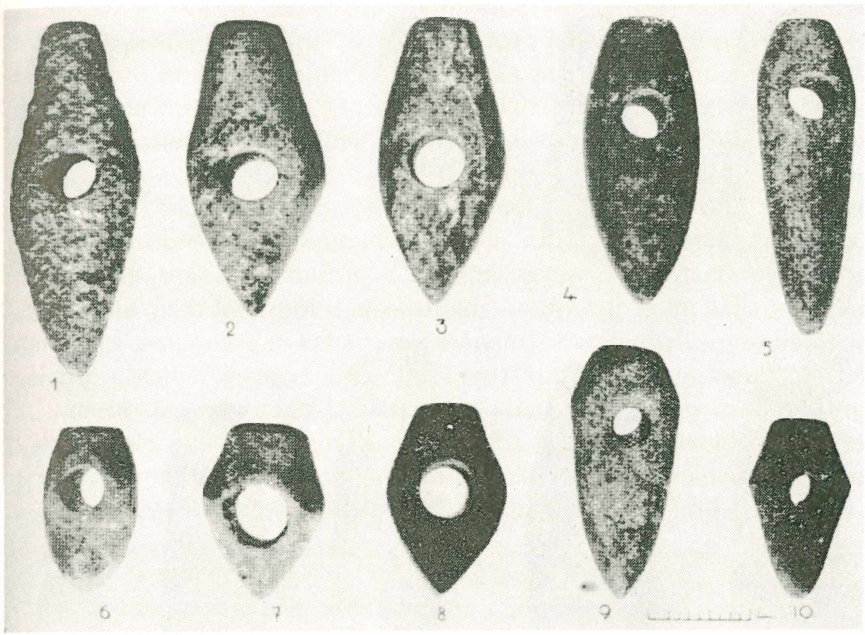

11 pav. Laiviniai kirviai: 1 Rumšiškės; 2 Dainiai, Raseinių vls.; 3 Rėčiūnai, Vištyčio vls.; 4 Šukiai, Alvito vls.; 5 Rutkiškiai, Eržvilko vls.; 6 Vosiliškis, Grinkiškio vls.; 7 Suvalkai; 8 Ukmergės aps.; 9 Prienai ir 10 Jedžiotai, Ylakių vls.

Kr.). Ji aiškiai skiriasi nuo šukinės keramikos kultūros akmens ir titnago dirbiniais, keramika, ūkio forma, sodybų pasirinkimu ir kt. Šiai kultūrai labiausiai yra būdingi gražūs laiviniai (laivo pavidalo) kovos kirviai (pav. 10 ir 11), moliniai puodai, papuošti virveliniu raštu, ir kt. Būdinga šios kultūros žmonių laidosena yra laidojimas plokštiniuose, atskiruose kapuose. Šios kultūros liekanų per du dešimtmečius yra prisirinkę labai daug: ypač daug surasta laivinių kovos kirvių, šiek tiek keramikos dirbinių (pvz., Radikiuose, Lapių vls.) ir pagaliau, be anksčiau jau žinomų *Lankupių* (Klaipėdos aps.) ir *Juodkrantės* kapų,[42] dar dviejose vietose susidurta su kapinynais, būtent: *Grinkiškyje* (Kėdainių aps.) ir *Kurmaičiuose* (Kretingos aps.)[43]

Laivinių kovos kirvių, arba virvelinės keramikos, kultūra kaip Lietuvoje, taip ir kituose šiaurinės Europos kraštuose neturi gilesnių šaknų vietinėje tradicijoje. Ši stipri kultūra[44] naujojo akmens amžiaus pabaigoje (apie 2000 pr. Kr.) greitu tempu išplinta didelėse vidurinės, rytinės ir šiaurinės Europos srityse. Kadangi šios kultūros išplitimo ribos yra labai plačios, todėl ji nėra visai vienalytė, bet įvairiose srityse pastebime eilę vietinių kultūros grupių. Ir laidosena nevisuose kraštuose yra vienoda: vienur mirusieji laidojami pilkapiuose, kitur

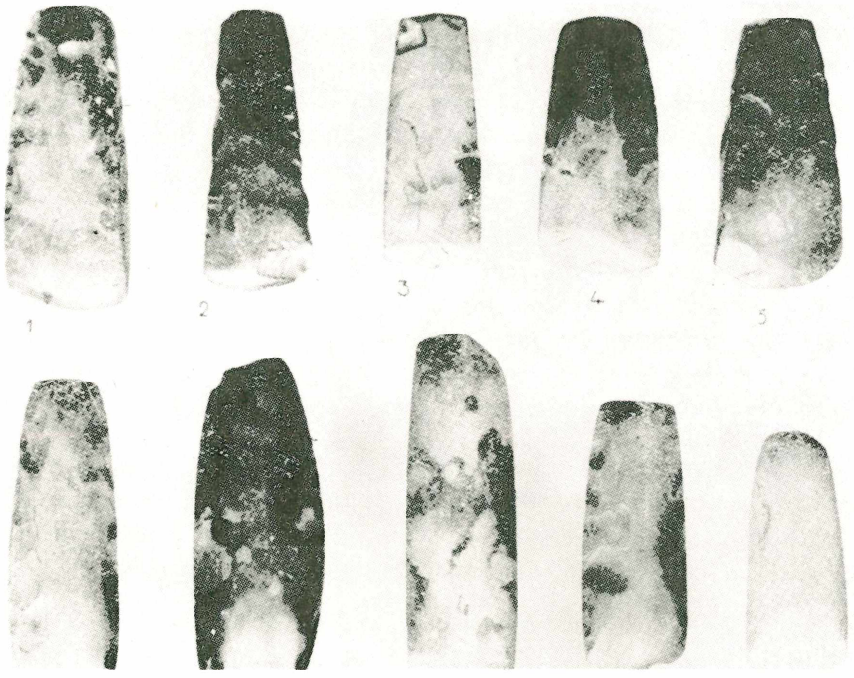

12 pav. Titnaginiai kirviai: 1 Šūkleliai, Kybartų vls.; 2 Ličiūnai, Krinčino vls.; 3 Barisiškiai, Lapių vls.; 4 Jankai, Šakių aps.; 5 Petrauka, Daujėnų vls.; 6 Pašventupys, Pakuonio vls.; 7 Jukneliškė, Rudaminos vls.; 8 Kaunas; 9 Paliūnė, Čekiškės vls. ir 10 Pumpėnai

plokštiniuose kapuose, dar kitur akmenų dėžėse ir t. t. Proistorikų nuomonės virvelinės keramikos kilmės klausimu labai skiriasi. Vieni prosenovės tyrinėtojai (G. Kossinna, O. Menghinas, G. Ekholmas)[45] nori laikyti šios kultūros centru Jutlandiją ar šiaurinę Vokietiją, kiti (C. Schuchhardtas, A. Äyräpää, W. Antoniewiczius)[46] — vid. Vokietiją, ypač Türingiją, dar kiti (E. Wahle, V. G. Childe, T. Sulimirskis, G. Rosenbergas)[47] ieško seniausių virvelinės keramikos ir laivinių kirvių kultūros pėdsakų pietinėje Rusijoje, Ukrainos stepėse. Pagaliau paskutiniuoju metu Koelno universiteto prof. H. Kühnas[48] išvedžioja, kad virvelinė keramika yra kilusi iš Ispanijos ir kad ji esanti tik vad. „varpelinės" keramikos kultūros šaka. Tas didelis nuomonių skirtingumas susidarė dėl to, kad daugumas proistorikų šią kultūrą sieja su indoeuropiečių įsiveržimu. O indoeuropiečių protėvynės klausimas vis dar nėra kaip reikiant išspręstas. Beveik per visą šimtmetį daugiausia kalbininkų ieškota indoeuropiečių protėvynės pėdsakų įvairiuose

Europos ir Azijos kraštuose, kur nuo seniausių laikų gyventa indoeuropiečių, tačiau per tą laikotarpį yra kiek daugiau paaiškėję tik tos vietos, kur indoeuropiečių protėvynės netenka ieškoti.[49] Čia jau iš anksto atkrinta Indija ir Mažoji Azija, kur indoeuropiečių kiltys yra atsikrausčiusios žymiai vėliau, jau istoriniais laikais. Taip pat netenka ieškoti indoeuropiečių protėvynės Graikijoje, nes ten prieš indoeuropiečius mikėnus, dorėnus, jonėnus ir eoliečius yra gyvenę pelasgai (neindoeuropiečiai). Apeninų pusiasalyje, prieš atsikraustant lotynams, italams, umbrams, sabelams ir oskams, gyveno iš Mažosios Azijos atsikraustę neindoeuropiečiai etruskai. Atkrinta ir Prancūzija, nes čia dar prieš atsikraustant keltams, romėnams, frankams, burgundams ir vakarų gotams, gyveno ligurai. Pirėnų pusiasalyje indoeuropiečiai atsikraustė jau istoriniais laikais, o anksčiau čia gyveno iberai, kurie kalbėjo taip pat neindoeuropietiška kalba. Pagaliau ir Anglijoje, prieš apsigyvenant keltams, romėnams, anglosaksams ir normanams, gyveno neindoeuropiečių giminės tautos: skotai ir piktai. Tuo būdu indoeuro-

13 pav. Akmeniniai kapliai: 1 Vertelkos, Merkinės vls.; 2 Prienų apl.; 3 Pocaičiai, Eržvilko vls.; 4 Genionys, Onuškio vls.; 5 Kaišiadorių apl.; 6 Pamituvys, Raudonės vls.; 7 Paskynai, Šimkaičių vls.; 8 Lietuva ir 9 Ražai, Lapių vls.

piečių protėvynės tegalima ieškoti žemės plote nuo pietinės Švedijos iki Irano tarp suomių-ugrų gyventų plotų šiaurėje, tarp Reino vakaruose ir Alpių bei Karpatų pietuose.

Taigi, kol ši sunki problema dar nėra visai aiškiai išspręsta, tol negalime kiek daugiau pasakyti ir apie virvelinės keramikos kultūros kilmę Lietuvoje. Viena tėra aišku, kad apie 2000 pr. Kr. Lietuvoje jau gyveno indoeuropiečiai. Ši naujoji kultūra gana greitu laiku įsivyravo ir išstūmė ankstyvesnę šukinės keramikos kultūrą. Naujojo akmens amžiaus pabaigoje ir žalvario amžiaus pradžioje tarp Persantės (Pamaryje) ir žemutinės Dauguvos aptinkame tik šiai sričiai būdingų akmeninių *gyvatgalvių kaplių* (pav. 13:4—5). Jie yra lyg pirmieji senųjų baltų (aisčių) kultūros srities pažymiai.[50] Vėliau ši kultūros sritis, kaip pamatysime, visai aiškiai išsiskiria ir mes jau galime daug tiksliau nustatyti baltų gyvenamąsias ribas.

Dabar turimoji neolitinė medžiaga mums padeda pažvelgti ir į šio laikotarpio žmonių gyvenimo būdą. Sąlygos žmonėms gyventi naujajame akmens amžiuje buvo patogios. Klimatas[51] šitame laikotarpyje, taip pat ir vėliau žalvario amžiuje, buvo subborealinis, kiek šiltesnis už šių dienų klimatą. Nors kritulių būta gana daug, tačiau klimatas dėl didesnių kaitrų yra buvęs, palyginti, sausas. Gana didelių girių tarpe yra buvę nemaža mišku neapaugusių plotų, tinkamų žemės ir gyvulių ūkiui.

Daugiausia medžiagos naujojo akmens amžiaus žmonių gyvenimui pažinti ir ūkio formai nustatyti yra išlikę anų laikų sodybose. Jau esame matę, kad viduriniame akmens amžiuje žmonės savo laikinėms stovykloms rinkdavosi vietas palei upes ir ežerus, smėlinguose krantuose. Tačiau ir naujajame akmens amžiuje labai didelė sodybų dalis aptinkama smėlynuose, palei vandenis. Toks sodybų pasirinkimas mus verčia galvoti, kad naujojo akmens amžiaus žmonių gyvenimo būdas iš pradžių dar maža kuo tesiskyrė nuo ankstyvesnių laikų, kad dar didelė Lietuvos gyventojų dalis, ypač šukinės keramikos kultūros atstovai, ir toliau tebebuvo klajokliai, neturėjo pastovių sodybų ir nemokėjo dirbti žemės bei auginti naminių gyvulių. Tačiau atsitiktiniai nuolatiniai pastebėjimai bei nauji patyrimai bus privertę žmones pakeisti ankstyvesnį savo gyvenimo būdą. Naujojo akmens amžiaus pabaigoje, ypač atsikėlus į mūsų kraštą indoeuropiečiams, pamažu įsigali žemės ūkis. Sodyboms parenkamos derlingesnės vietos, dažnai net gana toli nuo upių ir ežerų. Apie žemės ūkį kalba to laikotarpio sodybose ir šiaip atsitiktinai randami įvairios formos akmeniniai kapliai (pav. 13), trinamosios girnos ir kt. Iš Kuršių neringoje surastų molinių

puodų šukėse atsispaudusių grūdų pėdsakų sužinome, kad tuo metu jau buvo auginama sora, miežiai ir tam tikra kviečių rūšis.[52]

Su žemės ūkiu yra glaudžiai susijusi ir gyvulininkystė. Kaip matyti iš Kuršių Neringoje ir Rytų Prūsų naujojo akmens amžiaus sodybose surastų gyvulių kaulų,[53] žmonės jau augino galvijus ir kiaules. Žmonės, pradėję sėti javus ir auginti gyvulius, yra verčiami būti sėslūs, daugiau susiriša su savo žeme ir sodyba. Jie turi laukti, kol javai pribręs, pribrendusius turi nuvalyti ir grūdus supilti žiemai ir net ilgesniam laikui. Taigi, jau pradedama rūpintis ne tik šia diena, kaip yra buvę ankstyvesniais laikais, bet ir tolimesne ateitimi.

Šis pagrindinis persilaužimas ūkio gyvenime buvo didelis šuolis mūsų krašto gyventojų kultūroje. Pasikeitus ūkio formai, keičiasi visas žmonių gyvenimas, keičiasi žmonių pasaulėžiūra, kyla medžiaginė bei dvasinė kultūra. Tas pasikeitimas, tas kultūrinis pakilimas, matyti visose gyvenimo srityse. Socialiniai klausimai kaskart ryškėja, šeimos sąvoka stiprėja, iškyla šeimų ir bendruomenių problema.

IV

ŽALVARIO AMŽIUS
(1500—500 pr. Kr.)

Apie 1500 pr. Kr. Lietuvoje pasirodo patys pirmieji metalai. Laikotarpis, kada ne tik papuošalai, bet ir darbo įrankiai bei ginklai buvo dirbdinami iš žalvario, proistorinėje literatūroje yra vadinamas *žalvario amžiumi*. Anksčiau dėl mažo šio laikotarpio radinių skaičiaus buvo įsigalėjusi nuomonė, kad Lietuvoje nėra buvę žalvario amžiaus kultūros.[54] Tačiau dabar turimoji medžiaga kalba, kad ir Lietuvoje yra buvusi, nors ir nelabai aukšta, bet reliatyviai gana savarankiška žalvario amžiaus kultūra. Radinių retumas iš dalies gali būti aiškintinas tuo, kad žalvario amžiuje mūsų pajūrio gintaras dar nebuvo žymus prekybos objektas, čia trūko vertingų mainų, už kuriuos būtų buvę galima įsigabenti žalvario (tuo metu svarbiausią vaidmenį vaidino Elbės žiočių ir Danijos pajūrio gintaras). Antra vertus, mūsų kraštas yra gana nuošaliai nuo anų laikų kultūrinių centrų ir didesnių prekybos kelių. Be to, reikia manyti, kad įvairūs žalvariniai dirbiniai, taip sunkiai ir brangiai įsigyti, nebuvo numetami, bet vėliau iš jų nauji įrankiai ar papuošalai perliedinami.

Paskutiniuoju metu žalvario amžiaus radinių skaičius taip pat smarkiai padidėjo. Kai dar visai neseniai proistorinėje literatūroje buvo žinomas labai mažas žalvarinių dirbinių kiekis,[55] dabar man pavyko iš viso suregistruoti 128 radinius 62 žinomų ir 10 tiksliai nenustatytų vietų. Tuo būdu dabar Lietuva Rytų Pabaltijy žalvario amžiaus radinių gausumu atsidūrė antroje vietoje po Rytų Prūsų. Radiniai, kaip matyti iš žemėlapio (žem. III), yra nevienodai paplitę: daugiausia radinių koncentruojasi pajūryje, mažiausia radinių surasta rytinėje Lietuvos dalyje, kur ir vėlyvesniais laikais vyravo primityvesnė kultūra.

Lietuvos žalvario amžiaus radinių chronologija tuo tarpu dar nėra visai tiksliai nustatyta. Švedų proistoriko Oskaro Monteliaus šiaurės Europai sudarytoji chronologinė-tipologinė sistema Lietuvai, ir apskritai visam Rytų Pabaltijui, nevisai tinka, nes ten žalvario amžius yra

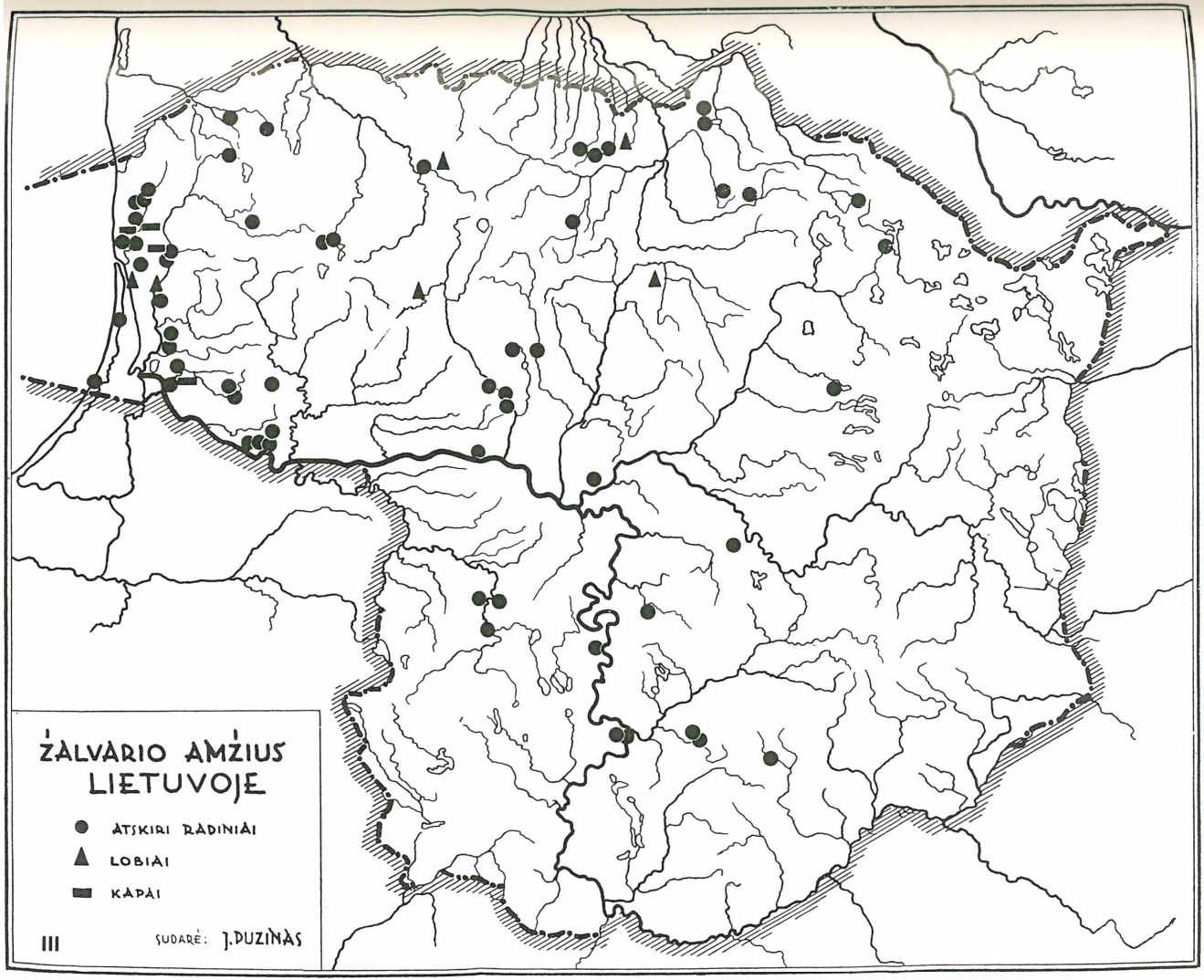
ŽALVARIO AMŽIUS
LIETUVOJE
ATSKIRI RADINIAI
LOBIAI
KAPAI
III
SUDARĖ: J. PUZINAS

prasidėjęs kiek anksčiau (apie 1800 pr. Kr.) ir anksčiau baigęsis (apie 600 pr. Kr.). Be to, raidinių datavimą Lietuvoje pasunkina ir ta aplinkybė, kad daugumas radinių yra atsitiktinio pobūdžio, kad čia, be aiškių radinių formų, lengvai priskiriamų atskiriems Monteliaus periodams, pasitaiko gana daug vietinės kilmės dirbinių ir pereinamųjų tarpinių formų. Mūsų žalvario amžius,[56] kurs yra trukęs maždaug nuo 1500—500 pr. Kr., tenka dalyti į du pagrindinius skyrius: *senąjį* (1500—1000 pr. Kr.) ir *naująjį* (1000—500 pr. Kr.) *žalvario amžių,* o kiekvieną skyrių dar į tris periodus. Kadangi prieškariniais laikais rastieji Lietuvos žalvario amžiaus dirbiniai sudaro, palyginti, nedidelę dalį, tai čia, beminėdamas svarbesnius naujuosius radinius, taip pat trumpai sustosiu ties senaisiais ir juos įterpsiu į bendrus chronologinius rėmus.

Senasis žalvario amžius. I-jam periodui priklauso žalvariniai kotiniai durklai ir rytiniai atkraštiniai kirviai, kurių ašmenys yra vėduoklės pavidalo ir atkraštės žemos. Vienas kotinis durklas jau beveik prieš šimtą metų buvo surastas *Veliuonoje,* Kauno aps.[57] Jis yra Didžiosios Lenkijos kotinių durklų tipo ir į Lietuvą yra patekęs iš minėtojo krašto.[58] Rytinių atkraštinių kirvių tuo tarpu žinomi trys egz.: du kirviai ankstyvosios formos pirmos šalutinės grupės iš *Kašėtų,* Lydos aps.[59] ir vienas kirvis antros šalutinės grupės iš *Trakų* aps.[60] Radiniai yra vietinės kilmės.[61]

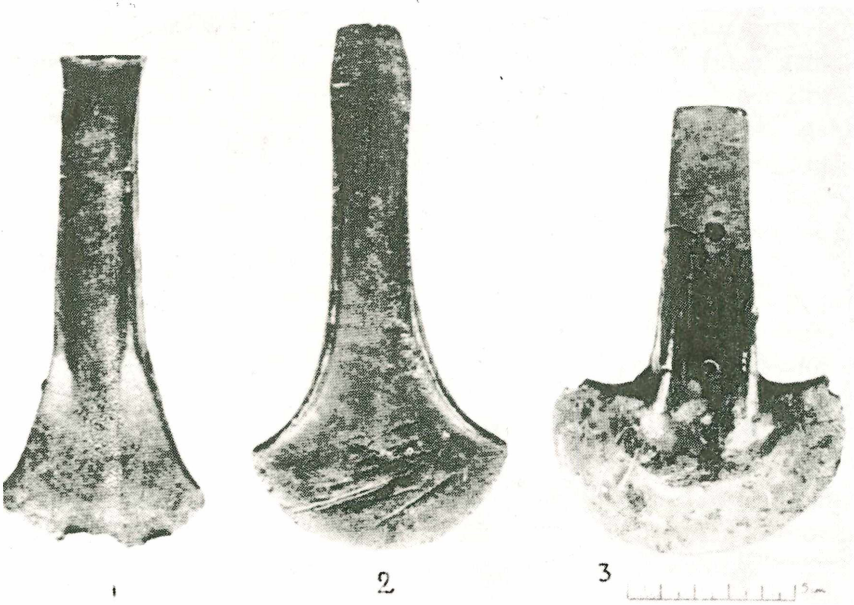

14 pav. Žalvariniai atkraštiniai kirviai: 1 Stremėnai (Šyšos krante), Pagėgių aps.; 2 Alksna, prie Žemaičių Kalvarijos ir 3 Žem. Panemunė, Paežerėlių vls.

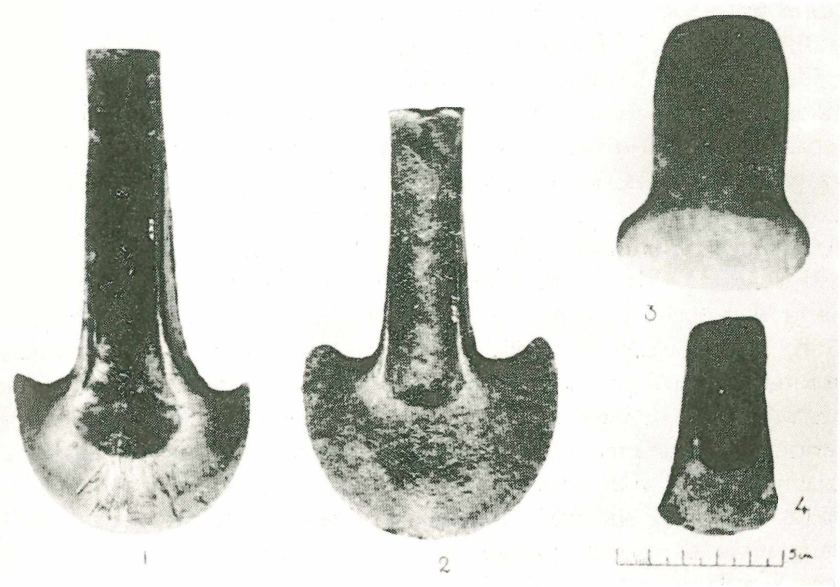

15 pav. Žalvariniai Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai (1-3) ir skobtinis kirvis: 1 Ringuvėnai, Kuršėnų vls.; 2 Tautušiai, Betygalos vls.; 3 Lietuva, tiksli radimo vieta nežinoma, ir 4 Gailiūnai, Šiaulių vls.

Vėliau šių atkraštinių kirvių forma pamažu kinta, pati kirvio geležtė siaurėja, o ašmuo platėja ir kaskart vis labiau riečiasi į viršų.

II-jam periodui tenka priskirti tokio pereinamojo tipo atkraštinis kirvis, rastas *Linkuvos* vls.,[62] rytinis vėlyvos formos atkraštinis kirvis iš *Alksnos* (pav. 14:2), prie Žemaičių Kalvarijos,[63] ankstyvos formos Rytų Pabaltijo tipo atkraštinis kirvis iš *Stremėnų* (pav. 14:1), Katyčių vls., Pagėgių aps.[64] ir, gal būt, du vėlyvos formos rytiniai atkraštiniai kirviai iš *Kalviškių,* Kuršėnų vls., Šiaulių aps.,[65] tačiau jie, būdami gimininigi vėlyvos formos Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniams kirviams, gali būti priskiriami ir III periodui.[66] Iš kitos formos kirvių II-jam periodui tenka priskirti *Rešketos* ir *Virvyčios* santakoje (pav. 16:2), Varnių vls. ir *Notėnuose,* Kretingos aps. rasti baltiškos ankstyvos formos kovos kirviai.[67] Iš papuošalų šiam periodui priskiriamas įvijos smeigtas, rastas taip pat Rešketos ir Virvyčios santakoje (pav. 16:1). Šitokių smeigtų centras yra Pamaryje, todėl ir mūsiškis įvijos smeigtas tenka kildinti iš Pamario.[68]

Žymiai daugiau radinių turime iš III-jo periodo. Šiam periodui priskiriama eilė vėlyvo Rytų Pabaltijo tipo atkraštinių kirvių, kurių ašmenys yra smarkiai užsirietę į viršų. Jų rasta šiose vietose: *Ringuvėnuose* (pav. 15:1), Kuršėnų vls.,[69] *Kirkiluose,* Biržų vls.,[70]

Tautušiuose (pav. 15:2), Betygalos vls.,[71] *Žemojoje Panemunėje* (pav. 14:3), Šakių aps.,[72] *Šilinėje,* Pagėgių aps.,[73] *Laukogaliuose,* Pagėgių vls.[74] ir *Šilutės*(?) aps.[75] Pagaliau vienas kiek kitokios formos Rytų Pabaltijo atkraštinis kirvis yra Biržų muziejuje, tačiau, deja, lig šiol dar nepaaiškėjo tiksli jo radimo vieta. Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai yra vietinės kilmės. Tam pačiam laikotarpiui yra priskiriami baltiškieji kovos kirviai, rasti *Salamiestyje,* Panevėžio aps.,[76] *Pietariuose* (pav. 16:3), Marijampolės vls.,[77] *Gedmino* dv., Klaipėdos aps., kur kartu buvo rasti du Rytų Pabaltijo tipo ietigaliai[78] ir Šilutės (?) aps.[79] Iš kito tipo kirvių dar tenka pažymėti skobtiniai kirviai, rasti *Gailiūnuose* (pav. 15:4), Šiaulių vls.,[80] tik, deja, antras toje pat vietoje rastas kirvukas nepateko į muziejų ir kažkur dingo. Vienas toks skobtinis kirvis, rastas *Jazdaičiuose,* Kretingos aps., yra padarytas iš akmens.[81] Iš ginklų III-jam periodui priskiriami trys Telšių ar Raseinių aps. surasti žalvariniai kalavijai,[82] du *Gedmino* dv., Klaipėdos aps. jau paminėti ietigaliai ir vienas ietigalis, surastas *Tautušiuose* (pav. 17:1), Betygalos vls.[83] Daugiausia III periodo papuošalų yra davę *Šlažų* pilkapiai, Klaipėdos aps., kur buvo surasta apie 20 įvairių Rytų Pamario — Vakarų Prūsų kultūros sričiai būdingų papuošalų: rytų vokiečių tipo ąselinių smeigtų, smeigtų su plokštele šone, uždarų apskrito pjūvio apyrankių ir kt.[84] Keramikos dirbinių, kuriuos be abejonės galėtume priskirti kalbamam laikui, turime tik iš *Šlažų* pilkapių.[85] Pagaliau tenka priminti dar dvi žalvarines statulėles. Viena pontinės kilmės statulėlė buvo rasta *Šernuose* (Klaipėdos aps.) po dideliu plokščių akmenim,[86] o antros Lietuvoje rastos anatolinės kilmės statulėlės tiksli radimo vieta, deja, nežinoma.[87]

Naujasis žalvario amžius. Kiek mažiau radinių turime iš naujojo žalvario amžiaus. IV-jam periodui yra priskiriamas *Vaškų* „lobis" (Biržų aps.), kur viename moliniame puode buvę rasta Haličiaus tipo kirvis su skyle kotui šone, įmovinis Mälaro tipo kirvis ir švedinis miniatiūrinis durklas.[88] Tačiau šio lobio vienalytiškumas sukelia abejonių. Mälaro tipo įmovinis kirvis, kurių Rytų Pabaltijy lig šiol surasta tik 4, yra priskiriamas IV periodui ir yra vidurinės Švedijos kilmės. Haličiaus tipo kirvis gali būti daug ankstyvesnis. Taigi, atrodo, kad čia greičiausiai turime reikalo su atskirais radiniais, bet ne su lobiu. Greičiausiai tam pačiam periodui reikia priskirti ir kalavijo fragmentas, surastas *Bandužiuose,* Klaipėdos aps.[89]

Iš V-jo periodo taip pat turime labai maža radinių. Šiam laikotarpiui priskirtini ietigaliai iš *Milašaičių,* Plungės vls.,[90] *Gribžinių* (pav. 18:3), Gargždų vls., Kretingos aps.,[91] *Kukorų,* Šilutės aps[92] ir greičiausiai smarkiai sugadintas ieties galas, surastas į šiaurę nuo *Juodkrantės.*[93]

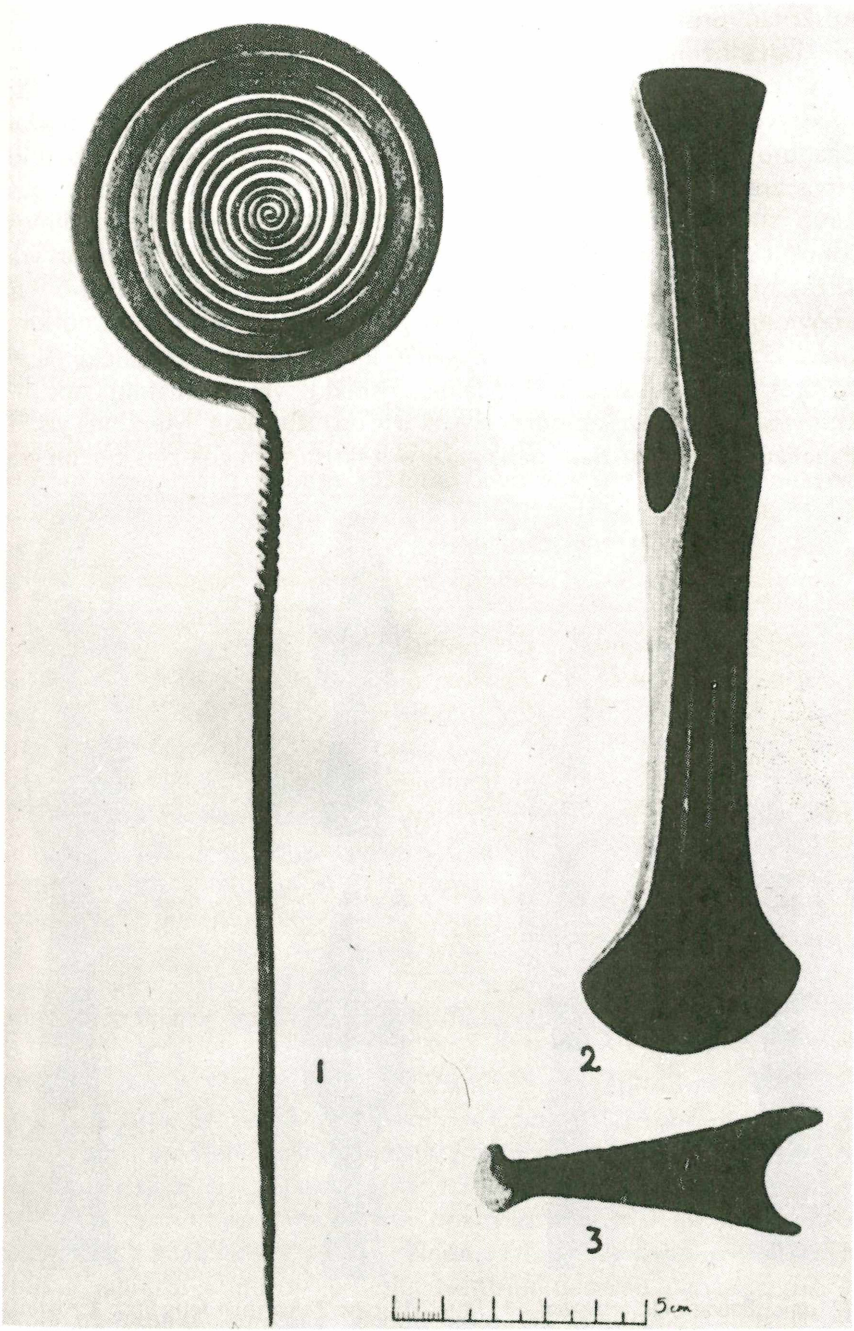

16 pav. Žalvarinis smeigtas ir kovos kirviai: 1-2 Rešketos ir Virvyčios santaka, Varnių vls. ir 3 Pietariai, Marijampolės vls.

Apskritai, priskirti ietigalius kuriai nors kultūrinei sričiai yra gana sunku. Gribžinių ietigalis greičiausiai yra pietinės Rusijos kilmės.

VI periodas radinių skaičiumi ir formomis yra žymiai turtingesnis. Ankstyvesnei įmovinių kirvių formai tenka priskirti kirviai su mažai išgaubtu įmovos galu ir kurių ąselė yra arti įmovos krašto. Šio tipo kirvis yra rastas *Rambyne,* Pagėgių aps.[94] Tai pačiai formai gimininga kirvis surastas *Petreliuose,* Šilutės aps.[95] Jis turi beveik paralelinius šonus ir smarkiai praplatintus ašmenis. Minėtojo tipo kirvių centras yra Tilžės apylinkėse. Tipologiškai panašus kirvis yra surastas *Rambyne.*[96] Iš įmovinių kirvių su išgaubtu įmovos galu dar paminėtini: *Inkūnų* km. (pav. 19:1), Vabalninko vls.,[97] *Žygaičių* km. (pav. 19:2), Žygaičių vls.,[98] *Kalotės,* Klaipėdos aps.,[99] *Šilainių,* Krakių vls., Kėdainių aps.,[100] *Liudvinavo* m., Marijampolės aps.[101] ir *Česų* (Česukų), Merkinės vls.[102] Pagaliau žalvario amžiaus pabaigai ir prieškristiniam geležies amžiui yra

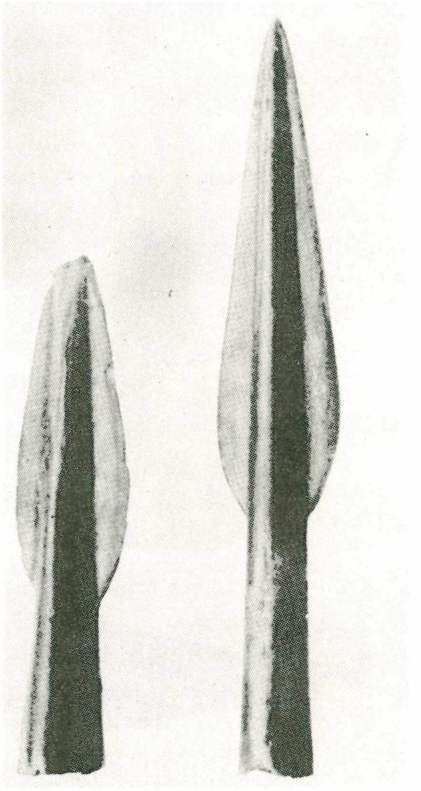

17 pav. Žalvariniai ietigaliai: 1 Tautušiai, Betygalos vls. ir 2 Pryšmančių durpynas, Kretingos vls.

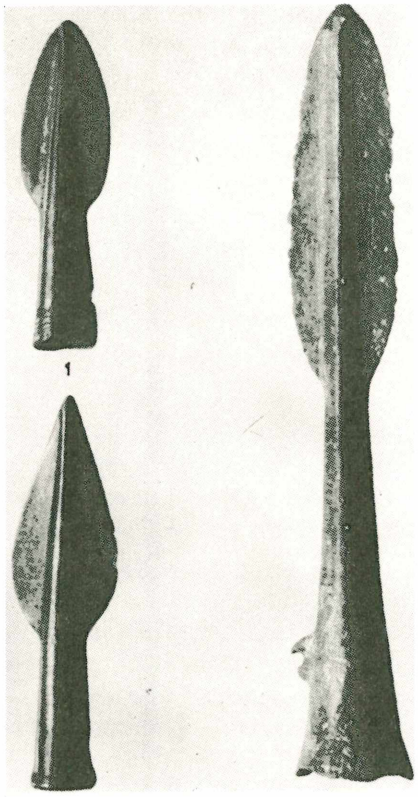

18 pav. Žalvariniai ietigaliai: 1 Alytaus apl.; 2 Daugirdai (Plemborgas), Ariogalos vls. ir 3 Gribžiniai, Gargždų vls.

priskirtini įmoviniai kirviai, rasti šiose vietose: *Daugirdavoje* (pav. 19:4), Girkalnio vls.,[103] *Radikiuose,* Lapių vls.,[104] *Liepinėje,* Klaipėdos aps.,[105] *Šlažuose*[106] ir *Nidoje.*[107]

Iš ginklų VI periodui prilauso trys ietigaliai, rasti: *Česuose,* Merkinės vls.,[108] *Daugirduose* (anksčiau Plemburgas) (pav. 18:2), Ariogalos vls.[109] ir *Šilutėje.*[110]

Iš naujai surastų papuošalų minėtam laikotarpiui tenka priskirti du lobiai. Įdomus žalvario amžiaus pabaigos ar net ir prieškristinio geležies amžiaus lobis buvo surastas *Pabaliuose,* Panevėžio vls.[111] Čia vienoje vietoje buvo surastos keturios antkaklės smailėjančiais galais ir du įvijos smeigtai (pav. 20). Antras kiek didesnis radinys aptiktas *Baudėjų* dv. tvenkinyje, Stakliškių vls., Alytaus aps.[112] Čia dumble buvo rastas įvijos smeigtas (pav. 21:1), įvijinė apyrankė (pav. 21:5—5) ir greičiausiai arklio aprangos papuošalų (pav. 21:2, 3, 6). Be to, *Miežaičiuose* (palei Kelmę) 1931 m. buvo surastas žalvario žaliavos lobis, susidedąs iš 8 nevienodo ilgio (nuo 37 cm iki 47 cm) žalvarinių netaisyklingo trikampio pjūvio lazdučių.[113] Ar šis žaliavos lobis priskirtinas naujajam žalvario amžiui, kol nėra ištirta lazdučių cheminė sudėtis, dar negalima pasakyti.

Peržiūrėję visą dabar turimąją mūsų žalvario amžiaus medžiagą ir palyginę ją su to paties laikotarpio radiniais kaimyniniuose kraštuose, matome, kad dalis radinių yra svetimo pobūdžio, atgabenti iš svetur arba pagaminti savame krašte pagal svetimus pavyzdžius, o kita dalis yra vietinės kilmės ir pagaminta vietinių amatininkų. Svetimos kilmės dirbiniai yra patekę į Lietuvą iš įvairių kultūros sričių. Vieni pasiekė Lietuvą iš dab. Didžiosios Lenkijos (kotinis durklas), kiti iš Pamario (Patiltės įvijos smeigtas), iš Rytų Pamario — Vakarų Prūsų kultūros srities (Šlažų pilkapiuose rastoji medžiaga), dar kiti kalba apie santykius su vid. Švedija (Mälaro tipo kirvis iš Vaškų) ir t. t. Apie santykius su Rytų Pamario — Vakarų Prūsų ir iš dalies su lužitėnų kultūra, kuri yra priskiriama ilirams, ypač ryškiai kalba Šlažų pilkapiuose (Klaipėdos aps.) ir Sembuose surastieji papuošalai. Net ir laidosena yra beveik visai vienoda kaip ir Rytų Pamario — Vakarų Prūsų kultūrinėje grupėje. Todėl kai kurie proistorikai (C. Engelis ir E. Šturmas)[114] net nori priskirti šiuos kapus ateiviams ar net kolonistams, atsikėlusiems jūra iš anapus Vyslos žiočių ir čia paskydusiems vietos gyventojų tarpe. Tačiau šie tvirtinimai tuo tarpu neįmanoma tinkamai pagrįsti. Ligi šiol iš viso Sembuose ir Klaipėdos krašte yra žinomos tik kelios radinių vietos, kur aptikta minėtos kultūros dirbinių. Neturint daugiau panašios rūšies kapų ir radinių, sunkoka kalbėti apie čia įsikūrusius ateivius ar kolonistus. Tik tada, jei Klaipėdos krašte, Sembuose ar kur nors kitur Lietuvoje bei Rytų Prūsuose rastume ištisų tos kultūros kapinynų, tada

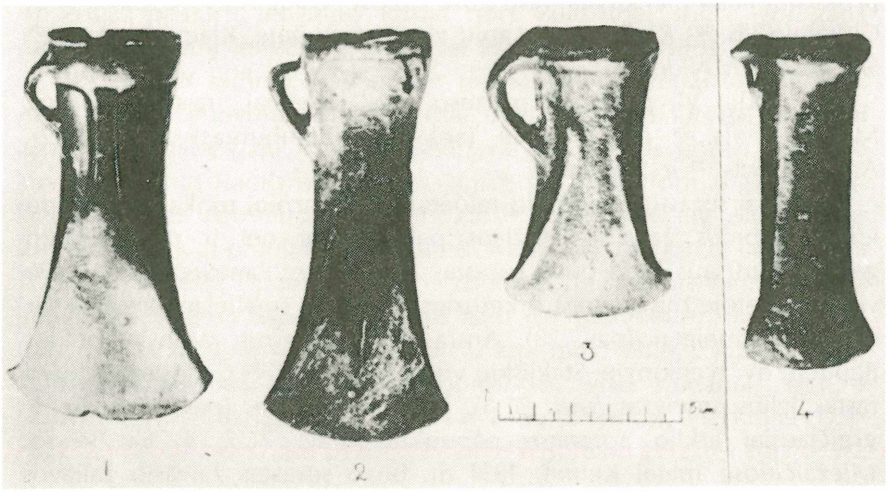

19 pav. Žalvariniai įmoviniai kirviai: 1 Žygaičiai; 2 Inkūnai, Vabalninko vls.; 3 Pavadaksčiai, Akmenės vls. ir 4 Daugirdava, Girkalnio vls.

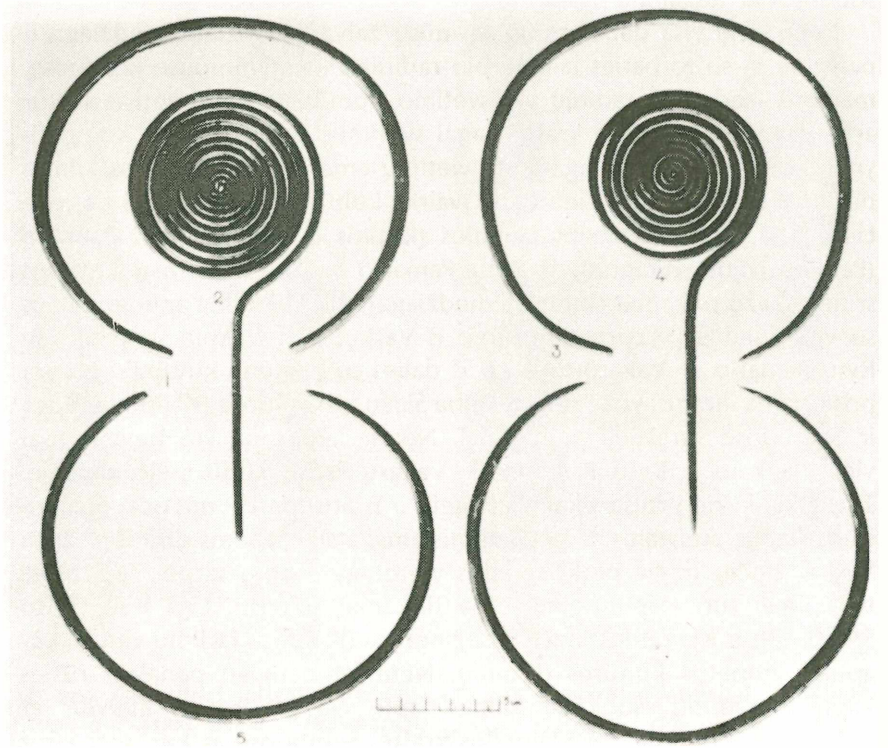

20 pav. Pabalių k., Panevėžio vls. lobis

daugiau turėtume pagrindo kalbėti apie kokius nors ateivius arba net ir apie vientisą etninę grupę.

Be eilės iš kitur įgabentų žalvarinių dirbinių, Lietuvoje randama daug ir vietinio pobūdžio radinių. Ypač II—III periode Lietuvoje pradeda ryškėti savarankiška žalvario amžiaus kultūra, atsiranda eilė vietinio darbo įrankių (pvz., Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai, ietigaliai, baltiško tipo kovos kirviai ir kt.) ir jau turime nemaža duomenų, rodančių kad jie buvo gaminami savame krašte, tam tikrose liejyklose. Lietuvos žalvario amžiaus kultūra nesutampa su ta pačia kultūros raida Skandinavijoje (germanų žalvario amžius) ir vakariniuose bei pietiniuose kaimyniniuose kraštuose (Rytų Pamario — Vakarų Prūsų bei lužitėnų kultūra). Šios kultūros palikimas, įvairūs radiniai, savo formomis aiškiai išsiskiria iš kitų kaimyninių kultūrų, todėl mes jau galime nustatyti apytiksles tos kultūros ribas. Dalis Vakarų Prūsų, Rytų Prūsai, Lietuva, pietinė Latvija, Gudai ir šiaurės rytų Lenkija sudaro atskirą kultūros sritį, kurią mes, be abejonės, galime pavadinti *senųjų baltų* (aisčių) *kultūros sritimi*.[115] Todėl iš dabar

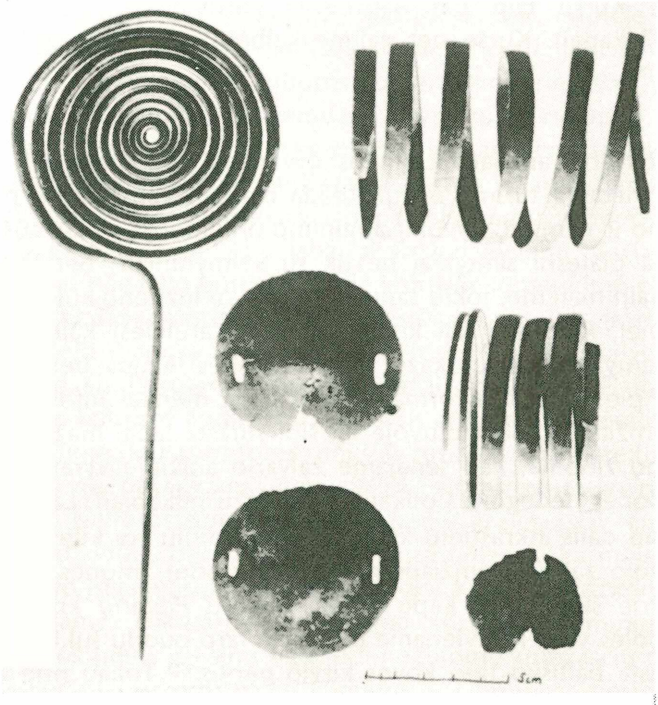

21 pav. Baudėjų dv., Stakliškių vls., lobis: 1 įvijos smeigtas, 2, 3, 6 arklio aprangos (?) papuošalai ir 4-5 įvijinė apyrankė

turimųjų duomenų jau yra tvirto pagrindo manyti, kad žalvario amžiaus pradžioje maždaug nuo Persantės upės iki Dauguvos, nuo Baltijos pajūrio iki Gudų (rytinė siena dar neaiški) ir pietuose iki Netzės, Vyslos bei žemut. Bugo[116] jau yra gyvenę vėliau istoriniuose šaltiniuose minimų aisčių (baltų) protėviai. Čia svarbu pažymėti, kad ir „gyvatgalvių" kaplių paplitimo ribos, kaip matėme, beveik sutampa su vietinės kilmės žalvario amžiaus dirbinių paplitimu. Toliausiai į vakarus „gyvatgalvis" kaplys yra rastas Kösline, Pamaryje.[117] Vėlyvesniais laikais ši baltų kultūros sritis taip pat daugiau ar mažiau sudaro vienalytį kūną, aiškiai išsiskiriantį iš kaimyninių kraštų. Baltai, kiek galima spręsti iš radinių vienodumo, senajame žalvario amžiuje dar tebegyveno drauge ir nebuvo suskilę į atskiras tautas. Tik naujajame žalvario amžiuje lyg pradeda išsiskirti atskiros kultūrinės grupės. Taigi, kaip matome, baltų gyvenamasis plotas žalvario amžiaus pradžioje yra buvęs daug didesnis, negu vėlyvaisiais priešistoriniais laikais. Tos ribos kurį laiką lieka tos pačios, krašte vyrauja rimtis ir visai nejusti, kad kita kuri nors svetima tauta būtų įsiveržusi į baltų gyvenamuosius plotus. Tik vėlyvesniuose žalvario amžiaus perioduose Pavyslyje baltai susiduria su germanais. Rytiniame Kurše taip pat pasireiškia germaniškos kultūros įtaka („laiviniai" kapai). Kurše net galime kalbėti apie mažą gotlandiečių koloniją.[118]

Apie žalvario amžiaus Lietuvos gyventojų ūkio formą ir dvasinį gyvenimą nedaug turime žinių. Reikia manyti, kad neolite pasirodę žemės ūkio ir naminių gyvulių auginimo pradmenys labiau sustiprėjo. Užsimezga platesni santykiai ne tik su kaimyniniais, bet ir tolimais kraštais. Kaip matėme, tokių santykių turėta su lužitėnų kultūra, su vid. Švedija, piet. Rusija, o kai kurie radiniai (statulėlės) kalba net apie tolimus santykius su Kaukazo ar priešakinės Azijos bei Anatolijos kraštais. Apie laidojimo formas esame gana menkai informuoti, nes žalvario amžiaus kapų Lietuvoje lig šiol surasta labai maža. Iš keleto ištirtų kapų žinoma, kad senajame žalvario amžiuje vyravo paprotys laidoti žmones nedegintus pilkapiuose (Šlažų pilkapiai). Labai galimas daiktas, kad dalis atkraštinių kirvių ir kitų radinių yra kilę iš suardytų kapų. Senojo žalvario amžiaus gale (III periode) žmonės pradedami deginti. Prie šios rūšies kapų tenka priskirti *Pietarių* km. pilkapiai (Marijampolės vls.), kur viename pilkapyje tarp puodų šukių ir pelenų buvo surasta baltiško tipo kovos kirvio pentis.[120] Toliau prie naujojo žalvario amžiaus tyrinėtųjų kapų tenka priskirti pilkapiai, apdėti keliais koncentriniais akmenų vainikais šiose Klaipėdos aps. vietose: *Kretingalėje, Eglynuose* ir *Egliškiuose*.[121]

V

PRIEŠKRISTINIS GELEŽIES AMŽIUS
(500 pr. Kr. iki Kr. gim.)

Pereidami prie prieškristinio geležies amžiaus, turime pastebėti, kad šis pats neaiškiausias ir tamsos apsuptas laikotarpis nedaug tėra paryškėjęs. Dėl gerai datuojamų radinių trūkumo sunku spręsti bet kuriuos klausimus ir beveik neįmanoma nustatyti kultūros tolydumą tarp žalvario ir pokristinio geležies amžiaus. Tačiau šitame laikotarpyje ne tik Lietuvoje, bet ir visoje šiaurinėje bei rytinėje Europoje susiduriame su primityvia kultūra, beveik visur jaučiamas didelis kultūros sumenkimas. Šio kultūros sumenkimo priežastys yra įvairiai aiškinamos.[122] Geologai, pasiremdami durpynų tyrinėjimais, įrodinėja, kad žalvario amžiaus gale buvęs šiltas ir sausas klimatas prieškristinio geležies amžiaus pradžioje gana staiga pakitęs ir tapęs žymiai šaltesnis bei drėgnesnis, todėl, susidarius nepalankioms gyvenimo sąlygoms, žmonės turėję išsikelti arba labai skurdžiai gyventi. Tačiau klimato pablogėjimas negalėjo būti vienintele kultūros sumenkimo priežastimi. Daugelyje kraštų žmonės ne tik priešistoriniais, bet ir dabartiniais laikais mokėjo ir moka prisitaikyti prie įvairių klimato sąlygų. Kiti vėl aiškina, kad šis laikotarpis esąs permažai ištirtas, todėl ir neturima daugiau šios kultūros liudininkų. Bet ir šis argumentas nėra įtikinamas. Net ir Švedijoje, kur proistorės mokslas turi jau gilią praeitį ir kur visi laikotarpiai yra pakankamai gerai ištirti, vistiek to meto radinių yra labai maža. Kultūros sumenkimo priežasčių greičiausiai tenka ieškoti ne tik krašto viduje, bet ir už jo ribų. Vidurinėje ir vakarinėje Europoje tuomet buvo įsigalėjusios dvi labai galingos kultūros: lužitėnų ir keltų. Tame pačiame laikotarpyje germanai iš savo pirminių sodybų, Skandinavijos pietų ir Danų salų, dėl nežinomų priežasčių dar gyviau pradeda veržtis į vakarus, rytus ir pietus.[123] Germanai, besibraudami į dab. Vokietiją ir Lenkiją, susiduria su to krašto gyventojais keltais ir ilirais. Apie 400 prieš Kr. ir keltai, veržtamiesi į šiaurę, susiduria su germanais. Prasideda ilgos kovos tarp germanų, keltų ir lužitėnų

kultūros atstovų. Ši skandinaviškių germanų ekspansija gyvai pajuntama ir žemutiniame Pavyslyje. Toje srityje baltai susiduria su iš šiaurinės Jutlandijos besiveržiančiais vandalais, kurie apsigyvena maždaug Osterodės bei Neidenburgo aps. ir toliau į pietus, vėliau iš Bornholmo salos atėjusiais burgundais, kurie apsigyvena žem. Pavyslyje beveik iki Pasargės ir pagaliau beveik kartu su jais iš pietinės Skandinavijos pasirodžiusiais gotais. Šioje srityje susidaro mišri pasienio kultūra, kurioje aptinkame ir baltiškų ir germaniškų elementų. Rytų germanų kultūros riba Prūsuose ėjo maždaug šia linija: nuo Elbingo aukštumos pietų rytų kryptimi iki Pasargės — Alnos ir čia išilgai į pietryčius.[124] Giliau į baltų kraštą germanai neįsibrauna ir jame neįvyksta žymesnių pasikeitimų ar etninių persigrupavimų. Tokiame dideliame sąmyšyje nutrūksta prekybiniai keliai, ėję iš pietinės ir vidurinės Europos į šiaurės kraštus, šiaurės rytų Europa lieka izoliuota nuo svarbesnių ano meto kultūrinių centrų. Metalų įvežimas beveik sustoja. Nutrūksta ir šiaip jau nelabai gyvi baltų prekybos santykiai su pietų vakarų kaimynais. Šie gana ilgai trukę neramumai, man rodos, ir buvo viena iš svarbiausių priešKristinio laikotarpio kultūrinio nusmukimo priežasčių, nors ir kiti veiksniai galėjo suvaidinti tam tikrą vaidmenį. Kadangi baltai šitame laikotarpyje geležies dar nemokėjo vietoje pasigaminti, todėl metalą turėjo pakeisti vietinė medžiaga: akmuo, kaulas, medis ir t. t. Vėl grįžtama beveik prie „medžio-akmens" amžiaus.

Iš visų baltų gyvenamų kraštų daugiausia šio laikotarpio kapų ir radinių aptikta Prūsuose. Lietuvoje lig šiol žinoma vos keletas šiam laikui priskiriamų kiek aiškiau datuojamų dirbinių, surastų vakarinėje dalyje, pvz., antkaklės trimitiniais atriestais galais iš *Šilutės* apylinkių,[125] *Šlažų*[126] ir *Noliškių* (Padubysio vls., Šiaulių aps.[127] Iš kapų tėra žinomas vienas *Mišeikių* pilkapis (Klaipėdos aps., kuriame be keleto palaidojimų buvo pastatytas puodas.[128] Geležies dirbinių lig šiol dar visai nerasta. Tik 1934 m. kasinėjimai kai kuriuose Rytų Aukštaičių piliakalniuose (pvz., Velykuškėse, Vosgėliuose ir kt.) yra suteikę mums daug medžiagos,[129] iš dalies priskirtinos priešKristiniam laikotarpiui. Kai kurių piliakalnių apatiniuose sluoksniuose buvo rasta akmeninių kirvių, daugybė kaulinių dirbinių (pav. 22), (smeigtukų, ylų, adiklių, pasmailintų gyvulių dantų, strėlių antgalių, ietigalių, pragręžtų šerno ir lokio ilčių, kurios greičiausiai buvo nešiojamos kaip amuletai ir šiaip kaulo pjaustinių), liekanų primityvios blogai degtos keramikos (pav. 23, dvi viršutinės eilės), ornamentuotos duobutėmis ar skylutėmis aplink puodo kaklelį, pirštų bei nagų įspaudomis ir t. t.). Be čia paminėtųjų daugiausia priešKristinio laikotarpio radinių tuose Rytų Aukštaičių piliakalniuose buvo rasta gana daug ir vėlyvesnių laikų keramikos

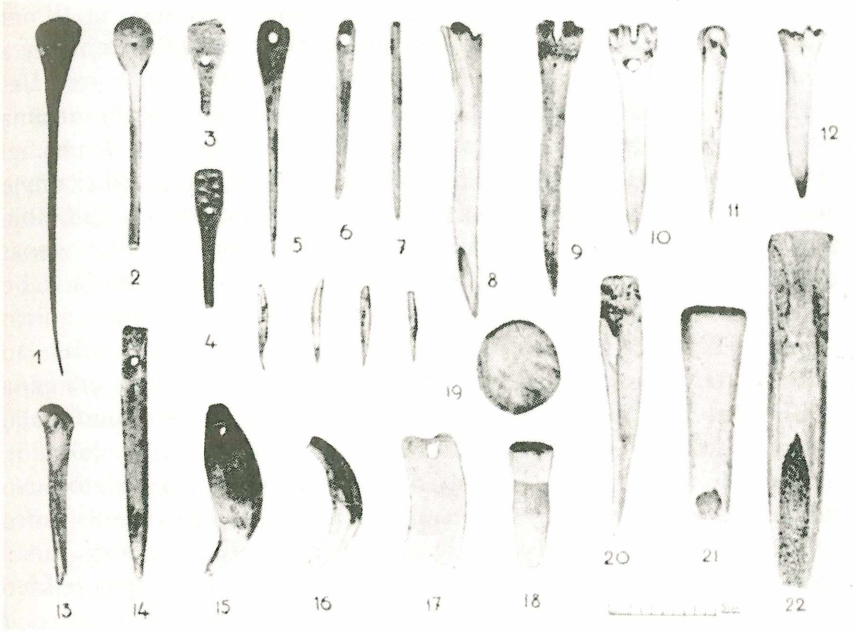

22 pav. Kauliniai dirbiniai, rasti Velykuškių ir Vosgėlių piliakalniuose, Dusetų vls.

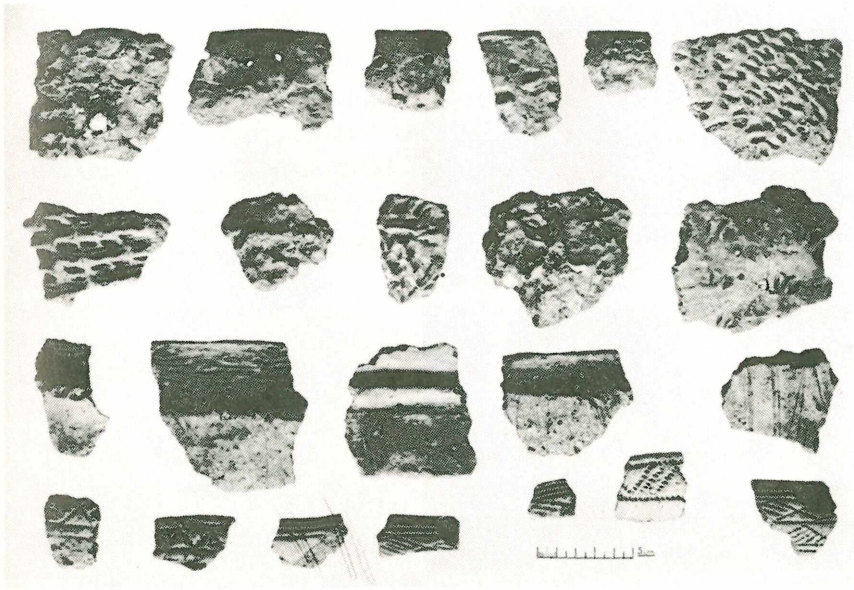

23 pav. Keramikos liekanos, rastos Velykuškių ir Vosgėlių piliakalniuose, Dusetų vls.

liekanų ir gerai datuojamų žalvarinių bei geležinių dirbinių nuo III net iki XIII amž. Ypač svarbūs radiniai (pokristinio geležies amž.) yra molinių formų, liejamųjų molinių semtukų fragmentai ir geležies gargažės liekanos. Šie radiniai kalba apie žalvarinių papuošalų dirbimą vietoje ir apie vietinės balų rūdos naudojimą geležiniams įrankiams bei ginklams gaminti. Pagaliau pažymėtinas Velykuškių piliakalnyje surastas ypatingas dvigubas kapas (pav. 24). Čia iš molio išplūktoje apvalioje duobėje ant stambių degėsių gulėjo du skeletai: vienas aukštininkas, antras kniūpščias. Kadangi duobė buvo gana maža ir, be to, dubens formos, todėl skeletų kaukolės ir kojų blauzdikauliai gulėjo žymiai aukščiau stuburo. Kojų blauzdikaulių dalis su pėdų kaulais jau buvo nuarta. Šalia galvų padėta po vieną akmenį. Griaučiai yra gana gerai išlikę. Duobės dugne rasta didelių anglių ir net nuodėgulių liekanų, geležies gargažės, raudonos spalvos akmenų (okerio), suanglėjusių storų nerinių liekanų, o iš priedų prie vieno skeleto buvo padėtas geležinis meškerės kabliukas ir kaulinė yla, o prie antro skeleto kairiojo žastikaulio — spaudu ornamentuota puodo šukė. Griaučių viršuje buvo surasta ir daugiau. Šis dvigubas kapas ir savo duobės forma ir pačia laidosena yra neįprastas, sunkiai aiškinamas ir datuojamas.

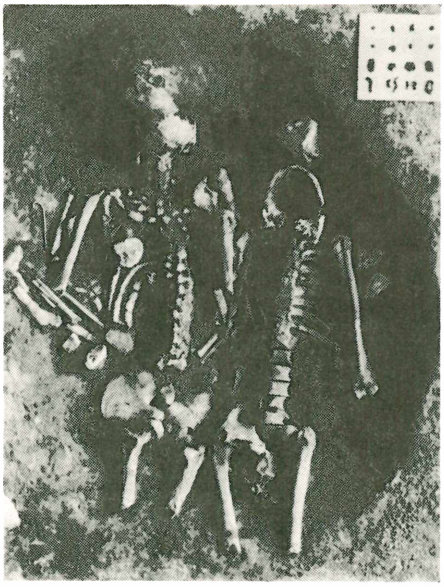

24 pav. Dvigubas kapas, rastas Velykuškių piliakalnyje

25 pav. Molinis puodas, rastas Paviekiuose, Padubysio vls.

Ši piliakalnių kultūra, kiek tuo tarpu yra žinoma iš paskutiniųjų laikų tyrinėjimų ir prieškarinių L. *Krzyvickio* kasinėjimų,[130] yra paplitusi rytinėje Lietuvos dalyje, būtent: Zarasų, Utenos, Rokiškio, iš dalies Ukmergės aps. ir šiaur. rytinėje Vilniaus krašto srityje. Rytų Lietuvos piliakalniai daug kuo skiriasi nuo likusios Lietuvos dalies piliakalnių. Pirmiausia skiriasi išviršinė piliakalnių išvaizda. Daugelyje Rytų Lietuvos piliakalnių nematyti fortifikacinių įrengimų; visai kitaip yra likusioje Lietuvos dalyje: čia daugumoje piliakalnių aiškiai pastebimi supilti pylimai, iškasti grioviai ir kt. Atrodo, kad Rytų Aukštaičių piliakalniai yra turėję kitokią paskirtį; juose aptinkamas storas kultūrinis sluoksnis, susidedąs iš degėsių, keramikos, kaulinių bei akmeninių dirbinių, naminių ir laukinių gyvulių kaulų ir paprastai nedidelio pokristinio geležies amžiaus žalvarinių bei geležinių dirbinių kiekio, kalba, kad tie piliakalniai ilgą laiką buvo gyvenami. Skiriasi ir kultūrinis inventorius. Rytų Aukštaičių piliakalniuose susiduriama su žymiai primityvesne kultūra: čia randama dar akmens kirvių, primityvios keramikos liekanų ir ypač daug kaulinių dirbinių. Likusioje Lietuvos dalyje tos rūšies radinių lig šiol visai nerasta. Atrodo, kad Rytų Aukštaičių piliakalnių pradžia siekia gilesnę praeitį. Nerasta Rytų Aukštaičių piliakalniuose ir grūdų liekanų, kurių apsčiai aptikta Žemaičių piliakalniuose.

Nelengva suskirstyti chronologiškai Rytų Aukštaičių piliakalniuose aptinkamą medžiagą. Dalis radinių (akmens įtveriamieji kirviai, gal būt, puodų šukės pagražintos duobutėmis) yra priskirtina akmens amžiui, dalis akmens kirvių (pvz., akmens kirvis, kurio ašmenys padirbti pagal žalvarinius Rytų Pabaltijo tipo atkraštinius kirvius), be abejonės, tenka priskirti žalvario amžiui. Didelė kaulinių dirbinių dalis priklauso prieškristiniam geležies amžiui. Kiek sunkiau nustatyti gnaibytinės ir nagų įspaudomis ornamentuotos keramikos amžių. Nors ši keramika labiausiai buvo paplitusi prieškristiniame geležies amžiuje, tačiau pagražinimo būdas, kaip rodo naujausieji piliakalnių tyrinėjimai Latvijoje,[131] dar tebebuvo vartojamas senajame ir viduriniame geležies amžiuje. Dar daugiau: net XI—XII amž. lybių kapuose aptinkama gnaibytinės ir pirštų nagų įspaudomis ornamentuotos keramikos. Visai lengvai galime priskirti dalį keramikos, ornamentuotos vingiais, naujajam geležies amžiui. Taip pat aiški žalvarinių ir geležinių dirbinių chronologija: jie lengvai įterpiami į atskirus pokristinio geležies amžiaus laikotarpius. Tuo tarpu palieka neaiškus molinių semtukų ir liejamųjų formų amžius.

Artimiausių paralelių Rytų Lietuvos piliakalnių kultūros liekanoms turime ir už Lietuvos ribų: vidurinėje ir rytinėje Latvijoje, Guduose ir net vidurinėje Rusijoje.[132] Kuriai etninei grupei priskirtina ši taip plačiai

paplitusi kultūra? „Gorodišče" kultūra vid. Rusijoje gana pamatuotai yra priskiriama suomių-ugrų kiltims,[133] tačiau Lietuvos bei Latvijos čia minėtosios kultūros liekanos priskirti kuriai nors suomių-ugrų giminės kilčiai nebūtų pagrindo. Rytų Lietuvos, vidurinės bei rytinės Latvijos bei didelės Gudų dalies piliakalnių kultūra yra labai gimininga ir, kaip rodo pokristinio geležies amžiaus šiose srityse aptinkama medžiaga, toji giminystė nepranyksta. Todėl yra rimto pagrindo manyti, kad šios kultūros atstovai yra buvę lietuvių ir latvių protėviai.

VI

SENASIS GELEŽIES AMŽIUS
(0—400 po Kr.)

Prieškristinio geležies amžiaus kultūros sumenkimas Lietuvoje dar tebejaučiamas ir pirmame amžiuje po Kr., tačiau, pradedant II-ju amžiumi, Lietuvos ūkiniame ir kultūriniame gyvenime pastebime tam tikrų pagerėjimo reiškinių, o II amž. gale ir III amž. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas visame krašte. Ypač vakarinėje, vidurinėje ir šiaurinėje Lietuvos dalyje pražysta turtinga ir įvairi medžiaginė kultūra. Jei ankstyvesnių laikų mūsų krašto žmonių gyvenimui pažinti dėl mažo gerai ištirto medžiagos kiekio teko naudotis daugiausia atsitiktinio pobūdžio radiniais, dabar jau turime žymiai daugiau vertingos medžiagos, surastos ne tik atsitiktinai, bet ir iš sistemingų kasinėjimų. Vienas iš vyriausių šaltinių senojo geležies amžiaus kultūrai pažinti yra daugybė radiniais turtingų kapinynų. Be to, ir rašto šaltiniai (Caius Plinius Secundus, Cornelius Tacitus, Claudius Ptolemaios), nors dar nelabai tikslūs ir patikimi, padeda šiek tiek aiškinti pokristinio laikotarpio mūsų krašto gyventojų kultūrą ir jų santykius su kitais kraštais. Visa ši medžiaga atskleidžia mums jau gana ryškų senojo geležies amžiaus kultūros vaizdą ir leidžia kiek aiškiau pažvelgti ir į tautinius mūsų krašto gyventojų santykius. Tačiau, reikia pripažinti, nemaža įdomių ir svarbių problemų tuo tarpu dar lieka neišaiškintų. Jos tegalės būti išspręstos kiek vėliau, kai ne tik Lietuvoje, bet ir kituose mūsų giminės gyventuose kraštuose susikaups daugiau sistemingai ištirtos medžiagos.

Iš paskutiniuoju metu tyrinėtųjų senojo geležies amžiaus kapinynų tenka paminėti šie: plokštiniai kapai *Sargėnuose* (Lapių vls., Kauno aps.), pilkapiai *Paviekiuose* (Padubysio vls., Šiaulių aps.), plokštiniai kapai *Seredžiuje* (Kauno aps.), plokštiniai kapai *Veršvuose* (Raudondvario vls., Kauno aps.), plokštiniai kapai *Veršvuose* (Raudondvario vls., Kauno aps.), plokštiniai kapai *Upytėje* (Panevėžio aps.), pilkapiai (?)

Linkaičiuose (Joniškio vls., Šiaulių aps.), *Gibaičiuose* (Meškuičių vls., Šiaulių aps.) ir plokštiniai kapai *Eiguliuose I* (Pažaislio vls., Kauno aps.).

Vienas ankstyviausių senojo geležies amžiaus kapinynų buvo tyrinėtas 1938 m. pavasarį *Sargėnuose* (Lapių vls., Kauno aps.), dešiniajame Neries krante. Kapinyno vieta yra lygi. Čia iš viso jau ištirti 57 kapai. Sargėnų kapinyne mirusieji būdavo laidojami 0,5—1,00 m gilumo duobėse. Daugelyje atvejų duobės ribose beveik iki pat griaučių buvo susidurta su atskiromis judintoje žemėje įsimaišiusiomis smulkiomis anglimis. Daugelio kapų duobės dugne surasta taisyklingai padėtų akmenų: du akmenys kaukolės šonuose ir du kojų gale. Tačiau aptikta kapų, kur ir šalia klubikaulių buvo padėta po vieną akmenį. Ir vaikų kapų duobės dugne beveik visada surasta po keturis taisyklingai sudėtus akmenis (pav. 29). Tokių keturių ar kartais ir šešių akmenų tarpe buvo aptinkami gana blogai išlikę žmonių griaučiai, begulį aukštininki. Įdomu pastebėti, kad lig šiol tyrinėtoje kapinyno dalyje vyrai aptikti begulį galvomis į vakarus, o moterys į rytus. Vyrų kapuose surasta nemaža smarkiai profiliuotų ir akinių „šalutinės prūsų serijos" segių, geležinių lazdelinių smeigtukų, masyvių apvalainio pjūvio apyrankių, pagražintų akiniu raštu ir įmovinių kirvių (pav. 26). Moterų kapuose aptikta įvijinių žalvarinių antsmilkinių, emalinių įvairiaspalvių karolių, kaklo papuošalų, sudarytų iš žalvarinių įvijos vielos gabalėlių ir suvyniotų žalvarinių skardelių, taip pat akinių segių, ankstyvo tipo buoželinių smeigtukų geležine viršūne, geležinių ylų, žiedų ir tos pačios formos, kaip ir vyrų kapuose, apyrankių (pav. 27). Vaikų kapuose surasta įvairios formos mažų masyvių apyrankių, smulkių karolių ir kt. Daugumas Sargėnų kapų tenka priskirti II-III amž.

Šis kapinynas yra tuo svarbus, kad čia kartu su gerai datuojamomis akinėmis bei smarkiai profiliuotomis segėmis buvo surasta kitų įvairių papuošalų ir įrankių. Pvz., kape Nr. 36 kartu su akine sege ir įmoviniu kirviu buvo rasta lig šiol Lietuvoje dar nematyta žalvarinė pasaginė segė mažais atriestais įvijiniais galais (pav. 26:2). Be to, Sargėnų kapinynas pasižymi ypatingu įvijinių žalvarinių antsmilkinių (pav. 27:1—2) gausumu. Čia lig šiol jau surasta 21 įvijinis antsmilkinis. Tokių galvos papuošalų dar prieškariniais laikais buvo rasta *Jagminiškėje*[134] (Padubysio vls., Šiaulių aps.), 1931 m. *Paštuvoje* (Kauno aps.),[135] 1938 m. *Veršvuose* (Raudondvario vls.) ir 5 egzemplioriai *Lazdiniuose,* Talsių aps. (Latvijoje),[136] tačiau lig šiol nei tikroji šių papuošalų paskirtis, nei jų amžius nebuvo aiškus. Sargėnuose šie papuošalai buvo randami kapuose poromis, po vieną kiekvienoje kaukolės pusėje, palei smilkinius. Viename kape šie antsmilkiniai buvo rasti net su plaukų liekanomis. Šių papuošalų chronologija dabar taip pat jau yra visai paaiškėjusi. Pvz., kape Nr. 12 (pav. 28) abejose visai sukiužusios

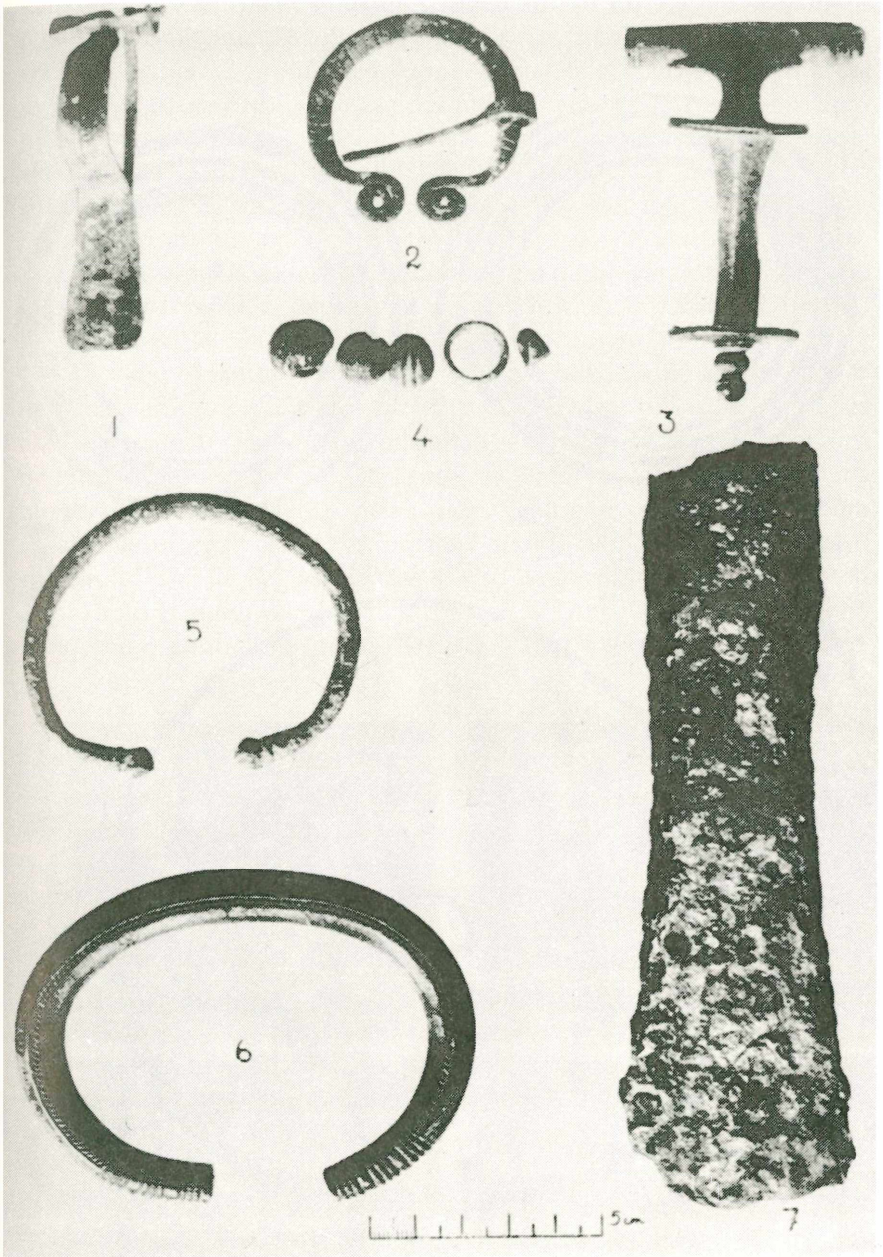

26 pav. Kai kurie Sargėnų kapinyno radinių tipai: 1 akinė segė (36 kapas); pasaginė segė (36 kp.); 3 smarkiai prifiliuota segė (5 kp.); 4 emaliniai ir stikliniai karoliai (3 kp.); 5 pumpuriniais galais apyrankė (8 kp.); 6 masyvi apyrankė akiniu raštu (13 kp.) ir 7 įmovinis kirvis (36 kp.)

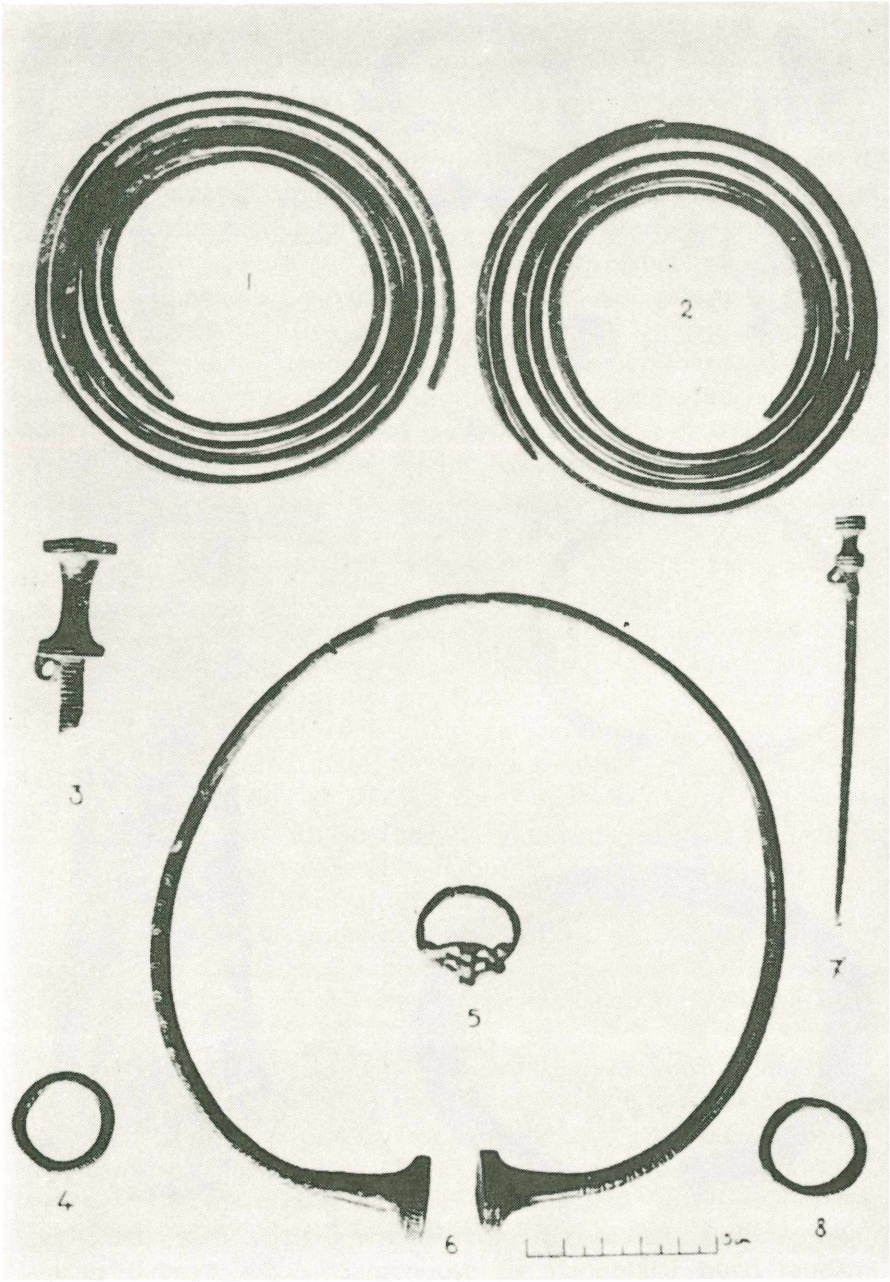

27 pav. Sargėnų kapinyne rastų radinių tipai: 1-2 antsmilkiniai; 3 buoželinis smeigtukas; 4, 5, 8 žiedai; 6 antkaklė trimitiniais galais (visi radiniai iš 13 kapo) ir 7 mažas buoželinis smeigtukas

kaukolės pusėse, palei smilkinius, buvo surasti du 9,5 cm skersmens įvijiniai antsmilkiniai, kairėje krūtinės pusėje, netoli žastikaulio aptiktas skersai beguljs žalvarinis buoželinis smeigtukas geležine viršūne, greta jo 12 cm ilgio geležinė yla ir ant dešiniosios rankos žalvarinė apvalainio pjūvio masyvi apyrankė siaurėjančiais galais. Apyrankė ornamentuota akiniu raštu. Suardytame kape Nr. 13 tokie pat antsmilkiniai buvo surasti kartu su antkakle trimitiniais galais, buoželiniu smeigtuku, masyvia apvalainio pjūvio apyranke ir kt. (pav. 27:1—6, 8). Kituose kapuose antsmilkiniai rasti taip pat su gerai datuojamais radiniais. Tuo būdu šie antsmilkiniai papuošalai yra priskirtini II amž. antrajai pusei ir III amž. pradžiai. Šių papuošalų centras yra buvęs Lietuvoje.

Maždaug to paties laikotarpio kapinynas buvo tyrinėtas 1933 ir 1937 m. *Paviekiuose,* Padubysio vls.[137] Čia susidurta su pilkapiais, apdėtais akmenų vainiku. Nors patys pilkapiai, iš seno šioje vietoje beariant, daugiausia jau yra sulyginti su žeme, tik vietomis dar matyti nežymios buvusių pilkapių kalvelės, tačiau didelė akmenų vainikų dalis tebėra gerai išlikusi (pav. 30). Vienur ratu sudėti akmenys aiškiai matyti paviršiuje, kitur jie slepiasi žemėse. Iš viso žemės paviršiuje aiškiai matyti 27 pilkapių akmenų vainikai; jų skersmuo svyruoja tarp 4—5 m. 1933 m. bandomųjų kasinėjimų metu dviejų pilkapių akmenų vainikų viduje

28 pav. Sargėnų 12 kapo detalė

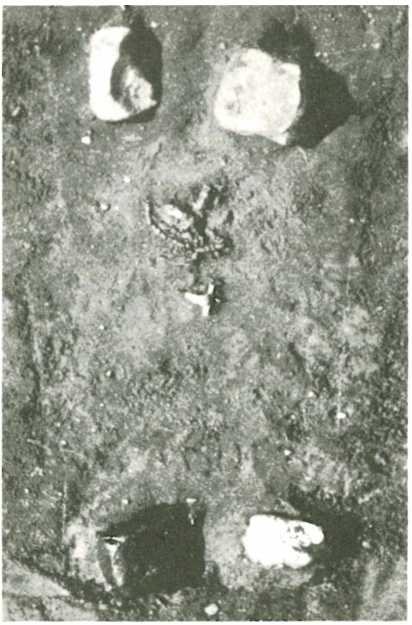

29 pav. Sargėnų vaiko kapas 42 nrs.

tesusidurta su anglių ir pelenų liekanomis; jokių kitų radinių nerasta. Tik tų pilkapių rajone atsitiktinai yra surastas gerai išlikęs molinis puodas (pav. 25), kurs savo forma yra artimas žalvario amžiaus puodų tipams. Labai galimas daiktas, kad 1933 m. kasinėtieji pilkapiai priklauso dar prieškristiniam geležies amžiui. 1937 m. kasinėtuose šešiuose pilkapiuose susidurta su II—III amž. griautiniais kapais. Griaučių buvo išlikę labai nežymūs pėdsakai. Kiekviename pilkapyje aptikta bent po kelis kapus. Kaip matyti iš kasinėjimų duomenų, žmonės čia būdavo laidojami akmenų vainiko viduje, greičiausiai ant žemės paviršiaus, o kapo viršuje būdavo supilamas neaukštas pilkapis. Vietomis aptikta ir užgnies pėdsakų.

Paviekių pilkapiuose susidurta su įdomiais radiniais. Pvz. I-jo pilkapio penktame kape buvo surasta ankstyvo tipo žalvarinė antkaklė buoželiniais galais ir žalvarinių įvijos vielos gabalėlių. XV-jo pilkapio kape Nr. 1 griaučiai gulėjo NO—SW kryptimi ir čia rasta taip pat ankstyvo tipo žalvarinė antkaklė buoželiniais galais, dvi masyvios apvalainio pjūvio apyrankės ir smarkiai profiliuota segė (pav. 31). IX-to pilkapio kapas Nr. 6 (pav. 32) radinių chronologijos atžvilgiu yra tuo svarbus, kad čia surasta dviejų tipų žalvarinių antkaklių (viena trimitiniais, antra buoželiniais galais), įvairiaspalvių emalinių karolių, du žalvarinės įvijos vielos gabalėliai, smarkiai profiliuota segė ir lenktas

30 pav. Paviekių pilkapio akmenų vainikas, nuėmus žemes

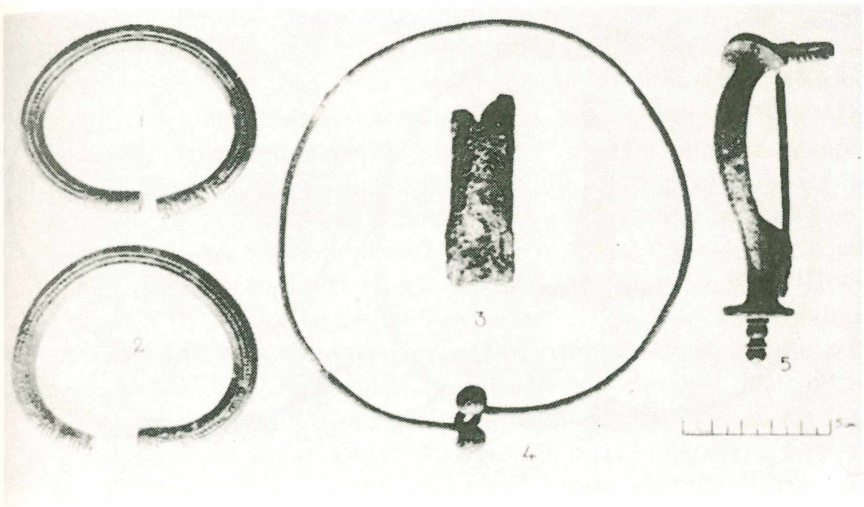

31 pav. Paviekiai, 1 kapo radiniai: 1-2 žalvarinės apyrankės; 3 geležinis įmovinis kirvukas; 4 antkaklė buoželiniais galais ir 5 smarkiai profiliuota segė

geležinis peilis ar pjautuvas. Iš Paviekių pilkapių papuošalų ypač išsiskiria II amž. galo smarkiai profiliuotos segės. Viena iš jų turi atvirą (pav. 31:5), kita dengtą įviją (pav. 32:1). Panašaus tipo segė dar prieškariniais laikais buvo rasta kaimyniniuose *Jagminiškių* pilkapiuose, Padubysio vls.[138] Be to, tokių segių randama ir už Lietuvos ribų. Daugiausia jų surasta Prūsuose ir viena rasta *Gailišiuose,* Ilės vls., Jelgavos aps. (Latvijoje).[139] Segės spiralė yra dengta. Antkaklių surasta tik dviejų tipų: plačiai visame Rytų Pabaltijy (nuo Sembos iki Suomijos) paplitusios formos antkaklė trimitiniais galais ir ankstyvos formos antkaklės apskritais buoželiniais galais. Pastaroji antkaklių forma taip pat aptinkama nuo Prūsų iki Estijos. Pagaliau paminėtina vietinės masyvios apvalainio pjūvio apyrankės ir įvežtiniai gražūs raudonos emalės karoliai su žaliomis bei geltonomis juostelėmis, dėmelėmis ir gražiu geltonos spalvos šakelės pavidalo ornamentu. Tokių pat karolių tarp kitko surasta *Akmenoje,* Kražių vls.,[140] *Sargėnuose,* Lapių vls. ir *Mikytų* km., Žem. Panemunės vls., Šakių aps. Mūsų kaimynystėje jų surasta *Linkūnuose,* Pakalnės aps., *Tilžėje,*[141] *Kunterstrauche* prie Wosegau, Fischhauseno aps.,[142] *Sojvide,* Gotlande[143] ir kt. Šie karoliai nėra vietinės kilmės, bet įvežti iš Romos provincijų.

Kiek vėlyvesnių laikų plokštinis kapinynas buvo kasinėtas 1936 ir 1937 m. *Seredžiuje,* Kauno aps. Čia iš viso ištirta 44 kapai. Seredžiuje susidurta su radiniais turtingu kapinynu. Mirusieji ir čia buvo laidojami nevienodo gilumo duobėse aukštininki ir įvairiomis kryptimis. Rankų

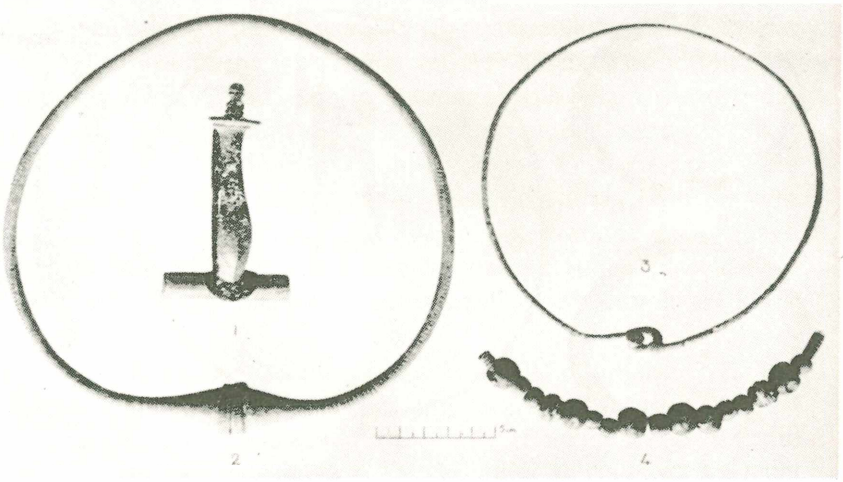

32 pav. Paviekiai, 6 kapo radiniai: 1 smarkiai profiliuota segė; 2 antkaklė trimitiniais galais; 3 antkaklė buoželiniais galais ir 4 emaliniai karoliai

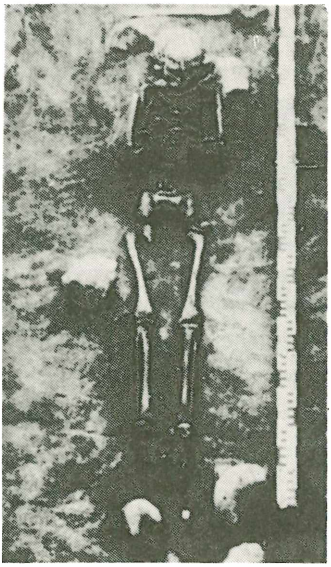

33 pav. Seredžius, 13 kapas

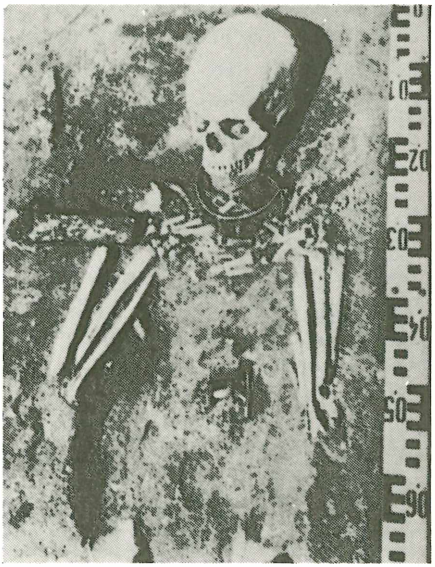

34 pav. Seredžius, 34 kapas

situacija įvairi: vienur abi rankos būdavo sulenkiamos smailiu kampu ir padedamos ant krūtinės, kitur viena ranka uždėta ant krūtinės, o antra arba ištiesta palei šoną, arba uždėta žemiau krūtinės ląstos. Kiek buvo galima spręsti iš likusių karstų pėdsakų (tamsių kontūrų šviesesnėje žemėje), vieni laidota lentiniuose, kiti iš medžio liemens išskaptuotuose karstuose, lyg loviuose. Ir Seredžiuje vietomis dar aptikta kapo duobės dugne taisyklingai sudėtų akmenų grupių. Pvz., vaiko kapo Nr. 6 dugne buvo padėti du netaisyklingos formos 10×14,5 cm dydžio akmenys galvos šonuose ir kiek mažesni akmenys kojų gale. Kape Nr. 13 (pav. 33, 34) buvo padėti šeši akmenys medinio karsto šonuose šitokiu būdu: du akmenys gale galvos, vienas akmuo kairėje pusėje prie žastikaulio, vienas akmuo dešinėje pusėje prie blauzdikaulio vidurio, o apatinių galūnių gale, kaip ir prie galvos, vėl gulėjo padėti du akmenys.[144] Vyrų kapai išsiskyrė ginklais (ietigaliai), įmoviniais kirviais, nors nestigo ir papuošalų, pvz., segių (laiptelinių ir lankinių segių lenktine kojele), juostinių apyrankių ir net antkaklių kūginiais galais. Moterų kapai buvo itin gausūs įvairiais papuošalais. Kape Nr. 13 mergaitės kaklą puošė žalvarinė viela apvyniotais galais antkaklė, kurios vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu (pav. 35:2), net

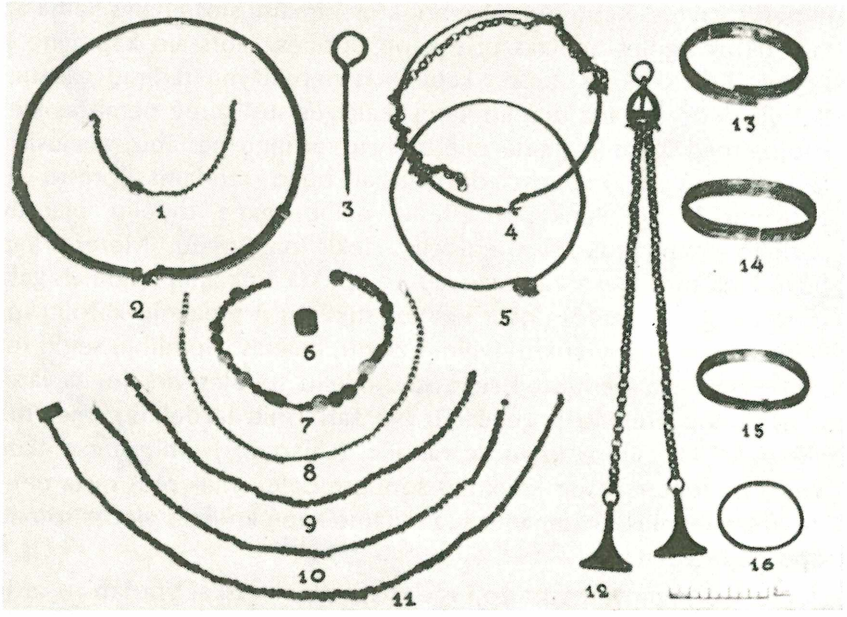

35 pav. Kai kurių Seredžiaus kapinyne aptiktų radinių tipai: 1 (1 kapas); 5, 11, 15-16 (6 kapas); 6, 14 (10 kp.); 2, 9-10, 13 (13 kp.); 3 ir 4 (23 kapas)

penkios įvairiaspalvių stiklinių ir emalinių karolių apvaros (pav. 35:9, 10), ant dešiniosios rankos buvo užmautos 5, o ant kairiosios 3 žalvarinės juostinės apyrankės kiek siaurėjančiais galais (pav. 35:13). Net ir vaikų kapuose surasta daug specialiai vaikams pritaikytų ir padirbtų mažyčių antkaklių kūginiais (pav. 35:5) ir mažais šaukštiniais galais (pav. 35:4), smulkių karolių, mažų eglutėmis ornamentuotų juostinių apyrankių ir geležinių lazdelinių smeigtukų. Tik smeigtukai savo dydžiu nesiskyrė nuo suaugusių kapuose randamų tokios pat formos smeigtukų. Daugumas Seredžiuje tyrinėtų kapų priklauso III—IV amž., tik du degintiniai kapai yra vėlyvesnių laikų.

Seredžiuje surastų radinių formos daugiausia yra įprastinės, Lietuvoje dažnai aptinkamos. Tik karoliai, kurių kapinyne aptikta ypatingai daug, yra įvežtiniai. Įdomu pastebėti, kad *Lauksvydų* kapinyne (netoli Seredžiaus) aptikta to paties meistro dirbtų juostinių apyrankių.[145]

1938 m. tyrinėtas plokštinis kapinynas *Veršvuose* (Raudondvario vls.) taip pat yra suteikęs naujos medžiagos. Čia iš viso lig šiol ištirti 86 kapai. Mirusieji laidoti nevienodo gilumo duobėse (nuo 20 iki 150 cm). Grauže palaidotų žmonių skeletai buvo ypatingai gerai išlikę. Ir šitame kapinyne vyrai beveik be išimties buvo laidojami galvomis į vakarus, o moterys į rytus. Kapų duobėse aptiktos įsimaišiusios anglys kalba apie tam tikras ugnies apeigas prie kapo duobės. Nors šio kapinyno jau ištirtas didelis plotas, tačiau kapinynas nepasižymi radinių gausumu. Bet vis dėlto iš gana didelio kapų skaičiaus susikaupė nemažas kiekis naujos medžiagos ir gauta eilė atskirų vertingų pastabų, susijusių su laidosena. Vyrų kapuose dažniausiai buvo randama įprasto tipo įmovinių kirvių, lenktų ir tiesių peilių, gana didelių pjautuvų, lazdelinių smeigtukų ir nedidelis kiekis papuošalų. Moterų kapai buvo kiek turtingesni radiniais: juose aptikta antkaklių kūginiais galais, gana daug įvairios formos ir spalvos stiklinių ir emalinių karolių (pav. 36:5), juostinių apyrankių, įvijinių žiedų, keletas laiptelinių segių (pav. 36:1—2), viena žieduotoji segė su žiedeliu spiralės viršuje, žalvarinių buoželinių, ratelinių ir geležinių bei žalvarinių lazdelinių smeigtukų, ylų ir kt. Dviejuose kapuose rasta ir žalvarinių įvijinių antsmilkinių. Viename moters kape kaukolės šonuose palei smilkinius rasta net po du antsmilkinius, o viename suardytame kape aptiktas vienas to paties tipo papuošalas.

Veršvų kapinyne surastoji medžiaga tipologiškai yra labiau artima vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Apie tat kalba ne tik tai grupei būdingos antkaklės kūginiais galais, bet ir žieduotoji segė su žieduota buožele spiralės viršuje.[146]

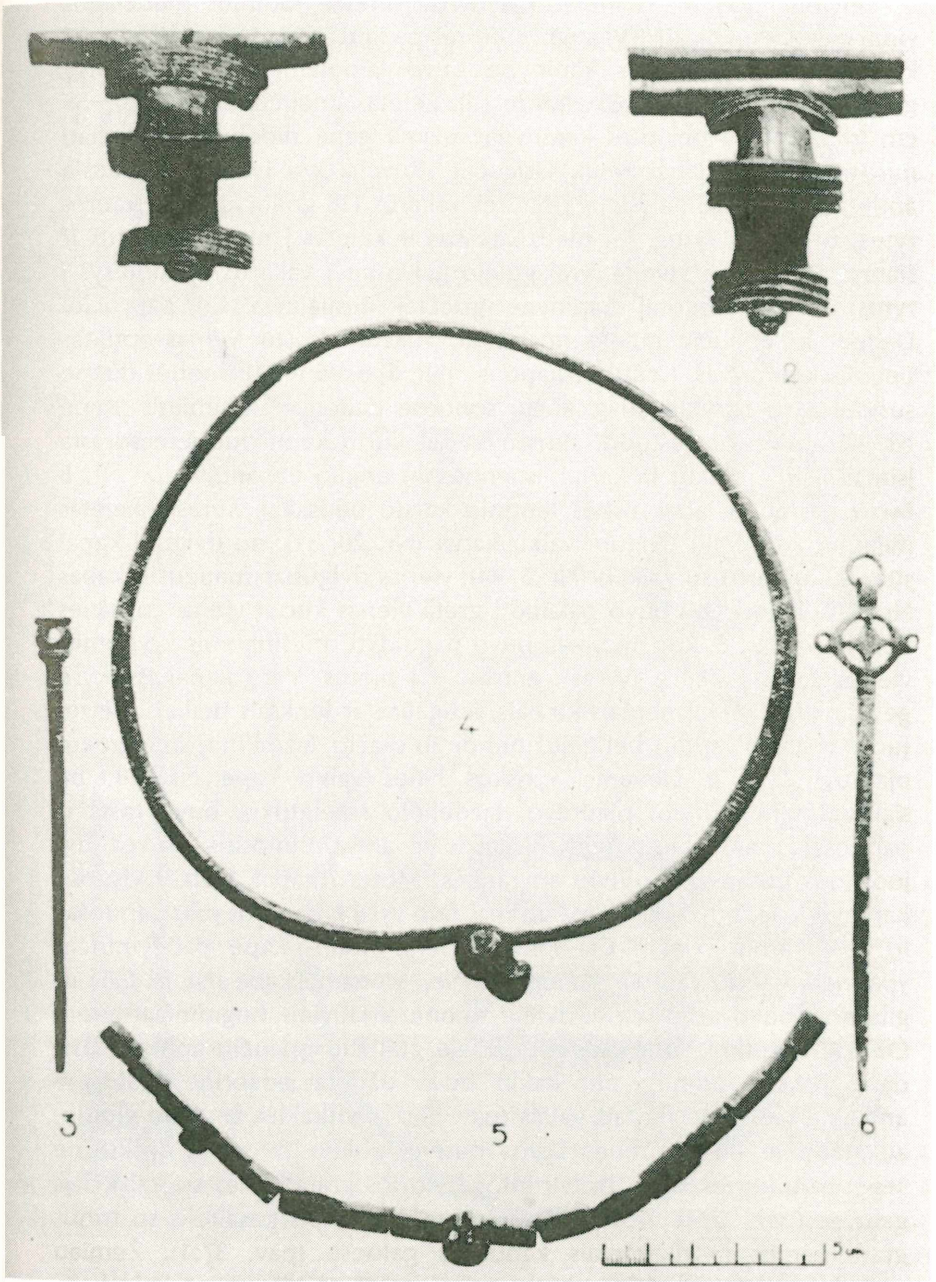

36 pav. Veršvų kapinyne aptiktų radinių tipai: 1-2 laiptelinės segės, 3 profiliuotas buoželinis smeigtukas (20 kapas); 4 antkaklė kūginiais galais; 5 stikliniai ir emaliniai karoliai (1 kp.) ir 6 ratelinis smeigtukas

Upytėje 1938 m. tyrinėtas kapinynas suteikė įdomios medžiagos vidurinės Lietuvos III—V amž. kultūrai pažinti. Čia iš viso ištirtas 51 kapas. Mirusieji Upytės kapinyne buvo laidojami duobėse, kurių gilumas svyruoja tarp 0,63—1,5 m (tik keletas griaučių aptikta 20—56 cm gilumoje). Nors pats kapinynas užima gana didelį plotą, tačiau mirusieji laidoti labai retai. Griaučių situacija yra įvairi: daugiausia aptikta begulinčių galvomis į šiaurės vakarus (16 griaučių), 10 į šiaurės rytus, 8 į pietų rytus, 7 į pietų vakarus ir keletas į pietus, vakarus ir šiaurę. Daugelyje atvejų vyrai gulėjo galvomis į vakarus, o moterys į rytus, tačiau apskritai kapinyne griežtai nesilaikyta šio papročio. Daugumas griaučių gulėjo normaliai, aukštininki, tik vienas aptiktas beguljs kniūpsčias. Keliuose kapuose (Nr. 1, 6, 46 ir 51) duobės dugne susidurta su taisyklingai griaučių šonuose padėtais akmenimis. Kape Nr. 46 aptikti net aštuoni akmenys. Kai kurių kapų duobėse surasta įsimaišiusių smulkių ir kartais stambesnių anglių liekanų. Kape Nr. 8 buvo pastebėti labai aiškūs lentinio karsto pėdsakai. Surasta keletas dvigubų kapų: du dvigubi vaikų kapai (Nr. 20, 31), du dvigubi kapai suaugusių kartu su vaikais (Nr. 5, 44), vienas dvigubas suaugusių kapas Nr. 7, kur mirusieji buvo palaidoti greta vienas kito ir vienas to paties tipo kapas Nr. 6, kur mirusieji buvo paguldyti priešingomis kryptimis, vienas galva į šiaurę (vyras), antras — į pietus. Vyrų kapai išsiskyrė geležiniais siauraašmeniais kirviais, ietigaliais ir lenktais peiliais. Be to, juose rasta žalvarinių bei geležinių diržo sagčių, lazdelinių smeigtukų, pjautuvų, ylų ir viename vyriškos lyties vaiko kape Nr. 38, be siauraašmenio kirvio, pjautuvo, lazdelinio smeigtuko, buvo rasta ir papuošalų: antkaklė kūginiais galais ir ant dešiniosios rankos dvi juostinės pusapvalio pjūvio apyrankės. Moterų kapai, kaip ir visuose kapinynuose, buvo įmanoma atskirti nuo vyrų kapų didesniu papuošalų, ypač karolių, kiekiu. Čia aptikta keletas moterų kapų, pasižyminčių ypatingai gausiu radinių skaičiumi. Pvz., viename kape (Nr. 7) 0,83 m gilumoje buvo susidurta su dviejų žmonių griaučiais, begulinčiais greta OS 130 kryptimi. Prie dešinėje pusėje gulinčių griaučių aptikta labai daug įvairių radinių: ant kaklo buvo uždėta sidabrinė šaukštinė antkaklė viela apvyniotais galais (pav. 37:7), antkaklės lankelio viduje, aukštutinėje deš. krūtinės ląstos pusėje, gulėjo žalvarinė apskritinė segė, prie kurios buvo pritvirtintos keturios grandinėlės su kabučiais galuose (pav. 37:4). Ten pat buvo rastas trikampis pasaitėlis su trimis grandinėmis ir trikampiais kabučiais galuose (pav. 37:1). Žemiau antkaklės, skersai krūtinės ląstą, gulėjo geležinė yla su medinio koto likučiais. Ant abiejų rankų buvo užmauta po šešias dvejopo tipo juostines apyrankes. Ant apatinių galūnių, skersai blauzdikaulių vidurį, gulėjo dvi žalvarinių įvijų eilės. Tai greičiausiai prijuostės ar kito kurio

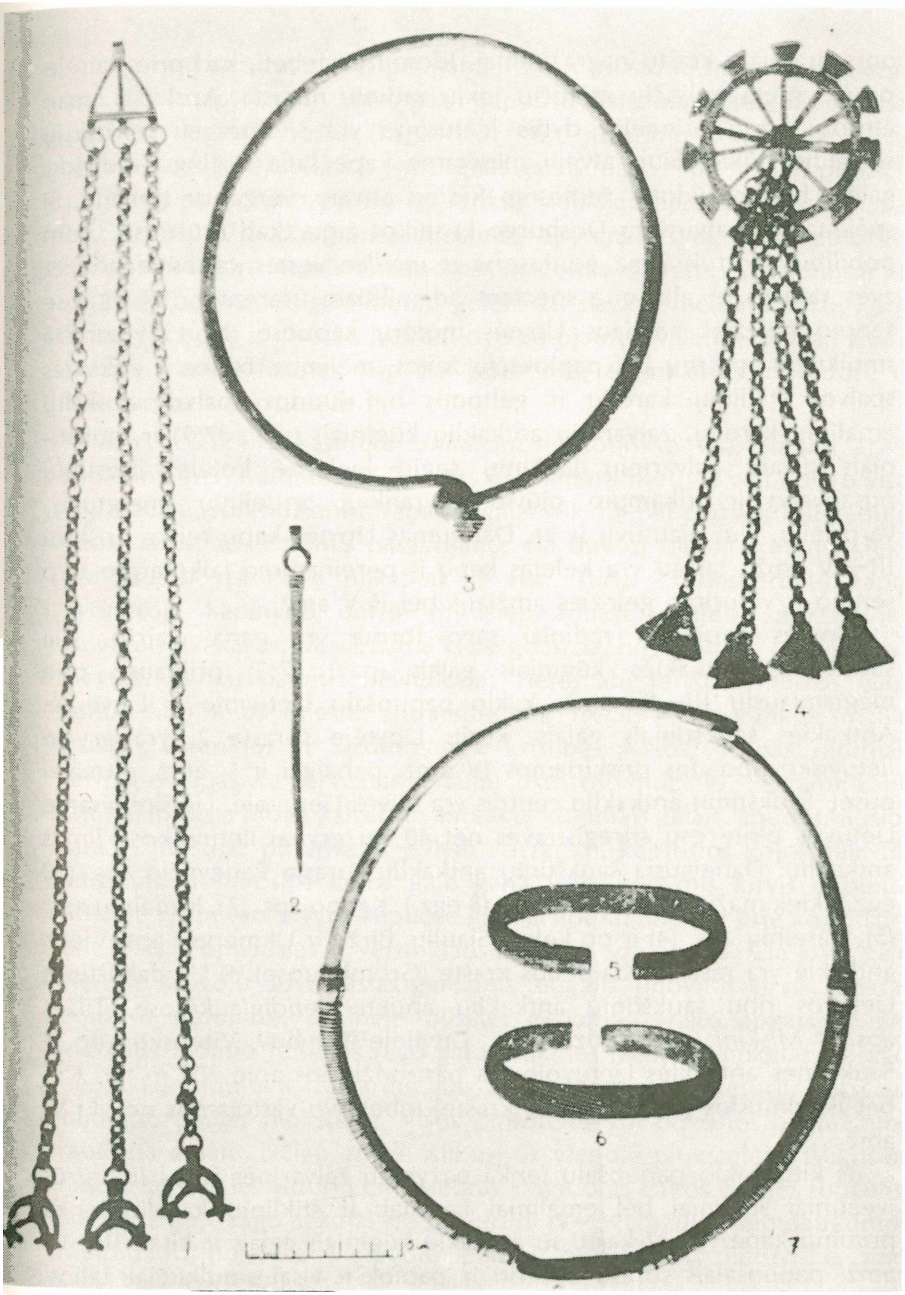

37 pav. Kai kurie Upytės kapinyno radinių tipai: 1 antkrūtininės grandinėlės (7 kapas); 2 žiedinis smeigtukas (44 kp.); 3 antkaklė kūginiais galais (37 kp.); 4 apskritinė segė su grandinėlėmis (7 kp.); 5-6 juostinės apyrankės (37 kp.) ir 7 sidabrinė šaukštinė antkaklė (7 kp.)

nors drabužio kraštų pagražinimai. Įdomu pastebėti, kad prie kairėje pusėje greta gulinčių griaučių jokių radinių nerasta. Apskritai, man atrodo, kapų priedėlių dydis ir turinys yra sietinas su mirusiųjų socialine būkle. Šiuo atveju minėtame kape šalia turtingo individo galėjo būti palaidotas žemesnio luomo asmuo, vergas ar tarnaitė. Šį spėjimą lyg patvirtintų Dusburgo kronikos žinia, kad Prūsuose „cum nobilibus mortuis arma, equi, *servi* et *ancillae*, vestes, canes venatici et aves rapices et alia que spectant ad militiam urarentur".[147] Kituose senojo geležies amžiaus Upytės moterų kapuose (Nr. 37) surasta smulkučių apskritų bei paplokščių žalios, mėlynos, baltos ir auksinės spalvos stiklinių karolių ir geltonos bei juodos spalvos apskritų emalinių karolių, žalvarinių antkaklių kūginiais (pav. 37:3) ir šaukštiniais galais, žalvarinių lankinių segių lenktine kojele, juostinių pusapvalio ir trikampio pjūvio apyrankių, lazdelinių smeigtukų, varpstelių, ylų, pjautuvų ir kt. Daugumas Upytės kapų tenka priskirti III—IV amž., tačiau yra keletas kapų iš pereinamojo laikotarpio tarp senojo ir vidurinio geležies amžiaus bei iš V amž.

Upytės kapinyno radiniai savo forma yra gana įvairūs. Čia surastosios antkaklės kūginiais galais (pav. 37:3) priklauso prie mėgiamiausių III—IV amž. kaklo papuošalų Lietuvoje ir Latvijoje. Antkaklės šaukštiniais galais, kurių Upytėje surasta 2, yra *grynai lietuviško tipo.* Jos priskiriamos IV amž. pabaigai ir V amž. pirmajai pusei. Šaukštinių antkaklių centras yra buvęs Lietuvoje. Lig šiol visame Lietuvos plote esu suregistravęs net 40 šių grynai lietuviškos kilmės antkaklių. Daugiausia šaukštinių antkaklių surasta Panevėžio aps. (10 egz.), kiek mažiau Vilniaus krašte (8 egz.), Kauno aps. (7), Kėdainių aps. (5), Raseinių aps. (4) ir po keletą Šiaulių, Biržų ir Ukmergės aps. Viena antkaklė yra rasta ir Klaipėdos krašte (Grumbliuose).[148] Už dabartinės Lietuvos ribų šaukštinių antkaklių aptikta *Bendiglaukiuose,* Tilžės aps.,[149] *Miškiniavoje,* Ludzos aps., Latvijoje[159] ir buv. Vitebsko gub.[151] Šaukštinės antkaklės Lietuvoje yra pasirodžiusios apie 300 m. po Kr., bet išsigimusios (ypač Vilniaus krašte) tebebuvo vartojamos net iki VI amž.

Iš kitų kaklo papuošalų tenka pažymėti žalvarinės įvijos ir įvairūs įvežtiniai stikliniai bei emaliniai karoliai. Iš stiklinių karolių tenka priminti kape Nr. 37 kartu su antkakle kūginiais galais ir kitais III—IV amž. papuošalais surasti apskriti ir paplokšti visai smulkučiai žalios, baltos ir auksinės spalvos karoliai.

Segių vietoje senajame geležies amžiuje Upytės kapinyne buvo vartojami smeigtukai. Jų aptikta trejopo tipo: geležinių lazdelinių smeigtukų, profiliuotų buoželinių ir žiedinių smeigtukų (pav. 37:2). Smeigtukų tipai dažnai aptinkami ir kitose Lietuvos dalyse.

Apyrankių surasta taip pat gana įvairių: juostinių beveik keturkampio pjūvio apyrankių, kurių galai papuošti skersiniais ranteliais, o visas paviršius eglutės raštu (kapas Nr. 16); juostinių trikampio pjūvio apyrankių siaurėjančiais ir įsmaugtais galais (kapas Nr. 34, 35); plokščių juostinių pusapvalio pjūvio apyrankių kiek siaurėjančiais galais (kapas Nr. 7, 36, 37). Daugumas juostinių apyrankių yra ornamentuotos iškilusiomis įkirstinėmis briaunomis, mažomis akutėmis, įkartomis ir kt.

Iš darbo įrankių paminėtini geležiniai siauraašmeniai kirviai, kurie kartu yra buvę ir ginklai, įvairaus dydžio pjautuvai, lenkti peiliai, ylos ir kt. Šių įrankių formos taip pat įprastinės, aptinkamos ir kituose to laikotarpio kapinynuose.

1931—1932 m. kasinėta *Linkaičiuose* (Joniškio vls., Šiaulių aps.), vadinamame „Katmilžyje".[152] Nors kasinėjimų metu ši vieta buvo visai lygi, tačiau, sprendžiant iš labai negiliai (tik 15—40 cm) aptiktų kapų ir pagal anksčiau, žmonių pasakojimu, čia buvusį didelį akmenų kiekį, greičiausiai yra buvę pilkapiai. Iš viso ištirta 13 nesuardytų kapų. Tyrinėtoje kapinyno dalyje mirusieji aptikti palaidoti aukštininki, galvomis į vakarus, tik viename kape griaučiai buvo surasti begulį galva į rytus. Rankų padėtis nevienoda: vienų abi rankos ištiestos palei šonus, kitų viena ištiesta, antra sulenkta, trečių — abi rankos smailiu kampu sulenktos ir uždėtos ant krūtinės ląstos. Vienas radiniais turtingas kapas yra parvežtas į Šiaulių „Aušros" muziejų.[153] Šitame kape ant kaklo rasta plona žalvarinė antkaklė kūginiais galais, ant dešiniosios rankos juostinė pusapvalio pjūvio apyrankė, kairiosios kojos gale du ietigaliai, dešiniosios kojos gale gana ilgas įmovinis kirvis ir peilis. Kituose tyrinėtuose vyrų kapuose ginklai aptikti taip pat prie kojų. Turbūt, pats įdomiausias ir vertingiausias kapas yra Nr. 15. Čia kojų gale vienoje krūvoje buvo rastas geležinis ietigalis, įmovinis kirvis, lenktas peilis ir netoliese, dešinėje pusėje, geriamojo rago apkalai.[154] Šio įdomaus radinio teišlikęs rago galo žvakidės pavidalo apkalas su rago pėdsakais viduje ir žalvarinė juosta, susidedanti iš keturių varsčiais sujungtų pailgų plokštelių. Visos plokštelės yra buvusios pagražintos raudona emale, tačiau emalė išlikusi tik vienoje plokštelėje. Išlikusios raudonos emalės viduriu eina siauras vingiuotas baltos emalės ruoželis. Šie geriamojo rago apkalai yra priskirtini IV—V amžiui. Šiaip daugumos radinių formos yra Lietuvoje plačiai pažįstamos: lietuviško tipo antkaklės šaukštiniais galais, vėlyvo tipo antkaklės aukštais kūginiais galais, juostinės apyrankės ir vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei artimi įmoviniai kirviai bei ietigaliai.

Tais pačiais metais (1932 m.) buvo tyrinėtas įvairių geležies amžiaus laikotarpių kapinynas *Gibaičiuose*, Meškuičių vls., Šiaulių aps.[156] Nors

kapinynas bedirbant žemę buvo gerokai sunaikintas, tačiau dar aptikta ir nesuardytų, ypač III—V amž., kapų. Ar čia yra buvę pilkapiai ar plokštiniai kapai, sunkoka pasakyti, nes nei pilkapių pėdsakų, nei akmenų vainikų neberasta. Griaučiai aptikti maždaug 25—60 cm gilumoje. Mirusieji ir čia buvo laidojami aukštininki, įvairiomis kryptimis. Rankų situacija, kaip ir kituose šio laikotarpio kapuose, yra įvairi. Vienas iš įdomiausių kapų (taip pat parvežtas į Šiaulių „Aušros" muziejų) yra III—IV amž. moters kapas.[156] Čia ant kaklo rasta žalvarinė antkaklė kūginiais galais, ant abiejų rankų po vieną juostinę žalvarinę apyrankę, dešinėje galvos pusėje adata ir peilis, kairiosios kojos šone, netoli blauzdikaulio, geležinės žirklės ir kairėje krūtinės pusėje ratelinis smeigtukas drabužiui susegti. Įdomu, kad tas smeigtukas gulėjo ant alkūnkaulio; tai rodo, jog mirusioji buvo įvyniota į apsiaustą ar šiaip kokį drabužį ir rankos turėjo būti paslėptos po drabužiu. Rečiausias šio kapo radinys yra žirklės. Šių avinių žirklių tipo žirklių senajame geležies amžiuje Rytų Pabaltijo kraštuose aptikta labai maža. Tik Rytų Prūsuose žirklės buvo kiek labiau paplitusios.

Gibaičių radiniai savo formomis ir tipais yra gana įvairūs. Čia surasta ketveriopo tipo antkaklių, įvairios formos segių, antkrūtininių grandinėlių, apyrankių, ietigalių, įmovinių kirvių ir kt. Be įprastinių III—IV amž. antkaklių kūginiais galais, šia surasta dėželinių antkaklių,[157] kurių daugiausia aptinkama Lietuvoje ir Prūsuose. Šio tipo antkaklės iš Lietuvos yra patekusios net į vid. Rusiją, Okos slėnį.[158] Toliau pažymėtina žieduotosios viela apvyniotais galais antkaklės, kurių vienas galas baigiasi kableliu, antras kilpele[159] ir antkaklės pastorintais galais.[160] Žieduotosios antkaklės ypač yra paplitusios Klaipėdos krašte ir Sembų-Notangų srityje, o antkaklės pastorintais galais dažniausiai yra aptinkamos Latvijoje. Lietuvoje randamų šio tipo antkaklių formos yra vėlyvesnės ir antkaklės priskiriamos jau V—VI amž.

Segių Gibaičiuose surasta taip pat keturių tipų. Prie ankstyvesnių segių (III—IV amž.) tenka priskirti apskritinę segę su tutuliu,[161] kurių randame apsčiai Klaipėdos krašte. IV amž. priklauso segės fragmentas trikampe kojele ir rato pavidalo lankeliu.[162] Šių segių tipas yra susidaręs Lietuvoje ir iš čia paplitęs šiaurės link iki Estijos.[163] Jau V amž. yra priskirtinos Gibaičiuose surastos lankinės segės (dvi su dviguba spiralės konstrukcija).[164] Šio tipo segių daugiausia randama Prūsuose.

Smeigtukų Gibaičiuose aptikta taip pat įvairių tipų: Lietuvai ir Latvijai būdingų lazdelinių smeigtukų,[165] ratinių[166] ir smeigtukų profiliuota galvute.[167] Be to, surasta žiemgalių kultūros grupei būdingų ankstyvos formos buoželinių smeigtukų nuokamienia galvute.[168] Šio tipo smeigtukai buvo vartojami V amž., o masyvesni net iki VII amž.

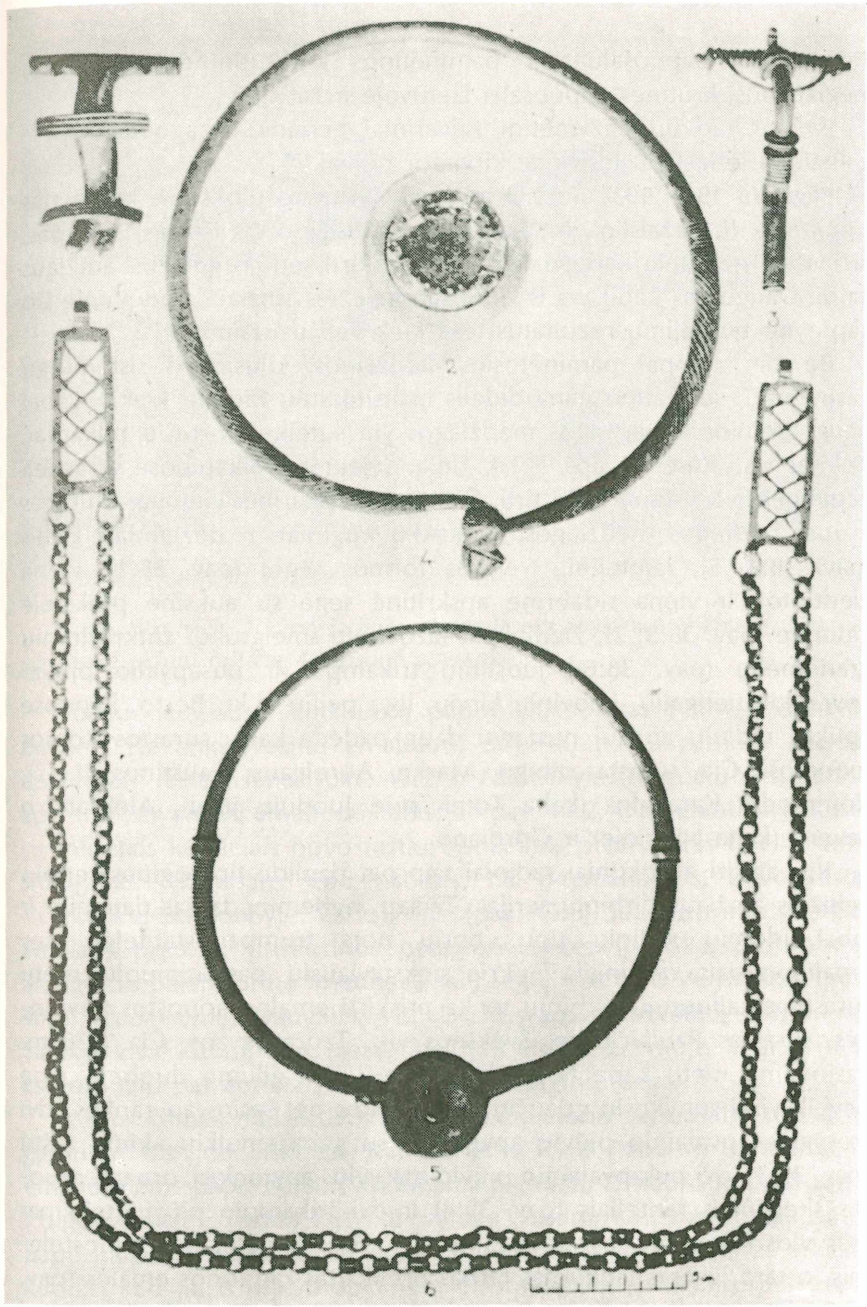

38 pav. Noruišių pilkapiuose surastos medžiagos tipai: 1 laiptelinė segė su ataugomis prie įvijos; 2 apskritinė sidabrinė segė su aukso plokštele viduryje; 3 žieduotoji segė; 4 antkaklė kūginiais galais; 5 dėželinė antkaklė ir 6 antkrūtininės grandinėlės

Pagaliau iš papuošalų dar paminėtinos antkrūtininės grandinės, mėgiamiausi krūtinės papuošalai Lietuvoje ir Latvijoje.

Iš kitų radinių pažymėtini žalvariniai geriamojo rago apkalai,[169] geležiniai ietigaliai, įmoviniai kirviai ir peiliai.[170]

Pagaliau 1935, 1937 ir 1938 m. buvo tyrinėtas plokštinis kapinynas *Eiguliuose II*, Pažaislio vls., Kauno aps.[171] Iš viso čia ištirtas 51 kapas, tačiau tik nedidelė kapų dalis tenka priskirti senojo geležies amžiaus galui. Daugumas kapų yra iš vidurinio geležies amžiaus, todėl apie šio kapinyno tyrinėjimų rezultatus teks kiek vėliau užsiminti.

Be čia trumpai paminėtosios medžiagos, kilusios iš sistemingų kasinėjimų, susikaupė gana didelis ir atsitiktinių radinių kiekis. Labai daug įdomios ir vertingos medžiagos yra suteikę *Noruišių* pilkapiai, Kelmės vls., Raseinių aps.[172] Tik, deja, dviejuose pilkapiuose surastieji kapai nebuvo sistemingai ištirti. Čia surasta vakarinės Lietuvos kultūros grupei būdingos medžiagos: antkaklių kūginiais ir dėželiniais galais (pav. 38:4, 5), laiptelinių vėlyvos formos segių (pav. 38:1), viena žieduotoji ir viena sidabrinė apskritinė segė su auksine plokštele viduryje (pav. 38:3, 2), žiedinių ir lazdelinių smeigtukų, antkrūtininių grandinėlių (pav. 38:6), juostinių trikampio ir pusapvalio pjūvio apyrankių, ietigalių, įmovinių kirvių, ilgų peilių ir kt. Be to, kapuose aptiktų radinių amžiui nustatyti daug padeda kartu surastos Romos monetos. Čia surasta pinigų Marko Aurelijaus, Faustinos II (?), Kommodo, Karakalos (kalta Tomi, prie Juodųjų jūrų), Aleksandro Severo (kalta Nikejoje) ir Gordiano.

Kiti atskiri atsitiktiniai radiniai taip pat papildė tipologines senojo geležies amžiaus dirbinių serijas. Tačiau, nebeminėdamas daugelio ir labai įdomių radinių tipų, noriu nors trumpai stabtelėti ties *emaliuotaisiais dirbiniais*.[173] Prie ankstyviausių paskutiniuoju metu surastų emaliuotųjų dirbinių tenka priskirti emale papuoštos apyrankės, surastos *Paulaičiuose*, Švėkšnos vls., Tauragės aps. Čia 1936 m. kasinėjimų metu kape Nr. 1, maždaug 1,5 m gilumo duobėje, prie beveik visai sunykusių griaučių, buvo rastos net šešios apyrankės: dvi masyvios apvalainio pjūvio apyrankės su gana smulkiu akiniu raštu (pav. 39:3), dvi pusapvalainio pjūvio masyvios apyrankės, ornamentuotos skersiniais ranteliais (pav. 39:4) ir dvi trikampio pjūvio taip pat masyvios žalvarinės apyrankės, skersai papuoštos geležinėmis juostelėmis, o tarp jų esąs languotas tarpas pripildytas raudonos emalės (pav. 39:1). Be to, tame pačiame kape dar buvo rasti du masyvūs žalvariniai žiedai (pav. 39:2). Daugiau tokių emaliuotų apyrankių tuo tarpu neteko aptikti nei Lietuvoje, nei kaimyniniuose kraštuose. Apyrankių tipas, atrodo, yra vietinis. Kapas greičiausiai yra priskirtinas II amž. galui arba III amž. pradžiai.

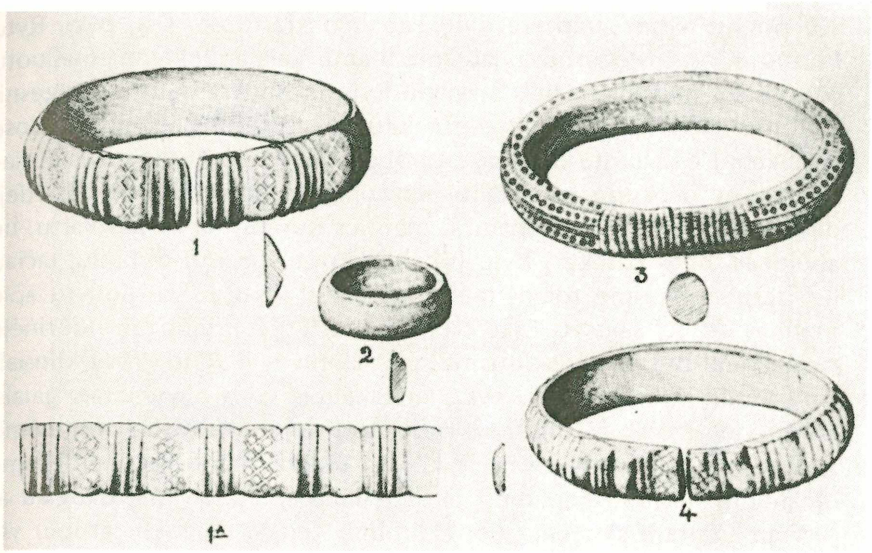

39 pav. Paulaičių 1 kapo radiniai: 1 emaliuota apyrankė; 2 žiedas, 3 masyvi apyrankė akiniu raštu ir 4 juostinė apyrankė

Toliau daugiausia emaliuotų papuošalų surasta rytinėje Lietuvos dalyje. Prie ankstyvesnių emaliuotų dirbinių tenka priskirti *Dusetų* apylinkėse rastas vienas (pav. 40:1) ir *Eikotiškyje* (Degučių vls., Zarasų aps) trys žalvariniai emaliuoti kabučiai (pav. 40:2, 4, 5). Eikotiškyje kartu su minėtais kabučiais buvo rastas buoželinis profiliuotas III—IV amž. smeigtukas. Panašaus tipo kabutis, tik neemaliuotas, buvo rastas Velykuškių piliakalnyje, Zarasų aps. (pav. 40:6). Jau vidurinio geležies amžiaus pradžiai priskirtinos pasaginės segės su trikampės formos ataugomis palei išorinę briauną. Tokių segių turime iš *Velykuškių* (pav. 40:9), *Žadavainių,* Daugailių vls., Utenos aps. (pav. 40:8) ir *Rokėnų,* Salako vls., Zarasų aps. (pav. 40:7). Rytinėje Latvijoje ir šiaurinėje Estijoje taip pat aptikta panašaus tipo pasaginių segių.[174]

Kurios kilmės yra Lietuvoje randami emaliuoti papuošalai, tuo tarpu galutinai dar neišaiškinta. Kai kuriems Rytų Pabaltijy randamiems emaliuotiems papuošalams aptinkama paralelių Dniepro ir aukštutinės Volgos krašte. Todėl lig šiol vyravo nuomonė, kad emaliuotieji papuošalai, randami Rytų Pabaltijo kraštuose, esą pietinės Rusijos kilmės, kad jie iš Kijevo apylinkių dirbtuvių Dniepru plitę į šiaurę ir pasiekę rytinį bei pietų rytinį Pabaltijo kraštą.[175] Tačiau paskutiniuoju metu H. *Moora*[176] pareiškė nemaža gana gerai pagrįstų abejonių dėl šios teorijos tikrumo. Pirmiausia, pietinėje Rusijoje aptinkami emaliuoti papuošalai yra vėlyvesnės kilmės: pirmieji dirbiniai pasirodo tik apie

300 po Kr. Visai kitaip yra Rytų Pabaltijo kraštuose. Čia, pvz., Rytų Prūsuose, ypač Mozūruose, jau apie II amž. galą aptinkame emaliuotų papuošalų. Ir dirbinių tipų atžvilgiu Rytų Prūsai yra daug turtingesni. Čia mes randame beveik visų kituose Rytų Pabaltijo kraštuose aptinkamų emaliuotų dirbinių prototipų. Pietinėje Rusijoje susiduriame tik su kai kurių papuošalų prototipais. Pagaliau, jei emaliuotieji dirbiniai būtų buvę įgabenami iš pietinės Rusijos, tai su jais kartu, be abejonės, būtų patekę į Rytų Pabaltijo kraštus ir kitų dirbinių, tačiau tuo tarpu neturime tokios medžiagos, kuri visai aiškiai liudytų apie pietinės Rusijos importą Rytų Pabaltijo kraštuose. Priešingai, vidurinėje ir pietinėje Rusijoje susiduriame su iš Lietuvos ir Rytų Prūsų kilusiais kai kuriais radinių tipais, pvz., antkaklėmis viela apvyniotais galais, kurių vienas galas baigiasi kilpele, antras — kableliu, suktinėmis antkaklėmis kilpiniais galais ir kt. H. *Moora* mano, kad dideliame emaliuotų dirbinių paplitimo plote galima apčiuopti eilę daugiau ar mažiau savarankiškų emaliuotų dirbinių centrų. Iš tokių grupių yra paminėtinos šios: vidurinės Rusijos (Okos slėnyje), Lietuvos, Rytų Prūsų ir šiaurės Rytų Pabaltijo (š. Latvijoje ir Estijoje).

Tačiau yra ir daugiau tam tikrų duomenų, kalbančių apie vietinę kai kurių emaliuotų papuošalų kilmę. Jau kaip minėjau, Paulaičiuose surastos apyrankės yra vietinio tipo. Klaipėdos krašte jau nuo III amž. yra žinoma eilė vietinio darbo papuošalų: apskritinių segių, smeigtukų rozetine bei tutuline galvute, žieduotųjų segių, antkaklių, kabučių ir kt.) su įdėtomis dažniausiai mėlyno stiklo akutėmis. Šios stiklinės plokštelės turėjo būti vietoje gaminamos. Be to, Rytų Prūsuose jau nuo 200 po Kr., o kituose Rytų Pabaltijo kraštuose truputį vėliau, mokėta vietoje gaminti raudonąją emalę ir ja puošti įvairius metalinius dirbinius.[177] Visa tat rodo, kad dalis emaliuotų papuošalų yra vietinės kilmės.

Visi čia paminėti sistemingi tyrinėjimai ir šiaip paskutiniuoju metu susikaupusi atsitiktinio pobūdžio medžiaga mums gana daug pasako apie senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų medžiaginę ir dvasinę kultūrą, leidžia kiek ryškiau apibrėžti Lietuvoje susidariusias kultūrines grupes bei jų ribas, padeda pažvelgti į mūsų krašto gyventojų santykius su kitomis šalimis ir suteikia daug vertingų duomenų etniniams klausimams aiškinti bei radinių chronologijai nustatyti. Tad žvilgterėkime į naujausius senojo geležies amžiaus tyrinėjimų rezultatus.

Jau esu pabrėžęs, kad pradedant II-ju amžiumi Lietuvos ūkiniame ir kultūriniame gyvenime pastebima tam tikrų pagerėjimo reiškinių, o II amž. gale ir III amž. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas beveik visame krašte. Tas kultūrinis pakilimas jaučiamas ne tik

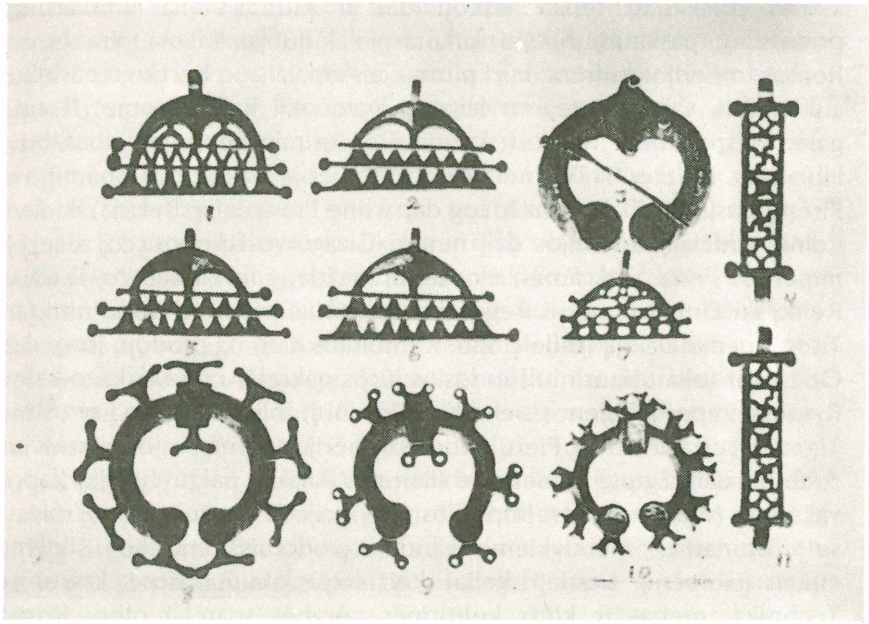

40 pav. Emaliuoti kabučiai (1-2, 4-6, 10-11) ir segės (3, 7-9): 1, 11 Dusetų apylinkė; 2, 4, 5 Eikotiškis, Degučių vls., Zarasų aps.; 3 Varopniškiai, Vileikos aps.; 6, 9, 10 Velykuškės, Dusetų vls., Zarasų apsl., 7 Rokėnai (Rakėnai), Salako vls., Zarasų aps. ir 8 Žadavainiai, Daugailių vls., Utenos aps.

Lietuvoje, bet ir visoje šiaurės rytų Europoje. Kaip gi tat aiškinti šį gana staigų kultūros pakilimą? Šį klausimą jau daugelis proistorikų bandė įvairiai interpretuoti. Kai kurie proistorikai nori sieti šį kultūros pražydimą su naujos etninės grupės pasirodymu. Jų nuomone, apie mūsų eros pradžią ar tuojau Kristui gimus į baltų kraštus iš Pavyslio ar Skandinavijos įsiveržę germanai (gotai) ir čia įsikūrę. Tačiau šis tvirtinimas, kaip rodo naujausi priešistoriniai tyrinėjimai, nėra pagrįstas: Pavyslyje gyvenę gotai ir gepidai pirmaisiais amžiais po Kr. į šiaurės rytus nėra siekę toliau Pasargės ir Alnos linijos.[178] Paskutiniuoju metu H. *Moora* yra iškėlęs mintį, kad prieškristiniame geležies amžiuje ir maždaug iki II pokristinio amžiaus vidurio Rytų Pabaltijo kraštuose vyravę kitokie laidojimo papročiai, mirusiesiems nedėta į kapus jokių priedų. Tik kiek vėliau, pakitus laidosenai, kapuose kaskart vis labiau aptinkama įvairių radinių, todėl ir atrodą lyg būtų įvykęs staigus kultūros pakilimas.[179] Labai galimas daiktas, kad radinių padaugėjimas kapuose gali būti sietinas su laidosenos pakitimu, tačiau kultūrinio

kilimo priežasčių tenka ieškoti dar ir kitur. Viena iš svarbiųjų priežasčių, paskatinusių šio laikotarpio kultūros kilimą, yra buvusi Romos Imperijos kultūra, kuri pirmaisiais amžiais po Kr. buvo pasiekusi aukščiausią savo klestėjimo laipsnį. Romėnai, kaip žinome, II amž. gale, viešpataujant Markui Aurelijui, šiaurinės imperijos ribas buvo labiausiai išplėtę.[180] Tuomet Romos Imperija vakaruose apėmė visą Pirėnų pusiasalį, Galiją (maždaug dabartinę Prancūziją, Belgiją) iki žem. Reino, didžiąją Britanijos dalį net iki Glasgowo-Edinbourgo; šiaurėje imperijos siena, vad. *limes*, ėjo Reinu maždaug iki Koblenzo, iš čia už Reino iki Einingo (netoli Regensburgo), toliau riba ėjo Dunojumi tarp Tisos, apėmė Dakiją (didelę dab. Rumunijos dalį) iki Juodųjų jūrų, dab. Odesos ir toliau šiauriniu Juodosios jūros pakraščiu iki Kaukazo kalnų. Rytuose imperijos sienos siekė Kaspijos jūrą, toliau riba ėjo į rytus nuo Tigro ir Eufrato žiočių. Pietų rytuose Imperija apėmė Sirijos pakraščius, Arabijos dalį, Egiptą ir pietuose šiaurinės Afrikos pakraščius iki šiaurės vakarinės Maroko srities. Imperijos provincijose išaugo romėnų miestai su mūro namais, maudyklėmis, vandens įvodomis, centraliniu šildymu, cirkais; romėnų tiestieji keliai kryžiavosi okupuotuose kraštuose. Technika, menas ir kitos kultūrinės gėrybės sparčiai plito. Romos provincijos vakaruose ir rytuose išaugo gana didelė vietinė pramonė, prekyba pagyvėjo. Prekybiniai santykiai prasidėjo ne tik su Romos provincijų kaimynais, bet ir su tolimesniais kraštais, su kuriais neturėta jokių teritorinių ryšių. Šių pagyvėjusių prekybinių santykių padariniai tuojau ėmė visur reikštis. Ne tik vidurinėje ir vakarinėje Europoje, bet ir tolimame baltų krašte, Skandinavijoje, Estijoje ir net Suomijoje, kur anksčiau prieškristiniame laikotarpyje buvo jaučiama lyg tam tikra kultūros atžanga, visur pastebima pagerėjimo reiškinių, visur kultūrinis lygis gana sparčiai kyla. Ir mūsų giminė ėmė santykiauti su Romos Imperijos provincijomis. Tuos prekybinius santykius ypač dar pagyvino Pavyslyje įsikūrę judrūs ir ekspansyvūs gotai. Mūsų krašto gyventojai kaip dvasiniu, taip medžiaginiu atžvilgiu buvo subrendę naujiesiems kultūriniams paskatinimams priimti ir kurti savarankiškai kultūrai.

Peržiūrėję mūsų senojo geležies amžiaus medžiagą matome, kad kai kurioms radinių formoms prototipų tenka ieškoti vietoje, ankstyvesniuose laikotarpiuose, kitos radinių formos yra atėjusios iš Prūsų, ypač Sembų Notangų srities (pvz., akinės šalutinės prūsų serijos segės, smarkiai profiliuotos segės aukštais skydeliais prie lankelio ir kojelės), o kai kurie dirbiniai, ypač papuošalai, yra patekę į mūsų kraštą net iš Romos provincijų.[181] Tačiau, be eilės svetimo pobūdžio dirbinių, krašte atsiranda daug vietinės kilmės papuošalų ir įrankių tipų. Šie dirbiniai savo formomis ir ornamentais aiškiai išsiskiria iš to paties laikotarpio

kitose kultūros srityse aptinkamų radinių. Ypač vakarinėje, vidurinėje ir šiaurinėje Lietuvos dalyje įsigali graži, turtinga ir gana savarankiška, kitų kultūrų įtakos maža tepaliesta kultūra. Žalvarinių antkaklių, segių, smeigtukų, apyrankių ir kitų papuošalų formos yra įvairios, stilingos, ornamentai gražūs, didelė jų dalis yra pagaminta vietinių įgudusių amatininkų, jau turėjusių gana didelį techninį patyrimą ir gerą skonį. Čia svarbu pabrėžti įdomus reiškinys, kad svetimos dirbinių formos, patekusios į baltų kraštus, tuojau kinta ir iš jų susidaro vietiniai ir savo skoniui pritaikinti dirbinių tipai. Tas savarankiškumas ir kūrybiškumas ypač pasireiškia III—IV amž., kada Lietuvoje buvo pasiektas bene pats aukščiausias medžiaginės kultūros klestėjimo laipsnis, koks tik yra buvęs visoje mūsų proistorėje. Tas savarankiškumas jaučiamas ne tik žalvario, bet ir geležies dirbiniuose. Apie vietinę geležies pramonę kalba ne tik vien mūsų kraštui būdingos dirbinių formos, bet ir tam tikrų įrankių tipų (pvz., siauraašmeniai kirviai) labai ilgas vartojimas. Be to, aptinkama vietinės kilmės papuošalų (segių, smeigtukų ir kt.), padirbtų iš geležies. Visa tat rodo, kad jau senajame geležies amžiuje kai kuriose Lietuvos vietose geležis buvo gaminama iš vietinės balų rūdos.

Kaip matyti iš žemėlapio (žem. IV), senajame geležies amžiuje Lietuvoje aptinkama nemaža kapinynų ir šiaip atskirų radinių, daugiausia iš suardytų kapinynų ir sodybų, tačiau kraštas žmonių nebuvo vienodai gyvenamas. Tankiausiai gyvenamos sritys buvo vakarinė, vidurinė ir šiaurinė Lietuva, žymiai mažiau radinių aptinkama rytinėje Lietuvos dalyje ir Vilniaus krašte, o Užnemunėje težinomos kelios radinių vietos. Aiškus dalykas, kad šis žemėlapis atvaizduoja dabartinę tyrinėjimų padėtį; jis, kasmet didėjant radinių skaičiui, dar vis keisis. Tačiau atrodo, kad nevienodas kapinynų ir atskirų radinių paplitimas nėra atsitiktinio pobūdžio ar tyrinėjimų spragos reiškinys, bet visa tat greičiausiai yra susiję su gamtinėmis bei geografinėmis sąlygomis. Krašto gamta ir visas kraštovaizdis žmonių gyvenimui visada yra vaidinęs ir tebevaidina nemažą vaidmenį. Ir senajame geležies amžiuje vienur būta patogių sąlygų žmonėms gyventi, kitur jie dėl nepalankių žemės paviršiaus savybių negalėjo įsikurti. Kaip matyti iš radinių ir kapinynų paplitimo, senajame geležies amžiuje žmonės sodyboms vietas rinkosi tinkamas žemės ūkiui, beveik be išimties pakilesnėse vietose, dažniausiai lengvesnėje žemėje.[182] Smėlynuose, slėsnose ir drėgnose vietose, kur būta daug pelkių ir miškų, radinių beveik visai nerandama. Be to, krašto gyventojų gerovė priklausė ne tik nuo ūkiui tinkamos žemės, bet taip pat nuo palankios geografinės padėties, svarbesnių prekybinių kelių ir gamtos turtų. Nuošalesnėse

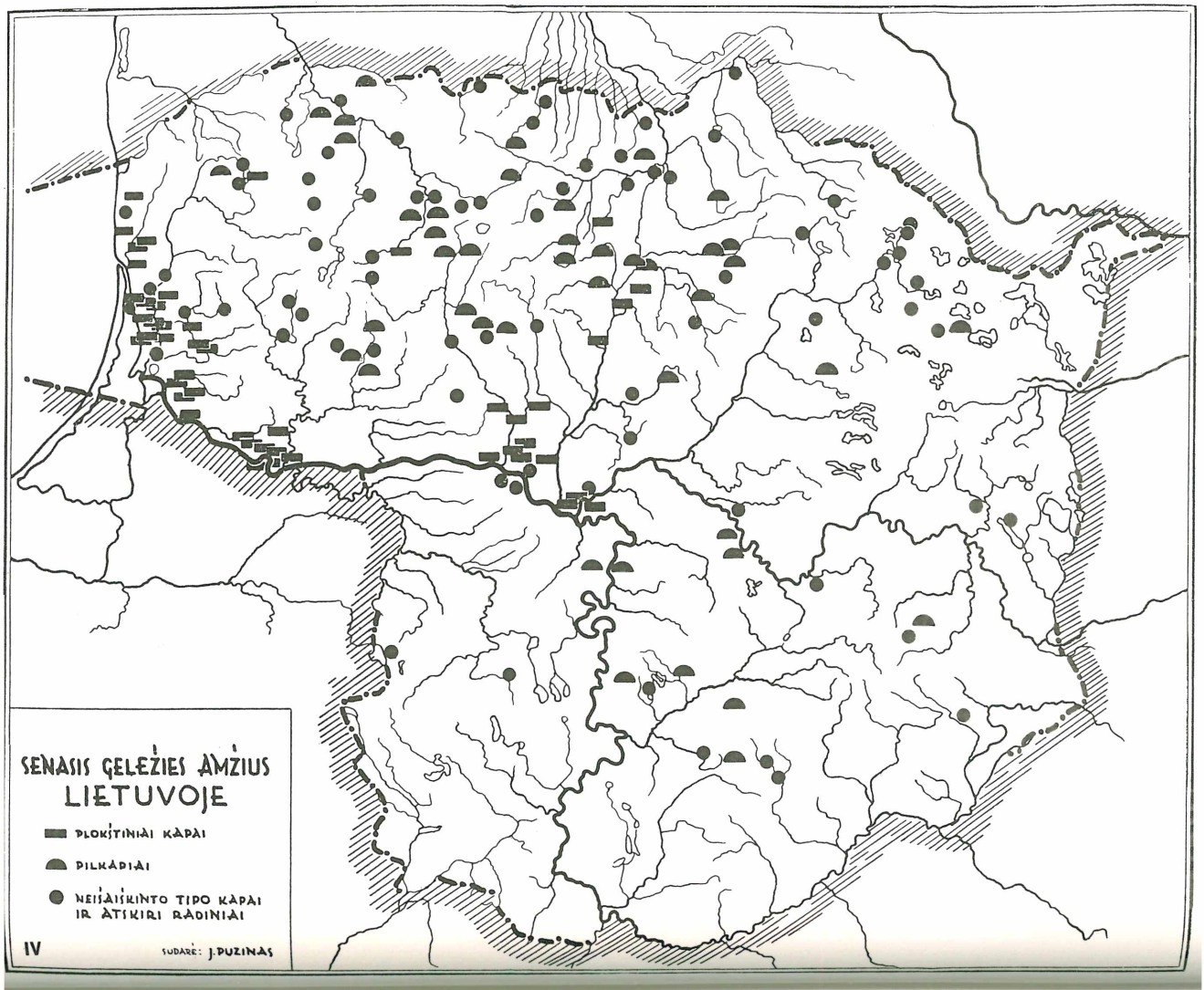
SENASIS GELEŽIES AMŽIUS
LIETUVOJE
PLOKŠTINIAI KAPAI
PILKAPIAI
NEIŠAIŠKINTO TIPO KAPAI IR ATSKIRI RADINIAI
IV
SUDARĖ: J.PUZINAS

vietose, aišku, kultūra negalėjo taip pakilti, kaip įvairiais atžvilgiais palankesnėse gyvenimo aplinkybėse. Taigi, kreipdami daugiau dėmesio ir į fiziografines krašto sąlygas, ateityje galėsime tinkamiau išaiškinti įdomias krašto gyvenamumo problemas, galėsime nustatyti tikrąsias nevienodo kultūrinio pakilimo priežastis atskirose krašto dalyse, gyvenamumo spragas Užnemunėje bei kitose krašto vietose ir pagaliau gal tuomet kiek labiau paaiškės priežastys kultūrinių skirtumų, pasireiškusių atskirų baltų tautos kilčių tarpe.

Iš paskutiniųjų laikų kasinėjimų, dabartinių senovės paminklų inventorizavimo duomenų ir šiaip atskirų pastebėjimų matyti, kad senajame geležies amžiuje pagal skirtingas kapų formas, laidojimo papročius ir iš dalies pagal kiek išsiskiriančius medžiaginės kultūros elementus Lietuvoje galime išskirti dvi pagrindines kultūrines grupes: *plokštinių kapų* ir *pilkapių kultūras*. Plokštiniai kapai, t. y. kapai, kur žmonės nedeginti būdavo laidojami nevienodo gilumo duobėse be žymesnio antkapio sampilo, yra paplitę visoje vakarinėje Lietuvos dalyje ir į šiaurės rytus jų riba eina maždaug pro Alsėdžius, Užventį ir Pernaravą Kauno link. Ši riba Žemaičiuose tuo tarpu nėra visai tiksli, nes daugelyje vietų dar nenustatyti kapų tipai, teturima tik atskirų radinių, o vietomis (palei Skaudvilę ir Kražius) į plokštinių kapų kultūrinę sritį įsiterpia ir pilkapių. Vakarinės Lietuvos plokštinių kapų kultūrinės grupės[183] kapinynų dar aptinkama kairiajame Nemuno krante (Tilžės ir Ragainės srityje)[184] ir pietų vakarinėje Kuršo dalyje, Latvijoje.[185] Be to, plokštinių kapų paskutiniuoju metu gana daug aptikta palei Kauną, *Gružų* miške (Taujėnų vls., Ukmergės aps.), palei Nevėžį prie Ramygalos, Naujamiesčio ir Pušaloto. Nors čia minėtojoje srityje kapų forma yra ta pati, tačiau medžiaginė kultūra skiriasi nuo vakarinės Lietuvos plokštinių kapų kultūros.

Pilkapiai, dažniausiai apdėti akmenų vainiku, yra paplitę už čia paminėtos plokštinių kapų ribos beveik visoje vidurinėje, šiaurinėje ir rytinėje Lietuvos dalyje. Pilkapių kultūrinės grupės kapų taip pat aptinkama ir už dabartinės Lietuvos ribų. Visais atžvilgiais gimininingų pilkapių ir savo statyba, ir laidosena, ir pagaliau net kultūriniu kapų inventoriumi yra nemaža visoje pietinėje ir rytinėje Latvijoje.[186] Nei rytinė, nei pietinė šio tipo pilkapių riba tuo tarpu dar neišaiškinta.

Žymiai mažiau kapinynų ir radinių, kaip matyti iš žemėlapio, surasta rytinėje Lietuvos dalyje ir Vilniaus krašte, o Užnemunėje tuo tarpu žinomi tik du kapinynai: *Liepynų* (Marijampolės vls.) ir *Delnicos* (Krosnos vls., Marijampolės aps.). Čia paminėtuose Užnemunės kapinynuose skiriasi ir laidosena: mirusieji laidoti nedeginti plokštiniuose kapuose, o viršuje jų būdavo sukraunamas gana didelis akmenų

kiekis. Kapai savo struktūra yra giminingi su Rytų Prūsuose sūduvių krašte aptinkamais kapais.

Nors kapų formos, kaip matėme, įvairiose Lietuvos dalyse ir skiriasi, tačiau medžiaginėje kultūroje tie skirtumai nėra labai dideli, visur pastebima daugiau siejančių, negu skiriančių elementų. Radinių formos daugiausia yra giminingos, tik III—IV amž. kai kuriose krašto srityse iškyla tam tikrų vietinio pobūdžio skirtybių. Ir su Prūsais jungia daugelis bendrų radinių formų, aiškiai žymu giminingas kultūros charakteris. Rytų Pabaltijys ir Rytų Prūsai, kaip rašo savo naujausiame darbe estų proistorikas H. *Moora,*[187] nors III—IV amž. jaučiama stipri atskirų sričių ir grupių diferenciacija, tačiau, iš tolimesnės perspektyvos žiūrint, ir toliau sudaro didelį bendrą bloką. Tas aiškiai jaučiamas kultūrinis vienalytiškumas dar gali būti aiškinamas ir krašto geografine padėtimi. Visas senųjų baltų kraštas buvo apsuptas natūraliomis sienomis: vakaruose jūra, rytuose ir pietuose sunkiai pereinamos pelkės. Tokiame natūralių sienų apsuptame krašte ilgesnį laiką galėjo pasireikšti vienlytesnė ir savarankiškesnė kitų įtakų mažiau tepaliesta kultūra. Gal todėl ir išlaikyta ypatingas baltų kalbų senoviškumas. To kitose aplinkybėse gyvenusių indoeuropiečių kalbose jau nepastebime. Ir prūsų Pavyslyje, kaip matyti iš labai mažo skolinių skaičiaus,[188] su gotais neturėta labai artimų santykių, nors kurį laiką ir gyventa kaimynystėje. Tačiau šios visos bendrybės bei skirtybės, pasireiškiančios atskirose kultūrinėse grupėse, labiau paaiškės tik tada, kai Lietuvoje bus baigtas priešistorinių paminklų inventorizavimo darbas, kai Lietuvoje, Prūsuose ir Latvijoje susikaups dar daugiau sistemingai ištirtos medžiagos, kai bus sudaryti įvairių radinių tipų paplitimo žemėlapiai ir atlikti kiti šioms problemoms aiškinti reikalingi detalūs, pagrindiniai darbai. Tik tuomet labiau palengvės taip sunkių etninių klausimų aiškinimas.

Įvairūs šio laikotarpio radiniai mums leidžia kiek pažvelgti į Lietuvos gyventojų ūkį ir jų santykius su kitais kraštais. Žemės ir gyvulių ūkis senajame geležies amžiuje buvo viena iš svarbiausių ūkio šakų. Ir Cornelius *Tacitus* savo veikale „Germania" (skyr. 45) rašo, kad baltai javus ir kitus laukų augalus darbščiau auginą, negu germanai. Medžioklė, ypač kailinių žvėrių, turėjo būti taip pat gerokai paplitusi. Be šių pagrindinių ūkio šakų, krašte buvo paplitę ir amatai. Čia būta nemaža amatininkų, kurie aprūpindavo vietos rinką įvairiais papuošalais, geležiniais įrankiais, ginklais ir kitais dirbiniais.

Šio laikotarpio sodybų dar neaptikta, todėl nežinome, kokie yra buvę gyvenamųjų bei kitų trobesių tipai.

Apie prekybinius santykius su kitais kraštais daug pasako randami

RYMIŠKASIS ĮVEŽIMAS LIETUVOJE
ATSKIRI PINIGAI
PINIGAI IŠ KAPŲ
PINIGINIAI LOBIAI
PAPUOŠALAI IR KT.
SUDARĖ: J.PUZINAS
V

įvežtiniai dirbiniai. Prekybinių santykių būta ne tik su kaimyniniais, bet net ir su tolimais kitų kultūros sričių kraštais. Gal ryškiausiai yra apčiuopiami santykiai su Romos provincijomis. Ypač Romos pinigų Lietuvoje randama gana daug. Lig šiol Lietuvoje žinoma visai neabejojamų romėnų pinigų radimo vietų net 56, kur iš viso yra surasta apie tūkstantį pinigų.[189] Pinigų Lietuvoje surasta lobiuose, kapuose ir atskirai įvairiose krašto dalyse, tačiau, kaip matyti iš žemėlapio (žem. V), daugiausia jų aptikta vakarinėje Lietuvos dalyje. Daugiausia Romos pinigų yra iš II amž. galo ir III amž. pradžios. Atrodo, kad ir santykiai su Romos provincijomis šitame laikotarpyje turėję būti gyviausi. Nors tuo tarpu Lietuvoje randami romėnų pinigai dar nėra kaip reikiant ištirti, tačiau, remiantis dabartiniais tyrinėjimų duomenimis, atrodo, kad nemaža jų yra kilę iš Romos provincijų palei Dunojų ir Juodąją jūrą. Be pinigų, iš Romos provincijos miestų palei Dunojų ir Reiną į mūsų kraštą yra patekę smulkių metalinių ir stiklinių dirbinių, pvz.: emaliuotų fibulų, stiklinių ir emalinių karolių ir kt.[190] Apie buvusius santykius net I amž. po Kr. su Padunojo romėnų provincija Panonija kalba nors dar ir nelabai tikslūs istoriniai šaltiniai. Pvz., Caius *Plinius Secundus* (23—79 po Kr.) savo „Gamtos istorijoje" (37 knyga, 30—52 skyr.) gana plačiai aprašo Baltijos gintarą ir prekybą juo. Plinijus ten tarp kitko pasakoja apie Romos raitininką, kurį Nerono gladiatorių rungtynių rengėjas Julijonas buvo siuntęs pargabenti gintaro. Jis, esą, parvežęs tiek daug gintaro, kad rungtynių dienomis visa buvę išpuošta gintaru. Didžiausias gintaro gabalas svėręs net 13 svarų. Tas gintaras buvęs gabenamas į Panonijos provinciją, *Carnuntumo* miestą (dab. Petronell prie Dunojaus, netoli Bratislavos), o iš čia toliau Adrijos jūros link. Iš šios Plinijaus žinutės ir kai kurių proistorinių duomenų matyti, kad prekybos kelias iš baltų pajūrio bus ėjęs į žemutinį Pavyslį, toliau Vysla aukštyn, Prosna, pro Aukšt. Sileziją iki Carnuntumo ir t. t.[191]

Be santykių su Padunojo Romos provincijomis, iš kur tarp kitko būdavo įvežama žalvario žaliava, būta prekybinių, nors ir ne taip žymių, ryšių su Reino provincija. Tas kelias greičiausiai bus ėjęs iš Reino žiočių arba Baltijos jūra arba sausumos keliu per vid. Vokietiją į Prūsus ir iš čia į kitus Rytų Pabaltijo kraštus.[192] Gyviausi santykiai su Romos Imperijos provincijomis, kaip matyti iš įvairių radinių, yra buvę II—III amž.

Turėta prekybinių ryšių ir su pietine Rusija. Čia net kai kurios ir mūsų dirbinių formos (pvz., antkaklės kilpiniais ir dėželiniais galais, kai kurie kryžiniai kabučiai ir kt.) yra pasiekusios vidurinę ir pietinę Rusiją.[193] Svarbiausieji keliai bus ėję greičiausiai Dniestru — Bugu — Vysla ir Dniepru — Nemunu.[194] Mainais už iš kitur įvežamas prekes,

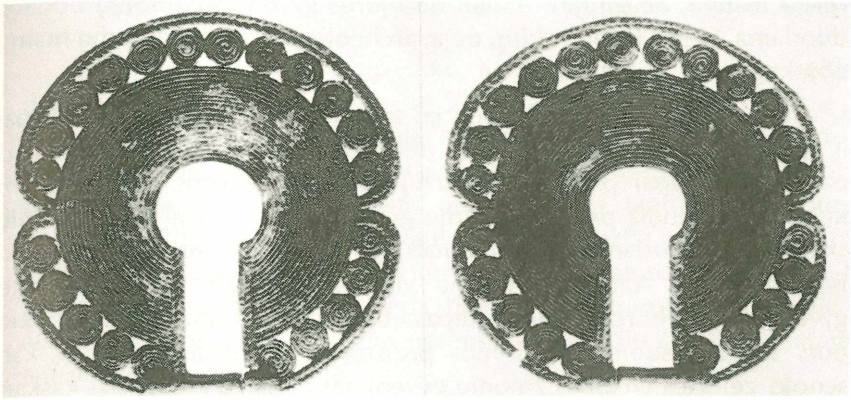

41 pav. Antsmilkiniai, surasti Pajuostės pilkapiuose, Raguvos vls.

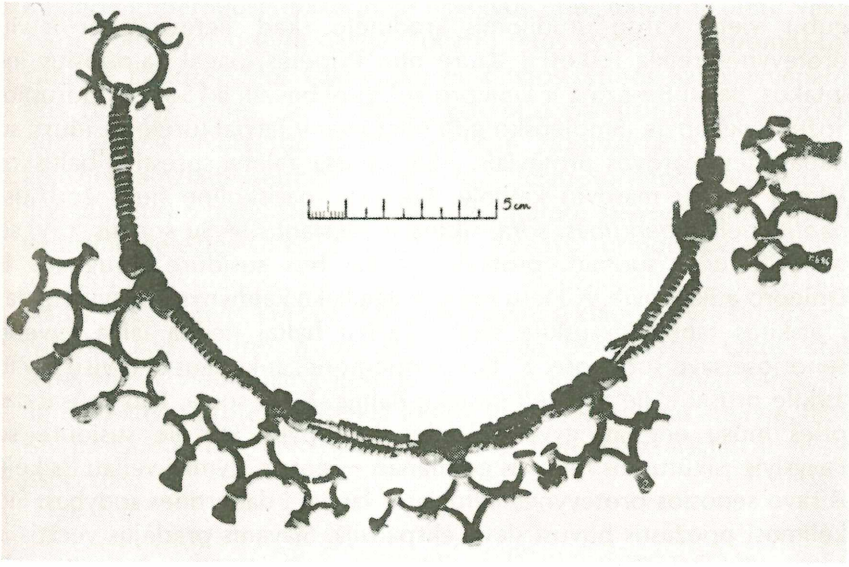

42 pav. Pajuostės pilkapyje surastas žalvarinis kaklo papuošalas

reikia manyti, be gintaro, toliau nuo jūros gyvenusių žmonių būdavo duodama žvėrių kailių ir kitų, deja, archeologiškai nenustatomų mainų objektų.

Kuriai gi tautai priskirtini senojo geležies amžiaus plokštiniai kapai ir pilkapiai? Proistorikų tarpe nebekeliama jokių abejonių, kad paminėtieji kapai priklauso lietuvių-latvių protėviams. Jei nustatant kultūros tolydumą prieškristiniame geležies amžiuje dėl mažo radinių skaičiaus susiduriama su sunkumais, tai nuo mūsų eros pradžios iki istorinių laikų, kada jau turime visai aiškių žinių apie to krašto gyventojus, kultūros raidoje nepastebime jokio nutrūkimo ar kokio nors staigaus šuolio. Iš turimos proistorinės medžiagos matyti, kad senojo geležies amžiaus žmonių gyvenimas pamažu kitėdamas kaskart vis įgauna naujų formų ir normaliai rieda tolyn. Tai rodo, kad nekito šio krašto gyventojai, kad kitos kilmės tautos čia nebuvo įsikūrusios. To nepatvirtina nei proistoriniai šaltiniai, nei kalbiniai duomenys. Maždaug apie 200 po Kr. atsiranda visa eilė papuošalų formų, pvz., žalvarinių antsmilkinių su rakto pavidalo skylute (pav. 41:1, 2), šaukštinių antkaklių, segių ir kitų dirbinių, būdingų tik lietuvių gyvenamajam plotui. Pagal tat tenka spręsti, kad lietuviai su latviais apie šį laiką jau buvo atskilę nuo bendro baltų kamieno ir kartu sudarė vienalytę tautą. Tad kaip gi yra su K. Būgos teorija?

K. Būga,[195] remdamasis Gudų (buv. Minsko, Mogilevo ir Smolensko gub.) vietų vardų studijomis įrodinėjo, kad lietuvių bei latvių protėvynės reikią ieškoti į šiaurę nuo Pripetės, pagal kairiuosius jos intakus, pagal Bereziną ir Dniepro aukštupį beveik iki Sožės vidurupio. Sožės aukštupyje (Smolensko gub.) lietuviai ir latviai turėję susidurti su dabartinės Mardvos protėviais. Apie tai esą galima spręsti iš baltiškos kilmės žodžių mardvių kalboje. Jie, pvz., pasiskolinę šiuos žodžius: *pantis, peilis, perkūnas, sora, šikšna* ir *tūkstantis*.[196] Su somais, t. y. su lybių, estų ir suomių, protėviais baltai bus susidūrę Dauguvos ir Dniepro aukštupyje.[197] Pietų rytuose ilgą laiką kaimynystėje gyvenę dar į atskiras tautas nesuskilę slavai. Tačiau baltai nevisą laiką gyvenę senosiose savo sodybose. K. Būgos nuomone, anksčiausiai iš visų aisčių atskilę prūsai ir jie pirmieji pasiekę Baltiją. Būga spėja, kad prūsai dar prieš mūsų erą jau gyvenę Vyslos žemupyje, kur jie susidūrę su Pavyslyje įsikūrusiais rytiniais germanais — gotais. Žymiai vėliau išsikėlę iš savo senosios protėvynės lietuviai ir latviai į dabartines sodybas. Šio kėlimosi priežastis buvusi slavų ekspansija. Slavams pradėjus veržtis iš anapus Pripetės Dniepru aukštyn į lietuvių teritoriją VI amž. ar VII amž. pradžioje, lietuviai buvę priversti keltis į vakarus nuo Dniepro aukštupio ir Sožės bei Berezinos upių. Pirmaisiais dabartinio Lietuvos

krašto gyventojais K. Būga laiko *somus*, t. y., lybių, estų ir suomių, protėvius.

Taigi, jeigu lietuviai, kaip sako K. Būga, būtų pradėję keltis į dabartinę Lietuvą tik VI-ame ar VII-to amž. pradžioje, tai apie tą laikotarpį Lietuvos medžiaginėje kultūroje pastebėtume visai naują, svetimą kultūros srovę, užliejusią visą Lietuvos kraštą. Iš proistorinių radinių mes pamatytume, kaip ankstyvesnieji Lietuvos gyventojai, kuriuos K. Būga laiko somais, traukiasi į šiaurę arba maišosi su naujais gyventojais. Tačiau šitokio pakitimo visai nematyti. Medžiaginė šio laikotarpio lietuvių kultūra rieda be jokių pakitimų, taigi ir apie jų atsikėlimą į dabartines sodybas netenka kalbėti: jie čia, kaip matėme, jau ir anksčiau yra gyvenę.

K. Būgos darbas mums yra svarbus kitu atžvilgiu. Būga vietų vardų studijomis yra nustatęs, kad mūsų giminės gyvenamieji plotai rytuose priešistoriniais laikais nesiribojo dabartinėmis etnografinėmis lietuvių ir latvių sienomis, bet lietuvių protėvių gyventa gana toli Gudų žemėje. Apie tokią lietuvių giminės atplaišą *galindus* mini ir rusų XI—XII amž. kronikos. Tie galindai, kaip matyti iš *Ipatijaus kronikos*,[198] gyveno prie aukštutinės Protvos, ties Možaisku, į vakarus nuo dabartinės Maskvos.

Dar toliau už K. Būgą yra nuėjęs Berlyno slavistas M. *Vasmeris*,[199] kurs rytines sienas naujomis vietovardžių studijomis nukėlė tolėliau į rytus. Jis įrodinėja, kad baltai yra gyvenę buvusiose Smolensko bei Kalugos gubernijose, vakarinėje Maskvos gub. dalyje ir pietų vakarų Tverės bei Pskovo gub. dalyje. Toliau į rytus gyvenusios suomių-ugrų giminės tautos.[200] Šios kalbininkų nustatytos rytinės baltų gyvenamosios ribos iš dalies jau ir dabar gali būti patvirtintos proistoriniais duomenimis. Nors tuo tarpu Guduose žinoma labai maža senojo geležies amžiaus senovės paminklų, tačiau turimoji medžiaga yra grynai baltiško pobūdžio. Net Okos bei Kamos srityse aptikta senojo ir vidurinio geležies amžiaus radinių, kurie savo formomis yra giminingi to paties laikotarpio lietuvių ir latvių medžiaginės kultūros dirbiniams.[201] C. Engelis, kurs paskutiniuoju metu šį klausimą yra studijavęs,[202] tvirtina, kad šiaurės ir vidurio Guduose bei į rytus Okos krašte senajame ir viduriniame geležies amžiuje gyvenę *rytiniai baltai*, t. y. lietuvių-latvių protėviai. Reikia tikėtis, kad šis klausimas ateityje, labiau ištyrus Gudus ir gretimąsias sritis, galės būti daug aiškiau ir tiksliau išspręstas.

VII

VIDURINIS GELEŽIES AMŽIUS
(400—800 po Kr.)

Po senojo geležies amžiaus mūsų proistorėje prasideda naujas kultūros raidos etapas, *vidurinis geležies amžius,* kitur dar vadinamas tautų kraustymosi laikotarpiu. Šio laikotarpio mūsų krašto gyventojų kultūrai pažinti taip pat susikaupė nemaža naujos medžiagos, bet daugumas jos, deja, yra atsitiktinio pobūdžio. Tyrinėtų kapinynų turime labai nedaug. Iš paskutiniuoju metu tyrinėtų kapinynų pažymėtini šie: *Upytės,* Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., *Eigulių II,* Pažaislio vls., Kauno aps. ir *Uogučių,* Platelių vls., Kretingos aps. Tat trumpai susipažinkime su šių tyrinėjimų rezultatais.

1938 m. *Upytės* kapinyno tyrinėjimų metu, be senojo geležies amžiaus kapų, buvo surasta, kaip minėjau, dalis ir iš vidurinio geležies amžiaus. Laidosena ir šitame laikotarpyje nedaug kuo skyrėsi nuo senojo geležies amžiaus. Mirusieji laidota gana giliose duobėse (net iki 1,5 m), įvairiomis kryptimis. Kai kuriuose kapuose duobės dugne aptikta taisyklingai padėtų akmenų. Iš svarbesnių kapų pažymėtini kapai Nr. 1, 6 ir 46. Kapas Nr. 1 aptiktas 0,73 m gilumoje. Mirusysis paguldytas galva OS 130 kryptimi. Ant kaklo uždėta labai blogo sidabro apskritos vielos antkaklė kiek plonėjančiais galais (pav. 43:7). Vienas antkaklės galas baigiasi dvigubos vielos kableliu, antras maža kilpele. Antkaklės galai palei kablelį ir kilpelę truputį apvynioti ta pačia viela, kuri liko susukus kilpelę ir kablelį. Dešinėje krūtinės pusėje gulėjo žalvarinė lankinė segė lenktine kojele (pav. 43:1). Segės lankelis ir kojelė plokščia, spyruoklė išraityta. Ant abiejų rankų užmauta po vieną plokščią žalvarinę juostinę apyrankę (pav. 43:2), ornamentuotą beveik perdėm skersiniais brūkšneliais. Prie kairiosios kojos gulėjo lenktas pjautuvas (pav. 43:4) ir geležinė yla. Be to, šitame kape dar buvo surastas plokščias kalkakmenio varpstelis (pav. 43:5).

Kape Nr. 6 maždaug 1,1 m gilumo duobėje susidurta su dvejais priešinga kryptimi greta gulinčiais griaučiais: vieni griaučiai gulėjo

kaukole į šiaurę, antri — į pietus. Prie pirmųjų griaučių aptiktas net 23,5 cm ilgio siauraašmenis kirvis ir keturkampė žalvarinė trikampio pjūvio sagtis. Prie antrųjų griaučių surastas ilgas geležinis lazdelinis smeigtukas didele galvute. Galvutės skersmuo 2,6 cm.

Kapas Nr. 46 ypatingas savo konstrukcija. Maždaug 0,78 m gilumoje susidurta net su 8 taisyklingai padėtais akmenimis (po 4 duobės dugno šonuose), tarp kurių OS 135 kryptimi gulėjo griaučiai. Kaklo vietoje surasta 12 mažų paplokščių gintarinių karolių (pav. 43:6), ant krūtinės geležinė lankinė segė trikampe kojele ir plačiu bei plonu lankeliu, ant abiejų rankų aptikta po vieną siaurą žalvarinę juostinę trikampio pjūvio apyrankę, išrašytą rombais (pav. 43:3). Be to, kape dar buvo rastas nedidelis lenktas pjautuvėlis ir geležinė yla.

Upytės kapinyno radiniams giminingų tipų aptinkama ir kitose Lietuvos vietose. Be jau minėtosios sidabrinės senojo geležies amžiaus pabaigos šaukštinės antkaklės, surastos kape Nr. 7 (pav. 37:7), viename 1935 m. suardytame kape kartu su lankine sege lenktine kojele ir kitais vidurinio geležies amžiaus pradžios dirbiniais buvo rasta žalvarinė vėlyvesnės formos šaukštinė antkaklė. Tokių grynai lietuviško tipo antkaklių, kaip minėta, gana plačiai aptinkama įvairiose Lietuvos vietose.[203] Antkaklių plonėjančiais viela apvyniotais galais (pav. 43:7) taip pat surasta kituose vidurinio geležies amžiaus kapinynuose.[204] Antkaklė priskiriama V amžiui.

Iš kitų *kaklo papuošalų,* surastų Upytės vidurinio geležies amžiaus kapuose, pažymėtini maži paplokšti, kiek asimetriški gintariniai karoliai (pav. 43:6). Tokių pat karolių, kaip matysime, apsčiai surasta Eigulių II kapinyne. Gintariniai karoliai, be abejo, yra vietinės kilmės. Aptikta ir stiklinių įvairios formos karolių: gelsvų dvigubo nupjauto kūgio, pailgų juodų, papuoštų geltonomis linijomis ir kt. Iš kur šie karoliai yra įvežti, tuo tarpu dar neįmanoma tiksliai nustatyti.

Segių surasta trejopo tipo: 2 lankinės segės lenktine kojele, žieduotosios segės fragmentas ir geležinė lankinė segė trikampe kojele. Pirmojo tipo segių lankelis ir kojelė yra plokščia, spyruoklė išraityta (pav. 43:1). Tai Lietuvoje dažniau aptinkamų V amž. segių tipas. Ypač būdinga segė, surasta kape Nr. 46, yra geležinė lankinė segė trikampe kojele. Ji išsiskiria iš plačiai Lietuvoje randamų panašaus tipo segių[205] aukštu, plačiu ir plonu lankeliu. Lietuvoje tokių pat segių dar surasta: 2 *Pašušvyje,* Krakių vls., 1 *Panevėžio* aps. (I. S. Abramovo kasinėjimų metu) ir 1 *Vosgėlių* piliakalnyje, Zarasų aps. Už Lietuvos ribų aptiktos 3 tokio pat tipo segės rytinėje Latvijoje ir 1 pietinėje Estijoje. Šios segės yra vietinės ir priskiriamos V—VI amž. Segių aukštas, platus ir plokščias lankelis greičiausiai yra paveldėtas iš lankinių segių

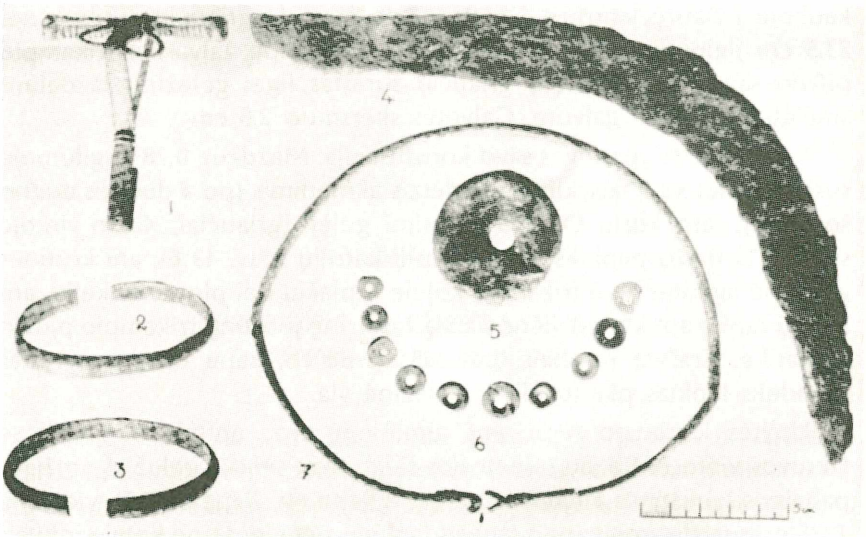

43 pav. Kai kurie vidurinio amžiaus radiniai iš Upytės.

tokiu pat lankeliu.[206] Segių vietoje Upytėje gana dažnai buvo vartojami geležiniai lazdeliniai smeigtukai.

Apyrankių šio laikotarpio Upytės kapinyne surasta tik dviejų tipų: juostinių plokščių apyrankių, beveik ištisai ornamentuotų skersiniais brūkšneliais (pav. 43:2) ir siaurų juostinių trikampio pjūvio apyrankių, išrašytų rombais (pav. 43:3). Abiejų tipų apyrankių gana dažnai aptinkama ir kituose vidurinio geležies amžiaus pradžios kapinynuose.

Iš *darbo įrankių* bei *ginklų* vyrauja maži ir dideli lenkti pjautuvai (pav. 43:4), paprasto tipo geležinės ylos ir siauraašmeniai kirviai.

Žymiai didesnis vidurinio geležies amžiaus kapinynas buvo tyrinėtas 1935, 1937 ir 1938 m. *Eiguliuose II,* Pažaislio vls., Kauno aps.[207] Iš viso tyrinėtame kapinyne buvo surasta 51 kapas. Eiguliuose II žmonių griaučiai aptikti nevienodoje gilumoje: arčiau Neries, greičiausiai vandens paplautame krante, griaučiai surasti tuojau po dirvožemio, vietomis net 15—20 cm gilumoje, o pakilumoje — net 1,40 m gilumo duobėse. Daugumas griaučių gulėjo ant graužo sluoksnio paviršiaus, tačiau aptikta kapų ir giliau grauže. Ir Eiguliuose II kai kurių kapų duobės dugne susidurta su taisyklingai padėtais akmenimis: vienur po vieną apatinių galūnių gale (kapas Nr. 11), kitur po vieną abiejose kaukolės pusėse ir kojų gale (kapas Nr. 28), dar kitur po tris akmenis duobės šonuose (kapas Nr. 46) ir viename apardytame kape Nr. 21 dešinėje griaučių pusėje buvo aptikti taisyklingai padėti keturi

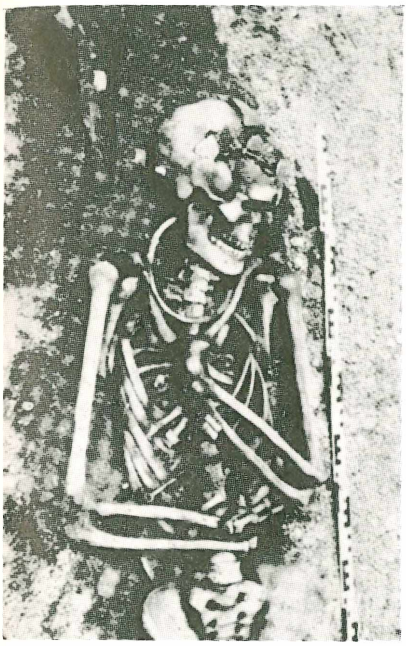

44 pav. Eiguliai II, 11 kapo detalė

45 pav. Eiguliai II, 27 kapo detalė

akmenys. Šiaip kituose kapuose nebuvo rasta jokių akmenų, tik suardytame kape Nr. 4 duobės dugne kartu su išmėtytais kaulais buvo aptikti keturi akmenys; kape Nr. 3 ant kairiojo šlaunikaulio buvęs uždėtas vienas gana didelis akmuo ir kape Nr. 13 ant dešiniojo alkūnkaulio ir krūtinės gulėjęs pailgas akmuo. Mirusieji laidoti įvairiomis kryptimis: 9 galvomis į rytus, 7 į šiaurės rytus, 6 į pietų rytus, 2 į šiaurę, 8 į vakarus, 6 į pietų vakarus ir 2 į šiaurės vakarus. Keletas kapų suardyta, todėl jau nebebuvo įmanoma nustatyti laidoseną. Nors kaip matome, belaidojant nesilaikyta vienodos krypties, tačiau vyrai dažniausiai laidota galvomis į vakarus, o moterys į rytus. Tik kape Nr. 20 buvo aptikta moteris, palaidota galva tiesiai į vakarus.

Vyrų kapai nepasižymi radinių gausumu. Čia dažniausiai susidurta su geležiniais įmoviniais kirviais, ietigaliais, peiliais ir kartais papuošalais (antkaklėmis, gelež. lazdeliniais smeigtukais, segėmis, žiedais). Bene pats turtingiausias ir įdomiausias vyrų kapas buvo Nr. 11 (pav. 44). Šis kapas aptiktas tik 15 cm gilumoje. Miręs buvo paguldytas aukštininkas, galva į vakarus. Dešinioji ranka sulenkta 90^0 kampu ir plaštaka uždėta ant pilvo. Kairioji ranka sulenkta 35^0 kampu ir plaštaka uždėta ant krūtinės. Apatinių galūnių gale (šonuose) padėta po vieną

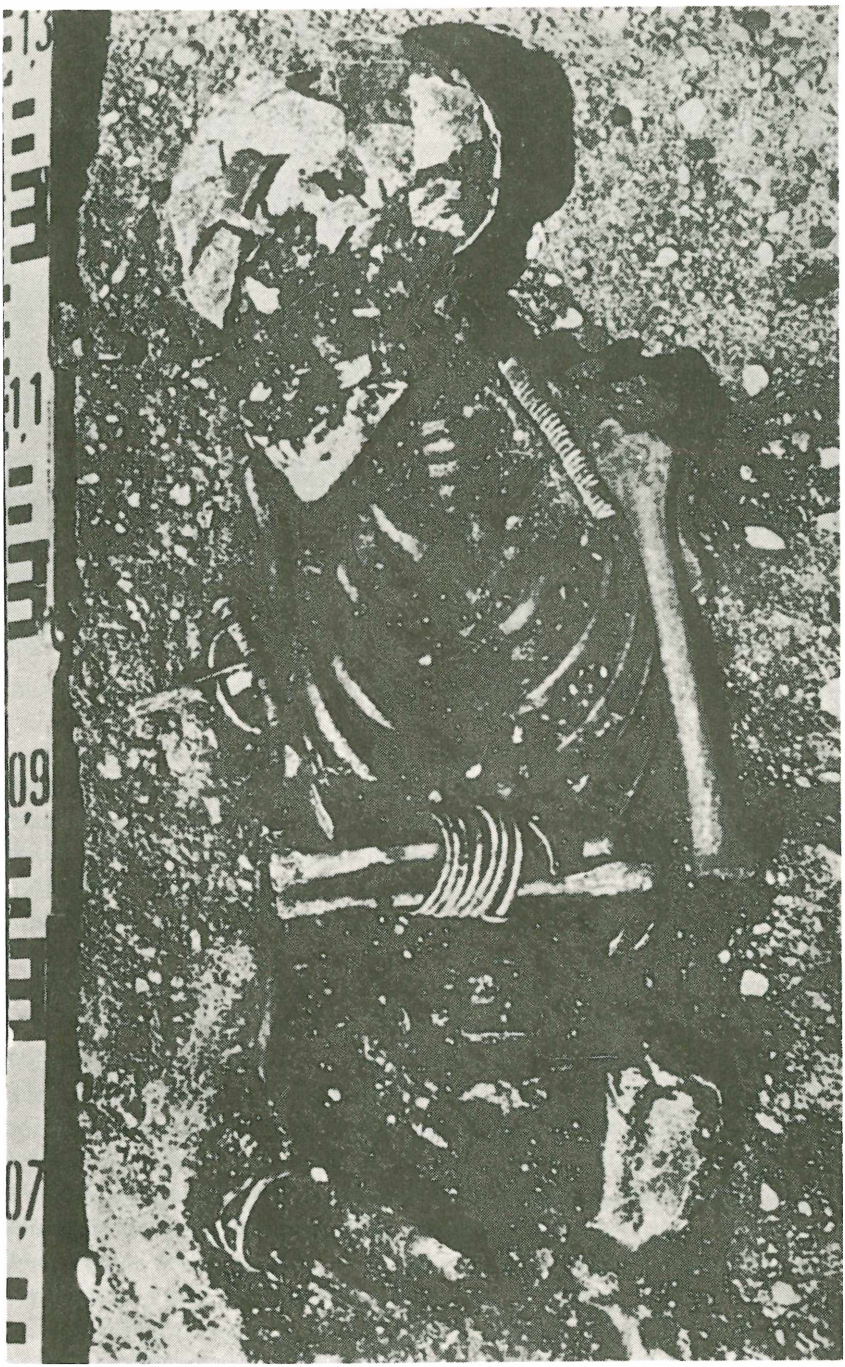

46 pav. Eiguliai II, 30 kapas

akmenį: dešiniojo akmens dydis 27×17×12 cm, o kairiojo — 27×20×20 cm. Kapas buvo gana turtingas radinių. Ant kaklo buvusi uždėta šaukštinė žalvarinė antkaklė viela apvyniotais galais (pav. 51:7). Užsegamoji antkaklės dalis nusisukusi ant sprando. Šalia šaukštelio rastas prisišliejęs pailgas margas karolis (pav. 51:10, apačioje). Prie pat kaklo stuburkaulio rastos statmenai įsismeigusios žalvarinės spiralės liekanos (pav. 51:10, viršuje). Dešinėje kaukolės pusėje, viršūne į vakarus, gulėjo geležinis peilis (pav. 51:2). Peilio kriaunų vietoje dar buvo matyti medžio pėdsakų. Peilis buvęs įdėtas į makštį, nes kaip viršuje, taip ir apačioje po peiliu rasta gelsvos spalvos medžio puvėsių liekanų. Šalia peilio, taip pat viršūne į vakarus, gulėjo geležinis ietigalis (pav. 51:1). Po ietigalio viršūne padėtas ašmenimis kaukolės link mažas įmovinis kirvis (pav. 51:9), o po juo rasta geležinės segės liekanų (pav. 51:4) ir stora geležinė grandis (pav. 51:8). Ant dešiniosios rankos viduriniojo piršto rastas plonas, platus, neornamentuotas žalvarinis žiedas (pav. 51:5). Toks pat žiedas aptiktas ir ant kairiosios rankos viduriniojo piršto (pav. 51:6). Dešinėje krūtinės pusėje įstrižai gulėjo geležinis lazdelinis smeigtukas, viršūne nugręžtas į stuburą (pav. 51:3). Smeigtuko galvutė buvo prisišliejusi prie alkūnkaulio. Nei skeleto viršuje, nei jo apačioje nerasta jokių organinės medžiagos puvėsių liekanų.

Žymiai turtingesni kapai yra buvę moterų. Juose aptikta labai daug įvairių papuošalų. Vienas iš turtingiausių kapų buvo kapas Nr. 46. Jau 30 cm gilumoje, po ariamosios žemės paviršiumi, buvo pastebėti labai ryškūs kapo duobės kontūrai, išsiskirią iš aplinkinio graužo tamsesne maišyta žeme. Kontūrų ilgis 3,30 m, plotis 2,10 m. Bepreparuojant kapo duobės kontūrus, 50 cm gilumoje susidurta su šešiais taisyklingai padėtais akmenimis. Galutinai išpreparavus paaiškėjo, kad 95 cm gilumo duobės šonuose buvo padėta po tris gana didelius akmenis. Šių akmenų keturkampio viduryje buvo palaidota moteris galva O 90 kryptimi. Griaučiai gana gerai išlikę. Mirusioji buvo paguldyta aukštininka, dešinioji ranka sulenkta maždaug 45° kampu ir plaštaka padėta žemiau krūtinės ląstos, o kairioji ranka per alkūnę sulenkta smailiu kampu ir plaštaka buvusi padėta ant kaklo. Griaučių viršuje, maždaug 10 cm storio sluoksnyje, maišytoje žemėje pastebėta smulkučių anglių liekanų.

Kapas buvo itin gausus radinių. Ant kaklo uždėtos dvi žalvarinės šaukštinės antkaklės: vienos antkaklės lankelio skersmuo 15 cm, galai apvynioti apvalia viela, šaukštelis ornamentuotas trimis įbrėžtais grioveliais, kurie sudaro dantinį raštą (pav. 55:3); antrosios antkaklės skersmuo 10 cm, galai apvynioti pusapvale viela ir šaukštelis sudarytas

lyg iš pakopėlių. Be antkaklių, ant kaklo dar uždėta karolių apvara, ant kurios suverta dvigubo nupjauto kūgio, apvalių, pailgų, plokščių ir kitokios formos įvairiaspalvių emalinių bei stiklinių karolių (pav. 55:4). Ant dešiniosios rankos užmautos trys žalvarinės juostinės apyrankės, ornamentuotos labai smulkiu rombiniu raštu (pav. 55:11). Ant didžiojo ir bevardžio piršto užmauta po vieną juostinį žiedą (pav. 55:6—7) ir ant mažojo piršto aptiktas įvijinis pusapvalės vielos žiedas plonėjančiais galais, ornamentuotais skersiniais brūkšniais (pav. 55:9). Ant kairiosios rankos taip pat buvo užmautos trys tokio pat tipo apyrankės ir ant pirštų du žiedai: ant didžiojo piršto įvijinis pusiau apvalios vielos žiedas, o ant smiliaus — juostinis žiedas (pav. 55:8). Ties dešiniosios rankos apyrankėmis skersai padėtos antkrūtininės grandinėlės, suvyniotos ant dviejų buoželinių smeigtukų (pav. 55:1). Prie smeigtukų prikabinti profiliuoti brankteliai. Grandinėlių žiedeliai padaryti iš trikampės vielos. Visos grandinėlės ilgis 85 cm. Įdomu pastebėti, kad šios grandinėlės mirusiajai nebuvo uždėtos ant krūtinės, bet šiaip suvyniotos ir, matyti, palaidojus įdėtos į kapą. Po grandinėlėmis gulėjo geležinio smeigtuko fragmentas. Prie kairiosios rankos žastikaulio, viršūne alkūnės link, gulėjo 12,7 cm ilgio geležinė yla, kurios dar buvo

47 pav. Eiguliai II, 19 degintinis kapas

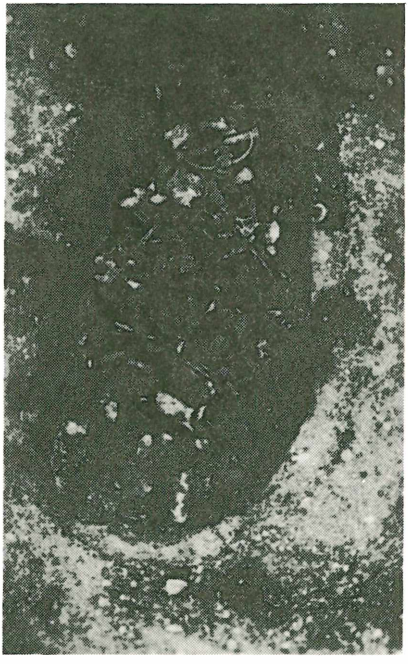

48 pav. Eiguliai II, 25 degintinis kapas

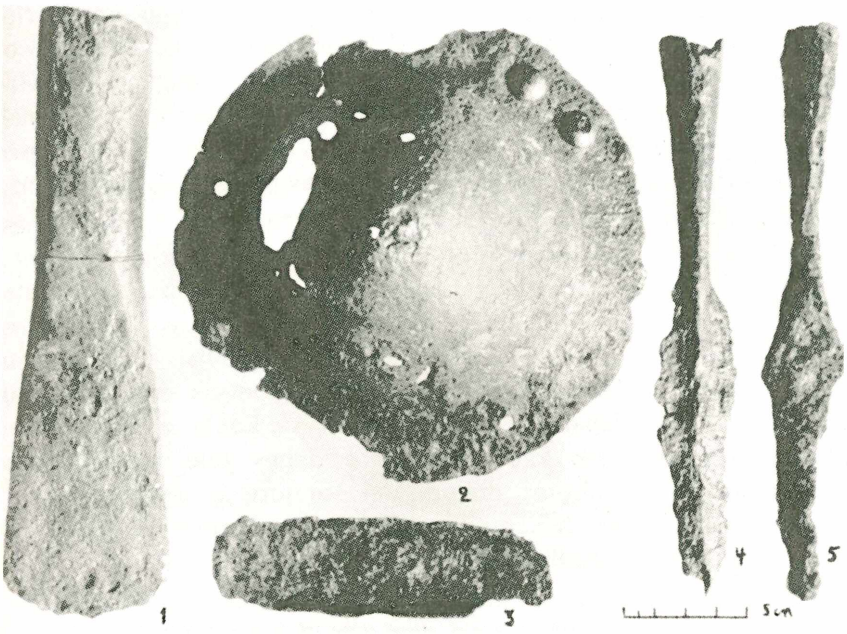

49 pav. Eiguliai II, atsitiktiniai radiniai: 1 įmovinis kirvis; 2 antskydis; 3 skydo briaunos apkalas ir 4-5 ietigaliai

išlikę medinio koto fragmentų. Netoliese ylos, tarp dviejų žalvarinių įvijų, gulėjo raginė dvigubo nupjauto kūgio 3,5 cm skersmens ir 2 cm storio plokštelė su skylute viduryje (pav. 55:2). Tai greičiausiai amuletas. Šis kapas, be abejonės, tenka priskirti turtingai, gal būt, net aukštesniojo luomo moteriai.

Be šio ypačiai radiningo kapo Eiguliuose II, aptikta ir daugiau moterų kapų, pasižyminčių radinių įvairumu ir gausumu (pav. 46). Juose surasta apgalvių (diademų), sudarytų iš storokos virvutės, ant kurios protarpiais buvo suvertų žalvarinių žiedelių, daugybė gintarinių ir stiklinių karolių, segių, smeigtukų, įvairios formos apyrankių, juostinių ir įvijinių žiedų, ylų, peilių ir kt.

Pagaliau Eiguliuose II susidurta su keturiais *degintiniais kapais.* Vienas iš ankstyviausių degintinių kapų, kaip matyti iš radinių, yra kapas Nr. 44. Šis kapas aptiktas maždaug 30 cm gilumoje nuo žemės paviršiaus. Duobutės skersmuo 27 cm. Šiaurinėje duobutės dalyje ratu sudėti trys įvairaus dydžio granitiniai akmenys: vienas paplokščias 22×20×15 cm, antras apvalus 18×16×16 cm ir trečias pailgas 15×10×10 cm dydžio. Šioje iš dalies akmenimis apdėtoje duobutėje aptikta keletas degintų žmonių kaulų, įsimaišiusių tarp smulkių anglių bei tamsios

žemės, ir radinių. Radiniai buvę sudėti degintų kaulų ir smulkučių anglių viršuje. Iš radinių surasta: dvi juostinės pusapvalio pjūvio žalvarinės apyrankės, ornamentuotos dantiniu raštu, geležinis buoželinis smeigtukas ir geležinė yla su medinio koto pėdsakais. Visi radiniai nedeginti. Iš to galima spręsti, kad šiuo atveju mirusysis ant laužo buvo deginamas be papuošalų ir kitų priedų. Kapas priskirtinas V—VI amž.

Antras degintinis kapas (Nr. 34) aptiktas 40 cm gilumoje nuo žemės paviršiaus. Kapo duobės kontūrai, išsiskirią tamsios spalvos žeme, maišyta su anglimis ir degintais kaulais, buvo labai ryškūs. Duobutė pailga: 1,05 m ilgio ir 0,42 m pločio. Viršutinėje, ypač pietinėje duobutės dalyje, susidurta su degintais žmonių kaulais, maišytais su anglimis ir tamsia žeme. 10 cm giliau aptiktas beveik grynų degintų kaulų sluoksnis su labai maža anglių priemaiša. Kaulai supilti į 20 cm gilumo duobutę. Tarp kaulų surastas apdegęs geležinis lazdelinis smeigtukas. Nei duobutės dugne, nei šonuose nepastebėta jokių organinės medžiagos liekanų, pagal kurias galėtume spręsti, į ką deginti kaulai su laužo likučiais galėjo būti supilti.

Trečias ir ketvirtas kapas kiek išsiskyrė laidosena. Kape Nr. 19 (pav. 47) maždaug į 45 cm ilgio, 20 cm pločio ir 18 cm gylio duobutę buvę pripilta visai švarių degintų žmonių kaulų be jokių anglių priemaišų. Degintų kaulų viršuje padėtas 15 cm ilgio geležinis peilis, viršuje jo plokščias 23 cm ilgio ietigalis ir 24,5 cm ilgio siauraašmenis kirvis. Tarp kaulų surastas laužo ugnyje susiliejęs žalvario gabalėlis. Ir ketvirtame kape Nr. 25 (pav. 48) deginti žmogaus kaulai iš laužo, matyti, švariai išrinkti ir supilti į 55 cm ilgio, 25 cm pločio ir 16 cm gylio duobutę. Tarp degintų kaulų surasta trys žalvarinės vielos įvijos ir žieduotosios segės fragmentas. Šiuose, greičiausiai jau vidurinio geležies amžiaus pabaigos degintiniuose kapuose, pastebime kiek skirtingesnę laidoseną. Už kapinyno ribų ant laužo sudegusio žmogaus kaulų likučiai kartu su apdegusiais geležiniais įrankiais ir, iš dalies ugnyje net aptirpusiais žalvariniais papuošalais, švariai būdavo išrenkami iš degėsių ir supilami į nedideles duobutes.

Apskritai, Eigulių II kapinynas pasižymi ne tik radinių gausumu, bet taip pat ir tipų įvairumu. Čia surasta nemaža ir tokios medžiagos, kurios lig šiol dar nebuvo aptikta kituose šio laikotarpio kapinynuose. Tat susipažinkime nors trumpai su svarbesniais radiniais.

Apgalvių (diademų) Eigulių II kapinyne surasta net keliuose kapuose (Nr. 20, 28, 29, 30 ir 40). Jie susideda iš mažų žalvarinių trikampės ir pusapvalės vielos žiedelių, po 3 suvertų ant storokos iš trijų pluoštų susuktos virvutės. Kituose vidurinio geležies amžiaus kapinynuose tokio tipo apgalvių lig šiol neaptikta. Kape Nr. 40 surastas

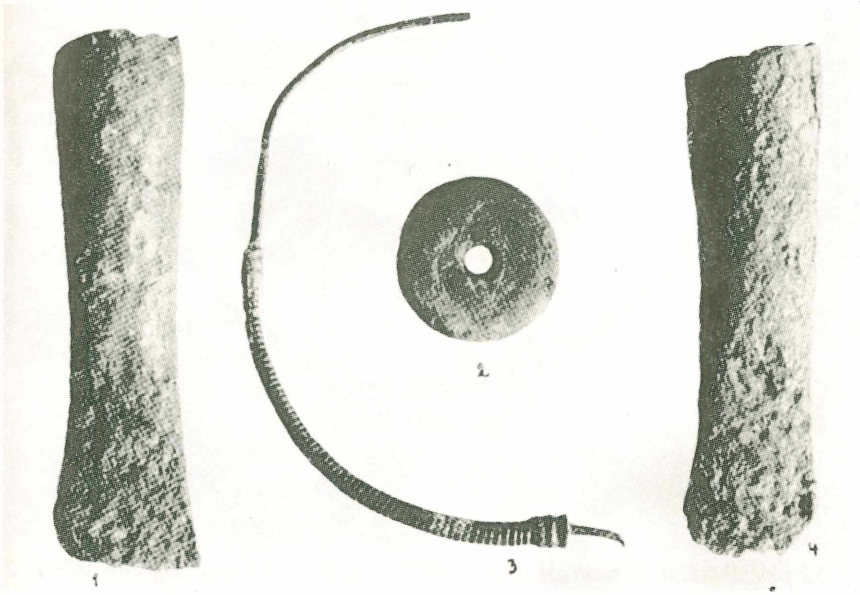

50 pav. Eiguliai II, atsitiktiniai radiniai: 1 ir 4 įmoviniai kirviai; 2 molinis varpstelis ir 3 žalvarinės antkaklės dalis

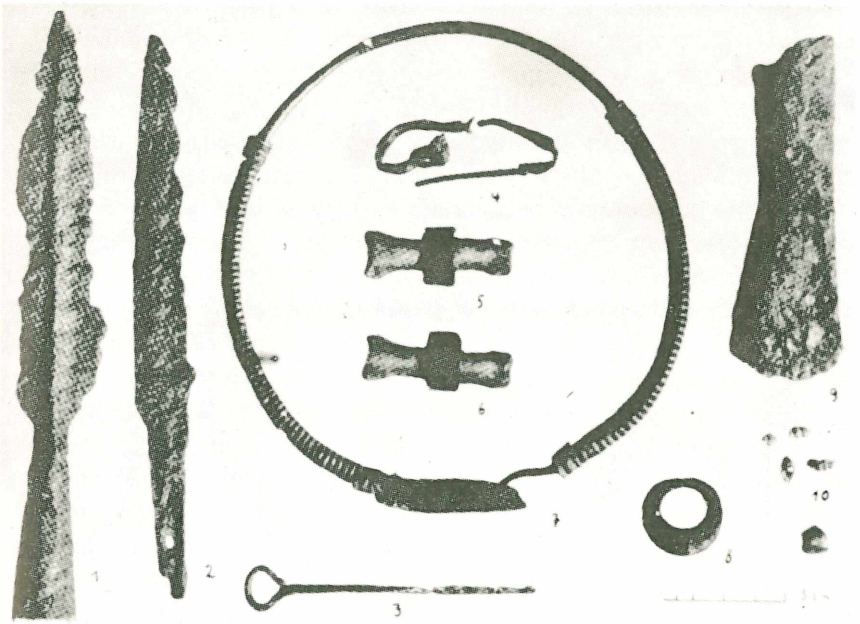

51 pav. Eiguliai II, 11 kapo radiniai: 1 ietigalis; 2 peilis; 3 gelež. lazdelinis smeigtukas; 4 gelež. segė; 5-6 juostiniai žiedai; 7 šaukštinė antkaklė; 8 geležinė grandis; 9 įmovinis kirvis ir 10 žalvarinės įvijos fragmentai ir karolis

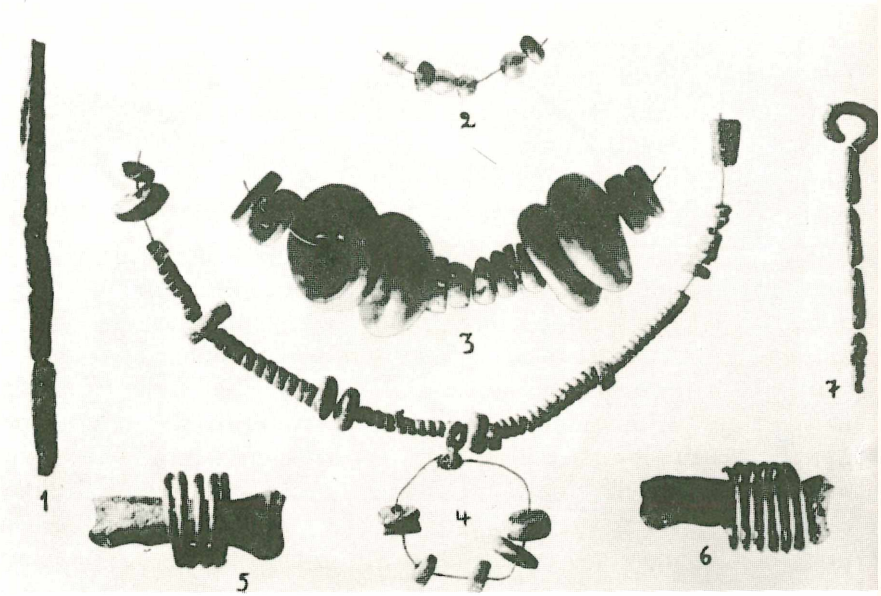

52 pav. Eiguliai II, radiniai iš 2 (1, 4-7), 9 (2) ir 7 (3) kapų: 1 geležinė yla; 2 stikliniai karoliai; 3 gintariniai karoliai; 4 gintariniai ir žalvariniai karoliai; 5-6 įvijiniai žiedai ir 7 lazdelinis smeigtukas

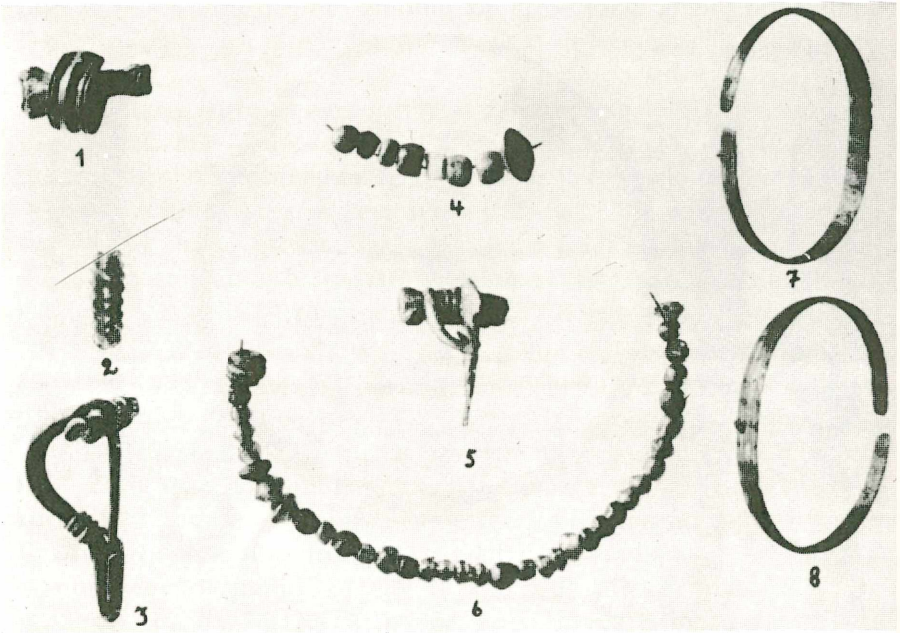

53 pav. Eiguliai II, radiniai iš 7, 12 ir 13 kapų: 1 juostinis žiedas; 2 stiklinis karolis; 3 lankinė segė lenktine kojele; 4, 6 karoliai; 5 geležinės segės lankinės dalis ir 7-8 apyrankės. Radiniai: 1-4 surasti 12 kape, o 6-8 kape 13 ir 5 kape 7

jau dažniau Lietuvoje[208] aptinkamas apgalvys (pav. 56:8), sudarytas iš ilgų pusapvalios vielos įvijų, sugrupuotų poromis. Įvijų poros perskirtos mažomis keturkampėmis, kiek pailgomis, plokštelėmis.

Antkaklių terasta dviejų tipų: šaukštinių ir dėželinių. Šaukštinės antkaklės, kurių Eiguliuose II surasta 4, yra įprastinio tipo. Vienų antkaklių šaukštelio paviršius yra lygus, kitų pakopotas, dar kitų išrašytas dantiniu raštu (pav. 55:3). Visai lig šiol nematyto tipo yra dėželinė antkaklė (pav. 54:1), surasta kape Nr. 41. Ji savo konstrukcija žymiai skyriasi nuo senojo geležies amžiaus pabaigos dėželinių antkaklių. Per vidurį apskritas ir plonesnis antkaklės lankelis į galus kiek storėja ir darosi kampuotas. Antkaklės galai, viela neapvynioti, baigiasi dėželėmis, ornamentuotomis lyg rozetėmis.[209] Tame pačiame kape kartu rasta žalvarinė grandinėlė su prikabinta apskrita plokštele (pav. 54:2), kurios paviršius greičiausiai taip pat yra buvęs pagražintas, kaip ir minėtosios antkaklės dėželės.

Karolių Eigulių II kapinyne surasta labai daug. Nemažą karolių dalį sudaro gintariniai karoliai. Jie yra įvairios formos: vieni paplokšti (pav. 52:4), kiti dvigubo kūgio (pav. 53:4, dešinėje), dar kiti gana dideli, gražiai glūdinti ir tekinti (pav. 52:3). Vienur gintariniai karoliai sudaro atskiras apvaras (pav. 52:3), kitur maišyti su žalvarinėmis pusapvalės vielos įvijomis (pav. 52:4) arba su stikliniais karoliais (pav. 53:4). Lygiai tokių pat mažų netaisyklingos formos paplokščių gintarinių karolių buvo rasta *Upytėje,* Naujamiesčio vls.[210] Didiesiems gražiai gludintiems gintariniams karoliams paralelių surasta *Panevėžiuko* kapinyne, Babtų vls., Kauno aps.[211] Gintariniai karoliai, be abejo, yra Baltijos pajūrio kilmės. Be šių, galima sakyti, vietinių karolių, Eiguliuose II aptikta gana daug įvairios formos ir dydžio stiklinių karolių. Iš stambesnių karolių tenka pažymėti kape Nr. 14 aptikta apvara, suverta iš apskritų tamsiai mėlynų, vieno pailgo raudono, dviejų gelsvų dvigubo kūgio pavidalo karolių ir kt. Tokių pat karolių rasta ir kape Nr. 13 (pav. 53:6), tik čia tarp apskritų tamsiai mėlynų karolių buvo suverta atskirų ir po du sulipusių gelsvų karolių. Toje pačioje apvaroje buvo pavertas ir emalinis karolis, sudėtas iš raudonų, juodų ir geltonų juostelių. Be šių kiek stambesnių karolių, daugiausia susidurta su smulkučiais tamsiai mėlynais ir žaliais dvigubo kūgio karoliais. Atitikmenų stikliniams karoliams kituose šio laikotarpio Lietuvos kapinynuose paskutiniuoju metu nerasta.

Antkrūtininių grandinių surasta visai nedaug. Kape Nr. 14 buvo aptikta žalvarinė grandinė, sudaryta iš trikampės vielos žiedelių. Abiejų grandinių galai prikabinti prie branktelių. Viename gale abu brankteliai yra profiliuoti ir per vidurį lyg įsmaugti, o antrame gale brankteliai

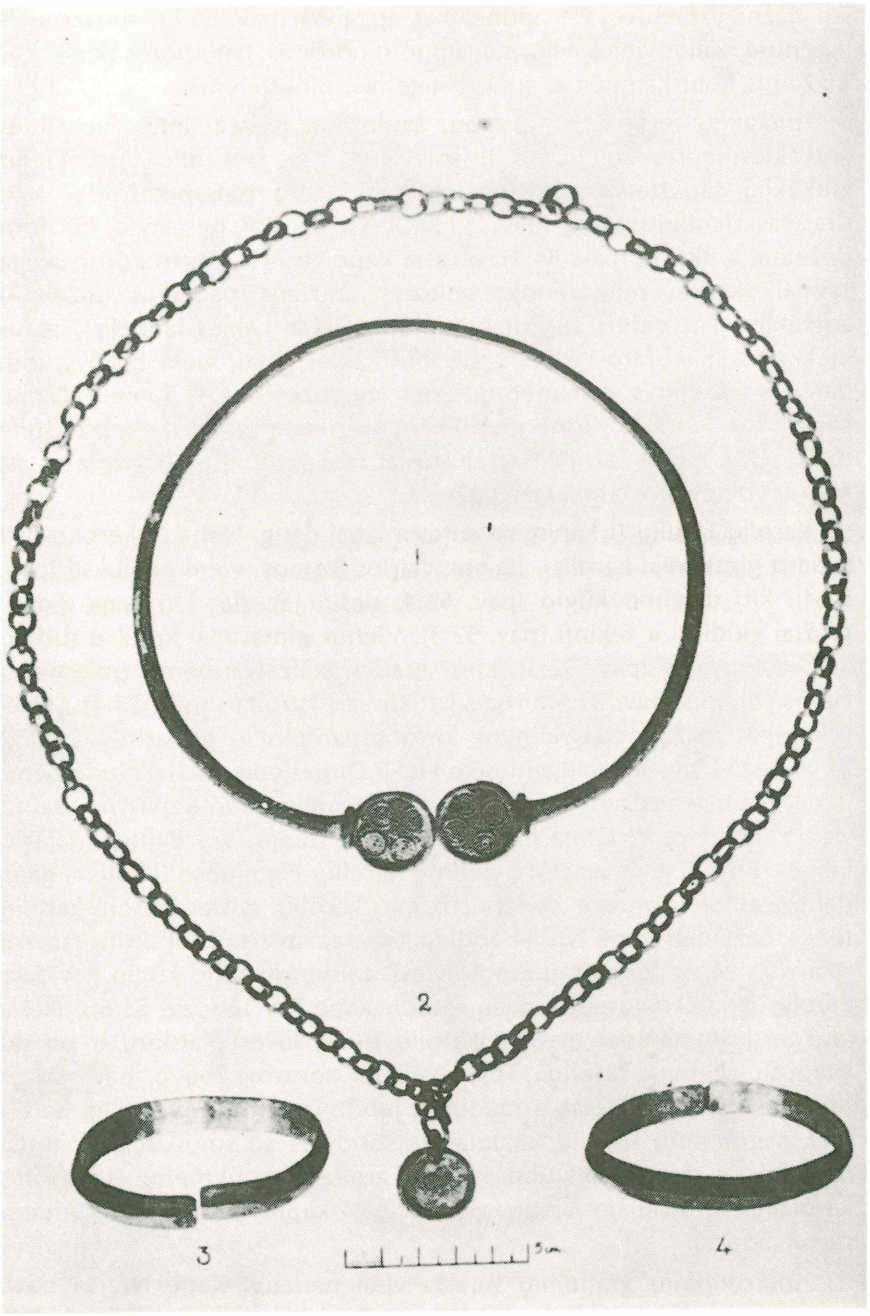

54 pav. Eiguliai II, 41 kapo radiniai: 1 dėželinė antkaklė; 2 grandinėlė ir 3-4 juostinės apyrankės

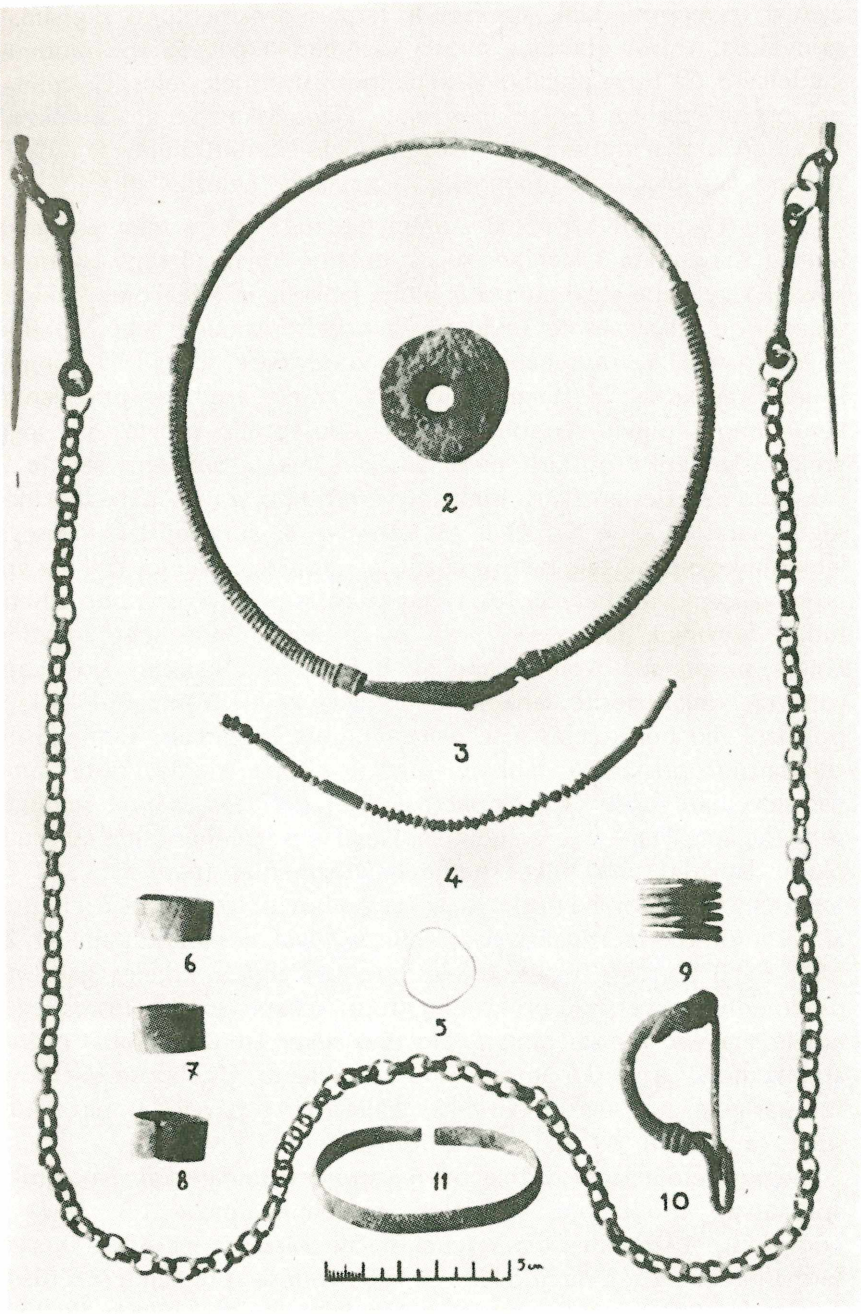

55 pav. Eiguliai II, 46 kapo radiniai, išskyrus 10 segę iš 43 kapo

žymiai trumpesni, kiek storesni ir tarpais ornamentuoti skersiniais grioveliais. Antroji grandinė surasta kape Nr. 40 (pav. 56:1). Grandinės žiedeliai ir čia buvę padaryti iš trikampės žalvarinės vielos. Grandinės galuose prikabintos dvi lankinės segės: viena trikampe, antra lenktine kojele. Apskritai viduriniame geležies amžiuje antkrūtininės grandinės nebuvo taip plačiai vartojamos, kaip senajame geležies amžiuje.

Segių Eigulių II kapinyne surasta nedaug, bet jų tipai yra gana įvairūs. Čia aptikta 3 lankinės segės lenktine kojele, 1 segė trikampe kojele, 1 geležinė segė aukštu ir plonu lankeliu ir 2 ilgakojės lankinės segės. Prie ankstyvesnių segių tenka priskirti lankinę segę lenktine kojele (pav. 53:5), rastą kape Nr. 12. Ji yra dvinarė, segės įvija trumpa, lankelis apskritas ir staigiai išlenktas, kojelė trumpa, prie lanko keturkampio piūvio, o toliau išplota, pusapvalio pjūvio. Šią segę greičiausiai tenka priskirti pereinamajam laikotarpiui tarp senojo ir vidurinio geležies amžiaus. Kiek vėlyvesnio tipo yra kitos dvi lankinės segės, surastos kape Nr. 43 ir 40. Kape Nr. 43 surastoji lankinė segė lenktine kojele turi taip pat trumpą įviją ir kojelę, tačiau jos lankelis yra pusapvalio pjūvio (pav. 55:10). Lankelio galas prie įvijos yra ornamentuotas kryžiuku. Jau V—VI amž. priskirtina lankinė segė lenktine kojele, surasta suardytame kape Nr. 40 (pav. 56:1, kairėje). Šios segės įvija yra žymiai ilgesnė, lankelis kampuotas, kojelė trumpa, plokščia ir prie lankelio bei kojelės gale ornamentuota kryžiukais. Tam pačiam laikotarpiui priskirtina lankinė segė trikampe kojele, rasta tame pačiame suardytame kape Nr. 40 (pav. 56:1, dešinėje). Ji buvo sujungta su tik ką aprašytąja sege grandinėle. Geležinės lankinės segės aukštu ir plonu lankeliu tėra išlikęs nedidelis fragmentas (pav. 53:5). Iš to fragmento neįmanoma nustatyti, ar čia yra buvusi lankinė segė lenktine ar trikampe kojele. Pagaliau pažymėtinos 2 ilgakojės segės. Kape Nr. 26 (pav. 56:2) surastos segės kojelė prie lankelio ir kojelės galo yra ornamentuota skersinių brūkšnelių grupe, o kape Nr. 30 surastos segės kojelė yra visa skersai rantyta. Šio tipo segės Lietuvoje labai dažnai aptinkamos[212] ir priskiriamos V—VI amž. Be to, Eiguliuose dar buvo surastas geležinės segės fragmentas (kape Nr. 11, pav. 51:4), pagal kurį sunkoka atstatyti jos ankstyvesnę formą.

Segių vietoje labai dažnai buvo vartojami *smeigtukai*. Smeigtukų aptikta tik dviejų tipų: geležinių lazdelinių (pav. 51:3; 52:7) ir buoželinių. Lazdeliniai smeigtukai dažniausiai yra nedideli ir savo forma nedaug tesiskiria nuo kituose kapinynuose aptinkamų šios rūšies smeigtukų. Eiguliuose II surastieji buoželiniai smeigtukai (pav. 55:1) yra ankstyvo tipo, jų žiedelis, prie kurio būdavo prikabinamos grandinėlės, yra gana didelis, viršutinioji smeigtuko dalis dar nėra nuokamieni, kaip

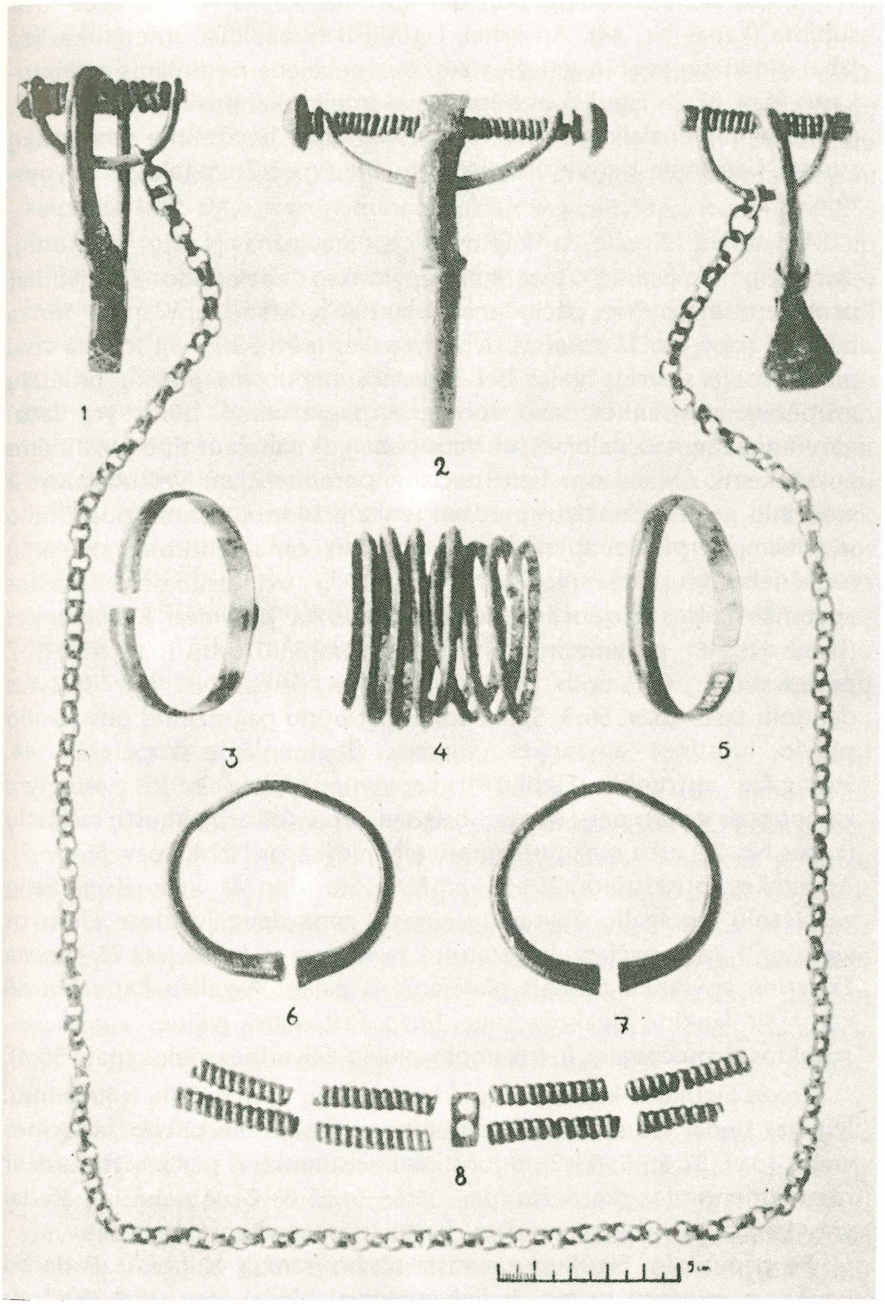

56 pav. Eiguliai II, radiniai iš kapų: 2 (26 kapas); 4 (30 kp.) ir 1, 3, 5-8 (40 kp.)

vėlyvesnių šio tipo smeigtukų, bet apskrita (kapas Nr. 46) arba kiek suplota (kapas Nr. 44). Apskritai, Eigulių II buoželiniai smeigtukai yra labai gimininginį senojo geležies amžiaus pabaigos žiediniams smeigtukams (pav. 37:2). Eiguliškiai buoželiniai smeigtukai priskirtini V amžiui. Gimininginių vienalaikių ir jau vėlyvesnio tipo buoželinių smeigtukų surasta šiaurinėje bei vidurinėje Lietuvoje, ypač Žiemgalos kaimynystėje.[213]

Apyrankių Eigulių II kapinyne aptikta gana įvairių: juostinių, storagalių ir įvijinių. Juostinės apyrankės nevienodos ir įvairiai ornamentuotos. Prie pačių ankstyviausių juostinių apyrankių tenka priskirti kape Nr. 13 surastas dvi apyrankes (pav. 53:7—8). Jos yra visai plokščios ir siaurėją galai bei briaunos papuoštos įmuštų taškučių grupėmis. Apyrankės savo forma ir pagražinimo būdu yra labai gimininginos senojo geležies amžiaus pabaigos panašaus tipo juostinėms apyrankėms. Maždaug tam pačiam pereinamajam laikotarpiui ir vidurinio geležies amžiaus pradžiai tenka priskirti juostines pusapvalio ir trikampio pjūvio apyrankes, protarpiais ornamentuotas skersinių brūkšnelių grupėmis (kapas Nr. 14, 20 ir dvi atsitiktinai surastos apyrankės). Iš kitų juostinių apyrankių tenka pažymėti 6 apyrankes (kapas Nr. 46), ornamentuotas smulkiu rombiniu raštu (pav. 55:11), 7 pusapvalio ir trikampio pjūvio apyrankes (kapas Nr. 40), išrašytas dantiniu raštu (pav. 56:3, 5) ir 2 tokiu pat būdu pagražintas pusapvalio pjūvio juostines apyrankes, surastas degintiniame kape Nr. 44. Storagalių apyrankių Eigulių II kapinyne surasta 4. Jos visos yra kampuotais galais, palei kampų briaunas išrašytos arba įmuštų taškučių (kapas Nr. 27) arba mažų trikampių eilėmis (kapas Nr. 40, pav. 56:6—7). Apyrankės priskirtinos V—VI amžiui. Šio tipo ir kiek išsigimusių vėlyvesnių storagalių apyrankių surasta gana daug įvairiose Lietuvos vietose.[214] Tam pačiam laikotarpiui priklauso ir kape Nr. 23 surasta žalvarinė apyrankė plonais platėjančiais galais. Pagaliau kape Nr. 30 kartu su lankine ilgakoje sege buvo rastos dvi įvijinės apyrankės, susuktos iš pusapvalio ir trikampio pjūvio žalvarinės vielos (pav. 56:4).

Žiedų Eigulių II kapinyne aptikta tik dviejų tipų: įvijinių ir juostinių. Įvijiniai žiedai yra susukti iš gana plonos pusapvalio pjūvio žalvarinės vielos (pav. 52:5—6; 55:9), o juostiniai — sulenkti iš plačios, išplotos ir neornamentuotos skardelės (pav. 51:5—6; 55:6—8). Abiejų tipų žiedai yra vienalaikiai, dažnai randami kartu tuose pačiuose kapuose.

Be papuošalų, Eiguliuose surasta *darbo įrankių* ir *ginklų*. Iš darbo įrankių paminėtini trumpi ir ilgi įmoviniai kirviai (pav. 49:1, 50:1, 4; 51:9), kurie, reikia manyti, buvo vartojami ir ginklo vietoje, ilgi bei tiesūs peiliai (pav. 51:2) ir geležinės ylos (pav. 52:1). Iš ginklų aptikta

dažniausiai plokščių lapo pavidalo ietigalių (pav. 49:4—5; 51:1) ir geležinių antskydžių (pav. 49:2).

Eigulių II kapinyne surastieji griaučiai buvo atiduoti ištirti V. D. universiteto Medicinos fakulteto Anatomijos institutui. Iš paskelbtųjų griautinės medžiagos tyrinėjimo duomenų šiek tiek matyti, kokia yra buvusi Eigulių gyventojų fizinė struktūra.[215] Žmonės yra buvę aukštesni kaip vidutinio ūgio: vyrų vidutinis aukštis buvęs 1,68 m, moterų — 1,56 m. Eigulių II gyventojų kaukoles J. *Žilinskas* ir R. *Masalskis* šiaip apibūdina: „jos yra ilgos, siauros, gana žemomis ir, ypatingai vyriškų individų, nuolaidžiomis kaktomis. Jų pakaušis gana didelis, į užpakalį atsikišęs ir kiek nusviręs. Kakta jųjų maža. Be to, krinta į akis nedidelis apatinių žandikaulių kampų atstumas, dėl to viršutinio ir apatinio veido plotis nedaug tesiskiria; todėl veidas atrodo keturkampis. Kitais pažymiais tos kaukolės skiriasi nuo mūsų laikų lietuvių kaukolių, bet šiuo paskutiniuoju veido pažymiu, kuris aplamai yra laikomas būdingu baltiškam tipui, tos kaukolės atrodo mums artimesnės".[216] Iš 1935 m. Eiguliuose surastų kaukolių dvi yra *ultradolichokefalikų* ir kitos *dolichokefalikų*. Rasiškai Eigulių II gyventojai esą Cro-Magnono rasės palikuonys.[217] Vidutiniškoji Eigulių II vyrų kaukolių talpa 1487 cm^3 ir moterų — 1355 cm^3, todėl „kaukolės pagal savo talpą priklauso aristenkefalinei kaukolių grupei, kuriai priklauso 76% XX a. lietuvių kaukolių.[218]

Pagaliau tenka trumpai paminėti 1936 m. tyrinėtą *Uogučių* kapinyną, Platelių vls., Kretingos aps.[219] Šis kapinynas, deja, ilgus metus bekasant bulvėms rūsius, buvo labai sunaikintas. 1936 m., belikviduojant kapinyną, dar buvo surasti 5 nesuardyti kapai. Kapuose griaučių liekanų aptikta tik prie žalvarinių papuošalų, todėl pagal išlikusius atskirus kaulų fragmentus ir radinių situaciją dar buvo įmanoma nustatyti kryptį, kuria mirusieji būdavo laidojami. Iš 5 kapų dviejuose mirusieji buvo paguldyti galvomis į vakarus, o likusiuose trijuose kapuose — įvairiomis kryptimis: vienas į pietus, antras į pietų vakarus ir trečias į pietų rytus. Mirusieji laidoti maždaug 0,40—0,60 m gilumo duobėse.

Nors čia ištirta mažas kapų skaičius, tačiau radinių aptikta gana daug. *Antkaklių* surasta dvejopų: storėjančiais užkeistais galais ir suktinių. Kape Nr. 1 surastoji sidabrinė antkaklė (pav. 57:2) per vidurį yra visai plona, į galus iš pradžių storėja, bet patys galai pamažu vėl plonėja. Apvalūs galai yra užkeisti, ornamentuoti skersinių brūkšnių grupėmis, o storiausioji antkaklės galų dalis išrašyta išilginėmis pusmėnulių grupėmis. Giminingų šio tipo antkaklių surasta šiaurės vakarinėje Lietuvos dalyje.[220] Uogučių antkaklę tenka priskirti V—VI

amžiui. Tam pačiam laikotarpiui priskirtina ir žalvarinė suktinė antkaklė, rasta kape Nr. 2 (pav. 57:6). Vienas čia minėtosios antkaklės galas baigiasi kilpele, antras — kableliu. Lygiai tokių pat suktinių antkaklių plonėjančiais apskritais galais rasta *Pašušvyje,* Krakių vls.[221] ir prie *Šaukoto,* Grinkiškio vls., Kėdainių aps.[222] Iš kitų kaklo papuošalų terastas vienas mažas dvigubo nupjauto kūgio gintarinis karolis.

Segių Uogučiuose visai nerasta (terasta senojo geležies amžiaus laiptelinių segių): matyti, čia viduriniame geležies amžiuje jų vietoje buvo vartojami smeigtukai. Smeigtukų aptikta dvejopų: geležinių lazdelinių ir smeigtukų apvalainėmis buoželėmis (pav. 57:3). Panašaus tipo smeigtukų apvalainėmis buoželėmis surasta ir kitose Lietuvos dalyse.[223] Už Lietuvos ribų daugiausia jų aptinkama Žiemgaloje.

Apyrankių surasta 8. Visos apyrankės yra gana masyvios, maža trikampiška iškyla per vidurį. Apyrankių galai ornamentuoti nevienodai: vienose palei kraštines briaunas įmušta po dvi taškučių eiles, kitose — po vieną dantinio rašto eilę. Viduriniosios briaunos šonuose vienur įmušta trikampių (pav. 57:4), kitur pusmėnulių arba akučių eilės. Šio tipo apyrankių daugiausia surasta šiaurinėje Lietuvos dalyje;[224] jos priskirtinos V—VI amžiui.

Visi Uogučiuose surastieji *žiedai* yra įvijiniai, padaryti iš žalvarinės pusapvalio pjūvio vielos (pav. 57:8).

Ypačiai įdomus gintarinis *varpstelis* surastas kape Nr. 2 (pav. 57:1). Varpstelis yra apskritas, plokščias, su skylute viduryje. Viena varpstelio pusė visai lygi, o antra ornamentuota duobutėmis, kurios sudaro tris koncentrinius ratus. Visai panašios formos ir rašto varpstelis, tik senojo geležies amžiaus antrosios pusės, yra surastas *Pluciuose* (Oberhof), Klaipėdos aps.[225]

Pagaliau paminėtini du geležinių *peilių* fragmentai ir vienas gana ilgas lenktas *dalgis* (pav. 57:7). Dalgio kojos konstrukcija yra visai panaši šių dienų dalgio konstrukcijai.

Apskritai, Uogučių kapinyno medžiaga labai gimininga to paties laikotarpio šiaurinės bei šiaurės vakarinės Lietuvos ir Žiemgalos kapų radiniams.

Be šios sistemingai ištirtos medžiagos, paskutiniuoju metu susikaupė didelis kiekis atsitiktinių radinių. Nors atsitiktinių radinių mokslinė vertė yra žymiai mažesnė, tačiau kultūrinėms grupėms bei medžiaginei kultūrai tirti ir jie turi gana didelės reikšmės. Kadangi atsitiktinių vidurinio geležies amžiaus radinių yra labai daug ir šiai gausiai medžiagai išanalizuoti reiktų plačios specialios studijos, todėl šio darbo ribose visai neįmanoma ties atskirais radiniais kiek ilgiau sustoti. Čia trumpai paminėsiu tik kai kurias svarbesnes radinių grupes.

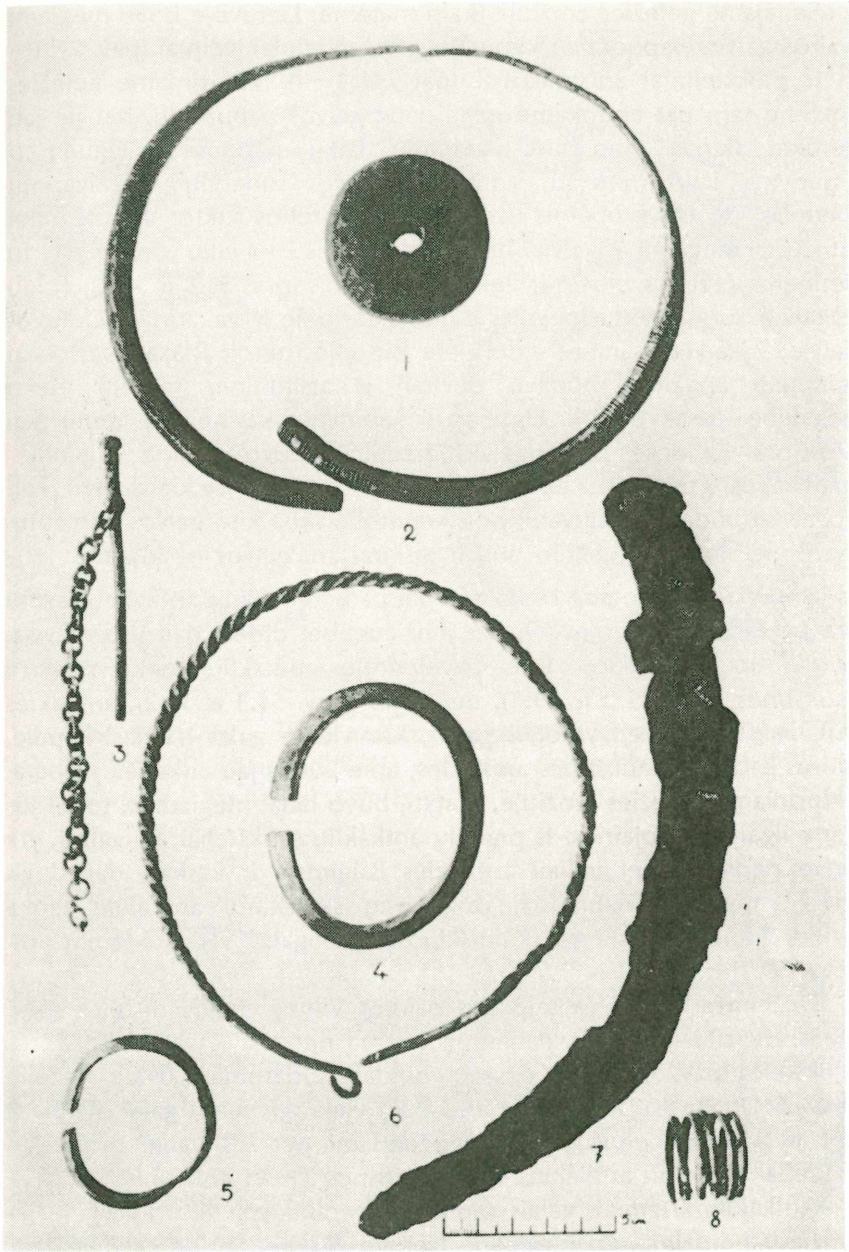

57 pav. Kai kurie Uogučių kapinyno radiniai: 1 gintarinis varpstelis (2 kapas); 2 sidabrinė antkaklė (1 kp.); 3 buoželinis smeigtukas (2 kp.); 4 apyrankė (4 kp.); 5 apyrankė (2 kp.); 6 suktinė antkaklė (2 kp.); 7 dalgis (1 kp.) ir 8 įvijinis žiedas (5 kp.)

Senajame geležies amžiuje, kaip matėme, Lietuvoje buvo mėgiami įvairūs *galvos papuošalai:* kepuraitės,[226] žalvariniai įvijiniai (pav. 27:1—2) ir plokšteliniai antsmilkiniai (pav. 41:1—2). Viduriniame geležies amžiuje taip pat aptinkame gana daug galvos papuošalų, bet jie jau gerokai skiriasi nuo ankstyvesniųjų laikų papuošalų. Eigulių II kapinyne, kaip minėjau, aptikta apgalvių, sudarytų iš žalvarinių žiedelių, po tris grupėmis užmautų ant storokos suktos virvutės. Bet labiausiai mėgiami apgalviai buvo sudaromi iš 2—4 eilių įvijų, perskirtų lietinėmis įvairaus pločio ir ilgio plokštelėmis (pav. 56:8 ir 58:1). Tokių apgalvių surasta vidurinėje, iš dalies šiaurinėje ir vakarinėje Lietuvos dalyje,[227] Latvijoje ir net vidurinėje Rusijoje, netoli Riazanės.[228] Kaip minėtieji apgalviai būdavo dėvimi, iš atsitiktinių radinių nieko negalime pasakyti. Tik Eigulių II kapinyno kasinėjimų metu kai kuriuose kapuose po apgalvių žiedeliais buvo aptikta organinės medžiagos, greičiausiai audinio, liekanų ir plaukų. Reikia manyti, kad apgalviai būdavo prisiuvami prie kepurėlių arba kitų galvos apmautų. Platesnieji apgalviai galėjo būti ir atskirai ant galvos nešiojami.

Antkaklių tipologinė serija taip pat padidėjo. Dalis antkaklių formų yra paveldėta iš senojo geležies amžiaus, bet didelę dalį sudaro visai naujų tipų antkaklės. Prie paveldėtųjų antkaklių tenka priskirti *šaukštinės* (pav. 55:3 ir 59:1), *dėželinės* (pav. 54:1 ir 59:2), *antkaklės kūginiais* ir *viela apvyniotais galais,* kur vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu. Šaukštinės antkaklės, apie kurias jau anksčiau kalbėta, viduriniame geležies amžiuje, matyti, buvo labai mėgiamos, todėl jos gana ilgai ir vartojamos. Iš pradžių antkaklių šaukšteliai, palyginti, yra buvę nedideli, bet vėliau antkaklės išsigimsta ir kaskart darosi vis masyvesnės. Prie labiausiai išsigimusių šaukštinių antkaklių tenka priskirti antkaklę, surastą *Kalniškiuose,* Ariogalos vls., Kėdainių aps. (pav. 59:1).

Dėželinės antkaklės taip pat pakito. Vietoj vienos dėželės (pav. 38:5) ant užsegamosios dalies uždedama net trys apvalios išgaubtos plokštelės (pav. 59:2) arba užsegamoji dalis sudaroma iš dviejų dėželių (pav. 54:1). Be to, vėlyvesnių antkaklių viela apvynioti galai storėja ir ant jų vietoje keturių žiedelių uždedami net šeši labai profiliuoti žiedeliai. Šio tipo antkaklės yra priskirtinos V—VI amžiui.[229]

Antkaklių kūginiais galais taip pat dar aptinkama vidurinio geležies amžiaus pradžioje, ypač rytinėje Lietuvos dalyje. Šių antkaklių kūgiai yra žymiai aukštesni, negu senojo geležies amžiaus, ir kartais antkaklės lankelio vidurinioji dalis būna išplota ir ornamentuota.[230]

Pagaliau prie paveldėtų iš senojo geležies amžiaus antkaklių priskirtinos antkaklės storėjančiais ir viela apvyniotais galais, kur vienas

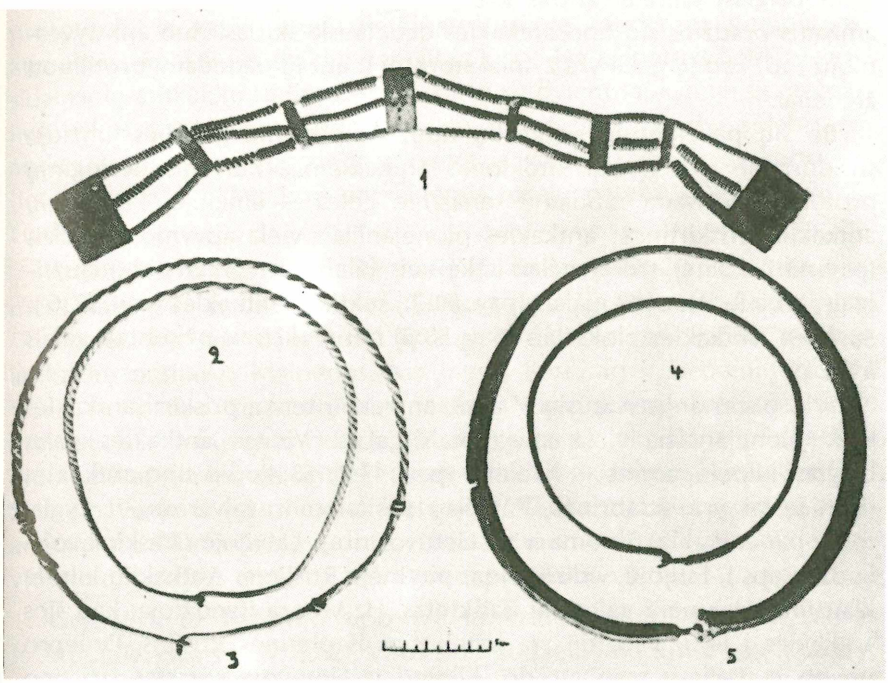

58 pav. Vidurinio geležies amžiaus antkaklės ir apgalvys: 1 Trivalakiai, Pašvitinio vls.; 2 Šaukotas, Grinkiškio vls.; 3 Pašušvys, Krakių vls.; 4 Kalniškiai, Ariogalos vls. ir 5 Paprūdžiai, Kelmės vls.

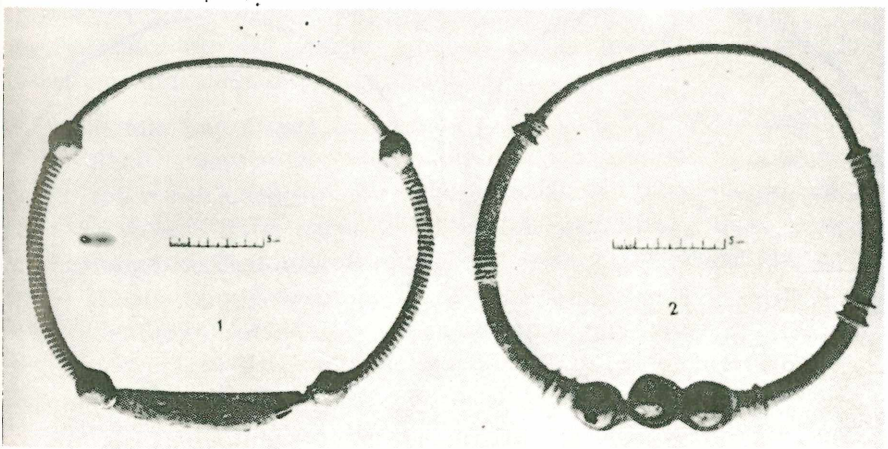

59 pav. Antkaklės: 1 šaukštinė antkaklė, rasta Kalniškiuose, Ariogalos vls.; ir 2 dėželinė antkaklė iš Paprūdžių, Kelmės vls.

galas baigiasi kilpele, antras kableliu (pav. 60:1). Vidurinio geležies amžiaus pradžios šio tipo antkaklės daugiausia skiriasi nuo ankstyvesniųjų tuo, kad jų galai yra žymiai storesni ir ant jų uždedami profiliuoti žiedeliai.[231]

Be šių paveldėtųjų antkaklių tipų, viduriniame geležies amžiuje susiduriame ir su visai kitokiomis antkaklėmis, kurioms tiesioginių prototipų nevisada randame senajame geležies amžiuje. Prie tokių antkaklių priskirtinos: antkaklės plonėjančiais viela apvyniotais galais (pav. 43:7 ir 58:4), storėjančiais užkeistais galais (pav. 57:2), pergniaužtiniais, arba facetuotais, galais (pav. 60:2), suktinės antkaklės (pav. 57:6 ir 58:2—3), antkaklės plokščiais (pav. 58:5) bei plokščiais užkeistais galais ir kt.

Prie pačių ankstyviausių V amž. antkaklių tenka priskirti antkaklės kiek plonėjančiais viela apvyniotais galais. Vienas antkaklės galas baigiasi kilpele, antras — kableliu (pav. 43:7; 58:4). Šio tipo antkaklės dažniausiai yra sidabrinės,[232] tačiau pasitaiko ir žalvarinių.[233] Lygiai tokių pat antkaklių žinoma ir už Lietuvos ribų: Latvijoje (Miškiniavoje, Ludzos aps.), Estijoje, vidurinėje ir pietinėje Rusijoje. Antkaklių kilmės klausimas dar nėra galutinai išaiškintas. H. *Moora* išvedžioja, kad šios antkaklės į Rytų Pabaltįjį yra patekusios iš pietinės Rusijos, Dniepro upyno.[234] Tačiau, man atrodo, kildinti ir Lietuvoje surastas šio tipo antkakles iš pietinės Rusijos nėra pagrindo. Jei jos iš ten būtų patekusios į mūsų kraštą, tai kartu su jomis turėtume aptikti ir kitų pietinės Rusijos kilmės dirbinių. Tačiau tokių radinių neturime.

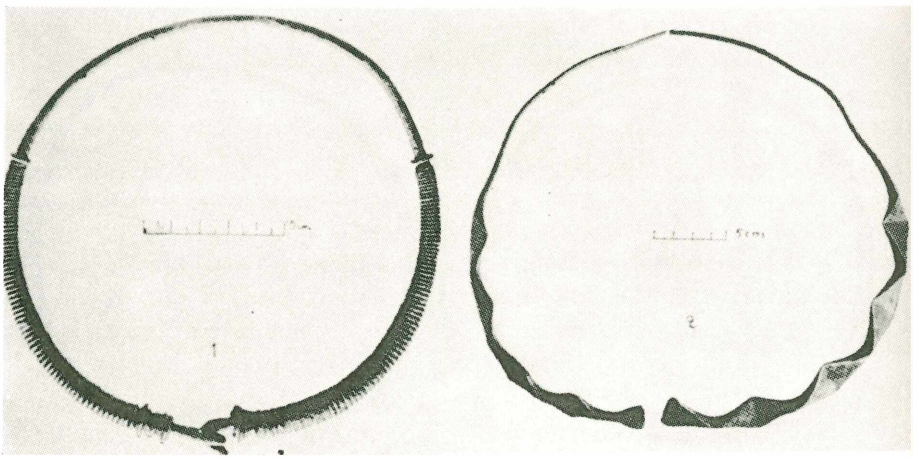

60 pav. Antkaklės viela apvyniotais ir pergniaužtiniais galais: 1 Paprūdžiai, Kelmės vls. 2 ir Draustiniai, Gudžiūnų vls.

Atrodo, kad ir šios antkaklės greičiausiai yra lietuviškos kilmės, nors jų prototipais ir galėjo būti pietinėje Rusijoje randamos gimininges antkaklės. Apie šių antkaklių lietuvišką kilmę lyg kalbėtų ir Miškiniavos sidabrinių antkaklių radinys.[235] Čia kartu su dviem šaukštinėmis, grynai lietuviškos kilmės antkaklėmis, buvo rastos taip pat dvi sidabrinės antkaklės plonėjančiais viela apvyniotais galais. Taigi ir jos kartu su lietuviškomis šaukštinėmis antkaklėmis turėjo patekti į Miškiniavą iš Lietuvos.

Antkaklių storėjančiais užkeistais galais (pav. 57:2) paskutiniuoju metu taip pat aptikta nemaža. Daugumas šio tipo antkaklių yra sidabrinės. Lig šiol daugiausia jų surasta Šiaulių aps., tačiau atskirų antkaklių pasitaiko Klaipėdos, Kretingos, Raseinių ir Kėdainių aps.[236] Visai to paties tipo antkaklių apsčiai aptinkama Latvijoje, kur greičiausiai yra buvęs jų centras. Iš Latvijos jos pasiekė Estiją ir Suomiją. Tipologiškai gimininges antkaklių storėjančiais galais gana daug aptikta Skandinavijoje ir šiaurinėje Vokietijoje.[237] Daugumas Lietuvoje surastų antkaklių priskirtinos V—VI amž., tik Stačiūnuose surastoji antkaklė yra vidurinio geležies amžiaus pabaigos (apie 800 po Kr.).

Grynai Rytų Pabaltijo tipo yra antkaklės pergniaužtiniais, arba facetuotais, galais (pav. 60:2). Visos šio tipo Lietuvoje surastos antkaklės yra sidabrinės, kaltinės.[238] Be to, jų dar aptinkama Latvijoje ir Estijoje.[239] Rytų Prūsuose lig šiol šiokių antkaklių nerasta. Antkaklės pergniaužtiniais galais priskirtinos VI—VII amžiui.

Suktines antkakles jau esu trumpai priminęs, kalbėdamas apie Uogučių kapinyno tyrinėjimus. Šio tipo antkaklių, tik jau kiek vėlyvesnių (VII amž.), randama ir Latvijoje.[240]

Pagaliau vidurinio geležies amžiaus antrajai pusei priskirtinos dvi žalvarinės antkaklės plokščiais bei užkeistais galais.[241]

Segių taip pat surasta labai daug. Vyraujanti forma yra *lankinės segės*. Bene labiausiai Lietuvoje paplitusios yra *lankinės žieduotosios segės*. Jos yra išriedėjusios iš senojo geležies amžiaus lankinių segių lenktine kojele. Prie pačių ankstyviausių žieduotųjų segių tenka priskirti segės su žieduotomis buoželėmis įvijos viršuje ir galuose (pav. 61:1—3). Šio tipo žieduotųjų segių ypač daug randama Klaipėdos krašte, Semboje, Notangoje[242] ir šiek tiek Latvijoje.[243] N. *Åbergas*[244] šias seges priskiria III amž. antrajai pusei ir IV amž., tačiau segę, rastą *Paprūdžiuose*, Kelmės vls. (pav. 61:2) jau tenka priskirti V amžiui.

Antrajai žieduotųjų segių grupei priskirtinos ilgos, lieknos ir ilgomis įvijomis segės (pav. 62:1—4). Jos ir žiedelių turi nedaug: po vieną ar du kojelės gale, abejose apvijos pusėse ir prie pat įvijos. Šios segės yra

ypač paplitusios Klaipėdos krašte, Semboje, šiek tiek Notangoje ir tarp Galdapės bei Unguros (Angerburg). Jos priskiriamos V amžiui.[245]

Trečiajai grupei priskirtinos jau trumpesnės ir plokštesnės žieduotosios segės (pav. 62:5—9). Šių segių lankelis dažniausiai yra trumpesnis, pagražintas išilginiais grioveliais. Ant kojelės bei lankelio būdavo uždedami 8 žiedeliai, o tarp jų, dažniausiai keturiose vietose, įdedama auksinė, sidabrinė arba net ir žalvarinė spaustinė skardelė. Įvijos galai paprastai baigiasi dviem tokiomis pat žieduotomis buoželėmis. Be žalvarinių šio tipo segių, kartais aptinkame ir sidabrinių. Trečiosios grupės žieduotosios segės yra gana plačiai paplitusios Lietuvoje, beveik visuose Rytų Prūsuose,[246] Latvijoje, Estijoje ir Suomijoje.[247] Labiausiai giminingos yra Lietuvoje ir Rytų Prūsuose randamosios segės. Latvijoje, Estijoje ir Suomijoje aptinkamų segių forma jau kiek išsiskiria: ten lankelis dažnai yra siauresnis, pusapvalio arba net apskrito pjūvio.[248] Daugumas trečiojo tipo žieduotųjų segių priklauso V—VI amž., tačiau plokščios išsigimusios segės Lietuvoje dar tebevartojamos iki vidurinio geležies amžiaus pabaigos ir net naujojo geležies amžiaus pradžios.

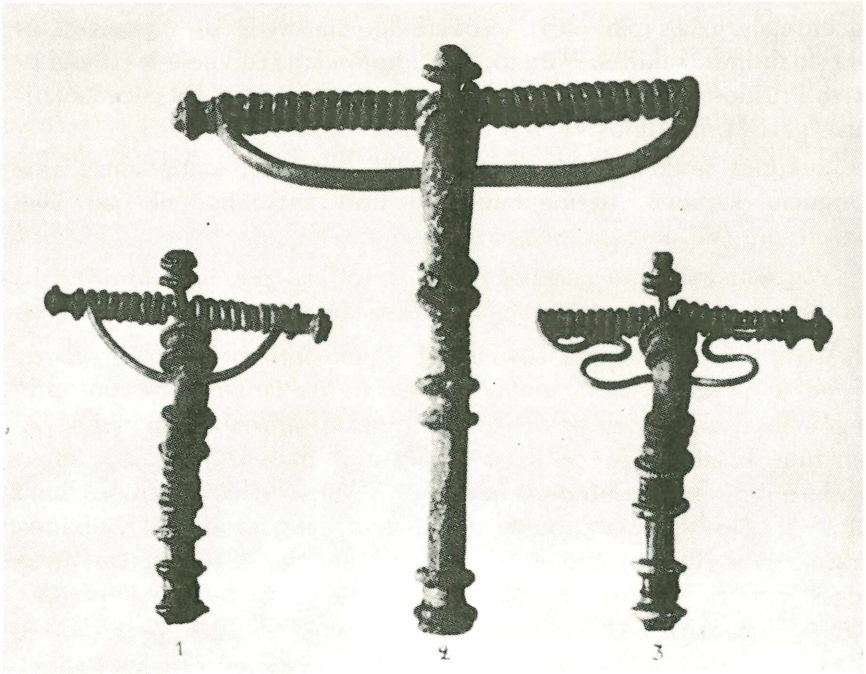

61 pav. Žieduotosios segės: 1 Kairėnai, Grinkiškio vls.; 2 Paprūdžiai, Kelmės vls. ir 3 Lietuva, radinio vieta nežinoma

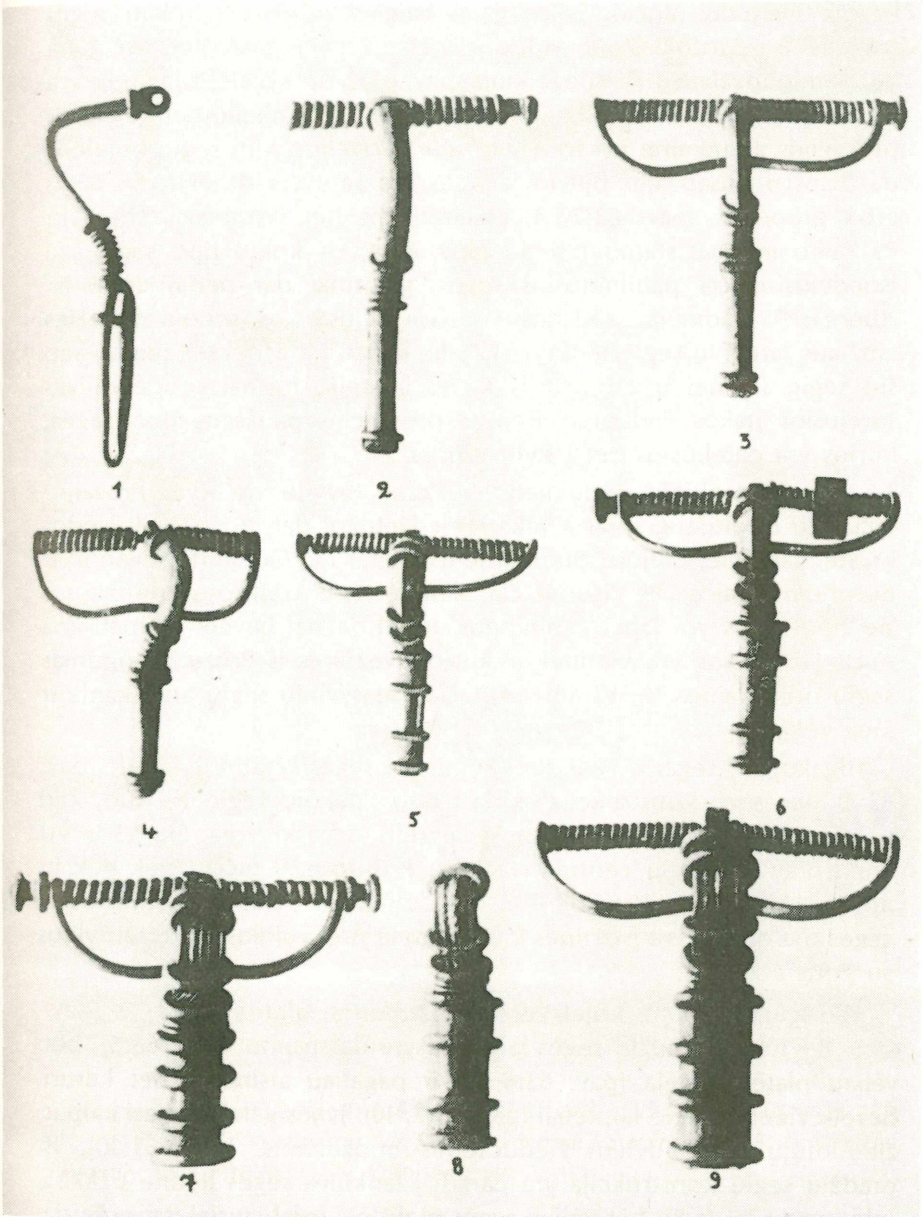

62 pav. Žieduotosios segės: 1, 6 Kalniškiai, Ariogalos vls.; 2 Pernarava; 3 Dubysos pakrantėse; 4 Vilkija; 5 Užpelkiai, Platelių vls.; 7 Pašušvys, Krakių vls.; 8 Panevėžiukas, Babtų vls. ir 9 Berčiūnai, Naujamiesčio vls.

Ilgakojų lankinių segių lietine užkaba taip pat susikaupė gana didelis kiekis. Ankstyvesnės segės yra nedidelės, jų lankelis ir kojelė yra beveik vienodo pločio, įvijos galai baigiasi kūgeliais. Vėliau segių lankelis ir spyruoklė per vidurį platėja ir įvijų galai baigiasi gana didelėmis apvalainėmis buoželėmis (pav. 63:2, 4). Kojelė ir lankelis yra įvairiai pagražinti: vienų segių kojelės gale, tarp lankelio bei kojelės ir prie įvijos aptinkame po tris skersinius griovelius, kitų segių kojelė ir dažniausiai pusapvalio pjūvio lankelis yra rantytas ištisai (pav. 63:1) arba grupėmis (pav. 63:2, 4, 6) smulkiais bei stambiais ranteliais. Pasitaiko ir labai stambių segių (pav. 63:4). Iš kokio tipo segių yra išriedėjusios čia paminėtosios segės, galutinai dar neišaiškinta. N. *Åbergas*[249] įrodinėja, kad jos yra išsivysčiusios iš senojo geležies amžiaus lankinių segių lenktine kojele, tačiau H. *Moora*[250] teigia, kad šių segių lietinei užkabai ir iš dalies lankelio formai susidaryti yra turėjusios įtakos Padunojo Romos provincijų panašaus tipo segės, kurios yra patekusios net į Rytų Prūsus.

Ilgakojų lankinių segių lietine užkaba tėvynė yra Rytų Prūsai,[251] tačiau jų labai daug surasta vakarinėje Lietuvos dalyje, ypač Klaipėdos krašte, Latvijoje, Estijoje, Suomijoje ir keletas net Gotlando, Ölando ir Bornholmo salose.[252] Visuose čia paminėtuose kraštuose aptinkamos šio tipo segės yra labai giminingos, todėl dažnai beveik neįmanoma nustatyti, kurios yra vietinės ir kurios įvežtinės iš Prūsų. Daugumas segių priskiriamos V—VI amžiui, tačiau masyvinių segių aptinkama ir kiek vėliau.

Ilgakojėms segėms visai giminingos yra segės *kryžmine kojele* (pav. 63:3). Jos savo konstrukcija skiriasi nuo ilgakojų segių tik tuo, kad kojelės gale pridedamas skersinis laiptelis, arba kryžma. Šių VI ir VII amž. pradžios segių centras yra Rytų Prūsuose,[253] tačiau šiek tiek jų aptikta Lietuvoje,[254] Latvijoje[255] ir net Gotlande.[256] Gotlande surastosios segės, be abejo, yra įvežtinės ir kalba apie prekybinius baltų santykius su gotlandiečiais.

Iš segių kryžmine kojele išsivystė *lankinės laiptelinės seges* (pav. 63:5, 8—10). Iš pradžių segės laipteliai yra dar trumpi (pav. 63:5), bet vėliau platėja, ilgėja (pav. 63:8—9) ir pagaliau atsiranda net keturi beveik vienodo ilgio laipteliai (pav. 63:7, 10). Įvijos galai baigiasi kaip ir žieduotųjų segių dviem žieduotomis buoželėmis. (pav. 63:10). Iš pradžių segių konstrukcija yra panaši į lankines seges lietine užkaba (plg. pav. 63:1 ir 5), bet vėliau segės plokštėja ir labiausiai išsivysčiusią formą matome pav. 63:10. Šių VII amžiaus segių centras taip pat yra buvęs Rytų Prūsuose,[257] tačiau nemaža šio tipo segių randama ir Lietuvoje.[258]

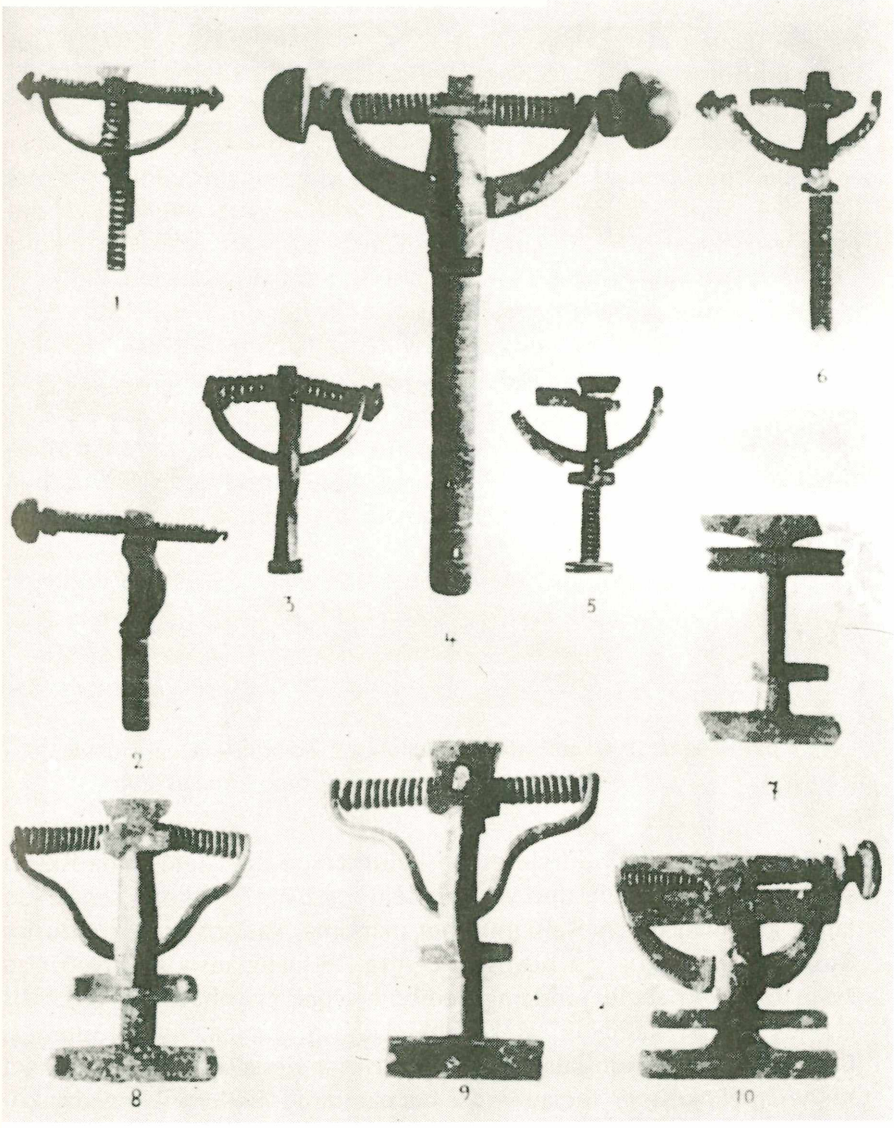

63 pav. Lankinės segės: 1, 5, 6 Rūdiškiai, Gruzdžių vls.; 2, 3 Pašušvys, Krakių vls.; 4 Gilvyčiai, Kurtuvėnų vls.; 7 Vinkšnėnai, Šiaulių vls.; 8, 9 Dreižiai, Priekulės vls. ir 10 Pagrybis, Kaltinėnų vls.

Žvaigždžiakojų segių paskutiniuoju metu surasta tik dvi: viena *Užpelkiuose,* Platelių vls., Kretingos aps. (pav. 64:1) ir antra *Eikotiškyje,* Degučių vls., Zarasų aps. (pav. 64:2).[259] Šių segių kojelė baigiasi žvaigždės pavidalo galu, dažnai papuoštu ornamentuotu spaustiniu

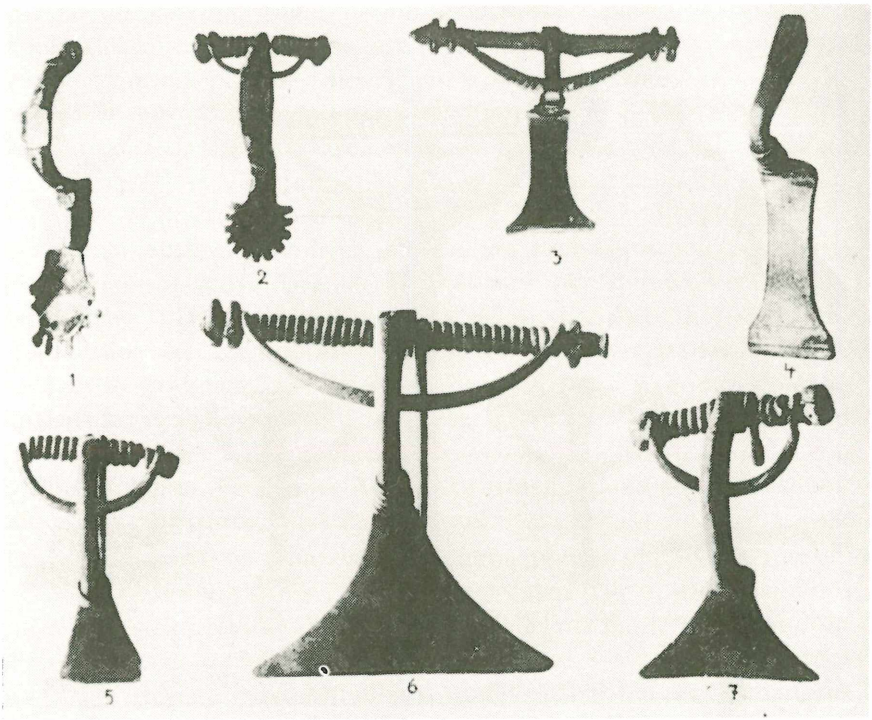

64 pav. Segės: 1 Užpelkiai, Platelių vls.; 2 Eikotiškis, Degučių vls.; 3, 6 Pašušvys, Krakių vls.; 4 Pušalotas; 5 Lietuva ir 7 buv. Vilniaus gub.

sidabru. Ir lankelio viduryje esanti keturkampė plokštelė būna išklota sidabru. Iš kokio segių tipo yra išriedėjusios žvaigždžiakojės segės, tuo tarpu galutinai dar neišaiškinta, bet manoma, kad jos yra atsiradusios Rytų Prūsuose, kur yra buvęs jų centras.[260] Daugiausia ankstyvo tipo žvaigždžiakojų segių randama Semboje, ypač Fischhauseno aps.[261] Iš čia jos plito į kaimyninius kraštus: Lietuvą, Latviją, Estiją, Suomiją, Bornholmo ir Ölando salas, į vakarų Prūsus ir viena segė yra surasta net Kijevo apylinkėse.[262] Tačiau visose čia paminėtose srityse žvaigždžiakojų segių randama nedaug. Segės priskiriamos V—VI amžiui.

Skliutakojų segių Lietuvoje tuo tarpu aptikta labai nedaug: 1 *Pašušvyje,* Krakių vls. (pav. 64:3), 1 *Pušalote,* Panevėžio aps. (pav. 64:4) ir 1 *Medsėdžiuose,* Skaudvilės vls. (?), Tauragės aps.[263] Segių skliuto pavidalo kojelė yra palenkta, kai kada ornamentuota dantiniu raštu, lankelis yra keturkampis, įvijos galai baigiasi dviem kūginėmis žieduotomis buoželėmis. Visai to paties tipo segių randama ir Latvijoje, ypač Žiemgaloje.[264] Segės priskirtinos VII amžiui.

Pagaliau paminėtinos *lankinės segės trikampe kojele* (pav. 64:5—7). Jų Lietuvoje surasta gana daug.[265] Daugumos žalvarinių segių kojelės yra palenktos, bet kai kurių žalvarinių (pav. 64:7), ypač geležinių segių užkaba yra lietinė. Lankelis dažniausiai yra apvalus arba kampuotas, tačiau pasitaiko pusapvalių, trikampių ir paplokščių lankelių. Kartais lankelis būna rantytas (pav. 64:7). Įvijos baigiasi arba dviem žieduotomis buoželėmis (pav. 64:6) arba kampuotais galais (pav. 64:5, 7). Lankinės segės trikampe kojele yra gana dažnos ir kituose Rytų Pabaltijo kraštuose.[266] Jos priskiriamos V—VII amžiui.

Apskritai, reikia pasakyti, segių tipai viduriniame geležies amžiuje yra gana įvairūs. Iš pradžių segės yra grakščios, nedidelės, bet vėliau jos išsigimsta, paprastėja, suplokštėja ir masyvėja.

Smeigtukų tipai viduriniame geležies amžiuje yra gana įvairūs. Prie pačių ankstyviausių priskirtini smeigtukai nuokamieniomis (pav. 65:1—4) ir apvalainėmis buoželėmis (pav. 65:5—8). Smeigtukų nuokamieniomis buoželėmis centras yra Žiemgaloje, ypač Lielupės žemumoje,[267]

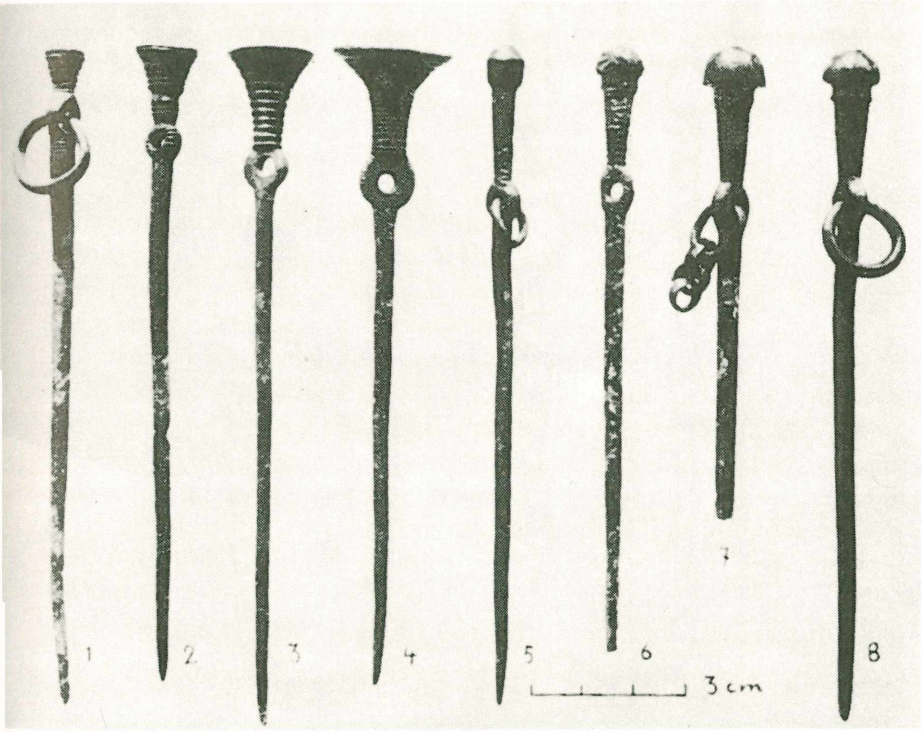

65 pav. Smeigtukai: 1 Kušeliškė, Šiluvos vls.; 2 Paklibakiai, Šaukėnų vls.; 3 Pagrybis, Kaltinėnų vls.; 4 Rūdiškiai, Gruzdžių vls.; 5 Linksmėnai, Joniškio vls.; 6 Paprūdžiai, Kelmės vls.; 7 Padubysio vls. ir 8 Radikiai, Lapių vls.

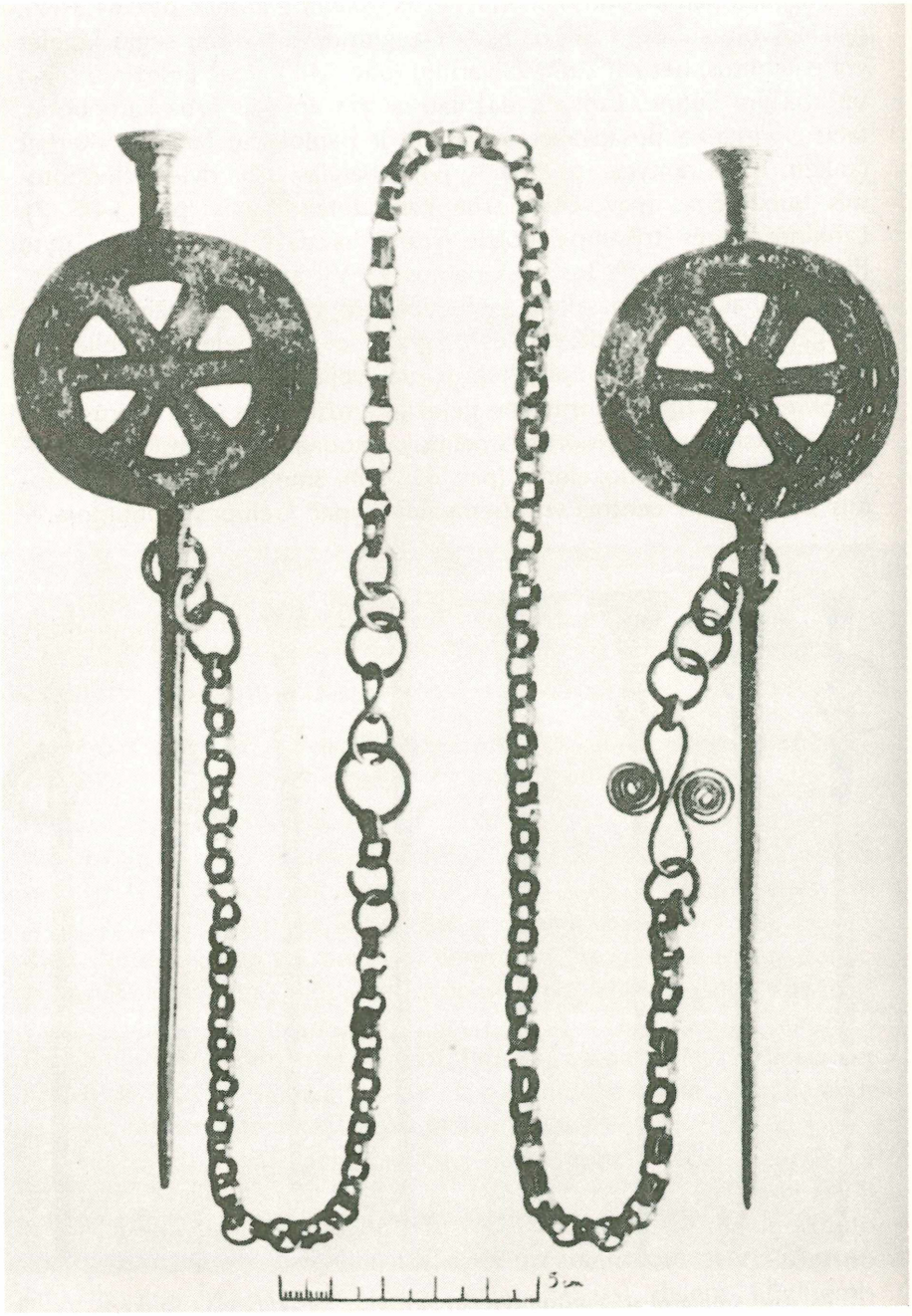

66 pav. Ratiniai smeigtukai su antkrūtininėmis grandinėlėmis, rasti Jauneikiuose, Joniškio vls.

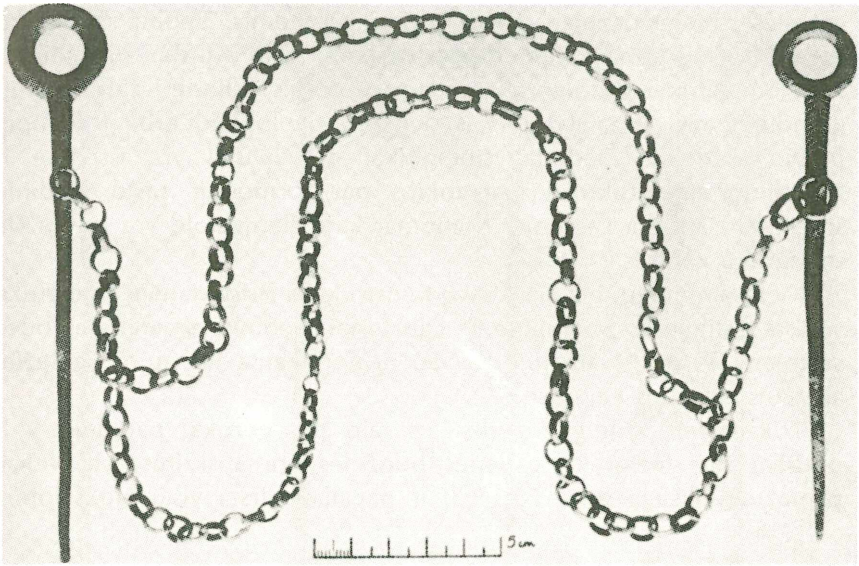

67 pav. Žiediniai smeigtukai su grandinėlėmis, rasti Lieporuose (Leporuose), Kriukų vls.

tačiau paskutiniuoju metu jų surasta ir Lietuvoje.[268] Smeigtukai yra grynai baltiški; jie priskiriami V—VI amž. Tam pačiam laikotarpiui priklauso ir gimininginiai smeigtukai apvalainėmis buoželėmis (pav. 65:5—8). Jų centras taip pat yra Žiemgaloje, todėl visai aišku, kad ir Lietuvoje daugiausia jų randama Žiemgalos kaimynystėje.[269]

Ratelinių smeigtukų tuo tarpu surasta tik dviejose vietose: *Jauneikiuose,* Joniškio vls., Šiaulių aps. (pav. 66) ir *Degesiuose,* Vaškų vls., Biržų aps.[270] Jauneikių smeigtuko ratelis yra plokščias ir, kaip matyti iš sidabro plokštelės likučių paviršiuje, yra buvęs išklotas spaustiniu sidabru, ornamentuotu taškučių grupėmis.[271] Ratelio viršuje yra nuokamieni buoželė. Abu smeigtukai sujungti žalvarinėmis trikampės vielos grandinėlėmis. Degesių smeigtuko forma yra panaši, tik smeigtuko galvelė baigiasi trikampe išplota plokštele. Lygiai tokių pat ir gimininginų smeigtukų surasta Latvijoje ypač Žiemgaloje[272] ir Estijoje.[273] Smeigtukai priskiriami V—VI amžiui.

Žiedinių smeigtukų lig šiol buvo žinoma labai maža, tačiau paskutiniuoju metu jų susirado gana didelis kiekis. Daugiausia šio tipo smeigtukų surasta Šiaulių aps., dalis Biržų ir net Kėdainių aps.[274] Žiedinė smeigtuko galvelė dažnai yra keturkampio pjūvio, bet kartais

aptinkama ir paplokščių. Ąselė, prie kurios būdavo prikabinamos grandinėlės, visada yra priešakinėje smeigtuko dalyje. Tarpas tarp galvelės ir ąselės dažniausiai yra išrašytas eglutėmis. Žiedinė smeigtuko galvelė kartais būna ornamentuota dantiniu raštu (Kurmaičių smeigtukas). Smeigtukai dažniausiai randami poromis, sujungti žalvarinėmis grandinėlėmis, sunarstytomis iš dvigubų paplokščių arba trikampio pjūvio žiedelių. Žiediniai smeigtukai greičiausiai yra išsivystę iš lazdelinių smeigtukų. Lygiai tokios pat formos ir rašto žiedinių smeigtukų surasta Latvijoje. Manoma, kad Žiemgaloje yra buvęs šių smeigtukų centras.[275]

Kiek giminingų, bet šiaip savo konstrukcija išsiskiriančių smeigtukų surasta Estijoje ir Suomijoje.[276] Labiausiai žiediniai smeigtukai buvo vartojami VII—VIII amžiuje, tačiau jų aptinkama ir naujojo geležies amžiaus pradžios kapuose.

Trikampinių smeigtukų skaičius taip pat gerokai padidėjo.[277] Iš pradžių šių smeigtukų galvutės buoželės yra apskritos, bet vėliau pamažu plokštėja (pav. 68:1—3) ir pagaliau virsta visai plokščiomis.

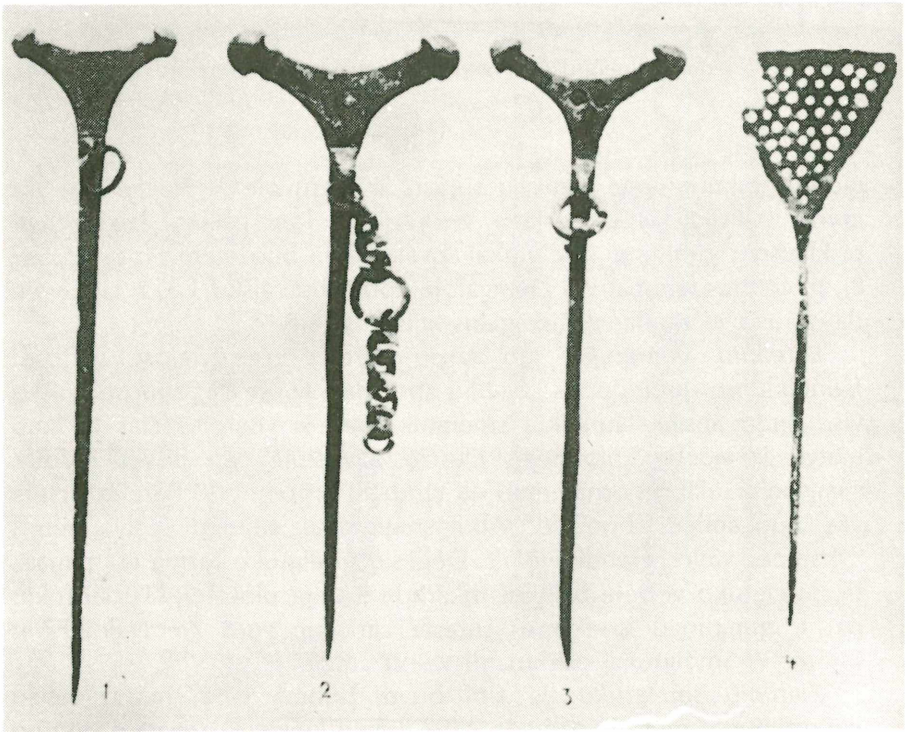

68 pav. Trikampiniai smeigtukai: 1 buv. Kauno gub.; 2-3 Petroniai, Žeimelio vls. ir 4 Klaipėdos krašte

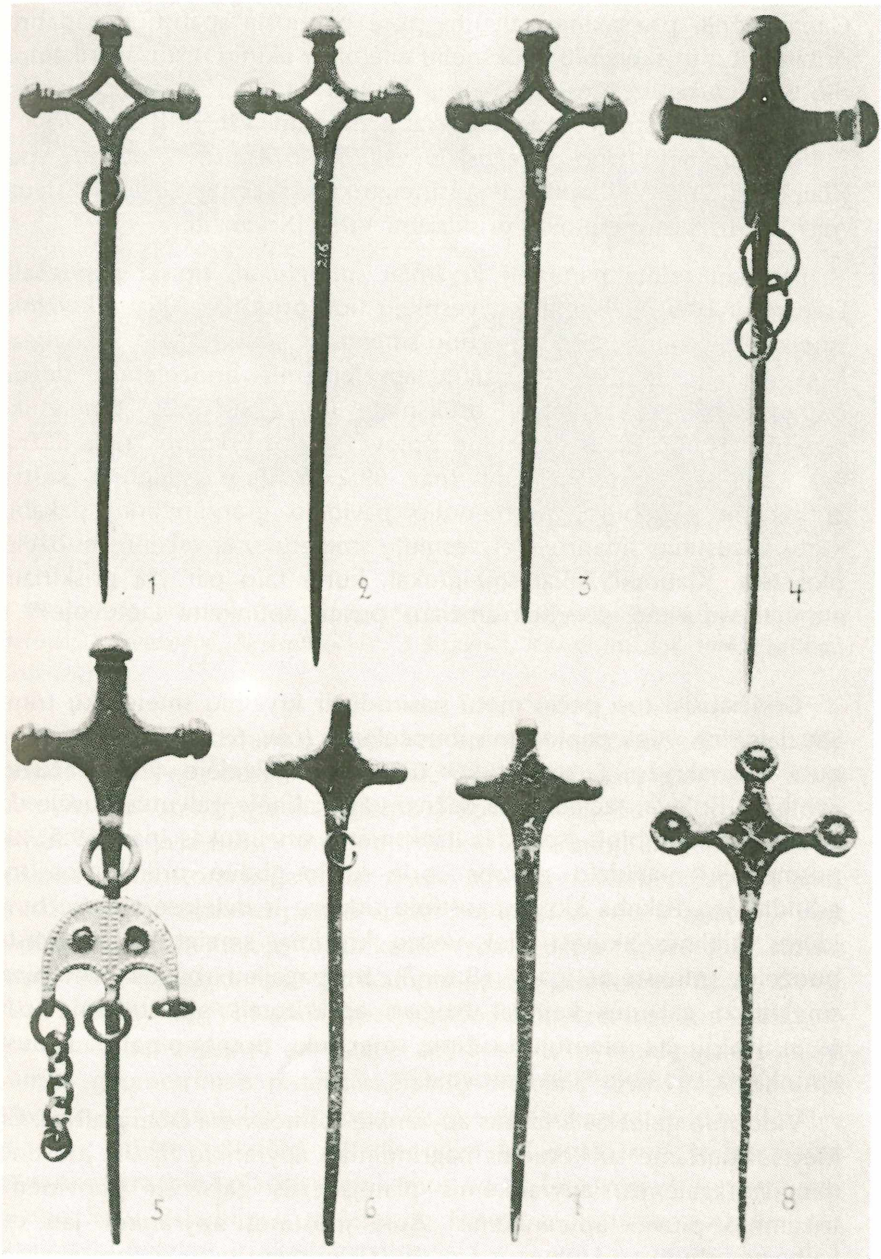

69 pav. Kiaurakryžmiai ir kryžiniai smeigtukai: 1 Pumpėnų vls.; 2 Jauneikiai, Joniškio vls.; 3 Paežeris, Skaudvilės vls.; 4 Kiauleikiai, Kretingos vls.; 5 Linksmėnai, Joniškio vls.; 6 Vaišviliškiai, Kelmės vls.; 7 Lietuva ir 8 Pamūšis, Lygumų vls.

Gana dažnai priešakinė galvutės pusė papuošta spaustiniu sidabru, ornamentuotu skersinių brūkšnelių eilėmis ir akiniu raštu. Ir trikampinių smeigtukų lig šiol daugiausia surasta Latvijoje, ypač Žiemgalos srityje, ir kiek Estijoje.[278] Smeigtukai priskiriami VII—VIII amžiui.

Be paminėto tipo smeigtukų vakarinėje Lietuvos dalyje, ypač Klaipėdos krašte,[279] aptinkama smeigtukų trikampe skylėta galvute (pav. 68:4). Šie smeigtukai priskiriami VIII—IX amžiui.

Pagaliau tenka paminėti *kryžiniai smeigtukai,* tipiški papuošalai Lietuvai ir Latvijai. Prie ankstyvesniųjų tipų priskiriami *kiaurakryžmiai smeigtukai* (pav. 69:1—3). Šio tipo smeigtukų galvelės kampai baigias, kaip ir trikampinių smeigtukų, apvalainėmis buoželėmis, dažnai papuoštomis sukryžiuotais brūkšniais (pav. 69:1—2). Smeigtuko sankryžoje yra išpjauta rombinė išpjova, kurios briaunos gana dažnai išrašytos skersinėmis įkartomis (pav. 69:2—3). Prie smeigtukų kartais aptinkama prikabintų pusmėnulio pavidalo grandinėlinių pakabų, klotų spaustiniu sidabru. Vėlyvesniųjų smeigtukų apvalainės buoželės plokštėja. Kiaurakryžmiai smeigtukai, kurie taip pat yrą priskiriami antrajai vidurinio geležies amžiaus pusei, aptinkami Lietuvoje[280] ir Latvijoje.[281]

Greičiausiai tuo pačiu metu pasirodo ir kryžinių smeigtukų trimis apvalainėmis, kiek paplotomis, buoželėmis (pav. 69:4—5). Jie tesiskiria nuo kiaurakryžmių smeigtukų tuo, kad galvelėje yra pražuvusi rombinė išpjova, tačiau gana dažnai užpakalinėje galvutės pusėje dar aptinkamas rombinis įspaudas. Linksmėnų smeigtukas (pav. 69:5) turi pusmėnulio pavidalo pakabą, prie kurios buvo prikabintos trys grandinėlės. Pakaba klota spaustiniu sidabru ir dviejose vietose buvo įdėtos stiklinės akutės. Kiek vėliau kryžiniai smeigtukai išsigimsta, buoželės plokštėja (pav. 69:6—7) ir pagaliau beveik rombinės smeigtuko galvutės kampai baigiasi apskritomis plokštelėmis (pav. 69:8). Įvairių čia minėtųjų kryžinių smeigtukų tipų taip pat daugiausia aptinkama Latvijoje[282] ir Lietuvoje.[283]

Vidurinio geležies amžiaus *apyrankių* formos nėra labai įvairios. Čia mes susiduriame su keturiais pagrindiniais apyrankių tipais: juostinėmis, storagalėmis, apyrankėmis platėjančiais galais ir įmovinėmis trikampio pjūvio apyrankėmis. Apie *juostines apyrankes* jau esu kalbėjęs ryšium su Upytės ir Eigulių II kapinynų tyrinėjimais. Šio tipo apyrankės, be abejo, yra išriedėjusios iš senojo geležies amžiaus juostinių apyrankių. Jų pjūvis yra pusapvalis arba trikampis. Paviršius pagražinamas protarpiais ar ištisai skersiniais brūkšniais, smulkiu rombiniu raštu (pav. 55:11), dantiniu raštu (pav. 56:3, 5) ir kt.

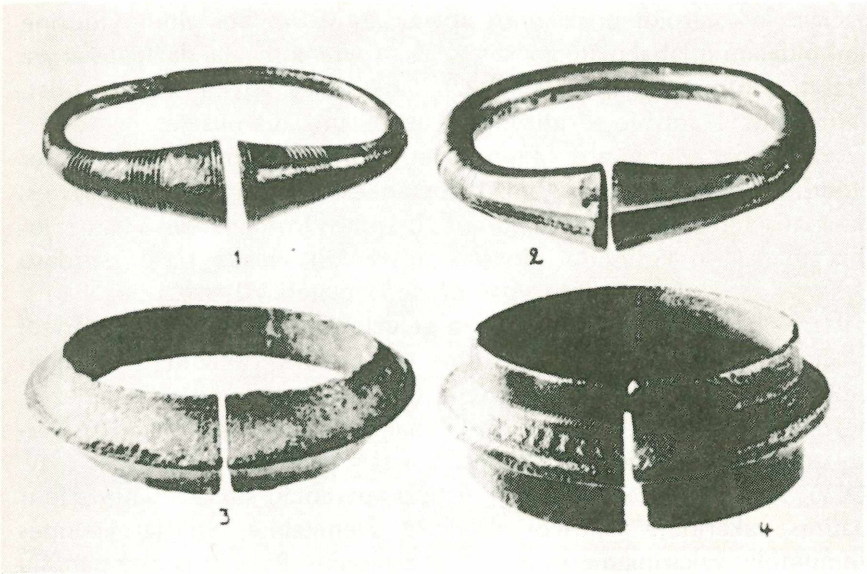

70 pav. Apyrankės: 1-2 storagalės ir 3-4 trikampiška iškyla per vidurį; 1 Lietuva; 2 Dvelaičiai, Skaisgirio vls.; 3 Stragnai, Klaipėdos aps. ir 4 Rūdiškiai, Gruzdžių vls.

Visai naujas payrankių tipas yra *storagalės apyrankės* (pav. 70). Remdamiesi N. *Åbergo* studijomis,[284] gana lengvai galime ir visos Lietuvos šio tipo apyrankes įterpti į tipologinius bei chronologinius rėmus. Ankstyviausių (V amž.) apyrankių vidurinioji lankelio dalis yra apskrita, gana stora ir galai dar mažai pastorinti. Kiek vėliau (VI amž. pradžioje) dar apskrito pjūvio apyrankių galai storėja ir apačioje kiek paplojami. VI amžiuje aptinkame ypač daug apyrankių storais pusapvalio, daugiakampio ir trikampio pjūvio galais (pav. 72:26, 27, 29, 31). Pagaliau VII—VIII amž., ypač Klaipėdos krašte, atsiranda tuščiavidurių trikampio pjūvio storagalių apyrankių. Apyrankių galai išrašyti įvairiais geometriniais raštais: skersinių brūkšnių grupėmis, akutėmis (pav. 72:25), pusrutuliukais (pav. 72:28—29), trikampiais (pav. 72:31—33, 35), įmuštų taškučių eilėmis palei briaunas ir t. t. Storagalės apyrankės yra gana plačiai aptinkamos ne tik Lietuvoje,[285] bet taip pat visame Rytų Pabaltijy ir dideliuose Europos plotuose nuo pietinės Rusijos iki Belgijos ir Skandinavijos.[286]

Juostinių *apyrankių platėjančiais galais* taip pat surasta įvairiose vietose.[287] Prie ankstyvesnių tenka priskirti pusapvalio pjūvio juostinės apyrankės nežymiai platėjančiais galais, papuoštais kryžiniu raštu. Šio tipo apyrankės priskiriamos daugiausia V—VI amž. Maždaug tam

pačiam laikotarpiui priskirtinos apyrankės siaura bei plona vidurine lanko dalimi ir labai platėjančiais galais. Apyrankių galai dažniausiai yra išrašyti pintiniu raštu (pav. 72:22). Šios rūšies apyrankės dar buvo vartojamos ir antrojoje vidurinio geležies amžiaus pusėje.

Pagaliau paminėtinos masyvios apyrankės trikampiška iškyla per vidurį. Iš pradžių (V—VI amž.) apyrankės dar nėra labai masyvios, daugiausia trikampio pjūvio, šoninės briaunos trumpos, bet VI amž. jos ima platėti ir ligšiolinė plokščia apyrankių vidaus pusė pasidaro išdubusi. Šoninės briaunos ypač pradeda platėti VII amž.; pagaliau iš pastarojo tipo apyrankių vidurinio geležies amžiaus pabaigoje išriedi plačios įmovinės apyrankės, kurios tebebuvo vartojamos ir naujojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje. Čia paminėtos vidurinio geležies amžiaus apyrankės dažniausiai yra ornamentuotos trikampiais, rutuliukų grupėmis, akutėmis, įkartomis ir kitais geometriniais raštais (pav. 72:30, 36). Ligi šiol daugiausia šio tipo apyrankių surasta šiaurinėje ir šiaurės vakarinėje Lietuvos dalyje,[288] Žiemgaloje, ypačiai Lielupės žemumoje, vakariniame Kurše ir net Estijoje.[289] Rytų Prūsuose panašių apyrankių visai nerandama.

Tai ir yra bene patys svarbiausieji vidurinio geležies amžiaus papuošalų tipai. Be jų, atsitiktinai surasta įvairių darbo įrankių, šiaip reikmenų ir ginklų. Iš *įrankių* pažymėtina: ilgos ir storos žalvarinės adatos,[290] paplokšti apskriti akmeniniai ir moliniai varpsteliai, geležinės ylos, akmeniniai skiltuvai,[291] ilgi keturkampio pjūvio galąstuvėliai, tiesūs peiliai ir pjautuvai. Pjautuvų aptinkama dvejopo tipo: grynai lietuviško tipo atriestu galu[292] ir maždaug šių dienų pavidalo. Keramikos liekanų tuo tarpu žinoma labai maža.

Vienas įdomiausių vidurinio geležies amžiaus pirmosios pusės radinių yra *geriamojo rago apkalai* (pav. 71), rasti ypačiai radiningame, tik, deja, visai sunaikintame *Pašušvio* kapinyne, Krakių vls., Kėdainių aps.[293] Plačioji rago dalis (taurė) apkalta žalvariu ir jo paviršius aptrauktas spaustiniu sidabru, ornamentuotu metaloplastiniu būdu net septyniomis lygiagretėmis raštų eilėmis. Rago viršūnė baigiasi žvakidės pavidalo apkalu, kurio galas taip pat aptrauktas spaustiniu sidabru, išrašytu 5 lenktais spinduliais, kurie sudaro lyg svastiką (pav. 71:a). Abu apkalai sujungti pasaitu, sudarytu iš 6 pailgų vyrių sunertų plokštelių, kurių paviršius taip pat yra buvęs aptrauktas ornamentuotu spaustiniu sidabru. Gimininių rago apkalų surasta *Rubokuose,* Šilutės aps.[294] ir Rytų Prūsuose (pvz., Warnikame). Kurios kilmės yra šio tipo geriamieji ragai, tuo tarpu dėl mažo palyginamosios medžiagos kiekio dar neįmanoma nustatyti.

Iš *ginklų* viduriniame geležies amžiuje pažymėtini ietigaliai, durklai, antskydžiai ir kirviai. *Ietigaliai* dažniausiai yra ilgi, įlinkusiomis

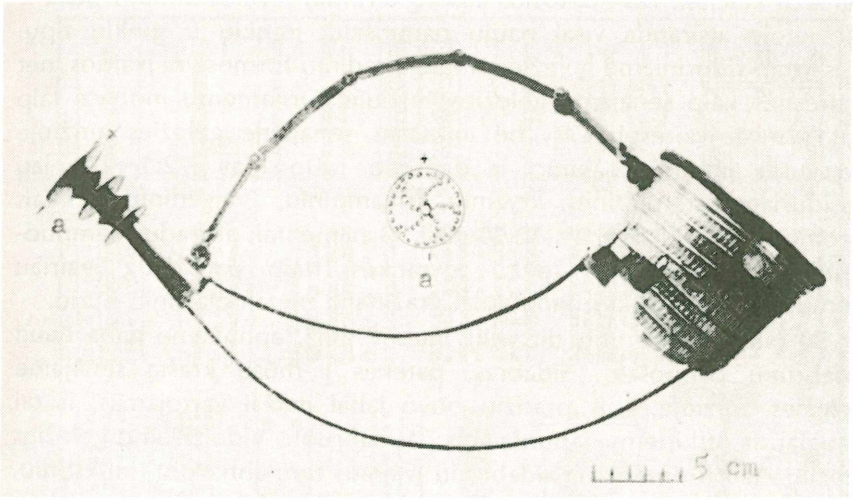

71 pav. Geriamasis ragas, rastas Pašušvyje, Krakių vls.

šoninėmis briaunomis ir gana ilga įmova. *Durklai* yra tiesūs, gana siauri ir ilgi.[295] Sveikų išlikusių *skydų* neturime, tačiau bent keliose vietose aptikta geležinių antskydžių kūgine bei apvalia viršūne ir skydo rankenų.[296] Mažas skydų liekanų skaičius greičiausiai aiškintinas tuo, kad skydai ir net antskydžiai būdavo dirbami iš medžio. Apie tat lyg kalbėtų 1937 m. *Rucavos* durpyne surastas apskritos formos medinis skydas, aptrauktas oda. Antskydis taip pat yra buvęs medinis.[297] Kirvių aptinkama dvejopų: įmovinių ir siauraašmenių. *Įmoviniai kirviai* yra paveldėti iš senojo geležies amžiaus, tik jų forma yra kiek pakitusi: kirviai yra žymiai ilgesni, ašmenys platesni ir išlenkti. Šio tipo kirviai yra paplitę visoje vakarinėje, vidurinėje ir šiaurinėje Lietuvoje. *Siauraašmeniai kirviai* taip pat nedaug tesiskiria nuo senojo geležies amžiaus antrosios pusės šio tipo kirvių. Kirvių pentis yra gana stora, apvali, ašmenys nelabai platūs ir kiek išlenkti. Siauraašmeniai kirviai aptinkami visoje rytinėje Lietuvos dalyje ir Vilniaus krašte. Skiriamoji įmovinių ir siauraašmenių kirvių paplitimo riba eina maždaug nuo Kauno (Eigulių II) Panevėžio ir Biržų link.

Peržvelgę dabar turimą medžiagą, matome, kad perėjimas iš senojo į vidurinį geležies amžių nėra buvęs staigus. Beveik nepastebimai, be staigaus šuolio, vystosi Lietuvos kultūra pagal ankstyvesnes tradicijas. Vidurinio geležies amžiaus pradžioje dar aptinkame gana daug medžiaginės kultūros dirbinių formų, paveldėtų iš senojo geležies amžiaus. Tačiau pradedant V amž. mūsų krašto kultūros vaizdas

pamažu keičiasi. Paveldėtosios atskirų dirbinių formos kinta, nyksta ir jų vietoje atsiranda visai naujų papuošalų, įrankių ir ginklų tipų. Apskritai, viduriniame geležies amžiuje radinių formos yra įvairios, net įvairesnės kaip senajame geležies amžiuje. Ornamentų motyvai taip pat žymiai įvairesni. Čia, be anksčiau senajame geležies amžiuje vyravusio įkartinio, akinio ir dantinio rašto (pav. 72:1—17), jau susiduriame su pintiniu, kryžiniu, trikampiniu, žvaigždiniu ir kitais geometriniais raštais (pav. 72:20—36). Ornamentai, atsiradus kampuotesniems papuošalams (pvz., apyrankės), taip pat daug įvairiau komponuojami, atskiri papuošalai gražinami metaloplastiniu būdu.

Be įvairių žalvarinių dirbinių, nuo V amž. aptinkame gana daug sidabrinių papuošalų. Sidabras, patekęs į mūsų kraštą senajame geležies amžiuje,[298] iš pradžių buvo labai mažai vartojamas, ir tai daugiausia atskiriems papuošalams pasidabruoti. Viduriniame geležies amžiuje jau turime daug sidabrinių įvairaus tipo antkaklių (šaukštinių, plonėjančiais ir storėjančiais viela apvyniotais galais, užkeistais galais, suktinių, pergniaužtiniais galais ir ruoplinių), žieduotųjų segių, storagalių apyrankių ir šiaip dirbinių, dažnai klotų spaustiniu sidabru. Tuo pačiu metu ir į kitus Rytų Pabaltijo kraštus (Estiją, Latviją) patenka gana daug sidabro.[299] Iš kur jis būdavo įgabenamas, tuo tarpu dar sunkoka pasakyti, tačiau manoma, kad didelė sidabro dalis galėjo būti įvežama iš Dniepro krašto.[300]

Šis radinių įvairumas kalba apie aukštą lietuvių protėvių kultūrinį lygį ir turtingumą. Didelis vietinių dirbinių kiekis liudija apie puikius amatininkus, mokėjusius *vietoje* pagaminti gražių papuošalų. Apie vietinę papuošalų gamybą tarp kita ko vaizdžiai kalba ir Migonių lobis (Pasvalio vls., Biržų aps.), kur kartu su žalvario žaliavos liekanomis buvo rasta nebaigta dirbti ilgakojė lankinė segė ir dvi masyvios trikampio pjūvio apyrankės.[301] Tačiau apžvalgiau vertindami vidurinio geležies amžiaus medžiaginę kultūrą, pastebime lyg tam tikrą sustingimą; dabar jau nebematyti to gyvumo, kurs yra buvęs antrojoje senojo geležies amžiaus pusėje. Nors papuošalų ir kitų dirbinių tipai bei ornamentai yra įvairūs, tačiau atskiri dirbiniai, daug ilgiau vartojami, negu anksčiau, pradeda išsigimti; iš pradžių buvusios kuklios ir grakščios papuošalų formos masyvėja ir plokštėja. Pamėgimas perdėtai masyvių papuošalų formų aiškiai liudija apie tam tikrą skonio pajautimo sumenkėjimą.

Kuo gi aiškintinas tas kultūros sustingimas? Priežasčių greičiausiai tenka ieškoti ne tik vietoje, bet taip pat ir už Lietuvos ribų. Vidurinio geležies amžiaus pradžioje, kaip žinoma iš proistorinių duomenų ir rašto šaltinių, vidurinėje, pietinėje ir vakarinėje Europoje vyksta didysis tautų kraustymasis. Didelėje Europos dalyje tautų gyvenimas virte virė,

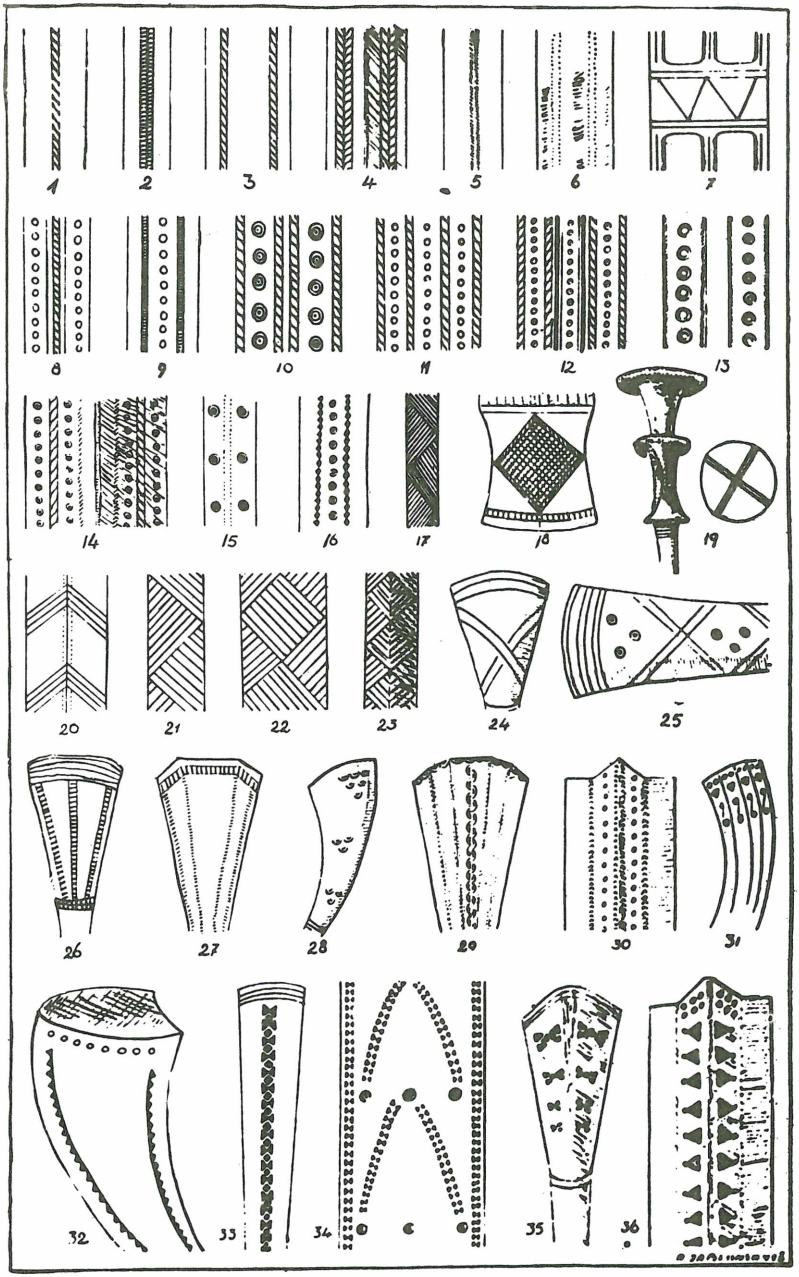

72 pav. Senojo (1-19) ir vidurinio geležies amžiaus (20-36) raštai

buvo neramus, tautos kėlėsi iš vienos vietos į kitą, kariavo. Romos Imperija, kuri pirmaisiais amžiais po Kr. savo ribas buvo išplėtusi net iki Europos vidurio, dabar sugniūžta. Didelė jos valdomų kraštų dalis patenka į germanų rankas. Šie visi neramumai, kad ir tiesiogiai nėra palietę Lietuvos, tačiau yra turėję įtakos ne tik mūsų kraštui, bet ir kitoms Rytų Pabaltijo sritims. Anksčiau buvę gana gyvi baltų prekybiniai santykiai net su tolimais kraštais, ypač su Romos Imperijos provincijomis, tokiame dideliame sąmyšyje susilpnėja ir pagaliau visai nutrūksta. Nutrūksta ryšiai ir su žemutiniu Pavysliu, iš kur baltai anksčiau taip pat yra gavę tam tikrų kultūrinių paskatų. Visa tat turėjo atsiliepti ir lietuvių kultūrai, kuri, negaudama naujų kultūrinių akstinų, ėmė kiek stingti. Izoliuota kultūra, kad ir aukšta, pamažu sustingsta ir išsigimsta.

Lietuva, kaip matyti iš kapų ir atskirų radinių paplitimo žemėlapio (žem. VI), viduriniame geležies amžiuje nebuvo vienodai gyvenama. Tankiausiai gyvenamos sritys buvo vakarinė, vidurinė ir šiaurės rytinė Lietuva; kiek mažiau radinių turime iš rytinės ir pietų rytinės dalies. Visai trūksta bet kurių duomenų Užnemunės gyvenamumui pažinti. Čia ligi šiol, išskyrus kelias atskirų radinių vietas kairiajame Nemuno krante, nerasta nei vieno vidurinio geležies amžiaus radinio. Beveik ta pati padėtis yra buvusi ir senajame geležies amžiuje. Anksčiau buvusios turtingos Lietuvos sritys ir dabar pasižymi radinių gausumu.

Viduriniame geležies amžiuje, kaip matyti iš dabar turimų duomenų, kultūra kaskart vis labiau diferencijuojasi ir kiek ryškiau išsiskiria atskiros kultūrinės grupės. Lietuvoje dabar jau apčiuopiamas bent kelios nevienodo dydžio sritys, išsiskiriančios iš dalies laidosena, iš dalies tam tikromis medžiaginės kultūros skirtybėmis. Tačiau tuo tarpu dėl mažo sistemingai ištirtos medžiagos kiekio dar neįmanoma nei tiksliai nustatyti atskirų grupių ribų, nei visai aiškiai aptarti medžiaginės kultūros skirtybių. Pagal laidoseną turėtume išskirti maždaug tris grupes: *plokštinių kapų,* kurie yra paplitę visoje vakarinėje Lietuvoje iki ribos Kaunas (Eiguliai II), Panevėžys ir Biržai, *pilkapių,* kurie daugiausia spiečiasi šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje ir *degintinių kapų,* aptinkamų rytinėje ir rytų pietinėje Vilniaus krašto dalyje. Tačiau, peržiūrėję radinius, matome, kad ir šiose lyg pagrindinėse grupėse susiduriame su mažesnėmis kultūrinėmis grupėmis, išsiskiriančiomis kiek skirtingais radinių tipais. Pradėkime nuo vakarų.

Vakarinės Lietuvos kultūros raidoje nepastebime didelių pakitimų: senosios tradicijos tęsiamos, mirusieji tebelaidojami, kaip ir anksčiau, plokštiniuose kapuose, dažnai net tuose pačiuose kapinynuose; nepranyksta paprotys mirusiesiems dėti į kapus mažų puodukų.

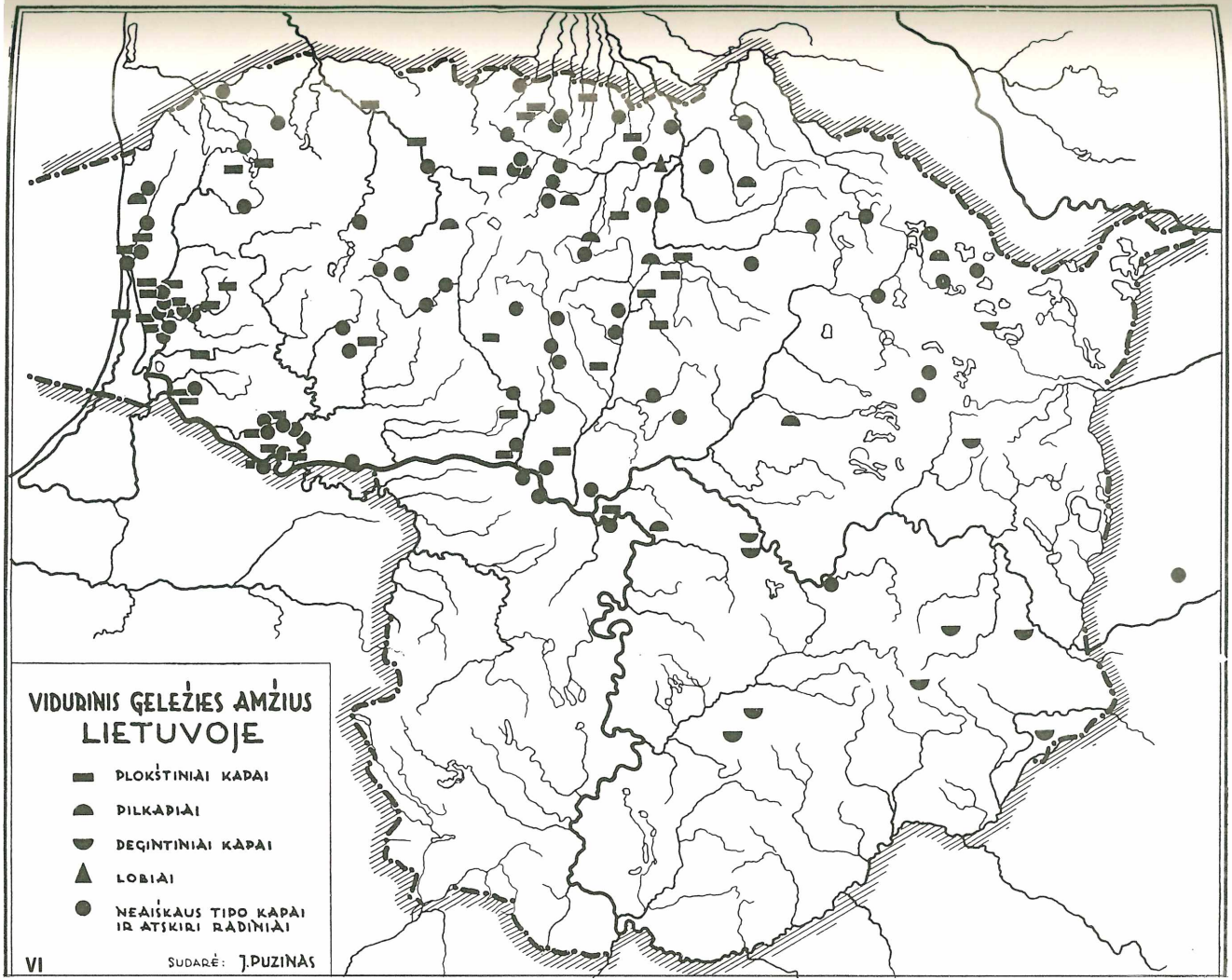
VIDURINIS GELEŽIES AMŽIUS
LIETUVOJE
PLOKŠTINIAI KAPAI
PILKAPIAI
DEGINTINIAI KAPAI
LOBIAI
NEAIŠKAUS TIPO KAPAI IR ATSKIRI RADINIAI
VI
SUDARĖ: J.PUZINAS

Medžiaginėje kultūroje dar aptinkame kai kurių dirbinių tipų, paveldėtų iš senojo geležies amžiaus, tačiau greta senųjų pasirodo eilė ir visai naujų papuošalų, ginklų ir įrankių formų. Daugelis radinių sieja šią kultūrą su sembų notangų sritimi. Antrojoje vidurinio geležies amžiaus pusėje, ypačiai pajūryje ir abiejose žemutinio Nemuno pusėse, pražysta gana turtinga kultūra. Ši sritis greičiausiai dėl geros geografinės padėties tampa gana stipriu kultūriniu centru ir lyg tarpininku tarp vakarinių ir rytinių baltų. Kultūriškai ji yra artimesnė rytiniams, negu vakariniams baltams, kur vyravo kitoki laidojimo papročiai (tik degintiniai kapai) ir skirtingesnė medžiaginė kultūra. Aiškių šios kultūrinės grupės ribų tuo tarpu dar negalima nustatyti, nes neturime pakankamai ištirtos medžiagos ir, be to, maždaug palei šių dienų rytinę žemaičių sieną susiduriame su mišria kultūra, kur kryžiuojasi vakarinei, vidurinei ir šiaurinei Lietuvai būdingi medžiaginės kultūros elementai.

Kėdainių, Kauno ir iš dalies Šiaulių bei Panevėžio aps. išsiskiria kiek skirtinga vidurinės Lietuvos kultūrinė grupė. Čia jau pačioje vidurinio geležies amžiaus pradžioje pranyksta pilkapiai ir mirusieji laidojami, kaip ir vakarinėje Lietuvos dalyje, plokštiniuose kapuose. Tik į šiaurę ir į šiaurės vakarus nuo Panevėžio dar aptinkame pilkapių. Nors laidosena, kaip matome, vidurinėje ir vakarinėje Lietuvoje yra beveik vienoda, — tik čia gana dažnai kapų duobės dugne aptinkama taisyklingai padėtų akmenų, — tačiau medžiaginėje kultūroje pastebime nemaža skirtybių. Šioje srityje yra ypačiai paplitusios grynai lietuviško tipo šaukštinės antkaklės, keturkampiai kabučiai, papuošti metaloplastiniu būdu, pjautuvai užriestais galais ir kt. Iš bendrų bei gimininguų vakarinei ir vidurinei Lietuvai radinių pažymėtina: lankinės žieduotosios ir ilgakojės segės, storagalės apyrankės, įmoviniai kirviai ir kt. Ši kultūrinė grupė maždaug atitinka senųjų žemaičių gyventus plotus į vakarus nuo Nevėžio.

Mūšos upyne, nuo Latvijos sienos maždaug lanku Akmenė — Šiauliai — Rozalimas — Pumpėnai — Biržai, vėl susiduriame su skirtinga kultūrine grupe, kurios tąsą aptinkame Žiemgaloje. Šioje srityje V—VI amž. pilkapiai išsigimsta, plokštėja ir pranyksta. Pilkapių vietoje įsigali plokštiniai kapai. Nuo vidurinio geležies amžiaus pradžios ir medžiaginėje kultūroje pastebime daug elementų, ryškiai išsiskiriančių iš kitų kultūrinių grupių. Prie svarbesnių šiai kultūrinei grupei būdingų papuošalų tipų tenka priskirti: antkaklės apvaliais užkeistais galais, suktinės antkaklės, kurių vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu, smeigtukai apvalainėmis ir nuokamieniomis buoželėmis, rateliniai, žiediniai ir trikampiniai smeigtukai, masyvios apyrankės

trikampiška iškyla per vidurį ir kt. Be to, šios kultūrinės grupės dirbinių aptinkama vidurinėje, šiek tiek vakarinėje Lietuvoje ir net Estijoje. Tačiau ir iš vakarinės bei vidurinės Lietuvos yra patekę atskirų radinių tipų į šiaurinės Lietuvos bei Žiemgalos kultūrinę grupę. Daugumas Rytų Pabaltijo proistorikų minėtąją kultūrinę grupę priskiria vėliau istoriniuose šaltiniuose pasirodžiusiems žiemgaliams.

Šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje, kaip ir Latgaloje, dar aptinkama nemaža pilkapių. Kokia yra šios Lietuvos srities pilkapių struktūra ir kiek medžiaginė kultūra skiriasi nuo kitų Lietuvos vietų, dėl sistemingų tyrinėjimų trūkumo tuo tarpu nieko negalime pasakyti.

Kiek geriau esame informuoti apie rytinės ir pietų rytinės Vilniaus krašto dalies laidoseną ir radinių tipus. Čia mirusieji taip pat dažniausiai laidojami pilkapiuose, bet jau deginami. Kapai nepasižymi radiningumu. Iš būdingų šiai sričiai dirbinių paminėtinos lankinės segės trikampe kojele, emaliuotos pasaginės segės, šaukštinės antkaklės, siauraašmeniai kirviai, ilgi, dažnai įlenktomis briaunomis ietigaliai, antskydžiai plačiomis briaunomis ir kt. Ypač daug aptinkame gražaus ir gero darbo geležinių dirbinių. Matyti, kad vietinė geležies pramonė buvo gerokai paūgėjusi. Apskritai, rytinėje ir pietų rytinėje Lietuvos dalyje vyravo gana konservatyvi kultūra.

Iš šių trumpų pastabų matome, kad viduriniame geležies amžiuje Lietuvos kultūra nėra vienalytė, bet atskirose krašto dalyse pastebime tam tikrų skirtybių kaip laidosenoje, taip ir medžiaginėje kultūroje. Labai galimas daiktas, kad skirtingos kultūrinės grupės priskirtinos atskiroms kiltims, pvz., kuršiams, žemaičiams, žiemgaliams, aukštaičiams ir kt. Bet vis dėlto, nors atskirose krašto dalyse ir pasireiškia tam tikra kultūrinė diferenciacija, tačiau ir bendrasis kultūros atspalvis visur aiškiai iškyla. Taip pat aiškiai pastebimas ir kultūros tolydumas (kontinuitetas) kaip dvasinėje, taip ir medžiaginėje kultūroje. Labai dažnai aptinkame šio laikotarpio kapų senojo geležies amžiaus kapinynuose. Dar ryškiau tas kultūros tolydumas matyti medžiaginėje kultūroje. Vidurinio geležies amžiaus kultūra normaliai rieda ta pačia kryptimi, atskiros dirbinių formos, paveldėtos iš ankstyvesnių laikų, ir toliau tebevartojamos; vėliau jos pamažu kinta, išsigimsta, pranyksta, ir jų vietoje atsiranda naujų papuošalų bei įrankių tipų. Visa tat rodo, kad čia ir toliau tebegyvena ta pati etninė grupė, tik jau kultūriškai skylanti į atskiras kiltis. Krašto viduje nematyti žymių permainų, tačiau pasieniuose vyksta žymių pervartų. Pradėkime nuo Vyslos.

Rytiniai germanai, kurie dar prieškristiniame laikotarpyje bent keliais atvejais buvo atsikėlę į Pavyslį ir čia pirmaisiais amžiais po Kr. įsikūrę net iki Pasargės ir Alnos linijos, jau senojo geležies amžiaus

antrojoje pusėje atskiromis grupėmis ir net ištisomis apylinkėmis išsikelia į pietų rytus, pietus ir vakarus. Iš istorinių šaltinių mes sužinome, kad gotai jau apie 200 m. po Kr. pasirodė šiauriniame Juodosios jūros pakraštyje. IV—V amž. gotus aptinkame Dunojaus krašte, Balkanuose, Italijoje ir net Ispanijoje. Gepidai, kurie kartu su gotais taip pat yra gyvenę Pavyslyje, III amž. jau aptinkami Ardeale (Transilvanijoje) ir Dakijoje. Burgundai ir vandalai taip pat išsikėlė iš kraštų tarp Vyslos ir Oderio. Visoms šioms germanų giminėms išsikėlus, kraštas tarp Vyslos bei Oderio ir dešiniajame žemutiniame Vyslos krante lieka beveik apytuštis. Į labai retai tegyvenamus plotus šiapus Vyslos pamažu keliasi anksčiau iš čia išstumti prūsai. Vidurinio geležies amžiaus pradžioje prūsai jau siekia pietinį Aismarių krantą iki Elbingo, o neišsikraustę gotai, kaip matyti iš proistorinių duomenų, paskydo vietos gyventojų tarpe.[302] VII—VIII amž. prūsai pasistūmėjo dar toliau, ir jų kapinynų bei sodybų aptinkame Elbingo, Pr. Hollando ir Mohrungeno aps.[303] Kitose prūsų gyvenamose srityse neįvyksta žymių permainų, visur vyrauja gana stipri kultūra, mirusieji deginami ir jų kūno likučiai arba supilami į urnas, arba laidojami duobutėse. Semboje ir Notangoje susiduriame su arklių kapais.

Nebuvo pastovi ir šiaurės vakarinė bei šiaurinė baltų siena. Dabartinėje Latvijoje viduriniame geležies amžiuje baltai susidūrė net su trimis etninėmis grupėmis: su gotlandiečiais pajūryje, suomiais-ugrais šiaurėje ir su slavais rytuose. Apie gotlandiečių įsibrovimą į vakarinę Latviją kalba ir istoriniai šaltiniai ir proistoriniai duomenys. XIV amž. vidurio *Gutasagoje,* kuri, be abejonės, remiasi labai senomis tradicijomis, rašoma, kad dėl gyventojų pertekliaus beveik trečdalis gotlandiečių buvę priversti palikti savo tėvynę ir ieškotis naujų sodybų. Gotlandiečiai kėlęsi per Hijumą, Dauguva (Dyna) į Rusiją (Ryzaland) ir pasiekę net Graikiją (Griclanz).[304] B. *Nermanas,* remdamasis proistoriniais duomenimis, įrodinėja, kad gotlandiečiai pasirodę Rytų Pabaltijy V amž. gale arba apie 500 m. po Kr. Nors ligi šiol Rytų Pabaltijy gotlandiečių kapinynų dar neaptikta, tačiau atskirų radinių, įvežtinių ir padirbtų pagal gotlandinius pavyzdžius, jau surasta vakarinėje Latvijoje ir Estijoje. Tikrų duomenų apie Gutasagoje minimą gotlandiečių veržimąsi į Rusiją ir Graikiją tuo tarpu dar neturima.[305]

Daug daugiau turime duomenų apie gotlandiečių ekspansiją į Rytų Pabaltįjį antrojoje vidurinio geležies amžiaus pusėje. Iš istorinių šaltinių sužinome, kad Švedų karaliaus Yngvaro planai Rytuose nepavyksta; kiek geriau sekasi jo sūnui Qnundrui, o iš Hervararsagos sužinome, kad karalius *Ivaras* (miręs apie 675 metus) jau valdė Kuršą ir Estiją (Kurland ok . . . Eistland).[306] Pagaliau ir Rimbertas savo apie 875 metus

parašytoje „Vita sancti Anscharii" mini, kad „Kažin kokia giminė, toli nuo jų (t. y. švedų) gyvenanti, vadinama kuršiais (Chori), kitkart priklausiusi švedų. Tačiau jau seniai jie buvo pakėlę maištą prieš tą priklausomumą". Iš šio patikimo šaltinio galime spręsti, kad antrojoje vidurinio geležies amžiaus pusėje mūsų ir Latvijos pajūrio gyventojai kurį laiką priklausė švedų valstybei, bet vėliau vėl tapo laisvi iki garsaus Apuolės žygio 855 metais. Proistoriniai duomenys taip pat patvirtina istoriniuose šaltiniuose paminėtą skandinavinių germanų ekspansiją į Rytų Pabaltįjį. Kai kuriais atvejais mes net galime kalbėti apie kolonistus. Pvz., 1929 m. kasinėjimų metu *Gruobyne* (netoli Liepojos) aptikta daug gotlandiečių ir vidurinės Švedijos gyventojų kapų, priskiriamų laikui tarp 650—850 m.[307] Ir 1936 m. E. Šturmas yra kasinėjęs panašų kapinyną *Jačuose*, Tašų vls.[308]

Šiaurėje baltai susidūrė su suomių-ugrų giminės tautomis. Dabartinėje Latvijoje jau nuo ankstyvųjų priešistorinių laikų nuolat gyventa dviejų etninių grupių: baltų (latvių protėvių) ir suomių-ugrų (estų ir lybių protėvių). Šių dviejų etninių grupių gyvenamosios ribos nebuvo pastovios, bet, baltams nuolat veržiantis į šiaurę, vis siaurėjo estų ir lybių protėvių nenaudai. Senajame geležies amžiuje, kaip matyti iš skirtingų kapinynų ir iš dalies medžiaginės kultūros liekanų, riba tarp abiejų etninių grupių ėjo maždaug šia linija: nuo Ventpilio, palei Ventą, Abavą, pro Imulės bei Amulės žiotis iki Reinos, nuo čia tiesiai į pietų rytus iki Pliavos, nuo šios vietos beveik tiesiai iki Dauguvos žiočių, toliau Rygos įlankos pakraščiu iki Saulkrastų, nuo čia Pūricos link, nuo Pūricos pietų rytų kryptimi iki Vecsartėnų, toliau į rytus Brencėnų link ir pagaliau tiesiai iki Saleniekų (Latgaloje).[309] Viduriniame geležies amžiuje riba Kurše ir Žiemgaloje lieka beveik ta pati, bet šiaurinėje Latvijoje ir ypač Latgaloje pasistūmėjo gerokai į šiaurę. Šioje srityje baltų ekspansija yra siejama su slavų įsiveržimu. Kaip rodo proistoriniai duomenys, apie 600 m. į rytus nuo latgalių krašto, į suomių-ugrų gyvenamuosius plotus, įsibrauna slavai. Ta slavų ekspansija pajuntama ir Latgaloje. Latgalių protėviai, greičiausiai slavų stumiami, veržiasi į šiaurę, į estų gyvenamąsias žemes, ir jas užima iki Upmalių (Baižkalno vls.), Aulkalno Keverių (Drustų vls.) ir Smuonių (Stamerienos vls.).[310]

Rytinės baltų sienos taip pat kinta, bet jau baltų nenaudai. Slavai, nuolat veržiamiesi į vakarus, užima lietuvių ir latvių protėvių žemių. Dalis mūsų giminės narių traukia į vakarus, tačiau didžioji dalis, kaip matyti iš radinių ir lig šiol išlikusių žemėvardžių, neišsikelia ir ilgainiui dingsta slavų bangose.

Visai neaiškios tebėra pietinės baltų gyvenamosios ribos.

VIII

NAUJASIS GELEŽIES AMŽIUS
(800—1250 po Kr.)

Naujasis geležies amžius — paskutinysis mūsų proistorinės kultūros raidos laikotarpis. Šitame laikotarpyje jau vienur kitur švysteli istorijos spindulys, ir atskiros mūsų giminės kiltys iškyla istoriniuose šaltiniuose. Tačiau tie patys ankstyvieji istoriniai šaltiniai yra negausūs, jie dar neįstengia tinkamai nušviesti mūsų sentėvių gyvenimo. Iš tų ankstyvųjų istorinių šaltinių daugiausia tesužinome apie atskirų kilčių vardus ir apytikres vietas, kur jų tais laikais gyventa; apie jų dvasinę ir medžiaginę kultūrą, apie tos kultūros savybes ir kitus dalykus nedaug tegauname žinių. Vėlyvesnės kronikos, kad ir žymiai platesnės, yra svetimųjų sava šviesa nušviestos. Todėl, beaiškindami vėlyvųjų pagoniškų laikų kultūrą, turime kviestis į talką įvairius to meto senovės paminklus, tuos patikimiausius mūsų protėvių kultūros liudininkus, kurių ir naujajame geležies amžiuje yra gausu. Įvairi šio laikotarpio laidosena mums daug pasako ne tik apie medžiaginę kultūrą, bet taip pat leidžia pažvelgti į mūsų protėvių dvasios pasaulį, laidojimo papročius ir kt. Gausūs šio meto piliakalniai liudija apie mūsų sentėvių sugebėjimą statytis stiprių tvirtovių, mokėjimą parinkti puikias strategines vietas. Piliakalniuose ir buvusių sodybų vietose randami namų apyvokos dirbiniai šį tą pasako apie to meto gyventojų kasdieninį gyvenimą, ūkio formą ir kt. Kiti įvairūs radiniai taip pat padeda nušviesti mūsų tolimąją praeitį.

Gerai ištirtos naujojo geležies amžiaus medžiagos turime nelabai daug. Daugumas į muziejus patekusių radinių yra atsitiktinio pobūdžio, todėl dažnai ir netinka įvairioms problemoms spręsti. Iš svarbesniųjų pirmojo dvidešimtmečio proistorinių tyrinėjimų pažymėtini šie: griautinių ir degintinių kapinynų kasinėjimai *Pryšmančiuose,* Kretingos vls., *Paulaičiuose* ir *Nikėluose,* Švėkšnos vls.; arklių ir degintinių kapų tyrinėjimai *Graužiuose,* Josvainių vls., *Veršvuose,*

Raudondvario vls. ir *Rimaisuose,* Ramygalos vls.; piliakalnių kasinėjimai *Apuolėje,* Skuodo vls. ir *Įpiltyje,* Darbėnų vls.

1923 m. *Pryšmančiuose,* Kretingos vls., tyrinėtas vienas iš turtingiausių ir įdomiausių ligšiolinių naujojo geležies amžiaus kapinynų Lietuvoje. Kadangi šio kapinyno tyrinėjimų duomenys jau yra paskelbti,[311] todėl čia pasitenkinsiu trumpa kapinyno charakteristika. Pryšmančiuose ištirtame 353 m² žemės plote buvo aptikti 89 kapai. Tyrinėtoje kapinyno dalyje susidurta su trejopo tipo kapais: *degintiniais* (50 kapų), *griautiniais* (22 k.) ir ypatingais kapais, kur surasti *palaidoti tik vieni daiktai* (17 k.). Degintiniai kapai, kurie sudaro didesnę ligi šiol ištirtų kapų dalį, spiečiasi vakarinėje kapinyno dalyje, griautiniai ir ypatingieji — rytinėje; tačiau vietomis ir mišrai aptikta įvairių tipų kapų.

Degintiniuose kapuose laidosena yra gana įvairi. Laužo ugnyje sudegintų žmonių kaulų liekanos kartu su degėsiais būdavo supilama į apvalainės, apskritos ir kartais pailgos bei keturkampės formos duobes. Daugumos duobių gylis svyruoja tarp 0,7—1,3 m, o skersmuo tarp 0,6—1,2 m. Vietomis aptikta net 1,6 m gylio ir 1,5 m skersmens duobių. Sudegintų kaulų likučiai kartu su degėsiais dažniausiai būdavo pilami į duobės dugną, o įvairūs priedai (papuošalai, ginklai ir kt.) sudedami nevienodai: vienur jie sužerti kartu su degėsiais, kitur tvarkingai sudėti arba degėsių viršuje, arba jų apačioje. Daug kur degintų kaulų ir daiktų viršuje padėta po vieną, retkarčiais po du gana didelius akmenis. Su mirusiųjų kultui skirtais daiktais elgtasi nevienodai: kartais daiktai būdavo deginami drauge su mirusiuoju, kartais tyčia laužomi ar naikinami, bet dažniausiai sudedami į kapą mirusįjį sudeginus. Todėl ir daiktai nevienodai išlikę: vieni yra visai sveiki, kiti sulaužyti, sulankstyti, treti ugnyje apdegę ar net ir aptirpę. Gana dažnai daiktai kapuose aptikti tvarkingai sudėti tarp dviejų lentelių ar luobo, arba įvynioti į vilnonį trinytinį audinį. Viename kape daiktai buvę įsukti į avies kailį (kap. 35).

Griautiniai kapai Pryšmančiuose sudaro apie ketvirtą ištirtų kapų dalį ir yra turtingesni už degintinius. Mirusieji laidota nevienodo gilumo duobėse (nuo 0,5 iki 1,2 m), aukštininki, įvairiomis kryptimis. Vyrai dažniausiai paguldyti galvomis į pietus, o moterys į šiaurę. Rankų padėtis nevienoda: vienur rankos ištiestos palei šonus, kitur per alkūnę sulenktos ir uždėtos ant krūtinės. Griaučiai išlikę labai blogai. Iš medžių liekanų ir kitų pažymių spėjama, kad mirusieji iš apačios, šonų ir viršaus buvę apdėti lentomis. Tai greičiausiai yra buvę lentiniai karstai. Vyrų kapai, kaip paprastai, išsiskiria ginklais, o moterų — papuošalais. Kalavijai ir peiliai apkaustytose makštyse rasti padėti iš

kairės. Ietigaliai aptikti ties galva. Įvairūs papuošalai rasti įprastose vietose: antkaklės ant kaklo, segės ant krūtinės, arba žemiau krūtinės ląstos, apyrankės ant rankų ir t. t.

Pagaliau Pryšmančių kapinyne susidurta su kapais, kur surasta palaidotų tik vienų daiktų. Šių kapų duobių gylis svyruoja tarp 0,5—1,0 m; skersmuo yra buvęs toks pat kaip ir duobių gilumas. Daiktai kartais įvynioti į audeklą ir aptikti padėti tarp dviejų medžio ar luobo plokštelių. Atrodo, kad daiktai būdavo sudedami į medines dėžutes. Daugelyje atvejų šiuose ypatinguose kapuose susidurta su ginklais, ypačiai ietigaliais.

Pryšmančių kapinynas pasižymi ypatingu radinių gausumu. Čia surasta labai daug įvairios IX—XII amž. medžiagos, todėl pravartu kai kuriuos svarbesnius radinius trumpai paminėti.

Antkaklių surasta dvejopo tipo: suktinių ir vytinių.[312] Pirmojo tipo antkaklių galai yra sukti, vienas galas baigiasi kilpele, antras kabliuku. Vidurinioji antkaklės dalis keturkampė. Vytinės antkaklės suvytos iš trijų arba iš dviejų vielų. Antkaklių galai baigiasi kilpelėmis.

Iš kitų kaklo papuošalų pažymėtini *karoliai.*[313] Jie yra gana įvairūs: vieni stikliniai, kiti žalvariniai. Stikliniai karoliai dažniausiai yra mėlyni, apskriti, šonuose rantyti, o didesnieji pagražinti baltomis juostelėmis. Žalvariniai karoliai yra iš šonų suplokštinti, dvilypiai, trilypiai, apvalūs ir daugiakampiai. Kartais žalvariniai karoliai randami suverti ant suvytos geležinės vielos.

Segių aptikta labai įvairių tipų: apskritinių, lankinių siaura ir plačia gyvuline kojele, lankinių laiptelinių ir pasaginių segių.[314] Apskritinės segės dažniausiai yra plokščios, jų centre aptinkama svastika, dvi sukryžiuotos elipsės arba pintinis raštas. Lankinės, laiptelinės segės klotos spaustiniu sidabru. Bene įvairiausios yra pasaginės segės. Vienos yra paplokštintais galais, kitos keturkampėmis bei daugiakampėmis galvutėmis, dar kitos atriestomis gyvulinėmis galvutėmis ir aguoniniais galais. Tai mėgiamiausi naujojo geležies amžiaus segių tipai.

Smeigtukų surasta taip pat įvairių tipų: trikampiška skylėta galvute, jungtine kryžmine galvute ir kryžinių smeigtų.[315] Puošniausi smeigtai yra kryžiniai. Jų galvutė paprastai yra klota ornamentuotu spaustiniu sidabru, kryžmos galuose ir sankryžoje pritvirtinti iškili kūgeliai ir prie ąselių prikabintos grandinėlės su kabučiais.

Apyrankių surasta: įvijinių susiaurintais ir suplokštintais galais, masyvių trikampio, daugiakampio ar apvalainio pjūvio ir galviniais galais, primenančiais gyvulių galvutes.[316] Apyrankių lankelių išorinė dalis pagražinta įvairiais geometriniais raštais: įkartomis, ranteliais, akutėmis, trikampiais, dantiniu raštu ir kt.

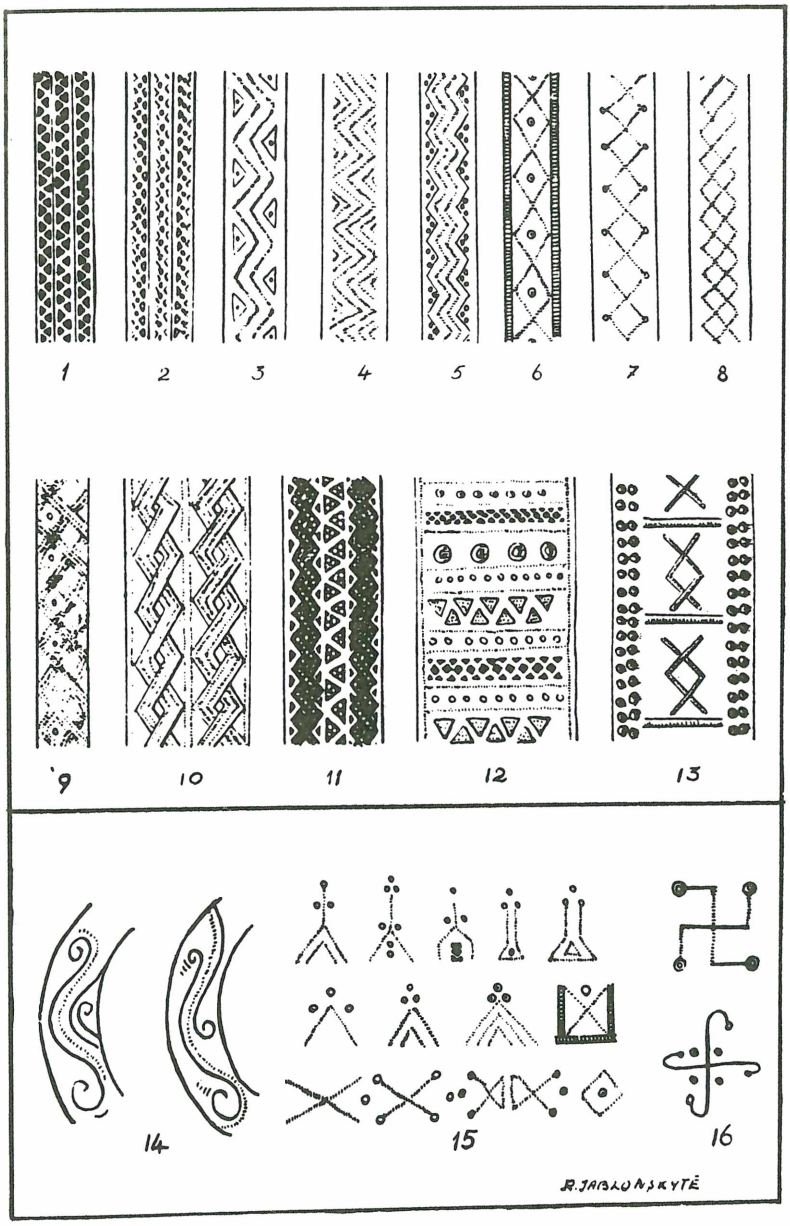

73 pav. Naujojo geležies amžiaus raštai

Žiedai dažniausiai susukti iš žalvarinės vielos, siauros skardelės arba padaryti iš vieno lankelio su plačiu priešakiu.[317]

Iš *aprangos* dalykų dar pažymėtina: odiniai diržai, apkaustyti trimis eilėmis sidabrinių sagelių išpūstomis galvutėmis, įvairių formų sagtys, diržo skirstikliai, pentinai ir kt.[318]

Iš *darbo įrankių* paminėtini: lenkti pjautuvai, žalvarinės ylos su prieškočiais, gintariniai varpsteliai ir geležiniai žeberklai.[319]

Ginklų Pryšmančiuose surasta gana daug:[320] 35 ietigaliai, 8 trumpi ir 3 vikinginio tipo kalavijai. Ietigaliai yra kartais siauromis atsparnėmis, kartais visai be jų, kartais primena lauro lapą. Vikinginio tipo kalavijai yra vienaašmeniai, rankenos tiesiomis skersinėmis plokštelėmis, makštys medinės. Kalavijai greičiausiai pagaminti vietoje pagal vikinginius pavyzdžius.

Drabužių terasta atskiri fragmentai prie žalvarinių papuošalų. Daugiausia susidurta su storais vilnoniais trinytiniais audiniais. Deja, iš šių mažų fragmentų nieko negalime pasakyti apie drabužių išvaizdą ir nešiosenę.

Visi Pryšmančių kapinyne surastoji medžiaga yra būdinga vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Kai kuriuose dirbiniuose jaučiama vikingų kultūros įtaka.

1936 m. rugsėjo mėn. 16—23 d. buvo tyrinėjami *Paulaičių* ir *Nikėlų* (Švėkšnos vls., Tauragės aps.) kapinynai. Čia jau iš seno bekasant rūsius bulvėms buvę randama įvairių radinių, žmonių ir gyvulių kaulų. Išskirsčius Paulaičius į vienkiemius, „Žiogų kalne" esąs priešistorinis kapinynas atiteko ūkininko J. Girčiaus nuosavybėn. Ūkininkas nusistatė gautąjį sklypą išlyginti ir pasistatyti trobesius. Kad bekasant pamatus trobesiams statyti ir belyginant sklypą nebūtų suardytas kapinynas, teko naujos sodybos vietoje atlikti būtiniausius kasinėjimus. Betyrinėjant pasirodė, kad beveik visas kapinynas bekasant rūsius bulvėms yra sunaikintas. Tik vietomis yra likę nepaliestų kapų. Nuėmus dirvožemį, perkasose susidurta su daugybe be jokios tvarkos išmėtytų radinių.

Čia surasta daugybė gintarinių dvigubo nupjauto kūgio karolių, mėlynų rantytų stiklinių karolių, pasaginių segių vyniotais galais, keturkampėmis galvutėmis, aukštais ir žemais aguoniniais galais, įvairaus dydžio žalvarinių įvijų, sagčių, žalvarinių apkalų su odos likučiais, kryžinių smeigtukų, skambučių su grandinėlėmis, geležinių ietigalių, vikinginio tipo kalavijo rankena, strėlių antgalių, peilių, ilgų lenktų pjautuvų, geležinių ir žalvarinių pentinų, žąslų, pasidabruotų balno kilpų (pav. 74) ir kitų įvairių radinių. Dalis radinių apdegę, kita dalis tyčia sulaužyti ar sulankstyti ir, palyginti, maža terasta visai sveikų radinių. Radiniai aptikti maišytoje žemėje, vietomis su anglių liekano-

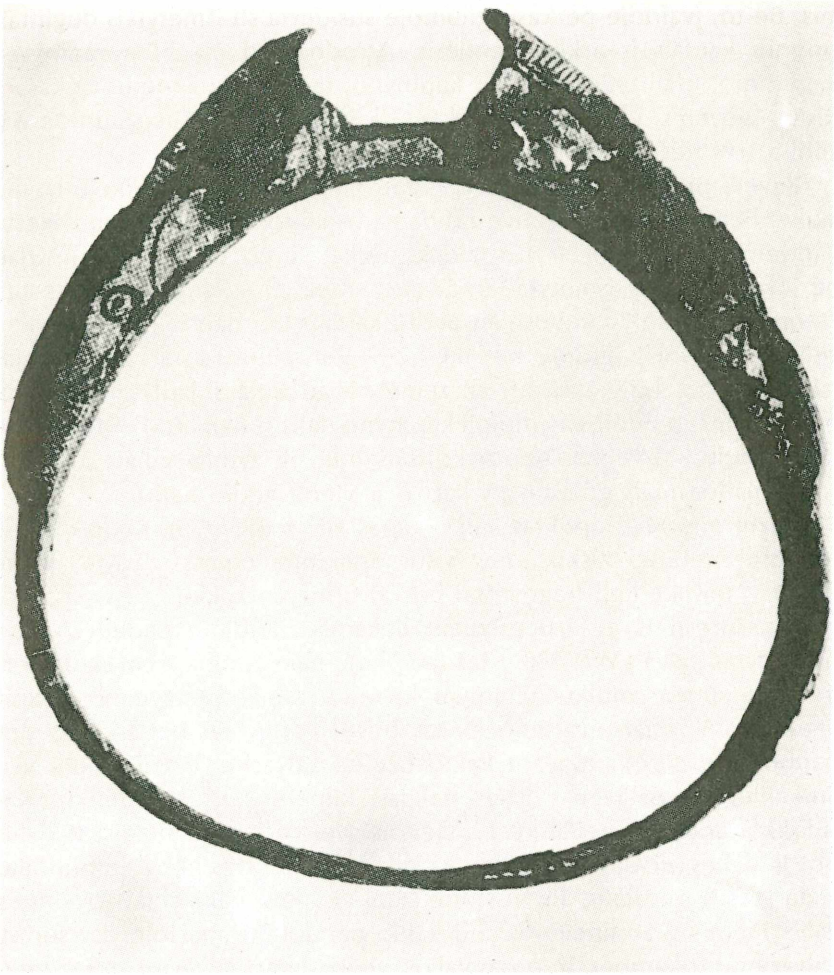

74 pav. Pasidabruota balno kilpa, rasta Paulaičiuose, Švėkšnos vls.

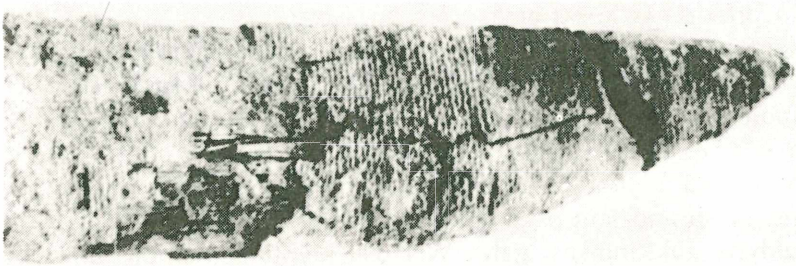

75 pav. Medinė kalavijo makštis, apvyniota virvute, rasta Nikėluose, Švėkšnos vls.

mis. Be to, įvairioje perkasų gilumoje susidurta su išmėtytais degintais žmonių kaulais ir arklių dantimis. Atrodo, kad čia būta radiningo degintinio, griautinio ir arklių kapinyno, tačiau, ilgus metus bekasant rūsius bulvėms, visa buvo sujaukta. Tik įsikasus 1—1,5 m gilumon dar aptikti trys nesuardyti griautiniai kapai.

Beveik priešais „Žiogų kalną", antroje Ašvos pusėje, *Nikėlų* kaimo lauke, beariant taip pat buvę randama lygiai tokių pat radinių. Iškasus bandomąją 11 m ilgio ir 3 m pločio perkasą ir čia susidurta su įvairiais be jokios tvarkos išmėtytais radiniais, smulkiomis anglimis, degintais žmonių kaulais ir stambesniais arklių kaulais bei dantimis. Viršutinysis žemės sluoksnis vietomis net iki 1,2—1,5 m gilumos perkastas. Ar čia taip pat būta bulvių rūsių, ar žemė vėliau belaidojant mirusiuosius perkasta ir tuo būdu viršutinioji kapinyno dalis sunaikinta, — iš trumpų bandomųjų kasinėjimų nepavyko išaiškinti. Tik žymiai giliau susidurta su trimis įdomiais griautiniais kapais ir vienu arklio kapu.

1,1 m gilumoje aptiktas vaiko kapas Nr. 1 (pav. 76). Kapo duobės kontūrai nebuvo aiškūs, nes visur aplinkinė žemė maišyta. Vaiko griaučių teišlikę keli fragmentai po žalvarine antkakle. Mirusysis, kiek galima spręsti iš atskirų griaučių liekanų ir radinių padėties, buvo paguldytas galva į WN 300. Maždaug kojų gale aptikta 7 cm skersmens ir 5 cm storio smulkučių anglių krūvelė. Kapas pasižymėjo radinių gausumu. Ypačiai mirusiojo kaklas buvęs papuoštas net trejopo tipo papuošalais. Pirmiausia ant kaklo uždėta žalvarinė iš trijų vielų vyta antkaklė, kurios vienas galas baigiasi kilpele, antras kabliuku. Kad sulenkta antkaklė neišsiskėstų, vienoje vietoje surišta siūlais. Iš dalies po, iš dalies viršuje žalvarinės antkaklės guli antras kaklo papuošalas, sudarytas iš maždaug 5 mm storio siūlų virvutės, gana retai apvyniotos žalvarinėmis grandinėlėmis. Šių kaklo papuošalų apačioje dar surasta žalvarinių trikampės ir pusapvalios vielos įvijų, suvertų ant storoko sukto siūlo. Po papuošalais išlikę trinytinio audinio ir odos fragmentų. Ant krūtinės skersai gulėjo išsigimusi lankinė segė gyvuline kojele. Kapas priskirtinas X—XI amž.

Kapas Nr. 2 aptiktas net 1,5 m gilumoje. Viršuje kapo duobės ribos taip pat nebuvo aiškios, nes visur aplinkinė žemė perkasta. Tik 1,4 m gilumoje pradėjo ryškėti kapo duobės kontūrai, kurie buvo 2,3 m ilgio ir apie 1 m pločio. Griaučių viršuje žemė maišyta su smulkiomis anglimis. 1,5 gilumoje susidurta su atskirais griaučių fragmentais. Mirusysis, sprendžiant pagal išlikusius kaulus ir radinių situaciją, buvo paguldytas aukštininkas, galva WN 300 kryptimi. Kairioji ranka per alkūnę sulenkta maždaug 40° kampu, dešiniosios padėtis neaiški. Kairėje galvos pusėje greta padėti du geležiniai ietigaliai viršūnėmis į

76 pav. Nikėlai, vaiko kapas 1 nrs.

WN 300. Ietigalių atsparnės siauros. Vieno ietigalio ilgis 0,28 m, antro — 0,45 m. Dešinėje kaukolės pusėje guli pasaginė segė. Ant kaklo uždėta 19 cm skersmens vytinė antkaklė kilpiniais galais. Dešinėje krūtinės pusėje rasta apvirtusi įvija žemyn plokščia laiptelinė segė. Ant kairiosios rankos užmauta masyvi kampuoto pjūvio žalvarinė apyrankė, o ant pirštų trys įvijiniai žiedai. Juosmens vietoje aptikti 13,5 cm ilgio fragmentai odinio diržo, apkaustyto siauromis pailgomis plokštelėmis. Ant krūtinės viršūne kojų link padėtas 81,5 cm ilgio vienaašmenis kalavijas. Rankenos skersiniai tiesūs. Kalavijas įdėtas į medinę makštį, išorinėje pusėje apvyniotą virvute (pav. 75). Prie kairiojo šono guli geležinis peilis. Kojų gale, kairėje pusėje, išilgai padėtas 45 cm ilgio lenktas pjautuvas. Po radiniais ir beveik visame kapo dugne susidurta su medžio ar žievės liekanomis ir smulkių degėsių sluoksniu. Ypačiai gausu degėsių galvos vietoje ir po ietigaliais. Vietomis degėsių sluoksnis buvo net 7 cm storio.

Apie 45 cm atstu į pietų vakarus nuo kapo Nr. 2 toje pačioje gilumoje aptiktas *arklio kapas.* Kapo duobės kontūrų ilgis 2,5 m, plotis 1,25 m. Arklio griaučiai išlikę labai blogai, todėl beveik neįmanoma nustatyti, kokioje padėtyje arklys buvo palaidotas. Viena tėra aišku, kad arklys buvo paguldytas galva į vakarus. Arklys palaidotas su apranga. Nasruose įdėti geležiniai žąslai. Ant kaklo užmauta vytinė žalvarinė antkaklė, kurios vienas galas baigiasi kilpele, antras kabliuku. Po antkakle surasta drobės likučių ir medžio pėdsakų. Be to, netoli žandikaulio aptikta žalvarinių skardelių, įvairių diržo apkalų ir įvijinių žiedų. Prie radinių išlikę arklio karčių ir siūlų liekanų. Arklio kapo duobės dugnas susilieja su vyro kapo Nr. 2 dugnu. Po griaučiais ir kaulais aptiktas 5 cm storio degėsių sluoksnis. Atrodo, kad abiejų kapų duobės dugne kūrenta ugnis.

Kapas Nr. 3 taip pat aptiktas 1,5 m gilumoje. Mirusysis paguldytas galva į WN 300. Griaučių išlikę atskiri fragmentai: dalis kaukolės, apatinis žandikaulis, kairiosios kojos kaulai ir kt. Ant kaklo rasta vytinė antkaklė kilpiniais galais ir įvijų apvara. Įvijose išlikę siūlų. Kairėje antkaklės pusėje padėti du geležiniai ietigaliai smaigaliais NW 220 kryptimi. Čia svarbu pabrėžti, kad vieno ietigalio kotas, kurio aptikti atskiri fragmentai, buvo apvyniotas dvejomis įvijomis, kurios savo forma nesiskiria nuo įvijinių žiedų. Juosmens vietoje aptiktas odinis diržas, skersai apkalinėtas pailgomis žalvarinėmis plokštelėmis. 3 cm aukščiau diržo, vadinasi, žemiau krūtinės ląstos, gulėjo žalvarinė lankinė segė gyvuline kojele. Ant krūtinės, išilgai kapą, padėtas vienaašmenis 78 cm ilgio kalavijas. Kairėje griaučių pusėje, prie diržo, rastas geležinis peilis. Ir šito kapo duobės dugne susidurta su stambiomis anglimis.

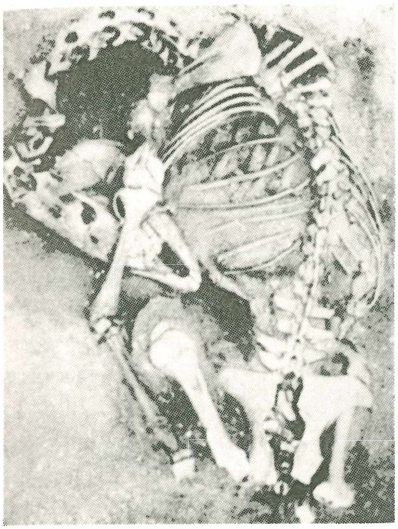

77 pav. Arklio 15 kapas (Graužiai, Josvainių vls.)

78 pav. Dvigubas arklio kapas (Graužiai, Josvainių vls.)

79 pav. Arklio 18 kapo detalė (Graužiai, Josvainių vls.)

80 pav. Arklio galva, papuošta skambalais (Graužiai, Josvainių vls.)

Nikėluose aptiktoji medžiaga taip pat yra būdinga vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Kapai priskirtini X—XI amžiui.

Be čia paminėtųjų naujojo geležies amžiaus kapinynų, paskutiniuoju metu susidurta su ligi šiol visai netyrinėtais arklių kapais. 1938 m. tyrinėti net trys *arklių kapinynai.* Vienas iš didžiausių arklių kapinynų aptiktas *Graužiuose,* Josvainių vls., Kėdainių aps. Čia iš viso ištirta per 100 kapų. Kapinynas guli dešiniajame Nevėžio krante, nedidelės kalvelės atšlaitėje. Čia beriant nuolat buvo ardomas kapinynas, todėl teko jį gelbėti ir ištirti. Nors nemaža kapų dalis buvo sunaikinta, tačiau giliau tyrinėjimų metu aptikta dar gana daug nepaliestų kapų, kurie padeda pažvelgti į įdomius šio krašto gyventojų laidojimo papročius.

Arkliai laidota, palyginti, negiliai. Netaisyklingos apvalios formos duobių gylis svyruoja tarp 0,5—1,2 m, tačiau aptikta arklių, palaidotų tik 20—40 cm gilumoje. Labai dažnai vienoje duobėje surasta net kelių arklių griaučių. Griaučių padėtis labai įvairi. Vieni arkliai paguldyti ant dešiniojo (pav. 77) ar kairiojo šono (pav. 78), kiti įstumti į duobę kniūpsti taip, kad kartais jų galvos yra patekusios po kūnu. Viename kape arklys palaidotas aukštininkas. Dviejuose kapuose arkliai užkasti į viršų iškeltomis galvomis, o viename kape palaidotas stačias arklys. Atrodo, kad dalis arklių buvo laidojami dar gyvi. Beveik visi arkliai guli galvomis į vakarus.

Arkliai laidota su apranga. Kapinyne nerasta nei vieno kapo, kur nebūtų buvę daugiau ar mažiau įvairių radinių. Ypačiai arklių galvos būdavo gražiai puošiamos. Beveik prie kiekvieno arklio viršugalvio surasta įkartomis ornamentuotų iš žalvarinės skardelės susuktų papuošalų (pav. 78—79), kurių viduje daugeliu atvejų išlikę linų ar kanapių pluošto. Pluoštas apvyniotas iš dviejų gijų susuktu storoku siūlu. Skardelės guli skersai viršugalvį. Keliuose kapuose arklio galvą puošė maži žalvariniai skambučiai, pakaitomis perskirti plonomis žalvarinėmis įvijomis. Kitur vėl arklių viršugalviai buvo papuošti žalvarinių įvijų grupėmis (pav. 81) ir įvijomis bei grandinėlėmis su kabučiais galuose (pav. 82). Pailgi keturkampiai kabučiai palei briaunas pagražinti metaloplastiniu būdu taškučių eilėmis. Daugelyje kapų prie viršugalvio surasta paplokščių ir dvigubo nupjauto kūgio gintarinių karolių. Viename arklio kape aptiktos sidabrinėmis plokštelėmis papuoštos kamanos, o aplink galvą net aštuoni dideli apskriti žalvariniai skambalai (pav. 80). Beveik kiekvieno arklio nasruose, kartais pasmakrėje ar išmesti ant nosies surasti geležiniai žąslai. Žąslų formos gana įvairios. Vieni žąslai padaryti iš dviejų, kiti iš trijų narių. Apynasrinės grandys yra apskritos, dažniausiai apskrito, rečiau keturkampio pjūvio. Keliuose kapuose rasta ypačiai įdomių žąslų su

81 pav. Žalvarinėmis įvijomis papuoštas arklio viršugalvis (Graužiai, Josvainių vls.)

82 pav. Įvijomis ir grandinėlėmis papuoštas arklio viršugalvis (Graužiai, Josvainių vls.)

kauliniais laužtukais prie pavadžių grandžių (pav. 78). Laužtukai ornamentuoti akutėmis ir dantiniu raštu. Dviejuose kapuose laužtukų galai baigiasi išpjaustytomis arklių galvutėmis. Keliuose kapuose po arklių kaklais surasta apskritų žalvarinių skambalų. Gana dažnai aptikta balno sagčių ir kilpų (pav. 79). Dalis kilpų pasidabruota skersinių brūkšnių eilėmis. Kai kuriuose kapuose arklių uodegos taip pat yra buvę papuoštos žalvariniais apyrankės pavidalo žiedais.

Arkliai, kaip matyti iš griaučių, yra buvę nedideli, grakščių kojų. Visa griautinė medžiaga atiduota Veterinarijos akademijai, kur ji bus ištirta; tada paaiškės ir arklių rasė.

Arklių kapų viršuje daugelyje vietų susidurta su degintinių žmonių kapų liekanomis. Ariamoje žemėje ir giliau po dirvožemiu aptikta dažniausiai be jokios tvarkos išmėtytų degintų žmonių kaulų ir įvairių radinių. Keliose vietose viršuje palaidoto vieno ar kelių arklių surasta ir nevisai suardytų degintinių žmonių kapų. Sudeginto žmogaus likučiai būdavo supilami kartu su ugnyje apdegusiais ir net susiliejusiais

papuošalais bei degėsiais į nedideles duobutes. Svarbu pabrėžti, kad deginiuose kapuose ginklų neaptikta.

Šiaurinėje kapinyno dalyje susidurta tik su deginiais žmonių kapais. Čia surasta keletas radiningų kapų. Vienas kapas buvo itin įdomus. Jame surasta didelė paplokščia ir sulankstyta sidabrinė apyrankė siaurėjančiais galais. Apyrankės paviršius papuoštas X ir I formos tam tikru spaudu įkaltais raštais. Be to, rastos dvi sidabrinės pasaginės segės, kurių vienos galai baigiasi daugiakampėmis trikampių grupėmis išrašytomis galvutėmis, o antros — gana didelėmis ir plačiomis gyvulinėmis galvutėmis. Abi segės yra vytos iš dviejų sidabrinių vielų ir dar pavijotos plonomis susuktomis sidabrinėmis vielutėmis. Be šių papuošalų, tame pačiame kape rasta į žemę įsibedusi 11,6 cm ilgio ir 105,14 gramų svorio sidabrinė lazdelė paplotais galais. Aplink šią lazdutę ratu sudėti penki žalvariniai įvairaus svorio ir dydžio svarstyklių svoreliai. Didžiausias svorelis sveria 103,80 gramų, o mažiausias 16,70 gramų. Kai kurių svorelių galuose ratu įmušta trikampių, kitų — kryžiaus pavidalo ženklas, dar kitų — trys akutės. Čia greičiausiai būta pirklio ar amatininko kapo. Tai pirmas šios rūšies radinys Lietuvoje, kur vienoje vietoje rasta sidabrinių ilgųjų kartu su svarstyklių svoreliais. Kituose kapuose aptikta pasaginių segių vyniotais, aguoniniais ir gyvuliniais galais, juostinių apyrankių ir kt. Kapinyne surasta medžiagos nuo IX net iki XIV amž.

Antras arklių kapinynas tyrinėtas 1938 m. rudenį *Veršvuose,* Raudondvario vls., Kauno aps. Šis kapinynas buvo pradėtas ardyti imant graužą Kauno statybai. Begelbstint kapinyną ištirta 13 arklių kapų ir tiek pat kiek nuošaliau degintinių žmonių kapų. Arkliai ir šitame kapinyne palaidoti negiliai, kartais net 20 cm gilumoje. Griaučiai dėl graužo konservuojamųjų savybių išlikę labai gerai. Daugumas arklių į duobę paguldyti kniūpsti, dažnai priešakine dalimi pasvirę ant kairiojo šono. Ir Veršvų kapinyne arkliai dažniausiai į duobes būdavo guldomi galvomis į vakarus. Arklių galvos papuoštos žalvarinėmis grandinėlėmis, kurių galuose prikabinėta metaloplastiniu būdu ornamentuotų pailgų keturkampių kabučių. Kamanos apkaustytos žalvarinėmis ir sidabrinėmis plokštelėmis. Ant kaklo dviejuose kapuose surasta po žalvarinę vytinę antkaklę. Vienos antkaklės galai baigiasi kūgeliais, antros — kilpelėmis. Viename kape po kaklu surastas keturkampis geležinis skambalas. Nasruose arba išmesti pasmakrėje aptinkami geležiniai žąslai. Kai kuriuose kapuose surasta ir balno kilpų. Vietomis arklių uodegos papuoštos masyviomis trikampio pjūvio įvijomis. Kapai priskirtini XI—XII amž.

Greta arklių kapinyno skyrium laidoti deginti žmonės. Deginti-

niuose kapuose taip pat surasta daug įvairių papuošalų, tik daugumas jų yra sulaužyti arba ugnyje aptirpę. Čia surasta vytinių antkaklių kilpiniais galais, žalvarinių juostinių apyrankių fragmentų, įvijų ir kitų smulkių papuošalų. Degintinis kapinynas taip pat priklauso XI—XII amž.

Pagaliau 1938 m. vasarą tyrinėtas arklių ir degintų žmonių kapinynas *Rimaisuose,* Ramygalos vls., Panevėžio aps. Kapinynas, kurs apima apie 1 ha žemės plotą, guli dešinėje Panevėžio — Ramygalos kelio pusėje. Anksčiau, žmonių pasakojimu, šio kapinyno vieta buvusi pakilesnė, tačiau per kelias dešimtis metų toje vietoje beimant graužą, ji išlyginta ir dabar jau nedaug kuo skiriasi nuo aplinkinių šlapių pievų. Dabar buvusio didžiulio kapinyno vietoje tematyti vienos duobės. Tik kartais tarp duobių išlikę neliesti žemės sklypeliai. Beimant graužą įvairiose kapinyno dalyse buvę randama arklių kaulų, įvairių papuošalų, balno kilpų ir kt. Iš tokių atsitiktinių radinių pažymėtini įvairūs arklio aprangos papuošalai (pav. 83), žąslai (pav. 84) ir balno kilpos (pav. 85—86). Radinius konservavus paaiškėjo, kad visi šie arklio aprangos dalykai yra inkrustuoti variu ir sidabru. Ornamentai yra rytietiški, taigi, čia

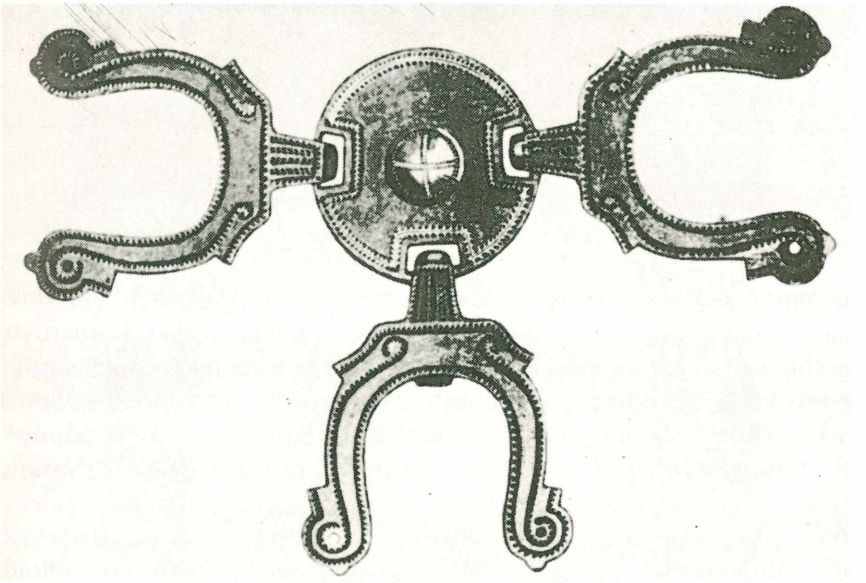

83 pav. Geležiniai pasidabruoti arklio aprangos papuošalai, rasti Rimaisuose, Ramygalos vls.

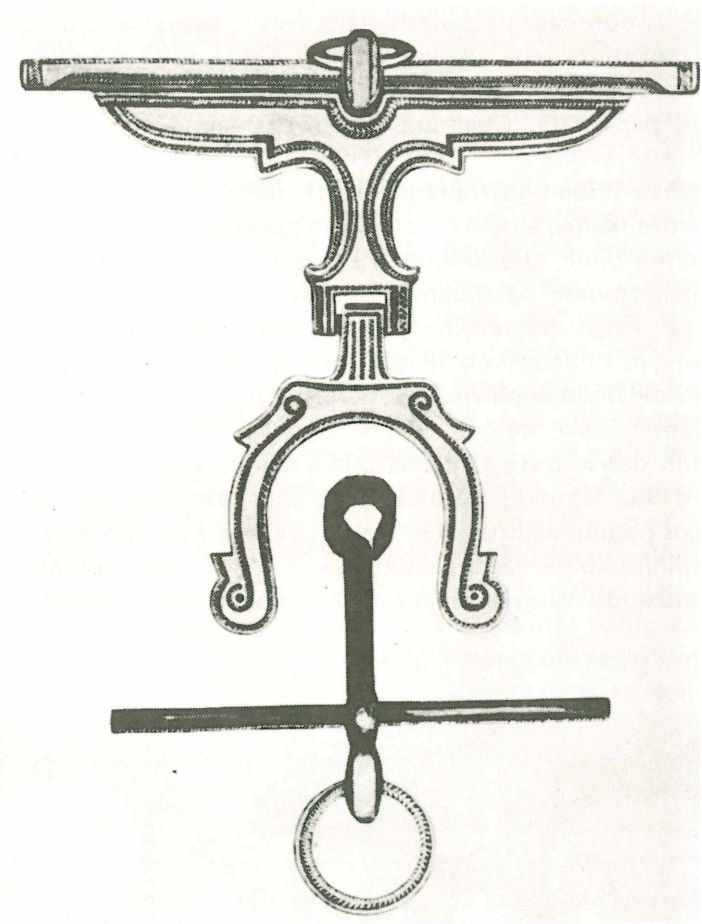

84 pav. Pasidabruoti žąslai, rasti Rimaisų arklių kapinyne

paminėti arklio aprangos dalykai yra, be abejonės, įvežtiniai. Betyrinėjant nepaliestąsias grauždubobės vietas dar aptikta dvylika nesuardytų arklių kapų. Rimaisuose arkliai buvo laidojami daugiausia galvomis į pietų vakarus, dažniausiai kniūpsti arba paversti ant šono. Tik vienas arklys rastas palaidotas aukštininkas. Palaidotieji arkliai įvairiai papuošti. Viršugalvyje aptikta susuktų ornamentuotų skardelių, žalvarinių skambučių, įvijų, gintarinių nupjauto dvigubo kūgio karolių, geležinių žąslų ir kt. Deja, likusieji nesuardyti arklių kapai jau nepasižymėjo tuo turtingumu, kurs yra buvęs, kaip matyti iš atsitiktinių radinių, anksčiau išardytame arklių kapinyno centre.

Į šiaurę nuo arklių kapinyno susidurta su degintiniais žmonių kapais, tačiau jie, deja, beimant graužą ir beariant buvo sunaikinti.

Nesuardytų kapų terasta 5. Čia į maždaug 1 m skersmens ir apie 0,5 m gylio duobutę būdavo supilami deginti žmonių kaulai kartu su laužo likučiais ir ugnyje apdegusiais bei tyčia sulaužytais papuošalais. Iš radinių paminėtinos įvijinės apyrankės, pasaginės segės vyniotais ir aguoniniais galais, laiptelinių segių fragmentai, gintariniai dvigubo nupjauto kūgio karoliai, akmeniniai paplokšti galąstuvėliai, žalvarinis kalavijo makšties galo apkalas ir kiti smulkūs papuošalų fragmentai. Radiniai priskirtini XI—XII amžiui.

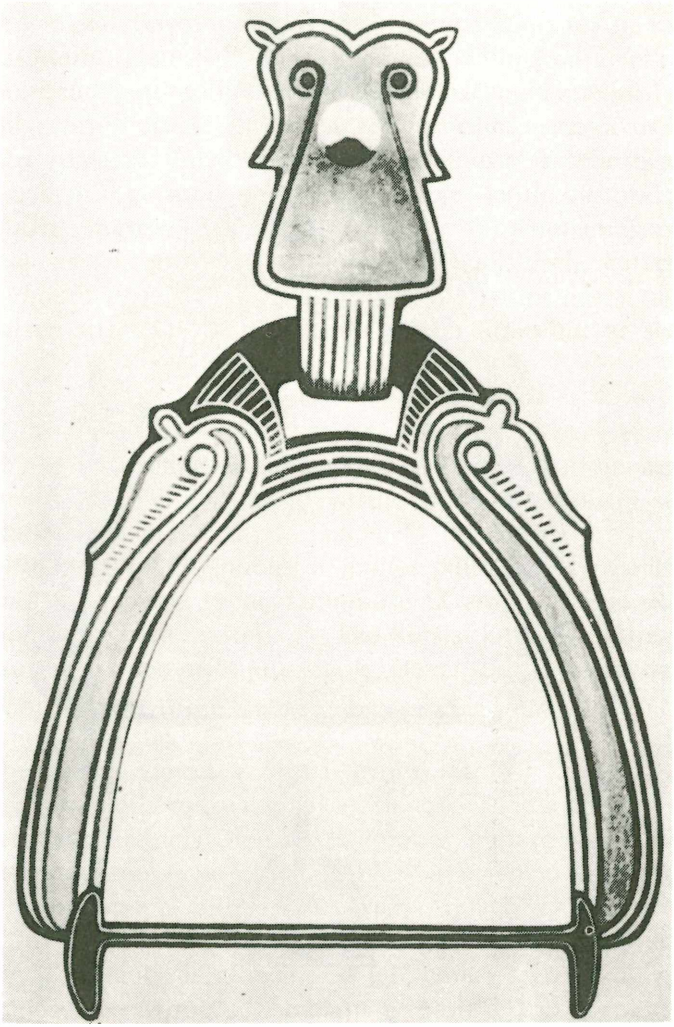

85 pav. Pasidabruota balno kilpa (priešakinė pusė), rasta Rimaisų arklių kapinyne

Šių trijų kapinynų tyrinėjimai suteikė daug naujos ir įdomios medžiagos lietuvių laidojimo papročiams nustatyti. Mirusieji, kaip matome, būdavo deginami, o arkliai laidojami nedeginti. Šie faktai lyg prieštarautų istoriniams šaltiniams, kur minima, kad Lietuvoje mirusieji

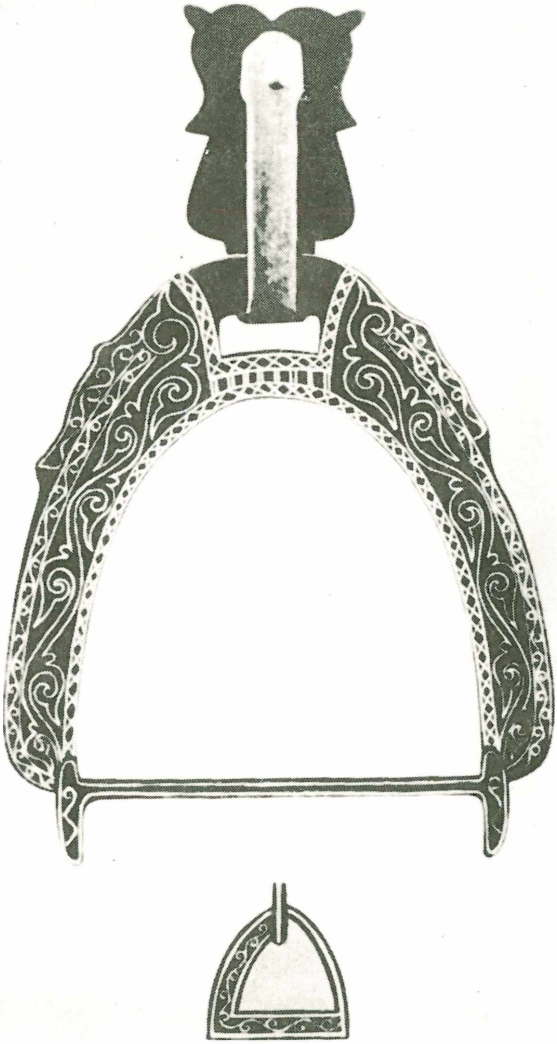

86 pav. Pasidabruota balno kilpa (užpakalinė pusė), rasta Rimaisų arklių kapinyne

būdavo deginami kartu su arkliais ir kitu savo turtu. Pvz., Jonas *Dlugošius*,[321] aprašydamas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo laidotuves (1377 m.) sako, kad Algirdas, miręs pagoniškose klaidose, buvęs sudegintas Kukovaičio (?) miške (in silva Kokiveithus), netoli Maišiogalos (?) pilies ir kaimo (prope castrum et villam Miszeholy), kartu su geriausiu arkliu, perlais ir gemomis išausta palaidine, purpuru ir auksu spindinčiais drabužiais, apjuostas sidabrine paauksuota juosta. Hermanas *Wartbergietis* prie Algirdo laidotuvių apeigų priduria, kad jis buvęs iškilmingai sudegintas kartu su įvairiais daiktais ir 18 karo žirgų.[322] Panašiai buvęs palaidotas ir Kęstutis 1382 m. Jį, kaip rašo Vygandas *Marburgietis*,[323] Skirgaila nuvežęs į Vilnių ir pavertęs pelenais. Kartu buvę sudeginti arkliai, drabužiai, ginklai, medžiokliniai šunes ir kt. J. Dlugošius,[324] aprašydamas žemaičių laidojimo papročius, taip pat mini, kad žemaičiai buvę deginami specialiuose miškuose kartu su arkliais, balnais ir geresniais drabužiais. Kitoje vietoje dar prideda, kad Žemaičiuose mirusieji būdavę deginami, o deginamajam kūnui pridėdavę visa, ką turėdavę vertingesnio: arklį, veršį, karvę, balną, ginklus, drabužius, juostas, kaklo papuošalus, žiedus ir visa tai drauge sudegindavę su mirusiuoju; negailėta ir net auksinių ar sidabrinių daiktų.

Paprotys kartu su mirusiaisiais laidoti arklius yra buvęs ne tik Aukštaičiuose, Žemaičiuose, bet ir Prūsuose. Ypač Semboje ir Notangoje surasta daug arklių kapinynų. Ten dažnai viename kape aptinkami net keli arkliai, o jų viršuje būdavo laidojami sudeginti raitininkai.[325]

Pagaliau paminėtini *Apuolės* ir *Įpilties* piliakalnių tyrinėjimai.

Apuolė jau minima švedų šaltiniuose IX amž. viduryje. Rimberto „Vita Sancti Anscharii" rašoma, [326] kad kuršiai kitkart priklausę švedų, tačiau jau seniai buvę prieš juos sukilę. Danai surinkę daugybę laivų ir nuvykę į kuršius, norėdami pasiplėšti ir juos pačius pavergti. Valstybėje buvę penki miestai. Gyventojai, sužinoję apie danų atvykimą, susispietę vienon vieton ir drąsiai gynęsi. Stoję į kovą, danus visai sumušę, paėmę jų laivus, daug aukso, sidabro ir kitokio turto. Apie tat sužinojęs švedų karalius Olovas ir jo žmonės, panorę išgarsėti ir atlikti tai, ko danai neįstengę. Be to, kadangi kuršiai ir seniau priklausę švedų, todėl Olovas, sutelkęs didelę kariuomenę, nuvykęs į kuršių žemę. Iš pradžių pasiekę kuršių miestą *Seeburgą*,[327] kuriame buvę 7000 kovotojų; jį nusiaubę ir sudeginę. Iš ten, palikę savo laivus, ėję į kitą kuršių miestą — *Apuolę* (Apulia); jį pasiekę po penkių dienų. Apuolėje buvę 15000 karių. Atvykus švedams, apuoliškiai užsidarę mieste ir kovoję 8 dienas. Tik devintą dieną kuršiai pasidavę, prižadėję

atiduoti iš danų praėjusiais metais (t. y. 854 m.) įsigytą grobį, duoti nuo kiekvieno mieste gyvenančio žmogaus po pusę svaro sidabro, mokėti mokesčius ir klausyti švedų. Švedai, gavę didelį lobį ir 30 įkaitų, grįžę atgal.

Šis Rimberto aprašymas šiek tiek nušviečia Apuolės ir kartu mūsų pajūrio praeitį IX amž. Iš šio istorinio šaltinio sužinome apie kuršių santykius su skandinavais, apie danų ir švedų žygį į Apuolę ir čia įvykusią ilgą kovą. Aiškus dalykas, kad nevisi čia minimi faktai yra patikimi. Be abejonės, perdėtas Apuolės gynėjų skaičius, grobio dydis ir kt. Kad čia minimoji Apulia yra tikrai dabartinė Apuolė (Skuodo vls., Kretingos aps.), nekeliama jokių abejonių.[328]

Apuolės piliakalnio kasinėjimai 1928, 1930—1932 m. dar daugiau nušvietė šios istorinės vietos praeitį. Piliakalnis yra gana didelis. Jis apima apie 3640 m^2 žemės plotą. Piliakalnio paviršius lygus, šlaitai statūs, o nuo sausumos pusės apsaugotas maždaug 7,5 m aukščio pylimu. Be to, piliakalnį supa Luobos ir Brukio upeliai.

Bandomosiose piliakalnio vidaus perkasose susidurta su storu kultūriniu sluoksniu, kuriame rasta daug degėsių, naujojo geležies amžiaus keramikos, strėlių antgalių, pasaginių segių gyvulinėmis galvutėmis, staklių svorelių, suanglėjusių kviečių, miežių, avižų, žirnių ir rugių grūdų,[329] varpstelių ir kt. Keliose vietose susidurta su akmeninių krosnių liekanomis. Matyti, kad piliakalnio viduje būta trobesių. Be to, piliakalnio viduryje ištirtas vandens baseinas, kurs yra buvęs 2 m gilumo. Po sudurpėjusiu dirvožemiu ir žalsvu moliu aptikta medinio rentinio liekanų. Rentinys yra buvęs 4,5 m ilgio ir 4,0 m pločio.

Daugiausia vertingų duomenų piliakalnio praeičiai nušviesti yra davę pylimo tyrinėjimai. Padarius pylimo skersinius pjūvius paaiškėjo, kad Apuolės piliakalnio amžius siekia daug gilesnę praeitį, negu IX amžius. Pylimas supiltas ne iš karto, bet ilgus amžius nuolat stiprintas ir didintas (pav. 87). Kaip matyti iš apatiniuose pylimo sluoksniuose surastų radinių, pylimas pradėtas pilti pirmaisiais amžiais po Kr. Pylimas, sutvirtintas medžio konstrukcijomis, dar buvo žemas. V amž., kaip rodo medinio pastato degėsiuose surastoji apyrankė, pylimo pastatai sudegė. Po šios katastrofos piliakalnio gyventojai supylė dvigubai aukštesnį pylimą ir jo paviršių sustiprino moliu bei rąstų siena, kuri po kiek laiko vėl sudegė. IX amž. fortifikaciniai Apuolės piliakalnio įrengimai dar labiau patobulinti: pylimas paaukštintas, jo paviršius užpiltas storu molio sluoksniu ir sustiprintas skersai padėtais ąžuoliniais rąstais. Šio pylimo paviršiuje rasta IX amž. geležinių strėlių antgalių. Greičiausiai XIII amž. pylimas gavo dabartinę formą, bet

greitai piliakalnis nustojo savo reikšmės ir apleistas. XV—XVI amž. pylimo viršuje laidota žmonės.

Be to, Apuolės piliakalnyje ištirta vartų vieta ir kelias į piliakalnį. Įvairių laikotarpių kelias grįstas nedideliais akmenimis.

Antras labai įdomus piliakalnis tyrinėtas 1933—1934 m. *Įpiltyje*, Darbėnų vls., Kretingos aps.[330] Piliakalnis guli į šiaurę nuo Senosios Įpilties kaimo, šalia vieškelio Darbėnai — Rucava. Į šiaurę nuo piliakalnio už 300—500 m teka Šventoji, skirianti Lietuvą nuo Latvijos. Pats piliakalnis supiltas ant Juodupio kranto iškyšulio. Iš pietų ir rytų pusės piliakalnį beveik iš trijų pusių supa Juodupis, dabar malūno tvenkinys. Pylimas yra rato pavidalo, nuo sausumos pusės (šiaurės vakarinė dalis) yra apie 10 m aukščio ir 36—40 m pločio pamate. Pylimas nuo vandens pusės beveik per pusę žemesnis. Pylimo kauburiu eina apie 3,30 m pločio ir apie 60 cm gylio griovys, likęs iš paskutiniųjų pilies gyvenimo laikų. Piliakalnio vidaus plotas sudaro apie 0,2 ha. Vakariniu pylimo šlaitu eina kelias į pilies vidų. Pats piliakalnis visai plikas, neapaugęs nei medžiais, nei krūmais (pav. 88). Vieta piliakalniui puikiai parinkta kaip strateginiu, taip ir taktiniu atžvilgiu.

Tyrinėjimų metu perkastas didysis ir mažasis pylimas, ištirta vartų vieta ir iškasta viena perkasa pilies viduje. Didžiajame pylime iškasta 36 m pločio ir 10 m gylio perkasa. Padarius skersinį pjūvį (pav. 89—90), išaiškinta daug įdomių pylimo statybos smulkmenų. Visas pylimas supiltas iš apylinkės žemių. Čia randame smėlio, priesmėlio, molio, šlyno, baltažemio, balų žemės, durpių, miško žemės ir kiek graužo. Tikra spalvų mozaika! Įdomu, kad graužas, kurio apylinkėse yra labai daug, matyti, kaip nepatvari pylimui pilti medžiaga, labai mažai naudotas. Šiaip statybai apsčiai naudotas akmuo ir medis. Perkasoje susidurta su akmenų grindiniais, degėsiais, ištisais degėsių sluoksniais, kalstų (polių) pėdsakais ir kt. Tas rodo, kad pylimas supiltas ne iš karto. Pats seniausias pylimo pastatas aptiktas pylimo vidaus pusėje. Čia

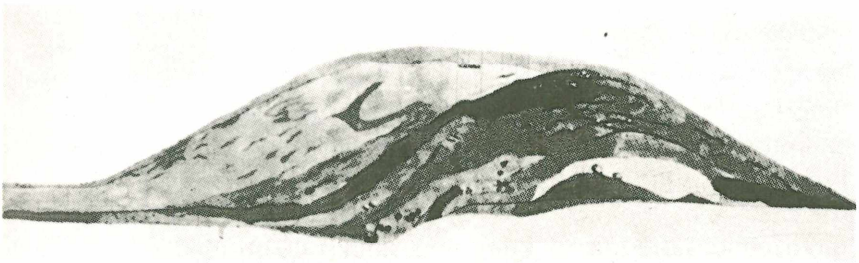

87 pav. Apuolės pylimo skersinis pjūvis. Matyti atskirų laikotarpių grindiniai, degėsiai ir kitokie pylimo aukštinimo bei sustiprinimo pažymiai (iš Vl. Nagevičiaus kasinėjimų)

greičiausiai tarp įkaltų polių yra buvusi gulsčių medžių tvora. Sudegus tam pastatui, ant dirvožemio pakrautas beržinių medžių grindinys ir jo gale iš akmenų sukrautas pylimėlis (pav. 90, apačioje).Akmenų krovinio aukštis apie 1,5 m, plotis dugne apie 2,5 m. Toliau pilta žemės, vėl klota medžių. Medžiai dažniausiai kloti kryžmai. Pagaliau ir akmenų pylimėlis užpiltas storu molio sluoksniu. Didinant pylimą, jo centras kaskart vis traukėsi lauko link; pylimas didintas iš lauko pusės, nes nenorėta mažinti pilies vidaus ploto. Pylimas pamažu augo. Jo paviršius grindžiamas akmenimis, statomi mediniai fortifikaciniai pastatai. Sudegus mediniams pastatams, pylimas vėl aukštinamas, akmenimis ir basliais tvirtinami šlaitai, kad neslinktų ir vėl statomi mediniai pastatai. Tokių pylimo stadijų, kaip matyti iš skersinio pjūvio (pav. 89), yra buvę gana daug, neskaitant mažesnių remontų. Kiekvienos stadijos paviršiuje surasta buvusių medžio statybos pėdsakų, degėsių, akmeninių grindinių ir radinių, kurie padeda nustatyti atskirų pylimo laikotarpių amžių. Pylime surasta radinių nuo senojo iki naujojo geležies amžiaus.

Mažajame pylime (nuo vandens pusės) taip pat aptikta įdomių statybos liekanų. Čia iš pradžių ant šlaito įžemio paklotas medžių grindinys, o ant paties šlaito sukrauta akmenų eilė. Visa užpilta žemėmis, vėl klotas medžių grindinys, ir šlaitas upės link išgrįstas dideliais akmenimis. Ant šitokio tvirto pagrindo pylimas atskiruose laikotarpiuose didintas, pylimo viršuje statytos ginamosios tvoros ir kt. Tokių tvorų liekanų aptikta net trijuose pylimo sluoksniuose. Viršuje ištirtas griovys, kurs šitoje pylimo dalyje buvo 1,2 m gylio ir dugne apie 85 cm pločio.

Vartų vietoje atidengtas maždaug 8 m ilgio, 3 m pločio ir apie 1,8 m aukščio tunelis. Tunelio šonus sudarė dvi eilės ąžuolinių stulpų. Stulpai vietomis sukalti, vietomis sustatyti greta vienas kito. Abiejų eilių stulpai viršuje sujungti išilginiais rąstais, ant kurių skersai padėta apie 30 rąstų. Skersinių rąstų diametras svyruoja tarp 25—40 cm. Iš apačios rąstai apdegę. Tunelio šonuose aptikta pintinių tvorų liekanų. Visas šis statinys buvo užpiltas žemėmis.

Pilies viduje surasta gana daug jau naujojo geležies amžiaus strėlių antgalių, sidabrinis ilgasis, keramikos liekanų ir kt.

Senoji Įpilties sodyba, kaip paaiškėjo iš bandomųjų tyrinėjimų lauke, šliejosi prie pat piliakalnio, į šiaurę nuo didžiojo pylimo. Maždaug 5 ha plote, kasant mažas bandomąsias duobutes, tuojau po dirvožemiu susidurta su kultūriniu sluoksniu, susidedančiu iš degto molio, anglių, kalstų pėdsakų ir kt. Vienoje duobutėje tarp apdegusių akmenų surastas degto molio gabalas su aiškiu skelto medžio įspaudu, puodų šukių ir apvalios formos degto molio staklių svorelių fragmentų.

Kitoje duobėje aptiktas smiltaininis varpstelis. Žmonės tą vietą vadina Rimkiškiu; čia, sako, buvęs miestas.

Be to, nustatytos net dviejų kapinynų vietos: vienas kapinynas guli netoli Šventosios, šalia senų kapinių ir antras — į rytus nuo piliakalnio, netoli Juodupio kranto. Kapinynai netyrinėti. Į rytus stūkso Alkos kalnas.

XIII amž. viduryje Įpiltis iškyla istoriniuose šaltiniuose. Pirmutinę istorinę žinią apie Įpiltį turime iš 1253 metų balandžio mėn. 5 d., kai įvyko žemių dalybos tarp Kuršo vyskupo Henriko ir Livonijos ordino.[331] Pagal tą dalybų aktą *Dovsarės* kraštas (kraštas palei Šventąją, Įpiltį, tarp Liepojos ir Papės ežerų)[332] su *Įpiltimi,* Rucava, Papės ežeru, Warse (?) ir Virga („De Dovsare: *Empliten,* Rutzowe, Papisse, Warse, Virgha") atiteko Livonijos ordinui. Tas pat patvirtinama tų pačių metų liepos mėn. 20 d. vokiškai rašytame akte:[333] . . . „Vormeir is in der brodere deil gevallen von . . . Dovzaren: *Empilten,* Rutzowe" ir kt. Kiek vėliau Įpiltis tampa laisva, o apie 1263 metus vėl ją puola ordinas. Eiliuotinėje kronikoje[334] rašoma,. kad sudeginus Kretingos pilį, užpulta Įpiltis (Ampille) ir įpiltiškiai turėję bėgti į Lietuvą (Lettowen). 1290 m. gegužės mėn. 9 d. aktu,[335] rašytu Rygoje, Kuršo vyskupas Emundas atiduoda Livonijos ir Kuršo ordino magistrui Haltui bei ordino broliams malūną Klaipėdoje, o magistras už tai duoda vyskupui 8 unkus (apie 160

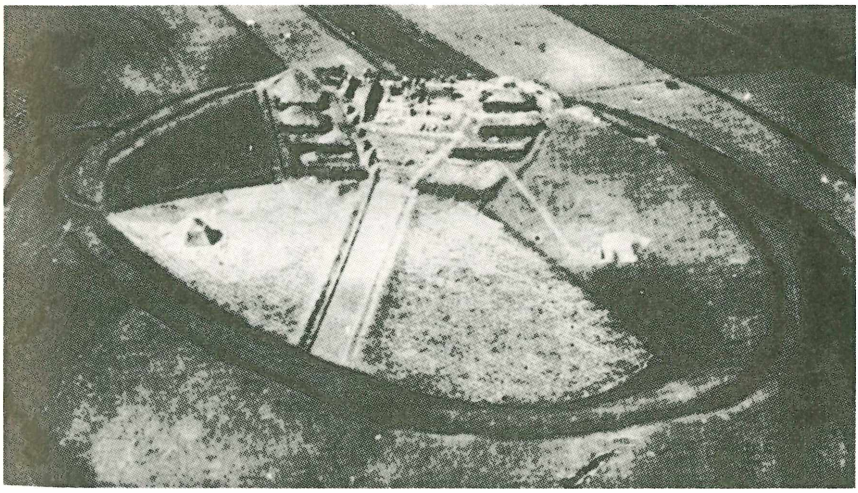

88 pav. Lėktuvinė Įpilties piliakalnio nuotrauka. Aplink pylimas, pylimo griovis, pilies vidus, kairėje vartų vieta ir kelias. Nuotraukoje matyti kasinėjimų darbai.

margų) žemės, esančios Įpilties pilies rajone (castellatura Ampilten) su visomis teisėmis ir jurisdikcijomis. Už pusės metų Įpiltis vėl minima 1291 m. sausio 6 d. akte,[336] rašytame Klaipėdoje, kur Klaipėdos komtūras Gottfridas ir Klaipėdos vaitas Thitmaras, Kuršo vyskupo Emundo prašymu ir ordino mistro Halto įsakymu dalijasi žemes su vyskupu ir jo kapitula. Pagal tą dalybų aktą vyskupui priskiriami 8 unkai Įpiltyje (occto unci in Ampillen).

Išradus paraką ir pradėjus statyti mūrines pilis, mūsų piliakalniai nustojo savo pirmykštės ginamosios reikšmės, buvo palikti ir pamiršti. Ir Įpiltis, aišku, nustojo buvus atskiros srities ginamuoju centru.

Visi čia paminėtieji tyrinėjimai ir gana gausi atsitiktinio pobūdžio medžiaga pakankamai aiškiai nušviečia tą paskutinįjį mūsų priešistori-

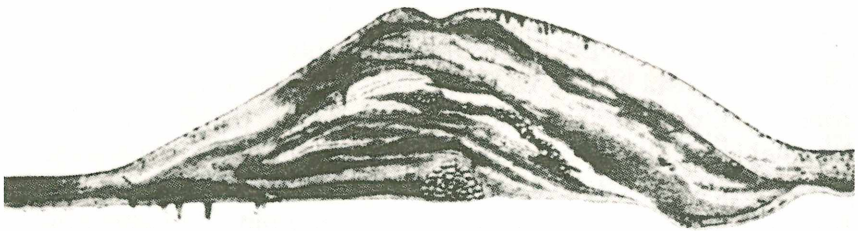

89 pav. Įpilties piliakalnio pylimo skersinis pjūvis. Matyti atskirų pylimo laikotarpių grindinių ir statinių liekanos (iš Vl. Nagevičiaus kasinėjimų)

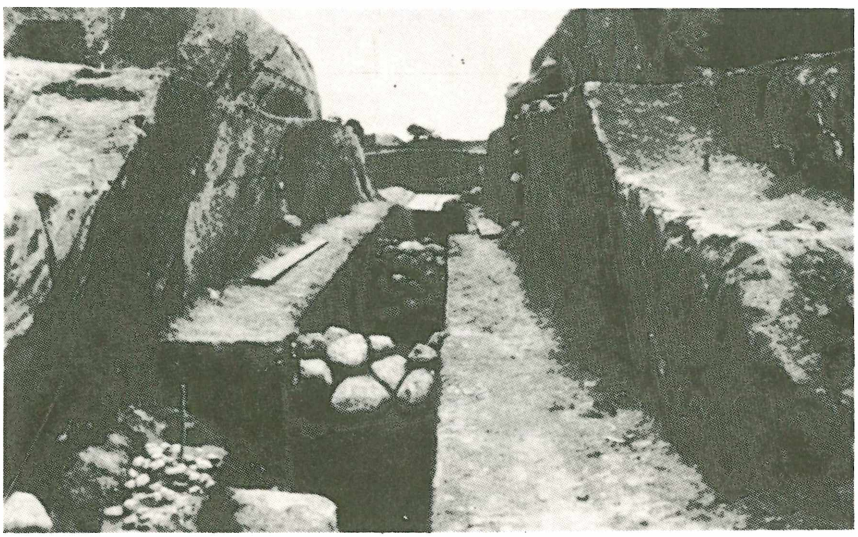

90 pav. Įpilties piliakalnio pylimo pjūvis.

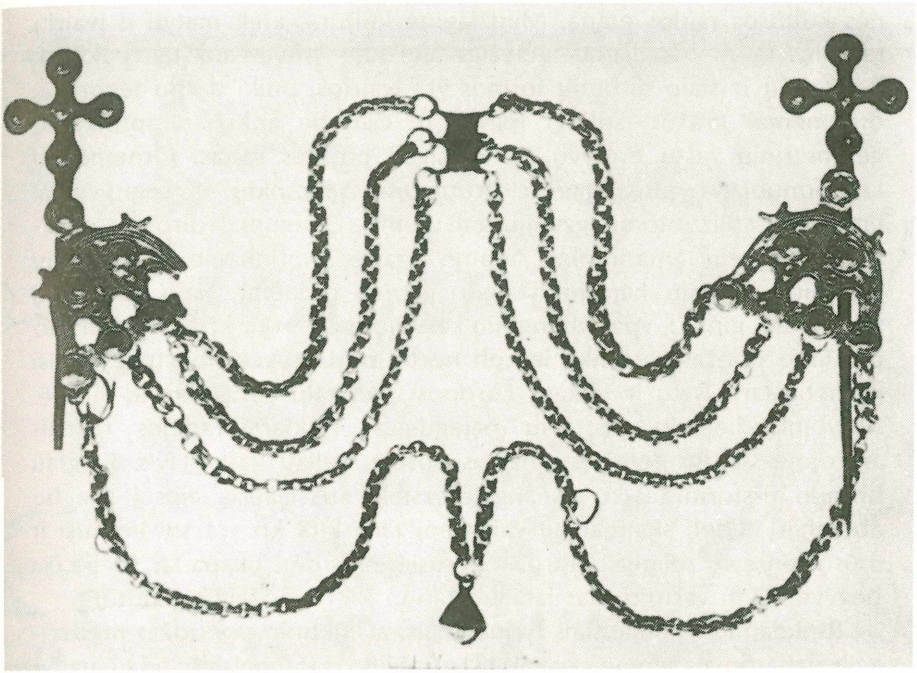

91 pav. Antkrūtininės grandinės, rastos Papilėje, Šiaulių aps.

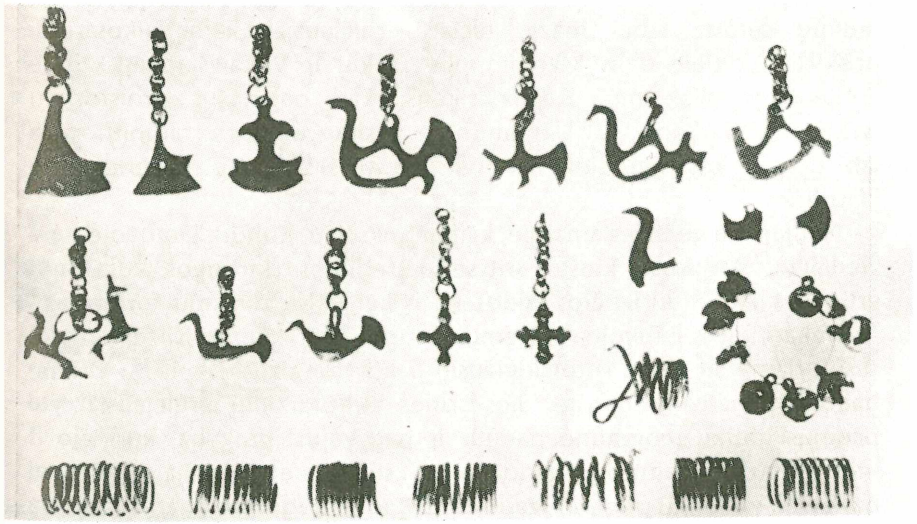

92 pav. Papuošalų lobis, surastas Nartaučiuose, Joniškio vls.

nės kultūros raidos etapą. Medžiaginė kultūra, kiek matyti iš įvairių radinių tipų, naujajame geležies amžiuje buvo aukštai pakilusi. Papuošalų ir šiaip dirbinių formos yra įvairios, puiki darbo technika, ornamentai gražūs, stilingi (pav. 73). Čia, be anksčiau aptinkamų geometrinių raštų motyvų, ypač įsigali pintinis raštas. Ornamentai komponuojami juostomis ir grupėmis. Apyrankių ir segių galai gražinami stilizuotomis gyvulių galvutėmis. Daugumas dirbinių pagaminti panagių amatininkų savame krašte. Aptinkame ir įvežtinių dirbinių: stiklinių karolių, sraigių (cyprea moneta), šiaip kai kurių papuošalų, ginklų, ypač vikinginių kalavijų (pav. 94) ir kt. Šio kultūrinio pakilimo priežasčių tenka ieškoti ne tik už Lietuvos ribų (pagyvėjusi prekyba tarp Rytų ir Vakarų Europos), bet taip pat ir krašto viduje. Kūrybinis lietuvių protėvių pajėgumas, ryškiai pradėjęs reikštis antrojoje senojo geležies amžiaus pusėje, vėliau kaskart vis daugiau brendo ir istorinių laikų prieangyje pasiekė aukščiausią laipsnį. Čia, be abejonės, didelį skatinamąjį vaidmenį tarp kita ko yra suvaidinusi ir mūsų sentėvių religija. Paprotys mirusiesiems dėti į kapą tai, ką jie čia begyvendami vartojo, dar labiau skatino kilti medžiaginę kultūrą.

Remdamiesi naujausiais tyrinėjimais, atsitiktinio pobūdžio medžiaga ir dabartiniais senovės paminklų surašymo duomenimis, ir naujajame geležies amžiuje galime mesti žvilgsnį į Lietuvos krašto gyvenamumą, kultūrines grupes, tautinius santykius ir krašto ūkį. Naujajame geležies amžiuje, kaip matyti iš žemėlapio (žem. VII), kraštas gyvenamas gana vienodai. Ypač jaučiamas gyventojų padaugėjimas Vilniaus krašte. Užnemunėje taip pat atsiranda daugiau gyventojų. Nors ligi šiol čia radinių surasta labai maža, tačiau greičiausiai šiam laikotarpiui priskirtina didelė dalis Marijampolės, Šakių ir Vilkaviškio apskrityse aptinkamų piliakalnių. Reikia tikėtis, kad pagyvėjus proistorinių tyrinėjimų darbams, ir Užnemunėje susiras daugiau radinių; tada labiau paaiškės ligi šiol dar neišspręsti šio krašto gyvenamumo klausimai.

Naujajame geležies amžiuje, kaip ir anksčiau, kultūra Lietuvoje nėra vienalytė. Atskirose krašto srityse pastebimos skirtingos kultūrinės grupės, kiek išsiskiriančios laidosena ir kai kurių dirbinių formomis.

Vakarinėje Lietuvoje ir Nemuno žemupyje (Šilutės-Tilžės srityje) susiduriame su viena iš turtingiausių ir kūrybingiausių kultūrų visame baltų gyvenamame krašte. Šios srities kultūrai kilti greičiausiai yra padėjusi puiki geografinė padėtis ir pagyvėjusi prekyba, kuri ėjo iš mūsų ir Kuršo pajūrio į Skandinaviją, Estiją ir net Suomiją. Kapinynai pasižymi ypatingu radinių gausumu. Radinių formos dažniausiai yra sunkios ir masyvios. Čia iš pradžių vyrauja kiek pakitusios ankstyvesnių

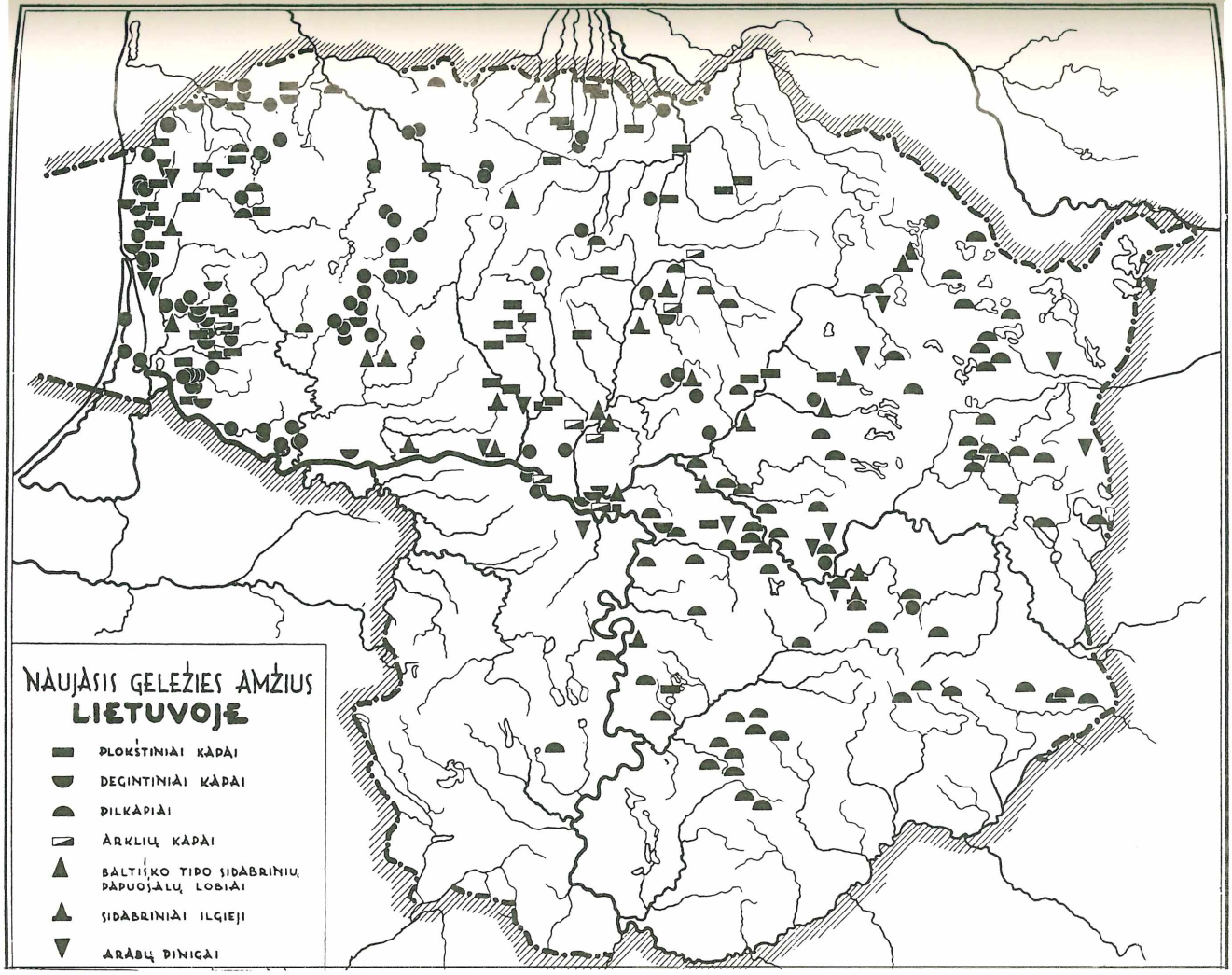
NAUJASIS GELEŽIES AMŽIUS
LIETUVOJE
PLOKŠTINIAI KAPAI
DEGINTINIAI KAPAI
PILKAPIAI
ARKLIŲ KAPAI
BALTIŠKO TIPO SIDABRINIŲ PAPUOŠALŲ LOBIAI
SIDABRINIAI ILGIEJI
ARABŲ DINIGAI

laikų dirbinių formos (dideli kryžiniai smeigtai, masyvios žieduotosios segės, lankinės laiptelinės segės, lankinės segės gyvuline kojele ir kt.), bet vėliau, iš dalies vikingų kultūros įtakoje, atsiranda ir naujų dirbinių tipų: įvairių pasaginių ir apskritinių segių, apyrankių galviniais galais, grynai baltiško tipo antkrūtininių grandinių ir kt. Kapų formos vakarinėje Lietuvoje gana įvairios. Plokštiniai griautiniai kapai, kurie čia buvo įsigalėję visuose geležies amžiaus laikotarpiuose, nepranyksta ir dabar, tačiau pietų vakarinėje krašto dalyje, greičiausiai prūsų įtakoje, jau IX amž. pasirodo degintinių kapų, o nuo XI amž. pradžios ir visoje vakarinėje Lietuvoje greta griautinių kapų įsigali žmonių deginimo papročiai. Laidosena degintiniuose kapuose nevienoda: vienur mirusieji deginti kartu su papuošalais, ginklais ir kitais priedais, kitur

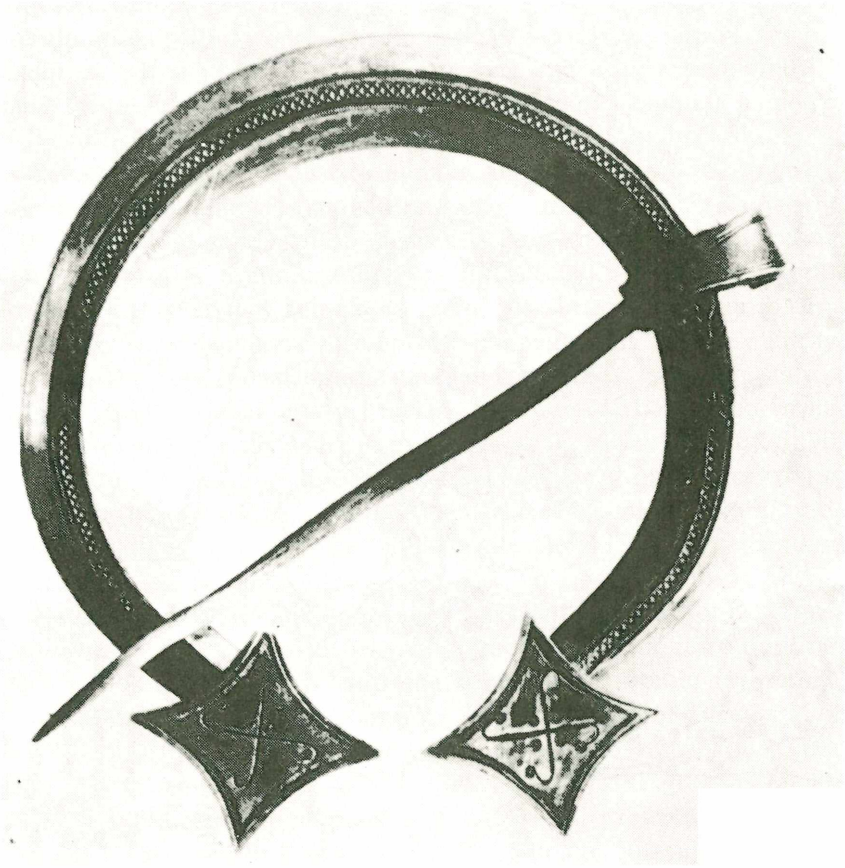

93 pav. Pasaginė segė, rasta Stačiūnuose, Šiaulių aps.

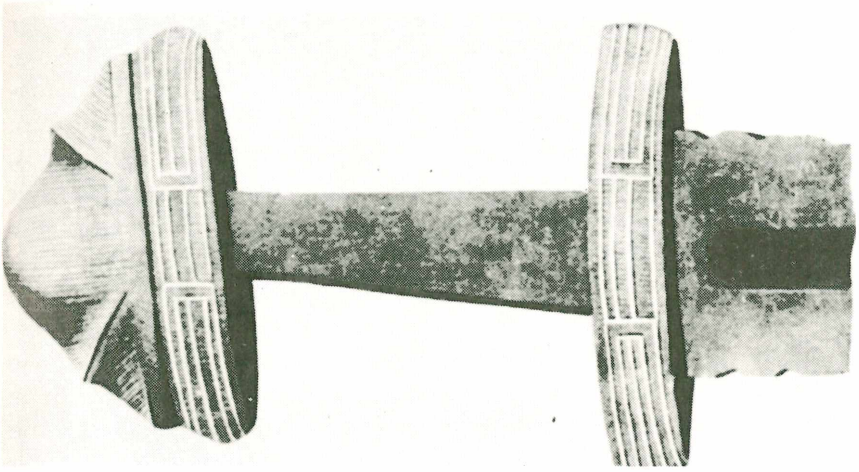

94 pav. Vikinginio kardo rankena, Viešvilė, Pagėgių aps.

95 pav. Sidabrinė pintinė antkaklė

mirusiųjų kultui skirtieji daiktai būdavo tyčia laužomi ar lankstomi, dar kitur sveiki daiktai sudedami degintų kaulų viršuje arba apačioje. Įdomu pastebėti, kad geriamieji ragai, kurių kartais viename degintiniame kape randama net per 10, visada aptinkami nesudeginti. Atrodo, kad prie kapo duobės būdavo puotaujama ir, puotai pasibaigus, geriamieji ragai sumetami į duobę. Be to, vakarinėje Lietuvos dalyje ir Kurše (Latvijoje) mirusiesiems į kapą dažnai vietoje tikrų gyvenime vartotų papuošalų ar įrankių dėta visai mažyčių, kartais tik 2 cm dydžio molinių puodukų, miniatiūrinių geležinių kirvukų, pjautuvų, skiltuvų, pasaginių segių, sagčių, pentinų, kabučių ir kt.

Pagaliau kai kuriuose Kuršo ežeruose surasta paskandintų ugnyje apdegusių ar tyčia sulaužytų papuošalų, ginklų ir kitų dirbinių. Bene daugiausia šios rūšies medžiagos surasta *Talsių* ežere, šiauriniame Kurše.[337] Rytiniame ežero pakraštyje, apie 10—25 m nuo kranto ir maždaug 3—5 m gilumoje, surasta daug įvairių radinių. Radiniai aptikti maždaug 15 m pločio ir 70—100 m ilgio plote. 1934 m. „iššvejota" net 85 kg radinių. Čia surasta 18 kalavijų, 116 plačiaašmenių kirvių, 18 ietigalių, daugybė apyrankių, segių, arklio aprangos daiktų ir kt. Daugumas radinių priskiriama XIII—XIV amž. Čia, matyti, buvo įsigalėjęs paprotys sudeginto žmogaus daiktus supilti į ežerą.

Vidurinėje Lietuvoje mirusieji laidojami plokštiniuose griautiniuose kapuose, tik palei Kauną, vietomis palei Nevėžį, aptinkama ir degintinių kapų. Radinių formos taip pat kiek skirtingesnės. Čia randama antkaklių balneliniais galais, suktinių antkaklių užkeistais keturkampiais galais, didelių įvairių tipų pasaginių segių (pav. 93), masyvių apyrankių galviniais galais ir kt. Be to, čia apstu ir vakarinei kultūrinei sričiai būdingų dirbinių.

Mūšos upyne ir naujajame geležies amžiuje susiduriame su žiemgalių kultūrinei grupei būdingais dirbinių tipais. Vienas iš įdomiausių paskutiniųjų radinių yra Nartaučių lobis, susidedąs iš žalvarinių įvijų ir kabučių: kryžiukų, kirvukų, paukštukų, arkliukų ir kt. (pav. 92).

Rytinėje Lietuvoje ir visame Vilniaus krašte mirusieji tebelaidojami kaip ir anksčiau pilkapiuose. Čia dažniausiai susiduriama su degintiniais kapais. Iš papuošalų paminėtinos antkaklės plokščiais užkeistais galais, vytinės antkaklės keturiais kūgeliais gale, siauraašmeniai ir plačiaašmeniai kirviai ir kt. Be to, pilkapiuose randama daug arklių aprangos daiktų.

Taigi, kaip matome, vienu metu atskiros tos pačios tautos kiltys nevienodai laidodavo savo mirusiuosius, ir įvairiose krašto dalyse susiduriame su skirtinga medžiagine kultūra. Tas reiškinys yra visai

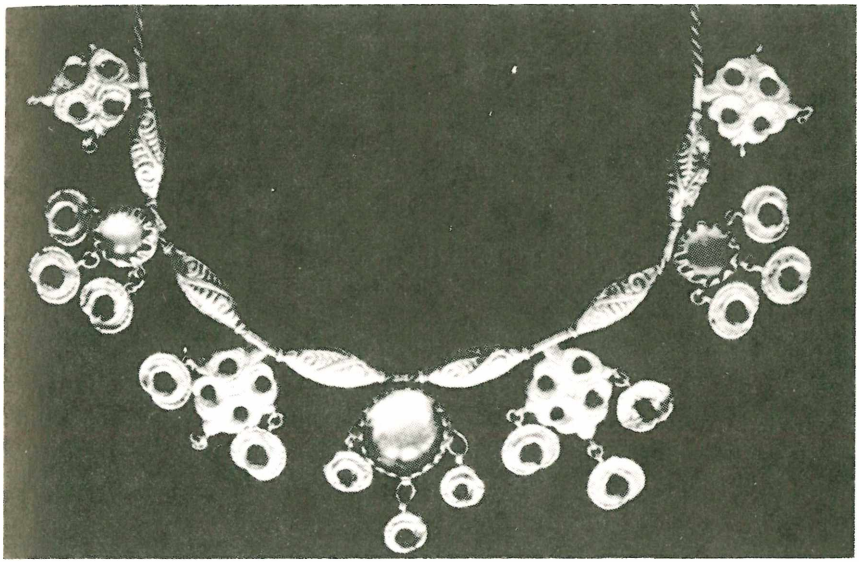

96 pav. Sidabrinis kaklo papuošalas iš Kretingos lobio

suprantamas. Net ir dabartiniais laikais tos skirtybės aiškiai apčiuopiamos. Juk kiek daug skirtingų savybių turi žemaičiai, rytų aukštaičiai, dzūkai, zanavykai ir kt. Skiriasi ne tik kalba, dainos, papročiai, namų apyvokos daiktai, statyba, drabužiai, bet ir galvosena. Tasai skirtingumas priešistoriniais laikais, kada nebuvo tiek stiprių kultūrą niveliuojančių veiksnių, be abejo, turėjo būti gana ryškus.

Baltų gyvenamosios ribos naujajame geležies amžiuje taip pat nebuvo pastovios. Prūsai dar labiau pasistūmėjo į vakarus iki pat Vyslos. Ir net už Vyslos, kaip rodo atskiri radiniai ir vietovardžiai kairiajame jos krante, gyventa prūsų.[338] Į Kulmo sritį, kur anksčiau buvo įsikūrę slavai, prieš užimant šį kraštą ordinui, taip pat atsikelia prūsai. Lybiai išstumiami iš šiaurinio Kuršo. Šiaurinė baltų riba siekia beveik dabartinę Estijos sieną.[339] Kiek šiose srityse baltai yra laimėję, tiek rytinės baltų ribos susiaurėjo. Guduose naujojo geležies amžiaus kapinynuose vienur kitur aptinkama lietuvių ir latvių kultūrai gimininingų radinių formų, tačiau ankstyvosios istorijos laikų kapinynuose jau susiduriama su grynai slaviška medžiaga. Baltai galutinai suslavėja. Latgaloje ir palei dabartinę Gudų bei Vilniaus krašto sieną ta slavų ekspansija taip pat juntama. Kai kuriose vietose susiduriama net su slavų (krivičių ir dregovičių) kapinynais.

XIII amž. prasideda istoriniai laikai. Atskiros baltų kiltys iškyla

istoriniuose šaltiniuose. Tačiau nevisos baltų kiltys buvo vienodai pajėgios, nevienodas yra buvęs jų atsparumas. Prūsai, kurių kultūra naujajame geležies amžiuje buvo gerokai nusmukusi, jau nebegalėjo atsispirti prieš vokiečių ordiną, nors gana ilgai ir atkakliai kovojo už savo laisvę. Bene patys atspariausi yra buvę žemaičiai ir aukštaičiai. Jie įstengė atsispirti prieš galingą vokiečių ordiną, ir Mindaugui pavyko suburti atskiras sritis į vieną valstybę. Lietuvių ekspansija nuolat didėja ir aukščiausias, iš tikrųjų dar pagoniškosios Lietuvos galybės laispnis pasiekiamas Vytauto Didžiojo laikais. Viso šio pajėgumo ir kūrybingumo šaltinis, be abejonės, buvo aukšta mūsų protėvių priešistorinė kultūra.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 Plačiau apie Lietuvos proistorės mokslo raidą esu rašęs šiuose savo darbuose: *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen.* Kaunas 1935, VIII + 134 psl.; „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX amž. gale ir XX a. pradžioje," *Senovė,* t. I, Kaunas 1935, psl. 157—188) „Aušros laikotarpio archeologija," *Vairas* 1935, Nr. 12, psl. 401—411; „T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas." *Naujoji Romuva,* 1936, Nr. 7, psl. 149—152; „Dr. J. Basanavičius lietuvių prosenovės tyrinėtojas." *Akademikas* 1937, Nr. 3, psl. 64—65; „Tadas Daugirdas," *Lietuviškoji Enciklopedija,* t. VI, 1937, psl. 95—104; „Ludwik Krzywicki — badacz grodzisk litewskich." *Ludwig Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu į twórczości,* Warszawa 1938, psl. 135—138; plg. dar: P. Tarasenka, *Lietuvos archeologijos medžiaga,* Kaunas 1928, psl. 8—52.

2 Trumpiau apie naujausius proistorinius tyrinėjimus Lietuvoje (tik iki vidurinio geležies amžiaus) esu rašęs: „Naujausių Lietuvos proistorinių tyrinėjimų bruožai." *Naujoji Romuva,* 1938, Nr. 12, p. 281—285, Nr. 13, p. 309—312, Nr. 15—16, psl. 372—375, Nr. 18, psl. 421—424; „Stand der archäologischen Forschungen in Litauen." *Pirmā Baltijas Vēsturnieku Konference.* Riga, 1938, psl. 62—69.

3 *Sprawozdania Polskiej Akad. Um., t. 37,* Nr. 9, psl. 33—34 (Wl. Antoniewicz).

4 Švidrinė kultūra pavadinta Lenkų proistoriko Krukowskio pagal radinius, surastus 1922 m. Swidry Wielkie, Grójec'o aps. Plg. S. Krukowski, „Znaczenie stref recesywnych ostatniego zlodowacenia Polski dla znajomości najstarszych pionierów cywilizacji na obszarze tegoz zlodowacenia w Polsce." *Wiadomości Archeologiczne, t. VII,* 1922, psl. 92 tt.; tas pats, „Uwagi o stanowisku wydmowem Górki w Swidrach Wielkich." *Wiadomości Archeologiczne, t. VIII,* psl. 49 tt. L. Kozlowskis šią kultūrą vadina „chvalibogovicų" kultūra pagal *Chwalibogowicy* stovyklą (Pinczowo aps.), plg. L. Kozłowski, *Die Steinzeit im Dünengebiet der kleinpolnischen Höhe,* Lemberg 1923, p. 18; tas pats, *Młodsza epoka kamienna w Polsce,* Lwów, 1924, psl. 4—8; tas pats, „Die epipaläolithischen Kulturen in Świdry und Chwalibogowice," *Prähistorische Zeitschrift,* 27, 1936, psl. 252—258. Dėl svidrinės kultūros chronologijos žiūr.: L. Sawicki, „Das Alter Swidérien — Industrie im Lichte der Geomorphologie des Weichselurstromtals der Umgebung von Warschau." *Festschrift zur 100 — Jahrfeier des Museums vorgesch. Altertümer in Kiel,* Neumünster, 1936, psl. 18—52; tas pats, „Wiek przemysłu Swiderskiego w świetle geomorfologji podwarszawskiego odcinka pradoliny Wisły." *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rodznicy urodzin Prof. Dr. Wl. Dementrykiewicza,* Poznań, 1930, psl. 9 tt.

5 Puvočių radiniai yra V. D. kultūros muziejaus priešistoriniame skyriuje, inv. Nr. 617:1—32.

6 Dr. H. Gross, „Auf den Spuren der Steinzeitjäger vor 8000 bis 20000 Jahren in Altpreussen." *Altpreussen,* 2: 4, 1937, psl. 156; tas pats, „Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen." *Prussia, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatschutz,* 32; 1, Königsberg Pr., 1938, p. 118.

7 H. Gross, „Der erste sichere Fund einer paläolithischen Geräts in Ostpreussen," *Mannus* V, 29:1, 1937, psl. 113—118; tas pats, „Neue Ergebnisse ostpreussischer Späteiszeitforschungen," *Forschungen und Fortschritte,* 1937, Nr. 25; tas pats, „Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen", l. c., psl. 96—116; tas pats, „Die bearbeiteten Rengeweihe Ostpreussens," *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit,* 14. 1938, Heft 5, psl. 117—124.

8 K. Brundza, *Lietuvos miškų istorijos pradmenys,* Kaunas, 1934, psl. 13 tt.; H. Gross, „Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen", l. c. plg. poledynines klimato raidos lentelę Rytų Prūsams tarp psl. 88 ir 89.

9 H. Gross, „Auf den Spuren etc.", l. c. (lentelė).

10 Tardenuazinė kultūra pagal radinius, surastus Fère en Tardenois (Prancūzijoje).

11 Visi radiniai yra p. K. Jablonskio privatiniame rinkinyje.

12 R. Indreko, „Vorläufige Bemerkungen über die Kunda — Funde", *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft,* 1934, psl. 244, 295, pieš. 7:1, 2, 4.

13 *Sprawozdania,* l. c., psl. 34—35; W. Szukiewicz, „Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim", Światowit, t. III, 1901, psl. 3—29; F. Birkner, *Steinzeitliche Funde aus Litauen,* München, 1923.

14 *Światowit,* t. III, tabl. IV, 1—12, tabl. V, 13, 20; F. Birkner, *Steinzeitliche Funde aus Litauen,* München, 1923, Taf. III ir IV; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. X,* psl. 180, Taf. 49, b, d; L. Kozłowski, *Młodsza epoka kamienna w Polsce,* 1924, psl. 12, pastaba 3; *Aus Oberschlesiens Urzeit, I,* 1929, psl. 15; W. Antoniewicz, *Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi wileńskiej,* Wilno, 1930, psl. 5, Fig. 2. Gardino muziejuje, maloniu dr. C. Engelio pranešimu, yra kampininės kultūros dirbinių iš šių vietų: *Nočios* (Lydos aps.), *Merkinės, Astravo* (prie Druskininkų) ir *Miešetninkų* (Gardino aps.). Be to, K. Jablonskis yra aptikęs kampininės kultūros dirbinių *Merkinėje,* deš. Merkio krante, apie 1 km. nuo žiočių ir prie *Glyno* ežero, Merkinės vls.

15 Kampininė kultūra yra gavusi vardą pagal radinius, aptiktus Campigny, prie Blagny-sur-Bresle (Prancūzijoje).

16 E. Tyszkiewicz, *Badania archeologiczne,* Wilno, 1850, psl. 68—69, Tabl. II, 1; C. Grewingk, *Geologie und Archäologie des Mergellagers von Kunda in Estland,* Dorpat, 1882, psl. 42—43, Taf. III, Fig. 33; W. Szukiewicz, „Poszukiwania archeologiczne w powiecie Lidzkim, gub. Wileńskiej," *Mat. Antrop.-Archeol. Akad., Um., t. X,* Kraków, 1908, psl. 5, Tabl. XIII, 30 ir psl. 12.

17 J. Puzinas, „Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra," *Naujoji Romuva,* 1935, Nr. 12—13, psl. 281—287; tas pats, „Kada atsikėlė į Lietuvą patys pirmieji žmonės?" *Jaunoji Karta* 1937, Nr. 5; tas pats, „Lietuva prieš 10000—3000 metų," *Jaunoji Karta,* 1937, Nr. 16; tas pats, „Kaip gyveno vidurinio akmens amžiaus žmonės," *Jaunoji Karta,* 1937, Nr. 47.

18 M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. IX,* psl. 246 tt (W. Gaerte, Ostpreussen: Steinzeit); W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg Pr., 1929, psl. 7—21; C. Engel, *Vogeschichte der altpreussischen Stämme, I,* Königsberg Pr., 1935, psl. 133—145; C. Engel und La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande.* Königsberg, Pr., 1937, psl. 18—27; W. La Baume, „Zur Kunda — Kultur im Weichselland", *Litterarum Societas Esthonica 1838—1938. Liber Saecularis,* Tartu, 1938, psl. 329—336.

19 C. Grewingk, *Geologie und Archäologie des Mergellagers von Kunda in Estland,* Dorpat, 1882; R. Indreko, „Die Funde des Pärnu — Flusses aus der Sammlung von Dr. J. Pajo im Archäologischen Kabinett der Universität Tartu," *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gessellschaft, 1931,* psl. 283—314; tas pats, „Vorläufige Bemerkungen über die Kunda-Funde." *Sitzungsber. d. Gelehrten Estn. Gesell. 1934,* psl. 225—298.

20 E. Šturms, „Dvietes un Lubānas kaula senlietas," *Senatne un Māksla, I,* 1938, psl. 74 tt.

21 O. Menghin, „Die mesolithische Kulturentwicklung in Europa." *17. Bericht der*

Römisch — Germanischen Kommission, Mainz, 1927, psl. 154 tt; tas pats, *Weltgeschichte der Steinzeit,* Wien und Leipzig, 1931, psl. 253 tt.

22 R. Indreko, „Vorläufige Bemerkungen über die Kunda-Funde", psl. 289 tt.

23 R. Indreko, l. c. psl. 261.

24 Gražią Estijos mezolitinės kultūros apžvalgą yra davęs R. Indreko, *Eesti ürgaeg.,* Tartu, 1937.

25 O. F. Gandert, *Forschungen zur Geschichte des Haushundes,* Leipzig, 1930, psl. 5—6.

26 R. Indreko, „Muinasaegsest kalastusest Eestis. Über die vorgeschichtliche Fischerei in Estland." *Kalanduskoja Toimetised, Nr. 2,* Tallin, 1937.

27 R. Indreko, „Vorläufige Bemerkungen über die Kunda-Funde," psl. 241—242, Abb. 6.

28 C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I,* psl. 136, pastaba 324.

29 C. Engel, l. c., p. 136.

30 Žinia iš V. D. kultūros muziejaus senovės paminklų apsaugos archyvo.

31 O. F. Gandert, *Forschungen zur Geschichte des Haushundes,* 1930.

32 Dr. J. Žilinskas, *Akmens periodo (mesolithicum — neolithicum) žmogus Žemaitijoje ir Suvalkijoje, jo kilmė ir jojo ainiai,* Kaunas, 1931, psl. 18 tt.

33 J. Ailio, *Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finnland, I, II,* Helsingfors, 1909; tas pats, *Fragen der russischen Steinzeit,* Helsingfors, 1922; A. Äyräpää, „Die relative Chronologie der steinzeitlichen Keramik in Finnland," *Acta Archaeologica, I:* 2, Köbenhavn, 1930, psl. 165 tt ir vol. I, fasc. 3, psl. 205 tt; B. von Richthofen, *Steinzeitliche Kamm = und Grübchenkeramik in Oberschlesien,* Hamburg, 1929; tas pats, „Die Irdenware des nordeurasischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit in Schlesien." *Seger-Festschrift.* Breslau 1934, psl. 67—93; K. Jażdżewski, „Przyczynki do znajomości kultury prafińskiej w Polsce zachodniej," *Przegląd Archeologiczny,* III: 3, Poznań, 1928, psl. 189—201.

34 W. Gaerte, *Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens,* Königsberg, Pr., 1927.

35 W. Szukiewicz, „Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska)". *Swiatowit, t. III,* 1901, Tabl. X; 1—23; psl. 21, pieš. 3 (radiniai iš Grybašos, Kašėtų ir Zarvinų); tas pats, *Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy,* Wilno 1901, Tabl. IV, 8, 11, 12 ir Tabl. V (tik, deja, čia nenurodytos radinių vietos); Wl. Antoniewicz, *Czasy prezedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej,* Wilno, 1930, psl. 7, Fig. 3 ir 5 (čia paminėtos šukinės keramikos radinių vietos Čerlonkoje, Varėnoje ir Margiuose).

36 R. Klebs, *Der Bernsteinschmuck der Steinzeit,* Königsberg Pr., 1882; E. Šturms, „Schwarzort." Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. XI,* psl. 373 tt.; B. von Richthofen, „Deutung der jungsteinzeitlichen Bernsteinschnitzereien vom Schwarzorter Stil," *Altpreussen, Heft I,* Königsberg Pr. 1935, psl. 3—15 (čia nurodyta plati literatūra šiuo klausimu).

37 Tokio pat natūralistinio „medžiotojų" meno liekanų žinoma vak. Vokietijoje, Estijoje, Suomijoje ir paskutiniu metu surasta šios kultūros molinių figūrėlių Latvijoje, plg., E. Šturms, „Senakie cilvēka tēli Latvija," *Senatne un Māksla,* IV, 1937, psl. 83—91.

38 B. Tarvydas, „Senovės gintarinių papuošalų rinkinys," *Gimtasai Kraštas,* 1937, Nr. 1, psl. 46—56.

39 M. Ebert, Končanskoje. — M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. 7,* psl. 22—24, Taf. 13.

40 H. Moora, *Die Vorzeit Estlands,* Tartu, 1932, psl. 21.

41 O. F. Gandert, „Beitrag zur Kenntnis der Wirtschaft im kammkeramischen Kulturkreise," *Congressus Secundus Archaelogorum Balticorum,* Rigae 1930, psl. 65—66.

42 *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 18, Königsberg 1893, psl. 41—43 (A. Bezzenberger); *Sitzungsberichte,* 21, psl. 325; C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, psl. 324, Taf. 27 g.

43 Žinios iš V. D. kultūros muziejaus archyvo.

44 A. Äyräpää, „Über die Streitaxtkulturen in Russland." *Eurasia Septentrionalis Antiqua, VIII,* Helsinki, 1933, 159 psl.; J. E. Forssander, *Die schwedische Bootaxtkultur und ihre kontinentaleuropäische Voraussetzungen,* Lund, 1933, 253 psl.

45 G. Kossinna, „Der Ursprung der Urfinen und Urindogermanen," *Mannus, I,* psl. 17 tt; 225 tt; II, psl. 59 tt; O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit,* Wien, 1931, psl. 553 tt; G. Ekholm, „Nordischer Kreis," — Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. IX,* psl. 54—57, § 8 a ir b.

46 C. Schuchhardt, *Vorgeschichte von Deutschland.* München und Berlin, 1934, psl. 34, 68—73; A. Äyräpää, „Über die Streitaxtkulturen in Russland," l. c., psl. 149 tt; W. Antoniewicz, „Das Problem der Wanderungen der Indogermanen über die polnischen und ukrainischen Gebiete," *Germanen und Indogermanen, Bd. I, Festschrift für Hermann Hirt,* psl. 212 tt.

47 E. Wahle, *Deutsche Vorzeit,* Leipzig, 1932, psl. 66—70, 248 tt ir pastaba 61; tas pats, *Vorzeit am Oberrhein,* Heidelberg 1937, psl. 42 tt, ypač pastaba 31 ir 32; V. G. Childe, *The Aryans. A study of Indo-European Origins,* London, 1926; T. Sulimirski, „Die schnurkeramischen Kulturen und das indoeuropäische Problem," *La Pologne au VII e Congrès internat. des Sciences historiques,* Varsovie, 1933, I, psl. 287—308; G. Rosenberg, *Kulturströmungen in Europa zur Steinzeit,* Kopenhagen, 1931, psl. 171

48 H. Kühn, *Die vorgeschichtliche Kunst Deutschlands,* Berlin, 1935, psl. 61—62.

49 H. Güntert, *Der Ursprung der Germanen,* Heidelberg, 1934, psl. 26 tt.

50 W. Gaerte, „Die neolithische Ostpreussenhacke mit Schlangenkopf, ihre Entwicklung und Verbreitung," *Elbinger Jahrbuch,* Heft 3, 1923, psl. 140 tt; tas pats, „Die ostbaltische Erdhacke mit Schlangenkopf und ihre europäischen Beziehungen," *Prussia, 30:* 1, Königsberg Pr. 1933, psl. 241—254; M. Ebert, „Litauische Hacke," Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. VII,* psl. 301; C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, psl. 153 tt. Lietuvoje, kur rasta gyvatgalvių kaplių, pažymėtinos šios vietos: 1) *Būtėnai,* Šimonių vls., Panevėžio aps. (Panevėžio muziejuje), 2) *Genionys,* Onuškio vls., Trakų aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 34), 3) *Kaišiadorių* apylinkė, Trakų aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 813), 4) *Kėkštai,* Brėslaujos aps. (Vilniaus u-to muziejuje), 5) *Lietuva,* tiksli radinio vieta nežinoma (V. D. kultūros muz.), 6) *Rupėkiai,* Šimkaičių vls., Raseinių aps. (penties fragmentas, V. D. kultūros muz.), 7) *Telšių* aps. (Jelgavos muziejuje, inv. Nr. 223) ir 8) *Zervynos,* Gardino aps. (Vilniaus u-to muz.). Toliausiai į vakarus, maloniu cand. prähist. L. Kiliano (Karaliaučiuje) pranešimu, gyvatgalvis kaplys rastas *Kösline* (Pamaryje).

51 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen," l. c., lentelė tarp psl. 88—89.

52 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg, 1929, psl. 54 tt.

53 C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I,* psl. 174—175.

54 C. Engel, *Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memmellandes,* Memel, 1931, psl. 21.

55 Prieš kelerius metus, E. Šturmui rašant Eberto Reallexikone apie žalvario amžių Lietuvoje, buvo žinomas tik 21 radinys iš 14 vietų. Plg. M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. XIII,* psl. 6—7.

56 J. Puzinas, „Bronzos arba žalvario amžius." *Lietuviškoji Enciklopedija, t. IV,* 1935, psl. 773—792; tas pats, „Žalvario amžius Lietuvoje." *Gimtasai Kraštas* 1935, Nr. 3—4, psl. 321—328. E. Šturms, nagrinėdamas Rytų Pabaltijo žalvario amžių, yra didelę Lietuvos radinių dalį gražiai įterpęs į bendrus šio laikotarpio Rytų Pabaltijo kultūros rėmus. Plg.: E. Šturms, „Die bronzezeitlichen Funde in Lettland," *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum,* Riga, 1930, psl. 103—144; tas pats, „Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze — und frühen Eisenzeit." *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1932,* psl. 245—277; tas pats, „Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum," *Vorgeschichtliche Forschungen,* Heft 10, Berlin, 1936, 155 psl.

57 E. Tyszkiewicz, *Badania archeologiczne*, Wilno, 1850, psl. 60, tabl. I: 3; K. Tyszkiewicz, *O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej*, Berlin, 1868, psl. 192—193, 260; J. R. Aspelin, *Antiquités du Nord Finno-Ougrien, I,* Helsinki, 1877, psl. 93, pieš. 397 (kotinis durklas pieštas pagal E. Tiškevičių, tačiau radinio vieta nurodytas Kaunas); *Wiadomości Archeologiczne, t. I,* 1873, psl. 26; *Katalog Vilenskogo Muzeja 1885, otd. B,* Nr. 1; F. V. Pokrovskij, *Vilenskij Muzej drevnosti*, 1892, tab. III: 1; tas pats, Archeologičeskaja karta Kovenskoj gub., psl. 114; K. Grewingk, *Heidnische Gräber Lithauens* etc., psl. 151, 199: M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. XIII,* Taf. 4 a (E. Sturm). Kur dabar šis kotinis durklas yra, nežinoma.
58 E. Šturms, „Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum," psl. 31.
59 W. Szukiewicz, „Przedmioty bronzowe." *Swiatowit, I,* 1899, psl. 71—75, pieš. 52; W. Szukiewicz, „Sklad chemiczny bronzów przedhistorycznych, znaliezionych na Litwie i Rusi Litewskiej." *Rocznik Towarzystwa Przyjaciól Nauk w Wilnie 1911—1914, t. V,* Wilno, 1914, psl. 31; M. Ebert, *Reallexikon, Bd. XIII,* Taf. 4 b. Vienas kirvukas (didesnis) yra Vilniaus muziejuje, antras buvo nusiųstas į Archeologijos komisiją Petrapilyje.
60 J. Kostrzewski, „Z badań nad osadnictwen wczesnej i środkowej epoki bronzowej na ziemiach polskich" *Przegląd Archeologiczny, t. II, 2,* 1923, psl. 198, Nr. 159. Radinys yra Lubomirksių muziejuje, Lvove (inv. Nr. 166).
61 E. Šturms, l. c., psl. 13—14.
62 Kirvis yra Biržų muziejuje.
63 Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešist. skyr. inv. Nr. 916.
64 V. D. kultūros muziejaus priešist. skyr. inv. Nr. 886.
65 *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*, Mitau, 1899, psl. 31; M. Ebert, „Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland, 1913." *Prähistoriche Zeitschrift, Bd. V,* 1913, psl. 500.
66 E. Šturms, l. c., psl. 14.
67 E. Šturms, l. c., psl. 56 tt, Taf. 10 g. Radinys yra V. D. kultūros muziejuje, inv. Nr. 631:2; Notėnų kirvis yra kun. Kuprio nuosavybėje (Kretingoje).
68 E. Šturms, l. c., psl. 42—43, Taf. 10 f. Smeigtas yra V. D. kultūros muziejuje, inv. Nr. 631:1.
69 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 633.
70 Biržų muziejuje.
71 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 816:1.
72 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 632.
73 Prussia muziejus, Karaliaučiuje.
74 Prussia muziejus, inv. Nr. V. S. 290, Nr. 8391a (1907).
75 Dresdeno muziejuje.
76 *Schriften der Physik. — Ökonomischen Gesellschaft, Bd. 28,* psl. 12 ir Bd. 29, psl. 25. Radinys yra kažkur dingęs.
77 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 634.
78 Prussia muziejaus inv. Nr. 13568—13570; E. Šturms, l. c., Taf. 20 k.
79 Drezdeno muziejuje.
80 V. D. kultūros muziejuje.
81 Radinys yra Stockholmo muziejuje, inv. Nr. 6565:13, plg. C. Schmidto rankraštį „Necrolituanica" 1863 m., Nr. 283 ir E. Šturms, l. c. Taf. 9 d.
82 M. Ebert, *Reallexikon,* Bd. XIII, psl. 7, Taf. 4:g-i. Kalavijai yra Lietuvių mokslo d-jos muziejuje, Vilniuje.
83 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 816:2.
84 E. Šturms, l. c., psl. 60 tt, 100—102, Taf. 15:a-m.
85 E. Šturms, l. c., Taf. 22 a-b.
86 E. Šturms, l. c., psl. 100, 146, Taf. 20a, plg. dar *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Bd. 22,* psl. 424 tt. (A. Bezzenberger ir F. Peiser).

87 A. M. Tallgren, „A bronze statuette from Lithuania," *Senatne un Maksla II,* 1938, psl. 56—63; Helsinkio muziejuje, inv. Nr. 4802:2.
88 M. Ebert, *Reallexikon, Bd. 13,* psl. 7, Taf. 4 e-d. Lobis yra Stockholmo muziejuje, inv. Nr. 6565:14—16; A. M. Tallgren, „The Arctic Bronze Age in Europa," *Eurasia Septentrionalis Antiqua, XI,* 1937, psl. 30 tt; tas pats, „Die sog. Mälaräxte der ostbaltischen Bronzezeit," *Liber Saecularis,* l. c., psl. 721—726.
89 C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, psl. 249, pastaba 661.
90 Lapinsko nuosavybėje (Lekemės km., Plungės vls.).
91 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 635.
92 Valstyb. Berlyno muziejus, inv. Nr. Ia, 160.
93 *Mannus, Erg. Bd.,* VIII, psl. 107, pieš. 12a.
94 Valstyb. Berlyno muziejus, inv. Nr. II, 2894.
95 Prussia muziejus Karaliaučiuje, inv. Nr. 2081; C. Engel, *Vorgeschichte der altpr. Stämme,* I, Taf. 118Ab.
96 C. Engel, l. c., Taf. 118Ah.
97 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 979.
98 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 887.
99 Klaipėdos krašto muziejus, inv. Nr. 829.
100 A. Zaborski, „Cmentarzysko w Poszuszwiu w pow. i gub. Kowieńskiej," — *Światowit, VI,* 1905, psl. 147. Radinys yra Lenkų mokslo bičiulių d-jos muziejuje Vilniuje.
101 Marijampolės sodžiaus muziejuje, inv. Nr. 593.
102 W. Szukiewicz, „Przedmioty bronzowe," *Światowit, I, psl. 74, pieš. 53.*
103 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 637.
104 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 638.
105 C. Engel, l. c., Taf. 118 A g. Radinys yra Prussia muz., inv. Nr. 267.
106 Prussia muziejus, inv. V, 330, 8436 d.
107 *Mannus, Erg. Bd. VIII,* psl. 107, pieš. 12 b. Prussia Muz. inv. Nr. 2021.
108 W. Szukiewicz, „Przedmioty bronzowe," l. c., psl. 74, pieš. 54.
109 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 636.
110 C. Engel, l. c., psl. 253. Prussia muziejus.
111 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 980:1—6.
112 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 640:1—10.
113 Dalis lazdučių yra Šiaulių „Aušros" muziejuje, kita dalis V. D. kultūros muziejuje.
114 C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I,* psl. 212—214; E. Šturms, „Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum," psl. 132, 145.
115 C. Engel, l. c., psl. 200, 207.
116 L. Kilian, „Zum Ursprung der Balten," *Altpreussen,* 3: 2, 1938, psl. 40. Autorius ir Rytų Pamario kraštą laiko baltišku.
117 L. Kiliano pranešimas žodžiu, plg. išnašą 50.
118 C. Engel, *Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums,* Riga 1933, psl. 7; *Latviešu Kultūra Senatnē,* Riga 1937, psl. VII (Fr. Balodis).
119 E. Šturms, „Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum," psl. 100—102 (čia nurodyta ir literatūra).
120 Žinios iš V. D. kultūros muziejaus archyvo, plg. Pav. 17:3.
121 *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 22,* psl. 39 tt; t. 23, psl. 85 tt ir t. 21, psl. 86.
122 H. Arbman, „Zur Kenntnis der ältesten Eisenzeit in Schweden," *Acta Archaeologica, V: 1—2,* Köbenhavn, 1934, psl. 41—48; B. Nerman, *Die Herkunft und die frühesten Auswanderungen der Germanen.* Stockholm 1924, psl. 18 tt.
123 B. Nerman, *Die Herkunft* etc., psl. 34 tt.
124 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* Königsberg, Pr. 1937, psl. 96—97, 105, 122, 124.
125 *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 21,* psl. 85; A. Bezzenberger, *Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens.* Königsberg 1904, psl. 20; H.

Moora, *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., I,* Tartu, 1929, psl. 4, Abb. 1. Radinys yra Prussia muziejuje, inv. Nr. V, 7216.

126 *Sitzungsberichte der Altertumsgesell. Prussia, 21,* psl. 85, pieš. 9.

127 V. D. kultūros muziejus.

128 *Sitzungsberichte der Altertumsgesell. Prussia, 18,* psl. 82—85, Abb. 25 ir sąs. 19, psl. 246.

129 Kasinėjimų medžiaga ir apyskaita yra V. D. kultūros muziejuje. Plg. dar: P. Tarasenka, „Apeiginiai Lietuvos piliakalniai", *Židinys,* 1934, psl. 409 tt.; tas pats, „Mielanų piliakalnis." *Gimtasai Kraštas,* 1934, Nr. 2, psl. 85—86.

130 L. Krzywicki, „Poslednije momenty neolitičeskoj epochi v Litve. Die letzten Momente des Neolythes in Litauen," *Sbornik v čest semidesiatiletija prof. Dm. N. Anučina,* Moskva, 1913, psl. 301—318; tas pats, „Grodziska górno — litewski. Dukszty — Worańce," *Pamiętnik Fizyograficzny, t. XXII:* V, Warszawa 1914, psl. 13—32; tas pats, „Grodziska górno — litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami." *Pamiętnik Fizyograficzny, t. XXIV,* 1917, psl. 1—42; tas pats, „Pilkalnia pod wsią Petraszunami," *Rocznik Towarzystwa Przyjaciól Nauk w Wilnie, t. V,* Wilno 1914, psl. 1—27; tas pats, „Pilkalnie na Litwie." *Studja Staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera,* Kraków, 1928, psl. 154—172.

131 V. Ginters, „Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi," *Senatne un Maksla, IV,* 1936, psl. 99—100, pav. 12.

132 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., I,* Tartu, 1929, psl. 24 tt.

133 A. M. Tallgren, „Zur Einwanderung der Esten." *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1912—1920,* Tartu, 1921, psl. 191.

134 Du egz. paskelbti: M. Makarenko, „Zabytki przedhistoryczne gub. Kòwieńskiej," *Kwartalnik Litewski, t. II,* 1910, Tab. V.

135 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 657:3—4.

136 H. Moora, *Die Eisenzeit Lettlands, II,* Tartu, 1938, psl. 472—473, Abb. 70:2.

137 J. Puzinas, „Lietuvos kapinynams prašnekus." *Naujoji Romuva,* 1937, Nr. 33—34; tas pats, „Šių metų kasinėjimams pasibaigus." *Jaunoji Karta,* 1937, Nr. 49.

138 M. Makarenko, Zabytki, l. c., Tab. V ir VI.

139 *Latviešu Kultūra Senatnē,* Riga, 1937, Tab. XVIII:6.

140 V. D. kultūros muziejus, inv. Nr. 697:7.

141 Linkūnuose (kape Nr. 354) surasta lygiai tokių pačių raudonų emalinių karolių su augaliniu raštu (šakele) kartu su akine šalutinės prūsų serijos sege, smarkiai prifiliuota sege ir masyviomis apskrito bei apvalainio pjūvio žalvarinėmis apyrankėmis. Tilžėje (Splitter) atsitiktinai surasta tokių pat karolių, o netoliese aptikta panoninės kilmės segė, panaši į Adakavo (Skaudvilės vls., Tauragės aps.) segę, esančią Jelgavos muziejuje (plg., *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst,* Mitau, 1883, psl. 35, Taf. II: a—d). Linkūnų ir Tilžės karoliai yra Prussia muziejuje, Karaliaučiuje.

142 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg, 1929, psl. 166, Abb. 117: d, f.

143 O. Almgren, *Die ältere Eisenzeit Gotlands, 1.,* Stockholm, 1914, psl. 37, Taf. 14:226.

144 Tokių kapų, kur prie griaučių buvo aptikta padėtų akmenų, žinoma ir Latvijoje, plg.: H. Moora, „Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Ile, Kreis Jelgava, Lettland." *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum.* Rigae 1931, psl. 440, Taf. III, II, IV; tas pats, „Ausgrabungen ältereisenzeitlicher Hügelgräber im Kreise Jekabpils." *Archaiologijas Raksti I, 3,* Riga, 1928, Taf. XII ir XIII.

145 Pvz., Seredžiaus kape Nr. 10 surasta apyrankė yra to paties darbo kaip ir Lauksvyduose aptiktos juostinės apyrankės (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 652:3—4).

146 Tokia pat segė rasta Noruišių pilkapiuose, Kelmės vls., Raseinių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 647:2); plg. dar pav. 51:1—3.

147 *Scriptores Rerum Prussicarum, I,* psl. 54.

148 V. D. kultūros muziejaus inv. Nr. 889

149 Prussia muz. Karaliaučiuje inv. Nr. V, 8880 (1 egz.).

150 *Materialy po archeologii Rossii, Nr. 4. Drevnosti Severo-Zapadnago kraja,* t. I: 1, 2. Peterburg, 1890, psl. 50, Tabl. VIII, pieš. 1, 2 ir 3; *Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj Archeologii Imperatorskago Russkago Archeologičeskago Obščestva, t. XI,* S. Peterburg, 1915, psl. 194, tabl. IX; H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* Abb. 39 (2 egzemplioriai).

151 A. M. Sementovskij, *Beloruskija drevnosti,* I, S. Peterburg, 1890, psl. 73, pav. 46.

152 B. Tarvydas, „Šiaulių Kraštotyros d-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais." *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., Nr. 4, psl. 1—17, pav. 1, 2, 4, 6:5, 15 ir 16.

153 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., psl. 3, pav. 1.

154 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., psl. 4, pav. 2.

155 B. Tarvydas, Šiaulių kraštotyros d-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais, l. c., pav. 3, 5, 6:1—4, 7—14.

156 B. Tarvydas, l. c., psl. 8, pav. 7.

157 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., psl. 7, pav. 6:4 ir psl. 13, pav. 14.

158 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 314.

159 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., pav. 6:3 ir 8 (viršuje).

160 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., pav. 5 ir 9.

161 *Šiaulių Metraštis,* 1933, pav. 3 (viršuje, dešinėje).

162 *Šiaulių Metraštis,* 1933, pav. 3 (viršuje, kairėje).

163 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 81.

164 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., pav. 8, 9, 10 ir 14.

165 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., pav. 10.

166 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., pav. 7.

167 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., pav. 14.

168 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., pav. 10.

169 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., pav. 10, 11.

170 *Šiaulių Metraštis,* 1933 m., pav. 5, 8, 9.

171 Apie 1935 metų Eigulių II kapinyno tyrinėjimus esu rašęs V. D. universiteto *Medicinos fakulteto darbuose,* t. IV, 1—3 knygos. Kaunas 1937, psl. 3—10, pav. 1—7.

172 Medžiaga yra V. D. kultūros muziejuje, inv. Nr. 644:1—6; 645:1—9; 646:1—9; 647:1—10; 648:1—11 ir kt.

173 Apie emaliuotus dirbinius Lietuvoje rašė: A. A. Spicyn, „Predmety s vyjemčatoju emalju." *Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj Archeologii Imp. Russk. Archeol. Obščestva, t. V: v. I,* S. Peterburg, 1903, psl. 149 tt., pav. 181:15, 184, 186, 187, 222, tabl. XXVI ir XXVIII:3; H. Moora, „Zur Frage nach der Herkunft des ostbaltischen emailverzierten Schmucks." *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, XL,* Helsinki, 1934, psl. 75—90, Abb. 4, 15—16; tas pats, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 100—118, Abb. 20:2—3. Literatūra apie emaliuotus dirbinius Prūsuose ir kt. nurodyta: C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* Königsberg Pr. 1937, psl. 162—163.

174 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 105 tt, Abb. 20:1 ir 21:1—2.

175 Plg.: A. A. Spicyn, „Predmety s vyjemčatoju emalju," l. c., psl. 149 tt; A. Hackman, „Die Emailfibel von Wärilä im Ksp. Pälkäne." *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, XXVI,* Helsinki, 1912, psl. 213 tt.; T. J. Arne, *Det stora Svitjod,* Stockholm, 1917, psl. 29 tt; A. M. Tallgren, *Zur Archäologie Eestis, I,* Dorpat, 1922, psl. 120 tt; H. Moora, *Die Vorzeit Estlands,* Tartu, 1932, psl. 20.

176 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 110—113.

177 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 365—366.

178 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* Königsberg, Pr. 1937, psl. 134, Text-Karte 23; C. Engel, „Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weichsel und finnischem Meerbusen und ihr Verhältnis zueinander." *Prussia, Bd. 30:* I, Königsberg, 1933, psl. 264 tt.

179 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 600, 613.

180 Plg. žemėlapį: F. W. Putzger, *Historischer Schul-Atlas,* 1931, psl. 38—39.

181 V. Ginters, „Romas imports Latvijā." *Senatne un Māksla, II,* 1936, psl. 51, pav. 3:2, 4—7; psl. 53, pav. 4:2—3; psl. 55, pav. 5:2, 6.

182 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* žemėlapiai XV ir XVI.

183 Vokiečių proistorinėje literatūroje šiai kultūros grupei pažymėti yra vartojamas „Nemuno kultūros" (Memelkultur) terminas. Man atrodo, kad gal būtų tiksliau „Nemuno kultūrą" vadinti vakarinės Lietuvos plokštinių kapų kultūrine grupe, nes šios kultūros kapinynų randame ne tik palei žemutinį Nemuną, ypač Klaipėdos krašte, bet taip pat didelėje Žemaičių dalyje ir pietų vakariniame Kurše. Šios kultūros centras yra vakarinėje Lietuvoje.

184 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker,* psl. 149, Textkarte 23.

185 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* Kartenbeilage I.

186 R. Šnore, „Latvijas aisvēstures kartes, I. Agrais un vidējais dzelzs laikmets (1—8 g. s. pēc Kr.)." *Acta Universitatis Latviensis Philologorum et Philosophorum Ordinis Series, tomus I, Supplementum II,* Rigae, 1936, žemėlapis I; H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II, Kartenbeilage II.*

187 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 635.

188 K. Būga, „Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė." *Tauta ir Žodis,* I, psl. 3; tas pats, *Kalba ir Senovė,* Kaunas, 1922, psl. 60—76.

189 Plg. Lietuvoje surastų Romos monetų sąrašą pas H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 581—583. Klaipėdos krašte surastas monetas trumpai yra aprašęs: S. Bolin, „Die Funde römischer und byzantinischer Münzen in Ostpreussen." *Prussia, Heft 26,* Königsberg, Pr. 1926, psl. 223, 227—232.

190 V. Ginters, „Romas imports Latvijā," *Senatnē un Māksla, II,* 1936 psl. 47—61.

191 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* psl. 207.

192 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 591—592.

193 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 277, 314, 624 (pastaba 2).

194 T. J. Arne, *Det stora svitjod,* Stockholm, 1917, psl. 14 tt.

195 Plg. jo darbus: *Kalbų mokslas bei mūsų senovė,* Kaunas, 1913 [*Rinktiniai raštai,* I, 1958, p. 401—418]; *Kalba ir Senovė,* Kaunas, 1922 [*RR,* II, 1959, p. 7—328]; „Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė." *Tauta ir Žodis, I,* 1923, psl. 1—20 [*RR,* III, 1961, p. 493—517]; „Aistiškos kilmės Gudijos vietovardžiai." *Tauta ir Žodis, I,* psl. 20—44 [*RR,* III, p. 518—550]; *Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje,* Kaunas, 1924 [*RR,* III, p. 728—742]; (tas pat vokiškai: „Die Vorgeschichte der aistischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung." *Streitberg — Festgabe,* Leipzig, 1924, psl. 22—36) ir kt.

196 *Tauta ir Žodis,* I, psl. 6, 44; [*Rinktiniai raštai,* III, 1961, p. 499—500, 550].

197 *Tauta ir Žodis,* II, psl. 103; [*RR,* III, p. 590—591].

198 Ipatijaus kronikoje rašoma, kad 1147 m. vidurinės Rusijos kunigaikštis Sviatoslavas ėjęs „Smolenskuju volost' vojevati" ir „šed Sviatoslav i vzia liudi *Goliad' verch Porotve*".

199 Max Vasmer, „Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme." *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse,* Berlin, 1932, t. XXIV, psl. 637—666.

200 Max Vasmer, „Beiträge," l. c., psl. 664.

201 „Drevnosti basseinov reki Oki i Kamy." *Materialy po archeologii Rossii, Nr. 25,* S. Peterburg, 1901, Tabl. XVII, XVIII ir kt.

202 C. Engel, „Die Ostausbreitung der baltischen Völker in vorgeschichtlicher Zeit." *Germanen — Erbe,* 2: 12, 1937, psl. 335—338; tas pats, „Die vorgeschichtliche Ostgrenze der baltischen Völker." *Forschungen und Fortschritte, Nr. 5,* 1938, psl. 49—51; tas pats, „Die baltische Besiedlung Weiss — und Mittelrusslands in vorgeschichtlicher Zeit." *Literarum Societas Esthonica 1838—1938, Liber Saecularis, II,* Tartu, 1938, psl. 904—910.

203 Plg. psl. 221.

204 Žiūr. psl. 255—256.

205 Žiūr. psl. 261—262.
206 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 150, 151, 156—160, pav. 23:1, žem. XII.
207 Trumpai apie 1935 m. Eigulių II kapinyno kasinėjimus esu rašęs *Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto darbuose,* IV: 1—3, 1937, p. 3—10, pav. 1—7.
208 Žiūr. psl. 253—254.
209 Panašaus tipo antkaklė, tik kitaip ornamentuotomis deželėmis, yra rasta Semboje, plg. W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* psl. 237, Abb. 181 c.
210 Kapas Nr. 46, plg. pav. 43:6.
211 V. D. kultūros muz. inv. Nr. 699:14—15.
212 Žiūr. psl. 259.
213 Žiūr. psl. 262—263.
214 Žiūr. psl. 267.
215 1935 m. Eigulių II griautinės medžiagos tyrinėjimai yra paskelbti: J. Žilinskas ir R. Masalskis, „Senojo geležies periodo Lietuvos gyventojų kaukolių studija (kaukolės dėžės evoliucija ir rasinė priklausomybė)," *V. D. U-to Medicinos Fakulteto Darbai, t. IV: 1—3,* Kaunas, 1937, psl. 1—195.
216 J. Žilinskas ir R. Masalskis, „Senojo geležies periodo Lietuvos gyventojų kaukolių studija," l. c., psl. 19.
217 J. Žilinskas ir R. Masalskis, l. c., psl. 39—40.
218 J. Žilinskas ir R. Masalskis, l. c., psl. 82.
219 B. Tarvydas, „Uogučių senkapis," *Gimtasai Kraštas,* 1936, Nr. 2—4, psl. 527—529, pav. 28 ir 29. Kasinėjimų medžiaga yra V. D. kultūros muziejaus priešistoriniame skyriuje, inv. Nr. 663:1—28; 664:1—8; 665:1—9; 666:1—5; 667:1—5.
220 Žiūr. psl. 256—257.
221 Antkaklė žalvarinė, suktinis lankelis gana plonas (V. D. kultūros muziejaus inv. Nr. 715:1).
222 Prie Šaukoto surastos sidabrinės antkaklės suktinis lankelis per vidurį yra kiek storesnis, bet į galus plonėja (V. D. kultūros muziejaus inv. Nr. 762).
223 Žiūr. psl. 263.
224 Žiūr. psl. 269.
225 Kapas Nr. 14 Radinys yra Prussia muz. Karaliaučiuje.
226 Viena gana gerai išlikusi medžiaginė kepurėlė, papuošta žalvarinėmis išgaubtomis plokštelėmis ir įvijomis, buvo rasta Šernų kapinyne, Klaipėdos aps. Plg. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Heft 17,* psl. 147 tt; Taf. XIII ir W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* psl. 245, Abb. 188.
227 Ypač daug apgalvių buvo surasta suardytame Pašušvio kapinyne (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 715:15—32; plg. dar Światowit VI, tab. VIII). Be to, panašaus tipo apgalvių fragmentų rasta šiose vietose: *Beržuose,* Dotnuvos vls., Kėdainių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 748:4), *Trivalakiuose,* Pašvitinio vls., Šiaulių aps. (pav. 58:1, V. D. kultūros muz. inv. Nr. 738:24), *Leporuose,* Kriukų vls., Šiaulių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 950:3), *Gibaičiuose,* Meškuičių vls., Šiaulių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 1102:4), už *Joniškio,* Šiaulių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 745), *Šiaulių* aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 711:5—6) ir *Plūciuose* (Klaipėdos aps.), kape Nr. 115 (Prussia muz., Karaliaučiuje).
228 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 470 tt.
229 Pastarojo tipo antkaklių surasta: 2 *Paprūdžiuose,* Kelmės vls., Raseinių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 700:3 ir 714:1) ir 2 *Užpelkiuose,* Platelių vls., Kretingos aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 662:2—3). Panašių antkaklių taip pat su 6 profiliuotais žiedeliais, tik su viena dėžele, surasta *Plūciuose* (Oberhof), Klaipėdos aps. (Prussia muz.).
230 Plg. antkaklę, surastą *Rokėnuose,* Salako vls., Zarasų aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 658:17).
231 *Paprūdžiai,* Kelmės vls., Raseinių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 714:3); *Stačiūnai,* Meškuičių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.), *Gibaičiai,* Meškuičių vls. (*Šiaulių*

Metraštis, 1933, pav. 6:3 ir 8 viršuje) ir sid. antkaklės dalis, rasta *Paežerio* km., Skaudvilės vls., Tauragės aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 969:1). Be to, šio tipo antkaklių rasta ir Klaipėdos krašte, plg. H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 311 tt.

232 *Upytė,* Naujamiesčio vls., Panevėžio aps. (plg. pav. 43:7; V. D. kultūros muz.), *Skineikiai,* Dusetų vls., Zarasų aps. (V. D. kultūros muz.), *Pašušvys,* Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 715:57) ir *Dubysos* krante (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 749:32).

233 *Kalniškiai,* Ariogalos vls., Kėdainių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 686:1).

234 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 317—319.

235 *Materialy po archeologii Rossii, t. I, vyp. I,* S. Peterburg,1890, psl. 50, pieš. 1—3 ir tab. XIII; H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* pav. 39.

236 *Plūciuose* (Oberhof), Klaipėdos aps. (kapas Nr. 132, Prussia muz.), *Uogučiuose,* Platelių vls., Kretingos aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 664:1), *Linksmėnuose,* Joniškio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.), *Šukionyse,* Stačiūnų vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.), 3 *Gibaičiuose,* Meškuičių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.), *Leporuose,* Kriukų vls., Šiaulių aps. (Jelgavos muz.), *Lygumų* apylinkėse, Šiaulių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 983), *Būriškyje,* Papilės vls., Šiaulių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 676), *Dubysos* krante, Raseinių aps., (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 743:1), *Pašušvyje,* Krakių vls., Kėdainių aps. (Lenkų mokslo bičiulių d-jos muz. Vilniuje) ir viena,greičiausiai vidurinio geležies amžiaus pabaigos, *Stačiūnuose,* Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.).

237 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 322 tt.

238 Antkaklių pergniaužtiniais galais surasta šiose vietose: 3 *Draustiniuose,* Gudžiūnų vls., Kėdainių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 721:1, 3 ir 5), 2 *Pašušvyje,* Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 715:50 ir Lenkų mokslo bičiulių d-jos muz. Vilniuje, lent. VI), 2 *Panevėžio* apylinkėse (Panevėžio muz.), 1 *Migoniuose,* Pasvalio vls., Biržų aps. (Biržų muz.) ir 1 *Vėžlaukyje,* Šiluvos vls., Raseinių aps. (Kėdainių muz.). Be to, gimininga ruoplinė antkaklė buvo rasta *Endriūnuose,* Panemunio vls., Rokiškio aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 1090:2) ir *Akmenėje,* Šiluvos vls., Raseinių aps. (V. D. kultūros muz.).

239 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 343 tt; V. Ginters, „Daugmales pilskalna 1936, g. izrakumi." *Senatne un Māksla, IV,* 1936, pav. 10:1.

240 E. Šnore, „Jauni vidējē dzelzs laikmeta kapu atradumi Zemgalē." *Senatne un Māksla, t. III,* 1937, psl. 85, pav. 3:1.

241 Antkaklės greičiausiai rastos *Dūkšte* (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 750:46 ir 750:4).

242 N. Åberg, *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit,* Uppsala,1919, psl. 12 tt, žem. I.

243 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 132 tt.

244 N. Åberg, *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit,* psl. 13.

245 N. Åberg, *Ostpreussen,* l. c., psl. 12—13, žem. I. Šio tipo segių po 2 egz. surasta Latvijoje ir Estijoje (H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 136—138).

246 N. Åberg, *Ostpreussen,* l. c., psl. 12 tt, žem. I.

247 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 138 tt; psl. 138 ir 140 yra sužymėta didelė dalis ir Lietuvoje rastų vėlyvojo tipo žieduotųjų segių.*

248 *H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 140—141.

249 N. Åberg, *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit,* psl. 53 tt.

250 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 145 tt.

251 N. Åberg, *Ostpreussen* etc., l. c., žem. III.

252 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 144 tt.

253 N. Åberg, *Ostpreussen* etc., l. c., psl. 120 tt, žem. VII.

254 Šio tipo segių surasta: 2 *Pašušvyje,* Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 715:11, 13), 1 *Glitėnuose,* Krekenavos vls., Panevėžio aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 726:6), 1 *Pagrybiuose,* Kaltinėnų vls., Tauragės aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 709:27), 1 *Skomantuose,* Švėkšnos vls., Tauragės aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 719:2),

2 *Rubokuose,* Šilutės aps., 1 *Laistuose,* Klaipėdos aps. ir 2 *Plūciuose,* Klaipėdos aps. (plg. N. Åberg, *Ostpreussen* etc., l. c., psl. 121).

255 *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896,* Riga, 1896, Taf. 5:6.

256 B. Nerman, *Die Völkerwanderungszeit Gotlands,* Stockholm, 1935, psl. 70, Taf. 37:376—378.

257 N. Åberg, *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit,* psl. 125 tt, žem. VIII.

258 1 *Dubysos* pakrantėse, Raseinių aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 743:4), 1 *Vinkšnėnuose,* Šiaulių vls. (pav. 63:7), 1 *Trivalakiuose,* Pašvitinio vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 738:2), 1 *Gibaičiuose,* Meškuičių vls. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 1102:2), 1 *Linksmėnuose,* Joniškio vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz.), 1 *Kurmaičiuose,* Joniškio vls. (Šiaulių „Aušros" muz.), 1 *Pagrybiuose,* Kaltinėnų vls. (pav. 63:10, V. D. kult. muz. inv. Nr. 709:25), 1 *Paežerio* km., Skaudvilės vls., Tauragės aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 969:4) ir 3 *Dreižiuose,* Priekulės vls., Klaipėdos aps. (pav. 63:8—9, V. D. kult. muz. inv. Nr. 892:1—2 ir 892:3). Kitos šio tipo segės, surastos Klaipėdos krašte, yra nurodytos: N. Åberg, *Ostpreussen,* l. c., psl. 128 ir 139 tt.

259 Abi segės yra V. D. kultūros muziejuje (inv. Nr. 662:4 ir 661:9). Anksčiau žvaigždžiakojų segių buvo surasta ir Klaipėdos krašte: *Rambyne, Plūciuose* ir *Šernuose* (plg. N. Åberg, *Ostpreussen* etc., l. c., psl. 162).

260 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 153.

261 N. Åberg, *Ostpreussen* etc., l. c., psl. 29 tt, 158—161 ir žem. II.

262 H. Moora. *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 151 tt.

263 Visos segės yra V. D. kultūros muziejuje (inv. Nr. 1129:11, 896:7 ir 971).

264 *Latviešu Kultūra Senatnė,* Riga, 1937, tab. XXVIII:7.

265 Daugiausia lankinių segių trikampe kojele surasta *Pašušvyje,* Krakių vls., Kėdainių aps. V. D. kultūros muziejuje yra 6 segės (inv. Nr. 715:3, 38, 42, 44, 55 ir 65) ir keletas segių Lenkų mokslo bičiulių d-jos muz. Vilniuje (plg. *Światowit,* t. VI, tab. IX ir X). Nemažiau kaip 7 seges yra suradęs I. S. Abramovas *Panevėžio* aps. 1909-10 m. kasinėjimų metu (plg. *Otčet Imp. Arch. Kom. za 1909-10 god,* psl. 170 tt.). Toliau jų surasta dar šiose vietose: 1 *Plaučiškiuose,* Rozalimo vls., Panevėžio aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 985), 1 *Vosgėliuose,* Dusetų vls., Zarasų aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 974:3), 1 *Alytaus* apylinkėje (A. Hackman, *Die ältere Eisenzeit in Finnland,* Helsingfors, 1905, pav. 133), 1 buv. Vilniaus gub. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 751:12), 1 *Pamūšyje,* Vilniaus-Trakų aps. (Światowit, t. II, psl. 12, pav. 14) ir 1 rad. vieta nežinoma (V. D. kult. muz. inv. Nr. 749:4).

266 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 156 tt.

267 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 202 tt.

268 Ankstyvo tipo smeigtukų daugiau apskritomis buoželėmis rasta: *Upytėje,* Naujamiesčio vls., Panevėžio aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 984:3), *Gibaičiuose,* Meškuičių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.), *Linkaičiuose,* Joniškio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.) ir 2 *Pašušvyje,* Krakių vls., Kėdainių aps. (Światowit, t. VI, tab. VII ir VIII). Nuokamieniomis buoželėmis: 1 *Raseinių* aps. (R. Šnore, „Dzelzs laikmeta latviežu rotas adatas." *Latviešu Aizvēstures Materiāli, I,* Riga 1930, tab. XI:14), 1 *Kušeliškėje,* Šiluvos vls., Raseinių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 746:2), 2 *Paklibakiuose,* Šaukėnų vls., Šiaulių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 671:1 ir R. Šnore, l. c., tab. XI:21), 1 *Paudruvės* km., Joniškio vls., Šiaulių aps. (R. Šnore, l. c., tab. XI:9), 1 *Petroniuose,* Žeimelio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.), 2 *Rudiškiuose,* Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.) ir 1 *Paežerio* km., Skaudvilės vls., Tauragės aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 969:2).

269 *Linksmėnai,* Joniškio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz., pav. 65:5), *Jauneikiai,* Joniškio vls. (V. D. kultūros muz.), *Ringuvėnai,* Kuršėnų vls., Šiaulių aps. (R. Šnore, l. c., tab. XI:17), *Padubysio* vls., Šiaulių aps. (pav. 65:7, Šiaulių „Aušros" muz.), *Dovainiai,* Platelių vls., Kretingos aps. (Telšių muz.), netoli *Paprūdžių,* Kelmės vls.,

Raseinių aps. (pav. 65:6, V. D. kultūros muz. inv. Nr. 714:22), *Pašušvys,* Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 715:42) ir *Radikiai,* Lapių vls., Kauno aps. (pav. 65:8, V. D. kultūros muz. inv. Nr. 761:18).

270 Biržų muziejuje.

271 Ornamentas yra buvęs lygiai toks pat kaip *Grinertuose* (Latvijoje) surasto ratelinio smeigtuko. Plg. *Latviešu Kultūra Senatnē,* Riga, 1937, tab. XXV:8.

272 Lygiai toks pat smeigtukas yra surastas *Grinertuose,* Žiemgaloje (plg., E. Šnore, „Jauni vidējā dzelzs laikmeta kapu atradumi Zemgalē." *Senatne un Māksla, t. III,* 1937, pav. 4; *Latviešu Kultūra Senatnē,* Riga, 1937, tab. XXV:8), du *Plavniekalnyje,* tik išplota galvele (C. Engel, *Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums,* Riga, 1933, Taf. 5B:7) ir 1 *Žiemgaloje* (Valstybės ist. muz. Rygoje, inv. Nr. 8150:2).

273 A. M. Tallgren, *Zur Archäologie Eestis, II,* Tartu 1925, pav. 45; H. Moora, *Saaremaa Muinasaeg,* Tartu, 1934, psl. 41, pav. 27.

274 Daugiausia žiedinių smeigtukų surasta *Leporuose,* Kriukų vls., Šiaulių aps.: 3 meigtukai yra Šiaulių „Aušros" muz. (inv. Nr. 1108, 1118 ir 1126), 3 Jelgavos muziejuje (R. Šnore, „Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas." *Latviešu Aizvēstures Materiāli, I,* Riga, 1930, tab. IX:7 ir X:1) ir 2 V. D. kultūros muz. (pav. 67). Be to, jų surasta šiose vietose: 1 *Titvydiškėje,* Šaukėnų vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 1000:1, plg. R. Šnorė, l. c., tab. IX:8), 2 *Šiauliuose,* Vilniaus g. 289 (Šiaulių „Aušros" muz. inv. Nr. 1389 ir 1390), 2 *Pakruojaus* vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz. inv. Nr. 509 ir 510), 1 *Jonelaičiuose,* Padubysio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz. inv. Nr. 383, 1 *Kurmaičiuose,* Joniškio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz. inv. Nr. 22), 1 *Jauneikuose,* Joniškio vls. (Šiaulių „Aušros" muz.), 1 *Šaukote,* Grinkiškio vls., Kėdainių aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 820:1), 1 *Degesiuose,* Vaškų vls., Biržų aps. (V. D. kult. muz. inv. Nr. 735:2) ir 2 *Šeduvos* apylinkėse (V. D. kult. muz. inv. Nr. 749:22); 1 *Sauginiuose,* Padubysio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz. inv. Nr. 1295).

275 R. Šnore, „Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas." *Latviešu Aizvestures Materiali, I,* Riga, 1930, psl. 63 tt, tab. XXVII:1.

276 E. Ariste, „Die estländischen Ringkopfnadeln." *Litterarum Societas Esthonica 1838—1938 Liber Saecularis, I,* Tartu, 1938, psl. 48 tt.

277 2 buv. *Kauno* gub. (V. D. kultūros muz. inv. Nr. 747:34—35), 2 *Petroniuose,* Žeimelio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz. inv. Nr. 712), 2 *Leporuose,* Kriukų vls., Šiaulių aps. (R. Šnore, „Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas," l. c., tab. XIII:15 ir XIV:13), 2 *Degesiuose,* Vaškų vls., Biržų aps. (Biržų muz.) ir 1 *Anduliuose,* Klaipėdos aps. (R. Šnore, l. c., tab. XV:9).

278 R. Šnore, „Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas," l. c., psl. 69 tt; M. Schmiedehelm, „Einige Funde der mittleren Eisenzeit in Estland." *Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Włodzimierza Dementrykiewicza,* Poznań, 1930, psl. 318—325.

279 *Anduliuose,* Klaipėdos aps. (R. Šnoŕe, l. c., tab. XIV:2, 14), *Pryšmančiuose,* Kretingos vls. (V. Nagevičius, „Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII—XIII amž." *Senovė, t. I,* 1935, lent. III:5).

280 Kiaurakryžmių smeigtukų surasta šiose vietose: 1 *Paudruvėje,* Joniškio vls., Šiaulių aps. (R. Šnore, l. c., tab. XVII:5), 1 *Jauneikiuose,* Joniškio vls., Šiaulių aps. (pav. 69:2, V. D. kult. muz.), 3 *Petroniuose,* Žeimelio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz., du smeigtukai su pusmėnulio pavidalo pakabomis ir grandinėlėmis), 1 *Leporuose,* Kriukų vls., Šiaulių aps. (R. Šnore, l. c., tab. XVII:7), 2 *Rudiškiuose,* Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.), 1 *Maniūšiuose,* Gruzdžių vls. (V. D. kult. muz. 768), 1 *Gibaičiuose,* Meškuičių vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz. 1102:1), 1 *Paviekiuose,* Padubysio vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz. 880:18), 1 *Pumpėnų* vls., Panevėžio aps. (pav. 69:1, V. D. kult. muz. 882), 1 *Vėžlaukyje,* Šiluvos vls., Raseinių aps. (V. D. kult. muz. 821:1), 1 *Pagrybyje,* Kaltinėnų vls., Tauragės aps. (V. D. kult.

muz. 709:28) ir 1 *Paežeryje,* Skaudvilės vls., Tauragės aps. (pav. 69:3, V. D. kult. muz. 969:3).

281 R. Šnore, „Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas," l. c., psl. 74 tt.

282 R. Šnore, „Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas',, l. c., psl. 75 tt.

283 Kryžinių apvalainėmis buoželėmis smeigtukų rasta: 1 *Linksmėnuose,* Joniškio vls., Šiaulių aps. (pav. 69:5, V. D. kult. muz.), 1 *Rudiškiuose,* Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.), 1 *Degesiuose,* Vaškų vls., Biržų aps. (Biržų muz.) ir 1 *Kiauleikiuose,* Kretingos vls. (pav. 69:4, V. D. kult. muz. 767:6). Plokščiomis buoželėmis: 1 *Leporuose,* Kriukų vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz.), 1 *Stačiūnuose,* Šiaulių aps. (V. D. kult. muz.), 1 *Šukioniuose,* Stačiūnų vls. (V. D. kult. muz.), 1 *Vaišviliškiuose,* Kelmės vls., Raseinių aps. (pav. 69:6, V. D. kult. muz. 669:6), 1 *Paulaičiuose,* Švėkšnos vls., Tauragės aps. (V. D. kult. muz. 836:62) ir 1 rad. vieta nežinoma (pav. 69:7, V. D. kult. muz. 991:4). Visai plokščiais apskritais galais kaip pav. 69:8: 1 *Pamūšyje,* Lygumų vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz.) ir 1 *Saudogaloje,* Saločių vls., Biržų aps. (Biržų muz.).

284 N. Åberg, *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit,* psl. 133 tt.

285 Storagalių apyrankių mažai pastorintais galais surasta šiose vietose: 6 *Plūciuose* (Oberhof), Klaipėdos aps. (N. Åberg, l. c., psl. 133), 1 *Laistuose* (Leisten), Klaipėdos aps. (N. Åberg, l. c., psl. 133), 1 *Mockaičiuose,* Švėkšnos vls., Tauragės aps. (V. D. kult. muz. 718:19), 1 buv. *Vilniaus* gub. (V. D. kult. muz. 751:57); storais apskrito pjūvio galais: 1 *Pašušvyje,* Krakių vls., Kėdainių aps. (sidabrinė, V. D. kult. muz. 715:69), 2 *Pašėtėje,* Šėtos vls., Kėdainių aps. (V. D. kult. muz. 679:5—6); storais, apačioje kiek paplotais galais: 2 *Pašušvyje,* Krakių vls. (V. D. kult. muz. 715:6—7), 1 *Trivalakiuose,* Pašvitinio vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz. 738:5) ir 1 radinio vieta nežinoma (V. D. kult. muz. 749:28); storais pusapvaliais galais: 5 *Pašušvyje,* Krakių vls. (V. D. kult. muz. 715:1, 18, 29 ir 53); daugiakampiais galais: 1 *Vilkyčiuose,* Klaipėdos aps. (V. D. kult. muz. 881:1), 1 *Uogučiuose,* Platelių vls., Kretingos aps. (V. D. kult. muz. 663:15), 1 prie *Dubysos,* Raseinių aps. (V. D. kult. muz. 743:8), 1 *Dvelaičiuose,* Skaisgirio vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz.), 1 *Stačiūnuose,* Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" muz.), 1 *Rudiškiuose,* Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz.), 3 *Pašušvyje,* Krakių vls. (V. D. kult. muz. 715:4—5, 58), 1 *Beržuose,* Dotnuvos vls., Kėdainių aps. (V. D. kult. muz. 748:2), 6 *Panevėžiuke,* Babtų vls., Kauno aps. (V. D. kult. muz. 699:31—34, 36), 1 *Seredžiuje,* Kauno aps. (V. D. kult. muz. 704:21), 4 *Eiguliuose II,* Pažaislio vls. (V. D. kult. muz. 708:43—44 ir 1150:9—10), 2 *Skaistkalnyje* (Jasnagurka), Krekenavos vls., Panevėžio aps. (Panevėžio muz.), buv. *Kauno* gub. (V. D. kult. muz. 747:4), 1 *Voropniškiuose,* Vileikos aps. (V. D. kult. muz. 712:5) ir 1 rad. vieta nežinoma (V. D. kult. muz. 750:85); trikampiais galais: 2 *Pašušvyje,* Krakių vls. (V. D. kult. muz. 715:39—40) ir trikampiais tuščiaviduriais galais: *Klaipėdos* aps. (V. D. kult. muz. 891) ir 1 *Draustiniuose,* Gudžiūnų vls., Kėdainių aps. (apyrankė suneriama, kaip *Katalog der Ausstellung zur Konferenz baltischer Archäologen in Riga 1930,* Riga, 1930, Taf. 29:4, V. D. kult. muz. 721:6). Klaipėdos krašte surastos storagalės apyrankės yra sužymėtos: N. Åberg, *Ostpreussen* etc., psl. 134 tt; H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 431, išnaša 2.

286 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* I, psl. 430 tt.

287 *Dūkšte* (3) Brėslaujos aps. (V. D. kult. muz. 750:97, 100), 1 *Dovainiuose,* Platelių vls., Kretingos aps. (V. D. kult. muz. 941:1), 1 *Kušeliškėje,* Šiluvos vls., Raseinių aps. (V. D. kult. muz. 746:1), 1 *Vabalninke,* Biržų aps. (V. D. kult. muz. 716:5), 2 *Degesiuose,* Vaškų vls., Biržų aps. (Biržų muz.), 1 *Zapyškyje,* Kauno aps. (V. D. kult. muz. 744), 1 *Vilkijoje,* Kauno aps. (V. D. kult. muz. 720:2), 1 *Eiguliuose II,* Pažaislio vls. (V. D. kult. muz. 708:32).

288 Trikampio pjūvio, trumpomis šoninėmis briaunomis: 1 *Biržų* aps. (V. D. kult. muz. 740:2), 1 *Papilėje,* Šiaulių aps. (Lietuvių mokslo d-jos muz. Vilniuje), 2 *Stragnuose,* Klaipėdos aps. (V. D. kult. muz. 758:11—12) ir 1 *Pašušvyje,* Krakių vls., Kėdainių aps. (Lenkų mokslo bičiulių d-jos muz. Vilniuje); tuščiavidurės, aukšta viduriniąja

trikampiška iškyla ir platesnėmis šoninėmis briaunomis: 2 *Degesiuose,* Vaškų vls., Biržų aps. (Biržų muz.), 1 *Užuožeriuose,* Šeduvos vls., Panevėžio aps. (V. D. kult. muz. 687:4), 2 *Trivalakiuose,* Pašvitinio vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz. 738:6—7), 2 *Rudiškiuose,* Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz.), 2 *Paežerio* km., Skaudvilės vls., Tauragės aps. (V. D. kult. muz. 969:5—6), prie *Dubysos,* Raseinių aps. (V. D. kult. muz. 743:6), 1 *Dūkšte* (?), Brėslaujos aps. (V. D. kult. muz. 950:5) ir 1 rad. vieta nežinoma (V. D. kult. muz. 1130:6).

289 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* psl. 440 tt.

290 *Gilvyčiai,* Padubysio vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. 668:3).

291 *Paklibakiai,* Šaukėnų vls., Šiaulių aps. (V. D. kult. muz. 671:16), *Šatrija,* Luokės vls., Telšių aps. (V. D. kult. muz. 1042:2), *Lygumai,* Šiaulių aps. (V. D. kult. muz. 923). Akmeninių skiltuvų ypačiai daug randama Latvijoje, plg. H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 569 tt.

292 *Pašušvys,* Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. kult. muz. 715:23, 26, 47).

293 V. D. kultūros muz. inv. Nr. 1129:15.

294 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Abb. 209:b.

295 *Pašušvys,* Krakių vls. (V. D. kult. muz. 715:61).

296 *Eiguliai II,* Pažaislio vls. (V. D. kult. muz. 707:38), *Voroniai,* Giedraičių vls., Ukmergės aps. (V. D. kult. muz. 736:5), *Skineikiai,* Dusetų vls., Zarasų aps. (V. D. kult. muz.) ir *Voropniškiai,* Vileikos aps. (V. D. kult. muz.).

297 V. Ginters, „Seno Zemgalu vairoga atradumi." *Senatne un Maksla, IV,* 1937, psl. 92—97, pav. 4—5.

298 Sidabrinė smarkiai profiliuota segė, rasta *Kuršiuose,* Tytuvėnų vls., Raseinių aps. (V. D. kult. muz. 656:1), apskritinė III—IV amž. segė iš *Noruišių* pilkapių, Kelmės vls., Raseinių aps. (žiūr. pav. 38:2).

299 R. Hausmann, „Der Depotfund von Dorpat," *Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des Baltischen Vorbereitenden Komitees für den XVI. Archäologischen Kongress in Pleskau 1914,* Riga, 1914, psl. 97 tt.

300 H. Moora, *Die Vorzeit Estlands,* Tartu, 1932, psl. 52.

301 Lobis yra Biržų Muziejuje. Plg. J. Puzinas, „Priešistoriniai Biržų apskrities laikai." *Lietuviškoji Enciklopedija, III,* 1935, psl. 1235.

302 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* 1937, psl. 167 tt, žem. 11.

303 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker,* psl. 181.

304 B. Nerman, *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit,* Stockholm, 1929, psl. 8.

305 B. Nerman, *Die Verbindungen,* l. c., psl. 23 tt, 181, fig. 195; tas pats, *Die Völkerwanderungszeit Gotlands,* Stockholm, 1935, psl. 127.

306 B. Nerman, *Die Verbindungen,* l. c., psl. 14—15.

307 B. Nerman, *Die Verbindungen,* l. c., psl. 34 tt; tas pats, När Seeburg upptäcktes, fynd och utgrävningar i Grobin." *Jorden Ger,* Stockholm, 1931, psl. 103—132; tas pats, „The Grobin Finds Evidence of the First Inkorporation of Gotland under the Svea Kingdom." *Acta Archaeologica, vol. III:* 2. Köbenhavn, 1932, psl. 159 tt.

308 *Latviešu Kultūra Senatnē,* Riga, 1937, psl. XII.

309 F. Balodis, „Ethnische Probleme und die archäologischen Untersuchungen der letzten Jahre in Lettland." *Latvijas Universitates Raksti, Filologijas un Filosofijas Fakultate, serija III, 2,* Riga, 1935, psl. 17 tt, žemėlapis (gale).

310 *Latviešu Kultūra Senatnē,* Riga, 1937, psl. XI.

311 Vl. Nagevičius, „Das Gräberfeld von Prižmonti." *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae, 19—23. VIII. 1930,* Rigae 1931, psl. 337—352; tas pats, „Prišmončių milžinkapis," *Naujoji Romuva,* 1931, Nr. 47—52, 1932, Nr. 2—3, 8 ir 10; tas pats, „Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VII—XIII amž. (Prymančių ir kitų vietų kasinėjimai." *Senovė, I,* Kaunas, 1935, psl. 1 tt.

312 *Senovė I,* lentelė V:1—3.

313 *Senovė I,* lentelė VII:9—11.
314 *Senovė I,* lentelė I:1—9, lentelė II:1—12.
315 *Senovė I,* lentelė III:1—5.
316 *Senovė I,* lentelė IV:1—15.
317 *Senovė I,* lentelė III:7—11.
318 *Senovė I,* lentelė VI:1—14.
319 *Senovė I,* lentelė VIII:1; III:6; VII:6—7; VIII:4.
320 *Senovė I,* lentelė VIII.
321 W. Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre,* Riga, 1936, psl. 142.
322 *Scriptores Rerum Prussicarum, II,* 1863, psl. 113.
323 *Scriptores Rerum Prussicarum, II,* psl. 620—621.
324 W. Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre,* psl. 141.
325 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* 1937, psl. 192.
326 *Scriptores Rerum Svecicarum, II,* psl. 232 tt; plg. dar: A. Vireliūnas, „Apuolė (žem. Apuolė) 853 metais." *Švietimo Darbas,* Nr. 11—12, 1923, psl. 748—758.
327 Manoma, kad Seeburgas turėjęs būti netoli Liepojos, greičiausiai dabartinio Gruobyno vietoje. Plg.: B. Nerman, „Funde und Ausgrabungen in Grobina 1929." *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae, 19—23. VIII.* 1930. Rigae 1931, psl. 204—205.
328 Jau ir anksčiau Apulia identifikuota su Apuole. Plg.: A. Bielenstein, „Le village d'Apuolé (Opoulé) dans le gouvernement de Kowno et la ville finoise Apulia (853)." *Trudy IX archeol. sjezda, t. I,* psl. 62—80.
329 A. Lideikytė-Šopauskienė, „Javai iš Lietuvos piliakalnių." *V. D. u-to Mat.-Gamtos F-to Darbai, t. IX:* 2, 1935.
330 J. Puzinas, „Įpiltis istorinių šaltinių šviesoje." *Tautos Mokykla,* Nr. 19, 1934, psl. 359—362; tas pats, „Archeologiniai Įpilties tyrinėjimai." *Tautos Mokykla,* Nr. 20, 1934, psl. 388—391.
331 Friedrich Georg von Bunge, *Liv-, Esth- und Curländischer Urkundenbuch. Erster Band,* Reval, 1853, psl. 327, Nr. 249; tas pat pas A. Bielenstein, *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert,* St. Peterburg, 1892, psl. 428.
332 A. Bielenstein, *Die Grenzen* etc., psl. 229 tt ir H. Lowmiański, *Studja nad początkami społeństwa i państwa litewskiego. II,* Wilno, 1932, psl. 58.
333 Bunge, *Urkundenbuch,* psl. 334—335; A. Bielenstein, *Die Grenzen* etc., psl. 430. Plg. dar: Arbusow, *Liv-, Est- und kurländischer Urkundenbuch, Zweite Abteilung, Bd. 2.* Riga, Moskau, 1905, psl. 431.
334 Leo Mayer, *Livländische Reimchronik mit Anmerkungen, Namen verzeichnis und Glossar,* Paderborn, 1876, psl. 162.
335 Bunge, *Urkundenbuch,* psl. 662—663; A. Bielenstein, *Die Grenzen* etc., psl. 440.
336 Bunge, *Urkundenbuch,* psl. 672—673; A. Bielenstein, *Die Grenzen* etc., psl. 442.
337 E. Šturms, „Vilkmuižas ezera atradumi." *Senatnē un Makslā, II,* 1936, psl. 72—86.
338 Fr. Lorenz, „Preussen in Pommerellen." *Mitteilungen d. Westpr. Gesch. Verens, t. 32,* 1933, psl. 49 tt; tas pats, „Nochmals die Preussen in Pommerellen." ten pat, t. 34, 1935, psl. 1 tt.
339 F. Balodis, *Ethnische Probleme,* l. c., psl. 29 ir žemėlapis straipsnio gale.

* * *

Perspausdinta iš atskiro leidinio, t.y., jau atmušto iš *Senovės,* IV, 1938; pasirašyta — *Jonas Puzinas.* Dabar literatūra iškelta į galą, o nuotraukos įlaužta į tekstą.

ARCHEOLOGINIAI TYRINĖJIMAI LIETUVOJE XIX A. GALE IR XX A. PRADŽIOJE

I. PETRAPILIO ARCHEOLOGINĖS K-JOS IR MASKVOS ARCHEOLOGINĖS D-JOS DARBAI LIETUVOJE XIX A. GALE

Trumpa Rusijos archeologijos ir senovės paminklų apsaugos istorija. Petrapilio archeologinės k-jos siųstų asmenų darbai Lietuvoje: N. P. Avenarius, E. Volteris. IX archeologų kongresas Vilniuje ir jo darbai. Grafas de Fleury, V. Antonovičius, Avenarius, A. Bielensteinas, A. Bezzenbergeris, A. Kočubinskis ir F. V. Pokrovskis. X archeologų kongresas Rygoje.

Laiko dvasios elementai ir politinės aplinkybės vienu ar kitu būdu veikia mokslą: kartais sutrukdo jį, kartais sudaro tinkamas sąlygas jam klestėti. Galbūt, nė vienas mokslas nėra paminėtų elementų tiek paveikiamas, kiek istorija. Tos pačios dvasinės srovės (humanizmas, klasicizmas, romantizmas ar realizmas), kurios kitų Europos kraštų mokslui yra davusios tam tikrą kryptį ar atspalvį, nepaliko nepalietusios ir Lietuvos mokslinio darbo. Be to, politinė krašto būklė vėl savaip nuteikia istorijos mokslą. Tauta, norėdama išlaikyti savo tautinius savumus ir krašto nepriklausomybę, apeliuoja į istoriją, prašydama suteikti jai garbingų egzistencijos bruožų kaip iš tolimos, taip ir iš artimesnės praeities. Todėl visai nenuostabu, kad labai dažnai mums tenka susidurti su dualizmu tarp patriotinio veržimosi prie malonių tyrinėjimų išvadų ir tarp mokslinio ieškojimo istorinės tiesos. Visa tai aiškiai atsispindi ir Lietuvos istoriniuose bei archeologiniuose darbuose.

Čia norėčiau nors trumpai peržvelgti archeologinių tyrinėjimų darbą Lietuvoje XIX amž. gale ir XX a. pradžioje. Šį laikotarpį esu pasirinkęs todėl, kad jame, mano nuomone, yra daugiausia nuveikta.

Po 1863 m. sukilimo beveik visas archeologinių tyrinėjimų darbas patenka į nelietuvių rankas. Šis reiškinys yra visai suprantamas. Lietuviams dėlei susidėjusių politinių aplinkybių ilgą laiką nebuvo įmanoma savame krašte dirbti mokslinį darbą, jų didžiausias tikslas buvo stiprinti lietuvių tautinę sąmonę ir rūpintis lietuvių atgimimu.

Todėl visai nenuostabu, kad ir archeologiniais tyrinėjimais šitame laikotarpyje beveik išimtinai rūpinasi arba rusai arba vietos dvarininkai lenkai. Pirmieji spiečiasi apie Petrapilio archeologijos komisiją (įkurta 1864 m.), ar apie Maskvos archeologinę draugiją (įkurta 1864 m.), siunčia joms radinius ir savo darbų rezultatus daugiausia skelbia tų dviejų institucijų leidiniuose. Lenkai dirba skyrium, kartais kiek archeologinės komisijos remiami, o iškastus radinius krauna privatiniuose rinkiniuose ir savo darbų apyskaitas spausdina lenkų laikraščiuose ar mokslo žurnaluose. Lietuviai, kaip pamatysime, šitame darbe skaičiumi užima labai mažą vietą. Vieninteliai lietuviai, užsiėmę šiame laikotarpyje archeologiniais tyrinėjimais Lietuvoje, buvo Tadas Daugirdas ir V. Nagevičius.

Norėdami labiau suprasti rusų archeologinių tyrinėjimų darbus, kuriems impulsą yra davusi Maskvos archeologinė draugija ir Petrapilio archeologinė komisija, turime nors trumpais bruožais susipažinti su Rusijos archeologinių paminklų tyrinėjimu bei jų globa seniau ir mums rūpimu metu, kada Lietuva buvo Rusijos dalis. Aišku, kad nuo Rusijos, kaipo tuometinio Lietuvos valdovo archeologinių tyrinėjimų būklės, labai priklausė ir Lietuvos priešistorinių laikų tyrimas.

Rusijoje, panašiai kaip ir kitose valstybėse, sistemingais archeologiniais tyrinėjimais pradėta rūpintis gana vėlai. Anksčiau ir čia specialiai nebuvo renkami atskiri pripuolamai surasti radiniai. Senovės Rusija ilgai nesuprato archeologinių paminklų istorinės reikšmės. Jei kartais ir būdavo užtinkami kokie nors senovės radiniai, tai dažniausiai žiūrėta į jų materialinę vertę, ir jie, kaipo brangenybės, patekdavo į karalių ar kunigaikščių globą. XV—XVI amž. ir kiek vėliau vyravo nuomonė, kad lobį galį surasti tik tie, kuriems padedančios tamsios ar nežinomos jėgos.[1]

Pirmasis caras, susirūpinęs senovės paminklų apsauga, buvo Vakarų Europos kultūros auklėtinis ir didysis Rusijos reformatorius — Petras Didysis. Jisai 1718 m. vasario mėn. 13 d. išleido įsakymą, liečiantį žemėse randamų paminklų apsaugą, atlyginimą už juos ir bausmę už jų nuslėpimą. Tų pačių metų liepos mėn. 11 d. įsakymu nustatytas radinių atlyginimo dydis: „už visus žmogaus kaulus, jei jie yra nepaprasto didumo — 1000 rublių, o už galvą — 500 rublių. Už pinigus ir kitus daiktus, jei jie yra su užrašais, mokama dvigubai tiek, kiek jie patys verti. Už akmenis su įrašais mokama pagal nutarimą. Vienas kapas su kaulais atvežti neliestas. Padaryti piešiniai, kaip kas randama".[2] Iš šio įsakymo matyti, kad Petras Didysis tikrai suprato mokslinę radinių reikšmę. Be to, turime duomenų, kad caras skatindavęs kitus rinkti senienas.

Po Petro Didžiojo mirties susidomėjimas archeologiniais radiniais vėl sumažėjo, nors kiek vėliau ir buvo išleista keletas trumpų įsakymų (1732, 1736 ir 1737 m.).

Susidomėjimą senienomis parodė ir Ekaterina II, išleisdama keletą įsakymų, kur pageidauta sudarant apskričiu žemėlapius įtraukti pilkapius, senus griuvėsius ir kitus paminklus.

XIX amž. pradžioje senovės paminklų globos įstatymai buvo labiau paaštrinti, nes prie Rusijos prijungtame Kryme pradėjo siausti kapų grobimas ir spekuliacija senienomis. Tuo pačiu metu pagyvėjo ir archeologiniai tyrinėjimai Rusijoje, ypač pietinėje josios dalyje. Tuo rūpinosi daugiausiai mokslo akademija ir kitos senovę tiriančios draugijos, bet centralinės vietos, kur koncentruotųsi visas tyrimo darbas, dar ilgai nebuvo. Tik Aleksandro II viešpatavimo metu, 1859 m. vasario mėn. 2 d. įsakymu buvo įsteigta „Imperatoriškoji Archeologinė Komisija" Petrapilyje. Jai buvo pavesta rūpintis viso Rusijos krašto archeologiniais tyrinėjimais, rinkti senienas, jas vertinti ir sekti krašte daromus kasinėjimus. Vietos vyresnybės taip pat buvo įpareigotos sekti žemės darbus ir pranešinėti komisijai apie užtinkamus paminklus.[3]

Susidomėjimas archeologiniais paminklais kaskart vis labiau augo, bet įvairūs kasinėjimai tebebuvo atliekami kaip ir anksčiau be jokios sistemos. Išdraskytų kapinynų inventorius tapo spekuliacijos objektu. Kai kurie rusų mokslininkai neramia širdimi žiūrėjo į lobių ieškotojų darbus, suprato tą didelę žalą, daromą mokslui naikinant senovės paminklus. Po ilgų paruošiamųjų darbų ir nuolatinių nusiskundimų pirmuose rusų archeologų kongresuose, pagaliau 1889 m. kovo mėn. 11 d. buvo išleistas įstatymas, reguliuojąs archeologinių tyrinėjimų darbus. Tuo įstatymu Archeologinei komisijai buvo suteikta išimtina teisė prižiūrėti kasinėjimus, monumentališkų paminklų restauraciją ir duoti leidimus archeologiniams kasinėjimams.[4] Paskelbus šį įstatymą, Archeologinė komisija, pasikvietusi kitas mokslo draugijas, paruošė gana plačias taisykles. Pagal tas taisykles norįs kasinėti pirmiausia turi kreiptis į Komisiją leidimo, pristatyti atliktų kasinėjimų apyskaitą, surastų daiktų sąrašą bei kasinėjimų planą. Kaip planai, taip surastų senienų piešiniai ir fotografijos, galėjo būti paruošiamos archyvui ir komisijos lėšomis. Be to, Archeologinė komisija išsiuntinėjo gubernatoriams išduodamų leidimų kasinėti pavyzdžius, kad jie galėtų lengviau kontroliuoti kasinėjimus. Taip pat kreiptasi į susisiekimo ministeriją su prašymu, kad ji, tiesdama kelius ar atlikdama kitus žemės darbus, pranešinėtų apie surastas senienas ir kad sutartyse su rangovais būtų įrašyta sąlyga, įpareigojanti surastuosius senovės paminklus pristatyti archeologinei komisijai.

Archeologinė komisija darbų rezultatus skelbė savo leidiniuose.[5] Šituose leidiniuose iš pradžių daugiausiai būdavo skelbiami archeologiniai tyrinėjimai Pietų Rusijoje. Lietuvos archeologinių paminklų tyrinėjimu komisija susidomi labai vėlai, tiktai po 1880 m.

Dabar susipažinkime su Archeologinės komisijos siųstų asmenų darbais Lietuvoje. Pirmasis padarė pradžią rusų mokytojas Nikalojus *Avenarius* (1834—1903 m.). Jis pradėjo savo darbą 1886—1888 m. pietinėje Lietuvos dalyje, buvusiame jotvingų krašte. Pirmiausiai jis kasinėjo Drogičine prie Bugo senąjį miestą ir daugybę kapų Bielsko apskrityje.[6] Jis per tris vasaras kasinėjo Drogičine senojo miesto požeminius likučius ir apylinkės kapinynus. Susipažinęs su to krašto senienomis, 1886—1888 m. Avenarius sudarė Bielsko apskrities archeologinį žemėlapį, įtraukdamas į jį per 40 kapinynų, iš kurių jis kasinėjo daugiau kaip 100 atskirų kapų. Pilkapių ir akmens kapų kasinėjimus jis aprašo tik bendrais bruožais. Tekstą iliustruoja piešiniais radinių, surastų jo kasinėtuose kapuose ir kitose vietose. Avenarius visai kitaip, negu K. Tiškevičius, aiškina Bugo upėje ir jos krante prie Drogičino randamus alavinius atspaudus. Jis smarkiai kritikuoja Tiškevičių, kad šis ant tų atspaudų nepastebėjęs slaviškų raidžių ir dėlto padaręs tendencingas išvadas. Avenarius laiko tuos atspaudus rusų kilmės ir priskiria juos Drogičino miesto rusų periodui, o ne lietuvių kunigaikštystės laikams.[7]

Ne tik šioje vietoje, bet ir bendrai jo darbe labai ryški panrusiška tendencija. Ypač vaizdžiai ji iškyla tame darbo skyriuje, kur jis bando priskirti kasinėtuosius kapus atskirai etninei grupei. Avenarius čia labai savotiškai kritikuoja istorinius šaltinius. Jis be jokio pagrindo atmeta visą eilę pranešimų, kur pabrėžtinai kalbama apie jotvingų gyventas vietas. Paneigęs istorinius šaltinius prieina išvados, kad Drogičinas niekuomet nėra buvęs jotvingų miestas ar sostinė ir kad jotvingai taip pat negyvenę kairiajame Narevo krante. Ir, apskritai, neverta esą ieškoti jotvingų pėdsakų, nes jotvingai didesnę savo gyvenimo dalį praleisdavę karuose ar medžioklėje, kad jotvingas, tas nuolatinis klajūnas, miręs toli nuo savo namų, miške ar atviroje kovoje. Jų kaulai neilsisi giminės kapuose po aukštais pilkapiais arba rūpestingai sudėtuose akmenų kapuose. Jų kaulai likę ten, kur juos užtikusi mirtis, ir taip jie išnykę be pėdsako. Maždaug šitaip užbaigia savo istorinius ir archeologinius išvedžiojimus. Bet kam gi tie kapai pagaliau priklauso? Aišku, kad slavams, nes kitų pretendentų į juos nesą.[8] Slavai, Avenariaus nuomone, buvę lyg „kultūrtregeriai", kurie čia atsikraustę kaipo pirma kultūrinė giminė, pakeitusi akmenį į geležį. Jie čia tvirtai gyvenę abiejuose Bugo krantuose jau ilgus amžius dar prieš rusų

valstybės įkūrimą ir prieš priimant jiems krikščionybę. Tuo būdu pilkapius Avenarius priskiria slavų senėviams arba jau dulebams, o akmens kapus — jų įpėdiniams. Tą patį jam tvirtinęs grafas de Fleury ir prof. Samokvasovas, ištyręs Rusijoje šimtus kapų.[9]

Beveik tuo pačiu metu pradeda ir kiti Lietuvos kapinynus kasinėti. 1888—1889 m. archeologinė komisija siunčia į Lietuvą Petrapilio universiteto priv. doc. Eduardą *Volterį*.[10] Jis, domėdamasis lituanistika ir etnografija, per dvi vasaras iškasė Trakų, Lydos ir Marijampolės apskrityse per 210 kapų![11] Tik labai gaila, kad kasinėtų pilkapių ir lygiųjų kapų rezultatai tebėra ligšiol nepaskelbti, nes iš to trumpo k-jos pranešimo nieko tikslaus negalime sužinoti. Apyskaitoje teparašyta, kur ir kiek pilkapių ar šiaip kapų iškasta, kas ten surasta (daugiausiai tik daiktų pavadinimai be smulkaus jų aprašymo), pilkapio dydis žingsniais matuojant ar bendras kapo vaizdas. Daugiau nieko. Vėliau Volteris yra ir daugiau rašęs įvairiuose rusų laikraščiuose straipsnelių iš Lietuvos archeologijos.[12]

Ypač pagyvėjo archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje ruošiantis IX-tajam Rusijos archeologų kongresui Vilniuje. Rusijos archeologijos mokslui plėstis turėjo didelės reikšmės Maskvos archeologinės draugijos ruošiami periodiniai archeologiniai kongresai. Kongresuose, kaip visos Rusijos, taip ir atskirų apygardų, būdavo svarstomi ne tiktai archeologiniai, bet ir kiti su krašto praeitimi susiję klausimai. Kongresai būdavo rengiami kas treji metai įvairiose krašto vietose, kur, žinoma, daugiausia ir būdavo kreipiama dėmesio į tos vietos archeologinius paminklus ar šiaip josios senovę.[13]

IX archeologų kongresas, kaip sakiau, buvo nutarta sušaukti Vilniuje 1893 m., kad rusų ir užsienio mokslininkai galėtų susipažinti su Lietuvos archeologiniais paminklais ir krašto istorija. Suvažiavimui organizuoti Maskvoje buvo išrinktas Ruošiamasis komitetas, o Vilniuje numatytiems darbams vietoje atlikti — sudarytas to komiteto Vilniaus skyrius. Skyriaus pirmininku buvo paskirtas generolas leit. A. P. Tirtovas ir nariais Vilniaus muziejaus direktorius F. V. Pokrovskis, Vilniaus archeografinės komisijos pirmininkas ir jos nariai: J. F. Kračkovskis, J. Sprogis, F. Dobrianskis, K. Snitko ir V. Ploščianskis. Suvažiavimo tikslas buvo patikrinti ligšiol surinktas žinias apie atskirus krašto archeologinius paminklus, padaryti patikrinamuosius kasinėjimus, sudaryti archeologinius žemėlapius ir surinkti žinias apie privatines kolekcijas.[14] Vilniaus skyrius kongresui pradėjo ruoštis gana anksti. Pirmiausiai skyrius, peržiūrėjęs Maskvos archeologinės draugijos sudarytą programą žinioms apie senovės paminklus rinkti, papildė ją naujais klausimais, atspausdino ir išsiuntinėjo apie 2000 egzempliorių pradžios mokyklų mokytojams, popams, valsčių sekretoriams, girininkams ir

kitiems asmenims.[15] Beveik pusė, kuriems buvo nusiųstos anketos, prisiuntė surašytus lapus. Iš prisiųstų anketų susidarė nemaža tinkamos medžiagos ir archeologiniam žemėlapiui sudaryti. Be to, kreiptasi į privačių rinkinių savininkus su prašymu, kad išstatytų savo rinkinius kongreso ruošiamoje parodoje.

Kai kurie asmenys pradėjo kasinėti pilkapius iš pradžių savo lėšomis, vėliau valdžios remiami. Pokrovskis kasinėjo pilkapius Vilniaus gubernijoje, važinėjo po kitas vietas ir rinko medžiagą savo archeologiniams žemėlapiams. Archeologijos komisijos narys prof. V. B. *Antonovičius* kasinėjo Mogiliavo gubernijoje,[16] Vitebsko pradžios mokyklų inspektorius E. R. *Romanovas* kasinėjo Mogiliavo[17] ir Vitebsko gub.[18] ir Kijevo dvasinės akademijos docentas V. Z. *Zavitnevičius* kasinėjo Minsko gubernijoje.[19]

Vilniaus skyriaus darbai dar prieš suvažiavimą buvo išleisti viename dideliame tome „Trudy Vilenskago Otdelenija Moskovskago Predvaritelnago Komiteta po ustroistvu v Vilne IX archeologičeskago sjezda, Vilna 1893". Čia įdėti Vilniaus skyriaus posėdžių protokolai, suvažiavimo taisyklės, gana vykusi Maskvos archeologinės draugijos sudaryta instrukcija pilkapiams, piliakalniams ir kitiems senovės paminklams tirti,[20] grafienės Uvarovos straipsnis apie kasinėjimų reikšmę mokslui ir kur jie turėtų būti daromi sąryšyje su IX-tu archeologų kongresu, klausimų lapas archeologiniam žemėlapiui sudaryt ir kiti smulkesni straipsniai. Iš kiek didesnių darbų archeologinėje srityje tenka pažymėti keli Pokrovskio referatai, ypač jo archeologinis Vilniaus gubernijos žemėlapis, V. Šukevičiaus referatas apie archeologines vietas Lydos ir Trakų apskrityse ir E. Michailovskio „Archeologičeskija očerki Slonimskago ujezda, Grodnenskoj gubernii";[21] Rusai, norėdami kongreso reikšmę dar labiau pabrėžti, pakvietė visą eilę asmenų, dirbančių istorijos ir archeologijos srityse ne tiktai iš Lietuvos, bet ir iš įvairių Rusijos vietų. Kviesta beveik išimtinai rusai. Jie užėmė ir garbės narių vietas. Ir lietuvių tyrinėtojai V. Šukevičius ir T. Daugirdas buvo pakviesti, tačiau jie, nors iš pradžių ir buvo sutikę kongrese dalyvauti, bet vėliau laikėsi nuošaliai. Kai grafienė P. S. Uvarova 1893 m. rugpjūčio mėn. 1 d. atidarė kongresą, su apgailestavimu ji turėjo pranešti, kad daugelis kviestųjų vietos dvarininkų, dvasininkų ir šiaip žmonių neatvykę. Vieni atsisakę bendradarbiauti, kiti palikę kreipimąsi be atsakymo, kas esą lygu atsisakymui. Ji apgailestaudama pabrėžė, kad tie žmonės taip pasielgę nesuprasdami Maskvos archeologinės draugijos tikslų, kurios siekimas esąs grynai moksliškai tirti krašto senienas. Ji pareiškė vilties, kad teisingas archeologinių tyrinėjimų pagrindas, sistemingas darbas, to darbo pamėgimas ir patys suvažiavimo darbai pakeisią tų asmenų pažiūras ir su laiku atversią juos į

draugus ir bendradarbius. Uvarova kartu pabrėžė, kad asmenų, nepritariančių komiteto tikslams esą palyginti žymiai mažiau, negu asmenų, atsiliepusių į užklausimus ir prisidėjusių darbu. Iš lenkų į kongresą buvo atvykę tik Varšuvos universiteto prof. A. Mierzyńskis ir A. Pavińskis.[24]

Toks nedalyvavimas kai kurių mažumų dėlei politinių sumetimų Rusijos archeologų kongresuose jau nebuvo svetimas dalykas. Pvz., 1905 m. archeologų suvažiavime Ekaterinoslave nedalyvavo Galicijos ir Bukovinos atstovai. Ir 1908 m. suvažiavime Černigove Ukrainos mokslo draugija buvo nutarusi nedalyvauti kongrese, nes „suvažiavime ukrainiečių mokslo atstovams negali būti garantuotas ramus ir bešališkas mokslo klausimų svarstymas". Tą patį buvo nutarusi ir Lvovo mokslo draugija. Pribrendusiems mokslo klausimams spręsti pripažintas reikalas sušaukti ukrainiečių mokslininkų suvažiavimą.[25]

Ir Vilniuje taip pat buvo kiek pagrindo paabejoti bešališku mokslo klausimų svarstymu. Tik čia tas šališkumas netiek krito į akis ir nebuvo didelio masto. Čia daugelis referatų buvo skaityta visai objektyviai ir net pati kongreso įkvėpėja ir pirmininkė grafienė Uvarova pabrėžė to krašto lietuvių senovę, pažymėjo, kad kongrese norima išaiškinti *lietuvių* giminių (lietuvių, žemaičių, jotvingių ir latvių) laidojimo būdų tipai.[26] Bet vis dėlto rusiška tendencija gana aiškiai prasikišo istorinio turinio darbuose. Čia mes pasigendame atskirų grynai Lietuvos istorijai skirtų referatų. Kongrese daugiausiai nagrinėta rusų elemento rolė Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje ir šiaip klausimai, susiję su Rusijos istorija. Čia skaityta apie vakarų-rusų tarmę, buvusią Lietuvos valstybės kalbą[27] ir apie rusų teismų įtaką Lietuvos teismams.[28] Kituose darbuose nagrinėjami rusų kunigaikščių giminystės ryšiai su lietuvių kunigaikščiais,[29] iškeliama lenkų karaliaus ir D.L.K. Aleksandro žmonos Elenos ir josios tėvų kova dėlei Elenos likimo pravoslave.[30] Kitur vėl rašoma apie rusų įsiviešpatavimą Lietuvoje atskirais laikas.[31] Aprašant senąsias pravoslavų cerkves Lietuvoje pažymima, kad Vilnius buvęs lietuvių-rusų kunigaikščių sostinė, kad rusai pirmieji paskleidę IX amž. krikščionybę Lietuvoje, kad rusų kultūra buvusi aukštesnė, kad rusai buvę lietuvių mokytojai karo mene, kad jie statę Lietuvos miestus ir t.t.[32] Taigi, kaip matome, ta tendencija pasireiškė istorinio turinio referatų parinkimu. Tatai mūsų ir nestebina, nes čia rusai galėjo parinkti daugiau sau tinkamos medžiagos. Visai kas kita yra su archeologiniais paminklais; jie sunkiau panaudojami bet kuriems politiniams siekimams, ypač dar tais laikais, kuomet archeologiniai tyrinėjimai nebuvo pasiekę pakankamos aukštumos. Todėl šioje srityje susilaukėme iš kongreso objektyvių ir keletą net didelių, gana rimtų darbų.

Kadangi šis kongresas padėjo nemažą indėlį į Lietuvos archeologijos mokslą, todėl vertėtų kiek plačiau susipažinti su jo atliktais darbais. Iš 411 pasižadėjusių dalyvauti asmenų, į suvažiavimą atvyko 161, jų tarpe 51 profesorius.[33] Tai buvo daugiausia mokslo įstaigų ar mokslo dėjų atstovai, kurių nemaža dalis buvo pasižymėję mokslo darbais. Iš rusų tenka išskirti V. Antonovičius, A. Spicynas, D. Samokvasovas, D. Anučinas, iš vokiečių — A. Bezzenbergeris ir L. Stieda, iš prancūzų — baronas de Baye ir iš čekų — baronas de Loj. Kad suprastintų kongreso darbą, suvažiavimo programa buvo suskirstyta į 10 skyrių: 1) priešistorinė senovė, 2) istorija, geografija ir etnografija, 3) menas, 4) teisė, visuomenė ir karo dalykai, 5) cerkvių senovė, 6) kalbos ir rašto paminklai, 7) klasikinė ir bizantinė senovė, 8) slavų ir lietuvių senovė, 9) Rytų senovė ir 10) archeologiniai paminklai. Šituose visuose skyriuose buvo numatyta svarstyti per 150 klausimų.[34]

Iš archeologijos srities perskaityta 18 referatų. Žymi šių referatų dalis lietė Lietuvos archeologiją. Čia norėčiau trumpai stabtelėti ties archeologiniais darbais, liečiančiais Lietuvos proistorę ir ankstyvuosius istorinius laikus.

Grafas de *Fleury* skaitė referatą apie „Neolitinę stovyklą Kempoje, Gardino gub.". Jis savo dvaro apylinkėje, maždaug vieno kilometro atstume nuo Harevo ir Bobro intako, buvo užtikęs neolitinę stovyklą ir joje surinkęs nemažą titnaginių dirbinių kolekciją. Toje pat stovykloje jis užtiko ir neolito įrankių dirbtuvę.[35]

Antrame savo referate de Fleury skaitė apie jo paties ištirtus jotvingų kapus. Jis, pasiremdamas gausiais istorinės geografijos duomenimis, įrodė, kad tie kapai tikrai priklauso jotvingams. Ši nuomonė, kaip matome, skiriasi nuo anksčiau atstovautos Avenariaus nuomonės. Avenarius tuos kapus buvo priskyręs slavams. Jis tuomet net rėmėsi Fleury autoritetingu pareiškimu apie tų kapų nejotvingiškumą. Ar tik Avenarius nebus piktai panaudojęs Fleury autoritetą savo hipotezei patvirtinti.

Kijevo universiteto prof. V. *Antonovičius* referavo apie žalvario amžių Dniepro baseine.[36] Jisai laikėsi tos nuomonės, kad skandinavų sudarytoji trijų periodų sistema nevisur gali būti pritaikyta. Jis pažymi, kad peržiūrėję Rusijos archeologinius paminklus, pastebėsime žalvario kultūros nebuvimą dideliuose plotuose, kad ten geležies amžius tiesiog prisišlieja prie akmens amžiaus. Ir kitose vietose nerandama tikrų žalvario amžiaus kultūros buvimo įrodymų (pav.: ginklų, įrankių dirbtuvių ar nebaigtų dirbti daiktų). Kartu jis pažymėjo, kad ir Lietuvoje nėra buvę tikrosios žalvario amžiaus kultūros.

Jau anksčiau paminėtas *Avenarius* kalbėjo apie alavo atspaudus,

surastus Drogičine. Dėlei jų paskirties aiškinimo kilo labai daug diskusijų, tačiau jų tikrosios paskirties nieks negalėjo tinkamai atspėti.

Kongreso darbuose užtinkame dar didelę dr. A. *Bielensteino* studiją apie Apuolę.[37] Šitame darbe Bielensteinas teisingai identifikuoja Rimberto „Vita Anskarii" paminėtą *Apulia* su *Apuolės* piliakalniu Skuodo valsč. Čia jis plačiai aiškina Rimberto tekstą ir jį beaiškindamas duoda įdomių naujų minčių.

Toliau paminėtinas prof. A. *Bezzenbergerio* referatas, kur jis trumpai peržvelgė priešistorinius Rytų Prūsų paminklus.[38] Jo pranešimo rezultatas buvo tas, kad Rytų Prūsai jau 5000 m. prieš Kristų buvo lietuvių giminės tautų apgyventi. Siena tarp prūsų ir lietuvių ėjusi toje pačioje vietoje, kaip ir dabar.

Filologai taip pat nepamiršo savo studijomis prisidėti prie archeologinių klausimų aiškinimo. Štai pvz., *Kočubinskis* savo darbe „Lietuvių kalba ir mūsų (=*suprask rusų*) senovė" nagrinėja lietuvių kalbą, iškelia josios ypatybes ir priskiria ją prie pačių pirmųjų indoeuropiečių kalbų. Lietuviai, jo nuomone, apsigyvenę palei Baltijos jūrą nuo pirmųjų mūsų eros amžių. Tame pačiame darbelyje jis aiškina žodžio *druskos* kilmę. Druska buvusi prekybos produktas, daugiausia įvežamas iš priešistorinio prekybos miesto *Truso* (Rytų Prūsuose). Nuo to miesto vardo lietuviškoji druska, vadinasi, prekė iš Truso, ir buvusi pavadinta.[39] Pagal Kočubinskį ir *birkavas* gavęs savo vardą nuo švedų prekybos miesto Birka.[40]

Be šitų referatų kongrese skaityta ir daugiau pranešimų, kurie nors ir netiesioginiai paliesdavo Lietuvos proistorės problemas. Čia ypačiai turėjo nemažos reikšmės kaimyninių kraštų prosenovės apžvalgos, kurios archeologams yra suteikusios galimumo palyginti Lietuvos senovės paminklus su kaimyninių kraštų senienomis.

Prie kongreso buvo atidaryta ir archeologinė paroda. Parodos tikslas buvo duoti priešistorinės Lietuvos vaizdą. Tikėtasi, kad šiai parodai medžiagos prisiųsią ne tiktai mokslo įstaigos, bet ir privatūs asmenys. Tačiau dvarininkai ir kiti privačių rinkinių savininkai, daugiausia dėlei politinių motyvų, nesutiko savo rinkinius išstatyti minėtoje parodoje. Bet vis dėlto grafienei Uvarovai pavyko sudaryti nors maža, bet gana vaizdi parodėlė. Daugiausia eksponatų parūpino archeologinė komisija Petrapilyje, Vilniaus muziejus, Vilniaus ir Kauno statistikos komitetai.[41]

Jau kitoje vietoje buvau paminėjęs Vilniaus muziejaus direktorių F. V. *Pokrovskį*.[42] Jisai taip pat buvo daug prisidėjęs kongresą ir parodą ruošiant. Jei mes tik dabar norime kiek plačiau su juo susipažinti, tai tik todėl, kad jis ypačiai yra vertas išskirti iš kitų tarpo. Pokrovskis dar prieš

kongresą domėjosi archeologiniais klausimais, dažnai lankė Vilniaus apylinkes, apžiūrinėjo paminklus ir retkarčiais kasinėjo vieną kitą pilkapį. Vilniaus skyriaus posėdžiuose skaitė referatus apie savo pirmųjų darbų rezultatus[43] arba atskirais archeologiniais klausimais.[44] Pirmieji Pokrovskio darbai nebuvo pakankamai sistemingi. Kasinėjimų rezultatai paskelbti paviršutiniškai, labai bendrais bruožais. Neduota jokių fotografinių nuotraukų ar piešinių, nors patys radiniai yra aprašomi gana smulkiai ir nurodomos jų paralėlės Vilniaus muziejaus kataloge.

Toliau, ruošiantis archeologų suvažiavimui, 1893 m. Pokrovskis kasinėjo iš pradžių savo lėšomis, vėliau valdžios remiamas įvairiose Vilniaus ir Zarasų apskričių vietose. Čia jis iš viso atkasė per 70 pilkapių.[45] Aišku, kad per taip trumpą laiką iškasus didelį pilkapių skaičių, negalima tikėtis nuodugnaus jų tyrimo ir aprašymo. Bet vis dėlto ir iš gana paviršutiniško kasinėjimų aprašymo matyti, kad Pokrovskiui tas darbas nebuvo visai svetimas. Pilkapiuose jis vis dėlto yra pastebėjęs daugybę smulkmenų. Pokrovskis pagal laidojimo skirtumus ir kapų inventorių bando pilkapius priskirti kuriai nors etninei grupei. Vienus čia kasinėtus pilkapius, kur užtikta nedegintų kūnų laidojimai, priskiria slavams, o didesnius pilkapius, kur susidurta su degintiniais kapais, jis skiria lietuviams, nes tokio laidojimo būdo negalima nusekti į slavų gyventas vietas. Be to, jam atrodo, kad ankstyvesnioji siena tarp Lietuvos ir Gudų turėjusi būti beveik toje pačioje vietoje, kaip dabar. Tais metais ta siena buvo ištirta apie 40 km. ilgyje nuo Drivėtų ežero (Zarasų apskr.) iki pietinės Ugarių ežero dalies (Dysnos apskr.).

1894 m. kasinėjimai buvo tęsiami ir prieita prie tos vietos, kur toji siena daro statų pasukimą į vakarus. Čia Pakrovskis tyrinėjo pilkapių grupes Tverečiaus valsčiuje, vieną pilkapių grupę Lentupio valsčiuje ir keturias jų grupes Michailovsko ir Švenčionių valsčiuose. Visus šiuos pilkapius pagal laidojimo tapatybę priskiria X—XIII amž. lietuviams.[46]

1895 m. darbas buvo tęsiamas Neries baseine, kur jis tyrė vienuolikoje vietų.[47] Ir čia ištirtieji kapai buvo priskiriami lietuviams. Šiuose darbuose Pokrovskis jau pasižymi didesniu atidumu, daugiau pastebi visokių smulkmenų, nuodugniau aprašo radinius ir duoda gerų iliustracijų. Nors Pokrovskis jau pažino Montelijaus sudarytą geležies amžiaus chronologiją, tačiau jam dar nepavyko radinius tinkamai suskirstyti. Dažnai jis priskiria net ir gerai datuojamus radinius daug vėlesniam laikotarpiui.

Visai naujas dalykas Lietuvos archeologijos istorijoje buvo Pokrovskio sudarytieji Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijų archeologiniai

žemėlapiai.[48] Jau Kraševskis savo laiku buvo supratęs didelę archeologinio žemėlapio reikšmę, tačiau tuomet dėlei laiko stokos ir medžiagos trūkumo, dar negalėjo jo sudaryti. Impulsą tokiam žemėlapiui išleisti Pokrovskis bus greičiausiai gavęs iš Maskvos archeologinės draugijos, kuri jau 1867 m. savo darbų programoje buvo numačiusi sudaryti atskirų Rusijos gubernijų archeologinius žemėlapius. Ji buvo jau išsiuntinėjusi gubernijų statistikos komitetams anketas medžiagai rinkti. Žemėlapiuose buvo numatyta sužymėti pilkapiai, piliakalniai, senkapiai, pylimai, lobiai, pinigai, akmens bei žalvario dirbiniai ir kita archeologinė medžiaga.[49] Šitame pačiame laikotarpyje ir kitos rusų įstaigos pradeda rūpintis senovės paminklų registravimu. Štai, pav., 1873 m. Centralinis statistikos komitetas išsiuntinėjo gubernijų statistikos komitetams surinkti žinias apie gubernijose esamus senovės pylimus pagal programą, sudarytą Varšuvos universiteto prof. D. J. Samokvasovo. Žinios buvo pavesta rinkti per valsčių valdybas, kurios geriausiai žino apie įvairius pilkapius ir kitas archeologines vietas.[50] A. Štriteris, Gardino gub. statistikos komiteto sekretorius, surinktą medžiagą aptvarkęs, patikrinęs ir papildęs kai kuriais naujais duomenimis, ir paskelbė pirmą šios rūšies darbą. Čia jis trumpai buvo surašęs Gardino gubernijos piliakalnius, pilkapius paprastus ir apdėtus akmenimis, pylimus ir pilis. Žinutės yra gana trumpos. Žemėlapis dar nepridėtas.

Daug nuodugnesni darbai, nors ir neatatinką dabartinių laikų reikalavimus, yra anksčiau paminėtieji Pokrovskio archeologiniai žemėlapiai. Jis ir pats suprato, kad tuomet dar nebuvo galima sudaryti pilnas ir moksliškas žemėlapis nei etnografiniu, chronologiniu ar topografiniu atžvilgiu.[51] Jo žemėlapių tikslas buvo lyg atstoti vadovėlį to krašto archeologiniams paminklams pažinti.

Pokrovskis, sudarydamas archeologinius žemėlapius, padalino gubernijos plotą pagal hidrografinį principą į rajonus. Pav., Vilniaus kraštą suskirstė į penkius upių baseinus: 1) vakarų Dauguvos, 2) Dysnos baseiną, 3) Neries baseiną, 4) aukštutinio ir 5) vidurinio Nemuno baseinus. Atskirus radinius jis pradėdavo žymėti nuo aukštupio iki žemupio. Aprašydamas radimo vietas pirmiausia sustoja ties priešistorinėmis sodybomis, toliau aprašo nejudomuosius archeologinius paminklus (pylimus, piliakalnius, pilkapius, kapinynus), toliau atskirus radinius (akmens, žalvario ir geležies dirbinius, pinigus) ir pagaliau įvairius akmenis, bažnytines senienas ir senus kelius. Norėdamas palengvinti skaitytojui greičiau surasti bet kurią radimo vietą, Pokrovskis knygos gale pridėjo lentelę, kurioje vietovardžiai suskirstyti alfabetiškai ir kartu pažymėtas radinių charakteris. Pačiame

žemėlapyje radimo vietos sužymėtos sutartiniais ženklais, vartojamais rusų archeologiniuose žemėlapiuose.[52]

Šaltinis Pokrovskio archeologiniams žemėlapiams buvo Vilniaus muziejus, archeologinė literatūra ir žinių lapais surinktoji medžiaga.

Peržvelgę visą Pokrovskio archeologinių tyrinėjimų darbą, matome, kad jis yra labai daug pozityvaus nuveikęs, nors jam, kaip ir kitiems tų laikų tyrinėtojams, vis dėlto galime prikišti paviršutiniškumą darbe. Juk reikia prisiminti, kad anų laikų archeologai iškasdavo per porą mėnesių net kelius šimtus kapų. Aišku, kad jų darbas negalėjo pasižymėti nuodugnumu. Bet vis dėlto didelis Pokrovskio nuopelnas yra tas, kad jis yra plačiausiai negu jo bendradarbiai aprašęs savo kasinėjimus. Jo atliktieji darbai ir ligšiol tebeturi didelės vertės. Išleistieji archeologiniai žemėlapiai savo laiku buvo iš tikro didelė naujiena mūsų archeologinėje literatūroje. Nors 1928 m. P. Tarasenka yra išleidęs visos Lietuvos archeologinį žemėlapį, tačiau Pokrovskio žemėlapiai ir toliau su tam tikru atsargumu gali būti naudojami.

1896 m. rusai, sušaukdami archeologų kongresą Rygoje, taip pat pareiškė susidomėjimą šiaurės vakarų valdomo krašto senove. Dalyvių skaičius buvo gana didelis, į kongresą susirinko 185 asmenys. Iš Lietuvos dalyvavo tiktai F. V. Pokrovskis. Čia, kaip ir Vilniuje, buvo svarstoma daugybė archeologinių, istorinių ir etnografinių problemų. Ir šitame suvažiavime pasireiškė tendencija iškelti rusų elemento rolę įvairiais istoriniais laikais. Jau iš suvažiavimo vietos aišku, kad čia lietuvių problemos negalėjo būti plačiau svarstomos, kaip Vilniuje. Rygoje buvo perskaityti tik trys didesni referatai, liečią Lietuvos praeitį. Čia *Pokrovskis* skaitė apie savo kasinėjimus Neries baseine. A. A. *Kočubinskis* skaitė referatą apie priešistorinės Lietuvos teritoriją. Jis išvedė, kad Lietuvos siena pietuose siekė šiaurinį Pripeties baseiną ir rytuose — Berezinos baseiną.[53] Pagaliau Mierzinskis referavo apie stabmeldžių šventovę Romuvoje.[54] Ir kiti tyrinėtojai paliesdavo savo referatuose vieną kitą ir Lietuvos archeologijos klausimą. Tačiau šis Rygos kongresas mūsų prosenovės pažangai neturėjo didesnės reikšmės.

II. PETRAPILIO ARCHEOLOGINĖS K-JOS DARBAI LIETUVOJE XX AMŽ. PRADŽIOJE

Komisijos siųstų asmenų kasinėjimai įvairiose Lietuvos vietose: V. Nagevičius, V. A. Kaširskis ir I. S. Abramovas. A. Spicyno darbai.

XIX amž. gale ir XX amž. pradžioje archeologiniai tyrinėjimai kaip Rusijoje taip ir Lietuvoje žymiai pagyvėja. Archeologijos komisija Petrapilyje siunčia į Lietuvą atskirus asmenis daryti archeologinių tyrinėjimų. 1905, 1908 ir 1909 metais K-jos leidimu Petrapilio archeologijos instituto narys-bendradarbis V. *Nagevičius* kasinėja degintinius kapus Kiauleikiuose, Kretingos apskr. ir kitose tos pačios apskrities vietose, pav.: Šateikiuose, Kartenoje, Gargždуose, Mockaičiuose, Norgeliuose, Skomantuose ir Pociuose.[55]

1906—1908 m. Petrapilio studentas V. A. *Kaširskis* kasinėja pilkapius Švenčionių apskrityje ir Miežulėnų piliakalnį.[56] Jo kasinėjimų rezultatai buvo taip pat nesmulkiai paskelbti. Nesuspėjo jų kiek plačiau aptvarkęs išleisti, nes po kasinėjimų gana greitai mirė.

1909 ir 1910 m. *I. S. Abramovas* kasinėjo bent keliose Panevėžio apskrities vietose. Čia pirmiausia Abramovas tyrė Malatiškių vienkiemio (apie 6 klm. nuo Panevėžio) pilkapių grupę. Kai kurie jų buvo jau seniau iškasinėti, bet Abramovas dar užtikęs apie 60 pilkapių. Čia jis susidūrė su pilkapiais, apdėtais viena arba dviem eilėmis akmenų vainikais. Jokių radinių juose nerasta, tiktai pilkapio centre užtikta žmonių skeleto kaulų ir degėsių liekanų. Manyta, kad tie pilkapiai yra kilę ne vėliau, kaip VIII amž.[57] Tais pačiais metais Abramovas dar kasinėjo Pakalniškiuose, Kelbanuose, Pamarnakiuose, Skvarbuose ir Rašnėnuose. Čia jis susidūrė su griautiniais pilkapiais, gana turtingais įvairiais radiniais ir ginklais. Čia surasta ir emaliuotų fibulų. Kai kuriuose pilkapiuose užtikta vėlesnių degintų kūnų laidojimų duobutėse. Pilkapius jis skyrė X—XII amž.

Kitais metais, t. y. 1910 m. Abramovas kasinėjo Raginėnų kapinyną. Kapinynas, guljs prie Daugyvynės upelio, užima apie 5 deš. žemės plotą. Čia susidurta su apvalainiais pilkapiais. Šiaurinėje kapinyno dalyje buvo labai daug suardytų pilkapių. Čia visur užtikta nedegintų kūnų laidojimai. Pilkapių inventorius buvo labai turtingas. Viename ir tame pačiame pilkapyje laidota po daugelį, net iki 10 mirusių. Mirusieji laidoti įvairiuose laikotarpiuose ir įvairiose pilkapių dalyse. Laidojimų kryptis labai įvairi. Prie skeletų surasta įvairių žalvarinių ir sidabrinių apyrankių, dažnai net po keturias apyrankes ant vienos rankos, antkaklių, ilgų grandinėlių, stambių romėniško tipo segių, verpsčių, įmovinių kirvių ir kitų daiktų. Prie šono buvo dedamas peilis arba

pjautuvas, o tarp kojų — kovos kirvis. Anksčiau čia buvo kasinėjęs šveicarietis *Dubois de Montepéreux*.[58]

Tik labai gaila, kad visų čia paminėtų tyrinėtojų darbai nebuvo kiek plačiau paskelbti. Iš apyskaitų nedaug tegalima pasinaudoti, nes čia įvairūs radiniai smulkiau neaprašyti, neduota jokių iliustracijų. Iš aprašymo beveik visai negalima susekti su kurio laikotarpio radiniais ar kapinynais mes čia turime reikalo.

Beveik tuo pačiu metu pradeda savo darbus Lietuvos archeologijos srityje ir žymusis rusų archeologas A. *Spicynas* (1858—1931 m.), Petrapilio universiteto archeologijos profesorius. Nuo 1892 m., bedirbdamas Archeologijos komisijoje, turėjo savo rankose visos Rusijos archeologinių tyrinėjimų vadovybę. Jo asmenyje koncentravosi atliekamų kasinėjimų reikalai, per jo rankas eidavo visos apyskaitos ir radiniai. Todėl Spicynas dažnai paskelbdavo komisijos leidiniuose trumpas apyskaitų santraukas ir nustatinėdavo prisiųstų radinių chronologiją. Iš jo pirmųjų darbų Lietuvos archeologijos srityje pažymėtini ypač įdomūs V. Šukevičiaus kasinėjimų rezultatų vertinimai. Pirmiausia jis gana plačiai aprašė V. Šukevičiaus Nočios dvare (Lydos apskr.) surastą kapą, sustatytą iš akmenų. Šitame labai retai užtinkamame kape surasta dar penkios urnos, kurių viena buvo papuošta svastikomis. Spicynas priskiria šį kapą prie Pavyslio panašaus tipo iš akmens sukrautų kapų. Kapo amžius neaiškus ir Spicynui.[59]

Toliau Spicynas atreferuoja V. Šukevičiaus akmens pilkapių kasinėjimus Zubiškio vienkiemyje (Eišiškių valsč.) ir Čepeliūnuose (Koniavos valsč.). Zubiškio akmens pilkapyje surasta penkios įvairių formų urnos, o Čepeliūnuose užtikta puodų šukių ir vienas sveikas puodas. Šiuos kapus Spicynas priskiria La-Tène periodui ar truputį vėlesniam laikui.[60]

Vienas iš didžiausių jo darbų iš Lietuvos archeologijos yra „Litovskije drevnosti".[61] Šitame plačiame darbe Spicynas bando sutraukti visą Lietuvos archeologijos medžiagą, ją klasifikuoti ir lyg užmesti Lietuvos proistorės metmenis. Jis čia bando pirmą kartą suskirstyti Lietuvos senienas į atskirus periodus, iškelia daugybę tebelaukiančių atsakymo problemų, bet jo chronologinis paskirstymas labai skiriasi nuo įprastos schemos, vartojamos Rytų Pabaltyje. Pvz., geležies amžius pagal Spicyną yra skirstomas į Raginėnų, Klaipėdos ar Liucino kultūras. Archeologiniai paminklai paprastai yra datuojami kartais net keliais šimtais metų vėliau, negu kad mes esame įpratę.

Be šitų Archeologinės komisijos siųstų bei josios bendradarbių Lietuvoje, šitame laikotarpyje kasinėjo nemaža rusų valdininkų, įvairių senovės mėgėjų. Pvz., Kauno gubernijos statistikos komiteto sekreto-

rius K. *Gukovskis,* rašydamas rusų spaudoje[62] įvairių straipsnių iš atskirų Lietuvos vietų ar miestų istorijos, kartais sumini ar net aprašo jam žinomus senovės paminklus jo aprašomose vietose.[63] Gukovskis taip pat prisidėjo ir prie archeologinio suvažiavimo Vilniuje parodos rengimo, išstatydamas komiteto rinkinį. 1895 ir 1905 m. komisijos leidimu kasinėjo savo lėšomis Salako valsčiuje[64] ir Šiaulių apskr.,[65] bet, deja, savo kasinėjimų rezultatų niekur nepaskelbė.

Ir kitų valdininkų atlikti kasinėjimai buvo labai nesistemingi ir net labai žalingi. Ypač labai skaudų darbą atliko pirmame šio amžiaus dešimtmetyje S. *Massalitinovas.* Jis, darydamas Kauno gubernijoje įvairius topografinius matavimus, susidūrė su daugybe kapų ir iškasinėjo įvairiose gubernijos vietose apie 1000 senkapių. Iš jo be jokio plano atliktų kasinėjimų susidarė didelis labai įdomių senienų rinkinys, kurį besiimdamas aprašyti rusų archeologas M. Makarenko šiaip išsireiškia: „Smulkių žinių apie iškasinėtus senkapius, ar jie buvo degintų ar nedegintų kūnų kapai, koks tų kapų charakteris ir kuriomis aplinkybėmis buvo surasti iškastieji daiktai, — neturime". Visos mažavertės Massalitinovo pastabos atspausdintos tik dviejuose puslapiuose. Daugumos radinių nežinoma nė radimo vieta.[66]

Įvairūs asmenys, pildydami senovės paminklų globos įstatymą, taip pat siųsdavo archeologinei komisijai surastuosius radinius. Komisija grąžindavo dažniausiai tik paprastesnius radinius pačiam savininkui arba paskirdavo juos Vilniaus bei Kauno muziejams, bet geresniuosius išskirstydavo į Rusijos istorinį muziejų ir Ermitažą.[67]

Bendrai vertindami rusų darbus Lietuvos archeologijos srityje nuo 1886 m. iki Didžiojo Karo, prie pozityviškiausių darbų tenka priskirti IX archeologų kongreso Vilniuje ir F. Pokrovskio stambaus masto darbai. Šiaip gi daugumas iš rusų, ar komisijos siųstų į Lietuvą kasinėti, ar iš vietinių valdininkų, — sistemingu ir produktyviu darbu nepasižymėjo. Kai kurie, nors ir kasinėjo gana sistemingai, tačiau nepaskelbė savo tyrinėjimų rezultatų. Kiti įvairūs mėgėjai archeologijos mokslui padarė milžiniškos žalos. Be to, kaip sakiau, daugumas radinių išplaukė į atskirus Rusijos muziejus. Išleistasis senovės paminklų apsaugos įstatymas Lietuvoje nesudraudė įvairių lobių ieškotojų. Įstatyme numatyta istorinių statybos paminklų restauracija taip pat nesusilaukė Lietuvoje vienodo taikymo masto. Labiausiai rūpintasi rusų cerkvių užlaikymu bei jų restauravimu. Senosios Lietuvos pilys ir kiti istoriniai pastatai liko be jokios priežiūros. Tik Trakų pilis Šukevičiaus rūpesčiu buvo kiek sulaikoma nuo griuvimo.

III. LENKŲ IR VIETOS TYRINĖTOJŲ DARBAI ARCHEOLOGIJOS SRITYJE

A. Mierzyńskis, A. Brückneris, L. Krzywickis, V. Šukevičius ir T. Daugirdas.

Ir lenkai šitame laikotarpyje dirbo Lietuvos proistorės srityje. Jau Vilniaus ir Rygos archeologų kongresuose mes susidūrėme su A. Mierzyńskio referatais apie lietuvių giminės mitologiją. 1892—1896 m. jis išleido Varšuvoje dviejų tomų darbą „Źródla do mitologii litewskiej od Tacyta do konca XIII w.". Tačiau jis nei šitame darbe, nei kituose mažesniuose straipsniuose, liečiančiuose Lietuvos mitologiją, nesilaikė mokslinio objektyviškumo taisyklių. Visa, kas lietuviška, stengėsi jis mielai parodyti kiek tamsesnėje šviesoje.[68]

Panašiu keliu ėjo ir Berlyno u-to slavistas, sulenkėjęs vokietis Aleksandras *Brückneris*. Jis savo darbe „Starożytna Litwa, ludy i bogi. Warszawa 1904" taip pat nevisuomet objektyviai svarstydavo Lietuvos istorijos ir mitologijos problemas.

Nemaža lietuvių archeologinės medžiagos paskelbė nuo 1899 m. Varšuvoje ėjęs archeologinis žurnalas *Światowit*. Čia paskelbta gana daug Šukevičiaus ir paties redaktoriaus E. Majewskio gražiai iliustruotų straipsnių apie įvairias Lietuvos senienas.[69]

Lietuvos piliakalnių tyrinėjimų darbe daug nusipelnė lenkų antropologas Liudvikas *Krzywickis*. Jis daugiau kaip visą dešimtmetį komisijos leidimu važinėjo po Lietuvą ir čia lietuvių studentų (J. Šaulio, V. Čepinskio, A. Janulaičio ir V. Nagevičiaus) remiamas kasinėjo piliakalnius įvairiose Lietuvos vietose.[70] Jo kasinėjimai buvo beveik išimtinai bandomojo pobūdžio. Pirmą darbą iš savo kasinėjimų Lietuvoje paskelbė apie „Žemaičių piliakalnius".[71] Šitoje studijoje Krzywickis aprašo Žemaičių piliakalnius, apipina juos liaudies padavimais ir suskirsto į piliakalnius, skirtus kulto ir gynimosi reikalams. Gana plačiai sustoja ties piliakalnių, paminėtų kronikose, identifikavimu. Savo pirmaisiais darbo rezultatais Krzywickis buvo patenkintas ir Lietuvos piliakalniais visai susižavėjęs. Vienoje vietoje jis šiaip išsireiškia: „Praėjo amžiai, kartų kartos sugulė į karstą, o senovės paminklai stovi ir seka mums praėjusių laikų gyvenimo pasaką. Čia pirmą kartą supratau, kad galime kalbėti apie lietuvių kultūrą, kaip kad kalbame apie keltų ar skandinavų kultūrą, — apie paprastą kultūrą, kur visuomenė nebuvo pasiekusi aukščiausio dailės klestėjimo laipsnio, bet kuri buvo visai savaiminga, kuri turėjo savus, savarankiško plėtojimosi uždavinius, savus minties ir kūrybos kelius . . . Lietuva turėjo savarankiškos, originalės kultūros pradus. Buvo tai jaunas ąžuolaitis, kuriam tačiau nebuvo lemta išaugti į tvirtą milžiną. Pačioje savo gyvenimo

pradžioje nuvyto. Tariant, ji buvo užslopinta jau XIV, o gal dar ir XIII amž. Greta prigijo kitokia civilizacija, iš kitokio kelmo išaugusi, persisunkusi krikščionybės ir feodalizmo dvasia, pirmiausia tai danų ir hanziečių, vėliau rusų, lenkų ir kryžiuočių. Tad, kaip kad poetas sako, nebuvo galvoje auginti rožės, kai miškai liepsnojo".[72]

Išleidęs šį darbą, Krzywickis vėl tęsia savo kasinėjimus ne tik Žemaičiuose, bet ir Rytų Aukštaičiuose.[73] Iš tų savo tyrinėjimų jis bando suskirstyti Lietuvos piliakalnius į dvi kultūros sritis: į vakarų lietuvių žemaičių — žemdirbių kultūrą ir į Rytų Aukštaičių — žvejų bei medžiotojų kultūrą. Krzywickis pagal savo tyrinėjimus išveda, kad Rytų Aukštaičių piliakalniai esą senesni, nes jis ten suradęs daug akmens ir kaulo dirbinių, visai maža metalinių radinių ir jokių grūdų pėdsakų. Tų piliakalnių gyventojai dar nebuvę žemdirbiai, bet gyvenę daugiausia iš medžioklės ir žūklės. Visai kas kita esą Žemaičiuose: ten randama daug metalo dirbinių, ypač ginklų, ir įvairių grūdų rūšių (kviečių, miežių, soros ir rugių). Be to, šių dviejų kraštų piliakalnių statyba taip pat skiriasi: Žemaičių piliakalniai yra su groviais ir pylimais, vadinasi, turėjo gynimosi pobūdžio, o Rytų Aukštaičių piliakalniuose dažniausia trūksta fortifikacinių įrengimų. Pastaroji aplinkybė ir radinių charakteris rodo, kad jie būdavo ilgesnį laiką gyvenami. Tas ankstyvesnis Krzywickio tvirtinimas gerokai paremiamas ir paskutiniųjų mūsų piliakalnių tyrinėjimų.

Nors su visais Krzywickio tvirtinimais dabar mes ir negalime sutikti, ypač su jo piliakalnių chronologija, tačiau jo pareikštose mintyse randame daug teisingų pastebėjimų. Tas kultūrinis skirtumas tarp šių dviejų Lietuvos provincijų yra pakankamai aiškus. Būtų klaidinga manyti, kad čia mes turime reikalo su dviejomis, skirtingomis etninėmis grupėmis. Geografinė būklė čia vaidino labai didelę rolę. Žemaičiai gyveno prie jūros ir kitų didesnių prekybos kelių, todėl įvairios gėrybės juos greičiau pasiekdavo. Žymiai blogesnėje būklėje gyveno Rytų Aukštaičių žmonės. Čia daug nuošaliau nuo prekybinių kelių ilgiau užtruko ir primityviškesnė materialinė kultūra.

Vertindami L. Krzywickio darbus turime pripažinti, kad, nors jo darbai nebuvo atliekami sistemingai, tačiau jam esame dėkingi už visas pastabas apie taip mažai ištirtus ir be galo įdomius mūsų praeities paminklus — piliakalnius. Jis dirbo objektyviai, todėl ir lietuvių visuomenės buvo palankiai sutiktas. Jo darbai, ypač *Žemaičių senovė*, net kelis kartus versta, spausdinta lietuvių laikraščiuose ir išleista atskira knygute.

Iš vietinių gyventojų, tyrusių Lietuvos proistorę šitame laikotarpyje, tenka ypačiai iškelti V. *Šukevičius* ir *Tadas Daugirdas*. Šukevičius

daugiausia nusipelnė savo tyrinėjimais Vilniaus krašte.[74] Jis buvo Nočios dvaro (Lydos apskr.) savininkas. Čia jis begyvendamas, maždaug nuo 1883 m. iki savo mirties 1919 m., beveik išimtinai buvo atsidavęs archeologiniams tyrinėjimams. Jis dažnai lankė savo dvaro ir kiek tolimesnes apylinkes, gerai pažino priešistorines vietas ir, nors nebūdamas specialistas, griebėsi to darbo, nes matė, kad daugybė senovės paminklų žūva. Savo tyrinėjimams pasirinko mažą plotelį — šiaurės vakarų Lydos apskrities dalį — retai iš savo ribų teišeidamas. Pirmiausia jis yra daugiau rinkęs radinius, negu kasinėjęs. Kasinėjimų darbą, kaip sakiau, pradeda tik apie 1883 m. Daugiausia dirbo vienas, tik apie 1888 m. kasinėjo pora vasarų kartu su E. Volteriu ir prieš pat Didįjį karą (1912—1914 m.) su lenkų antropologu J. Talko-Hryncewiczium.

Vienas iš didžiausių V. Šukevičiaus nuopelnų yra suradimas daugybės akmens amžiaus sodybų Vilniaus krašte.[75] Tuo tarpu kai kiek anksčiau Z. Glogeris bekeliaudamas Nemunu nuo Gardino iki Merkinės savo laiku pirmas buvo pastebėjęs ir atradęs palei Nemuną tik 13 sodybų 84 klm. ruože, — Šukevičius iki 1899 m. Merkio, Versekos, Ditvos, Pelesos, Katros ir Grūdos upių ribose maždaug 1200 kvadr. varstų plote, atrado 58 akmens amžiaus sodybas ir stovyklas.[76] Kaip tankiai šitose vietose yra išmėtyta akmens amžiaus sodybų, gali pailiustruoti nors ir šis pavyzdys. Merkio intako Ūlos pakrantėse Šukevičius kiek vėliau buvo suradęs net 43 akmens amžiaus sodybas bei stovyklas. O visos Ūlos ilgis tesiekia apie 35 klm.[77] Šitose sodybose Šukevičius surinko kelius tūkstančius įvairiausių titnago dirbinių ir keramikos liekanų. Tik gaila, kad, kaip Z. Glogerio, taip pat ir Šukevičiaus rinkiniai, nors ir buvo labai turtingi, tačiau turi daug trūkumų. Nors Šukevičius rinko radinius daug nuosekliau ir atidžiau negu Glogeris, bet į geologines radinių aplinkybes, į radinių stratigrafiją, deja, dar neatkreipė ypatingo dėmesio, nors ir juto tokio darbo reikalingumą. Todėl dabar šitie turtingi radiniai galima suskirstyti tik tipologiškai į atskirus akmens amžiaus laikotarpius nuo vėlyvojo Magdalėnien kultūros periodo iki neolito pabaigos. Toks tipologinis radinių suskirstymas, aišku, yra labai problematiškas. Šiaip Šukevičiaus tyrinėjimų spausdintosios apyskaitos yra gana išsamios. Aprašydamas sodybas, Šukevičius paliečia radimo vietos topografiją, geologiją ir sudaro sodybų išsiplatinimo žemėlapius. Nesišykšti ir gerų radinių piešinių.

Be šitų sodybų tyrinėjimų, Šukevičius yra dar daug ištyręs įvairiausių kapų,[78] įvairių laikotarpių ir įvairių formų. Jo tikslas nebuvo kiek galint jų daugiau ištirti, bet kiek galint nuodugniau. Jis yra labai daug išgelbėjęs archeologinių paminklų nuo pražuvimo. Šukevičiaus išvados

yra atsargios. Radinių chronologija dar nepakankama. Bet vis dėlto, jeigu mes šiandien turime nemaža žinių apie Vilniaus krašto proistorę, tai už tat turime būti dėkingi daugiausia Šukevičiui.

Tik gaila, kad jo rinkinys buvo išskirstytas bent keliose vietose. Pagal paminklų apsaugos įstatymą surastieji radiniai pirmiausia turėdavo būti siunčiami į archeologijos komisiją Petrapilyje, o komisija savo nuožiūra arba grąžindavo juos kasinėtojui, arba paskirdavo į kitus muziejus. Todėl nemaža Šukevičiaus radinių dalis pateko į Ermitažą, į Istorinį muziejų,[79] į rusų Archeologinės draugijos muziejų,[80] ar į Vilniaus muziejų.[81] Kita jo rinkinio dalis pateko į Krokuvos mokslo draugijos muziejų ir į Jogailos universiteto antropologinį skyrių.[82]

Kaip ir daugumas to laikotarpio dvarininkų, Šukevičius buvo lenkas. Tatai pasirodė vėliau įkuriant Vilniuje Lenkų mokslo bičiulių draugiją, kurios nariu jis buvo. Tačiau jo archeologiniuose tyrinėjimuose nepastebime jokios priešlietuviškos tendencijos. Jam iš tikro rūpėjo ištirti savo tėvynės gilioji praeities. Todėl jis drąsiai skyrė lietuviams tai, kas jiems priklausė.

Beveik tuo pačiu metu pradeda archeologinių tyrinėjimų darbą ir lietuvis Tadas *Daugirdas* (1852—1919 m.). Jis buvo dailininkas. Iš pradžių mokėsi Vilniaus piešybos mokykloje, 1868 metais įstojo į Petrapilio dailės akademijos peizažų skyrių, o vėliau dar gilino savo studijas Münchene ir Varšuvoje. Varšuvoje begyvendamas susipažino su garsiais tų laikų archeologais, T. Ossowskiu ir D. J. Samokvasovu, Varšuvos u-to rusų teisės profesoriumi. Kiek anksčiau Daugirdas jau buvo užmezgęs santykius su A. H. Kirkoru. Jie visi ir buvo pirmieji Daugirdo mokytojai, turėję nemažos įtakos jo vėlyvesniems darbams. 1881 m. vasaros atostogų metu atsitiktinai pateko į Jasnogurkos kapinyną (Raseinių apskr.) ir čia pradėjo savo pirmuosius kasinėjimų darbus. Šio kasinėjimo rezultatus paskelbė lenkų iliustruotame žurnale „Klosy" (Nr. 867). Nuo to laiko Daugirdas daugiausia dirbo archeologijos srityje, palikęs kiek nuošalyje dailininko darbą. Vasaros metu nuolat kasinėdavo ir savo tyrinėjimų rezultatus skelbdavo lenkų žurnaluose ir laikraščiuose. 1883 m. tęsė savo kasinėjimus Jasnogurkoje, 1884—1885 m. kasinėjo Visdergių kapinyną, 1886 m. — prie Imbarės ir kitose vietose.

1891 m. Daugirdas grįžta į savo Plemborgo dvarą, kur ūkininkaudamas nepamiršta ir archeologijos. Renka apylinkėje pripuolamai randamus ar žmonėse užtinkamus senovės paminklus ir daro smulkius kasinėjimus. Per tą laiką surenka labai turtingą archeologijos ir etnografijos kolekciją.

Pamatęs, kad jo rinkiniai dvare mažai teprieinami pašaliečiams, o

namiškiams yra be vertės, pradėjo galvoti apie savo rinkinių perdavimą kuriam nors muziejui. Apie 1905 m., sužinojęs, kad Kaune esąs kažkoks „Mokslo ir Pramonės Muziejus", norėjo susipažinti su juo, tačiau, būdamas užimtas ūkio reikalais, negalėjo to padaryti. Mirus Kauno miesto muziejaus vedėjui Gukovskiui, Tadas Daugirdas pasisiūlė Kauno miesto valdybai bendradarbiauti. 1907 m. vasario mėn. 8 d. jis išrenkamas į Muziejaus komisiją, o 1909 m. sausio mėn. 23 d. perėmė muziejų į savo globą. Numatęs, kad čia galės dirbti mėgiamąjį darbą, sutvarkė savo šeimos reikalus, perdavė jai visą iš tėvų paveldėtą turtą, o jis pats teišsivežė į Kauną savo rinkinius ir padovanojo juos muziejui. Miestas davė Daugirdui butą muziejuje. Begyvendamas Kaune daugiau kaip 20 metų, dideliu atsidėjimu ir prityrimu tvarkė muziejų, rūpinosi papildyti jo rinkinius naujais radiniais bei eksponatais. Vasaros metu nuolat važinėjo po kraštą ir dažnai kasinėdavo.

Išsaugojęs muziejų karo metu nuo žuvimo, 1919 m. vasarą įsikūrus Valstybinei archeologijos komisijai, buvo išrinktas komisijos pirmininku. Jo rūpesčiu dar buvo įsteigta „Tėvynės Pažinimo Draugija" su penkiais skyriais: 1) archeologijos, 2) etnologijos ir etnografijos, 3) karo, 4) gamtos ir 5) liaudies meno. Nesuskubo Daugirdas išleisti Lietuvos archeologinio žemėlapio, nors medžiagos buvo surinkęs gana daug. Jis mirė 1919 m. lapkričio mėn. 1 d., palaidotas savo tėviškėje.

Savo darbų rezultatus, kaip sakiau, daugiausiai spausdindavo lenkų mokslo žurnaluose. Kai kurie jo darbai buvo gana smulkiai atreferuoti ir *Varpe*. Svarbu pažymėti, kad beveik visus savo kasinėjimų rezultatus yra gražiai ir nuodugniai paskelbęs. Tik paskutiniųjų prieškarinių laikų kasinėjimai Laukiškiuose ir Seredžiuje nebuvo paskelbti.[83] Daugirdas kasinėjo sistemingai ir nuodugniai. Paskelbtieji rezultatai yra gausiai iliustruoti gražiais kapų pjūviais, schemomis, žemėlapiais ir radinių piešiniais. Drąsesnių išvadų niekuomet nedarė, tik kukliai primindavo, kad jis renkąs medžiagą ateities tyrinėtojams, kurie, turėdami daugiau duomenų, galėsią padaryti ir tinkamų išvadų.[84]

Kasinėja šitame laikotarpyje dar M. *Brensztejnas* Telšių apskr.,[85] St. *Jarockis* Ašmenos apskr.[86] ir Marya *Butrymówna* Panevėžio apskr.[87] Ypač pastarosios kasinėjimai buvo labai diletantiški. Dalis radinių pateko į Vilnių, bet daugumas į Varšuvą.

IV. MOKSLO DRAUGIJŲ STEIGIMO ĮKARŠTIS XX A. PRADŽIOJE

Lietuvių tautinis judėjimas nuo Aušros iki 1905 m. Lietuvių mokslo d-ja ir jos darbai archeologijos srityje. Naujos lenkų ir rusų mokslo d-jos Vilniuje.

Nuo to laiko, kai *Aušra* ir *Varpas* paleido laisvės šūkius į tautą, lietuvių tautiniai siekimai kas kartą vis labiau bręsta ir ryškėja. Tauta bunda iš gilaus miego, bunda energingai pasipriešindama kiekvienai lietuvybę slopinančiai akcijai. Tas lietuvių tautinis atgimimas ypač aktyviai pasireiškia mūsų gyvenamo amžiaus pradžioje. Nelaisvė nelengvėjo, dideli pavojai gaubė visą šalį. Kova buvo nelygi ir labai sunki. Iš vienos pusės teko kovoti su rusais, iš antros pusės su lenkais, kurie atbusdami norėjo atgaivinti savo valstybę senose ribose, kartu su savo senuoju sąjungininku Lietuva. Be to, tą sunkią kovą slopino lietuvių skaldymasis. Dabar lietuviai jau nebebuvo tiek vieningi, kaip Aušros metu, jie buvo jau daugiau susiskirstę grupėmis. Tas skirstymasis buvo itin žalingas, nes lietuvių inteligentinės pajėgos buvo dar negausios. Tačiau siekimas atgimti buvo visų bendras tikslas. Tautinis judėjimas jaučiamas visame krašte. Iš Suvalkų ir Kauno gubernijų jis persimeta į Lietuvos vidurį ir rytus. Nepasisekus rusų-japonų karui ir kairiajam elementui vis labiau bruzdant, rusų valdžia darosi labiau sukalbamesnė. Ir lietuvių būklė kiek palengvėja. 1904 m. lietuviams grąžinama spaudos laisvė. Šis įvykis turėjo milžiniškos reikšmės tolimesniame lietuvių kultūriniame gyvenime. Tautinė lietuvių literatūra auga, kuriasi politinės, kultūrinės, švietimo ir ūkio draugijos. 1905 m. gegužės mėn. 14 d. įsakymu lietuvių kalba įsileista į mokyklas. Jau leidžiama atidaryti privatinių viduriniųjų ir pradžios mokyklų. Panevėžio gimnazijoje, kur anksčiau lietuviai ilgą laiką nebuvo priimami, dabar atsidaro durys ir lietuviams. Įsikūrusios kultūrinės švietimo d-jos *Žiburys* (Suvalkų gub.), *Saulė* (Kauno gub.) ir *Šviesa* atidarinėja mokyklas, suaugusiems šviesti ir mokytojams kursus. 1905 m. panaikinamas po 1863 m. sukilimo išėjęs įstatymas, draudžiąs lietuviams pirktis žemės. Kad palengvintų žemės įsigijimą ir pakeltų lietuvių ūkišką jėgą, buvo įsteigta kredito, žemės ūkio draugijų ir vartotojų bendrovių.

Ir politiniai lietuvių reikalavimai kaskart vis labiau ryškėja. Didžiajame Vilniaus Seime 1905 m. gruodžio mėn. 4—5 d. reikalaujama plačios vietinės savivaldybės Kauno, Vilniaus, Gardino ir Suvalkų gubernijos dalies ribose, reikalaujama autonomijos su seimu Vilniuje, raginama boikotuoti valdžios mokyklos, reikalaujama įvesti lietuvių kalba mokyklose, svetimtaučius mokytojus pakeisti lietuviais.[88] Pasigirsta balsų, skatinančių atgaivinti senąjį Vilniaus universitetą. Bręsta

antagonizmas ir prieš lenkus, kurie šnairiai žiūrėjo į šį lietuvių tautinį judėjimą.

Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimų vykdymas sulaukė griežto pasipriešinimo iš rusų pusės. Daugelis Seimo dalyvių nukenčia, bet visa tai neparbloškia lietuvių pasiryžimo. Šitame dideliame sąjūdyje iškyla mintis susijungti lietuviams į mokslo draugiją.

Lietuvių mokslo d-jos steigimo klausimas jau buvo keliamas Aušroje, bet dėlei sunkių politinių aplinkybių šis sumanymas negalėjo būti įvykdytas. Nors Tilžėje nuo 1880 metų veikė „Litauische Litterarische Gesellschaft", kuri savo statute buvo užsibrėžusi „visą Lietuvą ir lietuvius liečiančią kalbinę, istorinę, etnografinę ir kitokią medžiagą surinkus ar surašius išlaikyti mokslui", tačiau ji nebuvo lietuvių tautinė draugija. Ji jau nebetikėjo lietuvių tautos atgimimu, jai rūpėjo tesurinkti medžiagą apie lietuvius, kaip mirštančią tautą, būsimoms kartoms prisiminti. Ši d-ja, nors ir turėjo lietuvišką vardą, tačiau buvo vokiška. Josios raštuose paskelbta nemaža medžiagos lituanistikai, bet archeologinio turinio straipsnių labai maža teužtinkame.

Savo lietuvių mokslo draugijos steigimo klausimas ypač pagyvėjo spaudą atgavus. Vienur karštai raginama pradėti „rinkti išbarstytus kiekviename kampelyje tuos brangumynus, iš kurių pinamas kraštui ir jo gyventojams šlovės ir garbės vainikas", duodamas sąrašas rinktinų ir saugotinų senovės paminklų.[89] Kitur spaudoje keliamas sumanymas įkurti etnografinį-archeologinį-istorinį ir lingvistinį organą. Ši mintis gauna taip pat daug pritarimo.[90] Net ir rusai darosi labiau sukalbamesni. 1905 m. viduryje jie norėjo įsteigti Vilniuje archeologinę draugiją vietos senovės paminklams globoti. Kaip rusų nusistatymas buvo pakitėjęs, gali parodyti straipsnis, tilpęs rusų laikraštyje „Severo-Zapadnoje Slovo".[91] Ten tarp kitko sakoma: „Kad išvengtų nesusipratimų nacionalistinėje dirvoje, būtų žymiai tiksliau suteikti kiekvienai krašte gyvenančiai tautybei teisę laisvai kurti draugijas ir sąjungas, kurių tikslas būtų studijuoti tautos kultūrą, istoriją ir rūpintis gimtosios šalies paminklų saugojimu".

Kiek palengvėjus politinėms aplinkybėms, jau 1905 m. rugpjūčio mėn. 28 d. Vilniuje lietuvių vakaro metu susirenka būrys inteligentų ir ilgai svarsto Lietuvių mokslo draugijos steigimo reikalą.[92] Kitą dieną išrenkamas komitetas iš dr. Basanavičiaus, J. Jablonskio, Povilo Matulionio, kun. J. Stankevičiaus ir J. Vileišio draugijos įstatams paruošti. Tačiau po Didžiojo Vilniaus Seimo kilusios reakcijos darbas susitrukdė ir tik kitų metų gale draugijos įstatai buvo įteikti rusų vyriausybei tvirtinti. Patvirtinus įstatus 1907 m. kovo mėn. 25 d. įvyko

draugijos steigiamasis susirinkimas. Jame į valdybą buvo išrinkti įvairiais darbais pasižymėję asmenys, k. a.: pirmininku — dr. J. Basanavičius, nariais — P. Matulionis, dr. S. Matulaitis, A. Smetona, P. Vileišis, J. Tumas ir dr. J. Bagdonavičius. Draugijos tikslas buvo:

1 §. Vilniuje įsteigta Lietuvių Mokslo Draugija rūpinsis ištardyti lietuvių tautą ir jos apgyventą kraštą. To dėliai ji užsiiminės:

a) lietuvių antropologija ir etnografija, b) Lietuvos *archeologija* ir statistika, c) geologija, flora, fauna ir kitais gamtos mokslais.

Draugijos pirmininkas dr. J. Basanavičius ypatingai kėlė archeologinių tyrinėjimų svarbą, skatino tyrinėti archeologinius paminklus, juos rinkti ir saugoti. Iškilo reikalas steigti prie draugijos ir muziejus. Greitu laiku Mokslo draugija subūrė didelį lietuvių inteligentinių pajėgų būrį. Prie draugijos dar prisidėjo ir svetimšaliai mokslininkai: A. Bezzenbergeris, Fortunatovas, C. Baudouin de Courtenay, E. Volteris ir kt.

Ir archeologijos srityje dirbta, kiek leido jaunos pajėgos. Draugijos suvažiavimuose dažnai būdavo skaitomi archeologinio turinio referatai ir vėliau jie spausdinami draugijos leidinyje „Lietuvių Tauta". Iš šių paskelbtųjų referatų ir straipsnių, pažymėtini ypač Basanavičiaus darbai, skirti trakų-frigų studijoms. Čia pat rašė dar kun. J. *Žiogas* apie archeologinius tyrinėjimus Gaidės apylinkėje ir V. *Nagevičius* apie Kirminų kalną. Draugijos rinkinys kasmet vis labiau turtėjo. Į archeologinį skyrių pateko dr. J. Basanavičiaus iškastos senienos Taurakalnyje ties Svėdasais, Šeiminiškių senkapyje ties Anykščiais ir Raginėnų senkapyje Panevėžio apskr. Archeologinė komisija Petrapilyje taip pat buvo grąžinusi draugijos muziejui dalį V. Nagevičiaus iškastų senienų Prymančiuose ir Kiauleikiuose. Be to, atskiri asmenys dėjo į muziejų pripuolamai surastus archeologinius radinius.

Lenkai, matydami šitokį lietuvių bruzdėjimą, taip pat neatsilieka. Vilniuje jau 1901 m. buvo įsisteigęs „Archeologinis ratelis", kurs buvo bepradėjęs rinkti archeologinę medžiagą, tačiau kiek didesnio masto darbais nepasižymėjo. Lenkai taip pat 1906 m. gale įkūrė Lenkų mokslo bičiulių draugiją, kuri patvirtinta kiek anksčiau, negu lietuvių draugija (1907 m. sausio mėn. 17 d.), pradėjo veikti. Ir josios tikslas buvo toks pats: tyrinėti krašto gamtą, etnografiją, istoriją, ekonomiją, statistiką ir populiarinti mokslą, dailę ir literatūrą *lenkų kalba*. Draugijos valdybą sudarė J. Kurčevskis, dr. Vl. Zahorskis, V. Šukevičius, St. Jarockis, dr. S. Koscialkovskis ir kt. Metiniuose draugijos leidiniuose buvo spausdinta trumpų apžvalgų ir iš Lietuvos istorijos. Prie draugijos muziejaus susidarė gana turtingas ir archeologijos skyrius, dažniausiai remiamas ir turtinamas lenkų dvarininkų. Archeologinio skyriaus vedėju kurį laiką buvo V. Šukevičius, vėliau Brenšteinas net iki šiol.

Aišku, tas lietuvių ir lenkų draugijų veikimas intrigavo ir rusus. Rusai, nenorėdami nusileisti, taip pat bando steigti savo mokslo draugiją kraštui tirti. 1905 m. Gardine įsisteigia cerkvinis-archeologinis komitetas.[93] 1910 m. vėl atgaivinamas anksčiau veikusios Rusų geografinės draugijos Šiaurės-Vakarų skyrius su keturiomis sekcijomis: geografijos-statistikos, etnografijos ir *archeologijos,* archeografijos ir istorijos. Draugijos skyriaus nariai buvo beveik išimtinai rusų valdininkai. Ypatingu darbu nepasižymėjo. Tiktai 1913 ir 1914 m. d-jos iniciatyva buvo kasinėti Smurgainių pilkapiai.[94]

Be to, 1912 m. ir Kaune rusų valdininkai įsikūrė Mokslinę archyvinę d-ją, kuri buvo užsibrėžusi panašius tikslus.[95]

Tačiau rusams ir dabar nepatiko nei lietuvių nei lenkų draugijų veikimas. Rusams ypatingai rūpėjo savo senovės paminklų globa, cerkvių ar kitų senų pastatų remontas bei restauracija. Visi šitie senieji paminklai turėję būti įrodymas, kad Lietuva esąs senas rusų kraštas. Viename straipsnyje, rašytame 1914 m. liepos mėn. 2 d.,[96] nusiskundžiama, kad 1905 m. revoliucijos metu daug žuvę rusų dvasinės kultūros paminklų. Straipsnis baigiamas šiaip: „Paskutiniuoju metu visais krašto paminklais rūpinasi įvairios draugijos, užsikrėtusios separatizmu, ir, žinoma, ne joms rūpintis rusų senovės paminklų išlaikymu".

Didysis karas sutrukdė visų šių draugijų veikimą. Rusų draugijos jau nebeatgijo po karo audrų, tuo tarpu lenkų ir lietuvių draugijos tebeveikia ligšiol, tik Lietuvių mokslo draugija, okupavus Vilnių, negali tinkamai laisvai veikti.

Dar prieš pat karą lietuvių laimėjimas nebuvo tikras. Svyruota tarp vilties ir rezignacijos. Du tuomet nupiešti paveikslai puikiai atvaizduoja tą lietuvių nuotaiką. Putna nupiešė paveikslą pilną rezignacijos, o Žmudzinavičius — džiaugsmingos vilties. Viduryje ežero matyti sala su pilies griuvėsiais iš senų garbingos praeities laikų. Paežerėje prie pilkapio sėdi galvą apsigaubusi, liūdinti moteris, o čia pat paremtas sudaužytas Lietuvos Vytis. Tamsios spalvos, klaiki aplinkuma. Visai kas kita Žmuidzinavičiaus paveiksle. Lietuviško krašto kampelyje guli tarp liūdinčių beržų senas romantiškas kapinynas. Meniški kryžiai puošia mirusiųjų poilsio vietą. Bet čia palaidoti tik paskiri asmenys, ne visa lietuvių tauta. Nors liūdesys gaubia tą kraštą, nors beržai svyruonėliai dar tebeverkia nuleidę šakas, tačiau tolumoje žydriam spindesy iškyla Lietuvos Vytis lemiamai kovai. Jis laimėjo. Lietuvių tauta dar turėjo ketverius metus iškentėti karo žiaurumus. Bet štai ateina 1918 m. Šimtametis lietuvių sapnas išsipildo. Krašte prasideda naujas gyvenimas. Ir Lietuvos archeologijos mokslas pradeda žengti naujais keliais.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 Gana išsamus straipsnis apie paminklų globą Rusijoje su turtingais literatūros nurodymais yra: Viktor Smolin, „Kratkij očerk istorii zakonodatelnych mer po ochrane pamiatnikov stariny v Rossii." *Izv. Imp. Arch. Kom. Vyp.* 63, Petrograd, 1917, p. 121—148; Plg. dar: St. Gr-v, „Komisija po voprosu ob ochrane pamiatnikov stariny." *Izvestija Imp. Arch. Kom., Pribavl. k vyp. 32-mu,* St. Peterburg, 1909, p. 41—47.

2 Smolin, l. c. p. 125.

3 Smolin, l. c. p. 141—143.

4 *Otčet Imp. Arch. Kom. za 1889 god,* Sanktpeterburg, 1892, p. 1—5.

5 Prancūziškai: 1; *Compte-Rendu de la Commission Impériale Archéologique pour l'année 1859—1888,* St. Pétersbourg, 1860—1893 (22 tomai) ir tąsa rusiškai — *Otčet Imp. Arch. Kom.* nuo 1889—1907 m. (19 tomų); 2) *Materialy po archeologii Rossii* nuo 1866 m. (37 numeriai); 3) *Izvestija Imperatorskoj Archeologičeskoj Kommissii* nuo 1901 iki 1918 m. (66 tomai) ir kt.

6 Trumpa darbų apyskaita paskelbta: *Compte-Rendu de la Commission Impériale Archéologique,* St. Pétersbourg, 1893, p. CLXIV, CCVI, CCCXX—CCCXXIX. Atskiri daiktai vėliau dar perduoti k-jai: *Otčet Imp. Arch. Kom. za 1894 g.,* p. 35, 159; *Otčet za 1895 g.,* p. 56, 181. Be to, Avenarius savo darbų rezultatus yra paskelbęs atskira monografija: „Drogičin Nadbužskij i ego drevnosti" *Materialy po archeologii Rossii, izdavajemyje Imperatorskoju Archeologičeskoju Kommissieju. Nr. 4,* Sanktpeterburg, 1890, p. 1—42, lent. I—III ir 21 pieš.

7 l. c. p. 14—15.

8 l. c. p. 34.

9 l. c. pusl. 35—36.

10 Biografijai: A. Nezabitauskis, „Prof. Eduardas Volteris (70 metų sukaktuvių proga" *Tauta ir Žodis,* V, Kaunas, 1928, p. 334—360. [J. Puzinas, „Prof. E. Voletrio nuopelnas lietuvių kultūrai", *Naujoji Lietuva,* 254, Vilnius, 1941; S. Bušmienė, *Eduardas Volteris,* Vilnius, 1973].

11 *Compte-Rendu de la Commission Impériale Archeologique pour l'années 1882—1888,* St. Peterbourg, 1893, p. CCCXXIX—CCCXXXIII ir *Otčet Imp. Arch. Kom. za 1889 god,* Sanktpeterburg, 1892, p. 50—53 ir 4 pieš. Radiniai, kaip matyti iš puslapio 112—113, perduoti Vilniaus muziejui.

12 Plg. I. Kisinas, „Prof. E. A. Volterio bibliografija," *Tauta ir Žodis,* t. V, Kaunas 1928, p. 361—385.

13 Iš viso Rusijos archeologų kongresų iki Didžiojo karo buvo 15, jų tarpe dar keletas apygardos archeologinių kongresų Jaroslavlyje, Tvere, Vladimire ir kt. I archeologų kongresas įvyko Maskvoje 1869 m., II — Petrapilyje 1871 m., III — Kijeve 1874 m., IV — Kazanėje 1877 m., V — Tiflise 1881 m., VI — Odesoje 1884 m., VII — Jaroslavlyje 1887 m., VIII — Maskvoje 1890 m., IX — Vilniuje 1893 m., X — Rygoje 1896 m., XI — Kijeve 1899 m., XII — Charkove 1902 m., XIII — Ekaterinoslave 1905 m., XIV — Černigove 1908 m., XV — Naugarde 1911 m. ir XVI buvo numatytas sušaukti 1914 m. vasarą Pskove, bet dėlei karo nejvyko.

14 *Trudy Vil. Otd., otdel I,* Vilna, 1893, p. 7.

15 l. c. pusl. 27—30, 68, 149.
16 *Otčet Imp. Arch. Kom. za 1893 g.*, S. Peterburg, 1895, p. 2, 10—11; *Materialy po arch. Ross.* Nr. 11.
17 *Otčet*, l. c. pusl. 12.
18 *Otčet za 1890 g.*, S. Peterburg, 1893, p. 59—61, 133; *Otčet za 1891 g.*, S. Peterb., 1893, p. 95—98, 173; *Otčet za 1892 g.*, p. 59—64, 155; *Otčet za 1893*, p. 15—17; *Materialy po Arch. Rossii*, Nr. 14.
19 *Otčet za 1890 g.*, S. Peterburg, 1892, pusl. 38—45, 113; *Otčet za 1890*, S. Peterburg, 1893, p. 62—66, čia nurodyta literatūra jo paskelbtų darbų; *Otčet za 1892 g.*, S. Peterburg, 1894, p. 52—55, 155, čia iškasta net 234 pilkapiai, o iš viso Minsko gubernijoj jis buvo ištyręs 627 pilkapius, plg. *Izvestija IX-go Arch. Sjezda*, Vilna, 1893, Nr. 6.
20 *Otd. I*, p. 109—117.
21 *Otd. II*, p. 165—186.
22 *Otd. III*, p. 73—104.
23 *Otd. I*, p. 155.
24 *Trudy III*, p. 26—30.
25 *Izvestija Imp. Arch. Kom. Prib. k vyp. 27*, St. Peterburg, 1908, p. 26.
26 *Trudy Vil. Otd., Otdel I*, p. 74.
27 *Otd. III*, p. 3—48.
28 *Otd. II*, p. 235—274.
29 *Otd. II*, p. 275—326.
30 *Trudy IX Archeol. Sjezda v Vilne 1893, t. II*, Moskva, 1897, p. 1—44.
31 *Trudy, t. I*, p. 131 sq.
32 Kračkovski, „Pravoslavnyje sviatyni goroda Vilny." *Trudy, t. II*, Moskva, 1897, p. 224.
33 *Trudy, II*, protokoly, p. 123.
34 Plg.: *Trudy Vil. Otd., Otd. I*, p. 8, 11—20.
35 *Trudy, II*, protokoly, p. 54.
36 *Trudy, t. II*, protokoly, p. 74—75.
37 „Le Village d'Apoulé (Opoulé) dans le gouvernement de Kowno et la ville finnoise Apulia." *Trudy IX arch. sjezda*, I, p. 62—80.
38 *Trudy, t. II*, protokoly, p. 87—88.
39 Dabar kalbininkai mūsų druską riša su latv. *drusku* — truputis.
40 l. c. pusl. 92—108.
41 *Trudy, t. II*, protokoly, pusl. 123.
42 Jo nekrologas: *Litovskije Eparch. Vedomosti* 1903, Nr. 35; *Vilenskij Kalendar na 1904 g.*, p. 379—380; *Cerkovnyj Vestnik*, Spbg., 1903, Nr. 33.
43 „Sluč. arch. ekskurs. v verchovjach r. Vileiki." *Otdel I*, p. 122—133; „Vtoraja archeol. ekskurs. v. basseine reki Loši," l. c. p. 136—139; „Archeol. progulka v okresnosti Radokovič." l. c. pusl. 139—146.
44 „O nalučnych kolcach." l. c. pusl. 45—49.
45 Plg.: *Otčet Imp. Arch. Kom. za 1893 g.*, p. 12—15, 107 ir V. F. Pokrovskij, „Kurgany na granice sovremennoj Litvy i Belorusii." *Trudy IX arch. sjezda v Vilne 1893, t. I*, p. 166—220; plg. J. Puzinas, „Priešistoriniai Brėslaujos aps. laikai." *Lietuviškoji Enciklopedija, t. IV*, p. 638—639.
46 F. V. Pokrovskij, „K izsliedovaniju kurganov i gorodišč na vostočnoj okraine sovremennoj Litvy." *Trudy IX arch. sjezda, t. II*, p. 138—196, lent. IX—XII.
47 F. V. Pokrovskij, „K izsliedovaniju basseina Vilii v archeologičeskom otnošenii." *Trudy desiatago archeologičeskago sjezda v Rige 1896, I*, Moskva 1899, p. 71—171, lentelė I—IV.
48 Vilniaus: *Trudy Vil. Otd. Mosk. Predv. K-ta po Ustr. v Vilne archeolog. sjezda.* Vilna 1893, dalis II, pusl. XVIII + 164; Gardino: *Trudy, t. I;* Kauno: *Trudy X archeolog. sjezda v Rige 1896, t. II*, Moskva, 1899.

49 *Trudy IX archeolog. sjezda, t. II,* protokoly, pusl. 22.

50 A. Štriter, „Topografičeskija svedenija o gorodiščach i kurganach v grodnenskoj gubernii." *Pamiatnaja knižka grodnenskoj gub. na 1890 g.,* Grodna, 1889, pusl. 3 sq.

51 *Trudy Vil. Otd., Otd. II,* pusl. VI.

52 Rusai, kaip atrodo, naudojosi ženklais, sudarytais tarptautiniame archeologų kongrese Stokholme 1874 m.

53 *Trudy X archeol. sjezda, t. III,* Moskva 1900, protokoly, p. 68—69; *Archeolog. Izvestija i Zametki,* Moskva, 1896, Nr. 9—10, psl. 303—304; referatas atspausdintas leidinyje *Žurnal Min. Nar. Prosv.,* Spb., 1897, sausis, psl. 60—94.

54 *Trudy X archeolog. sjezda, t. I,* pusl. 350—455.

55 *Otčet za 1905 g.,* p. 110—111, 120; *Otčet za 1908 g.,* p. 190, 199; *Otčet za 1909 g.,* p. 168 sq.; *Otčet za 1912 g.,* p. 97, 98, 104; *Izv. Imp. Arch. Kom., Prib. k vyp. 45,* Spb., 1912, psl. 146; *Lietuvių Tauta I,* p. 333—336; visai trumpa anų laikų kasinėjimų apyskaita dabar paskelbta *Senovėje* „Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII—XIII amž." Kadangi beveik visi kasinėjimai buvo atlikti komisijos lėšomis, todėl daugumas radinių pateko į Petrapilio ir į Maskvos muziejus. Tik maža jų dalis buvo perduota Lietuvių mokslo draugijai Vilniuje. [Autoriui, spausdinant šį darbą tebebuvo neaišku ar *Senovė* bus vienkartinis, ar tęstinis leidinys, nei kur tas V. Nagevičiaus darbas dar bus įlaužtas, todėl ir liko kiek neaiški nuoroda. Patikslinant: V. Nagevičius, „Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII-XIII a.". *Senovė,* I, 1935, 1—60, 75—124. Papildomai Vl. Nagevičiaus darbus J. Puzinas dar aptarė: NPTD, 1938, p. 108 tt.; „Nagius, Vl.", *LE,* XIX, 1959, p. 478—479; „Vl. Nagius Nagevičius kaip archeologas". Dr. B. Matulionis, red., *Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga,* 1962, p. 236—250.]

56 *Otčet za 1906 g.,* pusl. 136 ir 144; *Otčet za 1907 g.,* pusl. 106—107, 132; *Otčet za 1908 g.,* pusl. 162—163, 198.

57 *Vilenskij Vestnik 1909 m.* birželio mėn. 25 d., Nr. 1808 ir Nr. 1835; *Vestnik Libavy 1909* m. liepos mėn. 28 d., Nr. 146; *Severo-Zap. Telegraf,* Kovna, 1910, Nr. 213; *Izv. Imp. Arch. Kom., prib. k vyp. 32,* S. Peterburg, 1909, p. 76—77; l. c., prib. k vyp. 34, p. 93—94.

58 *Vilenskij Vestnik 1910.* VIII. 12, Nr. 12145; *Spb. Ved. 1910.* VIII. 10, Nr. 178; *Svet* 1910. VII. 23, Nr. 191; *Nov. Vr.* 1910, VIII. 24, Nr. 2374; *Sev. Zap. Gol.* 1910. IX. 16, Nr. 1460; *Izv. Imp. Arch. Kom., Prib. k vyp. 39,* Spb., 1911, pusl. 102—103.

59 A. S., „Mogilniki s kamennymi kistami v Vilenskoj gub." *Izv. Imp. Arch. Kom., Vyp. 12,* 1904, p. 26—29, pieš. 1—3; mažas papildymas vėliau: A. S., „Raskopki V. A. Šukeviča." *Izv. Imp. Arch. Kom., Vyp. 29,* S. Peterburg, 1909, p. 68.

60 A. S., „Raskopki V. A. Šukeviča." *Izv. Imp. Arch. Kom., Vyp. 29,* S. Peterburg, 1909, p. 68—70, pieš. 2—6.

61 *Tauta ir Žodis, t. III,* Kaunas, 1925, p. 112—171. Trumpa darbo recenzija įdėta M. Eberto leidžiamame *Vorgeschichtliches Jahrbuch, Bd. I,* Berlin und Leipzig, 1926, pusl. 69—70.

62 *Kovensk. gub. Vedomosti; Pamiatnaja Knižka Kovenskoj gubernii; Trudy Vil. Otdel.* 1893, *Otd. III,* p. 77—78 ir kt.

63 K. Gukovskij, „Nedavnija archeologičeskija nachodki v Kovenskoj gub." *Kov. Gub. Vedom. 1889 m., pribavlenije k Nr. 72.*

64 *Otčet za 1895 g.,* pusl. 82, daiktai paskirti Kauno gub. stat. k-tui, p. 177.

65 *Otčet za 1905* g., pusl. 111, 121.

66 M. Makarenko, „Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej." *Kwartalnik Litewski, II,* 1910, pusl. 103—112, 7 lentelės.

67 Plg. žinias apie radinius ir jų paskirstymą muziejams: *Otčet Imp. Arch. Kom. za 1890 g.,* p. 114; 1892, p. 90 ir 157; 1894, p. 34—35; 1896, p. 123; 1898, p. 71, 181—182; 1899, p. 113, 154, 110—113, 157—158; 1908, p. 173, 202.

68 Plg. kritiškas K. Būgos pastabas *Mūsų Senovėje, t. I,* Tilžė, 1920, p. 126, 127—130, 133, 136—137, 141—143.

69 Plg.: *Światowit, t. II,* p. 92—103; t. III, p. 85—89; t. IV, p. 150.
70 *Otčet za 1903,* p. 179, 203; 1905, p. 111, 121; 1907, p. 126, 133; 1908, p. 190, 199.
71 L. Krzywicki, *Žmudz starožytna,* Warszawa, 1906, tas pats rusiškai: *Izv. Imp. Arch. Kom., Vyp. 29,* Spb. 1908, p. 87—129 ir 41 pieš. Į lietuvių kalbą išversta ir atspausdinta: *Vilniaus Žinios 1909 m., Rytas 1924* m. ir atskira knygute *Žemaičių senovė,* Kaunas, 1928 m.
72 *Izvestija* 29, pusl. 110; *Žemaičių senovė,* 1928, p. 45—46.
73 Plg. L. Krzywicki, „Grodzisko Derbuckie na Žmudzi," *Pamiętnik Fizyograficzny, t. XXI,* pusl. 15—29; „W poszukiwaniu grodu Mendoga," *Przegląd Historyczny, t. 8,* 1909, p. 20—48; *Poslednije momenty neolitičeskoj epochi v Litvie, Die letzten Momente des Neolythes im Litauen,* Moskva, 1913, 18 pusl.; „Grodziska górno-litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami," *Pam. Fiz., t. 27,* 1917, pusl. 1—42; „Grodziska górno-litewskie. Dukszty-Worańce," *Pam. Fiz., t. 22,* 1914; „Pilkalnia pod wsią Petraszunami," *Pom. Tow. Przyjacòl Nauk w Wilnie 1914—1917,* pusl. 1—27; „Pilkalnie na Litwie," *Studja Staropolskie. Księga ku czci Bruecknera,* Kraków, 1928.
74 Jo biografija: *Kurjer Litewski 1914 m., Czas 1920,* Nr. 24, *Ziemia,* 1914, Nr. 15, J. Talko-Hryncewicz, „Wandalin Szukiewicz jako prehistoryk Litwy," *Wiadomości Archeologiczne V, 1—2,* 1920, p. 65—72; tas pats, „Z moich wspomnień o dawnych archeologach," *Wiad. Arch. VIII, 2—4, 1923, p. 176—190.*
75 W. Szukiewicz, *Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. Część I-sza. Epoka kamienna w gub. Wileńskiej,* Wilno, 1901, 40 pusl., 5 lent. 7 pieš. ir 1 žemėlapis; „Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska)," *Światowit, t. III,* Warszawa, 1901, pusl. 3—29, lent. IV—X, 4 planai ir 2 pieš.; „Slady epoki kamiennej w gub. Wileńskiej," *Kwartalnik Litewski, I,* 1910, pusl. 48—62.
76 *Światowit III,* pusl. 10.
77 W. Szukiewicz, „Poszukiwania archeologiczne w powiecie Lidzkim, gub. Wileńskiej," W Krakowie, 1907, p. 3 (atspaudas iš *Mater. antrop.-archeol. Akad. Um., t. X,* 1908).
78 Iš svarbesnių darbų pažymėtini šie: „Przedmioty bronzowe, znalezione nad Niemnem i Mereczanką," *Światowit, I,* 1899, p. 71—75; „Kurhany kamienne w powiecie Lidzkim (gub. Wileńska)," *Światowit,* l. c. p. 33—38; „Kurhany kamienne w pow. Lidzkim, gub. Wileńskiej," *Światowit, IV,* 1902, p. 40—45; „Kurhany ciałopalne w Pomusiu (pow. Trocki, gub. Wileńska)," *Światowit, II,* 1900 pusl. 3—16; „Narzędzia kamienne gladzone w pow. Lidzkim i Trockim," *Światowit, VI,* 1904, pusl. 9—16, 50—58; „Wykopalisko urny z ornamentem swastykowym," *Materiały antrop., etnogr. i archeologiczne Akad. Um., t. IX,* Kraków, 1907, p. 137—142; „Cmentarzysko szkieletowe w Salapiaciszkach, pow. Lidzki," l. c., pusl. 57—62; „Kurhany ciałopalne przy wsi Wersoka w pow. Lidzkim," l. c., t. XI, 1910, p. 63—69; „Kurhany ciałopalne w Bogatej, Michańcach i Wersoczce," l. c., t. III, 1914, pusl. 56—75 ir kt.
79 *Otčet za 1895,* pusl. 53, 82, 177, 179.
80 *Otčet za 1908,* pusl. 189, 199.
81 *Otčet za 1890,* pusl. 116, 135; 1892, pusl. 90, 157; 1895, pusl. 56, 183.
82 J. Talko-Hryncewicz, „Wandalin Szukiewicz jako prehistoryk Litwy," *Wiadomości Archeol. 1920,* V, pusl. 68.
83 *Izv. Imp. Arch. Kom., Prib. k vyp. 44,* Spb. 1912, p. 105.
84 Jo darbų bibliografija ir biografija trumpai paskelbta: J. Puzinas, „Tadas Daugirdas ir jo darbai," *Lietuvos Aidas,* 1929, X. 31., Nr. 249.
85 M. Brensztein, „Wykopaliska na folw. Rajne w pow. Telszewskim na Zmujdzi," *Mat. Antrop.-Archeolog.-Etnogr. Akad. Um., t. III,* 1898; „Cmentarzyska „Gargždikalnas" i „Szyluks" we wsi Judsodzie w powiecie i parafji Telszewskiej na Žmujdzi," l. c., t. V, 1901; „Skarb bronzowy, znaleziony we wsi Syraiciach w powiecie i parafji Telszewskiej na Žmujdzi," l. c., t. VI, 1903, p. 44—50; „Cmentarzysko „Potumszelu-

Kapaj" w powiecie telszewskim parafii luknickiej na Žmudzi zbadane w kwietniu 1896 r." *Wiadomości Numizm.-arch. Kraków 1896,* t. III, Nr. 4, p. 157—160.

86 Stan. Jarocki, „Kurhany i cmentarzyska w pow. Oszmiańskim, w gub. Wileńskiej." *Światowit, t. III,* 1901, p. 46—48, pieš. 12—20; neseniai dar rašė apie ragus, surastus Dysnos ir Lydos a.: „Wykopaliska rogów." *Ziemia* 1930, Nr. 23, p. 488.

87 Marya Butrymówna, „Kurhany w Niewieżnikach w pow. Poniewieskim," *Światowit, t. IV,* 1902, p. 148—149, pieš. 325—328; plg. dar Erazm Mąjewski, „Kurhany w Pakalniszkach w pow. Poniewieskim, zbadane przez Maryę Butrymównę," *Światowit, t. II,* 1900, p. 92—103.

88 P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas 1905—1930,* Kaunas, 1930.

89 Matulis, „Tėvynės brangumynai," *Lietuvių Laikraštis,* Petrogradas 1904. XII. 23, Nr. 4, pusl. 43—44.

90 *Mūsų Senovė I,* pusl. 144.

91 1905. VII. 17, Nr. 2347; *Izv. Imp. Arch. Kom., Prib. k Vyp. 18-mu,* Spb. 1906, pusl. 48.

92 A. Valaitis, *Lietuvių Mokslo Draugija Vilniuje,* Vilnius, 1932.

93 *Izv. Imp. Arch. Kom., Prib. k Vyp. 18-mu,* Spb. 1906, pusl. 13—14.

94 *Izv. Imp. Arch. Kom. Prib. k Vyp. 56,* Petrograd, 1914, pusl. 30 ir *Prib. k Vyp. 57,* Petrograd, 1915, pusl. 19.

95 *Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1913 g.*

96 *Ziemščina* Nr. 1712, B-t, Porugannyje pamiatniki.

* * *

Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. buvo spausdinti — *Senovė, I:* Acta et Commentationes Ordinis Historicorum V. M. Universitatis. Humanitarinių Mokslų Fakultetas, Kaunas, 1935, p. 157—188; taip pat buvo ir atskiras atspaudas, bet neturjs atskiros psl. numeracijos. Ir nors gana plačią Lietuvos archeologinių tyrinėjimų apžvalgą buvo paskelbęs plk. Petras *Tarasenka* (Lietuvos archeologijos medžiaga, Kaunas, 1928, p. 8—52; literatūra — p. 270—311), bet J. Puzinas *pirmą kartą įvertino tuos ankstyvuosius tyrinėjimus* bei paskelbtuosius darbus, iškeldamas jų mokslinę vertę ir reikšmę. Ir tenka pastebėti, kad iki šiol nei svetur, nei Lietuvoje dar nesulaukėme tuo pačiu klausimu nei platesnės, nei geresnės apžvalgos kaip J. Puzino parašytoji. Ir jos visai nepakeičia nei R. Volkaitės-Kulikauskienės, *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai,* Vilnius, 1958, nei *Lietuvos archeologijos bruožuose,* Vilnius, 1961, p. 22—33 nauja apžvalgėlė, kuri apima XVI a. — 1960 m. Lietuvos proistorės tyrinėjimus, bet labai būdinga sovietiniais nutylėjimais ir iškraipymais. Tose apžvalgose visur nutylėta J. Puzino vardas, jo atlikti darbai, pagaliau ir jo *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* 1938 paversti visai bevarde nuoroda: *Senovė,* IV ir psl. (žr. p. 29, išnaša 5, 6 ir kt.). Ir dar daugiau, kai prie tyrinėtų proistorinių vietų šiame leidinyje visada sumini seniau mirusių ir „tarybinius" darbus bei straipsnius, tai J. Puzinas šiame skyriuje (žr. Priedas, p. 521—558) vėl „numarintas", žodžiu, jis nei tokių: Eigulių II, Graužių, Sargėnų, Seredžiaus, Upytės, Veršvų ir kt. kapinynų nei tyrinėjo, nei nieko apie juos spausdino . . .

Šiame darbe pastebime ir *lietuviškosios* proistorinės terminijos pradmenis, pvz. visur jau rašo *pilkapis,* o anksčiau visuotinai vartotas *kurganas* tik vieną kartą tėra išlikęs (p. 164, 19 išnaša), bet dar išlikusi veik visur *fibula* ir t. t.

Jo rašytiniame palikime yra užuomina, kad skaitė „Lietuvos archeologinių tyrinėjimų istoriją" epizodiniu kursu. Tada galima prileisti, kad šis darbas yra to kurso dalis, bet nesurandant 1934—1935 m. Vytauto D. universiteto kalendoriaus, — tiksliau nieko negalima pasakyti, nes vėliau skaitytas tas pat kursas buvo žymiai išplėstas: turėjo platoką nuo XVI a. įvadą ir jį užbaigdavo paskutiniųjų metų tyrinėjimais.

Perspausdinamas iš *Senovės,* I, 1935, ištaisant spaudos klaidas ir kai kuriuos nelygumus, pvz. *Miežinskis* (172), bet kitur — Mierzyńskis (165) ir pan. Ištaisyta vietovardžiai pagal A. Salį: *Drivietos* ež. į *Drivėtų* ež. (p. 170); *Lintupio* į *Lentupio* (p. 170), *Mežulėnų* (p. 173) į *Miežulėnų* (plg. LE, XVIII, p. 391) ir *Smurgonių* į *Smurgainių* (p. 187), *Svedasai* į *Svėdasai* (p. 187).

ANKSTYVOJO GELEŽIES AMŽIAUS KAPAS, SURASTAS KURMAIČIUOSE

Iš ankstyvojo geležies amžiaus, t. y. laikotarpio tarp žalvario amžiaus pabaigos (apie 500 m. prieš mūsų erą) ir mūsų eros pradžios, turime labai maža gerai datuojamų radinių. Ta padėtis lieka nepasikeitusi beveik iki II amž. vidurio. Nuo šio laiko visoje Lietuvoje, išskyrus rytines sritis, susiduriame su daugybe kapinynų ir labai turtingos kultūros liekanomis. Taigi, laiko tarpas, apimąs daugiau kaip šešis amžius, yra mažiausiai ištirtas, pats neaiškiausias ir labiausiai apgaubtas tamsos. Dėl medžiagos trūkumo sunku spręsti bet kuriuos klausimus ir ypačiai nelengva nustatyti kultūros tolydumą tarp žalvario ir senojo geležies amžiaus.

Nors šis laikotarpis ir vadinamas ankstyvuoju *geležies* amžiumi, bet geležis tuo metu dar nevaidino didesnio vaidmens. Iš visų mūsų kaimyninių kraštų tik žem. pavyslyje geležis buvo gana plačiai vartojama; čia dažnai net segės ir kiti papuošalai buvo dirbami iš geležies. Lietuvoje lig šiol geležinių ankstyvojo geležies amžiaus dirbinių nerasta; teturime šiek tiek žalvarinių papuošalų, priskirtinų šiam laikotarpiui. Iš svarbesnių šio laikotarpio radinių pažymėtini: 1) žalvarinių papuošalų lobis, surastas *Pabaliuose,* Panevėžio vls.,[1] 2) papuošalai, aptikti *Baudėjų* tvenkinyje, Stakliškių vls., Alytaus aps.,[2] 3) žalvarinė storagalė segė (?), surasta *Rešketos* ir *Virvyčios* santakoje, Varnių vls., Telšių aps.,[3] 4) antkaklės atriestais kanopiniais galais, surastos *Noliškyje,* Padubysio vls., Šiaulių aps.[4] ir *Bajoriškiuose,* Subačiaus vls., Panevėžio aps.[5] ir 5) smilkininis ar galvos papuošalas, iškastas *Steponavoje,* Debeikių vls., Utenos aps.[6] Be to, nemaža dalis Rytų Lietuvos piliakalniuose surastų kaulinių dirbinių ir keramikos priskirtina ankstyvajam geležies amžiui. Tačiau aiškiai datuojamų šio laikotarpio kapų Lietuvoje, išskyrus dvigubą Velykuškių kapą, lig šiol dar nebuvo aptikta. Tik 1940 m. pavasarį, bevykdant ardomo kapinyno tyrinėjimus *Kurmaičiuose* (Kretingos vls. ir aps.), susidurta su ankstyvojo geležies amžiaus pilkapiais.

Priešistorinis Kurmaičių kapinynas yra ūkininko Žilinsko sklype, apie 130—150 m į rytus nuo ūkio trobesių ir apie 170 m į vakarus nuo Akmenos upelio (žiūr. situacijos planą). Šis kapinynas buvo ardomas

beariant ir beimant smėlį keliams taisyti. Daugumas čia buvusių pilkapių jau buvo nuarti. Vytauto D. kultūros muziejus, norėdamas išgelbėti kapinyną nuo sunaikinimo, atliko būtiniausius tyrimo darbus. Kasinėjimus vykdė priešistorinio skyriaus konservatorius preparatorius Pranas *Baleniūnas*. Pietinėje kapinyno dalyje ištirtas vienas ardomas pilkapis Nr. 1 ir 24 plokštiniai griautiniai kapai. Griautiniai senojo geležies amžiaus kapai pasižymėjo ypatingu radiningumu. Jie buvo ypač dar tuo įdomūs, kad devyniuose kapuose surasta 16 žalvarinių Romos monetų, daugiausia sestercijų, šių valdovų: *Trajano* (98—117 m.), *Antonino Pijaus* (138—161 m.), *Faustinos I* (mirusi 140 m.), *Markaus Aurelijaus* (161—180 m.), *Faustinos II* (mirusi 175 m.) ir *Severaus Aleksandro* (222—235 m.). Kol visa kasinėjimų medžiaga bus konservuota ir paruošta spaudai, čia noriu paskelbti tik vieną ansktyvojo geležies amžiaus griautinį kapą, surastą pilkapyje Nr. 1.

Pilkapis Nr. 1 (plg. pilkapio planą), tyrinėtas 1940 m. gegužės mėn. 21—27 d., buvo dar gana gerai išlikęs, tik pietų rytinėje dalyje apardytas, beimant smėlį keliams taisyti. Pats pilkapis yra taisyklingos apvalios formos, 13 m skersmens ir 1,25 m aukščio. Aplink pilkapį, šiaurinėje, vakarinėje ir pietinėje jo papėdėje, žymu griovio pėdsakai ir vietomis matomos išlindusios išorinio akmenų vainiko viršūnės. Galutinai ištyrus visą pilkapį, paaiškėjo šios pilkapio statybos detalės.

Pirmiausia ratu buvo iškastas maždaug 0,5 m gylio ir apie 3 m pločio griovelis. Dalis iš to griovelio iškastos žemės buvo pilama į griovio apsuptą maždaug 5 m skersmens aikštelę. Aikštelėje supiltos žemės sluoksnis yra buvęs 15—25 cm storio. Žemė maišyta su smulkiomis anglimis. Supiltos aikštelės paviršius išgrįstas maždaug 12×15—25×30 cm dydžio akmenimis. Grindinio akmenys sudėti glaudžiai šalia vienas kito. Išgrindus aikštelę, ji buvo apsupta gana stambių, 30×40—50×60 cm dydžio, akmenų vainiku. Vainiko akmenys sudėti vienas ant kito: apačioje, aikštelės grindinio pakraštyje, sukrauta viena akmenų eilė ir ant jų viršaus uždėta dar viena akmenų eilė. Šiaurės vakarinėje pilkapio dalyje akmenų vainikas nesueina ir palikti lyg vartai, išgrįsti tokio pat dydžio akmenimis, kaip ir centrinė pilkapio aikštelė. Šis centrinis 5 m skersmens akmenų vainikas sukrautas iš 96—100 akmenų.

1,3 m į šonus nuo centrinio akmenų vainiko, ratu sukrautas antras, žymiai aukštesnis, vainikas. Jo apatinieji du akmenys padėti griovelio šone, 25 cm žemiau už centrinio vainiko apatiniųjų akmenų eilę. Šis vainikas sudarytas šiuo būdu: ant griovio dugno, jo šone, šalia vienas kito padėta po du akmenis, ant tų akmenų viršaus uždėta vėl po du akmenis ir šių akmenų viršuje dar uždėta po vieną akmenį. Šis vainikas sukrautas iš kiek mažesnių, maždaug 20×25—40×50 cm dydžio akmenų.

Kurmaičių k. Kretingos vls. ir aps. Žilinsko skl. 1940 m. tyrinėto priešistorinio kapinyno situacijos planas

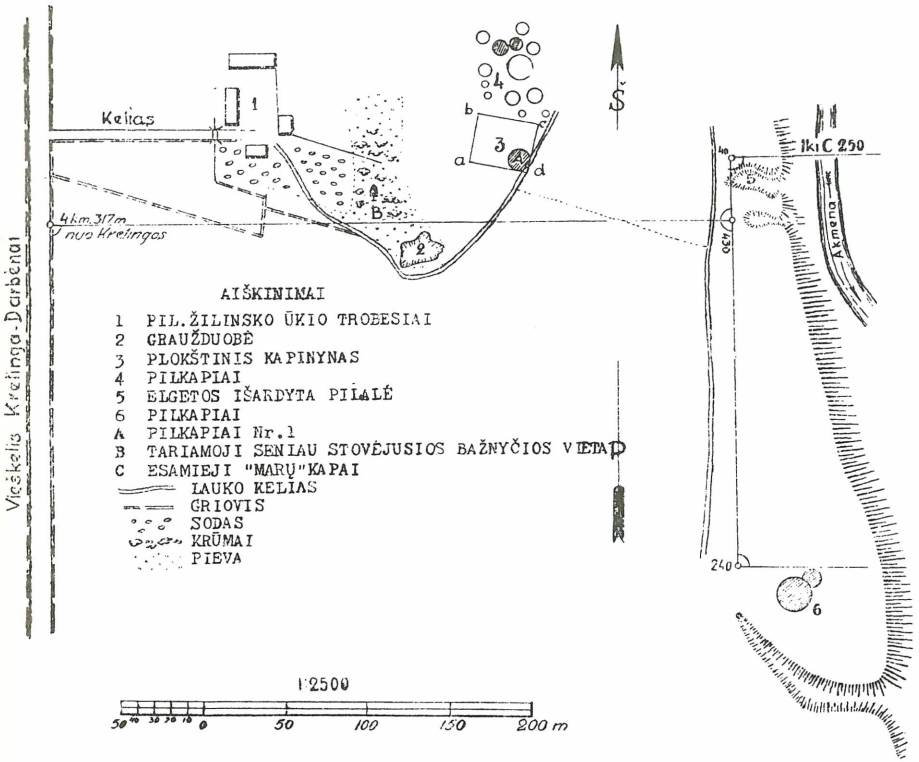

Vietoje matavo ir planą sudarė sl. techn. I. Jablonskis. 1940. VI. 5÷20 d.

Vainiko skersmuo 8,1 m. Visame vainike, įskaitant ir apardytą pietų rytinę dalį, yra buvę apie 380—400 akmenų. Viršutinieji šio vainiko akmenys pilkapio paviršiuje nebuvo išlindę, tačiau jie buvo padengti visai plonu žemės sluoksniu.

Apie 1 m atstu nuo viduriniojo akmenų vainiko sukrautas trečias, kraštinis akmenų vainikas. Jis sukrautas iš dalies griovio dugne, iš dalies išorinėje jo dalyje. Apatinieji vainiko akmenys guli 25 cm žemiau už viduriniojo vainiko apatiniuosius akmenis. Vainikas sukrautas iš 20×25—40×50 cm dydžio akmenų šiuo būdu: apačioje greta vienas kito padėti du akmenys ir jų viršuje dar uždėta po vieną ar du akmenis. Į didžiųjų akmenų tarpus vietomis primesta mažesnių akmenų. Vainiko skersmuo 11,75 m. Pietų rytinėje pilkapio dalyje vainikas apardytas beimant smėlį ir dalis akmenų išimta. Šis kraštinis vainikas galėjo būti

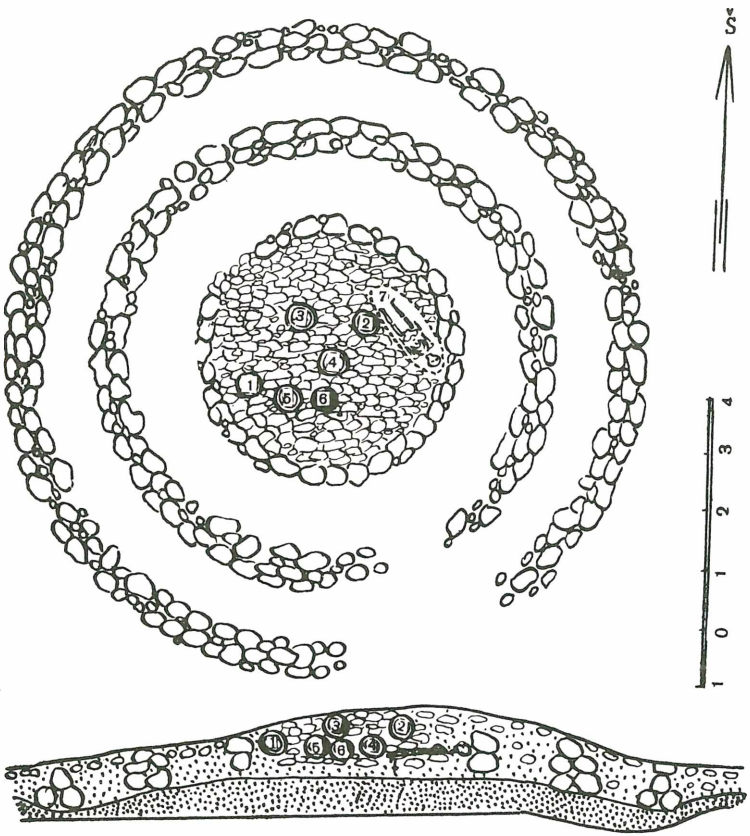

Kurmaičių 1 pilkapio planas ir skersinis pjūvis. Skaičiais pažymėti degintiniai kapai, dešinėje — 7 griautinis kapas.

sukrautas maždaug iš 500 akmenų. Vietomis viršutinieji šio vainiko akmenys buvo išlindę iš po žemių ir matomi pilkapio paviršiuje.

Sukrovus tris labai taisyklingo apskritimo akmenų vainikus ir centriniame vainike susidariusią aikštelę išgrindus mažesniais akmenimis, pradėtas pilti pats pilkapis. Jis supiltas iš aplinkinės žemės (priesmėlio) ir akmenų. Centriniame akmenų vainike, grindinio viršuje, tarp žemių be jokios tvarkos primesta nedidelių akmenų. Atskirų akmenų pasitaiko ir tarp vainikų šiaurinėje, rytinėje ir pietinėje dalyje; jų maža arba visai nerasta vakarinėje pilkapio dalyje. Pilkapio sampylas supiltas taip, kad viduriniojo ir kraštinio vainiko akmenų

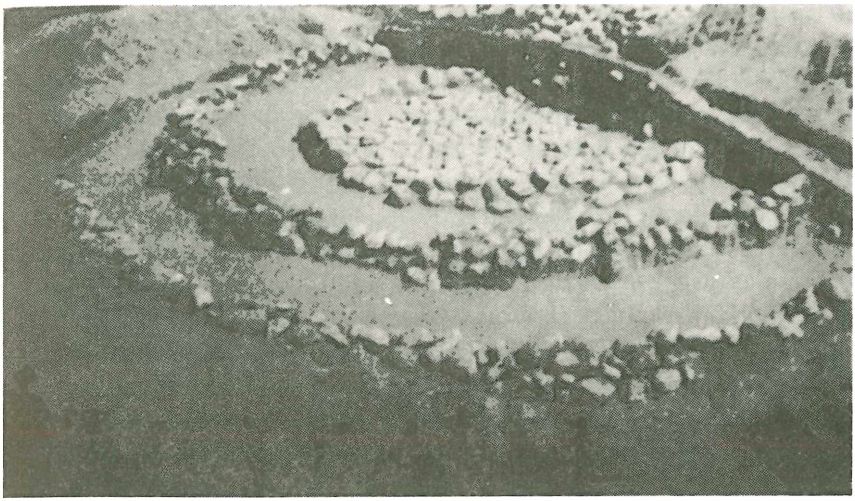

1 pav. Kurmaičiai, Kretingos vls. 1 pilkapio kasinėjimų metu vaizdas

viršūnės buvo išlindusios į žemės paviršių, tik centrinis akmenų vainikas gulėjo po žemėmis. Pilkapio paviršius išgrįstas kiek didesniais įvairaus dydžio akmenimis: vieni akmenys yra buvę 10×12 cm, kiti 30×40 cm dydžio. Šiaurinėje, vakarinėje ir pietinėje pilkapio dalyje mažais akmenimis buvo išgrįstas žemės paviršius ne tik pilkapio viršuje ir griovyje, bet net už kraštinio akmenų vainiko. Rytinėje pilkapio dalyje grindinio už kraštinio akmenų vainiko pastebėti tik atskiri fragmentai. Apskaičiuota, kad visas pilkapis (įskaitant ir suardytąją dalį) buvo supiltas iš 180—200 m^3 žemės ir 12—15 m^3 akmenų.

Centrinė pilkapio dalis, esanti tarp centrinio akmenų vainiko, buvo skirta žmonėms laidoti. Čia tyrinėjimų metu surasti 7 kapai: 6 degintiniai ir vienas griautinis kapas. Degintiniai kapai, esą daugiau sampylo šone, aptikti 25—35 cm gilumoje nuo viršutiniojo pilkapio grindinio, o kapai, buvę pilkapio centre, surasti 75 cm gilumoje ir siekė apatinį pilkapio grindinį. Deginti žmonių kaulai be jokių laužo priemaišų buvo supilami į nedideles pailgas ar apvalias duobutes ir uždedami po vieną didelį paplokščią akmenį. Trijuose kapuose kaulų viršuje surasta puodų šukių. Kol keramikos liekanos, surastos kaip šitame pilkapyje, taip ir kituose pilkapiuose (Žylio sklype), dar nesutvarkytos, degintinių kapų tuo tarpu nenagrinėsiu, tesustosiu ties griautiniu kapu Nr. 7.

Griautinis kapas Nr. 7. Šiaurės rytinėje pilkapio dalyje, prie pat centrinio akmenų vainiko, 75 cm gilumoje nuo žemės paviršiaus, ant

pat apatinio pilkapio grindinio, susidurta su griautiniu kapu. Kapo duobės kontūrai nebuvo aiškūs, nes žemė centrinio vainiko viduryje buvo piltinė, maišyta. Griaučiai visai išnykę, teišlikę atskiri kaukolės fragmentai. Nei rankų, nei kojų padėties nebuvo įmanoma nustatyti. Sprendžiant pagal kaukolės liekanas, mirusysis turėjo būti palaidotas galva maždaug OS 100° kryptimi. Kapo dugne, grindinio viršuje, pastebėta anglių. Kaukolės vietoje surasta žalvarinių papuošalų. Sprendžiant pagal išlikusios kaukolės fragmentus, papuošalai gulėjo šioje padėtyje. Dvi antsmilkininių papuošalų tipo sąsukos surastos apatinio žandikaulio šonuose. Sąsuka dešinėje žandikaulio pusėje gulėjo horizontalinėje padėtyje, kairėje — vertikalinėje. 8—10 cm aukščiau, maždaug kaktos vietoje, surastos keturios kilpinės sraiginės įvijos. Jos gulėjo šia tvarka: dvi įvijos gulėjo ant kaktos, sraigelėmis į viršų, ir po vieną įviją aptikta kaukolės šonuose, palei smilkinius. Dvi pastarosios kilpinės sraiginės įvijos gulėjo sraigelėmis žemyn. Prie sraiginių įvijų pastebėta storos nertinės medžiagos pėdsakų. Galimas daiktas, kad sraiginės įvijos buvo prikabintos prie kepurėlės ar kitokio tipo galvos apmauto kraštų: dvi prie kaktos ir po vieną galvos šonuose, palei ausis. Viena sraiginė įvija, buvusi kaktos viršuje, suirusi. Daugiau jokių radinių prie griaučių nerasta.

Kape Nr. 7 surastos, kaip minėta, dvi žalvarinės kiek išgaubtos sąsukos. Viena sąsuka, gulėjusi dešinėje kaukolės pusėje (2:1 pav.), yra kiek masyvesnė ir susukta iš 2,5 mm storio apskritos žalvarinės vielos. Sąsukos galuose viela plonėja. Išorinis sąsukos galas nulūžęs. Viduryje palikta 2,7 cm skersmens skylė ir pati sąsuka sudaryta iš keturių apvajų. Visos sąsukos skersmuo apie 4,4 cm. Antroji sąsuka (2:3) padaryta iš plonesnės, 1,5 mm storio apskritos vielos, kurios galai taip pat plonėja. Sąsuka susideda iš keturių apvajų; viduryje palikta apie 2,8 cm skersmens skylė. Visos sąsukos skersmuo apie 4,3 cm. Ši sąsuka plokštesnė už pirmąją ir mažiau išgaubta.

Kilpinių sraiginių įvijų surasta keturios. Jos yra nevienodo dydžio. Didžiausioji įvija (2:5 pav.) suskukta iš apskritos 2 mm storio žalvarinės vielos. Vielos galai plonėja ir smailėja. Kabutis padarytas šiuo būdu. Vienas plonėjąs vielos galas viduryje susuktas į kūgio pavidalo smailėjančią apie 6 mm aukščio sraigelę. Toliau iš vielos susukta pati įvija, kuri susideda iš 8 apvajų. Įvija paplokščia, vidurinėje dalyje kiek išgaubta. Įvijos viršuje iš tos pačios vielos tęsinio sudaryta kiek išlenkta ąselė. Įvijos skersmuo iš šonų 3,2 cm, per kilpelę (iš viršaus į apačią) 3,9 cm. Žalvario patina tamsiai žalia. Antroji kilpinė sraiginė įvija (2:6 pav.) susukta tokiu pat būdu iš to paties storio vielos. Įvija plokščia, sudaryta iš 6 apvajų. Sraigelės iškyla viduryje apie 0,7 cm ilgio. Įvijos skersmuo iš

šonų 2,8 cm, per ąselę — 3,5 cm. Kilpelė dešinėje pusėje perlūžusi. Trečioji įvija (2:4 pav.) susukta iš kiek plonesnės vielos, paplokščia ir sudaryta iš šešių apvajų. Sraiginės iškylos aukštis 0,5 cm, įvijos skersmuo iš šonų 2,6 cm ir per ąselę 3,3 cm. Ketvirtosios įvijos (2:2 pav.) teišlikęs fragmentas. Ji buvo susukta iš 2 mm storio apskritos vielos.

Atitikmenų žalvarinėms sąsukoms surasta šiose vietose: 1) *Jagminiškėje,* Padubysio vls., Šiaulių aps.,[7] 2) *Paštuvoje,* Vilkijos vls., Kauno aps.,[8] 3) *Sargėnuose,* Lapių vls., Kauno aps.[9] ir 4) *Veršvuose,* Raudondvario vls., Kauno aps.[10] Be to, jų surasta *Lazdiniuose,* Latvijoje.[11] Tačiau čia paminėtose vietose surastosios sąsukos dažniausiai yra masyvesnės ir visai plokščios. Be to, šie antsmilkininiai papuošalai priklauso žymiai vėlyvesniems laikams, jau II amž. Atrodo, kad Kurmaičiuose surastosios sąsukos yra buvusios jų prototipais.

Kilpinėms sraiginėms įvijoms paralėlių lig šiol Lietuvoje nerasta.

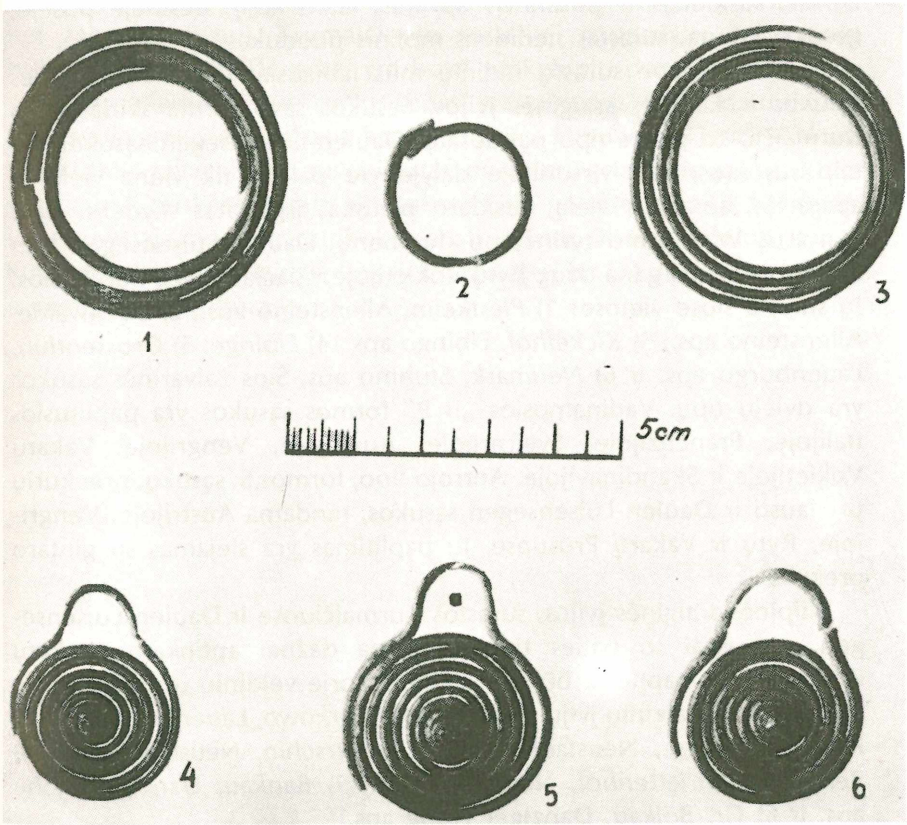

2 pav. Kurmaičiai, Kretingos vls., 7 griautinio kapo radiniai: 1, 3 žalvarinės sąsukos, 2, 4—6 kilpinės sraiginės įvijos

Labai gimininga kapas ir laidosena ir surastąja medžiaga aptiktas 1938 m. *Daulen-Luisensegen,* Rosenbergo aps. (Vakarų Prūsuose).[12] Čia tyrinėtame ankstyvojo La Tène laikotarpio kapinyne susidurta su baltiškais degintiniais kapais. Vienuose kapuose deginti kaulai buvo supilti į duobutes, kituose — į puodus. Puodai vienur įkasti į smėlį, kitur pastatyti ant akmenų grindinio, dar kitur tarp akmenų. Šio kapinyno pakraštyje aptiktas vienintelis griautinis moters kapas Nr. 29. Griaučiai buvo labai sunykę. Mirusioji palaidota aukštininka, galva į šiaurės vakarus. Rankos ištiestos palei šonus. Ant kaklo uždėta geležinė antkaklė ir ant jos užmauta 10 žalvarinių sąsukų, dvi kilpinės sraiginės įvijos ir vienas labai sunykęs pragręžtas vilko ar šuns dantis. Žemiau krūtinės ląstos surastos dvi mažos, greičiausiai diržo, geležinės grandelės. Ant abiejų rankų užmauta po vieną geležinę apskritos vielos apyrankę. Ant dešiniosios rankos piršto užmautas žalvarinis įvijinis žiedas, susidedąs iš pusantros apvajos. Gale kojų, dešinėje pusėje, gerokai į šoną, surastas nedidelis molinis puodukas.

Iš šitame kape surastų radinių mus labiausiai domina žalvarinės sąsukos ir kilpinės sraiginės įvijos. Sąsukos savo forma skiriasi nuo Kurmaičių to paties tipo papuošalų. Daulen-Luisensegen sąsukos yra taip susuktos, kad viršutinėje dalyje yra palikta tik viena viela, o apatinėje, suraičius vielą, susidaro platokas išgaubtas skydelis. Kaip matyti iš W. Heymo tyrinėjimų duomenų, Daulen-Luisensegen tipo sąsukų randama gana daug Rytų Vokietijoje, ypačiai į rytus nuo Vyslos. Jų surasta šiose vietose: 1) *Piestkeim,* Allensteino aps., 2) *Buchwalde,* Allensteino aps., 3) *Kickelhof,* Elbingo aps., 4) *Elbinge,* 5) *Grossenthin,* Lauenburgo aps. ir 6) *Neumark,* Stuhmo aps. Šios žalvarinės sąsukos yra dviejų tipų. Vadinamosios „II P" formos sąsukos yra paplitusios Italijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje, Austrijoje, Vengrijoje, Vakarų Vokietijoje ir Skandinavijoje. Antrojo tipo, formos S, sąsukų, prie kurių priklauso ir Daulen-Luisensegen sąsukos, randama Austrijoje, Vengrijoje, Rytų ir Vakarų Prūsuose. Jų paplitimas yra siejamas su gintaro prekyba.

Kilpinės sraiginės įvijos, surastos Kurmaičiuose ir Daulen-Luisensegen, yra visai to paties tipo. Jų gana dažnai aptinkama Vakarų Prūsuose. Jos paprastai būna prikabintos prie veidinių urnų ausų. Šio tipo kilpinių sraiginių įvijų surasta: 1) *Kl. Borkowo,* Lauenburgo aps., 2) *Kl. Dennemorse,* Neustadto aps., 3) *Kantrschin,* Neustadto aps., 4) *Zemblau-Henriettenhof,* Neustadto aps., 5) *Bankau,* Danziger Höhe aps. ir 6) *Gr. Bölkau,* Danziger Höhe aps.[13]

Prūsuose surastieji šio tipo papuošalai, sprendžiant pagal kitus gerai datuojamus radinius, priskiriami veidinių urnų laikotarpiui, Hallstatto

D periodui, vadinasi, laikui apie 500 m. prieš mūsų erą. Daulen-Luisensegen griautinis kapas W. Heymo priskiriamas baltams.

Panašių kapų dar surasta tarp Bugo ir Styro (Rytų Galicijoje), vad. Wysoka kultūros srityje. Ten laidosena taip pat yra labai panaši, tik mirusieji laidojami galvomis į pietus ir apeiginiai puodai dedami prie galvos. Tuose kapuose aptinkama ir kilpinių sraiginių įvijų, tik jos yra visai plokščios ir viduryje trūksta sraiginės iškylos.[14] Kokio pobūdžio ryšiai sieja vad. Wysoka kultūrą su Vakarų Prūsais ir Lietuvos pajūriu (Kurmaičiais), tuo tarpu sunkoka pasakyti. Yra manoma, kad gintaro prekyba, ėjusi iš baltų kraštų į pietus per Galiciją, galėjusi suvaidinti tam tikrą vaidmenį.[15]

Iš šios palyginamosios medžiagos galime spręsti, kad ir Kurmaičių griautinis kapas priskirtinas ankstyvajam geležies amžiui, laikui apie 500 m. prieš mūsų erą. Apie tat liudija ne tik analoginė medžiaga, surasta Vakarų Prūsuose, bet taip pat ir pilkapio konstrukcija, kuri yra būdinga net žalvario amžiui. Kurmaičiuose surastieji papuošalai kalba apie ryšius su pietumis. Tie ryšiai yra buvę prekybinio pobūdžio.

Taigi, griautinis Kurmaičių kapas yra pirmasis gerai datuojamas ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Lietuvoje. Tiesa, 1934 m. Velykuškių piliakalnyje buvo ištirtas dvigubas griautinis kapas, kuris greičiausiai priskirtinas taip pat ankstyvajam geležies amžiui, bet tame kape surastąją medžiagą sunkoka įterpti į tvirtus chronologinius rėmus. Kurmaičių kapas jau leidžia šiek tiek pažvelgti į šio laikotarpio laidoseną ir medžiaginę kultūrą.

1 Čia vienoje vietoje kartu buvo surastos keturios žalvarinės antkaklės smailėjančiais galais ir du įvijiniai smeigtai (VDKM 980:1—6). J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* Kaunas 1938, pav. 20.
2 Tvenkinio dumble surastas vienas įvijinis smeigtas, įvijinė apyrankė, trys apskritos plokštelės ir kt. (VDKM 640:1—10). J. Puzinas, l. c., pav. 21.
3 Vienas dirbinio galas nulūžęs; liedinta uždaroje formoje, patina ruda (VDKM 1083). Panašaus tipo radinys aptiktas Raskage, Bralando vls. (Švedijoje). Plg. H. Arbman, „Zur Kenntnis der ältesten Eisenzeit in Schweden," *Acta Archaeologica,* vol. V 1—2 Köbenhavn 1934, psl. 39, pav. 22:2.
4 Antkaklės išlikęs vienas galas. Radinys yra Vytauto D. kultūros muziejuje.
5 Antkaklė yra Vilniaus u-to muziejuje, galai šonuose ornamentuoti akutėmis ir įkartomis. Plg. M. Makarenko, „Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej," *Kwartalnik Litewski,* t. II, 1910, psl. 104.
6 Papuošalas surastas grauždubėje, 50—60 cm gilumoje. Vidurinioji papuošalo dalis sudaryta iš 5 apvajų, galai baigiasi apvaliomis išgaubtomis plokštelėmis, padarytomis iš plonos žalv. skardos. Radinys yra VDKM 689:1. Paralėlių Steponavos papuošalui surasta Latvijoje ir Estijoje (ypačiai Saaremaa saloje). Šio tipo papuošalai Rytų Pabaltijy pasirodė ankstyvajame geležies amžiuje ir tebebuvo vartojami I—II amž. H. Moora, „Neue Funde der Bronze- und frühen Eisenzeit aus Estland," *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat,* I, 1937, Tartu 1938, psl. 372—378, pav. 4.
7 M. Makarenko, „Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej," l. c., Tab. V. Antsmilkiniai yra Vilniaus u-to muziejuje.
8 Du antsmilkininiai papuošalai surasti 1931 m. viename plokštiniame griautiniame kape. VDKM 657:3—4.
9 Sargėnų kapinyne šio tipo papuošalų surasta per 20. J. Puzinas, „Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys," psl. 42, pav. 27:1—2 ir pav. 28.
10 Radiniai yra Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje.
11 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, Tartu 1938, psl. 472—473, pav. 70:2.
12 W. Heym, „Ein Skelettgrab der frühen Eisenzeit in Daulen-Luisensegen, Kreis Rosenberg," *Gothiskandza, Blätter für Danziger Vorgeschichte,* Heft 2, 1940, psl. 9—15, Abb. 2 ir Taf. 2.
13 W. Heym, l. c., psl. 13, Taf. 3 b.
14 T. Sulimirski, „Kultura Wysocka," *Prace Prehistoryczne,* Kraków, 1931, tab. XXV:21, 38, 46 ir kt.
15 W. Heym, l. c., psl. 14.

DVIGUBAS IV AMŽ. KAPAS, SURASTAS VERŠVUOSE

Paskutiniaisiais metais, beimant graužą Kauno apylinkėse, bent keliose vietose (Eiguliuose, Sargėnuose ir Veršvuose) susidurta su lig šiol dar nežinotais priešistoriniais kapinynais.[1] V. D. kultūros muziejaus priešistorinis skyrius, norėdamas apsaugoti tuos kapinynus nuo sunaikinimo, atliko jų tyrinėjimo darbus. Vienas iš didžiausių kapinynų buvo aptiktas *Veršvuose* (Raudondvario vls.), kairėje kelio Kaunas-Lampėdžiai pusėje. Tiriamieji Veršvų kapinyno darbai pradėti 1938 m. pavasarį ir dirbta su trumpomis žiemų pertraukomis iki 1940 m. vasaros. 1938—39 m. pirmojoje graužduobėje ištirta 86 plokštiniai griautiniai kapai (daugiausia III—IV amž.), 24 degintiniai kapai ir 18 arklių kapų, priskiriamų naujajam geležies amžiui. 1939 m., pradėjus imti graužą kitoje vietoje, maždaug 91 m atstu į vakarus nuo pirmosios graužduobės, vėl susidurta greičiausiai su to paties kapinyno tęsiniu. Čia 1939—40 m. buvo aptikti 247 griautiniai kapai, iš dalies priklausą senajam, bet daugiausia viduriniam geležies amžiui, 74 degintiniai kapai ir apie 300 arklių kapų. Iškasus bandomąsias perkasas gretimuose žemės sklypuose, taip pat susidurta su griautiniais kapais. Iš šių visų duomenų susidaro įspūdis, kad Veršvuose būta labai didelio kapinyno, apėmusio net kelių ha žemės plotą. Šio kapinyno tyrinėjimų darbai dar nebaigti.

Kol Veršvų kasinėjimų medžiaga bus konservuota ir paruošta speciali studija, čia norėčiau paskelbti vieną įdomų dvigubą kapą, ištirtą 1939 m. liepos mėn. 28 d.

Antrojoje graužduobėje, apie 1,10 m gilumoje nuo žemės paviršiaus, susidurta su dviejų žmonių griaučiais (1 pav.). Kapo duobės kontūrai po ariamos žemės sluoksniu nebuvo aiškūs, nes žemė šioje kapinyno dalyje visur buvo maišyta ir tamsiai rausvos spalvos. Apatinioji kapo duobės dalis buvo iškasta grauže, todėl čia duobės kontūrai buvo kiek ryškesni. Keturkampė apvaliais kampais kapo duobė yra buvusi apie 2,40 m ilgio, apie 1,10 m pločio ir 1,25 m gylio. Kapo duobės dugne greta vienas antro buvo palaidoti vyras ir moteris. Mirusieji paguldyti galvomis NW 20^0 kryptimi. Galutinai išpreparavus paaiškėjo, kad duobės šonuose buvo padėti trys akmenys ir gale vyro

1 pav. Veršvai, Raudondvario vls. Dvigubas kapas

galvos du akmenys. Kairiajame kapo duobės šone, prie pat moters klubikaulio, padėtas pilkos spalvos granitinis akmuo. Jo dydis 37×24×23 cm. Dešiniajame duobės šone, 19 cm atstu nuo vyro griaučių klubikaulio, padėtas taip pat pilkos spalvos maždaug 33×32×28 cm dydžio granitinis akmuo. Greta jo, vyro kojų link, gulėjo rausvos spalvos apie 36×27×20 cm dydžio granitinis akmuo. Pastarasis akmuo gulėjo 26 cm atstu nuo dešiniosios vyro kojos kelio. Atstumas tarp abiejų pirmųjų šoninių akmenų 69 cm. Gale vyro galvos šalia vienas kito padėti du trikampės formos akmenys. Jų dydis apie 18×14×12 cm. Dešinysis akmuo guli 7 cm atstu nuo pakaušio, kairysis — 11 cm atstu.

Vyro kapas. Dešinėje kapo duobės pusėje aptikti gana gerai išlikę vyro griaučiai. Mirusysis palaidotas aukštininkas, galva NW 20^0 kryptimi. Griaučių ilgis nuo pakaušio iki pėdos 1,60 m, iki pirštų galų 1,72 m. Kaukolė guli tiesiai ant pakaušio. Dešinioji ranka per alkūnę sulenkta smailiu kampu ir plaštaka padėta ant krūtinės, prie pat smakro. Alkūnkauliai guli lygiagrečiai su žastikauliu, dešinėje krūtinės ląstos pusėje. Kairioji ranka sulenkta 45^0 kampu ir plaštakos kaulai aptikti kairėje krūtinės ląstos pusėje, netoli apatinio žandikaulio. Kojos iki kelių ištiestos beveik lygiagreta, bet toliau dešinioji koja buvo uždėta ant kairiosios: dešiniosios kojos blauzdikaulis su pėdos kaulais gulėjo ant kairiosios kojos blauzdikaulio.

Prie vyro griaučių surasta, palyginti, nedaug radinių. Kairėje kaklo pusėje, kiek aukščiau raktikaulio, skersai, viršūne kaklo link gulėjo geležinis lazdelinis smeigtukas. Juo, matyti, buvo susegtas apsiaustas ar kitas kuris nors drabužis. Tarp dešiniosios rankos petikaulio ir greta jo gulinčių alkūnkaulių išilgai buvo padėtas ašmenimis į viršų ir viršūne galvos link geležinis peilis lenktu koteliu. Peilio ilgis 22 cm. Prie peilio kotelio dar buvo išlikę medinės rankenos pėdsakų. Ant kairiosios kojos šlaunikaulio, netoli tos vietos, kur jis jungiasi su klubikauliu, įstrižai, ašmenimis į kairę padėtas geležinis įmovinis kirvis. Kirvio įmovoje pastebėta medinio koto liekanų. Kirvakotis, sprendžiant pagal ašmenų padėtį, turėjo gulėti išilgai kapą pėdų link. Įmovinio kirvio ilgis 26,5 cm, ašmenų plotis apie 6 cm. Nei prie radinių nei prie griaučių nerasta jokių organinės medžiagos liekanų.

Moters kapas. Kairėje vyro griaučių pusėje, toje pačioje gilumoje, šalia aptikti moters griaučiai. Griaučiai išlikę blogai ir kaulai žymiai smulkesni už vyro kaulus. Moteris yra buvusi žemesnė už vyrą: griaučių ilgis nuo viršugalvio iki pėdų kaulų 1,52 m. Mirusioji paguldyta aukštininka, galva NW 20^0 kryptimi. Kaukolė sukiužusi, guli ant pakaušio, šiek tiek pakrypusi į dešinę. Dešinioji ranka kiek atmesta į šoną, iš dalies dengia vyro kairiosios rankos alkūnę ir sulenkta apie

2 pav. Veršvai. Dvigubo kapo detalė

80⁰ kampu. Kairioji ranka nežymiai atmesta į šoną ir per alkūnę sulenkta maždaug 45⁰ kampu. Kojos ištiestos lygiagreta; atstumas kaulų tarp kelių apie 12 cm. Nei griaučių viršuje, nei jų apačioje nepastebėta jokių organinės medžiagos liekanų.

Moters kapas buvo itin gausus radinių. Po apatiniu žandikauliu, kaklo vietoje, surastos žalvarinės grandinėlės ir stiklinių bei emalinių karolių apvara. Grandinėlių pakabėlė gulėjo ant dešiniojo raktikaulio, o pačios grandinėlės kabėjo po kaklu nukarusios lanku. Karoliai kaklo vietoje buvo išsimėtę be jokios tvarkos. Ant dešiniosios rankos, netoli riešo, buvo užmautos dvi žalvarinės juostinės apyrankės kiek siaurėjančiais galais. Apyrankių galai buvo iškilę į viršų. Ant kairiosios rankos surastos keturios tokio pat tipo apyrankės, tik jų galai gulėjo po alkūnkauliais. Prie abiejų rankų apyrankių aptikta organinės medžiagos, greičiausiai drabužio, puvėsių liekanų. Tarp blauzdikaulių, žemiau kelių, skersai, galais kojų link padėta skirtingo tipo žalvarinė juostinė apyrankė. Ji yra to paties tipo, kaip ir kitos apyrankės, surastos gale galvos.

Gale galvos, greičiausiai dėžutėje, kaip matyti iš beržo žievės liekanų, buvo sudėta daugybė žalvarinių dirbinių (3 pav.). Pačioje apačioje padėta vytinė antkaklė kilpiniais galais, ant jos antra antkaklė trimitiniais galais, jos viršuje antkaklė šaukštiniais galais, toliau apversta antkaklė šaukštiniais galais. Dviejų apatiniųjų antkaklių užsegamosios dalys buvo nusisukusios į vakarus, beveik vyro kaukolės link, trečiosios antkaklės galas nusisukęs į šiaurę nuo moters kaukolės ir abiejų viršutiniųjų antkaklių galai buvo nusisukę į rytus, į kairįjį kapo duobės kraštą. Į šiaurę ant antkaklių padėtos be jokios tvarkos penkios juostinės žalvarinės apyrankės. Dar viena to paties tipo apyrankė gulėjo po antkaklėmis. Ant antkaklių ir iš dalies ant apyrankių skersai padėtas žalvarinis ąsotėlis atvirąja dalimi į vakarus. Prie ąsotėlio angos padėtas krūtinės papuošalas, susidedąs iš žalvarinių įvijų ir trikampių pakabėlių, prie kurių ąselių dar buvo prikabinta keturkampių žalvarinių kabučių. Ant šio krūtinės papuošalo buvo uždėta dar viena to paties tipo juostinė apyrankė. Palei antkakles rytinėje dalyje ir iš dalies po antkaklėmis surasta beržo tošies liekanų.

Kad šie visi dirbiniai į kapą buvo įdėti belaidojant mirusiąją, nėra jokių abejonių. Tą ypačiai ryškiai patvirtina tarp blauzdikaulių surasta to paties tipo ir to paties amatininko padaryta juostinė apyrankė. Be to, kaip senajame geležies amžiuje, taip ir vėlyvesniuose laikotarpiuose, Lietuvoje vyravo paprotys dažnai į kapą dėti skyrium įvairius papuošalus ir kitus dirbinius. Tik šis Veršvų kapas yra pirmasis Lietuvoje, kur be įprastinių kapų priedų dar buvo įdėtas toks didelis

žalvarinių dirbinių kiekis. Matyti, mirusiajai buvo įdėtas į kapą jos mėgiamiausias ir labiausiai vertintas turtas: gausūs papuošalai ir ąsotėlis.

Taip pat nekelia abejonių ir tas faktas, kad abu mirusieji buvo palaidoti vienu metu. Apie tai liudija kapo duobės dugne taisyklingai padėti trys didieji akmenys. Tik vyras turėjo būti pirma įdėtas į kapo duobę, nes moters dešinioji ranka iš dalies dengė vyro kairiosios rankos alkūnę.

Dabar trumpai susipažinkime su šio dvigubo kapo radiniais. Pradėkime nuo kaklo papuošalų.

Karoliai (5:1 pav.). Moters kaklo vietoje surasti 66 karoliai. Apvara sudaryta iš 13 stiklinių pailgų kiek kampuotų mėlynų karolių, 22 stiklinių sulipusių iš vidaus paauksuotų karolių, 23 plokščių emalinių tamsiai geltonų karoliukų, 5 apskritų stiklinių žalios spalvos karolių, 1 apskrito raudono emalinio, 1 tamsiai mėlyno statinaitės pavidalo stiklinio ir 1 plokščio pailgo raudono emalinio karolio. Išlikusių karolių apvaros ilgis 46 cm.

Visai tokių pat karolių Lietuvoje lig šiol surasta šiose vietose: 1) *Eiguliai II,* Pažaislio vls., Kauno aps.,[2] 2) *Lauksvydai,* Vilkijos vls., Kauno aps.,[3] 3) *Pakuonis,* Kauno aps.,[4] 4) *Radikiai,* Lapių vls., Kauno aps.,[5] 5) *Sargėnai,* Lapių vls., Kauno aps.,[6] 6) *Seredžius,* Kauno aps.,[7] 7) *Upytė,* Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.,[8] ir 8) *Veršvai,* Raudondvario vls., Kauno aps.[9] Ir už Lietuvos ribų gana apsčiai aptinkama analoginių karolių. Jų yra žinoma Rytprūsiuose,[10] Vakarų Prūsuose,[11] Latvijoje, Estijoje[12] ir kt. Šio tipo karoliai, kaip matyti iš Lietuvos kapinynų tyrinėjimų medžiagos, labiausiai buvo nešiojami III—IV amž., bet iš dalies dar tebebuvo madoje ir vidurinio geležies amžiaus pradžioje. Karoliai yra įvežti greičiausiai iš Romos imperijos kraštų.

Antkaklės. Antkaklių moters kape surasta net keturių tipų: trimitiniais, kilpiniais, kūginiais ir šaukštiniais galais. Antkaklė trimitiniais galais (3:1 pav.) padaryta iš maždaug 0,6 cm storio apskritos žalvarinės vielos. Antkaklės lankelis į galus kiek storėja ir baigiasi įlenktais, maždaug 2,7×2,8 cm skersmens, trimito pavidalo galais. Visos antkaklės skersmuo 20,7×18,1 cm. Užpakalinė lankelio dalis yra visai lygi, ornamentuoti tik antkaklės galai. Trimito galai baigiasi lyg žiedeliais, kurių paviršius dviem koncentriniais grioveliais yra padalintas į tris lygias siauras juosteles. Kraštinė kiekvieno žiedelio juostelė palikta neornamentuota, dvi likusios pagražintos įkartomis. Toliau antkaklės lankelis abiejuose galuose papuoštas siauromis skersai rantytomis juostelėmis, kurių protarpiuose susidaro lyg išsipūtusių

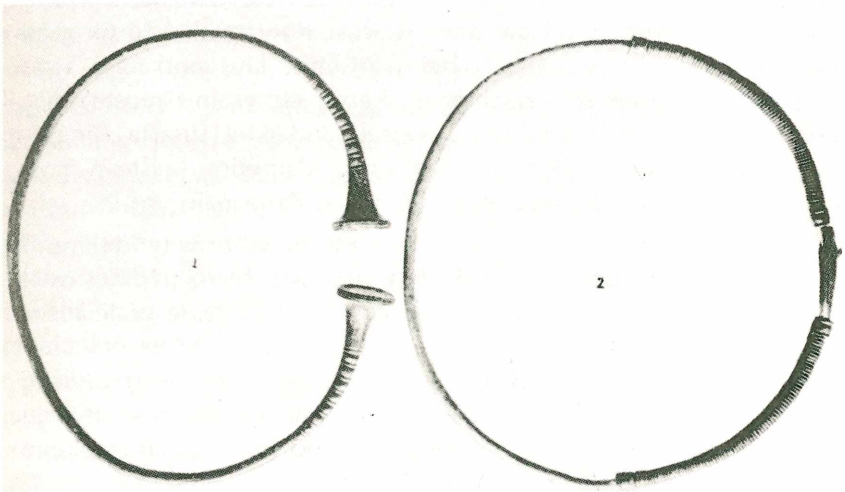

3 pav. Veršvai: 1 antkaklė trimitiniais galais ir 2 antkaklė šaukštiniu galu

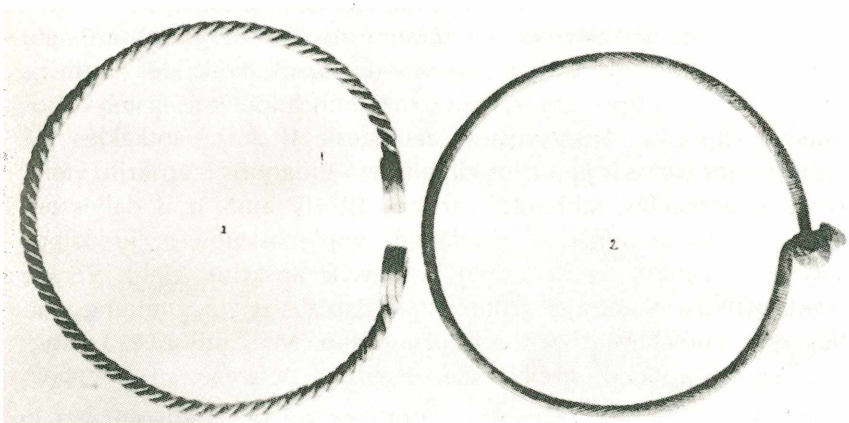

4 pav. Veršvai: 1 antkaklė kilpiniais galais ir 2 antkaklė kūginiais galais

statinaičių pavidalo neornamentuotos plokštumos. Atrodo, lyg virvutėmis būtų suveržta minkšta medžiaga. Šie raštai užbaigiami laužytine linija. Vidinė antkaklės dalis galuose palikta neornamentuota.

Antkaklės trimitiniais galais yra paplitusios ne tik Lietuvoje ir kituose baltų gyventuose kraštuose (Latvijoje, Rytprūsiuose), bet taip pat Estijoje ir Suomijoje. Lietuvoje antkaklių trimitiniais galais surasta per 40. Jos yra gana įvairių tipų: vienų antkaklių galai yra masyvūs, neprofiliuoti, kitų išlenkti, dar kitų galai yra tuščiaviduriai ir prie

lankelio skyrium pritvirtinti, pagaliau pasitaiko ir visai tuščiavidurių antkaklių. Ornamentai taip pat gana įvairūs: vienų antkaklių tik galai pagražinti skersiniais grioveliais bei įkartomis, kitų antkaklių visas lankelis būna papuoštas įstrižainėmis skersai rantytomis juostelėmis, akutėmis ir t.t. Raštais giminingų Veršvų antkaklei surasta *Ringšeliuose,* Šiluvos vls.[13] ir *Danijos* krantuose, Klaipėdos krašte.[14] Savo forma artima antkaklė aptikta *Pakalniškiuose,* Panevėžio aps.[15]

Antkaklės trimitiniais galais, kaip matyti iš H. Mooros tyrinėjimų,[16] Rytų Pabaltijy pasirodo jau I amž., bet labiausiai buvo paplitusios II amž. Tačiau jų aptinkama dar ir III amž. Veršvų antkaklę greičiausiai taip pat tenka priskirti III amž.

Vytinė antkaklė kilpiniais galais (pav. 4:1) yra vyta iš trijų apskritų žalvarinių vielų. Antkaklės galuose viela išplota, keturkampė, ir iš jų sudarytos apskritos kilpelės. Antkaklės skersmuo 16,7×16,5 cm, lankelio storis apie 0,8 cm, kilpelių skersmuo 2,3 cm.

Antkaklių kilpiniais galais surasta šiose vietose: 1) *Delnicoje,* Krosnos vls., Marijampolės aps.,[17] 2) *Gružų* miške, Taujėnų vls., Ukmergės aps.,[18] 3) *Jagminiškėje,* Padubysio vls., Šiaulių aps.,[19] 4) buv. *Kauno* gub.,[20] 5) *Miežionyse,* Švenčionių vls.,[21] 6) *Sargėnuose,* Lapių vls., Kauno aps.[22] ir 7) *Tauragnuose,* Utenos aps.[23] Antkaklės kilpiniais galais yra dvejopo tipo: ankstyvosios mažomis kilpelėmis ir vėlyvosios didelėmis kilpomis. Ankstyvosios, daugiausia II amž., antkaklės yra vytos iš plonos vielos ir jų mažos kilpelės yra sudarytos iš apskritų vielų. Vėlyvosios antkaklės, labiausiai vartotos III—IV amž. ir iš dalies net vidurinio geležies amžiaus pradžioje, yra masyvios ir jų kilpos sudarytos iš išplotų keturkampių, kartais ir apskritų, vielų. Veršvų antkaklė priklauso antrajai grupei, ir jai labiausiai yra giminingos to paties tipo antkaklės, surastos Gružų miške, Miežionyse ir Tauragnuose. Veršvų antkaklė greičiausiai priskirtina IV amž.

Antkaklės kilpiniais galais yra paplitusios ne tik Lietuvoje, bet jų aptinkama Latvijoje, Estijoje, Suomijoje ir vidurinėje Rusijoje. Jų susidarymo centras yra buvęs Lietuvoje.[24]

Antkaklė kūginiais galais (pav. 5:2) padaryta iš apskritos maždaug 0,6 cm storio žalvarinės vielos. Antkaklė į galus labai nežymiai storėja ir prie pat kūgelių plonėja. Lankelio skersmuo 17,7×15,4 cm. Kūgeliai žemi, apie 1,2 cm aukščio. Aplink kūgelio pagrindą eina skersinėmis įkartomis pagražinta juostelė. Nuo kūgelio viršūnės pagrindo link nusileidžia keturios skersai rantytos juostelės, kurios, iš viršaus žiūrint, sudaro kryžiaus pavidalo raštą. Antkaklės galai iš priešakinės pusės pakaitomis ornamentuoti keturiomis skersinių grioveliu ir trimis

įstrižainių juostelių grupėmis. Įstrižainės juostelės pakaitomis iš eilės viena pagražinta įkartomis, kita palikta lygi, neornamentuota.

Šio tipo antkaklės priklauso prie mėgiamiausių ir labiausiai paplitusių III—IV amž. kaklo papuošalų Lietuvoje. Jų lig šiol surasta per 60. Kadangi jos yra buvusios labai populiarios, todėl susiduriame su gana įvairiais tipais. Pačios ankstyvosios antkaklės (daugiausia II amž.) turi buoželinius galus, o nuo III amž. jos pradedamos puošti kūginiais galais. Net ir vidurinio geležies amžiaus pradžioje antkaklės kūginiais galais tebebuvo vartojamos, tik jų forma buvo pakitusi: antkaklių lankelis galuose būdavo praplatinamas ir suplokštinamas, kartais ir užpakalinė lankelio dalis būdavo išplojama, kūgeliai būdavo daromi žymiai aukštesni, negu senajame geležies amžiuje. Antkaklių kūginiais galais apsčiai randama nuo Rytprūsių iki Suomijos.[25]

Šaukštinės antkaklės. Pirmoji šaukštinė antkaklė (5:4 pav.) yra kiek mažesnė, 17,3×16,7 cm skersmens, padaryta iš apskritos 0,5 cm storio žalvarinės vielos. Antkaklės galai apvynioti plona pusapvalio pjūvio viela. Apvajų galuose uždėta po vieną profiliuotą žiedelį, kurių storis yra 1 cm ir plotis 0,7 cm. Vienas antkaklės galas baigiasi kableliu, antras — išgaubtu šaukšteliu su trikampe išpjova viduryje. Šaukštelio paviršius pagražintas keturiomis neornamentuotomis pakopėlėmis. Šaukštelio ilgis 3,4 cm, plotis 1,7 cm.

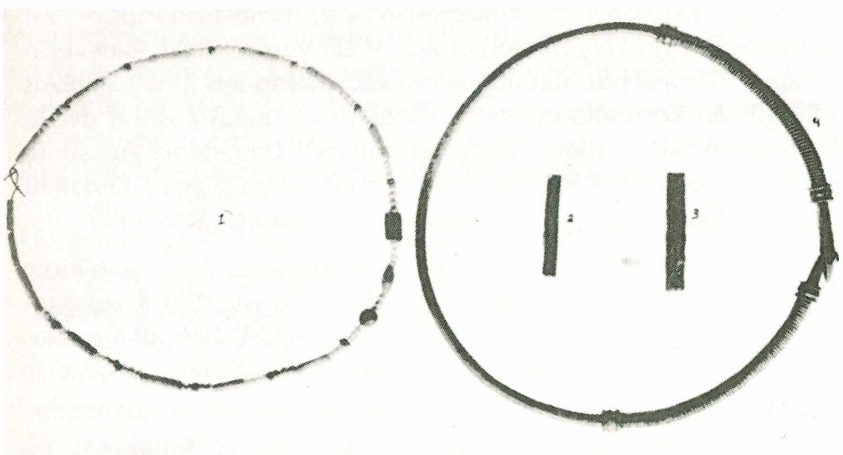

5 pav. Veršvai: 1 karoliai; 2—3 vamzdeliai ir 4 antkaklė šaukštiniu galu

Antroji šaukštinė antkaklė (3:2 pav.) yra kiek didesnė, 20,5×19,8 cm skersmens, ir padaryta iš apskritos 0,6 cm storio vielos. Jos galai taip pat apvynioti plona pusapvale viela ir apvajos galuose uždėti tokios pat formos ir dydžio žiedeliai. Viename antkaklės gale esąs kablelis viršuje ornamentuotas dviem išilginiais ir dviem skersiniais grioveliais. Išgaubtas šaukštelis sudarytas iš trijų pakopėlių, kurių dvi briaunelės (antroji nuo krašto ir briauna prie trikampės išpjovos) ornamentuotos skersinėmis įkartomis. Šaukštelio ilgis 4,4 cm, plotis 1,8 cm.

Šaukštinės antkaklės yra *grynai lietuviškos kilmės.* Jų paplitimo centras yra buvęs Lietuvoje. Lig šiol visame Lietuvos plote esu suregistravęs net 47 šio tipo antkakles, surastas 29 vietose. Štai šių radinių vietos: 1) *Anciškis,* Ramygalos vls., Panevėžio aps.,[26] 2) *Berčiūnai,* Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.,[27] 3) *Beržai,* Dotnuvos vls., Kėdainių aps.,[28] 4) *Eiguliai II,* Pažaislio vls., Kauno aps.,[29] 5) *Kalniškiai,* Ariogalos vls., Kėdainių aps.,[30] 6) *Kaunas,* pilyje,[31] 7) *Kimbariškis,* Antalieptės vls., Zarasų aps.,[32] 8) *Krūvandai,* Čekiškės vls., Kauno aps.,[33] 9) *Lauksvydai,* Čekiškės vls., Kauno aps.,[34] 10) *Lepšiai,* Panevėžio vls. ir aps.,[35] 11) *Linkaičiai,* Joniškio vls., Šiaulių aps.,[36] 12) *Miežionys,* Švenčionių vls.,[37] 13) *Noruišiai,* Kelmės vls., Raseinių aps.,[38] 14) *Pakrauglė,* Nemenčinės vls., Vilniaus aps.,[39] 15) *Paprūdžiai,* Kelmės vls., Raseinių aps.,[40] 16) *Paryžius,* Subačiaus vls., Panevėžio aps.,[41] 17) *Pašėtė,* Šėtos vls., Kėdainių aps.,[42] 18) *Raginėnai,* Šeduvos vls., Panevėžio aps.,[43] 19) *Seredžius,* Kauno aps.,[44] 20) *Stačiūnai,* Šiaulių aps.,[45] 21) *Tolišiai,* Vaiguvos vls., Šiaulių aps.,[46] 22) *Totorkalnis,* Nemunėlio Radviliškio vls., Biržų aps.,[47] 23) *Upytė,* Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.,[48] 24) *Vaivadiškiai,* Pagirio vls., Ukmergės aps.,[49] 25) *Venslaviškiai,* Panevėžio vls. ir aps.,[50] 26) *Veršvai,* Raudondvario vls., Kauno aps.,[51] 27) Vilniaus apylinkės,[52] 28) *Voropniškės,* Nemenčinės vls., Vilniaus aps.[53] ir dviejų šaukštinių antkaklių radimo vietos nežinomos.[54] Daugiausia šaukštinių antkaklių lig šiol surasta Kauno (11 egz.), Panevėžio (11 egz.), Kėdainių (5 egz.), Šiaulių (4 egz.) aps. ir Vilniaus krašte (8 egz.).

Šaukštinių antkaklių surasta ir už Lietuvos ribų: 1) *Grumbliuose* (apie 6 km į pietus nuo Priekulės), Klaipėdos krašte,[55] 2) *Bendiglaukiuose,* Tilžės aps.,[56] 3) *Miškinevoje,* Ludzos aps.,[57] 4) *Slabodkoje,* buv. Ašmenos aps.,[58] 5) *Horodiščėje,* buv. Sutokų vls., Sebežo aps.[59] ir 6) *Zaborcuose,* buv. Vitebsko gub.[60]

Lietuvoje mes galime stebėti visus šių antkaklių raidos etapus. Jos čia buvo pradėtos vartoti apie 300 m. ir tebebuvo madoje net viduriniame geležies amžiuje. Veršvų šaukštinės antkaklės priskirtinos IV amžiui.

Pakabėlė su grandinėlėmis (7:3 pav.), surasta moters kaklo vietoje, yra puslankio formos su dviem skliauto pavidalo perskyromis viduryje. Pakabėlės aukštis 3 cm, plotis 3,3 cm. Viršutinioji pakabėlės ąselė nutrūkusi. Priešakinė lankelio ir perskyrų pusė ornamentuota įkartų eilėmis. Apatinysis lankelio skersinis papuoštas eile šalia viena kitos įkirstų mažų akučių. Skersinio apačioje yra trys ąselės, į kurias įverta po vieną žiedelį ir prie jų prikabintos grandinėlės. Prie kraštinių žiedelių prikabinta po dvi grandinėles ir prie viduriniojo — keturios grandinėlės. Grandinėlės padarytos iš trikampio pjūvio žiedelių. Ilgiausia grandinėlė turi 27,5 cm, kitos trumpesnės. Prie vieno kairiojo grandinėlės žiedelio prikabintas 2,9 cm ilgio ir 0,3 cm storio profiliuotas žalvarinis branktelis. Viena branktelio ąselė nutrūkusi.

Veršvų paminėtai pakabėlei atitikmenų tuo tarpu nepavyko surasti. Šiaip krūtinės papuošalai, susidedą iš grandinėlių ir kabučių, senajame geležies amžiuje Lietuvoje ir kituose baltų gyventuose kraštuose buvo labai paplitę. Tik Rytprūsiuose jų lig šiol surasta labai maža. Jų aptinkama dar Estijoje ir Suomijoje. Į pastarąsias sritis tie papuošalai yra patekę baltų kultūros įtakoje.

Krūtinės grandinėlės būdavo įvairiai nešiojamos. Kartais grandinėlės būdavo prikabinamos prie smeigtukų ąselių ar segių. Jei grandinėlės su kabučiais galuose būdavo prikabinamos tik prie vieno smeigtuko ar vienos segės, tada grandinėlės būdavo nukarusios ant krūtinės galais žemyn. Jei grandinėlių galai būdavo pritvirtinami prie dviejų smeigtukų, tada grandinėlės kabėdavo ant krūtinės lanku. Prie smeigtukų grandinėlės taip pat gana įvairiai būdavo prikabinamos: prie žiedelio, įverta į smeigtuko ąselę, prie branktelio arba prie specialios pakabėlės. Veršvų grandinėlės, kaip matyti iš kasinėjimų duomenų, buvo pakabintos po kaklu, lyg kokie karoliai. Pakabėlė kuriuo nors būdu buvo prisegta prie drabužio dešinėje krūtinės pusėje, o grandinėlių galai galėjo būti prisegti prie drabužio kairėje pusėje. Apie tokį Veršvų grandinėlių vartojimo būdą lyg kalbėtų tas faktas, kad grandinėlės po kaklu gulėjo lyg karolių apvara labai tvarkingai.

Kaklo ir krūtinės papuošalas (6 pav.), sudarytas iš trikampės formos pakabėlių, kabučių ir įvijų, yra 51 cm ilgio. Daugumą pakabėlių vieną nuo kitos skiria įvijų poros. Įvijos yra dažniausiai 3—2,5 cm ilgio, padarytos iš gana plonos trikampio pjūvio vielos. Pakabėlės yra trikampės formos su trikampe išpjova viduryje. Viršutinioji pakabėlės ąselė yra žema, profiliuota, priešakinėje dalyje papuošta 2—4 skersiniais grioveliais. Pakabėlės apatinioji dalis baigiasi lyg brankteliu, kurio keturkampiai kiek paploti galai išsikiša į šonus. Sankryžose yra po vieną cilindrinės formos iškylą. Pakabėlės apačioje, po iškylomis, yra

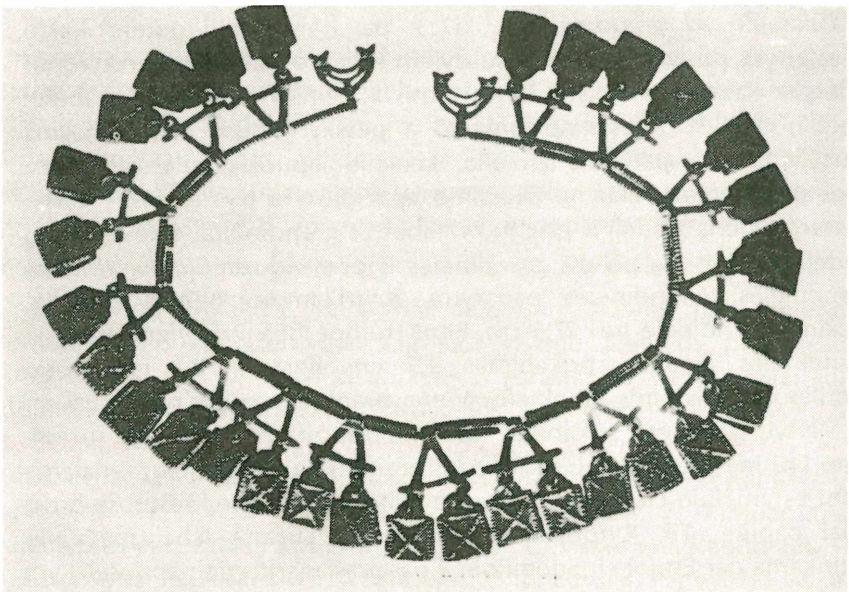

6 pav. Veršvai. Krūtinės papuošalas

po vieną nedidelę pusapvalės formos ąselę kabučiams prikabinti. Pakabėlės paviršius lygus, neornamentuotas. Pakabėlių aukštis nuo viršutiniosios ąselės iki apatiniųjų ąselių apie 2,7 cm, plotis per apatinį skersinį apie 3 cm. Į kiekvieną ąselę įverta po vieną apskritos vielos žiedelį, prie kurių prikabinta po du kabučius. Kabučiai yra keturkampės formos, apie 2,1 cm skersmens. Kabučio viršuje lanko pavidalo ąselė. Kabučiai ornamentuoti metaloplastiniu būdu. Mažomis iškylėlėmis yra pagražinti kabučių pakraščiai ir viduryje jos sudaro kryžmą.[61] Kabučiai prie žiedelių taip sukabinti, kad geroji pusė matoma iš abiejų pusių. Papuošalo galuose užverta dar po vieną pusmėnulio pavidalo kabutį. Jų viršutinioji ąselė yra gana aukšta, viršuje pagražinta dviem išilginiais ir priešakinėje dalyje 2—3 skersiniais grioveliais. Kabučiai turi tris išpjovas. Kabučių galai baigiasi keturiais rageliais, kurie, iš apačios žiūrint, sudaro kryželio formą. Vieno kabučio aukštis 2,7 cm, plotis 2,8 cm; antrojo aukštis 2,9 cm ir plotis 2,9 cm. Abidvi kabučio pusės vienodos.

Čia paminėto tipo kaklo ir krūtinės papuošalai Lietuvoje labiausiai buvo vartojami vidurinio geležies amžiaus pradžioje. Gimineingų šios rūšies papuošalų yra surasta šiose vietose: 1) *Jazduose,* Kretingos vls. ir aps.,[62] 2) *Pašušvyje,* Krakių vls., Kėdainių aps.,[63] 3) *Rudaičiuose,* Kretingos vls. ir aps.,[64] 4) *Upytėje,* Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.[65] ir

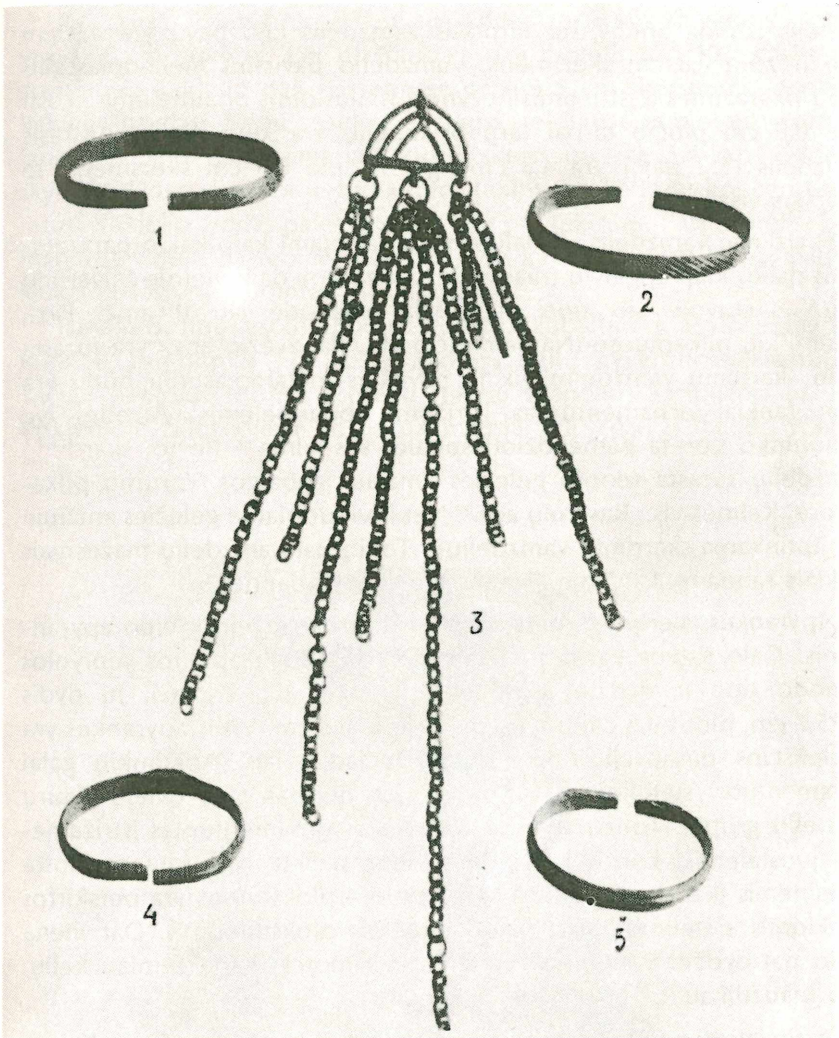

7 pav. Veršvai: 1—2, 4—5 juostinės apyrankės ir 3 grandinėlės

5) *Žem. Panemunėje,* Paežerėlių vls., Šakių aps.[66] Visose čia paminėtose vietose mes turime reikalo jau su vidurinio geležies amžiaus papuošalais. Pakabėlės yra puslankio formos ir kabučių ornamentai kiek skirtingi. Veršvų papuošalas, kaip galima spręsti pagal kraštinius pusmėnulio pavidalo kabučius su rageliais galuose, yra priskirtinas dar IV amžiui. Kaimyniniuose kraštuose šio tipo krūtinės papuošalų lig šiol dar neaptikta. Atrodo, kad šie papuošalai yra lietuviškos kilmės.

Skardiniai vamzdeliai (5:2,3 pav.). Ąsotėlyje rasti du iš žalvarinės skardelės susukti vamzdeliai. Skardelės yra taip sulenktos, kad vienas jo

kraštelis užeina ant antro. Pirmasis vamzdelis (5:3 pav.) yra 4,9 cm ilgio ir apie 0,8 cm skersmens. Vamzdelio paviršius metaloplastiniu būdu pagražintas 8 įstrižomis nežymiai iškilusiomis briaunelėmis. Tušti apie 0,6 cm pločio tarpai tarp briaunelių yra kiek įlinkę. Antrasis vamzdelis (5:2 pav.) yra 4,3 cm ilgio ir apie 0,6 cm skersmens. Jo paviršius visai lygus.

Skardiniai vamzdeliai iš dalies buvo vartojami kaip kaklo papuošalai, iš dalies kaip apgalvių (diademų) skirstomoji dalis vietoje žalvarinių įvijų.[67] Lietuvoje šio tipo papuošalai pasirodė jau II amž. Pvz., Pakalniškių pilkapiuose (Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.) yra surasta tokių skardinių vamzdelių, tik jų paviršius metaloplastiniu būdu yra labai tankiai ornamentuotas įstrižomis briaunelėmis. Atrodo, lyg amatininko norėta pamėgdžioti spiralės susukimą.[68] Be to, skardinių vamzdelių surasta senojo geležies amžiaus pabaigos *Noruišių* pilkapiuose, Kelmės vls., Raseinių aps.[69] Net ir viduriniame geležies amžiuje dar aptinkama skardinių vamzdelių.[70] Tokių pat vamzdelių mažesniais kiekiais randama Latvijoje, Rytprūsiuose ir Gotlande.[71]

Apyrankės. Veršvų moters kape susidurta su dvejopo tipo apyrankėmis. Gale galvos kartu su kitais radiniais buvo aptiktos septynios vienodo tipo ir dydžio juostinės apyrankės (7:1,2 pav.). Jų dydis 6,7×5,7 cm, plotis 0,8 cm ir galų plotis apie 0,6 cm. Visos apyrankės yra paplokščios pusapvaliais kiek siaurėjančiais galais. Apyrankių galai ornamentuoti sieteliniu raštu, kuris yra įterptas tarp dviejų siaurų juostelių grupių. Toliau apyrankių paviršius ornamentuotas įstrižainėmis juostelėmis, kurios pakaitomis viena palikta lygi, kita papuošta skersinėmis įkartomis. Šitokio ornamento 4 plokštumos yra perskirtos penkiomis sietelinio rašto keturkampėmis plokštumomis. Dar viena tokio pat dydžio ir tipo apyrankė surasta moters kape žemiau kelių, tarp blauzdikaulių.

Artimiausių paralelių šio tipo apyrankėms surasta *Seredžiuje,* Kauno aps.,[72] ir *Upytėje,* Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.[73] Jos yra būdingos IV amž., ypačiai jo pabaigai.

Ant rankų buvo surastos šešios kitokio tipo juostinės apyrankės (7:4,5 pav.). Visos apyrankės yra paplokščios, pusapvalio pjūvio, siaurėjančiais galais. Apyrankių dydis 5,4×4,7 cm, plotis 0,8 cm, galų plotis 0,6 cm ir storis 0,2 cm. Apyrankių galai ornamentuoti sieteliniu raštu, o briaunos dviem įkartų eilėmis. Gimingo tipo apyrankių labai apsčiai randama visame Lietuvos plote, tik tų apyrankių galai dažniausiai yra ornamentuoti skersinių griovelių grupėmis. Šio tipo apyrankės būdingos antrajai senojo geležies amžiaus pusei.

Žalvarinis ąsotėlis (8 pav.). Gale galvos aptiktasis žalvarinis ąsotėlis yra 15,1 cm aukščio. Per plačiausiąją dalį ąsotėlis turi 10,2 cm ir per siauriausią kaklelio dalį (viršutinėje dalyje) 5 cm skersmens. Ąsotėlio kaklelis baigiasi žiedu. Ąselė nutrūkusi, teišlikusi apatinioji iškarpyto lapo pavidalo dalis. Dugnas, kurio skersmuo yra 5,4 cm, pridėtas skyrium. Dugnas apačioje turi keturis tekintus reljefinius koncentrinius ratus. Kaklelio žiedas palei briauną taip pat tekintas. Pats ąsotėlis, kaip matyti iš viduje pastebimų pėdsakų, yra kaltinis, tačiau jo paviršius iš lauko pusės yra gludintas (nušlifuotas).

Panašaus tipo ąsotėlių kituose Rytų Pabaltijo kraštuose lig šiol nerasta. Tai pirmas šios rūšies radinys baltų gyventuose kraštuose. Tačiau panašios formos ąsotėlių (tik su snapeliu) aptinkama Šiaurės Vokietijoje, Silezijoje ir kt. Jie dažniausiai yra įvežti iš Italijos, ypač iš

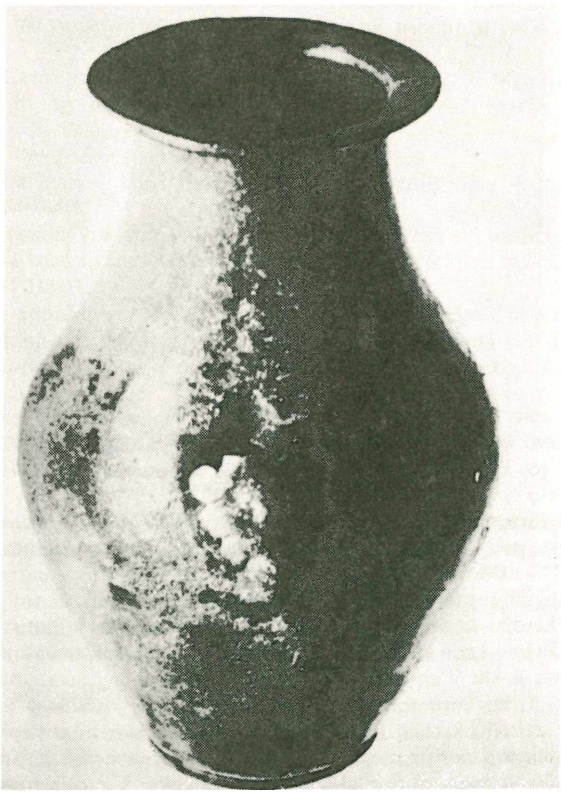

8 pav. Veršvai, Raudondvario vls. Žalvarinis ąsotėlis

Capuos dirbtuvių.[74] Dugnai romėniškų žalvarinių puodų, ąsočių, kaserolių ir kitų indų taip pat yra tekinti.[75] Veršvų ąsotėlio amžiui nustatyti, deja, nepavyko surasti palyginamosios medžiagos. Tačiau jo nevietine kilme netenka abejoti: ąsotėlis greičiausiai yra įgabentas į mūsų kraštą iš Romos imperijos.

Peržvelgę visą Veršvų dvigubame kape surastą medžiagą, mes matome, kad čia aptiktieji radiniai, išskyrus stiklinius bei emalinius karolius ir žalvarinį ąsotėlį, yra vietinės, grynai lietuviškos kilmės. Iš puikios atskirų papuošalų darbo technikos galime spręsti, kad tuo metu čia būta jau panagių ir įgudusių amatininkų. Didelis kapo priedų kiekis liudija apie socialinę nelygybę, egzistavusią senajame geležies amžiuje. Atrodo, kad čia turėjo būti palaidota pasiturinti moteris, gal būt, net turėjusi tam tikro svorio to meto visuomeniniame gyvenime. Abudu mirusieji, kiek galima spręsti pagal radinius, turėjo būti palaidoti apie IV amžiaus pabaigą.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 Trumpai apie 1935 m. Eigulių II, Pažaislio vls., kapinyno kasinėjimus esu rašęs *V. D. Universiteto Medicinos Fakulteto darbuose*, t. IV, knygos 1—3, 1937, psl. 3—10, pav. 1—7. Be to, Eigulių tyrinėjimus 1935—1938 m. esu palietęs savo darbe *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys*, Kaunas 1938, psl. 70—79, pav. 44—56. Apie 1938 m. kasinėjimus Sargėnuose (Lapių vls.) plg. *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys*, psl. 41—43, pav. 26—29 ir apie 1938 m. Veršvų tyrinėjimus ten pat, psl. 46—47, 117—118, pav. 36.

2 Pailgų stiklinių mėlynų, paplokščių emalinių geltonų ir sulipusių paauksuotų stiklinių karolių surasta moters kape Nr. 46 (Vytauto D. kultūros muziejus inv. Nr. 1230:7). Šitame kape kartu dar buvo rastos dvi žalv. šaukštinės antkaklės, buoželinis smeigtukas ir kiti V amž. radiniai.

3 Kape Nr. 1, be kitos formos karolių, surasta pailgų stiklinių mėlynų ir plokščių emalinių geltonų karolių (VDKM 650:2). Kapas priskiriamas III—IV amžiui.

4 S. Massalitinovo nesistemingai kasinėtame kapinyne netoli Pakuonio buvo aptikta pailgų stiklinių mėlynų ir plokščių emalinių geltonų karolių (plg. M. Makarenko, „Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej." *Kwartalnik Litewski*, t. II, 1910, tab. II). Kapinyne surasta daugiausia III—IV amž. medžiagos. Karoliai yra Vilniaus universiteto muziejuje.

5 Čia atsitiktinai surasta: apskritas raudonas emalinis ir plokščias raudonas emalinis karolis (VDKM 761:30).

6 Be daugelio kitokios formos karolių, Sargėnų kapinyne aptikta ir plokščių emalinių geltonų karoliukų (medžiaga yra VDK muziejuje).

7 Daugybė Veršvų kapui analoginių karolių surasta 1936—1937 m. tyrinėjimų metu Seredžiuje. Pailgų stiklinių mėlynų, paplokščių emalinių geltonų ir sulipusių paauksuotų stiklinių karolių surasta kape Nr. 1, 6, 13, 16 ir 27. (J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* 1938, pav. 35:1, 8—11), VDKM 702:2, 17; 703:2, 18; 1078:7). Plokštiniai griautiniai kapai priklauso III—IV amžiui.

8 Pailgų mėlynų stiklinių ir plokščių geltonų emalinių karolių surasta kape Nr. 13 (VDKM 1231:40).

9 Kituose griautiniuose Veršvų kapuose taip pat surasta to paties tipo karolių.

10 Plokščių geltonų emalinių karoliukų surasta Daumen kapinyne net su VI amž. radiniais (H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, Tartu 1938, psl. 364).

11 Analoginių karolių aptinkama ir pavyslyje, pvz., gotų kapinyne prie Willenberge (Marienburgo miesto muziejuje) ir kt. Plg. dar: Lissauer-Conwentz, „Das Weichsel-Nogat-Delta." *Schriften der Natuforschenden Gesellschaft in Danzig.* Neue Folge, Bd. VI, Heft 3, Danzig 1886, psl. 221, Taf. III:2.

12 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 350—360.

13 Ringšeliuose surastoji vaiko antkaklė yra tos pačios formos, tik statinaitės pavidalo plokštumos atskiriamos trimis iškilusiomis briaunelėmis. VDKM 819:1.

14 Šios antkaklės ornamentai yra visai panašūs, tik trimitiniai galai nedaug išlenkti. VDKM 888.

15 Antkaklės forma yra ta pati, tik ornamentai skirtingi. Plg., E. Majewski, „Kurhany w Pakalniszkach w pow. Poniewieskim, zbadane przez Maryję Butrymówną." *Światowit,* t. II, 1900, psl. 94, pieš. 40.

16 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 268—269.

17 Antkaklė yra masyvi, kilpa sudaryta iš dviejų apskritų vielų ir pagražinta eglutės raštu. VDKM 764:1.

18 Gružų antkaklė yra visai analoginė Veršvų antkaklei, surasta griautiniame plokštiniame kape su laiptelinėmis vėlyvo tipo segėmis ir kitais radiniais, būdingais IV amž. VDKM 1136:1.

19 Jagminiškių antkaklė yra ankstyvojo tipo, mažomis kilpelėmis, prie kurių prikabinta po du suktinius branktelius. Branktelių galuose pakabinta po dvi žalv. pailgas skardeles, ornamentuotas metaloplastiniu būdu. M. Makarenko, „Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej," l. c. Tab. V. Radinys yra Vilniaus u-to muziejuje, inv. Nr. 514.

20 Vilniaus u-to muziejuje yra dvi ankstyvojo tipo antkaklės (inv. Nr. 513) mažomis kilpelėmis. Plg., M. Makarenko, „Zabytki archeologiczne gub. Kowieńskiej," l. c., Tab. IV.

21 Visai analoginė Veršvų antkaklei surasta 1894 m. F. V. Pokrovskio tyrinėtame pilkapyje Nr. 3, kur ant rankų dar buvo aptikta po vieną plačią IV amž. juostinę apyrankę, ornamentuotą įkartų ir akučių eilėmis. F. V. Pokrovskij, „K izsledovaniju kurganov i gorodišč na vostočnoj okrainie sovremennoj Litvy," *Trudy IX archeologičeskago sjezda v Vilnie 1893,* t. II, Moskva 1897, psl. 176—177.

22 Sargėnuose surastos net kelios ankstyvojo tipo (II amž.) antkaklės mažomis kilpelėmis. Radiniai yra Vytauto D. kultūros muziejuje.

23 Tauragnų IV amž. pabaigos antkaklė yra visai gimininga Veršvų antkaklei, tik prie kilpų prikabinėta įvairių kabučių. T(yszkiewicz), Eus. Hr., *Rzut oka na źródła archeologii krajowéj,* Wilno, 1842, Tab. V. A. Spicynas šios antkaklės radimo vietą nurodo *Tauragę.* A. A. Spicyn, „Predmety s vyjemčatoju emalju," *Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj archeologii Imperatorskago Russkago Archeologičeskago Obščestva,* t. V, vyp. 1, S. Peterburg 1903, Tab. XXVIII:3. Antkaklė yra Vilniaus universiteto muziejuje.

24 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II psl. 273—278.
25 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II psl. 278 tt.
26 Vytauto D. kultūros muziejuje, inv. Nr. 1355.
27 Antkaklė yra VDKM 1303.
28 Dvi vidurinio geležies amž. pradžios antkaklės, VDKM 1138:1—2.
29 Keturios antkaklės, kurių 3 surastos vidurinio geležies amž. pradžios kapuose (Nr. 11 ir 46) ir vienos pusė atsitiktinai. VDKM 707:16, 33; 1230:9. Plg. J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* pav. 50:3, 51:7 ir 55:3.
30 Čia atsitiktinai surastos dvi antkaklės. Viena labai vėlyva, išsigimusi (plg. J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* pav. 59:1). VDKM 730:1 ir 1105:1.
31 1 vidurinio geležies amž. pradžios antkaklė. VDKM 742.
32 Nuosavybė ūk. A. Reinio, gyv. Madagaskare, Zarasų aps.
33 VDKM 684:1.
34 VDKM 654:1 (ankstyvo tipo).
35 Panevėžio muziejuje.
36 Šiaulių „Aušros" muziejuje, plg. *Šiaulių Metraštis,* 1933, psl. 7, pav. 6:5.
37 1894 m. F. V. Pokrovskio kasinėtuose pilkapiuose (Nr. 2 ir 3) surastos dvi antrosios IV amž. pusės antkaklės. F. V. Pokrovskij, „K izsledovaniju kurganov i gorodišč na vostočnoj okrainie sovremennoj Litvy." *Trudy IX archeol. sjezda v Vilnie,* t. II, Moskva 1897, psl. 174, 176, Tab. XI:29.
38 VDKM 649:1.
39 Vilniaus u-to muziejuje, surasta 1939 m. V amž. pradžios griautiniame kape. H. i W. Holubowiczowie, *Wykopaliska na Wileńszczyźnie w latach 1938 i 1939,* Wilno 1940, psl. 7.
40 Dvi vidurinio geležies amž. pradžios antkaklės. VDKM 700:1 ir 714:2.
41 VDKM 981.
42 1 sidabrinė vidurinio geležies amž. pradžios antkaklė (pusė). VDKM 679:1.
43 1 antkaklė. Panevėžio muziejuje. Be to, greičiausiai Raginėnuose ir Berčiūnuose 1909 m. Abramovas buvo suradęs tris šaukštines antkakles. Plg. *Otčet Imp. Archeol. Kom. za 1909—10 god,* psl. 171. Antkaklės yra Leningrado Ermitaže.
44 Dvi senojo geležies amž. antkaklės mažais šaukšteliais surastos kape Nr. 21 ir 23. VDKM 1078:1—2. Plg. J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* pav. 35:4.
45 Dvi antkaklės Šiaulių „Aušros" muziejuje, inv. Nr. 540—541.
46 Šiaulių „Aušros" muziejuje, inv. Nr. 1146.
47 Latvijos istoriniame muziejuje Rygoje, inv. Nr. 5912.
48 Dvi antkaklės: viena sidabrinė, rasta IV amž. pabaigos kape Nr. 7, ir antra žalvarinė. VDKM 1231:15 ir 984:2. Žiūr. J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* pav. 37:7.
49 VDKM 680:2.
50 Panevėžio muziejuje.
51 Dvi vidurinio geležies amž. pradžios antkaklės, surastos plokštiniuose griautiniuose kapuose Nr. 151 ir 168. Radiniai VDKM.
52 Ši antkaklė yra Vilniaus u-to muziejuje, inv. Nr. 230. Be to, tame pačiame muziejuje yra dvi antkaklės, surastos Vilniaus krašte (inv. Nr. 612—613) ir Vytauto D. kultūros muz. viena antkaklė, kurios radimo vieta pažymėta „buv. Vilniaus gub." (inv. Nr. 751:59).
53 Antkaklė surasta pirmosios vidurinio geležies amž. pusės kape Nr. 7 (VDKM 712:20).
54 VDKM 710:1—2.
55 VDKM 889.
56 Prussia-Museum Karaliaučiuje, inv. Nr. V, 8880.
57 Dvi sidabrinės antkaklės. „Materialy po archeologii Rossii," Nr. 4. *Drevnosti Severo-Zapadnago Kraja,* t. I, vyp. 1, S. Peterburg. 1890, psl. 50, Tab. VII, pieš. 1—3; *Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj archeologii Imperatorskago Russkago Archeolo-*

gičeskago Obščestva, t. XI, S. Peterburg 1915, psl. 194, Tab. IX; H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, pav. 39.

58 Dvi antkaklės VDKM 753:3—4.

59 Vilniaus u-to muz., inv. Nr. 2553.

60 A. M. Sementovskij, *Belorusskija drevnosti,* vyp. I, S. Peterburg 1890, psl. 73, pav. 46.

61 Dviejuose priešakiniuose kabučiuose briauna prie ąselės palikta neornamentuota. Užpakalinių kabučių dalis (5 egz.) yra visai lygūs ir kiek trumpesni, vieno kabučio ornamentai kiek primena vadinamuosius „Gedimino stulpus" ir du kabučiai pagražinti didesnėmis iškylomis, kitokiu įrankiu.

62 Puslankio pavidalo pakabėlė su skardiniais panašiai ornamentuotais kabučiais yra Stockholmo muziejuje.

63 Pašušvio vidurinio geležies amž. to paties tipo krūtinės papuošalas sudarytas iš puslankio pavidalo pakabėlių, kurių apatinysis skersinis yra žymiai ilgesnis ir kabučiai yra daug trumpesni, voko pavidalo. Kabučiai ornamentuoti metaloplastiniu būdu pailgomis iškylėlėmis, viduryje (kryžminio rašto sankryžoje) akutė. Žiūr. A. Zaborski ir E. Majewski, „Cmentarzysko w Poszuszwiu, w pow. i gub. Kowieńskiej." *Światowit,* t. VI, 1905, Tab. VI. Radinys yra buv. Lenkų mokslo bičiulių d-jos muz. Vilniuje.

64 Rudaičių pakabėlė yra puslankio formos ir skardiniai kabučiai artimesni Upytės kabučiams. Radinys yra Stockholmo muz.

65 Upytės krūtinės papuošalas sudarytas iš ilgų įvijų, tarp jų pakabinta apskritų lazdučių ir lanko pavidalo pakabėlių su taisyklingos keturkampės formos skardiniais kabučiais, kurių pakraščiai ir kryžminis ornamentas metaloplastiniu būdu sudarytas iš pailgų iškylėlių. Sankryžos viduryje akutė. Papuošalas surastas vidurinio geležies amž. pradžios kape. VDKM 984:1.

66 Čia surasta viena pakabėlė yra puslankio pavidalo, plokščia, ąselė gana ilga su 2 skylutėmis. Priešakinė ąselės pusė protarpiais pagražinta trimis skersinių griovelių grupėmis. Lankelio briauna papuošta trikampėmis įkartomis, pakabėlės skersinis galuose pagražintas grioveliais, vidurinioji dalis — dviguba laužytinė linija. H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, Abb. 27:3. Pakabėlė yra VDKM, inv. Nr. 760:4.

67 Vienas toks apgalvys yra surastas *Pašušvyje,* Krakių vls., Kėdainių aps. Jis yra sudarytas iš 4 grupių įvijų (po 4 kiekvienoje grupėje), trijų grupių neornamentuotų skardinių vamzdelių ir 8 skirstomųjų plokštelių. VDKM 715:8.

68 E. Majewski, „Kurhany w Pakalniszkach." *Światowit,* t. II, 1900, Tab. XIV:17—25. Radiniai buv. Lenkų mokslo bičiulių d-jos muziejuje.

69 Vamzdeliai yra stori ir ornamentuoti panašiai, kaip Veršvų vamzdeliai. VDKM 647:10.

70 Pašušvyje, Krakių vls., surasta 11 neornamentuotų ir 7 apskritomis iškylėlėmis pagražinti vamzdeliai. VDKM 715:32 ir 18.

71 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, psl. 350—351.

72 Seredžiaus apyrankės paviršius ornamentuotas lygiai taip pat, tik jos galai papuošti skersiniais ranteliais. Be to, apyrankė yra daug siauresnė. VDKM 1078:9.

73 Upytėje tokio pat tipo apyrankių surasta kape Nr. 7 ir 37, tik jos yra kiek masyvesnės. Kape Nr. 7 jų surasta 6 kartu su šaukštine antkakle, apskritine sege ir kitais papuošalais (plg. J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* pav. 37:5—6; VDKM 1231:18—23). Kape Nr. 37 surastos keturios apyrankės, antkaklė kūginiais galais ir kt. senojo geležies amž. pabaigos radiniai. VDKM 1231:78—81.

74 E. Pernice, „Der Grabfund von Lübsow bei Greifenberg i. P." *Prähistorische Zeitschrift,* IV, 1912, psl. 126 tt, Taf. 11:1.

75 E. Pernice, „Der Grabfund von Lübsow," l. c., Abb. 5, Taf. 12:1; O. Almgren, *Die ältere Eisenzeit Gotlands,* I, Stockholm 1914, psl. 41, Taf. 17:270; M. Jahn, „Die Oberschlesischen Funde aus der römischen Kaiserzeit," *Prähistorische Zeitschrift,* X, 1918, psl. 80 tt, Abb. 4:5.

* * *

Vieną kartą jau Vilniuje 1940 m. pavasario semestre po seminarinių pratybų prof. J. Puzinas mums pasakė, kad vienas kitas geresnis seminarinis darbas galės patekti į naujai ruošiamą *Vytauto D. Kultūros Muziejaus Metraštį,* kuris jau nutartas dar šiais metais išleisti. Užgriuvusi Lietuvą okupacija pirmuosius sumanymus gerokai sujaukė, bet 1940 m. gale ar 1941 m. pradžioje J. Puzinas šiam naujam, kuriam jau buvo numatytas ir naujas vardas: *Kauno Valstybinio Kultūros Muziejaus Metraštis* parašė visai naujus du straipsnius, kai pirma buvo žadėjęs apie Vilniaus krašto proistorę. Šie nauji straipsniai buvo savaip suniokti jau okupacinės cenzūros, kurios aiškūs pėdsakai ir vėliau išliko.

„Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos vls.". *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, Kaunas, Kaunas, 1941, p. 19—27, lent. I ir „Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose", t.p., p. 28—42, lent. II—IX. Abu šie darbai buvo išspausdinti ir atskirai: J. Puzinas, *Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose Kretingos vls. — Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose,* Kaunas, 1941, 1—26 p. ir I—IX lent.; 150 egz. Dėl naujos, vokiečių okupacijos ir naujos cenzūros, visi atspaudai pasirodė suvėluotai, bet kiek anksčiau, būtent 1941—42 m. sąvartoje, kai pats Metraštis dar suvėlavo ir tik 1942 m. pavasariomis, ir vos 600 egz., nes nebebuvo gauta reikalingo popieriaus, tačiau suktais būdais dar gavus popieriaus, 1942 m. rudeniop išspausdinta 250—300 egz. papildomai, bet jau ano meto pogrindžio piniginiams reikalams kaip ir Z. Ivinskio su J. Borovskiu „Trakų Galvės ež. salos pilis" naujai apie 500 egz., nes leidinio rinkinys „Spindulio" sp. buvo nesutirpdytas, bet sąmoningai pogrindžio kuriam laikui nuslėptas. Tiek visas leidinys, tiek ir atspaudai buvo slaptai atiduoti išplatinti, autoriams ir leidėjui visai nežinant.

Šį leidinį, kuriam rusų okupacinė valdžia buvo nustačiusi Kauno Valstybinio Kultūros Muziejaus Metraštis, „Spindulio" sp. dar prieš 1941.VI.23 d. sukilimo pradžią buvo surinkusi ir dalį lankų jau atspaudusi. Todėl ir nauju vardu išėjęs V.D.K.M. Metraštis (ir atspaudai) tebeturi daug sovietybių, kurios dabar buvo ištaisytos, abu darbus perspausdinant iš aukščiau minėto atspaudo, nes rankraštis nežinomas.

Visur teko nubraukti *„LTSR"* ar *„TSR"* ir dabar jų vietoje spausdinta — *Lietuva.* Šiaip autoriaus daug kur buvo vengta įrašydinti *LTSR,* todėl vietomis išlikę „Lietuvos pajūriu" ar net „Lietuvoje". Išnašose buvęs Vytauto D. kultūros muziejaus vardas buvo dingęs, jis visaip buvo trumpinta, pvz. KVKM, KV Kultūros Muziejus, perspausdinant sugrąžintas senasis vardas ir jo santrumpa — VDKM. Ištaisyta visur *paliai į palei, apirankė į apyrankė.*

Svetur apie šiuos kapinynus J. Puzinas rašė: „Kurmaičiai", LE XIII, Bostonas, 1958, p. 399—401, su kapo planu ir skersiniu pjūviu bei sąsukų ir įvijų radinių pav. (visa iš atspaudo) ir EL, III, Boston, Ma., 1973, p. 240—241, o pav. degintinių kapų akmens vainikai, ir žalvarinė vytinė kilpiniais galais antkaklė su pakabučiais, — jau iš kitur paimta. Taip pat, dar „Švėkšnos kraštas Baltijos pajūrio archeologinių tyrinėjimų šviesoje" Lietuvių Tautos Praeities, III:3, Čikaga, 1975, p. 33—34 iš *VDKM Metraščio,* I, 1941 ar atspaudo Kurmaičių kapo akmens vainikų piešinys ir pjūvis. Taip pat ir *Veršvai.* Žr. LE, XXXIII, 1965, p. 450—455 ir pav.: EL, VI, 1978, p. 101—102 ir pav.

PRIEŠISTORINĖ ARCHEOLOGIJA IR JOS TYRIMO METODAI

BENDROS PASTABOS

Tūkstančiai ir šimtai tūkstančių metų prabėgo, kol žmogus, pamažėl žengdamas iš vieno kultūros etapo į kitą, sukūrė dabartinę aukštą kultūrą. Dabar mes stebimės technikos pažanga, naujais išradimais įvairiose mokslo šakose, bet visai nepamanome, kad dabartinės kultūros šaknys glūdi tolimoje praeityje, kad kelias į pažangą buvo sunkus ir labai ilgas. Gal bent devyni dešimtadaliai visos žmonijos istorijos praslinko, kol žmogus išrado ugnį, išmoko dirbdintis iš kaulo, akmens, titnago ir vėliau metalo įvairių įrankių, kol sukūrė jų formas ir pritaikė kasdieniniam gyvenimui. Prabėgo daugybė amžių, nepalikę mums apie tuos laikus jokių rašto paminklų. Kaip gyveno priešistorinis žmogus, koks buvo jo materialinis, kultūrinis ir dvasinis gyvenimas, to gyvenimo raida, koki buvo žmonių bendruomeniniai ir politiniai santykiai ir t.t. — klausimai, kurie rūpi išsiaiškinti kiekvienam norinčiam žinoti žmogui.

Mokslas, kuris visus šiuos klausimus ir paslaptis aiškina, yra *priešistorinė archeologija*. Kaip kiekvienas mokslas, taip ir priešistorinė archeologija turi savo istoriją, bendrus su kitais mokslais pagrindus ir metodus užsibrėžtam tikslui siekti. Priešistorinė archeologija yra savarankiškas istoriškas mokslas. Istorijos mokslas semiasi medžiagos iš rašytinių šaltinių, būtent: metraščiai, aktai, laiškai, žymiųjų asmenų biografijos ir kt. sudaro istorinių tyrinėjimų pagrindą. Visai su kitokiais šaltiniais tenka susidurti priešistorininkui. Apie priešistorinius laikus nieko nepasako arba labai maža ką tepasako net ir seniausieji rašto paminklai. Pagrindinis priešistorinės archeologijos šaltinis yra radiniai, seniai gyvenusių žmonių palikimai. Tie priešistorinės kultūros paminklai teisingai aiškinti, nustatyti jų chronologija ir sukurti priešistorinių laikų istorija — vyriausias priešistorinės archeologijos tikslas.

Ilgą laiką toji žiloji senovė žmogui buvo nesuprantama. Priešistorinių laikų paminklai, atsitiktinai surasti žemės paviršiuje ar giliai žemėse, stebino žmogų. Žmogus šiuos nesuprantamus radinius laikė antgamtiniais, kūrė pasakas apie milžinus, apie užburtus ir užkeiktus

kalnus ir apie paslėptus juose turtus. Po šimtų ir tūkstančių metų surasti priešistorinio žmogaus darbo įrankiai, laidojimo apeigų puodai ir priedėliai juose, net mokslo žmonėms buvo nesuprantami. Ne tiktai lenkų istorikai (Dlugošas ir Mechovitas), bet ir žymūs viduramžių geologai (Jurgis *Agricola* ir Petras *Albinus*), gerai supratę geologinių padarų susidarymą, minėdami savo raštuose apie surastus žemėse molio puodus su įvairiais senovės paminklais, tvirtino, kad jie esą atsiradę Dievo valia ir augą iš žemės! Net 1745 m. Peterburgo mokslų akademijoje akmens kirvukai buvo laikomi mineralų skyriuje. Ir dabar liaudyje kur-ne-kur akmens kirvukai yra laikomi perkūno kulkomis ir saugomi kaip „pamašninkai", turį gydomosios galios. „Pagenda karvės tešmuo, patrini jį akmens kirvuku, ir . . . kaip ranka nuima" — guodžiasi senutė.

Tiktai gamtos mokslų amžiuje, kada buvo keliaujama į užjūrį ne nuotykių ir turtų ieškoti, kaip yra buvę viduramžiais, bet studijuoti svetimų kraštų ir taŭtelių, pasilikusių pirmykščiame kultūros būvyje, — pastebėta, kad tenykščių gyventojų tebevartojama daug kaulo ir akmens įrankių, panašių į Europoje randamus, kurių tikroji reikšmė buvo visai nesuprantama. Patyrinėjus tų tautelių gyvenimą ir papročius, visai kita kalba prašneko nesuprantami ir paslaptingi radiniai. Suprasta, kad tai yra žilosios senovės žmogaus kultūros palikimai.

XIX amžiaus pirmoje pusėje buvo surinkta daug medžiagos, ištirta, nors ir be gero mokėjimo, nemaža archeologinių vietų ir pradėta rūpintis siaurus rašto palikimus papildyti archeologiniais. Tyrimo metodai kaskart vis labiau tobulėjo, pradėta daug rūpestingiau ir nuodugniau ieškoti tolimosios žmogaus gyvenimo praeities pėdsakų. Pastebėta, kad giliuose žemės sluoksniuose nerandama jokių molio ir metalo dirbinių, viduriniuose — terandama bronzos, o viršutiniuose — bronzos ir geležies dirbinių. Nors paskutiniuose sluoksniuose randama bronzos dirbinių, bet jie yra skirtingi: anksčiau iš bronzos buvo daromi kirviai, ietys, kalavijai, rečiau papuošalai, o vėliau — tiktai papuošalai. Šie stratigrafiniai tyrinėjimai (dabar jų tikslumu netikima) ir kiti pastebėjimai davė gerų rezultatų: buvo sudaryta *trijų periodų sistema,* t.y., priešistorinių laikų kultūros raida buvo suskirstyta į tris pagrindinius laikotarpius — *akmens, bronzos ir geležies.* Pirmasai šios sistemos sudarytojas buvo danas C. *Thomsenas* (1789—1865 m.), Kopenhagos istorinio muziejaus vedėjas. Toliau ta pačia linkme dirbo *Jaspersonas,* J. Fr. *Danneilas* (1788—1868 m.), Salzwedelio gimnazijos rektorius, H. R. *Schriteris* (1798—1843 m.), Rostocko universiteto profesorius, Fr. *Lischas* (1801—1883 m.) ir kiti.

Daug tikslesnis priešistorinių paminklų suskirstymas atskirais

periodais pavyko sudaryti tik antroje XIX amžiaus pusėje, kada buvo atkreipta daugiau dėmesio į atskirų radinių (kirvių, kalavijų, puodų, fibulų ir papuošalų) formas, ornamentus ir radimo aplinkybes. Pastebėta, kad įvairių paminklų darbo technika ir formos pamažu tobulėjo, ornamentai keitėsi, kad laidojimo vietose ir sėdybose randamieji padarai įvairiais laiko tarpais buvo vartojami vis kitoki. Švedų archeologui Oscar *Montelius* (1843—1921 m.) pavyko sukurti puikus *tipologinis metodas,* kuris padėjo priešistorinės archeologijos mokslui tvirtus pagrindus. Anksčiau labai bendrai sudarytoji trijų periodų sistema buvo detalizuota, akmens, bronzos ir geležies laikotarpių kultūra suskirstyta dar į atskirus laiko tarpus. Reliatyvi chronologija padarė didelį šuolį absoliutės chronologijos link.* Ypačiai bronzos laikotarpio chronologija pastatyta ant tvirtų pagrindų.

Pažvelgę į dabartinę gausią priešistorinės archeologijos literatūrą, matome, kad ji yra tipologinių chronologinių tyrinėjimų vaisius. Daugume mokslo darbų vyrauja *materialinės* kultūros nagrinėjimai, o įvairios *istorinės* problemos yra nustumtos į šalį arba paliečiamos labai siaurai. Dabar kai kurie archeologai, ypačiai Heidelbergo universiteto profesorius, E. *Wahle,* nori nusigręžti nuo dabar vyraujamos priešistorinėje archeologijoje linkmės — *norima sukurti priešistorinių laikų istorija.* Priešistorininko uždavinys yra ne tiktai tirti atskiri senovės paminklai, nustatyti jų chronologija, bet taip pat stengtis plačiai atskleisti priešistorinių laikų žmogaus dvasinis gyvenimas, to gyvenimo raida, ūkio santvarka, bendruomeniniai ir politiniai santykiai ir t.t. Radiniai yra priemonė šiam tikslui siekti, bet ne siaurų tipologinių studijų objektas. Trumpai, žilosios senovės paminklai teisingai aiškinti ir paversti dokumentais istorinėms problemoms spręsti — vyriausias naujosios srovės tikslas.

Darbas nėra lengvas. Daug senovės paminklų yra surinkta, daug jų dar tebėra žemėse, bet taip pat daug yra amžinai žuvusių. Tik žymi dalis akmens, kaulo, molio ir metalo padarų yra pasiekę mūsų laikus, bet maža liko padarų iš lengvai žūvamos medžiagos: medžio, odos, audinių, nėrinių ir kt. Apie šią žmogaus kultūros materialinę ir dvasinę sritį tenka tylėti. Bet, vis dėlto, ir iš likusių senovės palikimų įgudęs mokslininkas gali sudaryti gan aiškų priešistorinių laikų žmogaus gyvenimo vaizdą.

* Absoliutės chronologijos priešistorinėje archeologijoje dar nepasiekta. Tik ten, kur kartu su savais radiniais randama klasikinių Viduržemio pajūrio kraštų (Graikijos ir Italijos) daiktų, galima nustatyti gana tiksli chronologija. Graikija ir Italija, kaip žinoma, rašto paminklų turėjo tūkstančiais metų anksčiau, nekaip kiti Europos kraštai.

Kas nori gerai pažinti žmones, turi susipažinti ir su jo gyvenamąja vieta. Tyrinėjant priešistorinių laikų sėdybas, sutinkama daug sunkumų. Priešistorinio žmogaus gyvenamieji būstai dažniausiai būdavo statomi iš lengvai žūvamos medžiagos, todėl po daugelio amžių beliko visai maža statybos liekanų. Bet ir iš mažų statybos pėdsakų pavyksta nustatyti gyvenamųjų vietų ir net visų sėdybų įrengimas.

Kur žmonės ilgesnį laiką pagyvena, ten palieka savo gyvenimo žymių. Senose sėdybose randama nebereikalingų, sugedusių ar pamestų įrankių, ūkio bei namų apyvokos padargų dalių, virtuvės atmatų liekanų ir kt. Jei tyrinėtojui pavyksta surasti priešistorinių laikų sėdyba, tai yra didelis laimikis. 1837 m. Danijoje buvo surasta gyvenamoji vieta su didelėmis virtuvės atmatų (daniškai: *kjökkenmödding*) krūvomis. Šią vietą sistemingai ištyrė danų archeologas, J. A. *Worsaae,* ir 1851 m. paskelbė tyrinėjimų rezultatus. Surasta 71.507 virtuvės atmatų liekanos (daugiausia austrių kiautų), 20.300 gyvulių kaulų, daug įrankių iš kaulo ir ragų, dvejos šukos, pora peilių iš šerno iečių, kalavijų, 37 kirviai iš elnio ragų, 71 įrankis titnagui apdirbti, puodų šukių, daug iš akmens sustatytų ugniakurų, medžio anglių ir netoliese nuo sėdybos du primityvūs žmonių kapai (viename rasta suaugusio žmogaus skeleto liekanų, antrame — vaiko). Sėdybos amžius — 6000—7000 m. pr. Kr. Tyrinėjimai parodė, kad čia ilgą laiką gyveno žmonės, gaminosi maistą, medžiojo ir žūklavo, čia pat dirbdinosi ir taisė įvairius įrankius. Iš surastųjų gyvulių kaulų ir medžio anglių liekanų sužinome, kurie gyvuliai medžioti, kokie medžiai tais laikais augo ir t.t. Akylas archeologas, pasikvietęs į talką geologą, antropologą ir paleontologą, gali išaiškinti nevieną paslaptį.

Laidojamosios vietos atskleidžia mums žmogaus dvasios pasaulį, parodo jo tikėjimą pomirtiniu gyvenimu, papročius. Įvairiose vietose ir įvairiais laikais būta skirtingų laidojimo papročių. Vienur žmogaus kūnas rūpestingai laidojamas, kitur dėl mirusiųjų baimės sulenkiamas, vėl kitur deginamas ir t.t. Beveik visur įrankiai, kuriuos žmogus begyvendamas vartojo, lydi jį į amžinybę. Sulyginę dabartinių primityvių tautelių laidojimo papročius ir jų kultą su priešistoriniais, pastebėsime daug bendrumų. Taigi, ir etnografiniai palyginimai turi labai daug reikšmės.

Tikslūs archeologiniai tyrinėjimai didesniuose plotuose padeda išspręsti painią problemą: kurioms tautoms ar giminėms priklauso atskiros kultūros grupės? Pastebėta, kad viename krašte vyrauja vienokios formos įrankiai, ginklai, puodai, papuošalai, tam tikri laidojimo būdai ir kt., o kituose kraštuose visai skirtingi arba maišyti. Sudarius tikslius radinių žemėlapius ir sulyginus atskirų kultūros sričių

tyrinėjimus, galima nustatyti atskirų tautų ar giminių išsiplėtimas, keliavimai, maišymasis, kaimyniniai ir prekybos santykiai. Antropologiniai žmogaus kūno liekanų tyrinėjimai patvirtina tos problemos teisingumą. Tuo būdu susekama atskirų tautų protėvynė, sudaroma jų priešistorinių laikų istorija, tik, deja, be jos vadų, be absoliučiai tikrų metų skaičiaus. Sprendžiant šią problemą, archeologui daug padeda lyginamasai kalbų mokslas ir seniausieji istorininkų raštai apie atskirų tautų gyvenamąsias vietas senovėje.

Iš šių kelių bendrų pastabų matome, kuriais keliais ėjo priešistorinės archeologijos mokslas, kiek daug yra pažengęs į priekį ir kaip dabar norima vertinti senovės paminklai. Dabar priešistoriniai laikai nėra nepažįstama sritis, dabar nekalbama apie milžinus, užburtus kalnus ar piliakalnius, bet apie tikrą priešistorinio žmogaus gyvenimą, apie jo dvasinę, kultūrinę ir socialinę būtį.

* * *

Vienas pirmųjų J. Puzino, dar Heidelbergo univ. studento, proistorinių darbų, kuriuo supažindina lietuvį skaitytoją su gana dar nauju posūkiu Europos proistorėje, būtent prof. dr. Ernst *Wahle* (1889—) pastangomis *„sukurti priešistorinių laikų istoriją"*, praskleisti ir to meto žmonių gyveną, nesitenkinti tik vien radinių laiku, tipologija ir kt. Su naująja proistorikų srove nuėjo ir J. Puzinas, siedamas Lietuvos ir R. Baltijos kraštų kultūrines sritis bei *kultūrų tįsas* su šaltiniuose suminėtomis baltų, arba aisčių, gentimis — tautomis. Ir ši jo darbų linkmė itin ryškėja kada jis paliečia baltų tautų proistorę, kada pasirodo baltų protėviai R. Baltijos krašte — *Narvos: Nemuno: Dauguvos* upynynuose; tiems klausimams aiškinti sieja ir proistorės, ir kalbų mokslo, istorijos ir kt. duomenis bei laimėjimus; prie tų klausimų jis daug kartų sugrįžta, nes susiranda vis naujos ir naujos medžiagos ir t.t.

Šiame straipsnyje jis stengiasi kurti proistorės reikalui ir *lietuviškąją* terminiją. Jis čia dar rašo: *priešistorinis, priešistorinė* archeologija ir pan., bet vėliau jo raštuose bei paskaitose tebuvo su prof. A. Saliu sutarti *proistorinis, proistorė,* nors tas *priešistorinis* dar išliko Vytauto D. kultūros muziejaus įstatymu įteisintas jo „Priešistorinis skyrius". Taip pat čia parašo dar įprastinį skolinį *fibula,* kai po 1936 m. jau rašo tiktai *segė.* Taip pat dar *primityvių* tautelių, vėliau dažniau jau vartojo *pirmykščių* tautelių, čia dar maišosi *vyriausias* . . . tikslas, o vėliau dažnai sakė ir rašė *pagrindinis* tikslas ir t.t. Pasitaiko dar čia ir rytietybių, k.a. *sėdyba, lyginamasai* ir kt.

Spausdinama iš „Vairo", 7—8, 1931, p. 422—425, nes rankraščio likimas nežinomas, ištaisant tik aiškias spaudos klaidas, k.a.: *klasinių* viduržemio į *klasikinių,* o Danijoje rastų sodybų atmatynuose kaulų skaičius *20.30* į *20.300* (plg. M. Hoernes, *Urgeschichte der Menschheit,* Berlin u. Leipzig, 1912, p. 51) ir kt., bet rytietybės netaisytos ir paliktos. Straipsnis buvo pasirašytas — *J. Puzinas.*

POLEDINIO LIETUVOS GYVENTOJO KULTŪRA

Jeigu ir šių dienų žmogus yra glaudžiai susijęs su gamta ir yra labai priklausomas nuo gamtos teikiamų sąlygų, tai ką gi bekalbėti apie tolimus priešistorinius laikus. Juk turime prisiminti, kad gamta teikė pirmykščiam žmogui patogesnių sąlygų, gamta pati, ilgus amžius žmogaus visai nekultyvuota, davė jam maisto, aprūpino jį paprasčiausia žaliava reikalingiems darbo įrankiams, ginklams ar rūbams pasigaminti. Pirmykštis žmogus labai ilgai nemokėjo išnaudoti gamtos tiek, kad ji palengvintų jo gyvenimo sąlygas. Kova už būvį įvairiose srityse ir formose, kova su gamta, dažnai jam nesuprantama, ir su skaitlingais priešais joje buvo be galo sunki. Tik pamažu, kylant žmonių kultūrai, žmogus tampa mažiau priklausomas gamtos, jis arčiau pažįsta ją ir iš nuolatinių gyvenimo aplinkos stebėjimų bei ilgo patyrimo lengvina savo buitį. Juo greičiau ir plačiau plinta žmonių kultūra, juo labiau trumpėja atskiri kultūros etapai. Šimtus tūkstančių metų žmogus tenkinosi pačios gamtos be jokios priežiūros auginamu maistu, sumedžiotų žvėrių ir paukščių mėsa, žuvimi, kol pradėjo žemę dirbti ir gyvulius auginti. Taip pat ilgai vertėsi jis paprastais medžio, kaulo ar akmens pabūklais, kol pažino ir pradėjo vartoti metalus: pirmiausia varį, vėliau žalvarį ir pagaliau geležį. Milžinišku tempu plito žmonių kultūra metalų amžiuje!

Norėdami rašyti seniausių mūsų krašto laikų istoriją,[1] tuojau turime išspręsti klausimą: kada galėjo apsigyventi žmogus Lietuvoje ir ar visuomet būta patogių bei galimų sąlygų žmogui gyventi? Begvildendami šią sunkią ir painią mūsų tolimosios praeities problemą, turime prašytis talkon gamtos mokslus: geologiją, paleontologiją ir paleobotaniką. Šitie gamtos mokslai sugeba atversti žemės rutulio istorijos lapus ir išskaityti juos, kaip kad kiti mokslininkai išskaito ir išaiškina įvairius senovės raštus; jie mums pasako, kad ir mūsų gyvenamo krašto vaizdas nebuvo visuomet vienodas, kad jis labai daug kartų keitėsi. Tat priklausė nuo dažno klimato kitėjimo. Įvairiuose žemės istorijos perioduose klimatas labai dažnai skyrėsi nuo dabartinio, o keičiantis klimatui, mainosi flora ir fauna: josios turi prisiderinti kiekvienam klimatui, pasitraukti, užleisti vietą kitoms gamtos sąlygoms prisitaikiusiems augalams ar gyvuliams arba net ir visai žūti.

Nedaug tesurasime mūsų kontinente vietų, kur nebūtų buvęs jūros dugnas. Geologija mus moko, kad Lietuva pirminio laikotarpio gale, vadinamoje Permės (Dryas) eroje, buvo juros užsemta, antrinio periodo gale vėl sausuma, o to paties periodo viduryje bei gale (jūros ir kreidos perioduose) atsidūrė jūros dugne. Tretiniame periode kontinentas įgauna dabartinei formai panašią išvaizdą. Dėl vulkaninių išsiveržimų ir vėliau dėl klimato atvėsimo susidarė Vidurio kalnai Vokietijoje, vėliau Alpės, Karpatai, Pirenėjų, Kordiljerų ir Himalajų kalnai. Gyvulių raidoje pasiekiamas aukščiausias laipsnis. Šitame periode ilgą laiką vyravo šiltas klimatas, todėl apie dabartinę Baltijos jūrą ir dideliuose dabar Baltijos užlietuose plotuose augo amžinai žaliuojančių medžių, pvz., palmių, laurų, magnolijų, taksodijų ir kt. Tretinio periodo pradžios miške augo tam tikros veislės pušų ir eglių (Pinus succinifera ir Picea Engleri), iš kurių gausingų sakų per ilgus amžius susidarė mūsų garsus gintaras. Gintaran įkliuvę tūkstančiai vabzdžių rūšių, medžių lapų, spyglių, žiedų, paukščių plunksnų ir kt., mums aiškiai liudija apie tų laikų miško insektus ir florą. Į sakus pakliūdavo kartais ir didesni sutvėrimai, pvz., garsiame Karaliaučiaus gintaro muziejuje yra gabalėlis gintaro, kuriame aiškiai matyti išlikęs mažutis driežas.

Klausimas, ar žmogus buvo tretinio periodo liudininkas, tuo tarpu tebėra dar neišspręstas. Lig šiol nesurasta nei fizinių paties žmogaus kūno liekanų, nei jokių darbo įrankių, ar šiaip kokių nors žmogaus buvimo pėdsakų. Kaikurie geologai ir archeologai yra linkę laikyti tretinio ir ketvirtinio periodo pradžios sluoksniuose randamus apskaldytus titnaginius gabaliukus, vadinamus eolitais (=akmens įrankiai iš žmogaus aušros periodo), pačiais primityviškiausiais žmogaus darbo įrankiais. Tačiau nuodugnūs tyrinėjimai ir bandymai įrodė, kad šie tariamieji „įrankiai" yra pačios gamtos padaras. Jie randami tik tose vietose, kur savaime yra daug titnago žaliavos ir vandens suneštose vietose. Tie titnaginiai gabaliukai galėjo apskeldėti ar nusitrinti vandenyje, pakliuvę tarp ledų, žemei slegiant ar net dėl staigių atmosferos pasikeitimų: šalčio ir karščio. Eolitų radimo vietose niekur nerasta jokių žmogaus gyvenimo pėdsakų: nei žmogaus skeleto liekanų, nei ugniaviečių, nei gyvulių kaulų — žmogaus maisto likučių. Atmetus eolitų problemą, tuo, žinoma, nenorima atmesti galimumų, kad tretiniame periode jau gyventa žmogaus. Gal būt, ateityje bus surasta ir tikrų žmogaus buvimo pėdsakų.[2]

Neabejojamų duomenų apie žmogų turime tik iš ketvirtinio periodo, ledynų (diluvium) laikotarpio. Mūsų krašte, kaip ir visoje Šiaurės Europoje, žmogaus egzistencijos pėdsakai nesiekia tiek senų laikų, kaip kitose Europos dalyse. Vyriausia priežastimi buvo, kaip pamatysime, skirtingos klimato sąlygos, vyravusios mūsų krašte senaisiais ledynų periodo laikais.

Tretinio periodo gale klimatas dėlei nežinomų priežasčių (greičiausiai saulės dėmės ar kiti toli nuo žemės erdvėje vykę pasikeitimai) pamažu keitės, vidurinioji metinė temperatūra nuolat mažėjo. Mūsų subtropinio charakterio augalams atėjo galas. Ilgėjančios žiemos metu kalnuose iškritęs sniegas nebeištirpo, sniego riba traukėsi vis toliau į lygumas. Per ilgus amžius Skandinavijos kalnuose, vėliau ir lygumose, susidarė milžiniški ledynai, nebeištirpo ir pamažu ėmė slinkti iš pradžių nuo kalnų į slėnius, o vėliau didžiulėmis srovėmis iš dalies į Šiaurės jūrą, iš dalies į Atlanto vandenyną. Ledynų susidarymo centrai greičiausia ir bus buvę dar ir dabar ledų apdengtos Norvegų ir Švedų kalnų viršūnės. Ledynai, iš ten pamažu beslinkdami tūkstančius metų, užklojo jūras, salas ir didelius kontinento plotus storu ledų klodu. Apskaičiuojama, kad Šiaurės ledynų masė sudarė apie 70 milijonų kūb. kilometrų ir kad tasai klodas galėjęs būti vietomis net apie 1000 metrų storio. Ne tiktai Skandinavija, visas Pabaltijys, bet ir dideli Rusijos, Lenkijos, Šiaurės Vokietijos plotai buvo ledynų užkloti (žr. žemėlapį). Į rytus ledynai siekė už Kijevo, prie Dniepro, beveik iki Charkovo ir Žemutinio Naugardo, pietinėje Europoje kontinento dalyje — Šiaurinę Karpatų dalį, Harzo kalnus, iki Leipcigo ir iki Oderio, Elbės ir Vėzerio aukštupių vakaruose. Olandija, beveik visa Anglija, išskyrus tik mažą pietinę josios dalį, gulėjo po ledais. Alpių kalnų apylinkės net iki aukštutinio Dunojaus krašto taip pat buvo tenykščių ledynų užklotos. Tarp šitų milžiniškų Skandinavijos ir Alpių ledynų masių teliko ledų nepaliesta maža Europos dalis: Vidurio ir Pietų Rusija, Dunojaus slėnis, Vengrija, Austrijos ir Čekoslovakijos dalys, Pietų Vokietija, Reinas iki Bazelio, Prancūzija ir Ispanija, išskyrus pastarosios kai kuriuos kalnus, kur būta vietinio pobūdžio ledynų.

Skandinavijos ir Alpių ledynai ketvirtiniame periode buvo didžiausi Europoje ir truko dešimtis tūkstančių metų. Bet ledynai nebuvo nenutraukiamas šalčių periodas, būta ir šiltų tarpledinių laikotarpių. Klimatas per tą ilgą laiką nę visuomet buvo vienodas, temperatūra labai dažnai svyravo. Šitie temperatūros svyravimai buvo įvairaus ilgio ir intensyvumo. Mažesnieji svyravimai, trukę trumpą laiką, aišku, negalėjo paveikti sniego ribos keitimąsi ir ledynų plėtimąsi, tuo tarpu didesnieji temperatūros svyravimai, trukę ilgą laiką, turėjo žymios įtakos ledynams išsiplėsti. Ir viename ledynų periode būta keletas ledų veržimosi ir atgal grįžimo fazių, tačiau sniego riba ledynų grįžimo fazėse niekuomet nebuvo pasiekusi savo dabartinės ribos. Pats didžiausias ir toliausiai nuslinkęs ledynas buvo priešpaskutinis. Paskutinioji ledynų fazė mūsų krašte buvo silpniausia, josios išsiplėtimo riba atitinka vadinamųjų *baltiškų* morenų ribą, kuri eina per Vakarų ir Rytų Prūsus, Suvalkų gub., Vilniaus apylinkių link, per Ašmeną iki Berezinos prie Zembino (Guduose).

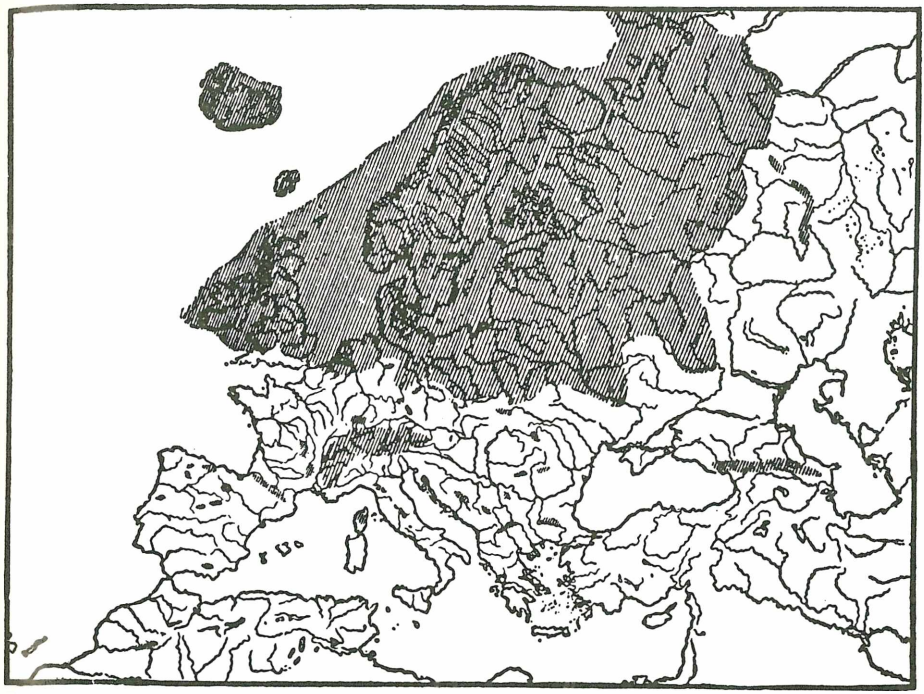

Šiaurės Europa priešpaskutiniame ledynų periode (pagal A. Penck).

Kiek ledynų buvo mūsų krašte, vadinasi, kiek kartų ledai veržėsi į mūsų kraštą ir grįžo atgal, lig šiol dar nėra kaip reikiant išaiškinta. Lietuvoje yra visai aiškūs tik du ledynų periodai su vienu šiltesniu tarpleidiniu periodu. Alpėse visai tiksliai nustatyti keturi ledynų periodai su trimis tarpleidiniais periodais. Ten jie pavadinti pagal upes, prie kurių ledynų veikimo pėdsakai buvo geriausiai pastebimi, į Günz, Mindel, Riss ir Würm ledynus.

Tarpleidiniame periode, padidėjus vidurinei metinei temperatūrai ir ištirpus ledams, žemė, laisva nuo ledų, apželdavo klimatui atitinkamais augalais, paskui kuriuos atsekdavo ir gyvuliai. Tarpledinio periodo sluoksnių su floros liekanomis užtikta palei Nemuną bent keliose vietose, bet lig šiol, deja, tuose sluoksniuose nesurasta jokių žmogaus dirbinių. Teoretiškai kalbant, sąlygos žmogui gyventi tuomet jau galėjo būti patogios, taip pat galima tikėtis surasti kada nors pripuolamų radinių, rodančių apie tarpledinio periodo žmogaus gyvenimą. Tačiau šios viltys negali būti labai didelės, nes milžiniški ledynai vėl atslinkdami galėjo tuos tarpledinio periodo žmogaus pėdsakus sunaikinti ir nušluoti nuo žemės paviršiaus.

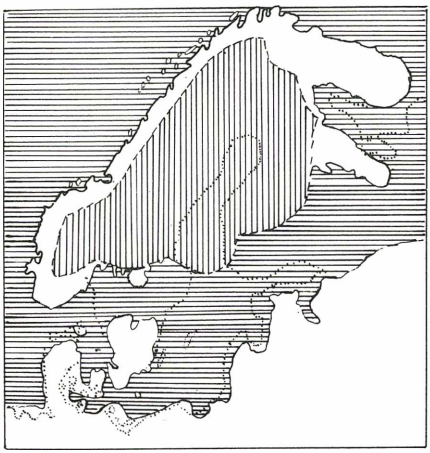

Joldija periodas (G. de Geer)

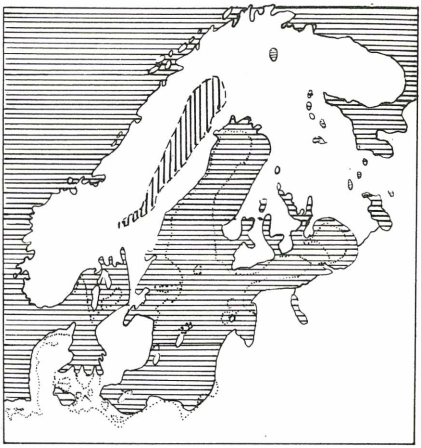

Ancylus periodas (G. de Geer)

Tuo tarpu kai Prancūzijoje, Ispanijoje ir kitose ledynų nepaliestose vietose buvo patogios sąlygos žmogui gyventi ir jis ten ilgus amžius begyvendamas buvo sukūręs gražią ir įdomią *paleolito* (senesniojo akmens amžiaus) kultūrą, — mūsų dabar gyvenamas kraštas, kaip ir kaimyniniai kraštai, gulėjo po stora ledynų danga. Čia ilgus tūkstantmečius nebuvo jokios gyvybės žymių.

Tik atšilus orui ir galutinai pasitraukus ledams iš mūsų krašto susidarė poledinis mūsų šalies žemėvaizdis. Ledynų padarai yra mūsų upės, slėniai, skaitlingi ežerai, durpynai, dumblynai, kalvos, smėlynai, žvirgždynai ir kt. Mūsų derlingosios dirvos taip pat yra ledynų padaras. Ledynai, beslinkdami tolyn, grįždami atgal ar vietoje besisukdami, sumalė mergelį, smiltakmenį, kreidą ir kalkakmenį į dulkes. Tiktai kietesnieji akmenys (kvarcas, granitas, gneizas ir kt.), atplėšti nuo Skandinavijos uolų ir čia atnešti, liko mūsų laukuose iki šių dienų. Kai kurių akmenų rūšių tėvynė galima susekti pietinės Švedijos kalnuose. Ledynų sudarytas krašto vaizdas išliko bendrais bruožais tas pats lig šiol su nežymiais pasikeitimais, susidariusiais klimatui kintant, vandeniui veikiant ar augalų dangai keičiantis.

Krašto apgyvendinimo pradmenys, kaip jau esu pradžioje minėjęs, yra labai priklausomi nuo klimatinių ir geografinių sąlygų. Dabar pažvelkime, ar tuojau ledams pasitraukus galėjo susidaryti galimos sąlygos žmogui gyventi. Švedų geologas Gerhardas de Geer apskaičiuoja, kad Baltijos jūros ledai pradėjo tirpti maždaug apie 15.000—12.000 m. pr. Kristų. Baltijos jūra dar ilgai buvo ledų jūra. Kraštai, gulėję palei dabartinę Baltiją, visai kitaip atrodė (žiūr. žemėlapį). Didelės Norvegijos, Švedijos ir Šiaurės Suomijos dalys buvo dar ledų užklota

sala. Dabartinės Suomijos buvo vos maža dalis prie Baltosios jūros ir Botnijos įlankos. Baltijos ledų jūra per Pietų Suomiją jungėsi su Baltąja jūra ir per Viduriniąją Švediją su Šiaurės jūra. Danų salos jau buvo susijungusios su Šiaurės Vokietija. Norvegijos pakraščiai, Kolos pusiasalis ir visas Rytų Pabaltijys buvo laisvas nuo ledų. Tik dar nemažos Estijos, Latvijos ir mūsų pajūrio dalys tebebuvo ledų jūros apsemtos. Jūros lygis kartais siekdavo net 100 metrų aukščiau dabartinio lygio. Jūros nuosėdose randama mažų, tik šaltame ir sūriame vandenyje gyvenusių sraigių *Yoldia arctica,* pagal kurias šis poledinis laikotarpis liko pavadintas Joldija periodu.[3]

Klimatas šitame periode buvo arktinis, sausas ir šaltas. Ledų jūros pakraščiuose ir toliau augo reta ir skurdi tundros flora, kitaip dryasflora vadinama, gavusi vardą nuo mažų žolės pobūdžio augalų — *Dryas octopetala.* Be to, šitame periode augo karklai, beržas — nykštukas, kurs vėliau, atšilus orui, išaugo kiek didesniu medeliu. Apskritai, augalai buvo labai panašūs į dabartinę Špicbergeno, Laplandijos ir arktinės Rusijos florą, augančią netoli ledų. Gyvulių tarpe vyravo šiaurės elnias, mamutas, taurai, baltasai kiškis ir kt. Šių gyvulių kaulų kartais randama ir Lietuvoje. Pav., mamuto kaulų surasta gana daug: Aleksote[4] iškastas visas apatinis žandikaulis (dabar Kauno miesto muziejuje), Neryje apie 8 km nuo Kauno surasta mamuto dantų, Rokų kaime (prie Jiesios) rasta mamuto iltis, Viekšniuose, Kurmaičių km. (netoli Kretingos, Akmenos pakrantėje) ir kitur užtikta įvairių mamuto kaulų. Tik gaila, kad tų iškasų radimo aplinkybės nebuvo ištirtos, todėl tikrai negalime tvirtinti, ar tie kaulai yra iš Joldija periodo ar priskirtini tarpleidiniam periodui.

Apie žmogaus kultūrą šitame Joldija periode nedaug ką tegalime pasakyti. Vieninteliais žmogaus buvimo liudininkais tame ankstybame poledíniame laikotarpyje yra laikomi dirbiniai iš šiaurės elnio ragų, pvz., kirviai, buvę greičiausiai kirtiniu ar smūginiu ginklu, kitu tuo tarpu mums nežinomos paskirties padargu. Jų randama Danijoje, Šiaurės Vokietijoje, Vakarų Prūsuose ir kitur. Lietuvoje šios rūšies radinių lig šiol dar nesurasta, tik mūsų kaimynystėje, Papelkiuose (Labguvos apskr.), Mielavos upelio krašte apie 2,35 m gilumoje kasant griovį rastas nežinomos paskirties pradėtas dirbti šiaurės elnio rago įrankis (žr. pieš. 2). Rage žymu pjovimo pėdsakų dviejose vietose: nupjaustyta apatinė rago dalis ir išilgai ragą buvo pradėtas pjaustyti griovelis, kurio ilgis siekia 14 cm ir gylis 5 mm. Griovelis į abu galu smailėja. Pjūvis apatinėje rago dalyje ir išilgai ragą greičiausia buvo atliktas titnaginiu peiliuku. Ragas, matyti, norėta perskelti ir iš jo dalių pasidirbdinti kokių nors įrankių ar ginklų. Prūsų archeologai (Gaerte,

La Baume) skiria šį ragą Joldija periodui, t.y. paleolito arba senesniojo akmens amžiaus galui.[5] Ar toks ankstyvas šio radinio datavimas yra tikras, sunku pasakyti. Ragas taip pat galėtų būti ir vėlesnės kilmės, nes šiaurės elnias dar tebegyveno mūsų kraštuose ir Ancylus periodo pradžioje.

Joldija periodui taip pat priskiriamas 1909 m. Barzdūnų graužduobėje (Šilutės apskr.) surastas mamuto kaulas su tiesiu negiliu įpjovimu. Anksčiau Karaliaučiaus profesoriai A. Bezzenbergeris ir Krausas buvo pripažinę, kad tas įpjovimas esąs atliktas žmogaus ranka, aštriu akmens įrankiu. Įrodinėta, kad minimas griovelis šiaip kokiu nors būdu negalėjęs atsirasti. Čia taip pat spėliota, kad mamuto kaulas bandytas skelti aštriu akmens įrankiu, bet pačioje darbo pradžioje mesta. Ir dabartiniai Prūsų archeologai tą radinį priskiria Joldija periodui.[6] Tik, deja, šito svarbaus mūsų krašto radinio smulkesnės radimo aplinkybės

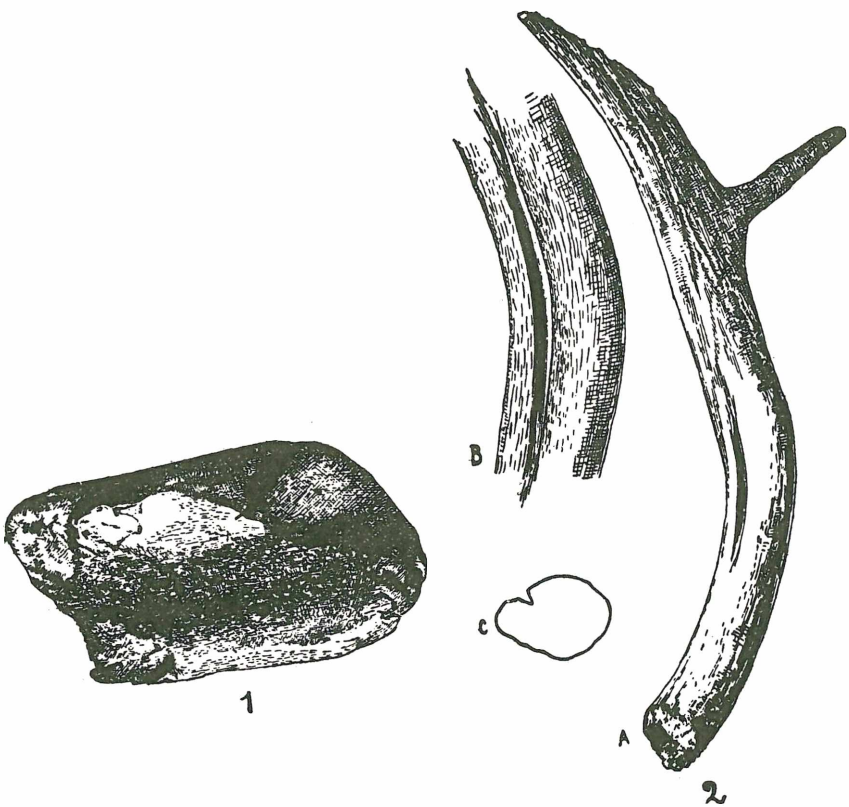

1 Mamuto kaulas iš Barzdūnų, Šilutės aps. (sumažintas 3 k.), 2 Šiaurės elnio ragas su įpjovomis iš Papelkių, Labguvos aps. (sumaž. 6 k.); pagal W. Gaerte

nėra žinomos, be to, man sukelia abejonių ir tariamasai „įpjovimas". Todėl, ar radinys tikrai priskirtinas Joldija periodui, sunku pasakyti.

Apskritai, esu linkęs manyti, kad žmogus į Lietuvą galėjo atklysti tiktai Joldija periodo gale, kuomet čia pagerėjo gyvenimo aplinkybės. Juk reikia prisiminti, kad dideli mūsų krašto plotai dar tebebuvo vandenyje, išskyrus Rytų Lietuvos aukštumas, kur žmogus jau galėjo iš pietų atsikraustęs laikinai apsistoti sausumose, medžioti mamutą, šiaurės elnią ir kitus gana retus to poledinio laikotarpio gyvulius. Juk tuomet būta daug mažiau gyventojų, pakako jiems vietos plačiuose neapgyventuose plotuose, kur buvo daug palankesnės klimato sąlygos, kur buvo lengviau primityviam žmogui verstis. Todėl, man rodos, nebuvo reikalo tų laikų žmogui palikti patogesnes gyventi vietas ir keltis ten, kur buvo skurdi gamta, reta gyvulių, kur reikėjo kovoti ne tiktai su šalčiu, bet ir su badu. Jei Joldija periode pripuolamai ir buvo atklajoję atskiri žmonių būriai, tai ilgesniam laikui čia apsistoti tegalėjo tik šio periodo gale, vadinasi, ne anksčiau, kaip apie 10.000 m. pr. Kr. Gal būt, ateityje ir surasime kokių nors to laikotarpio žmogaus buvimo pėdsakų.

Tikrų duomenų, kad Lietuvoje jau gyveno žmogus, turime iš *mezolito* arba viduriniojo akmens amžiaus (maždaug nuo 10.000 iki 3.000 m. pr. Kr.), iš šito pereinamojo periodo tarp paleolito ir neolito. Baltijos jūroje vyksta vėl didelių permainų.[7] Ledai jūroje galutinai ištirpsta, telieka siauras ledų ruožas kalnuose tarp Švedijos ir Norvegijos (žr. žemėlapį). Suomijoje taip iškyla žemė, kad Baltijos jūra liko atskirta nuo Baltosios jūros, o pietinėje Skandinavijos dalyje Švedija susijungia per Daniją plačiu tiltu su Vokietija. Šitiems sausažemiams susijungus, Baltijos jūra tampa didelis uždaras ežeras. Sūrų jūros vandenį sugėlino upių vanduo ir šios jūros nuosėduose randame gėlo vandens sraigę *Ancylus fluviatilis,* pagal kurią buvo pavadintas šis laikotarpis. Iš pradžių Lietuvos upės buvo daug platesnės, vandeningesnės, turėjo didesnį intakų skaičių, slėniuose telkšojo daugybė ežerų ir balų. Vėliau vanduo vis labiau senka, atsiranda daugiau sausumos. Šaltas klimatas, vyravęs polediniame laikotarpyje, pamažu švelnėja, iš pradžių dar buvo vėsus ir drėgnas, bet vėliau tampa borealinis, sausas ir šiltesnis. Tą klimato pagerėjimą pastebime iš floros ir faunos. Tundros floros vietą pamažu užima stepių charakterio augalai. Iš mūsų durpynų tyrinėjimų[8] sužinome, kad Lietuvoje pasirodė šiame laikotarpyje pirmieji miško medžiai: beržas, pušis, lazdynai, vinkšnos, alksniai, drebulės, pagaliau net ąžuolas ir liepa. Miškuose atsiranda visokių uogų. Laikui bėgant miškai tiek išsiplečia, kad apsunkina mezolito gyventoją klajoti. Jis turėjo pasirinkti

savo laikinoms stovykloms vietas vėjo supustytuose smėlynuose, kur dar nebuvo miško, arba palei ežerus ar upes. Plačiai išsiplatinusi nuomonė, kad pirmieji žmonės gyveno dažniausiai miškuose, yra klaidinga. Miške jie negyveno, bet apsistodavo neapaugusiose miškais aikštėse ar prie vandens.

Keitėsi ir gyvuliai. Šaltį mėgstąs mamutas, šiaurės elnias ir kiti gyvuliai pasitraukė, o jų vietoje apsigyveno bizonai, stumbrai, laukiniai arkliai, lokiai, briedžiai, stirnos, šernai ir kiti jau mūsų laikų faunai giminingi gyvuliai, iš dalies dar tebegyveną, bet daugely vietų išnykę arba baigią nykti (pav. stumbrai, elniai).

Iš pagrindų pasikeitus klimatui, florai ir faunai, be abejo pagerėjo sąlygos ir žmogui gyventi. Lietuvą pasiekia vis didesni žmonių būriai. Mėgiamiausios to laikotarpio žmogaus vietos apsistoti buvo, kaip sakiau, smėlynai, netoli didelių vandenynų, upių ir ežerų pakrantės. Čia apsistojęs žmogus rengė paprastą stovyklą, kūrė ugnį, kepė miškuose sumedžiotų gyvulių ar paukščių mėsą bei vandenyse sugautą žuvį. Gyvulių kailius vartojo apvalkalui ar patiesalui, kaulus ar ragus — visokiems įrankiams dirbti. Todėl ir nenuostabu, kad tokiose vietose, smėlynuose ar durpynuose, randama seniausių mūsų krašto žmogaus dirbinių. Ypač skaitlingose pietinės Lietuvos akmens amžiaus sodybose palei Nemuną, Ditvą, Ūlą, Merkį ir Lydos bei Alytaus apskričių paežeriuose randama daugybė įvairiausių primityvios formos iš titnago nuskaldytų kirvių, peiliukų ir šiaip įvairių smulkių dirbinių.[9] Kaip tankiai šitose vietose yra išmėtyta akmens amžiaus sodybų, gali pailiustruoti nors ir šis pavyzdys. Merkio intako Ūlos pakrantėse žymus Vilniaus krašto tyrinėtojas Vandalinas *Šukevičius* buvo suradęs net 43 akmens amžiaus sodybas bei stovyklas. O visos Ūlos ilgis tesiekia apie 35 km.[10] Iš šių sodybų charakteringiausių radinių, tipologiškai (tik, deja, ne stratigrafiškai; priskirtinų mezolitui, tenka paminėti: rankiniai lęšinio pjūvio nuskaldyti titnaginiai kirviai (pieš. 1), tokie pat kirviai apvalaino (pieš. 2), migdolinio (pieš. 3), cilindrinio pjūvio, įvairūs grandikliai (pieš. 4, 9) ir kiti smulkesni dirbiniai.[11] Čia, deja, šito straipsnio ribose negaliu kiek plačiau sustoti ties labai turtinga šio laikotarpio titnago pramone. Tam tektų paskirti labai daug vietos, nes šios rūšies radinių iš Rytų Lietuvos turime daugybę. Ta pačia proga tepriminsiu, kad tame pat laikotarpyje Lietuvoje buvo išsiplėtusi dar mikrolitinė titnago pramonė (mikrolitai yra labai maži nuo 5—10 cm ilgio titnaginiai dirbiniai). Kuriems galams jie buvo vartojami, tuo tarpu dar nevisai aišku, bet manoma, kad jie būdavo įtaisomi į medžio ar kaulo įrankius: žeberklus, peilius ar strėles.

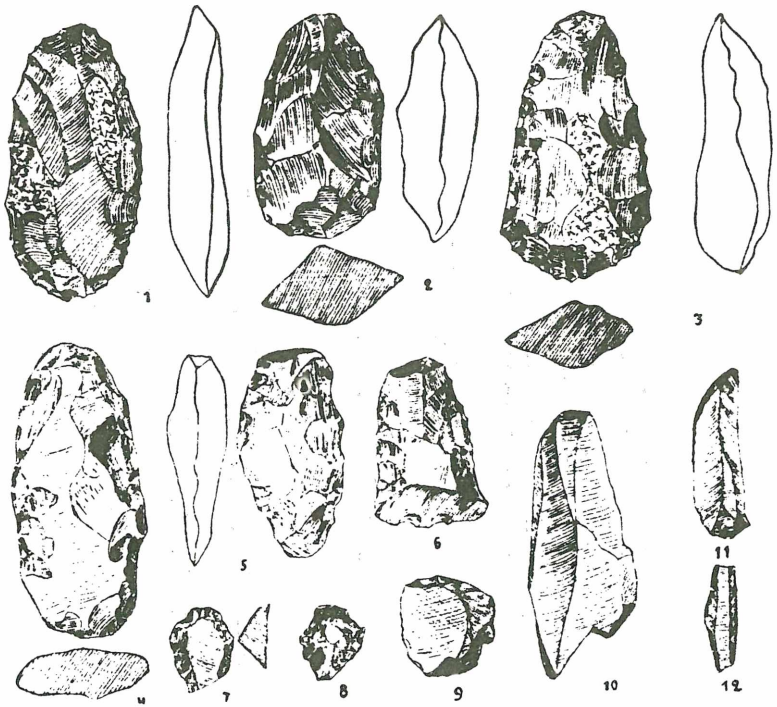

Titnaginiai dirbiniai Campignien ir Tardenoisien tipo: Rudnia (1), Kašėtos (2,3, 6—9, 11—12), prie Dubno ež., Lydos apsl. (4,5,10); sumažinti 2 k. ir saugomi Krokuvos mokslų ak. muz.

Be šitų titnaginių dirbinių mūsų durpynuose, ežeruose ir upėse išliko įvairių kaulo ir rago dirbinių, labai panašių su *Maglemosės* (Zelandijos saloje) ir *Kundos* (Estijoje) to paties periodo radiniais. Kadangi šitokių radinių lig šiol Lietuvoje surasta ne per daugiausia, todėl čia norėčiau duoti jų ištisą sąrašą, kad būtų galima geriau orientuotis, kur ir kokiomis aplinkybėmis jie randami. Žymiausios tuo tarpu mums žinomos sodybos, kur randama nemaža įvairių kaulo ir rago dirbinių, yra Kirsnos, Balsupių ir Patilčių.

Prie Kirsnos upės, Jokimavičiaus vienkiemio sodyboje (Kalvarijos valsč.), vykdant nusausinimo darbus, durpyne užtikta daug įvairių to laikotarpio žmogaus gyvenimo pėdsakų. Iš radinių čia tenka pažymėti surastas dantytas kaulinis žeberklas (pieš 1), žeberklas su viename šone įdėtomis titnago skeveldromis (pieš. 6) ir kaulinis kirvukas, kurs, deja, nebuvo atiduotas į muziejų. Toje pačioje sodyboje užtikta nemaža elnio ir stumbro ragų, pradėtų pjaustyti. Be šitų kaulinių ir raginių baigtų ir nebaigtų dirbti įrankių ten pat rasta ir titnaginių dirbinių, kurie, gaila, išsimėtė. Ši sodyba, be daugybės įvairių gyvulių kaulų, vienos stambios žuvies kaukuolės, apdovanojo mus Kirsnos sodybos gyventojo — ilgagalvio (hyperdolichokefalo) žmogaus kaukuole.[12]

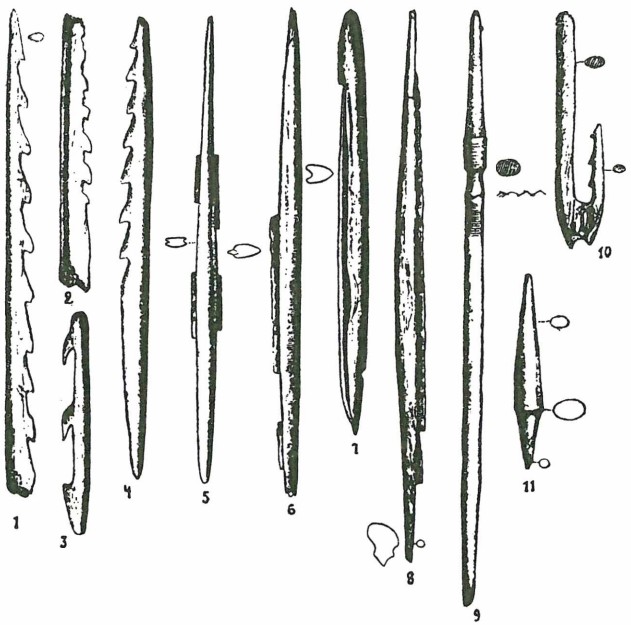

Kaulo žeberklai, strėlės, meškerės kabliukas: Kirsna (1), Balsupiai (2,3), Suvalkija (4), Budviečių durpynas (5) Kirsna (6), Ylakių vls. (7), Varėnos upė prie Vaikantonių (8), Prešketos up. (9, 11-13) ir Jaro ež. (10), Svėdasų v.

Piešė K. Paunksnis

Antra žymesnė sodyba yra prie Balsupių kaimo, Marijampolės valsč. Čia kasant durpes Galubalio durpyne iš seno randama įvairių kaulo dirbinių, akmens kirvukų, gyvulių ir žmonių kaulų. Senienos randamos durpyno dugne, dviejų ir kiek daugiau metrų gilumoje. Durpės kasamos Galubalio šiaurinėje dalyje. Durpyne surasti du[13] kauliniai dantyti žeberklai (pieš. 2, 3). Ūkininko Jono Matulevičiaus pasakojimu, prieš kelias dešimtis metų tame pačiame durpyne surastų radinių dalį jis atidavęs V. Pietariui ir Lietuvių mokslo draugijos muziejui Vilniuje. Vienas žeberklas buvęs kiek panašus į nr. 2, tik jis buvęs ilgesnis ir turėjęs ilgesnius dantukus. Kitas ūkininkas Bielskus pasakoja, kad apie 1900 m. Galubalio durpyne buvę surasta žmogaus ir kažkokio gyvulio kaulai drauge, o tarp kaulų buvęs apie 50 cm ilgio ornamentuotas kaulinis durklas, kurs patekęs į Vilnių ar į Petrapilį.

Trečioji kiek labiau žinoma sodyba yra Rešketos ir Virvytės upių santakos slėnyje, Varnių valsč. Čia Rešketos upelio dugne apie 0,5 m gilumoje po juodžemiu, žvirgždo sluoksnyje įvairiame atstume viens

nuo kito buvo surasti bent keturi kauliniai dirbiniai (pieš. 9, 11, 12 ir 13). Vienas kaulinis įrankis, panašus į virbalą, yra ornamentuotas taškais ir zigzago linija. Čia taip pat surasta trumpagalvio (brachikefalo) žmogaus kaukuolė.[14]

Šiaip daugumas kaulinių ar raginių įrankių yra surasti durpynuose ar ežeruose pripuolamai. Iš dantytų žeberklų tenka priminti vienas laibas nulaužtas žeberklas su dešimčia kabliukų viename šone, surastas Margių kaime, prie Dubo ežero, Lydos apskr.[15] ir kitas, surastas Suvalkijoje, kurio tikslesnė radimo vieta nepavyko sužinoti (pieš. 4). Žeberklų grupei su šonuose įdėtomis aštriomis titnago skeveldromis, be kirsniškio, tenka dar pažymėti: 1) žeberklas su abejuose šonuose įdėtomis titnago skeveldrėlėmis, rastas Būdviečių durpyne,[16] į pietus nuo Marijampolės (pieš. 5), 2) toks pat žeberklas, tik su vienoje pusėje įdedamomis skeveldrėlėmis, surastas Ylakių valsč., Mažeikių apskr. ir 3) žeberklas, rastas Varėnos upėje apie 0,5 m gilumoje, netoli Vaikantonių km., Onuškio valsč.

Pernai, nuleidus Jaro ežero vandenį (Svėdasų valsč.) ir kasant buvusio ežero dugne griovį, Jaro upės žolėtame smėlio dugne (apie 1 m gilumoje) buvo surastas kaulinis meškerės kabliukas (pieš. 10). Ten pat, žmonių pasakojimu, buvę rasta kirvukų ir įvairių ragų.

Žinoma Lietuvoje ir kaulinių durklų: 1) durklas, surastas senoje Varėnos upės vagoje, netoli Bukanciškės dvaro, Daugų valsč. (pieš. 14), 2) durklas, iškastas durpyne, netoli Alsėdžių (pieš. 15),[17] 3) durklas rastas Būbleliuose, Vilkaviškio apskr. (pieš. 16), 4) nušlifuota kaulo viršūnė, rasta Nemuno krante, Pašventupio km., Pakuonio valsč. (pieš. 17), 5) rago viršūnė, surasta Lietuvoje,[18] bet kurios radimo vieta nėra žinoma (dabar yra Vilniaus lietuvių mokslo draugijos muziejuje), 6) elnio rago atžalos durklas, išplautas Ulos krante,[19] netoli Kašėtų (Lydos aps.), 7) gražiai nušlifuota rago viršūnė iš Galubalio (Marijampolės apskr.), dabar Lietuvių mokslo draugijos muziejuje[20] ir 8) rankena iš elnio rago su įkirtimo pėdsakais keliose vietose rasta Čepeliūnuose, palei Uosupio (Osupkos) upę (Lydos apskr.).[21]

Pagaliau pažymėtini įvairios formos kauliniai ar raginiai kirviai, surasti šiose vietose: 1) rago kirvukas, rastas Nevėžio krante prie Panevėžio (pieš. 18), 2) rago kirvukas iš Marijampolės apskr. (pieš. 19), 3) rago kirvis iš Kuršių neringos (pieš. 24), 4) kirvukas iš Darsūniškio, Trakų apskr. (pieš. 20), 5) panašus kirvukas, kurio radimo vieta nežinoma (pieš. 21), 6) trikampės formos kirvis, rastas apie 1,40 metr, gilumoje šlyne, Aluontės upelyje, netoli Preidžių kaimo, Panevėžio valsč. (pieš. 22), 7) rago kirvis, rastas apie 150 metr. nuo Jiesios kranto prie Rokų kaimo, Aukšt. Panemunės vlsč. (pieš. 23), 8) rago kirvis,

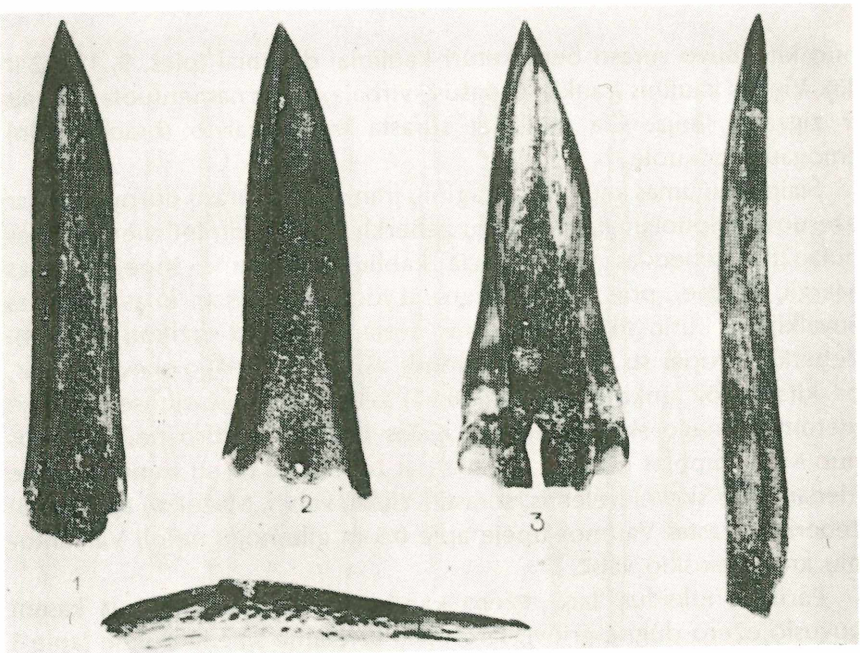

Kauliniai durklai: 1 Alsėdžiai, 2 Bukaučiškės II, 3 Uteliai, 4 Pašventupys ir Užpjauniai.

Raginiai kirviai ir kapliai: 1 Jaro ežeras, 2 Mokolai, 3 Jakimavičiai (Kirsnos upė), 4 Darsūniškis, 5 Lietuva ir 6 Ražiškiai.

rastas Kuršių neringoje (pieš. 25), 9) rago kirvis,[22] maždaug to paties tipo kaip Nr. 24, tik su labai nusmailintoms ašmenims, surastas Kuršių neringoje, 10) kirvis panašus į Nr. 22, tik su keturkampe skyle kotui, 11) Malkų uoste prie Smeltės į pietus nuo Klaipėdos, vykdant gilinimo darbus, kartu su penkiais apdirbtais gintaro gabalais, buvo surasti 4 kaulo įrankiai, jų tarpe vienas kaplys ir 12) Klaipėdos uoste buvo iškastas gražiai šlifuotas kaulo įrankis su geometriniais pagražinimais. Tai ir yra beveik visi (apie 40) kaulo ir rago dirbiniai iš ankstybesniojo periodo, apie kuriuos man teko surinkti kiek smulkesnių žinių.

Ar čia suminėti radiniai visi yra iš viduriniojo akmens amžiaus, be smulkesnių tyrinėjimų sunkoka pasakyti. Daugumas jų vis dėlto yra priskirini mezolitui, nors jų dalis, kaip pvz., kai kurie kirviai (pieš. 20, 21, 23, 25), galėtų būti ir neolitinės arba naujojo akmens amžiaus kilmės. Šituos radinius mes galime suskirstyti į atskirus mezolito laikotarpius, tik tipologiškai, bet, deja, ne stratigrafiškai. Daugumas šių radinių yra surasti pripuolamai, nežinomos jų smulkesnės radimo aplinkybės, kurios mums padėtų daug aiškiau nustatyti jų chronologiją. Suradus šios rūšies radinius, reikia smulkiai aprašyti jų radimo aplinkybes, nenuvalyti nuo jų dumblo, bet paimti kartu su juo, kad būtų galima padaryti vadinamoji *polių* arba *žiedadulkių* analizė.[23] Šios analizės mums padeda nustatyti gana tikslų radinių amžių.

Dabar nors trumpai pažvelkime į pačių pirmųjų Lietuvos gyventojų gyvenimo būdą, jų ūkį ir bendruomeninius santykius. Mezolito žmogus, nors dar nėra sėslus, bet jau kiek ilgiau apsistoja vienoje vietoje. Mūsų krašto didelės girios ir pelkės greičiausiai taip pat trukdė klajoti. Žmogus yra priverstas taikytis prie gamtos teikiamų gyvenimo sąlygų. Jis apsistoja sausose pakilesnėse vietose ar smėlynuose prie ežerų ir upių. Čia jis statydinosi paprastas palapines. Durpynuose randamieji žeberklai ir kiti žūklės įrankiai rodo, kad nemažą mezolito žmogaus maisto dalį sudarė žuvys. Be to, kaip galima spręsti iš tų laikų sodybose randamų gyvulių ir paukščių kaulų bei medžioklės įrankių, žmogus sugebėjo sumedžioti be didesnių gyvulių taip pat ir mažesnių žvėrelių ir net paukščių. Lankas su ietimi turėjo būti vienas iš svarbiausių medžioklės įrankių. Galimas daiktas, kad tuometinis gyventojas mokėjo gaudyti gyvulius pinklėmis, kilpomis ar duobėmis, apdėtomis žagarais. Greičiausia žmogus prisėlindavo prie gyvulių tose vietose, kur jie eidavo atsigerti ir apsupę įvarydavo į klampynes. Kadangi mezolito žmogus jau seniai pažino ugnį, todėl atrodo, kad jis jau mokėjo išsikepti žvėrienos, o kailius, nuluptus titnaginiais peiliais ar kitais įrankiais, vartojo įvairiems reikalams.

Žmogus dar ilgai nesuprato gyvulių auginimo reikšmės, nemokėjo prie jo arčiau prieiti ir prisijaukinti jį. Šitame kultūros periode yra

žinomas, kaip rodo sodybų radiniai, tik vienas prijaukintas gyvulys — šuo. Šis jaukus gyvulėlis iš pradžių greičiausiai priprato prie žmogaus todėl, kad jis čia prie jo stovyklos užtikdavo nemaža maisto atmatų, mėsos ir kaulų. Reikia manyti, kad turėjo prabėgti nemaža laiko, kol žmogus pamėgęs prisipratino jį ir apgyvendino savo stovykloje. Vėliau šuo, susigyvenęs su žmogumi, tapo jam naudingu gyvuliu, padėjo medžioti ir saugojo jo stovyklą.

Aišku, kad žmogus negali misti vien tiktai mėsa, tatai rodo burna, dantys ir, apskritai, žmogaus fiziologija. Be augalinio maisto žmogus negali apsieiti. Galimas daiktas, kad jau mezolito gale reikalingi ir naudingi augalai galėjo būti saugojami ir renkami. Todėl ir žmogus buvo verčiamas kurį laiką pasilikti vienoje vietoje šių dar nekultyvuotų augalų derliui nuimti. Nemažą vaidmenį vaidino įvairios uogos, vaisiai ir riešutai. Mūsų kaimynystėje, vienoje akmens amžiaus sodyboje prie Menturių (Darkiemio apskr.), kartu su žeberklais ir kitais kauliniais mezolito įrankiais buvo surasta daugybė sumuštų riešutų kevalų.

Taigi, matome, kad žmogaus valgio lapelis kaskart darosi turtingesnis, nors dar ilgai tenkintasi mažu virtuvės reikmenų skaičiumi. Labai ilgai neturėta svarbiausio virtuvės indo — puodo. Patys pirmieji moliniai puodai Lietuvoje pasirodo tik naujajame akmens amžiuje. Galbūt, ateityje surasime ir mezolito galo puodų liekanų, nes kitur jų jau užtikta.

Prekyba ar betkokios pramonės užuomazga šioje ūkio formoje, kaip rodo etnologiniai palyginimai, buvo visai svetimi dalykai. Kiekviena šeima ar žmonių grupė pati rūpinosi maistu, pati gaminosi paprasčiausių darbo įrankių. Galimas daiktas, kad vienur ar kitur atsirasdavo ir tokių žmonių, kurie savo sugebėjimais atskirose darbo srityse padėdavo kitiems, bet gaminti įrankius ir jų gamyba verstis buvo susiprasta žymiai vėliau.

Darbo pasidalinimas tarp atskiros šeimos narių jau turėjo būti. Etnologiniai palyginimai dabar panašiame kultūros lygyje gyvenančių tautelių rodo, kad vyras daugiausiai rūpinasi mėsiško valgio parūpinimu, medžiokle, žūkle ir reikalingų darbo įrankių gaminimu, o moteris renka netoli palapinės augalinį maistą, ruošia valgį ir augina vaikus. Apie teisinius santykius archeologija nieko negali pasakyti, o etnologiniai įvairių dabartinių primityvių tautelių gyvenimo pastebėjimai taip pat nesuteikia mums bet kokio vieningo vaizdo.

Žmogaus kalba per tą ilgą laikotarpį pamažu tobulėja, atskirų žmonių grupių tarpe turėjo atsirasti kalbinių skirtumų. Vienos grupės žmonės pradeda glaudžiau bendradarbiauti, telktis į didesnius būrius. Gabesnieji ir galingesnieji iškyla, gauna daugiau įtakos kitų tarpe ir

pagaliau tampa net atskirų šeimų ar grupių vyresniaisiais. Jie sprendžia įvairius ginčus, kilusius atskiros grupės narių tarpe. Tuo būdu susidaro pareigos ir teisės pagrindai.

Apie dvasinį Lietuvos mezolito žmogaus gyvenimą nieko tikro negalima pasakyti, nes kapų, to vyriausiojo dvasiniam gyvenimui pažinti šaltinio, lig šiol dar nesurasta. Religinis žmonių gyvenimas greičiausiai buvo persisunkęs tikėjimu magiškomis jėgomis.

Nežinome ir kurios tautos žmonės čia tuomet gyveno. Sunku tikėtis, kad ir ateityje šis klausimas būtų išspręstas.

Tai tiek maždaug galime pasakyti apie poledinio Lietuvos gyventojo kultūrą mažo straipsnio ribose. Reikia tikėtis, kad ateityje, mūsų visuomenei atkreipus daugiau dėmesio į radinius ir supratus jų didelę reikšmę mūsų praeičiai pažinti, — bus surasta ir daugiau senovės paminklų, kurie padės nušviesti mūsų krašto tolimąją praeitį.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 Rašant šį straipsnį naudotasi šia literatūra: E. Wahle, *Deutsche Vorzeit,* Leipzig 1932; C. Schuchhardt, *Vorgeschichte vor Deutschland,* Berlin, 1934; W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg i. Pr., 1929; L. Kozłowski, Starsza epoka kamienna w Polsce,* Poznań, 1922; t. p., *Młodsza epoka kamienna w Polsce,* Lwów, 1924; W. Antoniewicz, *Archeologja Polski,* Warszawa, 1928; C. Engel, *Die Kultur des Memmellandes in vorgeschichtlicher Zeit,* Memel, 1931; A. M. Tallgren, „Zur Archeologie Eestis," I. (Von Anfang der Besiedlung bis etwa 500 n.Chr. *Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis.* B. Humaniora. III). Tartu, 1922 ir kitais šaltiniais, kuriuos nurodau tekste.

2 Plačiau apie tai žr.: H. Obermaier, *Der Mensch der Vorzeit,* 1912; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte,* III, p. 99—107.

3 Plg. M. Eberto *Reallexikone:* Diluvialchronologie, Diluvialgeologie, Diluvialfauna, Diluvialflora, Yoldiazeit ir kt.

4 J. Puzinas, „Mamanto dantys Kaune". *Lietuvos Aidas,* 1929.V.18, Nr. 111.

5 W. La Baume, „Zur Kenntnis der frühesten Besiedlung Norddeutschlands". *Elbinger Jahrbuch,* IV, 1924, p. 3; W. Gaerte, „Der Mammutbildstein von Kumilsko, Kr. Johannisburg". *Prussia,* 27, 1927, p. 269—271.

6 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* p. 4; t. p., „Auf den Spuren des ostpreussischen Mammut — und Rentierjägers". *Mannus,* 18:4, 1926, p. 253—257.

7 M. Ebert, *Reallexikon,* I, t. p., p. 168—169.

8 K. Brundza, *Lietuvos miškų pradmenys,* Kaunas, 1934, p. 13 ir kt., 25 ir kt.; E. E. Weber, *Vegetation und Entstehung des Augstumaller Hochmoores,* Berlin, 1902.

9 Plačiai apie ten surinktą medžiagą parašyta: W. Szukiewicz, „Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska). *Światowit,* III, 1901, p. 3—29; t. p., Skice z archeologii przedhistorycznej Litwy, I, Epoka kamienna w gub. Wileńskiej. Wilno, 1901; F. Birkner, „Steinzeitliche Funde aus Litauen". *Abhandlungen der math.-phys. Klasse der Bayer. Akademie der Wissenschaften. Suppl. 2—3, Abhandlung,* München, 1923, p. 235—256.

10 W. Szukiewicz, *Poszukiwania archeologiczne w powiece Lidskim, gub. Wileńskiej,* W Krakowie, 1907, p. 3 (atsp. iš *Mater(ialy Komisyi) antrop.-archeol. Akad. Um.,* X, 1908).

11 Plačiau žr.: L. Koźłowski, *Młodsza epoka kamienna,* t. p., p. 8 ir kt., lent. II; W. Antoniewicz, *Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej,* Wilno, 1930, p. 4 ir kt.

12 J. Žilinskas, *Akmens periodo žmogus Žemaitijoj ir Suvalkijoj,* Kaunas, p. 9 ir kt., pav. 5—9 ir 11.

13 W. Antoniewicz, *Archeologja Polski,* IV:4.

14 J. Žilinskas, t. p., p. 5 ir kt., pav. 1—4 ir 10.

15 W. Szukiewicz, „Poszukiwania", 1907, p. 5, lent. XIII; L. Kozłowski, *Młodsza epoka kamienna,* lent. I:6.

16 C. Grewingk, *Geologie und Archeologie des Mergellagers von Kunda in Estland,* Dorpat, 1882, p. 42—43, lent. III:33; t. p., *Das Steinalter der Ostseeprovinzen,* Dorpat, 1865, p. 55; L. Kozłowski, t. p., lent. I:10 a—c.

17 A. Nezabitauskis, „Kauliniai radiniai". *Lietuva,* Kaunas, 1925, Nr. 153.

18 W. Antoniewicz, *Archeologja Polski,* lent. IV:3.

19 W. Szukiewicz, „Poszukiwania", 1907, p. 12.

20 W. Antoniewicz, t. p., lent. IV:5.

21 W. Antoniewicz, *Czasy przedhistoryczne,* p. 5.

22 Apie Kuršių nerijos ir Klaipėdos krašto kaulinius bei raginius dirbinius plg. C. Engel, *Die Kultur des Memmellandes,* p. 10; t. p., „Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung". *Mannus,* Erg. VIII, p. 104—106, pav. 6 ir 20; W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpr.,* p. 20.

23 Plg. K. Brundza, *Lietuvos miškų istorijos pradmenys,* p. 14 ir kt.

* * *

Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra buvo spausdinta „Naujosios Romuvos", 1935, 12—13 nr., p. 281—287; paraša*s — Dr. J. Puzinas.* Rankraščio likimas nežinomas. Anuo metu šis straipsnis Lietuvos proistoriniais klausimais buvo labai naujas ir reikšmingas, nes pirmą kartą sistemingai peržvelgė seniausiąją mūsų krašto senovę ir jos radinius. Dr. Z. Ivinskis jį buvo įrašęs stud., būsimiesiems Lietuvos istorikams, į būtinai perskaitytinos literatūros sąrašą; jį įtraukė ir į naudotą literatūrą A. Šapoka, red., *Lietuvos istorija,* Kaunas, 1936, p. 678 ir1950, p. 686. Spausdinama iš „N.R.", bet išlyginus rašybą ir ištaisius spaudos klaidas. Tuomet buvo rašoma: *pjauti, pjūvis, aukštas, paliai, jiešmas, jietigalis,* bet *Jesia . . ., perijodas, fizijologija, orijentuotis . . .,* dabar lieka — *pjūvis, pjauti, aukštas,* bet rašoma: *palei, iešmas, ietigalis, Jiesia, periodas, fiziologija, orientuotis . . .;* kai kurie drauge rašyti žodelyčiai, dabar rašomi skyrium.

Ištaisyta: *analizas* į *analizė; Melavos* up., Labguvos aps. (Mehlawa, po 1938 — Liebe) pagal A. Salį į *Mielavą,* žr. LŽV, p. 31; plg. Miellaukiai, LE, XVIII, p. 369, plg. SL, III, p. 258, bet kaip dabar rusai jį pakeitė, nepavyko atsekti, nors Miellaukiai (Mehlauken, po 1938 — Liebenfelde) paversti nebuvėliu *Zalesje,* žr. LŽV, p. 31; LRKŽ, 1968, p. 530; SL, III, p. 287 ir 294.

Jero, Jėro ež., Svėdasų vls., o po radinių jau net Dusėtų (!), bet jau NPTD, p. 12 teisingai ištaisyta į *Jaro* ež., *Svėdasų* vls.; *Dzitva* į *Ditva,* plg. LŽV, p. 21; LRKŽ, p. 503; *brachykephaliko* į *brachikefalo; hyperdolichokephaliko* į *hiperdolichokepalo; jaunesniojo* akmens amž. į *naujojo . . .,* kaip autorius nuo 1938 m. visuotinai jau rašė.

Aluontės up. palikta netaisius, nes ši tarminė upėvardžio lytis įvairiai rašoma, plg. *Aluonta,* LE, I, 1933, p. 368 ir LE, I, 1953, p. 135, bet *Alanta,* A. Rukuiža, „Nevėžio ir Mūšos-Lielupės baseinai". *Panevėžys,* Chicago, 1963, p. 18, bet prie jos yra *Paalunčių* k., *Alančiai* ir net *Alantės* k., žr. LPP, p. 316, jei visi tie skirtingi vietų vardai nėra tos pat vienos vietos pavadinimai; pagal juos šis upėvardis turėtų būti tik *Alanta: Alantė.* Palikta netaisyta ir *Bukanciškės* dv., Daugų vls., nors reikėtų rašyti *Bukantiškės* dv.

MŪSŲ PROSENOVĖS KULTŪROS TAKU

Priešistorinė Lietuva . . . Tai labai tolima praeitis, kurios gilesniu pažinimu kažin ar verta rūpintis, — pagalvoja vienas kitas inteligentas. Pakanka mums ir dabarties rūpesčių, ypač dar šiais labai audringais laikais. Be to, argi mus, moderniuosius žmones, jungia kokie nors dvasiniai ar medžiaginiai ryšiai su tais labai senais laikais, argi mes esame ką nors paveldėję iš tos senų senovės? Juk, rodos, mes nieko bendro neturime su savo primityvios kultūros sentėviais.

Su šiaip ir kitaip abejojančiais tenka gana dažnai susidurti. Tačiau tai yra tik paviršutiniškai galvojančių žmonių samprotavimai. Tūkstančiai gijų jungia mus su žiląja senove. Praeities mintys, darbai, uždaviniai tebegyvena mumyse ir amžinai tęsiasi. Visa dabartis turi gilias šaknis praeityje. Mus būtų galima prilyginti lapams didelio medžio, kurs negali gyventi be žemės sulčių, kurs yra išaugęs iš giliai ir plačiai išsiplėtusių šaknų. Ir mūsų gyvenimas yra dalis to medžio, kurs imasi stiprybės ir jėgos iš gimtosios žemės. Mes taip pat esame labai daug paveldėję iš senovės, nors dabar to ir nebepastebime. Praeityje glūdi šiandieninės kultūros pradmenys ir pamatai. Mūsų dabartinė kultūra staiga neatsirado, bet jos pradžia slepiasi gilioje senovėje. Iš praeities darbų ir klaidų pasimokome gyventi. Dabartis, praeitis ir ateitis — tai trys didieji žodžiai, trys sąvokos, kurios nesuprantamos be viena kitos: jos visos susilieja į vieną bendrą, nenutrūkstamą gyvenimo ratą.

Lietuvių tautos kultūros pradmenys taip pat siekia labai tolimą senovę. Visam mūsų dabartinės kultūros ūgiui yra dirbusios kartų kartos. Norėdami labiau įsigilinti į mūsų kultūros raidą ir jos pradus, turime mesti žvilgsnį ir į priešistorinius laikus. Lietuvių kultūra ir lietuvių tautos gyvenimas pažintinas ne tik iš istorinių šaltinių, dažnai svetimųjų istorikų savaip perkreiptų, bet taip pat ir iš tiesioginių mūsų sentėvių kultūros palaikų, įvairiausių radinių. Pažinę priešistorinius laikus, geriau galėsime suprasti ir mūsų istoriją. Šio straipsnelio ribose pasistengsiu duoti trumpą sutrauktinę mūsų priešistorinės kultūros raidos apžvalgėlę.

Apie poledinio Lietuvos gyventojo kultūrą savo laiku jau teko rašyti šio žurnalo skiltyse (1935 m. Nr. 12—13). Ano laikotarpio žmonių

gyvenimas yra buvęs dar gana primityvus, žmonės yra buvę medžiotojai, žuvininkai ir augalinio maisto rinkėjai. Jie dar nebuvo sėslūs, bet nuolat, metų laikams keičiantis, mainė savo stovyklas ir apsistodavo kiek ilgesniam laikui tik ten, kur buvo patogesnės sąlygos gyventi ir kur galėjo daugiau surasti augalinio maisto bei sumedžioti gyvulių ar sugauti žuvies. Todėl ir jo laikinosios stovyklos aptinkamos pakilesnėse vietose ar smėlynuose prie upių ir ežerų. Gyvulių auginimo reikšmės vidurinio akmens amžiaus (mezolito) žmogus dar nesuprato. Vienintelis prijaukintas gyvulys buvo šuo. Dvasinis to laikotarpio žmogaus gyvenimas buvo prisisunkęs įvairių magiškų jėgų. Nežinome ir kurios kilmės žmonės čia tuomet gyveno.

Apie 3000 m. pr. Kr. mūsų krašto žmonių gyvenime įvyksta labai žymių permainų. Žmonės po ilgų bandymų ir nuolatinio patyrimo pradeda visai kitaip gyventi. Žmogus ligi tol buvęs klajūnas, neturėjęs pastovių sodybų ir prijaukintų gyvulių, tampa sėslesnis, pradeda dirbti žemę, sėti javus, prisijaukina gyvulių, išmoksta gamtą labiau išnaudoti savo reikalams ir pagerina savo darbo įrankius. Klajūnų būriai jungiasi ir tampa lyg narveliai, iš kurių vėliau susidarė tautos ir net atskiros valstybės. Tačiau nevisame krašte naujoji ūkio forma išsiplečia, dar didelė Lietuvos gyventojų dalis ir toliau tebegyvena beveik iš medžioklės ir žūklės. Ir žemės dirbimas iš pradžių buvo labai primityvus: maži žemės sklypeliai palei sodybą buvo varpomi mediniais iešmais, akmens kapliu ir tik žymiai vėliau žemė pradėta dirbti arklu. Žmonės savo sodyboms bei daržams jau renkasi derlingesnes vietas, todėl šiose vietose daugiausiai ir aptinkame įvairių radinių, nors dar ir smėlynuose randama nemaža, greičiausiai dar žvejų ir medžiotojų, kultūros palikimų. Naujoji ūkio forma verčia žmones būti sėsliais, jie turi laukti kol javai pribręs, pribrendusius turi nuvalyti ir grūdus supilt žiemai ar net ilgesniam laikui, kad užėjus sunkmečiams turėtų ištekliaus. Žmogus, tapęs sėslus, jau nebesitenkina laikinomis, greit padarytomis ir nepatogiomis pašiūrėmis. Jis, kaip rodo atskiri pastebėjimai, pradėda statydintis kiek pastovesnius trobesius pintinėmis sienomis, apkrėstomis moliu. Dar vienas žymus naujas kultūros faktorius, tai mokėjimas titnagą ne tik nuskaldyti, duoti jam reikiamą formą, bet ir puikiai nudailinti jo paviršių. Dabar prireikus jau galėjo būti paaštrinti kirvio ašmenys, ko anksčiau dar nemokėta padaryti. Šis pagrindinis persilaužimas ūkio gyvenime turėjo daug padarinių įvairiose žmogaus gyvenimo srityse. Žmonės, bedirbdami žemę ir beaugindami gyvulius, jau pajunta asmens nuosavybę: susidaro tvirtas nuosavybės pagrindas. Šio veiksnio padarinlai yra teisė ir papročiai. Socialiniai klausimai kaskart ryškėja, šeimos sąvoka stiprėja, iškyla

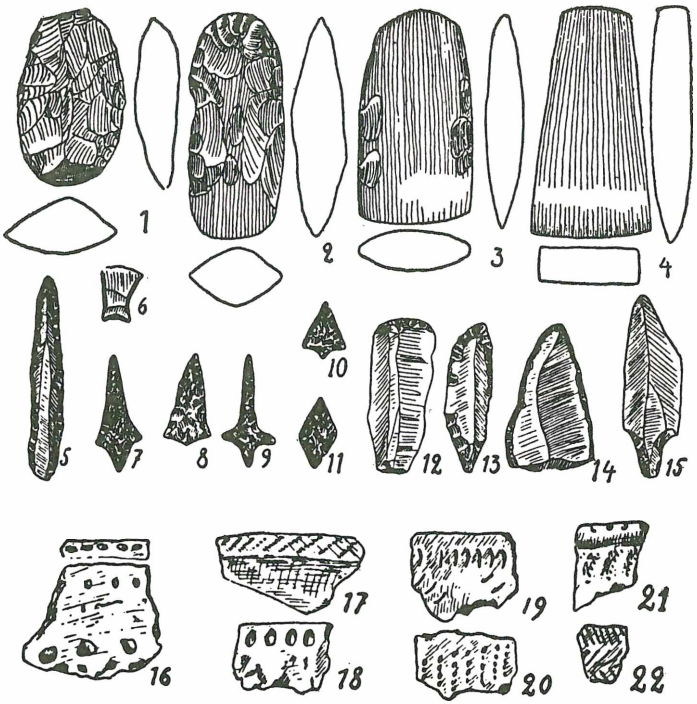

Naujojo akmens amž.: 1-4 titnaginiai kirviai, 5, 6, 12-14 įvairūs titn. įrankiai, 7-11, 15 titn. strėlių galai ir puodų šukės.

šeimų ir bendruomenių problema. Jungiantis atskiroms bendruomenėms į tautas, žmonių tarpe pasireiškia sritinių skirtumų, atsiranda kultūrinių skirtumų tarp įvairių kraštų gyventojų. Tuo būdu susidaro pirmosios kultūros sritys. Bet tat dar nėra atskiros tautos, o tik tautų grupės, kurios kaskart vis labiau pradeda diferencijuotis. Jų mes dar negalime pavadinti atskirų tautų vardais.

Tuo tarpu kai iš vidurinio akmens amžiaus turime, palyginti, nedaug kultūros paminklų, tai iš naujojo (neolito) yra išlikę labai daug įvairaus palikimo. Tas kultūros inventorius, sudėtas iš daugybės įvairiausių radinių, yra labai įvairus, nelengvas net aiškinti. Tačiau mezolito kultūra staiga nenutrūksta. Ji tik pamažu užleidžia vietą naujai neolito kultūrai. Todėl visai nenuostabu, kad ir mezolito tradicijos ilgiau trunka. Kaip kaulų kultūra, taip ir titnago pramonė aiškiai tęsiasi ir neolite. Mezolitinio tipo dirbinių, pav. kaulinių ir raginių kirvių, durklų, strėlių viršūnių ir net žeberklų, yra randama kai kuriose neolitinėse sodybose, tačiau ilgainiui šie dirbiniai nustoja savo reikšmės ir juos išstumia įvairūs titnago ir akmens įrankiai.

Smulkioje (mikrolitinėje) titnago pramonėje senosios mezolito tradicijos taip pat tęsiasi. *Tardenuazinė kultūra* nenutrūksta ir neolite. Tik čia šalia senesnio tipo radinių užtinkame visą eilę naujos formos titnaginių dirbinių. Stambioji (makrolitinė) titnago pramonė, *kampininė kultūra,* taip pat tęsiasi ir neolite. Iš nuskaldytų kampininio tipo kirvių išrieda visa eilė nudailintų titnaginių kirvių. Tačiau be įvairių paveldėtų materialinės kultūros formų atsiranda eilė visai naujų dirbinių tipų. Anksčiau buvęs didesnis kultūros vienalytiškumas, dabar jau diferencijuojasi ir susidaro atskiros skirtingos kultūros grupės.

Ir Lietuvoje neolite išsiskiria dvi pagrindinės kultūros: *šukinės* ir *virvelinės keramikos kultūros.* Senesnioji kultūra yra vad. šukinės keramikos kultūra, pavadinta pagal tam tikrą puodų pagražinimo būdą lyg šukų formos ornamentu. Ši kultūros sritis yra išplitusi labai dideliuose šiaurės rytų Europos plotuose: nuo Europos šiaurės ji siekia beveik Juodąją jūrą ir nuo aukštutinės Volgos net iki Oderio. Tas didelis šios kultūros išplitimas aiškinamas tuo, kad jos atstovai dar yra buvę klajūnai. Šukinės keramikos protėvynės ieškoma vidurinėje Rusijoje. Tai pačiai kultūros grupei tenka priskirti didelis skaičius gintarinių papuošalų ir amuletų, surastų Juodkrantėje, Smeltėje, Klaipėdos uoste, Lūžijos miške (netoli Priekulės) ir Palangoje. Šukinės keramikos kultūra daugumo mokslininkų yra priskiriama suomių-ugrų protėviams, nes ten ta keramika yra gražiausiai pasireiškusi ir ilgiausiai išlikusi (net iki pirmųjų amžių po Kr.).

Antroji kultūros grupė neolite yra *virvelinės keramikos* arba *laivinių kirvių kultūros grupė.* Ši kultūra ateina į Lietuvą ir į kitas rytų Pabaltijo šalis maždaug apie 2.000 m. pr. Kr. Charakteringas žmonių laidojimo būdas — lygūs, paskiri kapai. Mirusieji dažniausiai guli ant dešiniojo šono, suriestomis kojomis, viena rąnka būna padėta po galva arba visai netoli galvos. Čia, reikia manyti, bus vyravęs įsitikinimas mirtį traktuoti kaip miegą. Šalia šio laidojimo būdo pasitaiko dar žmonių, palaidotų aukštielninkų. Šios kultūros kapų Lietuvoje yra surasta Lankupiuose (Klaipėdos apskr.), Juodkrantėje, Grinkiškio mst. ir kt.

Laivinių kirvių, arba virvelinės, keramikos kultūra kaip Lietuvoje, taip ir kituose šiaurinės Europos kraštuose neturi gilesnių šaknų vietinėje tradicijoje. Ši stipri kultūra neolito pabaigoje greitu tempu išsiplečia didelėse vidurinės, rytinės ir šiaurinės Europos srityse. Iš kur ji yra atėjusi, ligi šiol dar neišaiškinta. Vieni prosenovės tyrinėtojai (Kossinna, Menghinas, Ekholmas) nori laikyti šios kultūros centru Daniją ar š. Vokietiją, kiti (Schuchhardtas) — vidurio Vokietiją, ypač Tiuringiją, dar kiti (Wahlė, Rosenbergas) ieško seniausių virvelinės keramikos ir laivinių kirvių kultūros pėdsakų pietų Rusijoje. Pagaliau

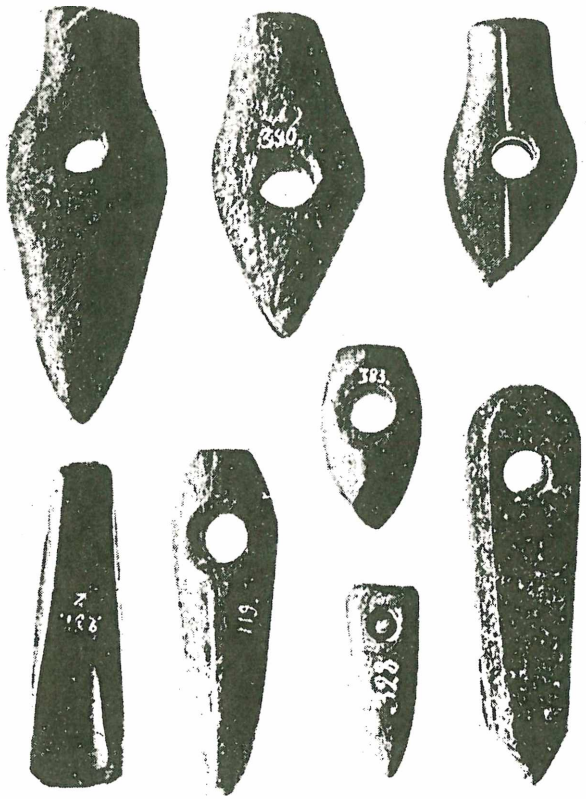

Naujojo akmens amž.: laiviniai kovos kirviai, skobtinis kaltas, pradėtas gręžti kirvukas ir didelis darbo kirvis.

paskutiniuoju metu Kölno universiteto prof. H. Kühnas išvedžioja, kad virvelinė keramika yra kilusi iš Ispanijos ir kad ji esanti tik vad. „varpelinės keramikos kultūros" šaka. Tas didelis nuomonių skirtingumas susidarė dėl to, kad daugumas prosenovininkų nori sieti šią kultūrą su indoeuropiečių įsiveržimu. O indoeuropiečių protėvynės vis dar tebeieškoma dideliuose plotuose tarp Mažosios Azijos ir Europos šiaurės. Kol ši sunki problema dar nėra išspręsta, tol negalime nieko aiškiau pasakyti ir apie virvelinės keramikos kultūros kilmę Lietuvoje. Viena tėra aišku, kad virvelinės keramikos kultūros pasirodymas Lietuvoje yra jungtinas su naujos etninės grupės, greičiausia indoeuropiečių atėjimu. Ši naujoji kultūra gana greitu laiku įsivyrauja ir išstumia senesnę šukinės keramikos kultūrą.

Apie 1500 m. pr. Kr. Lietuvoje pasirodo patys pirmieji metalai: varis ir žalvaris. Metalų išradimas žmonijos kultūros istorijoje yra buvęs

vienas iš svarbiausių įvykių. Žalvario dirbiniai buvo daug patogesni vartoti, negu paprasti akmens įrankiai, gal būt, išskyrus tik titnaginius. Sudaužytą akmens kirvį sunkiai besutaisysi, teks sėdėti vėl kelias dienas vienam tik akmens kirvukui pagaminti. Visai kas kita yra su žalvariniais dirbiniais: jie galima lengvai taisyti, atšipę ašmenys greitai paaštrinti, o visai sugadintas įrankis nesunku suliedinti ir iš to lydinio vėl naujas įrankis pasigaminti. Darbo efektas pasidarė taip pat žymiai geresnis. Nauji žalvariniai papuošalai buvo gražūs, žibėjo kaip auksas, todėl jie greitai pakeitė primityviuosius papuošalus. Naujasis metalas įsivyrauja daugelyje kraštų, išstumia akmens įrankius, todėl ne be reikalo ir tas periodas, kada gana didelė dalis įrankių, ginklų ir papuošalų buvo gaminama iš žalvario, yra pavadintas *žalvario amžiumi*. Šis naujasis kultūrinis laimėjimas neaplenkė ir Lietuvos, tik čia žalvario amžiaus kultūra nebuvo labai stipri. Nedaug teturime šio laikotarpio žalvarinių dirbinių. Tas radinių neturtingumas aiškintinas tuo, kad žalvario amžiuje mūsų pajūrio gintaras dar nebuvo žymus prekybos objektas, čia trūko vertingų mainų, už kuriuos būtų buvę galima daugiausiai iš Europos pietų žalvario įsigabenti. Tuo metu gintaras į Europą ir į kitus tolimus kraštus mainais už žalvarį ir auksą ėjo iš Elbės žiočių ir Danijos pajūrio krantų. Antra vertus, mūsų kraštas yra gana nuošaliai nuo anų laikų kultūrinių centrų ir didesnių prekybos kelių. Be to, reikia manyti, kad įvairūs žalvariniai dirbiniai, taip sunkiai ir brangiai įsigyti, nebūdavo numetami, bet vėliau iš jų nauji įrankiai ar papuošalai perliedinami.

Po žalvario amžiaus Europos šiaurėje ir viduryje vyksta žymių permainų. Prekybiniai keliai, ėję beveik be išimties į gintaro kraštą, Danų salas ir toliau į gretimąsias sritis, dabar nutrūksta. Prekyba sustoja. Europoje įsigali dvi labai galingos kultūros: iš pradžių lužitėnų, vėliau keltų. Tame pačiame laikotarpyje germanai iš savo pirminių sodybų, Skandinavijos pietų ir Danų salų, dėlei nežinomų priežasčių pradeda veržtis į vakarus, rytus ir pietus. Prasideda didelės rungtynės tarp germanų, lužitėnų kultūros atstovų ir keltų. Šie neramumai trunka gana ilgai. Tokiame dideliame sąmyšyje nutrūksta ir taip jau nelabai gyvi aisčių prekybos santykiai su pietų vakarų kaimynais. Ne tik Lietuvoje, bet ir visoje šiaurinėje bei rytinėje Europoje įsigali primityvi kultūra. Beveik visur vėl grįžtama prie akmens amžiaus kultūros. Nedaug teturime kiek geriau datuotų to prieškristinio laikotarpio (nuo 500 m. pr. Kr. iki mūsų eros pradžios) radinių. Be to, skandinaviškųjų germanų ekspansija pajuntama ir žemutiniame Pavyslyje. Šioje srityje prasidėjo aisčių kovos su iš Danijos besiveržiančiais vandalais, vėliau iš Bornholmo salos atėjusiais burgundais ir pagaliau beveik kartu su jais iš

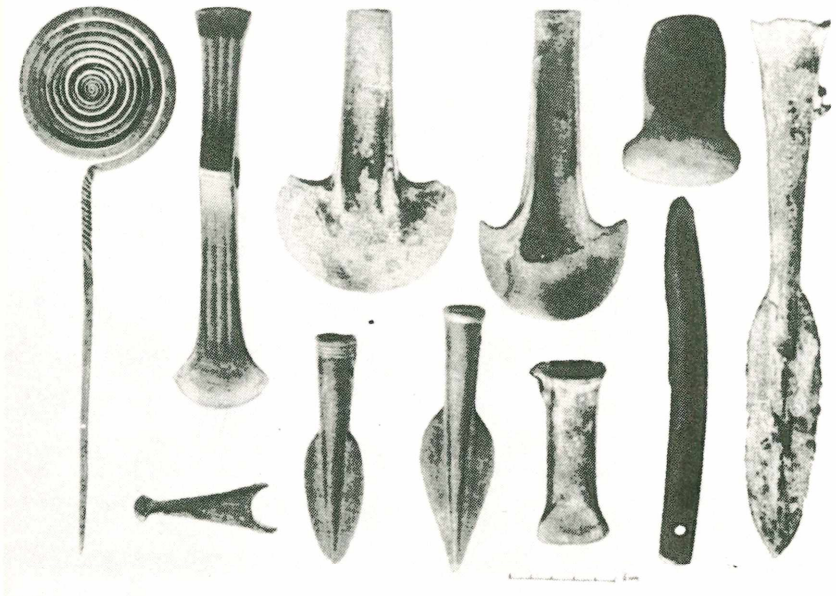

Lietuvos žalvario amž. (1500-500 m. pr. Kr.) radiniai.

pietinės Skandinavijos pasirodžiusiais gotais. Šios skandinaviškosios giminės atsikelia į Pavyslį apie 200 m. pr. Kr. ir čia pabuvusios maždaug ketvertą amžių vėl nusikelia toliau, net į pietinę Rusiją.

Tiktai tuojau po Kr., pagerėjus sąlygoms kituose kraštuose, ir Lietuvoje pastebime to pagerėjimo reiškinių. Lietuvoje pražysta graži medžiaginė kultūra. Vyriausioji ir tikroji šio kultūros iškilimo priežastis yra buvusi Romos Imperijos kultūra. Romėnai, kaip žinome, buvo užkariavę didelius Germanijos plotus. Visoje p. Vokietijoje ir Dunojaus krašte išaugo romėnų miestai su mūro namais, maudyklėmis, cirkais, vandens įvodomis, centraliniu šildymu; romėnų tiesti keliai kryžiuojasi okupuotame krašte. Technika, menas ir kitos kultūrinės gėrybės sparčiai išsiplečia ne tiktai visame užkariautame krašte, bet ir už jo ribų. Užsimezga ir mūsų giminės santykiai su Romos imperija ir jos provincijomis. Mūsų gintaras, žvėrių kailiai ir kiti krašto turtai pasiekia tolimąją Romą. Apie tuos santykius kalba ne tiktai romėnų monetos, kai kurie importuoti papuošalai (segės, karoliai ir kt.), bet taip pat jau ir rašto šaltiniai. Krašte įsivyrauja graži, savarankiška, kitų kultūrų įtakos maža tepaveikta, kultūra. Tačiau senajame geležies amžiuje (0—400 m. po Kr.), kaip rodo radiniai bei skirtingumai, pasireiškę laidojimo būde, aisčiai jau pradėjo diferencijuotis, aisčių tauta, pamažu pradeda skilti.

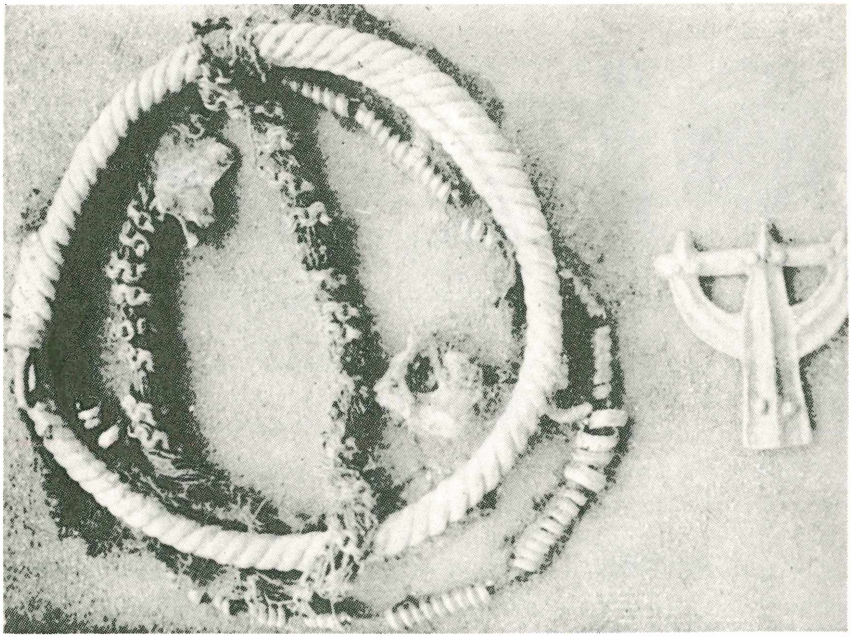

Nikėlai, Švėkšnos vls., X a. vaiko kapas.

Pavyzdžiui, Rytų Prūsuose mirusieji deginami ir kaulų likučiai užkasami duobutėse arba supilami į urnas. Vakarinėje Lietuvos srityje, tarp Šiaulių, Telšių ir Raseinių, mirusieji laidojami nedeginti, maždaug 1 m. gilumo kapuose. Toliau, Panevėžio, Biržų aps. ir Vilniaus krašte mirusieji laidojami nedeginti pilkapiuose, apdėtuose akmenų vainikais. Radinių formos šiose paminėtose srityse taip pat truputį skiriasi, tačiau vis dėlto materialinėje kultūroje matome daugiau jungiančių, negu skiriančių komponentų. Tie skirtingumai labiau paryškėja tik viduriniame geležies amžiuje (400—800 m. po Kr.). Todėl tik šitame, pradėjus VII—VIII amž., laikotarpyje, greičiausiai ir bus pradėję skilti latviai nuo bendros aisčių protautės.

Ir viduriniame geležies amžiuje mūsų krašte neįvyksta žymių permainų. Tuo tarpu kai didelėje Europos dalyje tautų gyvenimas virte virė, buvo neramus, kuomet tautos kraustėsi iš vienos vietos į kitą, kariavo, — mūsų kraštas liko tos milžiniškos srovės nepaliestas. Krašte vyrauja graži ir savarankiška kultūra. Atskirų papuošalų formos yra gražios, ornamentai stilingi ir skoningi. Šie gražūs vietinio darbo gaminiai rodo, kad jie buvo dirbami prityrusių ir puikių vietinių amatininkų. Be žalvarinių dirbinių randame nemaža įvairių ir sidabro papuošalų. Radinių formų raida nenutrūksta, seka senojo geležies

amžiaus formas, savame krašte keičiasi, išsigimsta ir susidaro nemaža naujų, savo skoniui pritaikytų papuošalų ar įrankių formų. Šis faktas mums aiškiai sako, kad krašte ir toliau tebegyvena ta pati etninė grupė. Todėl ankstyvesnieji K. Būgos tvirtinimai, kad lietuviai šiandienykščion Lietuvon pradėję keltis tik VI ar VII amž. pradžioje, kada iš anapus Pripeties slavai Dniepru pradėję eiti aukštyn ir brautis lietuvių teritorijon, tenka keisti. Jei ši K. Būgos teorija būtų teisinga, tai apie VI—VII amž. Lietuvoje pastebėtume visai naują svetimą kultūrinę srovę, užliejusią visą Lietuvos kraštą, pamatytume kaip ankstyvesnieji Lietuvos gyventojai, kuriuos K. Būga laiko suomių protėviais, traukiasi į šiaurę arba maišosi su naujais gyventojais, tai yra lietuviais. Tačiau šitokio pasikeitimo visai nematyti. Medžiaginė šio laikotarpio lietuvių kultūra rieda be jokių pasikeitimų tolyn.

Radinių turtingumas ir įvairumas kalba apie to laikotarpio aukštą lietuvių kultūrinį lygį ir turtingumą. Lietuvos viduriniame geležies amžiuje kultūra buvo tiek stipri, kad nebetilpo savo ribose ir yra persimetusi net į kitus kraštus. Didelė įvairių papuošalų ir įrankių formų dalis prekybos keliais buvo pasiekusi Estiją ir net Gotlandą.

Šį ramų lietuvių kultūrinį gyvenimą kiek sudrumsčia į Lietuvos

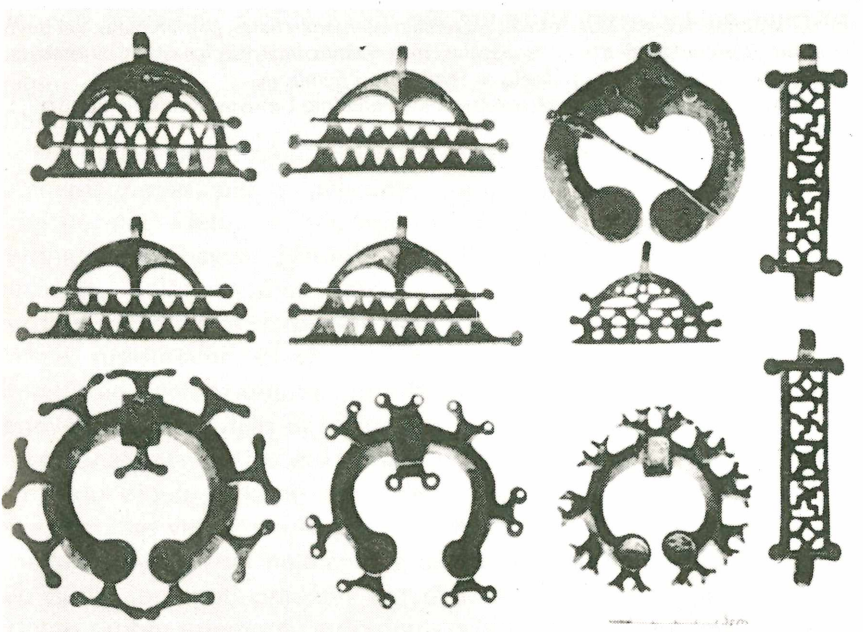

Emaliuoti III-VI amž. žalvariniai papuošalai: kabučiai, segės.

pajūrį atvykę vikingai. Vikingų veržimosi į Lietuvą laikais šie šiaurės gyventojai nėra labai paveikę mūsų kultūros. Tiktai nuo X amž., nurimus puolimo audroms ir vikingams pradėjus ramiai prekiauti, ypač mūsų pajūryje aptinkame nemaža vikingų kultūros pėdsakų, įvairių importuotų ginklų ir net papuošalų. Tačiau dalis ir Lietuvoje padirbtų papuošalų taip pat būdavo gabenama į Gotlando salą. Pagaliau rytuose pajuntama ir slavų ekspansija.

Lietuviai, atsidūrę istorijos prieangyje, jau buvo gerokai apsitvarkę. Savo tautos meilės ir laisvės jausmas buvo gilių amžių išugdytas. Apie lietuvių atsparumą puikiausiai kalba beveik du amžiu trukusios atkaklios kovos su vokiečių ordinu. Lietuvių ginklas buvo ne tik plieno kardas, ietis, bet ir nepalaužiama valia, stipri tėvynės meilė ir gaiviališkas savo laisvės branginimas. Ir, jei lietuvių tauta po ilgų amžių audrų ir didelių nelaimių gyva išliko, tai, kaip sako mūsų tautos patriarchas Basanavičius, „tuomi mes esame kalti stiprybei mūsų garbingų prosenių bei pražilusiems mūsų piliakalniams".

* * *

Spausdinama iš „Naujosios Romuvos", 1937, 4—5 nr., p. 79—82; pasirašyta — *Dr. J. Puzinas.* Rankraščio likimas nežinomas. Perspausdinant išlyginta rašyba: dabar rašoma — *pjūvis, skobtinis, ieškoti, ietis, iešmas, materialinės, matriarchatas, patriarchatas,* kai buvo — *piauti, skoptinis, jieškoti, jietis, jiešmas, materialinės, matrijarchatas* ir t. t. Ištaisyta: *Sliožių* pilk., Klaipėdos aps. į *Šliažių* ir *Sembuose* į *Semboje.*

Pats straipsnis buvo lyg tęsinys ankstesniojo „Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra", t. p. 1935, 12—13 nr.

LIETUVOS KAPINYNAMS PRAŠNEKUS

Dar ir šiandien Lietuvos istorijos kursas yra pradedamas tais laikais, kada jau turima patikimų rašytinių šaltinių. Tačiau pagal rašto šaltinius parašytoji lietuvių tautos istorija tėra tik jos vėlyvesnioji dalis: lietuvių tautos istorijos ir kultūros pradmenys glūdi tolimuose priešistoriniuose laikuose. Apie tą priešistorinę lietuvių tautos istorijos dalį nieko nepasako joks, kad ir seniausias, rašytinis dokumentas. Vienintelis šaltinis lietuvių tautos pradmenims pažinti yra įvairūs iki šių dienų išlikę senovės paminklai. Tie paminklai, mūsų priešistorinės kultūros liudininkai, jau ir dabar mums suteikia gana daug įdomios medžiagos apie lietuvių tautos pradmenis, apie mūsų sentėvių medžiaginę ir dvasinę kultūrą, apie lietuvių santykius su kaimynais ir t. t. Nors Lietuvos prosenovė dar nėra kaip reikiant ištirta, nors nedaug teturime sistemingai ištirtų priešistorinių vietų, tačiau kasmet susilaukiame vis naujos medžiagos, kaskart senovės paminklų kalba darosi aiškesnė ir suprantamesnė.

Per šiuos kelerius metus ir Lietuvoje kiek labiau pagyvėjo proistorės tiriamasis darbas; per tą, palyginti, trumpą laiką buvo ištirta visa eilė priešistorinių vietų, o muziejuose susikaupė nemaža naujos ir vertingos medžiagos. Senovės paminklų skaičius taip pat gerokai padidėjo. Suintensyvėjus žemės ūkiui, skirstantis į vienkiemius, vykdant melioracijos darbus, tiesiant naujus plentus ir vieškelius, labai dažnai susiduriama su vis naujomis, lig šiol mūsų archeologinėje literatūroje dar nežinotomis priešistorinėmis vietomis. Didelė aptiktų senovės paminklų dalis dažniausiai be blogos valios, dėl nesupratimo, buvo sunaikinta; tačiau atsirasdavo ir tokių žmonių, kurie suprato tų paminklų didelę reikšmę mūsų proistorei ir, laiku painformuodami apie ardomas vietas, yra išgelbėję mokslui daug vertingos medžiagos. Daugeliu atvejų visai neįmanoma sustabdyti įvairius žemės darbus ir tuo būdu apsaugoti pradėtus ardyti senovės paminklus, todėl tenka griebtis skubių priemonių ardomoms priešistorinėms vietoms gelbėti ir joms sistematingai tyrinėti. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, kuriam įstatymu yra pavestas senovės paminklų tiriamasis darbas, šiemet ir buvo nusistatęs pirmiausiai likviduoti tokias ardomas priešistorines

vietas. Sveiki senovės paminklai, kuriems negresia pavojus sunykti, dar ilgą laiką gali palikti ir netyrinėti.

Čia pasistengsiu nors labai trumpai painformuoti apie šių metų archeologinių tyrinėjimų darbus ir jų rezultatus. Šiemet Vytauto Didžiojo kultūros muziejus jau yra ištyręs šias ardomas senovės vietas: I. Paviekių k., Padubysio vls., Šiaulių aps., II. Seredžiaus m., Kauno aps., III. Eigulių II k., Pažaislio vls., Kauno aps., IV. Purvinų k., Aukštadvario vls., Trakų aps., V. Urniežių k., Dotnuvos vls., Kėdainių aps., ir VI. Poškaičių k., Betygalos vls., Raseinių aps.

Vienas iš ankstyviausių šiemet tyrinėtų kapinynų yra *Paviekių* kapinynas, kurs buvo pavestas tyrinėti mokytojui B. Tarvydui. Čia žemės savininkui daug vargo sudarė dirvoje aptinkami ratu sudėti akmenys, todėl V. D. kultūros muziejus nusistatė ūkininko prašomą kapinyno dalį ištirti, o likusią dalį, kur ūkininkas tuo tarpu žeme nesinaudoja, palikti netyrinėtą ateičiai. Šiame kapinyne susidurta su įdomiu laidojimo būdu. Mirusieji buvo laidojami bent po kelius viename pilkapyje, apdėtame akmenų vainiku. Pilkapių liekanų dabar jau mažai berasta, bet užtat akmenų vainikai dažniausiai yra išlikę nepaliesti ir visai žymūs žemės paviršiuje. Tokio akmens vainiko viduryje, visai negiliai žemėje, buvo surasta labai blogai išlikusių skeletų liekanų su įdomiais radiniais. Čia surasta žalvarinių antkaklių trimitiniais ir grybelių galais, smarkiai profiliuotų segių (fibulų), masyvinių žalvarinių apyrankių, papuoštų akučių ornamentu, emaliaus karolių su augaliniu ornamentu ir kt. Daugumas radinių tenka priskirti II—III amž. po Kristui. Tačiau paskirų radinių tarpe Paviekiuose surasta ir prieškristinio laikotarpio radinių, pav., gražiai išlenktas molinis puodas ir antkaklės su atlenktu trimitiniu galu fragmentas.

Antras beveik to paties laikotarpio kapinynas buvo tyrinėtas *Seredžiuje*. Šis kapinynas jau buvo pradėtas kasinėti 1936 m. birželio ir liepos mėn. Praėjusiais metais čia buvo ištirta tik maža kapinyno dalis ir iš ištirtos dalies buvo leista toliau imti smėlį. Tačiau šiemet, beimant smėlį gatvių grindiniui, vėl surasta kapų, todėl buvo nusistatyta šį kapinyną galutinai ištirti. Iš viso Serdžiuje ištirta 44 kapai (iš jų 20 kapų praėjusiais metais). Čia susidurta su ypatingai radiniais turtingu kapinynu. Mirusieji būdavo laidojami nevienodo gilumo duobėse, įvairiomis kryptimis. Vieni būdavo laidojami lentiniuose karstuose, kiti — iš medžio liemens išskaptuotuose karstuose. Karstų liekanų, aišku, jau nebuvo išlikę, tačiau tamsios karsto kontūrų linijos šviesiame smėlyje aiškiai išsiskyrė ir gana lengvai buvo galima nustatyti karsto tipą. Be to, vietomis aptikta kapo duobės dugne taisyklingai sudėtų akmenų. Vyrų kapai išsiskyrė nuo moterų kapų ginklais, nors nestigo ir

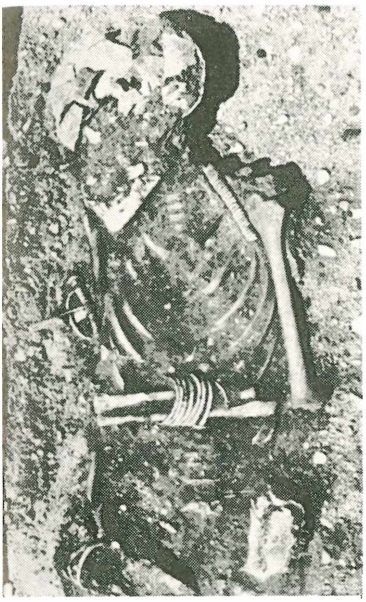

Eiguliai II. Kairėje — griautinio kapo skeletas blogai išlikęs. Ant rankų žalvarinės įvijinės apyrankės, ant dešinės rankos žalvarinė segė. Kairėje — degintinis kapas. Ant sudegusių kaulų geležinis kirvis, apačioje — ietigalis ir peilis.

papuošalų, pvz., segių, apyrankių ir net antkaklių. Moterų kapai buvo itin gausūs įvairiais papuošalais. Kartais viename kape susidurta net su aštuoniomis žalvarinėmis apyrankėmis, o kaklą puošė net penkios eilės įvairiaspalvių stiklinių, emaliaus ir gintaro karolių. Vaikų kapuose taip pat buvo rasta miniatūrinių antkaklių su konusiniais galais, su mažu šaukštiniu galu, mažų gražiai ornamentuotų apyrankių, geležinių smeigtukų ir smulkučių stiklo bei emaliaus karolių. Daugumas Seredžiaus kapinyno kapų yra priskirtini III—IV amžiui po Kristui, tik surastieji du degintiniai kapai yra iš vėlyvesnio laikotarpio. Šio kapinyno radiniai kalba apie turtingą šio laikotarpio mūsų sentėvių kultūrą, jie kalba apie ypatingą pietizmą savo mirusiems. Radinių formos ir ornamentai yra labai gražūs, visa padaryta vietinių įgudusių meistrų, turėjusių gerą skonio pajautimą. Tik įvairūs stiklo ir emaliaus karoliai yra atvežtiniai. Jie čia greičiausiai pateko prekybos keliais arba iš Romos provincijų (Panonija) arba iš pietinės Rusijos.

Trečias įdomus priešistorinis kapinynas buvo tyrinėtas *Eigulių* II k. Šis kapinynas pirmą kartą buvo aptiktas 1935 m. birželio mėn. pradžioje, pradėjus imti graužą Juozo Gudzinsko sklype. Beimant

graužą buvo pradėtas ardyti kapinynas, todėl 1935 m. birželio mėn. 13—19 d. d. pagal grauždubes buvo atlikti kasinėjimai ir iš viso ištirta 13 kapų. Tuomet aptiktieji skeletai dažniausiai gulėjo tuojau po viršutiniuoju žemės sluoksniu nevienodoje gilumoje: arčiau Neries, kranto nuolaidumoje, čia pat po dirvožemiu, o labiau į rytus, pakilumos link, vietomis net iki 1,30 m gilumoje. Daugumas skeletų buvo gana gerai išlikę, vyrai gulėjo galvomis į vakarus, o moterys į rytus. Šiemet pavasarį ištirtose vietose jau buvo baigtas imti graužas ir vėl susidurta su kapais, todėl V. D. kultūros muziejus nusistatė ir šį kapinyną galutinai ištirti. Eigulių kapinynas buvo kasinėtas šių metų gegužės 13—26 d. d. Iš viso šį kartą buvo ištirta 25 kapai. Šių metų kasinėjimų metu susidurta su kiek įvairesniu laidojimo būdu. Mirusieji būdavo laidojami nuo 18 cm iki 1,22 m gilumoje, įvairiomis kryptimis: vieni gulėjo galva į rytus, kiti į vakarus, treti į šiaurę ir į pietus. To vienodumo, kurs buvo pastebėtas 1935 m. tyrinėjimų metu, jau nebebuvo. Vyrų kapai taip pat išsiskyrė ginklais. Čia prie mirusiojo galvos ar prie kojų būdavo dedama geležinės ietys, kirviai ir peiliai. Iš papuošalų vyrų kapuose surasta geležinių lazdelinių (lazdelės formos) smeigtukų, žalvarinių segių rūbams susegti ir viena antkaklė su šaukštiniu galu. Moterų kapai pasižymėjo papuošalų gausumu: ant rankų buvo užmautos žalvarinės juostinės apyrankės, platūs juostiniai ir spiraliniai žiedai, ant krūtinės uždėti žalvarinės grandinėlės, o ant kaklo dažniausiai po dvi eiles įvairiaspalvių stiklinių ir kartais gintarinių karolių. Keliuose kapuose mirusioms ant galvos buvo uždėtos žalvarinės diademos, sudarytos iš žalvarinių spiralių arba iš žalvarinių grandinėlių.

Be to, Eiguliuose buvo surasti dar trys degintiniai kapai. Už kapinyno ribų sudeginto žmogaus kūno likučiai su ginklais ir papuošalais būdavo supilami į maždaug 0,5 diametro ir 0,5 metro gilumo duobutę. Dviejuose kapuose degintų kaulų likučiai buvo švariai iš laužo išrinkti ir kartu su papuošalais bei ginklais supilti į duobutę, o trečiame kape sudegę kaulai į duobutę buvo supilti kartu su laužo anglimis. Eigulių kapinyno dalis tenka priskirti III—IV amžiui, tačiau daugumas jų buvo iš vidurinio geležies amžiaus (400—800 m. po Kr.). Šie kapai taip pat liudija apie gražią ir savarankišką grynai lietuvišką kultūrą.

Naujojo geležies amžiaus kapinynas buvo tyrinėtas *Purvinų* k. Čia Jackaus Kandroto sklype beriant, žemės paviršiuje, nuolatos būdavo susiduriama su įvairiais radiniais. Todėl, kad toliau bedirbant žemę nebūtų visai suardytas kapinynas, buvo nusistatyta ištirti ardomo kapinyno dalį. Betyrinėjant kapinyną buvo surasta daugybė puodų

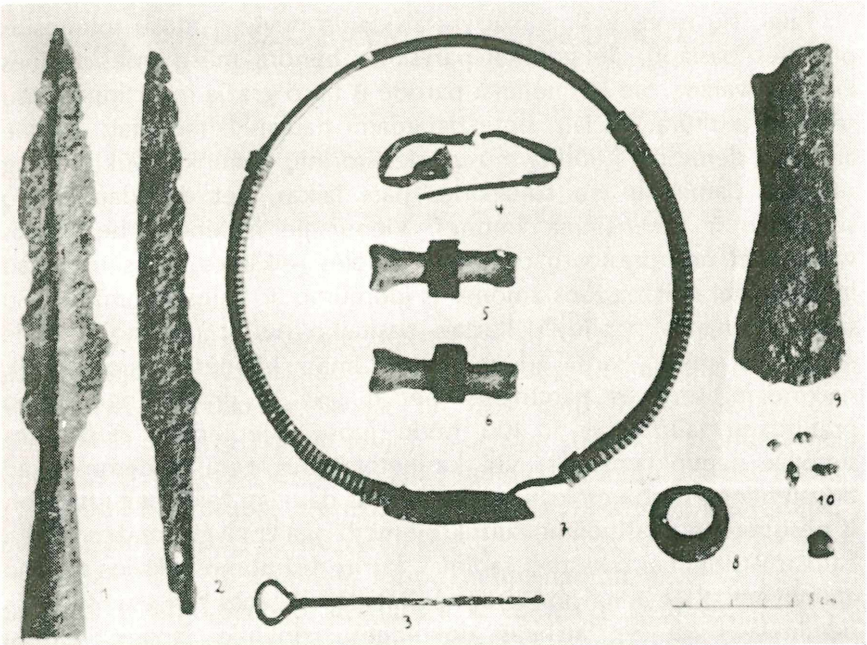

Eiguliai II, vyro kapo 11 nrs. radiniai: 1 ietigalis, 2 peilis, 3 geležt. lazdelinis smeigtukas, 4 gel. segė, 5-6 juostiniai žiedai, 7 šaukštinė antkaklė, 8 gel. grandis, 9 įmovinis kirvis, 10 žalv. įvijos ir karolis.

šukių, nuo laužo ugnies susiliejusių vytų žalvarinių antkaklių fragmentų, geležinių peilių, ietigalių, įvairių apkalų ir kt. Kartu su šiais išmėtytais radiniais aptikta anglių ir degintų kaulų liekanų. Tik, deja, visi šie radiniai jau nebegulėjo savo pirmykštėje vietoje, bet beriant buvo išardyti ir išmėtyti po visą lauką. Tuo būdu Purvinų k. susidurta jau su suardytu kapinynu. Sprendžiant iš kai kurių kasinėjimo duomenų, tenka manyti, kad čia bus vyravęs paprotys savo mirusius deginti ant laužo su visais papuošalais ir ginklais, o degintų kūnų likučius, apdegusius geležies dirbinius ir nuo laužo ugnies susiliejusius žalvario papuošalus, supilti į gerai degtas ir gražiai ornamentuotas molines urnas. Purvinų kapinyno radiniai savo formomis yra labai įdomūs ir kalba apie gražią XI—XIV amžiaus medžiaginę šio krašto kultūrą.

Pagaliau *Urniežiuose* ir *Poškaičiuose* buvo tyrinėti jau istorinių laikų kapinynai. Šie du kapinynai radinių gausumu nepasižymėjo, tačiau jie yra tuo įdomūs, kad įvedus krikščionybę Lietuvoje dar gana ilgą laiką mirusieji būdavo laidojami senais papročiais. Tokių kapinynų Lietuvoje užtinkama net XVII amžiuje.

Taigi, šių metų kasinėjimai yra atskleidę nevieną mūsų tolimosios praeities paslaptį, jie gerokai paryškino bendrą mūsų priešistorinės kultūros vaizdą. Šie kasinėjimai parodė iš tikro gražią ir turtingą mūsų senėvių kultūrą. Tačiau, besidžiaugdami naujais laimėjimais, turime atkreipti dėmesį ir į liūdną mūsų priešistorinių paminklų būklę. Daug senovės paminklų yra sunaikinęs pats laikas, bet dar daugiau jų sunaikino ir tebenaikina žmonės. Vienur jie naikinami be blogos valios, dėl nesuprasto tų paminklų didelės reikšmės mokslui, tačiau labai dažnai naikina juos žmonės iš įdomumo ar beieškodami radinių savo rinkiniams papildyti. Kartais pasitaiko net ir mokytojų, kurie ekskursijų metu kartu su mokiniais ima „kasinėti", tuo ne tik naikindami senovės paminklus, bet ir prie to pragaištingo darbo pratindami jaunuolius ir tuo būdu juose skiepindami nepagarbą senovės paminklams. Čia visi kasinėtojai turi gerai įsidėmėti, kad nesistemingu darbu mokslui yra padaroma daugiau žalos negu naudos. Iš nesistemingų kasinėjimų surinktoji medžiaga yra lygiai mažos vertės, kaip ir atsitiktinai surastieji radiniai, kurių nežinomos tikslios radimo aplinkybės. Kiekviena priešistorinė vieta, kiekvienas ten esąs senovės paminklas, yra lyg atskiras dokumentų rinkinio lapas. Suardysi priešistorinę vietą, išimsi iš visumos kurį nors radinį, nepastebėjęs jo sąryšio su kitais radiniais arba kitomis radimo aplinkybėmis, daugiau jau jokiu būdu nebeatitaisysi ir tuo būdu visiems laikams išplėši iš istorijos kartais ir labai svarbių žinių lapą. Toks senovės paminklų ardomasis darbas turi būti griežčiausiai smerkiamas. Visi senovės paminklai turi būti globojami kaip brangus mūsų senėvių palikimas. Kiekvieno apsišvietusio lietuvio pareiga yra juos saugoti, skiepyti visuomenėje pagarbą tiems senovės paminklams, įtraukti kitus į šį darbą, nesuprantantiems išaiškinti to mūsų senėvių palikimo svarbą mokslui ir pastebėjus, kad kuriam nors senovės paminklui gresia pavojus ar jau yra ardomas, tuojau pranešti Vytauto Didžiojo kultūros muziejui, kurs stengsis tuojau tą vietą ištirti. Senovės paminklus tegali naikinti tik mūsų tautos priešas. Kiekvienas sąmoningas lietuvis turėtų didžiuotis, turėdamas savo žemės sklype kurį nors priešistorinį ar istorinį paminklą. Jis turi didžiuotis galėdamas saugoti ir globoti savo senėvių palikimą.

* * *

Spausdinama iš „Naujosios Romuvos", 1937, 33—34 nr., p. 609—612; pasirašyta — *Dr. J. Puzinas*. Rankraščio likimas nežinomas. Rašyba išlyginta pagal šių dienų polinkius, todėl rašoma *ietigalis, diametras* ir pan. Ištaisyta: *sistematingas* į *sistemingas, meisterių* į *meistrų, žalvariniai grandinėliai* į *žalvarinės grandinėlės, emaliaus* į *emalės* ir *fibula* į *segė*, nes jau maždaug tuo metu autorius pradėjo visuotinai vartoti šį su A. Saliu sutartą terminą.

BRONZOS AMŽIUS LIETUVOJE

Bronzos amžius Lietuvoje nesutampa su ta pačia kultūros raida Skandinavijoje ir vakariniuose bei pietiniuose kaimyniniuose kraštuose. Lietuva kaip ir Latvija bronzos amž. buvo glaudžiuose santykiuose su Rytų Prūsija. Estijoje jaučiama stipresnis Skandinavijos kultūrinis elementas. Lietuva šio laiko radinių gausumu prašoka Latviją ir Estiją, tik R. Prūsuose bronzos amž. kultūra yra stipriau pasireiškusi. Tačiau Lietuvos, kaip ir viso rytų Pabaltijo, bronzos amž. kultūra savo mažu paminklų skaičiumi ir formų neturtingumu atsilieka nuo to paties laiko tarpo Švedijos, Danijos ir š. Vokietijos kultūros.

Kultūriškai Lietuva bronzos amž. užima aiškų vidurkį tarp vidurio ir r. Europos, su persvara į vid. Europos kultūrą. Lietuvoje, kaip ir visame r. Pabaltyjy, tenka skaitytis su tam tikru kultūros pavėlavimu bei atskirų įrankių tipų ilgesniu vartojimu. Čia akmens amž. kultūra daug ilgiau truko, nekaip kituose vid. ir vak. Euorpos kraštuose. Čia šalia bronzinių dirbinių dar ilgai vartota daug akmens ir kaulo dirbinių. Bronzos a. tenka priskirti dalis laivinių kirvių ir kitų paprasto darbo akmens įrankių. Lietuvoje ligi šiol žinomi 98 radiniai 57 radimo vietose (be Balstogės aps. lobių). Prieš kelerius metus latvių archeologas E. Šturms, rašydamas Eberto Reallexikone apie Lietuvos bronzos amž., žinojo tik 21 radinį iš 14 radimo vietų.

Nors O. Montelius š. Europai sudarytoji chronologinė sistema Lietuvai ir nevisai tinka, tačiau neturėdami pakankamai sistemingai ištirtos medžiagos, tuo tarpu turime dėlioti savo bronzos amž. radinius į Monteliaus sudarytos sistemos rėmus. Tik čia, žinoma, turime skaitytis su tam tikru kultūros pavėlavimu. Lietuvos bronzos a. radinių datavimas nėra lengvas. Be aiškių kirvių formų, lengvai priskiriamų atskiriems Monteliaus periodams, pasitaiko vietinio pobūdžio ir pereinamųjų tarpinių formų, kurios sunku aiškiai kuriam periodui priskirti.

Iš senojo bronzos amž. (1500—1000 pr. Kr.) gryno vario dirbinių ligi šiol Lietuvoje nesurasta. Kaip Monteliaus,[1] taip ir J. Kostrzewskio[2] minimas „vario kirvukas su skylute kotui", esąs Stockholmo muziejuje,

tenka priskirti vėlesniam periodui, jei apskritai Vaškų lobio tikrumu verta pasitikėti. Tiktai Maž. Lietuvoje, greičiausiai *Tilžės* apl., buvo surastas mažas varinis kirvukas.[3]

I-mam Montelius periodui priklauso du Lietuvoje surasti kotiniai durklai (Axtdolch). Vienas iš jų surastas *Veliuonoje* (pav. 1:1), buv. Zaleskio dvare.[4] Antras panašus kotinis durklas buvo surastas *Panevėžio* aps. ir dabar yra Krokuvos univ. archeologiniam kabinete.[5] Tam pačiam periodui tenka priskirti *Kašėtose* (Nočios vls., Lydos aps.) išarti du š. Vokietijos tipo atkraštiniai kirviai (pav. 1:2) su žemomis atkraštėmis.[6] Kirviai yra labai gerai išlikę, apsitraukę tamsiai žalia patina. Kirviai ašmenų link platėja vėduoklės pavidalu. Vienas kirvio šonas labiau iškilęs į viršų. Iš jų vienas yra buvusiame V. Šukevičiaus rinkinyje, antras kirvukas pateko į Imper. archeol. komisijos rinkinį Petrapilyje. Kirvuko cheminė sudėtis, išskyrus patiną: vario (Cu) 93,5%, cino (Sn) 6,43%.[7] Be to, panašus atkraštinis kirvis surastas *Trakų* aps. ir yra Lubomirskių muz. Lvove, 166 nrs.[8] Vėliau šių atkraštinių kirvių forma pamažu vietoje keičiasi, pati kirvio geležtė siaurėja, o ašmuo platėja ir kaskart vis labiau riečiasi į viršų.

II-jam periodui tenka priskirti tokio pereinamojo laiko tarpo atkraštinis kirvis, surastas *Linkuvos* vls. (pav. 1:3; jis Biržų muz.) ir *Stremėnuose* (Katyčių vls., Pagėgių aps.) senosios Šyšos krante (pav. 1:4; Klaipėdos muz., inv. 832 nrs.). Iš kitos formos kirvių tam pačiam periodui priklauso Nortikėnų tipo kovos kirvis, surastas *Patilčiuose* (pav. 1:9). Tai yra pati anksčiausia šio tipo kirvių forma. Ašmuo čia dar yra vėduoklės pavidalo, kaip ir II periodo atkraštinių kirvių. Vėliau šio tipo kirvių ašmuo riečiasi į viršų ir pentis darosi labiau profiliuota.

Iš papuošalų šiam laiko tarpui priskirtinas įvijas smeigtas, taip pat rastas *Patilčiuose* (pav. 1:18). Ligi šiol tokie smeigtai buvo priskiriami bronzos a. pabaigai (VI periodui), bet latvių archeologas E. Šturms yra įrodęs skirtumą, esantį tarp ankstyvųjų ir vėlyvųjų įvijų smeigtų: ankstybojo tipo įvijos smeigtai turi keturkampės formos smeigtą, prie įvijos susuktą, o vėlyvesnieji tokio susukimo neturi ir dažniausiai yra apvali.[9]

III-jam periodui reikia priskirti visa eilė rytų Pabaltijo tipo atkraštinių kirvių, surastų bent keliose Lietuvos vietose: 1 atsitiktinis radinys iš *Žem. Panemunės* (Kauno m. muz.), 2 *Biržų* aps. (pav. 1:6, Biržų muz.), 3 *Kirkilų* k., Biržų vls. (pav. 1:7, Biržų muz.), 4 *Ringuvėnai,* Kuršėnų vls. (Kauno m. muz.),[10] 5 *Tautušiai,* Kėdainių aps. (Kėdainių muz.), 6 *Peikštėnai,* Biržų vls., surastas žvyrduobėje, kur randama akmeninių (?) apdirbtų kirvukų ir žmonių kaulų (jį turi ūkin. Jonas Dagys Peikšteniuose), 7 *Šilutės* apl. (Drezdeno muz.),[11] 8 *Šiliniuose,*

1 pav. I—III periodo bronzos amžiaus dirbiniai, surasti Lietuvoje: 1 Veliuona; 2 Kašėtos, Lydos aps.; 3 Linkuvos vls.; 4 Stremėnai, Pagėgių aps.; 5 Kalviškiai, Šiaulių aps.; 6 Biržų aps.; 7 Kirkilai, Biržų vls.; 8 Gailionys, Šiaulių aps.; 9 Patilčiai, Telšių aps.; 10 Pietariai, Marijampolės vls.; 11—13 Telšių ar Raseinių aps.; 15, 17, 19—23 Šlažiai, Klaipėdos aps.; 16 nežinoma vieta Lietuvoje; 18 Patilčiai ir 24 Šernai, Klaipėdos aps.

Pagėgių aps. (Gisevius rinkinyje),[12] 9 *Laugaliuose,* Pagėgių aps. (Prussia muz. inv. V. 839a).[13] Greičiausiai tam pačiam laiko tarpui tenka priskirti ir š. Vokietijos r. Pabaltijo tipo atkraštinis kirvis, surastas prie *Klaipėdos* (Prussia muz. inv. VII, 178, 10482). R. Pabaltijo atkraštinių kirvių daugiausia užtikta vak. ir š. Lietuvoje.

Tam pačiam periodui priklauso ir *Kalviškių* dv., Šiaulių aps., lobis iš dviejų ilgų labai gerai išlikusių kirvių, kurių atkraščiai kirvio koto dalyje sudaro ne apvalą, bet kampuotą pjūvį (pav. 1:5). Lobis yra Kuršo provincijos muz. Mintautoje.[14]

Vienintelis ligi šiol radinys Lietuvoje taip pat III periodo yra du skobtiniai kirviai (Absatzaxt), surasti ariant *Gailionių* vns., Šiaulių vls. (pav. 1:8). Vienas kirvukas pateko į Šiaulių „Aušros" muz., antras kažin kur dingo. Tokių skobtinių kirvių randama padarytų ir iš akmens. Vienas toks akmeninis skobtinis kirvukas, rastas *Jazdaičiuose,* ir yra Stockholmo muz. (inv. 6565:13).[15] Šio tipo skobtinių kirvių randama net r. ir vid. Rusijoje.

Trečiajam periodui priklauso dar kovos kirviai Nortikėnų tipo. Jie yra skirstomi pagal savo formą į vak. ir r. Pabaltijo tipus. Vakarinis tipas, kuriam priklauso minėtas Patilčių kirvukas, yra išsiplatinęs šiaurinės kultūros srityje, jo ašmuo yra siauras, vėduoklės pavidalo ir pentis beveik tiesi. Tuo tarpu r. Pabaltijo tipo šios rūšies kirvukai turi ašmenis pakilusius į viršų ir gražiai profiliuotą, kepurės pavidalo pentį; jie yra išriedėję r. Pabaltijo atkraštinių kirvių įtakoje, priklauso trečiajam ir net kiek vėlesniam periodui. R. Pabaltijo tipo Nortikėnų kirvukai yra išplitę Sambijoje, Lietuvoje ir Latvijoje. Lietuvoje jų surasta *Salamiestyje,* Panevėžio aps.,[15] *Pietarių* k., Marijampolės vls. pilkapyje surastas lūžęs kirvukas (pav. 1:10), *Gedmino* dv. (Götzhoefen), Klaipėdos aps. surastas nežinomis aplinkybėmis lobis iš vieno kirvuko ir dviejų vietinio tipo iečių galų[16] ir *Šilutės* aps. (Drezdeno muz.).[17]

Iš ginklų III periodui priskiriami 3 *Telšių* ar *Raseinių* aps. surastieji bronziniai kalavijai (pav. 1:11-13): 36,4 cm ilgumo kalavijas su dviem porom kniedžių skylučių prie rankenos plokštelės;[18] trumpas kalavijas 24,3 cm ilgio su trimis poromis kniedžių skylučių prie rankenos plokštelės[19] ir kalavijo fragmentas su dviem skylutėm prie rankenos plokštelės.[20] Tik gaila, kad šio radinio nežinoma ne tik radimo aplinkybių, bet net ir tikslios radimo vietos. Dabar radiniai yra Lietuvių mokslo d-jos muziejuje Vilniuje. Pagaliau tam pačiam periodui priklauso Gedmino dv., Klaipėdos aps. su minėtu Nortikėnų tipo kirvuku surasti du iečių galai.

Daugiausia III periodo papuošalų yra davę *Šlažių* pilkapiai, Klaipėdos aps. Čia trijuose pilkapiuose, kur buvo užtikta keletas

laidojimų, surasta lužitėnų kultūros sričiai būdingų papuošalų: 7 r. vokiečių tipo ąseliniai smeigtai (pav. 1:20), tos pat kultūros čekiškas smeigtukas su plokštele šone (pav. 1:17), 6 uždaros apskrito pjūvio apyrankės (pav. 1:21), kurios nėra tipingos lužitėnų kultūros sričiai, nes jų pasitaiko taip pat Pamaryje ir Mecklenburge. Iš kitų papuošalų, būdingų daugiau šiaurinės kultūros sričiai, tenka priskirti Šlažių pilkapyje rastas vienas plokščias ir mažas spiralinis smeigtas (pav. 1:19) ir taip pat vienas siaura su aukšta tutuliu ąsele (pav. 1:15). Be šitų stambesnių papuošalų Šlažiuose dar buvo surasta mažų bronzinių spiralių. Dar tam pačiam periodui tenka priskirti dvi Lietuvoje surastos apyrankės (pav. 1:16), kurių galai susukti į dideles spirales (Krokuvos muz. inv. 820).[21]

Iš keramikos tėra žinomis tik paprastos formos ir prasto darbo puodai, surasti Šlažių pilkapiuose (pav. 1:22-23). Apie laidojimo formas nedaug tesužinome, nes lig šiol kiek nuodugniau tėra ištirti tik trys Šlažių pilkapiai. Atrodo, kad sen. bronzos amž. (I—III per.) vyravo nedegintų lavonų laidojimo paprotys.

Didelė pirmųjų dviejų periodų radinių dalis yra svetur išvežta. Tiktai nuo III per. Lietuvoje, kaip ir visame r. Pabaltyje, pradeda ryškėti bronzos amž. kultūra, atsiranda vietinio pobūdžio dirbinių, pvz., r. Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai, to paties tipo Nortikėnų kovos kirviai ir kt. Šie tik r. Pabaltijui būdingi dirbiniai yra išsiplatinę tarp Vislos ir Dauguvos žemupių, R. Prūsuose, visoje etnografinėje Lietuvoje, Latvijoje ligi jos rytinės dalies. Šį visą plotą galima būtų pavadinti senųjų aisčių kultūros sritimi. Tos kultūros pradmenys atrodo jau galima pradėti sekti nuo akmens a. pabaigos, kada čia atsiranda visa eilė tik minėtai sričiai būdingų dirbinių (pav. akmens kaplys su gyvatės pavidalo pentimi ir kt.). Iš šių radinių atrodo, kad šią r. Pabaltijo kultūros sritį galima jau nuo bronzos amž. pradžios priskirti aisčių protėviams.

Be šių vietinio pobūdžio bronzinių dirbinių sen. bronzos a. pastebime vis dėlto ir svetimų kultūros sričių dirbinių formų, atėjusių į Lietuvą iš dalies iš lužitėnų kultūros srities. Ypač ryškiai kalba apie santykius su lužitėnų kultūra Šlažių pilkapiai. Kai kurie mokslininkai nori šiuos kapus priskirti kolonistams, atkeliavusiems per jūrą iš vakarų. Tačiau to tvirtinti, neturint daugiau panašios rūšies kapų ir šiaip medžiagos, yra per drąsu. Atrodo, kad šie lužitėnų kultūrai būdingi dirbiniai Lietuvon yra patekę prekybiniais keliais. Apie santykius su Tolimaisiais Rytais kalbėtų *Šernų* statulėlė, Klaipėdos aps. (pav. 1:24), surasta po dideliu plokščiu akmeniu.[22] Manoma, kad ši statulėlė galėjo būti padėta po akmeniu, kaip auka dievams.

Žymiai mažiau radinių surasta iš naujojo bronzos amž. (1000—500 pr. Kr.). Iš IV periodo Lietuvoje, ir visame r. Pabaltyjyje, turime labai mažai radinių. Šiam laiko tarpui yra priskiriamas *Vaškų* lobis, Biržų aps., surastas moliniame puode: žalvarinis Haličo tipo kirvis (pav. 2:1), įmovinis Mälaro tipo kirvis (pav. 2:2) ir miniatūrinis žalvarinis durklas (pav. 2:3). Lobis yra Stockholme (inv. 6565:14—16).[23] Šis lobis sukelia abejonių. Mälaro tipo įmovinis kirvis, kurių r. Pabaltijo kultūros srityje surasta tik 2 egz. (antras egz. surastas Latvijoje, Krustpils m.)[24] yra datuojamas IV per. ir yra vid. Švedijos kilmės. Haličo tipo kirvis formos atžvilgiu gali būti daug ankstyvesnis, tik A. M. Tallgren mano, kad jie buvę vartojami maž daug nuo 1800 ligi 1200 pr. Kr. Toks laiko nesuderinimas kiek krinta į akį, bet, rodos, reikėtų pasitikėti žiniomis O. Montelius, kurs tą lobį Lietuvoje prieš kelias dešimtis metų pats yra pirkęs ir nustatęs to lobio sudėtį ir radimo aplinkybes. Tam pačiam periodui greičiausia reikia priskirti ir kalavijo fragmentas, surastas *Bandušiuose,* Klaipėdos aps.[25]

Iš V periodo taip pat turime labai maža radinių. Šiam laiko tarpui reikia priskirti ieties galas iš *Milašaičių,* Plungės vls. (pav. 2-4), iš *Kukoraičių,* Šilutės aps. (Valst. Berlyno muz., inv. Ia, 160) ir greičiausiai sugadintas ieties galas, surastas į š. nuo *Juodkrantės.*[26] Dvi pirmosios ietys įmovos gale yra papuoštos aplink einančiais įdubimais. Jos yra daugiausia šiaurės tipo su r. Pabaltijo kultūros sričiai būdingu atspalviu. Iš visa, iečių pirklausymas kuriai nors kultūros sričiai yra kiek sunkiau nustatomas, nes ligi šiol jų r. Pabaltyjyje surasta palyginti maža ir jos daugiausia yra paskiri radiniai.

VI periodas formų atžvilgiu ir radinių kiekiu yra žymiai turtingesnis. Čia ypač gana daug yra surasta įmovinių kirvių. Ankstyvesnei įmovinių kirvių formai tenka priskirti kirviai su mažai išgaubtu įmovos galu ir kurių ąselė yra arti įmovos krašto. Šio tipo kirvis yra surastas *Rambyne,* Pagėgių aps. (Vals. Berlyno muz. II:2894). Jo šonai yra dar mažai išlenkti. Tai pačiai formai giminus įmovinis kirvis surastas *Petreliuose* (pav. 2:14), Šilėnų aps.[27] Jis turi beveik paralelinius šonus ir rytbaltiškai praplatintą ašmenį. Įmovos galas yra išlenktas, ąselė pridėta prie pat briaunos, o išilgai kirvio eina dvi didelės beveik paralelės vagelės. Minėto tipo kirvių centras yra Tilžės apylinkėse. Tipologiškai panašus kirvis, surastas *Rambyne* (pav. 2:9), kurio įmovos galas nebeišlenktas, ąselė pridėta palei kirvio vidurį ir ašmuo yra rytbaltiškas.[28]

Tolimesniems tipams priskirtini kirviai: *Inkūnų* k. Vabalninko vls. (pav. 2:7, Panevėžio muz.); *Žygaičių* k., Švėkšnos vls., kurio ąselės galai papuošti vėduoklės pavidalo ornamentu (Klaipėdos kr. muz., inv. 8); *Česūkų,* Merkinės vls.;[29] *Šilainių,* prie Šušvės upės, Kėdainių aps.,

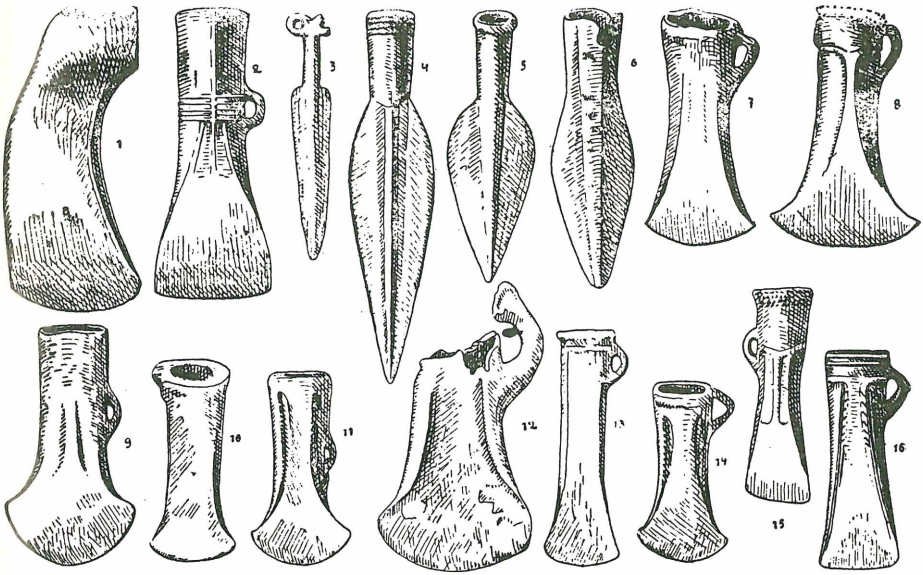

2 pav. IV—VI periodo bronzos amž. dirbiniai: 1—3 Vaškai, Biržų aps.; 4 Milašaičiai, Plungės vls.; 5 Daugirdava (Plemborgas), Raseinių aps.; 6 Česukai, Merkinės vls.; 7 Inkūnai, Vabalninko vls.; 8 Marijampolės aps.; 9 Rambyne, Pagėgių aps.; 10 Daugirdava; 11 Rambyne; 12 Marijampolės aps.; 13 Liepinėje, Klaipėdos aps.; 14 Petreliai, Šilutės aps. ir 15—16 Kalinówka Kościelna, Balstogės aps.

lygiame lauke išartas kirvis;[30] *Kalotėje*, Klaipėdos aps. (Klaipėdos muz. inv. 829) ir *Marijampolės* vls. (pav. II:9, Marijampolės sodžiaus muz.). Šiam radinių tipui tenka priskirti du lobiai, rasti Balstogės aps.: *Kniščinoje* ir *Kalinówka Kościelna*. Pirmasis lobis du įmoviniai kirviai (Lietuvių mokslo d-jos rinkinyje Vilniuje), o Kalinówka Kościelna lobis — 51 bronzinis padaras (pav. 2:15—16). Lobis buvo sudėtas storasieniame puode. Čia surasta 48 įvairios formos ir įvairiai pagražinti įmoviniai kirviai, 2 apskritos apyrankės ir vienas kovos kirvis. Didesnioji lobio dalis pateko į Rusų archeologijos d-ją Petrapilyje, mažesnioji — į Krokuvos muz.[31]

Pagaliau pačiai bronzos amž. pabaigai reikia priskirti įmoviniai kirviai, rasti: *Liepinėje* (pav. 2:13), Klaipėdos aps. — ilgas siauras įmovinis kirvis su ąsele prie įmovos galo;[32] *Šlažiuose* (Prussia muz. inv. V:330, 8436); *Daugirdavoj* (pav. 2:10, Kauno m. muz.); Vilkaviškio ar Marijampolės apsl. (pav. 2:12, K. Paunksnio nuosavybė); iš *Kleboniškio* priešistorinės sodybos (pav. 2:10; Kauno m. muz.) ir *Nidoje*.[33]

Iš ginklų VI bronzos a. perdiodui priklauso 3 iečių galai, surasti

Česūkuose (pav. II:6),[34] Merkinės vls.; *Plemborge* (Daugirdavoje, pav. II:5) ir *Šilutėje* ieties galo fragmentas.[35] Iš papuošalų VI periodui tenka priskirti spiralinis smeigtas, surastas *Anštakių* k., Kretingos vls. durpyne, 2 m gilumoje ir *Pabalių* k. lobis, susidedąs iš 2 spiralinių smeigtų ir 4 antkaklių su plonėjančiais galais (Panevėžio muz.).

Naujojo bronzos a. kapų ligi šiol maža težinoma. Tiktai Klaipėdos krašte žinoma pilkapių su keliais koncentriniais akmenų vainikais: *Kretingalėje,* Klaipėdos aps.,[36] *Eglynuose,* Klaipėdos aps.[37] ir *Egliškiuose,* Klaipėdos aps.[38]

Be čia suminėtų radinių Lietuvoje dar rasta įvairių bronzos a. dirbinių, kurių, deja, nežinome formos, šiose vietose: *Apuolėje* — žalvarinis kirvukas;[39] *Nodiejiškiuose* (Spermėjoj), Biržų aps. apie 1880 P. Vedlūgos lauke buvo rastas žalvarinis kirvukas ir perduotas gr. Tiškevičiaus Astravos dv. valdybai;[40] *Žaldeikių* k., Sedos vls.;[41] *Garžduose,* ganyklose rastas žalvarinis kirvukas, kurs buvęs Garždų mokyklos mok. Šulgos nuoavybė;[42] prie *Rudnios,* Lydos aps., buvo surastas žalvarinio peiliuko nulaužtas galas, padengtas stora tamsiai žalia patina, net ir lūžusioje vietoje, o peiliuko fragmento ilgis 42 mm, storis 1/2 mm;[43] *Vievyje,* Trakų aps., netoli geležinkelio, 2 km nuo Vievio, 1888 buvo surasta varinių kirvukų[44] ir *Padumbliuose,* Molėtų vls., prie Virintos ež. randama varinių kirvukų.[45]

Nors Lietuvoje, kaip ir kituose r. Pabaltijo kraštuose bronzos radinių turime palyginti maža, tačiau ir čia pastebime jau nuo sen. bronzos a. ligi naujojo pabaigos vietinio darbo dirbinių. Kol didelė Lietuvos bronzos a. dirbinių dalis nebuvo žinoma užsienio mokslininkams, buvo manyta, kad Lietuvoje nėra buvę savarankiškos bronzos a. kultūros. Dabar, kaskart vis gausėjant radiniams, galima manyti, kad Lietuvoje, taip pat kaip ir R. Prūsuose, yra buvusi reliatyviai savarankiška, nors ir nelabai stipri vietinė bronzos dirbinių pramonė. Ir nauj. bronzos amž. pastebime visą eilę dirbinių, būdingų tiktai r. Pabaltijui. Todėl, galime kalbėti apie jau sen. bronzos a. pastebėtą senųjų aisčių kultūros sritį. Radinių neturtingumas aiškintinas tuo, kad bronzos a. aisčių pajūrio gintaras nebuvo dar prekybos objektas. Tuo metu gintaras į Europą ir į kitus tolimus kraštus mainais už bronzą ir auksą ėjo iš Elbės žiočių ir Danijos pajūrio kraštų. Be to, mūsų krašte negalėjo pasireikšti turtinga bronzos a. kultūra dėl to, kad mūsų kraštas yra gana nuošaliai nuo anų laikų kultūrinių centrų.

* * *

1 O. Montelius, *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit Norddeutschlands und Skandinaviens,* Braunschweig, 1900, 12 p., pastaba I ir 213 p. pastaba 12.
2 J. Kostrzewski, *Przegląd Archeologiczny,* 1923, 187 p.
3 O. Tischler, „Die Kupferzeit in Europa", *Schriften die Physikalisch-Oekonomischen Gesell. zu Königsberg,* 29, 1887, p. 7; W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg, 1929, p. 71, pieš. 45a.
4 E. Tyszkiewicz, *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki rzemiosl i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej,* Wilno, 1850, p. 60, lent. I:3; K. Tyszkiewicz, *O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej,* Berlin, 1868, p. 192—193, 260; J. R. Aspelin, *Antiquités de Nord Finno-Ougrien,* I, p. 93, pieš. 397; Kotinis durklas pieštas pagal E. Tiškevičių, tačiau radimo vieta nurodyta Kaunas, žr. *Wiadomości Archeologiczne,* I, p. 26 su pieš.; *Katalog Vilenskogo Muzeja,* 1885, Otd. B, Nr. 1; F. V. Pokrovskij, *Vilenskij Muzej drevnosti,* 1892, lent. III:1; t.p., *Archeolog. karta Kovenskoj gub.,* p. 114; K. Grewingk, *Ueber heidnische Gräber Russisch Litauens,* 1870, p. 151, 199; O. Montelius, t.p., p. 27, 2 pastaba; A. Spicyn, „Litovskije drevnosti", *Tauta ir Žodis,* III, Kaunas, 1925, p. 128; M. Ebert, *Reallexikon d. Vorgeschichte,* XIII, lent. 4a.; P. Tarasenka, *Lietuvos Archeologijos Medžiaga,* Kaunas, 1928, p. 152 tam pačiam veliuoniškiui radiniui, sumaišęs, klaidingai paduoda dar vieną radimo vietą Kauno apl.
5 Dwutygodnyk naukowy, I, p. 598.
6 W. Szukiewicz, „Przedmioty brązowe, znalezione nad Niemnem i Mereczanką", *Swiatowit,* I, 71—75, pieš. 52; t.p., „Ob archeol. miestnostiach . . .", *Trudy Vil. Otd.,* I, 1893, p. 97; F. V. Pokrovskij, *Archeol. karta Vilens. gub.,* p. 105; M. Ebert, t.p., XIII, lent. 4 b.
7 W. Szukiewicz, „Sklad chemiczny bronzów przedhistorycznych", Rocznik Tow. P.N., 1911-14, V 1914, p. 31.
8 J. Kostrzewski, „Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowy epoki brązowej na ziemiach polskich", *Przegląd Archeologiczny,* 2:2, 1924, p. 198.
9 Ed. Šturms, „Die bronzezeitlichen Funde in Lettland", *Congressus secundus Archeologorum Balticorum,* 1930, p. 120.
10 Plg. M. Ebert, t.p., XIII, lent. 4 c; A. Spicyn, t.p. 129; P. Tarasenka, t.p., p. 224 klaidingai pastebi, kad ten rasta „polstabų ir iečių".
11 A. Lissauer, „Erster Bericht über Tätigkeit von der Deutschen Antrh. Gesell . . . prähist. Typenkarte", *Zeitschrift f. Ethnologie,* 36, 1904, p. 572
12 A. Lissauer, t.p., p. 572.
13 C. Engel, *Einführung in die vorg. Kr. d. Memellandes,* 1931, p. 21, pieš. 32.
14 *Sitzungsberichte d. Kurländischen Gesell. f. Literatur u. Kunst,* 1899, p. 31; *Prähistorische Zeitschrift,* V, p. 500; A. Spicyn, t.p., p. 129; P. Tarasenka, t.p., 149, klaidingai užrašė „bronzinis polstabas".
15 Plg. C. Schmidto rankraštį *Necrolituanica;* Ed. Šturms, t.p., p. 121, pastaba 36.
15a *Schriften der Physik.-Oekonom. Gesell. Sitzungsberichte,* XXVIII, p. 12 ir kt.; J. Kostrzewski, t.p., p. 217, nr. 338; M. Ebert, t.p., XIII.

16 Plg. *Schriften der Phys.-Oekon. Gesell.,* IX, 1888, p. 25.
17 *Götze Festschrift,* p. 92.
18 M. Ebert, t.p., XIII, lent. 4i.
19 t.p., XIII, lent. 4h.
20 t.p., XIII, lent. 4g.
21 *Wiadomości Archeologiczne,* VII, p. 83, 85, nr. 24; M. Ebert, t.p., XIII.
22 A. Bezzenberger ir F. E. Peiser, „Die Bronzefigur von Schernen, Kr. Meml", *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 22, p. 424.
23 Plg. M. Ebert, t.p., XIII, p. 7, lent. 4 d-f.
24 Ed. Šturms, t.p., p. 123, lent. II:3.
25 C. Engel, *Die Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* 1935, p. 249, pastaba 661.
26 Prussia muz. inv. 2066; *Mannus, Erg. Bd.,* VIII, p. 107, pieš. 12a.
27 Prussia muz. inv. 2081; C. Engel, *Die Vorgeschichte . . .,* 1935, lent. 118.
28 Gisevius rinkinys, 825; C. Engel, t.p. lent. 118 priede.
29 M. Ebert, t.p., X, lent. 89—a.
30 Lenkų mokslo bičiulių dr-jos muz. Vilniuje, lent. XXI, I; plg. A. Zaborski, „Cmentarzysko w Poszuszwiu w pow. i gub. Kowieńskiej", *Swiatowit,* VI, 1905, p. 147.
31 *Otčet Arch. Kom. za 1909 i 1910 g.,* 1913, 198—199, 254; J. Kostrzewski, „La cachette du premier age du fer de Kalinówka Kościelna", *Eurasia Septentrionalis Antiqua,* IV, 1929, 149-161; *Mitteilungen d. Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1912. Sitzungsberichte,* XLII, 160; *Materialy Antrop.-Archeol.,* XII, 1912, p. XVII—XVIII; *Ziemia,* I, 1912, 16; *Latvijás Saule,* 55—56, 1927, 609—612 ir 57—58, p. 631—644; *Izv. Imp. Arch. Kom., pril. v. vyp.* 44, 1912, p. 88.
32 Prussia muz. inv. 267; C. Engel, t.p. 1935, lent. 118 Ag.
33 Prussia muz. inv. 2021; *Mannus, Erg. Bd. VIII,* 107, pieš. 12b.
34 *Swiatowit,* I, p. 74; M. Ebert, t.p., X, lent. 89b.
35 Prussia muz.; C. Engel, t.p., 1935, p. 253.
36 A. Bezzenberger ir F. E. Peiser, t.p., 22, p. 39.
37 t.p., 23, P. 85.
38 t.p., 21, p. 86.
39 P. Tarasenka, „Kelionė po Žemaitiją", *Klaipėdos Žinios,* 1924.
40 *Trudy X Archeol. Sjezda v Rige 1896 g.,* III, 1900, 51.
41 Mažeikių „Alkos" muz., *Lietuvos Aidas,* 54, 1935.
42 F. V. Pokrovskij, *Archeol. Karta Kovenskoj gub.,* p. 95.
43 W. Szukiewicz, *Poszukiwania Archeologiczni w powiece Lidzkim,* 1907, p. 10, lent. XVI:36.
44 F. V. Pokrovskij, *Archeol., karta Vilenskoj gub.,* p. 71.
45 F. V. Pokrovskij, t.p., p. 50.

* * *

Straipsnio rankraštis nežinomas. Perspausdintas iš *Lietuviškosios Enciklopedijos,* IV, Kaunas, 1936, sk. 780—792; neperspausdinta jo pirmoji dalis, kur rašo apie Europos ir aplamai bronzos, arba žalvario amžių. Buvo šio viso str. ir atskiras atspaudas: J. Puzinas, Bronzos, arba žalvario amžius, 1936, 10 psl.

Perspausdinant taisyta: *in, inmovinis, . . . į, įmovinis, . . . , jietis, . . . į ietis* ir pan. Buvo *Monteliuso,* taisyta į *Monteliaus.* Autoriaus vartoti terminai, k. a. *spiralinių* smeigtų ir kt. palikti, netaisyta į *įvijinių* ir pan., kuriuos visuotinai jau vartojo po 1937 m.

GELEŽIES AMŽIUS

Geležies amžius proistorės laiko tarpas po bronzos arba žalvario amžiaus, kada geležis vartota įvairiems įrankiams bei ginklams dirbti. Jis apima laiką nuo pirmo geležies pasirodymo ligi istorinių laikų pradžios. Kadangi geležis ne vienu laiku pasirodė atskiruose kraštuose ir istoriniai laikai nevisur prasidėjo tuo pačiu metu, todėl ir geležies amž. ilgis įvairiuose Europos kraštuose yra nevienodas. Geležis labai anksti pasirodė Maž. Azijoje. Viename hetitų karaliaus Hattushilio laiške Egipto faraonui Ramzesui II (a. 1275—1250 pr. Kr.) rašoma, kad dabar jis savo sandėliuose geležies neturįs, bet jos atsiųsiąs faraonui tuojau, kai tik jos būsią pagaminta. XII a. pr. Kr. geležis jau buvo paplitusi ir Egipte. To meto sienų tapyboje geležies dirbiniai vaizduojami mėlynai, vietoje anksčiau raudonai piešiamo žalvario. Mikėnų žalvario amžiaus kapuose taip pat aptinkama geležies, bet ji čia vartota tik žalvariniams papuošalams pagražinti. XI a. pr. Kr. geležies dirbinių randama š. ir vid. Italijoje. Kiek vėliau ji paplito Dunojaus kraštuose, o š. Europą pasiekė tarp 750—500 pr. Kr., r. Pabaltijo kraštus a. 500 pr. Kr. Geležies amž. baigiasi Graikijoje a. 800 pr. Kr., Italijoje a. 700, vid. Europoje apie mūsų eros pradžią, š. Europoje ir r. Pabaltijy a. XIII a. Kr. g. Vid. Europoje geležies amž. skirstomas į Hallstatto ir Latėne periodus, š. Europoje į priešromėninį, romėninį, tautų kraustymosi ir vikingų laiko tarpus.

Geležies amž. Lietuvoje dalomas į prieškristinį (500 pr. Kr. ligi Kr. gim.), senąjį (ligi 400 Kr. g.), vidurinį (400—800 Kr. g.) ir naująjį (800—1250 Kr. g.). Prieškristinis geležies amž. yra pats neaiškiausias Lietuvos proistorės laiko tarpas. Lietuvoje ligi šiol terasta keletas šiam laiko tarpui priskiriamų kiek aiškiau datuojamų dirbinių, iš kurių pažymėtinos žalv. antkaklės atriestais trimitiniais galais. Geležinių dirbinių nerasta. Prieškristiniam geležies amž. priskirtina ir r. Aukštaičių piliakalniuose surastos primityvios keramikos ir kaulinių dirbinių dalis. Dėl gerai datuojamų radinių trūkumo sunku spręsti bet kuriuos klausimus ir nustatyti kultūros tolydumą tarp žalvario ir pokristinio geležies amž. Dabar turimi duomenys kalba, kad prieškristiniame geležies amž. Lietuvoje neįvyko tautinių pasikeitimų ir čia gyveno

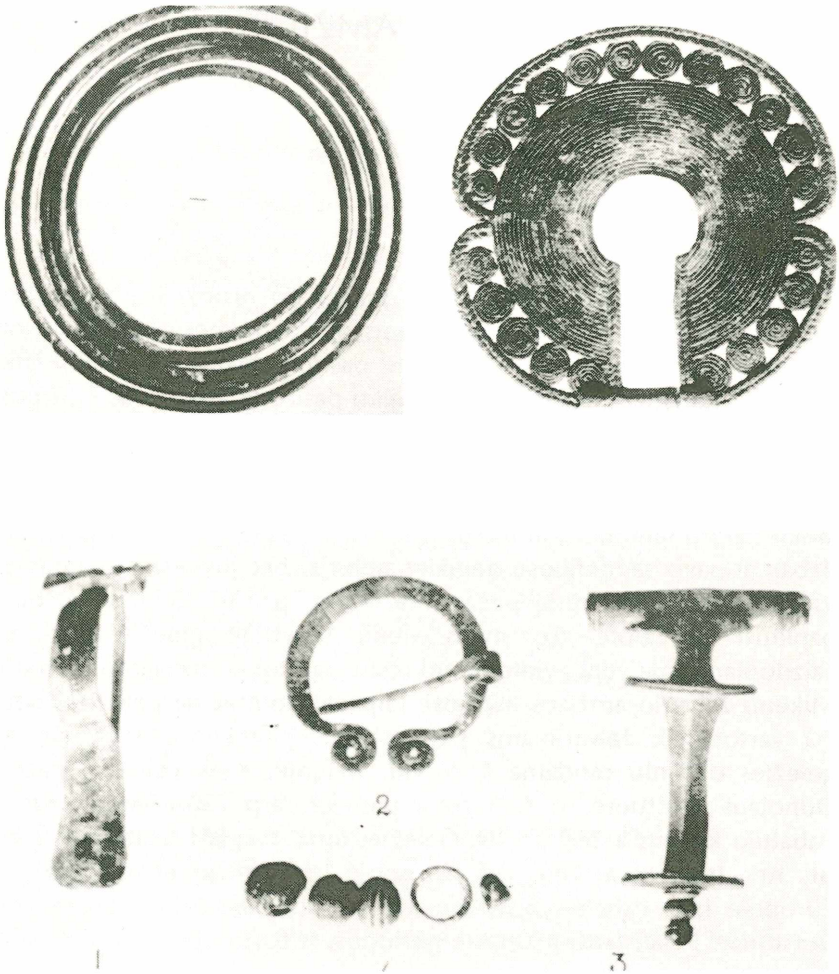

2 pav. Akinė, pasaginė ir smarkiai profiliuota segė

tiesioginiai lietuvių protėviai. Senojo geležies amž. (ligi 400 Kr. g.) pradžioje, ypač nuo II a., Lietuvos ūkiniame ir kultūriniame gyvenime pastebima tam tikrų pagerėjimo reiškinių, o II a. pabaigoje ir III a. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas. Vak., vid. ir š. Lietuvos dalyje pražysta turtinga medžiaginė kultūra. Šis kultūrinis pakilimas iš dalies siejamas su laidosenos pakitimu (į kapus mirusiems pradėta dėti įvairių kasdieniniame gyvenime vartojamų įrankių, ginklų, papuošalų) ir su Romos imperijos kultūra. Technika, menas ir kitos kultūrinės gėrybės iš Romos sparčiai plito ir pasiekė net tolimus kraštus. Prekyba pagyvėjo. Lietuvos gyventojai ėmė santykiauti su Romos imperijos

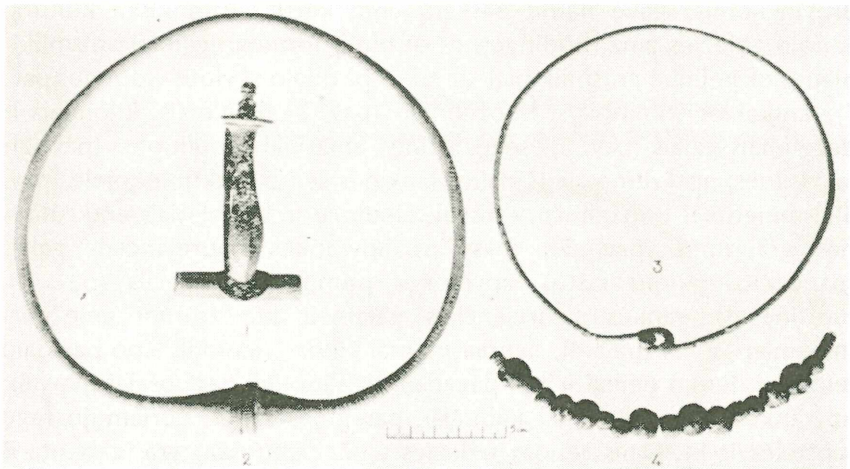

3 pav. Paviekių, Padubysio vls. radiniai

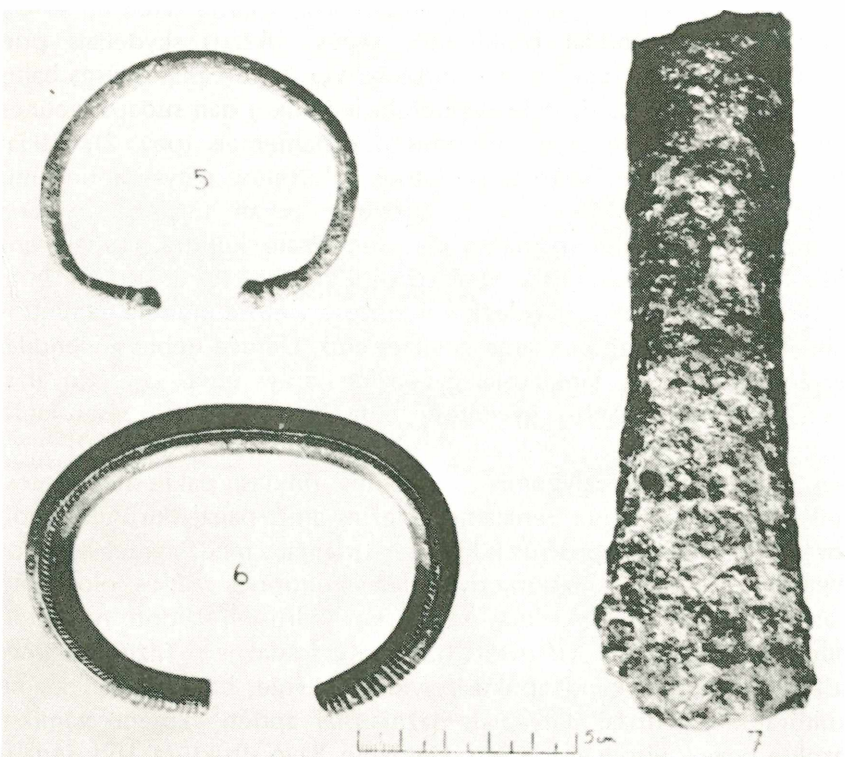

4 pav. Apyrankės ir įmovinis kirvis

provincijomis; gavę naujų paskatų ėmė kurti savarankišką kultūrą. Senojo geležies amž. būdingesnės dirbinių formos: įvijiniai antsmilkiniai, plokšteliniai antsmilkiniai su rakto pavidalo skylute viduryje (pav. 1); antkaklės trimitiniais, buoželiniais (pav. 3), kūginiais, kilpiniais ir dėželiniais galais (pav. 5); segės akinės, smarkiai profiliuotos (pav. 2); laiptelinės, apskritinės ir iš dalies lankinės segės lenktine kojele (pav. 5); smeigtukai buoželiniai, ratiniai, žiediniai ir lazdeliniai; antkrūtininės grandinės (pav. 5); masyvios apyrankės siaurėjančiais galais (papuoštos akiniu raštu), apyrankės pumpuriniais galais (pav. 4), juostinės apyrankės siaurėjančiais galais ir kt.; trumpi geležiniai įmoviniai kirviai (pav. 4), siauraašmeniai kirviai, nedideli lapo pavidalo ietigaliai, lenkti peiliai ir kt., pagaliau emaliuotieji papuošalai (pav. 6): apyrankės, pusapskritiniai kabučiai, pasaginės segės, geriamųjų ragų juostelės ir kt. Dalis senojo geležies amž. papuošalų yra įgabenta iš Romos imperijos provincijų (emaliniai karoliai, emaliuotos segės, sparnelinės segės). Be to, II a. pabaigoje ir III a. pradžioje į Lietuvą pateko nemaža Romos pinigų. Kai kurios radinių formos yra atėjusios iš Prūsų, ypač sembų, notangėnų srities, pvz.; akinės šalutinės prūsų serijos segės, smarkiai profiliuotos segės aukštais skydeliais prie lankelio ir kojelės (pav. 2). Kiti dirbiniai yra bendri platesnėms baltų gyvenamoms sritims. Didelę papuošalų ir įrankių dalį sudaro vietinės kilmės dirbiniai. Jie savo formomis ir ornamentais (pav. 7), aiškiai išsiskiria iš to paties laiko tarpo kitose kultūrinėse srityse aptinkamų radinių. Ypač vak., vid. ir š. Lietuvoje įsigali turtinga ir gana savarankiška, kitų kultūrų įtakos maža tepaliesta, kultūra. Tas savarankiškumas ir kūrybiškumas ypač pasireiškia III—IV a. Krašte būta prityrusių amatininkų. Ir geležis kai kuriose vietose pradėta gaminti iš vietinės balų rūdos. Senajame geležies amž. Lietuva nebuvo vienodai gyvenama (pav. 8); tankiausiai gyvenamos sritys buvo vak., vid. ir š. Lietuva, žymiai mažiau gyventojų būta r. Lietuvoje ir visai maža Užnemunėje. Nevienodas krašto gyvenamumas sietinas su gamtinėmis bei geografinėmis sąlygomis. Sodyboms rinktasi pakilesnės vietos, tinkamos žemės ūkiui. Senajame geležies amž. pagal skirtingas kapų formas, laidojimo papročius ir kiek išsiskiriančius medžiaginės kultūros elementus Lietuvoje išsiskiria dvi didelės kultūrinės grupės: plokštinių kapų ir pilkapių. Plokštiniai kapai, kur mirusieji laidoti nedeginti duobėse, paplitę vak. Lietuvoje, p. vak. Kuršo dalyje ir Tilžės Ragainės srityje. Plokštinių kapų aptikta ir vid. Lietuvoje, bet čia medžiaginė kultūra kiek skiriasi. Pilkapiai, dažniausiai apdėti akmenų vainiku, paplitę beveik visoje vid., š. ir r. Lietuvoje. Savo struktūra, laidosena ir kultūrinių kapų inventoriumi giminingų pilkapių aptinkama p. ir r.

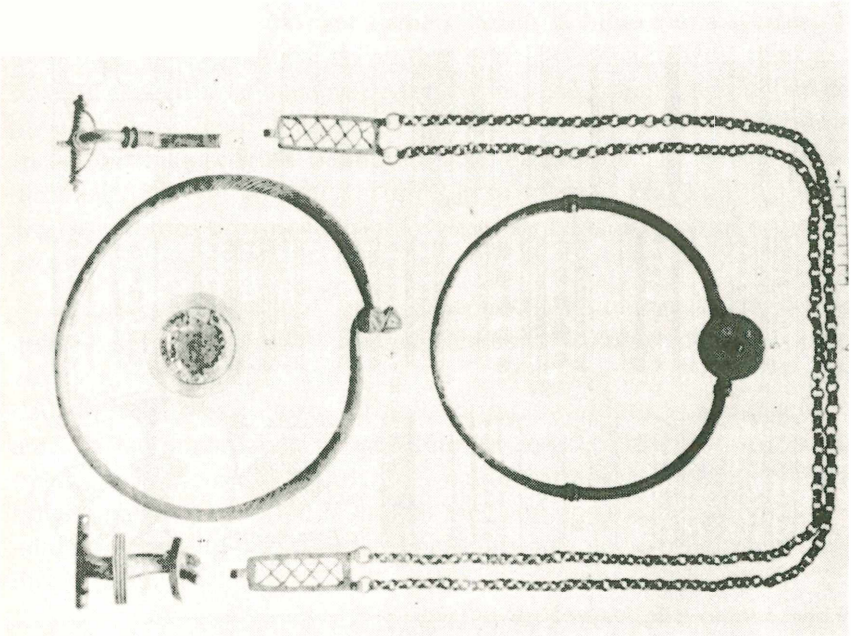

5 pav. Naruišių, Kelmės vls. radiniai

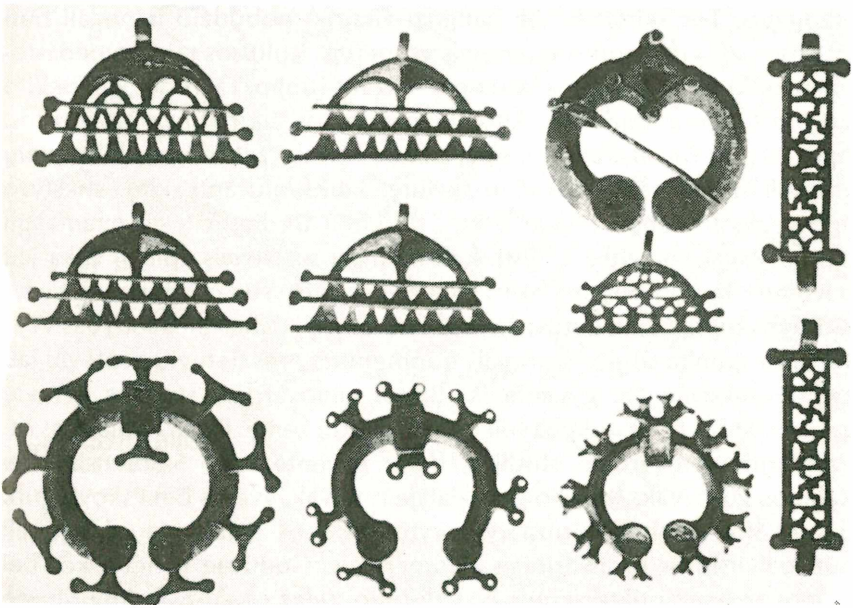

6 pav. R. Lietuvos emaliuoti dirbiniai: kabučiai, segės

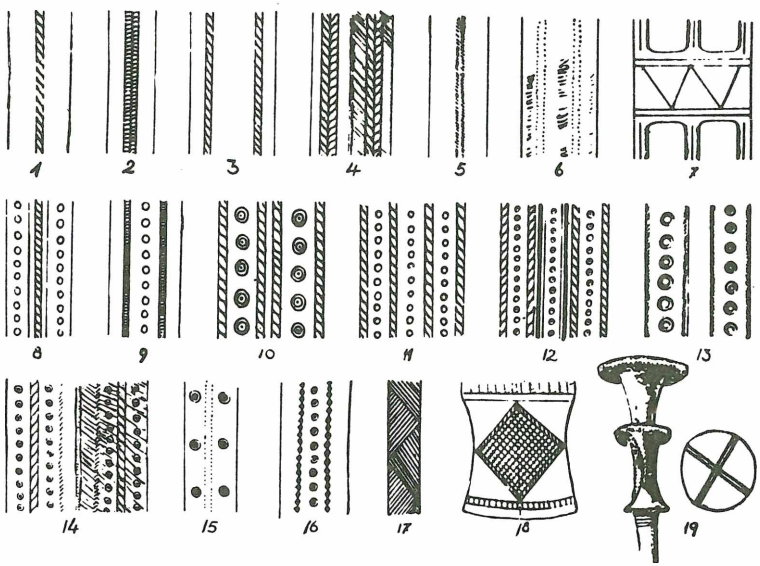

7 pav. Senojo geležies amžiaus raštai

Latvijoje. Nors kapų formos abejose Lietuvos dalyse skiriasi, bet medžiaginėje kultūroje pastebima daugiau siejančių, negu skiriančių elementų. Tos skirtybės yra daugiau vietinio pobūdžio ir negali būti siejamos su skirtingomis etninėmis grupėmis. Kultūros raidoje nepastebima jokio nutrūkimo ar kokio nors staigaus šuolio. Tai rodo, kad nekito šio krašto gyventojai, kad kitos kilmės tautos čia nebuvo įsikūrusios. Apie 200 po Kr. atsirado eilė papuošalų formų (žalvarinių plokštelinių antsmilkinių su rakto pavidalo skylute, šaukštinių antkaklių, ankstyvo tipo segių trikampe kojele ir kt.), būdingų tik lietuvių gyvenamajam plotui. Pagal tat tenka spręsti, kad lietuviai su latviais apie šį laiką jau buvo atskilę nuo bendro baltų kamieno ir kartu sudarė vienalytę tautą. K. Būgos teorija apie lietuvių atsikėlimą iš rytų į dabartines sodybas VI ar VII a. nesutinka su proistoriniais duomenimis, nes lietuvių protėvių jau žymiai anksčiau čia gyventa. K. Būgos vietovardžių studijos lietuvių gyvenamąsias ribas nukelia toli į rytus, į gudų žemę. Pagal naujausias M. Vasmerio vietovardžių studijas, baltų gyventa buv. Smolensko bei Kalugos gub., vak. Minsko gub. dalyje ir p. vak. Tvėrės bei Pskovo gub. dalyje. Šios kalbininkų nustatytos rytinės sienos iš dalies jau dabar gali būti patvirtintos proistoriniais duomenimis. Guduose ir net Okos bei Kamos srityse aptikta senojo ir vidurinio geležies amž. radinių, kurie savo normomis yra giminingi to paties laikotarpio lietuvių ir latvių medžiaginės kultūros dirbiniams.

Žemės ir gyvulių ūkis senajame geležies a. buvo viena svarbiausių ūkio šakų. Iš javų daugiausia auginti rugiai, kviečiai, avižos, miežiai ir soros (Gabrieliškės piliakalnis). Medžioklė, ypač kailinių žvėrių, taip pat buvo paplitusi. Be to, krašte būta nemaža amatininkų, kurie aprūpindavo vietos rinką įvairiais papuošalais, geležies įrankiais, ginklais ir kt. dirbiniais. Prekybinių santykių būta ir su tolimais kitų kultūros sričių kraštais: Romos provincija ir kt. Gyviausi santykiai su Romos imperijos provincijomis yra buvę II—III a.

Vidurinis geležies amž. (400—800 po Kr.). Perėjimas iš senojo į vid. geležies a. nėra buvęs staigus. Lietuvos kultūra plėtojosi pagal ankstyvesnes tradicijas. Vid. geležies a. pradžioje dar aptinkame gana daug medžiaginės kultūros dirbinių formų, paveldėtų iš senojo geležies amž. Tačiau pradedant V a. paveldėtosios atskirų dirbinių formos kinta, nyksta, ir jų vietoje atsiranda visai naujų papuošalų, įrankių ir ginklų tipų. Iš galvos papuošalų labiausiai mėgiami apgalviai, sudaryti iš 2—4 eilių suvertų įvijų, perskirtų lietinėmis įvairaus pločio ir ilgio plokštelėmis (9 pav.).

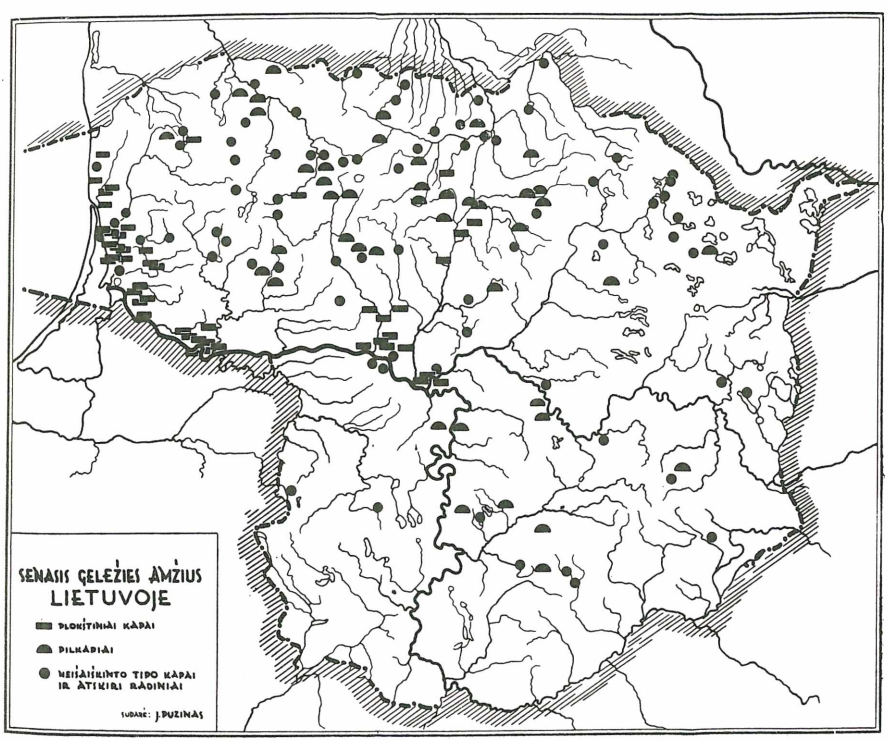

8 pav. Senasis geležies amžius Lietuvoje

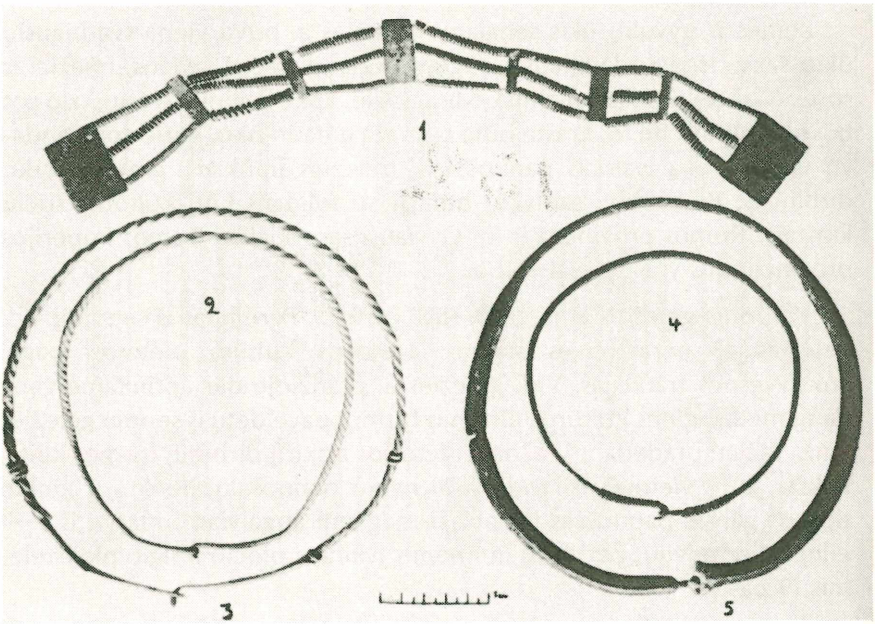

9 pav. Vid. geležies amž. apgalvis ir antkaklės

Prie paveldėtųjų antkaklių priskirtinos: šaukštinės, dėželinės antkaklės kūginiais ir viela apvyniotais galais. Paminėtų tipų antkaklės vid. geležies a. yra kiek pakitėjusios: šaukštinių antkaklių užsegamoji dalis padidėjusi; dėželinėse antkaklėse ant užsegamosios dalies vietoje vienos dėželės uždedamos net kelios apvalios išgaubtos plokštelės; kūginių antkaklių kūgiai darosi žymiai aukštesni, vidurinioji lankelio dalis kartais būna net išplota; antkaklės viela apvyniotais galais yra žymiai storesnės ir ant jų uždedami profiliuoti žiedeliai. Be paveldėtų antkaklių tipų atsiranda ir tokių, kurioms prototipų nevisada aptinkama senajame geležies a., pvz. antkaklės plonėjančiais viela apvyniotais galais (9 pav.), storėjančiais užkeistais galais, pergniaužtiniais arba facetuotais galais, suktinės antkaklės (9 pav.), antkaklės plokščiais bei plokščiais užkeistais galais ir kt. Antkaklės plonėjančiais viela apvyniotais galais, storėjančiais užkeistais galais ir pergniaužtiniais galais dažniausiai yra sidabrinės.

Segių formos labai įvairios. Bene labiausiai paplitusios yra lankinės žieduotosios segės (10 pav.), išriedėjusios iš senojo geležies a. lankinių segių lenktine kojele. Pažymėtinos ilgakojės lankinės segės lietine užkaba, kryžmine kojele, lankinės laiptelinės segės (11 pav.), žvaigždžiakojės, skliutakojės, lankinės segės trikampe kojele (12 pav.) ir lankinės segės gyvulio kojele. Iš pradžių čia paminėtų tipų segės buvo grakščios,

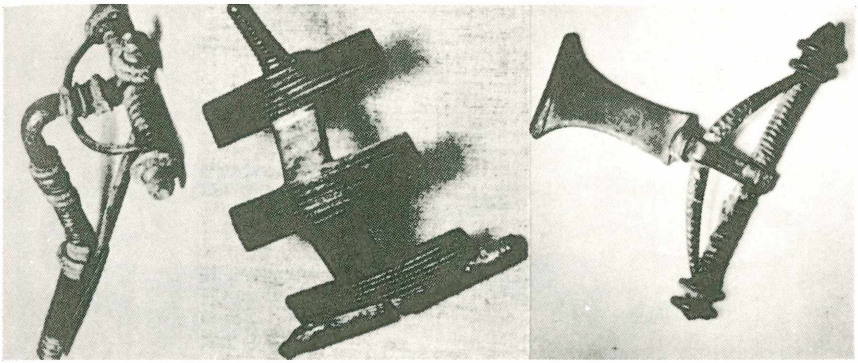

10-12 pav. Žieduotoji, lankinė laiptelinė ir trikampe kojele segės.

nedidelės, bet vėliau suplokštėjo ir sumasyvėjo. Vid. geležies a. smeigtukų tipai: smeigtukai nuokamienėmis ir apvalainėmis buoželėmis, rateliniai, žiediniai, trikampiai, kiaurakryžmiai smeigtukai. Be juostinių apyrankių, papuoštų skersiniais brūkšniais, smulkiu sieteliu, dantiniu raštu ir kt., ypač buvo paplitusios storagalės apyrankės platėjančiais galais ir masyvios apyrankes trikampe iškyla per vidurį (14 pav.).

Iš įrankių pažymėtini: ilgos ir storos adatos, paplokšti apskriti akmeniniai ir moliniai varpsteliai, geležinės ylos, akmeniniai skiltuvai, ilgi keturkampio pjūvio galąstuvėliai, tiesūs peiliai ir pjautuvai maždaug šių dienų pavidalo ir atriestu galu ietigaliai dažniausiai yra ilgi, platūs, dažnai įlinkusiomis šoninėmis briaunomis ir gana ilga įmova. Įmoviniai

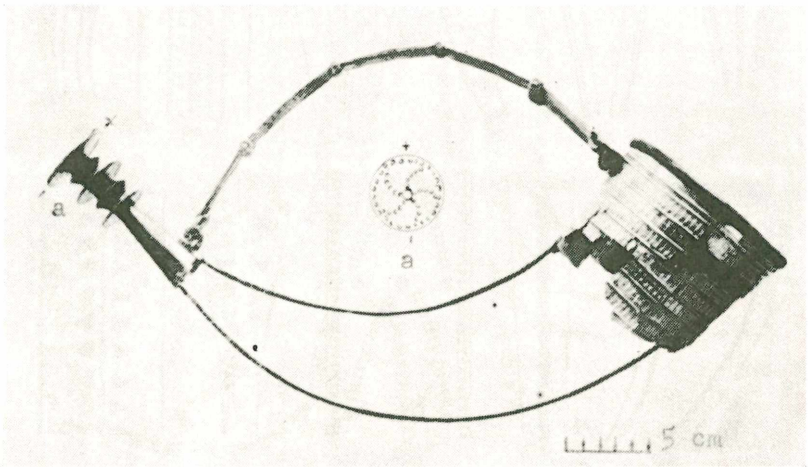

13 pav. Geriamasis ragas iš Pašušvio, Krakių vls.

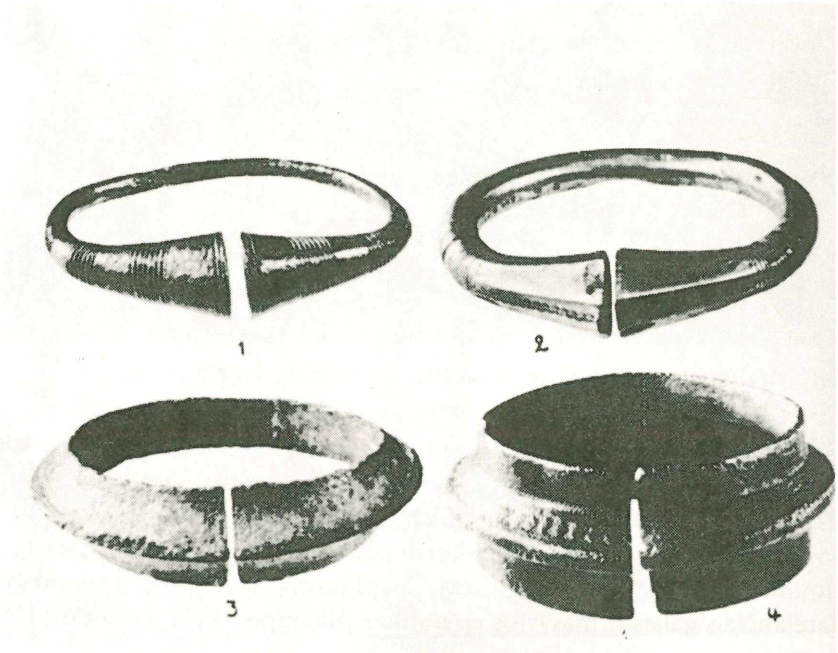

14 pav. Vid. geležies amžiaus apyrankės

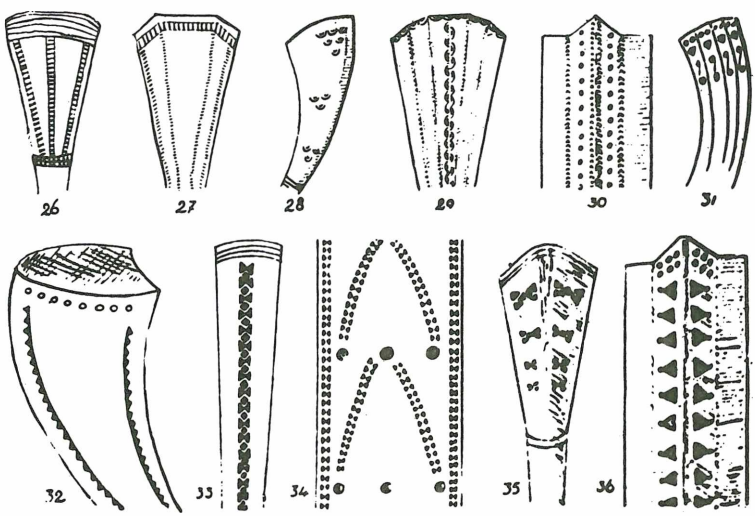

15 pav. Vid. geležies amžiaus raštai

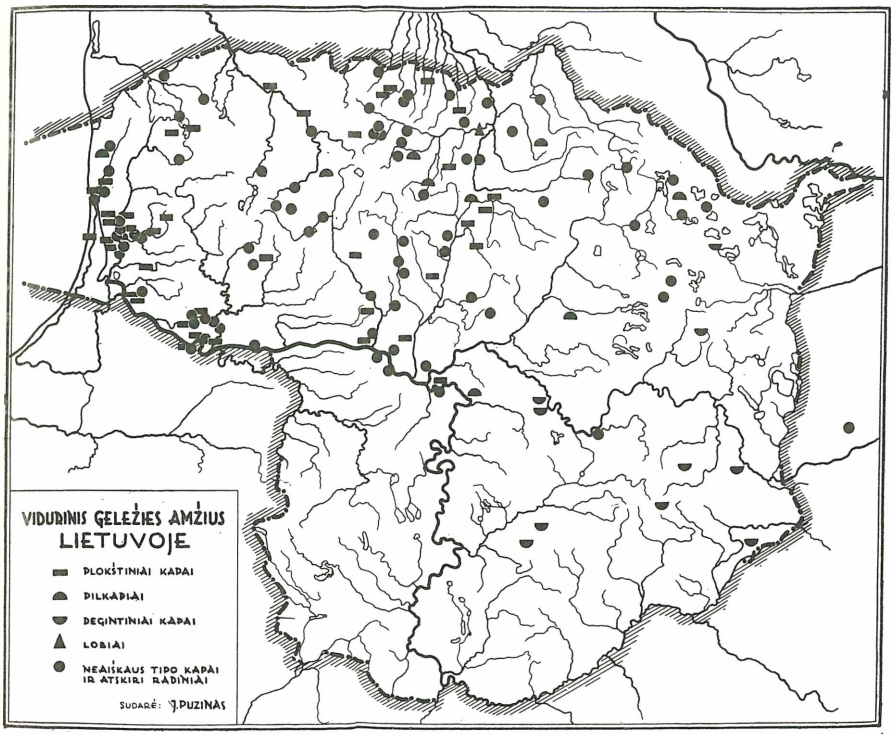

16 pav. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje

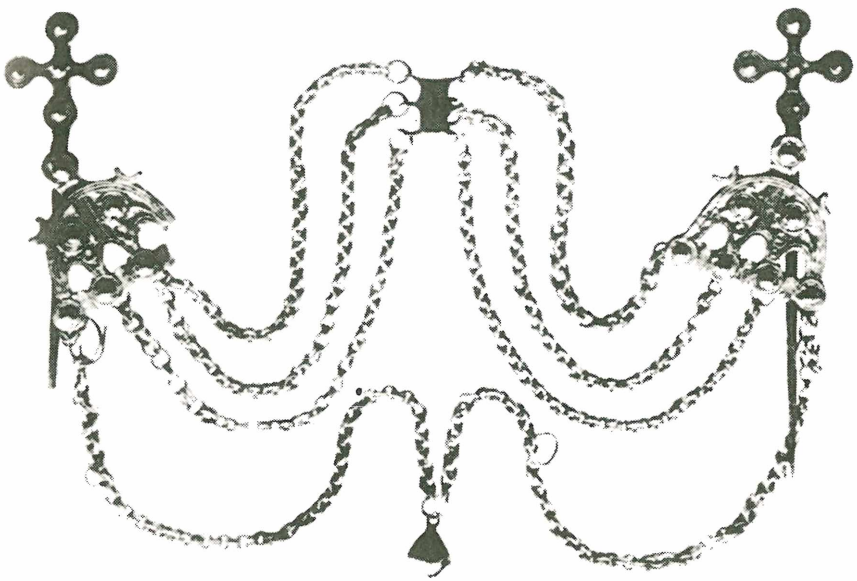

17 pav. Antkrūtininės grandinėlės iš Papilės

kirviai yra žymiai ilgesni ir platesniais ašmenimis negu sen. geležies amž. Siauraašmeniai kirviai labiausia paplitę r. Lietuvoje. Apskritai, vid. geležies a. radinių formos yra įvairios, ornamentų motyvai taip pat įvairesni. Be anksčiau sen. geležies amž. vyravusio įkartinio, akinio ir dantinio rašto jau susiduriame su pintiniu, kryžiniu, trikampiniu, žvaigždiniu ir kitais geometriniais raštais (15 pav.). Tačiau medžiaginėje kultūroje pastebimas tam tikras sustingimas, atskirų dirbinių formų išsigimimas. Tat greičiausiai sietina su didžiuoju tautų kraustymusi vak., p. ir vid. Europoje. Sugniužus Romos imperijai ir tautoms keliantis iš vienos vietos į kitą, nusilpnėja ir pagaliau visai nutrūksta anksčiau buvę gana gyvi baltų prekybiniai santykiai su buv. Romos provincijomis. Nutrūksta ryšiai ir su žem. Pavisliu, iš kur taip pat gauta tam tikrų kultūrinių paskatų. Lietuvių kultūra, negaudama naujų kultūrinių akstinų, liko labiau izuoliuota ir ėmė stingti.

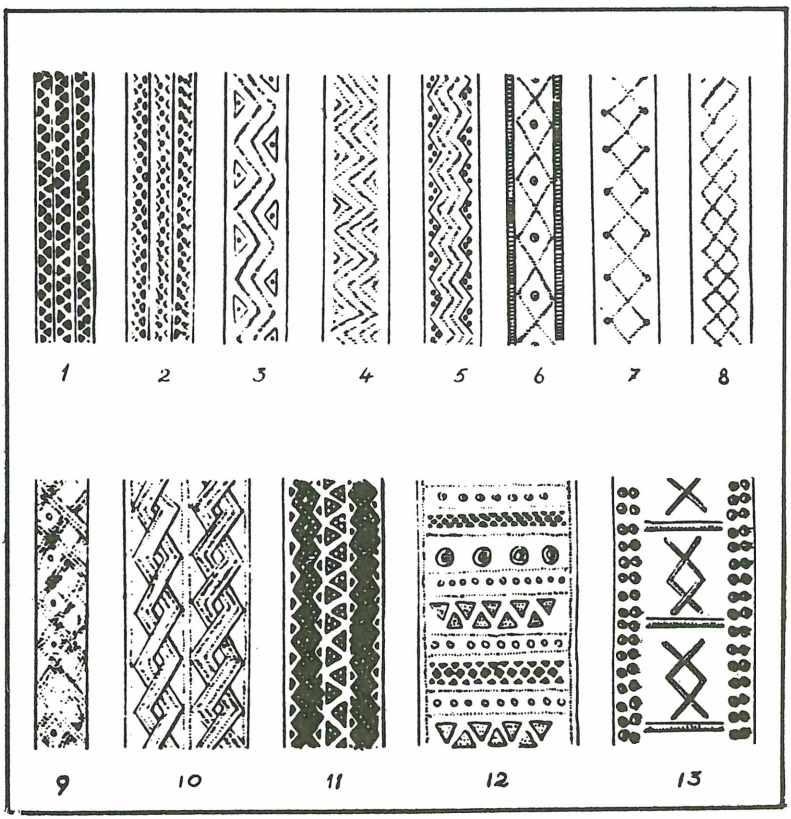

18 pav. Naujojo geležies amžiaus raštai

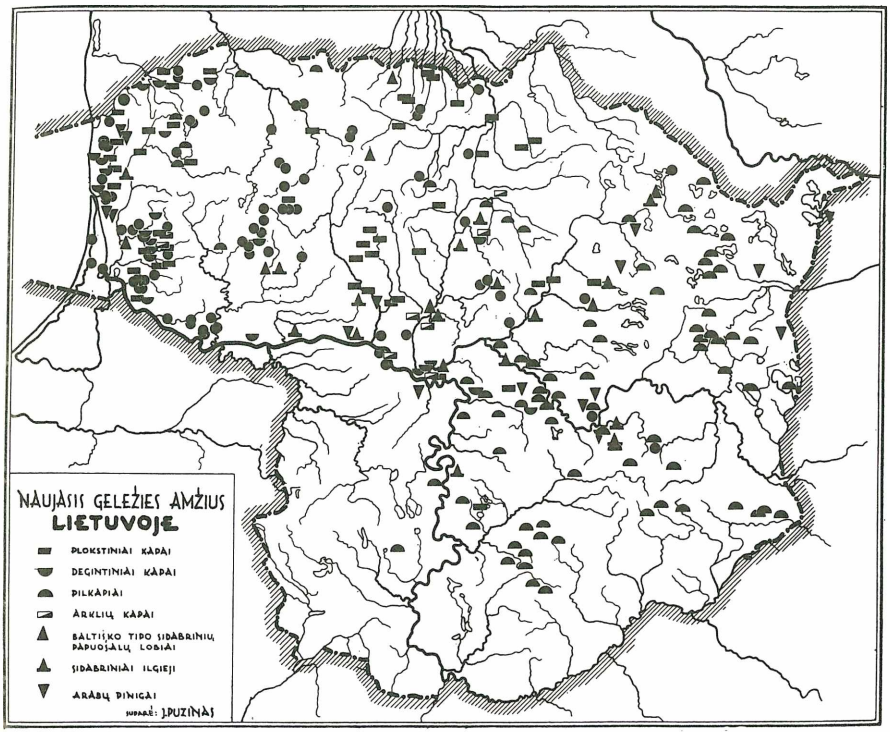

19 Naujasis geležies amžius Lietuvoje

Lietuvos kultūra vid. geležies amž. kaskart vis labiau diferencijuojasi. Lietuvoje jau ryškiau apčiuopiamos bent kelios nevienodo dydžio sritys, išsiskiriančios laidosena ir tam tikromis medžiaginės kultūros skirtybėmis (16 pav.). Vak. Lietuvoje senosios tradicijos tęsiamos, mirusieji tebelaidojami nedeginti plokštiniuose kapuose, medžiaginėje kultūroje aptinkama nemaža dirbinių tipų, paveldėtų iš sen. geležies amž. Daugelis radinių sieja vak. Lietuvos kultūrą su sembų notangėnų sritimi. VII—VIII a. pajūryje ir abiejose žem. Nemuno pusėse pražysta turtinga kultūra; ši sritis tampa gana stipriu kultūriniu centru ir lyg tarpininku tarp vakarinių ir rytinių baltų. Maždaug palei šių dienų rytinę žemaičių sieną susiduriame su mišria kultūra, kur kryžiuojasi vak., vid. ir š. Lietuvai būdingi medžiaginės kultūros elementai. Kėdainių, Kauno ir iš dalies Šiaulių bei Panevėžio aps. išsiskiria kiek skirtinga vid. Lietuvos kultūrinė grupė. Čia jau pačioje vid. geležies amž. pradžioje pranyksta pilkapiai ir mirusieji laidojami plokštiniuose kapuose. Tik į š. ir š. vak. nuo Panevėžio dar aptinkame pilkapių. Nors laidosena vid. ir vak. Lietuvoje yra beveik vienoda, tačiau medžiaginėje kultūroje pastebime

nemaža skirtybių. Vid. Lietuvoje daugiausia aptinkame vietinės kilmės, grynai lietuviško tipo dirbinių: šaukštinių antkaklių, keturkampių kabučių, papuoštų metaloplastiniu būdu, lankinių segių aukštu ir paplokščiu lankeliu, pjautuvų atriestais galais ir kt. Mūšos upyne, nuo Latvijos sienos maždaug lanku Akmenė — Šiauliai — Rozalimas — Pumpėnai — Biržai susiduriame su skirtinga kultūrine grupe, kurios tęsinį sutinkame Žiemgaloje. Šioje srityje V—VI a. pilkapiai plokštėja, pranyksta ir jų vietoje įsigali plokštiniai kapai. Šiai kultūrinei grupei būdingi papuošalai: antkaklės apvalainiais užkeistais galais, suktinės antkaklės, kurių vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu, smeigtukai apvalainėmis ir nuokamienėmis buoželėmis, rateliniai, žiediniai ir trikampiai smeigtukai, masyvios apyrankės trikampe iškyla per vidurį ir kt. Ši grupė priskiriama žiemgaliams.

Vilniaus krašte mirusieji deginami ir laidojami pilkapiuose. Kultūra gana konservatyvi, vietinė geležies pramonė gerokai paūgėjusi. Radinių tipai labai giminūs su vid. Lietuvos radiniais. Visos čia suminėtos skirtingos kultūrinės grupės greičiausia priskirtinos atskiroms kiltims: kuršiams, žemaičiams, žemgaliams, aukštaičiams ir kt. Nors atskirose krašto dalyse ir pasireiškia tam tikra kultūrinė diferenciacija, tačiau bendrasis kultūros atspalvis visur aiškiai iškyla. Taip pat aiškiai pastebimas kultūros tolydumas dvasinėje ir medžiaginėje kultūroje. Visa tat rodo, kad čia ir toliau tebegyvena ta pati etninė grupė, tik jau kultūriškai skylanti į atskiras kiltis. Rytinė lietuvių ir latvių protėvių siena kinta. Dalis mūsų giminės narių slavų stumiama traukia į vakarus, kita dalis — suslavėja.

Naujasis geležies amž. (800—1250 po Kr.) paskutinysis pastarosios kultūros raidos laiko tarpas. Atskiros lietuvių giminės kiltys iškyla istoriniuose šaltiniuose, bet daugiausia medžiagos jų kultūrai pažinti suteikia radinių turtingi kapinynai ir gausūs piliakalniai. Medžiaginė kultūra naujame geležies a. buvo aukštai pakilusi. Papuošalų ir šiaip dirbinių formos įvairios, puiki darbo technika, ornamentai stilingi, be geometrinių raštų motyvų (17 pav.), ypač įsigali pintinis raštas (18 pav.). Ornamentai komponuojami juostomis ir grupėmis. Apyrankių ir segių galai gražinami stilizuotomis gyvulių galvutėmis (20 pav.).

Naujajame geležies a. kraštas gyvenamas gana vienodai (19 pav.). Jaučiamas gyventojų padaugėjimas Vilniaus krašte ir Užnemunėje. Kultūra nėra vienalytė. Vak. Lietuvoje ir Nemuno žemupyje susiduriame su viena iš turtingiausių ir kūrybingiausių kultūrų visame baltų gyvenamame krašte. Šios srities kultūrai kilti yra padėjusi puiki geografinė padėtis ir pagyvėjusi prekyba, kuri ėjo iš mūsų ir Kuršo pajūrio į Skandinaviją, ypač Gotlandą, Estiją ir net Suomiją. Dirbinių

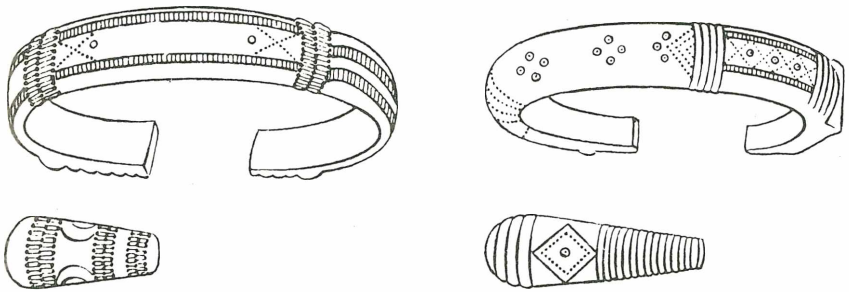

20 pav. Apyrankės galviniais galais iš Pryšmančių

formos dažniausia yra sunkios ir masyvios. Iš pradžių vyrauja kiek pakitusios ankstyvesnių laikų dirbinių formos (masyvios žieduotosios segės, lankinės laiptelinės segės, lankinės segės ilga gyvuline kojele, kryžminiai smeigtai ir kt.), bet šalia atsiranda ir naujų formų: vytinių (iš 2—3 vielų) antkaklių kilpiniais galais, apskritinių segių, pasaginių segių vyniotais, aguoniniais, keturkampiais, daugiakampiais (21 pav.), storėjančiais ir gyvuliniais galais, smeigtukų trikampe skylėta galvute, įvijinių apyrankių susiaurintais ir suplokštintais galais, masyvių trikampio bei daugiakampio pjūvio apyrankių, apyrankių galviniais galais, geriamųjų

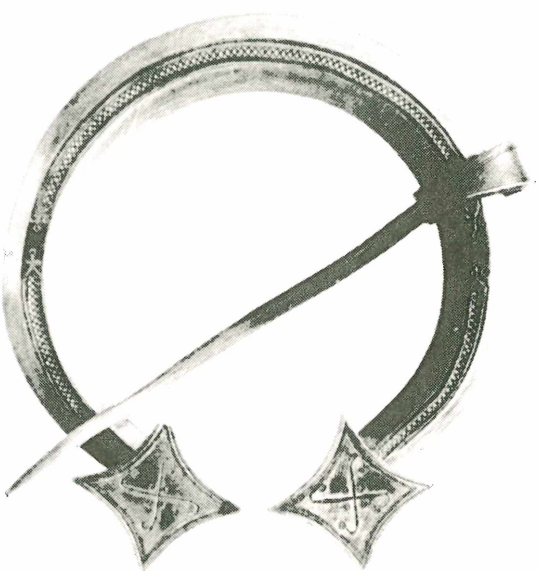

21 pav. Pasaginė segė

ragų, gana daug ilgų ir siaurų ietigalių, kalavijų ir kt. Vikingų kultūros įtaka labai ryškiai juntama.

Kapų formos įvairios. Plokštiniai griautiniai kapai, kurie čia buvo įsigalėję visuose geležies amž. tarpuose, nepranyksta ir dabar, tačiau nuo XI a. pradžios įsigali žmonių deginimo paprotys. Laidosena degintiniuose kapuose nevienoda: vienur mirusieji deginti kartu su papuošalais, ginklais ir kitais priedais, kitur mirusiųjų kultui skirtieji daiktai buvo tyčia laužomi ar lankstomi, dar kitur sveiki daiktai sudedami degintų kaulų viršuje ir apačioje. Be to, vak. Lietuvos dalyje ir Kurše (Latvijoje) mirusiems į kapą dažnai vietoje tikrų gyvenime vartotų papuošalų ar įrankių dėta miniatūrinių molinių puodukų, geležinių kirvukų, skiltuvų, pjautuvų, pasaginių segių ir kt. Pagaliau susiduriama ir su arklių kapais.

Vidurio Lietuvoje mirusieji laidojami plokštiniuose griautiniuose kapuose, tik palei Kauną, vietomis palei Nevėžį, aptinkama ir degintinių kapų. Čia taip pat susiduriama su gana dideliais arklių kapinynais. Radinių formos šioje srityje kiek skirtingos. Čia randama antkaklių užkeistais keturkampiais galais, didelių įvairių tipų pasaginių segių, masyvių apyrankių galviniais galais ir kt. Apskritai čia apstu ir vakarinei kultūrinei sričiai būdingų dirbinių. Mūšos upyne ir naujajame geležies a. susiduriame su žiemgalių kultūrinei grupei būdingais dirbinių tipais.

Rytų Lietuvoje ir visame Vilniaus krašte mirusieji tebelaidojami kaip ir anksčiau pilkapiuose, dažniausia deginami. Iš papuošalų paminėtinos antkaklės plokščiais užkeistais galais, vytinės antkaklės keturiais kūgeliais gale, siauraašmeniai ir plačiaašmeniai kirviai ir kt. Be to, pilkapiuose randama arklių kapų. Vilniaus kr. palei dabartinę gudų sieną ir Latgaloje juntama slavų ekspansija. Kai kuriose vietose susiduriama net su slavų (krivičių ir dregovičių) kapinynais.

W. Antoniewicz, „Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej". *Wilno i ziemia Wileńska,* I, 1930, p. 103—123; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte,* XIII, 129, p. 29—32; C. Engel, *Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes,* 1931; H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, 1938; V. Nagevičius, „Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VII—XIII amž." *Senovė,* I, 1935, p. 1—124; J. Puzinas, „Naujausių proist. tyr. duomenys", *Senovė,* IV, 1938, p. 123—303; t.p., *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen,* 1935; A. Spicyn, „Litovskija drevnosti". *Tauta ir Žodis,* III, 1925, p. 112—171; E. Šturms, „Lietavas aizvēsture". *Latviešu Konversācijas Vārdnīca,* 95, p. 24191—24222; P. Tarasenka, *Lietuvos archeologijos medžiaga,* 1928.

* * *

Rankraštis nežinomas. Perspausdinama iš *Lietuviškoji enciklopedija,* VIII, 1939 autorinio atspaudo: Dr. J. Puzinas, *Geležies amžius,* Kaunas, 1939, p. 1—6.

BIRŽŲ APSKRITIES PRIEŠISTORINIAI LAIKAI

Priešistoriniais laikais Biržų aps. buvo gana tankiai gyvenama, ypač jos rytinė ir pietinė dalis. Iš dabartinės apskrities vidurio ir šiaurinės dalies lig šiol žinoma mažiausia radinių ir archeologinių vietų. Patys seniausieji Biržų aps. archeologiniai paminklai siekia jaunesnįjį akmens amžių arba neolitą (maždaug 2500—1500 pr. Kr.). Neolito kultūros paminklų, įvairių tipų ir formų akmens kaltų, kirvių, koplų, buožių kr kt., lig šiol surasta gana daug. XIX a. viduryje E. Tiškevičius yra padovanojęs Vilniaus muziejui 455 akmens dirbinius, surinktus Biržų apylinkėse. Dabar žinoma per 80 akmens kirvukų, surastų įvairiose Biržų aps. vietose (iš jų Biržų muziejuje yra 59, Kauno miesto muziejuje — 3, archeologinėje literatūroje ir Kauno miesto muziejaus archyve įregistruota 18 kirvukų). Nei keramikos, nei kapų bei sodybų lig šiol neužtikta.

Iš radiniais neturtingo Lietuvos žalvario amžiaus (maždaug 1500—500 pr. Kr.) Biržų aps. lig šiol surasti 9 radiniai septyniose vietose. II-jam Montelijaus periodui tenka priskirti rytų baltų tipo žalvariniai kirviai, surasti Peikštenių k. žvyrduobėje (ūkin. J. Dagio nuosavybėje), Kirkilių k. (ž. nr. 2) ir nežinoma radimo vieta Biržų aps.(ž. nr. 1). III-jam Montelijaus periodui priklauso Nortikėnų (Nortycken, Rytų Prūsuose) tipo žalvarinis kirvukas iš Salamiesčio. IV-jam Montelijaus periodui ar kiek vėlesniam laiko tarpui priskiriamas Vaškų lobis, surastas moliniame puode ir susidedąs iš žalvarinio kirvio Haličo tipo (ž. nr. 3), kirvio su tūtele Mälaro tipo (ž. nr. 4) ir miniatiūrinio žalvarinio durklo (ž. nr. 5, plg. M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, XIII, p. 7, 4 d-f). Lobį prieš keliasdešimt metų nupirko švedų archeologas Oskaras Montelius Stockholmo muziejui (inv. nr. 6565: 14—16). Naujajam žalvario amžiui (VI-jam Montelijaus periodui) priklauso žalvarinis kirvukas ir įselė, surastas Inkūnų k., Vabalninko val. (ž. nr. 6). Be to, apie 1880 Nadiejiškių k. ūkininko Petro Vedlūgos lauke buvo surastas žalvarinis kirvukas ir perduotas Tiškevičiaus Astravos dv. valdybai. Deja, tikslesnių žinių apie šį radinį neturime, todėl negalime jo ir datuoti.

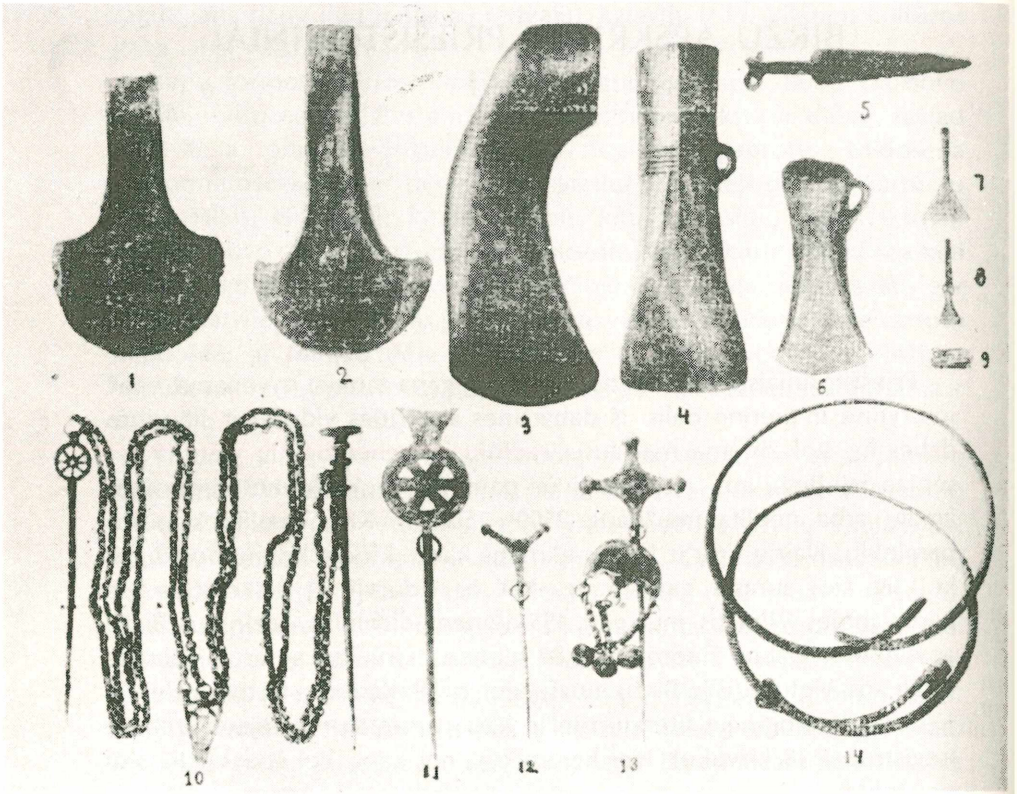

Archeologinių Biržų aps. radinių tipai: Zalvario amž. radiniai: 1 radimo vieta nežinoma, 2 Kirkilų k., Biržų vls., 3-5 Vaškai, 6 Inkūnų k., Vabalninko vls. Geležies amž. radiniai: 7-10 Skrebiškių k., Papilio vls., 11-14, Degesių k. Vaškų v. 3-5 yra Stockholmo muz. 6 - Biržų muz., kiti — Panevėžio muz.

Daugumas Biržų apsl. žalvario amžiaus radinių yra vietinio pobūdžio, tik Vaškų lobis yra Skandinavijos ir rytų Rusijos kilmės. Žalvario amžiaus kultūra Biržų aps., kaip ir kitose Lietuvos vietose, greičiausia truko iki mūsų eros pradžios.

Daugiausia priešistorinių laikų kultūros paminklų turime iš geležies amžiaus. Iš šio periodo žinoma ne tiktai atskirų atsitiktinai surastų radinių, bet nemaža akmenimis apdėtų kapų, piliakalnių ir kt. paminklų. Prieškristinis geležies amž. Biržų aps. lig šiol nėra davęs jokių radinių. Tik pirmaisiais amžiais po Kr., kada ir visoje Lietuvoje išsiplečia turtinga ir įvairi geležies amžiaus kultūra, ir Biržų aps. randame tos kultūros liudytojų.

Iš pradžių vyrauja laidojimo būdas akmenimis apdėtuose kapuose, pilkapiuose, o tautų kraustymosi laiko tarpu pilkapiai nyksta ir jų vietą

užima lygūs kapai. Kapuose segių (fibulų) randama labai maža. III—IV a. po Kr. charakteringi radiniai iš griautinio kapo, atkasto Skrebiškių k., Papilio vls. Čia surasta gražiai ornamentuotų apyrankių, trikampės formos kabučių (pav. 7 ir 8), spiralinių žiedų (pav. 9) ir krūtinės papuošalų (pav. 10). Degesių k. (Vaškų vls.) kapinynas yra davęs viduriniojo ir vėlybojo geležies amž. pradžios radinių: smeigtukų su ratine, trikampe ir kryžmine galvute (pav. 11, 12, 13), antkaklių (pav. 14), krūtinės grandinėlių su kryžminiais smeigtukais, lankinę segę su gyvuline kojele ir kt. (žr. Biržų muz. inventorių).

Viduriniajam geležies amžiui tenka priskirti Migonių k., Pasvalio vls. sidabrinių antkaklių radinys. Užtikta Biržų aps. ir papuošalų dirbtuvių pėdsakų. 1931 m. ariant Migonių k. lauke surasta žalvario žaliavos (pusantros lazdelės) ir nebaigtų dirbti apyrankių, segė ir kt. (radiniai Biržų muz.). Piliakalnių Biržų aps. lig šiol suregistruota 22. Žinoma ir keli pylimai. Apskritai reikia pažymėti, kad kultūriškai, kiek matyti iš dabartinės medžiagos, Biržų aps. tenka priskirti prie vid. Lietuvos kultūros provincijos. Tosios kultūros tęsinį galima stebėti ir peitų-rytų Latvijoje.

Schriften der Physik-Okonom. Gesellschaft Königsberg, XXVIII, p. 12 ir XXIX, p. 25; M. Ebert, *Reallexikon d. Vorgeschichte,* XIII, p. 7, lent. 4 d—f; *Trudy X arch. sjezda v Rige, 1886,* III, 1901, p. 51.

* * *

Perspausdinama iš *Lietuviškoji Enciklopedija,* III, 1935 atspaudo Ištaisyta: „jaunesnįjį" akmens amž. į „naująjį", ir „kirvio su tūtele" į „įmovinis kirvis" kaip pats autorius vėliau visuotinai jau rašė, bet dar palikta netaisius „kopla", nors vėliau jau vartojo dažniau tik kaplys.

BRĖSLAUJOS APSKRITIES PRIEŠISTORINIAI LAIKAI

Brėslaujos aps. yra gana turtinga įvairiais archeologiniais paminklais, tik jie maža teištirti. Daugumas radinių, esančių Vilniaus ir Kauno muziejuose, yra atsitiktinai surasti, tik maža dalis yra kilusi iš F. V. Pokrovskio, T. Daugirdo, L. Krzyvickio ir kun. J. Žiogo kasinėjimų, atliktų XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Daugiausia senovės paminklų užtinkama Rimšės, Drūkšių ir Brėslaujos vls., mažiausia pietinėje Brėslaujos aps. dalyje.

Patys seniausieji Brėslaujos aps. archeologiniai radiniai siekia *naująjį akmens amžių* (maždaug 2500—1500 pr. Kr.). Šios kultūros įvairių tipų ir formų akmens kirvukų surasta gana daug Apse, Belmonte, Brėslaujoje, Drūkšiuose, Ežeriškiuose, Gaidėje, Gerkonyse, Knežinoje, Koloniškiuose, Magučiuose, Mūraviankoje, Morozuvkoje, Niurvėnuose, Pažemiškiuose, Rimšėje, Tumeline, Vidžiuose, Vyšniave ir kt. Ypač Drūkšių apl. turtingos šios rūšies radiniais.

XIX a. antroje pusėje Vladimiras Plateris buvo padovanojęs Vilniaus muz. 100 akmens kirvukų, „surastų Belmonto dv. pilkapiuose". Tačiau šių radinių metriką tenka labai kritiškai vertinti, nes akmens kirvukų pilkapiuose lig šiol nesurasta ne tiktai Belmonto apylinkėse, bet ir šiaip Lietuvoje. Greičiausia Plateris bus surinkęs tuos kirvukus ne tik Belmonto apylinkėse, bet ir kitose vietose už Brėslaujos aps. ribų; tų akmens kirvukų formos yra labai įvairios. Čia be paprastų darbo kirvių su skylute kotui (plokščių storapentinių kaltų), randama ir labai gražaus darbo kovos kirvių. Ypač jų tarpe išsiskiria vėlybieji, vadinamosios laivinių kirvių kultūros atstovai, kalbą apie santykius su vidurinės Rusijos Fatjanovo kultūra. Šie gražūs kovos kirviai yra jau iš pereinamojo laiko tarpo tarp akmens ir žalvario amž.

Apie kultūrinį ir dvasinį Brėslaujos aps. akmens amž. žmogaus gyvenimą, iš tų nesistemingai ištirtų atsitiktinių radinių nedaug ką sužinome. Greičiausia šio krašto gyventojai ilgai buvo medžiotojai ir žvejai, nes seniausiame lig šiol žinomame Brėslaujos aps. Dūkšto piliakalnyje, kur buvo surasta akmens kirvių ir visokių kaulo dirbinių, neužtikta jokių grūdų pėdsakų, o tik sumedžiotų gyvulių (šerno, bebro, elnio) kaulų. Nežinoma ir šio laiko tarpo kapų, to geriausio šaltinio

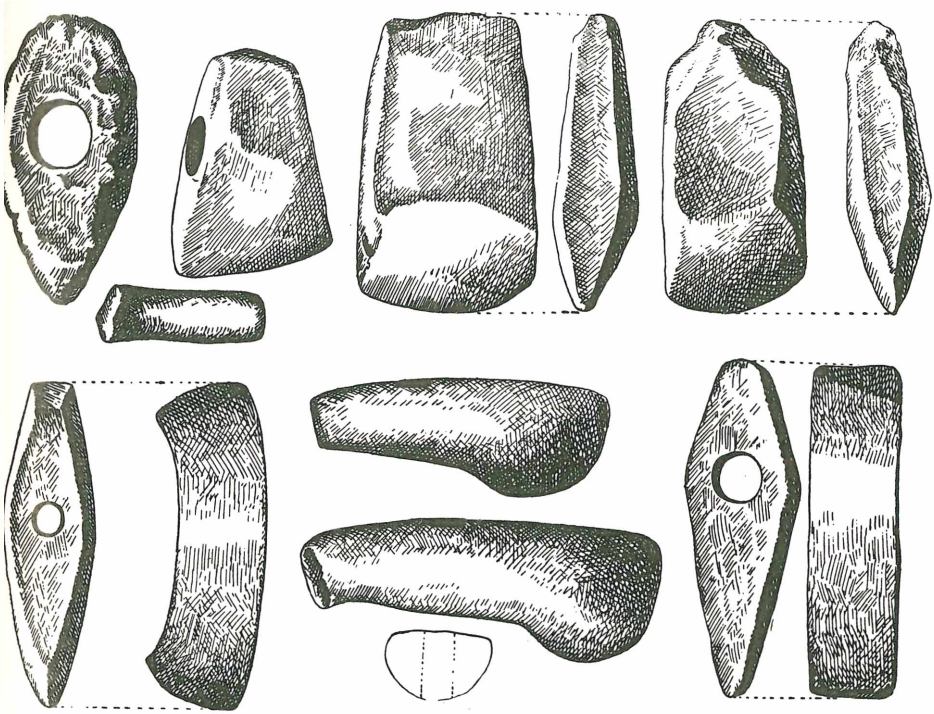

Brėslaujos aps. akmens amž. radiniai

žmonių dvasiniam gyvenimui pažinti. Beje, kun. J. Žiogas Niurvėnų kalne (apie 5 km nuo Drūkšių) po akmenų eile tarp nedegintų supuvusių kaulų buvo suradęs perdaužtą akmens kirvio pentį. Bet ar čia iš tikro turime reikalo su kapu, tenka labai paabejoti.

Iš *žalvario amžiaus* (maždaug 1500—500 pr. Kr.) Brėslaujos aps. lig šiol nesurasta nė vieno aiškaus radinio. Reikia spėti, kad akmens amž. kultūra šiose apylinkėse užsitęsė ligi pat mūsų eros pradžios. Žymi kaulo dirbinių dalis, surasta Dūkšto piliakalnyje, priskirtina prieškristiniam laiko tarpui.

Pirmaisiais amžiais po Kr., išsiplėtus turtingai metalų kultūrai Lietuvoje, ir Brėslaujos aps. užtinkame nemaža tos kultūros pėdsakų. Ypač vidurinis ir naujasis geležies amž. yra atstovaujamas didesniu priešistorinių laikų paminklų skaičiumi. Gražiausios medžiagos iš senojo (0—400 po Kr.) ir vidurinio geležies amžiaus (400—800 po Kr.) yra davę T. Daugirdo kasinėtieji Dūkšto pilkapiai. Be to, pačioje Brėslaujoje buvo surasta masyvi V—VI a. po Kr. žalvarinė pasaginė segė, kurios apskriti galai buvo papuošti emale (Wl. Antoniewicz radinys yra Vilniaus univ. muziejuje).

Brėslaujos aps. ypač turtinga pilkapiais. Pilkapių daugiausia *naujojo geležies amžiaus* (800—1250 po Kr.), žinoma šiose vietose: Apse, Belmonte, Bobiškyje, Kaušinykuose, Lapušiškiuose, Padysnyje, Padūdyje, Pasamanyje, Raciškiuose, Rimšėje, Selkiuose, Ustijuose, Visagine ir Žvėriniuose. Apie juose esamus senovės paminklus maža težinome, nes iš jų visų tik maža dalis yra tyrinėta. Kiek plačiau esame informuoti apie Pokrovskio ir kun. J. Žiogo kasinėtus pilkapius. 1893 F. V. Pokrovskij kasinėjo pilkapius net keturiose vietose: netoli Brėslaujos, Belmonto dv., Racko ir prie Raciškių k. Brėslaujos pilkapių grupę sudaro nedaugiau kaip 10 pilkapių, esančių apie 2 km į rytus nuo Brėslaujos mst. Kiti pilkapiai buvo jau anksčiau lobių ieškotojų ir ariant suardyti. Šitos grupės pilkapiai skiriasi pagal laidojimo būdą ir savo didumą į dvi dalis: rytinės dalies pilkapiai yra visai žemi ir juose palaidoti nedeginti kūnai, vakarinės dalies pilkapiai yra didesni ir čia susidurta su degintų kūnų kapais. Iš viso toje grupėje Pokrovskij ištyrė 6 pilkapius. Degintiniai pilkapiai buvo visai neturtingi radinių: čia surasta tiktai anglių, degintų kaulų pėdsakų ir molinių puodų šukių. Griautiniai pilkapiai buvo turtingesni. Ten prie skeleto, gulinčio ant buvusio žemės paviršiaus ar karste, surasta rankomis lipdytų molinių puodų, geležinių peiliukų, galąstuvėlis, skiltuvų su titnagu, žalvarinių segių, apyrankių ir žiedų. Prie kiekvieno skeleto buvo surasta ir ginklų: vienur geležinių iečių, kitur kirvių. Pokrovskij spėja, kad rytinėje kapinyno dalyje buvę palaidoti slavai, o vakarinėje — lietuviai.

Belmonto pilkapių grupė yra apie 1/2 km į pietus nuo Belmonto dv. Iš viso Pokrovskij jų buvo suskaitęs apie 76. Daugumas pilkapių yra apskriti, tačiau pasitaiko ir apvalios formos pilkapių. Vidutiniškas pilkapio aukštis yra apie 1 m. Visuose septyniuose Pokrovskio tyrinėtuose pilkapiuose buvo užtikta degintų kūnų pėdsakų. Daugumas pilkapių buvo visai tušti. Iš viso čia buvo surasta tik vienas rankomis lipdytas molinis puodas, geležinė sagtis ir keletas geležies ir žalvario dirbinių fragmentų. Pokrovskij ir šituos pilkapius skiria lietuviams, nes čia vyrauja kūnų deginimo paprotys, kurio negalima susekti toliau slavų gyventose vietose. Be to, Pokrovskij yra tyrinėjęs 20 pilkapių Racko miške. Pilkapių grupę sudaro 90 mažų pilkapių. Visuose pilkapiuose, išskyrus vieną, susidurta su degintų kūnų laidojimu. Degintų kūnų kaulai čia buvo laidojami arba pilkapio apačioje, arba pačiame pylime, arba net pilkapio viršūnėje. Pilkapiai radiniais taip pat neturtingi.

Maždaug to paties laiko tarpo (naujojo geležies amž.) pilkapius yra kasinėjęs XX a. pradžioje kun. J. Žiogas Lapušiškiuose. Čia Žiogas buvo užtikęs per 40 įvairaus didumo pilkapių 20—70 cm aukščio ir 6—12 m skersmens. Pilkapiai taip pat neturtingi radiniais. Tik viename akmenų

vainiku apdėtame pilkapyje tarp angliasuodžių buvo rastas ilgas geležinio iešmo galas ir siauraašmenis kirvelis, kitame vėl panašios formos kirvukas. Be to, tame pačiame kapinyne buvo atkastas arklio kapas, kur prie griaučių buvo surasti žabokliai, balno kilpos ir po kaklu varpelis.

Gausu Brėslaujos aps. ir fortifikacinių įrengimų, įvairios formos piliakalnių nuo akmens amžiaus ligi istorinių laikų. Iš žymesniųjų paminėtini: Juodkalnis (netoli Apso), ties Drūkšiais Broliakalnis, Verkakalnis ir ežero saloje pilis su XVI—XVII a. mūro pilies griuvėsiais, toliau — Dūkšto, Čebariškių, Lapušiškių, Ugarių ež. saloje, Mizerų, Mastiščės, Niurvėnų, Raciškių, Raugiškių, Rimšės, Švikštėnų, Šaltinių (piliakalnis su 3 pylymais ir 2 grioviais tarp jų), Šaurų, Totorovščinos, Zozonų ir Žvėrinių.

Prie pačių seniausiųjų tenka priskirti L. Krzyvickio 1909 tyrinėtas Dūkšto piliakalnis, esąs Samanio ež. šiaurės vakarų pusėje. Čia surasta akmens kirvių, įvairių kaulo dirbinių, puodų šukių, šerno, bebro ir elnio kaulų. Vienas didžiausių piliakalnių stūkso pačiame Brėslaujos miestelio viduryje. Piliakalnis turi taisyklingą nupjauto kūgio formą. Paviršius sudaro apie 2 dešimtines žemės plotą. Į piliakalnį įvažiuojama iš pietų-vakarų pusės. Kalno viršūnės krantai kiek pakilę, ir vietomis čia galima pastebėti lyg pylimo pėdsakų, susidedančių iš didelių akmenų. Greičiausiai čia buvo jau istoriniais laikais minimos pilies ginamoji siena. Apgriuvusiuose kalno viršūnės šlaituose pastebimas kultūrinis sluoksnis, susidedąs iš molinių puodų ir stiklinių indų šukių, plytų, gyvulių kaulų ir kt. Vietos gyventojai pasakoja, kad piliakalnio požemiuose esanti užkasta didelė geležinė dėžė su pinigais, kuriuos saugojanti pati karalienė Bona. Piliakalniai Brėslaujos aps. yra išmėtyti po visą kraštą, tačiau daugelyje vietų jie sudaro atskiras grupes. Piliakalniai turėjo sulaikyti kaimynų įsiveržimus į Brėslaujos kraštą. Dalis istorinių laikų ginamųjų pilių (Drūkšių, Brėslaujos, Drūjos ir kt.) buvo pastatyta ant priešistorinių piliakalnių.

Apie prekybinius Brėslaujos teritorijos santykius su tolimaisiais Rytais kalba randamos arabų monetos. Raudonosios kaime (Dysnos apl.) surasta apie 2 svaru IX ir X a. kufiškų dirgėmų ir Vidžių dv. Rosliakovas buvo radęs dvi kufiškas dirgėmas 907—908 ir 914—915. Tokių pat radinių surasta ir Brėslaujos aps. kaimynystėje, Polocko krašte: netoli Drysos, žemiau Dysnos buvo surasta 135 dirgėmos 941. Arabų monetų randama nuo Volgos žiočių, palei Oką, išilgai Dauguvą, net ligi Gotlando salos. Atrodo, kad Dauguva tais laikais vaidino didelį vaidmenį. Ir iš tikro Dauguvos prekybos kelias buvo labai patogus: iš jos Volga ir Dniepru buvo galima pasiekti Juodąją jūrą, Bizantiją, iš Kaspijos jūros Arabiją ir

net tolimąją Indiją. Tie prekybos santykiai su Rytais nutrūksta XI a., kilus nesusipratimams tarp atskirų arabų dinastijų ir kylant turkų galybei. Be to, XII a. viduryje Dniepro kelią nutraukia Polockas ir vėliau totorių ordos. Prekyboje su Rytais didžiausią vaidmenį vaidino kailiai. Pagaliau justi prekybiniai santykiai su Vakarais ir Skandinavija. Iš čia ėjo kailiai ir vaškas, o iš Vakarų — druska, varis, švinas ir iš dalies geležis.

Kuri gi tauta gyveno Brėslaujos aps. priešistoriniais laikais? Viena yra visai aišku, kad slavai čia nebuvo aborigenai. Dar mūsų eros pradžioje slavų giminės tautos šiaurėje neperžengė Pripetės ir Narvos ribos, vakaruose — Oderio, pietuose — Karpatų. Rytuose slavai siekė vidurinį Dnieprą nuo Sulos ligi Sožės. Į šiaurę nuo slavų gyventų vietų gyveno aisčiai. Toliau už ribos Unkšas — Salenieki (Latvijoje) į šiaurę ir į Rusijos vidurį gyveno suomių giminės tautos. Galbūt, tik ties Kraslava (Latvijoje) susisiekė lietuviai su suomiškomis giminėmis, nes tose apylinkėse (Latišonki, Pasiene, Vokarezi) naujame geležies amžiuje dar užtinkame suomiškos kilmės kapų. Šiaip lietuvių gyvenamų vietų ribų rytuose tenka ieškoti net už Brėslaujos aps. ribų. Slavų ekspansija į vakarus, į lietuvių gyvenamas vietas, greičiausia prasidėjo tik VII a. po Kr., kada slavai pakarpatiečiai nustojo puolę Bizantiją ir pasistūmė į šiaurę. Slavams pamažu veržiantis į vakarus, lietuviai ir latviai turėjo trauktis iš dalies į vakarus, iš dalies į šiaurę. Kad lietuviai čia nuo gilios senovės yra gyvenę, netenka nei kiek abejoti, nes dar ir dabar Smalvų, Rimšės, Dūkšto valsčiai ištisai tebėra lietuviški, o lietuvių salų užtinkame Drūkšių, Apso, Vidžių ir Brėslaujos ribose. Tiktai toliau už linijos Drūja — Jodai yra reta lietuvių, bet labai didelis vietovardžių procentas tebėra lietuviškų. Dar XVI a. pabaigoj Ikaznės ir Naujo Paguosčio parapijos buvo lietuviškos.

Katalog Vilenskago muzieja, 1885, p. 7; J. Žiogas, „Archaiologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje". *Lietuvių Tauta,* I:3, 1909, p. 313—333; Wl. Antoniewicz, *Archeologja Polski,* 1929, p. 193, 291; F. V. Pokrovskij, „Kurgany na granice sovremennoj Litvy i Belorussii". *Trudy IX archeolog. sjezda,* I, 1895, p. 176—197; t.p., *Archeologičeskaja karta Kovenskoj gub.,* 1899, p. 26—33; Lečickij, „Sviedenija o drevnostiach, nachodiaščichsia v predielach Braslavskago prichoda". *Kovenskija Gubernskija Viedomosti,* 49, 1864; *Otčet Imp. Arch. Kom. za 1896 god,* p. 113, 233; O. Hedemann, *Historja powiatu Braslawskiego,* 1930.

* * *

Rankraščio likimas nežinomas. Perspausdinama iš *Lietuviškoji enciklopedija,* IV, 1936, sk. 635—642. Buvo ir autorinis atspaudas drauge su kitais: Prof. S. Kolupaila, dr. J. Puzinas ir prof. K. Ręgelis, *Brėslauja ir Brėslaujos aps.,* Kaunas, 1935, 8 p., kur šis straipsnis — 4—7 p. Perspausdinant *fibula* ištaisyta *sege,* nes apie tą metą jau sutinkama ir *segė,* kurią vėliau pats autorius visuotinai savo darbuose terašė.

ŠIS TAS IŠ ĮPILTIES TYRINĖJIMŲ

Vienas iš gražiausių Žemaičių piliakalnių yra Įpiltis. Piliakalnis guli į šiaurę nuo Senosios Įpilties kaimo (Darbėnų valsč., Kretingos apskr.), netoli vieškelio Darbėnai — Rucava. Už 300—500 metrų teka Šventoji, skirianti Lietuvą nuo Latvijos. Vieta piliakalniui parinkta ant vieno *Juodupio* iškyšulio, ant kurio ir supiltas rato pavidalo uždaras pylimas. Pylimas nuo apsaugotos (vandens) pusės yra žymiai mažesnis už savo tąsą sausumos pusėje. Pylimo kauburiu eina maždaug 3,30 m pločio ir 60 cm gylio griovis. Pylimo apsupta dauba — pilies vidus — sudaro apie 1/5 ha žemės plotą. Kelias į piliakalnį kyla vakariniu pylimo šlaitu. Pats piliakalnis yra gerai išlikęs, neapaugęs jokiais medžiais. Apylinkės nelabai kalvotos, todėl nuo pylimo buvo lengva sekti prisiartinantį priešą.

Istorinių žinių apie Įpiltį turime neperdaugiausia. Pirmą kartą patenka Įpiltis į istorinius šaltinius 1253 metais. Tų metų balandžio mėn. 5 d. įvyko žemių dalybos tarp Kuršo vyskupo Henriko ir Livonijos ordino. Įpiltis (*Empliten* arba *Empilten*) pagal tą dalybų aktą atiteko Livonijos ordinui. Už 10 metų Įpiltis, kaip matyti iš Dittleb von Alnpeke kronikos, buvo patekusi į sukilusių žemaičių rankas, bet 1263 metais sukilėliai buvo išvyti. Vėliau, 1290 metais, Įpilties pilies rajonas (castellatura *Ampilten* apie 160 margų, mainais už malūną Klaipėdoje atitenka Kuršo vyskupui (plačiau apie Įpiltį istorinių šaltinių šviesoje (žiūr. Tautos Mokykla, 1934 m., Nr. 19, p. 359—362). Tai ir visos žinios apie Įpiltį iš ordino laikų.

Iš šitų trumpučių istorinių žinių nedaug ką tesužinome apie Įpilties senovę. Tie šaltiniai nieko mums nepasako apie piliakalnio priešistorinius laikus. Vienintelis kelias Įpilties gilesnei senovei pažinti yra sistemingi archeologiniai tyrinėjimai. Štai keletas smulkmenų iš gen. Vl. Nagevičiaus vadovautų Įpilties kasinėjimų.

Pernai buvo pasirinkta perkasti aukščiausioji pylimo dalis. Kasinėjimų vadovybės buvo norėta ištirti pylimo konstrukcija ir statybos charakteris. Perkasus 10 metrų aukščio ir 39 metrus pločio pylimo pamatą paaiškėjo labai įdomių pylimo konstrukcijos bruožų. Pasirodė, kad pylimas buvo nemažiau kaip keturis kartus didintas ir daug kartų taisytas. Pylimas piltas iš lauko pusės, nes nenorėta mažinti pilies vidaus

ploto. Pats seniausias pylimo medinis pastatas (pirmieji amžiai po Kr.) užtiktas pylimo vidaus pusėje. Sudegus šiam pastatui, ant įžemio klota medžių, pilta žemių, iš lauko pusės sukrautas apie 1,5 m aukščio ir 2,5 m pločio dugne akmenų pylimėlis. Turint jau gana platų pylimo pamatą, pradėtas aukštinti ir pats pylimas. Kiekvienoje pylimo stadijoje užtikta palisadų ar kitų pastatų pėdsakų, degėsių, kaulų ir įvairių radinių. Pylimo šlaitai tvirtinti arba akmenų grindiniais arba ankeriais bei poliais, įkaltais statmenai į šlaitą. Pylimas supiltas iš įvairios apylinkės žemės: smėlio, priemolio, molio, miško, balų žemės ir kt. Graužas mažai naudotas.

Šiemet tyrinėta dviejose piliakalnio vietose: perkastas mažasai pylimas nuo vandens pusės ir ištirta vartovietė. Mažajame pylime susidurta taip pat su keturiomis pylimo stadijomis. Atskirų stadijų paviršiuose, kaip ir didžiajame pylime, užtikta medžio statybos pėdsakų: polių eilės, degėsių ir parvirtusių sudegusių medžių bei žabų. Šlaitai ir čia vietomis tvirtinti akmenimis. Surasta ir radinių: puodų šukių, geležinių peiliukų, strėlių galų, staklių svarelių fragmentų ir varpstė. Šių metų mažojo pylimo tyrinėjimai iš dalies patvirtino pernykščių metų pasiektus rezultatus didžiajame pylime.

Vartovietėje susidurta su labai įdomia ir ligšiol niekur nežinoma vartų konstrukcija. Pirmosios stadijos sluoksnyje atkasta 10 metrų ilgio ir 3 metrų pločio galerija. Galerijos rekonstrukcija pagal tyrinėjimų duomenis šiaip atrodytų: dvi eilės vietomis įkaltų, vietomis sustatytų polių, ant polių uždėti išilginiai rąstai, o ant išilginių sukrauta lyg lubos 6 m ilgio skersinių. Skersiniai ąžuoliniai rąstai apdegę iš apačios. Poliai deformuoti, suklupę. Pirmykštis galerijos aukštis turėjo būti apie 1,8 m. Į šonus nuo tunelio užtikta pintinių tvorų liekanų. Visas statinys iš viršaus buvo užpiltas žemėmis.

Tai šitaip maždaug atrodo labai suglaustai atpasakoti archeologinių tyrinėjimų rezultatai. Iš paskutiniųjų dviejų vasarų darbų dar sunku būtų daryti kokių nors drąsesnių išvadų. Ligšiol paaiškėjo piliakalnio fortifikacinė pusė. Apie įpiltiškių dvasinį ir materialinį gyvenimą galėsime spręsti tik ištyrę pilies vidaus plotą, sodybą prie pat piliakalnio ir du Įpilties apylinkėje esančius kapinynus. Vėlesnieji kasinėjimai gal nušvies taip labai komplikuotus etninius klausimus. Reikia palinkėti, kad pradėtas darbas pusiaukelėje nesustotų ir visomis turimomis jėgomis būtų tęsiamas toliau.

* * *

Perspausdinamas iš *Židinio*, 10, 1934, p. 322—323; pasirašytas — *J.P.* Apie Įpilties kasinėjimus yra daug plačiau rašęs: „Įpiltis istorinių šaltinių šviesoje". *Tautos Mokykla*, 19, Kaunas, 1934, p. 359—362; „Archeologiniai Įpilties tyrinėjimai", t.p., 20, 1934, p. 388—391; abiejų šių straipsnių iki šiol dar nepavyko surasti.

DROHIČINO PLOMBOS

Drohičino piliakalnio papėdėje, Bugo upės krante ir dugne dideliais kiekiais randama plokščių, netaisyklingos formos švininių plombų. Jų skersmuo 8—10 mm, storis 2—3 mm. Kai kurių plombų viduje matyti griovelis lyg siūlui įverti. Abejose Drohičino plombų pusėse apskritu spaudu yra įspausti įvairūs ženklai: paprasti kryžiai, kryžiai apskritime ir su inkaru apačioje, žmonių figūros, veidai, galvos, rankos, paukščiai, raidžių pavidalo ženklai ir kt. Kiekvienoje Drohičino plombų pusėje įspaustieji ženklai yra skirtingi. Drohičino plombų spalva rausvai rusva, prie įspaudų pilkšva. Pirmasis atkreipė dėmesį į Drohičino plombas Konstantinas Tiškevičius, kuris jau 1864.II.11 apie jas pranešė Vilniaus archeologinei komisijai. Komisija pasisakė, kad Drohičino plombos, kaip surastos senajame jotvingų krašte, turi būti priskiriamos jotvingams, kad jos turėję būti kabinamos kaip antspaudai prie jotvingų dokumentų, o jose įspaustieji ženklai esą atskirų asmenų ženklai, vėliau iš dalies net tapusios atskirų giminių herbais. K. Tiškevičius sutiko su Drohičino plombų jotvingiškumu, tačiau jų nepripažino dokumentų antspaudais. Jis priėjo išvadą, kad Drohičino plombos turėjusios religinės simbolinės reikšmės ir kad jos galėję būti nešiojamos ant kaklo kaip talismanai arba kabinamos šventuosiuose miškuose. Jo atsiklausti užsienio mokslininkai, Prahos univ. prof. W. Zapf ir anglų mokslininkai Drohičino plombas pripažino prekinėmis plombomis. Kasmet didėjant Drohičino plombų skaičiui, atsirado daugelis naujų aiškintojų. Balstogės mokytojas M. Avenarius daugiau politiniais sumetimais kaltino K. Tiškevičių tendencingumu, kad jis Drohičino plombose nepastebėjęs slaviškų raidžių, išvedžiojo, kad Drohičino plombos negali būti priskiriamos jotvingams, kad Drohičinas niekada nebuvęs jotvingų miestas, kad jotvingai nebuvę aukštos kultūros žmonės ir t.t. Jo nuomone, Drohičino plombose aptinkamieji raidžių pavidalo ženklai esančios slaviškos raidės, kad Drohičino plombos esančios rusiškos kilmės, stačiatikiškos ir priskirtinos XII—XIV a. ir jų paskirtis — plombos prekėms. 1893 archeologų kongrese Vilniuje Avenarius savo nuomonę palaikė, tik Drohičino plombas pripažino antspaudais, prikabinamais prie dokumentų. Vieni kongreso

dalyviai sutiko su jo aiškinimu, kiti laiko Drohičino plombas nuosavybės ženklais, herbais, treti muito plombomis. N. A. Leopardov, savo pirmuose straipsniuose lygino Drohičino plombas su krikščioniškomis pirmųjų amžių po Kr. monogramomis ir išvedžiojo, kad jas nešioję pirmaisiais amžiais po Kr. iš Romos pabėgę ir apie III a. Drohičino apylinkėse įsikūrę krikščionys. Vėlyvesniuose darbuose jis, nors ir randa Drohičino plombose panašių simbolinių ženklų kaip ir katakombose, tačiau juos jau lygina su Chersono piniguose aptinkamais panašiais ženklais. Pagaliau jis išveda, kad Drohičino plombose esą įspausti Bizantijos spaudai, kuriuos karališkieji valdininkai prikabindavę prie išvežamųjų prekių; į Drohičiną pakliuvusios iš Bizantijos su prekėmis. I. V. Lučyckij Drohičino plombas laikė prekių ženklais. K. Bolsunovskis ypatingą dėmesį kreipė į Drohičino plombų simbolinius ženklus. Jis panašių ženklų randa slavų paleografijoje, slavų ir Bizantijos sfragistikoje, ikonografijoje ir astrologijoje, alcheminoje bei medicinoje vartojamuose ženkluose. Tačiau aiškių išvadų ir jis nėra padaręs. Drohičino plombų paskirtis ir įspaudų reikšmė ligi šiol nėra visai paaiškėjusi. Panašių plombų tuo tarpu surasta tik Drohičine, Lubavo km. (Vilniaus aps.) ir viena Tverėje. Labiausiai įtikinami yra tie argumentai, kur Dorhičino plombos yra laikomos prekių plombomis.

N. P. Avenarius, „Drogičin Nadbužskij i ego drevnosyi". *Materialy po archeologii Rossii,* 4, 1890, p. 13-18, lent. III; t.p., „Neskolko slov o drogičinskich plombach". *Zapiski Russk. Archeol. Obščestva,* VI: 1-2, 1892, p. 279-288; t.p., „Ešče neskolko slov o drogičinskich plombach". *Trudy IX archeol. sjezda,* II, 1897, p. 325-328; K. Bolsunowski, „Znaki piecz-tne na olowiu (plomby) znajdywane w Bugu przy mieście Drohyczynie". *Wiadomości Numizm. — archeol., 7,* 1871, p. 146-151 ir 8, p. 181-185; t.p., *Drogišinskija plomby,* 1894; t.p. *Svincovyja plastinki (plomby) s uslovnymi znakami cerkovnych prazdnikov,* 1899; t.p., „Znaki symboliczne na olowiu (plomby) ich znaczenia i klasyfikacya". *Swiatowit,* IV, 1902, p. 54-72 ir V, 1903, p. 94-109; N. A. Leopardov, *Nabrosok o drogičinskich svincovych plombach,* 1890; t.p. „O schodstve izobraženij na nekotorych Chersonskich monetach s izobraženijami na Drogičinskich svincovych znakach". *Sbornik Svimkov,* II, 1891, p. 8-12; I. V. Lučickij, „Po povodu Drogišinskich drevnostej". *Čtenija v Istorič. Obšč-ve Nestora Letopisca,* VI, 1892, 73-104; L. Stieda, „Ueber die Plomben von Drogičin". *Sitzungsber. der Altertumsgessell. Prussia,* XIX, 1895, p. 17-31; K. P. Tyškievič, „Svincovyje ottiski, najdennyje v. r. Buge u Drogičina". *Drevnosti, I: 2, 1867, p. 115-122; t.p., O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej,* Berlin, 1868, p. 117-135.

* * *

Rankraščio likimas nežinomas. Perspausdinama iš *Lietuviškoji enciklopedija,* VI, 1937, sk. 1496-1498, pasirašytas — *J. P.* Taip pat buvo ir autorinis antspaudas: dr. J. Puzinas, *Drohičino plombos,* 1937, 2 p.

AUŠROS LAIKOTARPIO ARCHEOLOGIJA

Kiekvienas mokslas yra daugiau ar mažiau paveikiamas laiko dvasios elementų ir politinių aplinkybių. Atpalaidavus religiją nuo ortodoksiškos dvasios, pražydo gamtos mokslai. Didysis karas, nutraukęs tarp atskirų tautų prekybinius santykius, privertė jas apeliuoti į kūrybinę savo mokslininkų dvasią, kad jie atrastų naujų žaliavos šaltinių žmonių gyvybei palaikyti. Bet, galima sakyti, beveik visuose moksluose didžiausią vaidmenį vaidina abstraktus linkimas tyrinėti, linkimas giliai įsišaknijęs žmogaus sieloje, kurs verčia vaiką išardyti savo žaislą, kurs stumia subrendusį žmogų tyrinėti ir pažinti didžiuosius gyvenimo ir gamtos reiškinius. Daugumoje mokslų šis nuolatinis veržimasis tyrinėti dominuoja: čia jam laiko dvasia ir politinės aplinkybės arba padeda arba trukdo pasireikšti.

Retas mokslas yra tiek tų dvasios ir laiko aplinkybių veikiamas, kaip istoriniai mokslai. Tos pačios dvasinės srovės (humanizmas, renesansas, klasicizmas, romantizmas, realizmas, pozityvizmas), kurios kitų kraštų mokslui yra davusios tam tikrą kryptį ir atspalvį, vienaip ar kitaip palietė ir Lietuvos mokslinį darbą. Ypač Lietuvos proistorės tyrinėjimų raidoje ryškiai atsimuša politiniai krašto istorijos reiškiniai. Čia archeologijos mokslui plėstis yra padarę įtakos laiko dvasios elementai, čia krašto politinė būklė vertė lietuvių tautą labiau pažinti savo praeitį. Laiko dvasia reikalauja, kad tauta išliktų gyva, tuojau istorijos mokslas pasišauna suteikti jai garbingos egzistencijos bruožų kaip iš tolimos, taip ir iš artimesnės tautos praeities. Ši ypatingoji dvasinė situacija, iš kurios išaugo archeologijos mokslas, mums paaiškina ir tą ilgai trukusį dualizmą tarp patriotinio veržimosi prie malonių tyrinėjimų išdavų ir tarp mokslinio ieškojimo istorinės tiesos. Tik labai vėlai šis dualizmas pakrypo į istorinės tiesos ieškojimo pusę, bet vis dėlto ir moksliniai rezultatai dažnai yra priversti sutikti su politiniais norais.

Kad *Aušros* laikotarpio archeologijoje pasirinktoji kryptis būtų labiau suprantamesnė, tenka mesti trumpas žvilgsnis į tendencijas, pasireiškusias proistorės ir ankstyvosios istorijos tyrinėjimų darbe. Humanizmo laikotarpyje beveik visose tautose vyravo noras parodyti

kiek galint garbingesnė savo protėvių kilmė. Ir Lietuvoje XV amž. susidarė bent keletas hipotezių apie lietuvių kilmę. Vieni juos kildino iš romėnų, kiti iš galų, dar kiti iš bosforiečių. Pagal senovės raštuose užtinkamus lietuviškiems žodžiams kiek panašius vardus etimologinėmis konstrukcijomis bandyta nustatyti lietuvių giminystė su įvairiomis senovės tautomis. Šiomis nevykusiomis etimologinėmis konstrukcijomis buvo užsikrėtę XIX amž. pradžios romantikai ir, kaip pamatysime, didelė aušrininkų dalis. Nuo humanizmo iki klasicizmo į archeologinius paminklus daugiausia žiūrėta tik kaip į kuriozus. Tikroji mokslinė radinių reikšmė pradedama suprasti gana vėlai. Nors romantikai jau supranta didelę senovės paminklų reikšmę savo praeičiai nušviesti, tačiau dar nemoka jų aiškinti ir ypač jų panaudoti istorinėms problemoms spręsti. Tiktai apie praėjusio amžiaus vidurį pavyksta mūsų senovės paminklai šiaip taip suklasifikuoti ir panaudoti mūsų tolimajai prosenovei aiškinti. Vilniuje įsteigtoji archeologinė komisija ir įkurtasis senovės muziejus buvo bepradedą puikiai atlikti užsibrėžtuosius tikslus, tačiau nelaimingai pasibaigęs 1863 m. sukilimas visą darbą parbloškė. Lietuviams ir kitiems savo kraštą bei jos praeitį mylintiems žmonėms tyrimo darbas buvo nebeįmanomas. Atimtoji spaudos laisvė ir suvaržytas bet kuris laisvesnis tautinis veikimas ilgam užkirto kelią lietuvių tautai busti. Tačiau lietuviai šviesuoliai nenusimena. Mokslus einąs jaunimas Petrapilyje ir Maskvoje spiečiasi į būrelius, svarsto, kaip išgelbėti ir patraukti lietuvybėn lenkėjančius bei rusėjančius savo tautiečius. Šiam tikslui siekti iš pradžių pradeda leisti savo tarpe hektografuotus laikraštėlius, o pagaliau 1883 m. Tilžėje išeina pirmas lietuvių laikraštis *Aušra*. Kadangi šis laikraštis yra plačiu mastu pradėjęs gaivinti lietuvių tautinę sąmonę, ypač aukštai keldamas Lietuvos praeitį, todėl, prieš pradėdamas nagrinėti Aušros archeologiją, noriu stabtelėti ties pagrindiniais to laikraščio tikslais.

Politinėje laikraščio dalyje užtinkame straipsnių, kur pasisakoma prieš rusų priespaudą, reikalaujama palengvinti kultūrinis lietuvių gyvenimas, leisti spauda ir suteikti lietuviams tokių pat teisių ir laisvių, kuriomis naudojasi kitos tautos. Visur raginama vieningai dirbti, stiprinti lietuvybė šeimose, šviestis, kelti krašto ūkis ir labiau susidomėti amatais. *Aušra* ypatingai kėlė prigimtosios kalbos meilę, įrodinėdama jos gražumą bei turtingumą. Nusiskundžiama, kad kai kur gėdinamasi vartoti savo sena ir graži lietuvių kalba, o tuo tarpu senovės lietuvių karaliai visad lietuviškai kalbėję. „Drauge su sunaikinimu kalbos, išnaikinta tapo ir senovės Lietuvos dvasia; kalbai ir dvasiai sunykus, nuvargo ir visa mūsų giminė! . . Šiandien yra neišpasakytai biaurus, erškėčiais apaugęs kelias, kuriuo turi eiti mūsų giminės ir josios dvasios atsigaivinimas".[1]

Lietuvių patriotų, Poškos, Daukanto ir kitų gyvenimas bei vargai buvo parodomi tautai kaipo pavyzdžiai. Ir kitų kraštų tautinio judėjimo kovotojai taip pat plačiai paminimi.

Ypač daug vietos buvo skiriama Lietuvos istorijai. *Aušroje* Lietuvos praeitis kelta aukštyn, gražinta ir, galima sakyti, beveik garbinta. Tuo senovės pažinimu norėta labiau sužadinti lietuvių tautinė sąmonė. Nurodoma, kad daugelis lietuvių nepažįsta savo tautos istorijos ir kad tas nepažinimas esąs labai žalingas, nes daugelis taria, kad lietuvių tauta buvusi tamsi, negarsi, kad esanti net gėda prisipažinti josios nariu. Šis dalykas pirmojo *Aušros* numerio įžangoje šiaip skamba: „Mūsų tad ypatingiausias ir didžiausias rūpestis bus duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoje senovės gadynės įvykius ir mūsų garbingų sentėvių darbus, kurių darbus ir tėviškės meilę užmiršę, nežinome mes patys, kurių tėvų esame sūnūs bei anūkai . . . Pirmų pirmiausia turime pažinti jųjų senovišką gyvenimą, būdą, darbą ir tikybą, jųjų darbus ir rūpesčius . . . Mes neužmiršime *rinkti ir aprašinėti* visokius lietuviškos senovės *paminklus ir liekanas,* iš kurių galima pažinti gyvenimą, būdą, dabą, senovišką tikybą mūsų senelių" (1, 1883, p. 6).

Toliau *Aušroje* eilėmis apdainuojama Lietuvos senovės garbė, atskirais straipsniais nušviečiama pilių istorija.[2] Tas senovės pilių ir piliakalnių praeities pažinimas, tasai žvilgsnis į didingus jų kontūrus gamtoje suteikdavo aušrininkams stiprybės jų sunkiame darbe. Štai kaip vienoje vietoje išsireiškiama: „Kas nori atgaivinti savo apalpusią lietuvišką dvasią prie tikros versmės, iš kur mūsų sentėviai sėmėsi stiprybės, teeina pas šventos Birutės kapą, tepasimeldžia prie jos, tepasiklauso, ką ten miškai murmi — nepasigailės, aš žinau, kad ten tik išgijau dvasią ir kūną". (Staje Šunbajoris, „Paminėjimas Byrutos kapo", 4, 1883, p. 105—107).

Dalis lietuvių jau buvo pasidavę svetimoms įtakoms, pamiršę savo gimtąją kalbą, protėvius ir jų kapus. Visa tat Aušrai rūpėjo sąmoningais vaizdeliais gaivinti ir budinti nusilpusi tautinė sąmonė. Ir štai vėl tas pats Šunbajoris (Stasys Raila) *Aušros* skiltyse paskelbia labai charakteringą vaizdelį „Ant milžinkapių" (1—3, 1884, p. 53—55). Šio vaizdelio veikėjai yra: Dante — Dieviškosios Komedijos autorius, Vyrelis — ūkininkas, Milžinų šešėliai (*dvilksėdami tarp krūmų*): Prakeikti, prakeikti! . .

Dante (*nusileidžia iš dangaus ir atsistoja ant kalnelio pakrūmėje*): Kur gi aš čia nusileidau: nepažįstamas kraštas, nematyti žmonės . . . Nusileisdamas vienur tariausi girdįs balsą barbaro spartako, iš kitur atlėkė link manęs lyg malonus vilkės sūnų kalbos skambėjimas, bet vėl toliau jis sumišo su biauriu kažin kokiu murmėjimu. Čia žemiau

lyg kad būtų viena kalba, aukščiau ir šalyse — antroji ir trečioji, o dar aukščiau — ketvirtoji . . . Kas man tas paines išaiškins? O kaip gailiuos nesusitaręs su Vergiliumi, kur jis turėtų manęs palaukti, kad man išėjus iš rojaus vėl tuojau būtų galėjęs tarnauti vadovu ant žemės, kaip kad vedžiojo mane po pragarą (*žiūrėdamas žemyn užsidūmoja*). Bet yra daiktų, apie kuriuos ir Vergilius nedaug ką galėjo man pasakyti. Eidamas per pragarą sutikau pulkelį visokių žmonių, kurie riedamiesi tarp savęs stumdosi po pragarą ir savo tėvų ieško, bet jų neranda, nes vieni savo tėvų kalbos nesupranta, o kitų jie patys nepermano. Klausiau Vergiliaus, iš kur tie vargšai, koks jų vardas ir už ką juos Dievas taip nubaudė? Man atsakė, kad girdėjęs, būk vieni iš jų savo vardo, o kiti ir tėvų atsižadėję, ir už tai Dievas juos nubaudęs, kad aname gyvenime jie visiškai užmirštų savo vardą ir amžinai neberastų savo tėvų, kurie jiems tai galėtų priminti; bet iš kur tie žmonės ir koks jų yra buvęs pasaulyje vardas, Vergilius negalėjo man pasakyti. Kas gi taip Dievo prakeikti?

Milžinų šešėliai (*dvilksėdami tarp krūmų*): Prakeikti, prakeikti! . .

Dante (*dairosi ir mato ant kalnelio akmenis, apstatytus aplink kitais akmenimis*): Ant kokio kalnelio aš čia stoviu? . . žagrė jį vietomis apdraskė, menki javai pasėti, bet tarp tų javų ir šalyse tarp krūmų matau akmenis, o aplink juos vėl akmenis. Kas man pasakys, ką tos uolos čia slėgia, kokius turtus jos čia slepia? . . O Vergiliau, Vergiliau, kur tu? . .

Vyrelis (*aręs šalimais apsistoja ir, pamatęs Dantę, nusigąsta, ir drebėdamas*): Aš . . . aš čia; tamsta ar mane šauki? (*žiūri į Dantę ir į jo drabužius, ir dar labiau nusigandęs sau kalba*). Kas čia, Dieve tu mano, ponas koks, kunigas, ar . . . apsaugok mane . . . (*Griebia škaplerius ir jais slapta žegnoja Dantę*).

Dante (*žiūrėdamas į vyrelį*): Ar akyse mano tavaruoja, ar gerai aš matau. Man rodos, kad tai vienas anų nelaimės žmonelių, kurie po pragarą savo tėvų ieško ir jų amžinai neranda — taip pat nuplikęs ir nuskurdęs . . . tikrai, tai ne kas kitas, kaip tiktai sūnus vieno iš anų! (*vyreliui*) Kas tu?

Vyrelis (*nežinodamas ką atsakyti, krapšto savo pakaušį ir atsikrankšdamas*): Aš . . . aš . . . žmogus iš ano kaimo (*rodo pirštu krūvą šiaudais dengto laužo*).

Dante: Tu žmogus? (*ieško jame žmogystos ženklo*) . . . Kokios kalbos?

Vyrelis (*šypsodamas*): Kokios aš ten kalbos? Aš kalbos nemoku, neėjau į mokslus . . . Ot, bajorai, ponai, tai tie moka kalbos.

Dante (*nesuprasdamas*): Kaipgi tu kalbi, kad sakais kalbos nemokąs?

Vyrelis (*stebėdamas*): Kalbu? . . Ot, geradėjau, koki mūsų kalba; šnekame taip sau tarp savęs, o bajorai, ponai . . .

Dante: Kokia čia žemė?

Vyrelis (*krapštydamas sprandą pat sau*): Ką jam atsakyti . . .a-a! Gal tai karaliaus atsiųstas, žemės daugiau mums duotų! (*Dantei*) Čia žemė buvo ponų, bet ją karalius nuo jų atėmęs mums atidavė. Žinoma, dar jos kita tiek liko pas ponus ir, matai, kad nuo jų atimtų ir mums dar pridėtų, tai . . .

Dante (*nesuprasdamas, permaino kalbą*): Kaip ta vieta vadinasi?

Vyrelis: Milžinkapiai.

Dante: Kaip? Ką reiškia tas vardas?

Vyrelis: Ką jis reikš, mes taip vadiname tą vietą ir gana.

Dante: Kas gi apačioje tų akmenų?

Vyrelis: (*visiškai įsidrąsinęs*): Kam čia jų apačioje būti, niekai; ardami randame sukirmijusių kaulų, visokių niekniekių . . .

Dante: Keno gi tie kaulai?

Vyrelis: Bobos paisto, tai esą kaulai milžinų, kurie kitą kartą čia gyvenę, bet tai niekų kalba; tai kaulai, kaip kaulai, — nedidesni už mūsų.

Dante: Kaulai milžinų! . . Tai čia guli milžinai, milžinai ne kaulais, ne kūnu, bet dvasia. Tai jūsų tėvai buvo milžinai; čia jų kapai. Bet jūs, atsižadėjėliai savo tėvų, mindote jų kapus, nebenumanydami kad čia yra palaidota jūsų dvasiška stiprybė! . . Ir akmenimis ją prislėgėte bene dėlto, kad jie neatsikeltų iš kapo ir nepadarytų jums gėdos, klausdami kur pasidėjo tėvų palikimas? . . Neverti esate jų vardo! . .

Šešėliai: Neverti, neverti!

Medžiotojas (*išjodamas su šunimis iš krūmų, šunims*): Dolot, Zagrai!

Dešimtininkas (*atbėga nuo kiemo lazdą nešinas*): Kas čia šneka su vyreliu, bene koks valkata? Ar jis turi pašportą; gal jį reikės nuvesti į valsčių? . .

Dante (*pakeldamas rankas*): Koks čia kraštas, koks čia kraštas?

Vyrelis: Tą kraštą mes vadiname Lietuva, bet . . .

Medžiotojas: To prowincya polska!

Dešimtininkas: Čia Kauno rėdyba, Aukmergės pavietas, Žeimės valsčius!

Šunes: Au, au, am, am!

Dante (*kildamas aukštyn*): Jau užmiršo savo vardą, prapuolę ant amžių!

Šešėliai: Prapuolę, prapuolę! (*išnyksta*).

Tai šitokiais maždaug vaizdeliais norėta parodyti kaip smarkiai buvo nusilpusi lietuvių tautinė sąmonė, kaip žmonės jau buvo beveik pamiršę net savo krašto vardą.

Dabar susipažinkime su *Aušros* archeologiniais darbais. Šioje srityje daugiausiai buvo pasižymėjęs *Aušros* įkūrėjas dr. J. *Basanavičius*. Apie impulsus, kuriuos jisai gavo savo archeologinėms studijoms, aiškiai ir platokai pasisako savo autobiografijoje.[3]

Jau pati Basanavičiaus gimimo vieta Ožkabaliai ir tolimesnės apylinkės buvo glaudžiai susijusios su įvairiais istoriniais įvykiais. Čia nuo Prūsų ėjo kryžiuočiai į Lietuvą, čia driekiasi visa eilė pasakomis apipintų piliakalnių, čia net ir pačiuose Ožkabaliuose buvo randama įvairių senienų. Gausu apylinkėje įvairiausių pasakų, mįslių ir kitokio liaudies kūrybos turto. Visa tai pradėjo dominti Basanavičių dar mažumėje ir darė didelės įtakos jo tolimesniems darbams. Ant piliakalnių, kaip jis pasisako, sutvirtėjęs jo lietuviškumas. Dar Marijampolės gimnazistu bebūdamas Basanavičius skaito lietuviškus raštus ir romantizmo periodo istorinio turinio Mickevičiaus, Kraševskio, Kondratavičiaus ir kitų veikalus. Lietuvos istorijos jis mokėsi iš Stryjkovskio, Gvagninio, Kromerio, Dlugošo ir kitų istoriografų bei kronikininkų raštų. Baigęs gimnaziją iš pradžių studijuoja Maskvos universitete istoriją ir kalbas, atliekamu nuo paskaitų metu lanko universiteto ir Rumiancevo muziejaus bibliotekas, gilinasi į Lietuvos praeitį. Tačiau, numatydamas, kad baigęs šiuos mokslus vistiek negalėsiąs gauti mokytojo vietos Lietuvoje, po poros semestrų pereina į medicinos fakultetą. Gavęs valdžios stipendiją baigia medicinos mokslus, tačiau Lietuvos istorijos studijų neužmeta. Vėliau, begyvendamas Bulgarijoje, pradeda rinkti etnologines ir kalbines trakų tautos liekanas. Čia visur jis pastebi panašumų su lietuvių kalba.

Vienas iš pirmųjų Basanavičiaus straipsnių *Aušroje* buvo „Apie senovės Lietuvos pilis" (1—6, 8—10, 1883, 1—3, 1884), kur aprašoma daugybė Lietuvos pilių ir piliakalnių, jų įrengimas, kovos su kryžiuočių ordinu ir pabaigoje duodama trumpa senovės lietuvių tikybos apžvalga. Savo darbą baigia šiais charakteringais žodžiais: „Jei Lietuva iki šiai dienai dar gyva liko, tuomi mes kalti esame stiprybei mūsų garbingų prosenių bei pražilusiems mūsų piliakalniams . . . Godokime tat savo piliakalnius! Atsimindami mūsų garbingų senelių darbus, tą visą kraują, kurs už mūsų tėviškės ir brangios kalbos laisvę pralietas tapo, rūpinkimės prabočių pavyzdžiu sekdami visuomet būti tikrais lietuviais, mylinčiais savo nuvargintą žemę, savo mylimą kalbą bei mūsų tautos reikalus" (1—3, 1884, p. 52).

Basanavičiui ypač rūpėjo išaiškinti lietuvių kilmė, lietuvių santykiai su

kitomis senojo pasaulio tautomis, nustatyti keliai, kuriais lietuvių tauta atėjo į savo dabartines sodybas. Šitose studijose labai ryškiai atsispindi jo buvimas Bulgarijoje ir jo ten pradėtų lyginamųjų trakų — lietuvių studijų įtaka. Bent keliose *Aušros* vietose randame Basanavičiaus straipsnių apie senovės trakų giminystę su lietuviais, kurie esą jų ainiai. Vienas iš svarbesniųjų jo straipsnelių, kaip kad ir jis pats savo autobiografijoje pasisako, buvo „Iš priežasties atradimo Lietuvoje rašyto akmens" (12, 1886, p. 377—387). Alksnėnų kaimo lauke, prie kelio Punskas — Kalvarija, buvo surastas akmuo su iškaltais aštuoniais ženklais.[4] Basanavičius tuojau pradeda aiškinti šio rašto reikšmę, pritraukdamas daugybę klasikinės archeologijos literatūros, Trojos senovės paminklus ir kitus įvairius radinius su įrašais. Pagaliau iš visų palyginimų prieina išvados, kad čia turima reikalo su vadinamuoju azijanišku raštu, senovėje vartotu Mažojoje Azijoje. Plačiai aprašęs bendrą azijanišką alfabetą, Basanavičius klausia: iš kur gi šis akmuo galėjo patekti į Lietuvą? Pats akmuo dėliai jo didumo ir tolumo negalėjo iš tos šalies pakliūti. Norėdamas atsakyti į šį klausimą, Basanavičius pasiremia savo ankstyvesniais tyrinėjimais, kur jis tarė įrodęs, kad senovės trakai, trojėnai, lydai, mysai, getai, frigai ir kiti esą šių dienų lietuvių sentėviai, kad šių dienų lietuviai esą ainiai ateivių iš Mažosios Azijos, Graikijos, Trakijos ir kt. Basanavičius savo išvadomis visai neabejoja, nes trojėnų, lydų, trakų kalba dar šiandien tebesanti gyva lietuvių, senprūsių ir latvių dialektuose. Todėl tasai raštas ir buvęs lietuvių sentėvių atsigabentas iš ten į šių dienų Lietuvą ir čia vartotas. Savo hipotezei patvirtinti jis pritraukia dar dingusią kažkokią „tikrąją bibliją", rašytą azijaniškomis raidėmis (plg. 8—10, 1883, p. 277). Be to, Basanavičius nepamiršo priminti ir Gizevijaus Rambyne surastą akmenį, kur buvę iškalta troba, kardas, žmonių ir gyvulių pėdos. Ir Rambyno akmens ženklai esą galėtų atatikti hetitiškiems įrašams, randamiems įvairiuose hetitų paminkluose. Net ir vingio ornamentas, randamas Lietuvos audekluose, puoduose ir kituose liaudies dirbiniuose, atatinkąs trojėnų puodų ir indų ornamentams. Todėl ir tie ornamentai esą iš Mažosios Azijos atėję.

Basanavičius, pasiremdamas atskirų glosų ar vietų vardų skambėjimo panašumu su lietuvių kalbos žodžiais, yra išleidęs net 168 puslapių studiją „Apie Trakų, Prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon".[5] Šitame savo poros dešimtmečių darbe Basanavičius kruopščiai aprašo trakų istoriją, aiškina jų kalbos likučius, lygina su lietuvių kalba ir pagaliau atranda, kad iš 856 žodžių, priskiriamų trakų-frigų tarmėms, esą apie 600 pavykę išaiškinti lietuvių, latvių ir prūsų kalbomis. Visos šitos studijos rezultatas yra šis, kad plotas nuo Medijos rytuose, beveik visa Pietų Europa iki Atlanto vandenyno vakaruose, buvęs trakų tautų apgyventas.

Trakai esą artimiausi lietuvių giminaičiai, kad lietuviai yra atėję iš Mažosios Azijos, kad tų lietuvių darbus apgiedąs Homeras ir t.t.

Prieš šį, nors ir gerų norų darbą, griežtai pasisakė Kazimieras Būga, įrodydamas šių Basanavičiaus teorijų nepagrįstumą ir kad trakai-frigai nėra buvę aisčių giminės nariai.[6] Ir kiti dabartiniai kalbininkai taip pat yra kitos nuomonės apie trakų kalbą. Trakų kalba, kaip ir lietuvių kalba, priklauso sateminių kalbų grupei, todėl žodyne, vietų ir upių varduose pasitaiko tam tikrų formų panašumų. Bet šitie visi panašumai nėra kokios nors artimos giminystės įrodymai.[7]

Ir kituose savo darbuose Basanavičius nuolat pabrėžia lietuvių giminingumą su trakais. Lietuvių dainose bei pasakose jis įmato liekanų iš tų senovės laikų. Pavyzdžiui, lietuvių dainose apdainuojamas Dūnojėlis. Basanavičius savo straipsnyje apie „Lietuvių Dūnojų ir rymėnų Danubius", išveda, kad Dūnojus mūsų dainose likęs iš tų laikų, kada dar ten lietuviai tebegyvenę (7—8, 1884, p. 227—234; 10—11, 1884, p. 341—347). Arba vėl. Lietuvių liaudies dainose dažnai paminimas auksas, sidabras, žalvario varteliai ir kt. Basanavičius tuojau vėl rašo, kad ir tie daiktai dainose išlikę iš tų laikų, kada lietuvių sentėviai buvo apgyvenę Mažąją Aziją, Trakiją, Dakiją, vadinasi, tas labai auksingas ir sidabringas žemes.[8] Lietuvių pasakose dažnai minimas liūtas taip pat susilaukia atatinkamos studijos.[9] Net tą patį Lietuvos ženklą — Vytį, lietuvių sentėviai trakai dar tebegyvendami pietų šalyje yra turėję.[10] Šiais klausimais Basanavičius yra dar daug kur rašęs įvairiuose lietuvių laikraščiuose.

Ir kiti *Aušros* bendradarbiai buvo užsikrėtę įvairiomis etimologinėmis konstrukcijomis. Štai vėlyvesnis laikraščio redaktorius dr. J. Šliūpas savo straipsnyje „Lietuviai kitą gadynę ir šiandien" (8—10, 1883, p. 221—231) išveda pagal etimologinius vietovardžių palyginimus, kad lietuviai anksčiau yra gyvenę Balkanų (Baltkalniniame) pusiasalyje ir kad jie ten buvę vadinami kitais vardais, dažniausiai trakais. Kitų tautų vejami persikėlę į Panoniją ir čia mūsų sentėviai dakai pasižymėję mušdamiesi su romėnais. Iš Panonijos viena jų dalis persikėlusi į dabartines sodybas, o kita lietuvių dalis, geruliais vadinama, nuėjusi į Italiją, bet iš ten gotų išvaryti vieni grįžę prie savo giminės į Lietuvą, kiti į Mecklenburgą, kur gyvenę iki Karolio Didžiojo laikų. Apie tolimesnį jų likimą Šliūpas vėl kartoja romantizmo istoriografų, ypačiai Teodoro Norbuto, išvedžiojimus.

Tai pačiai *Aušros* romantikų grupei tenka priskirti dar *Akelaitis, Vištalius* ir kt. Beveik neįtikėtinai naudojasi klaidingu etimologiniu metodu už *Aušros* sienų M. *Akelaitis*. Savo darbe išleistame Vytauto pseudonimu,[11] Akelaitis, remdamasis etimologiniais palyginimais,

griebiasi aiškinti Lietuvos istoriją nuo Herodoto laikų. Jis čia nagrinėja Herodoto raštuose užtinkamus vardus asmenų, tautų, vietovardžius, kurie, jo nuomone, esą grynai lietuviški, nors tuose raštuose lietuvių vardas ir nesąs paminėtas. Štai keletas Akelaičio etimologinių palyginimų: getų dievukas Zalmosis esąs Žalmokslis, t.y. vyras, mokąs apie sielas (tarp kitko ir Daukantas Zalmosį laikė lietuviu).[12] Toliau: Gebeleidzis — Gyvaleidžias, gyvybę duodąs. Tautą Satrai jis lygina su Žemaičių Šatrija (šetuoti = gerbti; garbės kalnas), Neuroi turi savo giminę Neries upės varde, Gelonos — gelonys, įgiję galią ir t.t. Iš tų „lietuviškų" vardų, užtinkamų Herodoto raštuose, Akelaitis išveda, kad lietuviai jau prieš 600 m. Kr. negimus yra ten jau gyvenę, kad to lietuvių buvimo pėdsakų randama upių, ežerų, kalnų ir miestų varduose. Čia vėl jis paberia daugybę „analogijų": Naparis (Dniepras) — nepereiti, sunki pereiti; Brongos (dab. Moldavija) — brangus; Tyras (Dniestras) — tyras, švarus; Karpatai — gavę vardą nuo Karpių gyventojų, kirpusių avis; Chelm — kelmas, Kelmė; Visla — vislus, Odra arba Oder — audra. Pastarieji vardai rodą, kad prie Elbės, Oderio ir Vislos, prieš apsigyvenant slavams ir vokiečiams, jau gyvenę lietuviai ir toms upėms yra davę lietuviškus vardus. Parodyti visos Akelaičio „etimologijos" ir išvados iš jų jau būtų nereikalingas laiko gaišinimas. Šiomis savo etimologinėmis konstrukcijomis Akelaitis norėjo parodyti kiek galint gilesnę ir garbingesnę lietuvių tautos senovę.

Tuo pačiu keliu eina ir aušrininkas Andrius *Vištalius,* pats studijavęs kalbas ir jas lyginęs su kitomis kalbomis. Jis dar toliau nuėjo: jam atrodo, kad slavų kalbos tikrai esančios perdirbtos iš lietuvių, kad lotynų kalbos taip pat atskilusios nuo lietuvių kalbos kamieno, ir net vokiečiai savo kalboje turį pusę lietuviškų žodžių, tik baisiai perdirbtų. Čia Vištelio ir nebūčiau priminęs, jei ir jis iš tų savo studijų nebūtų daręs išvadų apie seniausias lietuvių gyventas sodybas. Begyvendamas Poznanėje jis gavęs „tvirtą įrodymą, kad Didžiojoje Lenkijoje ir Silezijoje, sprendžiant pagal vietų vardus, jau prieš tūkstantį metų yra gyvenę lietuviai".[13]

Dalis aušrininkų dar tebetiki romėniška lietuvių kilme ir pasakiškuoju Palemonu. Apie tat rašo straipsnį M. *Dovainius* „Pasaka apie Palemoną" (1—3, 1884, p. 59—64), nors redaktorius Šliūpas prieraše jau su tuo išvedimu nebesutinka ir Palemono istoriją laiko kronikų prasimanymu.

Aušroje, taip pat kaip ir romantizmo periode, stengtąsi įrodyti, kad lietuviai dar stabmeldžių laikais yra turėję savą raštą.[14] Čia daugiausiai pakartojama visa tai, kas buvo rašyta romantizmo periode Norbuto, Kraševskio, Volanskio ir vėliau Kirkoro.

Priešistorinių laikų radiniai *Aušroje* taip pat nebuvo pamiršti. Kartais

paminimos pripuolamai surastos senienos ir bandoma jų reikšmė aiškinti. Įvairūs archeologiniai radiniai traktuojami kaip svarbi medžiaga tolimajai krašto praeičiai tirti (2, 1885, p. 66—67 ir 6, p. 167—168). Atskiruose straipsniuose raginama daugiau kreipti dėmesio į radinius, nors kartu ir nusiskundžiama, kad nesą kam jų kasinėti, kad nedaug kas apie juos nusimanąs, tačiau raginama surastus paminklus saugoti, nes tie daiktai esą vieninteliai mūsų praeities liudininkai (8—10, 1883, p. 279). *Aušroje* taip pat trumpai paminimi ir T. Daugirdo kasinėjimai Jasnogurkoje, Raseinių apskr. (7, 1883, p. 215).

Dabar paklauskime, ką yra davę aušrininkai mokslui ir savo tėvynei? Savo mokslo darbuose jie ėjo romantikų išmintu keliu. Jie perėmė be gilesnės kritikos ne tiktai jų darbo metodą, bet taip pat ir jų studijų rezultatus. Aišku, kad ir aušrininkų moksliniai darbai negalėjo būti vaisingesni už anų XIX amž. pradžios romantikų. Juk turime pagalvoti, kiek daug sugaišta brangaus laiko klaidingai naudojantis lyginamuoju etimologiniu metodu! . . . Tačiau tas apgailėtinas mokslinis smukimas, tas regresas, palyginus su realizmo darbais, yra visai suprantamas. Pirma, lietuviai negalėjo laisvai savame krašte dirbti, daugelis gyveno svetur. Bet kurie šaltiniai lietuviškoms studijoms buvo sunkiai prieinami. Įvairių svetimtaučių studijos aušrininkams negalėjo duoti kiek konkretesnės ir jų širdžiai artimesnės medžiagos. Tie patys lenkai ar sulenkėję dvarininkai bei rusų valdininkai nedaug tuo metu tyrė Lietuvos praeitį, o jei ir tyrė, tai gana dažnai daug ką nušviesdavo sava, lietuviams nepalankia, šviesa. O lituanistikos srityje iš tikro daugiausiai nuveikta romantizmo periode, todėl iš ten ir semtasi įvairiausių žinių. Nors aušrininkai archeologijos srityje beveik nieko pozityvaus nėra atlikę, tačiau jų didelis nuopelnas yra tas, kad jie nepamiršo judinti praeities pažinimo reikalą ir nuolat juo sielojosi.

Tačiau didžiausias aušrininkų nuopelnas buvo jų tautinis veikimas. Tik vos trejus metus ėjusi *Aušra* ir slaptais keliais pasiekusi Lietuvą, įstengė užžiebti lietuvių tautinio judėjimo liepsną ir uždegti užšalusias lietuvių širdis tėvynės meile. *Aušra* turėjo milžiniškos reikšmės tolimesniam lietuvių tautiniam judėjimui. Ji sudarė tvirtą pagrindą lietuvių tautos politinei orientacijai. *Aušra* pati pirmoji nors trumpam sugebėjo suburti įvairių pažiūrų lietuvių šviesuomenę draugėn. Tauta pamažu pradeda busti iš gilaus miego. Kaskart vis daugiau atsiranda mokslus išėjusių lietuvių, kurie vėliau tampa tautos lasivės kovotojais ir vadais.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 *Auszra*, 4, Ragainej, 1883, p. 90. [Paprastai šiandien rašome *Aušra*, nors anų dienų rašyba buvo surinkta *Auszra*, kurios Nr. 1—5, 1883 pasirodė Ragainėje, o vėliau spausdinta jau Tilžėje. Šį straipsnį „Vaire" spausdinant, visur išnašos buvo įrinktos tekste ir surinkta tik *Aušra*, nors bibliotekų kataloguose ir svetimųjų raštuose tenka susidurti su senosios rašybos *Auszra;* dabar tekste paliekama jos numerio, metų ir psl. santrumpa, o kiti, ilgesni literatūros nurodymai, iškeliami į galą.].

2 Apie Raudonpilį — 7, 1883, p. 200—202: Bajoro pilis — 10—11, 1884, 354—357; Apie Raudonę ir Zamkų — 12, 1884, p. 408—409 ir kt.

3 Lietuvos Mylėtojas (J. Šliūpas), *Lietuviszkieje Rasztai ir Rasztininkai*, Tilžė, 1890, p. 168—195.

4 Plg. pirmą pranešimą apie šį radinį: *Auszra*, 6, 1885, p. 167—168.

5 *Lietuvių Tauta*, II:1, Vilnius, 1921; taip pat ir atskirai.

6 K. Būga, *Kalba ir senovė*, I, Kaunas, 1922, p. VII—XII; [dabar perspausdinta: *Rinktiniai raštai*, II, Vilnius, 1959, p. 11—16.].

7 Plg. Norbert Jokl, „Thraker". M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, XIII, 1929, B:4—5.

8 Plg. Jonas Basanavitius, *Žiponas bei Žipone* ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškun dainun, Tilžeje, 1885 [patikslinta antraštė pagal LE, II, Kaunas, 1934, sk. 1424 esančio viršelio paveikslėlį]; J. Basanavičius, „Akmens ir vario bei žalvario kultūra lietuvių dainose ir pasakose". *Lietuvių Tauta*, III:II, Vilnius, 1920—1922

9 J. Basanavičius, „Levas lietuvių pasakose bei dainose ir prygiškai-trakiškoje dailėje". *Lietuvių Tauta*, 1919.

10 *Žirgas ir Vaikas*. Vistariškai — arkeologiškas ištyrinėjimas Jono Basanavitiaus, Tilžeje, 1885, 29 p.

11 *Rzut oka na storozytnośc narodu litewskiego*. Napisal Vytautas, Sanktpeterburg, 1885, 49 p.

12 Plg. S. Daukanto laišką T. Norbutui (Narbutui) 1845.II.12. *Mūsų Senovė* IV—V, p. 750.

13 *Lietuviszkiejie Rasztai ir Rasztininkai*, Tilžė, 1890, p. 136—168.

14 Dagilis, „Lietuvių rašliava". *Auszra*, 1—3, 1884, p. 21—31.

* * *

Buvo išspausdinta: *Vairas*, 12, 1935, p. 401—411, pasirašytas: *J. Puzinas*. Rankraščio likimas nežinomas. Perspausdinamas iš *Vairo*.

T. NARBUTAS MŪSŲ PROSENOVĖS TYRINĖTOJAS

Pernai sukako lygiai 100 metų, kai Vilniuje išėjo pirmasis tomas didžiojo T. Narbuto darbo, „Dzieje starożytne narodu litewskiego" (1835—1841). Ši gana svarbi sukaktis, deja, šykštokai buvo paminėta. T. Narbuto 9 didelių tomų Lietuvių tautos istorija pirmoje praėjusio amžiaus pusėje ir net vėliau yra suvaidinusi didelį vaidmenį. Mano manymu, apie Narbutą, kaip istoriką, praverstų parašyti net atskira studija. Tokia studija padėtų kritiškai įvertinti visus Narbuto darbus istorijos srityje. Šitame straipsnyje pabandysiu charakterizuoti Narbutą, kaip mūsų prosenovės tyrinėtoją.

Teodoras Narbutas yra gimęs 1784 m. lapkričio 8 d. Šaurų km. (Lydos apskr.) ir miręs 1864 m. lapkričio 26 d. Vilniuje. Baigęs Vilniaus universitetą 1803 m. išvyko į Petrapilį, kur gilino inžinerijos žinias. 1807 m. buvo sužeistas prie Ostrolenkos ir Tilžės, o 1809 m., bestatydamas bateriją ties Abo (Suomijoje), buvo apkurtintas. Visiškai apkurto 1810—1811 m., kai prie Bobruisko statė tvirtovę. Iš rusų kariuomenės išėjo atsargon turėdamas kapitono laipsnį ir apsigyveno iš tėvų paveldėtame ūkyje, Šaurų kaime. Čia jis, pavyzdingai beūkininkaudamas ir berašydamas Lietuvos istoriją, praleido likusią savo gyvenimo dalį.[1]

Narbutas jau gana anksti pradėjo domėtis archeologiniais paminklais. Dar tebetarnaudamas rusų kariuomenėje įvairiose krašto vietose dažnai susidurdavo su archeologiniais radiniais. Nuo 1804 m. bent ketverius metus dirbo mišrioje Rusų — Prūsų komisijoje Nemuno vagai reguliuoti. Per šį laiką Narbutas turėjo progos pažinti Nemuną nuo aukštupio iki pat jo žemupio ne tiktai hidrografiniu atžvilgiu, bet kartu su rusų inžinieriumi generalmajoru Jalkoni, prūsų slaptuoju patarėju Eitelwein ir kitais komisijos nariais darė įvairius istorinius bei etnografinius tyrinėjimus. Narbutas neaplenkė nei vieno įdomesnio senovės paminklo. Pavyzdžiui, bedirbant prie Rusnės, Narbutui krinta į akis įvairios liekanos; čia jis pastebi buvusios mūro statybos pėdsakus, žmonėse užtinka romėnų ir graikų sidabrinių bei žalvarinių pinigų. Visus šiuos radinius jis sieja su kuriuo nors istoriniu įvykiu. Iš surastųjų romėnų bei graikų pinigų Narbutas sprendžia, kad senovėje Rusnės apylinkėje gyventa turtingų žmonių, turėjusių santykių su romėnais.

Net ir pro patį Rusnės vardą nepraeina pro šalį. Narbutui atrodo, kad „rusai — variagai" esą čia kilę, ir net prūsai yra gavę savo vardą nuo Rusnės. Štai jo etimologija: iš *po-ruśnie* (taip pat kaip ir Pašventys, Pajūris, Panevėžys), atkritus raidei *o*, pasidarė *prūsai*.[2] Panašiai jau ir Hartknochas aiškino prūsų vardo kilmę.[3]

Ir kitur nuvykęs Narbutas nepraleidžia progos, domisi senovės paminklais, net griebiasi kastuvo. 1810 m. Rohačeve (prie Dniepro) jis susiduria su įvairaus dydžio pilkapiais ir nemaža jų skaičių ištiria. Verta pažymėti, kad Narbutas turėjo susidaręs šiokį tokį kasinėjimų metodą: pilkapius kasinėja įvairiomis kryptimis ir įvairioje gilumoje. Jo kasinėtų kapų aprašymai taip pat yra gana kruopštūs. Bekasinėdamas jis atydžiai seka radimo aplinkybes ir žemės sluoksnius ne tiktai pačiame pilkapyje, bet ir jo aplinkumoje. Iš visų šių pastebėjimų Narbutas sprendžia apie pilkapio konstrukciją ir jo supylimo būdą. Tarp kita ko jam rūpėjo išaiškinti, ar žemė pilkapiui supilti buvo imama čia pat, ar iš tolimesnės vietos. Deja, Narbuto kasinėjimai Rohačeve, kaip jis pats pasisako, nebuvę vaisingi: jis čia neradęs nei medžio pėdsakų, nei plytų ar akmenų, nei kitų kurių nors radinių, nors iš vietos žmonių ir buvo girdėjęs, kad ten kartais randama žmonių kaulų bei žalvarinių pentinų.[4]

Kiek vėliau Narbutas išėjo į atsargą ir grįžo savo dvaran. Čia jis nuolatos begyvendamas rinko įvairią medžiagą Lietuvos praeičiai nušviesti. Nors jis pats buvo istorikas, tačiau nepamiršta ir archeologinių paminklų. Jis kasinėja savo gimtinėje,[5] renka iš vietos žmonių kapuose ar šiaip atsitiktinai surastas senienas, domisi privatinėse rankose esančiais radiniais ir vėliau juos pamini savo raštuose. Atskirų archeologinių studijų Narbutas nėra skyrium paskelbęs. Tiktai jo istoriniuose raštuose, ypač didžiajame darbe, „Dzieje starożytne narodu litewskiego" ir „Pomniejsze pisma historyczne" užtinkame nemaža žinių apie atskirus archeologinius paminklus. Kai ką jis iš tikro buvo gerai supratęs ir išaiškinęs. Ypač tos vietos, kur kalbama apie laidojimo papročius, pilkapių įrengimą, yra gana vykusiai aprašytos. Tačiau ir čia neapsieita be romantizmo periodui charakteringų atskirų radinių aiškinimo būdų. Ypatingai daug vietos skiria vadinamoms „ašaruvėms", kurias suskirsto formų atžvilgiu net į kelias grupes, smulkiai aprašo jų dydį, formą, radimo aplinkybes ir kt.[6] Įdomu pastebėti, kad Narbutas akmens kirvukų reikšmę jau teisingai suprato ir nebelaikė jų, kaip kitų kraštų romantikai, „kirviais aukoms mušti". Pavyzdžiui, viename kape prie Nočios surastą akmens kirvuką smulkiai aprašo, duoda jo išmieras ir traktuoja jį kaip „liekaną seniausių to krašto gyventojų, kuriems geležies vartojimas dar nebuvęs žinomas". Jis pats savo rinkinyje turėjęs tris akmens kirvukus ir, be to, dar

pažinęs bent kelius tokius pat įrankius Vilniaus akademijos mineralogijos kabinete (!), kurie taip pat turėję būti surasti Lydos apskrityje.[7]

Atskiri asmenys, daugiausiai dvarininkai, susipažinę su Narbuto raštuose minimais archeologiniais paminklais, kreipiasi į jį laiškais, kaip į šių dalykų žinovą, ir pranešinėja jam apie savo dvarų ribose ar apylinkėse esamus senovės paminklus, pavyzdžiui, apie senų mūrų liekanas, akmenimis apdėtus pilkapius ir kt. Ypačiai įdomus Kurėnų dvarininko Karolio Kazakausko laiškas Narbutui.[8] Viename savo laiške, rašytame 1840 m. sausio 27 d., Kazakauskas praneša Narbutui apie radinius, užtiktus apie 1830 m. Obelių ežero pakrantėje (Deltuvos valsč.). Čia, besausinant pievas ir nuleidus ežerą, apie 7 žingsnius nuo kranto buvusi surasta 3 kv. sieksnių pakiluma. Ta pakiluma susidėjusi iš pelenų, anglių, žmonių ir arklių kaulų ir daugybės įvairių radinių, ugnies ir vandens apnaikintų. Čia surasta kardų, strėlių galų, iečių, akmens ir geležies kirvukų, vyriškų ir moteriškų žiedų, adatų, raktų, stiklinių karolių, arklių aprangos dalykų ir kitų nežinomos paskirties dalykų. Kazakauskas su dideliu nusistebėjimu vadina šią vietą lietuviška Pompėja ir spėja, kad šia senovėje ilgą laiką buvę laidojami lietuviai, nes tų pelenų ir kaulų kalvelė esanti net kelių sieksnių didumo. Dvarininkas pats bandęs 1838 m. čia kasinėti, tačiau nieko nesuradęs. Tik vienas kaimietis, sako, iškasęs įdomios formos auksinį žiedą: dvi žuvys, beryjančios savo uodegas. Šį įdomų radinį kaimietis pardavęs už 7 rublius Ukmergės žydui, iš kurio Kazakauskui žiedo nebepavykę atpirkti. Remdamasis Kazakausko aprašymu, Narbutas prieina išvados, kad šis pilkapis anksčiau turėjęs būti ežero pakrantėje, (nes ežere randama ir eglių), tik vėliau, dėliai nežinomų priežasčių pakilus ežero vandeniui, jis buvęs apsemptas.

Iš Kazakausko laiško mes dar sužinome smulkmenų ir apie surastų radinių likimą. Dalį radinių kartu su degintais kaulais Kazakauskas nusiuntęs per dvarininką Pomarnackį Narbutui, kitą dalį Siesikų maršalui Žagielai, Mozūrų vaivadystės gubernatoriui grafui Pranciškui Potockiui ir net Ossolinskių vardo muziejui Lvove.

Kitas dvarininkas, Juozas Pomarnackis (Subačiaus seniūnas), savo 1838 m. lapkričio mėn. 18 d. laiške Narbutui praneša apie pylimą, esantį netoli Daugvilių palivarko ir apie pilkapius, apdėtus akmenų vainiku, gulinčius pusiaukelėje tarp Daugvilių ir Užpalių.[9]

Narbuto labiausiai mėgiamas dalykas buvo lietuvių mitologija, kurią jis stengiasi aiškinti pirmuose savo darbo tomuose. Šituose tomuose, man rodos, daugiausiai ir yra pasireiškusi Narbuto fantazija. Čia jis lietuvių mitologiją kildina iš graikų, kelia ją iš kitų šiaurės Europos necivilizuotų tautų tarpo ir joje pastebi daugiau didybės. Todėl, Narbuto manymu, lietuvių mitologija turėjusi susidaryti tarpe žmonių,

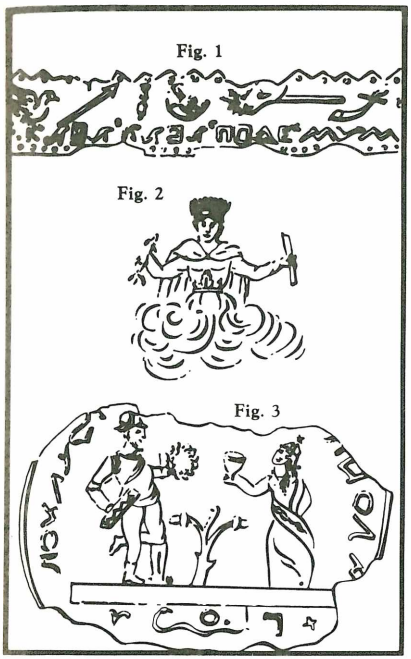

Tariamieji liet. dievai

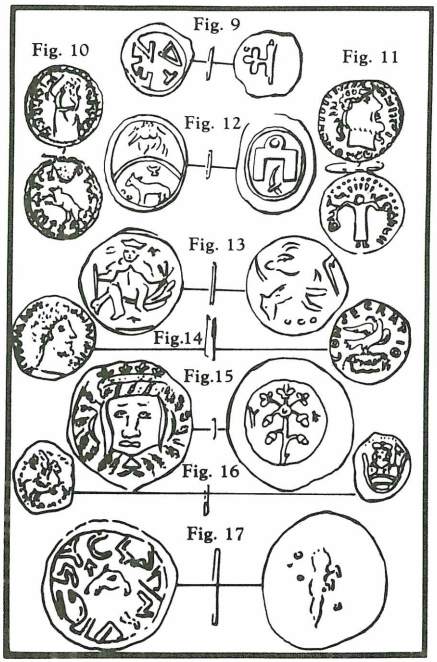

Pinigų ir kt. įrašai

stovėjusių aukštesnės civilizacijos lygyje. Lietuvių mitologijoje Narbutas randa labai daug panašumų su graikų mitologija. Iš surastų bendrumų jis sprendžia, kad graikų ir romėnų dievai, išvaryti iš pietų, persikėlę į Lietuvą, susitaikė su senais vietos gyventojų dievais, ir be to, atnešę į Lietuvą apšvietimą. Narbutas randa ir skandinaviškos religijos bruožų.[10]

Prireikia Narbutui senovės lietuvių dievų atvaizdų, ir tų suranda. Vienus ištraukia iš senų mums nežinomų kronikų, kitus pats sukuria pagal kronikininkų ar humanizmo istoriografų aprašymus, o dar kitiems išaiškinti suranda monetų ar kitų senienų su tariamais dievų atvaizdais,[11] kurių, deja, mes jau daugiau neberandame. Ypatingai jam patinka žinios, susijusios su mitologine praeitimi. Užgirdęs apie šios rūšies radinius tuojau juos papildomai aprašo savo darbuose.[12] Nepamiršta jis ir kulto vietų. Visokius šventuosius kalnus ir šventyklas aprašo pagal Stryjkowskį, Kojalavičių, Hartknochą ir kt. Nepraeina nepaminėjęs ir piliakalnių, o jei tinka, tuojau sieja jų pavadinimus su mitologiniais vardais. Prie didelių akmenų ar pilkapių giliai žemėse randa užkastų „aukų" liekanų: gyvulių kaulų ir puodų šukių.[13] Aprašydamas lietuvių garbintus medžius, tuojau po ąžuolo stuobriu suranda ir trofėjų. Štai, pavyzdžiui, jis rašo, kad 1809 m. Lokaičių (?)

kaime (Marijampolės apskr.), netoli kairiojo Nemuno kranto, ūkininkas Kavaliauskas, skindamas mišką laukui, po supuvusiu dideliu ąžuolo kelmu suradęs daugybę visokių ginklų liekanų: kardų, kalavijų, strėlių, kovos kirvių, skydų ir šalmų. Vieni daiktai buvę variniai, kiti — sidabriniai. 1813 m. iš ūkininko Daujoto Narbutas sakosi gavęs 2,5 colio pločio ir 11 c. ilgio varinį apkalą. Šitame radinyje Narbutas mato visokių ženklų: plėšrų paukštį, ietį, skeptrą, ragą, ietimi pervertą gyvulio galvą ir kardą. Reikalinga Narbutui jungti šios trofėjos su kuriuo nors dievu, tuojau jis užtinka ant šio rago apkalo ir atitinkamą įrašą rusiškomis raidėmis: „KAVAS KAVAS PODEK MUMS". Iš šių radinių Narbutas sprendžia, kad tas ąžuolas turėjęs būti šventas ir kad ant jo buvę kabinamos trofėjos.[14] Trumpai kalbant, Narbutas randa visa, ko tik jam prireikia iškeltoms problemoms patvirtinti. Nuo to laiko, kai Narbutas yra paskelbęs šiuos įvairius radinius, jau praėjo apie 100 m., tačiau ligi šiol neužtikta nei vieno panašaus radinio. Ir Narbuto raštuose atvaizduotieji radiniai kažin kodėl taip pat nepateko į muziejus. Tuo būdu jo surastų radinių autentiškumu tenka labai paabejoti. Atrodo, kad šalia tikrų radinių, pasitaiko nemaža ir paties Narbuto pramanytų.

Vienais archeologiniais radiniais Narbutui nebuvo įmanoma atvaizduoti priešistorinė Lietuva. Todėl jis šaukiasi pagalbon senovės rašytojus ir griebiasi etimologijos. Vienodai ar panašiai skambančiuose vietų ar asmenų varduose, užtinkamuose senovės raštuose, jis stengiasi matyti lietuviškus vardus. Lietuvių kilmės klausimams spręsti paskiria visą antrą savo darbo tomą, o lietuvių tautos istorijai nuo VI—XIII amž. — visą trečią tomą. Visų čia daugiausiai klaidingų ir pramanytų dalykų neliesiu, tepasitenkinsiu vienu jo ankstyvesniu darbu, kad galėtume susipažinti su Narbuto darbo metodu. Viename kiek ilgesniame straipsnyje[15] Narbutas Rytus traktuoja kaipo pirminę sodybą žmonių, apgyvenusių Europą. Todėl ir beieškant lietuvių protėvynės, tenką ieškoti jos pėdsakų kiek galint toliau rytuose. Narbutas neabejoja apie buvusias lietuvių tautos sodybas tarp Oderio ir Elbės, nes ten seniau Jonas Potockis buvo užtikęs vardus tų pačių dievų, kurie buvę garbinami ir prie Nemuno. Net ir kalbininkai (pavyzdžiui, Thunmann) išskaitą tose rūnose lietuvių maldas ar kitus išsireiškimus. Narbutas buvo įsitikinęs, kad slaviškomis giminėmis laikomi liutikai, vilzai, kicinai, circipanai, dolencai, redariečiai ir kiti esą lietuviai. Jie, jo nuomone, eidami palei Baltijos jūrą, galėję pasiekti Nemuną ir Dauguvą. Slavai, atėję į Pamarį Karolio Didžiojo laikais, suskaldę šią lietuvių tautą į dvi dalis: vieni likę gyventi prie Nemuno, kiti — savo senose sodybose. Karingi normanai ir danai neleidę šitoms tautos dalims palaikyti santykius ir todėl ta pati tauta, kalbėjusi ta pačia kalba

ir turėjusi tą pačią religiją, buvusi perskelta. Įdomu pastebėti, kad ši teorija vėliau buvo populiari ir kai kurių mūsų aušrininkų tarpe.

Narbutas tebetiki ir romėniška lietuvių kilme, sukurta XIV—XV amž. Šiai teorijai sustiprinti Narbutas deda savo straipsnyje pasakojimą apie seną lietuvių dainą, kurioje buvusi minima žėglininkų kelionė iš jūros Nemunu.[16] Atplaukę prie Dubysos ir suradę kelią į šventovę, keliauninkai užgiedoję: *še radom.* Iš to kilęs Seredžiaus vardas. Toliau plaukta Dubysa ir sustota: *čia kiškim vėliavą.* Štai ir Čekiškė. Toliau eita nejžengiamomis giriomis, susidurta su daugybe kliūčių ir pradėta abejoti: *ar yra galas?* Ši abejonė ir davė Ariogalai vardą. Po ilgos kelionės žėglininkai vis dėlto išėjo iš miškų ir nudžiugę sušuko: *bet yra galas!* Štai ir Betygalos pradžia. Aiški ir lengva etimologija . . .

Narbutas duoda ir daugiau pavyzdžių savo romėniškai teorijai įrodyti. Vienoje rankraštinėje vokiečių kronikoje,[17] parašytoje maždaug apie 1640 m., esą rašoma, kad Karaliaučiaus katedros archyvuose buvęs surastas kažkokio riterio Hans von Uldingen atvaizdas su įrašu drobėje. Čia buvę užrašyta, kad Hans von Uldingen senoje prūsų šventovėje (Rusnėje) buvo suradęs marmurą, kuriame lotyniškai buvusi aprašyta admirolo Nemono iš Karago kelionė, įvykusi apie 115 m. pr. Kr. Vėliau (1250 m.) riteris tą marmurą padovanojęs popiežiui Inocentui IV. Iš kur tą žinią Narbutas buvo paėmęs, taip pat nepasakoma. Bet tat nekliudo jam tvirtinti, kad kartaginiečiai maždaug apie 115 m. buvo atradę Nemuno upę. Be to, ir Prūsų inžinieriai Narbutui pasakoję, kad Berlyno muziejuje esąs 1775 m. ties Tilže surastas marmuras su įrašu, kurs taip pat turįs patvirtinti romėnų buvimą prie Nemuno. Ir šis pasakojimas priimtas už gerą.

Įvairiausiomis priemonėmis Narbutas stengiasi iškelti senosios Lietuvos garbę. Narbutui beveik vienodos vertės yra tautos padavimai ir archyvinė medžiaga. Kaip įvairiais padavimais jis lengvai patiki, taip ir gautus dokumentus persispausdina be jokios kritikos. Jei prireikia, ir suklastoja. Vieną tokį stambesnį Narbuto falsifikatą ir čia priminsiu. Tai yra kryžiuočių ordino nario grafo Kyburgo kelionė į Lietuvą 1397 m.[18] Šitame rašte aprašoma Kyburgo kelionė į Kauną ir į Vilnių, vaizduojami jo puikūs įspūdžiai Kaune, kauniškės pilies kariuomenės net sunkiai aprašomas apsiginklavimo įvairumas ir kt. Rašte pabrėžiama, kad tuo metu Lietuvos bajorai Vilniuje lietuviškai kalbėję, kad pokylyje buvę dainuojamos lietuviškos dainos ir kad kiti Vilniaus gyventojai šnekėję lietuviškai. Viename pokylyje vyskupas Andriejus savo kalboje apgailestavęs, kad lietuvių kalba esanti apleista, kad josios vietą užėmusi svetima slavų kalba ir t.t. Grafui Kyburgui buvę net parodyti originaliniai lietuviški raštai, visai panašūs su Prūsuose išlikusiais raštais. Pats Narbutas pasisako, kad šios kelionės vertimą buvo gavęs dovanų iš

buvusio Vilniaus universiteto profesoriaus Žegoto Onacevičiaus. Kuriame archyve ar bibliotekoje galėtų būti originalas, visai nepaminėta. Tik Narbutas spėja, kad Onacevičius galėjęs išversti šios kelionės aprašymą Karaliaučiaus archyve. Deja, ligšiol Karaliaučiuje niekur neužtiktas šios Kyburgo kelionės rašto originalas. Be to, įtarimas dar labiau didėja, nes Narbutas šį vertimą paskelbė tiktai po Onacevičiaus mirties (Onacevičius yra miręs Petrapilyje 1845 m. vasario mėn. 18 d.). Kaip mūsų, taip ir vokiečių istorikai laiko šį Kyburgo kelionės aprašymą falsifikuotu.

Falsifikatams romantizmo periodo laiko dvasia buvo labai palanki. Jei tiktai norėta iškelti savo tėvynės garbė, tai nevisuomet skaitytasi su teisybe. Ir kituose kraštuose šitame atgimimo laikotarpyje sutinkame panašios rūšies falsifikatų savo tautos garbei iškelti. Tokių pavyzdžių turime gana daug. Čia tepriminsiu vieną plačiai žinomą falsifikatą Čekoslovakijoje. 1817 m. Pragos muziejaus bibliotekininkas Vaclovas *Hanka* (1791—1861 m.) tikino čekus suradęs viename bažnyčios bokšte dvyliką pargamentinių dokumentų, kuriuose esą aprašyti čekų tautos didvyrių žygiai ir darbai. Visame krašte pasklido garsas apie šį sensacingą atradimą, sujudo čekai, atradę seniausius savo tautos kultūros rašytinius dokumentus. Greitai jie buvo išleisti atskira knygute ne tiktai čekiškai, bet taip pat išversti ir į vokiečių kalbą.[19] Ilgą laiką niekas nei nemanė, kad šitie dokumentai galėtų būti netikri. Tik žymiai vėliau buvęs čekų prezidentas Masarykas ir kiti mokslininkai nustatė, kad šis rankraštis, vadinamas „Kralodvorski rukopis", esąs paties Hankos parašytas.

Narbutas taip pat visur ir visuomet stengėsi parodyti savo krašto praeitį kiek galint garsesnę ir garbingesnę. Šis dalykas jam kaip „karštai mylinčiam savo tėvynę, brangią Lietuvą", kaip jis pats savo raštuose išsireiškia, labai rūpėjo. Jis stengėsi atitaisyti savo protėviams lietuviams ir senai lietuvių tautai užmetamus įvairiausius priekaištus. Narbutas, norėdamas sudaryti tvirtą Lietuvos praeities pagrindą, griebiasi įrodyti, kad lietuviai nebuvę žemos kultūros tauta, bet jau senais laikais pažinę ir turėję savo atskirą raštą, kilusi iš rūniškojo.[20] Šiam savo tvirtinimui įrodyti jis duoda senos prūsiškos vėliavos įrašą, paimtą iš Simano Grunau kronikos. Tą įrašą jis aiškina kartu su Tadu Volanskiu, kurs jam net sudaro senovės lietuvių rašto abėcėlę. Pagaliau jis duoda Lydos apskrities pokamarinių teismų regento Ignaco Volskio raštą, rašytą Podolės žemių generolui, kunigaikščiui Adomui Čartoryskiui.[21] Šitame laiške, rašytame Lydoje 1792 m. rugpjūčio m. 18 d., Volskis aprašo prieš penkerius metus atsitiktinai Lydos pilyje surastas medines lenteles. Tos lentelės buvusios 13 c. ilgio, 6 c. pločio ir apie 1/2 c. storio. Lentelės tarp savęs buvusios sujungtos trimis poromis žalvarinių „zavieselių".

Viena lentelių pusė buvusi tepta juodu pokostu, o vidujinė jų pusė buvusi netepta, ir joje buvę išpjaustytos raidės, kurių įdubimai savo keliu dar buvę pripildyti juoda mase. Raštas esąs nei hebraiškas, nei arabiškas, nei gotiškas, nei rusiškas, nei graikiškas. Manoma, kad tai esančios teisių knygos, rašytos pagoniškos Lietuvos laikais, galbūt, lietuvišku raštu ir lietuviškai. Volskis prašo kunigaikštį patarti ir pranešti, kas su tuo radiniu daryti. Ir šį dokumentą, jei jis kur nors atsirastų, taip pat vertėtų patikrinti.

Vertindami T. Narbuto darbus mūsų prosenovės tyrimo srityje, turime pripažinti, kad jis teisingai suprato priešistorinių laikų paminklų reikšmę istorijos mokslui. Tik, deja, dažnokai tenka paabejoti jo paminėtų radinių autentiškumu. Stoka gilesnės kritikos taip pat mažina jo darbų vertę. Tačiau anais laikais Narbuto darbai Lietuvos šviesuomenėje buvo sutikti su dideliu entuzijazmu. Kad lenkai nemaloniai sutiko jo istoriją, nėra ko stebėtis. Ir pats Narbutas didžiuojasi tik nepriklausoma Lietuva, nesurišta su Lenkija unijos varžtais; todėl ir Lietuvos istoriją jis baigia Liublino unija. Štai charakteringi jo paskutiniai IX tomo žodžiai:[22] „Parašiau istoriją iki to laikotarpio, kuriame lietuvių tauta nusilpo. Tolimesnį istorijos rašymą perleidžiu Lenkų istorikams. Paskutinysis nepriklausomas Jogailaičių giminės Lietuvos monarchas Zigmantas mirė . . . ir aš laužau savo plunksną ant jo kapo".

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 *Wielka Encyklopedya powszechna ilustrowana, serya* II: I—II, Warszawa 1903, p. 199—200; A. Janulaitis, „Daukanto laiškai". *Mūsų Senovė*, IV—V, Tilžė, 1922, p. 691. Trumpiau apie Narbutą esu rašęs savo disertacijoje: *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen*, Kaunas, 1935, p. 21—27.

2 T. Narbutt, *Pomniejsze pisma historyczne*, Wilno, 1856, p. 16—19.

3 Chr. Hartknoch, *Alt- und Neues Preussen* etc., Franckfurt und Leipzig, 1684, p. 71, 73.

4 T. Narbutt, „Badanie starozytności Litewskich. O kurhanach". *Tygodnik Wileński*, VI, 1818, p. 161—168; kiek pataisyta ir papildyta: T. Narbutt, *Dzieje starozytne narodu litewskiego*, II, dodatek VII, p. 547—556.

5 T. Narbutt, *Dzieje* I, p. 364—365.

6 T. Narbutt, *Pomniejsze pišma hist.*, p. 3—7 ir *Dzieje*, I, p. 365—368.

7 T. Narbutt, *Dzieje*, I, p. 367, lent. V. pieš. 34 ir p. 370.

8 T. Narbutt, *Pomniejsze pišma hist.*, 222—223.

9 T. Narbutt, l. c., p. 220—221.

10 T. Narbutt, *Dzieje,* I, p. III, XI—XII.
11 T. Narbutt, *Dzieje,* I, lentelė I—IV.
12 „O posągach w Kownie odkrytych". *Dzieje,* IV, 1838, dodatek XVIII, p. 80—84.
13 T. Narbutt, *Dzieje,* I, p. 197—198.
14 l. c., p. 13—14, lentelė I, fig. 1.
15 T. Narbutt, „Badanie starozytności Litewskich. Domniemania o dawnych Litwinach". *Tygodnik Wileński,* III, 1817, p. 273—282.
16 l. c., p. 278.
17 l. c., p. 279—280.
18 T. Narbutt, *Pomniejsze pišma hist.,* p. 133—165.
19 V. Hanka, *Königinhofer Handschrift.* Sammlung altböhmischer lyrisch — epischer Gesänge, nebst andern altböhmischen Gedichten. Aufgegunden und herausgegeben von Wenceslaw Hanka, Prag, 1829.
20 T. Narbutt, *Pomniejsze pišma hist.,* r. 7—14; Dzieje, III, p. 556—558.
21 T. Narbutt, *Pomniejsze pišma hist.,* p. 11—12.
22 T. Narbutt, Dzieje, IX, 1841, p. 492.

* * *

„T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas" buvo spausdintas *Naujojoje Romuvoje,* 267, 1936, p. 149—152; pasirašytas — dr. J. Puzinas; rankraščio likimas nežinomas, todėl perspausdinamas iš *N. Romuvos.* Tuomet buvo įprasta rašyti *Norbutas* (plg. *Lietuviškoji enciklopedija,* III, 1935, p. 875 tt), todėl ir spausdintame J. Puzino darbe tėra tik ši lytis, bet svetur, po II Pasaulinio karo, įsigalėjo *Narbutas,* tiek LE, tiek ir kt. Atrodo, čia lėmė jau kalbininkai Pr. Skardžius ir A. Salys; plg. jo paruoštą vardyną prie A. Senn ir A. Salys, *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache* . . ., V, 1968, p. 532; todėl Narbutas rašoma ir dabar, nors R. Lietuvoje ši dar gyva pavardė, tariama su ilgu ir net dar pailgintu ā, atrodo, esanti tokio pat ilgio kaip ir tų apl. brālis (brolis), reikalautų rašyti su o (plg. užpalėnų, jūžintiškių, kamajiškių Nârbutas, Narbùtis ir jų nārėti, nāriaĩ, šalia nâras ir noras; nâriu: noriu, bet ir ten tik nārėti . . .).

T. Narbutą vertino J. Puzinas ramiai ir vengė aštrių jam žodžių dėl tikrų ar tariamų falsifikatų. Tuo metu T. Narbutas buvo kaltinamas eile pramanų, jis net sufalsifikavęs ir vad. *Bychovco* kroniką (plg. *LtE,* III, 1935, sk. 875—878; ji laikoma dar lyg tariama ir *LE,* II, 1954, p. 487), bet R. Šalūgai pavyko surasti patikimų duomenų, kad toks rankraštis tikrai buvo ir kad jį paskolino A. Bychovcas T. Narbutui ir t.t. (žr. R. Šalūga, „Bychovco kronika". *LMAD,* A:1, 1959, p. 149—154), todėl vėliau jau už šios kronikos pramaną Narbuto niekas nebekaltina (Z. Ivinskis, *LE,* XIX, 1959; R. Batūra, „Teodoras Narbutas". *Mokslas ir Gyvenimas,* 9, 1964, p. 15—16; apie šį metraštį, paliesdamas dar ir šaltinius, rašo M. Jučas, *Lietuvos metraščiai,* Vilnius, 1968, p. 99—134; Z. Ivinskis, *EL,* (Narbutt), IV, 1975, p. 16—17.

Papildomai archeologinius T. Narbuto darbus J. Puzinas vertino: *LE,* XIX, 1959, p. 535. Dėl lietuviškųjų raštų pramanų aštriausiai pasisakė Vcl. Biržiška, *Senųjų lietuviškųjų knygų istorija,* I, Čikaga, 1953, p. 43—47 ir 68—70.

TADAS DAUGIRDAS

Tadas Daugirdas (g. 1852.II.27 Torbine, Naugardo gub., mirė 1919.XI.1 Kaune, palaidotas Ariogaloje), sūnus Mykolo Daugirdo, susisiekimo inžinieriaus ir Marijos Jelenskytės iš Varputėnų dv., Šaukėnų val. 1856 tėvai grįžo iš Rusijos į Plemborgą, Ariogalos vls., Kėdainių aps. Pradžioje mokėsi jis namie, o po 1863 m. sukilimo stojo į privatų Buchholzo bendrabutį Rygoje, tačiau ten susirgęs grįžo namo. Čia pasiruošęs išlaikė egzaminus į Vilniaus realinės mokyklos IV kl. Vilniuje, susidraugavo su Edvardo Römerio sūnumi Edvardu (vėliau tapytojas) ir jo pabroliu Alfredu, portretistu. 1868 m. pavasarį susirgęs, neišlaikė paskutinio egzamino. Pasigydęs Plemborge, 1869 stojo į Vilniaus paišybos mokyklą, Trutnevo vedamą. Mokykoje dirbo pas Karčevskį. 1870 rudenį stojo į Petrapilio meno akademijos peizažų skyrių (Brenzstejn nurodo įstojamuosius metus 1871). Petrapilyje Daugirdas susitiko su Stanislovu Vitkevičium, tik ką sugrįžusiu iš ištrėmimo (jo tėvas Šiaulių bajorų maršalka ir 1863 sukilimo tremtinis į Sibirą), su jo vyresniuoju broliu ir su savo giminaičiais Zanais. Šiai Lietuvos jaunimo grupei darė įtakos advokatas V. Spasovičius. Pirmasis Daugirdo mokytojas akademijoje buvo prof. Vorobjev. Petrapilyje susipažino su H. Siemiradzkiu, Kovalevskiu, susidraugavo su Kleveru ir I. J. Repinu, palaikė santykius su M. Antokolskiu. 1871 pabaigoje St. Vitkevičiui išvažiavus į Miuncheną, ir Daugirdas ten nuvyko ir stojo į meno akademiją. Čia bendravo su lenkų menininkais A. ir M. Gierymskiais, J. Chelmonskiu, St. Vitkevičiumi, Čechanavičiumi, J. Mašinskiu, Brandtu, Kurelliu ir kt. Čia išbuvo ligi 1876. Grįžęs vienerius metus gyveno Plemborge, o paskui išvyko į Varšuvą ir ten atidarė savo studiją. Daugirdas kaip tapytojas neturėjo didelių gabumų ir draugai jį pralenkė. Svarbiausieji jo paveikslai: Naktį ir rytmetį 1876, Rudens orė, Auštant 1878, Polaidis 1879, Pūga 1881, Rudens vakaras parke 1884, Vakaras ir pievos gėlės 1885, Prie šventojo šaltinio 1887, Ponai važiuoja 1890 ir kt. Vėliau begyvendamas Kaune buvo pamėgęs kai kurias taikomojo meno sritis, įnešdamas į jas lietuvių liaudies meno elementų. Projektavo vitražus Kauno miesto muziejui, kai kurioms bažnyčioms ir Maironio buto kai kurių kambarių lubas buvo savo

projektais dekoravęs. 1910 ir 1914 dalyvavo Lietuvių dailės d-jos parodose su savo grynojo ir taikomojo meno darbais.

Stanislovas Vitkevičius uždegė Daugirdą ir archeologijos pamėgimu. W. Matlakowski, huculų liaudies meno mėgėjas, paskatino jį gilintis į lietuvių liaudies meną, burtus, padavimus. Tolimesniam Daugirdo darbui ypačiai daug turėjo reikšmės jo ekskursijos po kai kurias Lenkijos ir ypač Lietuvos vietas, turtingas įvairiais padavimais ir priešistoriniais paminklais. 1881.X nuvyko į Jasnogurką (Šiluvos val., Raseinių aps.), kur buvo užtikta įvairių žalvarinių radinių, ir čia Daugirdas pirmą kartą savo gyvenime pradėjo kasinėti priešistorinį kapinyną. Nors pirmas Daugirdo atkastas kapas radiniais ir nebuvo turtingas, bet tai jį paskatino į tolimesnį darbą. Nuo tos dienos Daugirdas tapo archeologu. Kasinėjimų rezultatus, iliustruotus savo paties pieštais piešiniais, paskelbė žurnale *Kłosy* (867, 1882). Tas darbas atkreipė į jį emigravusio iš Lietuvos Krokuvon A. H. Kirkoro dėmesį. Jis su juo susipažino, supažindino Daugirdą ir su archeologu G. Ossowskiu. Beveik tuo pačiu metu Varšuvoje Daugirdas dar susipažino su prof. D. I. Samokvasovu, dideliu proistorijos mėgėju. Jie visi ir buvo netiesioginiai Daugirdo proistorijos mokytojai. Vokiečių antropologas R. L. C. Virchow, pravažiuodamas pro Varšuvą, taip pat užeidavo pas Daugirdą apžiūrėti jo radinių. Šios pažintys privertė Daugirdą studijuoti archeologinę literatūrą ir mokytis nors iš nepavyzdingų anų laikų vadovėlių kasinėti. Nuo to laiko jis atideda tapybą į šalį ir vasaros metu nuolat važinėja po kraštą, aprašinėja senovės paminklus, renka radinius ir kartais atlieka trumpus bandomojo pobūdžio kasinėjimus. Savo tyrinėjimų rezultatus iš dalies yra paskelbęs spaudoje, bet nemaža medžiagos dar liko nepaskelbtos rankraščiuose. 1882.IX.9—11 ir 1883.X.15—16 tęsė kasinėjimus naujojo geležies amžiaus kapinyne *Jasnagurkoje*.[1] 1884.VII.1—2, 20—22 ir 1885.VII.10 kasinėjo griautinius senojo geležies amžiaus pilkapius, apdėtus akmenų vainikais *Visdergiuose*, Kuršėnų vls.[2] 1885 m. jis dar kasinėjo naujojo geležies amž. lygius nedegintų kūnų kapus *Tilvydiškėse*, Šaukėnų vls.;[3] 1885.VIII.7 ir 1886.X.16 naujojo geležies amž. degintų ir nedegintų kūnų kapus *Imbarėje*, Salantų vls.[4] ir žalvario amž. akmeninius pilkapius Bogorijoj-Górnoj, Lovičo aps.[5] 1886 kasinėjo *Derbutų* piliakalnį, Betygalos vls., bet užtikęs akmenų grindinį, darbą metė.[6] Tais pačiais metais dar kasinėjo įvairiose Lenkijos vietose.[7] 1887 tyrinėjo sen. ir vid. geležies amž. nedegintų kūnų kapus su akmenų vainiku duobės dugne *Paklibakių* k., Šaukėnų vls., žemus pilkapius, apdėtus akmenų vainiku (griaučių pėdsakų nerasta), *Kuršiuose*, prie Gylio ež., Tytuvėnų vls. ir sen. bei vid. geležies amž. pilkapius su akmenų vainikais *Gilvyčiuose*, Kurtuvėnų vls.

Visi šie trumpučiai bandomojo pobūdžio kasinėjimai liko nepaskelbti.[7] Kitais metais Daugirdas dar buvo atvažiavęs į Žemaičius, lankėsi įvairiose vietose, tačiau kasinėjimų nebedarė. Begyvendamas Varšuvoje buvo nuolatinis „Przegląd Tygodniowy" korespondentas, bendradarbiavo „Wisloje" ir ligi 1891 m. prižiūrėjo šio žurnalo menišką pusę. Šio laiko tarpo Daugirdo archeologiniai darbai lietė Žemaičių piliakalnius ir akmens radinius.[8] Pirmajame straipsnyje jis duoda anais laikais žinomų akmens amž. radinių sąrašą, nurodo burtus apie „Perkūno kulkas", paskelbia padavimus apie Perkūną ir pagaliau aprašo akmens kirvukų apdirbimo techniką. Tuo pačiu metu lenkų enciklopedijai duoda trumpą Lietuvos archeologinių tyrinėjimų apžvalgą.[9] Dalyvaudamas II lenkų istorikų suvažiavime Lvove pranešė apie archeologinius tyrinėjimus Lietuvoje.[10] Taip pat šio laiko tarpo yra jo rašinys apie margučius,[11] ir D. I. Samokvasovo darbo „Podzial chronologiczny grobów Rosji poludniowej" recenzija.[12] 1889 m. Daugirdas dalyvavo su savo eksponatais senienų parodoje Varšuvoje (iš Lietuvos joje dar dalyvavo gr. Przezdzieckis) ir apie tą parodą yra parašęs porą straipsnių.[13] 1882 m. Daugirdas buvo išrinktas Kuršo literatūros ir meno draugijos nariu-korespondentu, 1885 Krokuvos mokslo akademijos nariu-korespondentu. Jo darbai rado atgarsį ir lietuvių visuomenėje. Kai kurių jo straipsnių santraukas yra davęs „Varpe" J. Bitaitis (dr. J. Staugaitis).[14]

1891 Daugirdas kartu su savo žmona Kazimiera Kaributaite-Daškevičiūte iš Likšelių, kurią buvo vedęs 1883, persikėlė iš Varšuvos į Plemborgą ir čia ligi 1908 m. tvarkė ūkį. Beūkininkaudamas proistorijai ir menui nebegalėjo skirti kiek daugiau laiko. Iš Plemborgo [vėliau pavadintas Daugirdais] laikų neturime paskelbtų jokių archeologinio turinio straipsnių, išskyrus tik trumpą apie Ventos perkasą.[15] Begyvendamas dvare daug dėmesio kreipė į smulkiąją namų pramonę. 1900 žemės ūkio parodoje Minske surengė lietuvių liaudies meno skyrių ir savo ūkyje įsteigė pavyzdinę krepšių dirbtuvę su žilvičių plantacija. Kartu turtino savo nemažą archeologinę, numizmatinę ir etnografinę kolekciją. Kartais išvykdavo į artimesnes apylinkes etnografinės ir archeologinės medžiagos rinkti. Jo rinkinyje 1907 m. buvo: 464 akmens dirbiniai, 621 žalvario, 15 sidabro, 324 geležies, 29 gintaro, 302 molio, 7 stiklo ir 20 šiaip įvairių eksponatų.[16] Matydamas, kad jo rinkinys dvare kitiems yra sunkiai prieinamas, pradėjo galvoti apie savo rinkinių išgabenimą ten, kur iš jų būtų didesnė nauda visuomenei. Mirus Kauno miesto muziejaus vedėjui K. Gukovskiui, Daugirdas pasisiūlė Kauno m. savivaldybei bendradarbiauti. 1907.II.8 Kauno m. savivaldybė išrinko muziejinę komisiją iš J. Horbačevskio, M. Davainio-Silvestraičio, J. Prancūzevičiaus, A. Zaborskio, M. Rekošo ir T. Daugirdo, kuris buvo

paskirtas muziejaus prižiūrėtoju-konservatoriumi. Muziejaus rinkiniai buvo perkelti į didesnį būstą prie Rotušės aikštės, kur jie buvo iki 1934 m. pabaigos. Daugirdas tikėdamasis, kad čia galėsiąs dirbti mėgiamąjį darbą, sutvarkė šeimyninius reikalus, visa perdavė šeimai bei jo išrinktai administracijai ir persikėlė į Kauną, kur tuojau kreipėsi per lietuvišką spaudą į visuomenę, informuodamas ją apie muziejaus darbus ir prašydamas siųsti įvairius radinius ar eksponatus naujai įsteigtam muziejui.[17]

1909.I.23 jis tą muziejų oficialiai perėmė. Savo rinkinį taip pat pergabeno iš Plemborgo į Kauną ir jį padovanojo miestui. Begyvendamas Kaune daugiau kaip 10 metų Daugirdas tvarkė muziejų, tegaudamas už tat tik mažą kambarį gyventi ir labai menkutę pašalpą. Muziejaus eksponatus išdėstė planingai, suskirstydamas juos atskirais kapais ir lenteles iliustruodamas kapų piešiniais bei fotografijomis. Dabar Daugirdas vėl pradeda kasinėti, lanko priešistorines vietas, aprašo jas, padaro situacijos planus ir renka radinius. Tuo būdu jis buvo *pirmasis* Lietuvos archeologas, pradėjęs gana sistemingą senovės paminklų registravimo darbą. 1908 m. keliavo Nemunu iš Alytaus į Kauną ir savo kelionės aprašyme prideda nemaža atskirų vietų planų. 1909 m. kartu su L. Krzywickiu, A. Žmuidzinavičiumi ir vienas kasinėjo *Dūkšto* piliakalnį, pilkapius Salako apylinkėje ir senojo bei vid. geležies amž. pilkapius *Dūkšte*. 1911 m. tyrinėjo sen. geležies amž. nedegintų kūnų kapinyną *Lauksvyduose*, Vilkijos vls.; IX.13—15 *Laukiškiuose*, Seredžiaus vls. ištyrė 11 kapų.[18] Tais pačiais metais su L. Krzywickiu antrą kartą kasinėjo *Derbutų* piliakalnį.[19] Tik savo paskutiniųjų kasinėjimų rezultatų, išskyrus porą archeologinio turinio straipsnelių,[20] Daugirdas jau nebepaskelbė. Ir kasinėjimų užrašų taip pat išliko tik atskiri fragmentai.[21] Nerašymo priežastys greičiausiai yra buvusios jo sveikatos pašlijimas ir ypač sunki materialinė būtis. Be to, Daugirdui aktyviai pradėjus dalyvauti politiniame Lietuvos gyvenime, atsirado pažiūrų skirtingumo į lietuvių tautinį judėjimą tarp Daugirdo ir jo buvusių draugų. Jis šalinasi nuo lenkų visuomenės ir drauge nuo lenkų mokslo, nors dar 1910 m. jis buvo išrinktas Lenkų mokslo bičiulių draugijos Vilniuje nariu-korespondentu ir tuo pačiu metu dar tebebuvo lenkų kraštotyros d-jos nariu ir Krokuvos mokslo akademijos antropologinės komisijos bendradarbiu. Bendrai Daugirdas kasinėjo sistemingai ir nuodugniai. Jo paskelbtieji kasinėjimų rezultatai ir išlikę rankraščiai yra gausiai iliustruoti kapų pjūviais, schemomis, žemėlapiais ir radinių piešiniais. Į radinių chronologiją Daugirdas dar nebuvo pakankamai įsigilinęs, todėl ir paskelbtuose kasinėjimų aprašymuose nedaro jokių chronologinių ar šiaip išstorinių išvadų. Jis tik aprašinėja kapus ir juose surastus radinius.

Bedirbdamas Kauno m. muziejuje Daugirdas rūpinasi ne tik Lietuvos proistorija, bet ir etnografija, smulkiaja namų pramone, Kauno ir kitų vietų istorija; Kaune jis tampa visuomenininkas — lietuvis ir lietuviškų scenos vaizdelių autorius bei režisierius. Tuo metu išaugo šiame muziejuje liaudies skyrius, susidarė nemažas juostų, prijuosčių, audinių, margučių ir kt. eksponatų rinkinys. Spaudoje Daugirdas kelia mintį įvairioms namų pramonės šakoms organizuoti draugiją.[22] Liko šiais klausimais parašytų straipsnelių rankraščiuose.[23]

Lietuvių dailės draugijai ruošiant lietuvišką skyrių II smulkios pramonės parodai Petrapilyje 1913, Daugirdas surinko parodai eksponatų iš Kėdainių, Šiaulių, Vabalninko, Pabiržės, Biržų, Jonavos, Ukmergės, Rokiškio, Dūkšto ir Plungės apylinkių. Jis taip pat dalyvavo ir rajoninėje parodoje Vilniuje 1913 m. Jį 1913.IX.7 Kauno gub. archyvinė komisija išrinko tikruoju nariu, 1914.III.11—24 muziejaus komisija komandiravo Daugirdą į Įsrutį, Karaliaučių ir Krokuvą susipažinti su muziejais. Jis, pasinaudodamas ta kelione, dalyvavo 1914.IV.3—5 lenkų muziejų direktorių suvažiavime Krokuvoje.

Kaune Daugirdas veikliai dalyvavo lietuvių gyvenime, režisavo „Dainos" spektaklius, piešė dekoracijas, vertė ir pats rašė scenos vaizdelius. 1910.II.14 Kaune „Dainos" buvo suvaidintas jo verstas Z. Przybylskio „Diena redakcijoje".[24] 1911 m. Daugirdas režisavo S. Kymantaitės-Čiurlionienės „Jaunikius". 1914 m. jis, A. Vitkauskas, J. Garalevičius ir S. Banaitis buvo pradėję ruoštis su skrajojama trupe vykti per Vokietiją, Prancūziją ir Angliją į Ameriką vaidinti istorinių veikalų, kad ten galėtų sukelti didesnį lietuvių judėjimą. Tačiau Didysis karas šį jų sumanymą sutrukdė. Režisuodamas tiek „Dainai", tiek kitur visada jis stengėsi lietuviškus tipus vaizduoti kiek galint originaliau su tautiniais drabužiais, pačią sceną dažnai net perkraudavo įvairia etnografine medžiaga. Taip pat Daugirdas būdavo kviečiamas į provinciją piešti dekoracijų ir į jį būdavo kreipiamasi su scenos vaizdeliais patarimo dėl jų tinkamumo vaidinti. Spaudoje tepasirodė 3 Daugirdo veikalėliai („Girkalnio užgavėnės", „Tėtė pakliuvo" ir iš Perzynskio verstas „Idealus gyventojas", 1913). Liko keletas originalių scenos vaizdelių rankraščiais: „Manios Velykos" ir „Ugnis užgeso".[25] Dirbo jis ir grožinėje literatūroje (išv. lenkiškai L. Tolstojaus „Kreiserio sonatą",[24] rašė lenkiškai ir lietuviškai.[27]

Didžiojo karo metu Daugirdas liko saugoti Kauno m. muziejų, kad niekas jo rinkinių neišgabentų į užsienius. Ypač bijojęs, kad jo rinkiniai neatsidurtų Lenkijoje. Išsaugojo jis Kauno m. muziejų ir vokiečių okupacijos metu. Jis gana gerai sugyveno su vokiečiais, davė medžiagos Karaliaučiuje rengiamoms lietuviškoms parodoms ir 1915.VIII.25

Daugirdas miesto gyventojų kuriam laikui buvo išrinktas net Kauno burmistro padėjėju. Jis yra davęs vokiečių, vėliau ir kitai spaudai straipsnių iš Kauno istorijos.[28] Paliko jis nemaža rankraščių iš Kauno miesto istorijos, apie Kauno m. herbą ir savo 1915 prisiminimų bei pergyvenimų dienoraštį.[29]

Baigiantis Didžiajam karui ir vis labiau bręstant Lietuvos nepriklausomybės minčiai, Daugirdas 1917 m. kartu su J. Basanavičiumi ir A. Žmuidzinavičiumi dalyvavo komisijoje vėliavai nustatyti, rengė Vyčio projektus, piešė Lietuvos miestų herbus ir kt.[29a] Ir 1919 m. vasarą, įsikūrus Valstybės archeologijos komisijai, Daugirdas buvo išrinktas komisijos pirmininku. Nors ligos varginamas, tačiau visada aktyviai dalyvaudavo jos posėdžiuose, kuri rinkdavosi jo kambaryje, prie ligonio lovos. Net liguistas būdamas du kartus buvo nuvykęs į Zapyškį ir rūpinosi senosios bažnyčios apsauga. Jis rūpinosi senovės paminklų globa, galvojo apie iš Lietuvos į Lenkiją išgabentų priešistorinių paminklų grąžinimą į Lietuvą. Drauge su K. Jablonskiu daro žygių kartais ir labai vertingų dokumentų naikinimui sulaikyti. 1919.VIII.8 Daugirdas su Valst. archeologijos komisijos nariais kreipėsi į Lietuvos vyriausybę, iškeldamas reikalą nepriklausomybės kovotojus pagerbti „senais žilos Lietuvos senovės ženklais". Šiam reikalui buvo pasiūlytas *Vyčio Kryžius.* Pagaliau Daugirdui raginant buvo pradėta steigti Tėvynės pažinimo draugija su archeologijos, etnologijos ir etnografijos, karo, gamtos ir liaudies meno skyriais; jam mirus, sumanymas liko neįgyvendintas.

Nors Daugirdas buvo išauklėtas lenkų kultūros įtakoje, tačiau begyvendamas Lietuvoje ir betyrinėdamas jos praeitį taip pamilo Lietuvą, jos senovę, tautos meną ir žmones, jog visą gyvenimą tedirbdamas Lietuvai, liko nuoširdus ir karštas lietuvis. Jis jau 1905 m. dalyvavo Vilniaus seime. Spaudoje taip pat reaguoja prieš kai kurių lenkiškų laikraščių prasimanymus[30] ir 1905 m. kreipėsi į „Vilniaus Žinių" redakciją laišku, griežtai pasisakydamas prieš „Kurjer Litewski" pramanytas žinias. Daugirdo santykiai su lenkais ar sulenkėjusiais dvarininkais buvo atšalę ir jį daugiausia šelpdavo ir įvairius eksponatus siųsdavo Ariogalos ir Pernaravos lietuviškos orientacijos dvarininkai. Daugirdo tikras lietuviškumas dar labiau aiškėja iš jo neišspausdinto 1914—1915 dienoraščio.[31]

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 „Wykopaliska w Jasnogórce". *Kłosy,* 952, 1883, p. 202; Ausgrabung in Jasnogórka; *Sitzungsberichte Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst,* 1884, p. 73—78; vėl ten pat, 1886, p. 13—16 su Döringo pastabomis; Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Źmujdzi. Melžyn-Kapas pod Jasnogórką. *Pamiętnik Fizyjograficzny,* VI, 1886, p. 18—27 ir VII, 1887, p. 3—28; [dabar — Paluknys, Šiluvos vls.; šiuos kasinėjimus plačiau aprašė J. Puzinas, *LE,* XXI, 1960, p. 441, plg. *LAA,* III, 1977, p. 81, bet tesumini tik vieną jo darbą.].

2 „Pamiątki z czsów przedhistorycznych na Źmujdzi. Melzyn-Kapas w fol. Wizdergi". *Pamiętnik Fizyj.,* VIII, 1888, p. 3—17.

3 Vytauto D. univ. Rankraščių skyrius — F. 397.

4 „Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Źmujdzi. Opis cmentarzystka i Pilkalnia w Imbarach". *Pam. Fizyj.,* IX, 1889, p. 3—11.

5 „Wiadomość o zabytkach przedhistorycznych w Bogoryi-Górnej i w Bąkowie-Dolnym". *Zbiór Wiadomośći do Antropologji Krajowej,* XI, 1887, p. 32—47.

6 Rankraštis su kasinėjimų planais ir foto nuotraukomis VDU Rankraščių sk. — F. 397.

7 VDU Rankr. sk. — F. 397.

8 „Pilkalnie. O dwuch mogilach książęcych z czasów przedhistorycznych na Źmujdzi". *Wisla,* III, 1889, p. 380—389; „Wiadomość o wyrobach z kamienia gladzonego, znalezionych na Źmujdzi i Litwie". *Pam. Fizyj.,* X, 1890, p. 3—20; Bulawa krzemienna *Wisla,* V, 1891, p. 154—156.

9 „Archeologia krajów slowiańskich i Litwy". *Encyklopedya Poszechna Ilustrowana,* III, 1890, p. 624—627.

10 „Krótki przegląd badań archeologicznych, dokananych nad zabytkami czasów przedhistorycznych na Źmudzi i Litwie". *Pamiętnik II zjazdu historyków polskich we Lwowie,* I, 1890.

11 „Pisanki". *Wisla,* IV, 1880, p. 818—825.

12 *Wisla,* IV, 1880, 925—927.

13 „Wystawa sztuki starozytnosci i nowozytniej 1889 r.". *Biblioteka Warszawska,* I, 1890, p. 356—366; „Archeologia na wystawie starozytnośći w Warszawie". *Tygodnyk Illust.,* I:2, 1890.

14 „Trumpa apžvalga padarytu Lietuvoje ir Žemaitijoje archeologiszku tyrinėjimu palaiku prisziszto riszkos gadynes" *Varpas,* 6—7, 1891; „Archeologiszki tyrinėjimai Žemaitijoje", t.p., 2—7, 1892; „Apie išdirbinius iš tekinto akmens rastus Lietuvoje ir Žemaitijoje", t.p., 11, 1891 ir „Kokiu būdu buvo išgręžiamos skylės t.v. Perkūno-Kulkose?", t.p., 2—7, 1892.

15 *Kurjer Codzienny,* 306, 1903.

16 „Spis przedmiotow ze zbioru Tadeusza Dowgirda". VDU Rankr. skyriuje.

17 „Apie Kauno miesto muziejų". *Draugija,* 10, 1907; *Viltis,* 10, 1907; *Lietuvos Ūkininkas,* 46, 1908; *Vilniaus Žinios,* 236, 1908; *Vienybė,* 29, 1908; *Litwa,* 6, 1908 ir „Gera yra svetimas šalis pažinti, o savo tai jau padermė". *Draugija,* 18—19, 1908; *Viltis,* 83, 1908; *Vilniaus Žinios,* 147, 1908 ir *Lietuvos Ūkininkas,* 28, 1908).

18 Apie tai buvo rašyta: *Vilenskij Vestnik,* 2479, 1911: *Izvestija Archeol.* Pribavl. k vyp. 44, 1912, p. 105; *Ziemia,* 44, 1911, p. 728.
19 L. Krzywicki, „Grodzisko Derbuckie na Żmuidzi". *Pamiętnik Fizij.,* 21:5, 1913.
20 „Mapka archeologiczna okolicy nad Dubiskiej od miasteczka Betygoły do okolicy Surwiły" ir „Spis miejscowości, oznaczonych na mapie archeologicznej (terenu drodu Mendoga), w których zostały odkryte zabytki dawnej przeslości" (*Przegląd Historyczny,* I, 1909, 361—367).
21 Plg. VDU Rankr. sk. — F. 398 ir F. 407.
22 „Jaki nadać kierunek popierantu przemyslu drobnego w Litwie". *Litwa,* 10, 1909.
23 VDU Rankr. sk. — F. 407, F. 410.
24 Rankraštis VDU Rankr. sk. — F. 413.
25 VDU Rankr. sk. — F. 414.
26 VDU Rankr. sk. — F. 407.
27 „Elenutie. Szkic życia litewskiego z ostatnich czasów", o lietuviška novelė — „Niekas".
28 „Kowno, Kownos letzte Russentage". *Das Litauen-Buch,* 1918; „Das Kownoer Kastell". *Kownoer Zeitung,* 24, 1916. Taip pat dar rašė ir kitur: „Kowno". *Revue Parlamentaire,* 45—46, 1919; „Kaunas", *Lietuva,* 8, 1920 ir kt.
29 VDU Rankr. sk. — F. 410.
29a Jo rašytų rankraščių dėl himno, lietuviškų tautiškų spalvų ir Vyčio yra VDU Rankr. skyriuje — F. 414.
30 *Vilniaus Žinios,* 286, 1905.
31 „Didžiojo karo meto dienynas", VDU Rankr. sk. — F. 360.

LITERATŪRA:

D. S.(ilvestraitis), „T. Daugirdas". *Lietuwiszkasis Balsas,* 1, 1886; G(ostomski) W(alery), D. T., *Wielka Encykl. Powsz. Ilustr.,* XIV, 1896, p. 894; *Bolšaja Enciklopedija,* VIII, 1902, p. 585; „A.a. Tado Daugirdo autobiografija". *Veja,* I, 1919, p. 12; V. Nagevičius, „Prie T. Daugirdo kapo". *Lietuva,* 245—246, 1919; M. Merkevičius, „A.a. T. Daugirdui atminti" (t.p., 258, 1919); V. Dubeneckis, „T. Daugirdui paminėti" (t.p., 262, 1919); M. Brensztein, „T. D. (Wspomnienie pośmiertne)". *Wiadomości Archeologiczne,* VII, 1922, p. 148—154 (ir atskirai; šio liet. vertimas — *Lietuva,* 202, 1924); J. Puzinas, „Tadas Daugirdas ir jo darbai". *Lietuvos Aidas,* 249, 1929.

* * *

Perspausdinamas iš *Lietuviškosios Enciklopedijos,* VI, 1937, sk. 95—104, pasirašytas — *J.P.;* buvo dar ir autorinis atspaudas: Dr. J. Puzinas, *Tadas Daugirdas,* Kaunas, 1937, 7 p., be viršelių. Buvusi pavardės santrumpa D. pakeičiama pilnu žodžiu, o kartais įvardžiu *-jis.* Nuoruodinė literatūra iškelta į galą, *LtE* nurodytoji literatūra apie T. Daugirdą nukelta po išnašų.

Vokiečių cenzūrai 1942. XII nubraukus „Į Laisvę" kieno tai straipsnį apie buv. Kauno miesto muziejų ir jo vargus Didžiojo karo metu, buvo skubiai sutarta parašyti ir įdėti straipsnelis apie Tadą Daugirdą, kurį man čia redakcijoje teko sutraukti iš J. Puzino, spausdinto LE, VI, 1937, visai neatsiklausus paties autoriaus. Jis buvo išspausdintas, „Per meną į archeologiją. Tado Daugirdo, devyniasdešimtųjų gimimo metinių proga", *Į Laisvę,* 291, 1942.XII.12, be jokio parašo. Vėliau J. Puzinui apie šį atsitikimą smulkiai papasakojau ir perdaviau anksčiau išbrauktojo rinkinio atspaudą.

L. KRZYWICKIS, LIETUVOS PILIAKALNIŲ TYRINĖTOJAS

80 M. SUKAKTUVIŲ PROGA

Š.m. rugpiūčio mėn. 21 d. prof. dr. Liudvikas Krzywickis atšventė 80 metų gimimo sukaktuves. Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas, įvertindamas garbingojo sukaktuvininko didelius nuopelnus Lietuvos proistorės mokslui, ta proga jam suteikė istorijos garbės daktaro laispnį. Minint šias sukaktuves pravartu susipažinti su pačiu sukaktuvininku[1] ir su jo atliktais Lietuvos piliakalnių tyrinėjimų darbais.[2]

Liudvikas Jokimas Pranciškus *Krzywickis* gimė Plocke 1859 m. rugpiūčio mėn. 21 d. Baigęs Plocko gimnaziją, 1878 m. įstojo į Varšuvos universiteto Matematikos-Fizikos fakultetą, kurį baigė 1882 m. Gavęs diplomą, L. Krzywickis pradeda studijuoti mediciną, bet už gyvą dalyvavimą socialistiniame studentų veikime 1883 m. trejiems metams pašalinamas iš universiteto. Nebegalėdamas toliau mokytis Varšuvoje, L. Krzywickis išvyksta į užsienius. Krokuvoje studijuoja mediciną, Leipcige ekonominius mokslus ir Paryžiuje antropologiją, archeologiją ir etnologiją. Įsitraukęs į politinį darbą, L. Krzywickis niekur neranda ramios vietos savo studijoms. Bet ir gyvai dalyvaudamas visuomeniniame veikime, nepamiršta mokslinio darbo. Mokslo darbe L. Krzywickis yra labai įvairiašakis; jis išleido daug darbų iš antropologijos, sociologijos, etnologijos, ekonomijos ir kitų mokslo sričių. L. Krzywickis yra griežtas mokslininkas, plataus minčių akiračio, puikus populiarizatorius, visada gyvas, ištvermingas ir nepaprastai produktyvus. Bene daugiausia L. Krzywickis yra nusipelnęs sociologijos, antropologijos ir etnologijos mokslų srityse. 1928 m. L. Krzywickis išrenkamas Lenkų mokslo akademijos nariu. Nuo 1921 iki 1935 m. L. Krzywickis, kaip ordinarinis profesorius, dėstė socialinių organizacijų istoriją Varšuvos universitete. 1936 m. L. Krzywickis išėjo į pensiją ir išrinktas garbės profesoriumi.

L. Krzywickis yra vienas pirmųjų Lietuvos piliakalnių tyrinėtojų. Jis beveik 14 metų rinko įvairias žinias apie šiuos nepaprastai įdomius senovės paminklus ir atliko visą eilę piliakalnių kasinėjimų. L. Krzywickis Lietuvos piliakalnių tyrinėjimų darbus pradėjo 1900 m. Tais metais jis buvo išsirengęs į Lietuvą aplankyti savo senų bičiulių:

Vladimiro *Zubovo,* Vinco *Janavičiaus* ir Antano *Mikševičiaus.*[3] Beviešėdamas pas Zubovus, susidomėjo Bubių piliakalniu. Tolimesnių išvykų metu susipažino ir su kitais Žemaičių piliakalniais. Greitai įsitraukė į piliakalnių tyrinėjimo darbą ir pradėjo rinkti įvairią medžiagą apie Lietuvos piliakalnius bei jų struktūrą. Žinias rinko įvairiais būdais. Begyvendamas namuose darė ištraukas iš kronikų ir literatūros, laiškais kreipdavosi į savo pažįstamus ir bičiulių nurodytus asmenis, kurie taip pat suteikdavo nemaža žinių apie Lietuvos piliakalnius. Bene daugiausia medžiagos surinko pats bevažinėdamas vasaros metu po Žemaičių kraštą. Lietuvos piliakalnių tyrinėjimų darbe L. Krzywickis susilaukė paramos iš lietuvių studentų ir šiaip atskirų asmenų. Čia jam ypačiai daug padėjo: V. *Čepinskis,* T. *Daugirdas,* V. *Janavičius,* A. *Janulaitis,* V. *Nagevičius,* M. *Römeris,* J. *Šaulys,* P. *Višinskis* ir kt. Pirmomis savo lankymosi Žemaičiuose vasaromis L. Krzywickis piliakalnių dar nekasinėjo, bet daugelį jų nuodugniai apžiūrėjo, aprašė jų išvaizdą, išmatavo, nufotografavo ir surašė padavimus. Tik vienur kitur teatliko nedidelius bandomuosius kasinėjimus.

Pirmą darbą iš savo piliakalnių studijų Lietuvoje L. Krzywickis plačiai aprašo Žemaičių piliakalnius, apipina juos liaudies padavimais ir suskirsto juos į piliakalnius, skirtus kulto ir gynimosi reikalams. Gana plačiai sustoja ties kronikose paminėtų piliakalnių identifikavimu. Savo pirmaisiais darbo rezultatais L. Krzywickis buvo nepaprastai patenkintas ir Lietuvos piliakalniais susižavėjęs. Vienoje knygos vietoje jis šitaip gyvai kalba: „Praėjo amžiai, kartos viena po kitos sugulė į kapus, o senovės paminklai stovi ir pasakoja mums apie tolimąją praeitį. Čia pirmą kartą supratau, kad galime kalbėti apie žemaičių (tiksliau lietuvių) kultūrą, kaip kad kalbame apie keltų ir skandinavų kultūrą, — apie paprastą kultūrą, kur visuomenė nebuvo pasiekusi aukščiausio dailės klestėjimo laipsnio, bet kuri buvo visai savaiminga, kuri turėjo savus, savarankaus plėtojimosi uždavinius, savus minties ir kūrybos kelius . . . Žemaičiai turėjo savarankios ir originalios kultūros pradus. Tai buvo jaunas ąžuolėlis, kuriam tačiau nebuvo lemta išaugti milžinu. Brandi, pilna gyvybės užuomazga nuvyto, kitaip tariant, ji buvo užslopinta jau XIV, o gal dar ir XIII amž. Greta prigijo kitokia civilizacija, iš kitokio kamieno išaugusi, prisisunkusi krikščionybės ir feodalizmo dvasios, iš pradžių danų ir hanziečių įtakos, vėliau rusų, lenkų ir kryžiuočių. Tad, kaip poetas sako, nebuvo laiko auginti rožes, kai miškai liepsnojo".[5] Šis jo pirmas didesnis darbas, neskaitant anksčiau atspausdintų straipsnių,[6] parašytas populiariai ir buvo skirtas vietos žmonėms, kad jie daugiau susidomėtų šiais senovės paminklais. Darbas apie „Žemaičių piliakalnius" buvo sistemingo medžiagos rinkimo vaisius.

Paskelbęs šį darbą, L. Krzywickis jau griebėsi kastuvo. Nuo 1905 m. jis taip susitvarkė, kad vasarą po du mėnesius dirbdavo Karališkojoje Berlyno bibliotekoje, o kitus du mėnesius skirdavo kelionėms po Žemaičius ir piliakalnių tyrinėjimams. Iš pradžių L. Krzywickis buvo nusistatęs tyrinėti tik Žemaičius, bet vėliau tyrinėjimų sritį praplėtė Rytų Aukštaičiais ir Vilniaus kraštu. Iki 1914 m. L. Krzywickis ištyrė visą eilę Lietuvos piliakalnių, apie kai kuriuos tyrinėjimus trumpai informavo Petrapilio archeologinę komisiją,[7] kuri jam, kaip Krokuvos mokslo akademijos antropologinės komisijos nariui korespondentui, buvo davusi leidimą kasinėti, atspausdino vieną kitą bendro pobūdžio straipsnį[8] ir vėliau davė kiek ilgesnių atskirų piliakalnių tyrinėjimų apyskaitų. Nuo 1908 iki 1914 m. L. Krzywickis yra tyrinėjęs šiuos Lietuvos piliakalnius: *Bubių* dv. piliakalnį, Padubysio vls., Šiaulių aps.; *Lentainių* (Pekelkos) piliakalnį, Lapių vls., Kauno aps.; 1909 m. Dūkšto piliakalnį,[9] Brėslaujos aps.; 1909—1910 m. *Petrašiūnų* piliakalnį,[10] Jūžintų vls., Rokiškio aps.; 1910 m. *Gabrieliškės* piliakalnį,[11] Girkalnio vls., Raseinių aps., 1909 ir 1911 m. *Moškėnų* piliakalnį,[12] Panemunėlio vls., Rokiškio aps.; 1911 m. *Derbutų* kalną,[13] Betygalos vls., Raseinių aps.; 1912 m. *Veliuonos* piliakalnį, Kauno aps. ir 1913 m. Varonių piliakalnį,[14] Švenčionių aps. Visų šių piliakalnių tyrinėjimai mūsų proistorei davė labai daug įdomios ir svarbios medžiagos, kuriai kiek nuodugniau įvertinti tektų paskirti nemaža vietos. Šios visos paskelbtosios apžvalgos, kad ir nepilnos (keramika visai nenagrinėjama), suteikia daug duomenų mūsų piliakalnių kultūrai pažinti. L. Krzywickis yra pirmas tyrinėtojas, pastebėjęs ir apibrėžęs kultūrinius skirtumus, esančius tarp Žemaičių ir Rytų Aukštaičių piliakalnių. Jis, remdamasis savo tyrinėjimų duomenimis, Lietuvos piliakalnius suskirstė į dvi kultūros sritis: Žemaičių — žemdirbių kultūra ir Rytų Aukštaičių — žvejų bei medžiotojų kultūra. Žemaičių piliakalniuose (Gabrieliškėje, Bubiuose, Veliuonoje) L. Krzywickis yra radęs daug įvairių javų grūdų liekanų. Pvz., Gabrieliškės piliakalnyje[15] vienoje rūpestingai akmenimis išgrįstoje apie 2 m skersmens ir apie 45—46 cm gylio duobėje tarp juodos žemės rado net 13 gorčių suanglėjusių grūdų: rugių (daugiausia), kviečių, avižų, miežių ir sorų.[16] Grūdai, jo nuomone, greičiausiai buvę supilti į beržo tošės dėžutes, kurių liekanų dar buvę galima pastebėti. Tarp grūdų rasti šeši žalvariniai Romos pinigai, kai kurie Markaus Aurelijaus. Du pinigai buvę sujungti žalvarinėmis grandinėlėmis. Grūduose surastos monetos mums padeda nustatyti grūdų amžių. Šiuo atveju Gabrieliškėje aptikti grūdai priskirtini II—III amž. Ir žymiai vėlyvesniuose (iš dalies net istorinių laikų pradžios), Bubių ir Veliuonos piliakalniuose taip pat rasta įvairių grūdų liekanų. Bubiuose grūdų aptikta molinio ugniakuro plyšiuose, o Veliuonoje — kažkokio pastato griuvėsiuose.[17]

Visai kitaip būta Rytų Aukštaičių piliakalniuose. Nei Petrašiūnuose, nei Moškėnuose, nei Dūkšte, nei Varonyse L. Krzywickis jokių grūdų pėdsakų neaptikęs, kad ir, kaip pats pasisako, atidžiai ieškojęs. Rytų Aukštaičių piliakalniuose surasta kitokių žemės ūkio liudininkų: geležinių pjautuvų, trinamųjų girnų ir kt. Pagal tuos duomenis L. Krzywickis daro išvadą, kad Žemaičiuose žemės ūkis buvęs žymiai intensyvesnis, negu Rytų Aukštaičiuose, kad Rytų Lietuvoje medžioklė ir žvejyba vaidinusi žymesnį vaidmenį.[18] Paskutiniųjų laikų Lietuvos piliakalnių tyrinėjimai šį L. Krzywickio teigimą iš dalies patvirtino. *Apuolėje* surasta taip pat labai daug ir įvairių rūšių grūdų (kviečių, miežių, avižų, rugių, žirnių ir pupų), o *Velykuškių* piliakalnyje aptikta labai mažas grūdų kiekis ir tai tik miežių ir kviečių.[19]

Antras ryškus skirtumas tarp šių dviejų sričių piliakalnių yra kultūrinio inventoriaus nevienodumas. Rytų Aukštaičių piliakalniuose susiduriama su žymiai primityviškesne kultūra: čia randama daug akmeninių bei kaulinių dirbinių ir visai maža metalinių įrankių bei papuošalų. Čia ypač daug aptinkama įvairios formos akmeninių kirvių, kaulinių ietigalių, strėlių antgalių, adiklių, ylų, adatų, šaukštelių smegenims išimti, meškerės kabliukų, pragręžtų šerno ir lokio dantų ir šiaip įvairių net sunkiai įspėjamos paskirties kaulinių dirbinių. Randamieji geležiniai peiliai, pjautuvai, ylos, žalvariniai papuošalai ir kiti metaliniai dirbiniai, beveik pranyksta įvairiausių kaulinių dirbinių tarpe. Pagaliau skiriasi ir keramika. Rytų Aukštaičių piliakalniuose aptinkama keramika yra paprasto darbo, daugiausia lipdyta rankomis, puodų formos ir ornamentai primityvūs. Su visai skirtinga medžiaga susidurta Žemaičių piliakalniuose. Ten ligšiol nerasta nei vieno Rytų Aukštaičių tipo kaulinio įrankio. Tik kartais aptinkama ragų gabalėlių, iš kurių buvo bandoma padaryti kokį nors daiktą, greičiausiai rankenas; kartais randama kaulinių šukų fragmentų, peilių kriaunelių ir vienas kitas kaulinis bei raginis papuošalas. Šie visi Žemaičių piliakalniuose randamieji kauliniai dirbiniai, kaip matome, yra visai kitokio pobūdžio ir metalinių įrankių bei papuošalų tarpe sudaro labai mažą piliakalnių inventoriaus dalį. Geležiniai ir žalvariniai dirbiniai Žemaičių piliakalniuose yra labai gausūs ir savo formomis įvairūs. Čia randama įvairios formos ietigalių, strėlių antgalių, peilių, žirklių, įvairaus tipo žalvarinių segių, kabučių, grandinėlių ir visokių namų apyvokos dirbinių: staklių svorelių, varpstelių ir kt. Žemaičių keramika taip pat skiriasi ne tik savo formomis, bet ir raštais. Visi šie faktai aiškiai kalba apie kultūrinį skirtumą, esantį tarp abiejų sričių piliakalnių. Atrodo, kad Žemaičių krašto medžiaginė kultūra yra buvusi žymiai aukštesnė už Rytų Aukštaičių.

Pagaliau skiriasi ir išviršinė piliakalnių išvaizda, kitokia yra abiejų

sričių piliakalnių statyba bei struktūra. Daugelyje Rytų Aukštaičių piliakalnių nematyti fortifikacinių įrengimų. Visai kitokios struktūros piliakalniai yra likusioje Lietuvos dalyje: čia daugumoje piliakalnių aiškiai pastebimi supilti pylimai, iškasti grioviai ir, be to, vietos piliakalniams strateginių atžvilgiu yra žymiai geriau parinktos. Vadinasi, Žemaičių piliakalniai dažniausiai yra buvę ginamojo pobūdžio. Kai kurių Rytų Aukštaičių piliakalnių struktūra ir radinių charakteris verčia mus manyti, kad jie yra turėję kitokią paskirtį. Juose aptinkamas storas kultūrinis sluoksnis, susidedąs iš degėsių, keramikos, kaulinių bei akmeninių dirbinių, naminių ir laukinių gyvulių kaulų ir paprastai nedidelio pokristinio geležies amžiaus žalvarinių bei geležinių dirbinių kiekio, kalba, kad tie piliakalniai buvę ilgą laiką gyvenami. Ir šie L. Krzywickio tvirtinimai iš dalies yra patvirtinti paskutinių mūsų piliakalnių tyrinėjimų.

Tas gana įvairus abiejų Lietuvos sričių piliakalnių skirtumas, mano nuomone, dar galėtų būti siejamas ir su kitais reiškiniais. Būtų klaidinga manyti, kad čia mes turime reikalo su dviejomis skirtingomis etninėmis grupėmis. Geografinė padėtis taip pat yra turėjusi įtakos kultūrai kilti. Žemaičiai, gyvendami arčiau jūros ir kitų didesnių prekybos centrų, gaudavo daugiau paskatų, ir įvairios kultūrinės gėrybės greičiau juos pasiekdavo, negu Rytų Aukštaičių žmones, gyvenusius daug nuošaliau; čia ilgiau galėjo išlikti primityviškesnės medžiaginės kultūros bruožai. Bene pagrindinė priežastis to kultūrinio skirtingumo, esančio tarp Žemaičių ir Rytų Aukštaičių piliakalnių, man rodos, yra nevienodas piliakalnių amžius. Rytų Lietuvos piliakalniuose ligšiol surasta daugiausia ankstyvesnių mūsų proistorės laikotarpių radinių, kurie siekia iš dalies net naujojo akmens amžiaus pabaigą ir žalvario amžių. Didelė primityvios keramikos ir kaulinių dirbinių dalis priskirtina prieškristiniam ir senajam geležies amžiui. Žemaičiuose ligšiol tyrinėtų piliakalnių ankstyviausioji medžiaga siekia pirmuosius amžius po Kr. (Gabrieliškė, Apuolė, Įpiltis), o daugiausia radinių aptinkama iš naujojo geležies amžiaus ir net istorinių laikų pradžios.

Kad ir su visais L. Krzywickio tvirtinimais, ypač radinių chronologija, negalime sutikti, tačiau jo pareikštose mintyse randame labai daug teisingų ir vertingų pastabų. Trumpu laiku ir menkomis lėšomis L. Krzywickis, aiškus dalykas, negalėjo kiek plačiau ištirti anksčiau paminėtus piliakalnius. L. Krzywickis yra daugiausia tyrinėjęs piliakalnių paviršių, visai neliesdamas fortifikacinių įrengimų. Jo kasinėjimai yra buvę daugiau bandomojo pobūdžio. Bet vis dėlto L. Krzywickis yra dirbęs labai atsargiai, jis stengėsi kasinėti kiek tik buvo įmanoma tais laikais sistemingiau. Jam, kaip pats pasisako,[20] ne tiek rūpėję radiniai, kiek piliakalnių struktūra. Be to, labai brangindamas senovės paminк-

lus, jis neišdrįso kasinėti neliestų ir puikiai išlikusių piliakalnių, bet mieliau stvėrėsi tirti tuos, kuriems grėsė pavojus sunykti arba jau buvo ardomi. Krzywickis niekada neišleido minties iš galvos, kad nerūpestingai kasinėjant lengva suardyti piliakalnį ar kitą senovės paminklą, bet suardyto visai nebejmanoma atstatyti. Jis labai gerai suprato, kad nesistemingi kasinėjimai mokslui gali duoti milžiniškų nuostolių, todėl savo darbuose atvirai ir griežtai pasisakė prieš tuos tyrinėtojus, kurie dirbo diletantiškai be jokios sistemos.

L. Krzywickis buvo objektyvus, Lietuvos senovės paminklus ir lietuvių kultūrą vertino be tendencijos, todėl ir jo darbai savo laiku lietuvių visuomenėje buvo palankiai sutikti. Ir dabar, benagrinėjant Lietuvos piliakalnių kultūrą, jokiu būdu neįmanoma praleisti nepaminėjus L. Krzywickio darbų. Paskutiniuoju metu L. Krzywickis ruošė spaudai platų Lietuvos piliakalnių tyrinėjimų darbą ir tai savo studijai papildyti ketino atvykti į Lietuvą, bet Vokiečių Lenkų karas šį jo norą sutrukdė. Tačiau L. Krzywickis Lietuvai neliko skolingas: visą surinktą medžiagą apie Lietuvos piliakalnius ir visas savo iškasenas atidavė Lietuvai.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 Plačią L. Krzywickio biografiją yra parašęs K. Krzeczkowski, „Zarys zycia i pracy Ludwika Krzywickiego". *Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego zyciu i twórczości,* Warszawa, 1938, psl. IX—CXXXVI. Tame pačiame leidinyje įvairūs autoriai plačiai apibūdina L. Krzywickio darbus įvairiose mokslo srityse. Be to, L. Krzywickio gyvenimui bei jo darbams pažinti galima rasti medžiagos šiuose darbuose: *Novy enciklopedičeskij slovar Brokgauza,* 23, S. Peterburg, 800—801; *Biblioteka Warszawska,* I, 1894, *Encyklopedja Powszechna S. Orgelbranda,* VIII, Warszawa, 1900, p. 638; *Nowe Tary,* Wilno, 1908; *Wiedza,* 6, Wilno, 1908; *Bolšaja Enciklopedija,* II, S. Peterburg 1903, p. 534; *Wielka Encyklopedya Powszechna Ilustrowana,* XLI, Warszawa 1908, p. 274—277; *Ilustrowana Encyklopedja Trzaski, Everta i Michalskiego,* II, Warszawa — Kraków 1927—1928, p. 1161; *Wielka Ilustrowana Encyklopedja Powszechna.* Wyd. „Gutenberga", VIII t., 207 psl.

2 Trumpai apie L. Krzywickio darbus Lietuvos proistorės srityje rašyta: J. Puzinas, *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen,* Kaunas 1935, p. 88—89; J. Puzinas, „Ludwik Krzywicki — badacz grodzisk litewskich". *Ludwik Krzywicki.* Warszawa, 1938, p. 133—138; J. Šaulys, „Ludwik Krzywicki — badacz pilkalni", l.c., p. 183—191; M. Römer, „Zaslugi Ludwika Krzywickiego wobec nauki litewskiej". l.c., p. 145—152.

3 Apie L. Krzywickio santykius su lietuvių visuomenės veikėjais žiūr.: M. Biržiška, „Stosunki Ludwika Krzywickiego z dzialaczami ruchu spolecznego litewskiego na początku wieku XX", l.c. p. 13—18.

4 L. Krzywicki, *Zmudz starozytna. Dawni Žmudzini i ich warownie,* Warszawa, 1906, 89+IV p. su 10 iliustracijų; sutrumpintas vertimas rusiškai: „Žmudskije pilkalnisy", *Izviestija Imperatorskoj Archeologičeskoj Kommissii,* S. Peterburg, vyp. 29, 1909, p. 82-129, su 41 foto nuotraukomis bei piešiniais (atspaudas išėjo skyrium 1908); lietuviški vertimai: „Žemaičių pilis", *Vilniaus Žinios,* 10, 1904 ir 16-17, 1905 (dalis vertimo, versta J. Šaulio ir, gali būti, dar Povilo Višinskio); „Lietuvių Senovė", *Vilnietis,* 11-17 ir 37-38, Vilnius (nebaigtas S. Naginsko ir Vilniaus lietuvių gimnazijos mokinių vertimas); „Senovės Žemaitija", *Rytas,* 153-172, 1925 (J. Sužiedėlio ir Aušros gimnazijos mokinių vertimas); Žemaičių Senovė. Vertė J. Sužiedėlis, Kaunas-Marijampolė, 1928, 90 p.

5 L. Krzywicki, Žmudz starožytna, 1906, p. 45.

6 L. Krzywicki, „Piłkalnie", *Wisla,* I, Warszawa, 1891, p. 165 (apie Bubių piliakalnį); L. Krzywicki i J. Szaulis, „Piłkalnie litewskie", *Przegląd Polski Rozwoju Przemyslu Fabrycznego, Handlu i Rolnictwa,* 1, kwiecień, Warszawa, 1902, p. 38-45.

7 *Otčet Imperatorskoj Archeologišeskoj Kommissii za 1903 god,* S. Peterburg, 1906, p. 179, 203; *Otčet. . .* za 1905 god, 1908, p. 111, 120; *Otčet. . .* za 1907 god, S.P., 1910, p. 126, 133; *Otčet. . .* za 1908 god, S.P., 1912, p. 190, 199; *Otčet. . .* za 1909 i 1910 god, S.P. 1913; p. 172-173, 243; *Otčet. . .* za 1911 god, S. Petrograd, 1914, p. 93, 98; *Otčet. . .* za 1912 god, S. Petrograd, 1916, p. 97, 104; *Otčet. . .* za 1913 god, S. Petrograd, 1918, p. 228, 240. Visų šių tyrinėjimų rankraštinės apyskaitos dabar yra Leningrade, GAIMK archyve. Radinių į Petrapilio archeologinę komisiją yra nusiuntęs labai maža, visa ėmė į savo privatinį rinkinį.

8 L. Krzywicki, „Grodziska na Žmudzi", *Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego,* I, 1907, p. 44; t.p., „W poszukiwaniu grodu Mendoga", *Przegląd Historiczny,* VIII; 1, 1909, p. 20-49; t.p., „Ligawki Žmudzkie", *Ziemia,* 1910, p. 551-552; t.p., *Ziemia,* 52, 1911, p. 851 (trumpa L. Krzywickio pranešimo santrauka apie jo piliakalnių tyrinėjimus Lietuvoje); t.p. „Poslednije momenty neolitičeskoj epochi v Litvie. Die letaten Momente der Neolythes in Litauen", *Sbornik v čest semidesialitelija prof. Dm. Nikol. Anučina,* Moskva, 1913, p. 301-318; t.p., „Pilkalnie na Litwie", *Studja staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera,* Kraków, 1928, p. 154-172.

9 L. Krywicki, „Grodziska górno-litewskie, I Grodzicko w Duksztach", *Pamiętnik Fizyograficzny,* XXII:V, p. 13-18.

10 L. Krzywicki, „Pilkalnia pod wsię Petraszunami", *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie,* V (1911-1914), Wilno, 1914, p. 1-27 su 11 pieš. tekste.

11 L. Krzywicki, „Piłkalnia w Gabryeliszkach", Księga pamiętkowa celem uczczenia 350-ej rocznicy założenia Universytetu Stefana Batorego w Wilnie, Warszawa, 1931, p. 175-190.

12 L. Krzywicki, „Grodziska górno-litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami", *Pamiętnik Fizyograficzny,* XXIV:V, Warszawa, 1917, p. 1-42, lent. I-XIII.

13 L. Krzywicki, „Grodzisko Derbuckie na Žmudzi", *Pamiętnik Fizyograficzny, XXI:V, Warszawa, 1913, p. 15-29, lentelės I-VI.*

14 L. Krzywicki, „Grodziska górno-litewskie, II. Grodzisko w Warańcach", *Pamiętnik Fizyograficzny,* XXII:V, p. 18-32.

15 L. Krzywicki, „Pilkalnia w Gabryeliszkach", p. 181.

16 Grūdų analizę yra padariusi: M. Matlakówna, „Sredniowieczne szczętki roślinne ze Žmudzi, oraz niektóre zagadnienia pochodzenia zbóż", *Acta Societatis Botanicarum Poloniae,* VI:4, 1925, p. 370-384; apie žoles, surastas kartu su grūdais, rašė: W. Swedrrski, „Chwasty z wykopalisk archeologicznych na Žmudzi i w Malopolsce", *Acta Soc. Botanicarum Poloniae,* III:2, 1925, p. 247.

17 Plg. L. Krzywickio priedą M. Matlakównos darbe, *Acta Soc. Bat.* Poloniae, III: 2, 1925, p. 43-46.
18 L. Krzywicki, „Pilkalnie na Litwie", p. 158.
19 A. Lydeikytė-Šopauskienė, *Javai iš Lietuvos piliakalnių". Atspausta iš V.D.U. Mat. — Gamtos Fakulteto Darbų,* IX:2, 1935, p. 1-19.
20 L. Krzywicki, „Pilkalnie na Litwie", p. 155.

* * *

Perspausdinamas iš *Lietuvos Praeitis,* I:1, Kaunas, 1940, p. 352—358, pasirašytas — *J. Puzinas.* Rankraščio likimas nežinomas. Spausdinant ištaisyta vietovardžiai: *Lantainių* į *Lentainių, Petrešiūnų* į *Petrašiūnų* kaip dabar dažniau Lietuvoje rašoma, nors reikėtų taisyti į *Petrošiūnų,* nes jo tarminė a yra tokia pat kaip vietos žmonių dabilėlis, bralalis, taip pat ir *Velikuškės* į *Velykuškių,* nes vietoje jų vardininkas yra tik *Velykuškės.*

ŠIS TAS IŠ TARPTAUTINIO ARCHEOLOGŲ KONGRESO OSLOJE

Nors proistorės mokslas dar jaunas, tačiau per paskutiniuosius dešimtmečius visuose kraštuose yra padaręs labai didelę pažangą. Vienur daugiau, kitur mažiau susiduriama su naujais radiniais ir savaime iškyla daugybė ne tiktai vietinio, bet ir tarptautinio pobūdžio problemų. Iškilusioms problemoms svarstyti jau nebepakanka specialių žurnalų, mokslinių studijų, čia dar ypač reikalingas artimas įvairių kraštų mokslininkų bendradarbiavimas ir net asmeniniai ryšiai. Tokiam bendradarbiavimui stiprinti, iškeltoms problemoms aiškinti ir pasidalyti naujais laimėjimais, yra šaukiami tarptautiniai ir atskirų sričių archeologų kongresai. Pirmasis tarptautinis priešistorinių ir ankstyvosios istorijos mokslų kongresas po Did. karo sukrėtų įvyko 1932 m. rugpiūčio mėn. 1—6 d. Londone, o antroji šio kongreso sesija buvo sušaukta š.m. rugpiūčio mėn. 3—9 d. Osloje. Kadangi pastarasis Oslo kongresas buvo įdomus ir reikšmingas keleriopu atžvilgiu, tai, tariuos, būsiant naudinga bent trumpai supažindinti ir platesnę Lietuvos visuomenę su kongreso darbais.

Oslo kongresas buvo ypač gausus: jame dalyvavo apie 400 atstovų ir apie 80 svečių iš 37 kraštų. Į Kongresą buvo nusiuntusios savo atstovus beveik visos Europos valstybės, išskyrus tik SSSR, kurios nedalyvavimas kongrese buvo apgailestautas. Norvegai, anglai, danai, prancūzai, vokiečiai ir švedai savo delegatų skaičiumi smarkiai nustelbė visus kraštus. Didelę suvažiavusių dalį sudarė universitetų proistorės profesoriai ir archeologinių muziejų atstovai. Tačiau nemaža buvo ir archeologijos mėgėjų. Iš mūsų kaimynų kongrese dalyvavo: prof. Fr. *Balodis* (Ryga), prof. H. *Moora* (Tartu), prof. A. M. *Tallgren* (Helsinki), prof. B. Frhr. *von Richthofen* (Karaliaučius) ir iš Lenkijos — profesoriai *W. Antoniewicz* ir *J. Kostrzewski*. Mūsų Švietimo ministerija ir Vytauto Didžiojo universitetas pasiuntė savo atstovu šių eilučių autorių ir Krašto apsaugos ministerija — gen. Nagevičių.

Kongreso darbas buvo suskirstytas penkiomis sekcijomis. Pirmoje sekcijoje buvo nagrinėjama priešistorinio žmogaus kilmė ir raida, antroje — senasis ir vidurinis akmens amžius, trečioje — naujasis akmens amžius, žalvario ir ankstyvasis geležies amžius senajame

pasaulyje. Ši sekcija dar buvo suskirstyta į tris poskyrius: A — šiaurės ir vakarų Europa, B — rytai ir C — vidurio Europa bei vakarinis Vidužemio pajūrio kraštas. Ketvirtoje sekcijoje buvo nagrinėjamos neolito, žalvario ir geležies amžių problemos už senojo pasaulio ribų ir pagaliau penktoje sekcijoje buvo keliami įvairūs ankstyvosios istorijos laikų klausimai. Sekcijose buvo diskutuojamos įvairių kraštų proistorės problemos ir daromi pranešimai apie naujausius archeologinius laimėjimus, o plenumo posėdžiuose buvo skaitomi pagrindiniai referatai iš skandinavų proistorės, pavyzdžiui: šiaurinės Europos civilizacijos kilmė, Novegų Weidmann'o kultūros monumentalusis menas, germaniškojo ornamento elementai tautų kraustymosi periodo metu ir Osebergo audiniai. Iš viso kongreso metu perskaityta 127 referatai. Kongreso pirmininku buvo žymus norvegų archeologas prof. A. W. *Brögger,* o sekcijoms pakaitomis pirmininkavo organizacinio kongreso komiteto iš anksto numatyti įvairių kraštų atstovai.

Paprastai yra priimta, kad archeologiniuose kongresuose gana daug dėmesio kreipiama į to krašto proistorę, kur vyksta kongresas. Taip pat yra buvę ir Osloje. Čia norvegai paskaitė ne tiktai nemaža referatų, bet ir kitokiais būdais stengėsi supažindinti kongreso dalyvius su žiląja norvegų senove. O norvegai iš tiesų turi daug kuo pasirodyti. Archeologiniai tyrinėjimai Norvegijoje prasidėjo jau gana anksti. Jų patys didieji muziejai, prie kurių koncentravosi visas tyrinėjimų darbas, jau atšventė savo šimtmetines sukaktuves. *Bergeno* muziejus buvo įsteigtas 1825 m. ir Oslo universiteto archeologinis muziejus (Universitetets Oldsaksamling) įkurtas 1829 m. XIX amž. novegams yra davęs europeinio masto archeologų. Iš jų tarpo ypačiai iškyla patys pirmieji norvegų proistorės mokslo pionieriai, broliai *Rygh,* Ingvald *Undset,* A. *Lorange* ir N. *Nicolaysen.* Ypač per paskutinius tris dešimtmečius norvegų proistorės tyrimo darbe yra pasiekta didelių laimėjimų. Apie tat liudija ne tiktai gražiai sutvarkyti turtingi archeologiniai rinkiniai, bet taip pat daugybė gražiai išleistų monografijų bei šiaip paskirų studijų įvairiais norvegų prosenovės klausimais (plg. kongreso proga išleistą naujausių norvegų prosenovės darbų bibliografiją: Anathon Björn, *Bibliographie des sciences préhistoriques en Norvège 1900—1935,* Oslo 1936, 51 pusl).

Toliau kongreso dalyviai turėjo progos susipažinti su turtingu ir gražiai įrengtu universiteto archeologiniu muziejumi. Čia be įvairių norvegų proistorės periodų radinių, ypatingai sužavi visus lankytojus laiviniuose vikingų kapuose surastoji medžiaga. Kadangi šie laiviniai kapai yra pasaulinio masto garsenybė, kuriais didžiuojasi ne tik patys norvegai, bet jais domisi ir visų kraštų šviesuomenė, todėl tebūnie man leista čia ties jais kiek plačiau sustoti.

Šis ypatingas žmonių laidojimo būdas laivuose yra susijęs su tam tikra pažiūra mirusiųjų kulte. Šio laidojimo pradmenų tenka ieškoti labai gilioje senovėje. Jau senovės babiloniečiai ir egiptiečiai įsivaizduodavo, kad miręs į aną pasaulį turįs pereiti per tiltą bei plaukti per didelius vandenis ant delfino nugaros arba laivu. Ir vakarų Europoje kai kur kapuose buvo užtikta įdėtų mažų auksinių, sidabrinių ir molinių laivelių, kurių reikšmė gana ilgą laiką nebuvo suprantama. Gotlande, Oelande ir kitur Skandinavijoje surasta kapų, apdėtų akmenimis, kurie sudaro laivo formą. Net ir mūsų kaimynystėje (Kurše) taip pat surasta net penkiose vietose panašių laivinių kapų, vadinamų „velnio laivais". Pagaliau Skandinavijoje surasta didelių vikingų laivų, kur buvo palaidoti greičiausiai aukštos kilmės žmonės su savo turtu. Patys žymiausieji šios rūšies kapai Norvegijoje yra: *Tune, Gokstado* ir *Osebergo*.

Tune laivas iškastas 1867 m. netoli Haugen viename dideliame pilkapyje, turinčiame net 80 m skersmens. Kadangi šis laivas yra gana blogai išlikęs, todėl jo tikras pirmykštis ilgis nežinomas. Greičiausiai jis yra buvęs apie 20 m ilgio ir turėjęs apie 24 irklus. Šio didelio ir atviro laivo vairas buvo įrengtas dešinėje pusėje. Laivas pilkapyje gulėjo šiaurės pietų kryptimi. Laive buvo įrengta ąžuolinių lentų kapo kamera, kurioje surasta deginto žmogaus likučių, kardo rankenos, ietiės ir skydo umbo liekanų, du stikliniai karoliai, truputis medžiagos, keletas mažų gražiais ornamentais išpjaustinėtų medžio gabaliukų ir arklio kaulų. Šis, anksčiau buvęs turtingas kapas, jau senovėje lobių ieškotojų buvo išgrobtas. Kapas priskiriamas IX amž. galui X amž. pradžiai.

Antras laivinis kapas ištirtas 1880 m. *Gokstade*, netoli Sandefjordo. Pilkapis turėjo maždaug 5 m aukščio ir apie 50 m skersmens. Pats laivas pilkapyje buvo padengtas moliu ir viršuje jo dar samanų sluoksniu, todėl jis buvo puikiai konservuotas ilgiems šimtmečiams. Laivo ilgis — 23,80 m ir plotis — 5,1 m. Gokstado laivas pastatytas iš ąžuolo; jis buvo pritaikytas plaukioti irklais bei burėmis. Gokstado laivas yra žymiai aukštesnis už Tune laivą ir turėjo net 32 irklus. Laivas, sprendžiant pagal jo konstrukciją, turėjo būti gana greitas ir tiko išplaukti į atvirą jūrą. Laive buvo įrengta uždara kapo kamera, kur lovoje gulėjo pašarvotas karalius su savo ginklais ir geraisiais rūbais. Sprendžiant pagal skeleto liekanas manoma, kad šis stipraus kūno sudėjimo ir maždaug 1,78 m aukščio vyras turėjęs per 50 m. amžiaus. Kapo kameroje surasta šilkinės auksu siuvinėtos medžiagos, tamsesnės spalvos vilnonės medžiagos liekanų, odos krepšelio dalių, paauksuoto žalvario ir švino diržo apkalų, geležinis kirvis ir kitų smulkesnių radinių. Mažiausiai dvylika arklių ir šeši šunes buvo užmušti ir prie pat

laivo palaidoti. Įdomu pastebėti, kad laive dar buvo užtiktas anais laikais nepaprastai retas paukštis — povas. Laivo pryšakyje surasta penkių sudedamų lovų liekanų, iš kurių tik dvi pavyko rekonstruoti. Spėjama, kad šios lovos buvę skirtos kilniai laivo įgulai. Kiek toliau užtiktos medinės rogės su gražiai išpjaustytomis pavažomis. Iš stambesnių radinių pažymėtini dar trys maži, jau nebesustatomi, irkliniai laiveliai, kurių forma buvo panaši į paties laivo formą. Pryšakyje, apie laivo vidurį, surasta visa eilė virtuvės reikmenų: didelis varinis katilas, geležinis katilo lankas, keletas lentelių maistui pjaustyti, statinaičių dalys, lėkščių, mažų puodukų, medinių lėkštučių ir du rankiniai žibintai. Iš kitų medžio dirbinių pažymėtina lentelė su išraižytomis figūromis dar ir šiandien tebevartojamo lošimo „malūnas". Be to, surasta nemaža medinių kastuvų, kurie greičiausiai buvo vartojami pilkapiui supilti. Ir šis laivinis kapas ankstyvesniais laikais jau buvo išvogtas, todėl, reikia manyti, kad brangesnieji daiktai taip pat buvo išgrobti. Gokstado kapas priskiriamas IX amž. galui.

Pagaliau tretysis laivinis *Osebergo* kapas buvo ištirtas 1904 m. Pilkapio aukštis, kuriame buvo surastas garsusis Osebergo laivas, tyrinėjimų metu siekė 6,5 m ir jo skersinis pjūvis sudarė apie 40 m. Pats pilkapis buvo supiltas iš durpių, laivo apačia gulėjo ant molio, o visas laivas dar buvo apkrautas akmenimis. Molis ir storas durpių sluoksnis buvo uždaręs laivą beveik hermetiškai, todėl šio kapo inventorius nepaprastai gražiai išliko, nors pats laivas dėliai akmenų spaudimo labai nukentėjo. Laivas savo pryšakine dalimi buvo nukreiptas į pietus, jūros link. Ir Osebergo laivas yra maždaug tokios pat formos ir konstrukcijos, kaip ir anksčiau paminėtieji laivai. Jis turi apie 21,5 m ilgio ir 5,1 m pločio. Abudu laivo galai išdrožinėti reljefiniais gyvuliniais ornamentais. Laivas yra turėję 30 irklų, tačiau jų dalis užkasant laivą dar nebuvo baigta dirbti. Skylės irklams sudėti buvo iškaltos tiktai 60 cm aukščiau vandens paviršiaus. Irklininkai sėdėjo ant atskirų sėdynių. Kadangi laivo dugnas yra gana plokščias, todėl manoma, kad šis laivas netiko plaukioti atviroje jūroje: tai yra buvęs geras, nelabai didelis valdovo laivas trumpoms iškyloms į jūros pakraščius. Už laivo stiebo buvo įrengta 5,5 m ilgio, 5 m pločio ir 3 m aukščio palapinės formos kapo kamera, kur buvo palaidota, kaip spėjama, karalienė *Aasa* su savo palydove. Ir Osebergo kapas anksčiau susilaukė to paties likimo: plėšikai, išsikasę tunelį pilkapyje ir pramušę kameros stoge skylę, išgrobstė įvairias brangenybes. Todėl abiejų mirusiųjų kaulai kapo kameroje buvo be jokios tvarkos išmėtyti. Karalienės skeleto išliko tik labai maža dalis. Ir tarnaitės trūksta visos dešiniosios rankos kaulų ir kairiosios rankos pirštų. Vadinasi, trūksta kaip tik tų kūno dalių, kurios buvo labiausiai išpuoštos. Kameroje, kurioje buvo palaidota dar

jauna, maždaug 25—30 m. amžiaus karalienė ir sena (maždaug 60—70 m.) josios palydovė, surasta lovų, patalų, pagalvių, antklodžių ir rūbų. Be to, užtikta gobeleno, kuriuo, greičiausiai, buvo išpuoštos kameros sienos. Vienoje gražiai ornamentuotoje dėžėje surastos dvi geležinės lempos, žirklės, dėžutė siūlų kamuoliukams laikyti, kaulinės šukos, skalbiamųjų mėlynųjų dažų, medinis kibiras su prinokusiais laukiniais obuoliukais, audimo įrankių ir medinis gyvulio galvos formos pjaustinys. Toliau už kameros gulėjo virtuvės reikmenys: geležinis katilas su trikoju jam pakabinti, keptuvė, virtuvės peilis, keletas katiliukų, dvejos girnos ir kt. Ypatingai turtingas įvairiais radiniais buvo laivo pryšakis. Čia prie pat pietinės kameros sienos surastas gražiai išdrožinėtas vežimas su keturiais ratais, trys gražiai išpjaustyti važiai, paprastos rogės, trys lovos, staklės juostoms austi, krėslas ir kitų smulkių radinių. Pačiame laive ir šalia jo dar buvo palaidota 15 arklių, 4 šunes ir vienas jautis. Daugumos gyvulių galvos buvo nukirstos. Įvairiose laivo vietose, mediniuose kibiruose dar užtikta įvairių augalų: laukinių obuolių, kviečių grūdų, riešutų ir kt. Iš to sprendžiama, kad karalienė Aasa turėjo būti palaidota rugpjūčio arba rugsėjo mėn. Kapas priskiriamas IX amžiaus antrajai pusei.

Visi šitie trys iškastieji laivai savo laiku buvo pargabenti į Oslo, iš nesuskaitomos daugybės smulkučių dalelių restauruoti ir laikinai padėti pastogėse prie universiteto. Tik pastaruoju metu prof. A. W. Bröggerio rūpesčiu Bygdöy buvo pastatytas specialus pastatas laivams išstatyti. Šis pirmasis šios rūšies muziejus Europoje jau nuo 1932 m. yra atidarytas publikai lankyti. Dabar galvojama pastatą praplėsti ir jame įrengti dar vieną salę turtingiems Osebergo laivo medžio pjaustiniams ir kitiems eksponatams sudėti, kurie dabar yra išstatyti gana ankštoje universiteto muziejaus salėje. Naujasis pastatas yra puikiai įrengtas, kiekvienas laivas specialiai išstatytas atskiroje salėje, o iš bokšto bei iš šonuose įrengtų balkonų galima puikiai apžiūrinėti visus tris laivus ir kameras iš viršaus.

Visi šitie laivai ir juose surastieji radiniai Norvegų proistorei turi labai didelės reikšmės. Jie suteikia mums progos pažvelgti į vikingų laivų statybos techniką, jie mums primena ir tuos laivus, kuriais drąsus norvegai 874 m. pasiekė Islandiją, 983 m. Grönlandiją ir kuriais Leif Eirikssön apie 1000 m. pirmasis atrado Ameriką. Šitie laiviniai kapai mums padeda dar pažvelgti į vikingų laikotarpio karaliaus dvarų gyvenimą, suteikia neįkainojamos medžiagos apie medžio drožinių meną ir jų aukštą lygį. Kaip drožiniai, taip ir audiniai, buvo atlikti ne vieno, bet daugelio menininkų. Ir ši smulkmena mums pasako, kad karalienė Aasa telkė savo dvare geriausius medžio pjaustytojus ir audėjus.

Norvegų archeologai nesitenkino vien tiktai parodydami archeologinę medžiagą muziejuose, bet kongreso metu buvo surengę net keturias specialias parodas. Pirmiausia buvo surengta įdomi *Finmarko* radinių paroda. Čia buvo išstatyti pačioje Norvegijos šiaurėje užtikti paleolitinio charakterio titnaginiai ir kauliniai dirbiniai. Tame pačiame būste buvo surengta *uolų įraižų* paroda, kur buvo išstatyta kaip arktinės grupės, taip ir žalvario amžiaus uolų piešinių. Paroda vaizdingumo dėliai dar buvo papildyta urvinio vakarų Europos meno piešiniais. Toliau pažymėtina tautų kraustymosi periodo Norvegų dekoratyvinio meno paroda, kur buvo išstatyti nuostabaus grožio eksponatai iš Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim ir Tromsö muziejų. Ta pačia proga buvo išleistas gausiai iliustruotas šio skyriaus katalogas (Björn Hougen, *The Migration style in Norway*, 1936, 43 psl., 65 iliustr.). Pagaliau pažymėtina Oslo meno pramonės muziejaus ir universiteto senienų rinkinio surengta labai vertinga šiaurės tekstilės meno paroda, kur buvo išstatyti eksponatai nuo vėlyvojo romėnų laikotarpio iki viduramžių. Ypatingai įdomūs buvo Osebergo audiniai, apie kuriuos ligi šiol maža tebuvo rašyta.

Kongreso metu norvegų archeologai svečiams suorganizavo ekskursiją į kai kurias priešistorines vietas. Ekskursijos metu buvo aplankyti *Borre* pilkapiai, *Elgesemo* priešistorinis kapinynas, kur ypačiai visiems krito į akis laivinis, akmenimis apdėtas kapas. Toliau aplankėme restauruotą *Gokstado* pilkapį, kur 1880 m. buvo iškastas anksčiau aprašytas laivas. Dabar ši vieta, kaip ir kitos Norvegų priešistorinės vietos, yra gražiai aptverta akmenų tvora. Netoli pilkapio yra pastatyta paminklinė lenta su Gokstado laivo modeliu viršuje. Pagaliau Sandefjord Bad buvo suruošti pietūs. Šitame miestelyje yra garsus Chr. *Christenseno* banginių gaudymo muziejus, kurio, deja, dėl laiko stokos kongreso dalyviams neteko apžiūrėti.

Pagaliau, kongresui pasibaigus, buvo surengtos keturios platesnio masto ekskursijos šiais maršrutais: I Oslo — Valdres — Sogn — Bergen; II Bergen — Vingen — Nordfjord — Bergen; III Bergen — Vingen — Nordfjord — Trondheim ir IV Bergen — Stavanger. Kiekvienai ekskursijai vadovavo vienas norvegų archeologas. Šitos ekskursijos suteikė kongreso dalyviams retos progos susipažinti su kai kuriais norvegų senovės paminklais vietoje, gražiai įrengtais muziejais, įvairiais istoriniais pastatais ir kt. Ekskursijų dalyviai pamatė, kaip įvairūs senovės paminklai yra rūpestingai saugojami ir globojami. Pagaliau buvo susipažinta su kultūringu norvegų kraštu ir jų pasakiškai gražia gamta. Žodžiu, norvegai puikiai suorganizavo patį kongresą ir įvairiose vaišėse parodė savo nepaprastą nuoširdumą.

Tai tiek maždaug parodė patys norvegai. Pačiame kongrese buvo

paskaityta žymių archeologų labai įdomių ir vertingų referatų. Referatų, kaip jau minėjau, perskaityta per 100. Tą pačią valandą įvairiose universiteto auditorijose kartais būdavo skaitoma net keletas paskaitų, todėl tekdavo pasirinkti tas, kurios atrodė būsiančios naudingesnės ir mūsų krašto proistorės sprendžiamoms problemoms artimesnės. Trumpame straipsnyje visai neįmanoma duoti įdomesnių paskaitų santraukų, tačiau čia paminėsiu tik keletą paskaitų, skaitytų mūsų kaimynų.

Rygos universiteto prof. Fr. *Balodis* skaitė referatą apie naujausius latvių piliakalnių tyrinėjimus. Referate buvo trumpai charakterizuoti paskutiniųjų laikų ir net jau šių metų tyrinėjimų rezultatai. Referentas kiek ilgiau sustojo ties Daugmalės ir Klangių piliakalnių kasinėjimais. Ypačiai vertingų rezultatų pasiekta Klangių piliakalnyje, kur surasta visa eilė ugniaviečių su namų liekanomis. Namai piliakalnyje grupavosi daugiausiai palei jo kraštus. Pačiame pylime užtiktos keturios statybos stadijos. Be to, šalia piliakalnio dar buvo tyrinėta sodyba, kur be kaulinių dirbinių ir primityvios *Gorodišče* tipo keramikos, buvo surasta vėlyvo žalvario amžiaus bei prieškristinio geležies laikotarpio radinių. Referatas buvo gausiai iliustruotas šviesos paveikslais.

Vertingą pranešimą apie Estijos naujausius vidurinio akmens amžiaus radinius padarė Tartu universiteto prof. H. *Moora*. Čia jis ypatingai iškėlė pačius naujausius tyrinėjimus garsioje Kundoje. Ligi šiol toje vietoje buvo surasta daug įvairių kaulinių dirbinių, bet dabar maždaug apie 2,5 km į pietus nuo Kundos, *Lammasmägi* vietovėje, buvo užtikta visa eilė akmens dirbinių, padarytų iš eruptyvinių akmens rūšių, titnago ir kvarco. Kai kurie radiniai primena net paleolito Solutréen įrankių formas, o kiti — Swidérien. Tai patys pirmieji šios rūšies radiniai Estijoje, kurie turės labai didelės reikšmės, sprendžiant Pabaltijo mezolito problemas.

Paminėtinas Poznanės universiteto prof. Jósef *Kostrzewski* pranešimas apie naujausius kasinėjimus *Biskupine*. Prie Biskupino ežero jau treti metai kaip kasinėjama priešistorinė sodyba pelkėje. Tai ligi šiol retai kur užtiktas „pelkinės sodybos" tipas. Namai statyti ne ant sijų, bet stačiai ant labai drėgnos žemės. Šitokios nehigieniškos vietos parinkimas statybai, spėjama, buvo atliktas fortifikaciniais sumetimais. Jau pats pusiasalis, kuriame dabar kasinėjama, yra sunkiai prieinamas, be to, priešistoriniais laikais jis buvo sustiprintas pylimu, pastatytu iš medžių ir žemės. Kostrzewski spėja, kad priešai, nuo kurių turėjo gintis šios vietos gyventojai, yra buvę *aisčių protėviai*. Šitoje pelkinėje sodyboje užtikta puikiai išlikusių gyvenamųjų namų, duodančių supratimą ne tiktai apie tų namų dydį, bet taip pat apie jų suplanavimą ir statymo būdą. Visuose namuose užtiktos medinės grindys. Sienos

buvo sustatytos iš apskritų rąstų, sudėtų tarp statmenai stovinčių sparų. Kiekviename name, į dešinę nuo įėjimo, surasti iš akmenų sustatyti apvalios formos ugniakurai. Namai buvo pastatyti eilėmis rytų vakarų kryptimi, gatvės išgrįstos medžiais. Šitoje pelkinėje sodyboje surasta įvairių radinių nuo geležies amžiaus pradžios iki ankstyvosios istorijos laikų. Pranešimas buvo iliustruotas kino filma. Be to, viename Oslo kino teatre ši filma apie Biskupino kasinėjimus nuolat buvo rodoma ir publikai. Tai iš tikro yra didelio masto ir milžiniškos reikšmės kasinėjimai, kuriais lenkai ypatingai didžiuojasi.

Pagaliau ta pačia proga noriu priminti ir gen. *Nagevičiaus* referatą apie Apuolės ir Įpilties piliakalnių fortifikacijos palyginiamąją charakteristiką. Referate tepasitenkinta paprastu dviejų piliakalnių pylimų pjūvių sugretinimu. Gilesnių mokslišku išvadų nedaryta. Pranešime Įpilties piliakalnio kasinėjimų rezultatai buvo suschematinti ir kai kurie duomenys pakeisti. Iš referato ir rodomųjų šviesos paveikslų buvo matyti, kad po poros metų kasinėjimų rezultatų kabinetinėse studijose yra padaryta žymių pakeitimų. Pavyzdžiui, iš *daugelio* pylimo stadijų, kurios kasinėjant buvo konstatuotos ir fiksuotos (kasinėjimuose dalyvavo prof. Balodis, K. Mekas, šių eilučių autorius ir kt.), dabar yra paliktos tik trys, o pylimo vidaus pusėje kasinėjant užtiktos statybos liekanos yra arba visai paneigtos, arba nukeltos į pylimo viršų. Įpilties didžiojo pylimo skersinio pjūvio modelis, išstatytas Karo Muziejaus priešistoriniame skyriuje, jau yra naujoviškai aiškinamas. Gaila būtų, jei ir su tolimesniais kasinėjimų rezultatais panašiai būtų pasielgta.

Tai tik keletas minčių apie kai kuriuos kongrese skaitytus referatus. Trumpame straipsnyje, kaip sakiau, visai neįmanoma paminėti kitų žymių Europos archeologų referatuose iškeltų problemų. Įvairios pažintys ir pasikeitimai mintimis atskirais rūpimais klausimais su kitų kraštų mokslininkais kiekvienam suteikė didelės naudos. Ir man pačiam teko užmegsti su visa eile užsienio archeologų artimus santykius ir padiskutuoti įvairiomis mūsų proistorės temomis.

Bendrai, vertindami Oslo archeologų kongresą, turime pripažinti jo didelę reikšmę proistorės mokslui. Dar kartą reikia pabrėžti, kad norvegai šį kongresą iš tikro puikiai suorganizavo ir labai gražiai pasirodė. III-ji kongreso sesija nutarta sušaukti 1940 m. Budapešte, kurios pirmininku yra išrinktas Vengrijos Nacionalinio muziejaus konservatorius Fr. von Tompa.

* * *

Perspausdinama iš *Vairo*, 12, 1936, p. 427—433; pasirašytas — dr. J. Puzinas. Rankraščio likimas nežinomas.

Prof. J. Žilinskas, *Lietuvių protėviai.* Spaudos Fondo leidinys. Kaunas, 1937. 144 psl. Kaina 3 lt.

Studijų, nagrinėjančių lietuvių prosenovės klausimus, turime labai maža, todėl kiekvienas šios srities leidinys yra su dideliu džiaugsmu imamas į rankas ir godžiai skaitomas. Prof. Žilinskas, nors pats būdamas anatomas, taip pat stvėrėsi šio darbo, matyti, norėdamas užkišti tą jaučiamą spragą. Čia jis proistorės, kalbotyros, istorijos, antropologijos ir etnologijos duomenimis pasišovė aiškinti painius lietuvių kilmės, protėvynės ir senųjų sodybų klausimus, nustatinėti lietuvių protėvių kultūrinį lygį, jų santykius su kitomis etninėmis grupėmis ir iškelti lietuvių rasines bei dvasines savybes. Šios trumputės recenzijos tikslas yra panagrinėti, kaip prof. Žilinskui pavyko spręsti tas įdomias mūsų sentėvių praeities problemas. Recenzijoje tepaliesiu kaikuriuos man kiek artimesnius dalykus, tikėdamasis, kad kitų sričių specialistai taip pat tars savo žodį.

Pirmiausia krinta į akis darbo nesistemingumas. Štai, pvz., pačioje darbo pradžioje kalbama apie pirmuosius Pabaltijo gyventojus, čia duodama trumpa Lietuvos proistorės apžvalga nuo ledynų laikotarpio iki istorinių laikų pradžios. Antrame skyrelyje duodama antropologinių žinių apie pirmuosius Pabaltijo gyventojus ir aiškinama jų kilmė. Nuo 38 iki 61 psl. vėl kalbama, kaip ir pirmajame skyrelyje, apie pirmųjų Lietuvos gyventojų kultūrą ir jų santykius su kaimyninėmis tautomis. Tik čia visa aiškinama jau kiek plačiau. Įterpęs skyrelį apie rasinių žmogaus pažymių kitimą, autorius nuo 70—87 psl. vėl grįžta atgal ir kalba apie Pabaltijo gyventojus nuo naujojo akmens amžiaus iki istorinių laikų. Toliau aiškinami priemaišos galimumai istoriniais laikais, dvasiniai lietuvių ypatumai, grįžtama prie anksčiau nagrinėto antropologinio klausimo ir vėl kalbama apie lietuvių tipą Europos rasių tarpe. Darbas baigiamas santrauka ir literatūros sąrašu, susidedančiu iš 116 atskirų darbų. Toks nenuoseklumas ir nuolatinis blaškymasis sudaro nemalonų įspūdį. Mano manymu, būtinai reikėjo įvairiose knygos vietose išmėtytus tuos pačius dalykus sujungti: gal tuomet būtų buvę mažiau pasikartojimų ir palaidumo.

Darbas, matyti, norėta rašyti moksliniu metodu, tekste nurodoma daugybė įvairių autorių pavardžių. Iš pažiūros atrodo, kad iš tikro čia autoriaus remiamasi įvairiais autoritetais. Tačiau darbe to sistemingo mokslinio metodo nematyti: tekste arba skliaustuose nurodoma tik tam tikro autoriaus pavardė, o šaltinis visai neminimas. Jei žmogus norėtum kurią nors vietą patikrinti, tai jokiu būdu negali. Labai dažnai knygoje minimi ir tokie autoriai, kurių gale pridėtame sąraše visai nėra. Štai kaip cituojama 89 psl.: „Bet nežiūrint narsumo, kuriuo prūsai gynė savo kraštą, vis dėlto jiems buvo lemta patekti ordino priklausomybėn (Tetzner) ir XIII amž. antroje pusėje jie buvo apkrikštyti (Baronas)". Tetzneriu greičiausiai naudotasi iš 1935 m. išleisto V. Vileišio darbo „Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje" etc., bet kas yra Baronas? Tokio istoriko neteko girdėti. Jei autorius nenorėjo imti atsakomybės už tos datos tikrumą, tai reikėjo remtis ne kažin kokiu Baronu, bet kuriuo nors istoriku ir jį čia pacituoti. Arba vėl: 6 psl. autorius, kalbėdamas apie Barzdėnų ir Papelkių radinius duoda A. Bezzenbergerio, Krauso, Gärtės ir La Baumo nuomones tų senienų aiškinimo reikalu, bet tie autoriai, išskyrus Gaerte, gale duodamame sąraše visai nesužymėti. Tat kam gi be reikalo marginti knygos puslapius retintai išspausdintų įvairių autorių vardais, jei jais nesinaudota? Tas nereikalingas autorių skaičiaus didinimas matyti ir kitose vietose. Pvz., Žilinskas, aprašydamas danų ir švedų žygį į Seeburgą ir Apuolę nesiremia pagrindiniu šaltiniu, Rimbertu, bet tą žinią (ne kokį nors naują aiškinimą!) suskaldo į kelius sakinius ir atskiram sakiniui prikergia Meuvret ir Balodžio vardus. Toks perdėtas knygos perkimšimas įvairiais autoriais gal kam ir sudaro „moksliško" darbo įspūdį, bet šiaip tie autoriai be nurodytų šaltinių ir puslapių nei kiek nepadidina mokslinės knygos vertės, bet tik parodo tam tikrą nesiorientavimą.

Kiek teko patikrinti kai kurias kabutėse (!) cituojamas vietas, visai negalima pasitikėti tų citatų tikrumu. Štai, pvz., Žilinskas, kalbėdamas apie vidurinio akmens amžiaus kaukoles (nors Zedmaro kaukolės, kaip ir pati sodyba, yra naujojo akmens amžiaus. J. P.), kabutėse cituoja Gaerte: „Rytų Prūsuose seniausios kaukuolės (=kaukolės. J.P.) atrodo keistai, nėr smarkiai išplitėję jųjų antakiai ir smakrai, o kaktos gaubtos, todėl jos neatrodo inteligentiškos" (9 psl.). O Gaertes tekstas (Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg i. Pr. 1929, 21 psl.) yra toks: „Seltsam primitiv, mit stark fliehender Stirn und hervortretenden Augenbrauen aber muten die ältesten Schädelreste von Zedmar, der Ufersiedlung, an. Intelligent mögen die Gesichter, die einst zu ihnen gehörten, nicht ausgeschaut haben". Toks vertimas tai jau visai nesuprantamas. Jei ir kitur šaltiniais taip naudotasi, tai visai suprantami perdėm visoje knygoje pasitaiką įvairūs netikslumai bei iškraipymai. Visai negaliu patikėti, kad

Žilinsko cituojamas didelis vokiečių rasistas Güntheris, kurs savo darbuose apie Rytų Pabaltijo rasę nepalankiai atsiliepia, galėtų tvirtinti (108 psl.): „... kad lietuviai kalba ta kalba, kuria kalbėjo indoeuropiečiai, vėliau, t.y. ketvirtame ir trečiame tūkstantmety prieš Kr. suskilusieji į Kentus (=Kentum. J.P.) ir Satem šahar (Günther)", arba, kad Meuvret, kaip Žilinskas 78 psl. cituoja, būtų šitokį absurdą parašęs: „... *Tacito* aprašyti Aestii kalbėjo ne *germaniška* kalba, bet *indoeuropiečių*" (mano pabraukta. J.P.). Rašant tos rūšies darbą, man rodos, vis dėlto reikėtų tokių nesąmonių vengti ir žinoti, kad germanai taip pat yra indoeuropiečiai.

Trumpoje recenzijoje negalėdamas iškelti daugelio netikrybių ir klaidų, čia nurodysiu tik kai kurias, iš kurių jau nors kiek paaiškės darbo vertė. Žilinskas tvirtina, kad šiaurės ledynai vieną laikotarpį buvę nuslinkę net iki Alpių (5 psl.). O tuo tarpu minėtieji ledynai Alpių kryptimi tebuvo nuslinkę tik kiek už Leipzigo, o Alpių apylinkės buvo padengtos tenykščių ledynų. Šaltį mėgstančiai arktinei faunai autorius, be mamuto, šiaurės elnio, dar priskiria laukinį arklį ir taurą (5 psl.), tačiau pastarieji gyvuliai yra jau vėlyvesnių laikų. Žilinskas vidurinį akmens amžių chronologiškai sutolygina su Ancylaus ir Litorino periodais (7 psl.), bet iš tikrųjų Litorino Baltijos jūros formacija trunka iki pat žalvario amžiaus pradžios. Vid. akm. amž. „rytų Lietuvoje (Drisvetų ir Vidžių apylinkėse) yra rastos kaulinių įrankių dirbtuvės (kun. Žiogo senienų rinkinys)" (8 psl.). Mano žiniomis tokių mezolito dirbtuvių Žilinsko nurodytoje vietoje tikrai nerasta. Neteisingas tvirtinimas ir tas, kad Lietuvoje esą rašta mezolitinio laikotarpio mamuto, nosiaragio (=raganosio. J.P.), urvinio lokio kaulų su žmogaus padarytais įpjovimais, įgręžimais (8 psl.). Labai keistas ir mezolito faktais neparemtas lindynes Žilinskas konstatuoja ir Lietuvoje: „Jis (=žmogus. J.P.) rinko akmenis, dėjo juos vienas ant kito, kad sudarytų savo šeimai slėptuves nuo žiemos ir šalčio ir plėšriųjų žvėrių. Tos slėptuvės jam taip pat atstojo gyvenamą vietą, dirbtuvę ir virtuvę (Kirsnos sodyba)" (10 psl.). Iš kur tos žinios apie tokias keistas *kiauras* ir nuo šalčio bei plėšriųjų žvėrių žmones saugojančias slėptuves? Iš kur ištraukiama žinia, kad neolito žmonės „stengėsi nusikratyti organinės kilmės medžiagomis savo įrankiams gaminti ir pradeda vis dažniau naudoti akmenį" (12 psl.)? Apie kokius autorius kalba geležies amžiaus „Raginėnų, Pakalniškių, Kleboniškio, Degučių ir daugelio kitų sodybų kultūros radinius" (15 psl.), jei tokių *sodybų* pėdsakų paminėtose vietose lig šiol nerasta, o težinomi Raginėnų ir Pakalniškių kapinynai? Taip pat tose „sodybose" nerasta, kaip autorius tvirtina, „bronzinių įrankių" (83 psl.), bet kapuose surasta tik *žalvarinių* papuošalų. Visai klaidingas yra tvirtinimas, kad nuo

Kristaus gimimo maždaug iki IX amž. visuose Baltijos (=Pabaltijo. J.P.) kraštuose vyrauja lavonų laidojimas (suprask, nedegintų) ir tik nuo IX amž. vėl grįžtama prie lavonų deginimo. Jei autorius būtų kiek labiau į šiuos dalykus įsigilinęs, tai būtų pastebėjęs, kad mūsų eros pradžioje Rytų Prūsuose kūnai būdavo ir deginami ir laidojami, kad Lietuvoje ir Latvijoje sen. pokristiniame geležies amžiuje kūnai būdavo nedeginami, o lybių ir estų srityse vėl dvejaip laidojama. Pagaliau vidurinio geležies amžiaus pradžioje (V—VI amž.) Vilniaus krašte mirusieji pradedami deginti. Kuo remdamasis autorius tvirtina, kad *daugelis* įrankių ir papuošalų į baltų kraštus yra atgabenti iš Finikijos, Bizantijos ir Etruskijos? (16 psl.). Iš kur autorius žino, kad baltai buvę konservatoriai ir šalia geležinių įrankių ilgą laiką vartoję ir *bronzinius* (83 psl.)? Tokių žalvarinių įrankių geležies amžiuje visai nerasta, ir žmonėms, pradėjusiems vietoje iš balų rūdos gaminti geležį, nebuvo reikalo gabentis žalvario žaliavos.

Dar su didesnėmis įmantrybėmis susiduriame tose vietose, kur autorius paliečia etninius klausimus. Žilinskas baltų (aisčių) tautas apgyvendina Pabaltijy jau ledynų pabaigoje, kai tik čia jau galėjo žmonės gyventi (82 psl.). Tuos gyventojus Žilinskas blogiausiu atveju galėjo laikyti baltų protėviais, bet ne pačiais baltais. Nemoksliniko posakiai yra, kad lietuviai „išlaikė indoeuropiečių kalbą" (38 psl.). Tokios indoeuropiečių kalbos nėra buvę, tekalbama apie indoeuropiečių prokalbę. Arba kad „kiti Lietuvos ir Latvijos mokslininkai aisčius identifikuoja su baltais, t.y. prūsais, lietuviais, latviais" (79 psl.). Juk *baltai* ir *aisčiai* yra tos pačios reikšmės terminas! Vienur Žilinskas pripažįsta prūsų kalbą (41 psl.), o kitur visai griežtai atmeta prūsų kalbos buvimą. Protofinus kaž kodėl Žilinskas identifikuoja su baltais, suomių protėvius laiko baltais ir tvirtina, kad suomiai ir baltai esą kilę iš tos pačios etninės grupės (45—47 psl.). Žilinskas net ir šiaurinės Švedijos gyventojus laiko tik baltais (48—49 psl.)! Ir visai be reikalo lužitėnų kultūra yra priskiriama baltams arba baltams slavams (59 psl.), kurie 1 tūkstantmetyje pr. Kr. jau buvo suskilę į dvi grupes: į slavus ir į baltus (59, 74 psl.). „Netgi šiandien šiaurinė aisčių gyvenamųjų vietų dalis turi Estijos vardą, kurs neginčytinai liudija, kad toji dalis tikrai priklausė senųjų aisčių apgyventam didžiuliam žemės plotui" (76 psl.). Papykę kaimynai galėtų čia ir imperializmu įtarti. Pagaliau gudai esą lietuviai, tik būdami slavų kaimynai yra suslavėję (106 psl.). Taip, dalis lietuvių vėlesniais laikais ir iš dalies net dabar Vilniaus krašte kaikur gudėja, bet tvirtinti, kad slavai gudai yra tie patys lietuviai, yra gryniausia nesąmonė.

Knygos kalba taip pat yra bloga, ypač labai nevykę terminai: akmens gadynė, paleolitikumas, mezolitikumas, naujesnioji akmens gadynė,

neolithikumas, prieškrikščioniškas ir pokrikščioniškas geležies laikotarpis, prieškrikščioniški grabų laukai (15 psl.), virvinė keramika (Schnurkeramik), kaspininė keramika (Bandkeramik), grotai, nosiaragis, Baltija vartojama Pabaltijo prasme, pasiliuosavo nuo ledų, žmogus nežinojo metalo ir t.t.

Šiam darbui išnagrinėti ir įvairiems trūkumams bei klaidoms ištaisyti tektų paskirti labai daug vietos. Tokiu darbu tik klaidinama skaitančioji visuomenė, kuri arčiau nėra susipažinusi su knygoje dėstomais dalykais.

* * *

Spausdinama iš *Archivum Philologicum*, VI, 1937, p. 226—231; buvo pasirašyta — *J. Puzinas*. Rankraščio likimas nežinomas.

LITAUENS VORGESCHICHTE

Die Vorgeschichtswissenschaft in Litauen ist noch sehr jung. Ihre Anfänge reichen in den Beginn des 19. Jahrhunderts zurück, also in die Periode der Romantik, in der auch Litauen von jener Bewegung erfasst wurde, die die damalige geistige Welt anregte, sich mehr mit der Vergangenheit des eigenen Landes, seiner Sprache und den Eigenheiten seines Volkstums zu beschäftigen. Aber erst um die Mitte des vergangenen Jahrhunderts vertieften sich diese mehr spielerischen Anfänge zu einer systematischen Altertumswissenschaft. Im Jahre 1855 stellte sich in Vilnius eine archäologische Kommission in den Dienst der Erforschung des litauischen Altertums und überwachte die Sammeltätigkeit. Aber die unglücklichen politischen Verhältnisse des Landes vernichteten die so hoffnungsvoll begonnene Arbeit: die archäologische Kommission wurde nach kurzem Bestehen aufgelöst, und gleichzeitig wurden die reichen Sammlungen des Historischen Museums in Vilnius aufgeteilt. Was der Fleiss und die Hingabe der litauischen Gelehrten und Altertumsfreunde in mühevoller Arbeit zusammengetragen hatte, wurde über Russland verstreut. Erst gegen Ende des 19. und zu Beginn unseres Jahrhunderts konnte die archäologische Arbeit zur Erforschung der Vorgeschichte Litauens wieder intensiver aufgenommen werden. Um jene Zeit führte man eine Reihe von ergebnisreichen Ausgrabungen durch und bearbeitete das zutage geförderte Material systematischer als bisher. Wichtige Forscherarbeit leisteten damals: *F. V. Pokrovski,* der im Gebiet von Vilnius die Hügelgräber untersuchte und archäologische Karten von den ehemaligen Gouvernements Vilnius, Kaunas und Gardinas anfertigte; *W. Szukiewicz,* der wichtiges Material aus den steinzeitlichen Siedlungen des Vilniusgebietes sammelte, und schliesslich *T. Daugirdas,* der — besonders in Žemaiten — die Gräber aus verschiedenen Perioden der Eisenzeit systematisch erforscht und eine grosse Kollektion archäologischer Funde zusammengebracht hat. Diese Sammlung bildet heute einen wichtigen Bestandteil der vorgeschichtlichen Abteilung des Kulturmuseums Vytautas des Grossen in Kaunas.

In eine neue Periode trat die Altertumsforschung, als Litauen nach dem Weltkrieg wieder ein unabhängiger Staat geworden war. Sie konnte sich jetzt frei von allen äusseren Hemmungen entfalten. Aber es fehlten hier zunächst noch die Fachleute für die neuen grossen Aufgaben. Immerhin wurde im Laufe von zwei Jahrzehnten manches geleistet. So stellte man die Altertumsdenkmäler unter den Schutz des Staates, begann, sie zu inventarisieren, und förderte die Forschungen soweit, dass jetzt immerhin ein systematisch geordnetes Material vorliegt, das klarere Einblicke gewährt, eine chronologische Bewertung der Funde ermöglicht und durch Umwertung oder neue Interpretationen bereits zur Lösung bis dahin ungeklärter Probleme beigetragen hat.

Es würde den Rahmen eines kurzen Berichtes überschreiten, wollte man hier die Einzelresultate erschöfend darstellen oder eine genaue Analyse der Ausgrabungen geben. Es soll aber versucht werden, einen fragmentarischen Überblick über die neuesten Funde in chronologischer Reihenfolge zu bieten und die allerwichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschungen in Litauen zu skizzieren.

Über die Anfänge der Besiedlung Litauens und die Kultur der ersten Bewohner des litauischen Landes ist uns nur wenig bekannt. Noch bis vor einigen Jahren war die Zahl der Funde aus jener frühesten Periode sehr gering. Erst in jüngster Zeit fand das Material eine solche Bereicherung, dass wir imstande sind, das Dunkel um die Kultur der Frühzeit Litauens etwas zu erhellen.

Bisjetzt wurde vielfach angenommen, dass Litauen erstmalig in der mittleren Steinzeit (8.000—3.000 v. Chr.) besiedelt worden ist. Nunmehr sind aber in südlitauischen Dünnenhöhen bearbeitete Feuersteine gefunden worden, die als Erzeugnisse endpaläolithischen Charakters aus der *Swidérien-Kultur* anzusehen sind. Man stiess dort auf schöne Stielspitzen vom Font-Robert-Typus, eine grössere Anzahl von Gravette-Spitzen und viele Spahnmesser. Diese Feuersteinwerkzeuge gehören höchstwahrscheinlich dem Ende des Jungpaläolithikums an. Man kann mit Bestimmtheit annehmen, dass sich unmittelbar nach der Eisschmelze im südlichen Teil Litauens erstmalig Menschen ansiedelten, die Jäger, Fischer und Sammler waren. Für das frühzeitige Auftreten von endpaläolithischen Menschen im Ostbaltikum sprechen auch die neuerdings in Ostpreussen entedeckten Knochen- und Geweihgeräte, die pollenanalytisch untersucht worden und zweifellos dem Jungpaläolithikum zuzuweisen sind.

Aber nicht alle Swidérien-Funde sind endpaläolithisch, vielmehr liegt das Schwergewicht der Swidérien-Kultur in Litauen im Mesolithi-

kum (mittlere Steinzeit). Wir kennen jetzt eine grosse Anzahl neuer Fundorte, an denen viele Gegenstände vom späten Swidérien-Typus zutage kommen. Die Fundstellen befinden sich zumeist in der Umgebung von Kaunas, an den Ufern des Nemunas und der Neris, sie reichen aber sogar bis in den westlichen Teil Litauens, etwa bis nach Šilalė, Kr. Tauragė.

Auch die Zahl von Feuersteingeräten vom *Tardenoisien*-Typus hat sich vermehrt. Bis zum Weltkriege machte man die meisten Tardenoisien-Funde im südöstlichen Teil Litauens, aber in den letzten Jahren stiess man auf eine ganze Reihe solcher Materialien (meist trapezförmige Kleintypen) auch in der Umgebung von Kaunas. Da es sich durchweg um zufällige Streu- und Lesefunde handelt, lässt sich das Alter des Materials nur schwer bestimmen. Ein grosser Teil der Tardenoisien — Gegenstände wurde zusammen mit Swidérien-Material, ein Teil der Feuersteingeräte dagegen zusammen mit typisch neolithischen Gegenständen entdeckt. Es scheint, dass sich die Tardenoisien-Kultur bis tief ins Neolithikum (jüngere Steinzeit) erstreckt hat.

Ausser diesen neueren Funden aus der endpaläolithischen und mittelsteinzeitlichen Klingenkultur sind auch Funde von Knochen- und Geweihgeräten aus der sogenannten *Knochen-Kultur* gemacht worden. Während die archäologische Literatur in Litauen bis 1918 nur einige Knochengeräte von mesolithischem Typus kannte, stellte man im Laufe der letzten zwanzig Jahre — wohl infolge der gesteigerten Moorausbeute und der Entwässerungsarbeiten — solches Fundmaterial in grösserer Menge fest. So habe ich im Gesamtgebiet Litauens bis heute 53 Knochengeräte aus 34 bekannten und 3 nicht genau bezeichneten Fundorten registrieren können. Die Mehrzahl dieser Knochengeräte förderte man in dem an Torfmooren besonders reichen südlichen Teil Litauens sowie auf der Kuršių Neringa (Kurische Nehrung) zutage. Die wenigsten Funde dieser Art machte man in Ostlitauen. Leider konnten die Ansiedlungen in diesem Kulturgebiet bisher noch nicht erforscht werden. Alle neuen Funde sind daher Zufallsentdeckungen. Die litauischen Knochen- und Horngeräte aus der sogenannten Knochenkultur stellen recht mannigfaltige Typen dar: wir haben da eine ganze Reihe von Harpunen mit meist kurzen und gewölbten Widerhaken, ferner die sogenannte „Vogelpfeile" mit einer oder beiderseites eingesetzten Feuersteinsplittern, verschieden geformte Pfeilspitzen oder Fischspeere, einen Angelhaken mit drei Widerhaken, einige Lanzenspitzen oder Eispickel und verschiedenförmige Geweihhaken und Beile.

Starke Ähnlichkeiten mit den litauischen Knochen- und Horngeräten vom mesolithischen Typus lassen sich an den Funden in Ostpreussen, besonders in der Umgebung von Gumbinnen, und in Estland (Kunda, Pärnu) erkennen. Da die meisten Knochen- und Horngeräte Zufallsfunde sind, ist es unmöglich, sie chronologisch zu ordnen. Es unterliegt aber keinem Zweifel, dass der grösste Teil dieser Funde wie z. B. die Harpunen mit Widerhaken und eingesetzten Feuersteinsplittern, teilweisse auch die Lanzenspitzen, besonders die flachförmigen, ferner ein Teil der Pfeilspitzen und auch die Beile dem Mesolithikum angehören. Da aber die mesolithischen Traditionen in Litauen — wie überhaupt im ganzen Ostbaltikum — länger andauerten, so ist ein Teil der Knochenwerkzeuge späteren Zeitabschnitten zuzuweisen. Aus manchen Anzeichen geht hervor, und das hat auch der estnische Forscher R. Indreko treffend bemerkt, dass die sogenannte Knochenkultur nicht aus dem Osten, sondern weit eher aus Westeuropa ins Ostbaltikum gelangt ist, zumal die ostbaltischen Knochenwerkzeuge im westeuropäischen Jungpaläolithikum ihre Prototypen haben. Der Ursprung der Menschen der mittleren Steinzeit ist nicht bekannt.

Auch das aus der *jüngeren Steinzeit* (3.000—1.500 v. Chr.) stammende Material ist unterdessen stark angewachsen. Zu den wertvollsten neolithischen Überbleibseln gehört der grosse, aus 153 Stücken bestehende Fund von Bernsteinschmucksachen, auf die man in den Moorgruben am Strande von Palanga bei der Suche nach Bernstein stiess. Die meisten Schmuckstücke sollen an einer Stelle gelegen haben. Das Material Besteht aus einer Reihe von ringförmigen, kreisförmigen und knopfförmigen Perlen, einem Anhängsel von menschenähnlicher Gestalt und vielen verschieden geformten Anhängseln. Einen ähnlichen Fund machte man in Juodkrantė (Schwarzort). Die in Palanga ausgegrabenen Gegenstände weisen keinen so grossen Formenreichtum auf. Die Mehrzahl dieser Schmuckstücke gehört der From und der Verzierungsweise nach ohne Zweifel zu dem *Kamm- und grübchenkeramischen Kulturkreise* (3.000—2.000 v. Chr.), dessen Träger weder Ackerbau noch Viehzucht kannten.

Auch die Funde aus der *Streitaxtkultur* (2.000—1.500 v. Chr.) sind weit zahlreicher geworden. Im Laufe des vorigen Jahres ist man in zwei Kiesgruben auf Skelettgräber aus dieser Kultur gestossen, und zwar in *Grinkiškis* (Kr. Kėdainiai) und in *Kurmaičiai* (Kr. Kretinga). Nach der heutigen Anschauung, die fast allgemein geteilt wird, sind die Träger der schnurkeramischen Streitaxtkultur die Indogermanen, von denen auch die Vorfahren der Litauer abstammen. Die neuen

Einwanderer waren schon sesshaft und kannten Ackerbau und Viehzucht.

In den letzten Jahren konnten auch viele Funde aus der *Bronzezeit* (1.500—500 v. Chr.) gemacht werden. Während noch bis vor kurzen in der archäologischen Literatur sehr wenig Bronzegegenstände bekannt waren, ist es mir nunmehr gelungen, in ganz Litauen 126 Fundstücke aus 59 bekannten und 10 nicht genau bekannten Fundorten festzustellen. Demnach steht jetzt Litauen hinsichtlich der Reichhaltigkeit an bronzezeitlichen Materialien im Ostbaltikum nach Ostpreussen an erster Stelle. Die Fundorte verteilen sich über ganz Litauen, konzentrieren sich jedoch hauptsächlich auf das Küstengebiet. Am seltensten sind sie im östlichen Teil Litauens, wo auch in späteren vorgeschichtlichen Zeiten eine primitivere Kultur bestand.

Jedenfalls müssen die früheren Behauptungen, wonach es in Litauen keine Bronzezeit, sondern lediglich eine Art Steinzeitkultur gegeben habe, eingeschränkt werden, und auf Grund der jüngsten Funde kann man schon jetzt von einer — wenn auch nicht besonders reichen — Kultur der Bronzezeit in Litauen sprechen. Träger dieser Kultur sind, wie aus gewissen Eigenformen der an Ort und Stelle entstandenen Bronzen (ostbaltische Randäxte u. d.) hervorgeht, ohne Zweifel die *Altbalten*. Der altbaltische Kulturkreis erstreckte sich in der Bronzezeit von der unteren Weichsel längs der Küste bis an die untere Daugava. Leider ist die Ostgrenze dieses Kulturkreises wegen sehr spärlicher Funde in Weissrussland nicht genau feststellbar.

Wenden wir uns jetzt der *vorchristlichen Eisenzeit* (500 v. Chr. bis Christi Geburt) zu. Aus dieser in grösstes Dunkel gehüllten Periode der litauischen Vorgeschichte gibt es nur wenige Metallfunde. Immerhin haben die Forschungen an den ostlitauischen Burgbergen eine Menge von Knochengeräten, Tongefäss-Scherben und eine ganze Reihe von Bronze- und Eisengegenständen, die bereits aus der nachchristlichen Zeit stammen, ans Tageslicht gefördert. In den unteren Schichten einiger Burgberge fand man noch Steingeräte, etwas höher — eine Menge Knochengeräte, z. B. Nadeln, Pfriemen, zugespitzte Tierzähne, Lanzenspitzen, ferner durchbohrte Eber- und Bärenzähne, die als Amulette getragen wurden. Aus den unteren Schichten stammen auch Scherben von ungeschickt gebrannten Tongefässen mit kleinen Durchbohrungen an den Halsstreifen, ausserdem Scherben mit sogenannten „Fingerkneif" — und Besenstrich — Ornamenten. In den obersten Schichten schliesslich wurde viel Material aus den späteren Perioden der Eisenzeit gefunden.

Die Verbreitung der ostlitauischen Burgberg-Kultur blieb in

Litauen auf den östlichen Teil des Landes beschränkt, und zwar auf die Kreise von Zarasai, Utena, Rokiškis, zum Teil auf den Kreis Ukmergė und das Vilnius-Gebiet. In der nächsten Umgebung lassen sich Parallelerscheinungen dieser Kultur feststellen, d. h. in Mittel- und Ostlettland, ferner in Weissrussland und in Mittelrussland. Höchstwahrscheinlich sind die Träger der genannten Kultur Vorfahren der Litauer und der Letten, deren Ansiedlungen, wie die Ortsnamen und die eng miteinander verwandten vorgeschichtlichen Funde beweisen, sich in der frühen und mittleren Eisenzeit nach Osten tief ins Innere Mittelrusslands erstreckten.

Zu den interessantesten Grabstätten, die in den letzten Jahren erforscht worden sind, gehören die Hügelgräber aus der *älteren Eisenzeit* (0—40 n. Chr.) in Paviekiai (Gem. Padubysys, Kr. Šiauliai) und die Flachgräberfelder in Seredžius und Eiguliai II (Kr. Kaunas). Die Hügelgräber von Paviekiai sind zwar durch Landarbeiten dem Erdboden gleichgemacht worden, doch haben sich die Steinsetzungen sehr gut erhalten. Im Jahre 1933 erbrachten Probeausgrabungen im Innern der Steinkränze zweier Hügelgräber nichts als Kohlen- und Aschenreste. Nur *ein* Tongefäss wurde damals von Ortsbewohnern im Gebiet der Hügelgräber zutage gefördert; seiner Form nach steht es den bronzezeitlichen Tongefässtypen sehr nahe. Dagegen stiess man im Vorjahr bei den Ausgrabungen auf reichhaltige Gräber aus dem 2. und 3. Jahrhundert.

Wertvolles Material lieferten ferner die Ausgrabungen auf den Flachgräberfeldern von Seredžius und Eiguliai II. In Seredžius wurden die Toten in Brett- und Baumsärgen bestattet. Die reichhaltigen Funde in Beiden Gräberfeldern bestanden aus einer Reihe von Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuss, Sprossenfibeln, eisernen Hirtenstabnadeln, plankonvexen Armringen mit schmal zulaufenden Enden, ferner aus Halsringen mit Kegelenden oder mit drahtumwickelten Enden und einer schönen typologischen Serie von Halsringen mit löffelartigen Schalenenden, angefangen von den ganz kleinen Löffelchen des 3. und 4. Jahrhunderts bis zu den grossen des 5. Jahrhunderts. *Die Form der letztgenannten Halsringe ist rein litauisch.* Besonders reichhaltig war die Ausbeute an buntfarbigen Glasperlen sowie an Email- und Bernsteinperlen.

Zu den schönsten Schmuckgegenständen dieser Periode gehören die *Emailschmucksachen.* Die meisten Funde dieser Art wurden in Ostlitauen gemacht, die frühesten Stücke stammen aus dem 3. Jahrhundert und die späten aus dem 5. Jahrhundert. Es ist sehr wahrscheinlich, dass ein grosser Teil der in Ostlitauen entdeckten

Emailschmucksachen örtlichen Ursprungs ist. Das grösste Interesse beansprucht jedoch ein Grabfund aus *Paulaičiai* (Gem. Švėkšna, Kr. Tauragė). In einer etwa 1,5 m tiefen Grube wurden neben einem fast völlig vermoderten Skelett nicht weniger als sechs Armringe endeckt. Zwei massive Armringe waren mit Eisen und rotem Email verziert. Die Form dieser Armringe deutet meines Wissens auf örlichen Ursprung hin. Die Schmucksachen sind wohl alle an Ort und Stelle entstanden. Das Grab stammt aus dem Anfang des 3. Jahrhunderts.

Bisher teilte man die Kultur der älteren Eisenzeit Litauens nach der Art der Bestattungsweise und der Form der Fundgegenstände in drei Gruppen ein: westlitauische oder memelländische Flachgräbergruppe, die mittellitauische und die ostlitauische Hügelgräbergruppe. Die archäologische Forschung der letzten Jahre und die Inventarisierung der Denkmäler haben ergeben, dass in der älteren Eisenzeit in Mittellitauen und im grössten Teil der Kreise Kaunas, Kėdainiai, Raseiniai und Šiauliai Flachgräber vorherrschten und erst in der Gegend von Šiauliai bis Zemgale — wie auch im ganzen nördlichen und östlichen Teil Litauens — Hügelgräber anzutreffen waren. Für die ältere Eisenzeit lassen sich also zwei Kulturgruppen unterscheiden: eine *westlitauische Flachgräbergruppe* und eine *Hügelgräbergruppe*. Obgleich die Gräber in diesem Gebiet verschiedene Formen aufweisen, so sind doch die Gräberfunde nicht verschiedenartig genug, um für die ältere Eisenzeit eine scharfe Trennung in einzelne Kulturgruppen zu rechtfertigen. Eine solche Differenzierung lässt sich erst auf die mittlere Eisenzeit anwenden. Diese interessanten Probleme werden aber erst dann ihre Lösung finden können, wenn in Litauen die Inventarisierung der Altertumsdenkmäler vollendet und in Litauen und Lettland eine noch grössere Anzahl von Gräbern erforscht sein wird. Auch ist die Vervollständigung und Verbesserung des Kartenmaterials, das etwas über die Form der verschiedenen Fundtypen aussagen muss, zur Klärung dieser Probleme erforderlich. Allgemein kann man sagen, dass die litauische Kultur in der älteren Eisenzeit zu höchster Blüte gelangt ist.

Über die *mittlere Eisenzeit* (400—800 n. Chr.) geben uns im allgemeinen lediglich Zufallsfunde Auskunft. Nur die Ausgrabungen in Uogučiai (Gem. Plateliai, Kr. Kretinga) haben wervolles Material über die Kultur dieser Periode geliefert.

Zu den ergebnisreichsten Untersuchungen der *jüngeren Eisenzeit* (800—1.250 n. Chr.) gehören die Ausgrabungen auf den Gräberfeldern von Pryšmančiai (Kr. Kretinga), Paulaičiai und Nikėlai (Kr. Tauragė). In Pryšmančiai stiess man auf die an Material reichen Brandgräber,

Skelettgräber und zugleich auf eine besondere Bestattungsweise, bei der nur Gegenstände beigesetzt wurden. Eine ähnliche Bestattungsart ist auch aus den Funden in Paulaičiai und Nikėlai zu erkennen. Die Ausgrabungen in diesen drei Gräberfeldern förderten viel neues Material über die geistige und materielle Kultur in Žemaiten zutage.

Zum Schluss seien noch die *Burgbergausgrabungen* in Apuolė und Įpiltis (Kr. Kretinga) erwähnt, bei denen man durch einige Schnitte verschiedene Kulturschichten feststellte, angefangen von den ersten nachchristlichen Jahrhunderten bis zum 13. Jahrhundert. Die Ausgrabungen erbrachten neue wichtige Aufschlüsse über die Befestigungsanlagen und fortifikatorischen Einrichtungen jener Zeit.

Die archäologischen Untersuchungen der letzten 20 Jahre haben das Dunkel, in das die litauische Vorgeschichte gehüllt war, gelichtet. Die wertvollen Funde erbrachten den Beweis dafür, dass die Litauer in vorgeschichtlichen Zeiten auf einer relativ hohen Kulturstufe standen.

* * *

Buvo išspausdinta St. Vykinto redaguotame *Litauens Werden und Schaffen*, Kaunas, 1938, p. 23-30: pasirašytas — *Dr. J. Puzinas*. Šį leidinį ruošė ir išleido Vyriausias Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečio minėjimui ruošti komitetas. Taip pat šis leidinys pasirodė dar prancūzų ir anglų kalbomis, bet jų nesuradus, nėra aišku ar ten buvo ir šio straipsnio vertimai. Perspausdinama iš *Litauens Werden und Schaffen*.

STAND DER ARCHAÖLOGISCHEN FORSCHUNGEN IN LITAUEN

Die Vorgeschichtswissenschaft in Litauen ist noch sehr jung.[1] Ihre Anfänge reichen in den Beginn des XIX. Jahrhunderts zurück, also in die Periode der Romantik, in der auch Litauen von jener Bewegung erfasst wurde, die die damalige geistige Welt anregte, sich mehr mit der Vergangenheit des eigenen Landes, seiner Sprache und den Eigenheiten seines Volkstums zu beschäftigen. Aber erst um die Mitte des vergangenen Jahrhunderts vertieften sich diese mehr spielerischen Anfänge zu einer systematischen Altertumswissenschaft. Im Jahre 1855 stellte sich in Vilnius eine archäologische Kommission in den Dienst der Erforschung des litauischen Altertums und überwachte die Sammeltätigkeit. Aber die unglücklichen politischen Verhältnisse des Landes vernichteten die so hoffnungsvoll begonnene Arbeit; die archäologische Kommission wurde nach einem kurzen Bestehen aufgelöst, und gleichzeitig wurden die reichen Sammlungen des Historischen Museums in Vilnius aufgeteilt. Was der Fleiss und die Hingabe der litauischen Gelehrten und Altertumsfreunde in mühevoller Arbeit zusammengetragen hatte, wurde über Russland verstreut. Erst gegen Ende des XIX. und zu Beginn unseres Jahrhunderts konnte die archäologische Arbeit zur Erforschung der Vorgeschichte Litauens wieder intensiver aufgenommen werden. Um jene Zeit wurden eine Reihe von ergebnisreichen Ausgrabungen durchgeführt und das zu Tage geförderte Material systematischer bearbeitet als bisher. Wichtige Forscherarbeit leisteten damals: F. V. Pokrovski, welcher in dem Gebiet von Vilnius die Hügelgräber aus der jüngeren Eisenzeit untersuchte und archäologische Karten der ehemaligen Gouvernements Vilnius, Kaunas und Gardinas anfertigte; L. Krzywicki, der jahrelang die litauischen Burgberge erforschte; W. Szukiewicz, der bedeutendste Materialsammler der steinzeitlichen Siedlungen des Vilniusgebietes und schliesslich T. Daugirdas, welcher die Gräber aus verschiedenen Perioden der Eisenzeit, besonders in Žemaiten systematisch erforscht und eine grosse Kollektion archäologischer Funde zusammengebracht hat. Diese Sammlung bildet heute einen nicht geringen Bestandteil der vorgeschichtlichen Abteilung des Kulturmuseums Vytautas des Grossen in Kaunas.

In eine neue Periode trat die Altertumsforschung, als Litauen nach dem Weltkriege seine Unabhängigkeit wiedererlangt hatte. Sie konnte sich jetzt frei von allen äusseren Hemmungen entfalten. Aber es fehlten hier zunächst noch die Fachleute für die neuen grossen Aufgaben. Immerhin wurde im Laufe der letzten Jahre manches geschaffen. So wurden die Altertumsdenkmäler unter den Schutz des Staates gestellt und mit ihrer Inventarisierung begonnen und die Forschungen soweit gefördert, dass jetzt immerhin ein systematisch geordnetes Material vorliegt, das klarere Einblicke gewährt, eine chronologische Bewertung der Funde ermöglicht und durch Umwertung oder neue Interpretation bereits zur Lösung bis dahin ungeklärter Probleme geführt hat.

Es würde den Rahmen eines kurzen Berichtes überschreiten, wenn ich hier die Einzelresultate erschöpfend erörtern oder eine genaue Analyse der Funde geben wollte. Ich will aber versuchen, einen fragmentarischen Überblick über die wichtigsten Funde in chronologischer Reihenfolge zu bieten und die allerwichtigsten Ergebnisse unserer archäologischen Forschungen zu skizzieren. Ich beginne mit den frühesten Funden.

Über die Anfänge der Besiedlung Litauens und die Kultur der ersten Bewohner des litauischen Landes ist uns nur wenig bekannt. Es liegt kaum ein einziger ernsthafter Versuch vor, das bis jetzt vorhandene diesbezügliche Material zu sichten, zu klassifizieren und chronologisch zu bestimmen. Noch vor einigen Jahren war die Zahl der Funde aus jener frühesten Periode so gering, dass hierüber nur wenig publiziert werden konnte. Erst in jüngster Zeit fand das Material eine solche Bereicherung, dass wir imstande sind, das Dunkel um die Kultur der Frühzeit unseres Landes etwas zu erhellen.

Bis jetzt wurde vielfach angenommen, dass Litauen erstmalig in der mittleren Steinzeit besiedelt worden sei. Wir haben aber jetzt in südlitauischen Dünnenhöhen, wie z. B. in Mergežeris, Monèiagiriai, Zervinai, Rudnia, Viciūnai, Zavieža (alle FO in Vilniusgebiet)[2] und neuerdings in Puvočiai (Gem. Merkinė, Kr. Alytus)[3] bearbeitete Feuersteingeräte gefunden, Erzeugnisse endpaläolithischen Charakters aus der Swidérien Kultur. Besonders das in Pūvočiai in Binnendünnen gefundenes Swidérien Material gehört seinen typischen Merkmalen nach ganz in die Nähe der Swidérien Kultur in Polen (Abb. 1), Hier fand man in einem geschlossenen „Flintplatz" schöne Stielspitzen des Font-Robert-Typus, eine grössere Anzahl von Gravette-Spitzen und viele Spahnmesser. Diese Feuersteinwerkzeuge von Puvočiai gehören höchstwahrscheinlich dem Ende des Paläolithikums an. Man darf mit Bestimmtheit annehmen, dass sich gleich nach dem Abschmelzen des

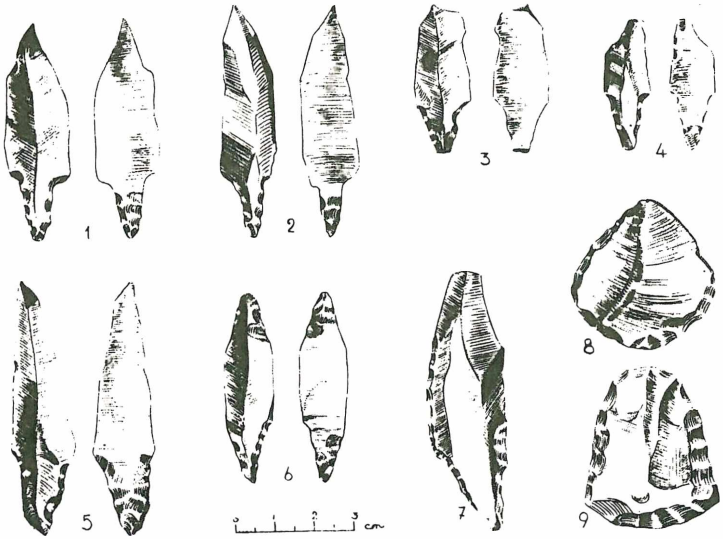

Abb. 1. Feuersteinwerkzeuge der Swiderien-Kultur. 1-5, 7 Puvočiai, Gem. Merkinė, 6, 8 — Radikiai, Gem. Lapės, 9 — Perloja, Gem. Varėna.

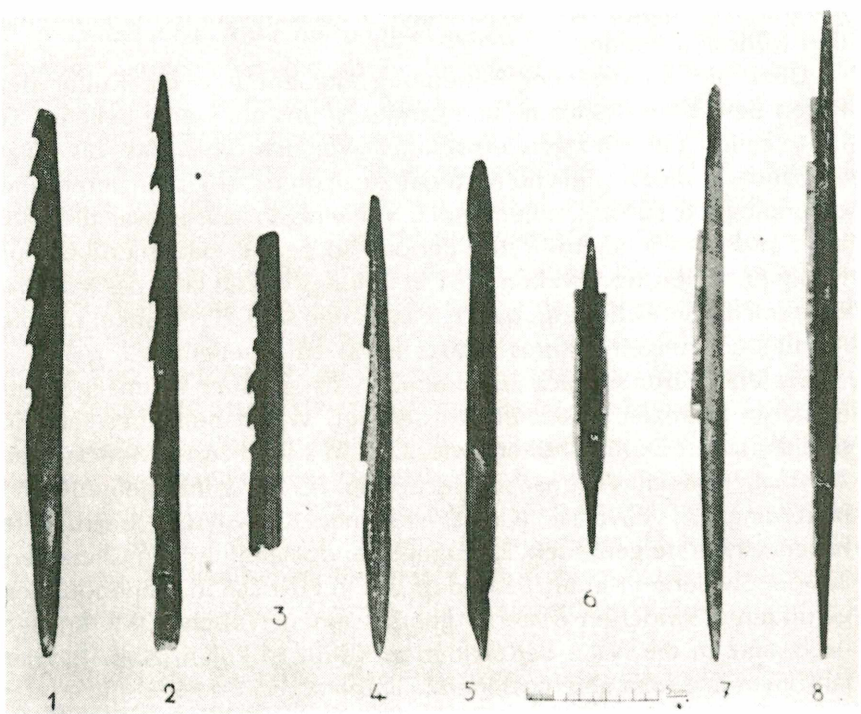

Abb. 2. Harpunen und „Vogelpfeile": 1 — Užnemunė, 2 — Kamšai, Kr. Marijampolė, 3 — Balsupis, Kr. Marijampolė, 4 — Šešupė, Kr. Vilkaviškis, 5 — Yliai, Kr. Telšiai, 6 — Žiūriai-Gudeliai, Kr. Vilkaviškis, 7 — Obšrutai, Kr. Vilkaviškis, 8 — Vaikantonys, Kr. Trakai.

Abb. 3. Knochen- und Horngeräte aus Litauen: 1. Alsėdžiai, Kr. Telšiai, 2 — Bukaučiškė, Kr. Alytus, 3 — Uteliai, Kr. Raseiniai, 4 — Pašventupis, Kr. Kaunas, 5 — Užpjaunys, Kr. Šakiai.

Abb. 4. Geweihhacken u. -beile aus Litauen: 1 — Jaras See, Kr. Rokiškis, 2 — Mokolai, Kr. Marijampolė, 3 — Jakimavičiai, Kr. Marijampolė, 4 — Darsūniškis, 5 — FO unb., 6 — Ražiškiai, Kr. Kaunas.

Eises im südlichen Teil Litauens erstmalig Menschen angesiedelt hatten, die noch zur paläolithischen Menschen im Ostbaltikum sprechen auch die neuerdings in Ostpreussen gefundenen Knochen- und Geweihgeräte, die von Dr. H. Gross (Allenstein) pollenanalytisch untersucht worden und unzweifelhaft dem Jungpaläolithikum zuzuweisen sind.[4]

Aber nicht alle Swidérien Funde sind endpaläolithisch, das Schwergewicht der Swidérien Kultur in Litauen liegt im Mesolithikum. Wir kennen jetzt eine grosse Anzahl neuer Fundorte, wo viele Gegenstände des späten-Swidérien-Typus zu Tage kommen. Darunter sind hauptsächlich folgende zu nennen: 1) Perloja, Gem. Varėna, Kr. Alytus (runde Schaber), 2) Darsūniškis, Kr. Kaunas, 3) Stavidvaris, Gem. Lapės, Kr. Kaunas, 4) Radikiai, Gem. Lapės, Kr. Kaunas,[5] 5) Drąseikiai, Gem. Lapės, Kr. Kaunas (über 100 runde Schaber, eine Stielspitze vom Font-Robert-Typus), 6) Varpė, Gem. Jonava, Kr. Kaunas (runde Schaber, eine Stielspitze vom Font-Robert-Typus), 7) Eiguliai, Gem. Pažaislis, Kr. Kaunas (ein langer und schmaler Schaber, eine Gravette-Spitze), 8) Petrašiūnai, Gem. Pažaislis, Kr. Kaunas (ein Schaber, eine Stielspitze vom Font-Robert-Typus), 9) Laumėnai, Gem. A. Panemunė, Kr. Kaunas (eine Stielspitze vom Font-Robert-Typus und eine Gravette-Spitze) und 10) Linkuva, Gem. Raudondvaris, Kr. Kaunas (späte Stielspitze vom Font-Robert-Typus).[6] Die Fundorte konzentrieren sich in der Umgebung von Kaunas, an den Ufern des Nemunas und der Neris. Die Fundstellen der Swidérien Kultur reichen aber sogar bis in den westlichen Teil Litauens hinein, z. B. Šilalė, Kr. Tauragė.[7]

Auch die Funde der Feuersteinkleingeräte vom Tardenoisien Typus haben sich gemehrt. Bis vor kurzem kannte man viele Tardenoisien Funde nur aus dem südöslichen Teile Litauens,[8] aber in den letzten Jahren wurde eine ganze Reihe von Tardenoisien Funden (meistens trapezförmige Kleintypen) auch in der Umgebung von Kaunas gefunden. Von den wichtigsten Fundplätzen sind folgende zu nennen: 1) Drąseikiai, Gem. Lapės, Kr. Kaunas, 2) Radikiai, Gem. Lapės, Kr. Kaunas, 3) Eiguliai, Gem. Pažaislis, Kr. Kaunas, 4) Petrašiūnai, Gem. Pažaislis, Kr. Kaunas, 5) Laumėnai, Gem. A. Panemunė, Kr. Kaunas, 6) Linkuva, Gem. Raudondvaris, Kr. Kaunas und 7) Veršvai, Gem. Raudondvaris, Kr. Kaunas.[9] Da dieser Fundstoff durchweg aus zufälligen Streu- und Lesefunden besteht, kann man das Material zeitlich nicht leicht bestimmen. Ein grosser Teil der Tardenoisien Funde wurde zusammen mit Swidérien Material, aber ein Teil der Feuersteinkleingeräte hingegen zusammen mit typisch neolithischen Gegenständen gefunden. Es scheint, dass die Tardenoisien Kultur sich bis tief ins Neolithikum erstreckt hat.

Ausser diesen neureren Funden der endpaläolithischen und mittelsteinzeitlichen Klingenkultur sind Knochen- und Geweihgeräte aus der sog. Knochenkultur gefunden worden. Während bis vor einiger Zeit die litauische archäologische Literatur nur einige Knochengeräte des mesolithischen Typus kannte, stellte man im Laufe der letzten Jahre, wohl infolge der gesteigerten Moorausnutzung und der Entwässerungen, solches Fundmaterial in grösserer Menge fest. So habe ich aus dem Gesamtgebiet Litauens bis heute (12.XI.1937) 52 Knochengeräte aus 33 bekannten und 3 nicht genau bezeichneten Fundorten registrieren können.[10]

Wie man aus der Verbreitungskarte ersieht, konzentriert sich die Mehrzahl der Fundorte von Knochengeräten auf den an Torfmooren besonders reichen südlichen Teil Litauens, sowie auf die Kurische Nehrung. Am wenigsten kamen Funde dieser Art in Ostlitauen vor. Leider konnten bis jetzt Siedlungen dieses Kulturgebietes noch nicht erforscht werden. Alle neuen Funde sind daher Zufallsfunde. Die in Litauen gefundenen Knochen- und Horngeräte aus der sog. Knochenkultur stellen recht mannigfaltige Typen dar: wir haben da eine ganze Reihe von Harpunen mit meistens kurzen und gewölbten Widerhaken. Gezähnte Harpunen fehlen völlig. Auch die sog. „Vogelpfeile" mit ein- oder beiderseits eingesetzten Feuersteinsplittern kommen häufig vor. Eine sehr interessante Gruppe von Gerättypen bilden die verschieden geformten Pfeilspitzen oder Fischspeere. So z. B. eine Pfeilspitze mit konisch auslaufender Spitze ist mit kleinen konzentrisch angeordneten Punkten und mit einem Zick-Zack-Ornament verziert. Ferner schlanke und flache Pfeilspitzen, von denen eine an beiden Kanten kleine Kerben aufweist, und auch zwei runde Pfeilspitzen, deren eine mit einer sich bis ans Ende herumwindenden Linie verziert ist, weiter ein Wurfspeer mit ovalem Querschnitt und konischem Schaft, eine dreieckige Pfeilspitze, deren drei Seitenränder ornamental angeordnete Einkerbugen besitzen. Besonders erwähnenswert ist auch ein schöner Angelhaken mit drei Widerhaken. Von anderen Werkzeugtypen sind noch anzuführen die meistens aus dem Metatarsus eines Säugetiers hergestellten Lanzenspitzen oder Eispickel. Das zuletzt erwähnte Werkzeug ist ebenfalls aus einem Metatarsus hergestellt, aber in der Mitte gespalten und mit zugespitztem Ende. Schliesslich sind noch verschiedenförmige Geweihhaken und Beile zu erwähnen.

Nachdem wir einen Blick auf alle uns bekannten litauischen Knochen- und Horngeräte geworfen haben, können wir feststellen, dass ein grosser Teil der Funde denen aus Kunda und Pärnu analog sind. Starke Ähnlichkeiten mit den litauischen Knochengeräten des

mesolithischen Typus lassen sich an den Funden in Ostpreussen, besonders aus der Umgebung von Gumbinnen erkennen. Da die aufgeführten Knochen- und Geweihgeräte Zufallsfunde sind, ist es unmöglich, sie chronologisch zu ordnen. Es unterliegt aber keinem Zweifel, dass der grösste Teil dieser Funde, wie z. B. die Harpunen mit Widerhaken, die sog. Vogelpfeile mit eingesetzten Feuersteinsplittern, teilweise auch die Lanzenspitzen, besonders die flachförmigen, ein Teil der Pfeilspitzen und auch der Beile dem Mesolithikum angehören. Da aber die mesolithischen Traditionen in Litauen, wie überhaupt im ganzen Ostbaltikum, länger andauerten, so muss man eine ganze Reihe der Knochenwerkzeuge zu den späteren Zeitabschnitten rechnen. Aus mancherlei Erwägungen geht hervor, wie das auch R. Indreko[11] treffend bemerkt hat, dass die sog. Knochenkultur nicht aus dem Osten, sondern viel wahrscheinlicher aus dem Westen ins Ostbaltikum gelangt ist, zumal die ostbaltischen Knochenwerkzeuge im westeuropäischen Jungpaläolithikum Prototypen haben.

Auch das aus der jüngeren Steinzeit stammende Fundmaterial ist indessen stark angewachsen. Besonders zahlreich sind die Funde aus der Bootaxtkultur. Im Laufe dieses Jahres ist man in zwei Kiesgruben auf Skelettgräber dieser Kultur gestossen, und zwar in Grinkiškis (Kr. Kėdainiai) und in Kurmaičiai (Kr. Kretinga).

Einer der wertvollsten neolithischen Funde ist die grosse aus 153 Stücken bestehende Sammlung von Bernsteinschmucksachen, die 1935 dem Museum zu Kretinga geschenkt wurde.[12] Diese Bernsteinschmucksachen wurden in den Moorgruben am Palangener Strande, beim Suchen nach Bernsteinschachten gefunden. Leider sind die näheren Fundumstände nicht bekannt. Ein grosser Teil dieser Stücke soll an einer Stelle gefunden worden sein. In diesem Bernsteinfund befindet sich eine Reihe von bereits bekannten Schwarzort Typen (Juodkrantė) z. B. ringförmige, kreisförmige und knopfförmige Perlen mit V-Bohrung. Eine der knopfförmige Perlen ist mit kreuzförmig angeordneten Grübchen verziert. Weiter haben wir eine ganze Serie von Anhängseln in verschiedensten Formen: z. B. ein Anhängsel von menschenähnlicher Gestalt, meisselförmige, lanzettförmige, axtförmige, trapezförmige Anhängsel und röhrenförmige Perlen. Ein lanzettförmiges Anhängsel ist wiederum mit Grübchen verziert. Mit diesen Funden verwandte Bernsteinschmucksachen enthalten die Schwarzortfunde; nur weist der Palangener Fund keinen so grossen Formenreichtum auf. Nach Form und Verzierungsweise der Gegenstände gehört die Mehrzahl der Palangener Stücke ohne Zweifel zu dem kamm- und grübchenkeramischen Kulturkreise.

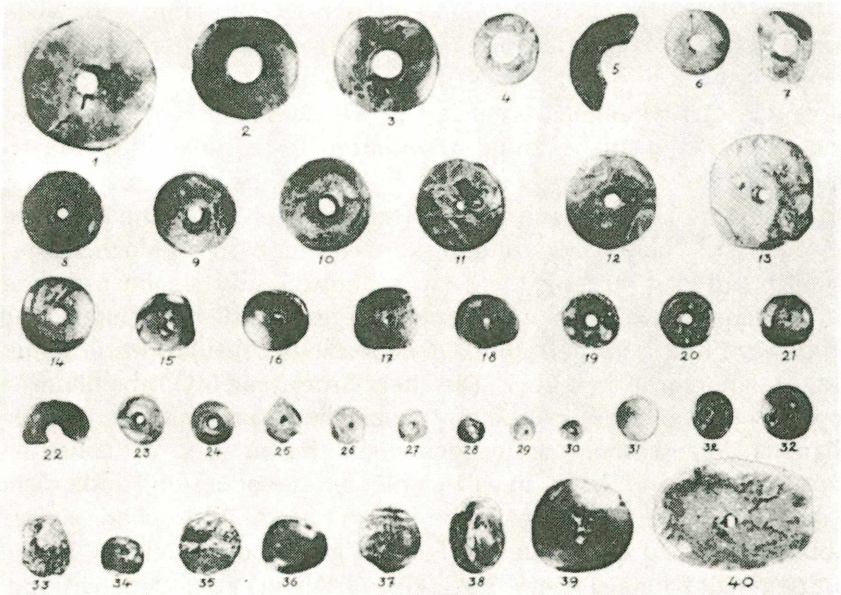

Abb. 5. Bernsteinfunde aus Palanga.

Abb. 6. Bernsteinfunde aus Palanga.

Auch die Bronzezeit hat während der letzten Jahre sehr viele Funde geliefert. Während noch bis vor kurzer Zeit in der archäologischen Literatur nur sehr wenige Bronzegegenstände bekannt waren, ist es mir jetzt gelungen im ganzen 125 Fundstücke aus 58 bekannten und 10 nicht genau bekannten Fundorten festzustellen.[13] Demnach steht jetzt Litauen hinsichtlich des Reichtums der bronzezeitlichen Funde im Ostbaltikum nach Ostpreussen an erster Stelle. Die Fundorte verteilen sich über ganz Litauen, konzentrieren sich jedoch hauptsächlich auf das Küstengebiet. Am seltensten sind sie im östlichen Teile Litauens, wo auch in späteren vorgeschichtlichen Zeiten eine primitivere Kultur vorherrschte. Da neuerdings Dr. E. Šturms in seiner ausgezeichneten Arbeit über „Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum"[14] sowie in seinen anderen Abeiten[15] auch die bronzezeitlichen Funde Litauens im Rahmen der allgemeinen Kultur der ostbaltischen Bronzezeit behandelt hat, so will ich hier auf die neuesten Funde nicht näher eingehen und begnüge mich mit dem Abdrucken einiger Abbildungen. Zu den neuesten Funden gehört die in einem Teiche auf dem Gut Baudėjai (Gem. Stakliškės, Kr. Alytus) gefundene Gruppe, bestehend aus einer bronzenen Spiralscheibenkopfnadel, einer dünnen Armspirale und drei Exemplaren von Pferdeschmuck (?). Zuletzt sei noch ein in Mažaičiai (Gem. Kelmė, Kr. Šiauliai) gemachter Depotfund von 8 stabförmigen Bronzebarren erwähnt. Da dieser Depotfund chemisch noch nicht untersucht ist, lässt sich noch nicht beurteilen, ob er in die Bronzezeit gehört.

Es müssen jedenfalls die früheren Behauptungen, dass es in Litauen keine Bronzezeit, sondern nur eine Art von Steinzeitkultur gegeben habe, etwas eingeschränkt werden, und wir können auf Grund unserer Funde schon jetzt von einer, wenn auch nicht besonders reichen, Kultur der Bronzezeit in Litauen sprechen.

Wenn wir uns jetzt der vorchristlichen Eisenzeit zuwenden, so bemerken wir zunächst, dass nur wenige neue Metallfunde aus dieser Periode gemacht wurden. Immerhin haben die letzten Forschungen auf den ostlitauischen Burgbergen (Velykuškės, Vosgėliai, Pakačinė) seine Menge von Knochengeräten, Tongefässscherben und eine ganze Reihe von Bronze- und Eisengegenständen, die bereits aus nachchristlicher Zeit stammen, ans Licht gefördert. In den unteren Schichten einiger Burgberge wurden noch Steingeräte gefunden, etwas höher — eine Menge von Knochengeräten, z. B. Nadeln, Pfriemen, zugespitzte Tierzähne, Lanzenspitzen, durchbohrte Eber- und Bärenzähne, die wahrscheinlich als Amulette getragen wurden. Aus den unteren Schichten stammen auch die Scherben von ungeschickt gebrannten

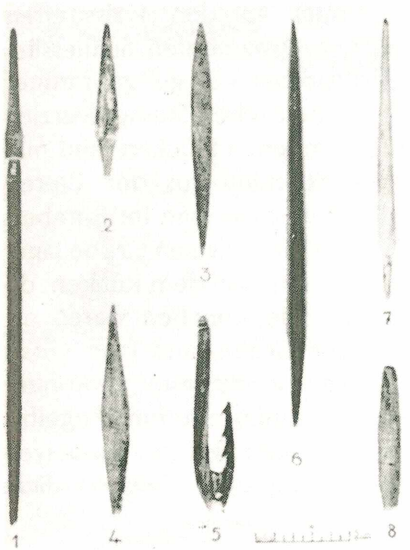

Abb. 7. Knochenpfeile und Angelhaken: 1-2, 4, 8- Patilčiai, Kr. Telšiai, 5 - Jaras See, Kr. Rokiškis, 6 — Jonaičiai, Kr. Šakiai, 3,7 — Įstra Fluss, Kr. Panevėžys

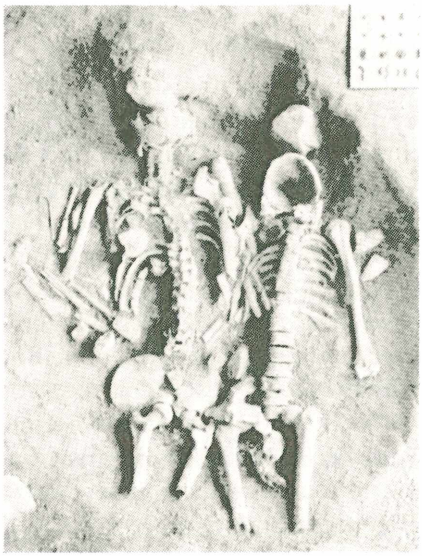

Abb. 8. Doppelgrab vom Burgberg in Velykuškės, Kr. Zarasai.

Abb. 9. Einige bronzezeitliche Funde aus Litauen.

Tongefässen mit kleinen Durchbohrungen an den Halsstreifen, Scherben mit „Fingerkneif-" und Besenstrich-Ornamenten. Schliesslich wurden in den obersten Schichten viele Scherben von gut gebrannten und sauber gearbeiteten Gefässen mit geometrischen Stempelverzierungen gefunden. Zugleich mit diesen keramischen Stücken fand man eine Reihe von Bronze- und Eisengegenständen aus der älteren, mittleren und jüngeren Eisenzeit. Schliesslich stiess man im Burgberg von Velykuškės auf ein eigenartiges Grab. In einer ovalen Grube lagen hier auf einer Brandstätte zwei Skelette: das eine auf dem Rücken, das andere mit dem Gesicht gegen die Erde. Die Knochen waren nur wenig angebrannt. Auf dem Boden dieser Grube fand man grosse Kohlenstücke, Eisenschlacke, roten Ocker, Reste vom verkohlten Geflecht und nahe bei dem einen Skelette einen eisernen Angelhaken, einen Knochenpfriemen und beim zweiten Skelett stempelverzierte Tonscherben. Über den Skeletten lag eine ziemlich dicke Brandschicht.

Die Verbreitung der ostlitauischen Burgberg-Kultur blieb in Litauen auf den östlichen Teil des Landes beschränkt: die Kreise von Zarasai, Utena, zum Teil Kr. Ukmergė und das Vilnius-Gebiet. Die nächsten Parallelerscheinungen dieser Kultur finden wir in Mittel- und Ostlettland, ferner in Weissrussland und in Mittelrussland. Zu welcher ethnischen Gruppe diese so weit verbreitete Kultur gehört hat, ist zur Zeit noch schwer zu sagen, aber höchstwahrscheinlich gehört sie den Ostbalten.

Zu den interessantesten im Jahre 1937 erforschten Gräbern gehören die Hügelgräber der frühen Kaiserzeit in Paviekiai, Gem. Padubysys, Kr. Šiauliai. Die Hügelgräber selber sind hier zwar durch Ackerarbeiten eingeebnet, jedoch haben sich die Steinsetzungen sehr gut erhalten. Die im Jahre 1933 erfolgten Probegrabungen führten im Inneren der Steinkränze zweier Hügelgräber nur zu Kohlen und Aschenresten. Nur ein Tongefäss wurde damals von Ortsbewohnern im Gebiete der Hügelgräber gefunden; seiner Form nach steht es den bronzezeitlichen Tongefässtypen sehr nahe. Dagegen stiess man bei den diesjährigen Grabungen auf Gräber der frühen Kaiserzeit. Man fand hier zwei kräftig profilierte Fibeln, die eine mit oberer Sehne und Sehnenhaken, die andere mit oberer Sehne und Rollenhülse. Ferner: 3 runde massive bronzene Armringe, einen Halsring mit Trompetenenden und 3 Halsringe mit Kegelenden. Die letzteren sind bei einem der Halsringe mit Kreisen verziert. Besonders schön sind die Emailperlen mit grünen und gelben Streifen und vegetabilischer Ornamentierung.[16]

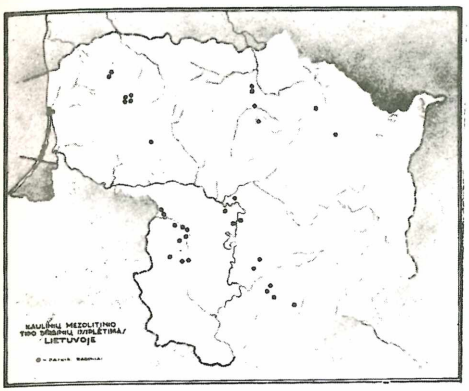

Abb. 10. Verbreitungskarte der mesolithischen Knochenfunde in Litauen.

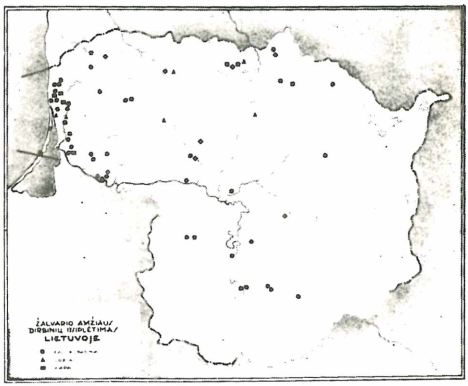

Abb. 11. Verbreitungskarte der bronzezeitlichen Funde in Litauen.

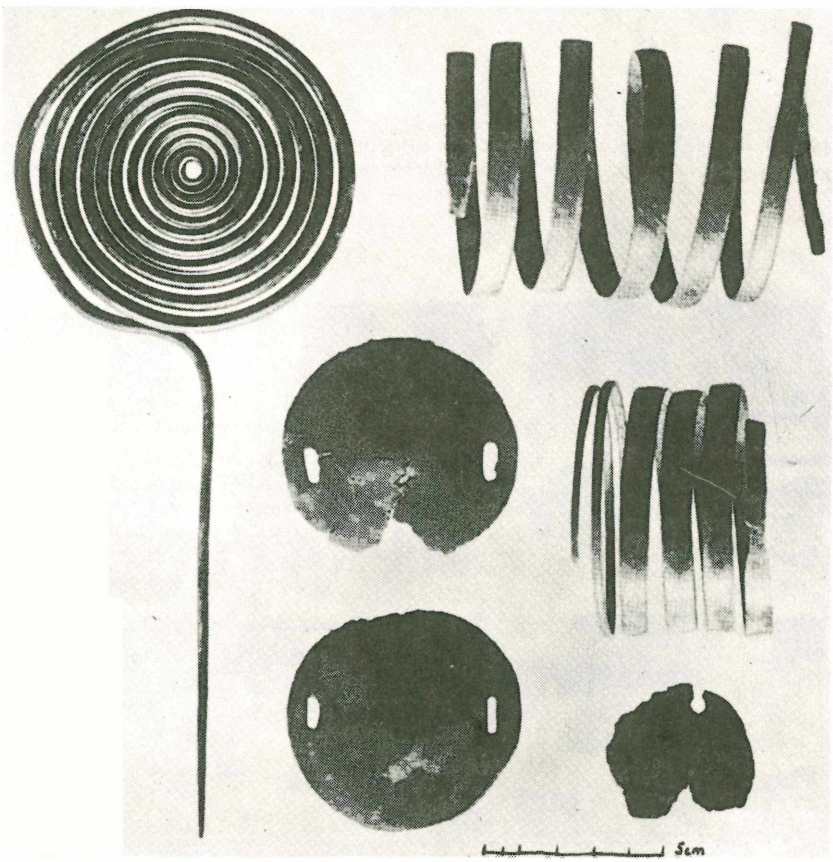

Abb. 12. Die Funde vom Gut Baudėjai, Gem. Stakliškės, Kr. Alytus.

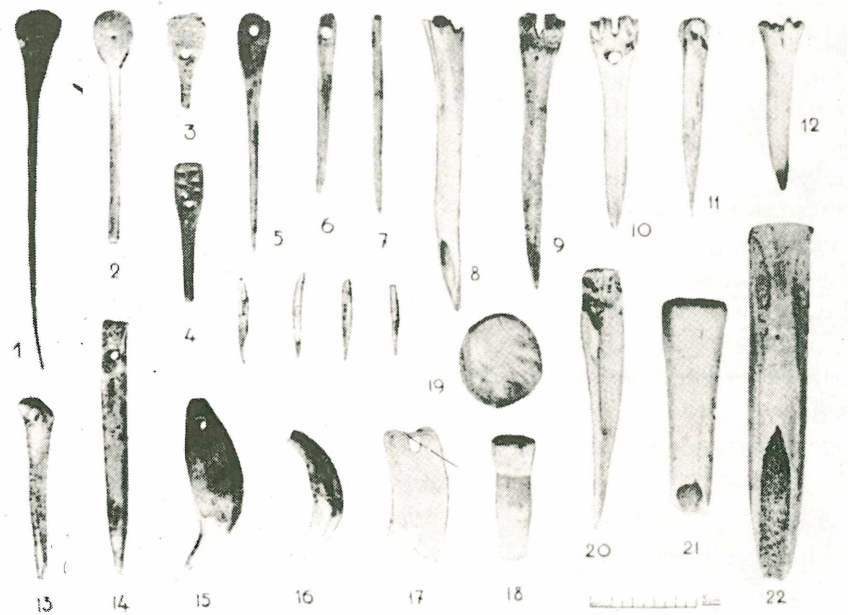

Abb. 13. Funde aus den ostlitauischen Burgbergen in Velykuškės und Vosgėliai, Kr. Zarasai.

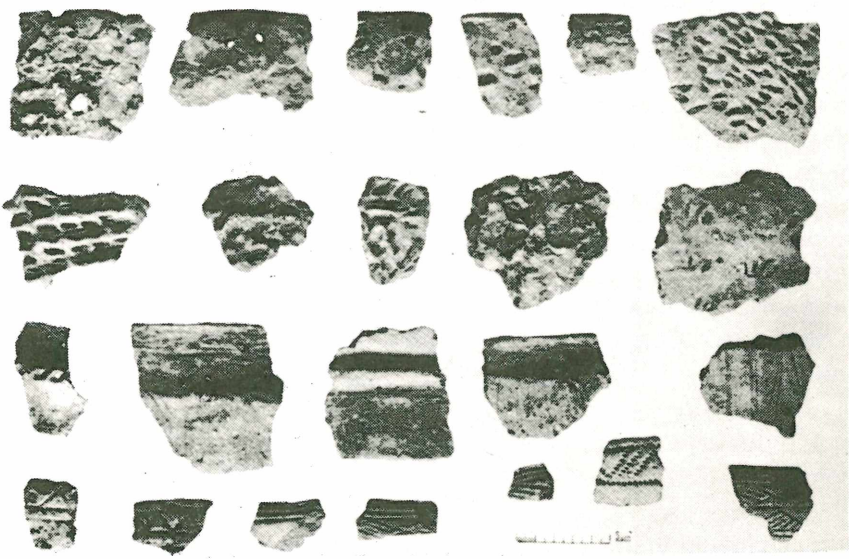

Abb. 14. Keramik aus den ostlit. Burgbergen in Velykuškės u. Vosgėliai.

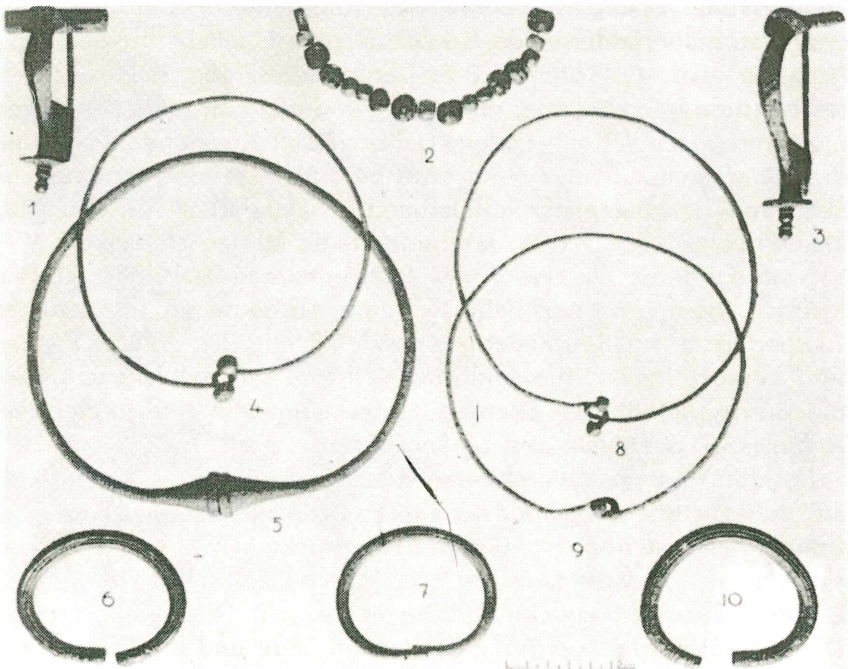

Abb. Grabfunde aus Paviekiai, Gem. Padubysys, Kr. Šiauliai.

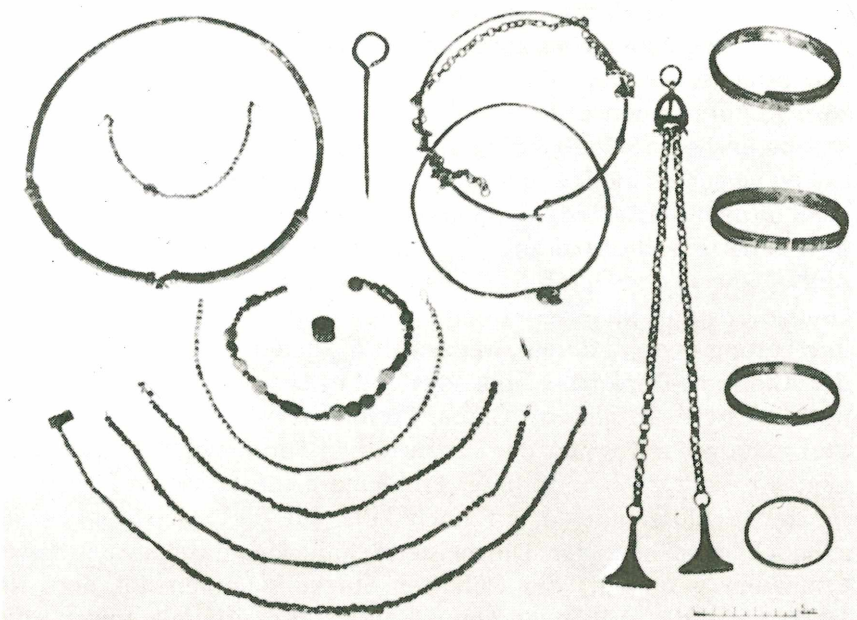

Abb. 16. Grabfunde aus dem Gräberfeld von Seredžius, Kr. Kaunas.

Wertvolles Material lieferten ferner die neuesten Grabungen auf den Flachgräberfeldern von Seredžius und Eiguliai.[17] In Seredžius bestattete man die Toten in Brett- und Baumsärgen. Beide Gräberfelder boten reiche Funde: eine Reihe von plankonvexen Armringen mit schmal zulaufenden Enden, Halsringe mit Kugelenden oder mit drahtumwickelten Enden, und eine besonders schöne typologische Serie von Halsringen mit löffelartigen Schalenenden von den ganz kleinen Löffeln des III.—IV. Jahrhunderts bis zu den grossen des V.—VI. Jahrhunderts. Die From der letztgennanten Halsringe ist rein litauisch. Besonders reichhaltig war die Ausbeute an buntfarbigen Glasperlen, an Email- und Bernsteinperlen. Unter den übrigen Funden sind hervorzeheben: die Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuss, die Sprossenfibel, die eisernen Hirtenstabnadeln, ein dreieckiges Anhängsel, Tüllenbeile und Lanzenspitzen.

Interessant ist bei allen hier behandelten Gräbern die Bestattungsart. Bisher wurde die Kultur der älteren Eisenzeit Litauens gemäss der Bestattungsweise und der Form der Fundstücke in drei Kulturgruppen eingeteilt: die westlitauische oder memelländische Flachgräbergruppe, die mittellitauische und die ostlitauische Hügelgräbergruppe. Die archäologische Forschung der letzten Jahre und die Inventarisierung der Denkmäler haben gezeigt, dass in der älteren Eisenzeit in Mittellitauen, im grössten Teil der Kreise Kaunas, Kėdainiai, Raseiniai und Šiauliai, die Flachgräber vorherrschen und erst von Šiauliai bis Zemgale Hügelbräber vorkommen, wie auch im ganzen nördlichen und östlichen Litauen. Wir können also in der älteren Eisenzeit nur zwei Kulturgruppen unterscheiden: eine westlitauische Flachgräbergruppe und eine Hügelgräbergruppe. Obgleich die Gräber auf diesem Gebiet verschiedene Formen aufweisen, so sind doch die Gräberfunde nicht in dem Masse verschiedenartig, dass man für die ältere Eisenzeit eine scharfe Kulturspaltung in einzelne Kulturgruppen annehmen dürfte. Eine solche Differenzierung macht sich stärker in der mittleren Eisenzeit bemerkbar. Diese interessanten Probleme werden erst dann ihre Lösung finden können, wenn man in Lituaen die Inventarisierung der Altertums-Denkmäler vollendet und in Litauen und Lettland eine noch grössere Anzahl von Gräbern erforscht hat, und wenn von der Verbreitung der Formen der vershiedenen Fundtypen Karten vorliegen, wie sie zur Klärung dieser Probleme erförderlich sind.

Zum Schluss möchte ich noch kurz auf die litauischen Emailschmucksachen eingehen. Die meisten Schmuckgegenstände wurden in Ostlitauen gefunden; die frühesten Stücke stammen aus dem III. Jahrh., wie die Anhänger von Eikotiškis (Kr. Zarasai) zeigen, die zusammen mit einer profilierten Scheibenkopfnadel von früher Form

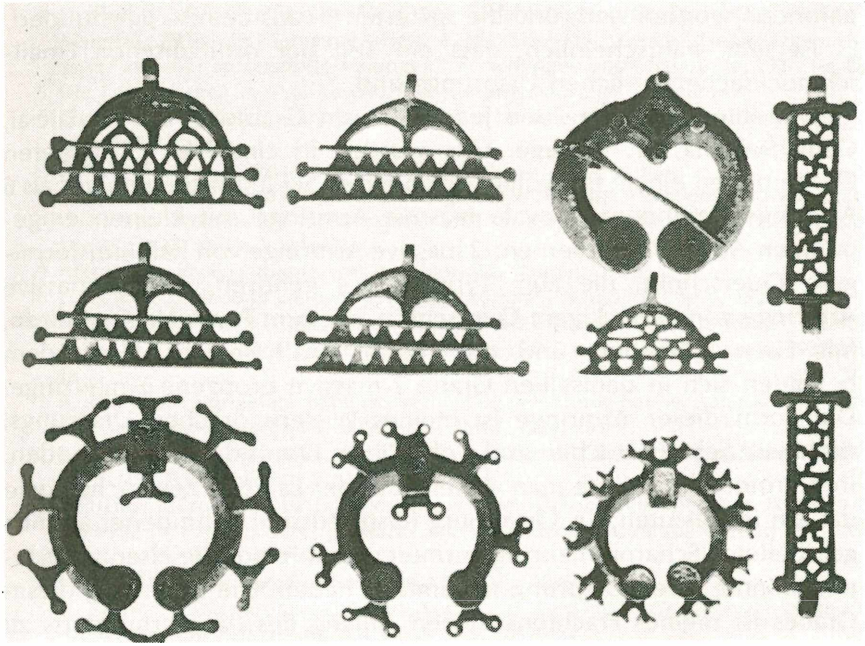

Abb. 17. Emailschmuck aus Ost-Litauen.

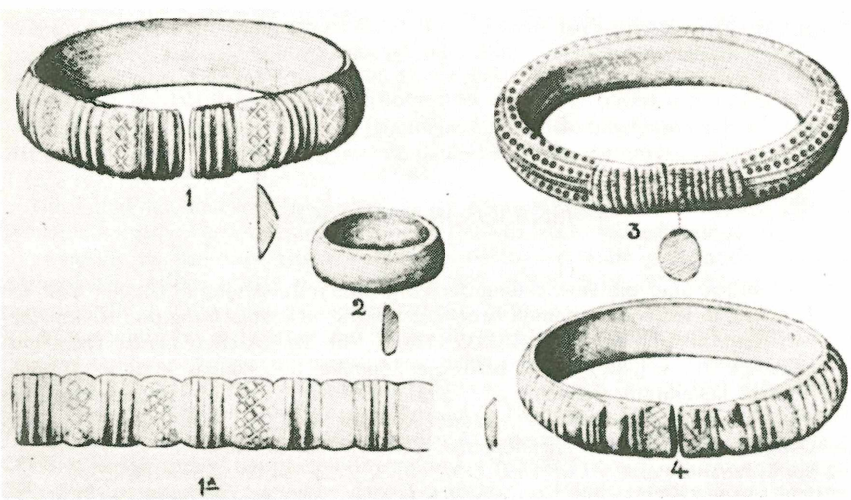

Abb. 18. Grabfund von Paulaičiai, Kr. Tauragė.

gefunden worden sind, und die spätesten — aus dem V. Jahrhundert. Es ist sehr wahrscheinlich, dass ein Teil der ostlitauischen Emailschmucksachen örtlichen Ursprungs sind.

Der interessanteste Fund jedoch ist ein Grabfund aus Paulaičiai, Gem. Švėkšna, Kr. Tauragė. Hier wurden in einer ca. 1,5 m tiefen Grube neben einem fast völlig vermoderten Skelett nicht weniger als 6 Armringe gefunden: 2 ovale massive Armringe mit kleinen eingepunzten Augen-Ornamenten; 2 massive Armringe von halbkreisförmigem Querschnitt, die zum Typus Nr. 4 gehören, und 2 massive Armringe von dreieckigem Querschnitt, die zum Typus Nr. 1 gehören, mit Eisen inkrustiert und mit rotem Email verziert. Ausserdem befanden sich in demselben Grabe 2 massive bronzene Fingerringe. Die Form dieser Armringe ist meines Wissens örlichen Ursprungs, und diese Schmucksachen sind wohl alle an Ort und Stelle entstanden. Ihre Prototypen müsste man vielleicht in der La Tène Zeit suchen, wie das ein in Piassuten, Kr. Ortelsburg (Ostpreussen) gefundener ähnlich gearbeiteter Scharnierhalsring vermuten lässt.[18] Nur die Eiseninkrustation könnte ihren Ursprung in Samland haben. Die Datierung dieses Grabes ist meines Erachtens in den Anfang des III. Jahrhunderts zu legen.

Ich stehe am Schluss meiner Ausführungen. Ich wollte Sie in der knappen mir zur Verfügung stehenden Zeit mit dem neuesten archäologischen Fundmaterial Litauens bekannt machen und habe hierbei auch die Ergebnisse unserer Forschungsarbeit berührt. Meine kurzen und fragmentarischen Darlegungen hatten vor allem den Zweck, einen Bericht zu geben von Funden, über die noch keinerlei Publikationen vorliegen.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 Ausführlich über die Entwicklung der Vorgeschichtsforschung in Litauen habe ich berichtet in folgenden meinen Arbeiten: *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen,* Kaunas 1935, 134 + VIII S.; „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje". *Senovė,* t. I, Kaunas 1935, S. 157—188; „Aušros laikotarpio archeologija". *Vairas,* 1935, Nr. 12, S. 401—411; „T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas". *Naujoji Romuva,* 1936, Nr. 7, S. 149—152; „Tadas Daugirdas". *Lietuviškoji Enciklopedija,* t. VI, 1937, S. 95—104.

2 *Sprawozdania Polsk. Akad. Um.,* t. 37, Nr. 9, S. 33—34 (W. Antoniewicz).

3 Die Funde von Puvočiai befinden sich in Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejus in Kaunas.

4 H. Gross, „Der erste sichere Fund eines paläolithischen Geräts in Ostpreussen". *Mannus,* 1937, 29. Jahrgang, Heft 1, S. 113—118; ders., „Neue Ergebnisse ostpreussischer Späteiszeitforschungen". *Forschungen und Fortschritte,* 1937, Nr. 25.
5 Die Funde liegen in Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejus in Kaunas.
6 Die Funde der letztgenannten Siedlungen befinden sich im Privatbesitz von K. Jablonskis, Kaunas.
7 Die Funde sind in Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejus in Kaunas.
8 W. Szukiewicz, „Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska). *Światowit,* t. 3, Warszawa 1901, S. 3—29; *Sprawozdania Polsk. Akad. Umiej.,* t. 37, Nr. 9, S. 34—35.
9 Alle Funde im Privatbesitz von K. Jablonskis, Kaunas.
10 J. Puzinas, „Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra". *Naujoji Romuva,* 1935, Nr. 12—13, S. 281—287 (mit 6 Abb.); ders., „Kada atsikėlė į Lietuvą pirmieji žmonės?" *Jaunoji Karta,* 1937, Nr. 5; ders., „Lietuva prieš 10.000—5.000 metų". *Jaunoji Karta,* 1937, Nr. 16.
11 R. Indreko, „Vorläufige Bemerkungen über die Kunda-Funde." *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.,* Tartu, 1934, 293 ff.
12 B. Tarvydas, „Senovės gintarinių papuošalų rinkinys." *Gimtasai Kraštas,* Šiauliai 1937, Nr. 1 (13), S. 46—56, mit 8 Abb.
13 J. Puzinas, „Bronzos arba žalvario amžius". *Lietuviškoji Enciklopedija,* t. IV, 1935, S. 773—792 (mit Abb.); ders., „Žalvario amžius Lietuvoje". *Gimtasai Kraštas,* 1935, Nr. 3—4, S. 321—328 (mit 3 Abb.).
14 *Vorgeschichtliche Forschungen,* Heft 10, Berlin 1936.
15 E. Šturms, „Die bronzezeitlichen Funde in Lettland". *Congressus Secundus Archaelogorum Balticorum.,* Rigae, 1930, S. 103—144.
16 Ähnliche Emailperlen kenne ich aus Linkuhnen, Kr. Niederung, Tilsit-Splitter, Kr. Tilsit-Ragnit (Prussia-Museum Königsberg Pr.) und Kunterstrauch bei Wosegau, Kr. Fischhausen (vgl. W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* S. 166, Abb. 117 d, f).
17 J. Puzinas, „Lietuvos kapinynams prašnekus." *Naujoji Romuva,* 1937, Nr. 33—34, S. 609—610 (mit Abb.).
18 W. Gaerte, a. a. O., S. 371, Taf. III.

* * *

„Stand der archäologischen Forschungen in Litauen" buvo išspausdintas *Conventus Primus Historicorum Balticorum Rigae 18.—20. VIII* 1937, Rigae 1938, p. 62—69, pasirašytas — *J. Puzinas;* jo buvo atspausta ir autorinių atspaudų, kur tarp p. 64—65 įdėta ir 8 p. kreidiniame popieryje pav. 1—18. Dabar perspausdinamas iš šio atspaudo, ištaisant vietovardžių klaidas: *Velykuškiai* į *Velykuškes, Eikotiškiai* į *Eikotiškis,* nors dažnai sakoma vietos žmonių ir *Eikotiškės, Bandėjai* į *Baudėjai,* kaip seniau buvo rašoma, bet sutinkama dar Bandijai, o LAA, I, 1974, p. 111 jau rašo *Baudėjos* k. ir po radinių parašais: *Iliai* į *Ilakiai, Užpijaunys* į *Užpjauniai, Stališkės* į *Stakliškės.*

Labai būdinga, kad ir dabar Lietuvoje, jau Maskvai leidus, maždaug nuo 1966 m. žymėti ir J. Puzino kartais pavardę prie nepr. Lietuvos laikais spausdintųjų darbų, tačiau šis straipsnis vis dar nutylimas ir neminimas nė tokiam leidinyje kaip *Lietuvos TSR Archeologijos Atlasas,* I, 1974, p. 326 ir kt., II, 1975, III, 1977 ir IV, 1978, nors šis straipsnis mini daugelį ten įrašytų vietovių, aprašo radinius ir duoda jų nuotraukų. Ir tiesiog keista, kai Atlasas mini kitus jo 4 darbus, bet niekur šio, nes Maskva, matyti, turi kitus nuostatus Pabaltijo tautų sutelktiniams darbams, suvažiavimų metu skaitytiems pranešimams ir t.t. Ir vėl, šio J. Puzino darbo vengia bibliografijose ir *latviai* (žr. *Latvijas PSR Arheologija,* Riga, 1974, p. 352), nors jo *Naujausių Proistorės Tyrinėjimų Duomenis,* 1936 įsirašė. Toliau, latviai *Conventus Primus Historicorum Balticorum,* I, 1938 turi jau santrumpą — CPHB, o kartais sumini ten paskelbtus straipsnius, pvz. R. Šnore, E. Šturms (plg. t.p., p. 354), bet okupuotoje Lietuvoje dar tas negalima: Vilniuje tebegalioja didesnio nutylėjimo tvarka.

II
SVETUR IŠLEISTI DARBAI

LEDYNAI IR PIRMŲJŲ ŽMONIŲ PASIRODYMAS LIETUVOJE

Įsukti į karo audrų verpetą, tapome atplėšti nuo gimtosios žemės ir išblaškyti po svetimus kraštus. Vieni atsidūrėme nuobodžiose šiaurinės Vokietijos lygumose, kiti gražiose Teutoburgo giriose, Harzo kalnuose ar žavingų Alpių papėdėse. Tačiau nemiela svetimoji padangė. Mūsų mintys nuolat skrieja į gimtąjį kraštą, kur nėra aukštų kalnų ir plačiųjų upių, bet kur gyvena širdies ir jausmų žmonės, kur kiekviena žemės pėda mūsų protėvių krauju atkovota, prakaitu nušlakstyta. Ten kuklus Vilniaus pilies bokštas brangesnis už čia esančius puikius karalių ir hercogų rūmus, paprasta susigūžusi lūšnelė už modernius namus, Žemaičių ir Rytų Lietuvos kalvos už didingus, sniegu vainikuotus kalnus . . .

Atplėšti esame nuo gimtojo krašto, atskirti nuo tautos branduolio. Tas atitrūkimas nuo tėvynės visiems mums be galo skaudus, bet bene skaudžiausiai tuo atžvilgiu paliesti istorikai ir, apskritai, visi lituanistai. Proistorės mokslas semiasi žinių iš senovės sodybų, piliakalnių, kapinynų, istorija — iš archyvų, lituanistai — iš pačios tautos. Dabar mes visi esame atskirti nuo tų visų šaltinių. Taigi, tuo tarpu grynas mokslinis darbas sunkiai įmanomas. Tačiau nereikia nuleisti rankų. Kad ir turime sunkias darbo sąlygas, kad ir daugelio šaltinių trūkstame, bet dirbti visiems privalu.

Šitame straipsnyje pabandysiu paliesti patį ankstyvąjį Lietuvos proistorės periodą, — ledynų laikotarpį, kada pasirodė pirmieji žmonės Lietuvoje.

Žemės istorijos įvykiai ir klimatas suformavo mūsų tėvynės kraštovaizdį, jie sudarė atitinkamas sąlygas augalų ir gyvulių pasauliui klestėti, jie nustatė žmonių gyvenamąją erdvę. Žmogus visais laikais buvo priklausomas gamtos. Žemės paviršiaus forma ir savybės turėjo įtakos žmonėms pasirenkant gyvenamąsias vietas, net žmonių dvasios formacijai ir kitoms įvairioms žmonių savybėms susidaryti. Net ir atskirų tautų bei kilčių susidarymas ir apsiribojimas dažnai yra susijęs su kraštovaizdžio rėmais.

Lietuvos kraštovaizdis taip pat yra žemės istorijos įvykių, ypačiai vėlyvesniųjų, padarinys. Iš pirmos pažiūros atrodo, kad mūsų krašto

paviršiaus vaizdas yra gana vienodas, bet geriau įsižiūrėję ir smulkiau jį panagrinėję pastebėsime labai daug įvairių niuansų. Čia tęsiasi Užnemunės lygumos, ten Žemaitija su Telšių kalvomis, čia vėl derlingos Biržų-Pasvalio sritys, ten Rytų Aukštaičių kalvos su gausybe ežerų, smėlingoji Dzūkija ir t.t. Kaip ir kada gi susidarė šis gana įvairus Lietuvos kraštovaizdis?

Lietuvos gyvenamumo pradmenys yra labai tampriai susiję su gamtos sąlygomis, kurias tolimoje geologinėje praeityje buvo sudarę ledynai. Norėdami labiau išryškinti pirmųjų Lietuvos gyventojų pasirodymo klausimą ir geriau suprasti jų gyvenimo būdą bei sąlygas, turime mesti žvilgsnį į ledynų laikotarpį ir į Lietuvos žemės paviršiaus susidarymo istoriją.

Klimatas įvairiuose mūsų žemės istorijos perioduose nebuvo vienodas. Neliesdamas tolimųjų žemės istorijos periodų, tepriminsiu prieš ledynus buvusį *tretinį laikotarpį*. Tuo metu šiaurinė Europa sudarė didelį sausažemį, kurio pietinė riba, manoma, yra buvusi tarp Rügeno ir Liepojos. Ši Fenoskandija vėliau nugrimzdo ir jos vietoje atsirado dabartinė Baltijos jūra. Šitame tretiniame laikotarpyje rytinėje Europoje vyravo subtropinis klimatas, kurio metu buvusiame sausažemyje, dabartinės Baltijos srityje, augo bent keturių veislių palmės, magnolijos, laurai, taksodijos ir kiti subtropiniam klimatui būdingi augalai. Jų tarpe buvo išplitę dideli miškai gintarmedžių (Pinus succinifera ir kt.), iš kurių gausių sakų per ilgus amžius yra susidaręs mūsų garsusis gintaras.[1] Tačiau klimatas vėliau pamažu keitėsi ir tretinio laikotarpio gale, geologų apskaičiavimu, maždaug prieš 600.000 metų kritus visoje žemėje temperatūrai, pradėjo susidarinėti ledynai. Milžiniška gamtos katastrofa artėjo.

Kurios gi buvo klimato atšalimo ir ledynų susidarymo priežastys; jų ieško iš dalies oro sudėties pasikeitimuose diluvialinės geologijos mokslas. Per ilgą laiką yra susidarę daugybė hipotezių, kurių čia neįmanoma plačiau panagrinėti, nes tam tektų paskirti nemaža vietos ir visa tai mus nuvestų per toli į šalį. Tepaminėsiu pačias svarbiausias teorijas. Vieni klimato pablogėjimą sieja su Golfštromo srovės pakitimu, kiti įrodinėja, kad ketvirtinio laikotarpio pradžioje kalnai buvę aukštesni, todėl tai palengvinę ledynų susidarymo procesą, dar kiti išvedžioja, kad tuo metu šiaurinėje žemės pusrutulio dalyje buvęs žymiai skirtingesnis sausažemių ir vandenynų išsidėstymas ir todėl ten buvęs kitoks žemo ir aukšto oro slėgimo sričių pasiskirstymas. Be to, esą, kontinento iškilimai bei grimzdimai turėję įtakos ledynų formacijai. Daugumas čia paminėtų teorijų laikomos nepagrįstomis.

Toliau yra visa eilė teorijų, kur ledynų susidarymo priežasčių

ieškoma iš dalies oro sudėties pasikeitimuose (pvz., angliarūgštės kiekis, anglies dioksidų sumažėjimas atmosferoje), iš dalies visai kitokiose žemės reljefo aplinkybėse (pvz., kalnų susidarymas ir jo įtaka atmosferos cirkuliacijai, milžiniškas jūros vandens lygio nukritimas ir kt.). Tačiau bene labiausiai pagrįstos yra astronominės, solarinės bei kosminės hipotezės. Pavyzdžiui, išvedžiojama, kad ledynams susidaryti turėję įtakos šie faktoriai: ekliptikos nukrypimas, žemės ekscentriškumo pasikeitimai ar svyravimai, žemės ašies palinkimo pasikeitimai, saulės dėmės ir t.t. Ar čia veikė viena kuri nors paminėta priežastis, ar bent kelios įvairios priežastys kartu, galutinai dar neišaiškinta.[2]

Sprendžiant įvairias ledynų laikotarpio problemas ledynų susidarymas, jų slinkimas, veikimas žemės paviršiaus formacijai, įtaka (florai, faunai ir žmonėms), labai daug padeda dabar tebeegzistuojančių ledynų tyrinėjimai. Tokių ledynų mes tebeturime dar ir šiandien ne tik Europoje, bet ir kitose pasaulio šalyse. Skandinavijos, Islandijos, Jan-Mayen, Pirėnų, Alpių ir Kaukazo ledynai dabartiniu metu užima apie 23.040 kvadratinių kilometrų plotą. Be šių Europos ledynų mes jų aptinkame ir kitose mūsų žemės vietose. Iš viso mūsų žemėje ledynų padengtas plotas apima apie 15.363.060 kvadratinių kilometrų, t.y. maždaug 3% viso žemės paviršiaus arba apie 10% žemės pusrutulio kontinento. Į šį plotą neįskaityti šiaurinės polarinės jūros ledai, kurių plotas sudaro apie 7 milijonus kvadratinių kilometrų.[3]

Ledynų susidarymo procesą mes galime puikiai sekti dabar tebesančių ledynų srityse. Ten didesnėse aukštumose, net šiltose klimato zonose, žiemą iškritęs sniegas neištirpsta. Ta žemutinė riba, iki kurios žiemos metu iškritęs sniegas vasarą nebeištirpsta, vadinama *klimatine sniego riba*. Ta riba priklauso visos eilės faktorių, kurių vienas iš svarbiausių yra temperatūra, ypačiai vasaros temperatūros aukštis, ir susidarančių kritulių kiekis. Be to, tam tikros reikšmės turi kalnų paviršiaus forma, nes įvairiose kalnų vietose saulės, lietaus ir sniego pasiskirstymas yra nevienodas. Aukščiau klimatinės sniego ribos krituliai iškrenta daugiausiai kietoje formoje. Šviežias aukštai iškritęs sniegas susideda iš mažų ledo kristalų. Veikiant saulei ir lietui tie kristalai jungiasi į didesnius ledo grūdelius ir pagaliau, veikiant iškritusio sniego spaudimui, apatiniuose sluoksniuose susidaro ledas, kurs turi savybę pamažu lyg plaukdamas slinkti į žemesnes vietas.[4] Dabartiniai ledynai slenka nevienodu greičiu: Alpių ledynas per metus paslenka maždaug nuo 40 iki 200 m, o Grenlandijos — nuo 10 iki 30 m per dieną.[5]

Lietuvai, kaip ir visiems kitiems šiaurinės, rytinės, vidurinės ir vakarinės Europos kraštams, lemiamos reikšmės turėjo šiaurės Europos

ledynai. Kritus temperatūrai ir vidurinei metinei temperatūrai nuolat mažėjant bei kritulių kiekiui didėjant, kaskart vis labiau ilgėjančios žiemos metu, Skandinavijos kalnuose iškritęs sniegas nebeištirpo ir klimatinė sniego riba traukėsi vis labiau į žemumas. Skandinavijos kalnuose, vėliau ir žemumose, susidarę milžiniški ledynai pamažu ėmė slinkti įvairiomis kryptimis: į šiaurės vakarus, pietų vakarus, pietų rytus, vadinasi, į Atlanto vandenyną, Šiaurės jūrą ir į Baltijos baseiną. Ledynai, pamažu beslinkdami tūkstančius metų, užklojo didelius Europos kontinento plotus. Ledynai savo didžiausio išplitimo metu (priešpaskutinis Riss ledynas, kurs, Köppeno ir Wegenerio apskaičiavimu, baigėsi prieš 180.000 metų) buvo padengę ne tiktai Skandinaviją, Pabaltįjį, bet taip pat labai didelius Rusijos, Lenkijos, Vokietijos ir kitų kraštų plotus. Štai apytikrės priešpaskutiniojo ledyno išplitimo ribos. Vakaruose ledynai dengė Airiją ir Angliją, išskyrus pastarosios mažą pietinę dalį į pietus ir į pietų vakarus nuo Londono. Nuo Londono ledynų riba ėjo iki Reino žiočių ir toliau iki Nymwegen Olandijoje. Vokietijoje pietinė ledynų riba ėjo maždaug per šiuos punktus: Krefeld, Duisburg, Dortmund, Brilon, Holzminden, Northeim, Hildesheim, Goslar, Nordhausen, Mühlhausen, Gotha, Weimar, Jena, Roda, Gera, Zwickau, Dresden, Zittau, Riesengebirge, Altvater, Tropau ir iki šiaurės Karpatų. Toliau ledynai dengė Ukrainą, net į pietus bei pietų rytus nuo Kijevo bei Kremenčiūgo, nuo čia ledynų pakraštys staiga užsisuko į šiaurę net iki Briansko, darydamas didelį įlinkimą iki aukštutiniojo Dono, toliau ledynai ėjo palei Doną (į vakarus nuo jo iki jo vidurupio), nuo čia vėl sukosi į šiaurę palei Medvedicą iki Žemutiniojo Naugardo. Rytuose ir šiaurės rytuose ledynai buvo nuslinkę iki Uralo. Apskaičiuojama, kad Šiaurės Europos ledynai buvo užkloję 6,5 milijonus kvadratinių kilometrų plotą. Ledynų storis šiaurinėje Baltijos jūros srityje siekė iki 2000 m, o pietinėje — nemažiau kaip 1000 m.[6]

Alpių kalnų apylinkės taip pat buvo tenykščių ledynų užklotos. Tarp šitų milžiniškų Šiaurės Europos ir Alpių ledynų masių teliko ledų nepaliesta, palyginti, maža Europos dalis: pietinė Rusija, Dunojaus slėnis, Vengrija, Austrijos bei Čekoslovakijos dalys, pietinė ir pietų vakarinė Vokietija, Belgija, Prancūzija ir Ispanija, išskyrus pastarosios kai kuriuos kalnus, kur būta vietinių ledynų.

Šiaurės Europos ir Alpių ledynai ketvirtiniame periode buvo didžiausi Europoje ir, kaip apskaičiuoja geologai, truko apie 600.000 metų. Tačiau tas ledynų laikotarpis nebuvo nenutrūkstamas šalčių periodas. Klimatas per tą ilgą laiką nevisada buvo vienodas, temperatūra dažnai svyravo: po šalčių periodo oras vėl atšildavo. Šitie temperatūros svyravimai buvo įvairaus ilgio bei intensyvumo. Mažes-

nieji svyravimai, trukę trumpą laiką, aišku, negalėjo paveikti klimatinės sniego ribos keitimosi bei ledynų plėtimosi, bet didesnieji temperatūros pasikeitimai, trukę ilgą laiką, turėjo žymios įtakos ledynams. Atšilus orui, ledai tirpdavo ir traukdavosi atgal. Tie šiltieji laikotarpiai vadinami *tarpledyniniais* arba *interglacialiniais periodais,* o atskiros ledų veržimosi į priekį ir grįžimo atgal fazės — *interstadialiniais* periodais.

Tarpledyniniuose perioduose, padidėjus vidurinei metinei temperatūrai ir ištirpus ledams, žemėje vėl prasidėdavo gyvybė. Laisvi nuo ledų žemės plotai apželdavo klimatui atitinkamais augalais, paskui kuriuos atsekdavo tam pačiam klimatui prisitaikę gyvuliai. Ir žmonės vėl galėdavo pasirodyti laisvame nuo ledų krašte. Tarpledyniniai periodai, kaip matyti iš aptinkamų to meto floros likučių, kartais yra buvę net šiltesni už dabarties klimatą.

Atšalus orui, vėl prasidėdavo susidarinėti ledynai. Visi gyviai arba išnykdavo, arba pasitraukdavo į ledynų nepaliestas sritis. Žemė vėl užsiklodavo stora ledynų mase. Tie begaliniai ledynų toliai, jų raukšlėtas paviršius be žmogaus ir jokių gyvių turėjo būti labai klaikus. Žiemą ledynų tylą nutraukdavo garsūs ledo sprogimai. Šiltesniuose metų laikotarpiuose iš ledynų veržtavosi gausybė didelių ir mažų vandens srovių, kurios tai kriokdamos, tai lengvai čiurlendamos bėgo į ledynų pakraščius.

Kai kurie geologai mano, kad mes dabar gyvename tarpledyniniame laikotarpyje. Apskaičiuojama, kad kritus vidurinei metinei temperatūrai 5 ar dar keliais laipsniais, vėl susidarytų sąlygos ledynams formuotis ir tada vėl dideli Europos plotai taptų ledynų padengti.

Pats didžiausias ir toliausiai nuslinkęs ledynas, kaip minėta, yra buvęs priešpaskutinis. Nepalyginamai mažiau išplitęs buvo paskutinysis ledynas, kurs geologinėje literatūroje vadinamas *Vyslos ledlaikiu.* Šio ledyno išplitimo riba atitinka vadinamųjų *baltiškųjų morenų* ribą, kuri eina per Vakarų ir Rytų Prūsus Gardino ir Vilniaus link, o iš čia per Ašmeną iki Berezinos prie Zembino, toliau pro Smolenską, Rževą, Tverę ir t.t.[7]

Kiek ledynų ir tarpledyninių periodų yra buvę ketvirtiniame laikotarpyje, tuo tarpu dar galutinai neišaiškinta. Alpėse, daugumo geologų nuomone, yra buvę nemažiau kaip keturi ledynai (Günz, Mindel, Mindel-Riss ir Riss-Würm). Vokiečių geologas W. *Soergel* įrodinėja Alpėse buvus net 11 ledynų periodų su 10 tarpledyninių laikotarpių. Įdomu, kad ir matematikas *Milankovičius* yra apskaičiavęs jog saulės duodamoji šilima žemei periodiškai svyruoja, t.y. saulės spinduliavimo intensyvumas keičiasi. Jo apskaičiavimu, per 650.000 metų yra buvę 11 labai stiprių temperatūros nukritimų, kurie siejami su

ledynais. Pagal tuos apskaičiavimus ledynai trukdavę nevienodai ilgai (nuo 4 iki 11 tūkstančių metų), o tarpledyniniai periodai — nuo 21 iki 123.000 metų.[8]

Šiaurės Europoje, geologų tvirtinimų, esą buvę trys ledynų periodai *Elsterio,* kurs gretinamas su Alpių Mindel ledynu, *Saalės,* kurs maždaug atitinkąs Riss ledynui ir *Vyslos,* kurs buvęs vienalaikis su Würm ledynu su dviem tarpledyniniais periodais.

Lietuvoje, kaip ir Šiaurės Europoje, turėjo būti vienodas ledynų skaičius. Pagal paskutiniuosius Lietuvos geologų tyrinėjimus nustatyti 3 visai aiškūs ledynų periodai su dviem tarpledyniniais periodais. Be to, dar aptikta dviejų ledynų pėdsakų, tik su atitinkamais tarpledynių laikotarpių sluoksniais dar nesusidurta.[9] Taigi, Lietuvoje yra buvę nemažiau kaip trys ledynų periodai, gal būt, net ir daugiau.

Ilgus tūkstantmečius trukęs ledlaikis labai paveikė ankstyvesnį Lietuvos žemėvaizdį. Pirmiausia ledynai veikė žemės paviršių, ant kurio jie buvo. Jei ledynas slinko per uolynus, tai uolos ledynų masės būdavo apsupamos, atplėšiamos ir velkamos pirmyn. Ledynas, beslinkdamas tolyn uolinę medžiagą ardė, trynė, glūdino ir visa nešėsi su savimi. Labiausiai ardė, žinoma, minkštuosius žemės sluoksnius: vienur juos ledynai beslinkdami pirmyn ar besitraukdami atgal nuardė, kitur juos sugrūdo, dar kitur suraukšlėjo, o vietomis atplėštas ištisas sluoksnių mases nustumdavo toli nuo savo pirminės vietos, net iki ledynų pakraščių. Visa medžiaga, kurią ledynai nešėsi su savimi ir kuri ledams slenkant bei tirpstant nusėsdavo, vadinama morenomis. Ledynų dugne nusėdusios medžiagos, kurios paprastai susideda iš mergelio ir didesnių ar mažesnių įvairiausia rūšių akmenų, vadinamos *dugninėmis morenomis.* Jei ledynai kurį laiką apsistodavo vietoje, tai jų pakraščiuose nusėsdavo ištisi pylimai įvairių sąnašų, kurios vadinamos *galinėmis morenomis.* Šios morenos yra labai svarbios ledynų išplitimo ar jo atskirų stabtelėjimų fazių riboms nustatyti. Toliau už morenų, kur veikė betirpstančių ledynų vanduo, susidarė smėlynai, vadinami *zandrais.*[10]

Ledynų sąnašos yra dvejopo pobūdžio: vietinės ir šiaurinės kilmės. Vietinės sąnašos dažniausiai susideda iš minkštesnių medžiagų, kilusių iš ankstyvesnių periodų žemės formacijos sluoksnių; šiaurinės kilmės sąnašos beveik išimtinai susideda iš kietų kristalinių ir sedimentarinių akmenų rūšių. Įvairių rūšių granitas ir kiti akmenys, atplėšti nuo Skandinavijos, iš dalies ir Suomijos uolų masyvo, ledynų buvo atvilkti ir į Lietuvą, su jais mes susiduriame beveik kiekviename žingsnyje. Kartais ledynai yra atvilkę į Lietuvą ir stambias uolų atplaišas (pvz., Puntukas). Ledynų atvilktoji įvairi medžiaga (mergelis, molis, graužas,

smėlis, akmens ir t.t.) padengė nevienodo storumo danga, Žemaičiuose net per 200 metrų, visą Lietuvos žemės paviršių.[11]

Betirpstant ledynui, ypačiai vasaros metu, jo pakraščiuose susitelkdavo labai didelis vandens kiekis, kurs ieškodavo nuotakumo nubėgti. Tos didelės vandens masės, susitelkusios ledynų pakraščiuose, prasiveržd̃avo į nuotakesnes vietas ir išplėšdavo plačias bei gilias upių vagas. Tuo būdu susidarydavo atskirų upių *proslėniai,* kurių pėdsakų aptinkame daugelyje Lietuvos vietų. Prie tokių senųjų ledynų laikotarpio proslėnių priskiriami: Verknės, Strėvos, Merkio, Nemuno ir kt. Ledynų laikotarpio gale pačios didžiosios Lietuvos vandens arterijos, Nemunas ir Neris, dar tekėjo į pietus. Nemuno vandenys, ieškodami nuotakumo, buvo užlieję Lydos plokštumą, toliau suko dabartinio aukštutinio Nemuno link ir iš čia toliau bėgo rytų kryptimi į Dnieprą.[12] Taigi, Nemunas savo laiku yra buvęs Dniepro intakas. Tas senasis Nemuno proslėnis, vadinasi, senoji jo vaga, ir dabar puikiai pastebima. Neris taip pat tekėjo kita kryptimi: ji žemiau Vilniaus jungėsi su Vokės slėniu, Voke tekėjo į Merkį, o iš Merkio, tarp Merkinės ir šiaurinės Gardino aukštumos pakraščio bėgo į Bebrą ir Narevą, o iš čia tolyn į Vyslą. Tačiau besitraukiant ledynams atgal, Lietuvos upių tinklas iš pagrindų pasikeitė: dalis upių prasiveržė į vakarus, kita dalis įvairiomis kryptimis į Nemuno baseiną, dar kita Rygos įlankos link ir t.t. Nemunas su Nerimi taip pat pakeitė savo kryptį. Nemunas, pralaužęs Gardino aukštumą, nutraukė Merkį nuo Bebro ir beveik dabartiniu keliu prasiveržė į Baltiją. Ryšiai su Dniepru nutrūko. Neris taip pat nutraukė savo ryšius su Merkiu ir Bebru, pakeitė savo kryptį ir ties Kaunu išsiliejo į Nemuną. Dviems pagrindinėms mūsų krašto upėms pakeitus savo kryptį, aišku, turėjo persitvarkyti ir kitų mažesnių upių tinklas.

Pagaliau ledynų padaras yra mūsų skaitlingi ežerai, kurių dalis jau užako ir virto durpynais.

Taigi, visas Lietuvos žemės paviršiaus reljefas su kalvomis ir slėniais, upėmis ir ežerais, smėlynais ir žvirgždynais, yra ledynų ypačiai paskutiniojo ledyno, padaras. Ledynų sudarytas krašto vaizdas bendrais bruožais išliko tas pats ligi šių dienų. Palyginti, nežymūs pasikeitimai įvyko klimatui kintant, vandeniui veikiant ir augalų dangai keičiantis. Pagaliau dabar ir žmogus šiek tiek performuoja žemės paviršių.

Iš šios apžvalgos mes pamatėme, kad ilgus amžius Lietuvoje nebuvo galimos jokios sąlygos žmonėms gyventi. Kai ledynų nepaliestuose Europos kraštuose, ypačiai Prancūzijoje, pietų vakarinėje Vokietijoje ir kt., jau prieš kelis šimtus tūkstančių metų gyveno žmonės ir visose savo gyvenimo srityse žengė, kad ir lėtu, kultūros pažangos keliu, visas

Pabaltijys ir dideli šiaurinės bei rytinės Europos kontinento plotai ilgą laiką buvo padengti ledynų. Tat kada gi galėjo įkelti koją į Lietuvą patys pirmieji žmonės.

Kalbėdami apie ledynus buvome priminę, kad nevisą laiką ledynai buvo užkloję mūsų kraštą, kad atšilus orui ir pasitraukus ledams žemėje vėl prasidėdavo gyvybė. Kai kada tie tarpledyniniai periodai trukdavo labai ilgą laiką, ir klimatas būdavo net kiek šiltesnis už šių dienų klimatą. Tarpledyninio laikotarpio žemės sluoksnių (pvz., pilkas molis, smėlis, juostuotas dumblas) su augalų liekanomis aptikta bent keliose Lietuvos vietose, tačiau, deja, sistemingai tyrinėtų vietų turime maža. Vilniaus krašte tarpledyninio laikotarpio sluoksnių po paskutiniojo ledyno sąnašomis aptikta palei Nemuną šiose vietose: Panemunėje, Žydauščiznoje ir Samoščelninkuose,[13] Panemunėje, prie Gardino, tarpledyninio laikotarpio sluoksnius yra tyrinėjusi J. Dyankowska; ji yra padariusi du žiedadulkių analizės profilius.[14] Žydauščyznoje, taip pat prie Gardino, tarpledyninio laikotarpio sluoksnius 1935 m. vasarą tyrinėjo lenkų geologas ir proistorikas L. Sawickis. Jis irgi susidūrė su įdomios floros liekanomis, tačiau žmonių gyvenimo pėdsakų nebuvo aptikta. Sprendžiant pagal minėtose vietose surastas floros liekanas, klimatas tarpledyninio periodo metu yra buvęs net kiek šiltesnis už dabartinį. Taigi, teoretiškai kalbant, sąlygos žmonėms gyventi turėjo būti gana patogios. Labai galimas daiktas, kad ateityje morenose bus surasta atskirų radinių, žinoma, tik akmeninių dirbinių, kurie mus šiek tiek supažindins su Lietuvos tarpledyninio periodo žmonių gyvenimu. Tačiau tos viltys negali būti didelės, nes paskutinį kartą užslinkę ledynai vėl pakeitė Lietuvos žemės paviršių ir greičiausiai labai sunaikino bet kokius tarpledyninio laikotarpio žmonių gyvenimo pėdsakus. Žmonių dirbiniai iš lengvai žūvamos medžiagos, be abejo, sunyko, o titnaginiai įrankiai kaip ledų taip ir vandens turėjo būti gerokai aptrinti, kaip kad yra atsitikę su daugybe senojo akmens amžiaus įrankių, surastų ledynų arba visai nepaliestose, arba nedaug tepaliestose Prancūzijos, Anglijos ir kitų kraštų vietose. Žmonių stovyklos, kurios tuo metu dažniausiai yra buvusios vandenų pakrantėse, buvo arba beslenkančio ledyno suardytos, arba betirpstančio ledyno vandens paplautos. Taigi, įvairios žmonių gyvenimo liekanos arba ledynų buvo nustumtos tolyn ir pateko į morenas, arba vandens nuneštos ir nusėsdintos upių sąnašose, graužynuose ir kitur. Tik ypatingai retais atvejais vietomis galėjo išlikti nesuardyti tarpledyninio laikotarpio sluoksniai, bet ir jie, kurie išliko mažiau ar daugiau nepaliesti, kaip rodo Žydauščiznos pavyzdys, neišeina į žemės paviršių, bet iš viršaus yra padengti įvairaus storumo paskutiniojo ledyno

sąnašomis. Vadinasi, ateityje tik ypatingai laimingu atveju galima tikėtis susidurti su tarpledyninio laikotarpio atskirais radiniais, bet daugumas jų galės būti surasti nebe savo pirminėje, o jau antrinėje vietoje, būtent: morenose, graužynuose, upių sąnašose ir t.t.

Neatmetę galimumo, kad tarpledyniniame periode galėjo gyventi senojo akmens amžiaus arba paleolito kultūros žmonės Lietuvoje, bet vis dėlto šį klausimą dėl visiško medžiagos trūkumo tuo tarpu turime palikti atvirą, neišspręstą. Pačių seniausių kiek konkretesnių duomenų apie žmonių gyvenimą Lietuvoje teturime tik iš vėlyvojo ledynų laikotarpio, kada ledynai tirpo ir galutinai traukėsi iš mūsų krašto. Kada gi tat ledynai traukėsi iš Lietuvos ir kada galime tikėtis surasti neabejojamų žmogaus gyvenimo pėdsakų?

Sprendžiant ledynų pasitraukimo klausimą labiausiai yra nusipelnęs švedų geologas Gerhardas *de Geer* ir jo mokiniai Švedijoje bei Suomijoje. De Geer įvairiose Švedijos bei Suomijos vietose surado juostuoto molio sluoksnius, švediškai vadinamus *varvomis*. Jis nustatė, kad betirpstančių ledynų upės kasmet nusėsdindavo tam tikrą ploną molio sluoksnelį. Pavasarį ir vasarą, kada ledynai smarkiau tirpdavo, vanduo nusėsdindavo storesnį šviesesnio molio ir smėlio sluoksnelį, o žiemą, kai ledynai lėčiau tirpdavo — plonesnį tamsesnio molio sluoksnelį. Taigi, per metus susidarydavo du sluoksneliai. Šituos juostuotus molio sluoksnelius galima suskaityti lyg kokias metines medžio rieves. Nuodugniai ir nepaprastai kruopščiai ištyrus tuos sluoksnelius įvairiose vietose (upių ir ežerų nuosėdose, pvz. Ragunda ežere, Jämtlande ir kt.) ir tuos sluoksnelius suskaičius, 1935 m. de Geer nustatė, kad Skandinavijoje prieš 9.773 metus ledynų pakraštys yra buvęs prie vidurinės Švedijos ir pietinės Norvegijos morenų, o prieš 16.500 metų — pietinėje Švedijoje (Skane) ir rytinėje Zelandijoje. Apskaičiuojama, kad ledynai prie Schleswig-Holsteino rytinio pakraščio ištirpę apie 10.000 metų anksčiau, taigi, Schleswig-Holsteine ledynų tirpimo pradžia skaitoma prieš 26.500 metų.[15]

Taigi, ir Lietuva tapo anksčiau laisva nuo ledynų, negu Skandinavija. Ledynai, kaip nustatyta, tirpdavo gana lėtai, kasmet vidutiniškai maždaug po 300 metrų. Apskaičiavę nuotolį nuo pietinės Švedijos iki Lietuvos gausime, kad maždaug prieš 18.000 metų jau visa Lietuva buvo laisva nuo ledynų, o josios pietinėse bei rytinėse srityse žmonės galėjo pasirodyti dar anksčiau, t.y. maždaug prieš 20.000 metų. Ir iš tiesų, paskutiniųjų laikų tyrinėjimai Rytprūsiuose rodo, kad ten kaip tik tuo laiku buvo pasirodę pirmieji žmonės ir apie tą jų gyvenimą liudija durpynuose randami įvairūs kauliniai bei raginiai įrankiai, padaryti iš būdingo to meto gyvulių atstovo — šiaurės elnio ragų ir kaulų. Šiaurės

elnių medžiotojai, kaip rodo tyrinėjimai, pasiekdavo sritis, esančias visai netoli ledynų pakraščio. Čia jie vasaros metu medžiodavo, o užėjus žiemai vėl traukdavo kartu su šiaurės elnių būriais į pietus. Pasirodžius paskui betirpstančius ledynus pirmiesiems žmonėms ir prasideda Lietuvos proistorė, kuri skirstoma į tris pagrindinius laikotarpius: *akmens, žalvario* ir *geležies amžius.* Šie amžiai pavadinti pagal medžiagas, iš kurių atskiruose laikotarpiuose būdavo daromi įvairūs įrankiai. Paminėtieji amžiai dar yra skirstomi į smulkesnius laikotarpius, kultūras, kultūrines grupes ir t.t.

Iš visų Lietuvos proistorės periodų akmens amžius yra buvęs pats ilgiausias. Toje ilgai trukusioje akmens amžiaus kultūroje pastebime tam tikrų skirtingumų, todėl šis laikotarpis dar yra susmulkintas į tris dalis: *senąjį akmens amžių,* arba paleolitą (nuo Lietuvos apgyvendinimo pradžios iki 8.000 m. pr. Kr.), *vidurinį akmens amžių,* arba mezolitą (8.000—3.500 m. pr. Kr.) ir *naująjį akmens amžių,* arba neolitą (3.500—1.500 m. pr. Kr.).

Kitą kartą susipažinkime su pačia ankstyviausia senojo akmens amžiaus, arba paleolito, kultūra Lietuvoje.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 E. Kayser, *Lehrbuch der geologischen Formationskunde.* Vierte Auflage, Stuttgart, 1911, p. 565.

2 P. Wolstedt, *Das Eiszeitalter, Grundlinien einer Geologie des Diluviums,* Stuttgart, 1929, p. 348-365.

3 K. Richter, *Die Eiszeit in Norddeutschland,* Berlin, 1937, p. 9.

4 P. Woldstedt, *Das Eiszeitalter,* p. 1-9.

5 G. Schwantes, *Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins,* Neumünster, 1939, p. 9, 12.

6 E. Kayser, I. c., p. 656-658; P. Woldstedt, L. c., p. 158-160, pav. 83 ir 84; H. Spreizer, „Die Eiszeitforschung in der Sowjetunion." *Quattär,* III, Berlin, 1941, p. 14.

7 P. Woldestedt, l.c., p. 159, 204; H. Spreizer, l. c., p. 17.

8 G. Schwantes, l. c., p. 29—31.

9 B. Tijūnaitytė, „Lietuvos gręžinių glacialinės medžiagos apžvalga," *Gamta,* 1940; ta pati, „Žvilgsnis į Lietuvos kvarterą", *Gamta,* 1944.

10 P. Woldstedt, l. c., p. 54 tt.

11 Č. Pakuckas, *Lietuvos žemės praeitis.* Kaunas, 1935; P. Woldstedt, l. c., p. 161 tt.

12 B. Rydzewski, *Fizjografja wojewodstwa Wilenskiego,* Wilno, 1930, p. 56.

13 W. Antoniewicz, „Najdawniejsze kultury epoki kamienia", *Sprawozdania z czynosci i posiadzen Polskiej Akademji Umiejętnośći,* 37:9, p. 31.

14 J. Dyankowski, Interglacjal w Poniemuniu pod Grodnem, Sprawozdania etc, t. 41, Nr. 6, p. 174-175.

15 G. Schwantes, *Die Vorgeschichte Schleswig-Hosteins,* Neumünster, 1939, p. 46-47 ir 581.

* * *

Spausdinamas iš „Tėvynės Šešėlyje", 1, 1947, p. 18—20 ir 22—23, Detmolde, nes rankraštis neišlikęs. Ištaisyta: *angliarūkšties* į *angliarūkštės, paliai* į *palei, sluogsnis* į *sluoksnis* ir ryškios spaudos klaidos. Straipsnis pasirašytas — *prof. J. Puzinas,* kur „prof." aiškiai buvo red. pridėtas, nes pats autorius taip nepasirašinėdavo. Straipsnio pradžioje prasiskleidžia visa mokslo darbui palinkusio lietuvio nedalia, kada jis nepaprastų sąlygų metu atsiduria svetur, kai jam tiriamojo darbo šaltiniai nebeprieinami. Straipsnio gale užuomina apie tęsinį — paleolito kultūra Lietuvoje, šiame leidinyje — nebepasirodė.

Tuo pačiu maždaug klausimu: Lietuva prieš atsikeliant pirmiesiems žmonėms, būtent — ledynų meto pabaiga, J. Puzinas dar yra spausdinęs Lietuvoje ir svetur:

„Kada atsikraustė pirmieji žmonės į Lietuvą." *Gimtasai Kraštas,* 1:2, 1934, 81 ir kt. psl.;

„Lietuva prieš atsikeliant pirmiesiems žmonėms". *Jaunoji Karta,* 50, 1936 (iki šiol šis str. nesurastas svetur);

„Kada atsikėlė į Lietuvą pirmieji žmonės". V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos istorijos vaizdai ir raštai,* Kaunas, 1935, p. 7—13, kur šis straipsnis ar tik jo dalis perspausdinta iš *Jaunosios Kartos,* o vėliau pakartotas tos knygos naujose laidose;

„Kaip senai gyvena žmonės Lietuvoje". *Kalifornijos Lietuvis,* 1, 1948. Visai neaišku ar šis buvo iš kur nors persispausdintas, nes nėra jokios nuorodos. Iš visa atrodo, kad jis buvo dar savarankiškai red. sutrumpintas, kaip tuo metu labai dažnai su perspausdinimais būdavo.

ANKSTYVŲJŲ LIETUVOS GYVENTOJŲ KULTŪROS IR TAUTYBĖS KLAUSIMAS

1. PRAEITIS IR DABARTIS

A. Schopenhaueris, rašydamas apie istoriją, yra išsireiškęs: „Tauta, kuri nepažįsta savosios istorijos ir apsiriboja tik dabar gyvenančios kartos dabartimi, nesupranta nei pati savęs, nei savosios dabarties, nes ji negali atsiremti praeitimi ir iš jos išsiaiškinti dabartį. Dar mažiau ji gali nužymėti ateitį. Tik per istorijos pažinimą tauta darosi visiškai sąmoninga".[1] Ir iš tiesų, tūkstančiai gijų mus jungia su žiląja senove. Praeities mintys, darbai, uždaviniai tebegyvena mumyse ir amžinai tęsiasi. Visa dabartis turi gilias šaknis praeityje. Mes esame labai daug paveldėję iš senovės, nors dabar to dažnai ir nebepastebime. Praeityje glūdi šiandieninės kultūros ir civilizacijos pradmenys bei pamatai. Praeitis, dabartis ir ateitis, tai trys didieji žodžiai, trys sąvokos, kurios nesuprantamos be viena kitos: jos visos susilieja į vieną bendrą, nenutrūkstamą gyvenimo ratą.

Tiek kultūros, tiek ir atskirų tautų susidarymo pradmenys taip pat siekia labai tolimą senovę, gilius priešistorinius laikus. Daugumos tautų rašytinė istorija tesudaro dalį tautos istorijos. Tik ta priešistorinė praeitis nepaliko mums tikslių datų apie svarbesniuosius tautos gyvenimo įvykius bei vadovaujančius asmenis. Ir mūsų krašto gyventojų, kurie gilioje senovėje yra buvę įvairios kilmės, užuomazgos tenka ieškoti proistorėje. Šitame straipsnyje pabandysiu panagrinėti trumpais bruožais klausimą, kurios kultūros kilmės ir tautybės žmonės gyveno Lietuvoje prieš įsikuriant čia indoeuropiečiams, t.y. tiesiogiriams mūsų protėviams.

2. PROISTORĖ IR ETNINIŲ KLAUSIMŲ AIŠKINIMAS

Vienas įdomiausių, kartu ir sunkiausių klausimų, yra atskirų tautų bei kilčių kilmės klausimas. Šiuos klausimus aiškina įvairūs mokslai: lyginamasis kalbų mokslas, istorija ir proistorė, arba archeologija. Kadangi mūsų krašte istoriniai laikai prasidėjo labai vėlai ir patys ankstyvieji rašytiniai šaltiniai nedaug ką tepasako apie senųjų Lietuvos

gyventojų kilmę, todėl beaiškinant tas problemas lemiamos reikšmės žodis priklauso proistorės mokslui. Proistorė yra seniausia krašto istorija. Tiems laikams nušviesti, kaip minėta, nedaug tepadeda rašto šaltiniai. Pagrindinis šaltinis yra įvairūs radiniai, aptinkami sodybose, piliakalniuose, kapinynuose, lobiuose ir kitose vietose. Tie visi radiniai yra tiesioginiai anų laikų žmonių gyvenimo ir kūrybos liudininkai. Anksčiau, kada proistorės mokslas dar nebuvo pakankamai išaugęs, apie tą tolimąją praeitį turėta maža ir labai miglotų žinių. Tada ir atskirų tautų istorija būdavo pradedama vėlai, tik nuo to laikotarpio, kai atsiranda rašytinių istorinių šaltinių. Vėliau, ypačiai antrojoje XIX amž. pusėje ir mūsų amžiuje, suklestėjus proistorės mokslui ir patobulėjus tyrimo metodams, jau pasidarė įmanoma pažvelgti į labai tolimus priešistorinius laikus. Radiniai ar šiaip senovės paminklai, kurie anksčiau buvo apgaubti paslaptimi, kurių nebuvo žinomas ne tik kiek tikslesnis amžius, bet dažnai net paskirtis, dabar jau yra tapę svarbiais dokumentais, istoriškai suskirstytais laikotarpiais ir kultūromis. Dabartiniu metu proistorinės senovės paminklai skirstomi ne tiktai į pagrindinius akmens, žalvario ir geležies amžius, bet dar kultūromis ar kultūrinėmis grupėmis. Negana to, atskiros kultūros ar kultūrinės grupės susiejamos su tautomis ar kiltimis, ir tuo būdu tautų istorija prailginama šimtais, kartais net tūkstančiais metų. Kokiu gi tat būdu proistoriniai paminklai panaudojami tautiniams klausimams aiškinti?

Moksliniai primityvių tautų tyrinėjimai ir tautotyrinės civilizuotų kraštų studijos nustato, kad kiekviena tauta, jei tik ji išlaikė savo pirmykštės kultūros bruožus ir nebuvo bendrosios civilizacijos įtakos suniveliuota, turi savitą medžiaginę bei dvasinę kultūrą, išsiskiriančią iš kitų kaimyninių tautų. Net ir tos pačios tautos atskirose provincijose pastebima tam tikrų skirtybių. Tat ypačiai buvo ryšku anksčiau, kada miesto įtaka kaimui yra buvusi maža. Paimkime, pavyzdžiui, kad ir mūsų kraštą. Žemaičiai, rytiečiai aukštaičiai, dzūkai ir zanavykai skiriasi ne tiktai kalbos tarme, bet taip pat drabužiais, namų statyba, papročiais ir net būdu. Tie skirtingumai atskirų tautų ar kilčių tarpe priešistoriniais laikais, kada tarpusavio santykiai nėra buvę gyvi, be abejo turėjo būti gana ryškūs. Ir iš tiesų, panagrinėję proistorinę medžiagą matome, kad tame pačiame laikotarpyje įvairiose srityse pastebimos atskiros kultūros provincijos ar net kultūrinės grupės, aiškiai išsiskiriančios iš kaimyninių sričių tiek medžiaginės, tiek ir dvasinės kultūros formomis: čia išsiskiria keramika, papuošalai, namų apyvokos dalykai, įrankiai, ginklai ir laidosena. Suvedus visus tuos kultūros reiškinius vienumon, gaunamas vienos ar kitos srities kultūros daugiau ar mažiau savitas pobūdis. Todėl daugelis proistorikų yra priėję išvadą, kad tam tikrame plote aiškiai

Skiriančios kultūros turi būti priskiriamos atskiroms tautoms bei kiltims. Tačiau, kaip įspėja E. *Wahle*, nevisada tos kultūrinės provincijos sutampa su atskiromis etninėmis grupėmis.[2] Kultūrinės raidos vyksmą dažnai nulemdavo krašto politiniai vadovai, kitos vadovaujančios asmenybės ir gabūs amatininkai, kurie duodavo vienai ar kitai kurio nors laikotarpio kultūrai savitą veidą. Yra tautų, kurios kuria istoriją, bet pasitaiko ir tokių, kurios nesugeba parodyti didesnio aktyvumo, pastarosios, dažniausia, savinasi kitų sukurtas vertybes. Stipri kultūra netelpa savo ribose, bet išsilieja už jų, kartais darydama įtakos net tolimesnėms sritims. Taigi, archeologinėje medžiagoje atsispindi vienos ar kitos tautos kūrybinė dinamika. Todėl kartais atskiros kultūros provincijos gali apjungti ir kitas, net savo kilme svetimas, tautas bei kiltis. Baltų gyventame plote kultūrinė raida proistorėje, kaip rodo medžiaginė kultūra ir laidosena, yra buvusi tolydi, todėl mes čia galime gana puikiai susekti net pačius pirmuosius baltų kultūros pradmenis. Panašus reiškinys pastebimas ir germanų kultūros srityje.

3. PIRMŲJŲ ŽMONIŲ PASIRODYMAS LIETUVOJE

Dabar susipažinkime trumpai su mūsų ankstyvosios priešistorinės kultūros raida ir pažiūrėkime, kurios kilmės žmonės gyveno Lietuvoje prieš įsikuriant mūsų tiesioginiams protėviams.

Lietuvos, kaip ir kitų kraštų, proistorė skirstoma į tris pagrindinius laikotarpius: akmens, žalvario ir geležies amžius. Šie laikotarpiai yra gavę savo pavadinimus pagal medžiagą, kuri atskiruose perioduose sudarė medžiaginės kultūros pagrindą. Pirmųjų žmonių pasirodymas mūsų krašte nukeliamas į senąjį akmens amžių, arba paleolitą. Tačiau Lietuvoje, kaip ir kituose šiaurinės bei rytinės Europos kraštuose, žmonių gyvenimo pėdsakai nesiekia taip tolimų laikų, kaip kitur. Pagrindinė vėlyvo žmonių įsikūrimo priežastimi yra buvę ledynai.[3] Kaip apskaičiuoja geologai, maždaug prieš 600.000 metų, dėl galutinai neišaiškintų priežasčių visoje žemėje kritus temperatūrai, pradėjo susidarinėti ledynai. Lietuvai, kaip ir kitiems šiaurinės, rytinės, vidurinės ir iš dalies vakarinės Europos kraštams, lemiamos reikšmės turėjo Šiaurės Europos ledynas. Kritus vidurinei metinei temperatūrai ir kritulių kiekiui didėjant, Skandinavijos kalnuose susidarę milžiniški ledynai pamažu ėmė slinkti įvairiomis kryptimis ir užklojo stora ledynų danga didelius Europos sausažemio plotus. Ledynai savo didžiausio išplitimo metu buvo apdengę ne tiktai Pabaltijo kraštus, bet taip pat labai dideles Vokietijos, Lenkijos, Rusijos ir kitų kraštų sritis. Ledynų metu negalėjo pasireikšti jokia gyvybė. Tačiau ledynų laikotarpis, užtrukęs kelis šimtus tūkstančių metų, nebuvo nenutrūkstamas šalčių

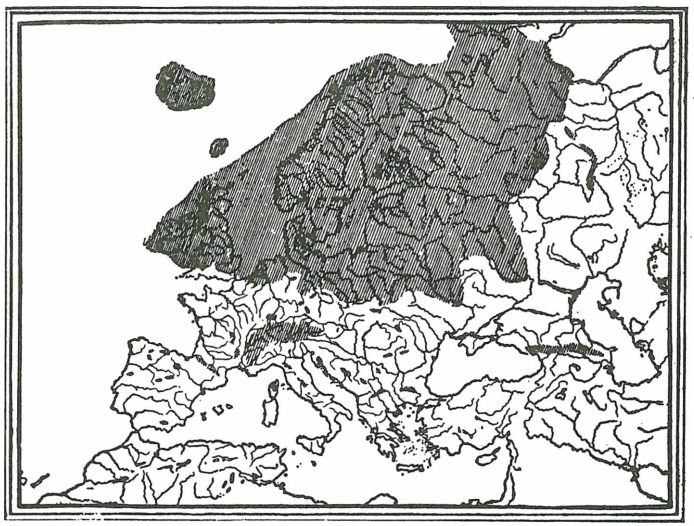

1 pav. Priešpaskutinysis Europos ledynas (užbrūkšniuotas)

periodas: po ilgai trukusių šalčių oras vėl atšildavo, ledynai ištirpdavo ir žemėje vėl prasidėdavo naujas gyvenimas. Lietuvoje yra buvę nemažiau kaip trys ledynų periodai su dviem visai aiškiais tarpledyniniais laikotarpiais, kurių metu klimatas yra buvęs net kiek šiltesnis už dabartinį. Grynai teoretiškai imant, tarpledyniniais laikotarpiais galėjo būti visai palankios sąlygos žmonėms gyventi. Labai galimas daiktas, kad ateityje tarpledyninių laikotarpių žemės sluogsniuose ir bus surasta pačių ankstyviausių žmogaus gyvenimo liudininkų, tačiau lig šiol dar neturime jokių radinių, kurie patvirtintų šią prielaidą. Dedamos viltys negali būti didelės, nes vėl užslinkę ledynai, greičiausia, arba sunaikino, arba nustūmė į ledynų pakraščius bet kokius žmonių gyvenimo pėdsakus.

Ankstyviausių duomenų apie žmonių gyvenimą Lietuvoje turime iš vėlyvojo ledynų laikotarpio, kada ledynai galutinai tirpo ir traukėsi iš mūsų krašto. Kaip rodo paskutiniųjų laikų geologiniai ir archeologiniai tyrinėjimai, maždaug prieš 20.000—18.000 metų Vakarų Prūsai ir iš dalies Rytprūsiai jau buvo laisvi nuo ledynų ir tuo metu ten pasirodė patys pirmieji žmonės. Reikia manyti, kad truputį vėliau ir į Lietuvą įkėlė koją pirmieji gyventojai. Sąlygos žmonėms gyventi buvo gana

sunkios. Ledynų pakraščiuose ir gretiminėse srityse klimatas yra buvęs šiurkštus, ledyninis. Ledynams nuslinkus tolyn, klimatas kiek sušvelnėjo ir kraštas apaugo tundros charakterio augalais. To meto gyvulių tarpe vyravo šiaurės elniai, mėgiamiausieji vėlyvojo ledynų laikotarpio žmonių medžiojamieji gyvuliai. Šio laikotarpio žmonės yra buvę klajokliai, tipingi šiaurės elnių medžiotojai ir augalinio maisto rinkėjai.

Kurios kilmės yra buvusi ta šiaurės elnių medžiotojų kultūra? Proistorikų nuomonės tuo klausimu yra labai įvairios: vieni ją kildina iš vakarinės, kiti iš vidurinės Europos. Ir vieni ir antri turi tam tikrų argumentų savo teorijoms paremti, nes to meto pietinio Pabaltijo kultūra turi ryšių ir su Vakarų ir su Vidurio Europos to paties laikotarpio gimininggomis kultūromis. Visai aiškus dalykas, kad patys ankstyvieji mūsų krašto gyventojai turėjo atvykti paskui betirpstantį ledyną iš pietinių bei pietų vakarinių sričių. Tačiau visai aiškiai nustatyti jų kelius nėra įmanoma, nes jie yra buvę daugiau ar mažiau nuolatiniai klajokliai. Atskiros medžiotojų grupės apkeliaudavo šimtus kilometrų. Ilgiau tesustodavo tik tose vietose, kur būdavo pakankamas kiekis medžiojamųjų gyvulių. Prieš žiemą traukiantis elnių būriams į pietus, ir jie sekdavo paskui juos. Pavasarį jie, greičiausia, vėl grįždavo į pernykščias vietas. Savo nuolatinėse kelionėse tie medžiotojų būriai, be abejo, susidurdavo su kitais būriais ir pasidalindavo įgytais patyrimais. Todėl visai suprantamas dalykas, kad šalia iš savo pirminės tėvynės atsineštinių kultūros formų atsirasdavo ir naujų elementų. Be to, gyvenimas skirtingose sąlygose vertė derintis naujoms aplinkybėms ir kurti naujas kultūros formas. Tačiau, apskritai imant, kultūros pobūdis bendrais bruožais yra buvęs labai gimininggas gana plačiose srityse.

Rasinės šių gyventojų savybės nežinomos, nes ligšiol nei Lietuvoje, nei gretimoje kaimynystėje nerasta jokių jų fizinių liekanų. Nežinoma ir jų tautybė.

4. VIDURINIO AKMENS AMŽIAUS ŽVEJŲ IR MEDŽIOTOJŲ KULTŪROS

Daug geriau esame informuoti apie poledyninio laikotarpio, vadinamojo vidurinio akmens amžiaus arba mezolito (8.000—3.500 m. pr. Kr.) žmonių kultūrą bei gyvenseną. Turimoji medžiaga liudija apie daug įvairesnį žmonių gyvenimą. Medžiaginė kultūra nebėra vienalytė, bet pradėjusi diferencijuotis atskiromis kultūrinėmis grupėmis. Ankstyvesnioji kultūra ir toliau vystosi iš paveldėtųjų formų. Kauliniai dirbiniai ir toliau tebevartojami, tik ilgainiui, keičiantis gyvenimo aplinkybėms, atsiranda naujų tipų, ypačiai žvejybos įrankių. Be

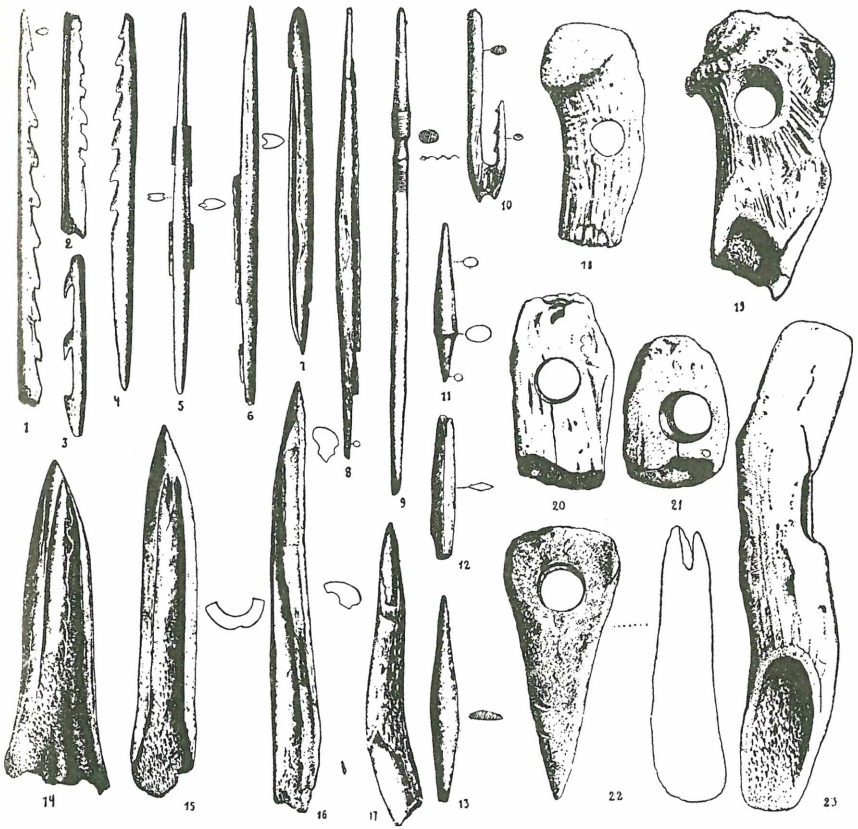

2 pav. Žvejų ir medžiotojų kultūros kauliniai bei raginiai dirbiniai, surasti Lietuvoje: 1-4 užbarzdiniai žeberklai, 5-8 su šonuose įdėtomis titnaginėmis skeltėmis žeberklai, 11-13 strėlių antgaliai, 10 meškerės kabliukas, 14-15 durklai ir peikenos, 16 durklas, 18-23 raginiai kapliai ir kirviai

kaulinių dirbinių, susiduriame su nepaprasta daugybe titnaginių įrankių. Lietuvoje laiko atžvilgiu ir pagal skirtingas titnaginių dirbinių formas mes jau galime išskirti bent tris kultūrines grupes. Pati seniausioji *svidrinė* kultūrinė grupė, gavusi savo vardą pagal radinius, surastus Lenkijoje (Świdry Wielkie, netoli Varšuvos), labiausiai buvo paplitusi pietinėje bei pietų rytinėje Lietuvos dalyje ir Nemuno bei Neries pakrantėse palei Kauną net iki Neries ir Šventosios santakos. Šios kultūros centras yra buvęs vidurinėje Lenkijoje ir iš čia ši kultūra, plisdama įvairiomis kryptimis, greičiausia, per Polesę pasiekė Lietuvą, gretimines Rytprūsių sritis bei Gudus. Antrojoje vidurinio akmens amžiaus pusėje Lietuvoje pasirodė vėl nauja kultūrinė grupė, kuriai būdingi visai smulkūs, daugiausia geometrinės formos, titnaginiai

dirbiniai, vadinamieji *mikrolitai.* Jie aptinkami, dažniausia, tose pačiose stovyklose, kaip ir svidrinės grupės dirbiniai, tik į šiaurės rytus jie buvo toliau paplitę; jų randama iki Svyrių bei Naručio ežero ir iki pat Dauguvos. Ši kultūra, pasiekusi Lietuvą per šiaurinę Lenkiją, tęsėsi dar naujojo akmens amžiaus pradžioje. Pagaliau viduriniame akmens amžiuje dar susiduriame su stambiaisiais titnaginiais dirbiniais, proistorikų nevisai vykusiai apibendrintais *kampininės* kultūros vardu (pagal stovyklą Le Campigny, Prancūzijoje). Šios rūšies radinių lig šiol daugiausia aptikta pietinėje ir pietų rytinėje Lietuvos srityje. Šių dirbinių ryšiai su panašiais dirbiniais, aptinkamais Vakarų Europoje, Danijoje ir Šiaurės Vokietijoje, neaiškūs.

Taigi, matome, kad vidurinio akmens amžiaus kultūra yra daugiau ar mažiau diferencijuota. Ta kultūros diferenciacija sietina ne tik su galimai skirtingomis etninėmis grupėmis, bet taip pat su vietos sąlygomis ir besikeičiančia žmonių gyvensena. Vienur, kur apsčiai randama titnago žaliavos, ten labai plačiai vartoti įvairūs titnaginiai dirbiniai, kitur, kur tos žaliavos trūko — įrankiams bei ginklams gaminti teko naudoti kaulą, ragą ar kitą medžiagą. Keičiantis klimatui, keitėsi žmonių gyvenamoji aplinka ir apskritai gyvensena. Vidurinio akmens amžiaus pradžioje klimatas dar yra buvęs subarktinis, panašus į dabartinės Laplandijos klimatą. Vasaros yra buvusios vėsios ir drėgnos. Šalto klimato metu daugiausia apsiribota medžiokle. Vėliau (7.500—5.500 m. pr. Kr.) klimatas tapo kontinentalinis, šiltas ir sausas, net kiek šiltesnis už dabartinį. Krašte išplinta tankūs miškai. Pagaliau įsigali atlantinis klimatas: vasaros pasidarė šiltos ir drėgnos, žiemos švelnios. Šiaurės elniai pasitraukė į šiaurę, jų vietoje apsigyveno elniai. Medžioklės forma turėjo pasikeisti. Šiaurės elniai, kaip žinoma, buriasi kaimenėmis. Susekus jų pėdsakus, medžiotojams būdavo užtikrintas nemažas grobis. Elnių gyvensena yra visai skirtinga: jie nuo balandžio iki rugsėjo mėnesio gyvena pelkėtuose ir drėgnuose miškuose, o iki balandžio — aukštesnėse ir sausose miškų vietose. Be to, jie telkiasi mažais būriais, o vasarą klajoja poromis ar net ir pavieniui. Pagaliau jie yra bailūs ir greiti. Visa tai vertė medžiotojus keisti medžioklės taktiką, teko griebtis gudrumo. Medžioklė labai pasunkėjo, todėl žmonėms teko ieškotis naujų maisto šaltinių. To meto žmonės, patekę į vandeningas sritis, labiau suintensyvino žvejybą. Prisitaikant naujoms gyvenimo sąlygoms, žmonėms teko išrasti naujus įrankius, tinkamus žvejybai. Tuo būdu medžiaginė kultūra įgavo daug naujų formų. Ir viduriniame akmens amžiuje žmonės dar tebebuvo klajokliai. Jie nuolat, keičiantis metų laikams, mainė savo laikinąsias stovyklas, tačiau jau yra buvę daug sėslesni negu anksčiau: jie ilgiau apsistodavo prie

vandenų ir ten, kur buvo gausiau gamtos gėrybių, kur buvo patogesnės sąlygos gyventi, kur galėdavo daugiau sumedžioti gyvulių, pasigauti žuvies ar susirasti augalinio maisto. Žemės ūkis jiems dar nebuvo pažįstamas. Vienintelis prijaukintas gyvulys yra buvęs šuo.

Sprendžiant etninius klausimus ir viduriniame akmens amžiuje susiduriame su labai dideliais sunkumais. Iš pat pradžių, atrodo, tebegyveno tos pačios kilmės žmonės. Tačiau, reikia manyti, kad medžiaginėje kultūroje pastebimos skirtybės bent iš dalies turi būti siejamos su skirtingomis etninėmis grupėmis. Iš pagrindų pasikeitus klimatui ir pagerėjus sąlygoms žmonėms gyventi, į Lietuvą atsikėlė daugiau gyventojų. Atskirų žmonių būriai kaskart vis labiau jungiasi didesnėmis bendruomenėmis. Tačiau kalbėti apie tautas šių dienų prasme dar negalima, greičiausia, to laikotarpio žmonės dar nebuvo susitelkę į didesnes bei organizuotas tautines grupes. Bet vis dėlto viduriniame akmens amžiuje, ypačiai antrojoje pusėje, jau ėmė susidarinėti užuomazgos vėlyvesnėms tautų grupėms, daug ryškiau apčiuopiamoms neolite.

5. KULTŪROS NAUJAJAME AKMENS AMŽIUJE

Beaiškindami Lietuvos kultūros raidos tolimesnę eigą ir tautinius santykius naujajame akmens amžiuje, arba neolite (3.500—1.500 m. pr. Kr.), turime žymiai daugiau konkretesnių duomenų. Turimoji daug gausesnė medžiaga leidžia mums aiškiau pažvelgti į šio laikotarpio žmonių ne tik medžiaginę kultūrą, jų ūkio formą, bet taip pat į tautinius santykius bei dvasios pasaulį. Griežtos ribos tarp vidurinio ir naujojo akmens amžiaus kultūros nėra buvę. Iš pat pradžių senosios tradicijos lieka nepasikeitusios, ir čia mes pastebime nemaža ankstyvesnės kultūros elementų, turėjusių tam tikros įtakos tiek medžiaginei, tiek ir dvasinei kultūrai formuotis. Šis reiškinys sietinas su tuo faktu, kad iš pradžių Lietuvoje tebegyveno tos pačios kilmės žvejai bei medžiotojai. Tačiau vėliau visose gyvenimo srityse pastebimas gana ryškus kultūros kilimas, medžiaginėje bei dvasinėje kultūroje vyksta nemaža permainų. Be paveldėtų medžiaginės kultūros elementų, susiduriame su visai naujomis formomis, kurios yra išdava arba tolimesnės kultūros raidos, arba atsineštinės naujai atvykusių į mūsų kraštą gyventojų. Žmonės, lig šiol buvę klajokliai, pamažu virsta sėsliais, pradeda dirbti žemę ir auginti naminius gyvulius. Žodžiu, naujajame akmens amžiuje susidaro tvirtas pagrindas vėlyvesniųjų laikų civilizacijai ir kultūrai.

Naujojo akmens amžiaus medžiaga yra gana įvairi ir ji priklauso ne vienai kultūrinei grupei. Pagal dabar turimus duomenis Lietuvoje

galime aiškiai išskirti dvi kultūrines grupes: *šukinės ir virvelinės keramikos*. Be to, aptinkama šiek tiek pėdsakų piltuvėlinės keramikos ir rutulinių amforų kultūrų, kurios nei medžiaginei kultūrai, nei tautinei mūsų krašto gyventojų sudėčiai neturėjo didesnės reikšmės.

6. SUOMIAI-UGRAI LIETUVOJE

Pirmiausia trumpai susipažinkime su šukinės keramikos kultūra. Ši ankstyvoji naujojo akmens amžiaus kultūra yra gavusi savo vardą pagal molinių puodų pagražinimo būdą: į dar nedegto puodo paviršių tam tikru įrankiu būdavo įspaudžiami lyg šukų pavidalo raštai. Šios kultūrinės grupės puodai yra buvę katilo pavidalo ir turėjo apvalų ar smailą dugną. Lietuvoje lig šiol šukinės keramikos kultūros liekanų surasta nelabai daug. Daugiausia keramikos aptikta Kuršių neringoje ir pietinėje bei pietų rytinėje Lietuvos dalyje. Tai pačiai kultūrinei grupei dar priskiriami gintariniai papuošalai ir žmonių bei gyvulių figūrėlės. Gintarinių dirbinių surasta Juodkrantėje, Smeltėje, Klaipėdos uoste, Lūzijos miške (netoli Priekulės) ir Palangoje. Kitų radinių, būdingų šukinės keramikos kultūrai, Lietuvoje tuo tarpu surasta mažai.

Sprendžiant pagal radinius ir stovyklų parinkimo būdą palei upes bei ežerus, atrodo, kad didelė dalis šios kultūros gyventojų dar tebebuvo klajokliai, medžiotojai ir žvejai. Jų ūkio forma ir dvasinis

3 pav. Šukinės keramikos kultūros puodas iš Sääminki (Suomijoje)

gyvenimas nedaug kuo tesiskyrė nuo vidurinio akmens amžiaus žmonių. Lig šiol dar neturime jokių duomenų, kurie kalbėtų apie javų ir naminių gyvulių auginimą. Tepastebime pirmuosius mainų prekybos reiškinius. Baltijos pajūrio gintaras šukinės keramikos kultūros srityje, atrodo, buvo labai mėgiamas, todėl šios kilmės gintarinių dirbinių randama ne tik artimiausioje kaimynystėje, bet ir tolimesniuose kraštuose: Estijoje, Suomijoje, Norvegijoje, Rytų Karelijoje ir Rusijoje. Toliausiai į rytus gintariniai dirbiniai yra pasiekę buv. Naugardo guberniją ir net Rostovo ežerą prie Unicos intako. Gintariniai dirbiniai daugiausia aptinkami vakarinėje šukinės keramikos kultūros srityje, kur vyravo vadinamoji tipiškoji šukinė keramika.[4] Dalis gintarinių dirbinių į tolimesnius kraštus galėjo patekti ir beklajojant šios kultūros žmonėms.

Kuriai gi tautai priskirtina ta kultūra? Šukinės keramikos kultūra paplitusi labai dideliuose plotuose: šiaurinėje bei vidurinėje Rusijoje, Suomijoje, Estijoje, Latvijoje, šiek tiek Lietuvoje, Prūsuose iki Vyslos, Guduose ir kitur. Šios kultūros paplitimas maždaug atitinka vidurinio akmens amžiaus, vadinamosios *Kunda* kultūros kaulinių dirbinių paplitimui. Labai galimas daiktas, kad šukinės keramikos kultūra yra tęsinys paminėtos ankstyvesnės kultūros. Šukinės keramikos kultūra savo didžiuliame paplitimo plote yra daugiau ar mažiau vienalytė, beveik visur susiduriame su ta pačia medžiagine kultūra. Tik tose srityse, kur šios kultūros gyventojai susidurdavo su kitų kultūrų, atseit, ir kitų tautų žmonėmis, ten pastebime kiek skirtingų elementų. Tas kultūros vienalytiškumas iš dalies gali būti siejamas su panašia gyvensena bei ūkio forma, bet iš kitos pusės gali būti aiškinamas kaip vienos tautybės ar gimininigų tautinių grupių pažymys. Daugumas suomių, estų ir kitų kraštų proistorikų šukinės keramikos kultūrą skiria *prasuomiams,* t.y. suomių-ugrų protėviams, nes dabar ar neseniai šios kilmės žmonių gyventuose kraštuose ta kultūra buvo gražiausiai pasireiškusi ir ilgiausiai išlikusi. Be to, dabartinių suomių-ugrų giminės tautų gyvenamasis plotas maždaug sutampa su šukinės keramikos kultūros paplitimu, išskyrus sritis į pietus nuo dabartinės Estijos, kur vėliau įsikūrė latvių kiltys, ir kitus vėliau įvykusius tos giminės žmonių persigrupavimus vidurinėje ir šiaurinėje Rusijoje. Galimas dalykas, kad naujojo akmens amžiaus būvyje prasuomiai jau buvo pradėję diferencijuotis į atskiras kiltis. Apie tai lyg liudytų vietomis pasireiškiančios, kad ir nelabai žymios, kultūrinės skirtybės. Taigi, naujojo akmens amžiaus pradžioje, gal būt, net dar kiek vėliau, ir Lietuvoje gyventa suomių-ugrų giminės žmonių, tačiau jie, kaip matyti iš archeologinių ir kalbinių duomenų, vėlyvesniems šio krašto gyvento-

jams baltams, nėra padarę didesnės įtakos. Kur yra buvusi suomių-ugrų giminės tautų protėvynė, dar galutinai neišaiškinta. Lig šiol daugumas proistorikų šukinės keramikos kultūros susidarymo centro ieškojo vidurinėje Rusijoje, tačiau paskutiniuoju laiku estų proistorikas R. Indreko bando įrodinėti, kad suomiai-ugrai esą atvykę į Rytų Europos miškų zoną iš Pietų ir Vakarų Europos.[5] Tuo tarpu šiai visai naujai teorijai paremti R. Indreko dar neduoda pakankamų įrodymų.

7. DVI NAUJOS ŽEMDIRBIŲ KULTŪROS LIETUVOS PAKRAŠTYJE

Apie 2.500 m. pr. Kr. į pietines bei pietų vakarines šukinės keramikos kultūros sritis įsiveržia visai svetima, vadinamoji piltuvėlinės keramikos kultūra, pavadinta pagal tai kultūrai būdingą puodų formą, primenančią piltuvėlį. Šios kultūros centras yra buvęs Danijoje, pietinėje Švedijoje ir šiaurinėje Vokietijoje. Iš Danijos ji plito dviem kryptimis: į šiaurės vakarinę bei vidurinę Vokietiją ir į pietų rytinę Pabaltijo sritį. Toji rytinė piltuvėlinės keramikos kultūros grupė, plisdama išilgai Baltijos pakraščius, pasiekė Pamarį, Poznanės sritį, Kujaviją, Vakarų ir Rytų Prūsus, vakarinę Balstogės vaivadijos dalį ir pagaliau savo paskutinėmis bangomis palietė rytinę etnografinės Lietuvos dalį, Naručio ežerą.[6] Iš visų Pabaltijo sričių piltuvėlinės keramikos kultūra buvo labiausiai pasireiškusi Rytprūsiuose, Vyslos žemupyje, Neidenburgo apskrityje, Priegliaus slėnyje ir atskiri radiniai (daugiakampiai kovos kirviai buoželine pentimi) pasiekė net Gumbinės apskritį. Ši žemdirbių kultūra Rytprūsių naujojo akmens amžiaus kultūroje suvaidino tam tikrą vaidmenį: ji turėjo įtakos šukinės keramikos kultūrai ir vėliau susiliejo su virvelinės keramikos kultūra, kuri, kaip žinoma, siejama su indoeuropiečių atsikėlimu. Lietuvos kultūriniam gyvenimui ta naujai pasirodžiusi kultūra nėra padariusi didesnės įtakos.

Šios kultūros gyventojų tautybės klausimas neaiškus. Kai kurie proistorikai yra linkę ją laikyti indoeuropietiška, bet tai tezei paremti trūksta pakankamų argumentų.

Kiek vėliau pasiekia pietų rytinį Pabaltįjį nauja žemdirbių bei gyvulių augintojų kultūrinė srovė, vadinamoji *rutulinių amforų kultūra,* gavusi vardą pagal rutulio pavidalo amforas. Ši vidurinės Vokietijos kilmės kultūra, plisdama įvairiomis kryptimis, per pietinę Rytų Pamario sritį bei pietinius Vakarų Prūsus pasiekė Rytprūsius ir net Lietuvos sritį Suvalkų aps. Bene daugiausia rutulinių amforų kultūros liekanų mūsų artimiausioje kaimynystėje aptikta Osterodės, Neidenburgo, Allenšteino, Ortelsburgo ir Johannisburgo apskrityse. Čia surasta net kapų, kur

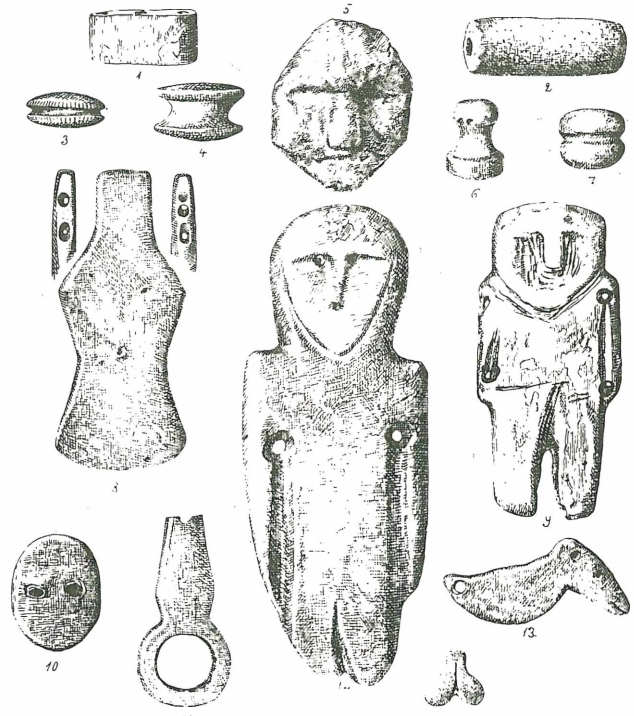

4 pav. Šukinės keramikos kultūros gintariniai dirbiniai, surasti Lietuvos ir Prūsos pajūryje

mirusieji buvo laidojami iš akmenų sustatytose dėžėse. Šie naujieji gyventojai, kurių kilmė taip pat neišaiškinta, prekiavo su Baltijos pakraščių gyventojais, gabendami iš čia gintarą į pietines bei pietų vakarines šios kultūros sritis ir mainais už gintarą atveždami iš Galicijos gražaus juostuoto titnago žaliavos ir kirvių, kurių randama ir Lietuvoje. Gilyn į Lietuvą ši tauta neįsiveržė. Čia ir toliau tebegyveno tie patys suomių-ugrų kilmės žmonės.

Jau iš šių dviejų pavyzdžių matome, kad naujajame akmens amžiuje buvo prasidėjęs didysis tautų kraustymasis. Įvairios tautos ar tautų grupės kilnojosi iš vienos vietos į kitą, įsiveržd amos į svetimas, kitų tautų gyvenamas sritis. Tačiau Lietuva kurį laiką to didžiojo tautų kraustymosi nebuvo paliesta. Bet netrukus ramus, palyginti, suomių-ugrų kilmės žmonių gyvenimas tapo iš pagrindų sudrumstas gana staiga atvykusių naujų gyventojų, kurių pasirodymas buvo lemiamos reikšmės ne tik tolimesnei Lietuvos kultūros raidai, bet ir tautiniams santykiams. Tai buvo indoeuropiečiai, apie kuriuos pakalbėsime kitą kartą.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 Arthur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung,* II. Leipzig, 1891, p. 509.
2 Ernst Wahle, „Zur ethnischen Deutung frühgeschichtlicher Kulturprovinzen. Grenzen der Frügeschichtlichen Erkenntnis, I", *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Jh. 1940—41, 2. Abh.* Heidelberg, (Winter,) 1941, p. 147.
3 Plačiau apie tai žr. J. Puzinas, „Ledynai ir pirmųjų žmonių pasirodymas Lietuvoje". *Tėviškės Šešėlyje,* Detmold, 1947, 1 nr. p. 18—23.
4 A. Äyräpää,, Die Verbreitung des Bernsteins in Kammkeramischem Gebiet". SMYA [*Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja*], XLV, Helsinki. *Strena Archeologica professori A. M. Tallgren 8.2.1945 sexagenario dedicata,* p. 20, pav. 12.
5 R. Indreko, *Die mittlere Steinzeit in Estland,* Stockholm, 1948, p. 408.

* * *

Spausdinama iš „Vilties", Pfullingen — (Memmingen ?), 1949, kovas, 1 nr., p. 20—25; pasirašyta — *Prof. Dr. J. Puzinas.* Rankraštis — neišlikęs.

Ištaisyta spaudos klaidos, jų tarpe: *ožbarzdiniai* žeberklai į *užbarzdiniai* . . . kaip nuo 1937 m. autoriaus su A. Saliu buvo sutarta ir visuotinai vartojama; *Pregelio* (M. Lietuvos upė) į A. Salio atstatytą ir jau įsigalėjusią lytį *Priēglius, -iaus,* kurią dabar rusai persidirbo į nebuvėlę *Pregolja.*

Taip pat ištaisyta: *Vyriausia* vėlyvo žmonių įsikūrimo priežastimi . . . į *Pagrindinė* . . ., kaip dažnai pats autorius yra taisęs. Dabar literatūra iškelta į išnašas.

MAŽOSIOS LIETUVOS PROISTORĖS BRUOŽAI

Mažoji Lietuva dėl savo palankios geografinės padėties archeologiniu atžvilgiu priklauso prie įdomiausių sričių Rytų Pabaltijy. Gintaras ir iš dalies kiti gamtos turtai jau iš seno traukė svetimųjų pirklių akį. Tie prekybiniai santykiai labai padėjo priešistorinei kultūrai kilti. Todėl visai nenuostabu, kad Mažoji Lietuva gana ilgą laiką yra buvusi lyg tam tikras kultūros centras, iš kurio įvairūs nauji laimėjimai pasiekdavo ir toliau nuo jūros esančias sritis.

Jei mes dabar esame neblogai informuoti apie Mažosios Lietuvos proistorę, turime būti dėkingi didžiam lietuvių bičiuliui, kalbininkui ir proistorikui, Karaliaučiaus universiteto profesoriui Adalbertui *Bezzenbergeriui* (1851.IV.14—1922.X.31), kuris, betyrinėdamas lietuvių kalbą, nuolat lankėsi Klaipėdos krašte ir yra ištyręs nemažą skaičių proistorinių paminklų. Be to, ir žymusis Ryprūsių proistorikas O. Tischleris yra įdėjęs nemažą įnašą šio krašto proistorinei kultūrai išryškinti. Platesnės sintetinės studijos apie Mažosios Lietuvos proistorę neturime. Visus iki 1908 m. žinomus proistorinius paminklus buvo suregistravęs E. *Hollackas*.[1] Trumpą populiarią Klaipėdos krašto proistorės apžvalgą yra parašęs C. *Engelis*.[2] Vėlyvąjį pagoniškąjį Klaipėdos krašto laikotarpį specialiai yra išnagrinėjęs savo disertacijoje J. *Hoffmannas*.[3] Šiaip kita literatūra išblaškyta įvairiuose leidiniuose. Archeologinė medžiaga taip pat pateko į įvairius muziejus: Karaliaučiaus, Berlyno, Klaipėdos ir kt.

Nors Mažoji Lietuva archeologiniu atžvilgiu dar nėra kaip reikiant ištirta, nors daugybė paslapčių dar slepiasi neištirtuose kapinynuose, padavimų apgaubtuose piliakalniuose ir kitose giliosios senovės vietovėse, bet vis dėlto dabar turimoji medžiaga mums padeda atstatyti gana ryškų proistorinės praeities vaizdą ir sekti pagrindinį kultūros raidos vyksmą.

Norėdami rašyti seniausiųjų mūsų krašto laikų istoriją, primiausia turime išspręsti klausimą: kada čia galėjo apsigyventi žmonės ir ar visada būta patogių bei galimų sąlygų jiems gyventi? Begvildendami šią sunkią ir painią tolimosios proistorės problemą, turime prašytis talkon gamtos mokslus: geologiją, paleobotaniką ir paleontologiją. Šitie gamtos mokslai sugeba atversti žemės rutulio istorijos lapus ir išskaityti

juos, kaip kad kiti mokslininkai išskaito ir išaiškina įvairius senovės raštus. Jie mums pasako, kad ir mūsų krašto vaizdas nevisada buvo vienodas. Čia didelės reikšmės turėjo dažni klimato pasikeitimai. Žemės istorijos įvykiai bei klimatas suformavo ir Mažosios Lietuvos kraštovaizdį, jie sudarė atitinkamas sąlygas augalų bei gyvulių pasauliui klestėti, jie vėliau nustatė ir žmonių gyvenamąją erdvę. Žmogus visais laikais buvo priklausomas gamtos. Žemės paviršiaus forma ir ypatybės turėjo didelės įtakos žmonėms pasirenkant gyvenamąsias vietas ir žmonių dvasios formacijai. Net ir atskirų tautų bei kilčių susidarymas ir apsiribojimas dažnai yra susijęs su kraštovaizdžio rėmais.

Klimatas įvairiais mūsų žemės istorijos periodais nebuvo vienodas. Neliesdamas tolimųjų žemės istorijos periodų, tepriminsiu prieš milijonus metų buvusį *tretinį laikotarpį*. Šitame laikotarpyje kontinentas įgauna dabartinei formai panašią išvaizdą. Gyvulių raidoje pasiekiamas aukščiausias laipsnis. Tuo metu šiaurinė Europa sudarė didelį sausažemį, kurio pietinė riba, manoma, yra buvusi tarp Liepojos ir Rügeno. Tretiniame laikotarpyje vyravo subtropinis klimatas ir buvusiame sausažemyje, dabartinės Baltijos srityje, augo bent kelių veislių palmės, magnolijos, laurai, taksodijos ir kita subtropiniam klimatui būdinga augmenija. Tarp šių amžinai žaliuojančių miškų buvo išplitę miškai gintarmedžių (*Pinus succiniifera, Picea Engleri*), iš kurių gausingų sakų per ilgus amžius susidarė gintaras. Ar žmogus jau buvo tretinio laikotarpio liudininkas, tuo tarpu neišaiškinta: lig šiol nėsurasta nei fizinių paties žmogaus kūno liekanų, nei jokių darbo įrankių ar šiaip kokių nors žmogaus buvimo pėdsakų.

1. *Ledynų laikotarpis.* Neabejojamų duomenų apie žmogų teturime iš ketvirtinio periodo, ledynų laikotarpio. Tačiau Lietuvoje, kaip ir visoje šiaurinėje bei rytinėje Europoje, žmogaus buvimo pėdsakai nesiekia taip tolimų laikų, kaip kad kitose pasaulio dalyse: Azijoje, Afrikoje ir vakarinėje bei vidurinėje Europoje. Vėlyvo žmonių pasirodymo priežastimi yra buvusios skirtingos klimato sąlygos, vyravusios ledynų laikotarpyje.

Kaip minėta, tretiniame laikotarpyje vyravo subtropinis klimatas. Tačiau vėliau klimatas dėl galutinai neišaiškintų priežasčių pamažu keitėsi ir tretinio laikotarpio gale, geologų apskaičiavimu maždaug prieš 600.000 metų, visoje žemėje kritus temperatūrai, pradėjo susidarinėti *ledynai*. Subtropinio pobūdžio augalams, vėliau ir bet kokiam gyvybės pasireiškimui, atėjo galas. Milžiniška gamtos katastrofa artėjo. Skandinavijos kalnuose iškritęs sniegas nebeištirpo, pamažu ėmė susidarinėti ledynai ir pradėjo slinkti įvairiomis kryptimis. Ledynai,

lėtai beslinkdami, užklojo didelius Europos plotus. Ledynas savo didžiausio išplitimo metu (priešpaskutinis ledynas) buvo apdengęs ne tiktai Skandinaviją, Pabaltijį, bet taip pat labai didelius Rusijos, Lenkijos, Vokietijos ir kitų kraštų plotus. Apskaičiuojama, kad šiaurės Europos ledynas buvo užklojęs 6,5 milijonus kvadratinių kilometrų plotą, jo storis šiaurinėje Baltijos srityje siekė iki 2000 m, o pietinėje — nemažiau kaip 1000 m. Alpių kalnų apylinkės net iki aukštutiniojo Dunojaus kraštų buvo ledynų užklotos. Tarp šitų milžiniškų šiaurės Europos ir Alpių ledynų masių teliko ledų nepaliesta palyginti, maža Europos dalis: pietinė Ukraina, Dunojaus slėnis, Vengrija, Austrijos bei Čekoslovakijos dalys, pietinė ir pietų vakarinė Vokietija, Belgija, Prancūzija, Ispanija ir maža pietinės Anglijos dalis.

Tačiau ledynų laikotarpis nebuvo nenutrūkstamas šalčių periodas: po šalčių oras vėl atšildavo. Atšilus orui, ledynai tirpdavo ir traukdavosi atgal. Žemėje vėl prasidėdavo gyvybė. Laisvi žemės plotai apželdavo klimatui atitinkamais augalais, paskui kuriuos atsekdavo prie to klimato prisitaikę gyvuliai. Pagaliau ir žmonės galėdavo pasirodyti laisvame nuo ledų krašte. Tie tarpledyniniai laikotarpiai, kaip matyti iš aptinkamų to meto augalų likučių, kartais yra buvę net kiek šiltesni už dabarties klimatą.

Atšalus orui, vėl užslinkdavo ledynai. Žemė vėl užsiklodavo stora ledynų mase. Visi gyviai arba išnykdavo, arba pasitraukdavo į ledynų

1 pav. Subtropinio klimato liudininkas gintare

nepasliestas vietas. Kai kurie geologai apskaičiuoja, kad, kritus vidurinei metinei temperatūrai 5 ar dar keliais laipsniais, vėl susidarytų sąlygos ledynams formuotis.

Pagal paskutiniuosius Lietuvos geologų tyrinėjimus nustatyta, kad čia yra buvę nemažiau kaip trys ledynai su dviem aiškiais tarpledyniais laikotarpiais. Vadinasi, mūsų kraštas buvo nemažiau kaip tris kartus ledynų apdengtas ir nemažiau kaip du kartus buvo laisvas. Taigi, teoretiškai imant, tarpledyniniais periodais galėjo gyventi žmonės. Labai galimas daiktas, kad ateityje morenų sąnašose bus surasta kokių nors žmogaus gyvenimo liudininkų, tačiau tos viltys negali būti didelės, nes paskutinį kartą užslinkę ledynai vėl pakeitė žemės paviršių ir greičiausiai sunaikino ar nustūmė į ledynų pakraščius bet kokius žmonių gyvenimo pėdsakus. Neatmetę galimumo, kad tarpledyniniuose perioduose galėjo gyventi žmonės, tačiau tuo tarpu dėl visiško medžiagos trūkumo šį klausimą turime palikti atvirą, neišspręstą.

Pačių seniausių duomenų apie žmonių gyvenimą M. Lietuvoje turime tik iš vėlyvojo ledynų laikotarpio, kada ledynai tirpo ir galutinai traukėsi iš šio krašto. Kaip rodo geologiniai ir archeologiniai tyrinėjimai, Vakarų Prūsai ir iš dalies Rytprūsiai maždaug prieš 20.000—18.000 metų jau buvo laisvi nuo ledynų, ir tuo metu ten pasirodė patys pirmieji žmonės. Įkėlus koją pirmiesiems žmonėms, ir prasideda M. Lietuvos proistorė, kuri skirstoma į tris pagrindinius laikotarpius: *akmens, žalvario ir geležies amžius.*[4]

Iš visų M. Lietuvos proistorės periodų akmens amžius yra buvęs pats ilgiausias. Toje ilgai trukusioje akmens amžiaus kultūroje pastebime daug skirtingumų, todėl šis laikotarpis susmulkinamas į tris dalis: *senąjį akmens amžių,* arba paleolitą (nuo ledynų pasitraukimo iki 8.000 m. pr. Kr.), *vidurinį akmens amžių,* arba mezolitą (8.000—3.500 m. pr. Kr.) ir *naująjį akmens amžių,* arba neolitą (3.500—1.500 m. pr. Kr.).

2. *Senasis akmens amžius* (iki 8.000 m. pr. Kr.). Iš visų aplinkos įtakų, kurios vienokiu ar kitokiu būdu veikė proistorinės kultūros raidą, klimatas vaidino pagrindinį vaidmenį. Keičiantis klimatui, mainosi žmonių gyvenamoji aplinka, augalai ir gyvuliai, kurie ankstyvaisiais priešistoriniais laikais sudarė žmonių gyvenimo pagrindą. Kaip matyti iš durpynų tyrinėjimų, ledynams pasitraukus, dar ne tuoj susidarė visai palankios sąlygos žmonių gyvenimui.[5] Betirpstant ledynams, jo pakraščiuose ir gretimose srityse klimatas yra buvęs šiurkštus, ledyninis, atšiaurinis (arktinis). Kiek vėliau pamažu jis ėmė švelnėti ir tapo subarktinis. Krašte vyravo daugiau ar mažiau tundros pobūdžio augmenija: poliariniai karklai, beržai keružiai, įvairios samanos ir t.t. Iš

gyvulių tuomet gyveno mamutas, vilnomis apžėlęs raganosis, šiaurės elnias, ir kiti prie šio klimato prisitaikę gyvuliai. Nuo 14.000 m. pr. Kr. klimatas kaskart vis labiau gerėja, tampa sušvelnėjęs subarktinis, vėliau atlantinis. Krašte išplinta subarktinės stepės: beržai, drebulės, pušys, karklai. Atsiranda ir naujų veislių gyvulių: taurų, briedžių, laukinių arklių. Šitokioje tat aplinkoje gyveno pirmieji žmonės. Reikia manyti, kad iš pradžių gyventa maža žmonių, tik vėlyvojo ledynų laikotarpio gale, sušvelnėjus klimatui ir pagerėjus gyvenimo sąlygoms, galėjo pasirodyti didesni žmonių būriai.

Iš senojo akmens amžiaus lig šiol maža teturime radinių. Vienas iš seniausių radinių yra šiaurės elnio ragas su išpjautu grioveliu, 1888 m. surastas *Papelkiuose,* Labguvos aps. Jis priskiriamas laikui apie 14.000 m. pr. Kr., kada ledynai dar yra buvę nelabai toli į šiaurę nuo Papelkių.[6] Kiek daugiau radinių turime iš paleolito pabaigos: *Opšrūtų* durpyne (Pilkalnio aps.) surastasis 22 cm ilgio ietigalis, padarytas iš perskelto stumbro blauzdikaulio, priskiriamas 11.000—10.000 m. pr. Kr.[7] *Gumbinės* durpyne aptiktasis lieknas 30 cm ilgio ietigalis žiedadulkių analizės būdu priskirtas laikui apie 9.000 m. pr. Kr.,[8] *Druskiuose* (Stalupėnų aps.) iškastasis 15 cm ilgio ietigalis priskiriamas tam pačiam laikui.[9] Ir *Opšrūtuose* aptiktasis kaulinis durklas skiriamas laikui apie 8.200 m. pr. Kr.[10] Pagaliau paleolitui norima priskirti dar du radinius: Barzdūnų grauždubėje (Šilutės aps.) surastą mamuto kaulą su tariamu negiliu įpjovimu[11] ir Klaipėdos uoste iškastą kaulinį įrankį, papuoštą geometriniais raštais.[12]

Tai ir visi patys ankstyvieji vėlyvojo ledynų laikotarpio kultūros paminklai, surasti Mažojoje Lietuvoje. Pirmieji žmonės į šį kraštą, greičiausia, yra atėję iš pietų vakarų paskui betirpstančius ledynus. Jie, kaip matyti iš sodybų pasirinkimo būdo bei radinių, yra buvę klajokliai, medžiotojai, žvejai ir augalinio maisto rinkėjai.

3. *Vidurinio akmens amžiaus* (8.000—3.500 m. pr. Kr.) kultūrai pažinti turime kiek daugiau medžiagos ir ji yra įvairesnė. Prie pačių ankstyviausių radinių, priklausančių, greičiausia, pereinamajam laikotarpiui iš paleolito į mezolitą, priskirtini vad. Lingby tipo kirviai bei kapliai, padaryti iš šiaurės elnio ragų. Jų surasta prie *Širvintos* upės, Pilkalnio aps.[13] ir Stalupėnų aps.[14] Kaip rodo žiedadulkių analizė, šio tipo kirviai Mažojoje Lietuvoje yra anksčiausi ir iš čia jie toliau plito į vakarus, šiaurinę Vokietiją bei Daniją. Tam pačiam laikotarpiui priskirtini ir *Paupio* dv., Klaipėdos aps. surasti 4 mentiniai (menties pavidalo) ietigaliai[15] ir *Druskiuose,* Stalupėnų aps. aptiktasis to paties tipo ietigalis.[16] Toliau paminėtinas ilgas lieknas, apskrito pjūvio ietigalis, surastas tame pačiame *Paupio* dv., kuris savo forma yra visai giminingas

aukščiau aprašytam paleolito pabaigos Gumbinės ietigaliui. Iš vėlyvesnių mezolito dirbinių primintinas kaulinis žeberklas su viename šone įdėtomis titnaginėmis skeltėmis, surastas *Perkaliuose,* Gumbinės aps.,[17] kauliniai durklai ar peikenos ledui pramušti, aptikti *Opšrūtuose,* Pilkalnio aps.,[18] ilgas antgalis, padarytas iš perskelto elnio kaulo iš *Plikių,* Stalupėnų aps.[19] ir kt. Galimas daiktas, kad dalis Kuršių nerijoje ir Smeltės uoste surastų kaulinių bei raginių kirvių ir kaplių taip pat dar priklauso mezolitui.

Visi šie radiniai liudija, kad mezolito kultūra tebeturi daug ryšių su ankstyvesne paleolitine kultūra, tik joje atsiranda naujų elementų. Čia ir toliau didžiąją kultūros inventoriaus dalį sudaro kauliniai bei raginiai įrankiai. Be to, buvo vartojama ir titnaginių dirbinių, tik jų tuo tarpu Mažojoje Lietuvoje maža terasta. Šios rūšies dirbiniai buvo nepaprastai paplitę Didžiojoje Lietuvoje, kur titnago žaliavos apsčiai randama.

Poledyniniu laikotarpiu galutinai susiformavo M. Lietuvos žemės paviršius. Sausažemyje ypatingų pasikeitimų nebeįvyko: ledynų sudarytasis kraštovaizdis su kalvomis, lygumomis bei slėniais išliko tas pats. Daugiausia pasikeitimų įvyko Baltijos jūros baseine. Ledynams pasitraukus, Baltija iš pradžių yra buvusi ledų jūra. Baltijos vandenys per dabartinę Suomiją susisiekė su Baltąja jūra ir per pietinę Švediją su Šiaurės jūra bei Atlanto vandenynu. Beveik visa Švedija ir Norvegija buvo ledynų apdengta sala. Šituo joldiniu laikotarpiu (8.000—7.500 m. pr. Kr.) klimatas dar yra buvęs subarktinis, panašus į dabartinės Laplandijos klimatą. Vasaros yra buvusios vėsios ir drėgnos. Kiek vėliau, iškilus sausažemiui dabartinėje Suomijoje ir pietų Švedijoje bei Danijoje, Baltija tapo atskirta nuo vandenyno ir susidarė vadinamasis Ancilinis ežeras. Ledai jūroje galutinai ištirpo ir teliko siauras ledynų ruožas kalnuose tarp Švedijos ir Norvegijos. Anciliniu laikotarpiu (7.500—5.500 m. pr. Kr.) klimatas tapo žemyninis (kontinentinis), šiltas ir sausas, net kiek šiltesnis už šiandieninį. Krašte išplinta tankūs miškai. Pagaliau mezolito gale, pradėjus grimsti žemynui pietų vakariniame Baltijos kampe, Baltija vėl susijungia su Šiaurės jūra ir gauna maždaug šiandieninę išvaizdą. Šitame litorininiame laikotarpyje (5.500—2.000 m. pr. Kr.), nugrimzdus žemynui vakaruose, Golfo srovė įsiveržia į Šiaurės bei Baltijos jūrą, ir klimatas tampa atlantinis: vasaros pasidarė šiltos ir drėgnos, žiemos — švelnios. Vegetacijos laikas pailgėjo 2—4 savaitėmis. Čia net galėjo augti vandeniniai riešutai-agarai. Atlantinis klimatas buvo nepaprastai palankus lapuočiams medžiams. Apie 4.000 m. pr. Kr. yra buvęs didelis sausrų periodas. Spėjama, kad šituo metu susidarė Kuršių neringos kopos.

Iš pagrindų pasikeitus klimatui, augmenijai ir gyvulijai, be abejo,

pagerėjo sąlygos žmonėms gyventi. Į Pabaltįjį atsikelia vis daugiau žmonių. Vidurinio akmens amžiaus žmonės dar tebebuvo klajokliai. Jie nuolat, keičiantis metų laikams, mainė savo laikinąsias stovyklas ir kiek ilgesniam laikui apsistodavo tik ten, kur buvo gausiau gamtos gėrybių, kur buvo patogesnės sąlygos gyventi, kur daugiau galėjo sumedžioti gyvulių, pasigauti žuvies ir susirasti augalinio maisto. Stovykloms vietas pasirinkdavo dažniausiai prie vandenų. Nei gyvulininkystė, nei žemdirbystė dar nebuvo pažįstama. Vienintelis prijaukintas naminis gyvulys yra buvęs šuo. Apie to meto žmonių papročius, dvasinį gyvenimą bei tarpusavio santykius nedaug ką težinome. Nežinome ir kurios kilmės žmonės tuo metu čia gyveno. Kalbėti apie tautas šių dienų prasme dar negalime. Nors įvairių kraštų medžiaginėje kultūroje jau pastebime tam tikrų skirtybių, kurios sietinos su skirtingomis etninėmis grupėmis, tačiau mezolite žmonės, greičiausia, dar nebuvo susijungę į didesnes bei organizuotas tautines grupes. Bet vis dėlto viduriniame akmens amžiuje, ypačiai antrojoje pusėje, jau buvo susidariusios užuomazgos vėlyvesnėms tautų grupėms, daug ryškiau apčiuopiamoms neolite. Reikia manyti, kad indoeuropiečių skilimas į didesnes kalbines grupes jau turėjo prasidėti mezolite, nes neolite jau galime išskirti daugiau ar mažiau ryškias tautas ar jų grupes.

4. *Naujajame akmens amžiuje* (3.500—1.500 m. pr. Kr.) visose gyvenimo srityse pastebimas labai ryškus kultūrinis pakilimas. Žmonės, lyg šiol buvę klajokliai, pamažu virsta sėsliais, pradeda dirbti žemę ir auginti naminius gyvulius. Medžiaginėje kultūroje atsiranda naujų elementų, darbo įrankiai dar labiau įvairėja, akmeninių bei titnaginių kirvių gludinimo menas pasiekia kulminacinį tašką. Puodininkystė kaskart vis labiau įsigali. Ryšium su ūkio formos kitėjimu, dvasinėje kultūroje vyksta nemaža permainų. Bendruomeniniai ir tautiniai santykiai įgauna naujų formų. Žodžiu, neolite susidaro tvirtas pagrindas vėlyvesnių laikų civilizacijai ir kultūrai.

Neolito kultūra M. Lietuvoje nėra vienalytė; čia mes galime aiškiai išskirti dvi kultūrines grupes: *šukinės* ir *virvelinės keramikos.* Be to, dar aptinkame *piltuvėlinės keramikos* ir *rutulinių amforų kultūros* pėdsakų.

Pati ankstyviausioji neolitinė kultūra yra buvusi *šukinės keramikos kultūra,* gavusi vardą pagal molinių puodų pagražinimo būdą: į minkšto puodo paviršių būdavo įspaudžiami lyg šukų pavidalo raštai. Šios kultūrinės grupės puodai būdavo lipdomi rankomis be žiedžiamojo rato. Puodai yra buvę katilo formos, kaklas tiesus ir platus, dugnas apvalus arba smailas. Šios rūšies puodų liekanų surasta *Nemunyne,* Labguvos aps.[20] ir *Kuršių* nerijoje.[21] Be kitų akmeninių ir titnaginių

dirbinių prie tos pačios kultūrinės grupės priskiriami gintariniai papuošalai, surasti *Juodkrantėje, Smeltėje, Klaipėdos uoste* ir *Lūžijos miške,* netoli Priekulės. Daugiausia gintarinių dirbinių surasta Kuršių marių dugne prie Juodkrantės. Čia XIX amž. pabaigoje aptikta per 400 įvairiausių gintarinių dirbinių: įvairios formos karolių, sagų, plokštelių, žiedų, kabučių ir žmonių bei gyvulių figurėlių. Gintaras šukinės keramikos kultūros srityje buvo labai mėgiamas, todėl mūsų pajūrio kilmės gintarinių dirbinių randama ne tik artimiausioje kaimynystėje, bet ir tolimesniuose kraštuose: Estijoje, Suomijoje, Norvegijoje, Rytų Karelijoje ir Rusijoje. Rytuose gintariniai dirbiniai yra pasiekę net Rostovo ežerą (netoli Unicos intako). Končianskojoj, apie 200 km į rytus nuo Naugardo, surasti net 267 gintariniai dirbiniai. Toks tolimas gintarinių dirbinių paplitimas turi būti siejamas su mainų prekyba.

Šukinės keramikos kultūra paplitusi labai dideliame plote: šiaurinėje bei vidurinėje Rusijoje, Suomijoje, Estijoje, Latvijoje, šiek tiek Lietuvoje, Rytų bei Vakarų Prūsuose ir Guduose. Daugumas proistorikų šią kultūrą skiria suomių-ugrų protėviams. Vadinasi, *neolito pradžioje ir mūsų kraštuose gyventa suomių-ugrų giminės žmonių.*[23] Šios kultūros gyventojų ūkio forma nedaug kuo tesiskyrė nuo mezolito. Lig šiol bent neturime jokių duomenų, kurie kalbėtų apie javų ir gyvulių auginimą. Tepastebime pirmuosius mainų prekybos reiškinius gintaru, kuris, kaip matėme, buvo pasiekęs gana tolimus kraštus. Šukinės keramikos kultūros žmonės, greičiausia, yra buvę mezolitinės kultūros paveldėtojai.

Apie neolito vidurį didelėse rytinės, vidurinės ir šiaurinės Europos srityse greitu tempu išplinta nauja kultūra, neturinti šaknų vietinėje tradicijoje. Ši naujoji kultūra, pasiekusi Rytų Pabaltįjį apie 2.300 m. pr. Kr., aiškiai išsiskiria nuo ankstyvesnės šukinės keramikos kultūros ne tik keramika, akmeniniais bei titnaginiais dirbiniais, bet taip pat nauja ūkio forma ir dvasiniu gyvenimu. Ji suvaidino labai svarbų vaidmenį neolite ir vėlyvesnei šio krašto kultūrai yra davusi tvirtą pagrindą. Šiai naujai, iš kitur pasirodžiusiai, kultūrai būdinga moliniai puodai, pagražinti virveliniu raštu, ypačiai laiviniai (laivo formos) kovos kirviai ir mirusiųjų laidojimas vieniniuose kapuose. Pagal šiuos būdinguosius bruožus ji vadinama *virvelinės keramikos,* arba *laivinių kovos kirvių kultūra.*

Virvelinės keramikos kultūra paplitusi labai dideliuose plotuose: nuo š. Olandijos, š. vak. Vokietijos ir Jutlandijos vakaruose iki Volgos bei Kaspijos rytuose ir nuo Švedijos, Suomijos, Naugardo, Viatkos šiaurėje iki Juodosios jūros bei Balkanų pietuose. Ankstyvojoje fazėje šitame didžiuliame plote susiduriame su bendrais kultūros reiškiniais, tačiau kiek vėliau dėl nepaprastai didelio šios kultūros paplitimo,

susimaišymo su kitomis kultūromis ir dėl laiko aplinkybių, susidarė visa eilė kultūrinių grupių su tam tikru vietiniu atspalviu. Tos visos kultūrinės grupės, tarpusavyje būdamos artimos, aišku, turėjo išsivystyti arba iš vienos kultūros, arba kelių labai giminingų kultūrų. Tačiau kur yra buvęs tos kultūros susidarymo centras, tuo tarpu galutinai neišaiškinta: vieni jos centro ieško Jutlandijoje bei šiaurinėje Vokietijoje, kiti vidurinėje Vokietijoje, dar kiti pietų rytinėje Europoje. Tas didelis nuomonių skirtumas susidarė dėl to, nes daugumas proistorikų virvelinės keramikos kultūrą sieja su įsiveržimu *indoeuropiečių,* prie kurių priklauso baltai (aisčiai), germanai, slavai, graikai, ilirai, italikai, keltai, albanai, indai, persai ir kt. O indoeuropiečių protėvynės klausimas vis dar nėra kaip reikiant išspręstas. Paskutiniuoju metu proistorikai ir kalbininkai vis labiau ima ieškoti virvelinės keramikos kultūros centro ir indoeuropiečių protėvynės pietų rytinėje Europoje, ypačiai pietinės Rusijos stepėse. Iš paminėtos srities, manoma, dėl pasikeitusių klimatinių sąlygų (sausrų) apie III tūkstantmečio vidurį iš stepių prasidėjo indoeuropiečių kilčių, jau turėjusių tam tikrų kalbinių skirtumų, kraustymasis įvairiomis kryptimis. Labai galimas daiktas, kad apie 2.300 m. pr. Kr. ir į Pabaltįjį atsikėlė pirmosios indoeuropiečių kiltys. Čia naujieji gyvenojai išstūmė arba asimiliavo ankstyvuosius suomių-ugrų kilmės žmones. Atvykusieji indoeuropiečiai, matyti, yra buvę stiprūs, greitai nutautino čia rastuosius gyventojus ir jiems primetė savo kalbą. Gana greitu laiku nuo Helos pusiasalio iki Dauguvos susidarė visai atskira virvelinės keramikos kultūros grupė, kurios atstovai yra buvę *prabaltai.* Tuo būdu čia nuošalioje vietoje, toli nuo žymesnių kultūros centrų, įsikūrė prabaltai, mūsų tiesioginiai protėviai, kurie ilgą laiką kitų tautų nepaveikti išlaikė nuostabų kalbos senoviškumą.

Prabaltų kultūros liekanų, virvelinės keramikos, laivinių kovos kirvių, titnaginių įrankių ir kitų radinių apsčiai aptinkama ir M. Lietuvoje. Daugiausia medžiagos surasta Kuršių nerijoje. Ta visa medžiaga leidžia ryškiau apibūdinti to meto žmonių kultūrą, gyvenseną, ūkio formą ir dvasinį gyvenimą.

Kalbėdami apie indoeuropiečių kraustymąsi, buvome priminę, kad jie yra buvę klajokliai; jie paprastai nėra sėslūs ir žemės nedirba. Į mūsų kraštą atvykusieji indoeuropiečiai susėslėjo ir, apsistoję derlingose srityse, pradėjo dirbti žemę. Tačiau tam tikra jų dalis apsigyvenusi pajūryje, pamariuose ir palei upes bei ežerus, dar ilgai vertėsi žvejyba, kuri šalia gyvulininkystės, gana silpnos medžioklės ir galbūt primityvios žemdirbystės, turėjo užimti gana svarbią vietą. Be arklio, kaip rodo Kuršių nerijos sodybų radiniai, buvo auginami galvijai, avys ir kiaulės.

Žemdirbystė iš pradžių yra buvus gana primityvi, dirbamos žemės plotai maži, dažniausiai apdirbami kapliais, vėliau galbūt jau mediniais arklais. Iš javų buvo auginama sora, miežiai (Nidoje surasta daugiaeilio plikagrūdžio miežio atspaudų puodo šukėje) ir dvigrūdžiai kviečiai. Galimas daiktas, kad ir linai jau buvo sėjami. Trobesiai, kaip matyti iš paskutiniųjų tyrinėjimų prie Aismarių, yra buvę keturkampiai, sienos pintinės ar pastatytos iš skeltų medžių ir apkrėstos moliu. Gyventa dažniausiai kaimais.

Šis pagrindinis lūžis ūkiniame gyvenime buvo didelis šuolis žmonių kultūroje. Pasikeitus ūkio formai, pasikeitė visas žmonių gyvenimas, pasaulėžiūra, papročiai. Socialiniai klausimai kaskart vis labiau ryškėja, nuosavybės ir šeimos sąvokos stiprėja, iškyla šeimų ir bendruomenės problema. Pamažu susidaro valdančiųjų ir valdomųjų sluoksniai. Teisiniai santykiai gauna naujas formas.

Dvasiniame gyvenime vyksta daug naujų permainų. Apie mirusiųjų kultą daug pasako surastieji kapai (pvz. Juodkrantėje, Dumšliuose, Lankupiuose ir kt.). Mirusieji laidojami dažniausiai plokštiniuose kapuose ant dešiniojo šono, suriestomis kojomis, lyg miegamojoje padėtyje. Kiek vėliau žmonės laidojami ir aukštininki. Į kapus dedami kasdieniniame gyvenime naudojami daiktai. Šis reiškinys sietinas su tikėjimu pomirtiniu gyvenimu. Be mirusiųjų kulto turėjo būti plačiai praktikuojamas gamtos kultas. Ryšium su pasikeitusia ūkio forma medžioklės magija pranyksta ir žmonių dėmesys nukrypsta į gamtos reiškinius; jie juos stebi, aiškina, simbolizuoja. Apskritai, reikia manyti, akmens amžiaus pabaigoje susidarė pagrindai vėlyvesnei baltų religijai.

5. *Žalvario amžius* (1.500—400 m. pr. Kr.). Naujojo akmens amžiaus kultūra staiga nenutrūksta, bet ji ir toliau palaipsniui vystosi. Daugumas darbo įrankių bei ginklų ir toliau tebegaminami iš akmens, titnago, medžio ir iš dalies — kaulo. Tačiau apie 1.500 m. pr. Kr. pasirodo patys pirmieji metalai: varis ir žalvaris. Tam tikra dalis darbo įrankių, ginklų ir papuošalų pradedami gaminti iš žalvario, todėl ir naujausis kultūros raidos etapas yra gavęs *žalvario amžiaus* vardą. Iš pat pradžių į M. Lietuvą pateko variniai dirbiniai. Vienas toks varinis kirvukas surastas prie Tilžės (pav. 2: 1). Tačiau iš gryno vario pagaminti bet kokie įrankiai yra per minkšti ir netinka darbui. Todėl gana greitai, pradėjus gaminti žalvarį iš 90% vario ir 10% alavo, iš kitų kraštų, mainais už vietinius gamtos produktus (kailiais, iš dalies gintarą),[24] pradėta įsigabenti tas naujasis metalas. Kartais, kaip pamatysime, būdavo įvežami ir gatavi dirbiniai, tačiau nuo pat žalvario amžiaus pradžios iš įvežtos žaliavos imta vietoje gaminti visa eilė kirvių, ietigalių ir papuošalų. Tokių

vietinės gamybos žalvarinių dirbinių surasta daugelyje Mažosios Lietuvos vietų, kurių čia dėl vietos stokos neįmanoma suminėti. Grynai vietinės kilmės rytinių atkraštinių kirvių, baltų atkraštinių (pav. 2: 2) ir kovos kirvių, įvijinių smeigtų (pav. 2: 5), įmovinių kirvių (pav. 2: 3) ir kt. surasta visame Klaipėdos krašte, Tilžės-Ragainės, Pilkalnio, Stalupėnų ir Įsručio aps. Toliau prie būdingų vietinių dirbinių tenka priskirti akmeninius baltiškuosius gyvatgalvius kaplius, kurių paplitimas maždaug sutampa su prabaltų virvelinės keramikos kultūros paplitimu. Šie faktai ir nenutrūkstama prabaltų kultūros raida žalvario amžiuje aiškiai liudija, kad čia tebegyveno ta pati etninė grupė, jau susiformavę *baltai*, t.y. *tiesioginiai lietuvių, latvių, prūsų protėviai*. Pagal tos kultūros paplitimą galima nustatyti, kad ir nevisai tikslias, baltų ribas žalvario amžiuje. Vakaruose baltai siekė Persantės upę Pamaryje, šiaurėje Dauguvą, rytuose mažiausia iki Barisovo aps. ir pietuose iki Bugo bei

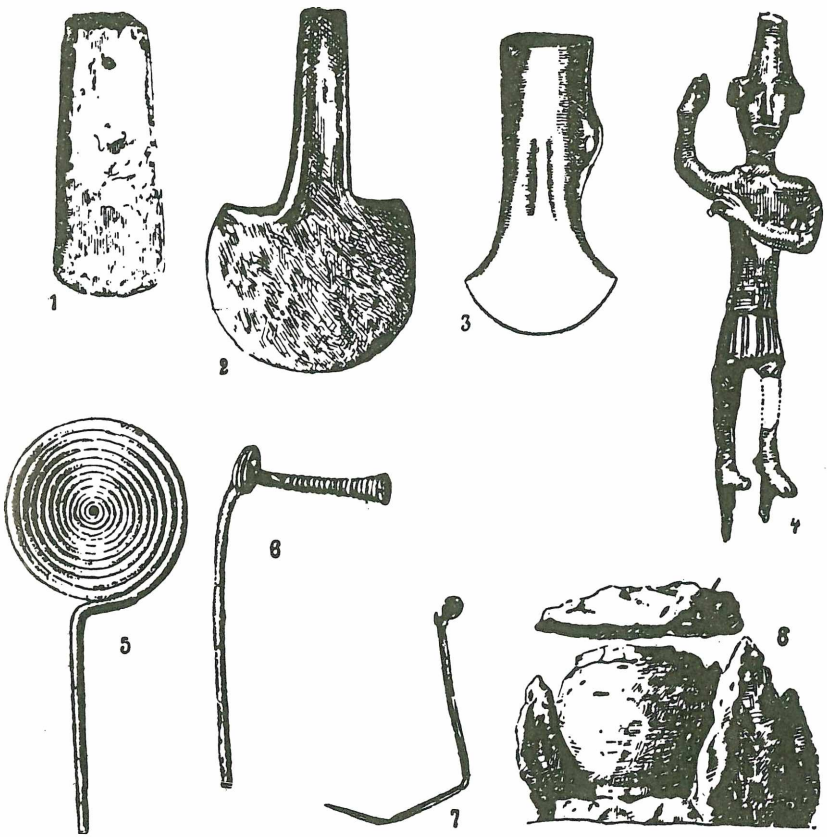

2 pav. Žalvario amžiaus radiniai

Vyslos. Krašte vyrauja rimtis ir visai nematyti, kad kokia nors svetima tauta būtų įsiveržusi į baltų gyvenamuosius plotus. Sprendžiant iš proistorinės medžiagos, apie 1000 m. pr. Kr. baltai, bent kultūriškai, pradeda skilti į vakarinius ir rytinius baltus. Iš vakarinių baltų vėliau susidarė prūsai, o iš rytinių — lietuviai ir latviai. Apie 600 m. pr. Kr. vakariniai baltai pamažu kultūriškai išsiskiria į kiltis: sembus-notangėnus, galindus ir sūduvius. Iš Pamario baltai išstumiami.

Apie žalvario amžiaus žmonių gyvenimą bei ūkio formą nedaug teturime žinių, nes to meto sodybos netyrinėtos. Reikia manyti, kad neolite pasirodę žemės ūkio ir gyvulininkystės pradmenys labiau sustiprėjo. Iš javų dar prisidėjo avižos. Semboje surasta ir žalvarinių pjautuvų. Išplinta prekyba su kitais kraštais: Pamariu, šiaurine kultūros sritimi, lužitėnų kultūra ir t.t. Šernuose (Klaipėdos aps.) surasta žalvarinė statulėlė (pav. 2: 4) net priešakinės Azijos kilmės; ji, greičiausia, pateko iš Juodosios jūros srities.

Dvasiniam gyvenimui pažinti turime šiek tiek kapų. Iš pradžių mirusieji būdavo laidojami pilkapiuose nedeginti (pav. Šlažiuose, Klaipėdos aps.), bet nuo žalvario amžiaus vidurio mirusieji pradedami deginti ir laidojami taip pat pilkapiuose, apdėtuose kartais net keliais koncentriniais akmenų vainikais (Kretingalėje, Eglynuose ir Egliškiuose, visi Klaipėdos aps.). Mirusiųjų deginimas sietinas su tam tikrais kulto pakitėjimais.

6. *PriešKristinis geležies amžius* (400—0 m. pr. Kr.) yra pats neaiškiausias laikotarpis ne tik M. Lietuvoje, bet ir visame baltų gyventame plote. Šio laikotarpio radinių turime labai maža, todėl susidaro daug sunkumų ne tik aiškinant medžiaginės kultūros raidą, bet ir jos tolydumą. Kultūros sumenkimo priežastys įvairiai aiškinamos. Geologai, pasiremdami durpynų tyrinėjimais, įrodinėja, kad žalvario amžiaus gale buvęs gana šiltas ir sausas klimatas, prieškristinio geležies amžiaus pradžioje staiga atšalęs, todėl susidariusios nepalankios sąlygos žmonėms gyventi. Tačiau kultūros sumenkimo priežasčių, greičiausia, tenka ieškoti ne tik krašto viduje, bet ir už jo ribų. Šitame laikotarpyje germanai, besibraudami iš savo pirminių sodybų (pietų Skandinavijos ir Danų salų) į pietus bei rytus, susiduria su į šiaurę besiveržiančiais keltais. Prasideda didelės grumtynės dėl gyvenamosios erdvės bei įtakos. Šio sąmyšio metu nutrūksta prekybiniai keliai, ėję iš pietinės bei vidurinės Europos į šiaurės kraštus. Šiaurės Europa lieka izoliuota nuo svarbesnių ano meto kultūros centrų. Žalvario ir geležies įvežimas beveik sustoja. Kadangi baltai šitame laikotarpyje geležies dar nemokėjo vietoje pasigaminti, tad metalą turėjo pakeisti vietinė medžiaga: akmuo, kaulas, medis ir t.t.

Nors šis laikotarpis vadinamas geležies amžiumi, tačiau geležinių dirbinių lig šiol Mažojoje Lietuvoje dar nerasta. Kadangi geležies dirbinių tame laikotarpyje aptikta Vyslos žemupyje ir net Estijoje, reikia manyti, kad geležis turėjo būti pažįstama ir šitame tarpiniame krašte. Iš žalvarinių papuošalų Mažojoje Lietuvoje paminėtini šie: lateninio tipo segė, iš Isručio aps., žalvarinė sąsuka iš Šilutės aps., antkaklė atriestais kūginiais galais iš Šilutės apylinkės ir antkaklė atriestais kanopiniais galais iš Šlažių, Šilutės aps. (pav. 3: d). Abiejų antkaklių paplitimo centras yra buvęs Klaipėdos krašte. Apie šio meto laidoseną tesame menkai informuoti, nes lig šiol tėra žinomas vienas *Mišeikių* pilkapis (Klaipėdos aps.), kur, be keletos kapų žemėje, iš akmenų sustatytame rūselyje surastas molinis puodas su deginto žmogaus kaulų likučiais (pav. 2: 8).

Ši negausi medžiaga, deja, nedaug ką tepasako apie Mažosios Lietuvos kultūros raidą prieškristiniu geležies amžiumi. Kadangi gretiminėse srityse neįvyko jokių etninių persigrupavimų, tai, be abejo, ir čia tebegyveno tos pačios kilmės žmonės, kaip ir anksčiau. Kultūriškai M. Lietuva šiuo laikotarpiu buvo artimesnė rytiniams baltams.

7. *Senasis geležies amžius* (0—400 m. po Kr.). Prieškristinio geležies amžiaus kultūros sumenkimas dar tebejaučiamas ir pirmame amžiuje po Kr., tačiau, pradedant II amžiumi, M. Lietuvos kultūriniame gyvenime pastebime tam tikrų pagerėjimo reiškinių, o II amž. gale ir III amž. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas visame krašte. Krašte įsigali graži, turtinga ir gana savarankiška kultūra, kuri ypačiai gražiai pasireiškia III—IV amžiuje. Kai ankstyvesnių laikų kultūrai pažinti teko naudotis dažnai atsitiktine medžiaga, dabar jau turime daug sistemingai ištirtų kapinynų, kurie pasižymi ypatingu turtingumu. Visa ta medžiaga atskleidžia jau gana ryškų M. Lietuvos kultūros vaizdą ir leidžia aiškiau pažvelgti į tautinius santykius.

Šis staigus kultūros pakilimas kai kurių proistorikų buvo bandomas sieti su Pavyslyje įsikūrusių germanų įtaka ir net jų valdžia baltų krašte. Tačiau naujausieji tyrinėjimai parodė, kad baltų krašte į rytus nuo Pasargės nerasta nei vieno germaniško kapo. Tiek Prūsuose, tiek ir M. Lietuvoje vyrauja savarankiška vietinė kultūra. Viena iš svarbiausiųjų priežasčių, paskatinusių kultūros pakilimą, buvo Romos Imperijos kultūra, kuri pirmaisiais amžiais po Kr. buvo pasiekusi aukščiausią savo klestėjimo laipsnį. Romos Imperijos šiaurėje išaugo gana didelė pramonė ir prekybiniai santykiai užsimezgė net su baltų kraštais. Prekyba gintaru ėmė vaidinti didelį vaidmenį.

Šio laikotarpio M. Lietuvos medžiaginei kultūrai pažinti turime daugybę radinių, surastų kapinynuose. Iš dviejų pirmųjų pokristinių amžių, palyginti, turime dar gana maža medžiagos, bet nuo III amžiaus susiduriame su dideliu kiekiu įvairios formos ir tipų radinių. Žalvarinių antkaklių, antkrūtininių papuošalų, segių, apyrankių, smeigtukų ir kitų dirbinių formos labai įvairios, stilingos, ornamentai gražūs ir didelė jų dalis pagaminta įgudusių vietinių amatininkų, turėjusių didelį techninį patyrimą ir gerą skonį. Atsiranda visa eilė papuošalų, būdingų tik M. Lietuvai: antkaklių kūginiais galais, antkrūtininių grandinių (pav. 3: e), laiptelinių segių (pav. 3: f), buoželinių smeigtukų (pav. 3: b) ir t.t. Ypačiai charakteringa šiai sričiai kapuose randamos kepurėlės, padarytos iš vilnonės medžiagos ir papuoštos žalvarinėmis išgaubtomis plokštelėmis bei įvijomis. Pagaliau maži moliniai puodukai (pav. 3: g, h) papildo savitos M. Lietuvos kultūros inventorių. Proistorinių šio laikotarpio paminklų Klaipėdos, Šilutės, Pakalnės, Tilžės, Ragainės ir Pilkalnio aps. surasta maždaug 50 vietų. Tatai rodo, kad tuo metu kraštas buvo gana tankiai gyvenamas. Tik iš paties Nemuno žemupio ir Pakalnės aps. maža teturime radinių.

Senojo geležies amžiaus sodybų dar neaptikta, todėl nežinome, kokie yra buvę gyvenamųjų bei kitų trobesių tipai. Žemės ir gyvulių ūkis buvo viena iš svarbiausių ūkio šakų. Be kviečių, miežių, avižų, jau buvo sėjami ir rugiai. Javai pjaunami dalgiais ir pjautuvais. Pamažu išplinta ir amatai. Apie prekybinius santykius su kitais kraštais daug pasako įvežtiniai dirbiniai. Tokių santykių būta ne tik su kaimyniniais (Semba, Pavysliu, Estija), bet ir su tolimais kitų kultūros sričių kraštais, net su Romos Imperijos provincijomis. Romos pinigų kapuose, lobiuose ir atskirai M. Lietuvoje surasta daugiau kaip 30 vietų. Be to, iš Romos Imperijos provincijų dar pateko segių, stiklinių ir emalinių karolių. Prekyboje, kaip matyti iš rašto šaltinių (Plinijus Senasis, Tacitus), gintaras turėjo labai didelės reikšmės.

Dvasiniam gyvenimui pažinti daug medžiagos suteikia gausūs kapinynai. Mirusieji laidojami nedeginti plokštiniuose kapuose, dažnai akmenų vainikų viduryje, skobtiniuose karstuose (pav. 3: a I). Tik *Urbiškiuose* (Šilutės aps.) buvo aptiktas vienas pilkapis. Turtingiausi kapai yra buvę moterų; čia mes randame nepaprastai daug įvairiausių papuošalų. Vyrų kapuose papuošalų mažiau, bet čia aptinkame ietigalių, kirvių, skydų liekanų, pentinų, pjautuvų bei dalgių, galąstuvėlių ir t.t. Arkliai mirusiųjų kulte taip pat vaidino nemažą vaidmenį. Kapuose aptinkame palaidotų arklių, dažnai toje pačioje duobėje su žmogumi.

Kuriai gi etninei grupei priskirtina šioji kultūra? Jei nustatant

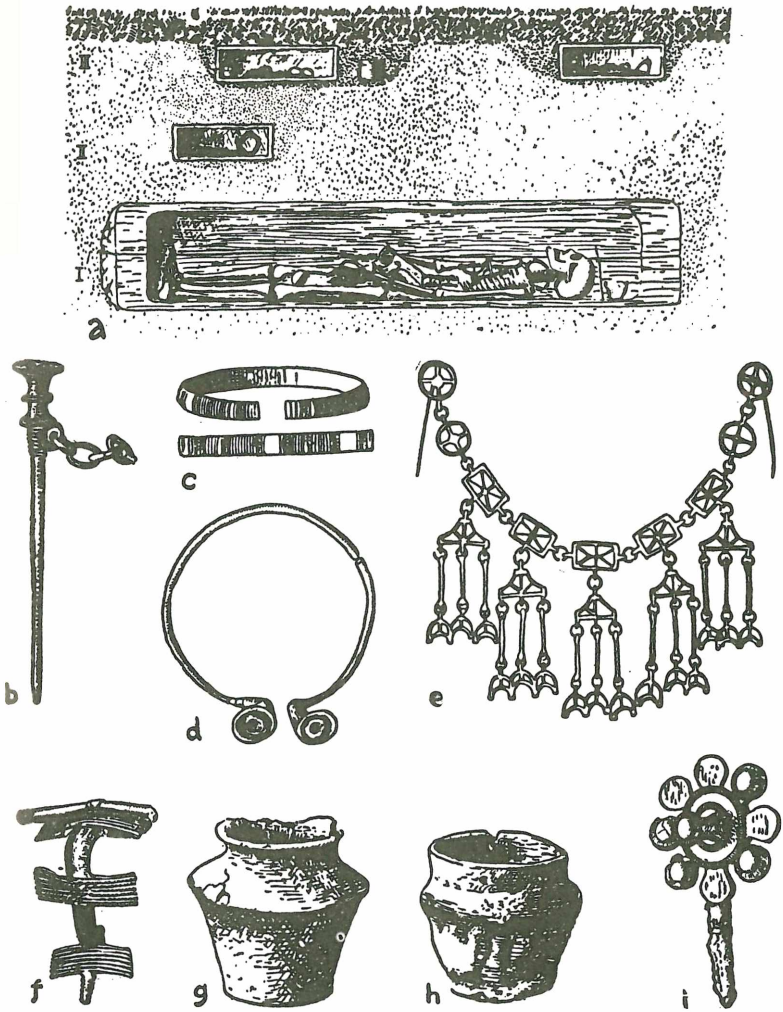

3 pav. Senojo geležies amž. radiniai

kultūros tolydumą prieškristiniame geležies amžiuje dėl mažo radinių skaičiaus susiduriama su tam tikrais sunkumais, tai nuo pirmųjų pokristinių amžių iki istorinių laikų pradžios, kada jau turime žinių apie M. Lietuvos gyventojų tautybę, kultūros raidoje nepastebime jokio nutrūkimo ar kokio nors staigaus šuolio. Iš turimos proistorinės medžiagos matyti, kad senojo geležies amžiaus žmonių gyvenimas, sukurtas ant ankstyvesnių laikų pagrindo, pamažu kitėdamas, kaskart

įgauna vis naujų formų ir normaliai vystosi tolyn. Tai rodo, kad šio krašto gyventojai nekito, kad kitos kilmės tautos šia nebuvo įsikūrusios. Apie tokį gyventojų pastovumą kalba ne tik medžiaginės kultūros raida, bet taip pat ir laidosena. M. Lietuvoje mes turime visą eilę kapinynų, kur žmonės be jokios perstogės buvo laidojami nuo pirmųjų amžių po Kristaus iki pat Ordino laikų. Čia tepriminsime vieną labai būdingą kapinyną, tyrinėtą *Plūciuose*, Klaipėdos aps. Šis kapinynas, apimąs apie 10 margų žemės plotą, buvo be pertraukos naudojamas per visą geležies amžių iki istorinių laikų pradžios. Seniausieji kapai plokštiniai, kur mirusieji laidojami maždaug 1 m gilumo duobėje, skobtiniuose karstuose, apdėtuose akmenų vainiku. Kapai pasižymi dideliu įkapių (priedų) skaičiumi. Čia randama ir romėniškų pinigų, sudėtų iš beržo tošies padarytose dėžutėse. Ta pati laidosena išlieka ir vėlyvesniais laikais, tik IX amž. mirusieji pradedami deginti. Tie degintiniai kapai dažnai aptinkami senesniųjų nedegintinių kapų viršuje. Daugeliu atvejų sudegintų žmonių likučiai išsklaidomi didesniame plote, o įkapės sudedamos krūvelėmis.

Toks pat kapinynas, kaip pamatysime, tyrinėtas ir *Linkūnuose*, Pakalnės aps. Ir jame tiek laidosena, tiek medžiaginė kultūra nenutrūkstamai gali būti puikiausiai sekama. Tat rodo, kad čia visą laiką tebegyveno tos pačios kilmės žmonės. M. Lietuva kultūriškai užima lyg vidurį tarp vakarinių ir rytinių baltų, tačiau *su vyraujančiu rytinių baltų kultūros atspalviu*. Ta pati kultūra paplitusi ne tik Klaipėdos krašte, bet taip pat kairiojo Nemuno srityje (tik Įsruties srityje jaučiama didesnė Sembos įtaka), pietų vakariniame Kurše Latvijoje ir vakarinėje Lietuvoje. Vidurinės Lietuvos kultūrą taip pat sieja eilė bendrų bruožų, nors skirtumai taip pat yra gana ryškūs.

8. *Viduriniame geležies amžiuje* (400 —800 m.), kaip žinoma iš proistorinių duomenų ir rašto šaltinių, vidurinėje, pietinėje ir vakarinėje Europoje vyksta didysis tautų kraustymasis. Didelėje Europos dalyje tautų gyvenimas virte virė, buvo neramus, tautos kėlėsi iš vienos vietos į kitą, kariavo. Romos Imperija, kuri pirmaisiais amžiais po Kr. savo ribas buvo išplėtusi net iki Europos vidurio, dabar sugniužta. Anksčiau buvę gana gyvi baltų prekybiniai santykiai su Romos Imperijos provincijomis ir kitais kraštais tokiame dideliame sąmyšyje susilpnėja ir pagaliau visai nutrūksta. Šie visi neramumai, kad ir tiesioginiai nėra palietę M. Lietuvos, tačiau yra turėję didelės įtakos tolimesnei kultūros raidai. Kultūra, negaudama naujų paskatų, ėmė kiek stingti, tačiau, turėdama tvirtus pagrindus iš senojo geležies amžiaus, nenustoja gyvybingo kūrybingumo. Krašte išsivysto turtinga ir

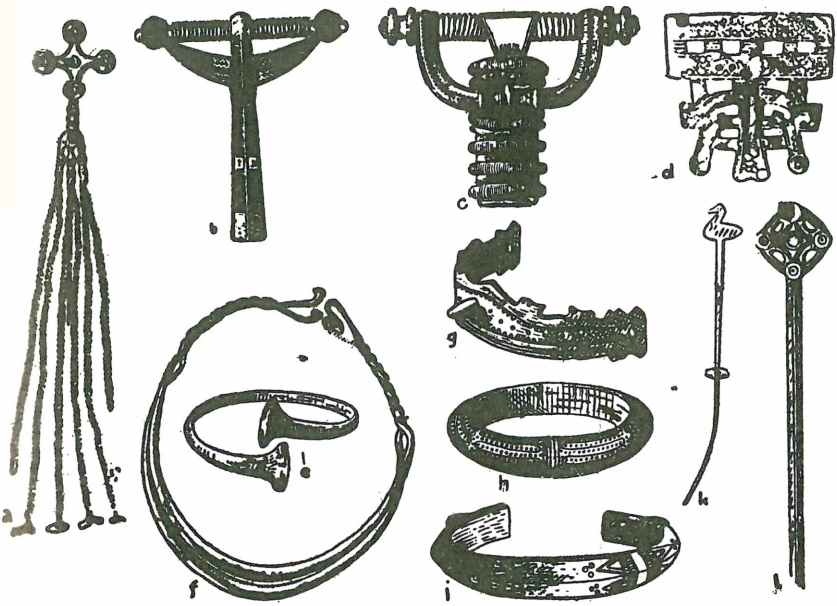

4 pav. Naujojo geležies amžiaus radiniai

savarankiška kultūra. Mažoji Lietuva tampa svarbiu kultūros centru ir daro įtakos gretiminėms rytinių baltų sritims.

Medžiaginė kultūra be jokio nutrūkimo vystosi toliau iš paveldėtųjų formų ir atsiranda daug naujų elementų. Medžiaginės kepurėlės, kurios buvo labai mėgiamos senajame geležies amžiuje, ir toliau tebevartojamos (Vėžaičiai, Greižėnai, Tilžė-Spitrė, Linkūnai), tik kitaip papuošiamos žalvarinėmis bei sidabrinėmis skardelėmis, kabučiais, žalvariniais lankeliais, gintariniais karoliais. Iš kitų papuošalų pažymėtina: dėželinės antkaklės, žieduotosios segės, ilgakojės segės, iš kurių vėliau išsivystė plokščios segės ilga gyvuline kojele, pelėdinės segės, laiptelinės segės, smeigtukai trikampe skylėta galvute, storagalės apyrankės, įmoviniai kirviai, maži moliniai puodukai ir t.t.

Laidosena taip pat nepasikeitusi: mirusieji tebelaidojami maždaug 1 m gilumo duobėse nedeginti skobtiniuose karstuose, kapai, kaip ir seniau, apdedami akmenimis. Moterų kapai, kaip ir anksčiau, gausūs papuošalais, vyrų — ginklais. Be to, į kapus dar būdavo dedami geriamieji ragai, padaryti iš gyvulio rago, kurių briaunos apkaustomos žalvariu bei sidabru (Rubokai, Vėžaičiai).

Kaip laidosena, taip ir medžiaginės kultūros raida aiškiai liudija, kad Mažojoje Lietuvoje neįvyko jokių permainų, ir beveik tame pačiame plote tebegyveno, kaip ir anksčiau, tos pat kilmės žmonės.

9. *Naujasis geležies amžius* (800—1200 m.) — paskutinysis proistorinės kultūros raidos laikotarpis. Klaipėdos krašte ir Nemuno žemupyje susiduriame su viena iš turtingiausių ir kūrybingiausių kultūrų visame baltų gyvenamame krašte. Šios srities kultūrai kilti, be abejo, yra padėjusi puiki geografinė padėtis ir pagyvėjusi prekyba su Skandinavijos vikingais, Estija ir net Suomija. Kapinynai pasižymi ypatingu radinių gausumu. Medžiaginė kultūra nepaprastai gražiai išsivysčiusi. Papuošalų formos labai įvairios, sunkios ir masyvios, puiki darbo technika, ornamentai gražūs. Be anksčiau aptinkamų geometrinių raštų motyvų, ypačiai įsigali pintinis raštas. Ornamentai komponuojami juostomis ir grupėmis. Apyrankių ir segių galai gražinami stilizuotomis gyvulių galvutėmis. Daugumas dirbinių pagaminti vietinių amatininkų. Aptinkama ir įvežtinių: stiklinių karolių, šiaip kai kurių papuošalų, ypačiai vikinginių kalavijų ir ietigalių. Iš pat pradžių vyrauja kiek pakitusios ankstyvesnių laikų papuošalų formos: dideli kryžiniai smeigtai (pav. 4: a), masyvios žieduotosios segės (pav. 4: c), lankinės laiptelinės segės, ilgakojės segės gyvuline kojele (pav. 4: b). Vėliau, iš dalies vikingų kultūros įtakoje, atsiranda ir naujų dirbinių tipų: įvairių pasaginių ir apskritinių segių, apyrankių galviniais galais (pav. 4: i), grynai baltiško tipo masyvių antkrūtininių grandinių ir t.t. Kai kurie papuošalai yra nepaprastai masyvūs ir dideli: vytinės antkaklės net keliolikos apvijų, iki 0,5 m ilgio smeigtai pasidabruota galvute ir kt.

Šio laikotarpio kapinynų M. Lietuvoje turime labai daug. Laidosena ir toliau lieka maždaug ta pati: beveik iki XII amžiaus pradžios mirusieji laidojami nedeginti duobėse, dažniausia, skobtiniuose karstuose. Tačiau nuo IX amž. (iš dalies X amž.) mirusieji pradedami deginti ir tuose pačiuose kapinynuose ilgą laiką susiduriama su mišrios laidosenos kapais, kol pagaliau nuo XII amžiaus visur įsigali kūnų deginimo paprotys. Mirusiųjų deginimo paprotys sietinas ne su kokiomis nors etninėmis permainomis, bet su tam tikru pakitėjimu žmonių pažiūrose mirusiųjų kulte. Į kapus, kaip ir anksčiau, dedama nepaprastai daug įvairiausių įkapių: papuošalų, ginklų, geriamųjų ragų ir šiaip kitų gyvenime vartotų daiktų. Kai kur į kapus būdavo dedama visai mažyčių, kartais tik 2 cm dydžio molinių puodukų, miniatiūrinių geležinių kirvukų, pjautuvų, skiltuvų, pasaginių segių, sagčių, kabučių ir t.t. Tai lyg simbolinės įkapės.

Ne tik medžiaginės kultūros paminklai, bet taip pat ir laidosena vėl ryškiai kalba apie tolydumą. Kai kuriuose kapinynuose mirusieji laidojami be jokios pertraukos daugelį šimtų metų. Ta proga tenka priminti vieną iš turtingiausių M. Lietuvos kapinynų, tyrinėtą *Linkūnuose,* Pakalnės aps. Čia bent kelių aukštų kapinyne (pav. 3: a) per

kokį tūkstantį metų buvo laidojami tos pačios kilmės žmonės. Apatiniuose sluoksniuose susiduriame su senojo ir vidurinio geležies amžiaus nedegintiniais kapais. Nuo IX amžiaus mirusieji pradedami deginti, sudegintų žmonių kaulai būdavo švariai išrenkami, įvyniojami į vilnonį audinį ir įdedami mažon medinėn dėžutėn, tarytum į miniatiūrinį karstą. Įkapių, palyginti, dar maža. X—XIII amž. deginti-niuose kapuose įkapių skaičius nepaprastai didelis. Dažnai viename kape randama net keleta svarų žalvarinių papuošalų ir ginklų. Kai kuriuose vyrų kapuose aptinkama net iki 6 kalavijų, per 10 ietigalių, žąslų, balno kilpų ir kt. Moterų kapai, galima sakyti, perpildyti įvairiausių įkapių. Čia mes randame masyvių apyrankių, žiedų, sunkių antkrūtininių grandinių, įvairių kabučių, smeigtų plaukams bei drabužiams, molinių ir smiltakmeninių verpsčių, miniatiūrinių įrankių juostoms austi, geležinių peiliukų, ir t.t. Žodžiu, tie kapai mums parodo įvairią, gražią ir turtingą M. Lietuvos kultūrą, jie leidžia mums stebėti nenutrūkstamą kultūros raidą per visą geležies amžių.

M. Lietuvos kultūros ūgį pagyvino prekybiniai santykiai su Skandinavijos vikingais. Iš jų būdavo gaunami kalavijai, ietigalių dalys ir eilė papuošalų. Gyviausi santykiai yra buvę antrojoje X amž. pusėje ir XI amžiuje. Prekybiniams reikalavimams tenkinti vietoje pinigų kaip vertės matas buvo vartojamas sidabras, kuris būdavo, dažniausia, sulydinamas lazdutėmis. Sidabrui sverti vartotos mažos svarstyklės, kurių M. Lietuvoje lig šiol surasta per dešimt. Gintaras ir žvėrių kailiai prekyboje taip pat vaidino nemažą vaidmenį.

Apie 1200 m. prasideda istoriniai laikai. Vokiečių ordinas, pavergęs Prūsus, įkelia koją ir į M. Lietuvą. Gyventojai kalaviju verčiami krikštytis, bet krikščionybės įvedimas eina labai lėtu tempu. Senosios pagoniškosios tradicijos ir toliau tęsiasi. Tat ypačiai matyti laidosenoje. Nors bažnyčia draudė mirusiuosius deginti ir laidoti juos su papuošalais, ginklais bei kitais kapų priedais, tačiau gyventojai dar ilgai laikėsi savo senosios religijos ir laidojimo papročių. Neringoje ir kitur net iki XVI amžiaus mirusieji dažnai tebebuvo laidojami pagal senuosius papročius. Į kapus ir toliau tebededami įvairūs papuošalai, kovos kirviai ir ietigaliai. To meto medžiaginę kultūrą taip pat galima susieti su ankstyvesniąja.

Iš šios apžvalgos matome, kad naujojo akmens amžiaus pabaigoje M. Lietuvoje jau apsigyveno prabaltai. Žalvario amžiuje čia mes susiduriame su baltais. Nuo senojo geležies amžiaus iki istorinių laikų šitame krašte galime visai aiškiai stebėti tolimesnę nenutrūkstamą baltų kultūros raidą. Šio ilgo laikotarpio metu M. Lietuvoje tebegyveno tos pačios kilmės žmonės, kuriuos aptinkame istorinių laikų pradžioje.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 E. Hollack, *Vorgeschichtliche Übersichtskarte von Ostpreussen und Erläuterungen dazu,* Berlin, Glogau, 1908.
2 C. Engel, *Die Kultur des Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit,* Memel, 1931.
3 J. Hoffmann, *Die spätheidnische Kultur der Memellandes, 10.—12. Jahrhundert n. d. Zw.,* Königsberg und Berlin, 1941.
4 Plačiau apie patį ankstyvąjį laikotarpį: J. Puzinas, „Ledynai ir pirmųjų žmonių pasirodymas Lietuvoje". *Tėvynės Šešėlyje,* 1, 1947, p. 18—23.
5 C. C. Weber, *Vegetation und Entstehung der Augstumaller Hochmoores,* Berlin, 1902; H. Gross, „Überblick über die Klimaentwicklung Ostpreussens seit Eiszeit", *Alt-Preussen,* 3: 3, 1938, p. 79—82.
6 H. Gross, „Auf die ältesten Spuren der Menschen in Altpreussen." *Prussia,* 32: 1, 1938, p. 118—120, pav. 15.
7 H. Gross, l. c., p. 109—111, pav. 13c.
8 H. Gross, l. c., p. 96—102, pav. 7.
9 H. Gross, „Die Rentierjäger-Lanzenzpitze von Drusken (Kr. Ebenrode)." *Prussia,* 35, 1943, p. 5—12, pav. 1.
10 H. Gross, „Auf die ältesten Spuren . . .", l. c., p. 111—112, pav. 13a.
11 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg i. Pr., 1929, p. 4, pav. 1a.
12 C. Engel, „Zur Vorgeschichte der Kurische Nehrung". *Mannus, Erg.* Bd. 8, pav. 1.
13 H. Gross, „Auf die ältesten Spuren . . .", l. c., p. 102—105, pav. 9.
14 H. Gross, „Drei bemerkenswerte steinzeitliche Moorfunde aus dem Kreise Ebenrode, Ostpr." *Alt-Preussen,* 5—3, 1940, p. 37.
15 H. Gross, „Die Bedeutung der Renntierjäger-Fundes von Bachmann, Kr. Memel". *Alt-Preussen,* 4—3, 1939, p. 65—67.
16 H. Gross, „Die Renntierjäger-Lanzenspitze von Drusken (Kr. Ebenrode)". *Prussia,* 35, 1943.
17 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* pav. 5—d.
18 H. Gross, „Auf den Spuren der Steinzeitjäger vor 8000 bis 20.000 Jahren in Ostpreussen". *Alt-Preussen,* 2:4, 1937, p. 154—155, pav. 5:b—c.
19 H. Gross, „Die Renntierjägerkulturen Ostpreussens". *Praehistorische Zeitschrift,* XXX, 1939/40, pav. 8d.
20 L. Kilian, „Neuere Funde ältester Irdenware aus Ostpreussens". *Alt-Preussen,* 3: 3, 1938, p. 89, pav. 7: a—d.
21 W. Gaerte, „Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens." [*Sonderschriften der Altertumsgesellschaft Prussia,* hrsg. von W. Gaerte, A. M.], Königsberg i. Pr., 1927.
22 Įdėta išleistas žodis „ugrų".
23 Rankraštyje buvo pabraukta, nors „Aiduose" surinkta paprastai.
24 Spausdinant iškritusi sakinio dalis, dabar sugrąžinta pagal rankraštį (p. 21): „mainais . . . gintarą,".

* * *

Šis straipsnis buvo užsakytas Maž. Lietuvos reikalams skirtam „Aidų" numeriui. Sumanymas iškilo dar 1946—47 m. žiemą po vieno Lietuvių vienybės sąjūdžio vadovybės posėdžio, kai Nürtingene susirinko: dr. Grigas Valančius (1906—1978), bebaigiąs ruošti ar jau pradėjęs spausdinti *Lietuva ir Karaliaučiaus kraštas* (1947), doc., dr. Ad. Šapoka (1906—1961), prof. dr. Z. Ivinskis (1908—1971) ir dar keli, nes buvo gyvai juntamas reikalas mūsų skaitančiajai visuomenei ir mokyklai pateikti daugiau žinių apie Maž. Lietuvą ir jos lietuviškumą. Ir tada buvo platokai aptarta toks atskiras leidinys maždaug 200—300 p., o negalint gauti jam iš amerikiečių ar prancūzų karinės valdžios leidimo bei popieriaus, bandyti išleisti nors atskirą ir padidintą „Aidų" numerį ar prie jo kokį priedą. Tuomet buvo numatyta ir kas reikia kviesti tuos straipsnius parašyti: prof. dr. J. Puzinas — proistorei, prof. dr. P. Jonikas — kalbai, prof. dr. J. Balys — tautosakai, inž. J. Gimbutas — statybai ir t.t.; tam leidiniui medžiagą telkia dr. Z. Ivinskis, kuris tuo metu rinko jau medžiagą Lietuvos sienų klausimams ir buvo vienas iš VLIKo sienų komisijos vadovų.

Bet reikalui nusitęsus, jau Pfulingene, viename pasitarime pas prof. J. Brazaitį (1903—1974), kur dar buvo VLIKo pirm. prel. M. Krupavičius (1885—1970), Viktoras Gailius (1893—1956), Vyt. Vaitiekūnas, J. Pažemėnas, Jul. Būtėnas (1915—1951), dr. Z. Ivinskis ir dar kas nors VLIKo narių bei Maž. Lietuvos veikėjų (Erdm. Simonaitis?) aiškėjo, kad neįmanoma greitu metu surinkti leidiniui gerai paruoštų ir stambesnių darbų, o antra — tuo metu buvo labai sunku gauti ir popieriaus. Tuomet ir buvo pavesta dr. Z. Ivinskiui susitarti su *Aidais,* kurie sutiko ir 1948 pasirodė 18 nr. skirtas Maž. Lietuvai.

Dabar straipsnis perspausdinamas iš „Aidų", 1948, p. 340—346; pasirašytas — *J. Puzinas.* Yra išlikęs J. Puzino paties plunksna rašytas pirminis rankraštis: pusiau perpjauto lapo 35 p., kur p. 3—7 turi dar antrinę ir ankstyvesnę numeraciją (p. 11—15), kuri vėliau nubraukta, todėl galima prileisti, kad buvo pradėtas ruošti žymiai platesnės apimties darbas, bet vėliau susispausta, matyti, pagal „Aidų" pageidavimus. Patikrinus jo paruoštas tuo metu Pinneberge proistorinių kursų paskaitas, jos rašytos visai skirtingame popieryje, taigi šie lapeliai nėra iš jų išimti. Ir kad vėliau buvo pradėta spaustis, patvirtina ir kiti požymiai: nuo 15 p. nebejrašo jau jokios literatūros nuorodų. Žinant autoriaus tikslumą bei atsakomingumą, toks nuorodų dingimas aiškiai liudija, kad buvo taikstytas kokiam pageidavimui.

Pirminė straipsnio antraštė buvo: „Mažosios Lietuvos kultūros bruožai proistorėje", po kurios — *J. Puzinas,* be jokio titulo. Palyginus rankraštį, kuris šiaip turi mažai ir tik smulkių pataisų, paprastai lietusių stilių, su spausdintuoju, turi šiek tiek ir skirtybių. Iš jų svarbesnės būtų:

a. svetimosios pavardės (Hollack, Engel ir Hoffmann) išspausdintos su apostrafiniu kableliu ir pridėtos lietuviškos galūnės (p. 340: 1), kai rankraštyje buvo tiesiog su lietuviškomis galūnėmis, o skliaustuose, prie literatūros, kaip pats autorius pasirašęs; taip dabar ir perspausdinama;

b. spausdinant praleista literatūra, dabar sugrąžinta ir sužymėta straipsnio gale; nuorodos — 4—21;

c. praleisti žodžiai ir sakinio dalis, dabar sugrąžinti; žr. išnašas 22 ir 24.

Antroje straipsnio dalyje, net ir nurodant aiškiai radinius, duodant jų nuotraukas, nėra įrašytų šaltinių. Juos bandžiau atsekti ir čia surašyti, pasinaudojant kai kuriomis knygomis ir jo paskaitų šaltinių nuorodomis, nes jos su straipsniu veik to paties meto.

Labai aiškiai matyti, kad iš W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens* 1929, yra paimta, atrodo, perpieštų (tada perfotografuoti dėl medžiagos stokos nevisada pavykdavo), daugiausia iliustracijų.

Taip „Aidų" 343 p.:

pav. 2: 1 yra iš Tilžės (Abb. 45: 1);

pav. 2: 2 iš Šilinės (Sodėnų, dabar Pagėgių, Schillinen, Kr. Tilsit; Abb. 45: e);

pav. 2: 3 laikyčiau rastu Rambyne (Abb. 64: f);

pav. 2: 4 tai Šernų statulėlė, kuri daug kur iš A. Bezzenbergerio ir F. E. Peiserio darbo pakartota, taip ir Gaerte (Abb. 50: c);

pav. 2: 5 laikyčiau rastu Grebieten, Fischhauseno aps. (Abb. 73: 2);

pav. 2: 6, 7 iš Šlažių, Šilutės aps. (Abb. 49: c, d);

pav. 2: 8 šis Mišeikių kapas labai daug kur spausdintas (Abb. 91: a), 344 p.;

pav. 3: a Linkūnų kapas, po 1931 ne vienur spausdintas paties C. Engel darbuose ir pakartotas kitų, nežinia iš kurio leidinio persipieštas;

pav. 3: b Barzdūnų (Abb. 171: h);

pav. 3: c neaišku iš kur paimta;

pav. 3: d iš Šlažių, dažnai spausdinta, paimant iš A. Bezzenbergerio darbo, dabar bus iš Gaerte (Abb. 142: b);

pav. 3: e Labatikiuose, prie Priekulės, rastas krūtinės papuošalas (Abb. 183: a);

pav. 3: f Pleškučiuose, prie Priekulės, rasta laiptelinė segė (Abb. 167: h);

pav. 3: g, h Aukštakiemio, arba Plūcių, maži puodukai, daug kartų iš O. Tischlerio kasinėjimų perspausdinami (Abb. 131: a, b, Oberhof, Memelgebiet);

pav. 3: i smeigtukas taip pat iš Aukštakiemio (Abb. 170: d); ir 345 p.;

pav. 4: a antkrūtininė grandinėlė iš Andulių, tarp Kretingalės ir Kretingos, daug kartų įvairiuose darbuose spausdinta (Abb. 257: c);

pav. 4: d segė iš Lasitų (?), kuri čia perspausdinta apversta (!); (Abb. 216, iš Leisten-Jakob, Memelgebiet);

pav. 4: f Greižėnai, Greižionys (Greyszönen) antkaklė, kuri čia vėl apversta (Abb. 234), o jos viduje — neatsekta iš kur;

pav. 4: g pentinas iš Aukštakiemio, arba Plūcių (Oberhof, Abb. 277: d);

pav. 4: i apyrankė iš to paties Aukštakiemio (Abb. 208: f).

Kitų pav. nepavyko atsekti, nes nebuvo galima pasinaudoti C. Engelio ir E. Šturmo darbais. Iš kur paimtas gintare vabzdys, kurį daug kur galima užtikti, — neatsekiau.

Rankraštyje visur nuosekliai rašyta: *pjauti, pjūvis, . . .*, taip buvo „Aiduose", taip ir dabar. Taip pat buvo rašoma: *ietigalis, iešmas, . . .*, bet „Aiduose" — *jietigalis, jiešmas, . . .*, nes tuo metu taip visur jau buvo spausdinama; dabar tas pridėtinis *j* vėl numestas. Rankraštyje — *sluogsnis*, taip ir šis žodis išspausdintas, bet dabar teko ištaisyti į *sluoksnis;* buvo *mamutas*, bet išsp. — *mamantas*, dabar vėl — *mamutas*, nes taip vėl rašomas, *pasaulėžiūra* — išsp. *pasauliožiūra*, sugrąžinta — *pasaulėžiūra*. Visur rašyta ir spausdinta *Kuršių Neringa*, dabar ištaisyta į *Kuršių nerija*, kaip kalbininkų jau siūloma ir rašoma šalia *Nerija*, arba *Užmaris*.

SŪDUVIŲ PROBLEMA

Sūduviai — ryčiausia ir skaičiumi gausiausia baltų kiltis, daugumo kalbininkų ir istorikų priskiriama prūsų giminei. Jie buvo beveik visai išnaikinti XIII a. gale Volinijos-Haličo kunigaikščių, mozūrų ir Vokiečių ordino. Istorija maža tėra palikusi apie juos žinių, todėl daugybė klausimų tebelaukia objektyvaus mokslininkų žodžio. Kadangi sūduviai istoriniuose rusų, lenkų, vokiečių ordino ir kituose šaltiniuose vadinami įvairiais vardais, vėlyvesnioje istoriografijoje atsirado apie juos įvairiai nuspalvintų sampratų, prielaidų bei spėliojimų, labai dažnai supainiotų ir klaidinančių. Tik XIX a. pasirodė darbų, kur moksliškai imta nagrinėti įvairias sūduvių praeities problemas.

Kokiais gi tat vardais sutinkami sūduviai rašto šaltiniuose?

Sūduva — sūduviai

Pirmą kartą sūduvius (sūdynus) pamini I—II a. po Kr. graikų geografas, astronomas ir matematikas Klaudijus Ptolemėjas (Claudius Ptolemaios). Jis savo didžiuliame veikale „Geografija" (III, 5) rašo: „O Sarmatiją užima labai daugelis tautų . . . Mažesnės tautos gyvena Sarmatijoje palei Vyslos upę (Ouistoúlos potamós); po venetų (ounédoi) gotai (Gythones), toliau suomiai (Finnoi); toliau sulonai (Sulones) . . ., po venetų vėl *galindai* ir *sūduviai* (Galindai kaì Soudinoi) ir stavanai (Stouanoi) iki alaunų". Čia Sarmatija Ptolemėjas vadina dideles Europos sritis į rytus nuo Vyslos. Venetai yra buvę kuri nors slavų kiltis, bet ji žemėlapyje klaidingai lokalizuojama išilgai Baltijos pajūrio nuo Vyslos žiočių į rytus palei jo vadinamą Venetų įlanką. Į pietus nuo gotų klaidingai lokalizuojami ir suomiai. Galindai su sūduviais žemėlapyje parodomi gana tiksliai. Kiti šiaurinėje dalyje suminėti tautovardžiai ir vietovardžiai sunkiai beišaiškinami. Iš upių tik Vysla nekelia jokių abejonių, bet kitos toliau į rytus nuo Vyslos paminėtos upės, įtekančios į Baltiją (Chrónos, Roúdon, Toúrountes, Chérsunos), sunkiau tepatikrinamos. Ar Ptolemėjo čia turėta galvoje Prieglius, Nemunas (ar Rusnė), Venta ir Dauguva — palieka mįslė.[1] Po to sūduvių vardas išnyksta istoriniuose šaltiniuose ir tik XIII a. pradžioje vėl jis iškyla, pvz. Danijos karalių Valdemaro II ir Kristupo I įsakymu

mokesčių reikalui sudarytuose kaimų ir žemės valdytojų sąrašuose, vad. Liber Census Daniae, 1231 m. data minima Sūduva (Zudua): „Galindo, Syllonis in *Zudua*, Littonia".[2] Ypačiai Vokiečių ordino kronikininkas Petras Dusburgietis savo Prūsų žemės kronikoje (Chronicon terrae Prussiae), rašytoje Karaliaučiuje 1326 m., plateliau sustoja ties Sūduvos nukariavimu 1277—1283 m. Tą paskutinį Ordino nukariautą kraštą, kuris išsiskyręs iš kitų Prūsų sričių didžiule karine jėga, Petras Dusburgietis vadina *Sudowia, Sudowen, Sudawin,* o jos gyventojus — *Sudowite*.[3] Jis, kalbėdamas apie prūsų, sūduvių ir lietuvių kariuomenės įsiveržimą į Sembą, sūduvius iškelia kaip lygius žygio dalyvius.[4] Vytautas Didysis 1420 m. kovo 11 d. laiške imperatoriui Zigmantui sūduvius vadina trumpiniu *sūdų* vardu ir nurodo juos gyvenus tarp Lietuvos ir Prūsų: „terra *Sudorum* seu *Gettarum,* que mediat inter terram Lythwaniam et Prussiam".[5] 1421 m. imperatoriaus Zigmanto laiške didžiajam Ordino magistrui Sūduva sutapatinama su Jotva: „terra Sudorum et Iacuitarum, quod idem est." 1283 m. Vokiečių ordinas galutinai užėmė vakarinę Sūduvos dalį. Daugumas jų vadų žuvo kovose, dalinis sūduvių kunigaikštis Skurda su savo žmonėmis pabėgo į Lietuvą, o kunigaikštis Gedetas, sritinis kunigaikštis Skomantas, Kantigirdas pasidavė Ordinui. Sūduvių likučiai buvo perkelti į Sembą ir apgyvendinti į vakarus nuo Karaliaučiaus vadinamajame Sūduvių Kampe (vok. Sudauer Winkel), kur jie tebegyveno iki XVI a.[6]

Jotva — jotvingiai

Rusų ir lenkų šaltiniuose sūduviai paprastai vadinami *jotvingiais,* o jų kraštas — *Jotva.* Jotvingių vardas seniausiame senosios Rusijos metraštyje „Povest' vremennych let", surašytame XII a. pradžioje Kijeve vienuolio Nestoro, Laurentijaus metraštyje („Lavrentjevskij spisok"), sukompiliuotame 1377 m. Suzdalyje vienuolio Laurentijaus ir Ipatijaus metraštyje („Ipatjevskij spisok"), sudarytame XIV—XV a. sąvartoje Ipatijaus vienuolyne prie Kostromos Volinijoje, rašomas labai įvairiai, pvz.: *Jatviagi, Jatviagy, Jatviezie, Jatveze, Jatviazie, Jatviazi, Jatviaz', Iatviazie, Iatviazi, Iatviažin* (jotvingis), zemlia *Iatviaskaja,* na zemliu *Iatviaz'skouju,* na *Iatviaziech* ir t.t. Rusų šaltiniai visai nepažįsta sūduvių vardo, bet savo kaimynus visada vadina jotvingiais.[7] Lenkų šaltiniuose (Mozūrų ir Kujavijos kunigaikščio Konrado dokumentuose, Didžiosios Lenkijos kronikoje „Kronika Wielkopolska", Krokuvos kapitulos, Sędziwojaus, Mažosios Lenkijos, Trzaskio metraščiuose, vėliau J. Dlugošo Lenkijos istorijoje ir kitur) taip pat susiduriama su jotvingių vardu. Ten rašoma lenkiškomis ir sulotynintomis, dažnai labai iškreiptomis, lytimis: *Jaczwyagi, Yaczwagy, Jaczwiagy, Jaczwyangowe,*

Yaczwaigowe, Jadwiagowie, Yaczwyagowye, Jaczvangos, Jaczwanszytas, Jazvuditas, Jazvindite, Iacuizitas, Iaczuizitas, Iazwizite, Jaczwingi (labiausiai Dlugošo vartota lytis) ir pan. 1260 m. Mozūrų kunigaikščio Zemovito sutartyje su Vokiečių ordinu jotvingių žemė vadinama „terrae *Getuinzitarum*", o 1264 m. Jotvos pasidalijimo sutartyje tarp Zemovito, Vokiečių ordino ir Haličo kunigaikščio Danieliaus — „terra *Jatwezenorum*". Ir to meto popiežiaus kurija bei Čekijos Pšemislidų (ypač Otokaro II) raštinė dažniausiai vartoja jotvingių vardą: terra *Jatwesonie, Jentuesones, Jentuosi, Gzetuesia, Gotwesia, Getuesia, Getwezia, Getwesia, Jachwesia* ir t.t.[8]

Jotvingiai, arba sūduviai, būdami rusų ir lenkų kaimynai, jau gana anksti su jais susidūrė. Tie santykiai daugiausia yra buvę karinio pobūdžio. Pačios ankstyviausios žinios apie jotvingius siekia X a. pabaigą. Nestoro metraštyje 983 m. data minimas Kijevo kunigaikščio Vladimiro žygis į Jotvą. Ten rašoma, kad Vladimiras žygiavęs į Jotvą ir nukariavęs jų žemę: „Ide Volodimir na Jatviagy i vzia zemliu ich".[9] Nuo to laiko iki pat XIII a. vidurio vyko atkaklios jotvingių kovos su rusais: 1038 m. jie kovojo su Kijevo didžiuoju kunigaikščiu Jaroslavu Išmintinguoju dešinėje Narevo pusėje, 1102 m. jie kariauja su kunigaikščiu Borisu ir 1112 m. su Volinijos kunigaikščiu Jaroslavu. XII a.

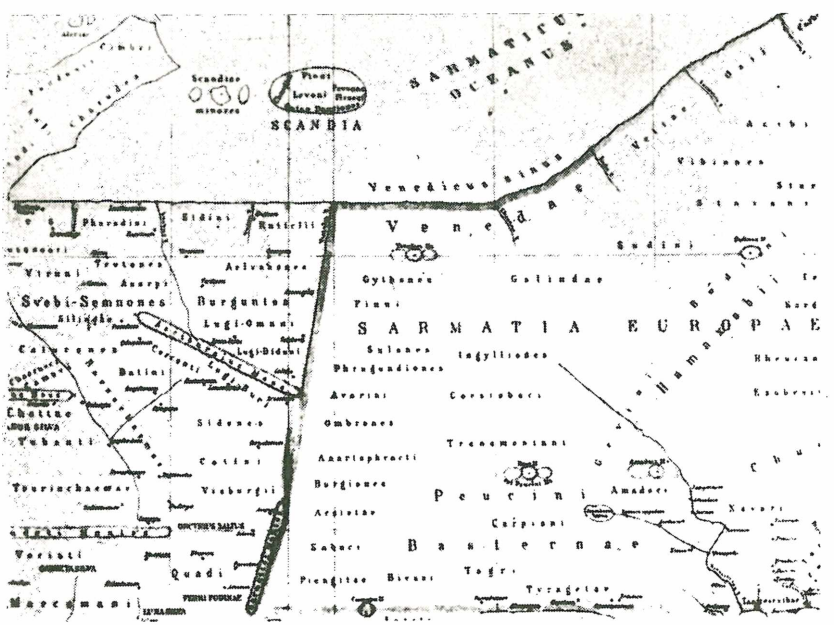

Iškarpa iš Ptolomėjo žemėlapio

pabaigoje su jotvingiais kovėsi Volinijos ir Haličo kunigaikštis Romanas, kuris daug jotvingių išsivedė karo belaisviais. Neliko Romanui skolingi ir jotvingiai, puldinėdami jo žemes. Kijevo valstybei susikaldžius ir gerokai nusilpus, nuo XII a. galo jotvingiai tiek ėmė puldinėti rusų žemes, jog jie tapo tikra kaimyninių rusų sričių rykšte. Tik apie XIII a. vidurį Romano sūnui Danieliui sukonsolidavus Haličo-Volinijos valstybę, imtasi energingai gintis nuo jotvingių. Ipatijaus metraštis užrašė, kad 1256 m. Danielius prie sutvirtinto Priviščios kaimo sumušęs jungtines jotvingių pajėgas, čia aptikęs nemaža maisto: tik iš dviejų sodybų prisisotinusi Danieliaus kariuomenė ir jos arkliai, o maisto likučiai buvę sudeginti.[10] A. Salys čia minimą Priviščios kaimą tapatina su dab. lenkų Prawdziska (lietuviškai būtų Prieviškiai), Luko aps., apie 15 km į vakarus nuo Augustavo.[11] Tie jotvingių santykiai su rusais, kaip minėta, yra buvę beveik išimtinai karinio pobūdžio. Kartais jotvingiai prisidėdavo ir prie rusų, jiems kovojant su lenkais. Tik vienu atveju turime žinių, kad būta ir prekybinių santykių su rusais. 1279 m., kai Jotvoje, Lietuvoje ir Lenkijoje siautė badas, jotvingiai kreipėsi į rusus, prašydami atsiųsti javų, už kuriuos žadėjo mokėti jiems vašku, voverų, bebrų ar juodųjų kiaunių kailiais bei sidabru.[12]

Taip pat anksti jotvingiai susidūrė ir su lenkais, ypač mozūrais. Jau XI a. mozūrai buvo pradėję savo ekspansiją į jotvingių žemes, kartais pasiekdami net Gardino ir Valkavisko sritis.[13] Ir jotvingiai neduodavo ramybės savo kaimynams mozūrams. Jie dažnai puldinėdavo Mozūrų sritis už Bugo. Apie tas kovas net ir paskutiniuoju laiku mozūrų liaudyje yra išlikusių padavimų, o piliakalniai dažnai vadinami „okopy jadźwińskie".[14]

Palenkė

Patys seniausi lenkų šaltiniai savo šiaurės rytinius kaimynus vadino skirtingu vardu: *Pollexiani,* o kraštą — *Polexa* (Palenkė). XII a. lenkų kronikininkas Vincentas Kadlubekas tą „baisingą ir žiaurią gentį" („gens atrocissima, omnium ferarum immanitate trucelentior") vadina „Pollexiani" ir juos sieja giminystės ryšiais su prūsais: „sunt autem *Pollexiani,* Getharum seu Prussorum genus".[15] Taip pat ir Kujavijos XIII a. dokumentuose bei popiežiaus bulėse, susijusiose su Kujavijos reikalais, jotvingių kraštas vadinams *Polexia.* Pvz. 1253 m. popiežius Inocentas IV savo bule paveda „terra, qua *Polexia* vulgariter apellatur" Kujavijos kunigaikščio globai. Ir 1255 m. Kujavijos kunigaikščio Kazimiero sutartyje su Vokiečių ordinu kalbama apie „terra *Polexia*".[16] Vėliau „Polexia" pavadinimas pateko ir istoriografijon (pvz. Dlugošas, Miechowita, Kromeris ir kt.). Tačiau lenkų šaltiniuose vyrauja iš rusų paimtas jotvingių vardas.

XIII a. Sūduvos ribos ir valsčiai (Iš A. Kaminskio Jaćwiez 1953)

Nemaža smulkmenų sužinome apie jotvingius iš Vincento Kadlubeko. Štai keletas būdingesnių žinių apie jotvingių-lenkų santykius. 1191 ir 1192 m. Kazimieras Teisingasis atlikęs žygį į jotvingių kraštą, išdeginęs jų šventyklas, pilaites, kaimus, trobesius, klėtis su javais; miestų jie neturį. Nusiskundžiama, kad jotvingiai nepaisydavę susitarimų, todėl lenkai vėl turėdavę su jais kovoti. Tas pats Kadlubekas rašo, kad sekančiais metais (1192) jotvingiai vėl buvę užpulti ir priversti prašytis taikos, duoti įkaitų ir pasižadėti mokėti duoklę. Tačiau Kazimierui pasitraukus, jotvingiai nesilaikę susitarimo, samprotaudami, jog esą geriau netekti sūnų gyvybės, negu tėvų laisvės; esą, mūsų sūnų tauri mirtis atgimsianti dar tauresniuose, nes, kaip toliau tęsia Kadlubekas, visuotiniu klaidingu prūsų papročiu, mirusiųjų vėlės vėl apsigyvenančios naujai gimstančiuose, o kitos sužvėrėjančios, prisiimdamos žvėrių kūnus.[17]

Iki pat XIII a. vidurio, kaip minėta, jotvingiai nedavė ramybės savo kaimynams. Todėl lenkai kovai su jais kvietėsi talkon vokiečius. 1237 Mozūrų kunigaikštis Konradas iš Dobrinės perkėlė į Drohičiną vadinamą „Dobrinės brolių" ordiną jotvingių krikštytų. Pagaliau lenkai, rusai ir Vokiečių ordinas ėmė sutartinai kovoti prieš jotvingius-sūduvius. 1253 Kujavijos kunigaikštis jau buvo gavęs iš popiežiaus Inocento IV teisę globoti kaimynines jotvingių sritis, o 1254 m. Volinijos kunigaikštis Danielius, Mozūrų kunigaikštis Zemovitas ir Vokiečių ordino vicemagistras Burchardas von Hornhausenas susistarė pasidalyti Jotvą (terre *Jatwezenorum*): du trečdaliai Jotvos buvo paskirta Vokiečių ordinui (vienas trečdalis lenkams ir rusams).[18] Po dešimties metų (1264) jotvingiai iš lenkų pusės patyrė labai skaudų smūgį. Kaip rašo lenkų metraščiai, tais metais karalius Boleslovas Drovusis beveik visiškai išnaikinęs jotvingius. Kovoje su lenkais žuvęs ir jotvingių vadas kunigaikštis Komotas.[19] Netrukus Jotva-Sūduva imta kolonizuoti ir XIII a. gale ta didžiulė ir karinga vakarinių baltų kiltis buvo palaužta.

Dainava

Lietuvių šaltiniuose sūduviams ar jų daliai pavadinti vartotas *Dainavos* (Deynowe, Dainowe, Denowe) vardas. Pirmą kartą Dainavos žemė „terra *Deynowe* medietatem" paminėta 1253 m., kada Mindaugas pusę to krašto buvo padovanojęs Livonijos ordinui. Antrą kartą Dainava (*Denowe*) minima 1259 m. Mindaugo dokumente, kuris vienų istorikų laikomas Ordino padirbtu, kitų — autentišku.[20] Ten rašoma apie atidavimą Ordinui visos Dainavos, išskyrus kai kuriuos valsčius (terrulae) *Denowe* totam, quam etiam quidam Jetwesen vocant, exceptis quibusdam terrulis, scilicet *Sentane* (— prie Šelmento ežero Rytprūsiuose), *Dernen* (— netoli Margrabavo) et *Cresmen* —

Rudaminos piliakalnis

Skomantų ežero apylinkė, į rytus nuo Luko) et villa *Gubitinen* (— 13 km į pietų rytus nuo šiaurinio Skomanto ežero kranto) dicitur, cum tribus villis in *Welzowe* quas nostro domino reservamus".[21] Dainavos vardas žinomas ir „Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ir Žemaičių Metraščiui". Ten rašoma: „Romanas pagimdė penkis sūnus: vyriausiąjį Norimantą, antrąjį Daumantą, tretjjį Golšą, ketvirtąjį Giedrių ir penktąjį Traidenį. Mirus Romanui, ėmė valdyti jo vyresnysis sūnus Norimantas, jis įsteigė Kernavės miestą ir savo sostinę iš Naugarduko perkėlė į Kernavę . . . Traidenis gyveno pas savo brolį didjjį kunigaikštį Norimantą. Ir sužinojo didysis kunigaikštis Norimantas, kad Dainavos Jotvos girioje (na pušči *Dajnova Jatvež*) gyvena žmonės (mužiki), kurie neturi ant savęs pono. Ir nuvyko pas juos. Ir jie nesipriešindami pasidavė ir nusilenkė. Ir jis paliko jų valdovu, ir atidavė juos valdyti savo broliui Traideniui. Ir didysis kunigaikštis Traidenis surado prie Bebro upės gražų ir gerą kalną, ten pastato miestą ir pavadina jį Raigardu (Rajgorod) ir pasiskelbia didžiuoju Jotvos ir Dainavos (*Jat'vezskim i Dojnovskim*) kunigaikščiu. Ir jam valdant tą sritį buvo didelių kovų su lenkais (Liachi), rusais ir mozūrais, ir visada laimėdavo".[22] Manoma, kad lietuviai vietoj Jotvos vartoję Dainavos vardą. Apie tai remiamasi tuo faktu, kad vienas Zietelos apylinkių (Slanymo aps.) kaimas, minimas ir XVI a., gudų vadinams Jatvieź, o vietos lietuvių — Dainava.[23]

Painiavų narpliojimas

Iš šios apžvalgos matome, kad istorinės žinios apie sūduvius yra labai nuotrupinio pobūdžio, daugiausia jos ribojasi karo žygių paminėjimu, vardai labai supainioti, neturime tikslesnių duomenų nei apie jų kalbą, gyvenamąsias ribas, nei apie jų kultūrą, socialinę bei politinę santvarką ir apie kitus mums rūpimus klausimus. XIII a. gale išnykus sūduviams, istoriografijoje atsirado visokiausių, net labai prieštaraujančių aiškinimų.[24] Tik XIX a. atsirado specialių darbų, nagrinėjančių įvairias sūduvių praeities problemas. Iš tokių darbų ypač išskirtinos dvi disertacijos: E. Henningo ir A. Sjoegreno.[25] Vėliau istorikai ir kalbininkai, tyrinėję Lietuvos, Prūsų, Mozūrų ir Vakarų Rusijos praeitį, savo darbuose taip pat daugiau ar mažiau paliesdavo atskirus sūduvių senovės klausimus. Ilgainiui atsirado eilė rimtų mokslišku studijų apie sūduvius, pvz. J. Sembrzyckio apie šiaurines ir vakarines jotvingių ribas,[26] St. Zajączkowskio,[27] o paskutiniuoju laiku išsami studija A. Kaminskio.[28] Kad ir yra palikę nemaža neišaiškintų klausimų, tačiau paskutiniuoju metu istorikai ir kalbininkai yra išnarplioję gana daug neaiškumų. Daugumas mokslininkų sutinka, kad įvairiais vardais vadinti sūduviai, jotvingiai, dainaviečiai yra ta pati giminė — sūduviai. Galimas dalykas, kad pačioje pradžioje tais skirtingais vardais galėjo būti vadinami tos pačios kilties atskirų sričių gyventojai, pvz. šiaurėje ir vakaruose labiau buvo prigijęs sūduvių vardas, o pietuose — jotvingių ar dainaviečių. Kalbininkai, remdamiesi išlikusiais vietovardžiais bei asmenvardžiais yra nustatę, kad sūduviai buvo prūsams labiausiai gimininga kiltis ir kad jų kalba buvusi prūsų kalbai labai artima tarmė.[29]

Ribos

Gerokai mokslininkų pasistūmėta ir nustatant sūduvių gyventą teritoriją XIII a. Šaltiniai sūduvių riboms susekti nėra gausūs. Šį tą sužinome iš karo žygių aprašymų, kronikose ir dokumentuose aptinkamų vietovardžių bei valsčių (territorium, terrae, terrulae) pavadinimų, kurių daugumą įmanoma bent apytikriai lokalizuoti. Istoriografijoje jau nuo XV a. (Dlugošas) bandyta nusakyti sūduvių gyvenamąsias sritis, bet dėl skirtingo šaltinių interpretavimo daugiau pripainiota, negu išaiškinta. Pirmasis moksliškai bandęs pagrįsti sūduvių ribas yra buvęs prūsų žemės istorikas Max *Toeppenas*. Jis, nustatydamas vakarinę Sūduvos sieną, iš dalies rėmėsi 1422 m. Melno taikos sutartyje pravesta siena tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino, nes dviejose vietose ji sutapo su Sūduvos siena. Tą vakarinę sieną jis vedė Luko upe ir Luko ežerais, toliau mažu lanku tiesiai į šiaurę iki Galdapės. Šiaurine ir rytine siena Toeppenas laikė Nemuną, o pietuose ją atrėmė į

Narevą.[30] Vėliau specialiai Sūduvos sienų klausimą nagrinėjo Mažosios Lietuvos tyrinėtojas J. *Sembrzyckis*. Jis jau daug nuodugniau išvedė vakarines Sūduvos ribas. J. Sembrzyckis taip pat rėmėsi 1422 m. Melno taikos sutartimi nustatyta siena tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino, bet patikslino jas daugiau natūralinėmis ribomis (pelkėmis, miškais), skyrusiomis atskiras kiltis. Galindų-sūduvių sieną jis vedė Luko (Lyck) upe aukštyn, toliau per ežerų grandinę į pietų vakarus nuo Luko miesto, nuo čia lanku šiaurės link pro miškus iki Hasnų (vok. Haschner See, lenk. Laźno) ežero, pro kaimyninius Hasnų miškus iki Raudondvario miškų (vok. Rothebuder Forst), nuo čia iki Romintos šilo, nusitęsiančio į šiaurės rytus iki pat Galdapės miesto, toliau Nadruvos-Sūduvos siena pro Vištyčio ežerą šiaurės rytų kryptimi iki Salyno salos Nemune.[31] J. Sembrzyckio išvesta Galindos-Sūduvos siena susilaukė daugelio tyrinėtojų pritarimo, tik proistorikas C. Engelis, remdamasis archeologiniais duomenimis, tą sieną nukėlė gerokai į vakarus: nuo Grajewo tiesiai iki šiaurinio Sniardvų ežero kranto, toliau lanku iki vakarinių Mauro ežero pakraščių ir nuo Unguros miesto iki Galdapės.[32]

Kalbininkai taip pat panašiai smaigstė Sūduvos sienų gaires. Pvz. Jurgis *Gerulis* sūduvių sienas šiaip nusakė: šiaurėje ir rytuose riba siekusi Nemuną, pietuose — Bieloviežo girią, pietų vakaruose Bugą ir už jo, vakaruose — nuo aiškiai nežinomos vietos Mozūruose riba ėjusi išilgai iki tos vietos, kur Luko upė susikryžiuoja su Rytprūsių siena, nuo čia tęsėsi per Mozūrus iki Vištyčio ežero, toliau Lietuvos-Rytprūsių siena iki Nemuno.[33] Kazimieras *Būga* tik labai bendrais bruožais apibūdino Sūduvos sienas: Rytprūsiuose jie gyvenę pietų rytinėje dalyje, maždaug tarp Lėciaus (Loetzen), Alėckos (Treuburg) ir Luko; vakaruose siena ėjusi su Galinda Luko upe; rytuose sūduviai siekę Nemuną ir toliau buvo užėmę Gardino ir Suvalkių sritį.[34]

Pastaruoju laiku iš lenkų istorikų Sūduvos ribas yra nagrinėję H. Lowmiańskis ir ypačiai A. Kamińskis. Pirmasis daugiausia rėmėsi M. Toeppeno nustatytomis sienomis, tik vietomis yra padaręs kai kurių pataisų, pvz. jis pietinę Sūduvos sieną nuo Narevo nukėlė į žemutinį ir vidurinį Luką bei Bebrą, o ribą nuo Galindos pusės truputį pastūmėjo į rytus.[35] Naujausią žodį sūduvių, kartu ir Sūduvos ribų klausimu tarė A. Kamińskis.[36] Jis paneigia Dlugošo, Kromerio ir vėliau kitų tvirtinimą, kad Drohičinas buvęs jotvingių sostinė. Jo nuomone, Palenkė nelaikytina pirminėmis jotvingių sodybomis, bet jų ieškotina į šiaurę nuo čia, srityse į vakarus nuo Didžiųjų Mozūrų ežerų Nemuno vidurupio kryptimi, ypač Suvalkų ir gretiminėse srityse. Antrosios XIII a. pusės Sūduvos sienas A. Kamińskis šiaip išveda: šiaurėje — Nemunas, pradedant maždaug prieš II pasaulinį karą buvusia Lietuvos

ir Vokietijos siena iki pat Kauno; kairiame Nemuno krante vietomis yra buvę žemaičių ir lietuvių sodybų, o nuo Kauno iki Vangų, Nemuno kilpoje, yra buvęs lietuviškas Šlienavos valsčius. Rytuose Sūduvos ribą sudarė Nemunas (Kaunas, Alytus, Merkinė, Gardinas), nuo Gardino ta riba ėjo tiesia linija į pietus iki Svisločiaus aukštupio. Pietuose riba vedama Narevu beveik iki jo santakos su Bebru, toliau Luku iki Grajewo (ar sritis tarp Bebro, Narevo ir Svisločiaus buvo gyvenama sūduvių, A. Kamińskis palieka spręsti proistorikams). Nuo čia vakarinė siena neaiški, bet ji vedama nedideliu lanku iki Galdapės miesto, pro Vištyčio ežerą Širvinta ir Šešupe tiesiai į šiaurę iki pat Nemuno.[37] Tai labiausiai atsargiai išvestos sūduvių gyvenamosios ribos, paremtos daugiausia XIII a. istorinių šaltinių duomenimis. Tai ribos to meto, kada sūduviai ėmė dingti iš istorijos šviesos. Labai galimas dalykas, kad ankstyvesniais, jau priešistoriniais laikais sūduvių gyventa plačiau, bet tą tegalės išaiškinti sistemingi gretiminių sričių archeologiniai tyrinėjimai.

Teritorinė sandara

Į kokias teritorines padalas buvo susiskirsčiusi Sūduva, nedaug teturime žinių. Istoriniuose šaltiniuose yra išlikę eilė teritorinių pavadinimų, kurie lotyniškuose raštuose vadinami terrula, terra, territorium. Istorikai yra linkę tuos vienetus vadinti valsčiais, kurie, be abejo, buvo įvairaus dydžio. Tokius valsčius sudarė ištisa eilė kaimų, miškų, pievų, ganyklų, ežerų, taip pat atskirų sodybų, kuriose gyveno žvejai, kailinių ir kitokių žvėrių medžiotojai, bitininkai ir kt. H. Lowmiańskis, remdamasis Petro Dusburgiečio ir kitomis žiniomis, išvedžiojo, kad vidutiniškai viename valsčiuje gyvenę per 1000 žmonių (H. *Lowmiański,* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, II, Wilno 1932, psl. 130 t.t.). Galimas daiktas, kiekviename valsčiuje buvo mažiausiai po vieną pilį ar svarbesnį sustiprintą kaimą — administracinį ir gynybinį valsčiaus centrą. Tokie savarankiški politiniai vienetai pavojų metu jungdavosi draugėn. Šaltiniuose yra išlikę vardai 13—14 valsčių, 3 pilių ir 9—10 kaimų. Daug kas juos yra bandęs lokalizuoti, bet, atrodo, kruopščiausiai tą darbą yra atlikęs A. Kamińskis jau minėtame darbe (Jaćwież 1953, psl. 95—112). Pats piečiausias tuo tarpu žinomas valsčius, *Zlina,* minimas Volinijos metraštyje 1251, 1256 ir 1273 m., lokalizuojamas tarp Jotvingių Pelkių, Bebro ir Luko upių. Į šiaurę yra buvusi Raigardo pilis (Raj, Rajgród), o už jos prasidėjo *Kresmena* (Cresmen, Crasima), netoli Skomanto ežero. Manoma, kad ir anksčiau minėtas sustiprintas Prieviškių (Privišča) kaimas buvęs Kresmenos valsčiuje. Toliau už šiaurinio Skomanto ežero kranto yra buvęs valsčius *Derna* (Dernen), o dar šiauriau — *Meruniska* (vok.

Merunen, Gr. Marauen, lenk. Mieruniszki). Netoli Vištyčio yra buvęs *Weyze* ar *Weyse* valsčius; jo vardas siejamas su Vižainio pavadinimu. Vakaruose, Galindos pasienyje, minimi du valsčiai: *Kyminava* (Kymenow, Kymenovia) ir *Sentanė*. Palei Nemuną lokalizuojamas *Panemunės* (Pamemene) valsčius. Toliau palei Prienus lokalizuojami *Vangai* (Wangen), prie Kirsnos — *Kirsnuva* (Kirsnowia) ir į vakarus nuo Merkinės — *Dainava* (Dainowe).

Ūkiniai ir visuomeniniai santykiai

Kaip matyti iš atskirų užuominų istoriniuose šaltiniuose, XII—XIII a. žemės ūkis buvo gana gerai išsivystęs. Iš priešų karo žygių aprašymų sužinome apie Sūduvoje aptiktus nemažus maisto išteklius, klėtis su javais, pašarą. Auginta arkliai ir galvijai, medžiota kailiniai žvėreliai, verstasi bitininkyste ir kt. Išsiskyrė kilmingųjų ir valstiečių luomai, būta ir belaisvių. Žinomi keli kilmingųjų, sūduvių vadų vardai: Skomantas, Skurda, Ankodas, Kantigirdas, Komotas, Stekintas ir kt. Kariuomenė buvo sudaryta iš raitininkų ir pėstininkų. Politiškai Sūduva nebuvo apsijungusi, atskiras sritis valdė sritiniai ar daliniai kunigaikščiai. Tik Skomantui buvo beveik pavykę apjungti Sūduvą.

Tai ir yra beveik visi patys svarbieji duomenys apie sūduvius. Vargu ar jau bebus kada aptikta naujų istorinių šaltinių. Todėl visų viltys nukrypusios į archeologinių paminklų tyrinėjimus. Tik ištyrus visą Sūduvą ir gretimas sritis, ateities proistorikai galės išaiškinti sūduvių kilmę, susekti jų kultūros raidą, laidojimo papročius, socialinę sąrangą, ūkio formą, giminystės ryšį su kitomis baltų tautomis ar kiltimis, santykius su kaimynais ir pagaliau nustatyti kiek galint tikslesnes sūduvių gyvenamąsias ribas pradedant proistoriniais laikais ir baigiant istoriniais.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 E. von Eckert, *Wanderungen und Siedlungen der germanischen Stämme*, Berlin, 1901, lent. VI; S. Gutenbrunner, „Namenkundliche Zeugnisse zur germanischen Urgeschichte". *Festschrift Hirt*, II, 1936, p. 461. [Taip pat, plg. dar Ptolemėjo žemėlapį iš *Codex Harleianus Latinus*, kuris saugomas British Museum, Londone, žr. A. Spekke, *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic*, Stockholm, 1957, lent. X.].

2 *Scriptores rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1867, p. 737.

3 *Scriptores r. Prussicarum*, I, t. p., p. 51, 137—146 ir kt.

4 *Scrip. r. Pruss.*, t. p., p. 112.
5 *Codex epistolaris Vitoldi Magni . . .*, Coll. opera A. Prochaska, Cracoviae, 1882, p. 468 [dabar naujai fotostatiškai perspausdintas dviem tomais].
6 G. Gerullis, „Baltische Völker". M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, I, 1924, p. 338; A. Salys, „Sūduvių Kampas", *LE*, XXIX, 1963, p. 125—126. [S. Sužiedėlis, „Sudavians", *EL*, V, 1976, p. 319—322].
7 Plg. *Polnoje sobranije russkich letopisej*, I—II, 1908—1926; [plg. dar J. Nalepa, *Jaćwięgowie. Nazwa i lokalizacija*, Bialystok, 1954].
8 Plg. A. Kamiński, *Jaćwiez. Terytorium, ludność, stosunki gospodarze i spoleczne*, Lodz, 1953, p. 13—18; A. Salys, „Jotvingiai", *LE*, IX, 1956, p. 501—502; Z. Ivinskis, „Sūduviai", *LE*, XXIX, p. 115 ir kt.; [plg. dar vardyną: A. Wolff, „W sprawie nazwy jaćwięgów". *Acta Baltico-Slavica* III, 1966, p. 187—190].
9 *Polnoje sobranije russkich let.*, II, 1908, p. 69.
10 t. p., p. 832 ir kt.
11 Plg. A. Salys, „Sūduviai". *LE*, XXIX, 1963, p. 121.
12 *Polnoje sobr. russkich let.*, II, p. 835.
13 R. Jakimowicz, „Wschodnie granicy osadnictwa mazowieckiego w X i XV w. z Jaćwiezą i Rusią i zasięg kolonizacji mazowieckiej na wschodzie". *Pamiętnik VI Poszechnego Zjazdu historyków polskich w Wilnie 1935*, I. Referaty, Lwów, 1935.
14 J. Mikulski, „Grodziska w powiecie siedleckim". *Przegląd Archeologiczny*, VI: 1, 1937, p. 99—105.
15 *Monumenta Poloniae Historica*, II, 1872, p. 471.
16 *Preussisches Urkundenbuch*, I, 1882, nr. 267, 303 ir 331.
17 *Monumenta Pol. Historica*, II, p. 421—423.
18 *Preussisches Urkundenbuch*, I, nr. 298.
19 *Mon. Polonica Hist.*, II, p. 839, 878.
20 K. Maleczyński, „W sprawie autenteczności dokumentów Mendoga z lat 1253—1261". *Ateneum Wileńskie*, XI, 1936.
21 F. G. Bunge, *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, I, Reval, 1853, nr. 342; A. Salys, „Dainava", *LE*, IV, Boston, 1954, p. 234—235; [plg. dar K. Būga, *Lietuvių kalbos žodynas*, I, Kaunas, 1924, p. LXXIV ir LXXXIX; t. p., *Rinktiniai raštai*, III, Vilnius, 1961, p. 128, 156; A. Salys, „Dainava". *L-ji E*, V, Kaunas, 1937, sk. 1336—38; „Dainavos vietovardžiai", t. p., sk. 1338—1340; V. V. Sedov, „Jatviažkoje plemia Deinova". *Kratkije soobščenija Instituta archeologij*, 1968; „Dainava", *EL*, II, Boston, 1972, p. 12].
22 *Polnoje sobranije russkich letopisej*, XVII, S. Peterburg, 1907, p. 237—238, 253—254, 302, 368, 433; [„Aiduose" buvo įsimaišiusi tomo klaida: XVIII išsp. tik 1913 ir šio teksto ten nėra. Iš lietuvių šią metraščio vietą gal pirmas skelbė ir plačiai aiškino, tai K. Būga, žr. *Lietuvių k. žodynas*, p. LXXV; t. p., *Rinktiniai raštai*, III, p. 128].
23 K. Būga, *Lietuvių k. žodynas*, I, p. LXXV; [t. p., *Rinkt. raštai*, III, p. 128].
24 Plg. St. Zajączkowski, „Jotvingių problema istoriografijoje." *Lietuvos praeitis*, I: 2, 1941, p. 387—468; [ir praplėstas — „Problem Jaćwiezy w istoriografii'. *Zapiski Towarzystwa Nawkowego w Toroniu*, XIX, Toruń, 1953, p. 7—56].
25 E. Henning, *De rebus Jazygum sive Jazuigorum*, Regiomonti, 1812; A. J. Sjögren, *Über die Wohnsitze und Verhältnisse der Jatwägen*, St. Petersburg, 1859 [Tas pat darbas ir *Académie Impérial des sciences de St. Petersbourg. Mémories, VI-e serie, second partie*, IX, 1859, p. 161—356].
26 J. Sembrzycki, „Die Nord- und Westgebiete der Jatwinger und deren Grenzen." *Altpreussische Monatsschrift*, XXVIII, 1891, p. 76—89.
27 St. Zajączkowski, „Kaip jotvingiai buvo vadinami viduriniais amžiais". *Lietuvos praeitis*, I: 1, Kaunas, 1940, p. 57—76; [tas pat praplėstas: „O nazwąch ludu Jadzwingów". *Zapiski Tow. Nauk w Toruniu*, XVIII, Toruń, 1953, p. 175—195]; t. p. „Jotvingių problema istoriografijoje", *Lietuvos praeitis*, I: 2, p. 387—469, [tas pat praplėstas: „Problem Jaćwiezy w historiografii". *Zap. Tow. w Toruniu*, XIX, 1953, p.

7—56; Z. Ivinskis, „Sūduviai", *LE*, XIX, p. 114 ir kt.; S. Sužiedėlis, Sudavians, *EL*, V, p. 319 ir kt.].

28 A. Kaminski, *Jaćwiez. Terytorium, ludnosc . . .*, Lódz, 1953.

29 G. Gerullis, „Zur Sprache der Sudauer-Jatwinger". *Festschrift der A. Bezzenberger*, 1921, p. 44; K. Būga, *Kalba ir senovė*, I, Kaunas, 1922, p. 78 ir kt. [t. p., *Rinktiniai raštai*, II, Vilnius, 1958, p. 100; t. p., *Liet. kalbos žodynas*, 1923, p. LXXIII ir kt.; perspausdinta — *Rinkt. raštai*, III, p. 131 ir kt.; G. Gerullis, „Baltische Völker". M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, I, 1924, p. 338; A. Salys, „Sūduviai". *LE*, XXIX, 1963, p. 119—125. Šios srities vardas susilaukė didžios kalbininkų domės, bet jis nevienodai aiškinamas ir atstatomos nevienodos *Sūduvos* vardo lytys: *Sūdava : *Sūda : *Sūdva*. K. Būga (*Liet. k. žodynas*, I, 1923, p. LXXIV; *Rinktiniai raštai*, III, p. 127) siejo su ide. **sudho's* ‚savas', tada **sūdas* būtų ‚saviškis, savas'. Bet toks aiškinimas būtų sunkokai patikimas ir suprantamas, todėl jau kitoje vietoje jungė su išlikusiais upių vardais, pvz. *Sūduonia* (t. p., p. LXXXIX ir *Rinkt. raštai*, III, p. 156), nes nuo upių vardų minti jų pakraščių gyventojų vardai, išplėsti sričių vardais, daug dažnesni ir patikimesni. K. Būgos upėvardinei *Sūdos* etimologijai pritarė ir A. Salys (LE, XXIX, p. 124), ją siedamas su ‚šlapias, drėgnas'. Labai neįprastai ir niekinai (jungdamas su ‚excrementum'), Sūduvos vardą aiškino Mikolaj Rudnicki, *Praslowianszczyzna Lechia-Polska*, II. *Wspólnota slawiańska. Wspólnota lechniska-polska*, Poznań, 1961. Šiai M. Rudnickio etimologijai tiesiog pasipriešino B. Savukynas („Dėl M. Rudnickio *Galindos, Priegliaus* ir *Sūduvos* etimologinių aiškinimų". *Lietuvių kalbotyros klausimai*, VI, Vilnius, 1963, p. 320—325), kur tokį Sūduvos etimologizavimą pagrįstai pavadino: „Ryškiausias nepagrįsto, tendencingo ir vulgaraus etimologizavimo pavyzdys . . .", (t. p. p. 323). B. Savukynui *Sūduva* yra ‚klampynių' raistų, pelkių kraštas' (p. 325). V. Mažiulis (*Prūsų kalbos paminklai*, Vilnius, 1966) trumpai palietęs Sūduvos vardus, sieja su upės vardu, taip pat atsiremdamas K. Būga, ir nelaiko jį reiškiant ‚klampynių kraštu' (plg. p. 19, išnaša 82)].

30 M. Toeppen, *Historisch-comperative Geographie von Preussen*, Gotha, 1858, p. 22—27.

31 J. Sembrzyski, „Die Nord- und Westgebiete der Jatwinger . . .", t. p., p. 76—69; ir maždaug tas pat lenkiškai: „Ziemie pólnocne i zachodnie kraju zudwinskiego i ich granice". *Wisla*, V, 1891, p. 851—864.

32 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit in Preussenlande*, Königsberg in Pr., 1937, p. 142, 178, 180, 185, 197.

33 G. Gerullis, „Baltishce Völker". M. Ebert, *Reallexikon . . .*, p. 337.

34 K. Būga, *Lietuvių k. žodynas*, I, p. LXXXVII. [t. p., *Rinktiniai raštai*, III, p. 152 ir kt.].

35 H. Lowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, I, Wilna, p. 52, 68—69, ir kt.; II, 1932, p. 23 ir žemėlapis nr. 2.

36 A. Kamiński, *Jaćwiez . . .*, Lódz, 1953.

37 A. Kamiński, „Materialy do bibliografii archeologicznej Jaćwiezy od I do XIII w." *Materialy starozytne*, I, Warszawa, 1956, p. 194—195 ir žem.

* * *

Sūduvių problema buvo spausdinta „Aidų", 1965, 2 nr., p. 73—78 ir 80; pasirašyta — *J. Puzinas*. Yra išlikęs ir mašinėle rašytas, šiek tiek taisytas, jo nuorašas: pusiau perpjauto rašomojo lapo 25 p. Pirminė jo antraštė buvo: *Sūduvių problema ir naujausi archeologiniai tyrinėjimai Suvalkų srityje*, bet vėliau jos dalis nubraukta, nes sumanytasis straipsnis buvo padalintas į du: jo antroji dalis — *Sūduva naujausių archeologinių tyrinėjimų šviesoje*, t. p., 4 nr., p. 158—169. Perspausdinama iš „Aidų", ištaisant spaudos klaidas ir literatūrą iškeliant į galą, papildant vienu kitu nurodymu laužtiniuose skliaustuose, nes pastebėtus naujus tuo pačiu klausimu darbus jis pats buvo nurašęs į atskirus lapelius ir šiaip knygose atžymėjęs.

SŪDUVA NAUJAUSIŲ ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ ŠVIESOJE*

Sūduvos proistorė dar nėra kaip reikiant ištirta, tačiau tiek iš atsitiktinai surastos medžiagos, tiek ir iš sistemingų tyrinėjimų jau galima susidaryti bendrą to krašto kultūros raidos vaizdą nuo pačių seniausių iki istorinių laikų.

Žmogus ir gamta

Žemės istorijos įvykiai ir klimatas suformavo Sūduvos kraštovaizdį, sudarė atitinkamas sąlygas augalų ir gyvulių pasauliui klestėti, jie vėliau nustatė ir žmonių gyvenamąją erdvę. Žmogus visais laikais, ypač ankstyvaisiais, buvo priklausomas gamtos. Žemės paviršiaus forma ir savybės turėjo įtakos žmonėms pasirenkant gyvenamąsias vietas, žmonių kultūros ir net dvasios formacijai. Ir atskirų tautų bei kilčių susidarymas bei apsiribojimas dažnai yra susijęs su kraštovaizdžio rėmais.

Sūduvos kraštovaizdis

Ir Sūduvos kraštovaizdis yra žemės istorijos įvykių padarinys, ypač paskutiniojo ledynmečio, geologinėje literatūroje vadinamo Vyslos ledynmečiu. Šio ledyno išplitimo riba atitinka vad. baltiškųjų morenų ribą, kuri eina per Vakarų ir Rytų Prūsus Gardino ir Vilniaus link. Galutinai ištirpus ledynams, kurie ilgus tūkstantmečius buvo padengę Sūduvą storu ledo klodu, susidarė labai įvairus kraštovaizdis su plačiu upių tinklu, gausiais ežerais, lygumomis ir kalvomis, giliais ir plačiais upių slėniais, molynais, smėlynais ir žvirgždynais. Buvusios Vokietijos pasieniu nuo Nemuno iki Kybartų dešinėje Šešupės ir Širvintos pusėje siaura juosta įsiterpė Pajūrio žemumos ruožas su derlingomis juodžemio ir priemolio žemėmis. Kitą šiaurinę Sūduvos dalį tarp Nemuno šiaurėje bei rytuose ir nuo Šakių — Kybartų — Keturvalakio — Liudvinavo — Simno — Alytaus sudarė plačios derlingos dugninių morenų lygumos su nedidelėmis ramiomis aukštumomis tarp Patilčių, Naujosios Ūtos ir Prienų. Toliau į pietus palaipsniui pereinama į

* Įvadinės pastabos apie sūduvius istoriniuose šaltiniuose duotos straipsnyje „Sūduvių problema", *Aidai*, 1965, nrs. 2.

aukštumas, o nuo Vyštyčio, Galdapės, Alėckos, Suvalkų, Vygrių ir Kapčiamiesčio iškyla aukštumos jau su nemažais kalnais. Čia aukščiausios vietos Vižainio — Galdapės aukštumose siekia 209 m nuo jūros lygio, Pavištaičio kalnas netoli Vištyčio — 284 m nuo jūros lygio ir Vilkakarčmės kalnas tarp Būdviečio ir Lazdijų — 202 m. Tos aukštumos, išraižytos gilių upių slėnių, yra smėlinių dirvų, lengvo priesmėlio ir priemolio sritis. Vižainio — Galdapės aukštumos sudaro takoskyrą tarp Nemuno, Vyslos ir Priegliaus upynų. Tai Sūduvos ežerynas su visa eile didelių ežerų: Vištyčio, Žuvinto, Dusios, Metelio, Obelijos, Galadusio, Šelmento, Balčio, Vygrių, Saino ir kt. Jų tarpe išsimėtę daugybė siaurų ir ilgų ežerų. Didžiausia šiaurinės Sūduvos upė, priklausanti Nemuno baseinui, yra Šešupė su savo intakais Kirsna, Višakiu, Širvinta, Siesartimi. Į pietus nuo Stabino ir Gardino Balstogės link tęsiasi grandis Baltijos aukštumų ruožo su kalvotomis galinėmis morenomis ir smėlingomis lygumomis. Į vakarus nuo Suvalkų ir Augustavo taip pat tęsiasi kalvotos sritys su daugybe ežerų Alėckos, Luko, Lėciaus ir Unguros apskrityse. Tai didysis Sūduvos ir Galindos ežerynas.

Ankstyvosios akmens amžiaus kultūros Sūduvoje

Paskutinysis ledynas, kuris buvo išplitęs maždaug iki Varšuvos — Minsko — Smolensko — Tvėrės ribos, apie 20.000 m. pr. Kr. ėmė tirpti ir paskui besitraukiančius ledynus netrukus to meto tundrose, vėliau stepėse, pasirodė pirmieji žmonės. Pačių ankstyviausių žmogaus gyvenimo liudininkų Sūduvoje (Lėciaus aps.) turime iš *senojo akmens amžiaus,* arba paleolito, pabaigos (apie 16.000—8.000 m. pr. Kr.). Tai daugiausia durpynuose surasti raginiai ir kauliniai dirbiniai, glaudžiai susiję su vėlyviausiomis šiaurinėmis magdaleninio tipo (pagal vietovę La Madeleine, Dordogne departamente, Prancūzijoje) kultūromis, išplitusiomis pietiniame Baltijos pajūryje, ypač su vadinama Ahrensburgo kultūra Šlezvige-Holšteine (pavadinta pagal vietovę Stellmoor prie Ahrensburgo). Ši šiaurės elnių medžiotojų kultūra iš ten plito pietiniu Baltijos pajūrio ruožu ir pasiekė pietų rytinį pakraštį. Toliau tie paleolito pabaigos žmonės klajojo bemedžiodami to meto gyvulius paupiais bei paežeriais, apsistodami aukštesnėse upių terasėse, netoli pačios upės, kur negrėsė potvynio pavojus. Tokių stovyklų aptikta artimoje Sūduvos kaimynystėje: Šilelyje (prie Raudondvario), Maksimonyse (Merkinės vls.), aukštose Glyno pelkės kopose (6 km į rytus nuo Merkinės) ir paskutiniuoju metu pačiame Vilniuje, kairiajame Neries krante. Tose stovyklose randami titnaginiai dirbiniai (platūs antgaliai su įtvariniu koteliu, trumpieji ir apskritieji gremžtukai, kampiniai ir dvigaliai rėžtukai ir kt.) taip pat yra būdingi šiaurinėms magdaleninio

laikotarpio stovykloms, išplitusioms srityse nuo Jutlandijos vakaruose iki Desnos bei aukštutinio Padnieprio rytuose. Kokios kilmės yra buvę tie patys seniausi Sūduvos žmonės, tuo tarpu nežinoma.

Žymiai daugiau medžiagos turime *vidurinio akmens amžiaus,* arba mezolito (apie 8000—3500 m. pr. Kr.), Sūduvos kultūrai pažinti. Durpynuose ar senosiose upių vagose dėl palankių konservuojamųjų savybių yra išlikę daug raginių bei kaulinių dirbinių, o smėlynuose — titnaginių. Iš raginių bei kaulinių dirbinių paminėtini įvairios formos kirviai ir kapliai, užbarzdiniai žeberklai retomis ir tankiomis užbarzdomis, žeberklai su viename arba abiejuose šonuose įdėtomis titnago skeltėmis, kauliniai durklai, peikenos, įvairios formos iečių ir strėlių antgaliai ir kitoki žūklės bei medžioklės įrankiai. Mezolito pradžioje iš pietvakarių pasiekė pietų rytų Pabaltijo sritis vadinama *svidrinė kultūra* (pavadinta pagal vietovę Świdry Wielkie, 20 km į pietų rytus nuo Varšuvos). Ypač gausu šios kultūros titnaginių dirbinių rytiniame Sūduvos pasienyje palei Nemuną, Merkį ir pietinės Sūduvos srityje, ypač Luko aps. To meto Sūduvos gyventojai taip pat yra buvę klajokliai, žvejai, medžiotojai ir augalinio maisto rinkėjai. Vienintelis prisijaukintas naminis gyvulys yra buvęs šuo. Turime ir to meto žmogaus liekanų — tai kaukolė, surasta Kirsnos upelyje, netoli Kamšų kaimo (Kalvarijos vls.), 1930 m. vykdant melioracijos darbus. Ši seno vyro kaukolė yra aukšta, ilga ir siaura, priskiriama ilgagalvių europeidų rasei. Mezolito gyventojų tautybės klausimas neišaiškintas.

Naujasis akmens amžius, arba neolitas (apie 3500—1800 m. pr. Kr.), nedaug teištirtas, tačiau jau yra susikaupę medžiagos, padedančios pažvelgti į to meto gyventojų medžiaginę kultūrą, ūkio formą ir net į tautinius santykius. Prie pačių ankstyviausių neolitinių kultūrų Sūduvoje tenka priskirti vadinamą *šukinės keramikos kultūrinę grupę,* pavadintą pagal molinių puodų pagražinimo būdą lyg šukiniu raštu. Vienas iš būdingiausių šios kultūros požymių yra moliniai katilo pavidalo puodai apvalu arba smailu dugnu. Puodų paviršius būdavo ornamentuojamas įvairiais raštais: duobutėmis, šukų pavidalo įspaudais, paprastomis linijomis, grioveliais ir kt. Be to, to meto sodybose aptinkama raginių bei kaulinių dirbinių, paprasto darbo akmeninių kirvių. Nemaža šukinės keramikos kultūros liekanų aptikta Lėciaus aps. Daugumas šios kultūros gyventojų dar yra buvę klajokliai, medžiotojai ir žvejai, jie dar nedirbo žemės ir neaugino naminių gyvulių. Daugumas proistorikų šukinės keramikos kultūrą priskiria prasuomiams, tai yra suomių-ugrų protėviams.

Apie 2300 m. pr. Kr. pietų vakarinius Sūduvos pakraščius, vakarinę Balstogės vaivadijos dalį, Johannisburgo (lenk. Pisz) ir Lėciaus apskritis pasiekė šiaurės Europos kilmės *piltuvėlinės keramikos kultūra* (pavadinta pagal piltuvėlio formos molinius indus), kurios žmonės jau vertėsi žemdirbyste ir gyvulininkyste. Neolito pabaigoje šios kultūros žmonės susiliejo su indoeuropietiškomis *rutulinių amforų* (kultūra pavadinta pagal rutulio pavidalo amforas) ir *virvelinės keramikos* (puodai papuošti virveliniu raštu) *kultūros* gyventojais, atsikėlusiais į Pabaltįjį iš Eurazijos stepių apie 2200—2000 m. pr. Kr. Rutulinių amforų kultūros liekanų sutinkama Johannisburgo, Lėciaus aps. (pvz. Perkūnavoje, vok. Pierkunowen), netoli Suvalkų (Osowa) ir kt.

Indoeuropiečių įsikūrimas Sūduvoje

Lemiamos reikšmės prabaltų, vėliau ir atskirų baltų kilčių ir tautų susidarymui turėjo indoeuropietiškos virvelinės keramikos kultūros išplitimas pietų rytiniame ir rytiniame Pabaltijy. Šiai kultūrai būdingų radinių, — molinių indų, papuoštų virveliniu, eglutiniu raštu, akmeninių laivinių (laivo pavidalo) kovos kirvių ir kt., — žinoma ir senosios Sūduvos ribose. Naujieji indoeuropietiškos kilmės gyventojai daugiausia vertėsi gyvulinkyste, augino galvijus, avis, ožkas, kiaules, arklius ir nedideliuose žemės plotuose sėjo kviečius ir sorą. Žemdirbystė yra buvusi dar primityvi — kaplinė, daržinė. Be to, maisto išteklius papildinėjo medžiokle ir žūkle. Sodyboms vietas pasirinkdavo lengvose, derlingose vietose. Gyveno mažais kaimeliais, statydinosi nedidelius medinius keturkampius namus. Daugiausia to meto sodybų vietų aptikta (ir iš dalies tyrinėta) lietuviškoje Sūduvos dalyje, kairiajame Nemuno krante, nuo Kauno iki pat Merkinės. Mirusieji buvo laidojami pavieniui duobėse (retai pilkapiuose) nedeginti, dažnai ant šono ar suriestoje padėtyje. Užnemunėje aptiktas vienas to meto kapinynas. Virbalyje (Vilkaviškio aps.) prie kapinių ir kelio į Daugėlaičius, imant graužą surasta žmonių kaulų ir keliasdešimt akmeninių bei titnaginių kirvių, kurie iki 1927 m. buvo laikomi Virbalio pradžios mokykloje.

Baltų susidarymas ir sūduvių genezės problema

Baltų susidarymas neolito pabaigoje tęsėsi ir *žalvario amžiaus* pradžioje. Tas vyksmas užtruko keletą šimtų metų. Iš pradžių šalia gana retų žalvarinių dirbinių dar tebebuvo vartojami akmeniniai, titnaginiai, mediniai ir kitokie įrankiai, bet pamažu įsigali vietinė pramonė. 1400—1100 m. pr. Kr. laikotarpyje susiformuoja savarankiška *baltų kultūra*. Iš tai baltų kultūrai būdingų dirbinių paminėtini: žalvariniai atkraštiniai kirviai (tipiškas pavyzdys surastas Žemojoje Panemunėje, Šakių aps.;

vienas to tipo net akmeninis kirvukas iš Rimavičių, Gižų vls., Vilkaviškio aps.), Nortikių tipo kovos kirviai (prie Sniardvų ežero, Pietariuose, Marijampolės vls.), gyvatgalviai kapliai (Vidminų ežero pakrantėje, Lėciaus aps., Lėciuje, Zervinose, Gardino aps., Slanyme, Prienų apylinkėje). Naujajame žalvario amžiuje (1000—500 m. pr. Kr.), ypač jo galiniame tarpsnyje, žalvariniai dirbiniai jau plačiau pasiekia įvairias Sūduvos vietas: maždaug nuo žemutinio Narevo pietuose, iki Luko, Alėckos ir Lėciaus vakaruose ir iki Šešupės šiaurėje. Pagal skirtingą laidoseną, keramiką ir kitus medžiaginės kultūros elementus pačiame žalvario amžiaus gale vakarinių baltų srityje jau išsiskiria trys kultūrinės grupės: sembų-notangėnų, *sūduvių* ir galindų. Sūduvių srityje mirusieji deginami ir laidojami po iš akmenų sukrautais pilkapiais; sudegintų kaulų likučiai paprastai išsklaidomi ant buvusio žemės paviršiaus, rečiau supilami į urnas. Deja, to laikotarpio pilkapiai dar nėra tyrinėti, todėl sunkoka sekti sūduvių susidarymo vyksmą. Tuo tarpu nieko nepadeda ir labai nuotrupinio pobūdžio prieškristinio geležies amžiaus medžiaga.[1]

Sūduvių proistorės tyrinėjimų padėtis

Nėra jokių abejonių, kad pirmaisiais amžiais po Kristaus gimimo sūduviai jau buvo susiformavę kaip atskira kiltis. Ypač nuo II amž. po Kr. galima sekti jų kultūros vystymąsi, kad ir su tam tikrais sunkumais, iki pat istorinių laikų pradžios. Ligi II pasaulinio karo daugiausia medžiagos sūduvių kultūrai pažinti buvo susikaupę Galdapės, Unguros, Lėciaus, Alėckos ir Luko apskrityse. Ten vokiečių buvo atlikta (kad ir nedidelės apimties) archeologinių kasinėjimų. Lietuvos ribose anksčiau turėtą atsitiktinai surastą medžiagą nepriklausomos Lietuvos ir dabartiniu metu gerokai papildė kai kurių kapinynų, piliakalnių ir sodybų tyrinėjimai. Iš tyrinėtų kapinynų paminėtini: 1938 m. kasinėti III—IV amž. krūsniniai kapai *Delnicoje,* Krosnos vls., Marijampolės aps.; 1957 m. tyrinėtas IV—V amž. plokštinis griautinis kapinynas *Seiliūnuose,* Seirijų vls., Alytaus aps. ir V—VII amž. pilkapiai *Krikštonyse,* Seirijų vls., Alytaus aps. Užnemunėje gana gausu piliakalnių, kurių nemažą dalį buvo suregistravęs ir bent kiek aprašęs J. Radziukynas.[2] Jis savo darbe srityje tarp Nemuno šiaurėje iki Leipalingio pietuose ir nuo buv. Vokietijos sienos vakaruose iki Nemuno rytuose buvo sužymėjęs 35 piliakalnius, kurių dalis yra ir dešiniajame Nemuno krante. Ir P. Tarasenka buvo paruošęs Užnemunės piliakalnių aprašymus. Rankraštį buvo įteikęs spausdinti jau 1960 m., bet ligi šiol tas darbas nepasirodė. Deja, Užnemunės piliakalniai dar nėra sistemingai tyrinėti. Tik pastaruoju metu buvo kasinėti kai

kurie piliakalniai, pvz. *Guogų-Piliuonos,* A. Panemunės vls., Kauno aps., *Baškininkėlių,* Pakuonio vls., Kauno aps., *Žiegždrių,* A. Panemunės vls., Kauno aps., *Piliakalnių,* Kalvarijos vls., Marijampolės aps., *Paveisininkų,* Veisiejų vls., Seinų aps., *Pajavonio-Kunigiškių,* Vilkaviškio aps. ir kt.

Nuo 1955 m. lenkai pradėjo didžiulio masto tyrinėjimus Suvalkų srityje. Daugiausia dr. J. Antoniewicziaus iniciatyva imta tyrinėti sūduvių kultūros paminklus nedideliame plote į šiaurę nuo Suvalkų iki Šiurpilio ir Šelmento ežerų. Tie tyrinėjimai dar labiau suintensyvėjo nuo 1959 m., kada buvo įsteigta Balstogės mokslo draugija su įvairiomis komisijomis, jų tarpe ir vadinama Jotvos kompleksinė ekspedicija, kuri, bendradarbiaudama su įvairių mokslo sričių disciplinomis, yra pasiryžusi ištirti sūduvių problemą įvairiais požiūriais: archeologiniu, istoriniu, kalbiniu, geografiniu, etnografiniu ir antropologiniu. Nusistatyta išaiškinti sūduvių genezę, jų giminystės ryšius su kitais baltais (lietuviais, prūsais, latviais), išvesti apytikres sūduvių gyvenamąsias ribas, ypač pietines, rytines bei vakarines. Tą platų tyrinėjimų darbą pinigu remia atskirų sričių įstaigos, bet daugiausia lėšų skiria Balstogės vaivadijos archeologinių paminklų konservatoriaus įstaiga. Į darbą yra įsijungusios šios lenkų mokslo institucijos: Lenkų archeologinis muziejus Varšuvoje, Balstogės muziejus ir Archeologinių paminklų konservatoriaus įstaiga, Mozūrų muziejus Alenšteine, Balstogės medicinos akademijos anatomijos skyrius ir kt. Visų tyrinėjimų vadovu yra proistorikas dr. J. Antoniewiczius. Vadovybės būstinė — Balstogė. Archeologinė sekcija, kuriai vadovauja J. Antoniewiczius, padedamas J. Jaskanio, M. Kaczyńskio, J. Okulicziaus ir kitų, jau yra ištyrusi visą eilę senojo ir vidurinio geležies amžiaus (III—VII amž.) sūduvių kapinynų ir piliakalnių. Be tiriamojo darbo, vykdomi ir rekonstrukciniai darbai Šiurpilio, Šveicarijos ir Osovos pilkapių; norima tas vietoves paversti archeologiniais rezervatais, turistų lankomomis vietomis. Antropologinė sekcija, vadovaujama prof. T. Dzierżykray-Rogalskio, nuo 1955 tyrinėja ne tik kapinynuose surastą griautinę medžiagą, bet ir dabartinį Suvalkų srities žmonių antropologinį tipą. Lundo univ. prof. O. Falko 1959 m. suorganizuota kalbinė sekcija renka Suvalkų srities žemėvardžius. O. Falkas jau 1934—1937 m. čia buvo pradėjęs Vygrių ir Ūtos vandenvardžių tyrinėjimus ir 1941 m. Upsaloje išleidęs toponomastinę studiją.[3] Paskutiniuoju metu tie toponomastiniai tyrinėjimai atliekami daug platesniu mastu, užrašinėjant žemėvardžius ne tik viso Suvalkų krašto, bet ir gretiminių sričių. Tikimasi, jog iš tų žemėvardžių tyrinėjimų pavyks išskirti visą eilę ir sūduviškų vietovardžių. Gamtos sekcija, kuriai iki 1962 metų vadovavo prof. dr. W. Slawińskis (1888—

1962), tyrinėjo ne tik augalinius likučius, aptiktus kapinynuose ir piliakalniuose, bet taip pat ir augaliją durpynų, esančių netoli Osinkų piliakalnio ir Šveicarijos pilkapyno. Sekcija yra pasiryžusi atstatyti senosios Sūduvos augmenijos vaizdą. Atliktų darbų apyskaitos skelbiamos Varšuvoje leidžiamame archeologiniame žurnale *Wiadomości Archeologiczne* ir nuo 1961 m. Balstogėje pradėtame leisti metraštyje *Rocznik Białostocki*. Be to, tyrinėjimų rezultatams aptarti šaukiami moksliniai pasitarimai, o 1961 m. birželio 2—3 d. Balstogėje įvyko I istorinių mokslų suvažiavimas, kur keturiose sekcijose (archeologinė — viduramžinė, naujosios istorijos, lingvistinė ir geografinė) skaityti referatai daugiausia lietė sūduvių problemas.[4] Šiuo, kad ir palyginti trumpu tyrinėjimų metu susikaupė labai vertingos medžiagos Suvalkų srities III—VII amž. sūduvių laidosenai, medžiaginei kultūrai, ūkiniams bei socialiniams santykiams, demografiniams ir kitiems mums rūpimiems klausimams nagrinėti. Tat bent bendrais bruožais susipažinkime su kai kuriais tyrinėjimų rezultatais.

Sūduviai pirmaisiais amžiais po Kr.

Prieškristinio geležies amžiaus kultūros sumenkimas tebejaučiamas ir I amž. po Kr., tačiau pradedant II-ju amžiumi Sūduvos ūkiniame ir kultūriniame gyvenime pastebime tam tikrų pagerėjimo reiškinių, o II amž. gale ir III amž. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas visame krašte. Ankstyvesnių laikų Sūduvos baltų gyvenimui pažinti dėl mažo gerai ištirtos medžiagos kiekio teko naudotis daugiausia atsitiktinio pobūdžio radiniais, o dabar jau turime nepalyginamai daugiau medžiagos, surastos ne tik atsitiktinai, bet ir iš sistemingų kasinėjimų.

Sūduvių kultūra, būdama išplitusi gana dideliuose plotuose, nėra visai vienalytė: vienur kiek skiriasi laidosena, kitur jaučiama kaimyninių sričių kultūrinė įtaka. Kapų struktūra didele dalimi priklausė tereno sąlygų. Moreninėse srityse, kur yra daug akmenų, pilkapiai kraunami iš akmenų ar pilami iš žemių ir akmenų, kitose vietose, kur buvo mažiau akmenų — kapų konstrukcijoje atsiranda skirtybių. Pvz. lietuviškoje Sūduvos dalyje susiduriama ir su plokštiniais kapais ir su pilkapiais. *Žemojoje Panemunėje* (Šakių aps.), *Mikytuose* (Žemosios Panemunės vls., Šakių aps.) yra buvę plokštiniai kapinynai, kur mirusieji laidota nedeginti, o *Aukštojoje* (Leipalingio vls., Seinų aps.) — iš akmenų sukrautuose pilkapiuose *Seiliūnuose* (Seirijų vls., Alytaus aps.) nebepavyko nustatyti, ar čia nedeginti mirusieji buvo laidojami pilkapiuose ar plokštiniuose kapuose.[6] *Delnicoje* (Krosnos vls., Marijampolės aps.) suardytame III—IV amž. kapinyne mirusieji laidota nedeginti duobėse,

o virš jų buvo sukrauti akmenys.[7] Kultūriškai šiaurinė Sūduva gravituoja į vakarų ir vidurio Lietuvą, o srityje nuo Alytaus ir Gardino — sūduvių kultūra turi nemaža gimininių bruožų su rytine Lietuva. Apie giminystės ryšius su rytinėmis ir šiaurės rytinėmis Lietuvos sritimis gyvai liudija Kauno, Prienų, Marijampolės, Kalvarijos ir Lazdijų srityje gana gausiai aptinkama brūkšniuotoji ir grublėtoji keramika.[8] Apie lietuviškosios Sūduvos gynybinius įrengimus nemaža sužinome iš keletos tyrinėtų piliakalnių: *Žiegždrių,* A. Panemunės vls.,[9] *Guogų-Piliuonos,* A. Panemunės vls.,[10] *Bačkininkėlių,* priešais Darsūniškį,[11] *Piliakalnio,* Kalvarijos vls., *Pajavonio-Kunigiškių,* Vilkaviškio aps., ir *Paveisininkų,* Seinų aps.

Alytaus — Merkinės — Gardino ruože kairiajame Nemuno krante aptinkami pilkapiai tiek savo konstrukcija, tiek ir įkapėmis turi tam tikrų gimininių bruožų su rytinės Lietuvos laidosena bei medžiagine kultūra. Bet yra ir skirtybių: rytų Lietuvos pilkapių konstrukcijoje akmenys vaidina mažesnį vaidmenį. Paskutiniuoju metu rusų proistorikas V. V. Sedovas didžiulį skaičių kapinynų, esančių į pietų rytus nuo Valkininko, skiria sūduviams.[12]

Labiausiai ištirta sritis paskutiniuoju metu yra į šiaurę nuo Suvalkų. Šiame moreniniame ruože mirusieji buvo laidojami nedeginti pilkapiuose, kurių statybinę medžiagą didžiąja dalimi sudarė akmenys ir tik antroje vietoje žemė. Pilkapiai yra neaukšti, paplokšti, jų skersmuo svyruoja nuo 6 iki 18 m. Kiekvienas kapinynas susideda iš kelių dešimtų pilkapių. Paprastai viename pilkapyje susiduriama su vienu palaidotu žmogumi, bet kartais jame aptinkami du kapai, kai kada ir daugiau. Dvigubuose kapuose dažnai turima reikalo su kartu palaidota moterimi ir vaiku. Labai didelis griautinių kapų kiekis buvo apgrobti dar prieš V amžių, kada įsigalėjo kūnų deginimo paprotys. Kapai paprastai suardyti galvos ir liemens vietoje, kur paprastai daugiausia randama žalvario ir sidabro dirbinių.

Iš Suvalkų — Juodosios Ančios grupės kapinynų ypačiai išsiskiria įkapių gausumu pilkapiai, nuo 1955 m. tyrinėti *Šveicarijos* kaime, Prūdiškių vls., Suvalkų aps., apie 5 km į šiaurę nuo Suvalkų. Čia yra dvi pilkapių grupės: šiaurinėje dalyje — apie 50 pilkapių, o už keliasdešimt metrų į pietus — per 20. Pilkapius tyrinėjo J. Antoniewiczius, M. Kaczyńskis, J. Okuliczius ir kt. Pilkapiai apvalūs, 0,45—0,75 m aukščio ir nuo 5 iki 18 m skersmens. Pilkapių sampilą sudaro bent keli sluoksniai akmenų, dirvožemis, smėlis, molis ir graužas. Mirusieji laidota po pilkapio sampilu duobėje, dažniausiai po vieną, bet kartais ir po du. Į duobę dar būdavo primetama akmenų. Vyrų kapuose paprastai aptinkama ginklų (ietigalių, kalavijų), pentinų, siauraašmenių pentinių

kirvių, peilių, diržo sagčių bei apkalų, arklio aprangos dalykų ir kitokių įkapių. Moterų kapuose apstu papuošalų: stiklinių ir gintarinių karolių, antkaklių, segių, smeigtukų, ylų ir kt. Kai kuriuose pilkapiuose surasta kiaulių, avių ir kitų gyvulių kaulų. Keletas Šveicarijos pilkapių išsiskyrė ypatingu įkapių gausumu. Tai vadinami „kunigaikščių kapai". Štai keletas jų.

Kunigaikščių ir iškiliųjų kapai

I *„kunigaikščio kapas"* ištirtas 1956 m. pilkapyje nr. 2. Pilkapis yra buvęs didelis, 0,9 m aukščio ir 21 m skersmens. Viso pilkapio plotas užėmė apie 346 kv. m. Pilkapis supiltas iš smėlio ir kelių sluoksnių akmenų. Po sampilu ir akmenų grindiniu duobėje buvo palaidotas vyras, aukštininkas, galva į šiaurės vakarus. Kairėje kaukolės pusėje gulėjo didelės geležinės žirklės, o dešinėje — kaulinės šukos. Viršutinėje krūtinės dalyje aptiktos dvi žalvarinės lankinės segės, papuoštos sidabriniais žiedeliais, o į dešinę nuo jų padėtos dvi žalvarinės pincetės. Arčiau juosmens surasta sidabrinė elipsinės formos diržo sagtis su išlikusiais odos gabaliukais. Prie kelių susidurta su eile sidabrinių kniedžių, prie kurių taip pat buvo išlikę odos fragmentų. Prie pat kojų pėdų surasti du geležiniai pentinai. Kairiajame kojos šone, arčiau kelio ir blauzdikaulio, gulėjo puošnios kamanos su geležiniais dvinariais žąslais. Kairiajame mirusiojo šone gulėjo geležinis dviašmenis kalavijas, įkištas į medinę makštį. Virš kalavijo susidurta dar su peiliuko dalimi ir pentiniu siauraašmeniu kirviu. Iš dalies ant kalavijo ir jo šone aptikti labai puošnaus odinio diržo likučiai. Iš jo apkalų paminėtina: žalvarinė elnio ar briedžio figūrėlė, iš lauko pusės pasidabruota, trys apskritos žalvarinės paauksuotos plokštelės, sidabrinė diržo sagtis ir kitokie žalvariniai bei sidabriniai apkalai ir kabučiai. Kairėje dubens pusėje gulėjo geležinis apvalus antskydis su liekanomis medinio skydo, aptraukto oda ir apkalto dviem eilėm žalvarinių kniedžių. Gale galvos, kairėje pusėje, padėti du geležiniai ietigaliai su medinio koto liekanomis, o dešinėje galvos pusėje — puošnios arklio kamanos, papuoštos žalvarinėmis kniedėmis ir įvairios formos žalvariniais bei sidabriniais apkalais dirželių sankryžoje ir antnosinėje dalyje (čia apkalai su stilizuotomis žmonių galvutėmis). Prie metalinių dirbinių išliko vilnonių ir augalinio pluošto audinių fragmentų.[13] Kape buvo palaidotas per 55 m. amžiaus vyras, neaukšto ūgio, stambios kūno sandaros. Kaukolė buvo sužeista aštriu įrankiu, bet kaulas jau buvo toje vietoje surantėjęs. Rasiškai — kromanjonidinio tipo žmogus.[14]

II *„kunigaikščio kapas"* aptiktas gretimame pilkapyje nr. 25. Pilkapis yra buvęs 18 m skersmens, supiltas iš žemių ir dviejų sluoksnių

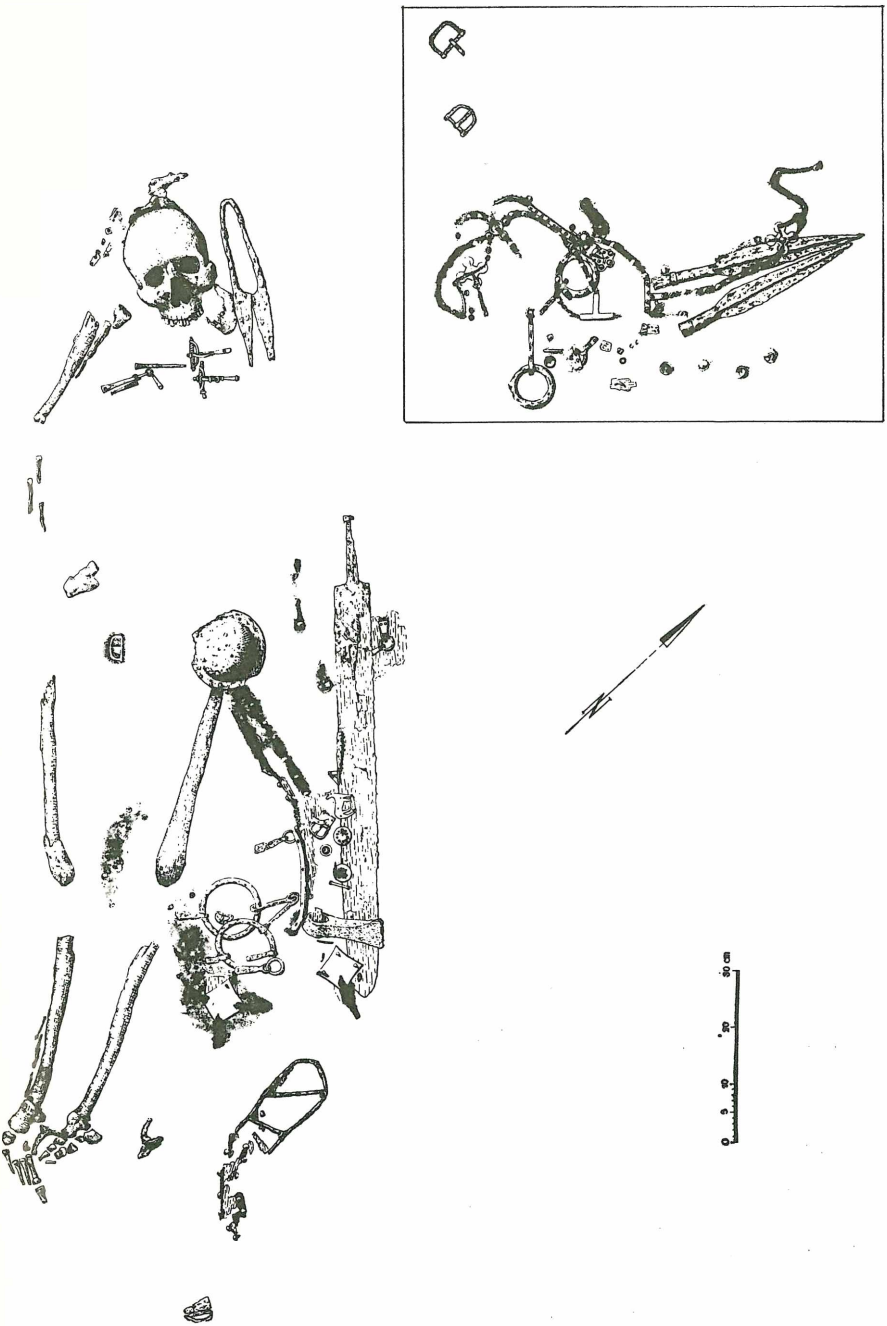

Šveicarija. Įkapių prie „kunigaikščio“ griaučių sklaida

akmenų. Po sampilu vienoje duobėje palaidoti sudeginto vyro pelenai, o šalia esančioje duobėje — žirgas. Tarp degintų kaulų rasta sidabrinė lankinė segė trumpa kojele; du gintariniai karoliai; 94 cm ilgio damaskinio plieno dviašmenis kalavijas; po jo gulėjo apskrita emaliuota plokštelė, išpuošta mėlyna ir balta emale (prie plokštelės dalies buvo išlikę drobės ir odinio dirželio fragmentų, netoli kalavijo gulėjo geležinės 23 cm ilgio žirklės. Daugumas įkapių dėta kapan laidojimo metu, nes neturi jokių deginimo žymių. Kapas priskirtinas pirmajai V amž. pusei. Emaliuota plokštelė ir kalavijas įvežta iš Romos imperijos provincijų. Apie 2 m į šiaurės rytus nuo vyro kapo susidurta su žirgo kapu. Žirgas palaidotas nedegintas ant dešiniojo šono, galva į šiaurės vakarus. Priekinės ir užpakalinės kojos sulenktos. Nasruose aptikti geležiniai žąslai, ant petikaulio ir po krūtine po vieną geležinę sagtį.[15]

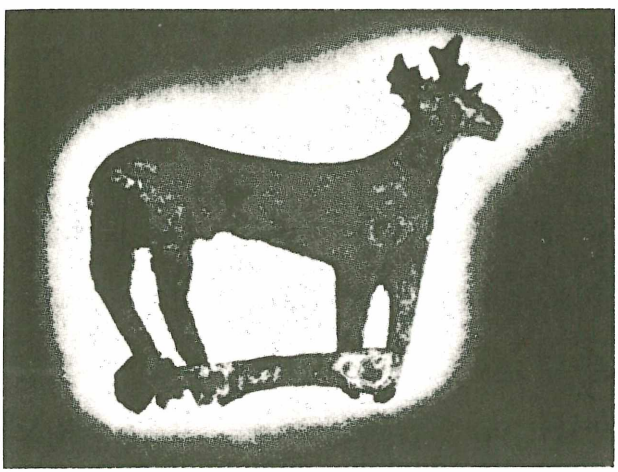

Šveicarija. „Kunigaikščio" diržo apkalas-žalvarinė pasidabruota elnio ar briedžio figūrėlė

„Kunigaikštienės kapas". Jis aptiktas taip pat dideliame, 16 × 17 m skersmens, pilkapyje nr. 24, esančiame tarp abiejų aprašytų „kunigaikštinių" pilkapių nr. 2 ir 25. Sudegintos mirusios kaulai ir įkapės išmėtytos visoje duobėje. Dalis įkapių susilieję nuo laužo ugnies, kita dalis nepaliesta ugnies, atseit, į kapą pateko laidotuvių metu. Iš svarbesnių įkapių paminėtina: žalvarinė lankinė žieduotoji segė; tokia pat segė gerokai aptirpusi laužo ugnyje; romboidinės formos žalvariniai apkalai, greičiausiai drabužio pagražinimai; mažas molinis

puodelis; du gintariniai karoliai ir kt. Iš šių gana gausių įkapių ir didžiulio pilkapio sprendžiama, kad čia palaidota taip pat V amž. moteris, sietina su paminėtais turtingaisiais vyrų kapais, ypačiai su degintiniu „kunigaikščio kapu" pilkapyje nr. 25.[16] Visi trys čia ištirti kapai laikytini to meto iškiliųjų asmenų kapais tiek savo įkapių gausumu, tiek ir pilkapių didumu. Tokiems pilkapiams supilti ir akmenims suvežti jau buvo reikalinga didesnė talka.

Iš kitų reikšmingesnių Šveicarijos pilkapyno kapų išskirtini dar trys kapai: kario, berniuko ir žemdirbio.

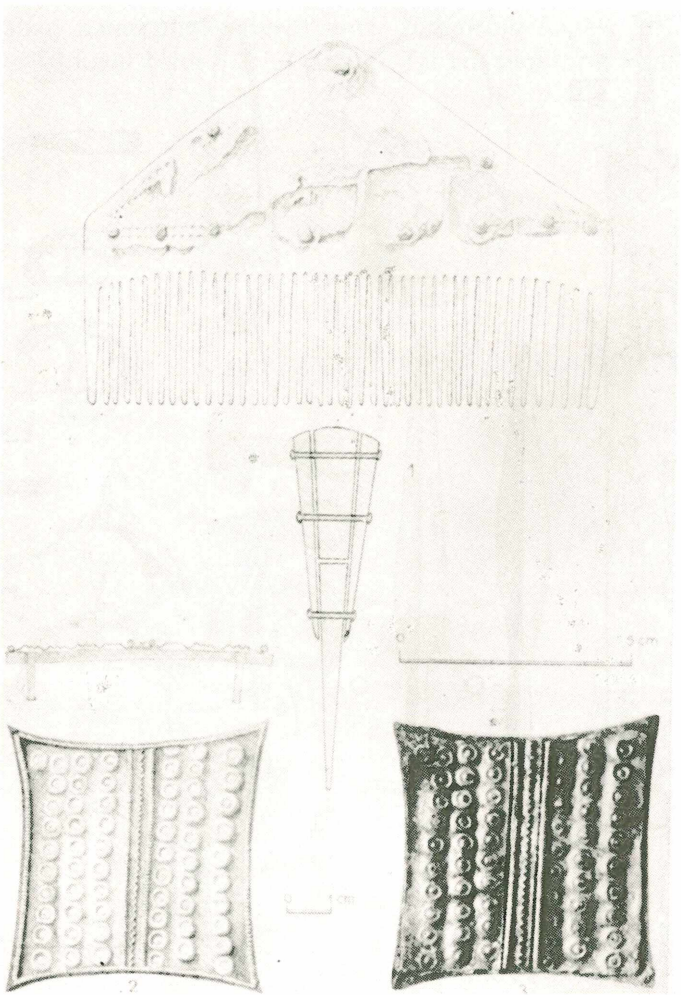

Šveicarija. „Kunigaikščio" kapo radiniai: 1. kaulinės šukos, 2-3 žalvarinės plokštelės, klotos spaustiniu sidabru

Kario kapas aptiktas nedideliame (tik 5 m skersmens), beveik vien iš akmenų sukrautame pilkapyje nr. 52. Tas pilkapis buvo supiltas prie pat „kunigaikščio" pilkapio nr. 2. Duobės dugne po sampilu susidurta su gerai išlikusiais vyro griaučiais. Mirusysis palaidotas su daugeliu įkapių: dešinėje krūtinės pusėje gulėjo sidabrinė lankinė žieduotoji segė; dešinėje juosmens pusėje geležinė sagtelė, žalvarinis diržo apkalas su grandele ir eilė kniedžių su odos likučiais; kairėje juosmens pusėje geležinis 24 cm ilgio peilis su medinio koto pėdsakais, o šalia peilio geležinis skiltuvas su ąsele viršuje; tarp abiejų šlaunikaulių gulėjo

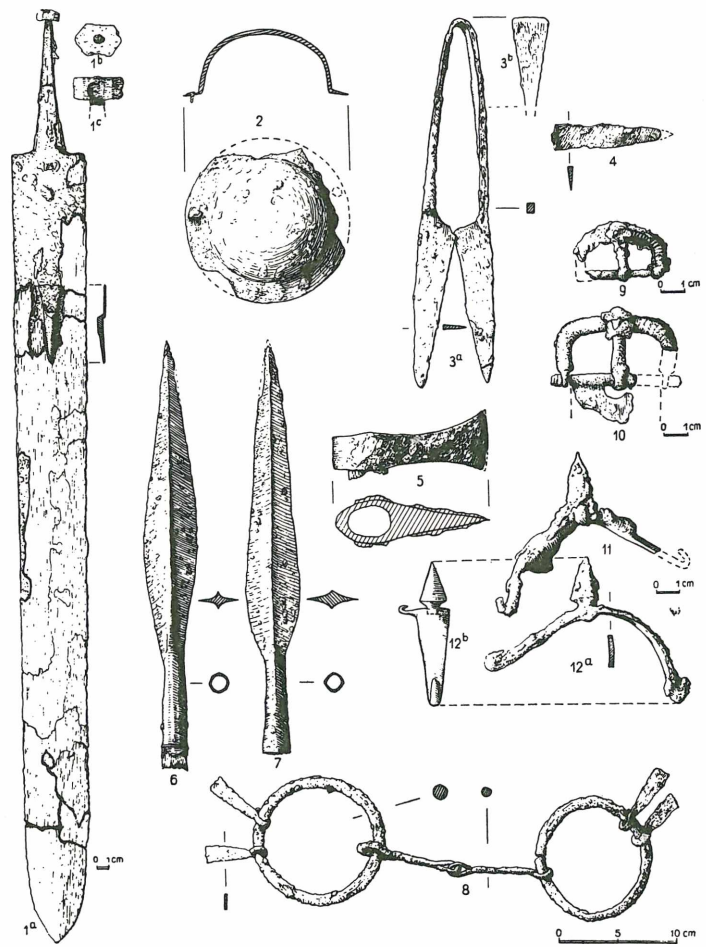

Šveicarija. „Kunigaikščio" kapo geležinės įkapės: 1. kalavijas, 2. antskydis, 3. žirklės, 4. peiliukas, 5. kirvis, 6-7. ietigaliai, 8. žąslai, 9-10. sagtys, 11-12 pentinai

geležinis antskydis su apvalia iškyla (atseit, skydas buvo padėtas tarp liemens ir kojų kelių); dešinėje kelio pusėje geležinė sagtis, o prie kojų pėdų du geležiniai pentinai su kūgio pavidalo smaigaliu. Mirusysis karys palaidotas pirmojoje IV amž. pusėje, kiek anksčiau už pirmąjį „kunigaikštį". Galimas dalykas, kad abudu asmenis siejo kokie nors giminystės ryšiai.[17]

Berniuko kapas. Paminėtinas maždaug 10 m. amžiaus berniuko kapas pilkapyje nr. 15. Tai greičiausiai yra buvęs kurio nors iš paminėtų kilmingųjų sūnus. Jam į kapą buvo įdėti du miniatūriniai ietigaliai, geležinė strėlė, šalia galvos pentinėlis ir ant galvos aptikta vienametės kiaulės kaukolė.[18]

Pagaliau paminėtinas II—III amž. *žemdirbio kapas,* turis didelės reikšmės sūduvių žemės ūkiui pažinti. Tai yra plokštinis kapas, ištirtas

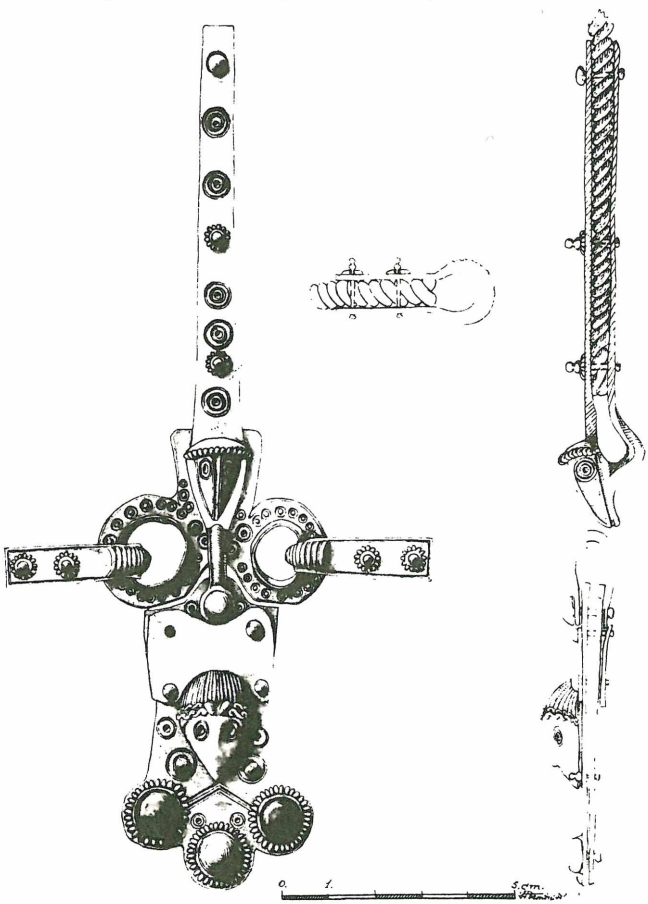

Šveicarija. „Kunigaikščio" kapo arklio kamanų antnosinis skirstiklis

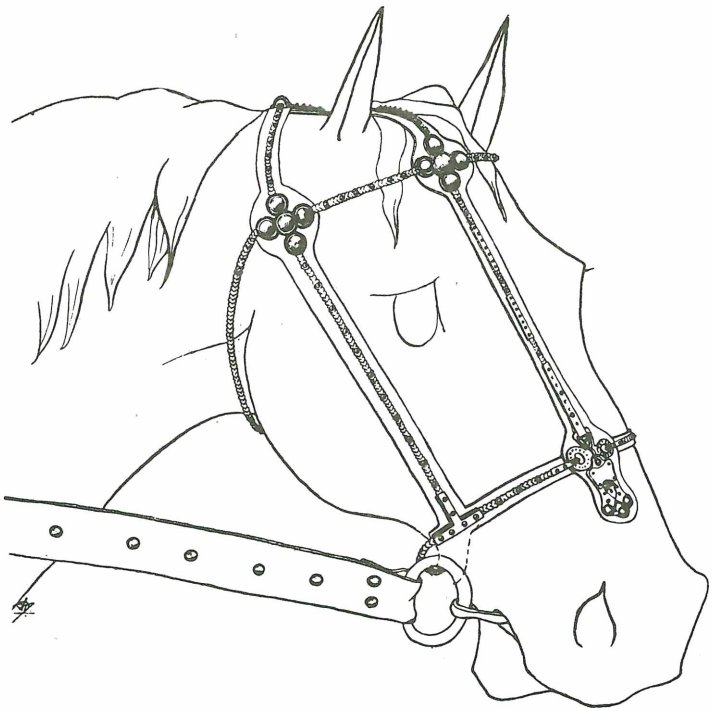

Šveicarija. „Kunigaikščio" kapo arklio kamanų rekonstrukcija

1961 m. pietiniame Šveicarijos kapinyno pakraštyje. Mirusysis buvo palaidotas duobėje galva į šiaurės vakarus. Duobės dugne aptikti 5 akmenys: vienas arčiau dešiniojo peties, antras kairėje pusėje prie juosmens ir trys kojūgalyje. Įkapės susitelkusios dvejose grupėse. Dešinėje galvos ir peties pusėje gulėjo geležinis įmovinis kirvis, ietigalis, peilis, dviejų mažesnių peilių fragmentai, skiltuvas. Antroje grupėje, prie dešiniosios kojos blauzdikaulio, rasta: 37,5 cm ilgio geležinis irklo pavidalo noragas, geležinis dantytas pjautuvas su gerai išlikusia kauline rankena, liekanos nedidelio peiliuko, geležinis apkalas ir kt. Įdomiausias radinys — geležinis noragas. Tai seniausias ligi šiol žinomas geležinis medinio arklo noragas baltų kraštuose.[19]

Ir kituose Suvalkų apylinkėje tyrinėtuose kapinynuose susiduriama su įkapėmis gausesniais kapais. Tepriminsiu porą. Pvz. *Osovoje,* pilkapyje nr. 27, moters kape, surasta keturios žalvarinės juostinės apyrankės, lankinė segė lenktine kojele ir su buožele įvijos viršuje, paplokščias gintarinis karolis, žalvarinė adata ir geležinė sagtis.[20] Vietovėje *Żywa Woda* moters kape aptikta žalvarinė antkaklė, karoliai, dvi laiptelinės segės, diržo sagtis ir kt.[21]

Keletas išvadinių pastabų

Suvalkų — Juodosios Ančios srityje kai kurie kapinynai yra ištisai ištirti, todėl jau bandoma pasidaryti tam tikrų išvadų gyvenamumo, antropologiniais, visuomeniniais, ūkio ir kitais klausimais. III—IV amž. sūduvių sodybos yra buvusios maždaug 5 km nuotolyje nuo viena kitos. Iš to sprendžiama, kad atskirų šeimų grupių gyvenamasis ir naudojamasis žemės plotas sudarydavo maždaug 4—5 km skersmens apskritimą. Gyvenamosios sodybos yra buvusios apie 2—2,5 km atstu nuo kapinynų. Pradžioje sodybos susidėjusios iš 1—3 mažų šeimų, vėliau nuo kelių iki keliolikos. Žmonės dirbo žemę, sėjo kviečius, soras, miežius, kiek vėliau ir rugius bei avižas. Augino nemaža galvijų, ypač avių, kiaulių, arklių. Būta ir vietinių amatininkų. Žmonių antropologinis tipas galutinai neišaiškintas, bet susidurta su kromanjoninės rasės elementais. Vidutiniškas vyrų ūgis siekė 169,3 cm, moterų — 163,9 cm. Vyrų amžiaus vidurkis 34,8 m , moterų — 25,2 m.[22] Įkapių gausumu išsiskirią kapai liudija apie vadovaujamo visuomenės sluoksnio susidarymą. Atrodo, kad Šveicarijoje kaip tik ir yra buvęs vienas iš sūduvių administracinių centrų. Spėjama, kad 1958 m. pradėtas tyrinėti Osinkų piliakalnis, esąs apie 1 km atstu į rytus nuo Šveicarijos kapinyno, ir galėjęs būti tokiu centru.[23]

Sūduviai Galindos pasienyje, Bebro, Narevo ir Bugo srityje

Augustavo — Grajewo grupė išsiskiria laidosena. Tuo tarpu kai Suvalkų — Juodosios Ančios grupėje pirmaisiais amžiais po Kr. vyrauja pilkapiai su nedegintiniais kapais, tik kartais nuo III amž. vienur kitur (pvz. Żywa Woda, Osowa) susiduriama su degintiniais kapais,[24] Augustavo — Grajewo grupėje mirusieji deginami ir laidojami plokštiniuose kapuose. Iš būdingesnių kapinynų tepriminsiu tris: Račkų, Mėtos ir Juodikių. *Račkuose* (Augustavo aps.), prie Rospudos upelio, pakilumoje, 1940 m. ištirta 16 kapų. Čia sudegintų kūnų pelenai kartu su įkapėmis būdavo supilami į apvalias 20—25 cm skersmens duobutes. Vienu atveju deginti kaulai buvo supilti į molinę urną. Surastas ir vienas arklio kapas. Iš įkapių išsiskiria: puošni kaklo papuošalų apvara, sudaryta iš 14 apskritų plokščių žalvarinių kabučių, padengtų spaustiniu sidabru, ir stiklinių iš vidaus paauksuotų karolių; pasaginės segės, galuose papuoštos raudona emale; plačios rankogalinės apyrankės.[25] *Mėtoje*, Augustavo aps., 1939 ir 1954 m. ištirtas 21 kapas. Šiame III—V amž. plokštiniame kapinyne lauže sudeginto mirusiojo kaulų likučiai būdavo išplaunami ir supilami į molines urnas (tik vienu atveju kaulų likučiai buvo supilti į žemėje iškastą duobutę). Kapai yra buvę vieniniai ir kolektyviniai; pastaruosiuose viename kape

būna sustatytos greta viena kitos bent kelios urnos. Įkapės dėta arba į urną, arba šalia jos. Būdingesnės įkapės: gintariniai karoliai, antkaklės viela apvyniotais ir aukštais žiedeliais papuoštais galais, žieduotosios ir lankinės segės lenktine kojele.[26] Su panašia laidosena susidurta ir *Juodikiuose,* Augustavo aps. II—III a. plokštiniame kapinyne sudegusių kaulų likučiai būdavo supilami į urnas, tik vienu atveju pelenai buvo supilti į duobę. Aptikta dvigubų ir trigubų kapų.[27]

Galdapės — Unguros grupė jau vėl išsiskiria laidosena. Šioje srityje vyrauja nedideli iš akmenų sukrauti pilkapiai, kur degintų žmonių pelenai būdavo supilami į urnas. Įkapių tarpe gausu emaliuotų dirbinių ir iš Romos imperijos provincijų įvežtų papuošalų, pvz.: lankinių segių plokščiu lankeliu, žnyplių formos segių ir kt.

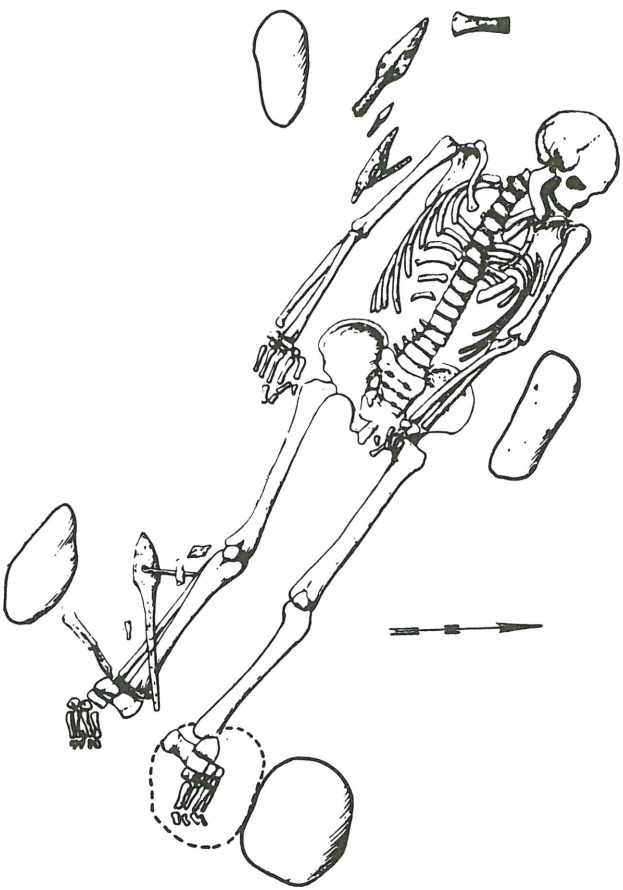

Šveicarija. Žemdirbio kapas (prie deš. kojos pėdos padėtas geležinis noragas)

Galindos pasienis Lėciaus aps., palyginti, dar mažai ištirtas, todėl susidaro nemaža sunkumų išvesti ir ribą tarp tų dviejų labai giminingų kilčių. Tačiau apčiuopiamos ir skirtybės tiek laidosenoje, tiek ir medžiaginėje kultūroje. Galindoje plokštinių kapų atsiranda jau I tūkstantmetyje pr. Kr., bet kartu pasitaiko ir iš akmenų sukrautų pilkapių, o sūduviai toje srityje išlaikė akmeninius pilkapius iki pat XIII amž. pabaigos.[28]

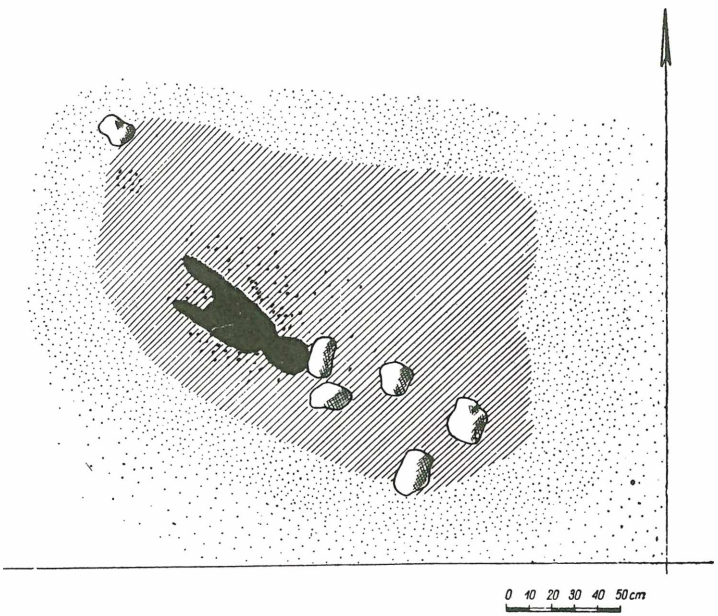

Šiurpilis. Pilkapio nr. 2 duobėje rastas sudeginto žmogaus pavidalo medžio gabalas

Sritis tarp Bebro, Narevo ir Bugo archeologiškai mažai teištirta, todėl čia turimos daugiau atsitiktinio pobūdžio medžiagos interpretavimas sudaro nemaža sunkumų. Panaši padėtis yra ir į rytus nuo Gardino. Savo laiku K. Būga upėvardžius su galūne *-da* laikė sūduviškais, pvz.: *Golda, Grivda, Nevda, Segda, Sokolda, Jaselda* ir kt.[28] Tokių upėvardžių sūduviškumas duoda pagrindo ten ieškoti ir sūduvių kultūros liekanų. Tat ir baltų bei slavų sąlyčio taškai tegalės būti nustatyti būsimų archeologinių tyrinėjimų. Įdomios medžiagos sūduvių gyvenamoms sritims aiškinti yra davę *Rostautų* pilkapių (Zavikų vls., Balstogės aps.) tyrinėjimai. Apie 18 km į pietus nuo Balstogės ir apie 6 km į šiaurę nuo Narevo yra išlikę keturi didžiuliai pilkapiai, kurių skersmuo siekia apie 22 m ir aukštis apie 2,5 m. 1938 m. ištirtas vienas pilkapis, o 1960 m. — dar du. Geriausiai buvo išlikęs 1938 m. K.

Jazdzewskio tyrinėtas pilkapis. Pilkapio struktūra buvo labai įdomi. Numatyto pilti pilkapio viduryje buvo iškasta 5 m ilgio, 3 m pločio ir 2,35 m gylio duobė kiek siaurėjančiu dugnu. Duobės viršus buvo uždengtas mediniu grindiniu ir moliu. Po to iš lauko akmenų sukrautas 16 m skersmens ir 1,4 m aukščio pilkapio branduolys, kuris viršuje dar užpiltas 1,1 m storio smėlio sluoksniu. Pats pilkapio paviršius išgrįstas akmenų grindiniu, kurio kraštai dar buvo apdėti stambesnių akmenų vainiku. Vėliau, supuvus medinei konstrukcijai, duobė užgriuvo pilkapio akmenimis, ir pilkapio viršuje atsirado didelis įdubimas. Apskaičiuota, kad visas pilkapis buvo supiltas iš 400 kub. metrų smėlio ir 200 kub. metrų akmenų. Tokiam pilkapiui supilti anų laikų priemonėmis reikėjo 50 žmonių, dirbusių 10—14 dienų. Griaučiai duobės dugne jau nebebuvo išlikę, bet kape susidurta su įdomiomis III amž. įkapėmis: gražaus romėniško darbo žalvarinis koštuvis, stiklinė taurė, kaulinės akutėmis pagražintos šukos, dvigubo kūgio varpstelis ir geležinis peilis. Koštuvis ir stiklinė taurė įvežti iš Romos imperijos, greičiausiai iš Kapuvos, kur yra buvęs šio tipo dirbinių gamybos centras. Čia turėjo būti palaidota turtinga moteris, sūduvė.[29] 1960 m. J. Jaskanis Rostautuose dar yra ištyręs du labai apardytus pilkapius. Ir juose susidurta su romėniškais importuotais dirbiniais. Pilkapyje nr. 2, medinės kapo kameros dugne, surastas žalvarinis semtukas, kurio aukštis siekia 4,6 cm, o ilgis 22,1 cm (kartu su 12,5 cm ilgio rankena). Semtukas gamintas Kampanijoje, Italijoje.[30] Panašių pilkapių žinoma ir Bielsko aps., Palenkėje.

Sūduviai V—VIII amžiuje

Sūduvos kultūros tęstinumą galima sekti ir viduriniame geležies amžiuje (400—800 po Kr.). Lietuviškoji Sūduva ligi šiol maža tetyrinėta. *Žemojoje Panemunėje,* Šakių aps., kairiajame Nemuno krante yra buvęs plokštinis griautinis kapinynas. Čia rasta V amž. žalvarinė puslankio pavidalo pakabėlė kapinyną sieja su vakarų ir vidurio Lietuva.[31] *Liepynuose,* Marijampolės vls., 1938 m. tyrinėtas ardomas kapinynas, kur susidurta su VII—VIII amž. krūsniniais griautiniais ir degintiniais kapais. *Brančyznoje,* Vilkaviškio aps. aptiktas VI—VIII amž. plokštinis griautinis kapinynas. Bet Seirijų vls. turime reikalo su pilkapiais. Pvz. 1958 m. *Krikštonyse,* Seirijų vls., Alytaus aps., prie Nemuno, kairiajame Margočio upelio krante, tyrinėtas ardomas V—VII amž. pilkapynas. Čia mirusieji buvo laidojami nedeginti ir deginti. Ypač yra buvęs įdomus griautinis kapas nr. 1. Mirusysis palaidotas akmenų vainiko viduryje (vainikas yra buvęs 16 × 13,5 m skersmens). Prie gana gerai išlikusių griaučių rasta: geležinis dviašmenis apie 1 m ilgio

kalavijas su medinės rankenos liekanomis; labai sunykęs geležinis ietigalis; prie dešiniosios kojos šlaunikaulio žalvariniai geriamojo rago apkalai (viršutiniosios rago angos lankelis ir rago galo žvakidės pavidalo apkalas); žalvariniai diržo liežuvėliai (vienas klotas sidabrine plokštele); paplokščias akmeninis galąstuvėlis; žalvarinė sagtelė. Šis žymesnio tos srities kario ar „kunigaikščio" kapas priskirtinas V amž. Netoli čia paminėto griautinio kapo, už kelių metrų nuo akmenų vainiko, susidurta su VI—VII amž. degintiniu kapu. Iš laužo švariai išrinkti sudegusių kaulų likučiai buvo supilti į duobę. Sudegintų kaulų viršuje sudėtos įkapės: 26,7 cm ilgio geležinis ietigalis ilga įmova; geležinis antskydis aukšta kūgine iškyla (antskydžio skersmuo 15,5 cm, aukštis 12,5 cm); geležinė skydo rankena; geležinis 21,5 cm ilgio peilis.[32]

Žymiai geriau esame informuoti apie Suvalkų — Juodosios Ančios srities to meto laidoseną ir medžiaginę kultūrą, nes čia paskutiniuoju laiku atlikta visa eilė sistemingų kasinėjimų. Mirusieji Suvalkų srityje ir toliau tebelaidojami maždaug tokios pat struktūros pilkapiuose, bet nuo IV—V amž. sąvartos įsigali kūnų deginimo paprotys. Perėjimas į naują laidosenos būdą vyko pamažu, todėl pačioje pradžioje ir degintų kūnų pelenams supilti tebebuvo naudojamos tokio pat dydžio duobės, ir senu papročiu tebelaidota po vieną žmogų duobėje. Su tokia pereigine laidosena susiduriame Osovoje, Šveicarijoje.[33] Galutinai

Šiurpilio piliakalnis

įsigalint kūnų deginimo papročiui, duobės darėsi mažesnės ir viename pilkapyje aptinkame 2—3, kartais net 5 degintinius kapus. Kai kuriuose kapinynuose nuo V amž. sudegintų kūnų pelenai pilami į molines urnas ir laidojami šeimos pilkapiuose. Viename pilkapyje būna nuo kelių iki keliolikos urninių kapų, pvz. *Prūdiškėse, Bilvinavoje* ir kitur.[34] *Šiurpilyje* sudeginti kaulai laidojami ir urnose, ir duobėse.[35]

Įkapių degintiniuose kapuose daug mažiau negu ankstyvesniuose griautiniuose. Be to, daugelis jų laužo ugnyje susilieję. Kai kuriuose kapuose aptinkama ir ugnies nepaliestų įkapių. Ankstyvesniuose kapuose įkapių daugiau, vėlyvesniuose — tolydžio jų skaičius mažėja.

Galdapės, Luko ir Unguros srityje taip pat vyrauja degintiniai kapai pilkapiuose, bet įkapių skaičius juose taip pat labai sumažėjęs. Nedaug medžiagos teturime sūduvių kultūrai pažinti pietinėse Sūduvos srityse.

Sūduviai IX—XIII amžiuje

Naujasis geležies amžius (800—1200 m. po Kr.) visoje Sūduvoje labai mažai ištirtas. Teturime visą eilę atsitiktinių radinių ir tik vieną kitą tyrinėtą vietovę. Beveik visai netyrinėta lietuviškoji Sūduvos dalis. *Žemojoje Panemunėje,* Šakių vls., susidurta su IX—XII amž. degintiniais ir griautiniais kapais. *Mikytuose,* Šakių aps., aptiktas X—XII amž. plokštinis griautinis žirgų kapinynas. *Mozūruose,* A. Panemunės vls., 1932 m. E. Volteris kasinėjęs X—XII amž. degintinį kapinyną, kur mirusiųjų pelenai būdavo supilami į molines urnas, ornamentuotas vinginiu, linijiniu ir kitokiu raštu. *Ožkabaliuose,* Vilkaviškio aps., dr. J. Basanavičius 1911 m. buvo kasinėjęs degintinius kapus, apdėtus akmenimis.[36] Suvalkų — Juodosios Ančios srityje naujojo geležies amžiaus sūduvių archeologiniai paminklai taip pat dar beveik visai netyrinėti. Augustavo srityje iš daugiau tyrinėtų pilkapynų paminėtinas *Jasudavo,* prie Sapackinės, į šiaurės vakarus nuo Gardino. Čia yra buvęs didelis pilkapynas, susidedąs iš daugiau kaip 100 pilkapių. St. Krukowskis 1908 m. ištyrė 15 pilkapių. Jų aukštis svyravo tarp 1,08 ir 2,30 m, o skersmuo — tarp 5,5 iki 14 m. Pilkapiai kai kada viršuje apkrauti akmenimis, o kai kuriuose akmenys sukrauti ant buvusio žemės paviršiaus, po pilkapio sampilu. Degintų kūnų likučiai laidota sampile iškastose duobutėse arba urnose. Pilkapiuose aptikta gana daug įkapių: žalvarinių pasaginių segių, apyrankių, geležinių peiliukų ir kt.[37] Galdapės, Unguros, Lėciaus, Alėckos ir Luko srityje daugiausia turime atsitiktinių radinių, todėl sunku susidaryti bent apytikrį sūduvių kultūros vaizdą. Savo svarba išsiskiria *Skomantai,* Luko aps., prie Skomantų ežero. Prie Skomantų ežero ir klampių pelkių yra piliakalnis, vietos žmonių vadinamas Skomanto pilimi. Rytiniame ežero krante yra

Skomanto kalnas, kur taip pat galėjo būti piliakalnis. Labai galimas daiktas, kad viena iš tų vietovių buvo sūduvių vado Skomanto būstinė. Šiauriniame Skomantų ežero krante 1927 m. surastas sidabrinių papuošalų lobis, svėręs 674,8 g. Į žalvarinį indą buvo sudėta: sidabrinis kaklo papuošalas, sudarytas iš 17 tuščiavidurių statinėlės formos karolių; dvi įvijinės apyrankės; dvi pintinės pasaginės segės gyvulinėmis galvutėmis. Lobis priskirtinas XIII—XIV amž. Vienas lelijos formos kabutis turi atitikmenų Kijevo lobyje.[38]

Baigiamosios išvados

Iš šios trumpos apžvalgos matome, kad tik dalis Sūduvos ir sūduvių praeities atskleista, kad dar daugybė klausimų palieka neišaiškintų. Reikia tikėtis, kad sutartinai dirbant proistorikams tų kraštų, į kurių ribas dabartiniu metu įeina senosios sūduvių žemės, ilgainiui pavyks nustatyti tos karingos kilties medžiaginę ir dvasinę kultūrą, sūduvių gyvenseną ir bent apytikres gyvenamąsias ribas atskirais proistoriniais laikotarpiais.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 Pagrindinės šių ankstyvųjų Sūduvos proistorės laikų problemos trumpai paliečiamos šiuose darbuose: W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg i. Pr., 1929; H. Gross, „Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen". *Prussia,* 32:1, 1938; p. 84—139; C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussische Stämme,* I, Königsberg, 1935; C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* Königsberg, Pr., 1937; H. Bohne-Fischer, *Ostpreussens Lebensraum in der Steinzeit. Eine vorgeschichtliche Landeskunde,* Königsberg Pr., 1941; R. Indreko, *Die mittlere Steinzeit in Estland,* Stockholm, 1948; Ed. Šturms, *Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum,* Berlin, 1936; J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* Kaunas, 1938 [t.p., *Senovė,* IV, 1938, p. 173 ir kt.]; M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe,* I, Cambridge, Mass., 1956; M. Gimbutas, *The Balts,* London, 1963; P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, *Lietuvos archeologijos bruožai,* Vilnius, 1961; R. Jablonskytė-Rimantienė, „Kai kurie Lietuvos paleolito klausimai". *Lietuvos . . . mokslų akademijos darbai, serija A* 1 (16), Vilnius, 1964, p. 35—51. [Reikėtų dar papildyti dabar — R. K. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy,* Vilnius, 1971 ir *Lietuvos . . . archeologijos atlasas,* I—IV, 1974—1978 su gausia literatūra].

2 *Suvalkų rėdybos piliakalniai su žemėlapiu,* Varšuva, 1909, p. 39.

3 K. O. Falk, *Wody wigierski i hucianskie,* Uppsala, 1941.

4 Suvažiavimo darbai išspausdinti: *Acta Baltico-Slavica,* I, Białystock, 1964, p. 277.

5 St. Krukowski, „Cmentarz ciałopalny bez popelnic w Wysokiem, pow. sejnenski". *Swiatowit,* XI, 1913, p. 1—13.

6 I. Sadauskaitė, „Kairėnų ir Seiliūnų radiniai". *LMAD,* A: 1 (6), 1959, p. 59—70.

7 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* 1938, p. 61.
8 P. Kulikauskas ir kt., *Lietuvos archeologijos bruožai,* 1961, p. 242—246.
9 D. Petrauskaitė, „Žiegždrių piliakalnis". *Iš lietuvių kultūros istorijos,* II, Vilnius, 1959, p. 119—124.
10 O. Navickaitė, „Guogų-Piliuonos piliakalnis". *LMAD,* A: 1 (16), 1959, p. 89—101.
11 O. Navickaitė, „Baškininkėlių piliakalnis". *Iš lietuvių kultūros istorijos,* II, 1959, p. 103—118; plg. dar R. Volkaitė-Kulikauskienė, „Miniatūrinių Lietuvos piliakalnių klausimu", t.p., II, 1959, p. 125—137.
12 V. V. Sedov, „Kurgany jatviagov". *Sovetskaja archeologija,* 4, 1964, p. 42.
13 J. Antoniewicz, M. Kaczyński i J. Okulicz, „Wyniki badań przeprowadzonych w 1956 roku na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwajcaria, pow. Suwalki". *Wiadomości Archeologiczne,* XXV: 1—2, 1958, p. 22—57.
14 T. Dzierzykray-Rogalski, „Materialy kostne z kurhanów z okresu rzymskiego wydobyte w 1956 r. na Suwalszczyznie. *Wiadom. Archeol.,* p. 131—139.
15 J. Antoniewicz, Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 r. w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwalki. *Wiadom. Archeol.,* XXVII: 1, 1961, p. 8 ir tt.
16 J. Antoniewicz, l. c., p. 7 ir t.t.
17 J. Antoniewicz, l. c., p. 14 ir kt.
18 J. Antoniewicz, M. Kaczynski i J. Okulicz, l. c., p. 35.
19 J. Antoniewicz, „Odkrycie grobu rolnika jaćwieskiego z narzedziami produkcji z okresu rzymskiego. *Rocznik Bialostocki,* III, 1962, p. 205—223.
20 D. Jaskanis i J. Jaskanis, „Sprawozdanie z badań w 1957 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejcowości Osowa, pow. Suwalki". *Wiadomości Archeol.,* XXVII:, 1961, p. 34—35.
21 W. Ziemlińska-Odojowa, „Badania wykopaliskowe w 1959 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Żywa Woda, pow. Suwalki". *Rocznik Bialostocki,* I, 1961, p. 206—207.
22 T. Dzierzykray-Rogalski, „Z badań nad niektórymi zagadnieniami typologicznymi i populacyjnymi jaćwingów". *Acta Baltico-Slavica,* I, 1964, p. 65—75.
23 J. Okulicz, „Sprawozdanie z badań prowadzonych w 1953 r. na osadzie pod „Zamczyskiem" w miejscowosci Osinki pow. Suwalki". *Wiadom. Archeol.,* XXVII: 1, 1961, p. 82—89.
24 Plg. *Rocznik Białostocki,* I, 1961, p. 180—182, 196 ir kt.
25 W. La Baume und W. Gronau, „Das Gräberfeld von Raczki". *Alt-Preussen,* 4, 1941, p. 59—61.
26 J. Okulicz, „Cmentarzysko z III—V w. naszej ery z miejscowości Netta, pow. Augustów". *Wiadomości Archeologiczne,* XXII: 3—4, 1955, p. 284—303.
27 J. Marciniak, „Dwa cmentarzyska cialopalne z okresu rzymskiego w Judzikach i Barglowie Dwornym w pow. augustowskim". *Wiadomości Archeologiczne,* XVII: 1, 1950, p. 47—75.
28 K. Būga, „Jotvingių žemės upių vardų galūnė *-da*". *Tauta ir Žodis,* I, Kaunas, 1923, p. 180. [Taip pat šis straipsnis perspausdintas; žr. *Rinktiniai raštai,* III, Vilnius, 1961, p. 601—602].
29 K. Jazdzewski, „O kurhanach nad górną Narwą i o hutnikach z przed 17 wieków". *Z otchlani wieków,* XIV: 1—2, 1939, p. 1—22.
30 J. Jaskanis, „Nowy import rzymski na Podlasiu". *Rocznik Bialostocki,* II, 1961, p. 393—399.
31 J. Puzinas, „Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose". *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis,* I, 1941, p. 38—40 [ir t.p. atskirai: J. Puzinas, *Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos vls. Dvigubas IV amžiaus kapas, surastas Veršvuose,* Kaunas, 1941 (tikriau — 1942), p. 22—24; plg. *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.,* Vilnius, 1972].
32 P. Kulikauskas, „Naujas archeologinis paminklas Užnemunėje. V—VII amžių jotvingių senkapis Krikštonyse, Lazdijų raj.". *LMAD,* A, 1 (16), 1959, p. 71—88.

33 J. Jaskanis, „Sprawozdanie z badań w 1956 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Osowa, pow. Suwalki". *Wiadomości Archeologiczne,* XXV: 1—2, 1958, p. 94—95; J. Antoniewicz, „Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwalki". Wiadomości Archeologiczne, XXVII: 1, 1961, p. 5.

34 M. Kaczyński, „Dwa cmentarzyska kurhanowe z V—VI wieku we wsi Prudiszki, pow. Suwalki". *Materialy Starozytne,* III, 1958, p. 115—153; t.p., „Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w 1957 r. na cmentarzysku kurhanowym we wsi Bildwinowo, pow. Suwalki". *Wiadomości Archeologiczne,* XXVII: 1, 1961, p. 90—99.

35 T. Żurowski, „Sprawozdanie z badań cmentarzysk kurhanowych we wsi Szurpily, pow. Suwalki". *Wiadomości Archeologiczne,* XXV: 1—2, 1958, p. 107—130; t.p., „Sprawozdanie z badań w 1957 r. cmentarzyska kurhanowego na stanowisku 2 we wsi Szurpily, pow. Suwalki". *Wiadom. Archeol.,* XXVII: 1, 1961, p. 58—81; t.p., „Cmertarzysko cialopalne na stanowisku 2 we wsi Szurpily, pow. Suwalki, na podstawie wykopalisk w latach 1958—1960". *T. p.,* XXIX: 3, p. 250—288.

36 *Lietuvių Tauta,* V, Vilnius, 1936, p. 123—124.

37 St. Krukowski, „Cmertarzysko mogil cialopalnych w Jasudowie pod Sopockiniami". *Światowit,* IX, 1911, p. 1—21.

38 C. Engel, Zwei spätheidnische Silberfunde". *Prussia,* 29, 1930, p. 68 ir kt.; J. Antoniewicz, „Niektóre dowody kontaktów slowiańsko-pruskich w okresie wczesnośredniowiecznym w świetle źródel archeologicznych". *Wiadomości Archeologiczne,* XXII: 3—4, 1955, p. 267.

* * *

Sūduva naujausiųjų archeologinių tyrinėjimų šviesoje spausdinta „Aidų", 1965, nr. 4, p. 158—169; pasirašyta — *Jonas Puzinas.* Iš 158 p. išnašos matyti, kad šis yra ano („Aidų", nr. 2) tęsinys. Yra išlikęs mašinėle rašyto straipsnio nuorašas; pusiau pjauto popieriaus lapo 45 p., su paraštėje jau ta pačia išnaša, tas liudija, kad šis rašytas jau aną išspausdinus. Nuoraše esminių nėra taisymų. Spausdinama iš „Aidų", ištaisant spaudos klaidas, jų tarpe *„Rusiškai* — kromanjodinio . . ." (163 p.) į *„Rasiškai* . . .", bet kromanjodinio dar palikta, nors jau šiuo metu lyg įsigalėjęs *kromanjonas,* bet jis varžosi dabar su *kromanjoniečiu,* todėl dar neaišku nė kuris jų įsigalės pagrindiniu antropologiniu terminu. Taip pat ištaisyta ir 168 p. suvelta literatūros nuoroda, kur buvo palikta su klaidomis eilutė. „Aiduose" visa literatūra buvo tekste, dabar iškelta į galą.

ZANAVYKŲ KRAŠTO PROISTORĖ

Kraštovaizdis — paskutiniojo ledynmečio padaras

Zanavykų kraštovaizdis susidarė paskutiniojo ledynmečio poveikyje. Nutirpus ledynams, žemesnės vietos ilgai buvo apsemtos ledynų tirpsmo vandenų. Ledynų pakraštyje susidarė didžiulis ežeras. Ilgainiui nusekus vandenims, susiformavo prieledyninė ežerinė lyguma, susidariusi iš stovinčiame vandenyje nusėdusio smulkiagrūdžio smėlio ir molio. Tai ir sudaro derlingą tos srities dirvožemį. Ta plokščia prieledyninė ežerinė lyguma, prasidedanti kairiajame Nemuno krante ir einanti į vakarus per dabartinę Lietuvos-Karaliaučiaus srities sieną, yra tik 40—60 m nuo jūros lygio. Ta Zanavykų lyguma Sudargo, Slavikų, Valakbūdžio, Sintautų, Griškabūdžio, Kudirkos Naumiesčio ir Barzdų srityje siekia nedaugiau kaip 50 m nuo jūros lygio, bet į rytus nuo tos ribos (Kaimelis-Šakiai-Griškabūdis) Lekėčių, Zapyškio ir Višakio Rūdos link bei į pietus Vilkaviškio link kraštovaizdis įvairėja. Tai stambiai banguota moreninė lyguma, toliau pereinanti į Vištyčio aukštumą, siekiančią net 175—180 m nuo jūros lygio. Pietiniu ir vakariniu Zanavykų pakraščiu teka Šešupė, kurią maitina Nenupė, Širvinta, Nova, Siesartis, Jotija ir kiti intakai. Ežerų ir pelkių maža.

Klimato atžvilgiu Zanavykai priklauso Vidurio parajoniui. Kadangi Zanavykai yra toliau nuo Baltijos jūros, todėl čia klimatas yra kontinentalesnis už vakarinės Lietuvos klimatą.

Archeologinių tyrinėjimų padėtis

Plotas, kurį čia tenka trumpai aptarti, nedidelis. Tai mažas šiaurinės Užnemunės kampelis nuo Nemuno šiaurėje (Sudargas, Kaimelis, Gelgaudiškis, Plokščiai, Žemoji Panemunė, Zapyškis) iki Novos rytuose bei pietuose ir nuo Sudargo, Slavikų, Žvirgždaičių, Kudirkos Naumiesčio vakaruose iki Višakio Rūdos, Zapyškio ir Lekėčių rytuose. Kad ir nagrinėjama sritis ploto atžvilgiu maža, bet ji gana gausi archeologiniu palikimu. Didžioji dalis radinių yra atsitiktinio pobūdžio, bet paskutiniuoju metu vienur kitur, kaip vėliau pamatysime, atlikta ir sistemingų archeologinių kasinėjimų, kurie padeda daugiau nušviesti vėlyvesnius priešistorinius laikus. Darbą labai palengvina neseniai Lietuvoje išleisti

trys tomai „Lietuvos archeologijos atlaso".[1] Tame atlase suregistruoti visi ligi šiol žinomi atskiri radiniai bei archeologiniai paminklai (stovyklos, sodybvietės, piliakalniai, senkapiai, pilkapiai ir kt.); nurodyta ir literatūra. Atlasan įtraukta ir Zanavykų krašto archeologinė medžiaga.

Pirmųjų gyventojų pasirodymas

Kaip visos Lietuvos, taip ir Zanavykų krašto gyvenamumo pradmenų tegalima ieškoti poledynmetyje, kada Lietuvą užkloję ledynai galutinai pasitraukė. Atšilus orui, ledynų masės, kurios buvo padengusios didžiulius Lietuvos ir kaimyninių sričių plotus, pamažu ėmė tirpti. Prieledyninėse srityse buvo susitelkusios masės ledynų tirpsmo vandens. Ir tik nusekus vandenims bei pasidarius pastovioms upių tėkmėms, susidarė sąlygos žmonėms pasirodyti. Kaip rodo naujausieji tyrinėjimų duomenys, pirmieji žmonės įkėlė kojų į Zanavykų kraštą nevėliau kaip prieš 13.000 metų. Tai buvo paleolito pabaigos vėlyvosios Pabaltijo madleninės kultūros fazės žmonės, kurių palikimo aptinkama nuo Pavyslio iki pat vakarinės Zanavykų sienos. Šių klajoklinių genčių kultūrinio palikimo, ypač kaulinių dirbinių, surasta Prūsų žemėje (Labguvos, Lėciaus, Darkiemio, Gumbinės, Stalupėnų srityje) ir visiškoje Zanavykų kaimynystėje — Pilkalnio apskrityje. Tepriminsiu artimiausius radinius. Pavyzdžiui, Opšrūtų durpyne 1936 m. surastas 22 cm ilgio kaulinis ietigalis, padarytas iš perskelto tauro (Bos primigenius) blauzdikaulio. Tas radinys žiedadulkių analizės metodu priskirtas laikui tarp 11.000—10.000 m. pr. Kr.[2] Tame pačiame durpyne surastas ir kiek vėlyvesnio laikotarpio kaulinis durklas, padarytas iš stumbro ar bizono kojų kaulo. Durklo ilgis 20 cm, plotis 4 cm.[3] Verta paminėti, kad čia aptiktas to paties laikotarpio fragmentas kaulinio keturkampio pjūvio įrankio žuvims gaudyti ir netoliese didelio lydžio kaulų.[4] Pagaliau paminėtinas vienas lingbinio tipo kirvis (pavadinimas pagal vietovę Nörre-Lyngby Jutlandijoje), surastas 1937 m. jau Kudirkos Naumiesčio kaimynystėje — Maurušaičiuose (vok. Grenzfelde), Pilkalnio aps., prie Širvintos upės kilpos, kasant kanalą. Kirvis aptiktas 2,8 m gilumoje, durpinėje žemėje, po smėlio ir molio sluoksniu. Maurušaičių lingbinis kirvis padarytas iš šiaurinio elnio rago. Jis yra lieknas, dailaus darbo, 58 cm ilgio. Žiedadulkių analizės būdu nustatytas kirvio amžius — apie 8.500 pr. Kr.[5]

Reikia manyti, kad maždaug tuo pačiu metu ir į Zanavykus buvo atklydę medžiotojų ir žvejų būriai, nes paleolito pabaigos titnaginių dirbinių aptikta Zanavykų kaimynystėje, pavyzdžiui, *Pypliuose*, kair. Nemuno krante, priešais Raudondvario bažnyčią.[6] Ir Marijampolės aps. *Nendrinių* piliakalnio gyvenvietės teritorijoje surasta madleninio (pagal

Prancūzijos urvo La Madeleine radinius — Magdalénien) tipo titnaginių strėlių antgalių, gremžtukų ir rėžtukų.[7]

Archeologinių tyrinėjimų duomenys rodo, kad paleolito pabaigos madleno (magdaleninio) baigminės fazės kultūra plito iš Šlezvigo-Holšteino bei Šiaurės Vokietijos pietiniu Baltijos pajūrio ruožu, iš ten pasiekė pietų rytinį Baltijos pakraštį (Vakarų Prūsus, Rytprūsius), Nemuno žemupį bei vidurupį ir Neries upe aukštyn pasiekė pietryčių Lietuvą.[8]

Šiek tiek vėleliau Lietuvoje pasirodė kitos kultūros žmonės, atėję iš pietvakarių. Tai *svidrinės* kultūros atstovai (ta kultūra gavo vardą pagal akmens amžiaus stovyklas Świdry Wielkie, prie Svidros ir Vyslos santakos, apie 20 km į pietus nuo Varšuvos). Tie žmonės iš Vidurio Lenkijos atklajojo Narevo ir Bugo slėniais į Nemuno aukštupį, iš čia pasiekė Nemuno ir Neries santaką. Beslinkdami tolyn Nemuno žemupin, susidūrė su madleninės kultūros žmonėmis; jie jau pastoviai apsigyveno Lietuvoje.

Pirmiesiems Lietuvos gyventojams teko gyventi šiurkščiose klimato sąlygose. Pradžioje klimatas yra buvęs kiek sušvelnėjęs arktinis, vėliau subarktinis. Vasaros buvo vėsios, o žiemos labai šaltos. Krašte vyravo tundros pobūdžio augalija: žemi beržai keružiai (Betula nana), poliariniai karklai (Salix polaris), maži krūmokšniai ir įvairūs žoliniai augalai. Iš gyvulių tuo metu greičiausiai dar gyveno vilnomis apžėlę mamutai, kurių kaulų surasta ir Užnemunėje: *Aleksote* (čia Nemuno krante, 4 m gilumoje, 1929 m. iškastas apatinis žandikaulis su dviem gerai išlikusiais dantimis),[9] *Rokų* kaime (Aukštosios Panemunės vls.), Jiesios krante (čia 1933 m. surasta 2 m ilgio iltis). Tačiau mėgiamiausi to meto žmonių medžiojamieji gyvuliai buvo šiauriniai elniai, kurių mėsa buvo vienas iš pagrindinių to krašto gyventojų maisto šaltinių. Ne gana to, šiaurinių elnių kailiai naudota apdarui, apavui, paklodams ir palapinėms uždengti, o jų ragai ir kaulai — visokiems darbo, medžioklės ir žūklės įrankiams gaminti. Ankstyvieji Lietuvos gyventojai buvo klajokliai, medžiotojai ir žvejai bei augalinio maisto rinkėjai. Jie, susitelkę į nedideles giminines bendruomenes, apsistodavo laikinose stovyklose, kurioms vietos buvo parenkamos aukštesniuose ir sausuose upių bei ežerų krantuose. Deja, nežinomos tų gyventojų nei rasinės savybės, nei etninė kilmė.

Kultūros įvairėjimas mezolite (8000—4000 pr. Kr.)

Ledynams galutinai ištirpus Lietuvoje ir pietinėje Skandinavijoje, apie 8000 pr. Kr. klimatas atšilo ir prasidėjo poledyninis laikotarpis. Ir Lietuvos medžiotojų bei žvejų kultūroje įvyksta nemaža pasikeitimų:

prasideda naujas akmens amžiaus kultūros tarpsnis, archeologų vadinamas *viduriniu akmens amžiumi,* arba mezolitu. Tame laikotarpyje Lietuvoje išsiskiria bent kelios kultūrinės grupės: iš paleolito pabaigos paveldėtoji kultūra; mezolito pradžioje naujų ateivių atsineštinė maglemozinė kultūra (pavadinta pagal stovyklą Maglemose vakariniame Danijos pakraštyje) ir vietinė Pietų Rytų Pabaltijo, arba Nemuno, kultūra, į kurią buvo įsiliejusios abidvi senosios kultūros: senoji paleolito palikuonių kultūra ir ateivių iš Vakarų maglemozinė kultūra. Lietuvoje apstu visų čia paminėtų kultūrinių grupių, ypačiai vad. Nemuno kultūros, radinių. Kad ir pačiame Zanavykų krašte tuo tarpu, kaip netrukus pamatysime, mezolito radinių maža, bet jų gana gausu artimoje kaimynystėje: Prūsų žemėje, Vilkaviškio, Marijampolės ir Kauno srityse. Ten durpynuose (anksčiau buvusiuose ežeruose) ir senosiose upių vagose aptikta įvairių kaulinių ir raginių dirbinių: žeberklų (dantytų ir su šonuose įdėtais titnaginiais ašmenėliais), strėlių antgalių, durklų, raginių kirvių. Palei Nemuną ir Nerį buvusiose stovyklavietėse randama labai daug įvairios paskirties titnaginių dirbinių: strėlių antgalių, rėžtukų, gremžtukų, ašmenėlių žeberklams ir šiaip visokių skelčių.

Dabar susipažinkime su Zanavykuose ir pačioje artimiausioje kaimynystėje surastais mezolitinio laikotarpio radiniais. Vienas iš ankstyviausių to meto radinių yra *Juniškių* (Sintautų vls.) durpyne aptiktas raginis ietigalis. Jis yra 21,5 cm ilgio, tribriaunis, visos trys briaunos protarpiais rantytos įkartų grupėmis, kotelis nusmailintas. Tai paveldėta forma iš vėlyvojo paleolito. Tame pačiame durpyne dar buvę rasti keturi panašūs ietigaliai.[10] Antras kaulinis ietigalis surastas *Užpjauniuose,* Kudirkos Naumiesčio vls. Tas ietigalis, padarytas iš perpus perskelto elnio blauzdikaulio, aptiktas Pjaunio pelkėse (7 km nuo Kudirkos Naumiesčio), apie 2,5 m gilumoje. Ietigalis yra 33 cm ilgio, lieknas, per vidurį arčiau viršūnės kiek išlenktas, šoninės briaunos gražiai nugludintos.[11] Toje pačioje pelkėje aptiktas tauro ragas su pjovimo žymėmis ir penki gyvulių ragai.[12] *Ežerėlio* durpyne, Zapyškio vls., surastas raginis žeberklas su viename šone įstatytomis titnaginėmis skeltėmis. Šis 23,2 cm ilgio žeberklas priskiriamas Nemuno kultūrai.[13] Pagaliau *Kudirkos Naumiestyje,* Šešupėje, 1937 m. bekasant graužą netoli tilto, rastas raginis kirvis su skyle kotui.[14] Šio radinio chronologija nėra visai aiški, nes panašių raginių kirvių aptinkama ir naujajame akmens amžiuje.

Žinoma ir mezolitinių stovyklų kairiajame Nemuno krante. Paminėtina *Kačerginės* stovykla (Zapyškio vls.), kur 1941—1943 m. K. Jablonskis surinko įvairių titnaginių dirbinių.[15] Tokių pat stovyklų

žinoma ir dešiniajame Nemuno krante: Kulautuvoje, Paštuvoje, Vilkijoje, Brūžėje, Veliuonoje.[16]

Kaip matome, mezolito žvejai bei medžiotojai maža pėdsakų yra palikę Zanavykų krašte. Atrodo, kad beklajodami jie laikėsi Nemuno ir Šešupės, pasiekdami ir netoliese buvusius ežerus, vėliau užakusius ir virtusius pelkėmis ar durpynais.

Žymiai daugiau mezolitinės kultūros liekanų turime gretiminėse Vilkaviškio ir Marijampolės srityse. Ir čia radiniai daugiausia koncentruojasi Šešupės upyne. Iš mezolitui būdingų kaulinių bei raginių dirbinių paminėtini šie: žeberklai su išpjaustytais dantukais (*Bebrininkai,* Paežerių vls., *Pilviškių* apylinkė, *Balsupiai,* Marijampolės vls., *Kamšai,* Marijampolės aps); žeberklai su vienam šone įdėtais titnaginiais ašmenėliais (*Opšrūtai,* Pilviškių vls.); žeberklai su abiejuose šonuose įdėtais titnaginiais ašmenėliais (*Pilviškių* apylinkė, *Žiūriai,* Pilviškių vls., *Būdviečiai,* Sasnavos vls., *Gulbiniškiai,* Meškučių vls.); raginiai antgaliai (*Pilviškių apylinkė); raginis kirvis (Mokolai,* Marijampolės vls.); raginis kaplys (*Nendriniai,* Marijampolės aps.). Be to, *Nendriniuose* surasta ir titnaginių dirbinių.[17]

Kaip jau minėta, apie 8000 pr. Kr. atšilus klimatui ir nuslūgus upių bei ežerų vandenims, susidarė palankesnės sąlygos žmonių egzistencijai. Tundros augalijos vietoje išplito beržai, vėliau pušys, lazdynai ir kitokie lapuočiai medžiai. Dar vėliau, anciliniame laikotarpyje (7500—5500 pr. Kr.), kada klimatas tapo kontinentinis, sausas ir šiltas, atsirado pušų, liepų, guobų ir ypačiai daug lazdynų, kurių vaisiai sudarė mėgiamą papildomą maistą. Ryšium su klimato ir augalijos dangos pakitimu, to meto miškuose buvo apstu raudonųjų briedžių, elnių, taurų, stirnų, rudųjų lokių ir kitų gyvulių bei žvėrelių. Šaltesniam klimatui prisitaikę šiauriniai elniai pasitraukė į šiaurę (apie 7500 pr. Kr.). Paskui juos nusekė ir dalis medžiotojų, bet kiti liko gyventi Lietuvoje. Mezolito pradžioje iš Vakarų pietiniu Baltijos pakraščiu (tada Joldijos jūros ir Ancilinio ežero) atvyko nauja etninė grupė — maglemozinės kultūros žvejai, to meto stovyklose palikę įvairių kaulinių žeberklų su išpjaustytais dantukais ar šonuose įdėtais titnaginiais ašmenėliais, raginių kirvių ir titnaginių dirbinių. Iš paleolito palikuonių ir maglemozinės kultūros ateivių netrukus susidarė vietinė Nemuno kultūra, kuriai ypačiai būdingi įvairiausios formos ir paskirties smulkūs ir stambūs titnaginiai dirbiniai. Nestigo ir kaulinių dirbinių, kurie smėlynuose buvusiose stovyklose negalėjo išlikti. Taigi, to meto žmonės nėra buvę primityvūs, bet mokėjo pasigaminti įvairių medžioklės, žūklės ir specializuotų darbo įrankių. To meto miškai, upės ir ežerai buvo pagrindinis žmonių gyvatos šaltinis: pamiškėse ir

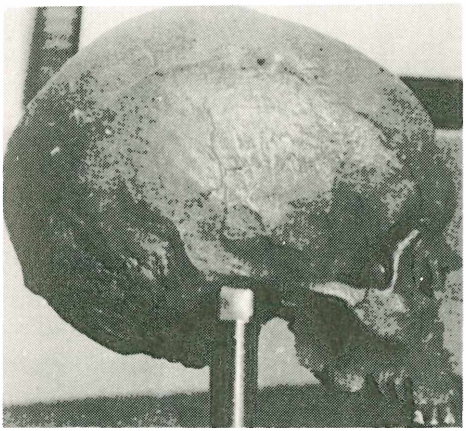

Kamšų kaukolė

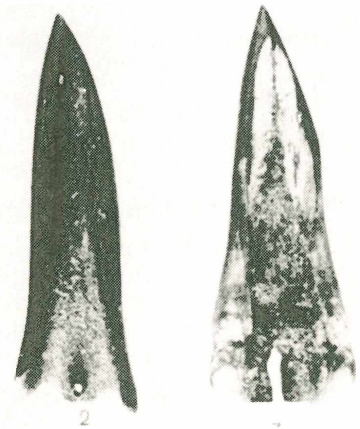

Mezolitiniai kaulo durklai.

miške medžiota, uogauta, grybauta, riešutauta, o upėse ir ežeruose žvejota. Žmonių maistas buvo nepalyginamai įvairesnis už vėlyvojo ledynmečio žmonių. Kaip matyti iš stovyklose dideliais kiekiais randamų riešutų kevalų, žmonės rinkdavo maistui ne tik lazdyninius riešutus, bet ir vandens riešutus — agarus (Trapa natans).

Apie mezolito žmonių rasines savybes maža težinome, nes tuo tarpu surastos tik dvi kaukolės. Viena kaukolė rasta Kamšuose (Kalvarijos vls., Marijampolės aps.), vykdant Kirsnos upės melioracijos darbus. Čia 1930 m. durpyne, 1,6 m gilumoje, ant akmenų grindinio surasta kaukolė (tetrūksta apatinio žandikaulio) yra aukšta, ilga ir siaura, kakta kiek nuolaidi, antakiniai lankai stambūs. Rasiškai kaukolė priskiriama ilgagalvių (dolichokefalikų) europidų tipui.[18] Sprendžiant pagal toje pačioje vietoje surastą kaulinį žeberklą su 9 užbarzdomis, Kamšų kaukolė gali būti priskirta ankstyvajam mezolitui.

Apie gentis (kiltis) ar tautas tuo metu dar negalima kalbėti. Klajoklių būriai dar tebegyveno giminėmis bendruomenėmis, tik jau didesnėmis, negu paleolito gale.

Neolitas — baltų kultūros susidarymo metas

Apie 4000—3500 pr. Kr. Lietuvoje prasideda paskutinysis akmens amžiaus kultūros tarpsnis — naujasis akmens amžius, arba neolitas, kuris tęsėsi iki metalų amžiaus pradžios. Šis laikotarpis yra labai reikšmingas, nes jame susidarė *baltų* branduolys, tiesioginių lietuvių protėvių.

Staigaus kultūrinio lūžio tarp mezolito ir neolito nėra, nes ankstyvojo neolito pagrindą sudarė iš mezolito senųjų gyventojų

paveldėtas kultūrinis palikimas. Tolydžio besivystant neolitinei kultūrai, atsiranda ir naujų laimėjimų medžiaginėje kultūroje: išmokstama lipdyti ir degti molinius puodus, gludinti (šlifuoti) titnaginius bei akmeninius kirvius, išgręžti akmeniniame kirvyje ar kaplyje skylę kotui įstatyti, suverpti ir išausti augalinį pluoštą. Pasikeičia ir to meto žmonių gyvensena: jie susėslėja, pradeda auginti naminius gyvulius, dirbti žemę ir statydintis pastovesnius keturkampius trobesius ir kt. Ir žmonių religijoje įvyksta nemaža pasikeitimų: iš medžioklės magijos pereinama prie žemės ūkiui būdingų simbolinių įvaizdžių, susijusių su derliumi.

Zanavykuose tuo tarpu nedaug teturime neolito kultūros radinių. Iki 1970 m. surasta 21 akmeninis kirvis ir 2 titnaginiai dvidešimtyje vietovių. Daugiausia akmeninių kirvukų aptikta šiaurės vakariniame Zanavykų kampe — *Kidulių* valsčiuje (čia surasta 10 kirvukų 9 vietovėse). Toliau jų surasta palei Nemuną: *Gelgaudiškio* vls. — 1, *Plokščių* — 1, *Žemosios Panemunės* — 1, *Zapyškio* — 2. Vakariniuose Zanavykuose akmeninių kirvukų surasta 4 vietovėse: *Slavikų* vls. — 1, *Šakių* — 2 ir *Sintautų* — 1. Pietinėje Zanavykų dalyje žinomas tik 1 akmeninis kirvukas *Barzdų* valsčiuje ir pietų rytinėje dalyje — 1 *Jankų* valsčiuje. Ne visi kirviai priklauso neolitui, nes nemaža akmeninių kirvių tebebuvo vartojami ir žalvario amžiuje. Labiausiai buvo išplitę baltiški akmeniniai kirviai keturkampe pentimi (jų surasta 9). Iš kitokios formos kirvių paminėtini: titnaginiai kirviai keturkampio pjūvio (jų rasta 2), akmeniniai kirviai siaurėjančia pentimi (2), akmeniniai kirviai keturkampio pjūvio (1), skalūninis skobtas (1), įvežtas iš suomių-ugrų kultūros srities; apvalinis kaplys (1) ir kirvių nuolaužų (2). Skyrium iškeltini 4 laiviniai kovos kirviai, surasti šiose vietose: *Butviliškiuose* (Slavikų vls.), *Papiškiuose* (Kidulių vls.), *Plokščiuose* ir *Skaistgiriuose* (Sintautų vls.). Žinoma ir stovyklų liekanų. Tuo tarpu jų aptikta tik palei Nemuną. Pavyzdžiui, *Kašeliuose* (Lekėčių vls.) surastos trys stovyklos, priskiriamos neolitui ir žalvario amžiui.[19] Žinoma ir Kačerginės (Zapyškio vls.) stovykla, kurioje aptikta neolitinių titnaginių dirbinių.[20] Žymiai daugiau neolitinių stovyklų būta dešiniajame Nemuno krante: Veliuonoje, Brūžėje, Vilkijoje, Paštuvoje, Kulautuvoje. Vadinasi, neolite žmonių gyventa abiejuose Nemuno krantuose, tiek Zanavykų pusėje, tiek ir dešiniajame upės krante.

Kaip matome, Zanavykuose surasta archeologinė medžiaga nėra pakankama to meto kultūrinėms ir etninėms problemoms spręsti, todėl, norėdami susidaryti pilnesnį neolito kultūros vystymosi vaizdą, turime remtis gausesne medžiaga, aptinkama kitose Lietuvos vietose.

Lietuvos neolite susiduriame bent su kelių kultūrų palikimu. Pirmiausia išskirtinos dvi ankstyvojo neolito kultūros. Pietinėje

Lietuvoje ir Nemuno aukštupyje (dabar Guduose) iš mezolitinės Nemuno kultūros išsivystė *Nemuno aukštupio kultūra;* jai būdinga keramika, kurios molyje apstu augalinių priemaišų, kiek vėliau sraigių kiautelių ir susmulkinto granito, ir iš Nemuno kultūros paveldėtos titnaginių dirbinių formos. Šiaurinėje ir šiaurės vakarinėje Lietuvoje susiformavo *Narvos-Nemuno kultūra,* kuri geriausiai ištirta Šventosios žvejų stovyklose, esančiose netoli Šventosios uosto.[21] Pastaroji kultūra buvo išplitusi ir už Lietuvos ribų: Latvijoje, Estijoje ir Pskovo srityje. Čia gausu kaulinių ir raginių dirbinių, tiek paveldėtų iš mezolito, tiek ir atsiradusių naujų formų. Abiejų kultūrų gyventojams buvo pažįstami gyvulininkystės ir žemdirbystės pradmenys.

Vėlyvajame neolite minėtinos dvi naujos kultūros. Pati reikšmingiausia — *virvelinės keramikos kultūra* (pavadinta pagal puodų pagražinimą įspaustos virvutės ornamentu). Kitaip ji dar vadinama laivinių kovos kirvių kultūra (pavadinta pagal laivo pavidalo akmeninius kovos kirvius). Tai naujųjų ateivių — *indoeuropiečių kultūra.* Šie karingi žmonės turėjo nemaža arklių ir vežimų su tekiniais. Todėl jie iš savo protėvynės, kurios ieškoma Volgos ir Juodosios jūros šiaurinio pakraščio stepėse, bent keliomis bangomis IV—III tūkstantmetyje pr. Kr. išplito įvairiuose kraštuose. Labai galimas dalykas, kad jų pirmoji banga pasiekė Lietuvą dar IV tūkstantmetyje pr. Kr., o antroji (virvelinės keramikos kultūra) — apie 2300—2200 pr. Kr. Ta greičiausiai iš Vidurio Europos į pietų rytinį Pabaltijį atėjusi kultūra dar vadinama *Pamarių kultūra* (tos kultūros palikimo daugiausia aptinkama Baltijos pakraščiuose nuo Dancigo įlankos iki Šventosios uosto), arba Vyslos-Nemuno kultūra. Lenkų archeologai tą kultūrą vadina Rzucewo kultūra, pagal toje vietovėje tyrinėtą sodybą, į vakarus nuo Vyslos žemupio. Tų gyventojų sodybų liekanų žinoma ne tik pajūrio ruože, bet ir toliau sausažemyje. Tie naujieji ateiviai perėmė iš Narvos-Nemuno kultūros žmonių nemaža kultūros elementų. Dabar kai kurie archeologai (pvz. Rimutė Rimantienė) linkę tuos senuosius IV—III tūkstantmečio pr. Kr. Narvos-Nemuno kultūros žmones laikyti taip pat indoeuropiečiais, atvykusiais į šį kraštą jau anksčiau. Todėl vėliau atvykę virvelinės keramikos kultūros žmonės labai greitai susiliejo su jais į vieną etninį vienetą, iš kurio susidarė *baltai,* tiesioginiai lietuvių, latvių ir išmirusių prūsų protėviai. Manoma, kad jų greitos integracijos priežastis buvo artima rasinė ir kalbinė giminystė.[22]

Apie baltų protėvių gyvenseną daugiausia sužinome iš pamarių srityje tyrinėtų sodybų: Rzucewo (Rutzau), Succase (netoli Elbingo) ir kitur. Jų keturkampiai trobesiai buvo statomi iš stačių stulpų, sienos apkrečiamos moliu. Didesnio kambario viduryje būdavo židinys. Tose

gyvenvietėse surasta visokių kasdienos gyvenimo daiktų ir reikmenų: keramikos, titnaginių dirbinių, akmeninių kirvukų ir kt. Kaip matyti iš tose sodybose aptiktų gyvulių ir žuvų kaulų, medžioklė ir žūklė dar nebuvo nustojusi savo reikšmės.

Mirusieji buvo laidojami nedeginti duobėse, dažniausiai suriesti, ant šono, o viršuje supilamas pilkapis.

Apie baltų rasines savybes jau turime daugiau duomenų. Vyrauja ilgagalvio žmogaus tipas. Tačiau Zanavykų kaimynystėje, Turlojiškės durpyne (Kalvarijos vls.) surasta plačiagalvio žmogaus kaukolė.[23]

Pagaliau neolito gale šiaurės rytinėje Lietuvoje susiduriama su *šukinės keramikos kultūros* (pavadinta pagal puodų ornamentavimo būdą šukų pavidalo raštu) pėdsakais. Tai suomių-ugrų genčių kultūrinis palikimas, nepadaręs įtakos nei baltų etninei sandarai, nei jų kultūrai.

Tolesnė baltų kultūros raida žalvario amžiuje (1600—500 pr. Kr.)

Jei yra sunku išvesti aiškią ribą tarp mezolito ir neolito, tai dar sunkiau nustatyti metalų laikotarpio pradžią, nes akmens amžiaus kultūra ir toliau laikėsi giliai įleidusi savo šaknis. Kad ir apie 1800 pr. Kr. baltų krašte ir pasirodė pirmieji įvežtiniai metalo dirbiniai (pvz. netoli *Tilžės* surastas plokščias storapentinis varinis kirvukas ir *Veliuonoje* aptiktas žalvarinis kotinis durklas, patekęs iš Poznanės srities[24]), bet tai dar nebuvo tikra metalų laikotarpio pradžia, nulėmusi tolesnį kultūros raidos vyksmą. Žmonės ir toliau tebegyveno neolito kultūros poveikyje. Kadangi žalvarinių dirbinių tegalėjo įsigyti tik turtingieji, todėl plačiosios žmonių masės ir toliau gana ilgai tebevartojo akmeninius ir kitokius paprastus darbo įrankius. Akmeniniai kirviai daugiausia surasti atsitiktinai, todėl neįmanoma nustatyti jų tikslios chronologijos — ar jie priklauso dar neolitui, ar jau žalvario amžiui. Tas pat ir su titnaginiais dirbiniais. Žalvario amžiaus stovyklose aptinkamų titnaginių įrankių formos dažnai maža kuo teišsiskiria nuo neolitinių dirbinių formų. Tik kiek vėliau atsiranda jau žalvario amžiui būdingų titnaginių dirbinių, ypačiai įvairios formos strėlių (trikampinių, lapelio pavidalo ir kt.), kurių visas paviršius labai gražiai retušuotas (apskaldytas). Dar kurį laiką tebebuvo naudojama ir virvelės ornamentu pagražinti puodai, tačiau ankstyvajame žalvario amžiuje iš virvelinės keramikos išsivysto skirtingos formos puodai, pagražinti nežymiais brūkšneliais. Tai *brūkšniuotoji keramika,* ypačiai būdinga rytinėms baltų sritims — Rytų Lietuvai, vakarinei ir vidurinei Gudijai. Nežymiai brūkšniuotos keramikos liekanų surasta ir Zanavykuose, pvz. *Kašelių* (Lekėčių vls.) žalvario amžiaus stovykloje, esančioje kairiajame Nemuno krante.[25]

Zanavykuose, kaip matyti iš dabartinių tyrinėjimų duomenų, nedaug tebuvo pasikeitusi ir žmonių gyvensena. Ir žalvario amžiuje žmonės telkėsi abiejose Nemuno pusėse, stovykloms pasirinkdami aukštesnes upės terasas, ypačiai kai žalvario amžiaus pradžioje klimatas buvo pasidaręs drėgnesnis. Žalvario amžiaus pabaigoje klimatui vėl atšilus, imama kurtis žemesnėse vietose. Be paminėtos Kašelių stovyklos, buvusios kairiajame Nemuno krante, aptikta žalvario amžiaus stovyklų ir dešiniajame Nemuno krante: *Klangiuose, Vilkijoje, Paštuvoje, Kulautuvoje.*[26]

Zanavykuose tuo tarpu surastas tik vienas žalvarinis dirbinys. Tai atkraštinis kirvis, aptiktas *Žemojoje Panemunėje.* Kirvio ašmenys vėduoklės pavidalo. Ašmenų plotis 8,25 cm, viso kirvio ilgis 13,25 cm, pentis iki pusės plokščia ir tik žemiau iš abiejų pusių įgaubta. Šis grynai baltiškas kirvis priklauso žalvario amžiaus III periodui, t.y. laikui nuo 1300 iki 1100 pr. Kr.[27] Tai labai svarbi kirvio forma, būdinga tik baltų kultūrinei sričiai. Lietuvoje jų surasta 19. Be to, nemaža jų žinoma Latvijoje ir Mažojoje Lietuvoje. Du baltiški žalvariniai atkraštiniai kirviai surasti ir artimoje Zanavykų kaimynystėje, Marijampolės aps.: *Kazliškiuose* ir *Sasnavoje.*[28] Be to, *Pietariuose* (Marijampolės vls.) surastas to paties laikotarpio baltiškas kovos kirvis.[29]

Naujojo žalvario amžiaus (1100—500 pr. Kr.) žalvarinių dirbinių Zanavykuose ligi šiol neaptikta, bet jų surasta Marijampolės apskrityje: *Uosupyje, Balsupiuose, Liudvinave* ir *Kreivojoje.* Tai VI periodo (700—500 pr. Kr.) žalvariniai įmoviniai kirviai.[30]

Iš Zanavykuose ir Užnemunėje surastų žalvario amžiaus atsitiktinių radinių, deja, negalime daryti reikiamų išvadų nei apie to meto baltų kultūros raidą, nei apie jų gyvenseną. Tuos klausimus padeda išryškinti visuose baltų gyventuose kraštuose turima medžiaga. Štai kai kurios svarbesnės išvados. Baltų kultūra, būdama išplitusi dideliuose plotuose, apie 1000 pr. Kr. ėmė diferencijuotis ir suskilo į dvi pagrindines grupes: vakarinius ir rytinius baltus. Kultūriškai (ne kalbiškai) vakarinių baltų kultūrai tenka skirti prūsus, žemaičius, kuršius, aukštaičius, žiemgalius, latvius ir sėlius, o prie rytinių baltų kultūros — rytinius lietuvius ir kitas jiems giminingas kiltis, gyvenusias toliau į rytus vėliau slavų užimtose srityse. Žemdirbystė buvo labiau išplitusi vakarinėse srityse, kur sėta kviečių, miežių, soros ir avižų, o iš gyvulių auginta stambiųjų ir smulkiųjų raguočių, arklių ir kiaulių. Susidarant stambesnių žemvaldžių bei karių visuomeniniam sluoksniui, apie žalvario amžiaus vidurį anksčiau buvusios atviros gyvenvietės pradedamos stiprinti ir atsiranda pilaičių. Žalvario amžiaus pradžioje mirusieji buvo laidojami nedeginti pilkapiuose, bet apie 1100 pr. Kr. įsigali mirusiųjų deginimo paprotys.

Zanavykai nuo II pokristinio amžiaus iki istorijos prieangio

Apie 500 pr. Kr. vakarinėje baltų srityje prasideda naujas kultūros etapas — *geležies amžius.* Tai pats pažangiausias priešistorinės kultūros tarpsnis. Zanavykuose ankstyvojo geležies amžiaus radinių neturime. Tačiau nuo II amžiaus po Kr. iki XIII a. jau yra nemaža to meto kultūros liudininkų, gautų net iš sistemingų senkapių ir piliakalnių kasinėjimų. Todėl bent bendrais bruožais susipažinkime su pagrindiniais tyrinėjimų duomenimis.

Senajame geležies amžiuje (I—IV a. po Kr.), kaip galima spręsti iš dabar turimų archeologinių duomenų, Užnemunėje žmonių gyventa tik kairiajame Nemuno krante. Antrojoje Nemuno pusėje nuo Raudonės iki Kauno, ypačiai tarp Dubysos ir Nevėžio, aptinkame žymiai daugiau to meto kultūrinio palikimo. Už visai negyvenamo ploto (jei tai nėra tyrinėjimų spraga) arčiausi II—IV a. pilkapiai, apdėti akmenimis, žinomi *Pažastyje* (į pietus nuo Šilavoto) ir III—IV a. kapinynas *Delnicoje* (Krosnos vls.), kur mirusieji buvo laidojami nedeginti, apdėti akmenimis.[31]

Štai vietovės kairiajame Nemuno krante, kur aptikta II—IV a. radinių:

Ramoniškiai, 4 km į šiaurės vakarus nuo Sudargo, pačiame šiaurės vakariniame Zanavykų kampe. Čia kairiajame Nemuno krante, kalvoje, esančioje dešinėje vieškelio Sudargas-Lazdynai (M. Lietuvoje), imant graužą visai sunaikintas senkapis. 1963—1969 m. į Kauno istorinį muziejų (anksčiau Vytauto Didžiojo kultūros muziejus) pateko įvairių geležies amžiaus laikotarpių įkapių. Patys ankstyviausi radiniai siekia II—III a. 1963 m. prie žmogaus griaučių buvo surasta nudilusi varinė Romos moneta, žalvarinė juostinė trikampio pjūvio apyrankė ir žalvarinė sagtis. 1969 m. dar buvo rastos trys varinės Romos monetos, kurių tarpe viena Markaus Aurelijaus (161—180 m. po Kr.). Taigi, čia yra buvęs senojo geležies amžiaus senkapis, kur mirusieji buvo laidojami nedeginti.[32]

Dagiliai, į vakarus nuo Plokščių. Kairiajame Nemuno krante, apie 300 m nuo upės, V. Žygmanto žemėje išarta žalvarinė Romos imperatoriaus Antonino Pijaus (138—161 m. po Kr.) moneta 1925 m. pateko į Kauno miesto muziejų, vėliau perduota į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų.[33]

Ir dešinėje Nemuno pusėje surasta romėniškų monetų. Pavyzdžiui, Veliuonoje buvo surasta dešimt I—IV a. Romos monetų: 4 didelės varinės monetos Vespasiano (69—79 po Kr.), Aleksandro Severo (222—235 po Kr.), Maksimo I (235—238 po Kr.), 1 sidabrinis antonianas

Gordiano III (238—244 po Kr.) ir 5 variniai denarai, iš kurių 3 priklauso IV amžiui.[34] Seredžiaus piliakalnyje, moliniame inde surasta apie 60 romėniškų monetų, kurių didelė dalis buvo sidabrinės.[35] Tai prekybinių santykių su Romos imperijos provincijomis liudininkai. Be to, šis Romos importas kalba ir apie Nemuno, kaip prekybos kelio, svarbą.

Žemoji Panemunė. Nemuno slėnyje, prieš bažnyčią, ardomame senkapyje susidurta su geležies amžiaus įvairių laikotarpių įkapėmis. Vienas iš vertingiausių III—IV a. radinių — sidabrinė lankinė žieduotoji segė, 1938 m. patekusi į Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešistorinį skyrių. Be to, čia surasta žalvarinė lankinė segė lenktine kojele; ji priskiriama IV—V amžiui.[36]

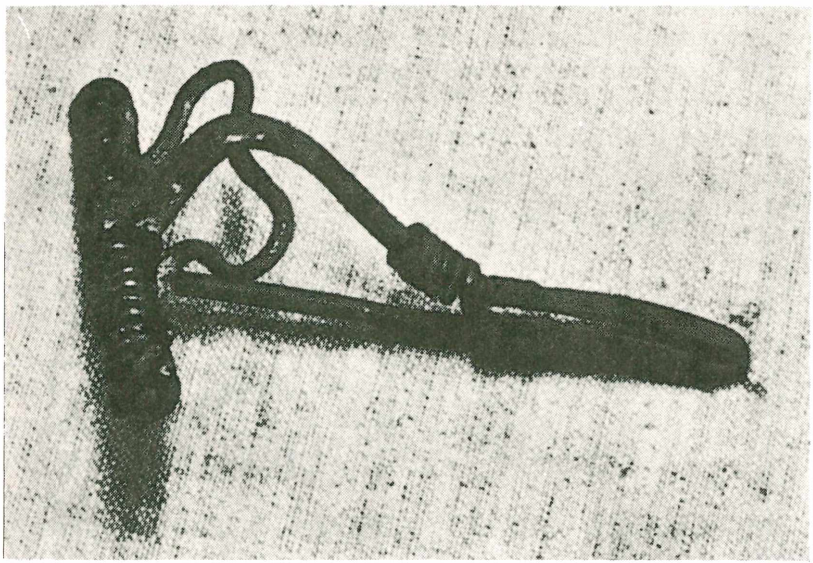

Lenkta kojele segė iš Ž. Panemunės

Pavilkijys, Lekėčių vls. (kitoje Nemuno pusėje Vilkija). Čia atsitiktinai surasta žalvarinė juostinė apyrankė plonėjančiais galais. Apyrankė, patekusi į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų, skiriama III—IV a.

Mikytai, Žemosios Panemunės vls., apie 0,6 km nuo Nemuno, į pietų rytus nuo Pavilkijo. Kalvoje tarp senosios Nemunos vagos ir dabartinės tėkmės buvo kelių hektarų ploto senkapis, bet ilgą laiką čia kasant graužą, didžiulė kapinyno dalis buvo sunaikinta. Iš suardytų pirmųjų amžių po Kristaus kapų 1933 m. į Kauno Miesto muziejų pateko II—III a. apskritų emalinių karolių: raudonų su geltonos spalvos šakelės pavidalo ornamentu ir karolių su žaliomis ir raudonomis juostelėmis. Tie karoliai įvežti iš Romos imperijos provincijų.[37]

Viduriniame geležies amžiuje (V—VIII a.) žmonių gyvenimo liudininkų aptinkame ne tiktai kairiajame Nemuno krante, bet ir palei Šešupę. Zanavykų viduryje tuo tarpu neturime kultūrinio palikimo. Antrojoje Nemuno pusėje nuo Veliuonos iki pat Kauno ir Dubysos bei Nevėžio žemupiuose, kaip ir anksčiau, buvo žymiai tirščiau gyvenama. Toliau už Zanavykų į pietus *Ožkabaliuose* (Vilkaviškio aps.), *Liepynuose* (Marijampolės vls.) ir *Punioje* jau susiduriame su jotvingiams, arba sūduviams, būdingais pilkapiais.[38] Štai keletas vietovių, kur surasta vidurinio geležies amžiaus senkapių ar atsitiktinių radinių.

Ramoniškiai, į šiaurės vakarus nuo Sudargo. Tame pačiame senkapyje, kur jau senajame geležies amžiuje buvo laidojami žmonės, susidurta ir su vidurinio geležies amžiaus kapais. 1969 m. J. Antanavičius, tyrinėdamas Ramoniškių senkapio likučius, aptiko tik du apardytus kapus — vyro ir kūdikio. Vyro kape rasta V—VI a. žalvarinė lankinė segė lietine užkaba ir įvijinis žiedas. Kūdikio kape ant abiejų rankų buvo užmauta po vieną įvijinę apyrankėlę.[39]

Žemoji Panemunė — antroji vieta, kur mirusieji ir toliau tebebuvo laidojami senojo geležies amžiaus senkapyje. Tai ženklas, kad čia ir toliau tebegyveno tos pačios kilmės žmonės. Iš suardyto kapinyno, deja, tėra išlikusi viena V—VI a. žalvarinė antkrūtininių grandinių pakabėlė. Ji yra plokščia, puslankio pavidalo, ąselė ilga su dviem skylutėm.[40]

Be to, V—VI a. radinių pateko į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų iš *Riogliškių* (Zapyškio vls.) ir iš paties *Zapyškio* — ryčiausios Zanavykų vietovės prie Nemuno. Čia surasta V—VI a. žalvarinė apyrankė platėjančiais galais.

Dešiniajame Šešupės krante tuo tarpu žinomi trys vidurinio geležies amžiaus senkapiai, kuriuose aptikta to meto įkapių.

Slavikai. Dešiniajame Šešupės krante, netoli kelio Kudirkos Naumiestis-Jurbarkas, kalvoje yra V—VIII a. senkapis, kur mirusieji laidota sudeginti.[41]

Žiūrai, 4 km į šiaurę nuo Slavikų. Senkapis yra dešiniajame Šešupės krante, tarp kelio Sudargas-Kudirkos Naumiestis ir Šešupės. Senkapyje mirusieji laidota nedeginti. Rasta V—VI a. įkapių: lankinė segė, apyrankė storėjančiais galais ir kt. Radiniai Istoriniame-etnografiniame muziejuje Vilniuje.[42]

Turčinai, 10 km į šiaurę nuo Kudirkos Naumiesčio. Senkapis, vadinamas Milžinkapiu, yra apie 0,3 km nuo dešiniojo Šešupės kranto ir apie 0,8 km į vakarus nuo kelio Kudirkos Naumiestis-Jurbarkas. Čia yra VI—XIII a. senkapis.[43]

Naujasis geležies amžius (XI—XII a.) Zanavykuose yra žymiai daugiau tyrinėtas. Žmonės daugiausia telkėsi panemuniais ir daug kur tebelaidojo mirusiuosius savo ankstyvesnių protėvių senkapiuose. Tai tos pačios kultūros tolydumo ženklas. Kitose Zanavykų vietose senkapių, bent šiek tiek geriau datuojamų, ligi šiol neturime, nors pastaruoju metu Lietuvos kultūros ministerijos Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba yra suregistravusi netoli 30 senkapių, vadinamų Milžinų kapais, Prancūzkapiais, Prancūzkalniais ir kitaip. Čia suminėsiu tik tyrinėtąsias vietas.

Ramoniškiai. Jau anksčiau aprašytame senkapyje susidurta su IX—XIII a. degintiniais žmonių ir nedegintų žirgų kapais.[44]

Pakalniškių senkapis

Vienas iš labiausiai ištirtų Zanavykų senkapių yra *Pakalniškių* (Gelgaudiškio vls.). Senkapis yra kairiajame Nemuno krante, tarp pirmųjų ir antrųjų Pakalniškių, 2,5 km į šiaurės rytus nuo Gelgaudiškio, neaukštoje kalvelėje, apie 750 m nuo Nemuno. Antrojoje Nemuno pusėje, beveik priešais senkapį, yra Gelgaudų-Vytėnų pilis. Iš šiaurės ir šiaurės vakarų pusės senkapį supa pelkėtos pievos, o iš rytų ir pietryčių — mišrus pušų ir lapuočių miškas. Centrinė senkapio dalis, apimanti 117×80 m plotą, beimant smėlį buvo suardyta. Išlikusio senkapio pakraščiai buvo tyrinėjami 1963, 1964, 1966 m. (vadovė K. Gabriūnaitė) ir 1971—1974 m. (vadovas J. Antanavičius). Iš viso ištirta 23 žmonių degintiniai kapai (V—XIII a.) ir 262 nedegintiniai žirgų kapai (X—XIII a.). Be to, pietų rytinėje senkapio dalyje tyrinėta laužavietė, kur buvo deginami mirusieji žmonės.

Kadangi tai pats didžiausias senkapis, ištirtas Zanavykuose, todėl čia tenka kiek ilgėliau stabtelėti bent ties pagrindiniais archeologinių tyrinėjimų duomenimis: laidosena, kai kuriais ypačiai išsiskiriančiais kapais ir radiniais.

Degintiniai žmonių kapai

Pakalniškiuose mirusieji buvo deginami atskiroje laužavietėje, o sudegintų žmonių likučiai buvo laidojami negiliose duobėse. Vienur sudeginti kaulai su laužo likučiais bei įkapėmis būdavo išbarstomi duobės dugne, kitur — sužeriami į krūvelę. Degintiniai kapai aptikti netoli laužavietės.[45] Daugiausia degintinių kapų surasta toliau nuo žirgų kapų, bet vietomis jų pasitaiko ir šalia žirgų kapų (kapai Nr. 10, 20, 21). Įkapių degintiniuose kapuose maža, kai kuriuose kapuose jų visai nerasta. Iš svarbesnių įkapių paminėtina: žalvarinė lankinė segė žvaigždine kojele (V—VI a.), įvijiniai žiedai, geležiniai įmoviniai kirviai,

įmoviniai ietigaliai, fragmentai geležinių peilių, kalavijų.[46] Taigi, dalis degintinių kapų priklauso viduriniam geležies amžiui, bet daugumas X—XIII a.

Laužavietė

Pietų rytiniame senkapio pakraštyje aptikta didžiulė žmonių deginimo vieta — laužavietė. Dalis laužavietės buvo suardyta beimant smėlį, bet dar 750 m² plotas buvo išlikęs nepaliestas; jis ir ištirtas. Laužavietė aptikta 0,5—2 m. gilumoje, po smėlio sluoksniu. 30—75 cm storio juodos žemės sluoksnyje surasta daug sudegusių kauliukų, smulkių angliukų, suodžių, pelenų ir įkapių liekanų. Dalis įkapių yra apdegę, kitos laužo ugnyje susiliejusios, bet dalis ugnies nepaliestos. Daugiausia surasta papuošalų liekanų, ypačiai daug XI—XII a. žalvarinių pasaginių segių aguoniniais, pumpuriniais, paplatintais, cilindriniais bei žvaigždiniais galais ir stilizuotomis gyvūninėmis galvutėmis. Rasta ir žalvarinių lietinių apskritų segių. Iš kitų įkapių paminėtina: geležiniai įmoviniai ietigaliai, kalavijų makščių apkalai, pentinai, geležiniai peiliukai, ylos, geležiniai skiltuvai, moliniai verpsteliai, įvairūs žirgo aprangos reikmenys (žalvarinės įvijos, žvagučiai, geležinės sagtys), puodų šukės ir kt. Prie retų įkapių priskirtinas svarstyklių svorelis ir geležinis botkočio apkalas. Šiaurės rytinėje laužavietės dalyje, po pačia laužaviete, buvo palaidota keletas žirgų. Kaip galima spręsti iš geriau datuojamų radinių, laužavietė daugiausia buvo naudojama XI—XIII a.[47]

Žirgų kapai

Raitininkų karių žirgai buvo laidojami pailgose ar pailgai apvaliose 0,5—1,5 m gilumo duobėse, dažniausiai galvomis į pietvakarius, retkarčiais ir į šiaurės vakarus ar pietų rytus. Vienoje duobėje paprastai susiduriama su vieno žirgo griaučiais, bet pasitaiko kapų, kur vienoje duobėje randame palaidotus du, tris ir daugiau žirgų. Tais atvejais žirgai buvo laidojami arba vienas šalia kito, arba du žirgai vienas viršum kito. Kai kada vienoje duobėje aptinkama net penkių žirgų griaučių. Žirgų padėtis duobėse įvairi: vienur žirgai palaidoti kniūpsti, kiti ant kairiojo ar dešiniojo šono, dar kiti suriesti, vienų kaklai buvo ištiesti, kitų galvos pritrauktos prie krūtinės arba įspraustos tarp sulenktų priekinių kojų. Kojos sulenktos, priglaustos prie šono ar pagultos po kūnu. Kai kurie suklupę ant priekinių kojų. Susidaro įspūdis, kad daugumas žirgų buvo laidojami *gyvi*. Viename kape rastas geležinis ietigalis prie kaklo narelių. Manoma, kad jis buvo įsmeigtas į žirgo sprandą. Kaip matyti iš žirgų kaulų, Pakalniškiuose auginta nedidelių ir stambių žirgų. Palaidotų žirgų amžius įvairus: nuo 6 iki 11 metų.

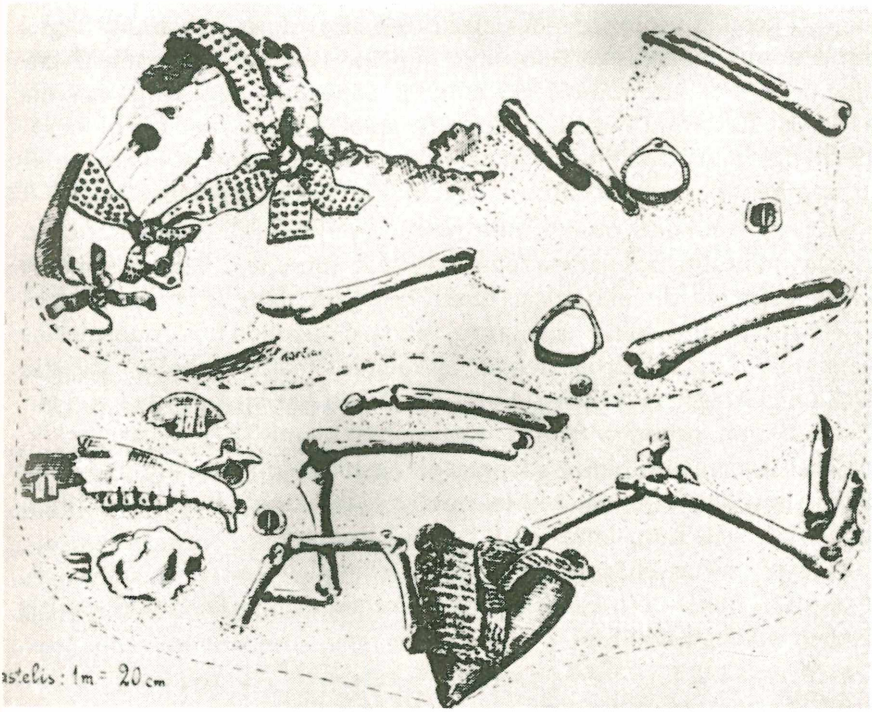

Pakalniškių dvigubas žirgo kapas

Kai degintiniuose kapuose įkapių maža, tai žirgai buvo laidojami su įvairia apranga: puošniomis kamanomis, karčių papuošalais, balnais ir kt. Būdinga, kad prie didesnių žirgų aptikta daugiau visokių aprangos daiktų, o prie žemesnių — mažiau.

Prieš pradėdamas apžvelgti kapuose surastą žirgų aprangą, pirmiausia tenka stabtelėti ties turtingu dvigubu žirgų kapu Nr 23 ir su tame kape aptiktais aprangos daiktais bei su ypatinga įkape — šalmu.

Dvigubas žirgų kapas Nr. 23

Tai pats reikšmingiausias 1963 m. Pakalniškiuose ištirtas kapas. Kapo duobės dydis 1,55 × 1,10 m, gilumas — 2,04 m. Duobėje buvo palaidoti du vienas ant kito gulį žirgai, maždaug 10—11 m. amžiaus. Abiejų žirgų griaučiai apardyti. Žirgai paguldyti kniūpsti, galvomis į pietų vakarus. Viršutiniojo žirgo galva buvo papuošta gražiomis kamanomis, padarytomis iš keturių dvigubų odinių dirželių, kurie susikirtimo vietose nebuvo sujungti apkaustais, bet dailiai kaspiniškai surišti mazgais, supjausčius toje vietoje kamanų dirželius siauromis juostelėmis. Skersinis dirželis, apgaubiąs kaktą, yra 6 cm pločio ir 18 cm ilgio,

pagražintas keturiomis eilėmis apskritų tuščiavidurių žalvarinių kūgelių, o antras skersinis dirželis, apjuosiąs šnerves, yra platėlesnis (7 cm pločio) ir kiek trumpesnis (15 cm); jis papuoštas penkiomis eilėmis tokių pat žalvarinių kūgelių. Abudu šoniniai dirželiai yra 6 cm pločio ir 19 cm ilgio; jie pagražinti tokiu pat būdu. Panašiai papuoštų kamanų ar jų fragmentų surasta ir kituose Pakalniškių žirgų kapuose.

Kairėje kaukolės pusėje, prie nasrų, gulėjo paprasto apynasrio du neornamentuoti odiniai dirželiai, taip pat sumegzti, kaip ir minėtos kamanos. Trys dirželių galai buvo 7—8 cm ilgio ir 4 cm pločio. Greičiausiai ant tokio apynasrio būdavo uždedamos puošniosios kamanos. Žirgo nasrus dengė avikailinio maišo gabalas, sudėtas klostėmis. Fragmento dydis 14 × 12 cm. Tokių pat maišų rasta kape Nr. 26 ir 29. Jie primena maišus, vad. „abrakinėmis" (žiubčiais), arklio pašarui (avižoms) supilti. Kadangi vidinėje maišo pusėje dar buvo išlikę avies vilnų, tai manoma, kad tai nebuvo „abrakinė", bet maišas žirgui pridusinti, kad būtų lengviau jį įversti į duobę.[48]

Žirgo nasruose surasti geležiniai dvinariai žąslai su masyviais, plokščiais, nupjauto trikampio formos skersinukais — laužtukais (su jais lengva sulaikyti arklį).

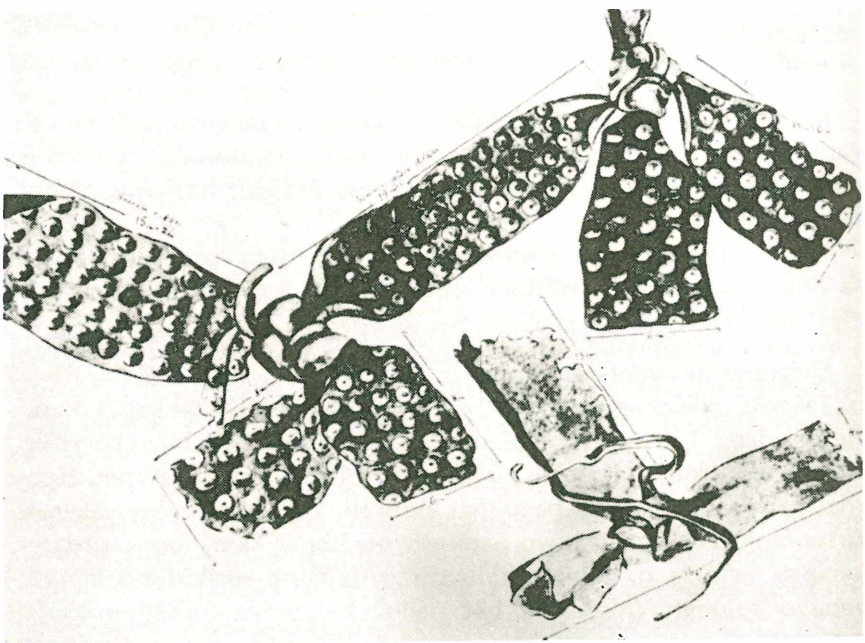

Pakalniškiai. Kamanų detalė

Užpakalinių kojų srityje gulėjo dvi geležinės sagtys, gintarinis dvigubo nupjauto kūgio pavidalo karolis (jo skersmuo 2,3 cm, aukštis 1,3 cm) ir dvi geležinės apvalios formos balno kilpos su plokščia, išlenkta pamina. Lankelio galas apvalas, suplotas ir turi keturkampę skylutę odiniams diržams įverti. Balno kilpos lankelis aplink ornamentuotas skersinėmis įkartomis.

Viršutiniojo žirgo apačioje, 27 cm žemiau jo, susidurta su antro žirgo griaučių likučiais. Nasrų vietoje aptikti geležiniai dvinariai žąslai su gražiai ornamentuotais, kiek įlenktais, laužtukais ir apvala geležinė sagtis.

Šalmas

Pats vertingiausias radinys — geležinis *šalmas,* aptiktas prie antrojo žirgo šono, tarp priekinių ir užpakalinių kojų. Šalmas gulėjo viršūne žemyn, buvo kiek suplotas, deformuotas ir suėstas rūdžių.[49] Tai pirmas šalmas, surastas Lietuvoje kasinėjimų metu. Šalmas padarytas iš vieno geležinės skardos gabalo. Jis yra kūgio formos, viršūnė gana smaila ir baigiasi 1 cm skersmens pumpurėliu. Šalmo aukštis 26 cm, apatinės dalies plotis sunku nustatyti, bet manoma, kad jis siekė 31 cm. Prie užpakalinės šalmo pusės pakraščio buvo pritvirtintas apsauginis kaklo tinklas — antsprandis, sudarytas iš perpintų plieninių 1 cm skersmens grandelių. Antsprandžiui pritvirtinti prie šalmo krašto buvo pramuštos nedidelės skylutės, esančios kas 2,5 cm nuo viena kitos. Apytikris antsprandžio ilgis 25 cm, plotis 31 cm. Jis dengė sprandą ir iš dalies

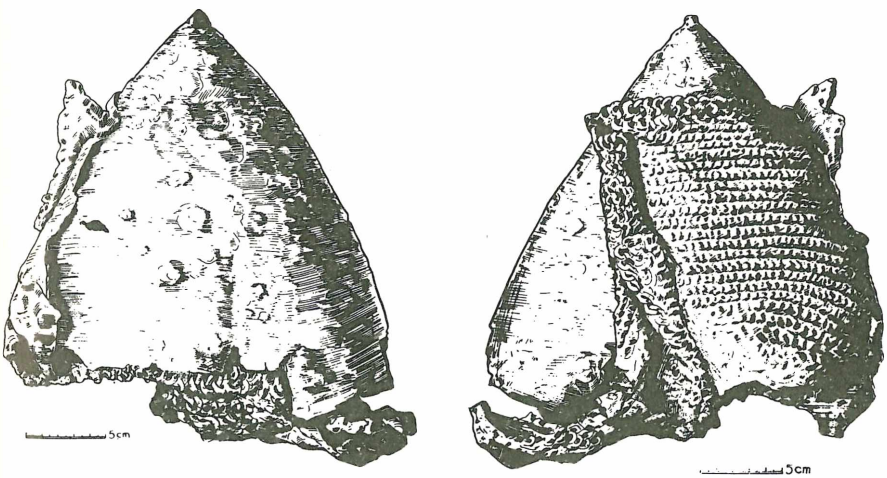

Pakalniškių šalmo prišakinė ir užpakalinė pusės.

pečius. Šalmo kraštas buvo sustiprintas 5 cm pločio geležiniu lankeliu, kurio apatinioji dalis pagražinta smulkių taškučių eile.[50]

Antro tokio paties (ar bent labai panašios formos) šalmo viršutinioji dalis surasta žirgo kape Nr. 67. Čia 1,5 m gilumo duobėje aptikti suardyti žirgo griaučiai. Žirgas yra buvęs 10—12 m. amžiaus. Jis buvo palaidotas galva į vakarus. Apie 86 cm atstu nuo žandikaulio gulėjo viršutinioji dalis apdegusio šalmo. Jis taip pat yra buvęs kūgio pavidalo, viršūnė baigiasi pumpurėliu. Išlikusio fragmento aukštis 6 cm, apatiniosios dalies skersmuo 6,5 cm. Manoma, kad šis šalmas buvo padarytas iš kelių dalių.[51]

Panašus kūgio formos šalmas 1921 m. surastas *Rūsių* k. (Žaslių vls.), smėlyne, kairiajame Neries krante. Ten pat rasti ir masyvūs geležiniai dvinariai žąslai su pasidabruotais laužtukais. Rūsių šalmas taip pat nukaltas iš vieno geležinės skardos gabalo. Šalmo kraštas sutvirtintas 5,5 cm pločio geležiniu lanku, kuris buvo prikniedintas prie šalmo. Greičiausiai ir šis šalmas turėjo apsauginį tinklą — antsprandį.[52]

Pakalniškių ir Rusių šalmai yra patys seniausi ligi šiol surasti Lietuvoje. K. Gabriūnaitė, kurios kasinėjimų metu buvo aptikti tie du Pakalniškių šalmai, juos skiria XII a. arba XIII a. pradžiai. Jos manymu, tie šalmai buvę padaryti vietos amatininkų pagal Kijevo Rusios šalmų pavyzdžius.[53] R. Volkaitė-Kulikauskienė, kuri yra specialiai nagrinėjusi tų šalmų chronologijos ir kilmės klausimą, daro kiek skirtingas išvadas. Ji nurodo, kad kūgio formos šalmų aptinkama ne tiktai Kijevo Rusijoje, Lenkijoje ir Prūsų žemėje (Semboje), bet ir Vakarų Europoje. Ji sprendžia, kad Pakalniškių ir Rusių šalmai yra artimesni V. Europos šalmams, kalami iš vieno geležinės skardos gabalo ir jų viršūnė baigiasi taip pat nedideliu kūgeliu, o ne tūtele, kaip kad yra Kijevo Rusios šalmuose, Ji taip pat laiko Pakalniškių ir Rusių šalmus vietos amatininkų darbu ir juos skiria X—XII a.[54] Šis šalmų datavimas yra įtikinantis, nes tuo metu jau aiškiai matomi Lietuvos valstybingumo pradmenys.

Šalmas ir žirgo kapas Nr. 23, be abejonės, priklausė kokiam nors iškiliam to meto diduomenės atstovui. Juk jis į Anapus pasiėmė du žirgus su puošniomis kamanomis, balnais ir su savo šalmu. Ypačiai šalmas, tas apsauginis kario galvos apdangalas, buvo reta kovinė apsaugos priemonė, todėl ją galėjo įsigyti tik turtingi diduomenės žmonės, valdę didesnius žemės plotus. Todėl ir Pakalniškiuose surasti šalmai priklausė tos Panemunės srities iškilusiems karo vadams, tos srities valdovams — kunigaikščiams. Kapų su prabangia žirgų apranga randama ir kituose tyrinėtuose žirgų kapinynuose: *Veršvuose,* prie Kauno, *Graužiuose* ir *Ruseiniuose,* Josvainių vls., Kėdainių pas., *Rimaisuose,* Ramygalos vls., Panevėžio aps.[55]

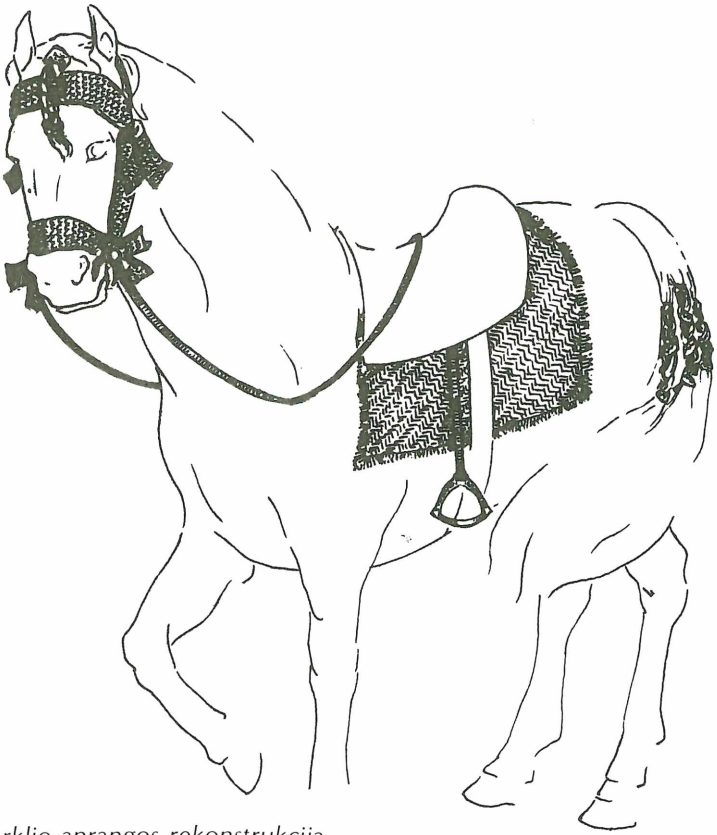

Pakalniškių arklio aprangos rekonstrukcija

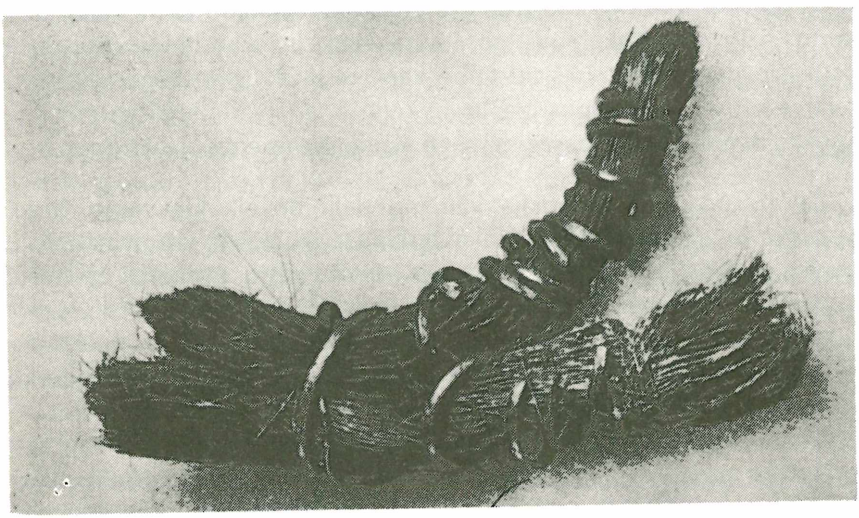

Pakalniškiai, arklio uodegos puošimas

Kitų kapų žirgo aprangos reikmenys

Dabar susipažinkime su kituose Pakalniškių žirgų kapuose aptiktais žirgo aprangos reikmenimis. Pirmiausia apžvelkime kamanas ir žąslus.[56]

Kamanos. Pakalniškių žirgų kapuose surasta labai daug kamanų. Kai kurios kamanos gerai išlikusios, bet daugiausia tesurasta jų dalių: žąslų, dirželių ar jų fragmentų, apkalų, sagtelių, žvagučių. Pakalniškiečių kamanos yra buvusios *puošnios.* Jos buvo daromos iš keturių odinių dirželių: dviejų išilginių, esančių žandų šonuose ir supančių galvos viršugalvį už ausų, ir dviejų skersinių — vieno viršuj šnervių ir vieno skersai kaktos. Dirželių plotis nevienodas: vieni yra 5—6 cm pločio, kiti — 2—4 cm. Platesnių dirželių paviršius būdavo papuošiamas keturiomis, penkiomis ar šešiomis žalvarinių tuščiavidurių kūgelių eilėmis, o siauresnių — viena ar dviem eilėm. Dažnai kamanų sankryžos sustiprinamos apskritais, keturkampiais ar kryžminės formos apkalais. Išilginių dirželių kraštas dar būdavo pagražinamas žvagučiais. Kai kada prie šoninių dirželių būdavo prikabinama po vieną, du, retkarčiais po tris didesnius žvagučius. Bene puošniausios kamanos, kaip matėme, surastos žirgų kapuose Nr. 23 ir 29. Po kamanomis būta paprasto siauro apynasrio.[57]

Kape Nr. 240 susidurta su kamanomis, išsiskiriančiomis savo forma. Tai pirmą kartą Lietuvoje surasta kamanų forma. Kamanos padarytos iš siaurų (tik 1,5 cm pločio) odinių dirželių, apkaustytų keturkampiais žalvariniais apkalais su reljefiniu ornamentu. Antkaktiniai dirželiai viduryje sujungti didesniu keturkampiu žalvariniu apkalu. Prie kamanų apatinio skersinio dirželio pritvirtinti du laisvai kabantys dirželiai, prie kurių galų dar pakabinta po vieną žalvarinį kabutį su stilizuoto paukščio galvutėmis. Ir šiaip tame kape rasta daugiau žirgo aprangos reikmenų: 2 balno kilpos plačiu lankeliu ir 3 žalvariniai žvagučiai. Čia aptikta net sidabrinė pasaginė segė daugiakampėmis galvutėmis.[58]

Žąslai sudaro sudedamąją kamanų dalį. Beveik kiekvieno žirgo nasruose buvo įsprausti geležiniai žąslai. Daugumas jų yra dvinariai su įvairios formos laužtukais. Pasitaiko ir trinarių žąslų. Dvinariai žąslai su laužtukais yra puošnesni, jie sudaryti iš dviejų keturkampio skersinio pjūvio narelių. Kai kada tie nareliai būna susukti iš dvigubos geležinės vielos. Trinarių žąslų nareliai dažniausiai būna vytiniai, vidurinis narelis trumpesnis, paprastai S raidės formos.

Didžioji dalis žąslų šonuose turi laužtukus. Jie yra geležiniai, bet retkarčiais pasitaiko žalvarinių ir kaulinių laužtukų. Kaulinių laužtukų dažniausiai aptikta prie trinarių žąslų, bet jų pasitaiko ir prie dvinarių. Laužtukų formos ir ornamentai įvairūs. Vieni žąslai turi siaurus ir tiesius

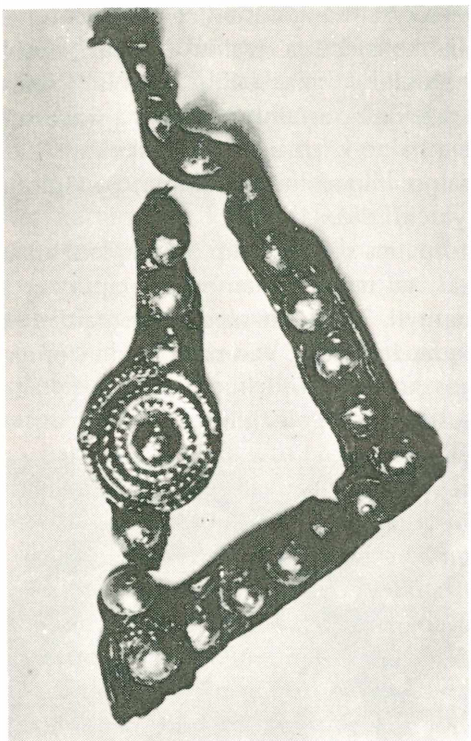

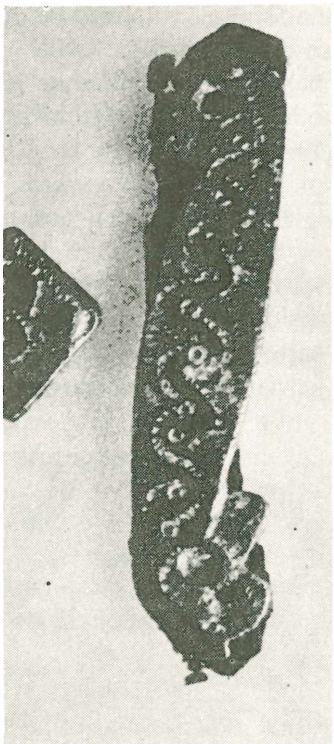

Pakalniškiai: Kamanų detalė ir apkalėlis.

laužtukus, pagražintus skersiniais grioveliais arba rombo pavidalo duobutėmis. Kitų žąslų laužtukai yra plokšti, pagražinti dantukais, įmuštų taškučių eilėmis, trikampėmis duobutėmis ir kt. Kai kurių laužtukų išorinė pusė klota sidabru arba sidabruota. Aptikta nemaža tokių žąslų, kurių laužtukų galai užsibaigia stilizuotomis gyvūninėmis galvutėmis. Pasitaiko žąslų ir be laužtukų. Tokie žąslai turi įvairaus dydžio grandis pavadžiui.[59]

Balno kilpos. Žirgai buvo laidojami ir su balnais, kurių, deja, nėra išlikusių. Teturime balno kilpų, randamų daugelyje kapų po dvi. Paprastai jos yra vienodos formos, bet kai kada tame pačiame kape pasitaiko ir skirtingos formos balno kilpų. Balno kilpų formos įvairios: vienų lankelis siauras (tokių aptikta daugiausia), kitų — plokščias. Daugumos balno kilpų lankelis viršuje būna išplotas ir keturkampiškoje plokštumoje iškirsta keturkampė skylė balno diržui pritvirtinti. Kai kuriose balno kilpose anga diržui būna išlenkta iš to paties lankelio. Balno kilpų paminos dvejopos: vienų išgaubtos, pritaikytos minkštesniam apavo padui, kitų — tiesios, skirtos kietam ar kietesniam apavo

padui. Pastarojo tipo balno kilpų surasta daugiausia. Jos yra aukštesnės ir puošniausios. Balno kilpų lankelis - būna įvairiai pagražinamas: pakraštys papuošiamas įmuštų smulkių trikampėlių eilėmis, kraštas būna dantytas,[60] dažnai lankelio priekinė pusė inkrustuojama sidabru.[61] 1964 m. žirgo kape Nr. 73 surasta balno kilpa ažūriniu lankeliu.[62] 1963 m. kape Nr. 19 aptiktos dvi balno kilpos tiesia pamina; jų išplotas lankelis pagražintas apskritų skylučių eile.[63]

Balno kilpos buvo daromos to paties stiliaus, kaip ir žąslų laužtukai. Jei balno kilpos lankelis dantytas, tai tame pačiame kape aptinkamų žąslų laužtukų kraštai taip pat dantyti. Tas pat ir su ornamentais — jie kartojasi ir balno kilpose, ir žąslų laužtukuose. Vadinasi, įgudę vietiniai kalviai gamindavo žirgo aprangos komplektus.

Be to, kai kuriuose kapuose surasta ir geležinių pentinų.

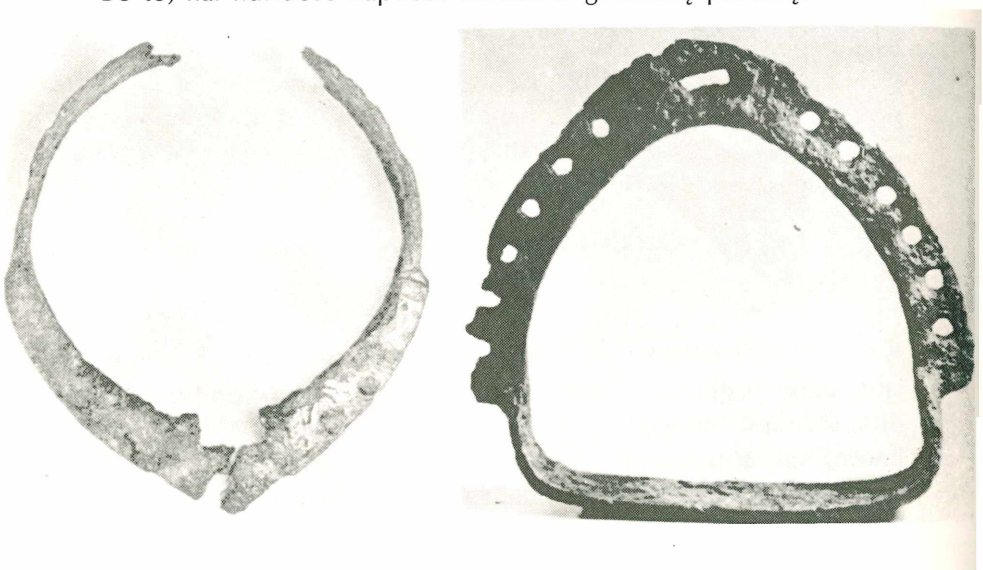

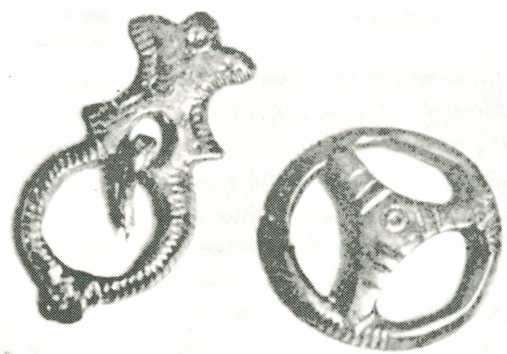

Pakalniškiai, diržo sagtelė

Kiti žirgų papuošalai bei reikmenys. Pažymėtini karčių ir žirgų uodegų pagražinimai. Karčiai ant kaktos buvo apvyniojami arba spalvota vytine juostele, arba apraizgyta ilga žalvarine įvija (spirale). Ir uodegos būdavo apsukamos žalvarine įvija. Daugelyje kapų į karčius buvo įrišamas gintarinis dvigubo nupjauto kūgio karolis. Tokių karolių randama prie kaukolės viršugalvio, prie dešiniojo ar kairiojo žandikaulio, kartais ant kaklo slankstelių ir prie žąslų. Taip pat ties žirgo viršugalviu, prie žandikaulių ar žąslų randama po vieną, du ar tris žalvarinius žvagučius. Kapuose Nr. 15, 212 ir 213 po žirgo kaklu buvo paištas geležinis skambalas.[64]

Reikia manyti, kad netoli senkapio buvo ir gyvenvietė, kurioje spietėsi ir amatininkai: odininkai, kalviai, šaltkalviai, juvelyrai. Tuo tarpu toji gyvenvietė dar neaptikta.

Pakalniškių vieta kitų Lietuvos kultūrinių grupių tarpe dar nėra kaip reikiant išryškinta. Pakalniškių senkapis tiek savo laidosena, tiek ir medžiagine kultūra yra glaudžiai susijęs ne tik su Zanavykų Nemuno pakraščio to meto kultūriniu palikimu, bet turi labai daug bendra su Vidurio Lietuvos to paties laikotarpio tyrinėtais senkapiais — su degintiniais žmonių kapais ir masiniais nedegintais žirgų kapais *Veršvuose* (dabar įjungti į Kauno ribas), *Pakapiuose* (Vandžiogalos vls.), *Graužiuose* ir *Ruseiniuose* (Josvainių vls., Kėdainių aps.). Tačiau Pakalniškiai, būdami aukštaičių ir jotvingių kultūrų sankirtoje, turi ir skirtingų bruožų. Pavyzdžiui, papuošalų tarpe esama ir išsiskiriančių formų: Pakalniškiuose visai nerasta Vidurio Lietuvos žirgų kapams būdingų žalvarinių įvijinių skardelių karčiams papuošti, trūksta ir apyrankės pavidalo žiedų uodegoms pagražinti (Pakalniškiuose, kaip matėme, žirgų uodegos apvyniojamos žalvarinėmis įvijomis). Pakalniškiuose surasta balno kilpų ažūriniu raštu. Tokių balno kilpų nėrasta Vidurio Lietuvoje, bet jų aptinkama kaimyniniuose Prūsuose.[65]

Žemoji Panemunė. Jau anksčiau paminėtame senkapyje aptikta ir naujojo geležies amžiaus suardytų degintinių kapų. Įkapės apdegusios ir tyčia sulaužytos. Iš būdingesnių to meto įkapių surasta XI—XII a. pasaginių segių: viena miniatiūrinė aguoniniais galais ir viena stilizuotais gyvūniniais galais.[66]

Mikytai, Žemosios Panemunės vls. Tai dar vienas senkapis, kur XI—XII a. buvo laidojami degintų žmonių palaikai ir nedeginti žirgai. Deja, kapinynas beveik visas suardytas. Beimant graužą pietų rytinėje senkapio dalyje buvo susiduriama su degintų žmonių kapais ir žirgų kaulais. 1933 m. keliolika žirgų aprangos reikmenų pateko į Kauno miesto muziejų. 1967 m. dalį senkapio tyrinėjo Ona Kuncienė.

Kasinėjimų metu ištirti keturi degintiniai žmonių kapai ir penki nedegintų žirgų kapai. Žmonės ir žirgai buvo laidojami tame pačiame kape, tik vienu atveju (kape Nr. 4) sudeginto žmogaus kaulų likučiai buvo palaidoti 1,1 m atstumoje nuo žirgo kapo. Tame kape apdegusios ir sulaužytos įkapės (du geležiniai įmoviniai ietigaliai, geležinis vienaašmenis kalavijas ir geležinis peilis) buvo sudėti 40 × 60 cm gilumo duobės dugne, o įkapių viršuje supilti sudeginto žmogaus kaulų likučiai. Kituose kapuose sudeginto raitininko kaulai su įkapėmis buvo supilami žirgo kapo viršuje, maždaug 30 × 40 cm gilumo duobėse. Degintiniuose kapuose surasta geležinių ietigalių, žalvarinių pasaginių segių aguoniniais galais ir kt. Tai daugiausia XI—XII a. būdingos įkapės.

Žirgai buvo laidojami šalia viena kitos iškastose duobėse. Žirgai guldyta į duobę po vieną galvomis į šiaurės vakarus. Griaučiai blogai išlikę, bet pagal kaulų padėtį galima spręsti, kad žirgai buvo guldomi ant šono, suriesti. Tik kapo Nr. 3 duobėje susidurta su griaučiais dviejų žirgų, paguldytų vienas ant kito. Žirgų kapuose radinių aptikta maža. Iš jų paminėtini: geležiniai dvinariai žąslai, geležinės sagtys, gintariniai karoliukai ir kt.[67]

Riogliškiai, Zapyškio vls. Čia surasta atsitiktinių X—XII a. įkapių, kurias saugo Kauno valstybiniame istorijos muziejuje.[68]

Slavikai, Šakių aps., Šešupės dešiniajame krante, Velniaravio kairėje pusėje, ariamame lauke aptikta degintinių kapų, kurie, manoma, priklauso I tūkstantmečio pabaigai.[69] Tai Pašešupio kapinynas.

Nežinomo laikotarpio senkapiai

Jau anksčiau paminėtame „Lietuvos kultūros paminklų sąraše" (Vilnius, 1973) yra įregistruoti 23 senkapiai: 6 palei Nemuną, 2 palei Šešupę ir 15 Zanavykų viduryje. Kadangi jų amžius nėra žinomas, todėl jie neįtraukti į Lietuvos archeologijos atlasą. Tų senkapių tarpe, be abejonės, atsiras ir priešistorinių, kai juose bus atlikti archeologiniai tyrinėjimai. Todėl pravartu juos čia trumpai suminėti, nes jie meta kiek šviesos į Zanavykų krašto gyvenamumą.

Pirmiausia stabtelėkime ties nežinomo laikotarpio senkapiais, esančiais netoli kairiojo Nemuno kranto. Štai vietovės Kidulių apylinkėje:

Karališkiai, 8 km į pietvakarius nuo Gelgaudiškio, apie 0,3 km nuo Nemuno, yra senkapis, vadinamas Prancūzkapiais.[70]

Kukarskė, 8 km į rytus nuo Sudargo, Nemuno krante yra senkapis.[71]

Paežerinė, kairiajame Nemuno krante, prie ežeriuko yra senkapis.[72]

Palankinė, apie 1 km į rytus nuo Šiaudinės kaimo, apie 1 km nuo

Nemuno, netoli kelio Kiduliai-Gelgaudiškis, yra senkapis, vadinamas Prancūzkapiais.[73]

Gelgaudiškio apylinkėje užregistruotas vienas senkapis:

Mozūriškiai, apie 0,5 km į vakarus nuo kelio Gelgaudiškis-Šakiai, rytiniame Šilo miško pakraštyje, yra senkapis.[74]

Lekėčių apylinkėje žinomas vienas senkapis:

Šėtijai, Silkinės miške yra senkapis, vadinamas Milžinkapiu.[75]

Palei Šešupę žinomi du senkapiai šiose vietose:

Kirkilai, Slavikų vls., 5 km į pietus nuo Sudargo, į rytus nuo Jotijos upelio, yra senkapis.[76]

Veršiai, Sintautų vls., dešiniajame Pentos upės krante, apie 0,2 km nuo kelio Sintautai-Griškabūdis, yra senkapis, vadinamas Prancūzų kapinaitėmis.[77]

Zanavykų viduryje yra užregistruota 15 senkapių. Jei būsimieji archeologiniai kasinėjimai parodys, kad bent dalis tų senkapių priklauso geležies amžiui, tai susidarys labai svarbi medžiaga Zanavykų gyvenamumo ir etninių problemų nušvietimui. Šakių apylinkėje senkapių yra šiose vietose:

Melninkai, į šiaurę nuo miško, apie 0,1 km į pietus nuo plytinės, yra senkapis, vadinamas Prancūzkapiais.[78]

Naudžiai, rytinėje kaimo dalyje yra senkapis, vadinamas Prūskapinėmis.[79]

Striūpai, 1 km į pietvakarius nuo Šakių, yra senkapis, vadinamas Plieniškių dvaro kapinėmis.[80]

Lukšių apylinkėje paminėtinos septynios senkapiais pažymėtos vietovės:

Dirsiai, šiaurinėje kelio į Oškinių k. pusėje yra senkapis, vadinamas Prancūzkapiais.[81]

Muštinė, kaimo laukuose yra senkapis, vadinamas Prancūzkapiais.[82]

Kriauniškės, prie kelio Lukšiai-Paluobiai, yra senkapis, vad. Kriauniškės kapinaitėmis.[83]

Ragiškės, netoli Žvakinės upelio, kalnelyje yra senkapis.[84]

Šunkariai, apie 50 m. į rytus nuo kelio Griškabūdis-Šunkariai, yra senkapis, vadinamas Kapinaitėmis.[85]

Švediškiai, apie 5 km į pietus nuo kelio Šakiai-Lukšiai, yra senkapis, vadinamas Švedų kapais.[86]

Zypliškės, į šiaurę nuo kelio Paluobiai-Lukšiai, yra senkapis, vadinamas Kapinėmis.[87]

Griškabūdžio apylinkėje žinomos šios 5 vietovės:

Bliuviškiai, kairiajame Novos krante, apie 0,2 km į pietryčius nuo kryžkelės Griškabūdis-Pilviškiai, yra senkapis, vadinamas Milžinų kapais.[88]

Galiniai, kalvelėje tarp Novos upelio ir kelio Bliuviškiai-Galiniai, yra senkapis, vadinamas Prancūzkalniu.[89]

Kampiniai, į vakarus nuo kelio Griškabūdis-Lukšiai, yra senkapis, vadinamas Prancūzkapiu.[90]

Patamošupiai, prie pat kelio Kazlų Rūda-Griškabūdis, yra senkapis, vadinamas Prancūzkapiais.[91]

Rygiškiai, Novos krante, prie kelio Bliuviškiai-Galiniai, yra senkapis, vadinamas Prancūzkapiais.[92]

Piliakalniai

Tai patys didingiausi Lietuvos archeologiniai paminklai, sustiprintos priešistorinių ir ankstyvosios istorijos laikų vietos, visuomeninės ir politinės krašto organizacijos liudininkai. Piliakalnis, kaip rodo jo pavadinimas, yra kalnas, kalva ar šiaip vieta, kur savo laiku stovėjo pilis. Piliakalnių išorinei išvaizdai didelės reikšmės turėjo vietos pasirinkimas, terenas, kalno, kalvos, upės ar ežero kranto iškyšulio konfigūracija. Vietos topografinė padėtis nulemdavo vienokios ar kitokios fortifikacinės statybos pobūdį — vienur tekdavo supilti apsauginį pylimą tik nuo sausumos, mažiau apsaugotos vietos, kitur sustiprinti piliakalnį žiedo pavidalo pylimu, dar kitur net dviem pylimais bei grioviais, terasėmis ir pan. Piliakalnių paskirtis yra buvusi apsauginė ir gynybinė. Vienur buvo gyvenama ilgai, kituose tebuvo slepiamasi pavojų metu, dar kituose — ginamasi nuo priešų. Pagal piliakalnių paskirtį, jie yra skirstomi į tris grupes: *gyvenamuosius, slėptuves* ir *gynybinius.* Zanavykų, kaip ir dešiniojo Nemuno kranto, piliakalniai daugiausia yra *gynybiniai.* Kai kuriuose šio tipo piliakalniuose yra buvę atskirų sričių administraciniai centrai ar net įtakingų tos srities asmenų būstinės. Prie piliakalnių šliejose ir gyvenvietės.

Adolfas *Tautavičius* savo redaguotame Lietuvos archeologijos atlase yra įtraukęs 24 Zanavykų krašto piliakalnius, jų tarpe 6 spėjamus. Ir piliakalniai, panašiai kaip senkapiai, daugiausia aptinkami palei Nemuną (iš viso jų suregistruota 18), palei Šešupę (čia žinomi 4 piliakalniai) ir du piliakalniai (ir tie tik spėjami) įrašyti atlasan iš Zanavykų pietinės dalies. Zanavykų vidurys — tuščias. Tyrinėti tik *Sudargo* piliakalniai. Dalis piliakalnių vaidino svarbų vaidmenį lietuvių kovų su Vokiečių ordinu metu.

Zanavykų Panemunio piliakalniai

Pirmiausia trumpai susipažinkime su Zanavykų šiaurinio pakraščio piliakalniais, susispietusiais Nemuno kairiajame krante. Daugiausia piliakalnių aptinkama nuo Sudargo iki Žemosios Panemunės. Pradėkime nuo Zanavykų šiaurės vakarinio kampo.

Sudargo piliakalniai

Pačiame šiaurės vakariniame Zanavykų kampe, kairiajame Nemuno krante, apie 3 km nuo buv. Lietuvos ir Vokietijos (dabar Karaliaučiaus srities) sienos, yra sena panemunio vietovė *Sudargas.* Ties Sudargu Nemuno krantai yra aukšti ir statūs, išraižyti gilių ir plačių daubų. Čia susidarę krantų iškyšuliai labai tiko gynybiniams piliakalniams įrengti. Čia maždaug vieno kilometro ruože susiduriame net su penkių piliakalnių liekanomis. Kadangi tie piliakalniai įėjo į Sudargo miestelio, Grinaičių ir Burgaičių kaimų žemių ribas, todėl jie ir vadinami įvairiais vardais.[93] Tačiau dabar visiems tiems piliakalniams yra prigijęs Sudargo piliakalnių pavadinimas. 1970 m. tris geriausiai išlikusius piliakalnius tyrinėjo Regina Volkaitė-Kulikauskienė ir Pranas Kulikauskas.[93]

Pirmasis piliakalnis, esąs Ginaičių kaimo teritorijoje, vietos gyventojų vadinamas *Žydkapiais,* nes čia iš seno buvo laidojami Sudargo žydai. Šis piliakalnis yra apie 0,5 km į šiaurės rytus nuo Sudargo. Vieta piliakalniui parinkta aukštoje Nemuno pakrantės kalvoje. Šlaitai statūs. Šiaurinę ir šiaurės vakarinę piliakalnio papėdę supa Nemunas, pietų rytinę dalį nedidelis Nemuno intakas, o iš vakarų ir rytų piliakalnį

Sudargo piliakalnis

juosia gili šaltiniuota dauba. Pietinėje ir pietų vakarinėje pusėje, kur nuo laukų piliakalnis nebuvo apsaugotas, buvo iškastas griovys, o už jo supiltas 3 m aukščio, 30 m ilgio ir papėdėje 26 m pločio pylimas. Pilies aikštelė lygi, apvalaina, apie 30 × 20 m dydžio. Pylimas ir aikštelė gerokai išardyta belaidojant žydų mirusiuosius ir abiejų paskutiniųjų karų metu iškastų apkasų.

Ištirtas rytinis pylimo galas ir du ploteliai aikštelėje. Tyrinėjimai parodė, kad pylimas buvo piltas du kartus. Pačioje pradžioje (prieškristiniame geležies amžiuje ir pirmaisiais pokristiniais amžiais) pylimas yra buvęs tik 1 m aukščio, suplūktas iš molio, išorinis šlaitas išgrįstas stambiais akmenimis, o pylimo išorinėje pusėje būta gilaus ir plataus griovio. Vėliau, kryžiuočių antpuolių metu, pylimas paaukštintas ir paplatintas — jis jau buvo 3 m aukščio, o jo viršuje stovėjo medinė gynybinė siena. Pačių ankstyviausių radinių aptikta po pačiu pylimo pagrindu. Čia susidurta su ugniavietės-*židinio* liekanomis. Židinio centre rasta apdegusių akmenų, anglių, pelenų ir puodų šukių. Puodai yra buvę dideli, gana tiesiomis sienelėmis, smulkiai ir stambiai grublėtu paviršiumi. Tai Užnemunei būdinga keramika. Be to, židinio aplinkumoje surasta kaulinės ylos ar smeigtuko viršūnė, geležinis peilis-pjautuvėlis išlenktu galu ir naminių bei laukinių gyvulių kaulų. Visa tai rodo, kad ankstyvieji šios vietovės gyventojai buvo žemdirbiai, gyvulių augintojai, papildę savo maisto išteklius medžiokle ir žūkle.[95]

Antrasis Sudargo, arba Grinaičių, piliakalnis vadinamas *Balnakalniu.* Jis yra gretimame kranto iškyšulyje, į rytus nuo „Žydkapių" piliakalnio. Juos teskiria plati ir gili dauba. Piliakalnio šlaitai statūs, apie 8—10 m aukščio. Pietiniame piliakalnio gale, nuo lauko pusės, supiltas apie 3 m aukščio pylimas. Pilies aikštelė per vidurį įsmaugta; aikštelės ilgis 32 m, plotis pačiame viduryje tik 5 m.

1970 m. tyrinėta pietinė piliakalnio dalis: pietinio pylimo galas ir nedidelė aikštelės dalis. Pylime susidurta su trijų laikotarpių statybos liekanomis. Žemutiniame sluoksnyje, 1,6—2,0 gilumoje, aptikta apie 30 sudegusių rąstų. Dalis jų buvo statmenai įkalta ar įkasta. Šiai ankstyvajai gynybinei sienai sudegus, V—VI a. pylimas buvo paaukštintas ir jo viršuje pastatyta nauja gynybinė siena. Aikštelės viduryje, 30 cm gilumoje, surastas *akmeninis skliutas* medžiui apdirbti. Skliutas padarytas iš kieto, balkšvo akmens. Skliutas dailiai gludintas, ašmenys išlenkti ir labai aštrūs. Jo apatinė pusė plokščia, viduryje turi išilginį griovelį. Skliuto ilgis 9,5 cm, plotis 3,8 cm, ašmenų plotis 3 cm. Tai *pirmas* šios rūšies akmeninis įrankis, surastas Lietuvoje. Jis priskirtinas žalvario amžiaus viduriui. Be to, rasta puodų šukių lygiu paviršiumi, geležinis ietigalis ir akmeninių trinamųjų girnų fragmentas.[96]

Trečias Sudargo, arba *Burgaičių,* piliakalnis yra apie 0,3 km į šiaurės vakarus nuo evangelikų kapinių. Vieta piliakalniui parinkta Nemuno kranto iškyšulyje, gulinčiame apie 10 m žemiau aukštutinės terasos. Iškyšulį iš šiaurės pusės supa Nemunas, o iš šonų — gilios daubos. Didelė piliakalnio dalis nuvirtusi į Nemuną. Teišliko dalis pylimo ir pilies aikštelės. Išlikusio pylimo ilgis 10 m, aukštis apie 3 m. Aikštelės ilgis apie 24 m, plotis — 11—12 m.

Iškasti du bandomieji perkasai aikštelėje ir pylimo papėdėje. Rasta įvairios keramikos. Ankstyvoji keramika yra grublėtu bei lygiu paviršiumi, vėlyvoji — žiestinė. Aptikta ir geležies gargažės. Taigi, čia buvo lydoma geležis. Gynybinis piliakalnis, įrengtas VI—VIII a., naudotas iki XIV a.[97]

Ketvirtas Sudargo, arba Burgaičių, piliakalnis, vadinamas *Vorpiliu,* yra apie 1 km į šiaurę nuo Sudargo. Tai kraštinis piliakalnis į vakarus. Piliakalnio teišlikęs pietų rytinis kraštas. 1970 m. piliakalnis netyrinėtas, teiškastos kelios bandomosios duobutės. Aikštelėje susidurta su plonu kultūriniu sluoksniu.[98]

Šie bent keli Sudargo piliakalniai bus suvaidinę svarbų vaidmenį kovų su kryžiuočiais metu. Tai pasienio pilys, gynusios Lietuvą. Padavimas sieja Sudargą su XIV a. pradžios lietuvių kilminguoju *Sudargu,* kuris, kaip rašo Z. Ivinskis,[99] Lietuvos Didžiojo kunigaikščio pavedimu valdęs ir gynęs didelį plotą pietvakarių Žemaičiuose, su savo sūnumis pasižymėjęs kovose su kryžiuočiais. Kilmingieji Sudargai minimi Vokiečių ordino kronikininko Petro Dusburgiečio 1302, 1311 ir 1317 metais. 1302 m. rašoma apie Aukaimio pilies (Žemaičių pilis kur nors netoli Skaudvilės) ir priepilio sudeginimą. Esą, tais metais vienas lietuvis, vardu Draika, kuriam buvusi pavesta Aukaimio pilies sargyba ir įgula, prisiartinus kryžiuočių kariuomenei, slapta atidaręs pilies vartus. Pilin įsiveržę kryžiuočiai visus iššudę, išskyrus Sudargo sūnų, kuris buvęs sunkiai sužeistas. Vokiečiai, paėmę į nelaisvę moteris ir vaikus, Aukaimio pilį ir priepilį visiškai sudeginę, o Draika su visa šeima buvęs nugabentas į Ragainę ir ten pakrikštytas . . .[100] Antrą kartą kilmingasis Sudargas minimas 1311 m., kai lietuviai kovojo su kryžiuočiais Pagraudos apylinkėse (Šilutės apylinkėse). Kai Brandenburgo komtūras su daugeliu Ordino brolių ir 1500 vyrų, nusiaubę Pagraudos apylinkes grįžo atgal, Manstas, Masius ir Sudargas bei kiti kilmingieji, matydami brolių negirdėtą narsumą, be galo stebėjęsi . . .[101] Trečią kartą P. Dusburgietis aprašo 1317 kryžiuočių žygį, kada kilmingo ir galingo Sudargo sodyba su aplinkiniais kaimais buvo paversta pelenais, daugelis vyrų iššudyta, o į nelaisvę paėmė Sudargo žmoną su vaikais bei šeimyna (tarnais) ir daugelį kitų moterų bei kūdikių.[102] Deja,

kronikoje nepasakyta, kur toji Sudargo buveinė (habitatio . . . Sudargi) yra buvusi.

Maštaičiai (Norkūnai), 5 km į vakarus nuo Gelgaudiškio. Čia kairiajame Nemuno krante yra didžiulis piliakalnis su dviem sustiprintais priepiliais. Jis turėjo vaidinti svarbų vaidmenį kovų su kryžiuočiais metu. Piliakalniui vieta parinkta aukštame Nemuno krante. Iš šiaurės pusės jis buvo apsaugotas Nemuno, o iš rytų ir vakarų pusės piliakalnį juosė du upeliai. Nuo lauko pusės jį saugojo 26 m pločio ir 6—7 m gylio griovys, kuris šiuo metu yra užslinkęs. Piliakalnio šlaitai statūs: šiaurinis šlaitas nuo Nemuno pusės yra daugiau kaip 30 m aukščio, o pietinėje ir pietų rytinėje pusėje — apie 25 m aukščio. Kalno viršuje yra apvalios formos pilies aikštelė, kurios ilgis apie 60 m, plotis — 32—35 m. Maštaičių piliakalnis tuo ypatingas, kad jis turi du sutvirtintus priepilius. Vienas priepilis yra į pietvakarius nuo pilies aikštelės. Priepilis yra trikampės formos, iš pietų pusės sustiprintas 2—3 m aukščio pylimu ir apie 1 m gylio grioviu. Šio priepilio aikštelė yra apie 90 m ilgio, iš vakarų apsaugota apie 20 m gylio upelio slėnio. Į šiaurės vakarus nuo pirmojo priepilio yra antrojo priepilio aikštelė, kurios ilgis siekia 50—60 m. Nei piliakalnis, nei priepiliai netyrinėti. Piliakalnio ir priepilių aikštelėse aptinkama plytų. Į pietus nuo piliakalnio būta nemažos gyvenvietės.[103]

Istorikai Maštaičių (Norkūnų) piliakalnį identifikuoja su Vokiečių ordino šaltiniuose minima *Cristmemelio* pilimi, kurią 1313 m. pastatė kryžiuočių magistras Karolis iš Triero. Ta pilis buvo apie 50 km nuo Ragainės pilies. Cristmemelio pilies paskirtis buvo sugriauti antroje Nemuno pusėje esančią lietuvių Bisenos pilį (tarp Skirsnemunės ir Veliuonos), kurios tikslas buvo sulaikyti vokiečių veržimąsi į Nemuno ir Neries baseinus. 1313 m. vasarą iš Cristmemelio buvo užpulta Bisenos pilis, bet kryžiuočiams tepavyko sudeginti priepilį. Ir vėliau kryžiuočiai nuolat puldinėjo Bisenos pilį. Cristmemelio pilį buvo užpuolęs Vytenis su didele kariuomene, išlaikė ją apsupęs net 17 dienų ir sudegino vieną priepilį. 1324 m. Gediminas buvo apsupęs pilį. Čia įvyko didelės kautynės. Pagaliau 1328 m. kryžiuočiai buvo priversti pasitraukti iš Cristmemelio.[104]

Plokščių piliakalnis yra kairiajame Vaiguvos krante, į pietus nuo kelio Ilguva-Gelgaudiškis, 0,5 km į pietų rytus nuo Plokščių ir tiek pat į pietus nuo Nemuno. Vieta piliakalniui parinkta kalvoje, apsuptoje dviejų bevardžių upokšnių. Šlaitai statūs, iki 25—27 m aukščio. Pilies aikštelė didelė, netaisyklingos formos, 105—112 m ilgio. Vakariniame aikštelės pakraštyje supiltas apie 25 m ilgio ir 1 m aukščio pylimas, o

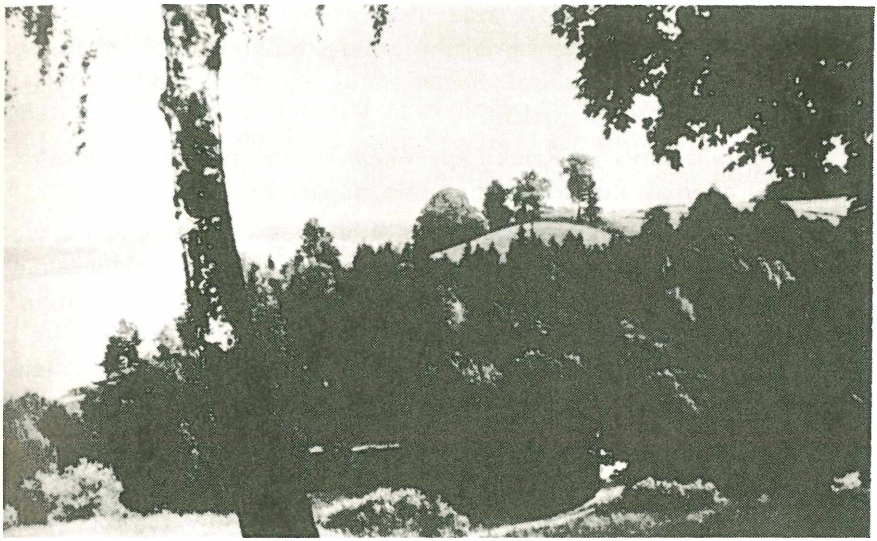

Altoniškių piliakalnis

apačioje 24 m ilgio griovys. Aikštelėje vietomis pastebimas kultūrinis sluoksnis.[105]

Stulgių piliakalnis, vadinamas Šančiumi, yra kairiajame Nemuno krante, 3 km į vakarus nuo Plokščių, į šiaurę nuo kelio Plokščiai-Gelgaudiškis. Iš šiaurės, rytų ir pietų jį supa gilios Nemuno slėnio daubos. Šlaitai daugiau kaip 20 m aukščio. Piliakalnis vakaruose nuo aukštumos atskirtas negilaus griovio ir 1 m aukščio pylimo. Aikštelė kiek keturkampė, 48 m ilgio ir 23—25 m pločio.[106]

Šilvėnų, arba *Kubilių, piliakalnis,* vadinamas Piliuku, yra 7 km į pietų rytus nuo Plokščių, 2 km į p. nuo Nemuno. Jis yra Prūdupio ir Velniaravio santakoje, prie kelio Plokščiai-Šilvėnai. Aikštelės ilgis 20 m, plotis 12 m. Jos galuose yra pylimų pėdsakų.[107]

Dulinčiškių piliakalnis yra apie 0,5 km nuo Nemuno, kairiajame Nykos krante, į pietus nuo kelio Ilguva-Plokščiai. Piliakalnį iš rytų supa Nyka, o iš šiaurės ir vakarų — Velniaravis. Šlaitai statūs, 25—29 m aukščio. Nuo neapsaugotos sausumos pusės buvo iškastas griovys ir supiltas 58 m ilgio pylimas, kuris dabar yra tik 1,2—1,5 m aukščio. Pilies aikštelė 50 × 55 m dydžio. Pietinėje piliakalnio papėdėje yra buvusi gyvenvietė, kurioje aptinkama lipdytos keramikos liekanų.[108]

Joginiškių piliakalnis yra apie 2 km į pietus nuo Kriūkų ir apie 1 km į dešinę nuo kelio Lukšiai-Kriūkai. Vieta piliakalniui parinkta Jotulės ir Strazdupio santakoje. Šlaitai statūs. Pilies aikštelė trikampės formos, 40 m ilgio ir 13 m pločio. Vakarinėje aikštelės dalyje supiltas 20 m ilgio ir 1,5—3,3 m aukščio pylimas, o už jo iškastas griovys.[109]

Misiūnų piliakalnis stovi apie 1 km nuo Nemuno, prie kelio Plokščiai-Kriūkai, Nykutės kairiajame krante, miške. Iš rytų ir šiaurės piliakalnį supa gilios daubos. Šlaitai statūs, iki 30 m aukščio. Pilies aikštelė apie 20 × 10 m dydžio.[110]

Morkų piliakalnis yra Kriūkų apylinkėje, Nykos dešiniajame krante. Piliakalnis ariamas, kultūrinio sluoksnio nepastebėta.[111]

Žuklijų piliakalnis, vietos gyventojų vadinamas Maskvyčių kalnu, yra 4 km į pietvakarius nuo Kriūkų, Nemuno slėnio šlaite. Piliakalnio rytiniu pakraščiu teka Remtus (Žolupis), o vakariniu šonu — Pelutupis. Iš šiaurės piliakalnį puslankiu juosia pylimas, kuris dabar yra maždaug 1 m aukščio. Pilies aikštelės ilgis 42 m, plotis 10 m. Piliakalnio pietinėje papėdėje aptikta senos gyvenvietės pėdsakų.[112]

Žemosios Panemunės piliakalnis yra į vakarus nuo Žemosios Panemunės, Nemuno kranto iškyšulyje, prie Paausės žiočių. Iš pietvakarių ir šiaurės pusės jį supa upelio ir Nemuno slėnis. Šlaitai statūs, per 25 m aukščio. Iš rytų pusės aikštelės gale supiltas 3,5 m aukščio pylimas. Aikštelės ilgis apie 45 m ir plotis 15 m.[113]

Mikytų piliakalnis, vadinamas Smailakalniu, yra kairiajame Nemuno krante, priešais Vilkiją. Piliakalnis nedidelis. Šlaitai statūs. Pilies aikštelė apvalaina, tik 20 m ilgio ir 12 m pločio. Jos rytiniame gale supiltas apie 1 m aukščio pylimėlis. Vakarinėje šio miniatiūrinio piliakalnio papėdėje yra sodybvietė, kur surasta lipdytinės keramikos grublėtu paviršiumi ir žiestinės keramikos liekanų. Manoma, kad piliakalnis, kaip slėptuvė, naudotas X—XII a.[114]

Šėtijų piliakalnis, vadinamas Juodkalniu, yra 5 km į šiaurės rytus nuo Lekėčių, Nemuno ir Liekės santakoje, į pietus nuo kelio Zapyškis-Kriūkai. Iš pietų jį supa Liekė, iš rytų prieina Nemuno slėnis, iš šiaurės — gili dauba, o iš vakarų supiltas 25 m ilgio ir apie 1,4 m aukščio pylimas. Aikštelė apvalaina, 24 m ilgio ir 18 m pločio.[115]

Palei Šešupę žinomi tik keturi piliakalniai, iš kurių du spėjamieji.

Klepų piliakalnis yra Būblelių apylinkėje, dešiniajame Novos krante, apie 2 km į vakarus nuo kelio Šakiai-Kudirkos Naumiestis. Iš šiaurės, vakarų ir pietų kalvą juosia Novos slėnis ir jo daubos. Viršuje kalva yra apie 60 m ilgio ir 40 m pločio. Manoma, kad rytiniame kalvos krašte yra buvęs nedidelis pylimas. Kalvoje randama anglių ir apdegusio molio.[116]

Turčinų, arba *Ročkų, piliakalnis* yra Būblelių apylinkėje, Šešupės dešiniajame krante, tarp Turčinų ir Ročkų, todėl vadinamas abiejų vietovių vardu. Piliakalniui vieta parinkta Šešupės ir bevardžio upelio santakoje. Iš pietų ir pietvakarių jį juosia Šešupė, o iš rytų — bevardžio

upelio (LE — Nopaities) slėnis. Šlaitai statūs, 12—13 m aukščio. Šiaurės vakarinėje dalyje puslankiu supiltas apie 50 ilgio ir 3 m aukščio pylimas. Už pylimo yra maždaug 12 m pločio ir 0,8 m gylio griovys. Pilies aikštelė trikampė, 40 m ilgio ir 33 m pločio. 1934 m. piliakalnyje rasti 4 griautiniai kapai ir XVI a. monetų. Į šiaurės vakarus nuo piliakalnio, už pylimo ir griovio, yra buvusi gyvenvietė, kur išariama grublėtosios keramikos.[117]

Viltrakių piliakalnis yra Žvirgždaičių apylinkėje, Šešupės dešiniajame krante, apie 0,8 km į vakarus nuo Miknaičių. Viršuje yra gana lygi aikštelė apie 20 m skersmens. Kultūrinio sluoksnio nepastebėta.[118]

Kudirkos Naumiesčio piliakalnis, vadinamas Napoleono kalnu, yra apie 2 km į pietryčius nuo miesto, Širvintos dešiniajame krante. Piliakalnį iš visų pusių supa pelkėta pieva. Pilies aikštelė lygi, 110 m ilgio ir 50 m pločio. Yra žymių pylimo. Surasta keramikos grublėtu paviršiumi.[119]

Zanavykų viduryje težinomi du spėjamieji piliakalniai: vienas Jankų, kitas Barzdų apylinkėje.

Būdos piliakalnis yra Jankų apylinkėje, Noreikupės dešiniajame krante. Kalva, vadinama Piliakalniu, yra nedidelė, šlaitai nuolaidūs.[120]

Baltrušių piliakalnis yra Barzdų apylinkėje, 3 km į šiaurę nuo Pilviškių. Kalva, vadinama Piliakalniu, yra Višakio dešiniajame krante, apie 0,8 km į vakarus nuo kelio Griškabūdis-Pilviškiai. Iš pietų ir vakarų kalvą supa pelkės. Viršuje aikštelės ilgis 30 m, plotis apie 20 m.[121]

Iš šios apžvalgos matome, kad tik Sudargo piliakalniai, tyrinėti 1970 m., yra bent kiek atskleidę savo praeitį ir davę medžiagos jų sustiprinimams pažinti. Tačiau daugumo Zanavykų piliakalnių senovė tebelaukia akylo archeologo kastuvo. Tik iš atsitiktinai aptiktų radinių galima spręsti, kad kai kurie piliakalniai siekia net I tūkstantmečio pr. Kr. vidurį, kiti buvo naudojami įvairiais pokristinio geležies amžiaus laikotarpiais. Reikšmingais radiniais tenka laikyti grublėtosios keramikos likučius, aptinkamus kai kuriuose piliakalniuose bei prie jų esančiose gyvenvietėse. Grublėtoji keramika (ir jos atskiri variantai) ypačiai buvo išplitusi pirmaisiais amžiais po Kr., bet buvo naudojama ir vėliau. Daugelis pilių, pastatytų palei Nemuną ir Šešupę, ir buvo skirta kryžiuočių veržimuisi į Lietuvą sustabdyti. Pasibaigus karams su Vokiečių ordinu, panemunių ir pašešupių pilys nustojo savo reikšmės, sunyko įvairūs fortifikaciniai įrengimai, tepaliko pliki piliakalniai. Vieni iš jų dar išlaikė savo pirmykščius bruožus — aikštelę, pylimus, griovius. Žinoma, anksčiau buvę daug aukštesni pylimai laiko būvyje nusėdo, o gilūs grioviai — užslinko. Tačiau daugumas piliakalnių buvo negailes-

tingai sunaikinti žmonių, nesupratusių tų paminklų istorinės reikšmės: vieni piliakalniai paversti ariamomis dirvomis, kiti sunaikinti, beimant graužą ar smėlį. Pagaliau daugelį piliakalnių pagraužė upės ar paplovė liūtys. Kad ir daugelis piliakalnių sunyko, bet būsimieji tyrinėjimai geriau išlikusiuose piliakalniuose dar padės išaiškinti jų fortifikacinius įrengimus ir išryškins daugelį mums rūpimų kultūrinių ir etninių problemų.

Pabaigai dar keletas išvadinių pastabų ūkiniais ir etniniais klausimais.

Žemdirbystė, gyvulininkystė, amatai

Ligi šiol turimi archeologinių tyrinėjimų duomenys tėra nuotrupinio pobūdžio Zanavykų baigminei proistorinio tarpsnio ir ankstyvosios istorijos laikų ūkio formai nušviesti. Tačiau ir iš dabar turimos medžiagos galima bent bendrais bruožais apmesti ūkinio gyvenimo metmenis.

Žemdirbystė, kurios šaknys siekia naujojo akmens amžiaus pabaigą, tolydžio plėtėsi ir tobulėjo. Nuo II a. po Kr. suklestėjus Lietuvos proistorinei kultūrai, ir žemės ūkio srityje žengta aiškiai pastebimu pažangos keliu. Tuo metu jau turėjo būti pažįstama ariamoji žemdirbystė. Kaip tik jotvingių, arba sūduvių, krašte susidurta su pačiu seniausiu visame baltų areale geležiniu arklo noragu, surastu *Šveicarijos* pilkapyne (Prūdiškių vls., Suvalkų aps.), II—III a. žemdirbio kape. Iš kitų įkapių, susijusių su žemės ūkiu, paminėtinas geležinis dantytas pjautuvas su kauline rankena.[122] Geležinis dvidantės žagrės noragas aptiktas ir Gardino pilyje, XII—XIII a. sluoksnyje.[123]

Kokie javai buvo kultivuojami, šį tą sužinome iš Gardino pilyje, Rudaminos ir kaimyninės Veliuonos piliakalniuose surastų grūdų liekanų. Auginta rugiai, kviečiai, miežiai, avižos, grikiai, sora, pupos ir žirniai. Zanavykuose, kaip galima spręsti iš kapinynų ir piliakalnių paplitimo, gyvenvietės koncentravosi gana siaurame ruože palei kairįjį Nemuno krantą ir palei Šešupę. Didžiuliai kapinynai (Pakalniškiai, Mikytai) liudija, kad tos gyvenvietės turėjo būti nemažos. Šalia didelių ūkių, kurie spietėsi prie pilių, turėjo būti ir kaiminio tipo gyvenviečių.

Svarbų vaidmenį vaidino gyvulininkystė, taip pat siekianti neolito laikus. Iš dabar turimų duomenų galima spręsti, kad panemunių ir pašešupių gyventojai augino galvijus, ožkas, avis, kiaules. Ypačiai buvo išsivysčiusi arklininkystė. Apie tai liudija tyrinėti žirgų kapai (Ramoniškiai, Pakalniškiai, Mikytai). Žirgai daugiausia buvo skirti jočiai, ypačiai karo žygiams, bet vėliau arkliais buvo ir ariama. Gyvulininkystei plisti buvo geros sąlygos: panemuniais ir toliau į pietus pamiškėse bei

paupiuose būta gerų ganyklų ir pievų pašaro atsargoms žiemai susidaryti.

Be žemdirbystės ir gyvulininkystės, maisto ištekliais ir šiltesniu apdaru aprūpindavo ir medžioklė. Nemune ir jo intakuose buvo gausu žuvies. Kadangi Zanavykų krašte būta didelių miškų, čia buvo apstu uogų, grybų ir medaus bičių drevėse.

Pakilus žemės ūkiui, sparčiai augo ir gyventojų gerovė. Didesnių pilių gyvenvietėse telkėsi amatininkai bei pirkliai. Amatininkai aprūpindavo savo gaminiais ne tiktai pilių valdovus, bet ir plačiuosius gyventojų sluoksnius. Žmonės apsirūpindavo įvairiausiais darbo įrankiais, papuošalais, kariai ginklais. Amatininkams buvo gerai pažįstama metalo apdirbimo technika. Kaip anksčiau minėta, mokėta pasidabruoti ar sidabru inkrustuoti balno kilpas, žąslų laužtukus. Ypačiai odininkai, kaip matyti iš žirgų kapuose surastų puošnių kamanų, buvo pasiekę aukštą lygį. Buvo išsivystęs verpimo ir audimo menas. Būta ir puodžių, kurie pradžioje molinius indus lipdė, o nuo X—XI a. jau naudojo žiedžiamąjį ratą.

Kuri gi baltų gentis gyveno Zanavykuose?

Baltų genčių diferenciacija, prasidėjusi ankstyvajame geležies amžiuje, visiškai išryškėjo pirmaisiais pokristiniais amžiais. Prūsuose išsiskiria bent kelios kultūrinės grupės, ypačiai suklestėjusios Semboje ir Galindoje. Toliau Lietuvos pajūrio ruože išsiskiria skalviai, žemaičiai, kuršiai, Vidurio Lietuvoje aukštaičiai, rytinėse srityse lietuviai, šiaurinėje dalyje žiemgaliai, sėliai, latgaliai. Kuri gi baltų gentis gyveno Zanavykuose geležies amžiuje ir ankstyvosios istorijos prieangyje? Tas klausimas ligi šiol dar nėra kaip reikiant išaiškintas. Užnemunė labai dažnai vadinama Sūduva. Taigi, daroma prielaida, kad jos ankstyvieji gyventojai buvę sūduviai, arba jotvingiai. Kad ir jotvingių klausimas jau yra gerokai panagrinėtas kalbininkų, istorikų ir archeologų, bet jų gyvenamųjų plotų bei ribų klausimas tebėra neišspręstas. Apskritai manoma, kad pietuose jotvingiai siekę mažiausiai Narevą, arba Narą, gal net Bugą, vakaruose susidūrę su galindais, nadruviais ir skalviais, rytuose — Nemuno vidurupį (maždaug iki Gardino, Merkinės, Alytaus, Jiezno). Tačiau tos ribos ilgai vykusių karų metu su Volinijos-Haličo kunigaikščiais, lenkais ir Vokiečių ordinu nebuvo pastovios, nuolat keitėsi.[124] Mums čia rūpimu sūduvių, arba jotvingių, šiaurinių sienų klausimu mokslininkų nuomonės labai įvairuoja. Maksas *Toeppenas,* pirmasis moksliškai nagrinėjęs sūduvių sienas, Nemuną laikė jų šiaurine riba.[125] Tos išvados ilgai laikytasi ir kitų mokslininkų. Lenkų istorikai sūduvių žeme laiko visą Užnemunę iki pat Nemuno

žemupio.[126] Paskutiniuoju metu rusų archeologas V. V. Sedovas, remdamasis krūsninių kapų išplitimu ir Kazimiero Būgos lingvistiniais duomenimis, šiaurinę sieną nukelia dar toliau į šiaurę nuo Nemuno žemupio, net į Dubysos, Nevėžio ir Neries žemupius. Ir rytuose jotvingiams jis skiria didžiulius plotus dešinėje Nemuno pusėje, iki linijos Kernavė-Trakai-Eišiškės. Čia jis ir lietuviams priklausiusius pilkapius priskiria jotvingiams.[127] Archeologas Adolfas *Tautavičius,* taip pat remdamasis archeologiniais ir kalbiniais duomenimis, kritikuoja V. V. Sedovo išvedžiojimus ir Nemuno nelaiko šiaurine jotvingių siena. Jo manymu, šiaurinėje Užnemunės dalyje gyvenę lietuviai (aukštaičiai), nes čia mirusieji laidojami plokštiniuose kapuose, o ne pilkapiuose, kaip kad yra jotvingių gyventose srityse.[128] A. Tautavičiaus nuomone, jotvingių šiaurinė riba siekusi maždaug Šilavotą-Sasnavą.[129] Ir iš tiesų, kaip rodo dabartiniai tyrinėjimų duomenys, kairiajame Nemuno krašte gyventa greičiausiai tos pačios aukštaičių kultūros žmonių, nors, kaip anksčiau minėta, esama ir jotvingių kultūrai būdingų elementų. Dešiniajame Nemuno krante gyventa aukštaičių (lietuvių), o nuo Smalininkų Veliuonos link — žemaičių. Kad Užnemunės šiaurinėje dalyje siauru kairiojo Nemuno kranto ruožu gyventa aukštaičių, sprendžiama iš laidosenos: čia X—XIII a. vyrauja plokštiniai degintiniai kapai ir žirgų kapinynai, o medžiaginė kultūra daugiau būdinga Vidurio Lietuvai. Tuo tarpu tikrų jotvingiškų kapų, toliausiai išsikišusių į šiaurę, rasta *Pažarstyje* (į pietus nuo Šilavoto), *Delnicoje* (Krosnos vls.) ir *Liepynuose* (Liudvinavo vls.). Pažarstyje aptikti II—IV a. pilkapiai, apdėti akmenimis. Delnicoje 1938 m. tyrinėtas suardytas III—IV a. kapinynas, kur mirusieji laidota nedeginti duobėse, apdėtose akmenimis. Tai vad. krūsniniai kapai. 1938 m. tyrinėti ir Liepynų kapinyno likučiai. Čia Šešupės krante dar buvo aptikti 4 griautiniai kapai, priskiriami VII—VIII a., ir vienas žirgo kapas. Toliau į pietus jau gausu jotvingių kapinynų ir piliakalnių. Ypačiai lenkų atlikti archeologiniai kasinėjimai Suvalkų srityje yra suteikę labai daug vertingos medžiagos jotvingių kultūrai pažinti.

XIII a. gale jotvingius, arba sūduvius, ištiko toks pat likimas, kaip ir jų vakarinius kaimynus. Kryžiuočiai, įsibrovę į Prūsų žemę, pirmiausia pavergė Pamedę (1237 m.), sekančiais metais Pagudę, o 1240 m. įsibrovė Varmėn. 1254—1255 m. buvo įveikta Semba. Vėliau, nukariavus Galindą, Bartą ir Nadruvą, atėjo eilė ir ryčiausiai vakarinių baltų genčiai — sūduviams, arba jotvingiams, kuriuos Vokiečių ordino kronikininkas Petras Dusburgietis laikė stipriausia ir gausiausia gentimi. Jo žodžiais tariant, „kilmingi sūduviai visus prašoko tiek papročių taurumu, tiek savo turtais ir galybe". Sūduvių kunigaikščiai Gedetas ir

Kantigirdas pasidavė Ordinui. Daugiau kaip 1500 žmonių buvo perkelta į Sembą ir apgyvendinta netoli Karaliaučiaus. Tų sūduvių tremtinių palikuonys dar XVI a. tebegyveno vad. *Sūduvių Kampe*. Pasidavė Ordinui ir vienas iš žymiausių Sūduvos pietinių sričių kunigaikštis Skomantas, o ilgiausiai su kryžiuočiais kariavęs sūduvių sritinis kunigaikštis Skurda 1283 m. su savo žmonėmis pasitraukė į Lietuvą.[130]

Ir taip dingo iš istorijos akiračio karingieji sūduviai. Atsidūrę slavų valdžioje suslavėjo, o patekę į Lietuvos valstybės ribas, — susiliejo su lietuviais.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 *Lietuvos TSR Archeologijos Atlasas*, I, Vilnius, 1974; II, Vilnius, 1975; III, Vilnius, 1977 ir IV, Vilnius, 1978 [paskutiniuoju autorius nebesuspėjo pasinaudoti]; atlasų santrumpa — *LAA* ir dalis, toliau — psl., kartais dar nr.

2 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen". *Prussia*, 32:1, 1938, p. 109—111, pav. 13c.

3 H. Gross, l. c., p. 111—112, pav. 13a.

4 H. Gross, l. c., p. 111.

5 H. Gross, l. c., p. 102—105, pav. 9; „Maurušaičiuose rado 10.000 metų priešistorinį radinį". *Lietuvos Aidas*, 1937.X.16, Nr. 471.

6 *Lietuvos archeologijos atlasas*, I; Akmens ir žalvario amžiaus paminklai. Red. dr. R. Rimantienė.

7 R. K. Rimantienė, *Paleolit i mezolit Litvy*, Vilnius, 1971, p. 20, 81 ir pav. 65; *LAA*, I, 1974, p. 57.

8 R. K. Rimantienė, l. c., 1971, p. 14; *LAA*, I, 1974, p. 7—8.

9 J. Puzinas, „Mamanto dantys Kaune". *Lietuvos Aidas*, 1929, Nr. 111.

10 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys*, Kaunas, 1938, p. 12, pav. 5:6; *Lietuvos archeologijos bruožai*, Vilnius, 1961, p. 47, pav. 26:6; *LAA*, I, 1974, p. 12, 39, pav. 3:4. [Anksčiau ši vietovė visur rašyta tik *Joniškiai*, kas išlikę ir *Zanavykija*, I, 1978, p. 175 ir iš *Apgyventų Lietuvos vietų*, 1925 šiam leidinyje perspaustame Sintautų vls., p. 295 taip pat *Joniškių* km. Dabar *LAA*, I, 1974, p. 39 jau *Juniškiai*. Pasitikrinus pas J. Dėdiną ir kt. sintautiškius Čikagoje, pasirodo, kad vietoje žmonės taria tik *Juǹiškiai*].

11 J. Puzinas, l. c., 1938, pav. 3:5.

12 *LAA*, I, 1974, p. 74.

13 *LAA*, I, 1974, p. 33, pav. 3:5.

14 *LAB*, 1961, p. 50, pav. 22:4; *LAA*, I, 1974, p. 47.

15 *LAA*, I, 1974, p. 40.

16 Apie tai plačiau žr. R. K. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy*, 1971 ir *LAA*, I, 1974.

17 [Plačiau žr. J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys*, 1938, p. 15, pav. 2—4; *LAB*, 1961, p. 45 tt.; R. K. Rimantene, l. c., 1971; *LAA*, I, 1974].

18 [J. Puzinas, NPTD, 1938, p. 16]; J. P(uzinas), „Kamšai", *LE*, X, 1957, kur kaukolės nuotrauka, p. 393; V. Urbanavičius yra padaręs Kamšų žmogaus veido rekonstrukciją: R. Rimantienė, *Pirmieji Lietuvos gyventojai*, Vilnius, 1972, p. 93, pav. 53, kairėje. [Kamšų žeberklas: J. Puzinas, *NPTD*, 1938, pav. 2:2; LAB, 1961, pav. 21:1: *LAA*, I, 1974, p. 41].

19 *LAA*, I, 1974, p. 41.
20 *LAA*, I, 1974, p. 40.
21 [Žr. R. Rimantienė, *Šventoji.* Narvos kultūros gyvenvietės, Vilnius, 1979].
22 R. Rimantienė, „Baltų kilmės problema". *Mokslas ir Gyvenimas*, 10, 1977, p. 17—19.
23 To žmogaus veido rekonstrukciją padarė Vyt. Urbanavičius, žr. R. Rimantienė, Pirmieji Lietuvos gyventojai, 1972, p. 93, pav. 53:2.
24 [*Tilžės* varinis kirvukas — žr.: W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens*, 1929, pav. 45:1; dabar Lietuvoje šio kirvuko nei radimo vietos, nei niekur duoda jo nuotraukos, nes už okupuotos Lietuvos dabartinių sienų, tai Maskvos cenzūra nubraukia. *Veliuonos* kotinis durklas proistorinėje literatūroje kartais nurodomas, kad surastas Kaune; žr. J. Puzinas, *NPTD*, 1938, p. 26—27, itin 57 išnaša; taip pat jį pakartojo: Marija Gimbutas, „A Survey of the Bronze Age Culture in the Southeastern Baltic Area". Światowit, XXIII, 1960, p. 397, pav. 5:b; *LAB*, 1961, pav. 50; *LAA*, I, 1974, p. 221].
25 *LAA*, I, 1974, p. 41.
26 *LAA*, I, 1974, p. 47, 77—78, 64, 47—48.
27 J. Puzinas, *NPTD*, 1938, p. 28, pav. 14:3; [P. Kulikauskas, „Iš metalų panaudojimo Lietuvoje istorijos". *Iš Lietuvių Kultūros Istorijos*, II, 1959, p. 5, pav. 1:3; M. Gimbutas, „A Survey of the Bronze Age Culture . . .", l. c., XXIII, 1960, p. 408, pav. 20:4]; *LAA*, I, 1974, p. 221, pav. 18:3.
28 *LAA*, I, 1974, p. 215; 218.
29 J. Puzinas, *NPTD*, 1938, p. 28, pav. 16:3; [ištisai šis trijų radinių pav. perspausdintas *LAB*, 1961, p. 97, pav. 54, smulkiau nenurodant iš kur paimta ir vengiant J. Puzino pavardės, o paminėti *Senovės*, IV pusl. vėl prieštarauja. Šis radinys pateko ir į J. Dąbrowski, *Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem.* Wroclaw . . ., 1968, p. 193, lent. XII:5; *LAA*, I, 1974, p. 218].
30 [J. Puzinas, *NPTD*, 1938, p. 31; M. Gimbutas, „A Survey of the Bronze Age . . .", l. c., XXIII, 1960, p. 413, pav. 24:4]; *LAA*, I, 1974, p. 221, 213, 216, 215.
31 [Pažarstis — *LAA*, III, 1977, p. 87; Delnica — J. Puzinas, *NPTD*, 1938, p. 61; J. Puzinas, „Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose." *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis*, I, Kaunas, 1941, p. 33. *LAA*, III, 1977, p. 32].
32 *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.*, Vilnius, 1972, p. 119.
33 Kauno miesto muziejaus dienoraštis, 1925.IX.9, p. 13; *Klaipėdos Žinios*, 1926, I.8 Nr. 6; *Lietuva*, 1926.I.8, Nr. 5 (2094); *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.*, p. 112.
34 A. Spicyn, „Litovskija drevnosti". *Tauta ir Žodis*, III, Kaunas, 1925, p. 132.
35 *Trimitas*, 49, 1926.XII.16, p. 1475.
36 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Lietuvių liaudies menas.* Papuošalai, I, Vilnius, 1958, pav. 299; *LAA*, III, 1977, 126.
37 J. Puzinas, *NPTD*, 1938, p. 44; J. P(uzinas), „*Mikytai*", *LE*, XVIII, p. 424; *LAA*, III, 1977, p. 69.
38 *LAA*, III, 1977, žem. 8 ir p. 74, 63 ir 92.
39 J. Antanavičius, „Ramoniškių kapinyno, Šakių raj., tyrinėjimai". *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais*, Vilnius, 1970, p. 43—44; LAA, III, 1977, p. 95.
40 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland*, II, Tartu, 1938, pav. 27:3.
41 *LAA*, III, 1977, p. 105.
42 *Lietuvos TRS kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973, p. 293; *LAA*, III, 1977, p. 127.
43 P. Tarasenka, *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas, 1928, p. 250; *LE*, XXXII, 1965, p. 53; *LKPS*, p. 291.
44 J. Antanavičius, l. c., 1970; *LAA*, III, 1977, p. 95.
45 [J. Antanavičius, „Pakalniškių senkapis". *Mokslas ir Gyvenimas*, 3, 1964, p. 31—32; Br. Kviklys, par., *Mūsų Lietuva*, III, 1966, p. 314—315, su šalmo piešiniu; J. Antanavičius, „Pakalniškių kapinyno tyrinėjimai". *Muziejai ir Paminklai*, 1967, p. 91];

J. Antanavičius, „Pakalniškių kapinyno (Šakių raj.) tyrinėjimai 1971 m.". *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais,* Vilnius, 1972, p. 58.

46 K. Gabriūnaitė, „Lokal'nyje podraženija rannosrednevekovych šlemov russkogo tipa v Litve". *Acta Baltico-Slavica,* 2, Bialystok, 1965, p. 117.

47 J. Antanavičius, „Pakalniškių kapinyno (Šakių raj.) tyrinėjimai 1971 m.", l. c., p. 58 ir J. Antanavičius, „Pakalniškių (Šakių raj.) senkapio kasinėjimai 1972 ir 1973 metais". *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais,* Vilnius, 1974, p. 86—90, pav. 15.

48 R. Volkaitė-Kulikauskienė, „Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu". *LMAD,* A:2(19), 1965, p. 61 ir *Lietuvio kario žirgas,* Vilnius, 1971, pav. 11 duota to maišo iliustracija.

49 K. Gabriūnaitė, „Lokal'nyje podraženija . . ., l. c., p. 118—125, pav. 2, 6.

50 K. Gabriūnaitė, l. c., p. 125, pav. 6.

51 K. Gabriūnaitė, l. c., p. 25, pav. 9a.

52 P. Tarasenka, „Ieškojimai Neries ir Šventosios santakoje". *Mūsų Senovė,* Tilžė-Kaunas, 1922, p. 584; K. Gabriūnaitė, l. c., p. 125—127, pav. 7.

53 K. Gabriūnaitė, l. c., p. 131—132.

54 R. Volkaitė-Kulikauskienė, „Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu", l. c., p. 59—70.

55 [J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 115 tt., pav. 77—86; „Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose", VDKMM, I, 1941, p. 28; *LAB,* 1961, p. 384 tt.]; R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuvio kario žirgas,* p. 23; [plg. Rimaisų kapinyno balno kilpas: J. Puzino, NPTD, pav. 85—86 ir pas R. Volkaitę-Kulikauskienę — pav. 33—34, taip pat kartais ir J. Puzino vardo nutylėjimus, p. 8, prie išnašos 42 bei kt., kur minimi Graužių, Veršvų ir t.t. arklių kapai; nors tyrinėtų kapinynų sąraše jo vardo jau nebevengia, plg. t.p., p. 274. Arklių kapų nuotraukų ir balno kilpų nuotraukų bei rekonstrukcinių piešinių įsidėjo ir M. Gimbutas, *The Balts,* London, 1963; jie sutelkti knygos gale: *Veršvų* arklio galvų nuotraukos, pav. 71 ir 72; *Rimaisių* — balno kilpos, pav. 73—76. Taip pat Rimaisių balno kilpa, kurios piešinys pas J. Puziną, NPTD, pav. 85, pakartotas M. Gimbuto, t.p., pav. 76, vėl pakartota M. Gimbutienė, „Lietuvos proistorė", *LE,* XV, 1968, p. 289. Taip pat Veršvų arklio kapo galvos nuotrauka: Br. Kviklys, par., *Mūsų Lietuva,* II, 1965, p. 316, o Graužių kapinynas, t.p., 404; plg. *LE* duotas atskiras vietas. LAA, III, 1977, p. 121, 42, 99, 96—97].

56 Tuos žirgo aprangos daiktus yra nagrinėjęs J. Antanavičius straipsnyje: „X—XIII a. žirgų kamanos iš Pakalniškių". *Kraštotyra,* Vilnius, 1969, p. 103—109, pav. 1—3.

57 Būdingesnių kamanų rekonstrukcinius piešinius yra padaręs S. Šaulys. Žr. J. Antanavičius, „X—XIII a. žirgų kamanos iš Pakalniškių", l. c., p. 105, pav. 1.; [plg. R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuvio kario žirgas,* pav. 16, 17.].

58 J. Antanavičius, „Pakalniškių (Šakių raj.) senkapio kasinėjimai 1972 ir 1973 metais", l. c., 1974, p. 87—89, pav. 15.

59 [J. Antanavičius, l. c., 1969, pav. 3.].

60 R. Volkaitė-Kulikauskienė, l. c., 1971, pav. 25.

61 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Lietuvių liaudies menas.* Papuošalai, II, Vilnius, 1966, pav. 207.

62 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., pav. 204.

63 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., pav. 209.

64 J. Antanavičius, „Pakalniškių kapinyno (Šakių raj.) tyrinėjimai 1931", l. c., p. 57.

65 [Plg. W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, p. 384, lent. XVI:a ir b. kur jos iš Schulstein, Karaliaučiaus aps. ir Nastrėnų (Nastrehnen), Fišhauzeno aps.].

66 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Lietuvių liaudies menas.* Papuošalai, I, 1958, pav. 429.

67 O. Kuncienė, „Raskopki v der. Mikytai (Šakiajskij r-n)". *20 let. Archeologičeskije i Etnografičeskije Ekspedicii Instituta Istorii AN Litovskoj SSR,* Vilnius, 1968, p. 71—72; LAA, III, 1977, p. 69.

68 [P. Tarasenka, *LAM*, 1928, p. 185; *LE*, XVIII, 1959, p. 424]; *LAB*, 1961, p. 554; [Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, III, So. Boston, 1966, p. 328].
69 *LAA*, III, 1977, p. 105.
70 P. Tarasenka, *LAM*, 1928, p. 150; *Lietuvos kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973 p. 172; santrumpa — LKPS.
71 *LKPS*, 1973, p. 291.
72 *LKPS*, 1973, p. 291.
73 *LKPS*, 1973, p. 291.
74 *LKPS*, p. 291.
75 *LKPS*, p. 292.
76 *LKPS*, p. 293.
77 *LKPS*, p. 292.
78 *LKPS*, 1973, p. 293.
79 *LKPS*, 1973, p. 293.
80 *LKPS*, p. 293.
81 *LKPS*, 1973, p. 292.
82 *LKPS*, p. 292.
83 *LKPS*, p. 292.
83 *LKPS*, p. 292.
84 *LKPS*, p. 292.
85 *LKPS*, p. 292.
86 *LKPS*, p. 292.
87 *LKPS*, p. 292.
88 *LKPS*, 1973, p. 291.
89 *LKPS*, p. 291.
90 *LKPS*, p. 291.
91 *LKPS*, p. 291.
92 *LKPS*, 1973, p. 291.
93 [J. Radziukynas, *Suvalkų rėdybos pilekalniai*, Varšava, 1909, p. 20—21; P. Tarasenka, *LAM*, 1929, p. 259; J. Mickevičius, „Panemunio pilys". *Gimtasai Kraštas*, 2—4, Šiauliai, 1937, p. 97; J. P(uzinas), *LE*, XXIX, 1963, p. 108; Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, III, 1966, p. 306 su piliakalnio nuotrauka; LAA, II, 1975, p. 157—158].
94 Kasinėjimų rezultatai paskelbti: P. Kulikauskas, „Sudargas", *Mokslas ir Gyvenimas*, 11, 1971, p. 18—20; R. Kulikauskienė ir P. Kulikauskas, „Sudargo piliakalnių tyrinėjimai 1970 metais". *Archeologiniai ir Etnografiniai Tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*, Vilnius, 1972, p. 11—16; P. Kulikauskas, „Sudargo piliakalniai". *Istorija*, XV:2, Vilnius, 1975, p. 105—124; LAA, II, 1975, p. 157.
95 R. Kulikauskienė ir P. Kulikauskas, „Sudargo piliakalnių tyrinėjimai", l. c., p. 11—13; P. Kulikauskas, „Sudargo piliakalniai". *Istorija*, XV:2, 1975, p. 106—111, pav. 1—4.
96 R. Kulikauskienė ir P. Kulikauskas, l. c., 1972, p. 13—14; P. Kulikauskas, l. c., 1975, p. 111—119, pav. 5—11.
97 R. Kulikauskienė ir P. Kulikauskas, l. c., 1972, p. 15; P. Kulikauskas, l. c., 1975, p. 119—121, pav. 12.
98 P. Kulikauskas, „Sudargo piliakalniai". *Istorija*, XV:2, 1975, p. 121—122.
99 *LE*, XXIX, 1963, p. 107; [plg. A. Kč (Kučas), *EL*, V, 1976, p. 319].
100 *Scriptores rerum Prussicarum*, I, Leipzig, 1861, p. 166—167.
101 *Scriptores rerum Prussicarum*, I, p. 177.
102 *Script. r. Prussicarum*, I, 1861, p. 183.
103 P. Tarasenka, *LAM* 1928, p. 180 ir 189; J. P(uzinas), LE, XX, 1960, p. 414; Antanas Giedraitis, „Narkūnai". Br. Kviklys, par., *Mūsų Lietuva*, III, 1966, p. 315—316; *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, II, Vilnius, 1968, p. 525; LAA, II, 1975, p. 105.
104 K. Wagner, *Die Burgen des deutschen Ordens in der weiteren Umgebung Kauens*, 1931; K. P(aunksnis), *Lietuviškoji Enciklopedija*, V, Kaunas, p. 858—860 su pilies planu.

105 J. Matusas, „Plokščiai", *LE*, XXIII, 1961, p. 152; Br. Kviklys, par., *Mūsų Lietuva*, III, 1966, p. 317, 320; LAA, 1975, p. 139.
106 *LKPS*, 1973, p. 173; *LAA*, II, 1975, p. 156.
107 *LKPS*, p. 173; *LAA*, II, 1977, p. 164.
108 *LKPS*, p. 172; *LAA*, II, 1975, p. 55.
109 *LKPS*, p. 172; *LAA*, II, 1975, p. 73.
110 Br. Kviklys, par., *Mūsų Lietuva*, III, 1966, p. 321, *LKPS*, p. 172; *LAA*, II, 1975, p. 110.
111 *LAA*, II, 1975, p. 111.
112 *LKPS*, p. 173; *LAA*, II, 1975, p. 189.
113 *LAA*, II, 1975, p. 188.
114 [Br. Kviklys, par., *Mūsų Lietuva*, III, 1966, p. 328]; *Maž. lietuviškoji tar. enciklopedija*, II, p. 587; *LAA*, II, 1975, p. 109.
115 *LKPS*, p. 173; *LAA*, II, 1975, p. 163.
116 *LKPS*, 1973, p. 171; *LAA*, II, 1975, p. 86 [*Zanavykija, I*, 1978, p. 44 likusi spaudos klaida: p. 84].
117 [P. Tarasenka, *LAM*, 1928, p. 225, (Ročkų); LE, XXXII, 1965, p. 53 nurodo VI—XIII a. kapinyną, kuris esąs tarp Šešupės ir Nopaities, kurį Jonas Kaunas, Zanavykijoje, I, 1978, p. 240 rašo *Nopaitys* ir tai esąs kairinis Novos intakas, o jo aukštupys vadinamas dar Pjauniu]; *LKPS*, 1973, p. 172; *LAA*, II, 1975, p. 170.
118 *LKPS*, p. 173; *LAA*, II, 1975, p. 184.
119 *LKPS*, 1973, p. 173; *LAA*, II, 1975, p. 88.
120 *LAA*, II, 1975, p. 43.
121 *LKPS*, 1973, p. 291; *LAA*, II, 1975, p. 36.
122 J. Antoniewicz, „Odkrycie grobu rolnika jaćwieskiego z narzędziami produkcji z okresu rzymskiego". *Rocznik Białostocki*, III, 1962; J. Antonevičius, „Senovės baltų žemdirbystės technikos klausimu". *Iš Lietuvių Kultūros Istorijos*, IV, Vilnius, 1964, p. 164—170, pav. 1—2.
123 N. N. Voronin, *Drevneje Grodno*, Moskva, 1954, p. 57, pav. 23; J. P(uzinas), *LE*, VI, p. 540; J. Puzinas, „Gardino pilys". *Karys*, 7, 1972, p. 217—223 ir 8, 1972, p. 254—261; EL, II, 1972, 272 tt.
124 Plačiau sūduvių, arba jotvingių, problemą esu nagrinėjęs straipsniuose: J. Puzinas, „Sūduvių problema". *Aidai*, 2, Brooklyn, N. Y., 1965, p. 73—80 ir „Sūduva naujausių archeologinių tyrinėjimų šviesoje", l. c., 4, 1965, p. 158—169.
125 Max Toeppen, Historisch-Comparative Geographie von Preussen, I, 1858.
126 H. Lowmiański, *Studja nad początkami społeczęstwa i państwa Litewskiego*, I, Wilno, 1931, p. 68—69; II, 1932, p. 39—44; A. Kamiński, *Jaćwiez*. Terytorium, ludność, stosunki gospadarcze i spoleczne, Lódź, 1953, p. 60—62; J. Nalepa, *Jacwięgowie*. Nazwa i lokalizacija, Bialystok, 1964.
127 V. V. Sedov, „Kurgany jatviagov". Sovetskaja Archeologija, 4, 1964, p. 36—51; „Jatviažskije drevnosti v Litve". *LMAD*, A:1 (26), 1968, p. 177—186.
128 A. Tautavičius, „Lietuvių ir jotvingių genčių gyventų plotų ribų klausimu". *LMAD*, A:2(21), 1966, p. 161—182.
129 Ten pat, A:1(26), 1968, p. 189.
130 *Scriptores rerum Prussicarum*, I, 1861, p. 145.

* * *

Tai vienas iš pačių paskutiniųjų J. Puzino apžvalginių darbų, keliomis dienomis įteiktas prieš mirtį, kurio pats autorius išspausdinto nebematė. Vengdamas tekstą perkrauti šaltiniais, labai dažnai nenurodė savo darbų, bet rūpestingai žymėjo kitus. Dabar, iškeliant literatūrą į galą, vienur ar kitur teko nurodyti J. Puzino darbus, kai ką ir papildyti iš literatūros, ypač kur spausdintos radinių nuotraukos, piešiniai, nes autorius prieš mirtį šios medžiagos nesuspėjo leidėjams įteikti todėl ir *Zanavykijos*, I, 1978 ten esą du pav. yra visai atsitiktinai, jau leidėjų pridėti.

ŠVĖKŠNOS KRAŠTAS BALTIJOS PAJŪRIO ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ ŠVIESOJE

Švėkšnos krašto proistorė dar nėra pakankamai ištirta, kad galėtume tolydžiai sekti visų laikotarpių kultūros ir etninių santykių raidos vyksmą. Pati ankstyvoji Švėkšnos praeitis tebetūno paslaptybėje. Tik nuo pirmųjų amžių po Kr. iki pat istorinių laikų pradžios turime nemaža ištirtos archeologinės medžiagos.

Benagrinėjant pokristinį geležies amžių, pagrindinis dėmesys bus skiriamas archeologiniams paminklams, ligi šiol žinomiems šiame plote: šiaurėje riba sieks Veiviržėnus, Šlūžmės, Šalpės bei Indrės žemupius, rytuose — iki Graumenos, pietuose — iki Žvelesio, o vakaruose — iki Saugų-Begėdžių — Aisėnų.

Tyrinėjimų istorija

XIX a. antroje pusėje Švėkšnos apylinkėje kasinėjo ir atsitiktinai surastą archeologinę medžiagą rinko Švėkšnos grafas, Vilniaus gubernijos bajorų vadas Adomas *Plateris* (1836—1919). Deja, jo kasinėjimų aprašų neišliko. Tiksliai nežinoma ir kuriose vietovėse jis vykdė archeologinius tyrinėjimus. Ilgainiui Švėkšnos dvare susikaupė nemažas senienų rinkinys. Ir kai 1893 m. Vilniuje buvo suruoštas IX Rusijos archeologų suvažiavimas, A. Plateris išstatė savo rinkinį archeologijos parodoje.[1] 1907 m. Vilniuje įsisteigus Lenkų mokslo bičiulių draugijai, A. Platerio rinkiniai pateko į tos draugijos muziejų (dabar tie radiniai yra Lietuvos istorijos-etnologijos muziejuje Vilniuje).

1909 m. Petrapilio archeologijos instituto narys-korespondentas Vladas *Nagevičius* (1881—1954) kasinėjo Norgėluose, Pociuose ir Skomantuose. Jis lankėsi ir Mockaičiuose, bet čia, kadangi ardomo priešistorinio kapinyno vieta buvo užsėta, tesupirko atsitiktinai surastas senienas. Trumputės V. Nagevičiaus kasinėjimų apyskaitos paskelbtos Imperatoriškosios archeologijos komisijos leidinyje.[2] Mockaičių radinius trumpai aprašė Imp. archeologijos komisijos narys prof. Aleksandras A. *Spicynas* (1858—1931).[3] 1935 m. ir pats kasinėjimų vykdytojas gen. V. Nagevičius apžvelgė savo tyrinėjimų medžiagą.[4] Kadangi V. Nagevičius kasinėjo rusų valdžios lėšomis, todėl archeologiniai radiniai pateko į Ermitažo muziejų Petrapilyje.

Nepriklausomos Lietuvos metu archeologinę medžiagą rinko ir net vienur kitur kasinėjo švėkšniškis inž. Jonas *Rugis* (1901—1968). Jis 1924 m. atliko bandomuosius kasinėjimus Nikėluose. Deja, J. Rugio kasinėjimų apyskaitos neišliko; radiniai perduoti Kauno miesto muziejui (1934 m. visa archeologinė medžiaga perkelta į Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus Priešistorinį skyrių).

1936 m. ir man teko kasinėti Nikėluose bei Paulaičiuose. Visą tyrinėjimų medžiagą (apyskaitas, nuotraukas, įkapes) esu perdavęs Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Priešistoriniam skyriui. Svarbesnius kasinėjimų duomenis paskelbiau savo darbe.[5]

Paskutiniuoju metu Švėkšnos krašte archeologinius tyrinėjimus vykdė Laimutė *Nakaitė* (g. 1934): 1967 m. Jurgaičiuose[6] ir 1968 m. Vilkų Kampo kaime.[7]

Gamtinės sąlygos prieš atsikeliant pirmiesiems gyventojams

Kaip visos Lietuvos, taip ir Švėkšnos apylinkių apgyvendinimas glaudžiai susijęs su gamtinėmis sąlygomis, vyravusiomis tolimoje geologinėje praeityje. Žemės istorijos įvykiai ir klimatas suformavo Lietuvos kraštovaizdį, jie sudarė atitinkamas sąlygas augmenijos ir gyvūnijos pasauliui klestėti, jie vėliau nustatė ir žmonių gyvenamąją erdvę. Žmogus visais laikais buvo priklausomas gamtos. Gamtinės sąlygos turėjo įtakos ne tik žmonėms pasirenkant gyvenamąsias vietas, bet ir žmonių dvasios formacijai bei kitoms žmonių savybėms susidaryti. Net ir atskirų tautų ar kilčių susidarymas bei apsiribojimas dažnai siejosi su kraštovaizdžio rėmais.

Lietuvos kraštovaizdis yra Žemės istorijos įvykių, ypačiai vėlyvesniųjų, padarinys. Neliesdamas tolimųjų Žemės istorijos laikų, čia tepriminsiu prieš ledynmetį buvusį *tretinį* (terciario) *laikotarpį*, kada rytinėje Europoje vyravo šiltas ir drėgnas subtropinis klimatas. Tuo metu dabartinės Baltijos jūros vietoje buvo sausuma ir vad. Fenoskandijos žemyne augo palmės, laurai, magnolijos, ąžuolai ir kita tam klimatui būdinga augalija. Jų tarpe buvo išplitę dideli miškai gintarmedžių (pušies genties spygliuočiai, vadinami bendru vardu *Pinus succinifera*, be to, dar *Picea Engleri, Pinus baltica, Pinus silvatica* ir kt.), iš kurių gyvsakių per 40—50 milijonus metų susidarė gintaras. Gintare aptinkama daugybė augalijos ir gyvūnijos intarpų (inkliuzų) — tūkstančiai vabzdžių rūšių, medžių lapų, spyglių, žiedų, kerpių, samanų ir kitokių liekanų, liudijančių apie to meto miškų insektus ir florą (pav. 1). Karaliaučiaus Gintaro muziejuje buvo saugomas gintaro gabalas, kuriame buvo išlikęs 4,2 cm ilgio driežas. Gintaro yra Baltijos ir Kuršių Marių dugne. Ledynai ir vandenys nunešė gintaro telkinius į Baltijos

pakraščius (didžiulis gintaro telkinys yra buvęs Palvininkuose, Semboje) ir net toliau į sausažemį. Švėkšnos kaimynystėje, neminint Kuršių Marių ir Baltijos pajūrio pakraščių, gintaro telkinių surasta netoli Priekulės, o gintaro gabalėlių randama Lūksto ežero pakrantėse, Varnių vls.

1 pav. Vabzdys gintare

Tretinio laikotarpio gale, geologų apskaičiavimu maždaug prieš 600.000 metų, visoje Žemėje kritus temperatūrai, šalto ir drėgno klimato metu pradėjo susidarinėti ledynai. Artėjo milžiniška gamtos katastrofa. Lietuvai, kaip ir visiems šiaurinės, rytinės, vidurinės ir vakarinės Europos kraštams lemiamos reikšmės turėjo Šiaurės Europos ledynai. Vidurinei metinei temperatūrai nuolat mažėjant ir kritulių kiekiui didėjant, kaskart vis ilgėjančios žiemos metu Skandinavijos kalnuose iškritęs sniegas nebeištirpo ir klimatinė sniego riba traukėsi vis labiau į žemumas. Skandinavijos kalnuose, vėliau ir žemumose susidarę ledynai pamažu ėmė slinkti įvairiomis kryptimis: į Atlantą, Šiaurės jūrą, Baltijos baseiną. Didžiuliai Europos plotai buvo padengti ledynų.

Tačiau ledynmetis nebuvo nenutrūkstamas šalčių periodas. Atšilus orui, ledai tirpdavo ir, kaip sakoma, traukdavosi atgal. Tie šiltieji periodai vadinami *tarpledynmečiais* (interglacialais), o ledynmečio atskiri ledynų veržimosi į priekį ir jų grįžimo atgal tarpsniai — *interstadionalinėmis fazėmis.* Tuose tarpledynmečiuose, padidėjus metinės temperatūros vidurkiui ir ištirpus ledams, žemėje vėl prasidėdavo gyvybė: upėse ir ežeruose atsirasdavo žuvies, sausažemyje išplisdavo klimatui prisitaikiusi augalija ir gyvūnija. Susidarydavo sąlygos ir žmonėms gyventi.

Pats didžiausias savo apimtimi yra buvęs priešpaskutinis ledynmetis (pav. 2). Tuo metu ledynai, beslinkdami iš Skandinavijos kalnų, buvo užkloję stora ledų danga didžiulius žemės plotus iki pat Uralo, Pavolgio, Ukrainos, dalis Lenkijos, Vokietijos ir kitų kraštų. Alpių kalnų apylinkės taip pat buvo tenykščių ledynų padengtos. Tarp šitų milžiniškų Šiaurės Europos ir Alpių ledynų masių teliko ledų nepaliestos Ukrainos dalys, Dunojaus slėnis, Vengrija, Austrijos bei Čekoslovakijos dalys, pietinė ir pietų vakarinė Vokietija, Belgija, Prancūzija ir Ispanija, išskyrus pastarosios kai kuriuos kalnus, kur būta vietinių ledynų.

Kiek ledynmečių ir tarpledynmečių yra buvę Europoje, tuo tarpu galutinai neišaiškinta. Alpėse, daugumo geologų nuomone, yra buvę nemažiau kaip keturi ledynmečiai (Günz, Mindel, Riss ir Würm, pavadinti pagal upes, prie kurių buvo pastebėti ir ištirti įvairių ledynmečių pėdsakai) su trimis tarpledynmečiais: Günz-Mindel, Mindel-Riss ir Riss-Würm. Kiek ledynmečių yra buvę Lietuvoje, mūsų geologų nuomonės išsiskiria. Geologas J. Dalinkevičius, tyrinėdamas ledynines sąnašas, išskyrė keturius savarankiškus apledėjimus.[8] Kiti Lietuvos geologai randa buvus tik tris apledėjimus.[9] Ir A. Ignatavičius išskiria trijų apledėjimų ledyninių sąnašų kompleksus, kuriuos sieja su trimis apledėjimais: 1. Berezinos (Mindel), 2. Dniepro (Riss) ir 3. Nemuno (Würm).[10]

Lietuvos žemės paviršiaus susidarymui ir sąlygoms pirmiesiems gyventojams atsirasti lemiamos reikšmės turėjo paskutinysis ledynmetis, prasidėjęs maždaug prieš 50.000 metų. Lietuvą uždengė milžiniška ledynų masė: Lietuvos pajūrio ruože ledynų storis siekė 1500—2000 m, o

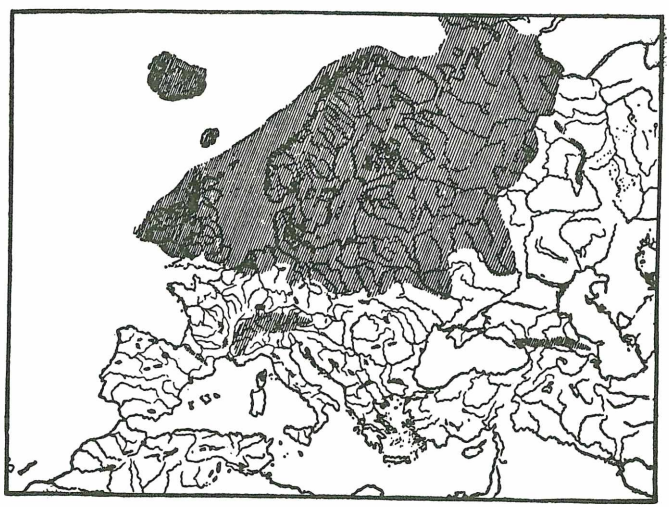

2 pav. Priešpaskutinis ledynas Europoje

Baltijos baseine — daugiau kaip 2000 m. Keliasdešimt tūkstančių metų trukęs ledynmetis labai pakeitė ankstyvesnį Lietuvos žemėvaizdį. Pirmiausia ledynai veikė žemės paviršių, kurį jie buvo padengę. Ledynas, slinkdamas iš Fenoskandijos, nešėsi su savimi atplėštas uolas, pakeliui tą uolinę medžiagą ardė, trynė ir gludino. Ledynai labiausiai ardė minkštuosius žemės sluoksnius: vienur juos sugrūdo, kitur suraukšlėjo, o vietomis atplėštas ištisas ankstyvesniųjų žemės sluoksnių mases nustumdavo tolyn net iki ledynų pakraščių. Visa medžiaga, kurią ledynai nešėsi su savimi ir kuri ledynui slenkant bei tirpstant nusėsdavo, vadinama *morenomis*. Ledynų dugne nusėdusios medžiagos, paprastai susidedančios iš mergelio ir didesnių ar mažesnių įvairiausių rūšių akmenų, vadinamos *dugninėmis morenomis*. Ledynui ilgesniam laikui sustojus vietoje, jo pakraščiuose susidarydavo akmeningos kalvos, lyg kokie pylimai; tai *galinės morenos*. Tos morenos yra labai svarbios ledynų išplitimo ar jų atskirų stabtelėjimo tarpsnių riboms nustatyti. Toliau už galinių morenų tirpstančio ledyno vandens poveikyje susidarydavo ištisi graužynai, smėlynai; tai geologų vadinami *sandrai*. Ir dabartinis Lietuvos pajūrio srities žemės paviršius yra paskutiniojo ledynmečio paskutiniosios stadijos (Pamario) padarinys. Geologai apskaičiuoja, kad Pamario stadija prasidėjo maždaug prieš 26.900 metų ir prieš 16.000 metų ledynai pradėjo trauktis nuo Pamario galinių morenų linijos.[11] Betirpstant ledynams, Nemuno žemupyje buvo susitelkusios didžiulės vandens masės. Manoma, kad apie Tauragę yra buvusi giliausia vieta. Nusekus vandenims, susidarė Pajūrio žemuma, į kurią įeina ir Švėkšnos apylinkės. Tą ledyninės kilmės dugninės morenos banguotą lygumą sudaro rusvas priemolis, paskutiniojo ledyno nusėsdintos Vidurio Švedijos, Alandų salų ir Baltijos jūros dugno uolienos, smėlis. Vakarinėje ir pietinėje Švėkšnos krašto dalyje žemės paviršius yra iki 50 m nuo jūros lygio, o į rytus ir pietų rytinėje dalyje — nuo 50 iki 100 m.[12]

Klimatinės sąlygos ir gamtinė aplinka, kurioje gyveno pirmieji Lietuvos pajūrio žmonės

Klausimas, kada pasirodė pirmieji gyventojai Švėkšnos krašte, dar neišpsręstas, nes tuo tarpu neaptikta žmogaus buvimo pėdsakų. Tačiau, sprendžiant iš artimoje kaimynystėje turimų radinių, galima išvada, kad dar vėlyvajame ledynmetyje iš pietvakarių galėjo atklysti senojo akmens amžiaus (paleolito) kultūros žmonių. Tuo metu prieledyninėse srityse ėmė plisti tundros pobūdžio driasinė (Dryas) augalija: Dryas octopetala, poliarinis gluosnis (Salix polaris), beržas keružis (Betula nana), įvairios samanos ir kerpės. Pasirodė ir arktinės gyvūnijos atstovų: vilnomis

apžėlusių mamutų (Mammonteus primigenius), gauruotųjų raganosių (Rhinoceros trichorchinus Cv.), šiaurinių elnių (Rangifer arcticus ir Rangifer tarandus), baltųjų kiškių (Lepus arcticus) ir kt. Šio arktinio, vėliau subarktinio klimato metu prieledyninėse srityse jau gyventa žmonių. Apie tai liudija netolimoje kaimynystėje, *Papelkiuose* (Labguvos aps.), Mielavos upelio krante, 2,35 m gilumoje surastas šiaurės elnio ragas su išpjautu grioveliu. Radinys priskiriamas laikui apie 14.000 pr. Kr., kada ledynai buvo dar netoli į šiaurę nuo Papelkių.[13] Anksčiau kai kurie archeologai skyrė senojo akmens amžiaus galui ir *Barzdėnų* graužduobėje (Šilutės aps.) surastą mamuto kaulą su tiesia ir negilia įpjova.[14] Tačiau šio radinio priskyrimas paleolito galui sukelia visą eilę abejonių: nežinomos jo geologinės aplinkybės, kaulas yra gerokai aptrintas, atseit, turėjo būti vandens nešamas, kol pateko į graužyną, o tariamas „įpjovimas" galėjo atsirasti užkliudžius kaulą kastuvu, beimant graužą.

Pamažu klimatas gerėjo. Vad. alerodo (Allerod) laikotarpyje, kada ledynas jau buvo pasitraukęs iš šiaurinės Estijos-Petrapilio srities ir jo pakraštys atsidūrė pietinėje Suomijoje bei vidurinėje Švedijoje, Lietuvos pajūrio zonoje, kaip rodo netolimoje Švėkšnos kaimynystėje esančių pelkių (Svencelės, Aukštumalų) žiedadulkių analizė, klimatas ilgesnį laiką buvo atšilęs ir pakankamai drėgnas. Šio klimato metu buvo susidariusios palankios sąlygos išplisti miškams. Tuo metu pajūrio zonoje augo pušys, beržai, alksniai, ąžuolai, liepos, lazdynai.[15] Būdingi to laikotarpio gyvūnijos atstovai: šiauriniai elniai, stumbrai, taurai, elniai, laukiniai arkliai. Baltijos baseine buvo didžiulis gėlavandenis ledyninis ežeras.[16] Kaimynystėje jau turime daugiau žmogaus gyvenimo liudininkų: *Opšrutų* durpyne (Pilkalnio aps.) surastas kaulinis ietigalis, padarytas iš perskelto tauro (Bos primigenius) blauzdikaulio, žiedadulkių analizės būdu priskiriamas laikui tarp 11.000—10.000 pr. Kr.;[17] *Krušiniuose* (Darkiemio aps.) surastoji šiaurinio elnio rago šaka su 52 įkartomis priskiriama laikui apie 10.000 pr. Kr.;[18] *Gumbinės* durpyne surastas lieknas ir tiesus kaulinis ietigalis priskiriamas laikui apie 9000 pr. Kr.;[19] tam pačiam laikotarpiui priskiriamas ir *Druskiuose* (Stalupėnų aps.) aptiktas greičiausiai iš elnio kaulo padarytas ietigalis.[20]

Maždaug apie 9000 pr. Kr., vad. vėlyvojo driaso pradžioje, kada ledynas buvo Fenoskandijos galinių morenų (Salpausselka) ruože, klimatas vėl atšalo. Alerodinis miškas smarkiai praretėjo, šilumą mėgstą augalai beveik išnyko. Išliko pušis ir beržas, padaugėjo eglių. Vėlyvojo ledynmečio gale (apie 8100 pr. Kr.) klimatas vėl atšilo, atsirado alksnių, lazdynų, o iš gyvūnijos — briedžių, bebrų. Baltijos ledyninis ežeras sumažėjo.[21] Paleolito galui priskiriami artimoje kaimynystėje aptikti

radiniai: *Opšrutų* durpyne (Pilkalnio aps.) surastas kaulinis durklas, priklausąs laikui apie 8200 pr. Kr.[22] ir *Kalniškiuose* (prie Klaipėdos) surasti penki ietigaliai, iš kurių vienas ilgas ir lieknas, (pav. 3a:1), padarytas iš šiaurinio elnio rago, greičiausiai priskirtinas laikui apie 9000 pr. Kr.,[22] bet kiti keturi kastuvėlio pavidalo ietigaliai (pav. 3:2—5) priklauso viduriniam akmens amžiui (mezolitui).

To meto Lietuvos gyventojai buvo klajokliai, medžiotojai ir augalinio maisto rinkėjai. Vienas iš mėgiamiausių medžiojamųjų gyvulių buvo šiaurinis elnias. Jis medžiota ne tiktai mėsai, taukams, bet taip pat kailiui, kuris buvo naudojamas apdarui ir guoliui. Ne gana to, iš šiaurinio elnio ragų bei kojų kaulų buvo gaminami medžioklės ir kitokie darbo įrankiai. Medžiota ietimis, durklais ir iš lanko šaudomomis strėlėmis. Mėsinis valgis buvo papildomas dar labai skurdžiu augaliniu maistu. Paleolito pabaigos žmonės nebebuvo visai primityvūs, bet jie jau mokėjo derintis ir prie sunkių gyvenimo sąlygų. Jie atvyko iš vakarų pietiniu Baltijos pajūrio pakraščiu. Jų etninė kilmė nežinoma.

Ledynams galutinai pasitraukus iš Lietuvos, apie 8100 pr. Kr. prasidėjo poledynmetis (holocenas). Tai naujas tarpledynmetis. Kai kurie astronomai išvedžioja, kad už 8000—10.000 metų vėl prasidės naujas ledynų laikotarpis.[23] Poledynmetyje galutinai susiformavo Lietuvos sausažemis su kalvomis, lygumomis, slėniais, upėmis ir ežerais. Laiko būvyje kiek daugiau pasikeitimų vyko upių baseinuose ir ežeruose. Pačioje pradžioje upių srovės yra buvusios didesnės, ežerai vandeningesni ir gausesni, negu vėliau. Žymių permainų būta dabartinės Baltijos jūros baseine. Baltijos ledyninio ežero vandenys tarp pietinės Švedijos ir Danijos susisiekė su Šiaurės jūra ir Atlanto vandenynu. Šis laikotarpis vadinamas pagal to meto sūriame ir šaltame vandenyje gyvenusią sraigę *Yoldia arctica* joldiniu laikotarpiu (8000—7500 pr. Kr.), o Baltijos jūra — Joldijos jūra (pav. 4). Joldiniame laikotarpyje klimatas kiek sušvelnėjo, išplito beržai (kaip rodo žiedadulkių analizė, daug beržų būta Svencelės rajone), netrukus pušys, alksniai, lazdynai ir pagaliau eglės. Joldinio laikotarpio gale (apie 7500 pr. Kr.) išnyko šiauriniai elniai. Jų vietoje atsirado elnių ir šiek tiek raudonųjų briedžių. Iškilus sausažemiui dabartinėje Suomijoje ir pietinėje Švedijoje bei Danų salose, Baltija buvo atskirta nuo vandenyno ir čia susidarė gėlo vandens ežeras. Pagal to meto ežere gyvenusią sraigę *Ancylus fluviatilis,* Baltija vadinama Anciliniu ežeru (pav. 5), o tas laikotarpis — anciliniu laikotarpiu (7500—5500 pr. Kr.). Ledai Anciliniame ežere ištirpo. Klimatas tapo kontinentinis, sausas ir šiltas. Lietuvos pajūrio ruože vyravo pušis (iki 65%), pagausėjo lazdynų ir lapuočių medžių. Iš gyvulių ypačiai išplinta raudonieji briedžiai, elniai, taurai, stirnos, rudieji

lokiai ir kt. Vėliau, vėl pradėjus grimzti žemynui pietų vakariniame Baltijos kampe, Baltijos baseinas susijungė su vandenynu. Ši Baltijos jūros fazė vadinama pagal sūriame vandenyje gyvenusią sraigę *Litorina litorea* — Litorinos jūra (pav. 6), o laikotarpis — litorininiu laikotarpiu (5500—2000 pr. Kr.). Golfo srovei įsiveržus į Šiaurės ir Baltijos jūrą, klimatas pasidarė atlantinis. Vasaros buvo šiltos ir drėgnos, žiemos — švelnios. Vasaros metu oras yra buvęs net 2,5—3° šiltesnis už dabartinį. Baltijos pajūryje išplito kilniųjų lapuočių miškai, vėliau ėmė vyrauti alksnis. Apie 3000 pr. Kr. susidarė Kuršių nerijos ir Aismarių kopos.[24]

Iš pagrindų pasikeitus klimatui, augalijai ir gyvūnijai, žymiai pagerėjo sąlygos žmonėm gyventi. Prasidėjo naujas kultūros raidos etapas — *vidurinis akmens amžius,* arba *mezolitas* (8100—3500 pr. Kr.). Įvairūs to meto žmonių gyvenimo liudininkai kalba apie nuolatinį kultūros kilimą. Deja, Švėkšnos krašte tuo tarpu dar nerasta šio laikotarpio kaulinių ar titnaginių dirbinių, bet tai tėra tyrinėjimų spraga. Kaip matyti iš kaimyninėse srityse aptiktų radinių, kur surasta to meto kaulinių ar raginių dirbinių: *Ylakiai,* Alsėdžių vls. — kaulinis žeberklas su grioveliu viename šone titnaginėms skeltėms įdėti;[25] *Alsėdžiai* (jų apylinkėje) — kaulinis durklas;[26] *Kalniškiai* (į rytus nuo

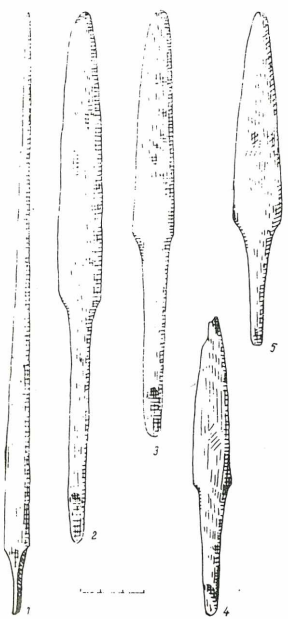

3 pav. Kalniškių ietigaliai iš š. elnio rago ir kaulų

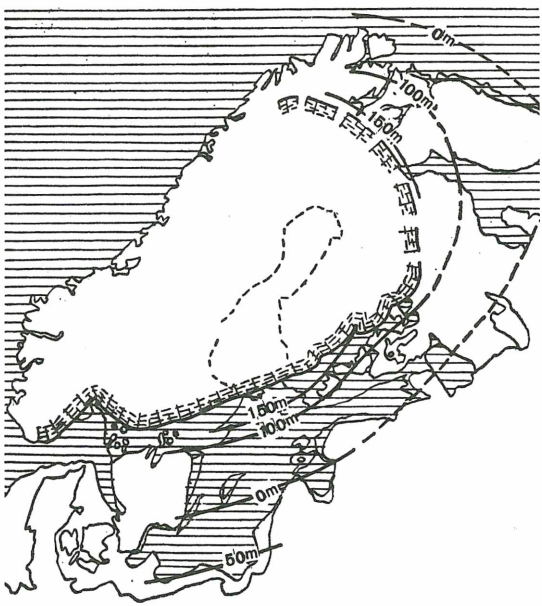

4 pav. Joldijos tarpsnis (Baltijos jūra)

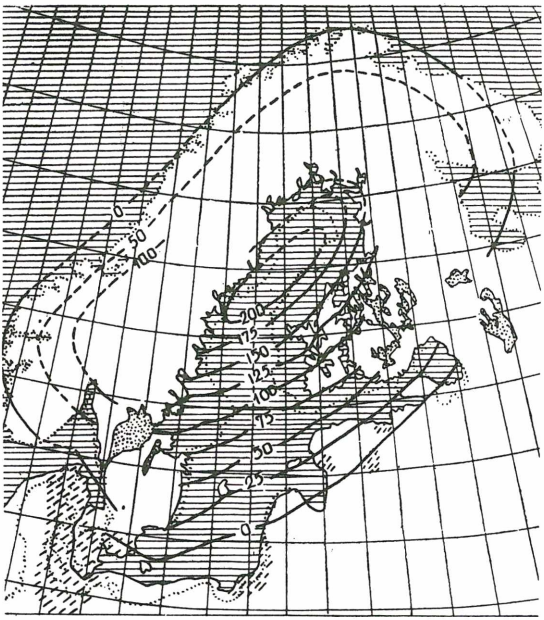

5 pav. Ancilinis ežeras (Baltijos jūra)

Klaipėdos) — keturi mentės pavidalo ietigaliai (pav. 3:2—5), iš kurių trys padaryti iš šiaurinio elnio rago ir vienas iš šiaurinio elnio kaulo;[27] Kuršių nerijoj: *Pilkupa* — raginis kirvis, *Rasytė* — šiaurinio elnio ragas (abiejų vietovių srityje joldiniame ir anciliniame laikotarpyje jau yra buvęs moreninis gūbrys) ir trys raginiai kirviai, surasti tiksliau nenustatytose nerijos vietose;[28] *Uteliai,* Nemakščių vls. — kaulinis ietigalis[29] ir kt.

Apie Lietuvos pajūrio žmonių rasines savybes šį tą sužinome iš kaukolės dalies, surastos Kebelių k., į pietų rytus nuo Priekulės, Veiviržo upelio terasoje, 2—2,5 m gilumoje. Kaukolės teišlikusi viršutinioji dalis. Kaukolė turi labai daug primityviškumo bruožų: kaulas masyvus, kakta siaura ir atlošta, antakiniai lankai stipriai išsivystę. Rasiškai — kaukolė yra ilgagalvio (dolichokefalo) žmogaus, turinčio neandertaloidinių elementų.[30] Rasiškai gimininga kaukolė rasta Kamšuose, prie Kirsnos upės, Marijampolės aps. Pagal ją V. Urbonavičius yra rekonstruavęs veido išvaizdą (pav. 8).

To meto Lietuvos pajūrio gyventojai dar nebuvo sėslūs, bet nuolat, keičiantis metų laikams, mainė savo stovyklavietes ir apsistodavo kiek ilgesniam laikui ten, kur buvo patogesnės sąlygos gyventi, kur galėjo daugiau surasti augalinio maisto ir sumedžioti gyvulių ar sugauti

žuvies. Apsistodavo aukštesniuose ir sausuose upių bei Baltijos pajūrio krantuose. Čia jie įsirengdavo paprastas palapines. Medžioklė vaidino gana svarbų vaidmenį. Mezolito pradžioje mėgiamiausias medžioklės gyvulys buvo šiaurinis elnias, bet jam išnykus, medžiota elniai, briedžiai, stumbrai, stirnos ir kt. Be medžioklės, didelį vaidmenį vaidino žvejyba. Išplitus miškams, padidėjo ir augalinio maisto ištekliai (nekultyvuotų augalų sėklos, uogos, grybai ir kt.). Ypač riešutai buvo mėgiami: mėzolito stovyklavietėse dideliais kiekiais randama sumuštų lazdynų riešutų ir agarų (Trapa natans) kevalų.

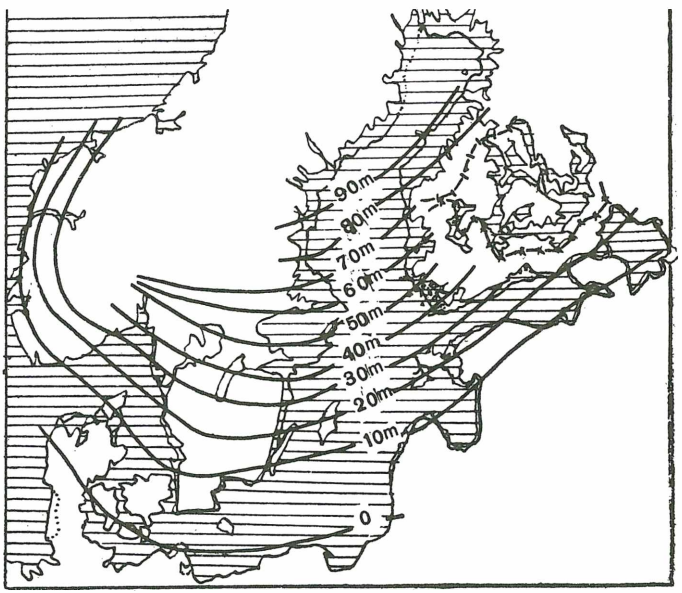

6 pav. Litorinos jūra (Baltijos jūra)

Iš dabar turimų duomenų jau šį tą galima pasakyti ir apie etninius santykius. Tiek vėlyvajame paleolite, tiek ir mezolite greta gyventa bent keletos klajoklinių etninių grupių, turėjusių ir kiek išsiskiriančią medžiaginę kultūrą. Nors medžiaginėje kultūroje ir pastebima skirtybių, bet dar neįmanoma nustatyti tų etninių grupių tautinės priklausomybės. Mezolito žmonės dar nebuvo apsijungę į didesnes atskiras ir organizuotas tautines grupes, bet tame laikotarpyje susidarė užuomazga vėlyvesniems tautiniams junginiams.

Lietuvos pajūrio gyventojai prieš atsikeliant indoeuropiečiams

Apie 3500 pr. Kr. prasideda paskutinysis akmens amžiaus kultūros raidos tarpsnis — *naujasis akmens amžius,* arba *neolitas* (3500—1800 pr. Kr.). Neolito pradžia yra susijusi su visa eile kultūrinių naujovių. Žmonės pradeda iš molio lipdyti puodus, gludinti ir gręžti akmeninius kirvius, susidaro primityvios gyvulininkystės ir žemdirbystės pradmenys, pakinta ir dvasinis gyvenimas. Griežtos ribos tarp mezolito ir neolito kultūros nėra. Mezolito kultūra staiga nenutrūksta, bet tik pamažu užleidžia vietą naujai neolito kultūrai. Šis reiškinys sietinas su tuo faktu, kad ankstyvajame neolite Lietuvoje tebegyventa tos pačios kilmės žmonių. Būdinga, kad ir stovyklavietės aptinkamos maždaug tose pačiose vietose. Ypačiai jų gausu Kuršių nerijoje. Pačioje ankstyviausioje iš mezolito paveldėtoje kultūroje jau susiduriame su seniausios keramikos liekanomis. To meto puodai buvo gana dideli, turėjo plačias angas ir smailius dugnus. Į molį buvo primaišoma graužo, sugrūsto akmens ir sraigių kiautelių. Daugumos puodų paviršius lygus, bet susiduriame ir su šukiniu ar duobutiniu raštu. Tokios keramikos liekanų aptikta Estijoje (Narvoje), kaimyninėje Latvijoje, taip pat Kuršių nerijoje ir paskutiniuoju metu Šventosios pelkėje, į pietus nuo Šventosios miestelio, netoli Baltijos kranto. Ši Rytų Pabaltijyje išplitusi keramika paskutiniuoju metu R. Rimantienės skiriama Narvos-Nemuno kultūrinei grupei.[31] Tai pačiai kultūrai priskiriama dalis gintaro dirbinių, surastų Lietuvos pajūryje: Juodkrantėje, Smeltėje, Klaipėdos uoste, Palangoje, Šventosios pelkėje, Lūžijos miške (netoli Priekulės). Ypač Juodkrantėje ir Palangoje (manoma, kad vad. Palangos lobis surastas Šventosios pelkėse) surasta visokeriopo tipo karolių, kabučių, sagų ir kt. Išskirtinės reikšmės yra paplokščios žmonių ir gyvulių figūrėlės (pav. 9). Daugumas jų turi išgręžtas skylutes (po vieną, dvi ar keturias), kad būtų galima jas pakabinti ar pritvirtinti prie drabužio. Greičiausiai tai yra buvę amuletai. Tokių natūralistinio meno dirbinių aptinkama ir kitose šukinės keramikos kultūros srityse.[32]

Lietuvoje aptikta ir vėlyvesnės *šukinės,* arba *duobėtosios-dantytosios keramikos kultūros* liekanų (ta kultūra pavadinta pagal puodų pagražinimo būdą, kai dar į nedegto minkšto puodo paviršių tam tikru dvidančiu ar apvaliu spaudu buvo eilutėmis įspaudžiamos duobutės bei dantukai). Kadangi šukinės keramikos kultūra yra išplitusi srityse, kur iš seno gyventa suomių-ugrų tautų ar kilčių, todėl ir Lietuvoje tos kultūros liekanos ligi šiol buvo priskiriamos Pabaltijo suomių (suomių, estų, lybių) protėviams.[33] Pastaruoju metu imama abejoti šios teorijos tikrumu. R. Rimantienė išvedžioja, kad Suomijos, dalies Estijos ir Vidurio Rusijos šukinė keramika gali būti priskiriama suomių-ugrų

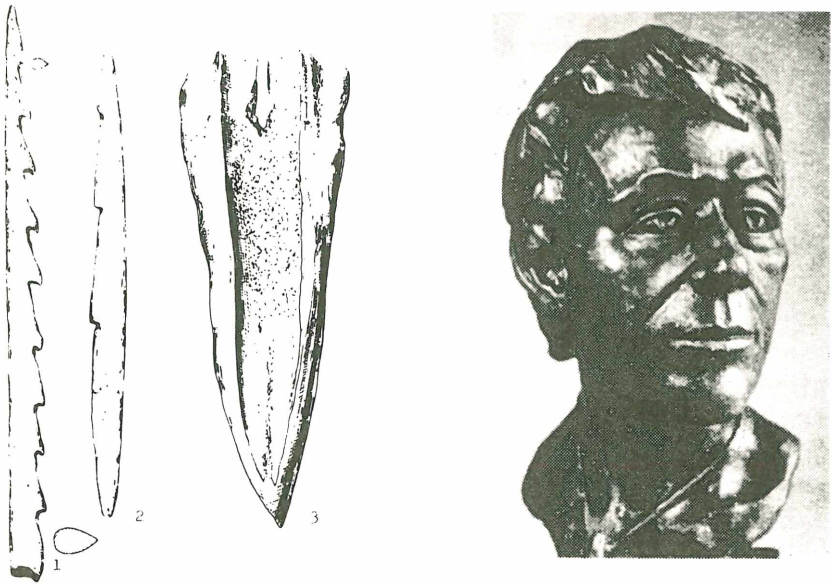

7 pav. Vid. akmens a. kaulo dirbiniai: 1 žeberklas iš Kirsnos, 2 žeberklas iš Šešupės, Pilviškių apl., 3 ietigalis iš Utelių, Nemakščių v.

8 pav. Kamšų žmogaus veidas (rekonstravo V. Urbanavičius)

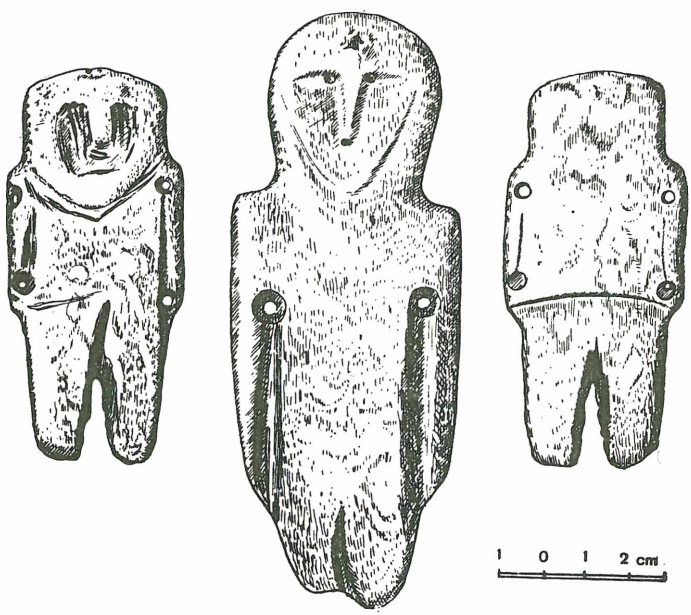

9 pav. Juodkrantės gintarinės žmonių figurėlės

protėviams, bet Lietuvoje, Prūsuose aptinkama gimininga keramika greičiausiai neskirtina suomiams-ugrams, nes, kaip matyti iš tuo tarpu labai negausios kraniologinės medžiagos, rasiškai tos kultūros gyventojai yra buvę europidai, t.y. palikuonys čia mezolite gyvenusių žmonių, kurie į Lietuvą atsikėlę iš pietų (vad. svidrinės kultūros srities) ir iš pietų vakarų, vad. Ahresnburgo (netoli Hamburgo) kultūrinės grupės srities.[34]

Daugumas anksčiau minėtos Narvos-Nemuno kultūros grupės žmonių, kaip matyti iš medžiaginės kultūros palikimo ir stovyklaviečių pasirinkimo būdo, dar yra buvę klajokliai, medžiotojai ir žvejai. Tik neolito gale, kai į tos kultūros gyvenamuosius plotus atsikėlė indoeuropiečių kilmės žmonės, senieji tų kraštų gyventojai ėmė sėslėti ir kultivuoti augalus. Vienintelis prisijaukintas naminis gyvulys, kaip ir mezolite, buvo nedidelis, vad. durpyninės rasės, šuo. Nemuno-Narvos kultūros srityse pastebime pirmuosius mainų prekybos reiškinius net su tolimomis šiaurės rytinėmis sritimis. Lietuvos pajūrio gintaras paplito ne tiktai artimoje kaimynystėje, bet taip pat Estijoje, Suomijoje, Rytų Karelijoje ir Rusijoje. Toliausiai Rusijoje aptikti gintariniai dirbiniai, savo formomis labai giminingi su Juodkrantės, Šventosios ir kitų Lietuvos pajūrio vietų to paties laikotarpio papuošalais, žinomi šiose vietose: Končanskoje (apie 20 km į rytus nuo Naugardo, tiesia linija apie 850 km nuo Baltijos pajūrio), prie Rostovo ežero (netoli Unicos intako) ir prie Modlonos upės (tarp Beloje ir Vožos ežerų). Aptikta gintarinių dirbinių ir žalvario amžiaus stovyklose.[35]

Indoeuropiečių atsikėlimas Lietuvon ir baltų susidarymas

Apie 2300—2200 pr. Kr. Lietuvą, taip pat ir rytinį bei pietų rytinį Baltijos pajūrį pasiekė iš kitur atėjusi kultūra, suvaidinusi lemiamą vaidmenį Lietuvos proistorėje. Ta nauja kultūra išsiskyrė iš ankstyvesniosios šio krašto kultūros keramika, akmeniniais bei titnaginiais dirbiniais, laidosena, ūkio forma ir kitomis savybėmis. Tai kultūrai būdingi taurės pavidalo ir kitokios formos moliniai puodai, daugelyje sričių papuošti virveliniu ornamentu (į minkšto dar nedegto puodo paviršių buvo įspaudžiama virvutė), gražūs akmeniniai laivelio formos kovos kirviai (pav. 10) ir pilkapiai ar plokštiniai vieniniai kapai. Pagal tuos tai kultūrai būdingus bruožus ji vadinama įvairiais vardais: taurinė kultūra, virvelinės keramikos kultūra, laivinių kovos kirvių kultūra, pilkapių kultūra, vieninių kapų kultūra. Virvelinės keramikos kultūra (taip vadinsime ją apibendrinamu vardu) yra paplitusi labai dideliuose plotuose: nuo Juodosios jūros ir Balkanų pietuose, iki Volgos bei Kaspijos rytuose, iki Švedijos, Suomijos, Naugardo ir Viatkos šiaurėje ir

iki šiaurinės Olandijos, šiaurės vakarų Vokietijos bei Jutlandijos vakaruose. Paskutiniuoju metu virvelinės keramikos kultūros šaknų ieškoma dideliuose Eurazijos plotuose nuo žemutinės Volgos baseino iki Kaspijos bei Aralo ežerų ir vakarinėse Sibiro stepėse. Iš ten ta kultūra plitusi per Juodosios jūros pakraštines sritis į Balkanus, Egėjo jūros sritį, Vidurio Europą, Šiaurės Europą, Pabaltijį bei Vidurio Rusiją ir kitur.[36] Virvelinės keramikos kultūros išplitimas tokiuose didžiuliuose plotuose siejama su didžiuoju *indoeuropiečių kraustymusi.* Ta indoeuropiečių grupė, iš kurios išaugo *prabaltai,* manoma, kad apie 2300—2200 pr. Kr. nuo žemutinio Dniepro pasukę į Baltijos pajūrį ir šiaurėje pasiekę net pietų vakarinę Suomiją, o antra visai gimininga kultūrinė grupė nuo vidurinio Dniepro nusikėlusi į aukštutinio Dniepro, aukštutinės Volgos ir Okos sritis. Vienur indoeuropiečiai aptiko iš seno čia gyvenusius europidus, kitur suomių-ugrų kilmės žmones. Be to, pietų vakarinėse srityse, ypač žemutinės Vyslos baseine, naujieji ateiviai susidūrė su piltuvėlinės ir rutulinių amforų kultūrų žemdirbiais. Atvykusieji indoeuropiečiai gana greitai asimiliavo rastuosius gyventojus (tik Suomijoje jie ištirpo vietos gyventojų tarpe) ir pamažu jiems primetė savo kalbą. Tas ankstyvųjų gyventojų posluoksnis (substratas), atrodo, yra buvęs plonas, todėl prabaltų kalbos sandarai nepadaryta didesnės įtakos — baltų kalbos (prūsų, lietuvių, latvių) išlaikė daugybę senoviškų bruožų fonetikoje, morfologijoje, žodyne.

Netrukus tarp Dancigo įlankos ir Šventosios uosto susidarė atskira prabaltų virvelinės keramikos kultūros grupė, vadinama *pamarių*

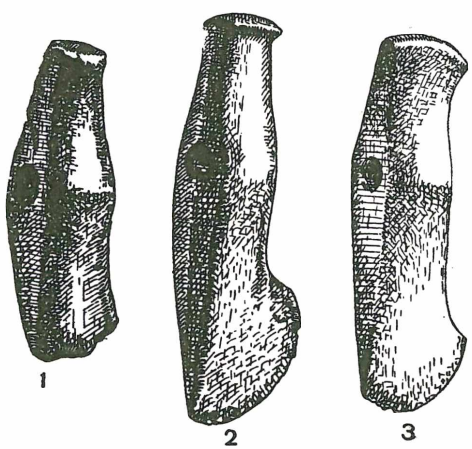

10 pav. Akmeniniai laiviniai kovos kirviai: 1, 3 Belmontas, Brėslaujos aps., 2 Rudnia, Varėnos vls.

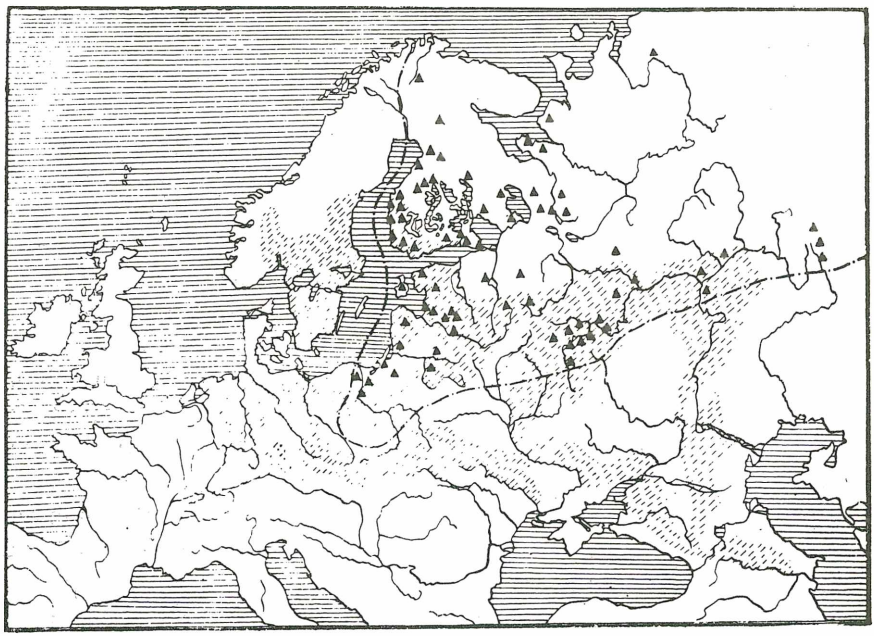

11 pav. Šukinės (▲) ir virvelinės (///) keramikos kultūrų paplitimas Europoje

kultūra, gavusi vardą pagal aptiktąsias tos kultūros sodybas Aismarių ir Kuršių marių pakraščiuose. Lietuvos pajūryje ypačiai gausu prabaltų kultūros liekanų Kuršių nerijoje ir Šventosios pelkėje. Pagrindinės keramikos formos yra šios: išlenktos taurės, didelės ir mažos storapilvės amforos, puodynėlės, įvairaus dydžio apskriti ir pailgi dubenys ir kt.[37] Šventosios pelkėje surasta ir medinių dubenų, medinis šaukštas.[38] Gražiausi akmeniniai dirbiniai — laiviniai kovos kirviai. Iš titnaginių dirbinių vyrauja gražiai apskaldytos trikampinės, širdinės, rombinės ir lapelio pavidalo strėlikės, pailgi vienagaliai gremžtukai, skeltiniai peiliukai ir kt.[39] Apstu gintarinių papuošalų (Juodkrantė, Šventosios pelkė). Sodyboms vietos būdavo pasirenkamos netoli vandenų, pamarių pakraščiuose, upių ir ežerų krantuose, vėliau ir toliau nuo vandenų derlingesnėse žemėse. Prabaltai Baltijos pajūryje vertėsi žvejyba, medžiokle, augino arklius, galvijus, kiaules, avis, ožkas, sėjo sorą (Panicum), miežius, kviečius ir, gal būt, linus.[40]

Apie prabaltų mirusiųjų kultą šį tą sužinome iš negausių to meto kapų. Pavyzdžiui, *Viskiautuose* (pietų vakariniame Kuršių marių krante), Kaupo miške, 1873 m. ištirtas 14,5 m skersmens ir 90 cm aukščio pilkapis, kur apatinėje pilkapio sampilo dalyje surasti 3 kapai: du naujojo akmens amžiaus pabaigos ir vienas — senojo žalvario

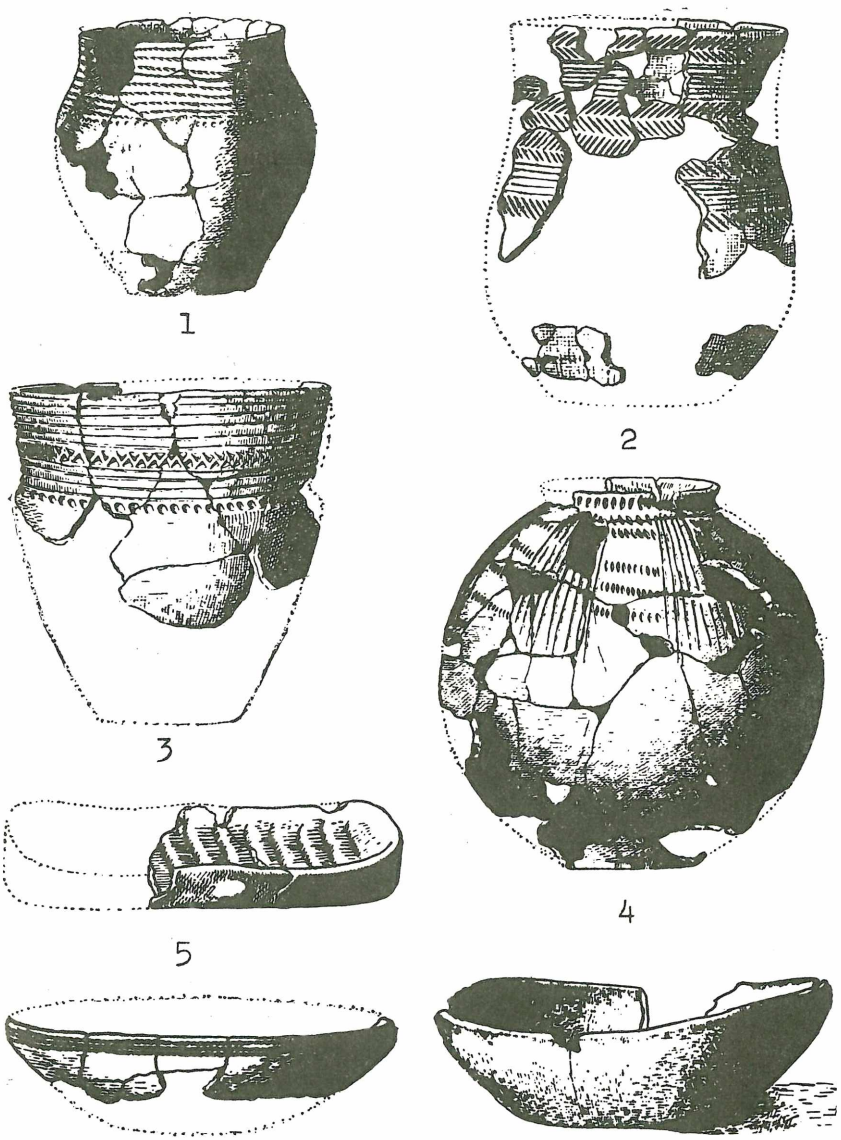

12 pav. Virvelinės keramikos kultūros puodai (1-3), amfora (4) ir dubenėliai (5-7) iš Kuršių nerijos

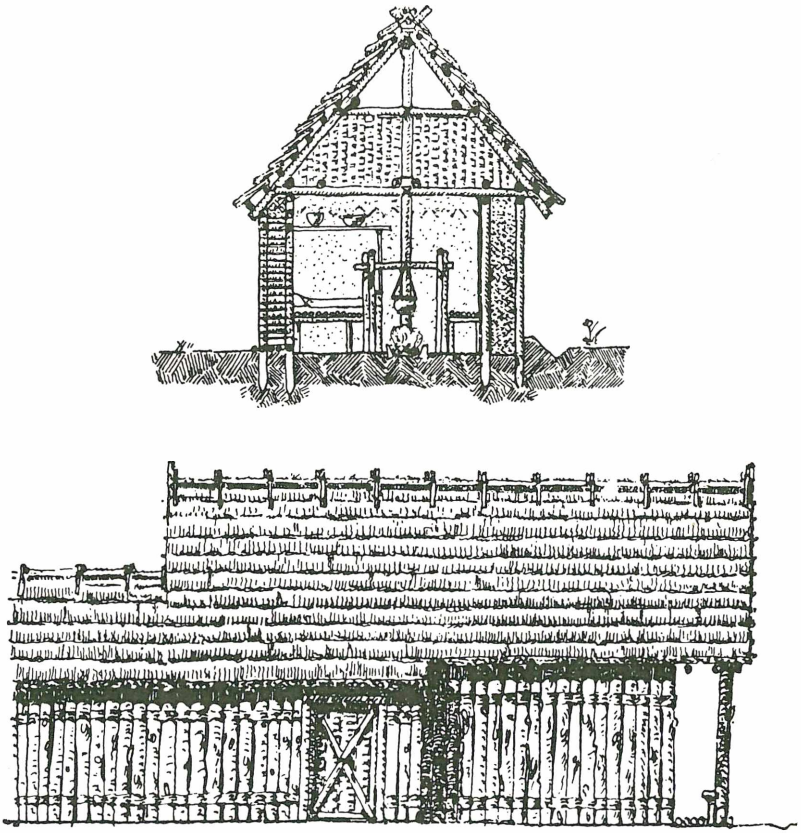

13 pav. Prabaltų namo rekonstrukcija. Succase, prie Elbingo; apie 1900—1800 pr. Kr.

amžiaus. Mirusieji palaidoti suriesti, ant šono, lyg miegamojoje padėtyje, galvomis į vakarus, veidu į pietų rytus (pav. 14). Prie griaučių A po dešine ranka gulėjo titnaginis gremžtukas ir prie juostos dvi kaulinės ornamentuotos plokštelės, greičiausiai, diržo dalys. Prie griaučių B dešiniojo peties akmeninis kirvis su skyle kotui, o kairėje dubens kaulų pusėje — titnaginis peiliukas ir kaulinė adata, kurios ąselės teišlikusi maža dalis. Žalvario amžiaus pradžios kapas buvo blogai išlikęs.[41] Prabaltų kapų surasta ir *Juodkrantėje*. Čia ištirta 4 naujojo akmens amžiaus pabaigos kapai. Viename kape, aptiktame į šiaurę nuo Juodkrantės, mirusysis buvo palaidotas sulenktas, ant šono, galva į pietus. Prie kaukolės buvo padėtas apdaužytas akmeninis kirvis. Kituose blogai išlikusiuose kapuose surasta akmeninių kirvių, puodų šukių ir gintaro gabalėlis.[42] *Dumšliuose*, į pietus nuo Nidos, 1892 m. taip pat buvo surastas vienas kapas, kur mirusysis buvo palaidotas ant šono, suriestas, rankos buvo padėtos po galva.[43] Pagaliau primintinas to

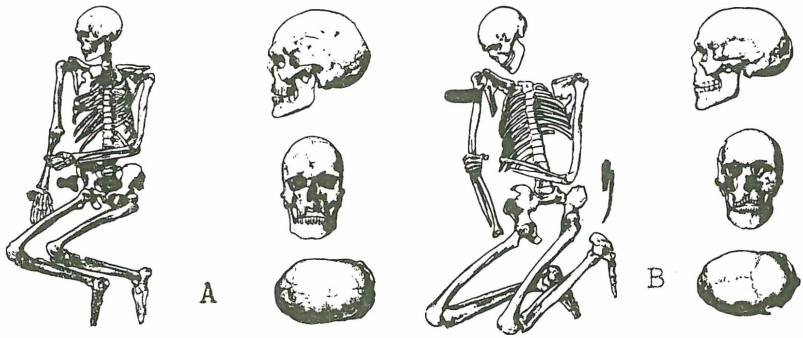

14 pav. Neolito pabaigos žmonių griaučiai ir kaukolės (iš šono, priekio ir viršaus) iš Viskiautų

paties laikotarpio kapas, surastas *Lankupiuose* (Klaipėdos aps.), dešiniajame Minijos krante. Čia mirusysis buvo palaidotas aukštininkas, prie peties padėtas degeneruotos formos akmeninis kovos kirvis.[44]

Be mirusiųjų kulto, prabaltuose buvo išplitęs ir gamtos kultas. Jei ankstyvesnių Lietuvos gyventojų dėmesio centre buvo medžioklės magija, tai dabar žmonių sąmonė ir mintys nukrypo į vegetaciją, Saulę, lietų, griaustinį ir kitus gamtos reiškinius, vienaip ar kitaip susijusius su derliumi. Žmogus tuos reiškinius stebėjo, aiškino, simbolizavo. Saulė — gyvybės šaltinis, Saulė budina augalo tarpsmą pavasarį, brandina javus ir vaisius vasarą bei rudenį. Nesuvokiama perkūnija sukelia žmogaus sąmonėje įvairius vaizdinius. Paslaptingosios žvaigždės ir jų savitarpio padėtis susilaukia įvairiopo aiškinimo. Žodžiu, Saulė, žvaigždės, perkūnas ir kiti gamtos reiškiniai sudarė pagrindinius elementus prabaltų, vėliau ir atskirų baltų tautų bei kilčių tikėjime.

Apie prabaltų rasines savybes sužinome iš žmonių griaučių liekanų, surastų tarp Vyslos ir Dauguvos. Vyraujanti rasė — šiaurinė ir feliškoji. Vidutinis vyrų ūgis siekė 169,2 cm (158—177 cm), moterų — 157 cm.[45]

Pajūrio baltų kultūros gyvastingumas

Apie 1800 pr. Kr. prabaltai susipažįsta su pirmuoju metalu — variu. Vienas plokščias storapentinis varinis kirvis surastas ir netolimoje Švėkšnos kaimynystėje — prie Tilžės.[46] Tačiau netrukus vakarinėje prabaltų srityje paplinta iš Vidurio Europos (Ùnetice kultūros) įvairių žalvarinių dirbinių. Todėl tas laikotarpis, kada žalvaris imta naudoti ginklams, darbo įrankiams ir papuošalams gaminti, vadinamas *žalvario amžiumi* (1800—500 pr. Kr.). Iš kitur įgabenamas žalvaris (dirbiniai,

žaliava) buvo brangus, todėl jį tegalėjo įsigyti turtingieji, o žmonių masės ir toliau tebenaudojo akmeninius, titnaginius, kaulinius ir kitokius iš vietinės medžiagos pasigamintus dirbinius. Galimas dalykas, kad Papjauniuose, Raukiuose ir Švėkšnoje surasti akmeniniai kirvukai[47] priskirtini neolito pabaigai ar žalvario amžiaus pradžiai. Tuo tarpu Švėkšnos krašte dar neaptikta žalvarinių dirbinių, bet jų apstu Lietuvos pajūrio ruože: Kuršių nerijoje (Juodkrantė, Nida), Kretingos aps. (Ankštakiai, Gargždai, Genčai, Gribžiniai, Kurmaičiai, Liepinė, Pryšmančiai, Rūdaičiai, Tūbausiai), Klaipėdos aps. (Bajorai, Bandužiai, Gedminai, Grabiai, Kalotė, Klaipėda, Šernai, Šlažai), Šilutės aps. (Kukorai, Petreliai, Šilutė ir jos apylinkės) ir kitur.[48] Apie 1500 pr. Kr. jau susiduriame su visai susiformavusia *baltų kultūra,* kuriai būdingi žalvariniai atkraštiniai kirviai su plačiais vėduoklės pavidalo ašmenimis (pav. 16, 1—2); siauri ir ilgi kovos kirviai su skyle kotui (jie dažnai vadinami Nortikių tipo kirviais pagal vietovę Nortikiai, Semboje, pav. 16, 4); dideli žalvariniai ietigaliai su plačiomis atsparnėmis (pav. 16, 3); akmeniniai gyvatgalviai kapliai (pavadinti pagal gyvatės galvos pavidalo pentį); storasienė brūkšniuotoji keramika; žalvario amžiaus pabaigos baltų tipo įmoviniai kirviai ir kt. Apie 1000 pr. Kr. baltai kultūriškai (kiek vėliau ir kalbiškai) ėmė diferencijuotis ir suskilo į dvi pagrindines grupes: vakarinius ir rytinius baltus. Kalbininkai prie vakarinių baltų skiria prūsus su jų kiltimis (sūduvius, galindus, sembus ir kt.), o prie rytinių — lietuvius, žiemgalius, latvius, sėlius. Tačiau kultūriškai, atrodo, būtų tiksliau prie vakarinių baltų kultūros priskirti prūsus (kartu su sūduviais, arba jotvingiais), kuršius, vakarinius lietuvius (žemaičius ir aukštaičius), žiemgalius, latvius, sėlius, o prie rytinių baltų — toliau į rytus vėliau slavų užimtose žemėse gyvenusius rytinius lietuvius, XI—XII a. rusų metraščiuose minimus galindus (jų sodybos

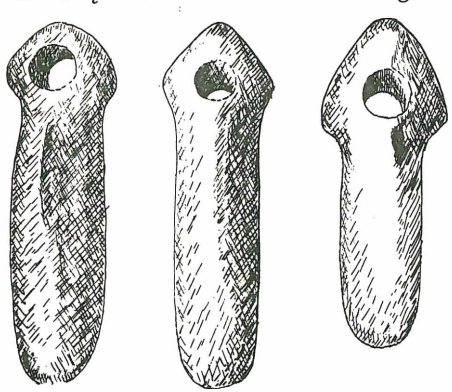

15 pav. Gyvatgalviai kapliai (akmeniniai), būdingi baltų gyv. plotams; rasti Prūsų žemėje

yra buvusios prie Protvos upės, netoli Maskvos) ir kitas lietuviams giminingas kiltis, kurių vardai, deja, nėra paliudyti istorinių šaltinių. Kad ir vakarinių baltų kultūroje yra buvę daugiau siejančių, negu skiriančių elementų, tačiau, kaip galima spręsti pagal tam tikras skirtybes laidosenoje, keramikoje ir apskritai medžiaginėje kultūroje, apie 600 pr. Kr. jau susiformuoja trys pagrindinės prūsų kiltys: sembai-notangėnai, sūduviai ir galindai.[49]

Klimatas žalvario amžiuje nebuvo vienodas: apie 1500 pr. Kr. jis yra buvęs sausas, o apie 500 pr. Kr. pasidarė drėgnas ir gana šaltas. Pagausėjus krituliams, vandens lygis pakilo iki 3—4 m. Praretėjo ąžuolai, liepos, įsigalėjo eglės.[50] Rytinis Baltijos pakraštys gavo savo dabartinę formą. Žmonių gyvensena nedaug tesiskyrė nuo neolito pabaigos prabaltų. Žemdirbystė plėtėsi pamažu, vyravo vadinamoji *lydiminė* žemdirbystės sistema, kada dirbamos žemės plotai didinta

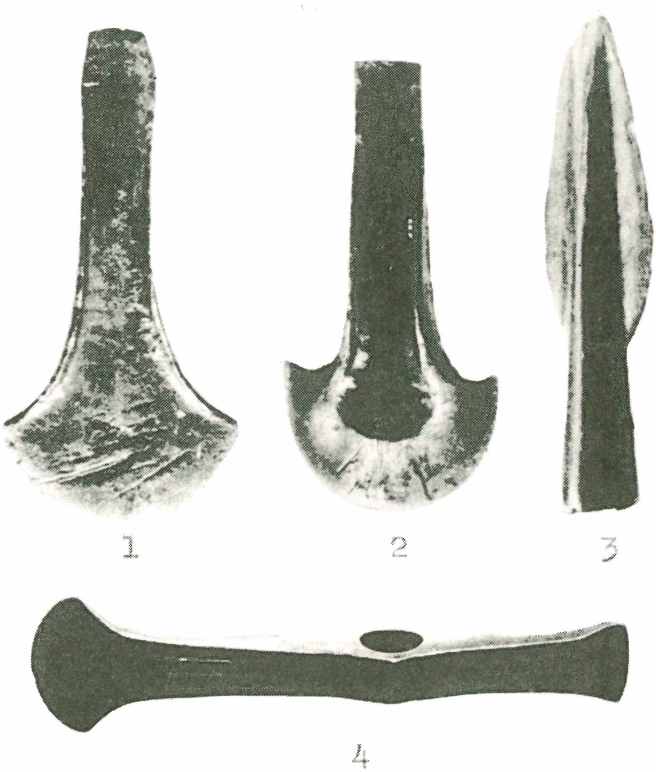

16 pav. Žalvariniai baltų tipo dirbiniai: 1 atkraštinis kirvis iš Alksnos, Ž. Kalvarijos vls., 2 atkraštinis kirvis iš Ringuvėnų, 3 ietigalis iš Tautušių, Betygalos vls., 4 kovos kirvis iš Patilčių, Varnių vls.

iškertant medžius bei krūmus ir juos sudeginant. Semboje bent keliose vietose surasta žalvarinių pjautuvų, pvz.: Rūsiuose (Rauschen), Vargiuose (Wargen), o Sabinavos kaime (Littausdorf) viename pirklio ar amatininko naujojo žalvario amžiaus pabaigos lobyje aptikti net 63 žalvariniai pjautuvai, iš kurių vieni dar nebaigti dirbti, kiti — sulaužyti.[51] Be jau anksčiau prabaltų kultivuotų javų (kviečių, miežių, soros), dar prisidėjo avižos. Iš gyvulių tebebuvo auginami stambieji ir smulkieji raguočiai, arkliai, kiaulės.

Baltai buvo išvystę gyvus mainų prekybos santykius ne tik su savo skandinaviniais kaimynais, bet ir su tolimais kraštais: Vidurio Europa, Graikija, Italija, Mažąja Azija. Svarbiausias baltų mainų objektas buvo gintaras, apsčiai randamas Baltijos pakraštyje nuo Vyslos žiočių iki pat Kuršo pajūrio Latvijoje. Pačioje žalvario amžiaus pradžioje gintarinių dirbinių gana dideliais kiekiais aptinkama Ùnetice kultūros kapuose Silezijoje, Bohemijoje, Moravijoje, Žemutinėje Austrijoje, apie 1600—1500 pr. Kr. gintarinių karolių sutinkame Mikėnų šachtiniuose kapuose (šiaurės rytiniame Peloponese), netrukus Kretoje, šiaurinėje Italijoje ir kitur. Kaip rodo gana gausūs žalvarinių dirbinių telkiniai Lietuvos pajūrio ruože, senojoje Prūsų žemėje, Vyslos bei Vartos žemupiuose ir gintarinių dirbinių paplitimas Vidurio Europoje ir net toliau pietinėse srityse, tas gintaro prekybos kelias turėjo eiti iš Baltijos pajūrio į žemutinę Vyslą, toliau Vysla, Varta ir aukštutinio Oderio upėmis ar jų pakraščiais per Bohemiją, Moraviją iki Dunojaus. Nuo čia gintaro kelias šakojosi: vienas ėjo išilgai rytinį Adrijos pajūrį į Graikiją, Peloponesą, Kretą, o antras — per Alpių perėjas į šiaurinę Italiją. Būta ir kito gintaro kelio, iš Baltijos pajūrio ėjusio sausuma iki Dniepro, toliau pro Dono žiotis į Kaukazą, rytines Juodosios jūros ir pietų vakarines Kaspijos sritis. Gintarinių dirbinių randama Ostijoje, viduriniame Kaukaze.[52] Būta ryšių (gal per Graikiją ar Kaukazą) ir su Mažąja Azija. Apie tai liudija *Šernuose* (Klaipėdos aps.)[53] surasta 14,7 cm aukščio žalvarinė žmogaus statulėlė (pav. 17a), skiriama VII—VI a. pr. Kr. Greičiausiai čia pavaizduotas hetitų dievas Tešubas (pav. 17).

Senajame žalvario amžiuje baltai savo mirusiuosius ir toliau tebelaidojo nedegintus pilkapiuose, supiltuose iš žemių ir akmenų. Penki to meto (III per.) pilkapiai ištirti XIX a. pabaigoje *Šlažuose,* pakilumoje tarp Danės ir Kretingalės-Kretingos plento. Kapai pasižymėjo radinių gausumu.[54] Apie 1100 pr. Kr. įsigali mirusiųjų deginimo paprotys, kuris Lietuvos pajūryje tęsėsi iki I a. pr. Kr. Čia mirusieji ir toliau tebelaidojami pilkapiuose sudeginti. Tokių pilkapių turime *Ėgliškiuose,* prie Šaltupio ir Danės santakos,[55] *Mišeikiuose,* Klaipėdos aps., kur žmogaus sudeginti kaulai buvo supilti į molinę urną, apstatytą

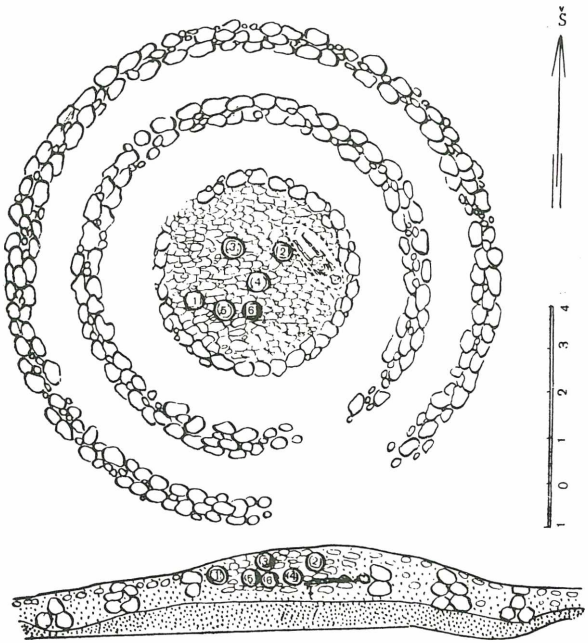

17 pav. Šernų statulėlė *18 pav. Kurmaičių pilkapio planas ir pjūvis*

plokščiais akmenimis,[56] *Kurmaičiuose,* Kretingos vls. ir kitur. Ypačiai Kurmaičiuose 1940, 1948 ir 1950—1951 m. tyrinėti pilkapiai yra davę vertingos medžiagos žalvario amžiaus pabaigos ir ankstyvojo geležies amžiaus (nuo 500 pr. Kr. iki Kristaus gimimo) laidosenai pažinti. Visuose pilkapiuose susidurta su degintiniais kapais, tik viename pilkapyje, apdėtame trimis akmenų vainikais, aptikti 6 degintiniai ir vienas griautinis kapas (pav. 18). Kaukolės srityje surastos dvi antsmilkininių papuošalų tipo įvijos ir 4 sraiginės kilpinės sąsukos, kuriomis, reikia manyti, buvo papuošta medžiaginė kepurėlė.[57]

Baltijos pajūrio kultūros suklestėjimas pirmaisiais pokristiniais amžiais

Jei ankstyvesnių laikotarpių praeities problemoms spręsti tenka naudotis, palyginti, negausia archeologine medžiaga, tai nuo II a. po Kr. iki pat ankstyvosios istorijos laikų turime labai daug proistorinės kultūros liudininkų, gautų iš sistemingų kapinynų, piliakalnių ir sodybų tyrinėjimų. Ir istoriniai šaltiniai, kad ir labai nuotrupinio pobūdžio, dažnai neaiškūs ir netikslūs, bet jau šiek tiek padeda nušviesti Baltijos

pajūrio gyventojų praeitį. Ir Švėkšnos krašto proistorei atskleisti susikaupė nemaža ištirtos medžiagos.

Pradedant II-ju amžiumi po Kristaus beveik visuose baltų gyvenamuosiuose kraštuose, ypačiai Prūsuose, vakarinėje ir vidurinėje Lietuvoje, Kurše, Žiemgaloje, išsivystė nepaprastai turtinga ir savarankiška kultūra, kuri be jokios pertraukos tęsėsi iki pat istorinių laikų pradžios. Net ir rytinėse baltų srityse, kur anksčiau vyravo archaiškų formų kultūra, išplito metalai ir medžiaginėje kultūroje pastebime didelę pažangą. Geležis, kuri pietų rytiniame Baltijos pakraštyje pasirodė jau apie 500 pr. Kr., netrukus imta gaminti iš vietinės geležies rūdos, ir geležis pasidarė pagrindinis medžiaginės kultūros variklis. Atsirado įvairios paskirties geležinių darbo įrankių (kirvių, peilių, vienanarių žirklių, pjautuvų, dalgių, ylų, grąžtų, kaltų, kirstukų metalui kapoti ir kt.), ginklų (įvairios formos ietigalių, skydo kraštų apkalų, antskydžių, kurie buvo prikalami medinio skydo viduryje rankai apsaugoti nuo smūgio, dviašmenių kalavijų), kario ir žirgo reikmenų (sagčių, pentinų, žąslų) ir kt.

Papuošalams gaminti daugiausia buvo naudojamas žalvaris. Prityrusių vietinių amatininkų dirbtuvėse buvo gaminami įvairiausi papuošalai: puošmenos galvos apdangalui (ypač vilnonėms kepurėlėms), įvijiniai ir plokšteliniai antsmilkiniai plaukų šukuosenai tvarkyti, diademos, žalvariniai karoliai, įvairių formų antkaklės, antkrūtininės grandinės, segės ir smeigtukai drabužiui susegti, įvairūs kabučiai ir pakabėlės, apyrankės, žiedai, diržo apkalai ir sagtys, pentinai, žirgo kamanų puošmenos ir kt. Būta ir labai nagingų juvelyrų, gaminusių papuošalų garnitūrus — to paties stiliaus papuošalų komplektus. Tos rūšies amatininkams buvo gerai pažįstama įvairi metalo apdirbimo technika: liejimas, kalimas, tordiravimas (sukimas), sidabravimas, žalvarinių papuošalų klojimas sidabrinėmis plokštelėmis, emalės ir stiklo gamyba. Papuošalai buvo išgražinami geometriniais motyvais, prašvaitiniu (ažūriniu) raštu ir t.t. I—II a. Lietuvoje pasirodo ir sidabras: I a. sidabrinės Romos monetos, II a. sidabrinės ar pasidabruotos segės.

Medžiaginei kultūrai kilti nemažos reikšmės turėjo plačiai išsivystę prekybiniai santykiai su Romos imperijos provincijomis, laisvąja Germanija ir kitais kraštais. Ypačiai yra buvę gyvi prekybiniai santykiai su Romos imperijos provincijomis Padunojyje, Pareinyje ir Juodosios jūros pakraščiuose. Iš baltų kraštų greičiausiai buvo išvežami žvėrių kailiai, oda, medus, vaškas, bet pats svarbiausias mainų prekybos objektas yra buvęs gintaras, kurį romėnai bei jų kaimynai vartojo papuošalams, amuletams, akių, gerklės ir skrandžio ligoms gydyti. Mainais iš Romos imperijos bei jos provincijų į baltų kraštus, ypačiai

esančius arčiau Baltijos pakraščių, buvo įvežama žalvarinių, sidabrinių ir net auksinių monetų, žalvarinių indų (ąsočių, koštuvų), stiklinių taurių, *terra sigillata* keramikos, stiklinių ir emalinių karolių, įvairių žalvarinių, sidabrinių, paauksuotų ir emale papuoštų segių, romėniškų kalavijų. Ta prekyba baltų amatininkams yra davusi nemaža paskatų.

Jau žalvario amžiuje atsiradęs „gintaro kelias" iš pietų rytinio Baltijos pakraščio į Vidurio ir Pietų Europos sritis tebebuvo naudojamas ankstyvajame geležies amžiuje ir pirmaisiais amžiais po Kr. Kaip žinome, II a. pabaigoje Romos imperija buvo išplėtusi savo ribas iki kairiojo Reino ir dešiniojo Dunojaus krantų, atseit, nuo Šiaurės iki Juodosios jūros. Čia susikūrusiose naujose Romos imperijos provincijose išaugo nemaža pramonės ir prekybos centrų, iš kurių įvairūs gaminiai pasiekė ir baltų sritis. Apie prekybinius santykius kalba tiek istoriniai šaltiniai, tiek ir archeologiniai duomenys. Pavyzdžiui, romėnų istorikas *Plinijus Senasis* (Gaius Plinius Secundus, 23—79 po Kr.) savo veikale „Naturalis Historiae" (XXXVII, 30—52) duoda įdomių žinių ne tik apie gintaro kilmę, bet ir apie prekybinius kelius. Jis rašo, kad gintaras atsirandąs Šiaurės okeano salose ir germanų vadinamas *glaesum*. Dėl to romėnai, kai jų karo vadas Germanikas Cezaris (Germanicus Caesar, 15 pr. Kr. — 19 po Kr.) ten buvęs su savo laivynu, vieną iš tų salų praminę *Glaesaria*, nors patys barbarai ją vadiną *Austeravia*. Esą ištirta, kad iš tam tikros rūšies pušų, panašiai kaip iš vyšnių ir paprastų pušų, teką sakai. To skysčio susidarą gana daug, jis ilgainiui nuo šalčio ir šiaip laiko aplinkybių sukietėjąs, paskui pakilusios jūros bangos jį pagriebiančios nuo salų ir nešančios iki romėnams žinomų krantų. Germanai, esą, gintarą gabeną daugiausia į Panoniją (romėnų valdoma sritis, apėmusi vakarinę Vengriją, šiaurinę Jugoslaviją ir nedidelę Austrijos dalį), o iš ten iki Adrijos jūros jį pristatą venetai (ilirų kilmės tauta, gyvenusi šiaurės vakariniame Adrijos pakraštyje), nes jie arčiausiai gyveną prie Panonijos. Venetai pirmiausia gintarą ir išgarsinę. Pado (Po) upės apylinkių kaimietės ir Plinijaus Senojo laikais vietoj antkaklių nešiojusios gintarus ne tik gydymo, bet daugiausia grožio sumetimais. Esą, tikima, kad gintaras gelbstįs nuo kaklo migdolų ir gerklės ligų.

Toliau Plinijus Senasis rašo, kad tas Germanijos pakraštys, iš kur įvežamas gintaras, esąs nuo Panonijos miesto Karnuntumo (Carnuntum, žymi romėnų tvirtovė, buvusi dabartinio Petronell vietoje, netoli Hainburgo, Žemutinėje Austrijoje) per 600 mylių (apie 900 km). Dar tebegyvenąs romėnų raitininkas, kurį gintaro pargabenti buvo išsiuntęs Julijonas, valdovo Nerono (54—68 po Kr.) gladiatorių žaidynių rengėjas. Tasai, susipažinęs su gintaro prekyba, aplankęs prekybinius

centrus ar punktus, vad. „commercia", ir apkeliavęs tuos pakraščius. Raitininkas parsigabenęs didelį gintaro kiekį: gintaru buvę sukabinėti tinklai, saugoję amfiteatro balkoną nuo žvėrių, juo buvę papuošti gladiatorių drabužiai ir ginklai, pagaliau dėl įvairumo vieną iškilmių dieną visi pagražinimai buvę iš gintaro. Gintaras buvęs labai branginamas: viena gintaro figūrėlė turėjusi daugiau vertės, negu gyvas žmogus. Didžiausias raitininko parvežtas gintaro gabalas buvęs 13 svarų.

Kur yra buvusi ta Plinijaus Senojo minima sala Glaesaria („Gintaro sala"), arba Austeravia (greičiausiai „Rytų sala"), deja, neįmanoma nustatyti, nes tuodu vardai niekur nebeaptinkami istoriniuose šaltiniuose. Kai kurie tyrinėtojai išvedžioja, kad Germanikas Cezaris su savo laivynu greičiausiai buvo pasiekęs Šiaurės jūrą, o ne Baltiją, todėl ir sala Glaesaria ar Austeravia sietina su kuria nors Frizų sala Šiaurės jūroje.[58] Taip pat, žinoma, nieko tikra negalime pasakyti, ar tas Plinijaus Senojo minimas raitininkas buvo pasiekęs Baltijos ar Šiaurės jūros pakraščius. Tačiau prekybos kelias iš Baltijos pakraščių į Panoniją ir Adrijos pajūrio sritį yra pagrindžiamas archeologiniais duomenimis. Pavyzdžiui, Lietuvoje ir Prūsuose surasta I—II a. po Kr. panoniškos kilmės vad. sparninių segių, kurios didele dalimi koncentruojasi pietų rytinėje Baltijos pajūrio srityje: *Adakave,* Skaudvilės vls., *Tilžėje-Spitrėje, Eislyčiuose,* Semboje, *Rondsene,* Grudziąco aps., prie Vyslos ir kitur. Aptinkama ir grynai baltiško tipo vad. akinių segių Silezijoje, Moravijoje ir pačiame Karnuntume.[59] Taip pat ir romėnų monetų labai apsčiai randama vakarinės Lietuvos srityse, Semboje, Pavyslyje.[60] Romėnų monetos Lietuvą pasiekė dar I a. pr. Kr., bet daugiausia jų pateko Lietuvon II—III a. po Kr. Pagaliau, kad gintaras jau I a. pr. Kr. dideliais kiekiais buvo gabenamas iš Baltijos pajūrio, liudija didžiuliai gintaro žaliavos lobiai, surasti palei tą „gintaro kelią". Pavyzdžiui, Silezijoje, prie Breslavos (vok. Breslau-Hartlieb, lenk. Wroclaw-Partyniec) surasti trys gintaro lobiai — sandėliai, kuriuose aptikta apie 2750 kg gintaro.[61] Tai stambių pirklių gintaro lobiai, užkasti į žemę kokio nors pavojaus metu.

Iš Plinijaus Senojo pranešimo ir archeologinių duomenų įmanoma nustatyti bent kryptis gintaro prekybos kelių, ėjusių iš Baltijos pajūrio pakraščių į Romos imperijos provincijas. Pagrindinis gintaro kelias upėmis ir sausuma į Padunojį ir Romą yra buvęs maždaug šis: iš žemutinio Nemuno, Sembos ir Vyslos žiočių prekybos kelias ėjo Vysla aukštyn iki Bydgoščiaus (vok. Bromberg), nuo čia iki Kališo prie Prosnos, į aukštutinį Oderį, pro Aukštutinę Sileziją, Moravijos upe į Dunojų, pro Karnuntumą, Panoniją į Norėją (Noreia, dabar Neumarkas), Virunumą (netoli Klagenfurto), Emoną (Liubljana), į svarbią

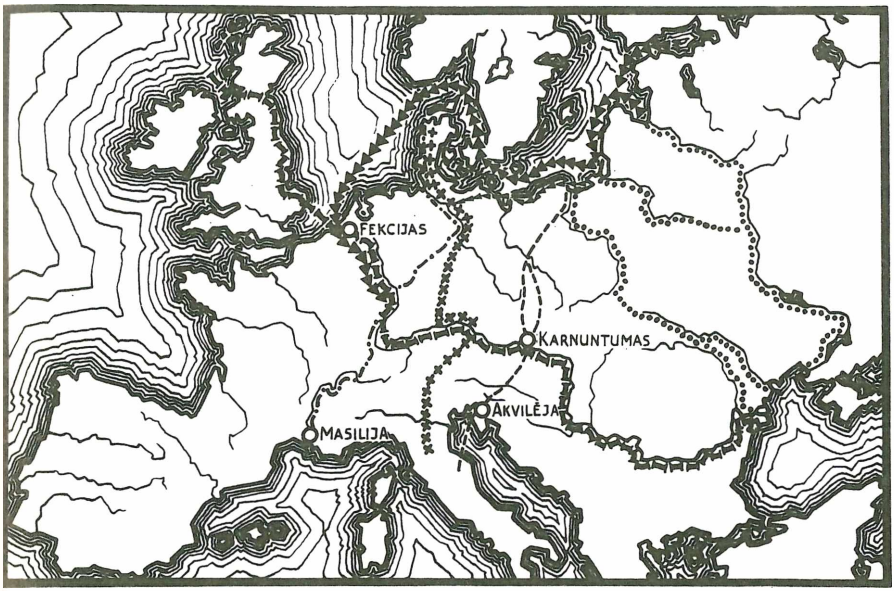

Gintaro keliai

Vidurinio žalvario amžiaus kelias
Jūros kelias
„Gintaro kelias“

romėnų tvirtovę bei prekyvietę Akvilėją prie Adrijos jūros, o iš čia jau į Romą. Romos imperijos keliai buvo kieti, gerai išvesti.[62] Reikia manyti, kad palei šį pagrindinį kelią būta stambesnių prekybinių centrų, prekyviečių ar mažesnių prekių išskirstymo punktų. Pirmiausia tokių punktų, kaip rodo romėnų importo telkiniai, turėjo būti prie pačių gintaro šaltinių ar netoliese jų, pvz.: Nemuno žemupyje, Semboje, Sūduvoje, Galindoje, Vyslos žemupyje. Graikų romėnų geografas, matematikas ir astronomas Klaudijus Ptolemėjas (miręs apie 178 po kr.) savo geografijoje mini prekyvietę *Calisia,* kuri tapatintina su dab. Lenkijos miestu Kališu prie Prosnos upės. Toliau, be abejo, svarbus prekybos punktas buvo prie Breslavos, kur, kaip minėta, aptikti didžiuliai gintaro žaliavos lobiai — sandėliai. Iš kitų reikšmingų prekybos centrų paminėtini Karnuntumas ir Akvilėja. Šis „gintaro kelias" buvo gyvas I a. pr. Kr., vėliau nuo I a. po Kr. vidurio iki II a. pirmosios pusės. Antrojoje II a. pusėje, kai 166—180 m. vyko atkaklios markomanų kovos su romėnais, Karnuntumas nustojo savo anksčiau turėtos reikšmės ir tik III—IV a. prekyba protarpiais vėl pagyvėjo.

Be šio pagrindinio prekybos kelio iš Baltijos pajūrio į Romos imperijos provinciją Padunojyje ir toliau į pačią Romą, yra buvę ir kitų

kelių, jungusių Baltijos pakraščius su Pareiniu ir Juodosios jūros sritimis. Ryšiai su Pareiniu buvo palaikomi dviem svarbesniais keliais: vienas iš jų nuo Kališo ėjo beveik tiesia linija į vakarus per Sileziją, Saksoniją ir Tiuringiją į dabartinį Mainzą (lot. Mogontiacum) ir toliau Reinu žemyn, o antras į Pareinį atsišakojo nuo Panonijos.[63] Apie baltų ryšius su Pareiniu kalba visa eilė iš ten įvežtų prekių (segių, stiklo dirbinių, terra sigillata indų ir kt.), daugiausia aptinkamų vakarinėse baltų srityse. Iš Pareinio (Kölno, Mainzo sričių) pateko žalvarinių emaliuotų segių, surastų ir šiaurinėje Lietuvos dalyje, pvz.: Nemunėlio Radviliškyje, Pamūšyje (Biržų aps.), Pakalniškiuose (Panevėžio aps.) ir kt.[64]

Suintensyvėjus germanų susirėmimams su romėnais šiaurinės Romos imperijos provincijose, baltų prekyba nukrypo į rytus — Juodosios jūros pakraščius. Tas kelias ėjo iš Vyslos žiočių palei Vyslą, Bugą ir toliau, šakodamasis trimis keliais palei Prutą, Dniestrą ir Dnieprą, krypo į įvairius Juodosios jūros pakraščiuose esančius graikų, vėliau į romėnų miestus. Apie baltų prekybą su Juodosios jūros pakraščiuose buvusiomis Romos imperijos provincijomis liudija ne tik ten randamas gintaras, bet ir vakarinėje Lietuvoje surastos III a. pirmosios pusės romėnų monetos, kaldintos Nikėjoje (dabar Iznik, Bitinijos provincijoje, šiaurės vakarinėje Mažojoje Azijoje). Tokių monetų surasta ir Švėkšnos kaimynystėje — *Janapolėje,* Varnių vls. Čia 1936 m. buvo išartas varinių monetų lobis, iš kurių 18 monetų pateko į Telšių „Alkos" muziejų. Lobyje rasta šių valdovų monetų, kaldintų Nikėjoje: Aleksandro Severo (222—223 po Kr.), Julijos Mamėjos (mirusi 235 po Kr.), Maksimino I (235—238 po Kr.), Maksimo Cezario (235—238 po Kr.) ir Gordijono III (238—244 po Kr.). Įrašai monetose graikiški.[65] Viena Gordijono III moneta, taip pat kaldinta Nikėjoje, aptikta didžiuliame III a. lobyje *Dargeliškėse,* prie kelio Lauko Soda — Luokė, į šiaurės vakarus nuo Janapolės.[66] Baltų prekybiniai santykiai su Juodosios jūros pakraščių gyventojais dar buvo gana gyvi III—IV a. ir V a. pirmojoje pusėje.

I—IV a. archeologiniai paminklai Švėkšnos krašte

Iš senojo geležies amžiaus (1—400 po Kr.) ir Švėkšnos krašte aptikta kapinynų ir atsitiktinių radinių. Kai kuriuose kapinynuose mirusieji laidota be pertraukos nuo pirmųjų amžių po Kr. iki pat istorinių laikų pradžios. Tat rodo, kad čia gyventa arba tos pačios kilmės, arba etninių artimų žmonių. Čia aptarsiu ligi šiol tyrinėtus kapinynus bei atsitiktinai aptiktus radinius vietovių abėcėline eile.

Jurgaičiai, kaimas, 4 km į pietų vakarus nuo Švėkšnos. Vakariniu kaimo pakraščiu teka Ašva, šiauriniu — Ašvos intakas Telšina. Vietovė minima 1695 m. Švėkšnos dvaro ir miestelio inventoriuje. Tuo metu Jurgaičiuose gyveno 6 šeimos. Į rytus nuo Jomantų piliakalnio, kairėje pusėje kelio Inkakliai — Pociai, aptiktas didžiulis (apie 2 ha ploto) plokštinis kapinynas, kur mirusieji laidota nuo I iki XIII a. Čia susidurta ir su liekanomis kapų, priskiriamų pirmiesiems amžiams po Kr. (I—II a.). 1961 m. vasarą, kasant smėlį, aptikta liekanų dviejų pilkapių, kurie buvo apdėti po vieną akmenų vainiką. Ir 1967 m. L. Nakaitei tyrinėjant vėlyvesnių laikotarpių kapus, pietinėje kapinyno dalyje taip pat atidengti akmenų vainiko fragmentai. Vainikas yra buvęs 5 m skersmens. Tarp akmenų rasta ir žalvarinė apyrankė, priskiriama pirmiesiems amžiams po Kr.[67] Iš pilkapių vietoje atsitiktinai surastų įkapių paminėtina (pav. 19): ankstyvojo tipo žalvarinė antkaklė atriestais buoželiniais galais (I—II a.) ir žalvarinė apskrita plokštelinė diržo sagtis. Vidurinioji sagties dalis išgaubta ir baigiasi žema tūtele su įgauba viduryje. Sagties kraštas papuoštas dviem skersai rantytomis juostelėmis. Palei sagties briaunas kryžmai pridėtos keturios rozetinės plokštelės (išliko tik trys), kurių kiekviena baigiasi trijomis apvaliomis buoželėmis.[68] Visiškai gimininga sidabrinė diržo sagtis surasta Bajoriškiuose (Subačiaus vls., Panevėžio aps.) viename akmenimis apdėtame pilkapyje, kur prie griaučių aptikta II a. įkapių: antkaklė atriestais kanopiniais galais, du plokšteliniai antsmilkiniai su rakto pavidalo skylute viduryje ir iš Panonijos įvežta sparninė segė.[69] Bajoriškių sagties šoninių ataugų raštams visai gimininių motyvų aptinkame Prūsuose surastuose kabučiuose,[70] panašaus tipo apskritinių plokštinių segių žinoma ir Latvijoje.[71] Reikia manyti, kad Jurgaičių apksritinė plokštelinė sagtis yra vietos amatininkų dirbinys.

Pietų vakarinėje kapinyno dalyje susidurta ir su sodybos pėdsakais. Apie tai kalba liekanos lipdytinės keramikos lygiu ir smulkiai grublėtu

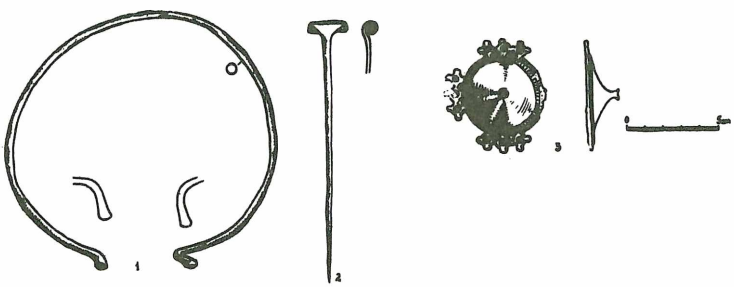

19 pav. I—II a. Jurgaičių pilkapių radiniai: 1 antkaklė atriestais buoželiniais galais, 2 smeigtukas ir 3 sagtis.

paviršiumi. Manoma, kad ta pirmųjų amžių po Kr. gyvenvietė sietina su netoliese esančiu Jomantų piliakalniu.[72]

Mockaičiai, kaimas, 6 km į pietų vakarus nuo Veiviržėnų ir 2 km nuo Skomantų. Kaimo pakraščiu teka Veiviržas. Apie 300 m į šiaurės rytus nuo Mockaičių piliakalnio, lauke, vad. „Gintariniu kalnu", yra II—XII a. plokštinis kapinynas. Senajame geležies amžiuje mirusieji laidota nedeginti duobėse. Iš to meto radinių paminėtinos dvi varinės romėnų Antonino Pijaus (138—161 po Kr.) monetos. Tuo metu vakarinėje Lietuvoje (Kretingos, Klaipėdos, Šilutės srityse) vyravo paprotys dėti į kapus romėnų monetų. Dažniausiai jos buvo dedamos prie galvos arba tošinėje dėžutėje, arba mažame moliniame puodelyje, rečiau drauge su kitomis įkapėmis. Paprastai kapuose randama po vieną ar dvi monetas, bet turtingųjų kapuose jų aptinkama 7, 9 ir daugiau. Daugiausia romėnų monetų surasta Aukštakiemio-Plucių kapinyne, Klaipėdos aps. Ten surasta net 201 varinė moneta. Kape nr. 369 susidurta net su 21 moneta.[73] Be to, Mockaičiuose surasta III—IV a. įkapių: dėželinė antkaklė, juostinė apyrankė ir kt.

Nikėlai, kaimas, apie 4 km į pietus nuo Švėkšnos. Dešiniajame Ašvos krante, priešais „Žiogų kalną", yra buvęs senojo ir naujojo geležies amžiaus plokštinis kapinynas, deja, beriant visai suardytas. Iš ardomo senojo geležies amžiaus kapinyno per inž. J. Rugį pateko į Kauno miesto muziejų (vėliau radiniai perkelti į Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Priešistorinį skyrių, inv. nr. 832: 1—18) 18 atsitiktinai surastų įkapių, priklausančių daugiausia II amžiui. Nikėluose surastos segės pasižymi formų įvairumu. Pirmiausia paminėtina žalvarinė lankinė segė platėjančia trikampės formos kojele (VDKM 832: 1). Segė nedidelė, per 5 cm ilgio. Segės lankelis gana platus, prie įvijos turi juostelę su dviem iškilusiomis briaunelėmis. Galvutė baigiasi siaura ąsele, prie kurios pritvirtinta įvija. Spyruoklė įverta į ąselę. Tarp lankelio ir kojelės yra plati juostelė, ornamentuota sieteliniu raštu. Platėjančios kojelės galas papuoštas įkartine juostele. Užkaba antroje kojelės pusėje siaura ir aukšta, smeigtukas išlenktas. Tuo tarpu paralelių šiai segei Lietuvoje dar nerasta. Savo struktūra ji labai gimininga vietinėms akinėms segėms, priskiriamoms II a.

Antra lankinė segė trikampe kojele išsiskiria nuo tik ką paminėtos šarnyrine spyruoklės konstrukcija (pav. 20:1). Ši segė jau nebeturi atviros įvijos, segės galvutė sujungta su movele, kurioje šarnyriniu būdu pritvirtintas segės smeigtukas. Segės lankelis yra pusapvalio pjūvio. Ant lankelio, arčiau kojelės, uždėtas gana aukštas ir siauras pusžiedis, kurio keteros viduriu eina griovelis. Kojelė žemiau pusžiedžio įsmaugta, o galas trikampis. Apatinysis kojelės kraštas

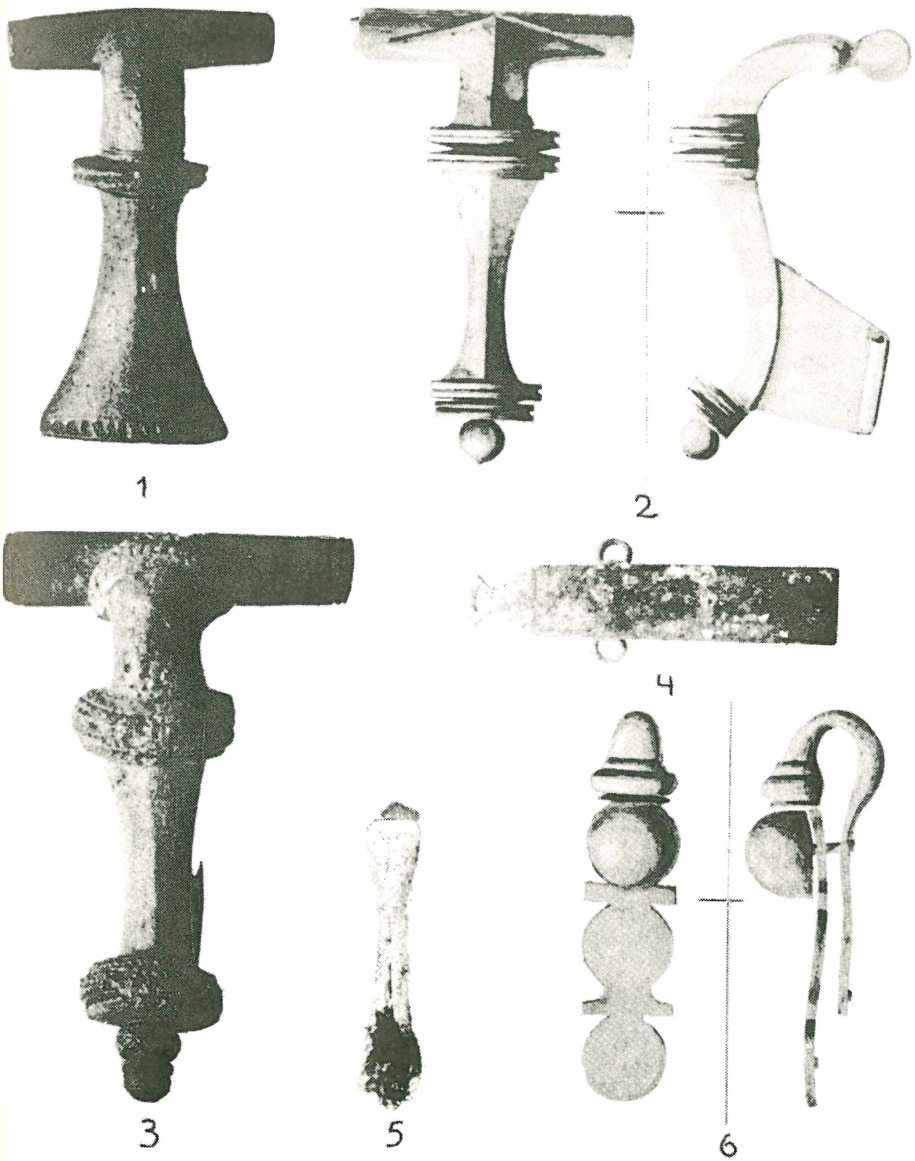

20 pav. Nikėlų kapinyno radiniai: 1 žalvarinė lankinė segė trikampe kojele, 2-3 profilingos segės, 4 žirgo perkaktis, 5 kabutis su odos ir audeklo likučiais, 6 dirželio apkalas (priekio ir šono)

papuoštas įmuštų trikampėlių eile. Užkaba gana aukšta (VDKM 832: 2). Segė priskirtina antrajai II a. pusei.

Tam pačiam laikui priskirtina gražaus darbo žalvarinė profilinga segė (pav. 20: 2). Segės lankelis ir kojelė trikampio pjūvio. Lankelis prie movelės yra rombo pavidalo. Segė papuošta dviem pusžiedžiais, per vidurį perskirtais giliu grioveliu. Vienas pusžiedis yra tarp lankelio ir kojelės, antras (mažesnis) — kojelės gale. Kojelė įsmaugta ir baigiasi apskrita buožele. Užkaba aukšta (VDKM 832: 3).

Ketvirta lankinė profilinga segė (pav. 20: 3) yra lyg prototipas ankstyvųjų laiptelinių segių. Ji papuošta trimis plačiais ir žemais pusžiedžiais, ornamentuotais rantytomis juostelėmis ir grioveliais. Vienas pusžiedis šliejasi prie movelės, antras uždėtas tarp lankelio ir kojelės, trečias — kojelės gale. Kojelė kiek įsmaugta, jos galas baigiasi profilinga buožele. Užkaba aukšta (VDKM 832: 4). Laikas — antroji II a. pusė.

Be to, 1936 m., tyrinėjant suardytą kapinyną, surasta II—III a. raudonos spalvos emalinių karolių. Dvigubo nupjauto kūgio formos karoliai buvo papuošti juostelėmis, o vienas apvalas didelis raudonos spalvos karolis buvo pagražintas juodais lopeliais. Šio tipo karoliai pateko į Lietuvą iš Romos imperijos provincijų, greičiausiai iš Pareinio.

Labai galimas dalykas, kad senajame geležies amžiuje Nikėluose laidota ir žirgai. Apie tai liudija žirgo pamauto perkakčio papuošalas — pailga žalvarinė plokštelė su dviem ąselėm šonuose ir viena ąsele perkakčio gale (pav. 20: 4). Prie tų ąselių buvo prikabinami dirželių skirstikliai (VDKM 832: 9). Toks pat perkaktis rastas II a. žirgo kape Labguvos aps., Prūsuose.[74] Žirgo aprangai skirtinas žalvarinis odinio dirželio apkalas, pagražintas išgaubtomis apskritos formos plokštelėmis (pav. 20: 6), ir žalvarinis pailgas apvalas kabutis su odos audeklo likučiais viduje (pav. 20: 5).

Papilys, kaimas, į šiaurės vakarus nuo Mockaičių. Vietovėje, vad. „Užkapiu", Klaipėdos ūkio banko direktorius Petras Končius (1882—1950) bandomųjų kasinėjimų metu susidūrė su plokštiniais griautiniais kapais, apdėtais akmenimis. Ar čia būta pilkapių, ar akmenimis apdėtų kapų, kurie buvo išplitę Lietuvos pajūrio ruože nuo Kretingos aps. (Auksūdys, Reketė, Lazdininkai, Tūbausiai ir kt.) iki Šilutės aps. (Barzdėnai, Rubokai), neįmanoma nustatyti, nes kasinėjimų aprašymo neišliko. Radiniai pateko į Telšių „Alkos" muziejų. Inventoriaus knygoje tepažymėta, kad kapų duobės gylis buvęs 1 m. Iš būdingesnių II a. įkapių paminėtinos šios: vaiko žalvarinė antkaklė buoželiniais galais (antkaklės skersmuo 13 cm); puošni žalvarinė profilinga segė su pusiau dengta movele, lankelis papuoštas trimis įkartų juostelėmis, tarp

lankelio ir kojelės padarytas mažas gunklelis, kojelė įsmaugta, jos galas baigiasi nedideliu skydeliu ir dviguba buožele, žalvarinė baltų tipo akinė segė, kurios lankelis ornamentuotas išilgai einančia skersai rantyta juostele, o kojelė pagražinta trimis poromis įmuštų akučių (segės ilgis 7,2 cm, kojelės plotis gale 2,2 cm); dvi vaiko siauros juostinės apyrankės beveik keturkampio pjūvio, paviršius papuoštas išilgai einančia skersai rantyta juostele; įvijinis trijų apvajų žiedas, padarytas iš žalvarinės plokščios pusapvalės vielos. Be to, rastas geležinis įmovinis kirvis (žinios surinktos besilankant Telšių „Alkos" muziejuje 1942.VII.20—21).

Paulaičiai, kaimas, 6 km į pietus nuo Švėkšnos. Vad. „Žiogų kalne"; prie Ašvos upės, jau iš seno bekasant rūsius bulvėms buvo randama įvairių įkapių, žmonių ir gyvulių kaulų. Išskirsčius Paulaičius į viensėdžius, „Žiogų kalne" esąs kapinynas atiteko J. Girčiaus nuosavybėn. Ūkininkas buvo nusistatęs gautąjį sklypą išlyginti ir pasistatydinti trobesius. Kad bekasant pamatus trobesiams ir belyginant sklypą nebūtų suardytas kapinynas, Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus pavestas atlikau sodybai skirto ploto archeologinius tyrinėjimus. 1936 m. rugsėjo mėn. betyrinėjant naujos sodybos vietą paaiškėjo, kad beveik visas kapinynas, bekasant rūsius bulvėms, jau buvo sunaikintas. Visame tyrinėjimo plote susidurta su daugybe be jokios tvarkos išmėtytų įkapių, žmonių ir arklių kaulų. Čia aptikta įkapių nuo II iki XII a. II—III a. mirusieji laidota nedeginti iki 1,5 m gilumo duobėse. Dar

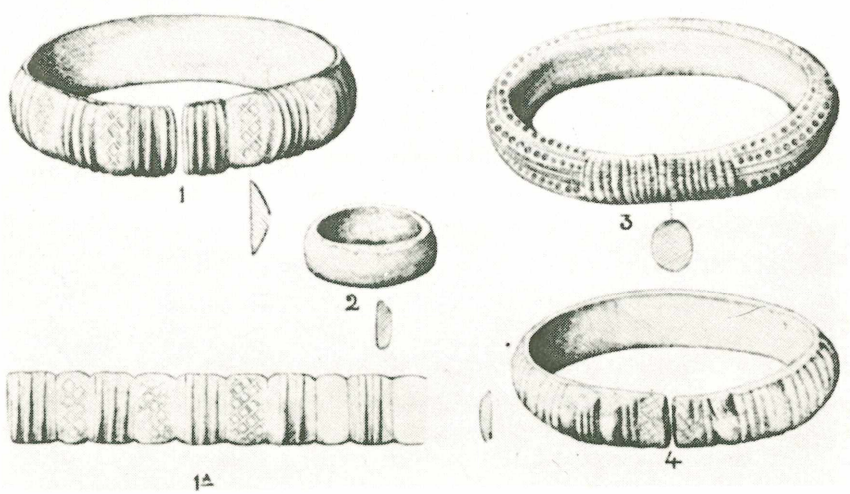

21 pav. Paulaičių radiniai: 1 emaliuota apyrankė (1 A jos raštas), 2 žiedas, 3 apvalainio pjūvio masyvi apyrankė, 4 pusapvalainio pjūvio apyrankė

aptikti du nesuardyti to laikotarpio kapai. Ypačiai reikšmingas proistorės mokslui yra buvęs II—III a. sąvartos kapas nr. 1. Jis pasižymėjo įkapių gausumu ir formų įvairumu. Čia maždaug 1,5 m gilumo duobėje, beveik prie visai sunykusių griaučių, rastos net 6 žalvarinės apyrankės: dvi masyvios apvalainio pjūvio apyrankės, pagražintos gana smulkiu akučių raštu (pav. 21: 3); dvi pusapvalainio pjūvio masyvios apyrankės, ornamentuotos skersiniais rumbeliais (pav. 21: 4); dvi masyvios emaliuotos apyrankės, padarytos iš gana plačios pusapvalaus pjūvio žalvarinės juostelės, kurios paviršius papuoštas skersinių rantelių grupėmis (pav. 21: 1 ir pav. 22). Dalis rantelių inkrustuota geležinėmis juostelėmis, o tarp rantelių esąs languotas tarpas pripildytas raudonos emalės. Apyrankių skersmuo 7,0 × 7,9 cm. Be to, tame pačiame kape rasti du juostiniai uždari masyvūs žiedai (pav. 21: 2) ir geležinis peilis.[75] Išskirtinės reikšmės yra emaliuotos apyrankės. Tokių apyrankių ligi šiol nerasta nei kitose Lietuvos vietose, nei kaimyniniuose kraštuose. Tai vietinio darbo apyrankės, priskirtinos II—III a. sąvartai. Iš kitų senojo geležies amžiaus radinių pažymėtina III—IV a. žalvarinė laiptelinė segė su dviem plačiais, trumpais laipteliais, prie movelės yra dvi išlenktos, į ragelius panašios, ataugos (VDKM 836: 22), 4 juostinės apyrankės, papuoštos sieteliniu raštu (VDKM 836: 3—6). Suardytoje kapinyno dalyje susidurta ir su anksčiau minėtam Lietuvos pajūrio ruožui būdingais akmenų apvadais.

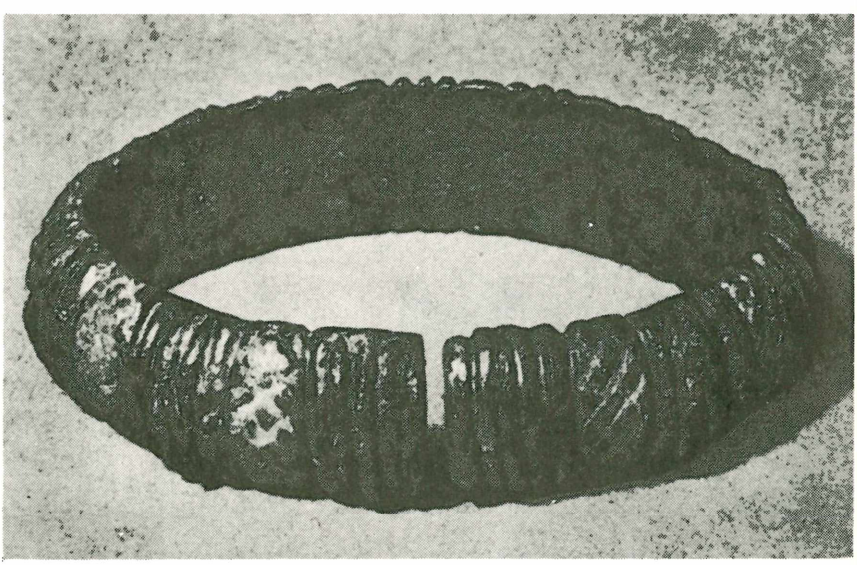

22 pav. Paulaičių emaliuotos apyrankės rekonstrukcinis piešinys

Skomantai, kaimas, 8 km į šiaurės vakarus nuo Švėkšnos. Kairiajame Veiviržo krante, apie 0,5 km į šiaurę nuo kaimo, šalia senųjų kapinių, yra buvęs didžiulis II—XII a. plokštinis kapinynas, ilgainiui suardytas bekasant rūsius balvėms. Surasta ir senojo geležies amžiaus įkapių. Iš to meto radinių paminėtina žalvarinė laiptelinė segė, priskirtina III—IV a. Segė turi du laiptelius: vieną lankelio viršuje prie movelės, antrą — kojelės gale (VDKM 719: 1).

Švėkšna. Apie 1853 m. grafas A. Plateris yra kasinėjęs priešistorinį kapinyną Švėkšnos dvaro lauke. Tvirtinama, kad čia jis buvo suradęs net 7 statulėles: 1 sidabrinę ir 6 žalvarines. Statulėlės yra dingusios, apie jas težinome iš J. I. Kraševskio aprašymo[76] ir iš blogų statulėlių piešinių, išlikusių grafo Eustacho Tiškevičiaus rankraščiuose, saugojamuose Lietuvos mokslų akademijos Centrinėje bibliotekoje. Archeologas Mykolas *Michelbertas* šiaip apibūdina tas statulėles: „Didžiausia statulėlė sidabrinė, tuščiavidurė, vaizduojanti jauną vyrą su raguota mitra ant galvos, sukryžiuotomis ant krūtinės rankomis, kurių vienoje — rimbas, kitoje — skeptras. Antroji statulėlė, kaip ir visos likusios, bronzinė, panaši į pirmąją, tik mažesnė. Trečioji — einantis vyras su plokščia keturkampe mitra ant galvos, nuleistomis rankomis. Ketvirtoji — katė, sėdinti ant nedidelės pakylos ar rato. Penktoji — sėdinti moteris su raguota mitra ant galvos; ant kelių moteris laiko kūdikį. Šeštoji — klūpanti figūra, pakeltomis į viršų lyg maldai rankomis. Septintoji — barzdotas senis, šokantis ir laikantis rankose kažkokį muzikos instrumentą. Kraševskio nuomone, visos statulėlės iš Egipto; pirmosios dvi — tai Egipto dievas Oziris arba jo žynys, trečiąją jis priskiria dievui Anubiui arba jo žyniui, penktąją — deivei Izidei su Horu, šeštąją — Egipto žyniui".[77] Ar tos egiptiečių dievus vaizduojančios statulėlės tikrai buvo rastos Švėkšnoje, ar grafas buvo kur nors jas nupirkęs, neįmanoma nustatyti.

Vilkų Kampas, kaimas, 4 km į pietų rytus nuo Švėkšnos, prie Ašvos. Pakilumoje, vietos gyventojų vad. „Kapų kalnu", yra plokštinis II—XII a. kapinynas. Čia iš seno kasmet kasant rūsius bulvėms, kapinynas labai suardytas. Kaip matyti iš atsitiktinai aptiktų radinių, čia būta ir senojo geležies amžiaus kapų. To laikotarpio radiniai saugojami įvairiuose muziejuose: Kauno valstybiniame istoriniame muziejuj (anksčiau Vytauto Didžiojo kultūros muziejus), Telšių „Alkos" muziejuje, Palangos gintaro muziejuje ir Švėkšnos vidurinės mokyklos muziejėlyje. Bene pats ankstyviausias radinys — 1965 m. surasta žalvarinė romėniška Antonino Pijaus (138—161 po Kr.) moneta — sestercija.[78] II—III amž. skirtina žalvarinė antkaklė tuščiaviduriais trimitiniais galais (pav. 23). Antkaklė rasta 1942 m. gegužės 8 d. Tado Majoro sodyboje

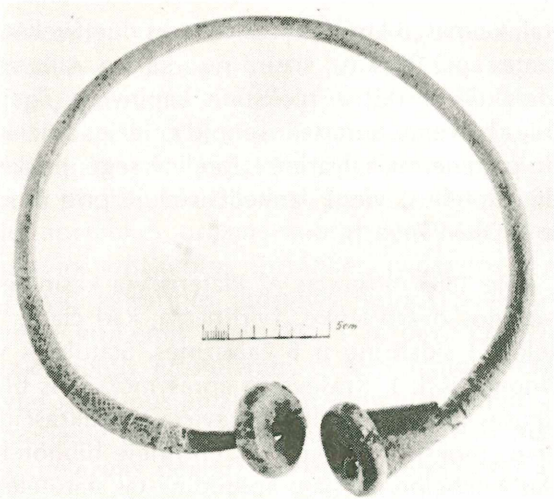

23 pav. Vilkų kampo žalvarinė antkaklė trimitiniais tuščiaviduriais galais (rekonstrukcija)

bearіant. Ji pasižymi puošnumu. Vidurinioji antkaklės lankelio dalis pagražinta keturiomis apvajiškai einančiomis skersai rantytomis juostelėmis. Storėjantieji lankelio galai papuošti lyg šešiais žiedeliais, iš kurių trys pagražinti sieteliniu raštu, o kiti trys pakaitomis išsidėstę žiedeliai ornamentuoti akučių poromis, perskirtomis rantytomis juostelėmis. Pats antkaklės trimitinis galas susideda iš atskiro paplokščio galinio žiedelio, pati trimito pavidalo movelė užmauta ant siaurėjančio antkaklės lankelio galo ir sujungta su galiniu žiedeliu. Kad movelė su žiedeliu laikytųsi, tas trimitinis antkaklės papuošalas užmautas ant antkaklės lankelio galų, dvišakiškai perkirstų ir užlenktų žiedelio vidurinėje dalyje. Antkaklės skersmuo 19,9 × 19,3 cm, lankelio storis galuose 1,25 cm, ploniausioje vidurinėje dalyje — 0,5 cm. Dviejų išlikusių galinių žiedelių skersmuo 3,8 cm, movelės ilgis — 4,9 cm. Antkaklė pateko į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų (inv. nr. 1585: 1).[79] Jau IV a. skirtina žalvarinė dėželinė antkaklė. Kiek pastorinti antkaklės galai apvynioti viela ir pagražinti trimis profiliuotų rantytų žiedelių poromis. Antkaklės galai baigiasi apskritomis plokštelėmis, kurios buvo papuoštos dėželėmis. Deja, tos dėželės yra sunykusios. Antkaklė yra 18 cm skersmens;[80] o segė yra Švėkšnos vidurinės mokyklos kraštotyrininkų muziejėlyje. Dėželinės antkaklės labiausiai paplitusios Vakarų ir Vidurio Lietuvoje. Jos buvo gaminamos vietinių amatininkų. Galimas dalykas, kad IV—V a. priskirtini geležiniai įmoviniai kirviai: vienas tipologiškai yra ankstyvesnės formos, nes jo ašmenys nežymiai platėja, antras — jau turi labiau praplatintus ašmenis.[81]

Senojo geležies amžiaus gyventojų ūkis ir socialiniai santykiai

Dabar turima medžiaga rodo, kad pirmaisiais amžiais po Kr. Švėkšnos krašto medžiaginė kultūra buvo pasiekusi aukštą lygį, kad būta prityrusių amatininkų, aprūpinusių vietos gyventojus skoningai pagamintais papuošalais, ginklais ir darbo įrankiais. Gerbūviui kilti didelės reikšmės turėjo geležies gamyba. Visame Baltijos pajūrio ruože, kaip rodo daugelio kapinynų tyrinėjimai, jau nuo II a. sutinkame nemaža geležies dirbinių. Tačiau geležies gamybos viršūnė pasiekiama III—IV a., kada paplito visokiausių geležies dirbinių: įmovinių kirvių, peilių tiesia nugarėle, vedegų medžiui skobti, dalgių pašarui paruošti, ylų ir adatų, ietigalių, antskydžių, žąslų, diržo sagčių ir kt. Geležies gaminiams buvo naudojama vietoje ar kaimynystėje aptinkama geležies rūda. Nustatyta, kad Vakarų Lietuvoje pelkių rūdos telkinių yra mažiau, negu Rytų ir Pietų Lietuvoje, tačiau Baltijos pajūryje ir Nemuno žemupyje įvairių smėlių sudėtyje vietomis aptinkama magnetito, ilmenito, hematito, pirito, siderito mineralų. Pvz. Kuršių nerijos pakraščiuose randama titano geležies rūdos $FeTiO^3$. Rasytės-Šarkuvos ruože surasti smulkūs gargažės gabalėliai liudija, kad ten buvo gaminama geležis. Ir pačiame Švėkšnos krašte esama geležies telkinių. Nemaža geležies (15—25%) aptinkama dirvožemių viršutiniuose sluoksniuose Švėkšnos apylinkėje, tarp Graumenos ir Švėkšnalės, Šilmeižių ir Jonaičių apylinkėse. Veiviržo — Ašvos santakos slėnyje vietomis yra iki 30% geležies oksidų. Kad šios srities geležies telkiniai galėjo būti naudojami geležies gamybai, kalba Jomantų piliakalnio aplinkumoje randami geležies gargažės gabalai.[82] Kurie geležies telkiniai buvo naudojami pirmaisiais amžiais po Kr., deja, be geležies technologinės analizės neįmanoma nustatyti.

Plačiau pradėjus naudoti geležį, ypačiai baltų vakarinėse srityse, suintensyvėjo žemdirbystė, kuri pirmaisiais amžiais po Kr. buvo vyraujanti ūkio šaka. Atsirado darbo įrankių, susijusių su žemdirbyste. Lydimams kirsti buvo naudojami geležiniai įmoviniai kirviai. Kaip anksčiau, taip ir šiuo metu, lydiminis žemės ūkis tebevaidino svarbų vaidmenį. Krūmų išdagos ir proskynos miške buvo paverčiamos ariama žeme. Tačiau šalia lydiminės žemdirbystės pamažu įsigali aukštesnė žemdirbystės forma — ariamoji, dirvoninė žemdirbystė. Iškirstus krūmus ir miškelius išdeginus, žemė būdavo derlinga kelerius metus. Po to ji būdavo paliekama dirvonuoti, o ariamos žemės plotai didinta kitur iškertant krūmus bei miškelius ir juos sudeginant. Po keliolikos metų vėl grįžtama į senuosius dirvonus, vėl iškertami ir sudeginami išaugę krūmai, ir pelenais patręšta žemė vėl būdavo derlinga. Tuo būdu nuolat didėjo dirbamos žemės plotai. Arta medine žagre, bet

šiame laikotarpyje atsirado ir geležinių noragų. Vienas toks noragas surastas II—III a. jotvingio žemdirbio kape Šveicarijoje, Suvalkų aps. Jis yra trikampės formos, 37,5 cm ilgio ir 5 cm pločio.[83] Tai pats ankstyviausias šios rūšies radinys ne tiktai baltų krašte, bet ir visoje Rytų Europoje.

Nuo III a. vakarinėje Lietuvoje jau buvo gaminami geležiniai dalgiai. Čia jie paprastai randami vyrų kapuose. Rytų Lietuvoje labiau buvo paplitę pjautuvai, aptinkami moterų kapuose. Kai kuriuose piliakalniuose ir Rytų Lietuvoje surasta dalgių (Nemenčinė, Vorėnai). Tiek dalgiai, tiek ir pjautuvai buvo skirti javams pjauti, o dalgiai — ir pašarui paruošti. Iš javų Lietuvos pajūrio srityje ir toliau buvo sėjami miežiai, sora, bent kelių rūšių kviečiai (dvieiliai kviečiai, spelta, paprastieji kviečiai), rugiai, avižos, linai, kanapės. Tuo tarpu daugiausia II—III a. grūdų liekanų surasta 1910 m. L. Krzywickio tyrinėtame *Naukaimio* (anksčiau Gabrieliškės) piliakalnyje, Girkalnio vls., Raseinių aps. Čia vienoje 2 × 2,5 m skersmens ir 30 cm gylio duobėje, išgrįstoje akmenimis, surasta apie 232 litrai grūdų ir suanglėjusios duonos. Aptikta ir piktžolių sėklų, kurių išskirta net 19 rūšių. Kai kurios piktžolės (bromus secalinus) liudija dvilaukę žemdirbystės sistemą.[84]

Apie javų paruošimą duonai ir kitiems miltiniams gaminiams kalba trinamosios girnos ir trintuvai, naudoti nuo pat žemės ūkio pradžios baltų kraštuose.

Apie daržininkystę ir sodininkystę tuo tarpu neturime duomenų. Tačiau romėnų istorikas ir rašytojas Kornelijus Tacitas apie 98 m. po Kr. parašytame veikale „De origine et situ Germaniae" (skirsnis 45) rašo, kad aisčiai javus ir kitokius vaisius auginą ištvermingiau, negu tingūs germanai.

Šalia žemdirbystės, svarbią vietą užėmė gyvulininkystė. Ypačiai vakarinėje Lietuvoje buvo palankios sąlygos tai ūkio šakai plisti, nes čia būta vešlių pievų ir gerų ganyklų. Kaip galima spręsti iš to meto Lietuvoje tyrinėtų piliakalnių, buvo auginami galvijai, arkliai, avys, ožkos, kiaulės ir naminiai paukščiai. Stambieji raguočiai ne tik aprūpino žmones mėsa, oda, bet buvo naudojami ir kaip traukiamoji jėga. Žirgai daugiausia buvo skiriami jočiai. Avių vilnos vartota apdarui pagaminti. Vilnos ir linų pluoštas verpta rankiniu verpstuku, kurio smagratis buvo padaromas iš molio, smiltainio ir net gintaro. Drabužiams ir apavui gaminti buvo naudojamos adatos, žirklės, ylos. III amž. pasirodžiusios žirklės yra buvusios vienanarės, savo forma panašios su dar neseniai kaime vartotomis avikirpėmis žirklėmis.

Mėsinio maisto, kailių ir odos išteklius papildė ir medžioklė. Be to, tam tikros reikšmės turėjo ir bitininkystės produktai: medus, vaškas, midus.

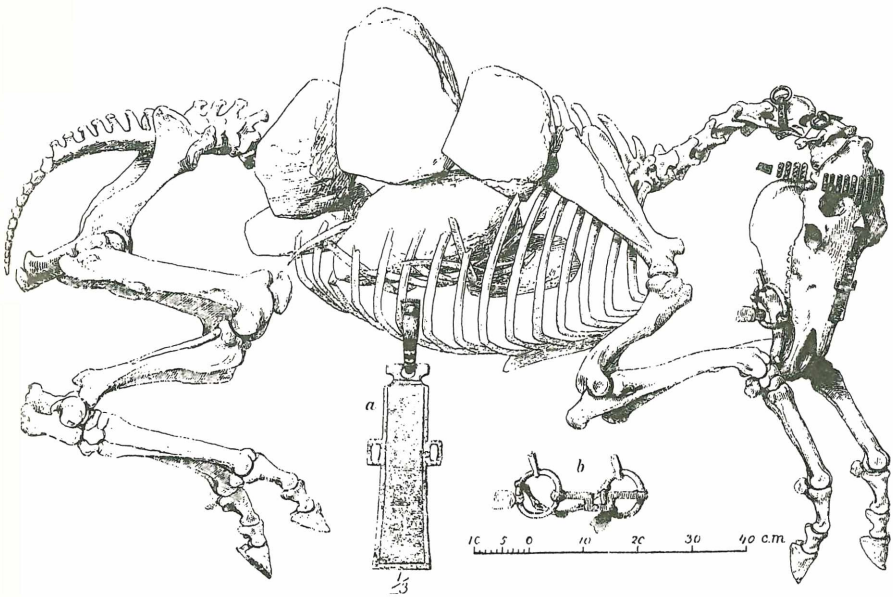

24 pav. Mažupiai, Labguvos aps. II—III a. žirgo kapas: a — perkaktis, b — žąslai

Spartus žemės ūkio, amatų ir prekybos vystymasis turėjo didelės įtakos bendruomeninei santvarkai bei sandarai. Padidėjus dirbamos žemės plotams ir atsiradus stambesniems individualiems ūkiams, įvyko ne tik žymių ekonominių, bet ir socialinių pakitimų. Tolydžio didėjo turtinė nelygybė. Apie tai aiškiai kalba tyrinėtieji kapinynai. Vienuose kapuose įkapių maža, kituose jų net visai trūksta, bet kai kurie kapai išsiskiria įkapių gausumu. Ypačiai vakarinėje Lietuvos dalyje susiduriame su turtingais moterų ir vyrų kapais. Moterų kapuose apstu papuošalų, darbo įrankių, o vyrų kapuose be papuošalų dar aptinkama ietigalių, įmovinių kirvių, peilių, dalgių ir t.t. Tai kapai turčių, pajėgusių įsigyti visokiausių prabangos dalykų: stiklinių ir emalinių karolių, antkaklių, segių, net emale papuoštų apyrankių (Paulaičiai), sidabrinių ar pasidabruotų papuošalų ir kt. Reikia manyti, kad tai kapai tos srities bendruomenės iškiliųjų asmenų, valdžiusių didesnius žemės plotus ir besirūpinusių ne tik savo turtų, bet ir jo įtakoje buvusios srities saugumu. Be abejo, iškiliam asmeniui priskirtinas ir Paulaičiuose 1936 m. tyrinėtas kapas Nr. 1. Pirmaisiais amžiais po Kr. susiduriame su viena ypatinga ir brangia įkape — žirgu. Kartu su raitininku laidojamas jo žirgas arba į vyro kapą dedami su raitininkyste susiję daiktai (pentinai, žąslai). Tokių radinių aptinkama Lietuvos pajūrio II—IV a. kapiny-

nuose: *Rūdaičiuose II,* Kretingos vls., dviejuose kapuose (Nr. 6 ir 7) vyrai palaidoti su žirgu, o kituose kapuose (Nr. 1 ir 2) susidurta su žirgų kapais, kur aptikta kamanų apkalų ir dvinarių žąslų, kurių vienas buvo su geležiniu laužtuku;[85] *Kurmaičiuose,* Kretingos vls., II—III a. kapuose Nr. 23 ir 42 susidurta su raitininko ir žirgo kapais, kur taip pat surasta dvinarių geležinių žąslų, kamanų ir kt.;[86] *Palangoje* ištirtas vyro ir žirgo kapas Nr. 2;[87] *Pryšmančiuose,* Kretingos vls., žirgo kape aptikta geležinio žąslo grandis;[88] *Lazdininkuose,* Darbėnų vls., keliuose vyrų kapuose surasta geležinių žąslų likučių;[89] *Šernuose,* Klaipėdos aps., taip pat susidurta su žirgų kapais.[91] Ankstyvų žirgų kapų surasta ir M. Lietuvoje (pav. 24), pvz. *Mažupiuose* (vok. Kl.-Fliess), Labguvos aps.[92]

Vakarų Lietuvos vyrų kapuose randami ginklai liudija, jog tuo metu krašte gyvenimas nėra buvęs ramus. Ar čia sritinių valdovų kovota savo tarpe dėl įtakos ir pirmavimo, ar su išoriniais priešais, dar neįmanoma ką nors tikra pasakyti. Labai galimas daiktas, kad bent dalis gana gausių Švėkšnos krašto piliakalnių jau turėjo ginamosios reikšmės ir kad tose sustiprintose vietovėse būta medinių pilių.

Kuriai etninei grupei priskirtinas Švėkšnos krašto kultūrinis palikimas, tuo tarpu sunkoka pasakyti. Senajame geležies amžiuje visoje Lietuvoje vyravo labai gimininga kultūra, tačiau atskirose srityse pastebime nemaža lokalinių skirtybių: išsiskiria laidosena, papuošalų, darbo įrankių ir ginklų formos. Tai sietina su daugiau ar mažiau susiformavusiomis ar pradedančiomis formuotis tarpusavyje giminingomis etninėmis grupėmis: nadruviais, skalviais, kuršiais, žemaičiais, žiemgaliais, lietuviais aukštaičiais ir kt. Čia mums rūpimo Lietuvos pajūrio ruožo medžiaginė kultūra yra gana vienalytė, tačiau laidosenoje pastebime tam tikrų skirtybių. Žalvario amžiuje (maždaug nuo 1100 pr. Kr.) ir ankstyvajame geležies amžiaus laikotarpyje vyravę pilkapiai su degintiniais kapais išnyksta ir mirusieji pradedama laidoti nedeginti duobėse, plokštiniuose kapuose. Vakarinėje Kretingos aps. dalyje, Klaipėdos ir Šilutės apskrityse iki pat Nemuno deltos dešiniosios šakos Rusnės (Barzdėnai) yra išplitę plokštiniai kapinynai su akmenų apvadais, o Švėkšnos krašte daugiausia susiduriama su papročiu mirusiuosius laidoti nesudegintus duobėse be akmenų apvadų. Tačiau ir čia vietomis pasitaiko akmenų apvadų (Papilys, Paulaičiai). A. *Tautavičius* išvedžioja, kad „kapinynus su akmenų vainikais paliko ne kuršių gentys, o kažkokia grupė genčių, artimai giminingų kuršiams ir skalviams".[93] Atrodo, kad gyventojų tautinė sudėtis nesikeitė ir vėlesniais laikais. Apie tai kalba ne tik tolydi medžiaginės kultūros raida, bet ir tai, kad žmonės be perstogės ir toliau tebebuvo laidojami tuose pačiuose kapinynuose.

Tolesnė kultūros ir visuomenės raida V—VIII amžiais

Maždaug nuo V a. pradžios prasideda naujas kultūros laiko tarpas, archeologų paprastai vadinamas arba viduriniu geležies amžiumi (400—800 po Kr.), arba tautų kraustymosi laikotarpiu. Pastarasis pavadinimas daugiausia vartojamas įvairių Europos kraštų archeologų. Kiek anksčiau ir pabaltiečiai proistorikai vertėsi tuo terminu. Kaip žinoma iš proistorinių duomenų ir rašto šaltinių, tuo metu pietinėje, vidurinėje ir vakarinėje Europoje vyko didysis tautų kraustymasis. Didžiuliuose Europos plotuose gyvenimas buvo neramus, tautos ar atskiros kiltys kėlėsi iš vienos vietos į kitą. Ryšium su tautų kraustymusi, jų persigrupavimu, pradėjo susidarinėti nauji politiniai, kultūriniai ir ekonominiai centrai. Tačiau vakarinės baltų sritys to didžiojo sūkurio nebuvo paliestos. Čia, kaip vėliau pamatysime, ir toliau tebegyveno tos pačios kilmės žmonės. Bet vis dėlto, tas didysis sąmyšis turėjo tam tikros įtakos tolesnei baltų kultūros raidai. Žlugus Romos imperijai, kuri pirmaisiais amžiais po Kr. savo ribas buvo išplėtusi net iki Europos vidurio, anksčiau buvę gana gyvi baltų prekybiniai santykiai su Romos imperijos provincijomis ir kitais kraštais susilpnėjo. Medžiaginė kultūra, negaudama naujų paskatų, ėmė kiek stingti, tačiau, turėdama tvirtus pagrindus iš senojo geležies amžiaus, nenustojo gyvastingo kūrybingumo. Ypačiai Lietuvos pajūrio srityje išsivystė turtinga ir savarankiška kultūra.

Švėkšnos krašto gyventojų laidosenai ir medžiaginei kultūrai pažinti vertingų duomenų suteikė paskutiniuoju metu tyrinėti Jurgaičių ir Vilkų Kampo plokštiniai kapinynai. Be to, turime medžiagos iš įvairių ardomų kapinynų. Pirmiausia žvilgterėkime į tyrinėtų kapinynų medžiagą.

Jurgaičių kapinynas tebebuvo naudojamas ir viduriniame geležies amžiuje. I—II a., kaip anksčiau minėta, mirusieji buvo laidojami pilkapiuose, bet netrukus pereita prie mirusiųjų laidojimo duobėse, plokštiniuose kapuose. Tokia laidosena vyravo ir viduriniame geležies amžiuje, tik VIII a. pabaigoje atsiranda ir degintinių kapų. 1967 m. liepos 5—rugpiūčio 5 d. Jurgaičiuose kasinėjo L. Nakaitė.[94] Ji dvylikoje kapinyno vietų ištyrė 358 m^2 plotą, kuriame aptikti 23 kapai: 22 nedegintiniai ir vienas degintinis. Kai kurie kapai buvo apardyti. Mirusieji laidota pailgose, nuo 30—35 iki 70 cm gilumo duobėse. Griaučiai sunykę, tesusidurta su kaukolių, dantų ir rankų kaulų liekanomis. Iš tų likučių galima spręsti, kad mirusieji dažniausiai buvo laidojami aukštielninki, galvomis į šiaurę, rečiau į šiaurės vakarus ir tik retkarčiais į pietų vakarus. Sprendžiant pagal įkapes, 12 kapų palaidotos moterys ir 11 — vyrai. Jų tarpe būta ir vaikų kapų. Kapų

duobių žemėje aptikta degėsių (anglių, pelenų) liekanų. Galimas dalykas, kad degėsiai sietini su vėlių kultu, kai laidojant mirusįjį buvo puotaujama ir kapinyne, palei kapą ar net pačioje kapo duobėje, buvo kūrenama apeiginė ugnis. Paprotys puotauti prie šeimos kapo kai kuriose Lietuvos vietose, ypačiai rytinėje bei pietų rytinėje dalyje, buvo išlikęs net iki XX a. pradžios. Kai kur per Vėlines maistas buvo nešamas net į pačias bažnyčias (Perloja). Kunigai tą suneštą maistą išdalydavo parapijos vargšams.

Jurgaičių kapinyne aptikti 5 vyrų kapai, kur toje pačioje duobėje buvo palaidotas ir žirgas. Žirgų griaučiai (taip pat ir žmonių) labai blogai išlikę. Žirgų kapuose surasta liekanų kamanų, pagražintų žalvarinėmis įvijomis, geležinių žąslų ir kt. Kai kurių žirgų galvos buvo papuoštos sidabrinėmis ir žalvarinėmis širdies pavidalo pakabėlėmis. Žirgų kapų aptinkama ir kituose Lietuvos pajūrio kapinynuose. Štai kai kurios svarbesnės vietovės: *Reketė*, Salantų vls. Čia 1940 m. tyrinėjimų metu surastas to krašto proistorei labai reikšmingas kario ir žirgo kapas Nr. 35. Vienoje duobėje (dydis 2,7 × 1,7 m) palaidotas karys ir šalia jo, iš kairės, žirgas. Vyras kape paguldytas aukštielninkas, galva į šiaurės vakarus. Kapas išsiskyrė įkapių gausumu. Vyro galvūgalyje, dešinėje pusėje, buvo padėtas dalgis, įmovinis kirvis kiek platėjančiais ašmenimis ir dvi ietys, kurių išliko geležiniai ietigaliai. Krūtinės srityje, prie dešiniojo peties, aptikti 6 žalvariniai diržo skirstikliai su odos liekanomis. Juosmens vietoje mirusiojo drabužis buvo susegtas dviem segėmis: viena lankinė segė buvo žalvarinė, antra lankinė žieduotoji segė — sidabrinė. Be to, mirusysis buvo apjuostas diržu, kurio teišliko žalvarinių apkalų. Ant kairiosios rankos užmauta žalvarinė apyrankė apskritais platėjančiais galais, o ant tos pačios rankos piršto — žalvarinis

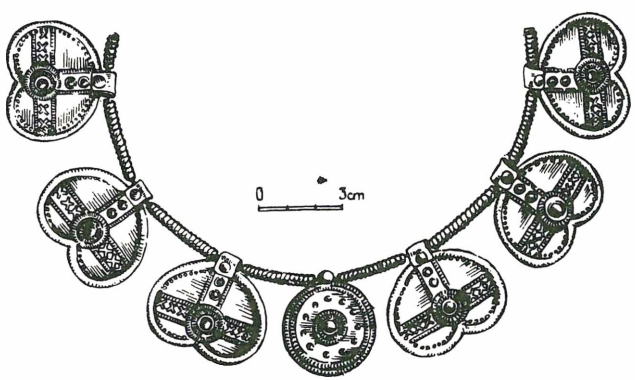

25 pav. Jurgaičiai. VIII a. moters galvos papuošalo rekonstrukcija

įvijinis žiedas. Per 10 cm atstu nuo kario palaidotas žirgas. Jis buvo paguldytas ant kairiojo šono, priekinės kojos sulenktos ir paguitos, užpakalinės — sulenktos ir pritrauktos prie šono. Nasruose aptikti geležiniai dvinariai žąslai, o prie galvos padėti 2 geležiniai pentinai. Kapas priskirtinas V—VI a. sąvartai. Ir kituose Reketės vyrų kapuose surasta žirgo aprangos daiktų.[95] *Rūdaičiai I,* Kretingos vls. — V—VI a. kape Nr. 5 rastas geležinio dvinario žąslo fragmentas.[95] *Lazdininkai,* Darbėnų vls. — 1940 m. tyrinėtame kapinyne surastas žirgo kapas. Žirgas palaidotas galva į šiaurės vakarus. Įkapės — geležiniai trinariai žąslai ir žalvarinė grandelė su dirželių skirstikliu.[96] *Šernai,* Klaipėdos aps. — kasinėjimų metu susidurta su žirgų kapais.[97] *Rubokai,* Šilutės aps. — viename kape raitininkas palaidotas su dviem žirgais, kitame — su vienu.[98]

Jurgaičiuose susidurta ir su vienu degintiniu kapu, priskirtinu VIII a. pabaigai. Ir belaidojant lauže sudeginto žmogaus kaulų likučius, laikytasi ankstyvesnių laidojimo papročių. Kad ir kaulų likučiai kape neužėmė daug vietos, bet ir toliau duobės dydis yra buvęs toks pat, kaip ir laidojant nesudegintą žmogų. Jurgaičių degintiniame kape vyro kaulų likučiai buvo supilti duobės viduryje ir išsklaidyti 20 × 30 cm plote. Į kapą įdėta geležinė ietis su medinio koto likučiais. Degintų kaulų šonuose padėta po vieną žalvarinį įvijinį žiedą.

Jurgaičių kapinynas pasižymėjo įkapių įvairumu. Moterų kapuose gausu papuošalų. Išskirtinės reikšmės yra galvos papuošalai (pav. 25). Čia prie kaukolės aptikta VIII a. galvos papuošalų, sudarytų iš sidabrinių apskritų ir širdelės pavidalo kabučių, perskirtų žalvarinėmis įvijomis.[99] Taip pat prie kaukolės likučių susidurta su ilgais virbalo pavidalo smeigtais, kuriais galvos apdangalas būdavo prisegamas prie plaukų. Tokios pat formos kabučių surasta ir Švėkšnos kaimynystėje — Barvuose ir Vėžaičiuose (Šilutės aps.).

Ypač *Vėžaičių* kapinyne apstu kepurėlių liekanų ar jų papuošalų. Čia net 23 kapuose būta kepurėlių. Daugiausia jų surasta mergaičių kapuose, mažiau vyrų kapuose. Daugelyje kapų prie kaukolės aptikta storo vilnonio audinio, odos ir plaukų liekanų. Tos vilnonės ar odinės kepurėlės yra buvusios gaubtuvėlio formos, palei kraštą papuoštos eilėmis sidabrinių kabučių, perskirtų sidabrinėmis ar žalvarinėmis įvijomis bei gintariniais karoliais. Viename kape kepurėlė (pav. 26) buvo šiaip papuošta: apačioje palei kraštą buvo prikabinėta širdelės pavidalo kabučių, perskirtų įvijomis, o kiek aukščiau aplink kepurėlę lygiagreta ėjo antroji papuošalų eilė, sudaryta iš apskritos formos kabučių, taip pat perskirtų įvijomis. Vėžaičiuose kepurėlės prie plaukų dar būdavo prisegamos žalvariniais smeigtais-virbalais.[100]

26 pav. VIII—IX a. kepurėlės rekonstrukcija (Vėžaičiai, Šilutės aps.)

Iš kaklo papuošalų paminėtini gintariniai karoliai, žalvarinės įvijos ir antkaklės, kurių vienas galas baigiasi kilpele, antras — kabliuku. Tų antkaklių lankelis būna lygus, vytinis ir suktinis (tordiruotas). Drabužiams susegti vartotos įvairios lankinės segės. Moterys rankas puošė storagalėmis apyrankėmis ir įvijiniais žiedais. Darbo įrankių maža. Dažnesnė įkapė — geležinis peilis, retesnė — verpstukas. Pažymėtina, kad kai kuriuose kapuose rasta ir geriamųjų ragų.

Vyrų kapuose papuošalų reta. Antkaklė terasta viename kape. Dažniau susidurta su lankinėmis segėmis ir įvijiniais žiedais. Juosmens vietoje aptinkama liekanų odinių diržų su žalvarinėmis sagtimis. Kai kurie diržai yra buvę labai puošnūs: vieni papuošti kūgio pavidalo apkalų eilėmis, kiti turi gražius diržo skirstiklius ir t.t. Ginklus atstovauja geležiniai įmoviniai ietigaliai ir vienaašmeniai kalavijai medinėmis rankenomis. Kai kurių vyrų kapuose surasta geriamųjų ragų apkalų ir geležinių pentinų. Geriamieji ragai, pagaminti iš gyvulio rago ir apkaustyti žalvariu bei sidabro plokštėms, yra baltams labai būdinga įkapė. Lietuvoje pasirodę jau III a. po Kr., ypačiai išplito Vakarų Lietuvoje viduriniame geležies amžiuje. Švėkšnos srityje geriamojo rago angos briauna būdavo apkaustoma žalvarine plokštele (Jurgaičiai, Vilkų Kampas), bet kitur — ornamentuota sidabrine plokšte. Pavyzdžiui, *Rubokų* kapinyne (Šilutės aps) surasti VI—VII a. geriamojo rago apkalai (pav. 27), kloti sidabrine plokštele, ornamentuota įvairiais raštais ir stirnų ar elnių figūrėlėmis.[101]

Jurgaičių darbo įrankius sudaro geležiniai peiliai tiesia nugarėle,

dalgiai (jie gausiai aptinkami Lietuvos pajūrio ruože, pvz. Reketėje dalgių surasta net 18 kapų, *Tūbausiuose* aptikta 11 dalgių ir t.t.), skiltuvai, akmeniniai galąstuvėliai. Tyrinėti kapai tenka skirti VII—IX a., tačiau turime atsitiktinių radinių (žalvarinė pasaginė segė, esanti Telšių „Alkos" muziejuje), priklausančių ir XI—XII a. Tai rodo, kad Jurgaičiuose mirusieji laidota iki pat istorinių laikų pradžios. Dalis radinių yra Švėkšnos vidurinėje mokykloje, o 1967 m. kasinėjimų medžiaga saugoma Istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje.[102]

Iš atsitiktinių įkapių, surastų Jurgaičių kapinyne, išskirtina VII—VIII a. sąvartos žalvarinė simetrinė segė, kurios galvutė ir kojelė baigiasi pusapskritimio formos plokštelėmis. Šią segę, esančią Švėkšnos vidurinės mokyklos kraštotyros rinkiniuose, archeologas Adolfas Tautavičius laiko įvežtine iš Pareinio srities.[103]

Naujos šviesos įneša į Švėkšnos krašto proistorę ir 1968 m. L. Nakaitės tyrinėjimai *Vilkų Kampe*.[104] Čia, kaip minėta, mirusieji pradėta laidoti II—III a. 1968 m. ištirti vidurinio geležies amžiaus pabaigos ir jau IX a. aštuoni kapai: 3 griautiniai (vienas yra buvęs dvigubas) ir 5 degintiniai. Nedeginti mirusieji laidota pailgose 2,2 × 0,7 m dydžio ir 45—75 cm gylio duobėse. Nei anglių, nei karstų liekanų nepastebėta. Griaučiai visai sunykę. Kaip galima spręsti iš įkapių išsidėstymo, mirusieji guldyta galvomis į šiaurės vakarus ir į šiaurės rytus. Kapuose ir čia susiduriama su dvejopo pobūdžio įkapėmis: vienos yra susijusios su drabužių nešiosena (papuošalai, sagtys), kitos būdavo specialiai įdedamos į kapą mirusįjį belaidojant (ginklai, darbo įrankiai ir kiti reikmenys).

Pirmiausia susipažinkime su griautiniais kapais ir juose surastomis įkapėmis. Pirmoje eilėje pažymėtinas dvigubas kapas Nr. 5 (pav. 28),

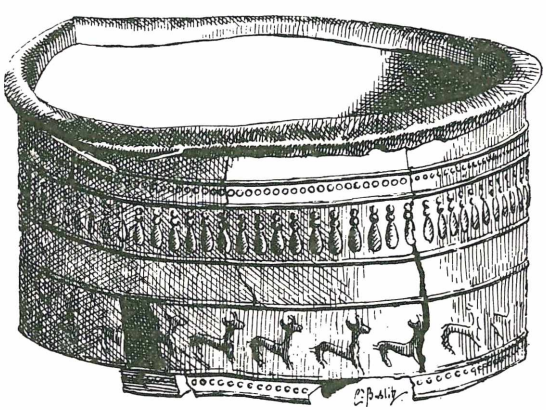

27 pav. VI—VII a. geriamojo rago apkalas, klotas sidabrine plokštele. Rubokai, Šilutės aps.

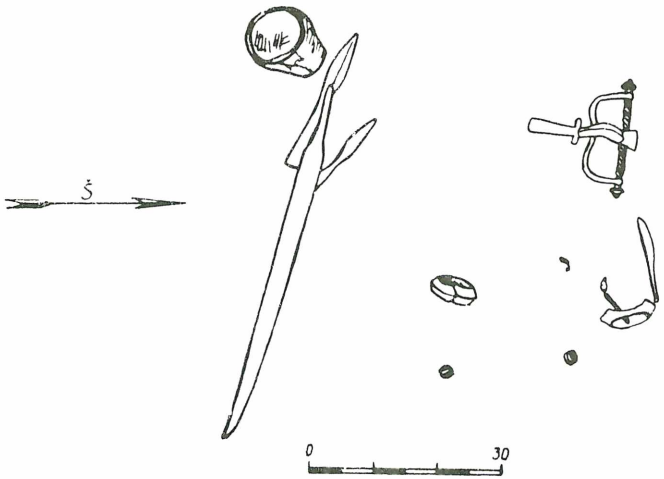

28 pav. VIII—IX a. dvigubas kapas 5 nrs. Vilkų Kampas, Švėkšnos vls.

kur toje pačioje duobėje palaidotas vyras ir jo kairėje moteris. Į vyro kapą įdėtas molinis puodelis, savo forma panašus į vakarinėje Lietuvoje gana dažnai aptinkamus miniatiūrinius puodelius; 2 geležiniai ietigaliai (jie Vilkų Kampo kapuose dažniausiai randami po du, be to, kapinyne atsitiktinai surasti dar 6 ietigaliai); vienaašmenis kalavijas be skersinių rankenoje (Vilkų Kampe surasti 6 kalavijai: 5 kapuose ir 1 atsitiktinai; kalavijai, kaip matyti iš medžio liekanų, turėjo medines rankenas ir buvo įkišti į medines makštis). Moters kape surasti 3 gintariniai dvigubo nupjauto kūgio karoliai, perskirti žalvarinėmis įvijomis; masyvi žalvarinė lankinė ilgakojė segė lietine užkaba, segė yra 18 cm ilgio ir 19 cm pločio.[105] Tokių segių rasta Pociuose, Vėžaičiuose, Barvuose (Šilutės aps.), Tilžės, Ragainės, Galdapės, Unguros aps.[106] N. Åbergas tas seges skiria VI—VII a., bet Vilkų Kampo segę, sprendžiant pagal kitas įkapes, tenka skirti VIII—IX a. Be to, Vilkų Kampo moters kape rastos 2 žalvarinės apyrankės platėjančiais gaubtais galais (skersmuo 7,5 cm, plotis 4,5 cm) ir molinis varpstelis. Varpstelis yra dvigubo nupjauto kūgio formos, jo paviršius ornamentuotas įspaustų apvalių duobučių eilėmis, varpstelio skersmuo 4 cm, storis 2 cm.[107]

Radiningas yra buvęs vyro kapas Nr. 6 (pav. 29). Galvūgalyje (iš kairės pusės) buvo padėtos dvi ietys, molinis puodukas ir geriamasis ragas, kurio teišlikęs briaunos žalvarinis apkalas (tokių apkalų Vilkų Kampe surasta penki: 4 kapuose ir 1 atsitiktinai; apkalų skersmuo svyruoja tarp 6 ir 7,5 cm). Juosmens vietoje skersai gulėjo lankinė aguoninė segė, kurios įvijos galai papuošti aguoninėmis galvutėmis. Segės ilgis 13,5 cm, plotis — 14 cm. Prie įvijos galo geležine grandinėle

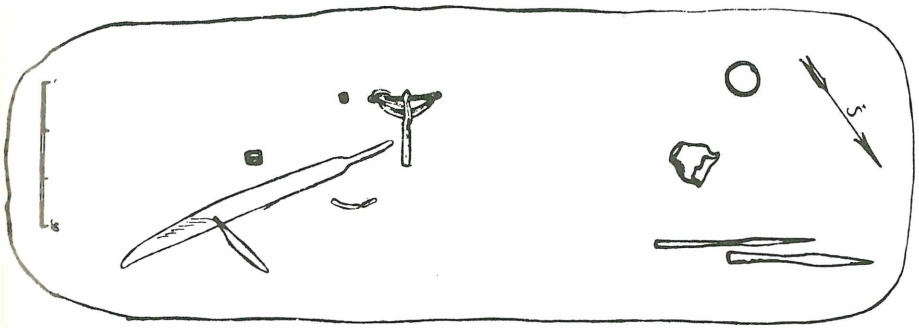

29 pav. Vilkų Kampo vyro kapas 4.

prikabintas žalvarinis pincetas.[108] Žemiau juosmens, kiek įstrižai, padėtas vienaašmenis geležinis kalavijas be rankenos skersinių. Netoliese kalavijo aptikta geležinė diržo sagtis, o ant paties kalavijo, arčiau jo viršūnės, gulėjo geležinis peilis.[109]

Ir vyro kape Nr. 8 aptikta nemaža įkapių: masyvus geležinis ietigalis profiliuota geležte, net 35 cm ilgio (tokie ietigaliai Lietuvoje labiausiai buvo išplitę VI—VII a.), geležinis įmovinis kirvis, per vidurį kiek įsmaugtas, geležinis peilis, yla, sagtis ir akmeninis galąstuvėlis apvalainais galais. Galąstuvėlio ilgis 10,5 cm, plotis 2,5 cm ir storis 1,7 cm. Viename gale išgręžta skylutė, kad galąstuvėlį būtų galima prikabinti prie diržo.[110]

Degintinių kapų, kaip minėta, surasta 5 (kapai Nr. 1—4 ir 7). Kapų duobės buvo netaisyklingos, apvalios ar pailgos formos, maždaug 35—50 cm gylio. Duobių žemėje gausu degėsių priemaišų, sudegusių kaulų ir susilydžiusių metalinių dirbinių liekanų. Laidosena degintiniuose kapuose nevienoda. Prie ankstyvesniųjų tenka skirti tuos degintinius kapus, kur ant laužo sudeginto žmogaus kaulų likučiai buvo laidojami tokio pat dydžio duobėse, kaip ir nedegintieji. Tų ankstyvųjų degintinių kapų duobės buvo 1,75—1,00 m ilgio ir 1,35—0,85 m pločio. Nedegintos įkapės būdavo sudedamos kapo duobės dugne ant smėlio ar pabarstytų pelenų. Ant įkapių užpilami iš laužo atnešti žmogaus sudeginti kaulai, degėsiai, pelenai ir ugnyje susilydžiusių žalvarinių papuošalų likučiai. Laužo likučių sluoksnis paprastai yra 7—8 cm storio, bet kartais jis siekia net 30 cm. Kai kuriuose kapuose ant laužo likučių arba kapo šone būdavo sudedamos įkapės: kalavijas, vienas ar du ietigaliai, peilis, geriamasis ragas. Jau vėlesniuose kapuose kapo duobės skersmuo siekia 1 m. Juose laužo likučiai, sudeginti kaulai ir ugnyje susilydę papuošalai būdavo išsklaidomi duobės dugne. Vyro kapas Nr. 7 (pav. 10) buvo apdėtas įvairaus dydžio akmenų vainiku,

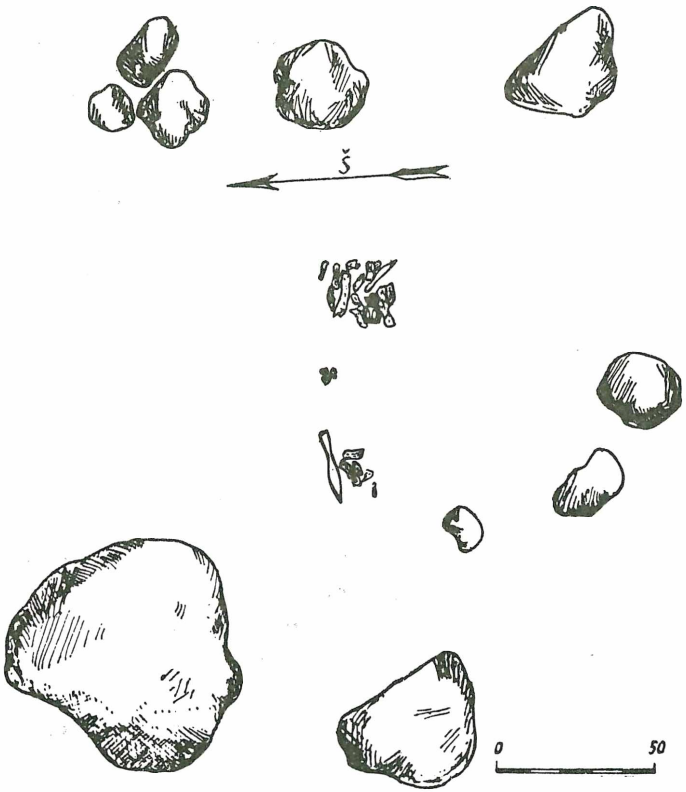

30 pav. Vilkų Kampo degintinis kapas 7.

kurio skersmuo vidurinėje dalyje buvo 1,8 × 1,7 m. Akmenys sudėti neglaudžiai. Akmenų vainiko viduryje ant smėlio supiltos dvi krūvelės sudegintų kaulų, švariai išrinktų iš laužo degėsių. Ant kaulų sudėtos ugnies nepaliestos įkapės: gintarinis karolis, geležinis ietigalis, peiliukas, geležinės diržo sagtis.[111] Degintinių kapų įkapės beveik nesiskiria nuo griautiniuose kapuose surastųjų, bet pasitaiko ir skirtingų formų papuošalų. Štai kai kurių degintinių kapų inventorius. Vyro kape Nr. 1 įkapės buvo sumestos be jokios tvarkos. Čia aptikta: molinis puodelis, geriamojo rago apkalas, geležinis lazdelinis smeigtukas kilpine galvute, peilis, du ietigaliai ir apdegęs sulenktas kalavijas. Kape Nr. 2 rastas fragmentas žalvarinės vytinės antkaklės. Įkapėmis gausesnis yra buvęs kapas Nr. 3. Čia surasta žalvarinė antkaklė plonėjančiais galais (vienas galas baigiasi kilpele, antras — kabliuku), lankinė laiptelinė segė (labai panašių segių rasta Švėkšnos kaimynystėje: Barvuose, Vėžaičiuose, Ramučiuose, Anduliuose, Skėriuose ir kt.),[112] įvijinės apyrankės dalis, geriamojo rago apkalas, molinis puodelis, peilis, yla. Vyro kape Nr. 4 susidurta su pelėdine segė (pav. 31: 4; jų rasta ir Pociuose).

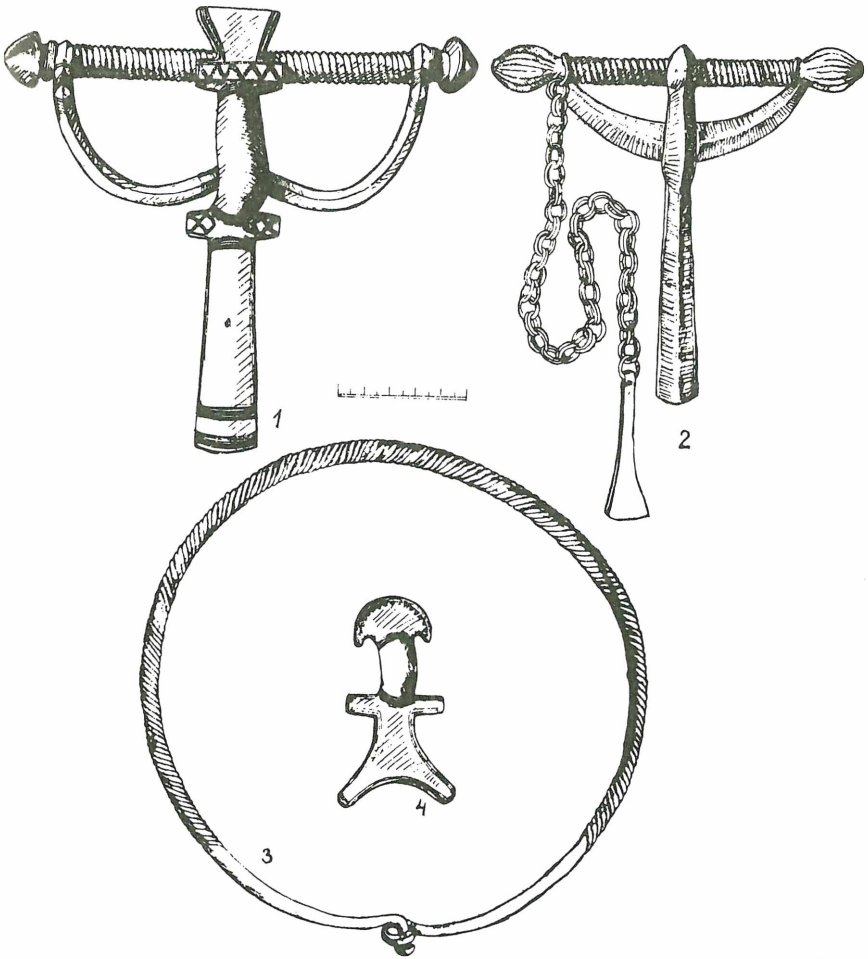

31 pav. Vilkų Kampo žalvariniai papuošalai: 1 lankinė ilgakojė segė, 2 lankinė aguoninė segė, 3 antkaklė plonėjančiais galais ir 4 pelėdinė segė

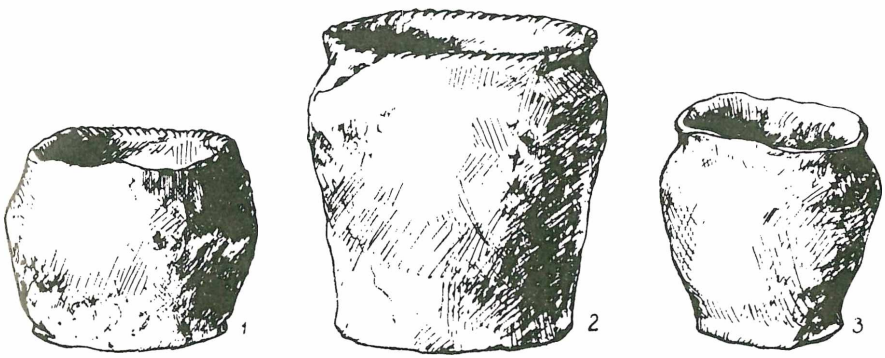

*32 pav. **Vilkų Kampe** surasti moliniai miniatūriniai puodukai*

Iš atsitiktinių radinių paminėtina: žalvarinis virbalo pavidalo smeigtas galvos dangai prilaikyti, du mėlyno stiklo karoliukai rantytu paviršiumi, dalys dviejų lankinių segių gyvuline kojele ir kt. Daugumas radinių priklauso VIII—IX a. Vilkų Kampo kapinyne rasta ir X—XI a. įkapių.

Pagaliau tenka suminėti svarbesnius atsitiktinai surastus vidurinio geležies amžiaus radinius, aptiktus netyrinėtuose Švėkšnos krašto kapinynuose.

Dvyliai (į šiaurės vakarus nuo Skomantų) — žalvarinė apyrankė storėjančiais galais, papuoštais kampučiais ir skrituliukais (pav. 33). Skersmuo 7,55 cm. Laikas — VI a.[113]

Mockaičiai — jau paminėtame plokštiniame kapinyne surasta: V a. storagalė apyrankė mažai pastorintais galais (VDKM 718: 19); VIII a. tuščiavidurė gaubta apyrankė, padaryta iš plokščios žalvarinės skardos. Apyrankė lankelio viduryje siaura ir žema, į galus platėja.[114] VIII—IX a sąvartos žalvarinė suktinė antkaklė su rombiniu lankeliu viduryje, vienas antkaklės galas baigiasi kilpele, antras — kabliuku.[115] Tam pačiam laikui priskirtina ir žalvarinė dvikryžmė segė uždaromis kryžmomis (pav. 34 ir 35).[116]

Paulaičiai — V. a. žalvarinė storagalė apyrankė mažai pastorintais galais ir VII—VIII a. kryžinis smeigtukas apvalainėmis buoželėmis (VDKM 836: 62).

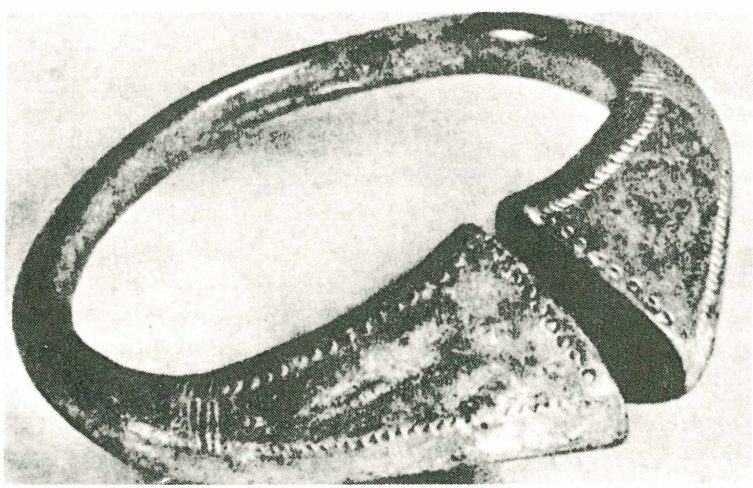

33 pav. VI a. žalvarinė apyrankė storėjančiais galais iš Dvylių

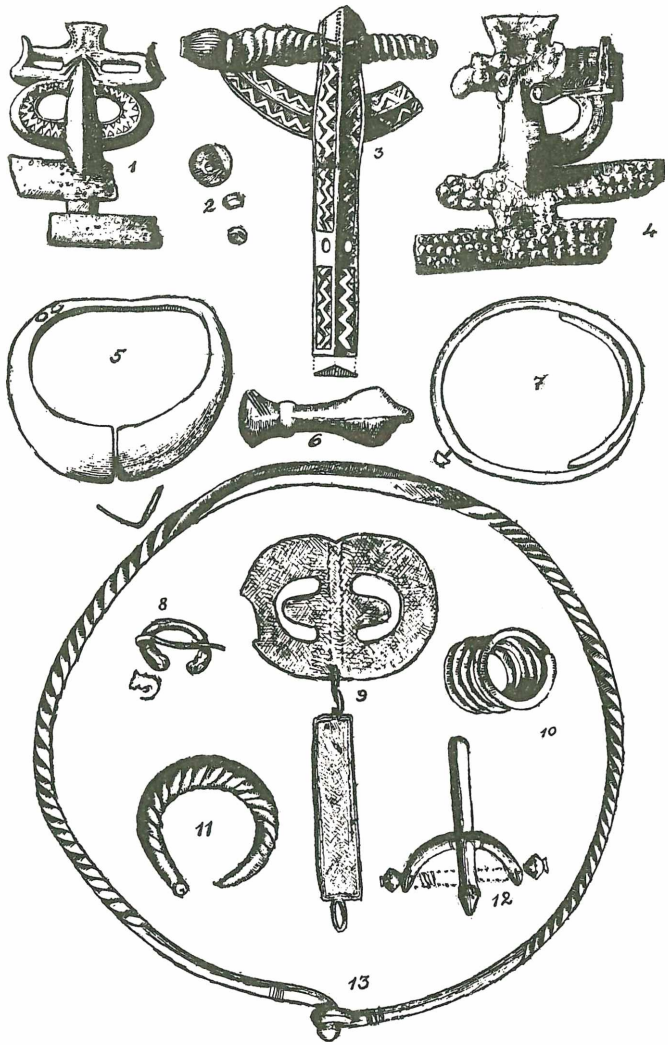

34 pav. Vidurinio ir naujojo geležies amž. įkapės iš Mockaičių

Skomantų kapinyne surasta VI—VII a. žalvarinė segė kryžmine kojele (VDKM 719: 2).

Iš šios apžvalgos matome, kad Švėkšnos krašto kultūroje neįvyko didelių permainų. Senosios tradicijos ir toliau tęsiasi iš kartos į kartą: mirusieji tebelaidojami tuose pačiuose savo protėvių kapinynuose, medžiaginės kultūros tolydumas taip pat akivaizdus. Tai rodo, kad čia ir toliau tebegyveno tos pačios kilmės žmonės. Beveik visai tokia pati ar labai gimininga kultūra buvo išplitusi ne tiktai plačiame Baltijos

pajūrio ruože (Kretingos, Klaipėdos, Šilutės, iš dalies Tauragės, Pagėgių aps.), bet ir Nemuno deltoje, Pakalnės, Tilžės, Įsruties, Pilkalnio ir iš dalies Gumbinės aps. Ypač VII—VIII a. jaučiama didesnė kuršių, žemaičių, skalvių, nadruvių kultūrinė konsolidacija, kuri, be abejo, sietina ir su politiniu susitelkimu.

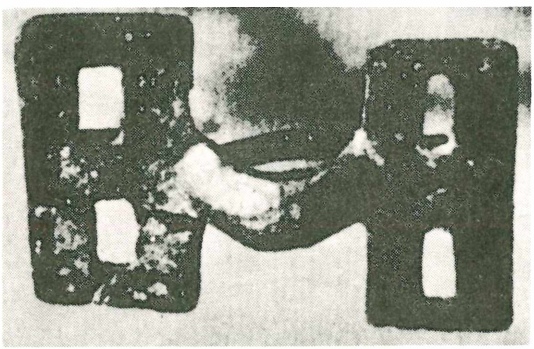

35 pav. Mockaičiai. VIII—IX a. dvikryžmė segė

Vikingų ekspansija ir Lietuvos pajūrio genčių telkimasis draugėn. Istoriniai ir archeologiniai šaltiniai liudija, kad jau apie 500 m. po Kr. Baltijos pajūrio srityse prasideda skandinavinių germanų ekspansija. Guta sagoje minima, kad gotlandiečiai dėl gyventojų pertekliaus ėmę kraustytis iš savo krašto ir vykę per Hiiumaa (Dagö) salą, toliau Dauguvos upe į Rusiją ir pasiekę net Graikiją.[117] Tolydžio didėjant ekspansijai, Baltijos pajūrio pakraščius ėmė puldinėti danai ir švedai, arba vikingai ir variagai. Vikingų (danų ir norvegų žodis *vikingr*) žygiai daugiausia buvo nukrypę į vakarus, o variagų (švedų pavadinimas **Varingr*) — į rytus. Jų įtakos sfera Baltijos pakraščiuose nebuvo pastovi: ir vieni ir kiti darydavo žygius pietiniame ir rytiniame Baltijos pakraštyje. Danų žygiai daugiausia palietė Baltijos pakraščius Pamaryje, ypačiai Sembą, kuri dėl savo geografinės padėties labiausiai buvo eksponuota, Nemuno žemupį ir toliau net Kuršą ir Estiją. Švedų ekspansija daugiau buvo nukrypusi į rytinius Baltijos pakraščius, rytinės Europos lygumas ir variagai pasiekdavo net Juodąją jūrą ir Kaspiją. Tačiau rytiniame ir pietiniame Baltijos pakraštyje su danų interesais susikirto ir švedų. Vikingų ir variagų žygiai daugiausia yra buvę plėšiamojo pobūdžio. Užpuolę baltų kraštus, ypačiai pajūrio sritis, priversdavo gyventojus mokėti duokles. Vėliau ėmė vystytis ir taikaus pobūdžio prekybiniai santykiai. Tiek danai, tiek ir švedai, pajūryje ir upių žiotyse ėmė steigti savo prekybines faktorijas. Jie yra buvę

tarpininkai tarp Rytų ir Šiaurės. Jau VII a. pradžioje Švedų karalius Ingvaras žuvo kovoje su Saaremos salos gyventojais estais prie Steinio. Ingvaro sūnus Knundras bandė atkeršyti estams už jo tėvo mirtį. Iš Hervararos sagos sužinome, kad Švedijos ir Danijos valdovas Ivaras (miręs apie 675 m.) buvo užėmęs Kuršą. Greičiausiai tuo metu Kurše, prie *Gruobyno* (lat. Grobina, 11 km į rytus nuo Liepojos), buvo įsikūrusi gana didelė gotlandiečių kolonija. Į pietų vakarus nuo Gruobyno piliakalnio, Smukuma māja vietovėje, 1929—1930 m. švedų proistorikas B. Nermanas tyrinėjo didžiulį degintinį kapinyną; čia ištirta 100 kapų, tačiau apskaičiuojama, kad kapinyne galėjo būti net keletas tūkstančių kapų. Ištirti kapai priskiriami laikui nuo 650 iki 800 m. po Kr. Ne tik laidosena, bet ir įkapės būdingos Gotlandui. Didelė dirbinių dalis yra gotlandinės kilmės, kita dalis pagaminta gotlandiečių amatininkų, gyvenusių Gruobyne. Vyrų kapuose aptikta ginklų: kalavijų, ietigalių ir kt. Iš to sprendžiama, kad Gruobyne apie 150 metų gyvavo gana didelė gotlandiečių pirklių ir kariaunos kolonija. Į rytus nuo Gruobyno, Mācītāja muiža vietovėje, tyrinėtas to paties laikotarpio pilkapynas. Be daugelio suardytų, dar aptikti 433 gana gerai išlikę pilkapiai. Šitame kapinyne ištirti 27 pilkapiai, kur taip pat susidurta su degintiniais kapais. Daugumas kapų yra buvę vyrų. Laidosena būdinga vidurinei Švedijai, ypačiai Mälaro provincijai. Taigi, Gruobyne yra buvusi ir vidurinės Švedijos kolonija. Bremeno-Hamburgo arkivyskupo Rimberto (miręs 888 m.) veikale „Vita Anskarii" minimas Seeburgas („jūrpilis"), kuris 855 m. buvo sudegintas švedų, tapatinamas su Gruobynu.[118] Vėlesni archeologiniai kasinėjimai parodė, kad švedų kolonija yra buvusi plačios apimties ir užėmė gana didelį plotą. Lygiai tokių pat kapinynų, tik kiek mažesnių, surasta aplink Gruobyną maždaug 10—15 km spinduliu Tašių, Gaviezės, Medzės ir Durbės apylinkėse.[119] Apie 800 m. kuršiai sukilo ir išvarė švedų kolonistus. 885 m. švedai vėl buvo užpuolę ir sudeginę Gruobyno pilį.

Antra vikingų pirklių kolonija apie 800 m. buvo įsikūrusi Kaupe, prie Viskiautų, pietų vakariniame Kuršių Marių pakraštyje, netoli Kranto kurorto. Čia XX a. pirmojoje pusėje ir 1956 bei 1958 m. ištirta keliasdešimt VIII—X a. pilkapių, kur susidurta su gotlandiečiams artima medžiaga.[120]

Pagaliau ir Elbinge aptikta VI—VII a. skandinavinės kilmės radinių, bet ar čia taip pat buvo pradėjusi kurtis vikingų kolonija, neturime duomenų.[121]

Be abejo, ir Lietuvos pajūrio sritys buvo paliestos vikingų žygių, bet ligi šiol neaptikta nei jų kapinynų, nei sodybų pėdsakų. Neramių užjūrio kaimynų grėsmė vertė Lietuvos pajūrio gyventojus telktis draugėn ir ginkluotis. Apie tai liudija tolydžio gausėjąs ginklai vyrų

kapuose. Imta dar labiau išnaudoti vietinę balų rūdą ginklams gaminti. Išsiplečia ir piliakalnių tinklas. Apie 500 po Kr. ir vėliau piliakalniai vis labiau stiprinami: apsupami gilesniais grioviais, pylimai nuolat aukštinami ir jų viršuje statomi fortifikaciniai įrengimai, šlaitai daromi statesni ir padengiami moliu, kartais atgabentu net iš tolimesnių apylinkių. Prie tokių svarbių to meto Lietuvos pajūrio srities administracinių, karinių ir ūkinių centrų tenka priskirti *Apuolės* (Skuodo vls.) ir *Įpilties* (Darbėnų vls.) pilis. Švėkšnos krašte prie tokių stambių tvirtovių tenka paminėti *Skomantų* piliakalnį. Jam vieta buvo parinkta dešiniajame Veiviržo kranto iškyšulyje. Piliakalnio šlaitai statūs, net apie 20 m aukščio. Iš vakarų piliakalnį supa du grioviai ir du pylimai. Griovių plotis 4 m, gylis (dabar) 0,7 m, ilgis 65—70 m. Vienas pylimas yra tik 2 m aukščio, bet antrojo aukštis siekia net 8 m. Viršuje pilies kiemas yra 80 m ilgio ir iki 40—50 m pločio. Rytinį pilies kiemo galą juosia 38 m ilgio ir 1 m aukščio pylimas. Deja, šis didžiulis piliakalnis netyrinėtas, todėl tuo tarpu dar nieko negalime pasakyti nei apie pilies statybos pobūdį, nei apie jos atsiradimo laiką. Tik iš į vakarus nuo piliakalnio aptiktos lipdytinės keramikos grublėtu paviršiumi galima spręsti, kad čia būta I tūkstantmečio stodybos. Ten pat surasta ir žiestinės keramikos, kurios pradžia siekia X—XI a.[122]

Tokių stambių pilių statybai turėjo būti panaudota didelė darbo jėga, kurią tegalėjo sutelkti sritiniai ar kiltiniai vadai. Didėjant išoriniams pavojams, stiprėjo bendruomeninė santvarka, o sritiniai bei kiltiniai valdovai tarpusavyje ėmė jungtis sutelktinei krašto gynybai.

Lietuvių tautos konsolidacijos ir Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpis (IX—XII a.)

Šis laikotarpis archeologinėje literatūroje paprastai vadinamas *naujuoju geležies* amžiumi. Tai paskutinysis proistorinės kultūros raidos tarpsnis. Lietuvos pajūrio srityje ir Nemuno žemupyje susiduriame su viena iš turtingiausių ir kūrybingiausių kultūrų visame baltų gyventame krašte. Šios srities kultūrai kilti, be abejo, yra lėmusi puiki geografinė padėtis ir pagyvėjusi prekyba su fryzais (vakarinių germanų tauta, gyvenusi Šiaurės jūros pakraštyje tarp Emso ir Reino), vikingais, estais, suomiais, slavais ir kt. Kapinynai pasižymi ypatingu įkapių gausumu. Papuošalų formos labai įvairios, puikios darbo technikos. Be anksčiau aptinkamų geometrinių raštų motyvų, ypačiai įsigali pintinis raštas. Ornamentai komponuojami juostomis ir grupėmis. Apyrankių ir segių galai gražinami stilizuotomis gyvūninėmis galvutėmis. Ypačiai gausu sidabrinių dirbinių: antkaklių, segių, apyrankių, žiedų. Be to, sidabru buvo puošiami žąslai, balno kilpos, kamanos, diržai. Pasirodo ir

sidabrinių lydinių, kurie kaip piniginis vienetas išliko iki Vytauto laikų. Karių apsiginklavimas taip pat yra buvęs labai įvairus. Vienas iš svarbiausių ginklų buvo vienaašmeniai ir dviašmeniai kalavijai su įvairaus pavidalo rankenomis. Be įvairios formos ietigalių, atsiranda geležinių įmovinių ir įtveriamųjų strėlių antgalių. Nuo I a. gausu plačiaašmenių geležinių kovos kirvių, kartais dailiai ornamentuotų įkaltų trikampėlių eilutėmis. Tuo pačiu laiku pasirodo ir geležiniai smogiamieji peiliai, įdėti į odines žalvariu apkaustytas makštis. Nemuno žemupyje (*Pakalniškiai,* netoli Gelgaudiškio) XI—XII a. jau aptinkama ir apsauginių ginklų — šalmų.

To meto Lietuvos pajūrio gyventojų laidosenai pažinti turime daug ištirtų kapinynų. Pradžioje mirusieji laidota nedeginti duobėse, tačiau nuo IX a. tuose pačiuose kapinynuose vis dažniau susiduriame su degintiniais kapais, kurių skaičius tolydžio didėja. Apie XII a. įsigali mirusiųjų deginimo paprotys.

Ir Švėkšnos krašte turime nemaža tyrinėtų kapinynų, sutelkusių mums labai daug vertingos medžiagos ne tik to laikotarpio medžiaginei kultūrai bei laidosenai pažinti, bet ir įvairioms istorinėms problemoms aiškinti. Pirmiausia susipažinkime su tyrinėtais kapinynais, o paskui su tais kapinynais, kur atsitiktinai surasta įkapių.

Nikėlų kapinynas. Jau anksčiau, benagrinėdamas atsitiktinai surastą senojo geležies amžiaus medžiagą, buvau priminęs, kad Nikėluose, dešiniajame Ašvos krante, priešais antroje upės pusėje esantį „Žiogų kalną", beariant buvo randama įvairių ir naujojo geležies amžiaus įkapių. 1936 m. atlikau ardomo kapinyno tyrinėjimus.[123] Iškasus bandomąją 11 m ilgio ir 3 m pločio perkasą, susidurta su įvairiomis įkapėmis, su degintais žmonių kaulais, smulkiomis anglimis ir stambesniais žirgų kaulais bei arkliadančiais. Viršutinysis žemės sluoksnis vietomis net iki 1,2—1,5 m gilumos buvo perkastas, greičiausiai kasant rūsius bulvėms laikyti. Kaip matyti iš radinių, toje vietoje yra buvę plokštinių, griautinių, degintinių ir žirgų kapų. Betyrinėjant suardyto kapinyno dalį, dar aptikti trys nepaliesti kapai: vaiko kapas Nr. 1, vyro ir jo žirgo kapas Nr. 2 ir vyro kapas Nr. 3. Mirusieji palaidoti nuo 1,1 iki 1,5 m gilumo duobėse. Kapai pasižymėjo įkapių gausumu.

Vaiko kapas Nr. 1 (pav. 36) aptiktas 1,1 m gilumo duobėje.[124] Griaučių teišlikę atskiri fragmentai, turėję sąlytį su žalvariniais papuošalais. Mirusysis buvo palaidotas galva į šiaurės vakarus. Kaklo vietoje susidurta net su trejopo tipo papuošalais. Pačioje apačioje surasta apvara, sudaryta iš žalvarinių trikampės ir pusapvalios vielos

įvijų, suvertų ant storoko sukto siūlo. Galimas dalykas, kad tomis įvijomis buvo papuoštas drabužėlio pakraštys aplink kaklą. Antras kaklo papuošalas padarytas iš maždaug 5 mm storio siūlų virvutės, gana retai apvajotos žalvarine grandinėle. Šis papuošalas gulėjo iš dalies po, iš dalies viršuje žalvarinės antkaklės. Trečias kaklo papuošalas — žalvarinė iš trijų vielų vyta antkaklė užkeistais galais. Vienas antkaklės galas baigiasi kilpele, antras — kabliuku. Kad sulenkta antkaklė neišsiskėstų, užkeisti galai per vidurį surišti siūlais. Po visais papuošalais išlikę trinytinio audinio ir odos (kailiuko?) fragmentų. Tai apdaro likučiai. Krūtinės srityje skersai, galvute į kairę pusę, gulėjo žalvarinė lankinė segė gyvūnine galvute. Ta sege buvo susegtas viršutinis drabužis. Segė būdinga X—XI a. Maždaug kojūgalyje aptikta 7 cm skersmens ir 5 cm storio smulkučių anglių krūvelė, greičiausiai susijusi su laidojimo apeigomis.

Vyro ir žirgo kapas Nr. 2 surastas 1,5 m gilumoje. Kapo duobės ribos nebuvo aiškios, nes aplinkinė žemė buvo perkasta. Tik 1,4 m gilumoje pradėjo ryškėti kapo duobės kontūrai. Duobė yra buvusi 2,3 m ilgio ir apie 1 m pločio. Žemė duobėje (griaučių viršuje) maišyta su smulkiomis anglimis. 1,5 m gilumoje susidurta su griaučių likučiais. Vyras buvo palaidotas aukštielninkas, galva šiaurės vakarų kryptimi. Kairioji ranka per alkūnę buvo sulenkta maždaug 40^0 kampu, dešiniosios padėtis — neaiški. Kapas išsiskyrė ypatingu įkapių gausumu. Kairėje galvos pusėje buvo padėtos dvi ietys geležinėmis viršūnėmis. Abudu ietigaliai juostiniai, ilgi (vienas 28 cm, antras 45 cm ilgio) ir siauri, neturį ryškesnio perėjimo nuo įmovos į pačią geležtę. Įmovos trumpos. Vieno ietigalio įmova ornamentuota. Dešinėje kaukolės pusėje gulėjo žalvarinė pasaginė segė. Kaklo vietoje rasta žalvarinė vytinė antkaklė, kurios vienas galas baigiasi kilpele, antras — kableliu. Antkaklės skersmuo — 19 cm. Dešinėje krūtinės pusėje gulėjo įvija žemyn plokščia lankinė laiptelinė segė. Ant kairiosios rankos buvo užmauta masyvi kampuoto pjūvio žalvarinė apyrankė, o ant pirštų 3 įvijiniai žalvariniai žiedai. Vyro drabužiai buvo sujuosti puošniu odiniu diržu, kurio paviršius buvo pagražintas siauromis pailgomis žalvarinėmis plokštelėmis. Išlikusio diržo fragmento ilgis 13,5 cm. Ant krūtinės viršūne kojų link padėtas 81,5 cm ilgio vienaašmenis geležinis kalavijas su rankenos skersiniais (pav. 37). Rankenos skersiniai tiesūs, rankenos ilgis 12,5 cm, skersinio ilgis 8,1 cm.[125] Kalavijas buvo įdėtas į medinę makštį, kurios galas glaudžiai apvyniotas virvute.[126] Prie kairiojo šono padėtas geležinis peilis. Kojų gale, kairėje pusėje, aptiktas 45 cm ilgio lenktas dalgis. Po įkapėmis ir beveik visame kapo dugne susidurta su medžio ar žievės liekanomis ir smulkių degėsių

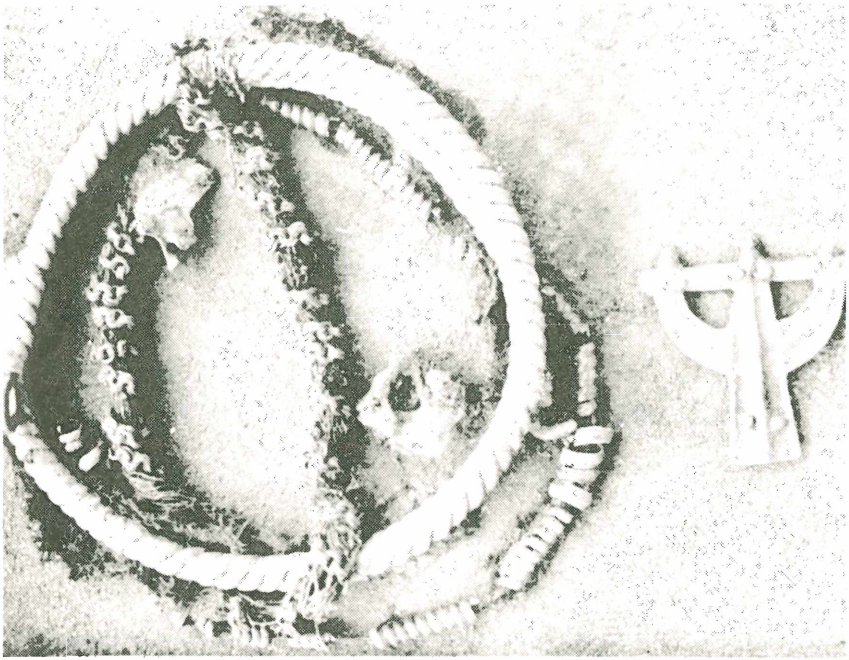

36 pav. Nikėlai. X—XI a. vaiko kapas 1

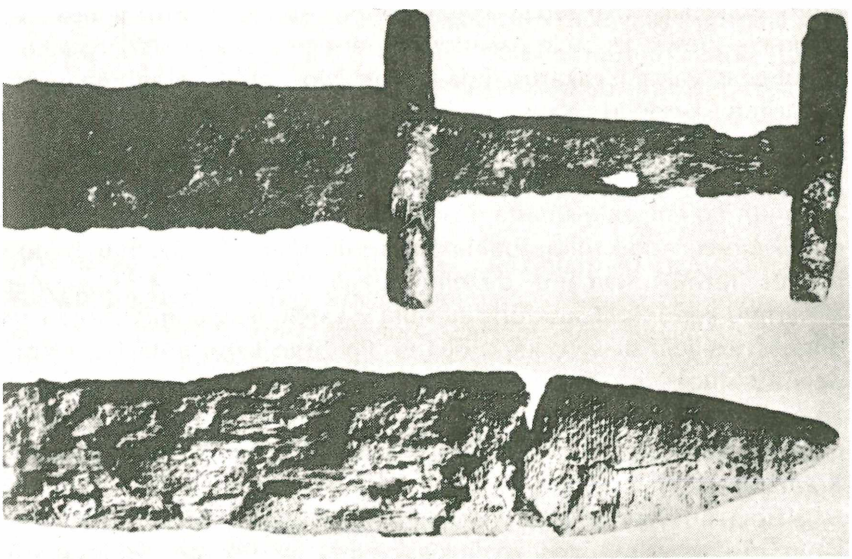

37 pav. Nikėlai. X a. kalavijo rankena ir medinės makšties galas, apvyniotas virvute

sluoksniu. Ypač daug degėsių galvos vietoje ir po ietigaliais. Vietomis degėsių sluoksnis buvo net 7 cm storio.

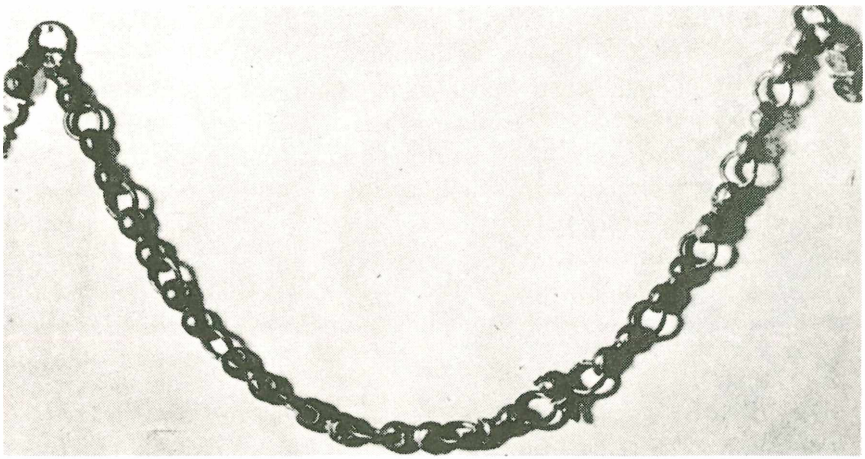

38 pav. Nikėlai. X—XI a. žalvarinė žirgo puošmena

Žirgo kapas. Toje pačioje duobėje, apie 45 cm nuotolyje į pietų vakarus nuo vyro kapo, taip pat 1,5 m gilumoje, palaidotas žirgas su visa savo apranga. Žirgo kapo duobės kontūrų ilgis 2,5 m, plotis 1,25 m. Žirgo griaučiai išlikę labai blogai, todėl nebuvo įmanoma nustatyti, kokioje padėtyje jis buvo palaidotas. Viena tėra aišku, kad žirgas buvo paguldytas galva į vakarus. Prie viršugalvio aptikta plonų suvyniotų žalvarinių skardelių. Nasruose įdėti geležiniai žąslai, o kaklą puošė masyvi žalvarinė vytinė antkaklė plonėjančiais galais. Vienas antkaklės galas baigiasi kilpele, antras — kabliuku (tokios pat antkaklės nešiota ir žmonių). Po antkakle surasta drobės likučių ir medžio pėdsakų. Be to, netoli žirgo žandikaulio aptikta žalvarinių skardelių, įvijinių žiedų ir įvairios formos kamanų dirželių apkalų. Prie visų čia paminėtų žalvarinių papuošalų susidurta su siūlų ir karčių liekanomis. Žirgo kapo dugnas susilieja su vyro kapo dugnu. Po žirgo kapu būta 5 cm storio degėsių sluoksnio. Atrodo, kad prieš laidojant raitininką ir jo žirgą, abiejų kapų duobės dugne kūrenta apeiginė ugnis. Ir šiaip kapų duobės žemėje apstu degėsių liekanų. Vyro ir žirgo kapas priskiriamas X amžiui.

Kaip galima spręsti iš laidosenos, čia turėjo būti palaidotas turtingas karys — žemvaldys, tos apylinkės ar net ir didesnės srities iškilus asmuo. Apie tai liudija įkapių gausumas ir vyro palaidojimas drauge su žirgu. Ietigaliai ir kalavijas kalba apie mirusiojo priklausymą kariniam

luomui. Kalavijai anais laikais yra buvę brangūs, todėl jie aptinkami tik turtingų žmonių kapuose. Galimas dalykas, kad mirusiajam priklausė netoliese Ašvos ir Beržupio santakoje buvusi pilaitė. Ta pilaitė, kad ir nedidelė, bet buvo pakankamai gerai sustiprinta. Jos šlaitai, pereiną į upelio krantus, yra buvę statūs, apie 9 m aukščio. Pilaitės kiemas yra buvęs beveik apvalios formos, apie 35 m skersmens. Iš pietų pusės pilies kiemą juosė 50 m ilgio ir 5 m aukščio pylimas (Laisvė, 1921 m. Nr. 797). Reikia manyti, kad kape Nr. 2 palaidotas karys valdė ir didesnius žemės plotus. Tai simbolizuoja į kapą įdėtas pjautuvas. Tai iškilaus skalvio kapas iš to laikotarpio, kada formavosi Lietuvos valstybė.

Vyro kapas Nr. 3 aptiktas taip pat 1,5 gilumo duobėje. Griaučių teišlikę atskiri fragmentai: dalis kaukolės, apatinis žandikaulis, kairiosios kojos kaulai ir kt. Mirusysis buvo paguldytas galva į šiaurės vakarus. Kaklo vietoje rasta vytinė antkaklė kilpiniais galais ir įvijų apvara (įvijose išlikę siūlų). Kairėje galvos pusėje padėtos dvi ietys, kurių geležiniai smaigaliai buvo nukrypę į šiaurės vakarus. Vieno ietigalio išlikęs medinio koto fragmentas, apvyniotas dviejomis žalvarinėmis įvijomis, kurios savo forma nesiskiria nuo įvijinių žiedų. Juosmens vietoje aptiktas odinis diržas, skersai apkalinėtas pailgomis žalvarinėmis plokštelėmis, o kairiajame šone prie diržo gulėjo geležinis peilis tiesia nugarėle. Žemiau krūtinės ląstos mirusiojo drabužis buvo susegtas žalvarine lankine sege gyvuline kojele. Ant krūtinės, išilgai kapą, padėtas vienaašmenis 78 cm ilgio geležinis kalavijas be rankenos skersinių (VDKM 833: 29). Kalavijas paskutiniuoju metu ištirtas technologiškai. Jo viena šoninė plieninė juostos struktūra — feritas ir perlitas, šoninių — taip pat feritas ir perlitas, bet vietomis tik perlitas. Kalavijo geležtė negrūdinta. Manoma, kad kalavijas yra vietinio darbo.[127] Ir šio vyro kario kapo duobės dugne susidurta su stambiomis anglimis. Kapas priskirtinas X—XI a.

Be to, kapinyne surasta nemaža įkapių iš suardytų kapų: gintarinių dvigubo nupjauto kūgio pavidalo karolių, du kalavijo fragmentai, žirgo puošiamoji grandinė (pav. 38), sudaryta iš dvigubų žalvarinių karolių, sujungtų apskritomis grandelėmis[128] ir kt.

Paulaičių kapinynas. 1936 m. tyrinėdamas II—III a. kapus, vietomis susidūriau su apardytais ir dar nepaliestais IX—XI a. kapais bei daugybe įkapių iš suardytų kapų. Mirusieji, panašiai kaip ir kaimyniniuose Nikėluose, buvo laidojami nedeginti ir sudeginti nuo 1,0 iki 1,5 m gilumo duobėse. Chronologijai buvo svarbus plokštinis griautinis kapas Nr. 3. Jame surasta II—X a. vytinė žalvarinė antkaklė užkeistais kilpiniais galais (pav. 39). Antkaklė susukta iš trijų apvalių vielų, o

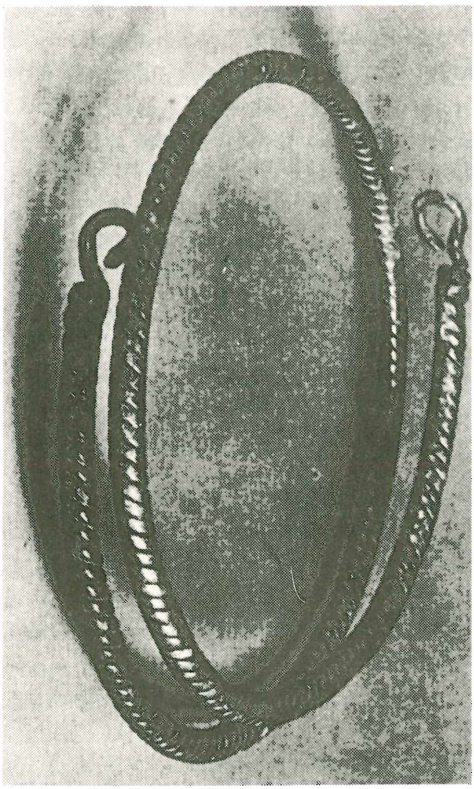

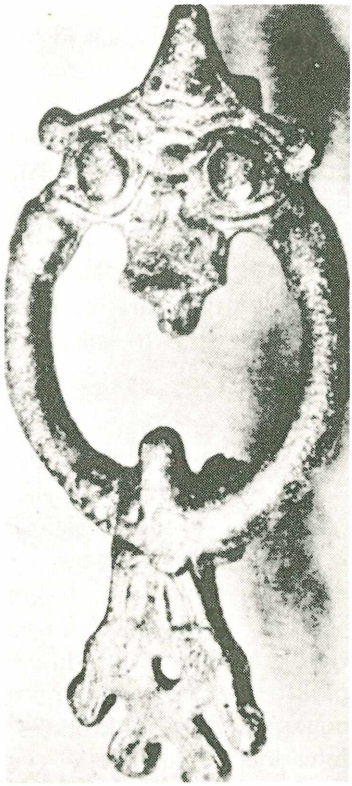

39 ir 40 pav. Paulaičiai: IX-X a. žalvarinė antkaklė ir žalvarinė žiedinė segė gyvuliniu puošmeniu.

kilpelės galuose sulenktos iš vienos vielos. Antkaklės skersmuo 13 cm (VDKM 836: 15).[129] Tame pat kape rasta ir iš Švedijos įvežta IX a. žalvarinė žiedinė segė su rombo pavidalo stilizuotu gyvūniniu ornamentu apatinėje segės dalyje (pav. 40). Viršutinėje segės žiedo dalyje yra trikampės formos atauga su skylute viduryje ir keturiais ragučiais viršuje. Segės ilgis 7,82 cm (VDKM 836: 17).[130] Pynimo ornamentas su stilizuotais gyvuliniais motyvais buvo labai išplitęs Švedijoje,[131] todėl ir ši segė pateko į Paulaičius iš Švedijos.

Paulaičiuose būta ir degintinių kapų, kuriuose surasta X—XI a. pasaginių segių praplatintais galais, žiedinių segių ir t.t. Aptikta įkapių, kurios, prieš dedant jas į kapą, buvo tyčia sulaužomos.

Čia tenka paminėti bent dalį Paulaičiuose surastų įkapių, kilusių iš suardytų kapų. Nuėmus dirvožemį, įvairioje perkasų gilumoje susidurta su keliais šimtais be jokios tvarkos išsimėčiusiomis įkapėmis, priklausančiomis IX—XI a. Iš kaklo papuošalų pažymėtini gintariniai ir stikliniai karoliai. Gintariniai karoliai yra dvigubo nupjauto kūgio, jų

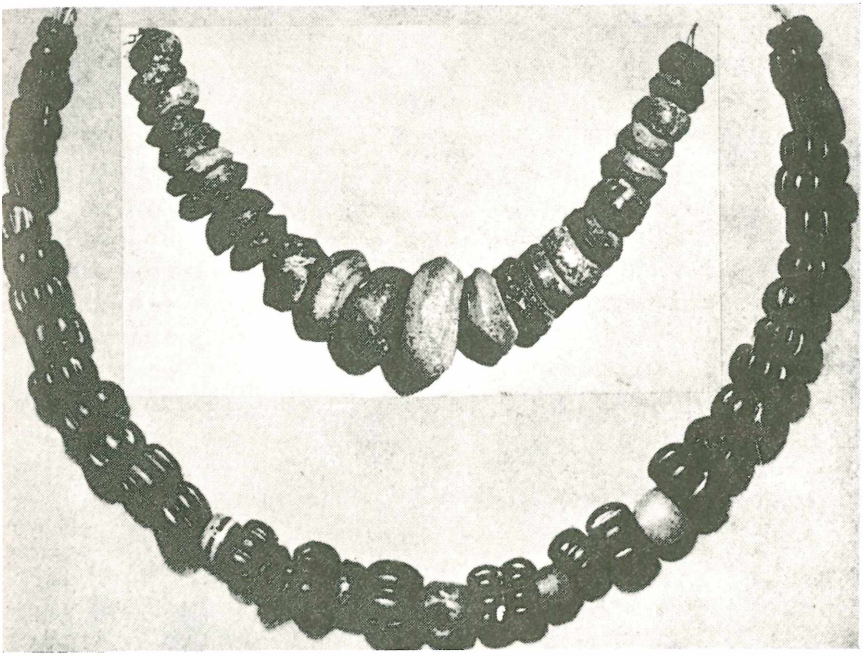

42 pav. Paulaičiai: IX-X a. stiklo ir gintaro (viduje) karolių apvaros.

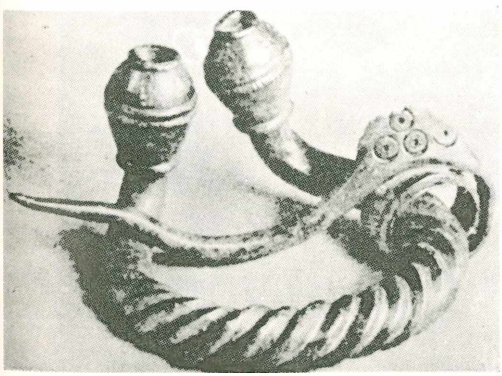

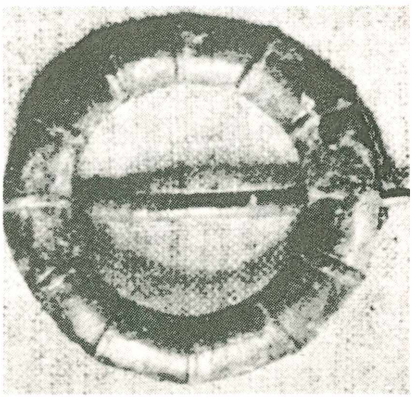

43 ir 44 pav. Paulaičiai XI a. pasaginė segė aguoniniais galais ir žiedinė rumbuota segė.

skersmuo svyruoja nuo 1,2 iki 4,9 cm (pav. 41). Karoliai priskiriami X—XI a.[132] Vienalaikiai su gintariniais yra gana stambūs rantyti tamsiai mėlyno stiklo karoliai su maža skylute viduryje, lygūs žalsvi ir geltoni karoliai ir juodi stikliniai karoliai, papuošti raudona emale (pav. 42). Karolių skersmuo — 0,6—1,7 cm.[133] Iš segių vyrauja pasaginės segės paplatintais galais, keturkampėmis, vyniotomis galvutėmis ir žemais aguoniniais galais. Viena segė aguoniniais galais (pav. 43) turi tordiruotą žiedą, o plačioji užsegamoji smeigtuko dalis ornamentuota akutėmis. Segės skersmuo — 4,6 cm.[134] Paminėtina žalvarinė žiedinė segė, kurios uždaras pusapvalio skersinio pjūvio lankelis yra rumbuotas (pav. 44). Segės skersmuo — 4,35 cm.[135] Be to, surasta įvairaus dydžio žalvarinių įvijų, kryžinių smeigtukų, žvagučių su grandinėlėmis ir kt. Turime ir sidabrinių žiedų: vienas pastorinta, antras pinta priešakine dalimi (abudu žiedai anksčiau buvo patekę į Lenkų mokslo bičiulių draugijos muziejų Vilniuje, dabar yra Lietuvos istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje). Rasta ir diržo sagčių bei žalvarinių apkalų su odos

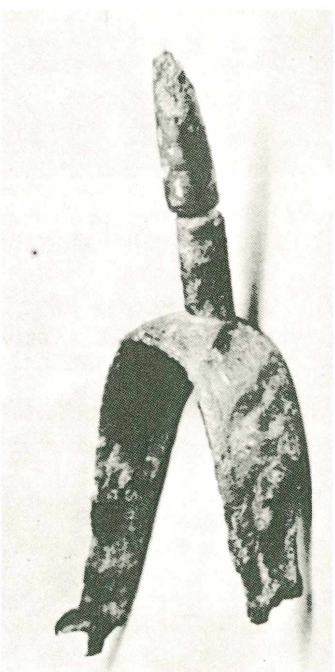

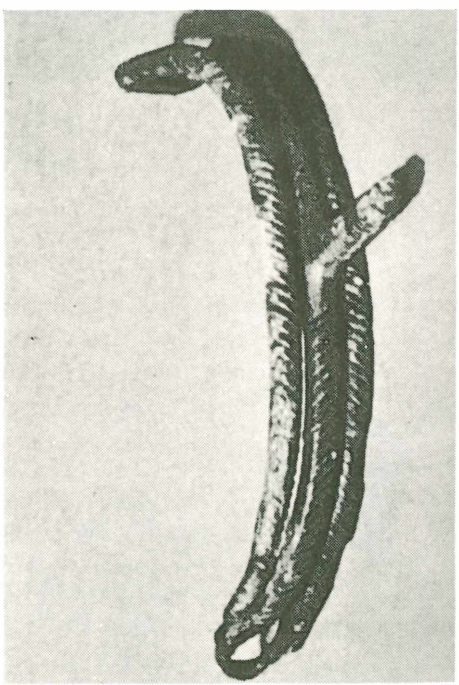

45 pav. **Paulaičiai.** *XI—XII a. geležinis pentinas, papuoštas įstrižainėmis sidabrinėmis juostelėmis*

46 pav. Paulaičiai. XI—XII a. žalvarinis pentinas, iš trijų rantytų vielų

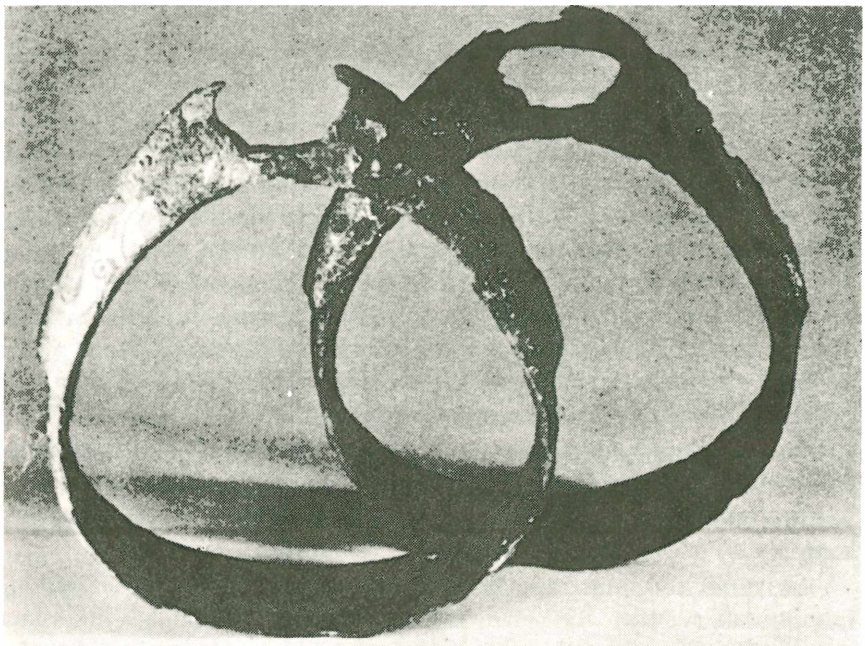

47 pav. Paulaičiai. Sidabru klota balno kilpa.

likučiais. Iš ginklų paminėtini geležiniai įvairios formos ietigaliai, strėlių antgaliai, dviašmenis kalavijas, kurio skersiniai puošti sidabru, bet rankenos buoželė neišlikusi (VDKM 836: 28), kalavijo dalis su apatiniu tiesiu rankenos skersiniu (VDKM 836: 269), kalavijo rankenos buoželė (VDKM 836: 299), smogiamasis kovos peilis ir kt. Darbo įrankius sudaro geležiniai peiliai tiesia nugarėle ir ilgi lenkti dalgiai. Iš raitininkų aprangos dalykų išskirtini geležiniai bei žalvariniai pentinai bei balno

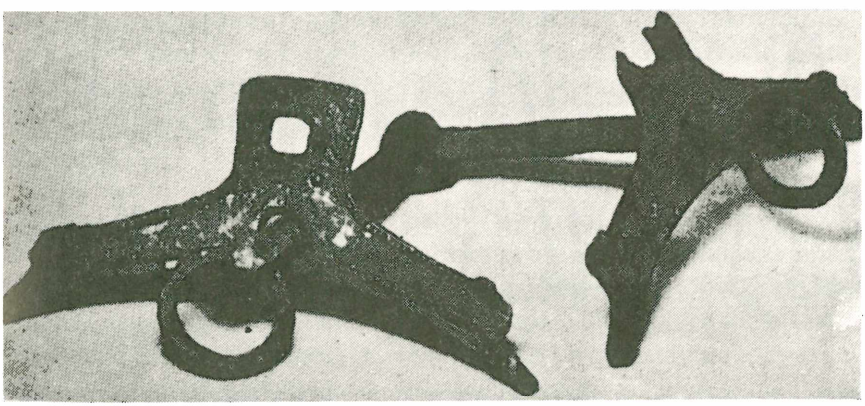

48 pav. Paulaičiai. Geležiniai dvinariai žąslai su laužtukais

kilpos. Geležiniai XI—XII a. pentinai yra įvairios formos. Pavyzdžiui, vienas pentinas (pav. 45) yra pusapvaliomis sienelėmis, papuoštomis įstrižai išdėstytomis sidabro juostelėmis; pentino ilgis 16,1 cm.[136] Kitas pentinas turi smailią viršūnę ir trumpas ieneles; pentino ilgis 5,3 cm, plotis 5,7 cm.[137] Žalvarinis pentinas (pav. 46) yra sudėtingesnio darbo: jis padarytas iš trijų storų, apskritų ir įstrižai rantytų vielų, ienelių galuose kilpelės, o vidurinėje dalyje — smaili viršūnė; pentino skersmuo 8,8 cm, plotis 1,4 cm.[138] Paulaičiuose surastos geležinės balno kilpos turi išlenktą pamyną, pritaikytą minkštam apavui, ir keturkampe skylę odiniam diržui įverti. Viršutinioji balno kilpos dalis klota ornamentuotu sidabru (pav. 47). Kilpos aukštis 14,1 cm, pamynos plotis 4,3 cm.[139] Pagaliau paminėtini XI—XII a. puošnūs geležiniai dvinariai žąslai su laužtukais šonuose (pav. 48). Laužtukų galai baigiasi žirgų galvutėmis, paviršius pasidabruotas, o pakraščiai ornamentuoti spurgelių juostele. Laužtuko ilgis 12,5 cm.[140] Iš perkasose surastų arkliadančių ir žirgo aprangos dalykų galima spręsti, kad Paulaičiuose būta ir žirgų kapų.

Išskirtinės reikšmės radinys — XI—XII a. trijų žalvarinių svarstyklių fragmentai (VDKM 835: 89—90). Iš surastų fragmentų įmanoma nustatyti buvusią svarstyklių išvaizdą. Svarstyklės yra buvusios svirtinės, savo forma panašios į anksčiau vaistinėse naudotas svarstyklėles (pav.

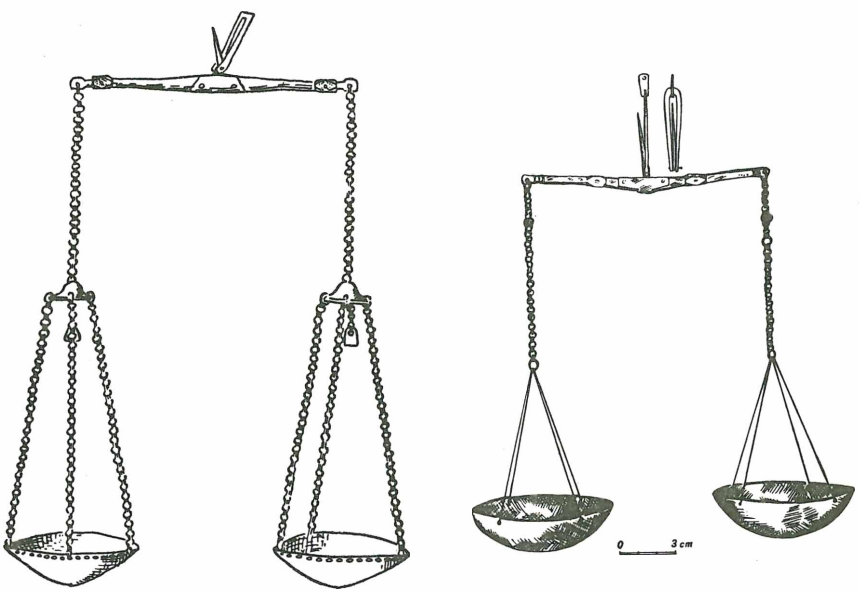

49 pav. Paulaičių žalvarinių svarstyklių rekonstrukcija ir nežinia kur rastos (Biržų muz.)

49). Pagrindinę dalį sudarė vidurinysis svirties pastovėlis su tvirtai įleista švytuokle, kuri apačioje turi skylutę, kad vyriu būtų galima judamai pritvirtinti pakabinamąją svarstyklių šakelę. Prie viduriniojo svirties narelio vyriais pritvirtinti svarstyklių peteliai, kurių galuose prikabinama žalvarinė grandinėlė. Toliau prie tų grandinėlių įvertas varpelio pavidalo skirstiklis, prie kurio trimis grandinėlėmis prikabintos žalvarinės gaubtos lėkštelės. Paprastai tokių lėkštelių skersmuo svyruoja nuo 6,7 iki 7,2 cm. Daugiausia svarstyklių ir žalvarinių ar geležinių žalvariu aptrauktų svarsčių surasta Lietuvos pajūrio srityje. 1966 m. Lietuvoje buvo žinoma 41 svarstyklės ar jų fragmentai iš 22 vietų ir 92 svarsčiai.[141] Gausu svarstyklių bei svarsčių Latvijoje, bet daugiausia svarstyklių ar jų fragmentų surasta Semboje; ten 1940 m. buvo žinoma apie 105 svarstykles.[142] Lietuvoje jau žinomos dvi svorio sistemos: skandinavinė, kur svorio matas yra buvęs lygus maždaug 8 g (skandinavų artugo svoris 8,5 g) ir Rytų Europos, kur arabų sidabrinės monetos (dirhemos) svoris buvo lygus 4—5 g. Tačiau vyraujanti buvo skandinavinė svorio sistema.[143] Svarstyklės ir svarsčiai — pirklių įkapė.

Pociai, kaimas, 5 km į vakarus nuo Švėkšnos. Apie 1 km į pietų vakarus nuo kaimo, deš. Ašvos krante, vad. Šilinės lauke, yra buvęs VIII—IX a. plokštinis griautinis ir degintinis kapinynas, kuris, ūkininkams bekasant rūsius bulvėms, buvo suardytas. 1909 m. V. Nagevičius ištyrė kelis griautinius ir tris degintinius kapus.[144] Griautinių kapų duobės yra buvusios iki 2,2 m ilgio, 1,2 m pločio ir iki 1,5 m gylio. Mirusieji laidota galvomis į vakarus. Prie griaučių įkapių nerasta. Degintinių kapų duobės yra buvusios mažesnės, negu griautinių. Kapų Nr. 2 ir 3 duobė buvo pailgai apvalaina, apie 1,5 m ilgio ir 0,6 m gylio. Duobės dugnas buvo išgrįstas plokščiais skaldytais akmenimis. Ant grindinio greta vienas kito supilti du degėsių kupsteliai (kiekvienas apie 50 cm skersmens), aplink apdėti kumščio didumo akmenimis. Kapo Nr. 1 duobė yra buvusi apskrita, apie 1,0 m skersmens ir 1,1 m gylio. Duobės dugnan buvo nuleistas didelis akmuo, ant kurio supilta degėsių krūvelė, kurioje rasta ir sudeginto žmogaus stuburo slankstelių.

Trijų degintinių kapų inventorius gana įvairus (pav. 50). Iš kaklo papuošalų paminėtini stikliniai pailgi, dvigubo nupjauto kūgio ir mėlyni rantyti karoliai, plona lietinė tordiruota antkaklė, kurios vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu. Segių aptikta trejopo tipo: dvi lankinės segės ilgomis gyvulinėmis kojelėmis, viena plokštelinė segė, primenanti pelėdines seges, ir viena atsitiktinai surasta ilgakojė segė lietine užkaba (VDKM 1518: 2). Iš kabučių išskirtinas plokščias inksto pavidalo kabutis su dviem C formos išpjovomis viduryje. Tokių pat

kabučių rasta *Mockaičiuose,*[145] *Vėžaičiuose,* Šilutės aps.[146] Iš rankų papuošalų primintina tuščiavidurė apyrankė platėjančiais galais. Be to, Pociuose dar rasta: žalvarinis diržo skirstiklis, geriamojo rago apkalai, geležinė yla ir kt.

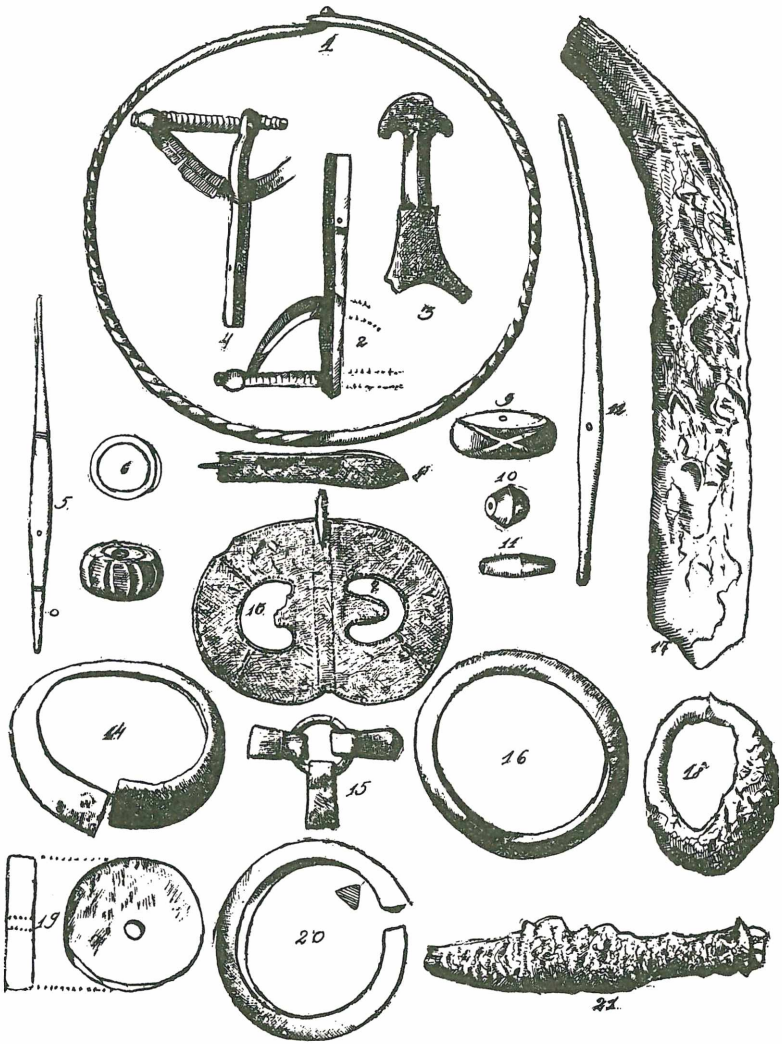

50 pav. Pociai. VIII—IX degintinių kapų įkapės

Skomantų kapinynas. Jau anksčiau minėtame senojo ir vidurinio geležies amžiaus kapinyne mirusieji tebebuvo laidojami ir XI—XII a. 1909 m. V. Nagevičius ištyrė 5 kapus: 2 griautinius, 2 degintinius ir 1 kapą, kuriame buvo palaidotas nesudegintas žirgas, o jo viršuje — sudegintas raitininkas.[147]

Vieno griautinio kapo duobė buvo 2,4 m ilgio, 0,7 m pločio ir 1,1 m gylio. Duobės kampai buvo nuapvalinti. Mirusysis paguldytas aukštielninkas galva į vakarus. Aplink griaučius daug degėsių liekanų. Prie dešiniojo šlaunikaulio rasta geležinio peilio dalis.

Antroji duobė buvo 2 m ilgio, 0,8 m pločio ir 1,1 m gylio. Duobės kampai taip pat nuapvalinti. Mirusysis palaidotas galva į vakarus. Griaučių ilgis 1,5 m. Prie griaučių aptikta smulkių medžio anglių likučių ir degėsių. Ant dešiniosios rankos piršto buvo užmautas žalvarinis įvijinis žiedas.

Degintinių kapų gylis apie 0,4 m. Duobių dugne supilti degintiniai žmonių kaulai su įkapėmis. Supiltų kaulų ir degėsių sluoksnis buvo kelių cm storio. Vienoje duobėje degintiniai kaulai su degėsiais išsklaidyti 60 cm skersmens plote, antrame — 30 cm skersmens plote. Degintinių kaulų ir degėsių viršuje uždėta po du akmenis, kurie yra buvę apie 30 cm skersmens. Abiejuose kapuose rasta po vieną žalvarinį

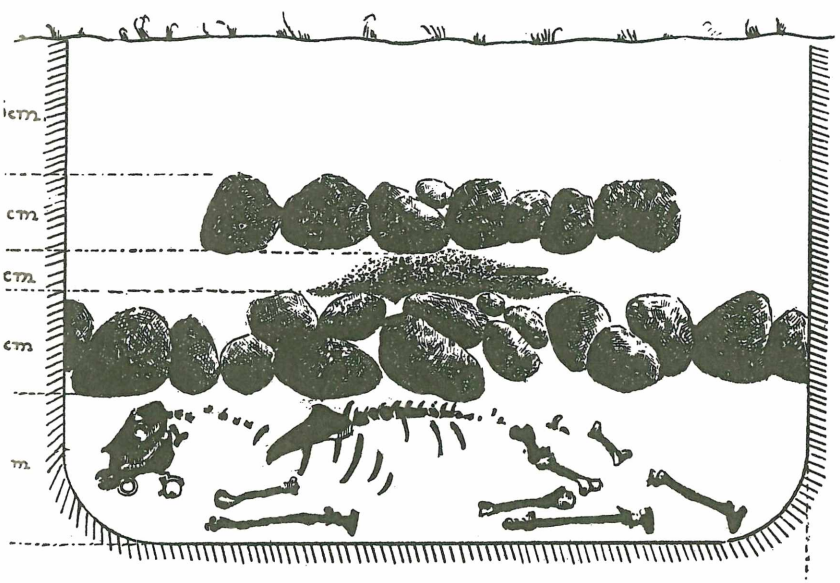

51 pav. Skomantai. Degintinis raitelio ir griautinis žirgo kapas

įvijinį žiedą, o antrame — dar pora gintarinių ir žalvarinių karolių bei dvi audeklinės sagos.

Ir *Skomantuose* ištirtas vienas raitininko ir žirgo kapas (pav. 51). Duobė buvo keturkampės formos, 3 m ilgio ir 2 m pločio bei gylio. Duobės dugne, tamsiai nusispalvinusiame smėlyje, palaidotas nedidelis žirgas. Jis buvo paguldytas kniūbsčias, galva į šiaurę. Žirgo nasruose aptikti geležiniai žąslai, kurių galuose buvo po vieną grandį su liežuvėliu odiniam dirželiui. Kaukolės srityje susidurta su kamanų likučiais — žalvariniais apkaustais. Čia surasta viena pailga keturkampė plokštelė su skylutėmis kampuose ir sukryžiuotos siauros, pailgos skardelės su trimis kniedėmis.

Užpylus žirgo nugarą smėliu (apie 60 cm nuo duobės dugno), virš žirgo kapo sudėtas ištisinis akmenų grindinys, kurio storis buvo apie 40 cm. Ant grindinio, pačiame jo centre, supilti sudeginto raitininko kaulų likučiai ir laužo degėsiai. Degėsių krūvelė yra buvusi 1 m skersmens ir 15 cm storio. Degėsiuose rasti keli žmogaus stuburo slanksteliai ir geležinis peiliukas makštyje. Degintinio kapo viršuje sukrautas mažesnis akmenų grindinys, kurio viršuje supilta žemė.

Švėkšnos kapinynas. Kaip jau anksčiau minėta, 1853 m. grafas Adomas *Plateris* tyrinėjo plokštinį kapinyną Švėkšnos dvaro lauke. Deja, tiksli kapinyno vieta ligi šiol neišaiškinta. Neišliko ir kasinėjimų aprašymo. Kapinyne surasta labai daug vertingos medžiagos, jos tarpe nemaža ir sidabrinių dirbinių. Švėkšnoje surasta medžiaga šiuo metu saugoma Lietuvos istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje. Paskelbta labai maža radinių dalis. Čia paminėsiu tik kai kurias svarbesnes įkapes.

Iš kaklo papuošalų pirmoje vietoje tenka sustoti ties gintarinių karolių apvara (pav. 52). Ar ji rasta viename kape, ar sudaryta iš įvairiuose kapuose surastų karolių, nežinome. Gintaras tamsiai rusvos spalvos. Karoliai daugiausia paplokšti, dvigubo nupjauto kūgio formos. Didžiausio karolio skersmuo 3 cm, mažiausio — 1,7 cm. Laikas: X–XI a.[148]

Be gintaro karolių, maždaug tuo pačiu laiku (X—XII a.) buvo nešiojami ir stikliniai bei emaliniai karoliai (pav. 53). Ypačiai buvo mėgiami tamsiai mėlyno stiklo karoliai rantytu paviršiumi. Tokių karolių forma yra buvusi įvairi: vieni karoliai yra pailgi su tankiais ranteliais, kiti — pailgi ar kiek apvalesni su retesniais ranteliais. Pasitaiko ir šviesiai mėlyno stiklo rantytų karolių. Be to, apvaroje įmaišyta ir kitokios formos stiklinių bei emalinių karolių.[149] Trečia apvara sudaryta iš stiklinių ir emalinių karolių. Karolių spalva ir forma įvairi: be tamsiai mėlyno stiklo trumpų rantytų karolių, apvaroje yra ir šviesaus mėlyno stiklo rantytų bei lygių paplokščių karolių, žalsvų karolių (daugiau ar mažiau apvalios formos, rantytų ir paplokščių),

aptikta ir mėlynų karolių, primenančių margutį, raudonų paplokščių emalinių karolių, pagražintų baltomis ir juodomis vingiuotomis juostelėmis, vienas rombo pavidalo rusvas karolis ir kt. Vidutinis karolių skersmuo 1,5 cm. Ši karolių apvara skiriama XI—XII a.[150] Tiek gintaro, tiek stiklo bei emalės karoliai buvo labai mėgiamas Vakarų Lietuvos moterų papuošalas.

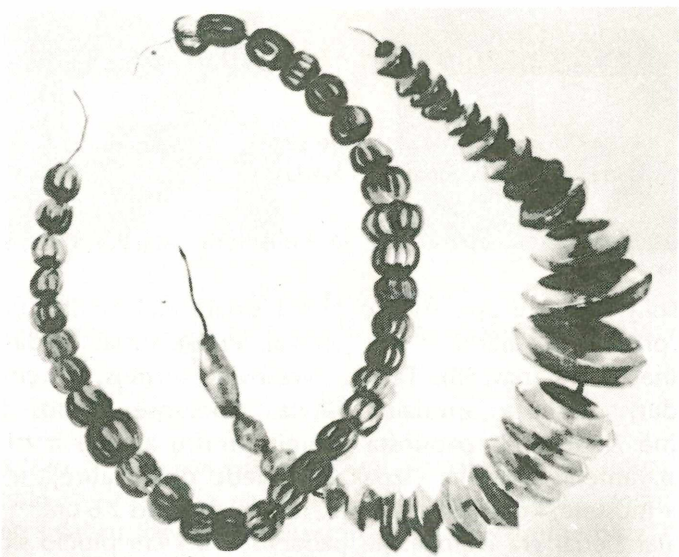

52 pav. Švėkšna. Gintarinių karolių apvaros rekonstrukcija (dešinėje)
53 pav. Švėkšna. Gintaro ir mėlyno stiklo karolių apvaros (kairėje)

Iš kitų kaklo papuošalų paminėtina žalvarinė vytinė antkaklė plonėjančiais galais su ąsele galuose.

Surasta nemaža žalvarinių ir sidabrinių pasaginių segių. Jų formos gana įvairios. Čia paminėtina žalvarinė pasaginė segė aguoniniais galais (pav. 54). Jos lankelis papuoštas vijimo imitacija, o plačioji užsegamojo smeigtuko dalis — akutėmis. Segės skersmuo 5,9 cm.[151] Aptikta žalvarinių pasaginių segių daugiakampiais ir vyniotais galais ir sidabrinių to paties tipo segių vyniotais, praplatintais ir gyvūniniais galais.

Apyrankės yra buvusios dvejopos: juostinės ir žalvarinės masyvios apyrankės trikampio skersinio pjūvio (pav. 55). Pastarojo tipo segių paviršius būna ornamentuotas dviguba (pav. 56). pynute.[152] Kitos X-XI a.

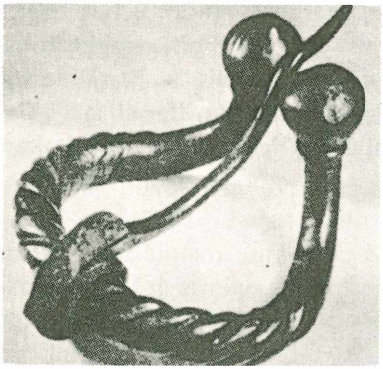

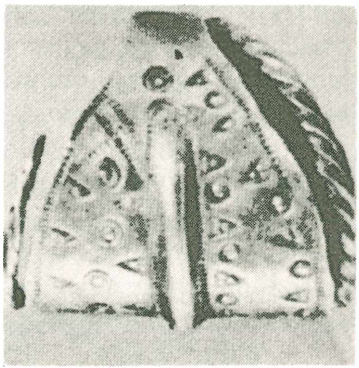

54 pav. Švėkšna. XI a. žalvarinė pasaginė segė
55 pav. Švėkšna. XI—XIII a. sidabrinis žiedas

masyvios žalvarinės apyrankės lankelis yra šešiakampio skersinio pjūvio.[153]

Puošnių įkapių grupę sudaro penki sidabriniai žiedai: du žiedai išplota priešakine dalimi ir trys įvijiniai. Puošniausias žiedas išplota priešakine dalimi (pav. 55). Ta dalis yra ovalo formos, 2,5 cm pločio, per vidurį perskirta apvalaina iškyla. Abejuose iškylos šonuose priešakinė žiedo dalis papuošta eilėmis įmuštų akučių ir trikampių, įrėmintų rantelių juostele. Užpakalinė žiedo dalis siaurėja ir baigiasi užkeista juostele, kuri gale susukta. Žiedo skersmuo 2,6 cm.[154] Kiti trys sidabriniai žiedai yra įvijiniai. Jie padaryti iš 0,5 cm pločio sidabrinės juostelės, suvyniotos į dvi ar tris apvajas. Žiedo pakraščiai ornamentuoti smulkių įkartų eilute, o žiedo paviršius — įmuštais trikampėliais.[155]

Retu radiniu tenka laikyti šiferinį verpstuką (VDKM 1265), patekusį Švėkšnon prekybos keliais iš Volinijos. Kaip žinoma, Ovruče (Ukrainoje), prie Ubortės upės, aptinkama nemaža rožinės ir rausvai mėlynos spalvos šiferio žaliavos, iš kurios pagaminti verpstukai Dniepru-Dauguva ir iš dalies Berezina-Nerimi-Nemunu pateko į Latviją, Lietuvą ir Prūsus. Manoma, kad Švėkšnos šiferinis verpstukas čion pateko Baltijos jūros keliu, ėjusiu iš Dauguvos žiočių į Nemuno žemupį.[156]

Pagaliau Švėkšnoje surasta žalvarinių svarstyklių liekanų — skersinis ir švytuoklė.[157]

Mockaičių kapinynas. Kaip matyti iš ardomame kapinyne surastų įkapių (pav. 34), čia mirusieji laidota nuo II iki XII a. Naujajame geležies amžiuje Mockaičiuose būta plokštinio griautinio ir degintinio kapinyno. Paminėsiu kai kurias V. Nagevičiaus 1909 m. supirktas IX—XII a. įkapes.[158] Kaip ir kituose to paties laikotarpio Švėkšnos krašto

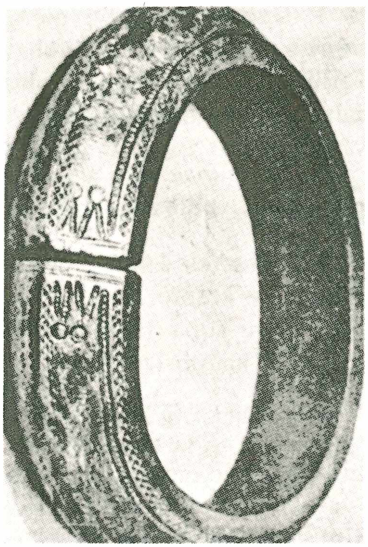

56 pav. Švėkšna. X a. masyvi žalvarinė apyrankė.
57 pav. Mockaičiai. IX—X a. žalvarinė masyvi apyrankė, pastorintais galais

kapinynuose, ir Mockaičiuose aptikta gintarinių ir stiklinių karolių. Segių tipai įvairūs: čia surasta lankinių laiptelinių segių, klotų spaustiniu sidabru; ilgakojų segių stilizuotomis gyvūninėmis galvutėmis ir aguoninėmis buoželėmis įvijos galuose (viena segė papuošta kryputėmis); žalvarinė pasaginė segė atriestais stilizuotais gyvuliniais galais. Apyrankės yra buvusios kelių tipų: paprastos žalvarinės apyrankės užkeistais galais, padarytos iš trikampio pjūvio vielos; tuščiavidurės apyrankės išpūstais galais; masyvios apyrankės nežymiai pastorintais galais (pav. 57) su trapecinio skersinio pjūvio lankeliu.[159] Pagaliau paminėtinas plokščias inksto pavidalo kabutis su dviem C formos išpjovomis viduryje. Kabutis visai tokios pat formos, kaip ir Pociuose surastasis, tik čia išlikusi pailga plokštelė su kilpelėmis galuose paminėtam kabučiui prikabinti.

Kiti Švėkšnos krašto archeologiniai paminklai: piliakalniai, kulto vietos

Švėkšnos krašte yra nemaža piliakalnių, deja, ligi šiol dar netyrinėtų, todėl tuo tarpu neturime žinių nei apie jų statybos pobūdį, nei apie pilių amžių. Štai vietovės, kur būta įvairių laikotarpių piliakalnių:

1. *Gedikai,* 6 km į pietų rytus nuo Švėkšnos. Pelkėtame Ašvos slėnyje yra buvęs nedidelis piliakalnis, kurio dalis paplauta Ašvos. Teišlikęs pylimas. Netoli piliakalnio, Ašvos krante, rasta VII—VIII a. žalvarinė laiptelinė segė.[160]

2. *Gedminaičiai,* į šiaurės rytus nuo Švėkšnos. Prie Graumenos yra piliakalnis, vadinamas Pile. Pilies kiemas trikampiškos formos.[151]

3. *Jomantai,* 4 km į vakarus nuo Švėkšnos. Piliakalnis yra Telšenos kairiajame krante, ties jos santaka su Ašva. Piliakalnio kiemą viršuje iš trijų pusių supa 1—2 m aukščio pylimas. Į rytus nuo piliakalnio, jau Jurgaičių kaimo lauke, yra didžiulis I—XIII a. kapinynas.[162]

4. *Jucaičiai,* į šiaurės vakarus nuo Švėkšnos ir į šiaurės rytus nuo Mockaičių, prie Veiviržo yra piliakalnis.[163]

5. *Jurkaičiai,* 9 km į pietų rytus nuo Švėkšnos, kairiajame Ašvos krante, yra piliakalnis.[164]

6. *Lekiai,* į šiaurės vakarus nuo Švėkšnos, į pietų rytus nuo Mockaičių, kairiajame Ašvos krante, klampios pievos viduryje yra „pilė".[165]

7. *Mockaičiai,* 8 km į šiaurės vakarus nuo Švėkšnos ir į pietų vakarus nuo Veiviržėnų, kairiajame Veiviržo krante yra piliakalnis. Pilies kiemas apvalus, apie 65 m ilgio ir iki 40 m pločio. Nuo lauko pusės iš šiaurės rytų ir pietų pilies kiemą supa 1,5 m aukščio pylimas, už kurio būta griovio.[166]

8. *Padabrinė,* į šiaurę nuo Švėkšnos. Kalvelė, kurioje buvo įrengtos kaimo kapinaitės, vadinama Pile.[167]

9. *Paulaičiai,* 6 km į pietus nuo Švėkšnos, Ašvos ir Beržupio santakoje yra piliakalnis.

10. *Skomantai,* 8 km į šiaurės vakarus nuo Švėkšnos, deš. Veiviržo kranto iškyšulyje, yra didžiulis piliakalnis (jis jau anksčiau plačiau paminėtas). 1969 m. ant piliakalnio pastatyta Vytauto Majoro darbo medinė skulptūra „Žemaitis".

11. *Šiūpariai,* į šiaurę nuo Švėkšnos, 4 km į pietus nuo Veiviržėnų, į Šalpės slėnį įsiterpusio aukštumos kyšulio gale yra piliakalnis, iš pietų vakarų sustiprintas dviem maždaug 50 m ilgio pylimais (vienas pylimas 8 m aukščio, antras — 2 m aukščio). Pilies kiemo plotas apie 1000 m^2. Šalia piliakalnio rasta I tūkstantmečio lipdytinės keramikos grublėtu paviršiumi ir gintarinių karolių.[168]

Su senojo kulto vieta greičiauaiai sietinas Vilkų Kampe esąs kalnas, vadinamas „Alkos" kalnu.[169] Galimas dalykas, kad bent dalis pėduotų ar su kitokiais iškaltais ženklais akmenys turi ryšio su kultu. Tokių akmenų aptikta šiose vietose: *Aidukų* lauke išartas akmuo su iškaltomis grotelėmis;[170] *Daugsvyčiuose* rastas akmuo su iškaltais dubenimis, o lauke, vad. Ragokalniu, iškasama medžio anglių;[171] *Dvarvyčiuose* susidurta su akmenimi, kuriame iškalti du dubenys[172] ir *Papjauniuose* buvęs akmuo su iškaltomis žvaigždėmis.[173]

Žemės ūkis ir amatai

Archeologiniai duomenys rodo, kad IX—XII a. Lietuvos pajūrio srityje pasiekiamas aukštas medžiaginės kultūros lygis. Žemdirbystė buvo viena iš pagrindinių ūkio šakų. Apie IX a. išsivystė pūdyminė, arba trilaukė, žemdirbystės sistema, kada dirbama žemė buvo dalijama į tris laukus: viena žemės dalis buvo apsėjama žiemkenčiais, antra — vasarojum, o trečia — paliekama pūdymui. Be jau anksčiau augintų kviečių, miežių, avižų, soros, linų, kanapių, kaip matome iš Apuolės, Bubių (Padubysio vls.), Veliuonos (Kauno aps.) ir kitų piliakalnių tyrinėjimų, ypačiai daug sėta rugių ir avižų. Tame pačiame Apuolės piliakalnyje surasta ir pupų bei žirnių sėklų. Apie intensyvią žemdirbystę ir gyvulininkystę liudija Vakarų Lietuvos kapinynuose dažnai aptinkami dalgiai.

Su sparčiu žemdirbystės augimu, plėtėsi ir gyvulininkystė. Auginta daug galvijų, arklių, kiaulių, avių ir ožkų. Daug dėmesio skirta stambiųjų raguočių auginimui. Jie auginta ne tiktai mėsai, pienui, bet ir odai, iš kurios buvo gaminamas apavas, diržai, visokios paskirties siauri dirželiai, peilių bei kalavijų makštys, oda buvo aptraukiami mediniai skydai ir t.t. Ypačiai daug odos buvo sunaudojama žirgo aprangai: kamanoms, apynasriams, pakinktams, balnams, balno kilpų saiteliams. Avys buvo laikomos mėsai, vilnai ir kailiui. Plačiu mastu buvo auginami arkliai. Jie naudota ne tik orei, kaip traukiamoji jėga, bet ypačiai raitininkystei. Adomas *Bremenietis* (miręs 1076 m.), rašydamas apie Kuršą (Curland), mini, kad jo gyventojai turi daug aukso ir arklių (aurum ibi plurimum, equi optimi).[174] Ir kryžiuočių žygių į Lietuvą metu dažnai minimi grobiu paimti gyvuliai, ypačiai arkliai ir galvijai.[175]

Didelės reikšmės turėjo medžioklė, ypač kailinių žvėrių: bebrų, kiaunių, sabalų, šermuonėlių, ūdrų, lūšių, voverių, lapių ir kt. Tas pats Adomas Bremenietis apie 1075 m. rašo, kad sembų laivai (Semborum naves) lankydavęsi švedų prekybos miesto *Birkoje* (Birca), *Melaro* ežero Björkö saloje. Tie sembai, arba prūsai (Sembi vel Pruzzi), esą labai humaniški žmonės ir padeda tiems, kurie jūroje atsidurią

pavojuje ar būna užpuolami piratų. Auksą ir sidabrą labai mažai vertiną, bet „turi gausybę svetimiems kailių, kurių kvapas mūsų pasaulį persunkė mirtingais išdidumo nuodais", nes „dūsaujame, matydami kiaunių kailiukų drabužius, tarsi didžiausią laimę. Taigi vietoje vilnonių apsiaustų, kuriuos mes vadiname „faldones", jie dėvi tokiais brangiais kailiais".[176] Galimas daiktas, kad lietuvių kalbon patekę žodžiai *birka* (prie kailių ar kitų prekių prikabinamas perskeltas pagaliukas su įpjautais ženklais) ir *birkavas* (senovinis 10 pūdų svorio matas, lygus 160,381 kg) sietini su prekybos miestu Birka.[177] Islandiečių Knytlingos sagoje minimas turtingas sembų pirklys Vydgaudras (Vidhgautr), kuris buvo atplaukęs į Daniją, tenai apsikrikštijęs ir kunigaikščiui Kanutui Lavardui (miręs 1131 m.) padovanojęs 8000 kailių.[178]

58 pav. XI—XII a. moterų apranga

Ypačiai daug kūrybinės iniciatyvos parodyta amatininkystėje. Amatai tuo metu sudarė jau atskirą ūkio šaką. Vietos amatininkai aprūpindavo plačių apylinkių gyventojus įvairiausiais reikmenimis: papuošalais, darbo įrankiais, ginklais ir kt. Iš dabar turimų duomenų galima spręsti, kad bent keliose Baltijos pajūrio vietose (greičiausiai

prie Palangos, Švėkšnos ir Šilutės) būta gintaro apdirbimo centrų. Nuo XI a. vietoje išsivystė ir stiklo dirbinių gamyba. Reikia manyti, kad maždaug tose pačiose vietose buvo gaminami mėlyni rantyti stikliniai karoliai. Ypačiai didelių laimėjimų pasiekta metalų sidabravimo technikoje. Dar labiau naudojant vietinės geležies rūdos išteklius, prityrę kalviai aprūpindavo gyventojus geležiniais kirviais, peiliais, skiltuvais, ietigaliais ir kitais reikmenimis. Paplitus aštriems plačiaašmeniams kirviams, skliautams, vedegoms, skobtuvams, kaltams, peiliams patobulėjo medžio apdirbimo technika, sąsparinių trobesių ir medinių pilių statyba. Nuo XI a. įsigalėjus puodžių žiedžiamajam ratui, pagausėjo keramikos dirbinių ir paįvairėjo indų formos. Puodžiai aprūpindavo savo gaminiais jau žymiai platesnes apylinkes. Puodų dugnuose kai kur susiduriame su puodžių ženklais.

59 pav. XI—XII a. kario ir žirgo apranga

Skandinavinių germanų grėsmė

Jau I tūkstantmečio viduryje prasidėjusi skandinavinių germanų ekspansija tęsiasi ir toliau. Kaip matyti iš archeologinių duomenų ir rašto šaltinių, jų žygiai buvo nukrypę į rytinius Baltijos pakraščius, ypačiai į kuršių ir sembų kraštus. Tie žygiai yra buvę įvairaus pobūdžio: plėšiamieji, duokliniai nukariavimai ir prekybiniai. Štai svarbesni įvykiai kuršių žemėje IX—XII a.

Kaip jau anksčiau minėta, maždaug nuo 650 iki 800 m. Gruobyno apylinkėse buvo įsikūrę kolonistai, atvykę iš Gotlando ir vidurinės Švedijos, bet apie 800 m. kuršiai juos išvarę. Iš danų istoriko Saxo Grammaticus (miręs po 1219 m.) veikalo „Historia Danica", arba „Gesta Danorum" sužinome, kad danų karalius Regnaras Lodbrokas (gyvenęs pirmoje IX a. pusėje) ruošęs karinius plėšiamuosius žygius į Kuršą ir Sembą.[179] Toliau danų ir švedų žygius į Kuršą plačiai aprašo Bremeno-Hamburgo arkivyskupas Rimbertas savo veikale „Vita Anskarii".[180] Rimbertas rašo, kad kuršiai (Cori), kadaise priklausę švedų valdžiai, bet jau gerokas laikas praėjęs, kaip jie sukilę stengęsi tapti nepriklausomi. Tatai žinodami danai, surinkę didelę daugybę laivų ir nuvykę į jų (kuršių) žemę, norėdami jų turtus išplėšti ir juos sau pasivergti. Valstybė turėjusi penkias sritis (civitates). Gyventojai, patyrę apie danų atvykimą, susijungę, pradėję narsiai priešintis ir gintis. Ir jiems atitekusi pergalė: pusę danų žmonių iššudę, pusę jų laivų apiplėšę, pagrobę iš jų auksą ir daug kitokio turto. Išgirdę apie tai karalius Olavas (Olef) ir švedų žmonės, panorę išgarsėti ir padaryti tai, ko nepadarę danai. Kadangi kuršiai jau anksčiau švedams priklausę, surinkęs nesuskaitomą kariuomenę užpuolė tas sritis. Pirmiausia netikėtai užpuolę jų valstybės miestą (urbem), vadinamą *Seeburgu*, kuriame buvę 7.000 kovotojų; jį visai sunaikino, apiplėšė ir padegė. Ten palikę savo laivus, per penkias dienas pasiekę kitą kuršių miestą — *Apuolę* (Apulia), kur buvę 15.000 kovotojų. Prisiartinus švedams, gyventojai užsidarę mieste: vieni iš vidaus drąsiai gynęsi, antrieji iš lauko laužęsi. Narsiai kovota 8 dienas nuo ryto iki vakaro. Iš abiejų pusių daug žmonių žuvę, bet nei vieni, nei kiti pergalės nepasiekę. Išvargę švedai ėmę nerimauti, nes jų laukusi dar penkių dienų kelionė į tą vietą, kur buvo palikti jų laivai. Nusivylę švedai savo dievais, kurie jiems nebepadedą, kreipęsi į Kristų. Staiga visų širdys tiek sutvirtėjusios, kad visi panorę užkariauti miestą. Ir devintą dieną, kai švedai panorę pradėti mūšį, kuršiai pasiprašę kalbėtis. Švedų karaliui sutikus, jie pradėję: „Dabar jau mes labiau norime taikos, negu karo; trokštame su jumis santarvę sudaryti. Ir, pirmiausia, kiek tik aukso ir ginklų praėjusiais metais iš danų įsigijome grobio pavidalu, duodame jums kaip dovaną už santarvę. Be to, už kiekvieną žmogų, esantį šiame mieste, siūlome jums po pusę svaro sidabro. O be to, sumokame jums duoklę, kurią ir anksčiau mokėjome, duodame įkaitus ir, kaip ir anksčiau buvome, norime jums pasiduoti ir klausyti jūsų valdžios." Ir karalius su kunigaikščiais, paspaudę apuoliškių dešiniąsias, sudarę santarvę ir, gavę neapskaičiuojamą turtą bei 30 įkaitų, džiaugdamiesi grįžę pas savuosius.

Šis Rimberto aprašymas šiek tiek nušviečia Apuolės ir kartu mūsų

pajūrio praeitį IX amžiuje. Aiškus dalykas, kad Apuolės gynėjų skaičius ir gauto grobio dydis yra perdėtas; Apuolės pilies kiemas yra buvęs 0,5 ha ploto, todėl čia negalėjo sutilpti 15.000 žmonių, nebent šalia buvusi gyvenvietė buvo atitinkamai sustiprinta. Viena aišku, kad tuo metu Apuolės pilis buvo stipri. 1930—1932 m. archeologiniai tyrinėjimai parodė, kad IX a. pilies pylimas buvo paaukštintas, jo paviršius užpiltas storu molio sluoksniu ir sustiprintas skersai padėtais ąžuoliniais rąstais. Šio pylimo paviršiuje surasta IX a. geležinių strėlių antgalių.[181]

Skandinavinių germanų grėsmė Kuršui neišnyko ir vėliau, bet niekad nepavyko jiems užimti kraštą ilgam laikui. Apie 862 m. kuršiai išsilaisvino. Metraštyje „Annales Ryenses" minima, kad apie 870 m. danai buvę pavergę visą Žiemgalą, Kuršą, Prūsus ir kitas žemes. Netrukus vėl Kuršan veržiasi švedai. Esą, valdant švedų karaliui Erikui Emundssonui iš Uppsalos (miręs 882 m.), Kuršas buvęs įjungtas į Švedijos valstybę.[182] Nuo IX a. pabaigos ilgesnį laiką neturime jokių rašto šaltinių apie kuršių santykius su švedais. Greičiausiai nuo to laiko švedai nebebuvo primetę kuršiams duoklinės ar kitokio pobūdžio valdžios. Tik apie 925 m. pasirodo žinių apie vikingų prekybinius ir plėšiamuosius žygius Kurše. XII a. užrašytoje sagoje „Egils saga Skallagrimssonar" pasakojama apie žymaus islandiečių vikingo skaldo (poeto-dainiaus) Egilo Skallagrimssono ir jo brolio Torolfo nuotykius Kurše. Esą, abudu broliai drauge su kitais vikingais ilgu laivu atvykę Kuršan. Sudarę sutartį su kuršiais, dvi savaites taikiai prekiavę su jais. Bet po to abiejų brolių vikingai, susiskirstę 12 vyrų būriais, ėmę plėšikauti krašte ir žudyti žmones. Užpuolę jie vieno turtingo kuršio sodybą, aptvertą lentų tvora. Čia vikingai buvę suimti, uždaryti viename pastate ir pririšti prie stulpų. Egilas Skallagrimssonas dantimis atsirišęs virves, išlaisvinęs savo vyrus ir, pečiais išmušęs trobesio galinę sieną, patekęs į kitą pastatą. Ten, pakėlęs grindų dangtį, gilioje duobėje suradęs tris danų vergus — tėvą Akę su dviem sūnumis. Iš tų danų sužinojęs, kad to ūkio savininkas savo turtus ir ginklus laikąs klėtyje, Egilas Skallagrimssonas išplėšęs turtą, apginklavęs savo vyrus, padegęs gyvenamąjį namą, iššudęs iš degančio namo bėgančius žmones, o patį šeimininką nukirtęs kalaviju. Po to visi laivu pasukę Danijos link.[183] Iš šios sagos mes šį tą sužinome apie to meto turtingo kuršio sodybą, susidedančią iš kelių pastatų (gyvenamasis namas, klėtis ir kt.), kad vienas namas turėjęs net kelis kambarius, kad viename pastate buvęs gilus rūsys belaisviams laikyti.

Netrukus Kuršas vėl puolamas. Saxo Grammaticus aprašo danų vikingo Hastingo žygį prieš kuršių valdovą Lokerą. Tas žygis, suruoštas tarp 866—894 metų, nepasisekęs. Sėkmingesnis yra buvęs Hastingo sūnaus Froto plėšiamasis žygis. Jis, sutelkęs didelį laivyną, užpuolęs

kuršių karaliaus (rex) Dorno valdas ir užėmęs jo pilį. Tačiau ir kuršiai nelikdavo skolingi danams: jie taip pat dažnai puldinėjo Danijos pakraščius. Apie XI a. vidurį, kaip matyti iš Magnaus Gerojo sagos, kuršiai danams sudarydavo nemaža rūpesčio. Pasakojama, kad 1042 m. kuršiai buvo užpuolę Daniją, o 1050 m. danų karalius Svenas buvo pavedęs vikingui Hakonui žiemą ir vasarą saugoti Danijos pajūrį nuo kuršių ir kitų jūros plėšikų iš rytų.[184] Kuršiai, matyti, turėjo didelį laivyną, nes ir vokiečiams ėmus kurtis Dauguvos žiotyse, XIII a. pradžioje puldinėdavo jų laivus.

Prekyba vikingų žygių sūkuryje

Aiškus dalykas, kad vikingų grėsmė gerokai sutrukdė Lietuvos pajūrio ekonominio gyvenimo vystymąsi. Ypačiai tai juntame IX a. Tačiau antrojoje IX a. pusėje švedų vikingams (variagams) įsitvirtinus rytinių slavų žemėse, per Rytų Pabaltijo kraštus prasidėjo tranzitinė prekyba su Rytais. Tos prekybos eigoje ir į mūsų pajūrio sritis iš Artimųjų Rytų pateko nemaža sidabro, ypačiai arabų sidabrinių monetų, ir kitokių prekių. IX—X a. arabų monetų surasta kai kuriuose Vakarų Lietuvos kapinynuose ir lobiuose: Rūdaičiuose, Kurmaičiuose, Palangoje, Girkaliuose (visi Kretingos aps.), Aukštakiemyje-Plūciuose, Laistuose (Klaipėdos aps.). X a. žlugus Chazarų valstybei ir pasikeitus ekonominei konjunktūrai arabų kraštuose, švedų vikingų prekybiniai ryšiai su Artimaisiais Rytais ir Bizantija nutrūko. Sustojo ir prekybos keliai, daugiausia ėję Dauguva, iš dalies Nemunu, Nerimi, o toliau Dniepru ir Volga. Tuo metu iš Rytų pateko į Vakarų Lietuvą stiklinių karolių. Paminėtini juodos spalvos karoliai, papuošti raudonomis roželėmis, sukryžiuotomis ar tiesiomis baltomis juostelėmis ir kt. Įvežtinių karolių surasta ir Švėkšnos krašte (Mockaičiai, Paulaičiai). Labai galimas dalykas, kad iš Rytų buvo įvežama ir šilkinių audinių, jų tarpe brangaus brokato (jo liekanų aptikta Latvijoje), kurio galėjo įsigyti tik aukštosios visuomenės atstovai.[185]

X a. užsimezga prekybiniai ryšiai su Vakarų Europa, ypač Pareiniu. Iš Pareinio, kur yra buvęs stambus kalavijų gamybos centras, į Lietuvą pateko bent kelių tipų kalavijų, jų tarpe ir su vienos gamyklos įrašu ULFBERTH. Pareinio kilmės kalavijų rasta ir Vakarų Lietuvoje: Laiviuose, Palangoje (Kretingos aps.), Anduliuose, Stragnuose (Klaipėdos aps.). Be to, iš Vakarų ir Vidurio Europos buvo įvežama vokiečių, saksų, anglosaksų sidabrinių monetų. Nemaža dalis Vakarų importo pateko į baltų kraštus tarpininkaujant skandinavams.[186]

X—XI a. yra buvę gyvi tiesioginiai prekybiniai ryšiai su Vidurio Švedija ir Gotlandu. Iš čia į Rytų Pabaltijo kraštus buvo įvežama skandinavinio tipo kalavijų, geležinių plačiaašmenių kovos kirvių,

dėželinių segių, pasaginių segių prašvaitiniais galais, žiedinių segių stilizuotomis gyvūninėmis galvutėmis (Paulaičiai), diržų skirstiklių stilizuotomis gyvulių galvutėmis, balno kilpų, žalvarinių pentinų su antropomorfinio ornamento motyvais ir kt.[187] Gotlande aptikta ir baltiškų papuošalų: antkaklių balneliniais galais, antkrūtininių grandinių su smeigtais, smeigtukų trikampėmis ir kryžinėmis galvutėmis, pasaginių bei plokščių laiptelinių segių, apyrankių ir kt. Manoma, kad tie papuošalai galėję priklausyti ir baltų moterims, patekusioms į Gotlandą.[188] Apie tiesioginius švedų prekybinius santykius su rytinio Baltijos pakraščio gyventojais liudija ir Nedervalloje (Södermanlande, Švedijoje) surastas akmuo su runiniu įrašu. Įrašo tekstas yra šis: „Sigryda pastatydino šį akmenį savo vyrui Sveinui. Jis dažnai nusiirdavo į Žiemgalą (til simkala) savo brangiu laivu aplink Domesnesą (um tumisnis).“ Domesnesas yra dabartinis Kolkos ragas, šiaurinis Kuršo iškyšulys. Tas runinis įrašas skiriamas laikui apie 1040 m.[189]

Istorijos prieangyje būta prekybinių ryšių ir su Kijevo Rusia. Iš čia Lietuvon pateko šiferinių verpstukų (Švėkšna), kryželio formos kabučių, zoomorfinių kabučių, XIII—XIV a. sidabrinių pintinių antkaklių ir pasaginių segių, filigraninių karolių, stiklinių apyrankių ir kt.[190]

Besiplečiant prekybai ir kylant ekonominiam gerbūviui, nuo X a. Lietuvoje susiduriame su gana dideliu kiekiu sidabrinių lydinių. Patys ankstyviausi (X—XI a.) lydiniai yra buvę kaltiniai įvijiniai. XII—XIII a. pasirodo apyrankių formos ir ilgi pusapvalainiai lydiniai smailėjančiais, kartais ir suplotais, galais. XIV a. išplinta trikampiai, luoto pavidalo, sidabriniai lydiniai. Jie svėrė nuo 188,17 iki 197 gramų, o per pusę perkirstų svoris svyravo nuo 91 iki 95,5 gramų. Pastarųjų lydinių susidarymo centras yra buvęs Lietuvoje. Čia paminėti lydiniai yra buvę ne tik kaip žaliava sidabriniams papuošalams, bet ir kaip sveriamoji piniginė sistema, veikusi Lietuvoje iki atsirandant lietuviškoms kaltinėms monetoms (XIV a. antroji pusė). Sidabriniai lydiniai tebebuvo apyvartoje ir Vytauto Didžiojo laikais. Tuo metu vienas ilgasis sudarė dvi kapas, 1 kapa — 60 grašių, 1 grašis — 2 pusgrašiai, 1 pusgrašis — 5 skatikai. Sidabras buvo sveriamas jau anksčiau paminėtomis žalvarinėmis svirtinėmis svarstyklėmis.[191]

Socialinė sandara ir valstybingumo brendimas

Sparčių tempu besivystant žemės ūkiui, amatams ir prekybai, keitėsi ir socialinė sandara. Turtinė nelygybė, aiškiai pasireiškusi Švėkšnos krašte nuo pirmųjų amžių po Kristaus, IX—XII a. dar labiau išryškėjo. Susidaro luominė santvarka. Be turtingųjų arba didikų luomo, svarbų

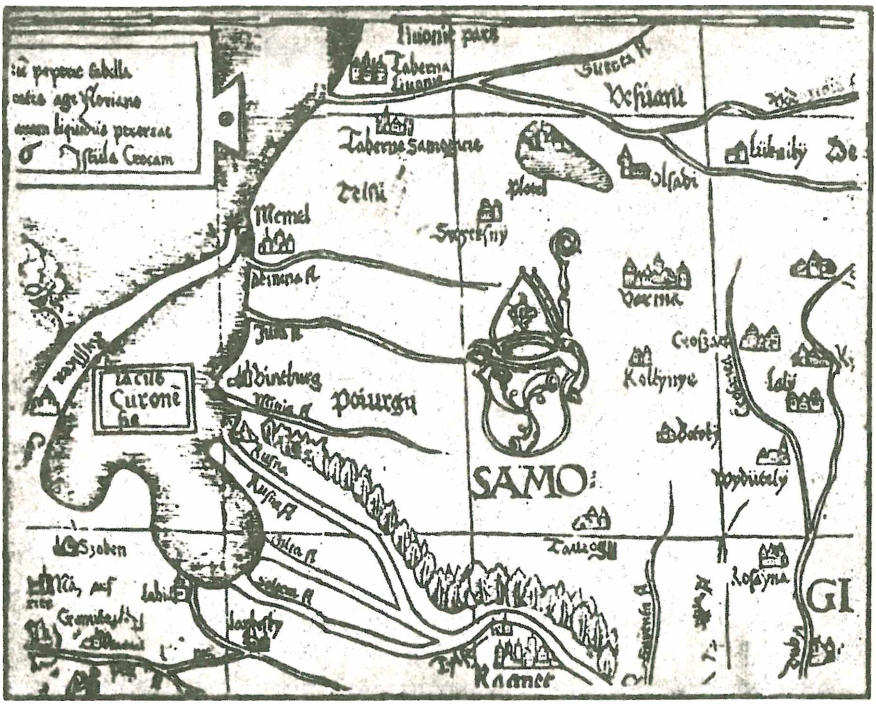

Žemaitija. Iš Wapowskio-žemėlapio 1526 m.

vaidmenį vaidino laisvieji žemdirbiai, turėję atlikti tam tikras prievoles savo didikams (eiti į kariuomenę, mokėti mokesčius, statyti bei taisyti pilis ir kt.) ir amatininkai, kurie aprūpindavo visokiais reikmenimis ne tiktai didikus, bet ir plačiuosius visuomenės sluoksnius. Būta ir vergų, kuriuos dažniausiai sudarė karo belaisviai ir nusikaltėliai, kuriems buvo dovanota gyvybė. Turtingųjų rankose telkėsi vis didesni žemės plotai, prekyba ir karu įsigyti turtai. Didėjant jų turtams, tolydžio augo turčių įtaka ne tik savojoje apylinkėje, bet ir platesnėse srityse. Jie tampa savarankiški atskirų sričių valdovai, rėmę savo galią ir ginklu. Silpnesnieji turėjo nusilenkti galingesniesiems arba žūti. Ir didikų tarpe būta gradacijos. Kronikininkas Henrikas savo „Livonijos kronikoje", kur aprašomi įvykiai nuo 1180 iki 1227 metų, kalba apie vyresniuosius (seniores), kilminguosius (nobiles), žemių ar sričių vyresniuosius (seniores terrae, seniores provinciae), kunigaikščius (dux, princeps) ir karalius (rex).

Ryšium su vikingų plėšiamųjų žygių grėsme, vėliau su Vokiečių Ordino (kalavijuočių ir kryžiuočių) pastangomis pavergti lietuvius, prūsus, latvius ir jų kaimynus, tie žemių ar sričių vyresnieji, kunigaikš-

čiai, buvo priversti telktis draugėn, kad apgintų jau ne tik savo turtą, bet ir krašto laisvę. Ir Lietuvos pajūrio gyventojai (kuršiai, skalviai, žemaičiai) įsilieja į vyraujančią šiaurės vakarų lietuvių — žemaičių — masę. Pirmą kartą Lietuvos vardas iškyla 1009 m. Quedlinburgo metraštyje, kur kalbama apie misininko arkivyskupo Brunono (Bonifacijaus) žuvimą Rusios ir Lietuvos pasienyje.[192] 1040 m. ir rusų Laurentijaus metraštis mini Jaroslavo žygį į Lietuvą.[193] XI a. lietuviai jau pradėjo vykdyti karinius žygius į rusų žemes. XII—XIII a. sąvartoje jie pasiekia Velikajos ir Lovatės upes, Ilmenio ežerą, Naugardą ir kitas tolimas vietas rusų žemėje. Ta lietuvių jėga, kaip rašo kronikininkas Henrikas savo „Livonijos kronikoje", esanti tokia didelė, kad rusai (Rutheni) bėgą nuo jų per miškus ir kaimus, kaip kad sprunką kiškiai nuo medžiotojų.[194] Įsikūrus vokiečiams Padauguvyje, prasideda ilgos žemaičių ir lietuvių kovos su jais. Tas pats kronikininkas Henrikas iškelia lietuvių narsumą ir pabrėžia juos buvus puikiais raitininkais. Henrikas tarp kita ko pamini, kad 1205 m. apie 2000 lietuvių, vadovaujami karo vado Žvilgoto (Suelgate) buvo pasiekę net Estiją — Saaremos salą. 1206 m. lietuviai, sutelkę stiprią kariuomenę iš visos Lietuvos, prieš Kalėdas persikėlę per Dauguvą, pasiekę Turaidą (pilis Vidžemėje, dešiniajame Gaujos krante) ir išsivedę nemaža žmonių į nelaisvę. Ipatijaus metraštyje duodama žinia, kad 1219 m., sudarant taikos sutartį su Haličo-Volinijos kunigaikščiais, dalyvavo net 22 Lietuvos kunigaikščiai iš įvairių sričių. Jų tarpe buvę 5 vyriausieji: Živinbudas, Daujotas, Dausprungas, jo brolis Mindaugas, Daujėlos brolis Vilikaila. Čia suminimi ir du žemaičių kunigaikščiai — Erdivilas ir Vykintas.[195] Erdivilas, kaip žinoma, valdė rytinę Žemaičių dalį ir greitai pakluso Mindaugui, o vakarinę dalį valdė Vykintas (ligi šiol manyta, kad Vykinto pilis „Tviremet" buvusi Tveruose, bet R. Batūra įtikinamai įrodinėja tą jo pilį buvus Kražiuose, Papilio piliakalnyje),[196] vedęs separatistinę politiką. Mindaugas, apie 1240 metais tapęs vieninteliu tikrosios Lietuvos ir jotvingių valdytoju, savo valdžion tebuvo įjungęs tik rytinę Žemaičių dalį. Žuvus karaliui Mindaugui, didžiuoju Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščiu tapo Treniota, greičiausiai Vykinto sūnus. Ir vėliau žemaičiai atkakliausiai grūmėsi su Vokiečių Ordinu ne tik dėl savo krašto, bet ir visos Lietuvos laisvės.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 *Katalog predmetov, dostavlennych na archeologičeskuju vystavku pri IX archeologičeskom sjezde v Vilne 1893,* Vilna, 1893.
2 *Otčiot Imperatorskoj Archeologičeskoj Komissii za 1909—1910 g.,* S. Peterburg, 1913, p. 168 tt.
3 „Mockajckij mogil'nik". *Izvestija Imperatorskoj Archeologičeskoj Komissii,* vyp. 29, S. Peterburg, 1909, p. 71—72.
4 V. Nagevičius, „Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII—XIII amž." *Senovė,* I, Kaunas, 1935, p. 68—74.
5 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* Kaunas, 1938, p. 54, 115—115 ir pav. 39, 74—76.
6 L. Nakaitė, „Raskopki v der. Jurgaičiai (Šilutskij r-n). *20 let Archeologičeskije i etnografičeskije ekspedicii Instituta istorii AN Litovskoj SSR (1948—1967),* Vilnius, 1968, p. 65—67.
7 L. Nakaitė, „Šilutės raj. Vilkų Kampo kaimo „Kapų kalno" tyrinėjimai". *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai,* A serija, 3 (34) t. 1970, p. 43—55.
8 J. Dalinkevičius, „Lietuvos pleistoceno stratigrafiniai bruožai". *Technika,* 4—5, Kaunas, 1944.
9 V. A. Čepulytė, „Stratigrafija pleistocenovych otloženii Litovskoj SSR". *Trudy regionalnogo soveščenija po izučeniju četvertičnych otloženii Pribalttiki i Belorussii,* Vilnius, 1957.
10 A. Ignatavičius, „Lietuvos TSR pleistoceninių darinių sąrangos klausimu". *Geografinis Metraštis,* II, Vilnius, 1959, p. 435—454. [Lietuvių Tautos Praeitis, III:3, 1975, p. 11 išsp. *Geologijos . . .*].
11 V. Gudelis, „Lietuvos geografinės aplinkos raida geologinėje praeityje". Lietuvos TSR fizinė geografija, I, 1958, p. 81—82.
12 V. Gudelis, l. c. p. 76; V. Čepulytė, *Lietuvos žemės paviršius,* Vilnius, 1957, žem. I, IV ir V.
13 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen". *Prussia,* 32—1, Königsberg, 1938, p. 118—120, pav. 15.
14 W. Gaerte, Auf den Spuren des Ostpreussischen Mammut". *Mannus,* 18:4, 1928, p. 253, pav. 1.; W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg Pr., 1929, p. 4, pav. 1a.
15 M. Kabailienė, „Augalijos raida vėlyvajame ledynmetyje ir poledynmetyje Lietuvos ir pietinės Latvijos pajūrio zonoje". *Geografijos Metraštis,* II, 1959, p. 498.
16 V. Gudelis, l. c., p. 85—86.
17 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren . . .", l. c. p. 109—111, pav. 13c.
18 H. Gross, „Die bearbeiteten Renngeweihe des Insterburger Heimatmuseums". *Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg,* 22, Insterburg, 1939, p. 7—10, lent. I.
19 H. Gross, „Der erste sichere Fund eines paläolitischen Geräts in Ostpreussen". *Mannus,* 29:1, 1937, p. 113—118, pav. 1a.
20 H. Gross, „Die Renntierjäger — Lenzenspitze von Drusken, Kr. Ebenrode". *Prussia,* 35, 1943, p. 5—12, pav. 1.

21 V. Gudelis, l. c., p. 87.
22 H. Gross, „Die Bedeutung des Renntierjäger-Fundes von Bachmann, Kreis Memel". Alt-Preussen, 3, 1939, p. 65, pav. 2.
23 V. Gudelis, l. c., p. 79.
24 Plačiau apie poledyninmečio klimato raidą: K. Brundza, *Lietuvos miškų pradmens,* Kaunas, 1934, p. 13 tt.; H. Gross, „Übersicht über die Kilmaentwicklung Ostpreussens seit der Eiszeit". *Alt-Preussen,* 3, 1938, p. 82; V. Gudelis, l. c., p. 87—95; M. Kabailienės, l. c. p. 499—501.
25 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* Kaunas, 1938, pav. 2:5.
26 J. Puzinas, l. c., pav. 3:1.
27 H. Gross, Die Bedeutung des Renntierjäger-Fundes. . ., L. c. p. 65, pav. B-e.
28 C. Engel, „Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung". *Mannus,* Ergänzungsband, Leipzig, 1931, p. 97 tt.; P. Kulikauskas, „Seniausieji Kuršių Neringos gyventojai". *Iš Lietuvių Kultūros Istorijos,* II, Vilnius, 1959, p. 73, pav. 1—2.
29 J. Puzinas, l. c., pav. 3:3.
30 V. K. Gudelis, S. V. Pavilionis, „Paleoantropologičeskije nachodki v Litve". *Biulleten komissii po izučeniju četverčnogo perioda,* Nr. 20, Moskva, 1955, p. 39—44.
31 R. Rimantienė, „Šventosios, Kretingos raj., 1967—1969 m. tyrinėtos akmens amžiaus stovyklos". *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m.,* Vilnius, 1970, p. 5—14. [Visa tyrinėjimų medžiaga dabar paskelbta: R. Rimantienės, *Šventoji.* Narvos kultūros gyvenvietės, Vilnius, 1979, 189 p.].
32 Plačiau apie gintarinius dirbinius, jų paplitimą, chronologiją: R. Klebs, *Die Bernsteinschmuck der Steinzeit,* Königsberg Pr., 1882; B. von Richthofen, „Deutung der jungsteinzeitlichen Bernsteinschnitzereien von Schwarzorter Stils". *Alt-Preussen,* 1, 1935, p. 3—15; J. Puzinas, l. c., p. 18—19, pav. 6—9; Ed. Šturms, „Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit". *Commentationes Balticae,* I, Bonn, 1953, p. 167—205; [LT Praeityje, III:3, 1975, p. 21 išspausdinta klaidingai „Vorgeschichlichen"]. R. Rimantienė, l. c., p. 11. [Plačiai apie gintarinius Šventosios radinius vėl ji rašo atskirai išleistame darbe: *Šventoji.* Narvos kultūros gyvenvietės, 1979, figurėlės: p. 106, 109, 113, 114, kiti radiniai: p. 61, 62, 87—103].
33 H. Moora, „Zur ethnischen Geschichte der ostseefinischen Stämme." *SMYA,* 53:3, Helsinki, 1958, p. 3—39.
34 R. Rimantienė, l. c. p. 11. [Plačiau tuos klausimus dabar liečia pagrindiniame Šventosios tyrinėjimų darbas: *Šventoji,* 1979, p. 148 tt.].
35 A. Ayräpää, „Die Verbreitung des Bernsteins in kammkeramischen Gebiet". *SMYA,* 45, Helsinki, 1945, p. 10—25.
36 M. Gimbutas, „The Indo-Europeans. Archeological Problems". *American Anthropologist,* 65:4, 1963, p. 815—836.
37 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, pav. 25: b, g; 26: b, d, e; 27: a—e.
38 R. Rimantienė, „Atradimai Šventosios pelkėse". *Mokslas ir Gyvenimas,* 11, 1967, p. 16 tt. [Plačiau tuos namų apyvokos radinius ji aptaria: R. Rimantienė, *Šventoji . . .,* 1979, p. 62—68, kur duoda ir jų piešinius: pav. 46—51.].
39 W. Gaerte, l. c., pav. 17: a—c, f—g, k, m; 18: e, d, g.
40 W. La Baume, „Die vorgeschichtlichen Kulturplanzen". *Alt-Preussen,* 2, 1943, p. 18—32.
41 J. Heydeck, „Zweisteinzeitliche (liegende Hocker) in dem Prussia Museum". *Prussia,* 18, 1893, p. 46—60, pav. 17—21; W. Gaerte, l. c., pav. 33—35.
42 A. Bezzenberger, „Bericht des Vorsitzenden über die von ihm im vorigen Jahre auf Kurischen Nehrung gemachten steinzeitlichen Funde". *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 18, 1883, p. 41—44.
43 A. Bezzenberger, l. c., p. 36—37.
44 *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 21, 1900, p. 325; C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, Königsberg Pr., 1935, p. 324, lent. 27: g.

45 G. Perret, „Zum Stand unserer Kenntniss von den Rassen der Jungsteinzeit und der frühen Bronzezeit in Alt-Preussen". *Alt-Preussen,* 4, 1942, p. 62—64, pav. 1—4.

46 A. Bezzenberger, *Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens,* Königsberg in Pr., 1904, p. 1, pav. 1.

47 P. Tarasenka, *Lietuvos archeologijos medžiaga,* Kaunas, 1928, p. 204, 223, 246.

48 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* p. 25—35; P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, *Lietuvos archeologijos bruožai,* Vilnius, 1961, p. 87—132, 528—531; Lietuvos TSR archeologijos atlasas, I, Vilnius, 1974, p. 206 tt.

49 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* Königsberg Pr., p. 84—88; L. Kilian, „Das Siedlungsgebiet der Balten in der älteren Bronzezeit". *Alt-Preussen,* 4, 1939, p. 112.

50 H. Gross, „Überblick über die Kilmaentwicklung Ostpreussens seit der Eiszeit". *Alt-Preussen,* 3, 1938, p. 79.

51 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, p. 88—91, pav. 63 ir 63A.

52 J. M. Navarro, „Prehistoric Routes between Northern Europe and Italy defined by the Amber Trade". *The Geographical Journal,* LXVI, 1925, p. 421 tt.; Ed. Šturms, „Die ostbaltische Bersteinhandel in der vorchristlichen Zeit". *Commentationes Balticae,* I, 1953, Bonn, p. 167 tt. [A. Spekke, *The Ancient Amber Routes and Geographical Discovery of the Eastern Baltic,* Stockholm, 1957, 120 p. gausiai iliust. radiniais, su žem. ir plačia bibliografija; prekybos keliai: p. 51, žem. 3 (Navarro), p. 63, žem. 5 (Wheeler), p. 67, žem. 6 (Cary)]; M. Gimbutas, *The Balts,* London, 1963, p. 55 tt.

53 A. Bezzenberger, E. F. Peiser, „Die Bronzefigur von Schernen". *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 22, 1900—1904, p. 424; J. Wiesner „Die Bronzefigur von Schernen, Kr. Memel". *Alt-Preussen,* 2, 1941, p. 19—21.

54 A. Bezzenberger, „Ältere Bronzezeit. Hügelgräber bei Schlazen, Kr. Memel". *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 21, 1896—1900, p. 81—85, pav. 7—9; Ed. Šturms, *Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum,* 1936, p. 66 tt., 100—102. [Dabar *Šlažai* vis dažniau ir dažniau Lietuvoje rašoma *Šlažiai* plg. LAA, I, 1974, p. 220.].

55 A. Bezzenberger, „Hügelgrab bei Eglischken, Kr. Memel". *Sitzungsberichte* . . ., 21, p. 86—87; A. Götze, „Hügelgräber bei Eglien-Nicklau, Kr. Memel", l. c. 23, 1914, p. 85—87. [Dabar šios vietovės vardas rašomas *Egliškiai* (*LAA,* I, 1974, p. 214) ir *Ėgliškiai* (*Kalbos praktikos patarimai,* Vilnius, 1976, p. 329); ištaisyta — *Ėgliškiai.*].

56 A. Bezzenberger, „Einige ostpreussische Hügelbräber. III. Mischeiken, Kr. Memel". *Sitzungsberichte* . . ., 18, 1893, p. 82—85, pav. 25.

57 J. Puzinas, „Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos vls.". Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis, I, 1941, p. 19—27.

58 S. Guttenbrunner, „Namenkundliche Zeugnisse zur germanischen Urgeschichte". *Germanen und Indogermanen.* Festschrift für Hermann Hirt, II, Heidelberg, 1936, p. 454—455.

59 J. Puzinas, „Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgeschichte". *Festschrift Ernst Wahle,* Heidelberg, 1950, p. 189—199; J. Wielowiejski, „Przemiany gospodarczo — spoleczne u ludności poludniowej Polski w okresie póznolatenskiem i rzymskim". *Materialy Starozytne,* VI, Warszawa, 1960, p. 1—426; [Plg. M. Michelbertas, „Prekybiniai ryšiai su Romos Imperija". *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.,* Vilnius, 1972, p. 5—100].

60 Lietuvoje surastų romėnų monetų sąrašą esu davęs H. Mooros darbui *Die Eisenzeit in Letland,* II, Tartu, 1938, p. 581—583; buv. Klaipėdos krašte aptiktas romėnų monetas trumpai yra aprašęs S. Bolin, „Die Funde römischer und byzantinischer Münzen in Ostpreussen". *Prussia,* 26, 1926, p. 223, 227—232; gražią apžvalgą apie Lietuvoje surastas Romos monetas yra davęs M. Michelbertas, „Romos monetų radiniai Lietuvos TSR teritorijoje". *LMAD,* serija A, 1 (10), 1961, p. 19—36; [Romos monetų ir kitų Romos Imperijos radinių sąrašą paskutiniu metu vėl davė tas pat M.

Michelbertas, žr. *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.*, Vilnius, 1972, p. 101—125].

61 H. Seger, „Die Bernsteinfund von Hartlieb- bei Breslau". *Altschlesien,* 3, 1931, p. 171—184; W. Nowothnig, „Zwei Bernsteinspeicher der Spätlatènzeit bei Breslau-Hartlieb". *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit,* 12, 1936, p. 173—175; E. Petersen, „Zwei riesige Bersteinspeicher bei Breslau- Hartlieb und ihre Bedeutung für die Geschichte des Handels." *Forschungen und Fortschritte,* 13, 1937, p. 60—61.

62 J. Puzinas, „Die Flügelfibeln . . .", l. c., p. 198.

63 J. Wielowiejski, l. c. p. 194 tt.

64 Plačiau apie tas seges: P. Kulikauskas, „Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje". *Vytauto D. Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, Kaunas, 1941, p. 50—51, pav. 1: 3, 5; pav. 2; paralėlės Pareinyje: K. Exner, „Zwei römische Emailgefäse aus den freien Germanien". *Marburger Studien,* Darmstadt, 1938, p. 66, 89—90; K. Exner, „Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande". *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission,* 29, 1941, p. 31—121.

65 M. Michelbertas, „Pasakoja monetų lobis". *Švyturys,* 8, 1968, p. 16.

66 V. Valatka, „Dargeliškės lobis". *Kraštotyra,* Vilnius, 1966, p. 165—169.

67 L. Nakaitė, „Raskopki v. der. Jurgaičiai, Šilutskij r-n". *20 let. Archeologičeskije i etnografičeskije ekspedicii Instituta Istorii AN Litovskoj SSR (1948—1967),* Vilnius, 1968, p. 65, 67.

68 V. Daugudis, „Jurgaičių senkapio radiniai". *Švyturys,* 16, 1963, p. 28, pav. 1 ir 3.

69 M. Makarenko, „Zabytki przedhistoryczne gub. Kovienskiej". *Kwartalnik Litewski,* II, 1910, p. 104, lent. I.

70 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, pav. 140: i.

71 H. Moora, „Tutuli de l'age du fer romain dans la région de la Baltique orientale". *Litterarum Societatis Esthonica 1838—1938.* Liber Saecularis, II, Tartu, 1938, pav. 5 ir 6.

72 V. Daugudis, l. c., p. 28.

73 S. Bolin, „Die Funde römischer und byzantinischer Münzen in Ostpreussen". *Prussia,* 26, 1926, p. 228—234 [*LTP,* III: 3, 1975, p. 41 buvo likusi žurnalo pavadinime klaida — *Preussen*]; M. Michelbertas, „Romos monetų radiniai, Lietuvos TSR teritorijoje". *LMAD,* serija A, 1 (16), 1961, p. 22—23 [*LTP,* III: 3, 1975, p. 41 klaidingai pažymėta „serija B"].

74 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, p. 168, pav. 119; plg. dar *Alt-Preussen,* I, 1936, p. 33.

75 J. Puzinas, NPTD, 1938, p. 54, pav. 39: 1—4; R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Senovės lietuvių papuošalai,* I, Vilnius, 1958, pav. 119, 224, 236.

76 J. I. Kraszewski, *Sztuku u Slowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrzescijanskiej,* Wilno, 1960, p. 316—319.

77 *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.,* Vilnius, 1972, p. 47—48.

78 P. Gudynas, S. Pinkus, *Palangos gintaro muziejus,* Vilnius, 1968, p. 42, pav. 18.

79 Antkaklės rekonstrukcija duota: R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, *Senovės lietuvių papuošalai,* I, pav. 92.

80 L. Nakaitė, „Šilutės raj. Vilkų Kampo kaimo „Kapų kalno" tyrinėjimai". *LMAD,* A, 3 (34), 1970, p. 50.

81 L. Nakaitė, l. c., p. 48, pav. 7: 3.

82 A. Endzinas, „Apie rūdos telkinius, naudotus geležiai gauti Lietuvoje". *Geografija ir Geologija,* VI, Vilnius, 1969, p. 94, 97, 101.

83 J. Antoniewicz, „Odkrycie grobu rolnika jaćwieskiego z narzędziami produkcji z okresu rzymskiego". *Rocznyk Bialostocki,* III, Bialostok, p. 205—223, pav. 1 ir 2; J. Antonevičius, „Senovės baltų žemdirbystės technikos klausimu". *Iš Lietuvių Kultūros Istorijos,* IV, Vilnius, 1964, p. 164—170.

84 L. Krzywicki, „Pilkalnia w Gabrieliszkach". *Księga pamiąkowa celem uczczenia Uniw. Stefana Batorego w Wilnie,* Warszawa, 1931, p. 175—190; plg. M. Matlaków-

nos ir W. Swiderskio darbus, išspausdintus *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 3: 3, 1926 ir 6: 4, 1929.

85 M. Michelbertas, „Rūdaičių II kapinynas". *Lietuvos archeologiniai paminklai.* Lietuvos pajūrio I—VII a. kapinynai, Vilnius, 1968, p. 59, 62—63, 73, pav. 7: 1.

86 P. Kulikauskas, „Kurmaičių kapinynas", l. c., p. 36, 46—47.

87 A. Tautavičius, „Palangos kapinynas", l. c., 125—126.

88 O. Navickaitė-Kuncienė, „Pryšmančių kapinynas", l. c., p. 138, 142—143.

89 E. Butėnienė, „Lazdininkų kapinynas", l. c., p. 153.

90 *O. Tischler, „Das Gräbenfeld bei Oberhof, Kreis Memel". Schriften der Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg Pr.*, 29, 1888, p. 14.

91 *A. Bezzenberger, „Das Gräbenfeld bei Schernen, Kreis Memel", Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, 29, 1892, p. 141, 169, 220.

92 W. Gaerte, l. c., 1929, p. 169, pav. 119.

93 *Lietuvos archeologiniai paminklai*, 1968, p. 11.

94 *L. Nakaitė*, „Raskopki v der. Jurgaičiai, Šilitskij r-n". l. c., 1968, p. 65—76; „Jurgaičių kapinyno VII—VIII a. kapai". *LMAD*, A, 4 (41), 1972, p. 101—121.

95 M. Alseikaitė-Gimbutienė, *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit*, Tübingen, 1946, p. 39, lent. 9, pav. 25; R. K. Kulikauskenė, „Pogrebenija s koniami u drevnich litovcev". *Sovetskaja Archeologija*, XVII, 1953, p. 212—213; O. Navickaitė-Kuncienė, „Reketės kapinynas". *Lietuvos archeologijos paminklai*, 1968, p. 165—166; M. Michelbertas, „Rūdaičių I kapinynas", l. c., p. 83—84.

96 E. Butėnienė, „Lazdininkų kapinynas", l. c., p. 159.

97 *A. Bezzenberger, „Das Gräberfeld bei Rubocken". Sitzungsberichte . . .*, 22, 1909, p. 148—149.

99 L. Nakaitė, „Senovinis moterų galvos papuošalas". *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 126—128, pav. 1.

100 D. Waetzoldt, „Zur Tracht der Bewohner des Memelgebietes in der Eisenzeit". *Alt-Preussen*, 4, 1939, p. 119—120, pav. 6.

101 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens*, 1929, p. 268, pav. 209: b.

102 L. Nakaitė, „Raskopki v der. Jurgaičiai . . .", l. c., p. 65—67.

103 A. Tautavičius, „Prekybiniai — kultūriniai ryšiai V—VIII a.". *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.*, Vilnius, 1972, p. 146, pav. 18.

104 L. Nakaitė, „Šilutės raj. Vilkų Kampo kalno „Kapų kalno" tyrinėjimai", *LMAD*, A 3 (34), 1970, p. 43—55.

105 L. Nakaitė, l. c., p. 51, pav. 9: 1.

106 N. Åberg, *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala-Leipzig, 1919, p. 59, 166—167, žem. III.

107 L. Nakaitė, l. c., p. 48, pav. 7: 2.

108 L. Nakaitė, l. c., p. 51, pav. 9: 2.

109 L. Nakaitė, l. c., p. 45, pav. 2.

110 L. Nakaitė, l. c., p. 48, pav. 7: 1.

111 L. Nakaitė, l. c., p. 47, pav. 6.

112 Plg. N. Åberg, l. c., p. 141.

113 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Senovės lietuvių papuošalai*, I, 1958, pav. 349; VDKM 890.

114 V. Nagevičius, „Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII—XIII a.". *Senovė*, I, Kaunas, 1935, p. 69, pav. 5.

115 V. Nagevičius, l. c., p. 69, pav. 13.

116 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., pav. 319; VDKM 935—6.

117 B. Nerman, „Den svenska ekspansionen över Ostersjön. I. Svenskarna i ostbaltiska länder och i Ryssland". *Nordisk Kultur*, 1936, p. 75—76.

118 B. Nerman, „Funde und Ausgrabungen in Grobina 1929". *Congressus Secundus Archeologorum Balticorum Rigae, 19—23.VIII.1930".* Rigae, 1931, p. 195—205, pav. 1—37; tas pats, „The Grobin Finds, Evidence of the first Incorporation of Gotland

under the Swea Kingdom". *Acta Archeologica,* III, Köbenhavn, 1932, p. 157—167, pav. 1—15; tas pats, Swedish Viking Colonies on the Baltic". *Eurasia Septentrionalis Antiqua,* IX, Helsinki, 1934, p. 357—380.

119 Ed. Šturms, „Schwedische Kolonien in Letland". *Förnvannen,* 44, Stockholm, 1949, p. 205—217.

120 O. Kleemann, „Uber die wikingische Siedlung von Wiskiauten und über die Tiefs in der Kurischen Nehrung". *Alt-Preussen,* 1, 1939, p. 4—14, pav. 1—4; F. Gurevič, „Normanskij mogilnik u derevni Višnevo". *Skandinavskij Sbornik,* VI, Talin, 1963, p. 197—208.

121 Herbert Jankuhn, „Wikingerzüge und kulturelle Strömungen im Ostgebiet während des 9 und 10 Jahrhunderts". *Mare Balticum,* 3, Hamburg. 1967, p. 32.

122 „Skomantai". *Mažoji Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija,* III, Vilnius, 1971, p. 225.

123 J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 118—115.

124 J. Puzinas, *NPTD,* pav. 76.

125 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Senovės lietuvių papuošalai,* II, Vilnius, 1966, pav. 40.

126 J. Puzinas, *NPTD,* pav. 75; R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., pav. 41.

127 J. Stankus, „Kalavijų ir ietigalių technologija Lietuvoje IX—XIII amžiais". *LMAD,* A 2 (33), 1970, p. 120, 122.

128 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Senovės lietuvių papuošalai,* II, 1966, pav. 86.

129 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Senovės lietuvių papuošalai,* I, 1958, pav. 387.

130 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., pav. 420.

131 A. Äberg, *The Occident in the Art of the Seventh Century,* Part 3, Stockholm, 1947.

132 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., 1958, pav. 390; VDKM 836: 192—215.

133 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., 1958, pav. 391; VDKM 836: 233—265.

134 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., 1958, pav. 427; VDKM 836: 26.

135 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, l. c., 1958, pav. 436; VDKM 836: 28.

136 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, *Senovės lietuvių papuošalai,* II, 1966, pav. 83, 84; VDKM 836: 19.

137 R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., 1966, pav. 82: VDKM 836: 287.

138 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, *Senovės lietuvių papuošalai,* I, 1958, pav. 539; VDKM 836: 67.

139 J. Puzinas, *NPTD,* 1938, pav. 74; VDKM 835: 17 ir 18.

140 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, l. c., II, 1966, pav. 149; VDKM 835: 20.

141 O. Navickaitė-Kuncienė, „Seniausios (X—XIII amžių) svorio matų sistemos Lietuvoje klausimu". *LMAD,* A 2 (21), 1966, p. 145, pav. 1.

142 W. La Baume und J. Wilczek, „Die frühmittelalterlichen Silberwagen aus Ostpreussen". *Alt-Preussen,* 3, 1940, p. 40—43.

144 V. Nagevičius, „Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII—XIII amž." *Senovė,* I, Kaunas, 135, p. 72—73 ir pav. 1.

145 V. Nagevičius, l. c., p. 69.

146 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, p. 315, pav. 255: d.

147 V. Nagevičius, l. c., p. 70—72 ir iliustracijos.

148 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, l. c., I, 1958, pav. 463.

149 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, l. c., I, 1958, pav. 464, rekonstrukcinis dviejų apvarų piešinys.

150 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, l. c., I, pav. 465, rekonstrukcinis piešinys.

151 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, l. c., I, pav. 428.

152 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, l. c., I, pav. 384.

153 R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuviai IX—XII amžiais,* 1970, Vilnius, p. 180.

154 L. Nakaitė, „Senovės lietuvių sidabriniai papuošalai". *Iš Lietuvių Kultūros Istorijos,* II, Vilnius, 1959, p. 67, pav. 13.

155 L. Nakaitė, l. c., p. 68, pav. 14.

156 J. Antoniewicz, „Slady handlu Slowian z Baltami we wczesnym średniowieczu". *Rocznik Olsztynski,* III, Olsztyn, 1961, p. 9—19, žem. 1 ir 3. O. Navickaitė-Kuncienė,

„Senosios Rusios importas X—XIII amžių Lietuvoje". *LMAD*, A, 1 (16), 1964, p. 117—119.

157 P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, *Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961, p. 412.

158 V. Nagevičius, l. c., p. 68—69, pav. 1—13.

159 R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, l. c., I, 1958, pav. 503.

160 *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, I, 1966, p. 532.

161 Dr. J. Šaulio archyvas Pennsilvanijos univ. bibliotekoje, byla nr. 12.

162 *Mažoji . . .*, I, p. 692.

163 P. Tarasenka, *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas, 1928, p. 144.

164 P. Tarasenka, l. c., p. 146.

165 P. Tarasenka, l. c., p. 171.

166 *Mažoji . . .*, l. c., II, 1968, p. 617.

167 P. Tarasenka, l. c., p. 196.

168 *Mažoji*, l. c., III, 1971, p. 413.

169 P. Tarasenka, l. c., p. 262.

170 P. Tarasenka, l. c., p. 90.

171 P. Tarasenka, l. c., p. 118.

172 P. Tarasenka, l. c., p. 126.

173 P. Tarasenka, l. c., p. 204.

174 Plg. Adami, „Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Ex recensione Lappenbergii. In usum scholarum ex *Monumentis Germaniae Historiae recusa*, Hannoverae, 1876, liber IV, cap. 293.

175 *Scriptores rerum Prussicarum*, II, Leipzig, 1863, p. 96, 110, 113, 115—116 ir kt.

176 Adami, „Gesta Hammaburgensis . . .", l. c., I, 62, IV, 18.

177 K. Būga, *Rinktiniai raštai*, III, Vilnius, 161, p. 750—751.

178 *Knytlinga saga*, cap. 87—90; plg. O. Kleemann, „Über die wikingische Siedlung von Wiskiauten . . .", *Alt-Preussen*, 1, 1939, p. 6.

179 *Scriptores r. Prussicarum*, I, 1861, p. 735.

180 *Scriptores rerum Germanicarum* in usum scholarum ex *Monumentis Germaniae Historicis recusi*, Hannoverae, 1884, p. 60—62.

181 J. Puzinas, *NPTD*, 1938, p. 120—122, pav. 87.

182 P. Johansen, „Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit". *Baltische Lande*, I, Leipzig, 1939, p. 263.

183 *Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Literatur*, XVII, Köbenhavn, 1886—1889, p. 140 tt.

184 P. Johansen, l. c., p. 264.

185 F. Balodis, „Handelswege nach dem Osten und die Wikinger in Russland". *Antikvariska Studier*, III, Stockholm, 1948, p. 319—365.

186 O. Navickaitė-Kuncienė, „Vakarų Europos importas Lietuvoje IX—XII amžiais", *LMAD*, A 3 (22), 1966, p. 85—101.

187 O. Navickaitė-Kuncienė, l. c., 1966, p. 88—96.

188 B. Nerman, *Die Verbindungen . . .*, p. 162—180.

189 E. Brate, *Södermanlands runiskrifter*, I, Stockholm, 1924, p. 200 tt.; B. Nerman, *Die Verbindungen . . .*, p. 58.

190 O. Navickaitė-Kuncienė, „Senosios Rusios importas . . .", l. c. p. 115—133; R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuviai IX—XII amžiais*, 1970, p. 187—106; ta pati, „Prekybiniai senųjų lietuvių ryšiai su Senąją Rusia Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse". *Lietuvos Istorijos Metraštis, 1971 metai*, Vilnius, 1971, p. 19—37.

191 G. B. Federovas, „Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija". *Lietuvos Mokslų Akademijos Istorijos Instituto Darbai*, I, Vilnius, 1951, p. 186—192; A. Tautavičius, „Papildomi duomenys apie naujus sidabro lydinių ir XIV a. pusės — XV a. pradžios Lietuvos monetų radinius Lietuvos TSR teritorijoje". *LMAD*, A 1 (18), 1965, p. 67—74; R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuviai IX—XII amžiais*, 1970, p. 106 tt.

192 *Scriptores r. Prussicarum,* I, p. 237.
193 *Polnoje sobranije russkich letopisej,* I, 1843, p. 103.
194 Henrici, Chronicon Lyvoniae, XII, 4. [Anglų k. vertimas ir su geru įvadu James A. Brundage, *The Chronicle of Henry of Lyvonia,* Madison (Univ. of Wisconsin Press), 1961].
195 *Polnoje sobranije russkich letopisej,* II, 1908, p. 735—736. [Lietuviškaojo vertimo gabaliukas: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai,* I, Vilnius, 1955, p. 34, Nr. 27.].
196 Plg. R. Batūra, „Kur ieškoti XIII a. vidurio „Tviremet". *Kraštotyra,* Vilnius, 1964, p. 116—130.

* * *

Švėkšnos apylinkių proistorę nuo 1936 m. J. Puzinas yra palietęs ne vieną kartą, bet prie jos atskirai susitelkė tik 1970 m., kai *Švėkšnos* leidinio ruošėjai 1970.I.13 paprašė jį parašyti apie tos apylinkės piliakalnius ir archeologines vietas, maždaug panašiai kaip buvo rašęs *Panevėžio* leidinyje („Šis tas iš Panevėžio krašto proistorės". *Panevėžys,* Chicago, Ill. 1963, p. 45—58). Pradžioje jis šiam leidiniui težadėjo tik kokių 10 psl., bet *Švėkšnos* leidinio ruošėjams pageidaujant ir pačiam leidimui nusitęsus, paruošė žymiai didesnį darbą: *Švėkšnos kraštas Baltijos pajūrio archeologijos tyrinėjimų šviesoje,* kuriame jau apžvelgė visą mūsų pajūrio proistorę, taigi jis virto jau *sritiniu,* vakarinės Lietuvos proistorės apžvalga, panašia kaip anksčiau jis yra rašęs apie Maž. Lietuvą ar pietinę Lietuvą. Darbas buvo platokas, pati Švėkšna teliko nedidele apžvalgos dalimi, nors ir buvo suminėta dar antraštėje, todėl ištisai anam leidiniui nebetiko, nors *Švėkšnos* leidėjams jį 1972.II.11 ir pasiuntė. *Švėkšnos* leidimui dar toliau nusitęsus, tas darbas pateko į *Lietuvių Tautos Praeities* redakciją, kuri žadėjo jį tuojau (III—2) išspausdinti. Su tuo pasiūlymu J. Puzinas sutiko, o *Švėkšnos* leidiniui būtų paimta tik šio atskiri skirsniai ir, reikalui esant, jie būtų jo paties atitinkamai sutrumpinti. Ir taip susitarus, vis tik susitarimas buvo savaip nuniektas: pirma išspausdinta tik šio darbo dalis: „Švėkšnos krašto proistorė", *Švėkšna,* Čikaga, 1974, p. 1—56, o visas — „Švėkšnos kraštas Baltijos pajūrio archeologinių tyrinėjimų šviesoje" vos tik sekančiais metais (*Lietuvių Tautos Praeitis,* III, 3, p. 7—102). Palyginus tuos abu straipsnius, matyti, kad „Švėkšnos krašto proistorei" buvo paimta veik visa pagrindinio rinkinio dalis, dažnai perlaužyti naujai atskiri psl., kartais vienur ir kitur sutrumpinta. Taip pat reikia pastebėti, kad pagrindinis straipsnis, nors ir vėliau spausdintas ištisai, dėl nerūpestingos vietoje priežiūros turi dvigubą pav. seką: 1a—18a (visa pradžioje) ir 1—39 (antroje dalyje) dar su keistoka įtarpine „pav. 5 a." ir vėl „pav. 5a" (gal čia spaudos atsitiktinė klaida).

Dabar perspausdinama pagrindinis darbas: „Švėkšnos kraštas Baltijos pajūrio archeologinių tyrinėjimų šviesoje" iš *Lietuvių Tautos Praeities,* III—3 (11), 1975, p. 7—102, ištaisius spaudos klaidas, išlyginus pav. seką ir literatūrą nukėlus į straipsnio galą. Jo rankraštis nesurastas, telikę tik mašinėle rašyto nuorašo dalys.

ŠIS TAS IŠ PANEVĖŽIO KRAŠTO PROISTORĖS

Panevėžio kraštas, apimąs žemės plotus nuo Pušaloto bei Pampėnų šiaurėje, Ramygalos pietuose, Šeduvos vakaruose ir Šimonių rytuose, buvo vėliau žmonių apgyventas negu pietinėje bei pietų vakarinėje Lietuvoje. Vyriausia to priežastimi buvo paskutinysis ledynas, kuris čia kiek vėlėliau ištirpo. Betirpstančio ledyno pakraštyje buvo susitelkusios didžiulės vandens masės, apsėmusios didelius Panevėžio srities plotus. Tik ledynams pasistūmėjus tolyn į šiaurės vakarus, susitelkę vandenys išsiskirstė Nevėžiu į Nemuną, o Lėveniu ir kitomis upėmis į milžinišką Mūšos-Lielupės baseiną. To meto tundrose gyventa mamutų, šiaurės elnių ir kitų šaltam klimatui prisitaikiusių gyvulių. 1926 metais pačiame Panevėžyje (Ramygalos g.) surastas mamuto dantis. Ar tuo metu jau buvo atklydę ir žmonės, tuo tarpu neturime žinių.

Vidurinis akmens amžius, arba mezolitas (1800—3000 pr. Kr.). Seniausių duomenų apie žmonių apsigyvenimą Panevėžio krašte teturime iš vidurinio akmens amžiaus. Apie tai liudija *Įstro* upės nuogulose (Pampėnų vls.) surasti du kauliniai antgaliai, padaryti, greičiausiai, iš šiaurės elnio kaulo. Vienas antgalis yra 15 cm ilgio, lieknas, tiesus, ornamentuotas reta sraigtine linija. Antrasis antgalis yra 12,5 cm ilgio, paplokščias.[1] Jau vidurinio akmens amžiaus pabaigai priskirtinas *Preidžiuose,* Alantos upelyje (Panevėžio vls.), 1,4 m gilumoje, šlyne rastas kaulinis trikampės formos kirvis su išgręžta skyle kotui.[2] Žmonės tuo metu buvo klajokliai, medžiotojai, žvejai ir augalinio maisto rinkėjai.

Naujasis akmens amžius, arba neolitas (3000—1800 pr. Kr.). Šio laikotarpio pradžioje žmonių gyvensena maža kuo tesiskyrė nuo mezolito klajoklių, bet dar prieš 2000 pr. Kr. atvykus į šį kraštą indoeuropiečiams, iš kurių netrukus susidarė baltai, t.y. tiesioginiai lietuvių, prūsų ir latvių protėviai, naujieji gyventojai tapo sėslūs, ėmė dirbti žemę ir auginti naminius gyvulius. Nors šio meto sodybos Panevėžio srityje dar netyrinėtos, bet daugybė surastų akmeninių ir titnaginių kirvių liudija, jog labai pagausėjo gyventojų.

Žalvario amžius (1800—500 pr. Kr.). Šio laikotarpio radinių ligi šiol aptikta labai maža, nes žalvariniai dirbiniai buvo brangūs, žaliavą jiems gaminti tekdavo įsigabenti iš kitur. Iš dabar turimos medžiagos galima spręsti, kad žalvario amžiuje gyveno rytiniai baltai, iš kurių ilgainiui išsivystė lietuviai ir latviai. Senajam žalvario amžiui priskirtini šie radiniai: akmeninis gyvatgalvis kaplys, surastas *Būtėnuose,* Šimonių vls. (Panevėžio muziejuje)[3] ir *Salamiestyje* surasti du baltiški kovos kirviai.[4] Žalvario amžiaus pabaigai ar jau prieškristinio geležies amžiaus pradžiai priklauso *Pabalių* (Panevėžio vls.) lobis, susidedąs iš keturių žalvarinių antkaklių smailėjančiais galais ir dviejų įvijinių smeigtų. Antkaklių skersmuo svyruoja tarp 14,9 ir 16,2 cm. Smeigtų galai gana trumpi, skersinis pjūvis apskritas, galvutės įvijos turi po 10 apvajų. Smeigtų ilgis 17,5 ir 17,9 cm, galvutės skersmuo 7,2 ir 7,9 cm.[5]

Ankstyvasis geležies amžius (500 pr. Kr.—100 po Kr.) — tai mažiausiai ištirtas laikotarpis ne tik Lietuvoje, bet ir visame Rytų Pabaltijy. Todėl nenuostabu, kad ir Panevėžio srityje tuo tarpu turime maža radinių. Be jau paminėto Pabalių lobio, kuris gali siekti ir prieškristinio geležies amžiaus pradžią, šio laikotarpio pabaigai tenka priskirti *Bajoriškiuose,* Subačiaus vls., surasta žalvarinė antkaklė kanopiniais galais; jos galai šonuose ornamentuoti akutėmis bei įkartomis.[6]

Senasis geležies amžius (100—400 po Kr.) yra vienas iš didžiausio kultūrinio pakilimo laikotarpių, ypač vakarinėje ir vidurinėje Lietuvoje. Pagrindinės kultūrinio pakilimo priežastys buvo: lydiminės žemdirbystės išplitimas, vietinės balų geležies rūdos panaudojimas darbo įrankiams gaminti, išplitusi amatininkystė ir prekybiniai santykiai su Romos imperijos provincijomis. Ir Panevėžio srityje gausu to meto įkapėmis turtingų kapinynų. Vyrauja pilkapiai apdėti akmenų vainiku, bet vietomis pasitaiko ir plokštinių kapų, kur mirusieji laidota duobėse. Nuo II amž. ir Panevėžio srityje susiduriame su aiškiai susiformavusia *lietuvių kultūra.* Čia trumpai peržvelgsiu tyrinėtus to meto kapinynus.

Bajoriškiai, Subačiaus vls. XIX a. pradžioje Massalitinovas nesistemingai kasinėjo pilkapius, apdėtus akmenų vainiku. Juose aptikta vertingų daugiausia II amž. įkapių, kurios, deja, nebuvo išskirtos atskirais kapais ir sumaišytos pateko į Vilniaus senovės muziejų (vėliau Vilniaus universiteto muziejus). Iš pilkapiuose surastų įkapių pažymėtinos: du plokšteliniai žalvariniai antsmilkiniai su rakto pavidalo išpjova (antsmilkinių skersmuo 8—7,8 cm); antkaklės trimitiniais ir buoželiniais galais; akinė segė; ankstyvojo tipo lankinė segė trikampe kojele; dvi sparninės segės, įvežtos iš Panonijos, sidabrinė apskritinė segė. Be to,

čia rasta ir anksčiau jau paminėta ankstyvojo geležies amžiaus antkaklė kanopiniais galais.[7]

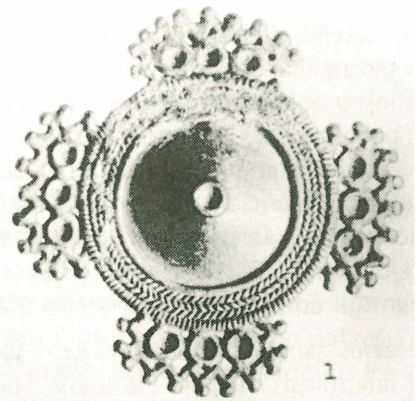

1 pav. Bajoriškiai. Diržo sagtis ar apskritinė sidabrinė segė

Berčiūnai, Naujamiesčio vls. 1890—91 m. I. S. Abramovas iš 30 pilkapių, esančių pušyne prie Nevėžio, yra ištyręs kelis. Daugelis pilkapių buvo apdėti akmenų vainiku. Surasta III—V amž. įkapių: antkaklių kūginiais galais, lietuviško tipo šaukštinių antkaklių, žieduotųjų segių ir kt. Radiniai išgabenti į Petrapilį, kur jie pateko į Ermitažą. Atsitiktinai surastų įkapių turi Panevėžio ir Vytauto Didžiojo kultūros muziejai.[8]

Lepšiai, Panevėžio vls. Mokytojas P. Bliumas kasinėjo senojo ir vidurinio geležies amžiaus pilkapius, esančius prie plento. Pilkapiuose aptikta šaukštinių antkaklių ir kitokių įkapių, kurios 1928 m. buvo perduotos Panevėžio muziejui. Dalis įkapių, pvz. trys auskarai, yra Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje.[9]

Pajuostis, Raguvos vls. 1925 m. rugpiūčio 21 d. Panevėžio gimtajam kraštui tirti draugija tyrinėjo vieną žemą akmenų vainiku apdėtą pilkapį. Po pilkapio sampilu, ant buv. žemės paviršiaus, susidurta su keturiais griaučiais, gulinčiais netoli vienas kito. Iš II—III amž. įkapių pažymėtinos šios: du žalvariniai plokšteliniai antsmilkiniai su rakto pavidalo skylute viduryje; kaklo papuošalas, sudarytas iš žalvarinių įvijų bei žalvarinių karolių, į kurių tarpą prikabinti penki prašvaitiniai kabučiai; II amž. vidurio lankinė profilinga segė; laiptelinė segė trumpais laipteliais; lankinė segė lenktine kojele ir buožele įvijos gale; ritinis (ritės pavidalo) smeigtukas su nedidele ir trumpa galvute.

Kaukolės buvo ilgagalvės, perduotos Vytauto Didžiojo universiteto Anatomijos institutui, o įkapės 1936 m. perduotos Vytauto Didžiojo kultūros muziejui.[10]

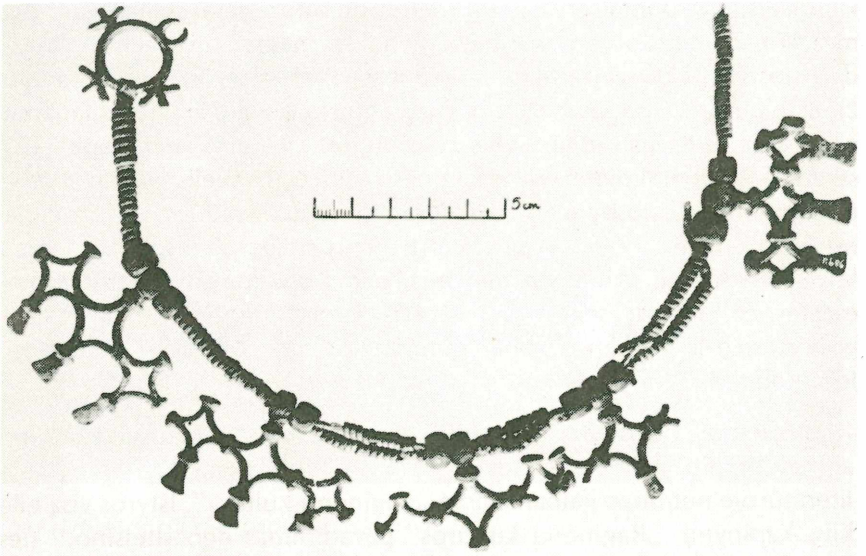

2 pav. Pajuostė. Žalvarinis kaklo papuošalas

Pakalniškiai, Naujamiesčio vls. Čia buvusius pilkapius, apdėtus akmenų vainiku, apie 1823—29 m. yra kasinėjęs šveicarų keliauninkas Fr. Dubois de Montpéreux, (1893—1894 R. Szwohnicki-Švainickis), 1900 m. Marija *Butrimaitė* ir 1910 dr. J. *Basanavičius.* Dubois de Montpéreux iškasta medžiaga yra kažin kur dingusi, dr. J. Basanavičiaus pateko į Lietuvių mokslo draugijos muziejų Vilniuje, bet radiniai sumaišyti su Raginėnų įkapėmis kartu, todėl nebejmanoma išskirti, o M. Butrimaitė visą kasinėjimų medžiagą buvo padovanojusi Lenkų mokslo bičiulių draugijos muziejui Vilniuje. Iš M. Butrimaitės kasinėtų pilkapių turtingiausi yra buvę pilkapiai nr. 3 ir 11. Pilkapyje nr. 3 kaukolės šonuose rasta po vieną žalvarinį plokštelinį antsmilkinį, kurių skersmuo svyruoja tarp 11,2 ir 11,4 cm; žalvarinė antkaklė trimitiniais galais; keli žalvariniai apskriti karoliai; du kryžiniai kabučiai ir grandinėlės, prie kurių galuose prikabinta pailgų ornamentuotų pakabėlių. Pilkapyje nr. 11, prie labai sunykusių griaučių, gulėjusių galva į vakarus, taip pat aptikta daug įdomių įkapių. Abejose kaukolės pusėse po vieną tokios pat formos žalvarinį plokštelinį antsmilkinį; prie kaukolės nemaža žalvarinių skardinių vamzdelių, kurių paviršius metaloplastiniu būdu yra labai tankiai ornamentuotas įstrižomis briaunelėmis, lyg norint

pamėgdžioti spiralę; daug stiklinių ir emalinių karolių, paauksuotas paplokščias kryžiuko pavidalo kabutis; keli paprastesnio tipo kryžiniai kabučiai, 20 žalvarinių profiliuotų branktelių su pusmėnulio pavidalo kabučiais, prikabintais prie grandinėlių; du buoželiniai smeigtukai; dvi masyvios paauksuotos žalvarinės apyrankės, pagražintos akiniu raštu; dvi juostinės skersai rantytos apyrankės; du masyvūs skersai rantyti žiedai, kurių vienas yra trijų, antras keturių apvajų ir viena lankinė emaliuota segė, išsiskirianti savo puošnumu iš visų to kapo įkapių. Tos segės lankelis ir kojelė yra trikampės formos. Lankelis pagražintas 6 trikampėmis duobutėmis, pripildytomis viršuje raudonos, apačioje mėlynos emalės. Kojele pagražinta trijomis trikampėmis duobutėmis, kurių viršutinioji pripildyta mėlynos, o dvi apatiniosios — raudonos emalės. Ši II amž. segė yra įvežta iš Romos imperijos provincijos, greičiausiai iš Pareinio. Labai gimininga segė surasta ir Pamūšyje, Joniškėlio vls.[11]

Raginėnai, Šeduvos vls. Tai yra viena iš labiausiai žinomų archeologinių vietovių Panevėžio srityje. Kurį metą archeologinėje literatūroje net buvo kalbama apie „Raginėnų kultūrą". Ištyrus visą eilę kitų kapinynų, „Raginėnų kultūros" pavadinimas nepasiteisino,[12] nes čia nėra buvęs kokios nors kultūros centras, davęs paskatų kitoms tolimesnėms sritims, o tik paprasta didelė gyvenvietė, gal tik didesnės apylinkės centras, kaip tai liudija piliakalnis ir net du pilkapynai. Senajam geležies amžiui priklauso pilkapiai, vietos žmonių vadinami milžinkapiais, esą į pietus nuo piliakalnio, kairiajame Daugyvenės krante. XIX amž. gale čia dar yra buvę apie 20 pilkapių apdėtų akmenų vainiku, bet ilgainiui beimant graužą keliams taisyti, jie buvo suardyti ir dabar teišliko jų fragmentai, akmenų vainikų bei sampilų likučiai. Pilkapiai yra buvę žemi, maždaug 0,6—1,4 m aukščio, apie 5—12 m skersmens, aplink apdėti akmenų vainiku. Apie 1823—25 m. du pilkapius yra iškasęs šveicarietis Fr. *Dubois de Montpéreux,* Pakruojo barono Roppo vaikų mokytojas, ir 1909—10 m. archeologinės komisijos narys J. S. *Abramovas* ištyrė 3 pilkapius. Čia surasta II amž. antkaklių buoželiniais galais, antkaklių trimitiniais galais ir kt. Antrasis pilkapynas, esąs prie pat Raginėnų kaimo pušynėlyje, iš dalies dar priklauso III—IV amž., bet daugumas pilkapių jau yra iš vidurinio geležies amžiaus, todėl ties juo stabtelėsiu vėliau.[13]

Upytė, Naujamiesčio vls. 1936 m. kasant pamatus naujai praplėstų Upytės kapinių tvorai, susidurta su priešistoriniu kapinynu. Kad belaidojant mirusiuosius naujai prijungtoje kapinių dalyje nebūtų sunaikintas priešistorinis kapinynas, 1938 m. liepos 13 d.—rugpiūčio 2

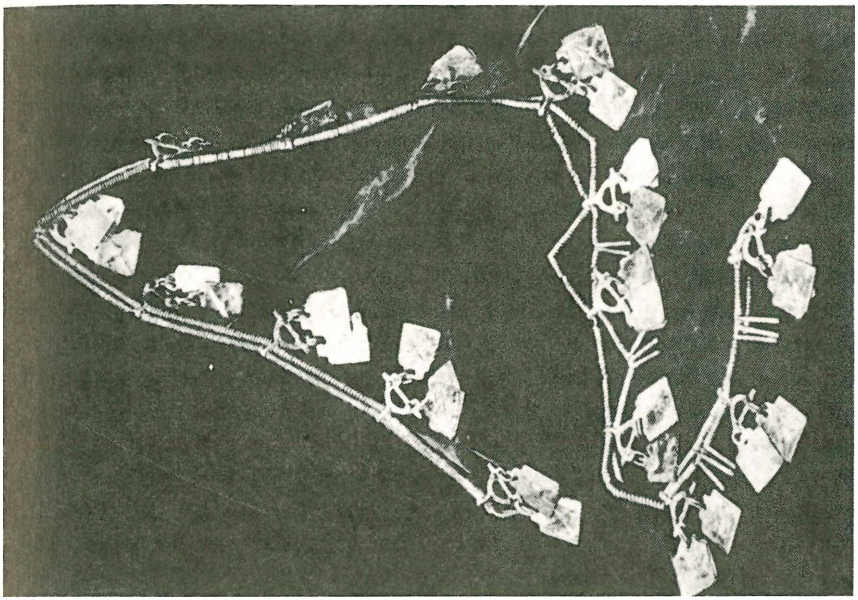

3 pav. Upytė. Krūtinės papuošalas

d. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus ištyrė 51 plokštinį kapą, be to, aptiko pilkapių liekanų. Ištirti kapai priklauso III—V amž. Čia pirma paliesiu senojo geležies amžiaus (III—IV amž.) kapus bei juose surastas įkapes. Mirusieji Upytės kapinyne pradžioje, atrodo, buvo laidojami pilkapiuose, nuo III amž. duobėse, kurių gilumas svyruoja tarp 0,63—1,5 m (tik keletas griaučių aptikta 20—56 cm gilumoje). Nors pats kapinynas užima gana didelį plotą, tačiau mirusieji laidota labai retai. Griaučių situacija įvairi: daugiausia aptikta begulinčių galvomis į šiaurės vakarus (16 griaučių), 10 į šiaurės rytus, 8 į pietų rytus, 7 į pietų vakarus, keletas į pietus, vakarus ir šiaurę. Daugelyje atvejų vyrai laidota galvomis į vakarus, o moterys į rytus, tačiau to nusistatymo griežtai nesilaikyta. Daugumas mirusiųjų buvo palaidota aukštininki, tik vienas aptiktas begulįs kniūpščias. Keliuose kapuose (nr. 1, 6, 46 ir 51) duobės dugne, griaučių šonuose, buvo padėti akmenys. Kape nr. 46 tokių akmenų buvo net 8. Kai kurių kapų duobėse surasta įsimaišiusių smulkių ir kartais stambesnių anglių liekanų. Kape nr. 8 buvo pastebėti visai aiškūs lentinio karsto pėdsakai. Surasta keletas dvigubų kapų: du dvigubi vaikų kapai (nr. 20, 31), du dvigubi kapai suaugusių kartu su vaikais (nr. 5, 44), vienas dvigubas suaugusių kapas nr. 7, kur mirusieji palaidoti greta vienas kito ir vienas to paties tipo kapas nr. 6, kur mirusieji buvo paguldyti priešingomis kryptimis, vienas galva į šiaurę

(vyras) ir antras — į pietus. Vyrų kapai išsiskyrė geležiniais pentiniais siauraašmeniais kirviais, ietigaliais ir lenktais peiliais. Be to, juose rasta žalvarinių bei geležinių diržo sagčių, lazdelinių smeigtukų, pjautuvų, ylų ir viename berniuko kape nr. 38, be siauraašmenio kirvio, pjautuvo, lazdelinio smeigtuko, buvo rasta ir papuošalų: antkaklė kūginiais galais ir ant dešiniosios rankos dvi juostinės pusapvalio pjūvio apyrankės. Moterų kapai, kaip ir kituose kapinynuose, išsiskyrė didesniu papuošalų, ypač karolių, kiekiu. Iš III—IV amž. kapų įkapių gausumu pasižymėjo kapas nr. 7. Čia 0,83 m gilumoje susidurta su dviejų žmonių griaučiais, begulinčiais greta pietų rytų kryptimi. Prie dešinėje pusėje gulinčių moters griaučių aptikta labai daug įkapių. Ant kaklo buvo uždėta sidabrinė šaukštinė antkaklė viela apvyniotais galais; antkaklės lankelio viduje, aukštutinėje dešinėje krūtinės pusėje, gulėjo žalvarinė *apskritinė segė* — tuo tarpu vienintelis šios formos papuošalas Lietuvoje. Segė yra rato pavidalo, turi gana siaurą ir plokščią lankelį, priešakinėje pusėje papuoštą įmuštais apskritimėliais. Išorinėje lankelio dalyje yra 11 trikampės formos ataugėlių, kurių paviršius pagražintas sieteliniu raštu. Segės viduryje 11 stipinėlių, kurie spiečiasi aplink viduryje esančią apvalią plokštelę, kurios centre padaryta ąselė grandinėlėms pakabinti. Keturių grandinėlių galuose prikabinta po du plokščius trikampinius kabučius. Grandinėlės gulėjo šaukštinės antkaklės viršuje, todėl ta sege turėjo būti susegtas koks nors viršutinis drabužis. Ten pat rastas trikampis pasaitėlis su trimis grandinėlėmis, kurių galuose prikabinta po vieną pusmėnulio pavidalo kabutį su ragučiais galuose. Žemiau antkaklės, skersai krūtinę, gulėjo geležinė yla su medinio kotelio likučiais. Ant abiejų rankų užmauta po šešias žalvarines juostines apyrankes kiek siaurėjančiais galais. Ant abiejų galūnių, skersai blauzdikaulių vidurį, gulėjo dvi žalvarinių įvijų eilės; tai greičiausiai prijuostės ar kito kurio nors drabužio kraštų pagražinimai. Prie kairėje pusėje greta gulinčių griaučių nebuvo jokių įkapių. Šis dvigubas kapas aiškiai kalba apie skirtingą kape palaidotų žmonių socialinę padėtį. Čia šalia turtingos moters greičiausiai buvo palaidotas žemesnio luomo asmuo, vergas ar tarnaitė. Šį spėjimą lyg patvirtintų Vokiečių ordino kronikininko Petro Dusburgiečio duodama žinia, kad Prūsuose kilmingieji buvo laidojami su ginklais, arkliais, vergais ir tarnais, drabužiais, medžiokliniais šunimis ir kt.[14] Iš kitų senojo geležies amžiaus kapų, kur surasta daugiau įkapių, pažymėtini dar šie. Vyro kape nr. 8 rastas geležinis lazdelinis smeigtukas, žalvarinis statinėlinis smeigtukas, pentinis siauraašmenis kirvis, ietigalis, pjautuvas ir galąstuvėlis. Vaiko kape nr. 13 prie apatinio žandikaulio rasta keletas žalvarinių vamzdelių, 60 pailgų mėlynų stiklinių ir plokščių geltonų

emalinių karolių apvarėlė, 4 žalvarinės juostinės apyrankės. Kape nr. 36 — antkaklė kūginiais galais, geležinis lazdelinis smeigtukas, 2 juostinės apyrankės, pentinis siauraašmenis kirvis ir pjautuvas. Kape nr. 37 — kaklo srityje aptikta žalvarinių įvijų ir kartu 37 smulkūs apskriti bei paplokšti žalios, mėlynos, baltos ir auksinės spalvos stikliniai karoliai bei geltonos ir juodos spalvos apskriti emaliniai karoliai, antkaklė kūginiais galais, 4 plokščios gana masyvios pusapvalio pjūvio juostinės apyrankės kiek siaurėjančiais galais, geležinis lazdelinis smeigtukas ir įvijinis žiedas. Daugumas Upytės kapų priklauso III—IV a., tačiau yra keletas, kaip netrukus pamatysime, ir V amž., t.y. pačios pradžios vidurinio geležies amžiaus.

Upytės kapinyno senojo geležies amžiaus įkapių formos gana įvairios. Čia surastosios antkaklės kūginiais galais priklauso prie mėgiamiausių III—IV amž. kaklo papuošalų Lietuvoje ir Latvijoje. Antkaklės šaukštiniais galais, kurių Upytėje surasta dvi, yra grynai lietuviško tipo. Jos priskiriamos IV a. pabaigai ir V amž. pirmajai pusei. Panevėžio apskrityje jų surasta per 10 egzempliorių: *Anciškyje,* Ramygalos vls. (VDKM), *Berčiūnuose,* Naujamiesčio vls. (VDKM ir Ermitaže Petrapilyje), *Paryžiuje,* Subačiaus vls. (VDKM), *Raginėnuose,* Šeduvos vls. (Panevėžio muziejuje ir Ermitaže Petrapilyje), *Venslaviškiuose,* Panevėžio vls. (Panevėžio muziejuje). Segių vietoje senajame geležies amžiuje Upytės kapinyne buvo vartojami smeigtukai. Jų aptikta trejopo tipo: geležinių lazdelinių, žalvarinių profiliuotų buoželinių ir žiedinių. Apyrankių surasta taip pat gana įvairių: juostinių beveik keturkampio pjūvio apyrankių, kurių galai papuošti skersiniais ranteliais, o visas paviršius eglutės; juostinių trikampio pjūvio apyrankių siaurėjančiais ir įsmaugtais galais; plokščių juostinių pusapvalio pjūvio apyrankių kiek siaurėjančiais galais. Daugumas čia paminėtų apyrankių yra ornamentuotos iškiliomis įkirstinėmis briaunomis, mažomis akutėmis, įkartomis ir t.t. Iš darbo įrankių paminėtini geležiniai pentiniai siauraašmeniai kirviai, kurie kartu yra buvę ir ginklai, įvairaus dydžio pjautuvai, lenkti peiliai, ylos, galąstuvėliai. Daugumas įkapių yra vietinio darbo, tik įvairūs stikliniai bei emaliniai karoliai įgabenti iš Romos imperijos provincijų.[15]

Vidurinis geležies amžius (400—800 po Kr.). Ir šio laikotarpio kapinynuose susiduriame su įdomiomis įkapėmis, kurios padeda žvilgterėti į medžiaginę kultūrą, kuri ir toliau tebeklesti Panevėžio srityje. Daug kur mirusieji dar tebelaidojami pilkapiuose, bet pamažu pilkapiai ima nykti ir įsigali plokštiniai nedegintiniai kapai. Iš tyrinėtų šio laikotarpio kapinynų pažymėtini šie.

Berčiūnai, Naujamiesčio vls. 1890—91 m. I. S. Abramovo kasinėtuose pilkapiuose, kaip anksčiau minėta, surasta ir vidurinio geležies amžiaus pradžios įkapių.

Lepšiai, Panevėžio vls. Anksčiau paminėtuose P. Bliumo kasinėtuose pilkapiuose susidurta ir su vidurinio geležies amžiaus medžiaga.

Meldiniai, Rozalimo vls. Vadinamajame Šilo kalne, prie pat kelio, imant smėlį keliams taisyti labai suardytas vidurinio ir naujojo geležies amžiaus plokštinis nedegintinis kapinynas. 1939 m. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus ištyrė dar kelius nesuardytus kapus. Kai kuriuose kapuose susidurta su ugniaviečių liekanomis. Aptikta ir ąžuolinių skobtinių karstų pėdsakų. Radiniai Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje.[16]

Nevėžnïnkai, Naujamiesčio vls. Čia Marija Butrimaitė kasinėjo V amž. pradžios pilkapius, kur surasta žalvarinė lankinė žieduotoji segė, juostinė apyrankė, ornamentuota skersinių brūkšnelių grupėmis, du geležiniai pentiniai siauraašmeniai kirviai ir kt.[17]

Raginėnai, Šeduvos vls. Be senojo geležies amžiaus pilkapių, jau anksčiau suminėtų, prie pat Raginėnų kaimo, pušynėlyje, susidurta ir su V—VII amž. įkapėmis. XIX amž. pradžioje ten yra buvę per 100 pilkapių, bet dabar teišliko apie 80. Daugumas pilkapių apaugę krūmais ar pušimis. Pilkapiai paprastai yra pusrutulio formos, kai kurie pailgi, vietomis net keli pilkapiai susijungę į vieną ir atrodo lyg pylimėliai. Mažiausių pilkapių skersmuo siekia 5,4 m, didžiausių net 23 m. Pilkapių aukštis svyruoja nuo 0,7 m iki 3 m, bet daugumas yra apie 1,5 m aukščio. Pilkapiai supilti iš aplinkinės žemės, bet kai kurie iš molio, atvežto iš toliau. Apie pusė tyrinėtų pilkapių buvo apdėti akmenų vainiku, kiti jų jau nebeturėjo. Tai bendras reiškinys, kad vėlyvesnieji pilkapiai jau nebeapdedami akmenų vainiku. Kai kuriuose pilkapiuose susidurta su akmeninėmis pertvaromis sampile. Šitame pilkapyne apie 1823—25 m. šveicarietis Fr. Dubois de Montpéreux iškasė 4 pilkapius, 1909—10 I. S. Abramovas 36 ir 1910 m. dr. J. Basanavičius — 4 pilkapius. Mirusieji laidota nedeginti arba po sampilu, atseit, ant buv. žemės paviršiaus, arba pačiame sampile. Viename pilkapyje dažniausiai susiduriama su 1—2 palaidotais žmonėmis, tačiau kituose aptikta 4—6 žmonių griaučių, retkarčiais net iki 10. Daugumas laidota galvomis į vakarus, kiti — įvairiomis kryptimis: į šiaurę, rytus, šiaurės vakarus, šiaurės rytus, pietų vakarus ir pietų rytus. Daugeliu atvejų moterys laidota galvomis į rytus. Iš būdingesnių įkapių paminėtinos: šaukštinės antkaklės jau didesniu šaukšteliu; sidabrinė antkaklė paplatintais ruplėtais galais; balnelinė antkaklė; mėlyni

stikliniai karoliai; žalvarinės ir geležinės lankinės segės trikampe kojele; žalvarinė lankinė segė lietine užkaba; žalvarinė lankinė segė lenktine kojele; geležiniai lazdeliniai smeigtukai; žalvarinis ritinis (ritės pavidalo) smeigtukas su prašvaitine pakabėle ir dviem grandinėlėm, kurių galuose prikabinti pusmėnulio pavidalo kabučiai; juostinės ir storagalės apyrankės; įvijiniai žiedai; geležiniai įmoviniai ir pentiniai siauraašmeniai kirviai (kai kurių įmovose rasta medinio koto liekanų); tiesūs peiliai; peiliai-pjautuvėliai; pjautuvai; ylos keturkampiu koteliu; plokšti ir cilindriniai verpsteliai. Ginklų visai nerasta. Įkapės yra būdingos daugiausia vidurio Lietuvai.[18]

Upytė, Naujamiesčio vls. Be jau aprašyto senojo geležies amžiaus kapinyno, ten pat surasta dalis ir vidurinio geležies amžiaus kapų. Laidosena ir šitame laikotarpyje nedaug kuo tesiskyrė nuo senojo geležies amžiaus. Mirusieji laidota gana giliose duobėse (net iki 1,5 m), įvairiomis kryptimis. Iš svarbesnių vidurinio geležies amžiaus pradžios kapų paminėtini kapai nr. 1, 6 ir 46. Kapas nr. 1 aptiktas 0,73 m gilumoje. Mirusysis paguldytas galva pietų rytų kryptimi. Ant kaklo buvo uždėta blogo sidabro apskritos vielos antkaklė kiek plonėjančiais galais, kurių vienas baigiasi kilpele, antras — maža kilpele. Dešinėje krūtinės pusėje gulėjo žalvarinė lankinė segė lenktine kojele; segės lankelis ir kojelė plokščia, spyruoklė išraityta. Ant abiejų rankų užmauta po vieną plokščią žalvarinę juostinę apyrankę, ornamentuotą beveik perdėm skersiniais brūkšneliais. Prie kairiosios kojos gulėjo lenktas pjautuvas ir geležinė yla. Be to, šitame kape dar buvo rastas plokščias kalkakmenio verpstelis. Kapas priklauso V amž.

Kape nr. 6 maždaug 1,1 m gilumo duobėje susidurta su dviem priešinga kryptimi greta gulinčiais griaučiais: vieni griaučiai gulėjo kaukole į šiaurę, antri — į pietus. Prie pirmųjų griaučių aptiktas net 23,5 cm ilgio pentinis siauraašmenis kirvis ir keturkampė žalvarinė trikampio pjūvio sagtis. Prie antrųjų griaučių surastas ilgas geležinis lazdelinis smeigtukas didele galvute (skersmuo 2,6 cm). Kapas taip pat priskirtinas V amž.

Kapas nr. 46 buvo ypatingas savo konstrukcija. Maždaug 0,78 m gilumoje susidurta net su 8 taisyklingai padėtais akmenimis, po 4 duobės dugno šonuose. Tarp tų akmenų aptikti griaučiai, gulį kaukole į pietų rytus. Kaklo vietoje surasta 12 mažų paplokščių netaisyklingos formos gintarinių karolių, ant krūtinės geležinė lankinė segė trikampe kojele ir plačiu bei plonu lankeliu, ant abiejų rankų aptikta po vieną siaurą žalvarinę juostinę trikampio pjūvio apyrankę, išrašytą rombais. Be to, kape dar rastas nedidelis lenktas pjautuvėlis ir geležinė yla. Ir šis moters kapas priklauso V amž.

Iš kitų V amž. įkapių, surastų kituose kapuose, dar paminėtini stikliniai įvairios formos karoliai, gelsvi dvigubo nupjauto kūgio, pailgi juodi, papuošti geltonomis juostelėmis ir kt.; žalvarinė vėlyvesnės formos šaukštinė antkaklė; antkrūtininis papuošalas, sudarytas iš ilgų įvijų, tarp kurių pakabinta apskritų lazdučių ir lanko pavidalo pakabėlių su taisyklingos formos skardiniais kabučiais, kurių pakraščiai ir kryžminis ornamentas metaloplastiniu būdu sudarytas iš pailgų iškylėlių, o sankryžos viduryje akutė; žiedotosios segės fragmentas; smeigtukas apskrita buožele. Ir šio meto radiniai būdingi vidurio Lietuvos kultūrinei grupei.[19]

Be čia paminėtų tyrinėtų kapinynų, Panevėžio srityje susidurta ir su kitais vidurinio geležies amžiaus kapinynais, kuriuose atsitiktinai surasta to meto įkapių. Pvz. *Glitėnuose,* Krekenavos vls., rasta VI—VII amž. lankinė segė kryžmine kojele;[20] *Pampėnų* vls. VII—VIII amž. kiaurakryžmis smeigtukas;[21] *Panevėžio* apylinkėse dvi VI—VII amž. antkaklės pergniaužtiniais galais;[22] *Plaučiškiuose,* Rozalimo vls., prie Daugyvenės išardytame pilkapyje rasta V—VI amž. žalvarinė lankinė segė trikampe kojele;[23] *Skaistkalnyje,* Krekenavos vls., dvi V—VI amž. storagalės apyrankės;[24] *Šeduvos* apylinkėse surasti du VII—VIII amž. Žiemgalos tipo žiediniai smeigtukai;[25] *Šileikoniuose,* Šeduvos vls., VII—VIII amž. antkaklė balneliniais galais;[26] *Užuožeriuose,* Šeduvos vls., V—VI amž. masyvi apyrankė trikampiška iškyla per vidurį, taip pat žiemgališko tipo;[27] *Venslaviškiuose,* Panevėžio vls., jau anksčiau paminėta šaukštinė antkaklė ir V—VI amž. sidabrinė storagalė apyrankė.[28]

Naujasis geležies amžius (800—1200 po Kr.) tuo tarpu dar labai mažai ištirtas, teturima atsitiktinai surastų įkapių ir kiek medžiagos iš tyrinėtų kapinynų *Meldiniuose* ir *Rimaisiuose.* Pilkapiai šiuo metu jau yra visiškai išnykę, mirusieji laidojami plokštiniuose kapuose, atsiranda ir degintinių kapų. Be to, susidurta ir su arklių kapais. Gyventojų etniniame sąstate nejvyksta jokių pasikeitimų. Iš tyrinėtų kapinynų paminėtinas *Meldinių* plokštinis kapinynas, kur 1939 ir 1943 m. surasti keli apardyti nedegintiniai kapai.[29] Vienas iš įdomiausių kapinynų, tyrinėtų 1938 m. birželio 20—27 d., yra X—XII amž. arklių ir degintinis žmonių kapinynas *Rimaisuose,* Ramygalos vls. Kapinynas, apimąs apie 1 ha žemės plotą, buvo dešinėje Panevėžio-Ramygalos kelio pusėje. Anksčiau, žmonių pasakojimu, šio kapinyno vieta buvusi pakilesnė, tačiau per keliasdešimt metų toje vietoje beimant graužą keliams taisyti, ji išlyginta ir tyrinėjimų metu nedaug tesiskyrė nuo aplinkinių šlapių pievų, ir čia paviršius buvo beveik ištisai duobėtas, tik vietomis tarp duobių išlikę neliesti žemės sklypeliai. Beimant graužą įvairiose

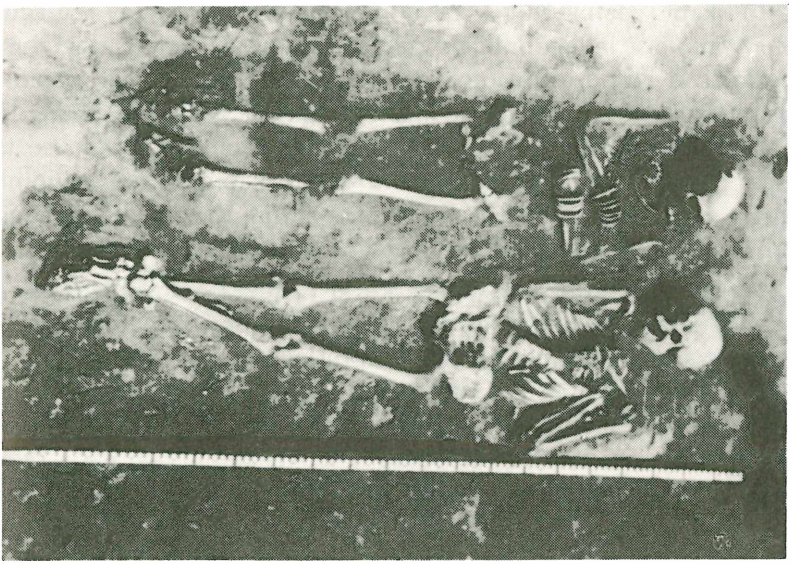

4 pav. Dvigubas upytės kapas

kapinyno dalyse buvę randama arklių kaulų, įvairių papuošalų, balno kilpų ir kt. Iš tokių atsitiktinai surinktų radinių pažymėtini įvairūs arklio aprangos papuošalai, pasidabruoti kamanų skirstikliai, žąslai ir balno kilpos. Daugumas čia surastų arklio aprangos dalykų yra inkrustuoti variu ir sidabru. Ypač balno kilpos pasižymėjo gražiais rytietiškais ornamentais. Galimas dalykas, kad tos balno kilpos, to paties stiliaus žąslai bei kamanų diržų skirstikliai buvo įvežti iš kitur. Betyrinėjant nepaliestąsias kapinyno vietas dar aptikta 12 nesuardytų arklių kapų. Čia arkliai daugiausia laidota galvomis į pietų vakarus, dažniausiai kniūbsti arba paversti ant šono, tik vienas arklys palaidotas aukštininkas. Palaidotieji arkliai įvairiai papuošti. Viršugalvyje aptikta susuktų ornamentuotų žalvarinių skardelių, žalvarinių žvagučių, įvijų, gintarinių nupjauto dvigubo kūgio karolių, geležinių žąslų ir kt. Deja, likusieji nesuardyti arklių kapai jau nepasižymėjo tuo turtingumu, kuris yra buvęs, kaip matyti iš atsitiktinių radinių, anksčiau išardytame arklių kapinyno centre.

Į šiaurę nuo arklių kapinyno yra buvęs degintinis žmonių kapinynas, tačiau ir jis beimant graužą bei beariant sunaikintas. Nesuardytų kapų terasta 5. Čia į maždaug 1 m skersmens ir apie 0,5 m gylio duobutę būdavo supilami deginti žmonių kaulai kartu su laužo likučiais ir ugnyje apdegusiais bei tyčia sulaužytais papuošalais. Iš

surastų įkapių paminėtinos žalvarinės įvijinės apyrankės, pasaginės segės vyniotais ir aguoniniais galais, laiptelinių segių fragmentai, gintariniai dvigubo nupjauto kūgio karoliai, akmeniniai paplokšti galąstuvėliai, žalvarinis kalavijo makšties galo apkalas ir kiti smulkūs papuošalų fragmentai. Ir degintinis žmonių kapinynas priklauso tam pačiam laikotarpiui. Kai kituose to meto kapinynuose raitininkas būdavo laidojamas kartu su savo žirgu, čia Rimaisuose sudeginti žmonės buvo laidojami netoli atskirame kapinyne.[30]

Pagaliau primintini piliakalniai, kurių Panevėžio apskrityje prieš II pasaulinį karą buvo suregistruota 39 šiose vietose: *Alizavoje,* Kupiškio vls., *Alotuose,* Šimonių vls., *Andrioniškyje* (pailgas piliakalnis su pylimu), *Aukštupėnuose,* Kupiškio vls., *Bugailiškiuose,* Šimonių vls., *Gaigaliuose,* Kupiškio vls., *Kinderiuose,* Šimonių vls., *Kiučiuose,* Panevėžio vls., *Kupiškyje* prie Lėvens ir Aukštupio; tai gana didelis piliakalnis, pailgo ovalo formos, nuo Lėvens pusės pakopa, iš kitų pusių apsuptas pylimu, aikštelė viršuje apie 75 m ilgio ir 27 m pločio; *Levaniškiuose,* Subačiaus vls., *Ličiūnuose,* Subačiaus vls., *Likalaukiuose,* Kupiškio vls., *Linoniuose,* Panevėžio vls., *Mirabelyje,* Kupiškio vls., *Paežeriuose,* Rozalimo vls., *Pagaičpiliuose,* Smilgių vls., *Palėvenėje,* Kupiškio vls., *Papilėje,* Kupiškio vls., *Papiliuose,* Subačiaus vls., *Papiliškiuose,* Šimonių vls., *Papušiuose,* Naujamiesčio vls., prie Nevėžio esąs piliakalnis aplink yra sustiprintas pylimu; *Pelišiuose,* Subačiaus vls., *Piliakalnyje,* ties Kriklėnais, *Plukiuose,* Panevėžio vls., *Raginėnuose,* Šeduvos vls., kairiajame Daugyvenės krante; viršuje piliakalnio aikštelė yra lygi, apie 50 m ilgio ir 20 m pločio, šiaurės vakarinėje dalyje yra buvęs žemės pylimas, į šiaurę nuo piliakalnio iškastas apie 10—15 m pločio griovys, dabar jau užslinkęs, už jo, apie 15 m atstu nuo piliakalnio, supiltas 36 m ilgio ir apie 2,5 m aukščio pylimas; *Raguvoje* piliakalnis, vadinamas Žako kalnu, apsuptas grioviu, *Ramygaloje* piliakalnis taip pat apkastas grioviu, *Skverbuose,* Subačiaus vls., prie Lėvens, *Subačiuje, Sujetuose,* Smilgių vls., *Šilagalyje,* Panevėžio vls., *Šiluose,* Naujamiesčio vls., *Tarvyduose,* Rozalimo vls., *Trakiškiuose,* Naujamiesčio vls., *Trumparagyje,* Raguvos vls., *Upytėje* piliakalnis, vietos žmonių vadinamas Čičinsko kalnu, yra apsuptas pelkėtos lygumos, apie 6—7 m aukščio ir apie 1,5 ha ploto; sakoma, jog čia XVII amž. buvusi bajoro Čičinsko pilis; *Užubaliuose,* Subačiaus vls., *Virbališkiuose,* Kupiškio vls. ir *Zubiškyje,* Šimonių vls.[31] Iš šio sąrašo matyti, kad daugiausia piliakalnių yra Kupiškio vls. (9), Subačiaus vls. (7), Šimonių vls. (5) ir Panevėžio bei Naujamiesčio vls. (po 4). Deja, ligi šiol Panevėžio srities piliakalniai nėra tyrinėti, todėl nieko negalima pasakyti nei apie jų statybos konstrukcijas nei apie amžių.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* Kaunas, 1938; p. 12, pav. 5:3, 7; Lietuvos archeologijos bruožai, Vilnius, 1961, p. 50, 522; [*LE,* IX, 1956, p. 126—127; *LAA,* I, 1974, p. 67 (Pumpėnai), kur nurodyta radiniai su klaida iš J. Puzino darbo pav. 5:8, bet praleistas 5:3 kai 5:8 yra iš Rešketos ir Virvyčios santakos (Varnių vls.). Šiame straipsnyje rašyta pagal A. Salį *Pampėnai,* bet ne tarminė — *Pumpėnai;* plg. *Lietuvos žemėlapio vardynas,* So. Boston, Mass. p. 34; A. Senn'as, A. Salys, *Wörterbuch der litauischen Sprache,* Litauisch-Deutsch: *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas.* Lietuviškai-vokiška dalis, V, Heidelberg, 1968, Anhang: p. 536, bet Lietuvoje rašoma *Pumpėnai*]. Radiniai Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Priešistoriniame skyriuje, [kurį dabar okupantai vadina „Kauno valstybinis istorijos muziejus".].

2 J. Puzinas, „Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra". *Naujoji Romuva,* 12—13, 1935, p. 286, pav. 22; [LE, XXIII, 1961, p. 515; LAA, I, 1974, p. 66, pav. 5:7].

3 [J. P(uzinas), *LE,* X, 1957, p. 481; pagal A. Salį: *LŽV,* p. 20, ištaisyta *Butėnai į Būtėnai;* plg. *KPP,* Vilnius, 1976, p. 325].

4 *Schriften der Physikalischen-Oekonomischen Gesellschaft,* Königsberg i. Pr., 28, 1887, p. 12 ir 29, 1888, p. 25; kirviai dingę; [J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 28; *LAA,* I, 1974, p. 218].

5 J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 31, pav. 20; [J. P(uzinas), „Bronzos arba žalvario amžius". *Lietuviškoji enciklopedija,* 4, Kaunas, 1936, p. 791 su radinių paveiksliuku; buvo šio straipsnio ir atskiras atspaudas; *LE,* XXI, 1960, p. 287; LAB, 1961, p. 138, pav. 88; LAA, I, 1974, p. 217].

6 M. Makarenko, „Zabytki przedhistoryczne gub. Kovieńskiej". *Kwartalnik Litewski,* II, Petersburg, 1910, p. 104; *LAA,* III, 1977, p. 25; radinys Vilniaus univ. muziejuje.

7 M. Makarenko, „Zabytki . . .", l. c., II, 1910, p. 104 tt; [P. Tarasenka, LAM, 1928, p. 100]; J. Puzinas, „Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgeschichte". *Ur- und Frühgeschichte, als historisches Wissenschaft.* Festschrift zum 60. Geburstag von Ernst Wahle, Heidelberg, 1950, p. 189—199; [Br. Kviklys, par., Mūsų Lietuva, II, 1965, p. 621; R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Lietuvių liaudies menas,* I, Papuošalai, Vilnius, 1958, pav. 157; J. P(uzinas), „Archeology (Prehistory of Lithuania)", *Encyclopedia Lituanica,* I, Boston, Mass., 1970, p. 137, Bajoriškių diržo sagties pav. 1; M. Michelbertas, „Prekybiniai ryšiai su Romos Imperija". *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.* 1972, p. 10, 73, 101; pagal M. Michelbertą tos sparninės segės iš Vilniaus univ. archeologijos muziejaus dingusios II-jo pasaulinio karo metu; *LAA,* III, 1977, p. 25.].

8 P. Tarasenka, *LAM,* 1928, p. 105, -Moliatiškės, p. 187 ir Navaržonys, p. 191; H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 nach Chr., II, 1938, p. 140, 193, 291; J. Puzinas, NPTD,* 1938, pav. 62:9; J. Puzinas, „Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose". *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, 1941, p. 35—36; J. P(uzinas), „Segė", *LE,* XXVII, p. 156, pav. žieduotoji segė Nr. 9; R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., 1958, pav. 198, 303; Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva,* II, 1965, p. 573.

9 [H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland, II,* 1938, p. 315; J. Puzinas, „Dvigubas IV amž. kapas . . .", VDKMM, 1941, p. 36; Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva,* II, 1965, p. 572; *LAA,* III, 1977, p. 62].

10 *Panevėžio Balsas,* 1930.V.29; J. Puzinas, *NPTD,* 1938, pav. 41:1, 2 ir 42; R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Lietuvių liaudies menas.* Papuošalai, I, 1958, krūtinės papuošalas, pav. 133; J. P(uzinas), *LE,* XXI, 1960, p. 360 su kaklo papuošalo pav. iš NPTD, pav. 42; Br. Kviklys, l. c., II, 1965, p. 569 su atkastų griaučių pav. p. 571; J. P(uzinas), „Archaeology", *EL,* I, 1970, p. 133 antsmilkinio pav.; *LAA,* III, 1977, p. 77; čia kažkodėl praleista radinių pav. nuorodos iš J. Puzino, *NPTD* ir iš *Liet. liaudies meno,* pav. 133].

11 E. Majewski, „Kurgany w Pakalniszkach w pow. Poniewieskim, zbadane przez Maryę Butrymównę". Swiatowit, II, 1900, p. 92—103, lent. XIII—XV; A. A. Spicyn, „Kurgany bliz derevni Pakalniški, Kovenskoj gub." *Izvestija Imper. Archeologičeskoj Komissii,* II, S. Peterburg, 1902, p. 99, lent. 4—6; [J. Puzinas, „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje". *Senovė,* I, Kaunas, 1935, p. 174, 183—184; V. Ginters, „Romas imports Latvijā". *Senatne un Māksla,* II, Rigā, 1936, p. 54, pav. 3:4, 4:3; Pr. Kulikauskas, „Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje". *Vytauto D. Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, 1941, p. 50, 62, pav. 5; H. J. Eggers, „Der römische Import im freien Germanien". *Atlas der Urgeschichte,* I, 1951, Nr. 2241; J. P(uzinas), *LE,* V, 1955, p. 500—501, su Pakalniškių segės piešinėliu pav. 5; *LE,* 1960, p. 365; M. Michelbertas, „Prekybiniai ryšiai su Romos Imperija", l. c., 1972, p. 28 su segės piešinėliu pav. 8:4; karolis — pav. 13:1, ir p. 102—103; *LAA,* II, 1977, p. 78].

12 [*Raginėnų kultūros* vardu Lietuvos kapinynų grupę pavadino žymus rusų archeologas A. A. Spicyn (1858—1931) ir priskyrė juos VI—VIII a., žr. „Litovskije drevnosti". *Tauta ir Žodis,* III, Kaunas, 1925, p. 136. Ir šis Raginėnų kultūros vardas plačiai buvo vartojamas proistorikų ir istorikų; Lietuvoje tuo vardu daugiausia išgarsino Petras *Tarasenka* (1892—1962) gausiuose raštuose ir plačiau ją paryškino: *Lietuvos archeologijos medžiaga,* Kaunas, 1928, p. 89—70 ir vok. p. XX—XXI. Šiai, vad. Raginėnų kultūrai J. *Puzinas* jau *nepritarė,* nes tų pilkapių grupėje surastoji medžiaga tenka priskirti iš dalies prie ankstyvesnių, priklausančių dar sen. geležies amžiui (I—IV), o kita — vidurinio geležies amžiaus pradžiai, ne vien tik VI—VIII a. ir juo labiau netiko sritinės raginėnų kultūros reikalui. Tas pažiūras dėl A. A. Spicyno Raginėnų kultūros trumpai išreiškė dar 1935 m.: „Jis čia bando pirmą kartą suskirstyti Lietuvos senienas į atskirus periodus, iškelia daugybę tebelaukiančių atsakymo problemų, bet jo chronologinis paskirstymas labai skiriasi nuo įprastos schemos, vartojamos Rytų Pabaltyje. Pav. geležies amžius pagal Spicyną yra skirstomas į Raginėnų, Klaipėdos ar Liucino kultūras. Archeologiniai paminklai paprastai yra datuojami kartais net keliais šimtais metų vėliau, negu kad mes esame įpratę", žr.: „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje". Senovė, I, Kaunas, 1935, p. 175. Labai panašiai, tik gal kiek griežčiau ir smulkiau, suminėdamas ir atskirus radinius, pasisakydavo J. Puzinas per paskaitas ar pratybas. Ir galutinai Raginėnų kultūrą atskiru darbu jau nurašė Pr. *Kulikauskas,* „Raginėnų (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir „Raginėnų kultūros" klausimas". LMAD, A:1, Vilnius, 1958, p. 86—87, tik, deja, pamiršo nurodyti savo profesoriaus J. Puzino pavardę ir tą darbą, kur žymiai anksčiau, nors ir trumpai, bet jau daugiau kaip prieš dvidešimt metų, tą Raginėnų kultūrą neigiamai vertino ir į Lietuvos proistorės nei sritinį, nei kitokį skirstymą jos neįvedė. Toks nutylėjimas svetur gyvenantiems kelia nuostabą, nors P. Kulikausko dėlto kaltinti negalima, nes gal J. Puzino pavardę ir nuorodą maskviniai cenzoriai nubraukė].

13 P. Tarasenka, LAM, 1929, p. 221; J. Puzinas, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje". *Senovė,* I, 1935, p. 174—175; J. Basanavičius, „Autobiografija", *Lietuvių Tauta,* V, Vilnius, 1936, p. 119; H. Moora, l. c., 1938, p. 117, 266, 315, 396; J. Puzinas, *VDKMM,* I, 1941, p. 36; M. Alseikaitė-Gimbutienė, *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit,* Tübingen, 1946, p. 62, 180—181: P. Kulikauskas, l. c., 1958, p. 65—87; J. P(uzinas), *LE,* XXIV, 1961, p. 426—427; Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva,* II, 1966, p. 607—609; J. P(uzinas), *EL,* IV, 1975, p. 423—424; LAA, III, 1977, p. 94.

14 *Scriptores rerum Prussicarum,* I, 1861, p. 54. [Taip pat žr. apie šiuos kapus: J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 47—49; M. Alseikaitė-Gimbutienė, *Die Bestattung in Litauen . . .,* 1946, p. 49—51, 181 ir dvigubų kapų nuotraukos: pav. 47, 48, 54; R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Lietuvių liaudies menas.* Papuošalai, I, 1958, dvigubo vyro ir moters kapo pav. 123; *LAB,* 1961, p. 175—175, pav. 108 (dvigubas kapas); Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva,* II, 1965, p. 582; J. P(uzinas), *LE,* XXXII, p. 286—287, kur dvig. kapas, p. 286; *EL,* V, 1976, p. 560; *LAA,* III, 1977, p. 116. M. Alseikaitė-Gimbutienė aiškina dvigubuosius kapus: vyro ir moters gana aiškiai pasekimo ir pasekdinimo reikšme (t.p., p. 144—146), ką dar pabrėžia ir lietuviškoje santraukoje, p. 238—239, nors iš turimos dar dvigubų kapų medžiagos bei šaltinių užuominų vargu tokios griežtos išvados ar galima padaryti; plg. *LE,* XXXV, 1966, p. 386—387].

15 [Apie Upytės kapinyno įvairius radinius žr.: J. Puzinas, *NPTD,* p. 47—50, 1938, pav. 37, 43; taip pat ir kt. jo darbuose (žr. 14 išnaša); R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., pav. 124, 137, 146, 190, 227—228].

16 [R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., 1958, pav. 341, 498; LAA, III, 1977, p. 68].

17 M. Butrymówna, „Kurhany w Niewieżnikach w pow. Poniewieskim". *Światowit,* IV, 1902, p. 148—149, pieš. 326—328; [J. Puzinas, l. c., 1935, p. 183—184; M. Michelbertas, l. c., 1962, p. 106]; kartais parašo ir *Nevėžininkai*].

18 P. Kulikauskas, „Raginėnų . . .", l. c., 1958, p. 65—87; [žr. ir 12 išnašą].

19 J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 67—70, 75, 83; [M. Michelbertas, „Prekybiniai ryšiai su Romos Imperija", *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai,* 1972, p. 36—37, 39, 43, 109; plg. 14 išnašą].

20 [J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 88; *LAA,* III, 1977, p. 41; radinys VDKM].

21 J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. pav. 69:1; [R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, l. c., 1958, pav. 338; LAA, III, p. 92; šalia Pampėnų rašoma ir tarmiška lytis Pumpėnai. Radiniai VDKM Kaune.].

22 [J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 85; jos buvo Panevėžio muz., bet dabar dingusios, nes *LAA,* IV, Vilnius, 1978, p. 21 pažymi „1938 buvo Panevėžio muz." ir jos težinomos tik iš J. Puzino darbo].

23 [J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 90; *LE,* XXIII, 1961, p. 108; R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *LLM,* 1958, pav. 305; *LAB,* 1961, pav. 233:2; LAA, III, 1977, p. 89—90]; radinys — VDKM.

24 [J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 96; *LAA,* III, 1977, p. 102]; Panevėžio muz.

25 [J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 92], kurie buvę VDKM, [bet dabar jų likimas neaiškus, nes *LAA,* IV, 1978, p. 75 nei Šeduvos apl., nei radinių nesumini, taip pat jų nemini ir *LAA,* III, 1977, p. 110].

26 [R. Volkaitė-Kulikauskienė, „Stačiūnų antkaklės". *Gimtasai Kraštas,* 31, 1943, p. 92; radinys Vytauto D. kultūros muziejuje; *LAA,* 1977, p. 111; *LAA,* IV, 1978, p. 26].

27 [J. Puzinas, *NPTD,* 1938, p. 97; *LAA,* III, 1977, p. 116]; ji VDKM.

28 J. Puzinas, „Dvigubas IV amž. kapas . . .", *VDKMM,* I, 1941, p. 37; ir R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *LLM,* pav. 226; *LE,* XXXIII, 1965, p. 393; *LLA,* III, 1977, p. 120.

29 M. Alseikaitė-Gimbutienė, t.p., 1946, p. 154, 188, 198; R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, t.p., 1958, pav. 341, 498; *LE,* XVIII, 1959, p. 166; *LAA,* III, 1977, p. 68].

30 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* 1938, p. 118—119, pav. 83—86; radiniai Vytauto D. kultūros muziejuje; [M. Alseikaitė-Gimbutienė, t.p., 1946, p. 53, 55—56 ir 198; čia klaidingai nurodyta pav. 93—96, kai reikia — pav. 83—86; R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė, t.p., 1958, pav. 557: *LAB,* 1961, p. 397, 445, pav. 323; J. P(uzinas), *LE,* XXV, 1961, p. 290 su kamanų skirstiklių pav. iš *NPTD,* pav. 83; M. Gimbutas, *The Balts,* London, 1963, pav. 73 ir 75 (nuotraukos) ir rekonstrukciniai — pav. 74 ir 76, kurie pas J. Puziną buvo pav. 84 ir 85; R. Volkaitė-Kulikauskienė ir R. Rimantienė, *Lietuvių liaudies menas.* Papuošalai, II, 1966, pav. 182—191, 193; M. Gimbutienė, „Lietuvos proistorė". *LE,* XV, 1968, p. 288, pav. 23 iš J. Puzino — pav. 85; R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuvio kario žirgas,* 1971, pav. 33—34; J. P(uzinas), *EL,* I, 1970, p. 137—138 (pav.) ir *EL,* IV, 1975, p. 493; *LAA,* III, 1977, 96].

31 P. Tarasenka, *Lietuvos archeologijos medžiaga,* 1928: [Pagal šį sąrašą sudarytą medžiagą tenka papildyti ir patikslinti, žr.: *Lietuviškoji enciklopedija,* I—X, Kaunas, 1933—1944; *Lietuvių Enciklopedija,* I—XXXV ir Papildymai, So. Boston, Mass., 1953—1969; Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva,* II, 1965; *Encyclopedia Lituanica,* I—VI, So. Boston, Mass., 1970—1978 ir *LAA,* II, 1975 duomenimis. P. Tarasenkos darbe yra netiksliai užrašytų vietovardžių, tas pat piliakalnis priskirtas dviems vietoms, nes taip buvo patekęs į įvairius šaltinius ar kitus raštus, ypač jei toks piliakalnis buvo paliestas dviejų kaimų laukų. Taip pat pasitaiko, kad eilė paprastų kalvų, visai be kultūrinio sluoksnio ir pylimų buvo atsitiktinai priskirta prie piliakalnių. Tarp P. Tarasenkos ir *LAA,* II piliakalnių sąrašų pastebėti šie skirtumai: Alotuose dabar tenka rašyti Aluotose, kitaip dar vadinama ir Druskiais (p. 27); Andrioniškis rašomas ir Indrioniškis; Kupiškio pil. žinomas ir Aukštupėnais (p. 90), bet ir *LAA,* II, praleido nenurodę P. Matulionio, „Kupiškio piliakalnis". *Mūsų Senovė,* 2, Tilžė, 1921, p. 77—78; dabar rašomi ne Levaniškiai, bet Levaniškės; Ličiūnai žinomi ir Ilčiūnais (p. 77); Papilė dabar rašoma Papiliais (p. 127); Papilių (Subačiaus vls.) *LAA* II visai nebemini; Papiliškių *LAA,* II taip pat nemini; Pelišių piliakalnis ties Kriklėnais dabar nurodomas jau Kriklinais, kuris dar turi ir Moliūnų vardą (p. 87); Plukių pil. dabar nebesuranda (p. 139); Skverbų, arba Stirniškių; Subačiaus pil. *LAA,* II nebeduoda; Sujetuose tik vad. „Paliokų" kalnelis, kur 1863 rinkosi sukilėliai, bet piliakalniui būdingų žymių nėsą (p. 158); Šilgalyje 1969 m. pil. neberasta (p. 164); Šilų ir Tarvydų pil. *LAA,* II nebeduoda; literatūroje minimas Langiakalnis, Lingiakalnis dabar nesurastas, nes *LAA,* II, p. 170 pažymi, kad ir tokio kaimo nėra; Užubaliai, arba Burveliai (p. 172 ir 46); Virbališkių pil. *LAA,* II nebeduoda ir Zubiškio pil. neaiškus ar tai nebūsiąs tas pat Obonių (p. 186, 118). Aplamai, nors *LAA,* II, 1975 ir labai rūpestingai paruoštas, tačiau peržvelgus man Zarasų ir Rokiškio apl. piliakalnius bei jų nuorodas, teko pastebėti ir atskirų vietų įvairių klaidų; tokių pat gali būti ir Panevėžio aps., ypač kai neliko eilės kaimų ir senųjų vietų vardų ir prigaminta naujų, kurių dažnai nebeįstengia susieti su senosiomis vietomis ir jų vardais.

* * *

„Šis tas iš Panevėžio krašto proistorės" spausdintas: *Panevėžys,* Chicago, Ill., 1963, p. 45—58 su pavarde ir red. pridėta dar „Prof.", ko nėra autoriaus rankraštiniame mašinėlės nuoraše. J. Puzinas, šią apžvalgą rašant, buvo suvaržytas straipsnio dydžiu, todėl ir labai šykščiai nurodinėjo radiniams ir jų vietoms literatūrą, paprastai nebežymėdamas savų darbų. Rankraštinio nuorašo gale dar pridėtas atskiras lapas, kur sužymėta ir radinių atrinktos darbui nuotraukos, bet jų leidėjai *nei vienos neįdėjo,* nors šiame leidinyje rado vietos mažesnės reikšmės medžiaga bei savotiški lyg papildymai, plg. A. Vadopalas „Etniniai įnašai į Panevėžio srities gyventojų sudėtį" (p. 59—60). Dabar man teko, iškeliant literatūrą ir kt. pastabas į straipsnio galą, papildyti praleistais šaltinių nurodymais, pridedant ir naujausiąją, kuri patikslina vietų vardus ir pan. Ji suskliausta laužtiniais skliausteliais.

ŽVILGTERĖJUS Į DABARTINĖS LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS DARBUS

Lietuvių sovietinėje spaudoje nuolat pabrėžiama, kad tik sovietinėje santvarkoje susidariusios geros darbo sąlygos mokslo žmonėms dirbti ir kad jų vadinamoje „buržuazinėje Lietuvoje" nieko ar visai nedaug tebuvę padaryta. Tačiau žvilgterėjus į faktinę padėtį, tik paskutiniaisiais metais jaučiamas didesnis pasistūmėjimas į priekį. Tik pernai po ilgų svarstymų tarpusavyje ir pasitarimų su partijos organais išleisti pirmieji tomai Lietuvos istorijos (Lietuvos TSR istorija I tomas. Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, 447 psl.) ir Lietuvių literatūros istorijos (iki A. Baranausko imtinai, 587 psl.). Ilgai nenusistatyta, kaip interpretuoti senosios Lietuvos istorinius faktus ir literatūrinius reiškinius. Šiuo atžvilgiu kiek dėkingesnė proistorinės medžiagos interpretacija: čia tereikėjo prisiderinti prie Sovietų Sąjungoje įprasto marksistinio-leninistinio atskirų laikotarpių suskirstymo ir nusistojusios terminijos. Tačiau ir proistorikams nusmaigstytos darbo gairės dažnai buvo kilnojamos iš vienos vietos į kitą: pradžioje aiškinant etninius klausimus teko derintis prie N. J. Marro sukurtų teorijų, 1950 pasmerkus jo mokslą, staiga reikėjo pasukti į J. V. Stalino nustatytas vėžes kalbotyrai, o N. S. Chruščiovui nuvainikavus Staliną — vėl vengti jo vardo. Visa tai, be abejo, buvo nemažas stabdys moksliniams darbams. Todėl ir nenuostabu, kad per 13 metų nepadaryta tiek, kiek būtų buvę galima atlikti dabar turimomis darbo jėgomis. Juk šiuo metu Lietuvoje dirba nemažas proistorikų būrelis: senosios kartos archeologas P. Tarasenka, nepriklausomos Lietuvos auklėtiniai R. Jablonskytė-Rimantienė, P. Kulikauskas, R. Volkaitė-Kulikauskienė, o iš keleto naujai paruoštų pradėjo reikštis A. Tautavičius. Per tą laiką tęsti kai kurių anksčiau pradėtų tyrinėti kapinynų kasinėjimai ir ištirta visa eilė sodybų, piliakalnių ir kapinynų. Čia trumpai suminėsiu archeologinius darbus, išspausdintus tik mokslo žurnaluose ir išleistus atskirai.

P. Tarasenka ir toliau tebedirba archeologijos populiarizacijos srityje. Jis, remdamasis archeologinių tyrinėjimų medžiaga, yra išspausdinęs apysakų vaikams ir jaunimui: *Užburti lobiai,* 1956 ir *Didžiųjų Tyrulių paslaptys,* 1956. Be trumpo straipsnio apie Lietuvos piliakalnius rusiškai (Gorodišča Litvy. *Kratkija soobščenija o dokladach*

į polevych issledovanijach Instituta Istorii Materialnoj Kultury, XLII, 1951, 86—91 psl.), jis dar yra išleidęs knygutę *Lietuvos piliakalniai,* 1956, 100 psl. Dabar skelbiasi ruošiąs 7 tomų veikalą apie Lietuvos piliakalnius.

R. Jablonskytė-Rimantienė, specialiai tyrinėdama akmens amžiaus laikotarpį, yra paskelbusi rusiškai du vertingus straipsnius: apie Lietuvos mezolitą (Mezolit Litvy. *KSIIMK,* XIII, 1952, 40—52 psl.) ir apie seniausias kultūrines sritis Lietuvoje (O drevneišych kulturnych oblastiach na territori Litvy. *Sovetskaja Etnografija,* 3, 1955, 3—19). Be to, ji yra paruošusi vadovą anksčiau buv. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešistorinio skyriaus (dabar vadinamas Kauno Valst. M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejaus pirminės kultūros skyrius): *Pirminės kultūros skyriaus ekspozicijos vadovas,* 1956, 52 psl.

Tuo tarpu daugiausia darbų yra parašęs *P. Kulikauskas.* Iš jo straipsnių pažymėtini; apie Lietuvos archeologinius paminklus ir jų tyrimo uždavinius (Litovskija archeologičeskije pamiatniki i zadači ich izučenija. *Kratkije soobščenija Instituta Etnografii,* XII, 1950, 59—61 psl.), Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai (Lietuvos Istorijos Instituto Darbai, I, 1951, 315—365 psl.), apie Lietuvos archeologinių paminklų tyrinėjimą (Issledovanije archeologičeskich pamiatnikov Litvy. *KSIIMK* XLII 1952, 92—104 psl.), Lietuvos archeologijos mokslo klausimai J. V. Stalino darbų kalbos mokslo klausimais šviesoje (Lietuvos Mokslo Akad. Žinynas, IX, 1952, 168—178 psl.), apie ankstyvąjį Lietuvos apgyvendinimą (Nekotoryje dannyje o pervonačalnom zaseleni territori Litvy. *Trudy Instituta Etnografii,* XIII, 1954, 36—46 psl.), Kai kurie archeologiniai duomenys apie seniausiai Lietuvos TSR teritorijoje augintus javus (Lietuvos TSR Mokslo Akad. Darbai, IX, 1955, 75—84 psl.), Nauji radiniai Kurmaičių kapinyne (LMAD, A: 2, 1957, 141—151 psl.) ir Raginėnų (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir „Raginėnų kultūros" klausimas (LMAD, A:1, 1958, 65—89 psl.). Be to, P. Kulikauskas ir 1957 išleistoje Lietuvos istorijoje yra davęs Lietuvos proistorės apžvalgą (5—21 psl.). Vertingiausi P. Kulikausko straipsniai yra apie Kurmaičių bei Raginėnų tyrinėjimus ir apie javus, augintus Lietuvoje priešistoriniais laikais. Kituose straipsniuose tenka jam, kaip Lietuvos mokslo ak. bendradarbiui, pasisakyti principiniais sovietinės archeologijos klausimais, iškelti tariamas „buržuazinio" Lietuvos archeologijos mokslo negeroves ir t.t.

R. Volkaitė-Kulikauskienė, dabar Vilniaus universiteto docentė ir archeologijos etnografijos katedros vedėja, yra paskelbusi šiuos darbus: apie laidojimo paminklus Lietuvoje I tūkstantmečio gale ir II tūkstantmečio pradžioje (Pogrebalnyje pamiatniki Litvy konca I —

načala II tysiačiletija našej ery. *KSIIMK,* XLII, 1952, 108—122 psl.), apie arklių kapus Lietuvoje (Pogrebenija s koniami u drevnich litovcev. *Sovetskaja Archeologija,* XVII, 1953, 211—111 psl.), Linksmučių (Pakruojaus raj.) kapinyno 1948 m. tyrinėjimų duomenys (Lietuvos Istorijos Instituto Darbai, I, 1951, 279—314 psl.) ir Klasikinės visuomenės susidarymas Lietuvoje (Vilniaus valstybinio Universiteto Darbai, V, 1954, 120—138 psl.). Pirmieji trys straipsniai yra dalykiniai ir praturtina mūsų negausią archeologinę literatūrą, tačiau pastarasis daugiausia skirtas sovietinės archeologijos principams ryškinti. Didžiausias R. Volkaitės-Kulikauskienės darbas yra neseniai išėjęs — *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai,* 1958, 179 psl. Tai darbas, turįs tikslą supažindinti platesnius visuomenės sluoksnius su archeologiniais paminklais, jų tyrimo būdais bei apsauga. Čia nusakomi pagrindiniai archeolog. paminklai (senosios gyvenvietės, piliakalniai, kapų tipai, alkakalniai, lobiai, senieji keliai ir brastos), suminimi pagrindiniai ligi šiol tyrinėti archeologiniai paminklai, duodama jų nuotraukų ir kt. Po to patiekiama trumpa archeologinių tyrinėjimų istorija Lietuvoje, prieinama prie tyrinėjimų būdų bei technikos, kalbama apie senovės paminklų registraciją, žvalgomąsias ekspedicijas, archeologinių žemėlapių sudarymą, planų paruošimą, fotografavimą ir kt. Pagaliau duodami 1949 metų kultūros paminklų apsaugos nuostatai. Specialios Lietuvos archeologijos problemos šiame darbe nesprendžiamos. Be nepriklausomoje Lietuvoje tyrinėtų kapinynų ir piliakalnių apžvelgiama ir visa eilė paskutiniaisiais laikais ištirtų stovyklų bei sodybų, piliakalnių ir kapinynų. Čia duodama žinių apie tyrinėtas akmens amžiaus stovyklas Eiguliuose (prie Kauno), prie Versminio upelio ir ežero (Marcinkonių apylinkėse), Samantonyse (Širvintų vls.), apie naujojo akmens amžiaus pabaigos ir žalvario amžiaus pradžios gyvenvietę Žaliojoje (netoli Maišiagalos), apie Turliojiškio durpyno (Kalvarijos vls.) raginius ir akmeninius dirbinius. Patiekiama duomenų apie 4 tyrinėtus piliakalnius: Nemenčinės, Migonių, Lavariškių ir Žiegždrių. Pagaliau informuojama apie kapinynų ir pilkapių kasinėjimus Laimučiuose (Pakruojaus vls.), Počkaluvkoje (Nemenčinės vls.), Didžiuliuose (Šalčininkų vls.), Kapitoniškiuose (prie Rumšiškių) ir kt. Apskritai, darbas parašytas sklandžiai ir duodama graži svarbesniųjų archeologinių paminklų apžvalga. Darbas iliustruotas 89 archeologinių paminklų paveikslais, deja, daugelis iliustracijų techniškai blogai atspausdinta, nors popierius ir neblogas. Tai bendra yda daugumos sovietinių leidinių, išskyrus gražiai leidžiamą Lietuvių liaudies meno seriją, leidinius: *Vilnius, Vilniaus universitetas,* kai kuriuos albumus (pvz. Dainava), turistinius leidinėlius kr kt.

Trumpoje archeologinių tyrinėjimų apžvalgoje neapsieinama nepakritikavus ir „buržuazinės" Lietuvos darbų šioje srityje. Kai kur gerokai prasilenkiama su visiems įprastine tiesa. Čia, pavyzdžiui, tvirtinama, kad nepriklausomoje Lietuvoje nebuvę archeologiniam darbui pasiruošusių žmonių ir kad Kauno universitetas neruošęs specialistų. Įdomu, iš kur gi dygo čia suminėtų darbų autoriai: pati R. Volkaitė-Kulikauskienė, P. Kulikauskas ir R. Jablonskytė-Rimantienė? Juk jie čia visi ir dabar JAV sėkmingai dirbanti proistorikė M. Alseikaitė-Gimbutienė buvo pradėti ruošti Vytauto Didžiojo universitete Kaune ir, Humanitarinių mokslų fakultetą perkėlus į Vilnių, visi baigė archeologines studijas 1942 metais: R. Volkaitė II.6, R. Jablonskytė V.23, P. Kulikauskas V.27 ir M. Alseikaitė VI.3. Matyti, būta ir kokio nors mokytojo, davusio jiems šiokius tokius archeologijos mokslo pagrindus.

Iš jau po II pasaulinio karo paruoštų specialistų tuo tarpu pradėjo reikštis A. *Tautavičius,* išspausdinęs šiuos straipsnius: Rytų Lietuvos Pilkapiai (LMAD, I: A, 1955, 87—99 psl.) ir Kapitoniškių pilkapiai (ten pat, 1957, 95—109 psl.). Tai beveik ir visas 13 metų darbų balansas.

Šiam straipsniui rankraščio nesurasta ir perspausdinamas iš *Į Laisvę,* 16—17, 1958, p. 68—70; pasirašytas — J. Puzinas.

Ištaisyta spaudos klaidos, taip pat ir *Samantoniuose* į *Samantonyse.*

Okupuotoje Lietuvoje visuotinai neigiant vad. „buržuazinį mokslą" ir suniekinant visus nepriklausomos Lietuvos laimėjimus, visa aiškinant „iš priešakinių laimėjimų ir marksistinių pozicijų", J. Puzino vardas daug metų nebuvo minimas, visur nutrinamas ir jo darbai nutylimi. Bet kur neišvengiamai reikėjo kas nurodyti, buvo vengiama net tų spausdintųjų darbų pavadinimai, težymint tik *Senovės,* IV, 1938, bet nevisada žymint psl., o kartais juos nurodant iš atskirai išspausdinto ir visai kitos psl. sekos, pvz. P. Kulikauskas, „Iš metalų panaudojimo Lietuvoje istorijos". *ILKI,* II, 1959, p. 16, kur 44 išnašoje „Senovė, 4, 84—85" yra psl. nuoroda iš *NPTD,* bet ne *Senovės,* kur šis darbas pradėtas tik p. 173. Panašiai dar pasielgia ir R. Volkaitė-Kulikauskienė, žr. *Lietuviai IX—XII amžiais,* Vilnius, 1970, p. 38, išnaša 71 „Senovė", IV, p. 111—115 (!), taip pat iš NPTD. Tai vienas iš būdų nustumti užmarštin J. Puziną. Ir kartais nueinama buvo tiek toli, kad lietuviškai rašytų darbų antraštės išverčiamos rusiškai, leidinių pavadinimai taip sujaukiami vertime, kad joks žmogus veik negalės atsekti, pav. P. Kulikausko „Issledovanie archeologičeskich pamiatnikov Litvy". *AN.* Kratkie Soobščenija Instituta Istorii Materianol'noi Kultury, XLII, 1952, p. 96, išnaša 2, įrašyta *Letopis Muzeja kul'tury,* I, 1941. Įdomu, kur ir kada lietuvių k. buvo išleistas „Kultūros muziejaus metraštis"? Iš R. Jablonskytės straipsnio, kurį čia išnašoje išversta rusiškai antrašte sumini, suvoki, kad čia *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, 1941, kurio dalis buvo išspausdinta dar Sovietų Rusijos okupaciniu metu, o kita — baigta jau vokiečių okupacijos laikais. Ir toje pačioje išnašoje dar įmantriau, antrasis R. Jablonskytės darbas apie *Puvočių* mezolitinę stovyklą (1941) taip pat nurodytas, bet neduota visai leidinio vardas — *Lietuvos Praeitis,* I:2, 1941. Ir būdinga, kad ši juokdaryba pritaikinta lietuvių proistorikų darbams, bet A. A. Spycino darbui palikta *Tauta* ir *Žodis,* III, 1925 (p. 94), nemaitotas ir latvių *Senatne un Māksla* pavadinimas (p. 100) bei lenkų *Rocznik archeologiczny,* I, Wilno, 1937 (p. 94) ir t.t.

NIEKADA NEBUVOM UŽSISKLENDĘ NUO PASAULIO

LIETUVOS GYVENTOJŲ PREKYBINIAI RYŠIAI I—XIII A.

Pastaruoju metu Lietuvoje pasirodė visa eilė monografinio pobūdžio archeologinių darbų. 1968 m. Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas išleido monografiją *Lietuvos archeologiniai paminklai* (230 p.), kur nagrinėjami Lietuvos pajūrio I—VII a. kapinynai. Tai sutelktinis kelių autorių darbas, kuriame atskirus pajūrio ruožo kapinynus aprašo Pranas Kulikauskas, Mykolas Michelbertas, Adolfas Tautavičius (jis ir to leidinio atsakingasis redaktorius), Ona Navickaitė-Kuncienė, Eugenija Butėnienė ir Rimutė Rimantienė. Būtų gera, jei ir kitos Lietuvos kultūrinės sritys susilauktų panašių monografijų. Antras reikšmingas darbas, išleistas 1970 m. „Minties" leidyklos Vilniuje — Reginos Volkaitės-Kulikauskienės *Lietuviai IX—XII amžiais* (296 p.). Čia nuodugniai apžvelgiamas laikotarpis, kai kūrėsi Lietuvos valstybė. Trečia Istorijos instituto monografija, išleista rusų kalba, priklauso akmens amžiaus tyrinėtojos Rimutės Jablonskytės-Rimantienės plunksnai. Tai *Paleolit i mezolit Litvy* (Vilnius, 1971, 203 p.). Šioje rūpestingai paruoštoje ir pačios autorės piešiniais iliustruotoje knygoje analizuojama pačių pirmųjų Lietuvos gyventojų kultūra maždaug nuo XI iki IV tūkstantmečio pr. Kr. Pagaliau praėjusių metų pabaigoje susilaukėme vertingos Istorijos instituto išleistos monografijos — *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.* (287 p.). Šį kartą stabtelėkime ties ta monografija.

Ligi šiol Lietuvos prekybiniai santykiai proistoriniais laikais dažnai būdavo paliečiami įvairiuose apžvalginio pobūdžio darbuose ir specialiuose straipsniuose, bet atskiros studijos, skirtos tai svarbiai ūkio šakai, neturėjome. Darbu pasiskirstė trys gražiai besireiškią jaunesnės kartos archeologai: Mykolas *Michelbertas* (jis yra ir monografijos atsakingasis redaktorius) rašo apie prekybinius ryšius su Romos imperija I—IV a. (p. 5—125), Adolfas *Tautavičius* — apie Lietuvos prekybinius-kultūrinius ryšius V—VIII a. (p. 126—148) ir Ona *Kuncienė* — apie prekybinius ryšius IX—XIII amžiais (p. 149—254). Besvarstant prekybinius santykius Lietuvos proistorėje, paliečiama ir latvių, prūsų bei jotvingių archeologinė medžiaga, bet, deja, visai nekliudytos sritys į

šiaurės rytus, rytus ir pietų rytus nuo Lietuvos, kur dabartinėse gudų ir rusų žemėse gyventa baltų. Taip pat neįtraukti monografijon ankstyvieji laikotarpiai (akmens, žalvario ir ankstyvasis geležies amžius), kada baltai buvo išvystę gana gyvus mainų prekybos ryšius ne tik su kaimyniniais, bet ir su tolimais kraštais. Pavyzdžiui, žalvario amžiuje (apie 1800—500 pr. Kr.) Baltijos pajūrio gintaras buvo pasiekęs ne tik Rytų ir Vidurio Europos kraštus, bet ir labai tolimas sritis: šiaurinį Kaukazą, Balkanus, šiaurės rytinį Peloponesą (gintarinių karolių rasta Mikėnų šachtiniuose kapuose), Egiptą. Bent trumputė apžvalga būtų labai pravertusi.

Dabar bent prabėgomis susipažinkime su atskirų autorių darbais. Mykolas *Michelbertas* (g. 1939 m., 1960 m. baigęs Vilniaus universitetą, nuo 1960 LMA Istorijos instituto mokslinis bendradarbis) apžvelgia Lietuvos prekybinius santykius su Romos Imperija I—IV a. Palietęs Lietuvon patekusius žalvarinius indus, plačiausiai sustoja ties sparninėmis ir emaliuotomis segėmis, stikliniais bei emaliniais karoliais ir Romos monetomis. Sparninės I a. segės, kaip žinoma, buvo įvežtos iš Romos imperijos provincijos Padunojyje (Panonijos, Noriko), o emaliuotosios II a. segės — iš Pareinio bei Padunojo. Stikliniai ir emaliniai karoliai suskirstyti grupėmis ir smulkiai aprašomi. Lietuvoje ligi šiol surasta per 2300 karolių, įvežtų iš Romos imperijos provincijų. Autorius yra suregistravęs per 1000 Romos monetų, surastų net 69 vietose, daugiausia vakarinėje Lietuvoje. Daugumas monetų pateko Lietuvon II a., žymiau mažiau III—IV a. Straipsnio gale duotas Lietuvoje surastų Romos monetų sąrašas ir gera suvestinė lentelė. Tą sąrašą dar būtų galima papildyti Prano Baleniūno privačiame rinkinyje buvusiomis monetomis. Pvz., Betygaloje surasta žalvarinė Nerono sestercija; Eiguliuose II aptikta II a. moneta; Lygumuose (Šiaulių aps.) taip pat surasta Romos monetų; Veršvuose (prie Kauno) 1938 m. Mikšo sklype surastas lobis, susidedąs iš 7 žalvarinių monetų: 2 Trajano, 1 Sabinos I, 2 Faustinos I ir 2 Marko Aurelijaus.

Po to M. Michelbertas aptaria prekybinius kelius. Ypačiai išryškinamas vad. *Gintaro kelias,* ėjęs iš Baltijos pajūrio bei žemutinės Vyslos į Panoniją, Noriką, Retiją ir, gal būt, net į pačią Italiją. Kitas prekybos kelias, ėjęs jūra į Pareinį ir Galiją, buvo naudojamas I—II a., bet ypačiai nuo III a. vidurio ir IV a., kada „Gintaro kelias", prasidėjus romėnų kovoms su germanais, buvo nutrauktas. Būta prekybinių ryšių su Viduriniu ir Žemutiniu Padniepriu, Brandenburgo bei Mecklenburgo sritimis, Gotlandu, Estija ir kt. Bene daugiausia Romos importo aptinkama vakarinėje Lietuvos dalyje, kur galėjo būti keletas mainų prekybos centrų. Manoma, kad vienas toks centras yra buvęs kur nors

netoli Klaipėdos ar Šilutės, antras — Palangos ar Kretingos apylinkėse, o vidurinėje Lietuvoje — netoli Nemuno ir Neries santakos.

Romėnų kultūros įtaka daugiausia buvo palietusi germanus, frankus ir sarmatus, žymiai mažiau toliau į šiaurę gyvenusias gentis, jų tarpe ir baltus. Čia autorius pabara „buržuazinius archeologus", jų tarpe ir mane, kad jie perdedą Romos imperijos kultūros įtaką baltams. Tiesa, savo laiku esu teigęs, kad „Viena iš svarbiųjų priežasčių, paskatinusių šio laikotarpio kultūros kilimą, yra buvusi Romos imperijos kultūra" (J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys*, Kaunas, 1938, p. 57). Taigi, viena iš svarbiųjų priežasčių, ne pati svarbiausia. Bet kiek apibaręs mane, čia pat ir pats kalba apie romėniškosios kultūros įtaką. Esą, „marksistinis istorijos mokslas pripažįsta ekonomiškai ir kultūriškai labiau išsivysčiusių visuomenių įtaką mažiau civilizuotoms tautoms ir gentims" (p. 82). Toliau dar įsakmiau pabrėžia romėniškų dirbinių įtaką vietiniams amatininkams, ypačiai papuošalų gamyboje (smarkiai profilingosios segės, ažūrinis raštas segėse, kabučiuose, segės su tutuliu, emaliuoti dirbiniai). Be to, iš romėnų gauta kai kurių techninių įgūdžių (puošimas sidabru, stiklo akutėmis ir kt.). Pagaliau pripažįstama, kad monetų dėjimas į kapus kalbąs apie „Romos imperijos įtaką baltų genčių dvasinei kultūrai" (p. 88).

Apskritai kalbant, M. Michelberto darbas yra rūpestingai paruoštas ir vertingas. Kaip kiekviename darbe, taip ir šiame, pasitaiko kai kurių trūkumėlių. Kam čia vis dar reikia kalbėti apie „buržuazinį laikotarpį", „buržuazinius archeologus", „buržuazinius tyrinėtojus" ar net ir apie „tarybinius" archeologus, tyrinėtojus? Kam čia reikia „iš marksistinių pozicijų apžvelgti prekybinius . . . santykius"? Gana savotiškai atrodo, kai vietoj kokio istoriko, remiamasi F. Engelsu (p. 80, 95—96). Primestinis dalykas (čia jau autorius nekaltas) yra fonetinis svetimųjų pavardžių ar vietovardžių rašymas: Diorongas (—Doering), Becenbergeris (—Bezzenberger), Gertė ir Gėrtė (—Gaerte), Kelnas (—Koeln) ir kt. Vietoje lietuviuose įsigalėjusio Dancigo rašoma Gdanskas. Kai kur užkliūva ir terminai. Prigijusių terminų vieton įvedami nauji: ugrosuomių gentys (—Suomiai-ugrai), bronza, bronzos amžius, bronziniai papuošalai, kai kiti šios knygos autoriai (A. Tautavičius, O. Kuncienė) vartoja įprastinį žalvarį. Nevykęs terminas „laidojimo laukų kultūra"; kam medžiaginę kultūrą keisti materialine kultūra?

Blogiausia su iliustracijomis. Jos tiek blogos, kad niekas negalės jomis pasinaudoti. Čia, žinoma, negalima kaltinti autoriaus. Kalta „Minties" leidykla. Jei ta pati leidykla galėjo duoti gerų iliustracijų *Vilniaus miesto istorijai* (1968), A. Tautavičiaus *Vilniaus pilies kokliams* (1969), R. Volkaitės-Kulikauskienės darbui *Lietuviai IX—XIII a.* (1970),

tai kodėl gi nepasistengta duoti gerų iliustracijų ir šiam svarbiam darbui, ypač kai čia pirmą kartą skelbiama nemaža archeologinės medžiagos? Bloga ir su žemėlapiais, kurie paruošti gerai, bet atspausdinti — nešvariai.

Prekybinius-kultūrinius ryšius V—VIII a. nagrinėja Adolfas *Tautavičius* (g. 1925 m.). Tai jau savo kruopščiais darbais pasireiškęs archeologas. 1950 m. baigęs Vilniaus universitetą, nuo 1962 m. LMA Istorijos instituto Archeologijos ir etnografijos sektoriaus vedėjas, išskirtinį dėmesį kreipiąs į Rytų Lietuvos archeologinius paminklus, atlikęs svarbius XIII—XV a. Vilniaus archeologinius tyrinėjimus. A. Tautavičius ėmėsi sunkaus darbo — mažiausiai tyrinėtą laikotarpį. Teisingai autorius pastebi, kad dėl medžiagos stokos to meto prekybiniai ir kultūriniai ryšiai archeologų iki pat paskutiniųjų laikų nebuvo plačiau paliesti. Ir rašytiniai šaltiniai tėra nuotrupinio pobūdžio. Be to, V a. žlugus Vakarų Romos imperijai, anksčiau buvę gyvi baltų prekybiniai ryšiai su Imperijos provincijomis nutrūko. A. Tautavičius, remdamasis kad ir negausia iš kitur Lietuvon įvežtine medžiaga (ginklais, kario apranga, geriamaisiais ragais, papuošalais), pabandė nustatyti Lietuvoje gyvenusių baltų genčių (žemaičių, aukštaičių, dalies kuršių, žiemgalių, sėlių ir jotvingių) ne tik tarpusavio prekybinius bei kultūrinius ryšius, bet taip pat su kaimynais (rytiniais bei vakariniais slavais, skandinavais, suomiais-ugrais) ir tolimais kraštais. 1952 m. Krikštonių pilkapyje (netoli Seirijų) surastą geležinį dviašmenį kalaviją sieja su Romos provincijose veikusiomis ginklų dirbtuvėmis. Ypatingai vertingos medžiagos gauta A. Tautavičiaus 1970 m. ištirtame V—VI a. Taurapilio (Tauragnų vls.) pilkapyje, kuriame buvo palaidotas turtingas karys drauge su savo žirgu. Kario ar didesnės srities valdovo kapas pasižymėjo įkapių gausumu. Čia surastas geležinis dviašmenis kalavijas, kurio makštis papuošta sidabriniais paauksuotais apkalais, prikaltais sidabrinėmis vinutėmis; 3 sidabrinės paauksuotos sagtys; viena geležinė sagtelė, papuošta keturiais simetriškai išdėstytais brangakmeniais — almandinais; skydo likučiai, kirvis, peilis, galąstuvas, žalvarinė pincetė, geriamasis ragas, žalvariniai pentinai ir kt. Kalavijui su puošnia makštimi ir diržo sagtimis, sidabriniams geriamojo rago apkalui atitikmenų ieškome vidurinio Dunojaus baseine, Vengrijoje, Jugoslavijoje. Panašios formos žalvarinių pentinų randama Türingijoje.

Geriamųjų ragų sidabriniai apkalai, surasti Rubokuose (Šilutės aps.) ir Pašušvyje (Kėdainių aps.) laikomi įvežtiniais iš Skandinavijos. Papuošalai kalba apie ryšius su Vidurio Europa, Pareiniu.

Ši A. Tautavičiaus trumpa apžvalga paruošta rūpestingai, išvados atsargios. Tik gaila, kad Taurapilio radinių iliustracijos atspausdintos

gana blogai. A. Tautavičiaus tyrinėto Taurapilio pilkapio medžiaga turėtų būti paskelbta liuksusiniu leidiniu.

Stambią studiją apie prekybinius ryšius IX—XIII a. yra davusi Ona *Kuncienė* (g. 1926 m.). Ji 1951 m. baigė Vilniaus universitetą, nuo 1949 m. yra LMA Istorijos instituto mokslinė bendradarbė, jau kiek anksčiau yra paskelbusi straipsnių apie Lietuvos gyventojų prekybinius santykius IX—XIII a. Kalbamojo laikotarpio prekybiniams ryšiams nušviesti yra susikaupęs nemažas archeologijos medžiagos kiekis. Tai laikotarpis, kada baltų ir Lietuvoje gyvenusių genčių ekonominis bei kultūrinis gyvenimas buvo labai gyvas. Tuo metu ir prekyba buvo plačiai išsivysčiusi su įvairiais kraštais. Ryšium su intensyvia prekyba, išaugusiais amatais, Lietuvoje atsirado amatų bei prekybos centrų, piniginė ir svorio matų sistema.

Autorė, apžvelgusi istorinius šaltinius, archeologinę literatūrą ir proistorinę medžiagą, imasi plačiai analizuoti lietuvių genčių prekybinių santykių raidą. Autorės manymu, žalvario žaliava pasiekė Pabaltijo kraštus per Vakarų Pamarį iš Padunojo sričių (Vengrijos, Austrijos) ir iš Vakarų Europos. Sidabro pagrindiniu šaltiniu yra buvusios Padunojo sritys (dab. Čekoslovakija, Transilvanijos Alpės), arabų kraštai (sidabrinės monetos — dirhemai), Vakarų Europa (monetos — denarai), Skandinavija. Atsiskaitymo vertės matu nuo X—XI a. yra buvę sidabriniai įvijiniai lydiniai, XII—XIII a. — apyrankės ir lazdelės pavidalo lydiniai nusklembtais galais, o XIV—XV a. — lazdelės pavidalo sidabriniai lydiniai, vadinami lietuviškaisiais ilgaisiais. Kad tie sidabro lydiniai yra buvę bendru piniginiu vienetu baltų, slavų ir skandinavų kraštams, rodo tų lydinių standartinis svoris — 100 ir 200 g. Tačiau Lietuvoje piniginė sistema, tikrąja to žodžio reikšme, galutinai įsigalėjo XIV a., kai pradėta kaldinti monetos. Pirklių ir amatininkų luomai Lietuvoje susidarė XI—XII a. Sidabrui sverti naudotos svarstyklės (panašios į anksčiau vaistinėse vartotas) su įvairaus dydžio svarsčiais. Vakarų Lietuvoje svarstyklių atsirado X a. pabaigoje, daugiausia jos išplito XI—XII a., bet tebebuvo naudojamos XIII—XIV a. Lietuvoje X—XIII a. yra buvusi dvejopa svorio matų sistema: Rytų ir Vakarų Europos. Rytų Europos svorio mato vienetas buvo 4—5 g (beveik sutampa su arabų dirhemų svoriu), o Vakarų Europos (skandinavinis) svorio mato vienetas svyravo nuo 8 iki 10 g. Šis svorio mato vienetas siejamas su skandinavinės markės sistema.

Toliau bandoma išvesti prekybos kelius. Pirmiausia nagrinėjama prekyba su Rytų kraštais — senąja Rusia: Kijevu, Naugardu, Černigovu, Smolensku, Polocku, Pskovu, Ladoga. Išvedžiojama, kad senosios Rusios ir Skandinavijos pirkliai buvę tarpininkai Pabaltijo prekyboje su Artimaisiais Rytais — arabų šalimis. Arabų monetos Pabaltijy pasirodo jau VIII a. pabaigoje, bet Lietuvon daugiausia jų pateko IX—X a.

Baltijos-Volgos kelias siejo Skandinaviją su Bizantija. Čia svarbų vaidmenį vaidino Dauguva, iš dalies Nemunas ir Neris. Ir Dniepro vaidmuo buvo nemažas. Iš įvežtinių dalykų paminėtina: stikliniai karoliai, sraigių kiauteliai. Gyviausi Rytų Pabaltijo prekybiniai ryšiai su senovės Rusia yra buvę IX—XIII a. Iš ten į Lietuvą pateko šiferiniai varpsteliai, kai kurie kalavijai, zoomorfiniai ir kryželio pavidalo kabučiai, sidabriniai kaklo papuošalai, filigraniniai karoliai, sidabrinės juodintos-auksintos apyrankės, stikliniai žiedai ir kt.

Iš Vakarų Europos, ypačiai iš Skandinavijos (Birkos miestas Švedijoje), Gotlando (Visbio miestas), Haithabu (Jutlandijos pusiasalyje) mainais už gintarą, kailius, vašką ir kitas gėrybes, buvo gaunama ginklų, papuošalų, žirgo aprangos dalykų ir kt. Gyviausi prekybos ryšiai su skandinavais buvo X—XI a. Gauta kalavijų ir iš Pareinio. Prekybos kelias — Baltijos jūra. Prekyba vyko ir krašto viduje, ir su artimaisiais kaimynais (latvių, prūsų gentimis). Baltiško tipo dirbinių aptinkama Gotlande ir rytinių slavų žemėse.

Iš įvežtinių dalykų susitelkimo atskirose Lietuvos srityse daroma išvada, kad IX—XIII a. Lietuvoje yra buvę bent keli prekybos centrai. Baltijos pajūryje (kur nors tarp Klaipėdos ir Palangos), prie Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Ukmergės.

Knygos gale duota X—XIII a. svarstyklių, svarsčių, svarsčių svorio suvestinės, sąrašas vietovių, kuriose rasta arabų monetų, radinių iš senosios Rusios, Vakarų Europos.

Ir O. Kuncienės darbas parašytas rūpestingai. Neįprastas kai kurių vietovių rašymas: Gdanskas, Elblongas, Ščecinas, Kaliningradas . . . Kad ir Karaliaučiaus vardas surusintas Kaliningradu, bet lietuviams jis liks Karaliaučiumi. Panašiai yra ir su lietuviuose įsigalėjusiomis Dancigo, Elbingo, Štetino lytimis. Ukrainos upę Vorsklą autorė vadina Vorksla, Kaluga — Kalūga, Tverė rašoma dvejaip — Tverė ir Tvėrė. Buvome įpratę latviškuosius vietovardžius šiaip rašyti: Jersika (ne Ersika), Kuoknesė (ne Koknesė), Gruobynas (ne Grobinė), Cibla (ne Ciblė). Visai be reikalo sembai vadinami žemiais, nors p. 156 aptinkamas ir Sembos vardas. Pagaliau gerų iliustracijų verti sidabriniai lydiniai, svarsčiai, arabų monetos, įvairūs sidabriniai papuošalai ir kt.

Džiaugiuos, kad mano pradėtas darbas gražiai tęsiamas viso būrio gerų archeologų.

* * *

Straipsnis išspausdintas *Draugo*, 112 (19), 1973.V.12 Kultūros ir meno priede; pasirašytas — Jonas Puzinas. Yra išlikęs mašinėle rašyto str. nuorašas, iš kurio matyti, kad pagrindinė antraštė „Niekada nebuvom užsisklendę nuo pasaulio" yra vėliau pridėta, o rankraščio pirmoji antraštė yra paversta antrine. Perspausdinama iš *Draugo*.

ŽVILGSNIS Į NAUJAUSIUS LIETUVOS ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ DARBUS

Įvadinės pastabos

Kad būtų lengviau susiorientuoti apie naujausių archeologinių tyrinėjimų padėtį Lietuvoje, tenka priminti nepriklausomos Lietuvos archeologijos mokslo įnašą, kuris sudarė pagrindą ir vėlesniems tyrinėtojams.

Atsikūrusi Lietuva neturėjo archeologų, kurie būtų galėję organizuoti archeologinių tyrinėjimų darbą platesniu mastu. 1919.XI.1 mirus Valstybės archeologijos komisijos pirmininkui ir Kauno miesto muziejaus direktoriui Tadui Daugirdui (1852—1919), vos tepradėtas organizacinis darbas susitrukdė. Tuo metu Kauno miesto muziejus su savo gausiu archeologiniu rinkiniu, paveldėtu iš T. Daugirdo, buvo centrinis Lietuvos archeologijos muziejus. Po T. Daugirdo mirties muziejaus direktoriaus pareigas perėmė prof. Eduardas Volteris (1856—1941), domėjęsis visokeriopa lituanistika: lietuvių kalba, senąja raštija, etnografija, numizmatika ir archeologija. 1922 m. įsikūrusiame Lietuvos universitete jis buvo ir Humanitarinių mokslų fakulteto Archeologijos katedros vedėjas. Karo muziejui, kuriame taip pat yra buvęs archeologinis skyrius, vadovavo gen. Vladas Nagevičius (1881—1954), 1904 m. baigęs Archeologijos institutą Petrapilyje. 1922 m. jis tyrinėjo IX—XII a. plokštinį kapinyną Pryšmančiuose (Kretingos vls.) ir savo kasinėjimų rezultatus paskelbė 1935 m. („Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII—XIII amž.", *Senovė*, I, 1935, p. 1—124 su iliustracijomis). Be to, V. Nagevičius 1931—1932 m. kasinėjo Apuolės piliakalnį (Skuodo vls.) ir 1933—1934 m. — Įpilties piliakalnį (Darbėnų vls.). Dirbo archeologijos srityje ir kitas kariškis — majoras Petras Tarasenka (1892—1962). Jis išleido kraštotyrininkams du archeologinius vadovėlius (*Priešistorinė Lietuva*, 1927; *Gimtoji senovė*, 1925), Lietuvos archeologinių paminklų sąrašą su žemėlapiu (*Lietuvos archeologijos medžiaga*, 1928, 358—XXXII p.) ir dvi apysakas jaunimui (*Praeities vartai*, 1933 ir *Perkūno šventykloje*, 1939). Akmens amžiumi domėjosi teisininkas ir istorikas Konstantinas Jablonskis (1892—1960), surinkęs didžiulę kolekciją titnaginių dirbinių akmens amžiaus ir vėlyvesnių laikotarpių stovyklavietėse Nemuno, Neries, Merkio ir kitų upių krantuose.

1930 m. Švietimo ministerija išsiuntė mane į Heidelbergą proistorės studijuoti. 1934 m. baigęs mokslus (disertacija: *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen,* 1935, 134 p.), pradėjau dėstyti Lietuvos archeologiją ir kitus archeologinius kursus Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete ir organizuoti archeologijos skyrių Vyt. Didž. kultūros muziejuje. Man ir teko uždavinys dėti pagrindus moksliniams Lietuvos archeologinių tyrinėjimų darbams: suklasifikuoti chronologiškai visą tuo metu turimą archeologinę medžiagą, nustatyti radinių chronologiją, terminiją ir kt. Svarbiausias tikslas — naujų archeologų paruošimas. Keliolikoje Lietuvos vietų drauge su studentais buvo ištirti ardomi kapinynai. Tyrinėjimų rezultatai paskelbti mano habilitaciniame darbe „Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. 1918—1938 metų Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga", *Senovė,* IV, 1938, p. 173—303, 96 pav. ir VII žemėlapiai (darbas išsp. ir atskira knyga).

Paruošti ir patys pirmieji archeologai. 1942 m. Vilniaus universitete gavo diplomus mano pirmieji mokiniai: Regina Volkaitė (II.5), Rimutė Jablonskytė (V.23), Pranas Kulikauskas (V.27) ir Marija Alseikaitė (VI.3).

Archeologų prieauglis

1944 m. rusams okupavus Lietuvą, krašte paliko trys mano mokiniai: R. Volkaitė-Kulikauskienė, R. Jablonskytė (vėliau Rimantienė) ir P. Kulikauskas. Jie energingai ėmėsi mokslinio tiriamojo darbo. R. Volkaitės-Kulikauskienės ir P. Kulikausko dėka Vilniaus universitete per 30 metų paruoštas gražus būrys archeologų, iš kurių 9 apgynė kandidatines (istorijos mokslų kandidato) ir 2 daktarines disertacijas (R. Volkaitė-Kulikauskienė 1968.IV.25 ir R. Jablonskytė-Rimantienė 1972.VI.8). Dalis archeologų dirba Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto Archeologijos sektoriuje (įst. 1961 m.), kiti — įvairiose įstaigose: Vilniaus universitete, Istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje, Kauno valstybiniame istorijos muziejuje (anksčiau Vytauto Didžiojo kultūros muziejus), Kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyboje bei 1967 m. prie jos įsteigtoje Mokslinėje-metodinėje kultūros paminklų apsaugos taryboje ir kraštotyros muziejuose provincijoje.

Be. R. Volkaitės-Kulikauskienės, R. Jablonskytės-Rimantienės ir P. Kulikausko, iš jaunesniųjų archeologų ir muziejininkų, labiausiai pasireiškusių proistorinių tyrinėjimų darbe, paminėtini šie: D. Andrašiūnaitė, Juozas Antanavičius (buv. Kauno valstybinio istorijos muziejaus Archeologijos skyriaus vedėjas, miręs 1976 m.), Ona Bagušienė-Šalkauskaitė, A. Bernotaitė-Gerdvilienė, Eugenija

Būtėnienė-Gintautaitė, Elena Danilaitė-Grigalavičienė, Vytautas Daugudis (Kultūros ministerijos Mokslinės-metodinės paminklų apsaugos tarybos Archeologų grupės vadovas), A. Grybauskaitė-Jankevičienė, S. Juodelis, H. Lizdenis, Algimantas Merkevičius, Mykolas Michelbertas (Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto Istorijos fakulteto dėstytojas), Laimutė Nakaitė-Vaitkunskienė, A. Navarackas, Ona Navickaitė-Kuncienė, K. Navickas, Efrosinija Radzvilovaitė, Izabelė Sadauskaitė-Mulevičienė, Jonas Stankus, Bronė Tautavičienė (Istorijos-etnografijos muziejaus Vilniuje Archeologijos skyriaus vedėja), Adolfas Tautavičius (LMA Istorijos skyriaus Archeologijos sektoriaus vadovas), Vytautas Urbanavičius, V. Valatka (Telšių kraštotyros muziejaus vedėjas) ir kt.

Archeologinius paminklus tyrinėja įvairios įstaigos: LMA Istorijos institutas, Vilniaus univ. Istorijos katedra, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Sovietų Sąjungos istorijos katedra, Kultūros ministerijos Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos taryba, Istorijos-etnografijos muziejus Vilniuje, Kauno valstybinis istorijos muziejus, Telšių kraštotyros muziejus ir kt.

Leidiniai

Pusšimtis archeologų — gražus tai mokslo sričiai pasiruošusių specialistų būrys. Jau turėtų atsirasti monografinių leidinių atskirais Lietuvos proistorės klausimais, turėtų būti paskelbti svarbesnių archeologinių kasinėjimų rezultatai, jau galėtų būti leidžiamas ir specialus žurnalas ar metraštis Lietuvos proistorės problemoms nagrinėti. Deja, ligi šiol stambesniais darbais reiškiasi tik vyresnieji proistorikai (P. Kulikauskas, R. Volkaitė-Kulikauskienė, R. Jablonskytė-Rimantienė, Adolfas Tautavičius, O. Navickaitė-Kuncienė) ir keletas iš jaunesniųjų (L. Nakaitė-Vaitkunskienė, M. Michelbertas, V. Daugudis, V. Urbanavičius, J. Stankus ir kt.). Pirmasis pokarinis dešimtmetis buvo visiškai liesas. Tik 1956 metais išėjo P. Tarasenkos *Lietuvos piliakalniai* (1956, 100 p.). Po 14 metų išvydo šviesą jau trys leidiniai: P. Tarasenkos *Pėdos akmenyje* (1958, 81 p.), R. Volkaitės-Kulikauskienės *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai* (1958, 182 p.) ir *Lietuvių liaudies meno* serijoje pasirodė Lietuvos archeologinių paminklų albumas — *Senovės lietuvių papuošalai* (1958, 359 p.). Tai labai vertingas R. Kulikauskienės ir R. Rimantienės paruoštas darbas, į kurį įdėta 601 iliustracija. Čia duoti būdingesnieji archeologiniai paminklai nuo 4000 m. pr. Kr. iki XV a. Antras tos pačios serijos tomas išleistas 1966 m. Knygoje duotos 275 iliustracijos, vaizduojančios senovės lietuvių kario ir žirgo aprangą. Iliustracijos techniškai galėjo būti žymiai geriau išspausdintos, bet čia jau ne autorių kaltė.

Atrodo, kad būta sunkumų su knygų spausdinimu, nes tik po 17 metų (1961 m.) susilaukėme Lietuvos proistorės apžvalgos — *Lietuvos archeologijos bruožų* (562 p.). Tą proistorės apybraižą parašė P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė ir A. Tautavičius. Po to vėl teko laukti apie 8 metus, kol ėmė rastis stambesnių veikalų. Kelią praskynė *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos* (1968), kur įdėtas labai svarbus A. Tautavičiaus straipsnis apie Vilniaus proistorę bei jo atliktus archeologinius kasinėjimus Vilniaus žemutinės pilies rajone. Antras tais metais išėjęs leidinys — *Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I—VII a. kapinynai* (1968, 232 p. su iliustracijomis). Knygą redagavo A. Tautavičius, o atskirus kapinynus aprašė E. Būtėnienė, P. Kulikauskas, M. Michelbertas, O. Navickaitė-Kuncienė, R. Rimantienė ir A. Tautavičius. Tikėjomės sulauksią visos serijos panašių leidinių, skirtų ir kitoms Lietuvos sritims, bet ligi šiol tos viltys nepasiteisino. O reikėtų tą darbą tęsti.

1969 m. teišėjo A. Tautavičiaus *Vilniaus pilies kokliai (XVI—XVII a.)*. Tai jau ne proistorinis darbas, bet susijęs su jo archeologiniais kasinėjimais Žemutinės pilies rajone.

1970 metai buvo derlingesni. Tais metais susilaukėme dviejų bibliografinių leidinių: *Lietuvos TSR archeologija (1940—1967). Bibliografinė rodyklė* (258 p.; įžanginį straipsnį parašė ir dalį bibliografinės medžiagos pateikė A. Tautavičius) ir O. Adomonienės, V. Miliaus ir A. Tautavičiaus sudaryta *Lietuvos TSR istorijos bibliografija 1940—1965* (710 p.). Tai svarbūs leidiniai, studijuojantiems Lietuvos proistorę ir istoriją. Pats stambiausias ir labai vertingas darbas, išėjęs tais metais, tai R. Volkaitės-Kulikauskienės *Lietuviai IX—XII amžiais* (296 p.), ties kuriuo teks vėliau kiek sustoti. Vertas dėmesio Vytauto Urbanavičiaus darbas *Rumšiškėnai XIV—XV amžiais* (84 p.), kur autorius, naudodamas specialų metodą, vad. plastinę veido rekonstrukciją, yra pateikęs 6 skulptūrines ir 44 grafines XIV-XV a. rumšiškėnų veidų rekonstrukcijas.

Didžiausias 1971 m. Lietuvos archeologijos mokslo laimėjimas — R. Rimantienės darbas *Paleolit i mezolit Litvy* (203 p. su gausiomis pačios autorės pieštomis iliustracijomis). Darbas išspausdintas rusiškai, nes ta daktarinė disertacija ginta Leningrado universitete. Tai pirmas išsamus darbas apie ankstyvąjį Lietuvos proistorės laikotarpį — apie paleolito ir mezolito kultūras. Iš smulkesnių 1971 m. leidinių paminėtinas R. Volkaitės-Kulikauskienės *Lietuvio karo žirgas* (31 p.). Gražiai iliustruotame leidinėlyje nagrinėjama kario žirgo apranga.

1972 m. išleistas vertinga monografija *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.* (287 p.). Darbu pasiskirstė trys jaunesnės kartos archeologai: Mykolas Michelbertas (jis yra ir monografijos atsakingasis

redaktorius) rašo apie prekybinius ryšius su Romos imperija I—IV a., Adolfas Tautavičius — apie Lietuvos prekybinius-kultūrinius ryšius V—VIII a. ir Ona Kuncienė — apie prekybinius ryšius IX—XIII a. (tą knygą jau esu plačiau apžvelgęs: J. Puzinas, „Niekada nebuvom užsisklendę nuo pasaulio. Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.", *Draugas,* 1973.V.12, nr. 112). 1972 m. dar išleistas R. Rimantienės darbas *Pirmieji Lietuvos gyventojai* (96 p.), kur apžvelgiamos XI—IV tūkstantmečio pr. Kr. Lietuvos gyventojų kultūros.

1973 m. teišėjo *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas* (827 p.), išleistas Kultūros ministerijos Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos. Šioje knygoje, skirtoje tarnybiniam naudojimui, duoti sąrašai respublikinės reikšmės istorijos paminklų, vietinės reikšmės istorijos paminklų, respublikinės reikšmės archeologinių paminklų (p. 95—213), vietinės reikšmės archeologinių paminklų (p. 215—332), respublikinės reikšmės architektūros paminklų, vietinės reikšmės architektūros paminklų, vietinės reikšmės urbanistikos paminklų, respublikinės reikšmės dailės paminklų ir vietinės reikšmės dailės paminklų. Istorijos paminklų sąrašan įtrauktos pilys, kurių nemaža dalis buvo pastatyta buv. priešistorinėse gyvenvietėse (pavyzdžiui, Vilniaus Aukštutinė, Žemutinė ir Kreivoji pilys, Kauno pilis, Klaipėdos piliavietė, Trakų salos ir pusiasalio pilys, Veliuonos piliakalnis ir kt.). Mums čia daugiausia rūpi archeologijos paminklų sąrašai. Jų suregistruota imponuojantis skaičius: respublikinės reikšmės archeologijos paminklų sąrašan įtraukta 1515 objektų, o vietinės reikšmės archeologijos paminklų — 1852. Į tuos sąrašus įtraukta: akmens amžiaus stovyklos, sen. gyvenvietės, kai kurių pilių teritorijos, piliakalniai, piliavietės, sen. gynybiniai įtvirtinimai, pilkapiai, senkapiai, alkakalniai, akmenys su iškaltais įvairiais ženklais, dubenuoti ir pėduoti akmenys.

1974 m. jau buvo kūrybingesni. Pirmiausia išleista G. Česnio ir S. Pavilonio *Lietuvos antropologijos bibliografija* (236 p.), kur suminėti tos mokslo šakos darbai nuo 1470 iki 1970 m. Čia įtraukta nemaža ir archeologinių darbų. R. Volkaitė-Kulikauskienė dailiai išleistoje knygoje *Punios piliakalnis* (86 p.) susumuoja savo 1958—1961 metų piliakalnio kasinėjimų rezultatus ir išvedžioja, kad Punia gali būti tapatinama su Pilėnais ir didvyriška pilies kunigaikščio Margirio kova su kryžiuočiais 1336 m. Labai reikšmingas 1974 m. mokslo veikalas — *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. I. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai* (248 p. ir priedas 25 žemėlapiai). Ties tuo svarbiu darbu netrukus kiek platėliau sustosiu.

Kadangi Lietuvos archeologai neturi savo žurnalo, kur galėtų spausdinti trumpesnes studijas, mokslinius straipsnius, archeologinių kasinėjimų apyskaitas, visokią informacinę medžiagą ir t.t., tai tos rūšies darbai spausdinami *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbuose* (A serija), skiriamuose visuomenės mokslams, į kuriuos įjungta ekonomika, filosofija, teisė, sociologija, archeologija, istorija, etnografija, menotyra, net kalbotyra, folkloristika ir literatūros mokslas. *LMA Darbai* pradėti leisti 1955 m. Nuo to laiko iki šiol *LMA Darbuose* tebespausdinami ir archeologiniai straipsniai. 1958 m. LMA Istorijos institutas buvo pradejęs leisti seriją *Iš lietuvių kultūros istorijos,* kur taip pat buvo dedama nemaža archeologinių straipsnių. Išėjo 4 numeriai, bet nuo 1968 m. Nr. 5 imta leisti teminius mažesnio formato tomelius, pavyzdžiui: *Tarybinio meno keliu* (1968), *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos* (1971), *Spauda ir spaustuvės* (1972), *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos* (1975).

1971 m. LMA Istorijos institutas pradėjo leisti *Lietuvos istorijos metraštį.* Jau išėjo keturios knygos, skirtos 1971, 1972, 1973 ir 1974 metams (pastaroji knyga išėjo 1976 m.). Tas metraštis, kaip pasisakoma redakcinės kolegijos žodyje (1971, p. 5), „skiriamas svarbiausiems Lietuvos istorijos mokslinių tyrimų rezultatams skelbti, visuomenei informuoti apie šalies ir užsienio mokslininkų darbus Lietuvos istorijos srityje, apie respublikos istorikų mokslinę ir mokslinę organizacinę veiklą". Čia duodama ir vertingų archeologinių studijų, pvz.: R. Volkaitės-Kulikauskienės „Prekybiniai senųjų lietuvių ryšiai su senąja Rusia Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse" (1971, p. 19—38), R. Rimantienės „Lietuvos akmens amžiaus šukinė puodų ornamentika ir fino-ugrų klausimas" (1972, p. 5—26), J. Stankaus „Geležies dirbinių gamybos raida Lietuvoje" (1973, p. 5—22), R. Volkaitės-Kulikauskienės „Enkolpionas iš Maišiagalos piliakalnio" (1974, p. 5—12). Be to, A. Tautavičius apžvelgia R. Volkaitės-Kulikauskienės ir R. Rimantienės daktarines disertacijas ir 1970—1973 m. archeologinių paminklų tyrinėjimus.

LMA Istorijos institutas kas antri metai šaukia konferencijas archeologinių ir etnografinių ekspedicijų tyrinėjimų rezultatams apsvarstyti. Tose konferencijose (1974.V.28—29 įvyko vienuoliktoji) būna skaitomi pranešimai apie atliktus darbus, kurių trumpos santraukos spausdinamos atskiruose leidinėliuose. Jų ligi šiol yra išėję keturi: rusiškai išspausdinta 1948—1967 m. apyskaita *20 let. Materialy k otčetnoj konferencii archeologičeskich i etnografičeskich ekspedicij Instituta istorii AN Litovskoj SSR 1948—1967 g.* (1968, p. 5—79); lietuviškai išspaudinti *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai*

Lietuvoje 1968 ir 1969 m. (1970, p. 5—104), tas pat 1970 ir 1971 metais (1972, p. 5—88) ir 1972—1973 metais (1974, p. 5—110). Kad ir čia duodamos trumpos tyrinėjimų apyskaitos, bet jos yra vertingos Lietuvos archeologijos mokslo pažangai sekti. Kažin kodėl 1974—1975 m. apyskaita dar nėra išėjusi. 1975 m. Lietuvos archeologinių paminklų tyrinėjimų apyskaitos rusiškai yra atspausdintos visos Sovietų Sąjungos leidinyje *Archeologičeskije otkrytija 1975 goda* (Moskva, 1976, p. 432—444). Ateitis parodys, ar tai atsitiktinis reiškinys, ar planingo Lietuvos rusinimo padarinys.

Kas nauja amžių glūdumoje?

Peržvelgę svarbesnius mokslo darbus, išėjusius pokario metais Lietuvoje, susiduriame ir su tokia nauja medžiaga, kuri patikslina anksčiau iškeltus teorinius teiginius ir užpildo nemaža anksčiau buvusių spragų proistorinių problemų visumoje. Pradėkime nuo ankstyviausių Lietuvos proistorės laikų.

Dar neseniai nedaug težinota apie pačių pirmųjų Lietuvos gyventojų kultūrą. Paskutiniuoju metu Lietuvos paleolito, arba senojo akmens amžiaus, kultūra jau gerokai išryškėjo. Čia mes susiduriame su dviejų kultūrų sąveika: madleninės ir svidrinės. Pirmosios kultūros stovykla aptikta pačiame Vilniuje, kairiajame Neries krante. Ta stovykla priskiriama laikui tarp 10,000 ir 8000 pr. Kr. Kultūriškai Vilniaus stovykloje surasti titnaginiai dirbiniai gimininga šiaurinei madleninio tipo Ahrensburgo kultūrai (pavadinta pagal vietovę Stellmoor prie Ahrensburgo, Šlezvige-Holšteine). Manoma, kad ta madleno baigiamosios fazės kultūra plito pietiniu Baltijos pajūrio ruožu, iš ten pasiekė pietų rytinį Baltijos pakraštį ir iš čia tos kultūros žmonės atklajojo paupiais ir paežeriais į Lietuvą (R. Rimantienė, *Pirmieji Lietuvos gyventojai,* 1972, p. 39, pav. 22).

Maždaug tuo pačiu laiku, tik šiek tiek vėliau, Lietuvoje ir gretiminėse pietų rytinėse bei pietų vakarinėse srityse susiduriame ir su kitos kultūros žmonėmis, atėjusiais iš svidrinės kultūros srities (svidrinė kultūra pavadinta pagal akmens amžiaus stovyklą Świdry Wielkie, apie 20 km į pietų rytus nuo Varšuvos). Tos ateiginės kultūros stovykla su titnaginėmis dirbtuvėmis tyrinėta Ežerynuose, Alytaus aps. (R. Jablonskytė-Rimantienė, „Paleolitinės titnago dirbtuvės Ežerynų kaime, Alytaus raj. Raitininkų apyl.", *LMA Darbai,* A serija, 2 (21), 1966, p. 87—109). Toje pačioje stovykloje dar aptikta dirbinių, priskiriamų Pabaltijo madleninei grupei ir trečiajai kultūrinei grupei, kurioje ryški anksčiau minėtų kultūrų sąveika. Manoma, kad tos trys kultūrinės grupės galėjusios priklausyti ir trims skirtingoms etninėms grupėms.

Mezolito, arba vidurinio akmens amžiaus, kultūra, kuri tęsėsi nuo 8000 iki maždaug 4000 metų pr. Kr., taip pat nėra buvusi vienalytė. Ir mezolite susiduriame su bent kelių kultūrinių grupių elementais. Svarbiausios mezolito kultūros sudaromosios dalys buvo iš vėlyvojo paleolito paveldėta svidrinė kultūra ir pietiniu Baltijos pajūrio pakraščiu atėjusi maglemozinė kultūra, gavusi savo vardą pagal Maglemose durpyną vakariniame Zelandijos (Danijos) pakraštyje. Iš tų ir kitų kultūrų sąveikos ir pagaliau samplaikos, R. Rimantienės manymu, Nemuno baseine susidarė savita Nemuno kultūra, kuri buvo išplitusi nuo Nemuno žemupio iki jo ištakos, vakaruose ta kultūra siekė mažiausiai Dancigo įlanką, pietuose jos išplitimo riba ėjo tarp Nemuno ir Pripetės, pietų rytuose ir rytuose iki Dniepro, Sožės ir Desnos. Ta savita mezolitinė Nemuno kultūra susekama iki pat ankstyvojo neolito, arba naujojo akmens amžiaus. Tos kultūros elementų aptinkama ir nuo 1966 m. R. Rimantienės tyrinėjamojoje Šventosios pelkėje, Baltijos pakraštyje, apie 13 km į šiaurę nuo Palangos (1970 m. Šventoji prijungta prie Palangos).

Šventosios kasinėjimai priklauso prie pačių reikšmingiausių naujojo akmens amžiaus stovyklų tyrinėjimų ne tiktai Lietuvoje, bet ir visame Rytų Pabaltijyje. Čia krantuose buvusio ežero, vėliau virtusio pelke, būta apie 40 stovyklų ir sodybų, kurių kultūrinis palikimas didele dalimi yra atsidūręs buvusio ežero dugne. Vieni pakrančių gyventojų daiktai, kaip nebetinkami ir nebereikalingi, buvo numesti į ežerą, kiti nuplauti į jį. Tas Šventosios gyventojų kultūrinis inventorius, atsidūręs ežero dugne, amžių būvyje užsidengė storu dumblo sluoksniu (dažnai radiniai aptinkami net 2,2 m gilumoje). Kaip žinoma, organinės medžiagos dirbiniai, patekę į pelkes, dėl drėgmės pertekliaus, oro stokos ir kitų konservuojamųjų savybių, puikiai išlieka net daugelį tūkstančių metų. Ir Šventosios pelkė išsaugojo mums tokių organinės medžiagos dirbinių, kurie sausumos stovyklose paprastai visiškai sunyksta. Čia suminėsiu tik svarbesnius radinius.

Apatiniuose Šventosios pelkės sluoksniuose susidurta su ankstyvojo neolito kultūros liekanomis, kurios susieja mus su vietine mezolitine Nemuno kultūra. Viršutiniuose sluoksniuose aptikta jau vėlyvesnio neolito tarpsnio radinių. Tai laikotarpis, kada senieji Šventosios gyventojai susilietė su naujais ateiviais: šukinės keramikos kultūros žmonėmis, kurie proistorikų laikomi suomių-ugrų kilmės, ir su virvelinės keramikos kultūros atstovais, kurie siejami su indoeuropiečių genties pasirodymu mūsų krašte. Iš tų vietinių gyventojų ir naujųjų ateivių mišinio ir susidarė baltai, tiesioginiai lietuvių, latvių, išnykusių prūsų ir kitų genčių protėviai. Apatiniame stovyklų sluoksnyje surasta

ankstyvosios keramikos liekanų. To laikotarpio puodai buvo lipdomi iš molio, į kurį dar buvo primaišoma nemaža sugrūstų sraigių kiautelių. Puodai yra buvę dideli, smailiadugniai, plačiaangiai, su kiek išriestu pakraštėliu. Ornamentai gana kuklūs, dažniausiai pagražinamos tik puodo briaunos virveliniu apvajiniu įspaudu, duobutėmis, įraižomis ir kt. Vėlyvesnieji puodai, kurių šukių gausu viršutiniuose sluoksniuose, jau yra plokščiadugniai, jų formose ir ornamentuose jaučiamas naujųjų ateivių kultūros poveikis. Ypačiai stipri virvelinės keramikos kultūros įtaka. Puodai gražinami virveliniu raštu ir eglutėmis. Apie 2250—2225 m. pr. Kr. Šventojoje jau pasirodė virvelinės keramikos kultūros žmonės — indoeuropiečiai.

Ankstyvosiose ir vėlyvesnėse Šventosios stovyklose aptinkama labai daug gintaro žaliavos ir dirbinių. Čia yra buvę nemaža gintaro dirbtuvių. Apie tai liudija baigti ir nebaigti paruošti gintariniai karoliai, kabučiai ir kitokie papuošalai. Aptikta ir kitokių kaklo papuošalų, tai pragręžti elnio, briedžio, šerno, lokio dantys. Tokie pragręžti dantys galėjo būti nešiojami ir kaip amuletai.

Iš darbo įrankių ir namų apyvokos dalykų paminėtini gludinti skalūniniai dirbiniai, Šventojon patekę iš dabartinės Estijos ar Petrapilio srities, t.y. iš suomių-ugrų gyventų plotų. Be to, surasta medinių šaukštų, medinių kultuvių riešutams skaldyti, liepos karnos plaušų verpalų, iš to plaušo susuktų virvučių, medinių ričių su virvutės liekanomis, audinio gabalų, mažų apvalainos formos pintinėlių ir kt.

Pagrindinis gyventojų verslas buvo medžioklė ir žvejyba. Apie medžioklę liudija titnaginiai ir kauliniai strėlių antgaliai, medinių iečių ir strėlių kotų fragmentai. Iš surastų gyvulių kaulų sprendžiama, kad daugiausia buvo medžiojami briedžiai, elniai, stirnos, šernai, lokiai, lapės, bebrai, kiaunės. Žvejybai pažinti taip pat susikaupė nemaža įvairios medžiagos. Šventojoje aptikta įvairios darbo technikos tinklų liekanų. Tinklai megzti iš liepos karnos plaušo virvučių. Stovyklose apsčiai randama tinklų plūdžių, susuktų iš beržo tošies, tinklų pasvarų. Tie tinklo grimzdai — tai įvairios formos akmens rieduliai, apvynioti beržo tošim ir perrišti virvutėmis. Šventosios pelkė išsaugojo mums ir medinių tinklo temptuvų bei suktuvų tinklams ištraukti. Aptikta liekanų ir venterių. Žvejybai naudota ir valtys. Kasinėjimų metu surasta ne tik valčių dalių, bet ir irklų, sveikų ir jų fragmentų. Iš surastų žuvų ašakų sprendžiama, kad daugiausia gaudyta gėlavandenės žuvys: lydekos, šamai, karšiai, sterkai.

Labai svarbią radinių grupę sudaro mediniai ir raginiai skulptūriniai dirbiniai. Pirmiausia paminėtina 1969 m. Šventosios stovykloje nr. 2 surasta medinė žmogaus statula. Tai 195 cm ilgio stulpas, padarytas iš

juodalksnio. Drūtgalio pasmailintas, o viršutiniajame gale išskaptuota žmogaus galvutė, kuri su krūtinės dalimi yra 32 cm ilgio. Žmogaus veidas išskaptuotas gana grubiai. Antakiai — išriesti lankai, akys nepažymėtos, teišskaptuotos įdubos, nosis gana gerai išryškinta, burna pažymėta mažu pakilimu, smakras smailas, pečiai nevienodo aukštumo. Rąstelio žievė gerai išlikusi, nuo veido vietomis ji nulupta. Skulptūra rasta Šventosios upės senvagėje. Atrodo, kad skulptūra buvo pastatyta ant kranto, veidu atgręžtu į sausumą. Panašių stulpinių skulptūrų surasta visai artimoje kaimynystėje (Sarnatės durpyne, Latvijoje, Osovece, Guduose), Gorbunovo durpyne, prie Uralo, Šlezvige-Holšteine ir kitur. Tai žvejų kultūroms būdingos skulptūros. Šventosios, Sarnatės, Osoveco skulptūros priklauso tai pačiai kultūrai, kuriai R. Rimantienė yra davusi Narvos-Nemuno kultūros vardą. Laikas — III tūkstantmečio pr. Kr. vidurys. Tam pačiam laikui ir tai pačiai kultūrai priskirtinos ir gintarinės figūrėlės, antrojoje XIX a. pusėje surastos Kuršių marių dugne prie Juodkrantės. Šventosios stulpinė statula greičiausiai vaizdavo kokią nors žvejų dievybę, saugojusią vandenis (R. Rimantienė, „Skulptūra iš Šventosios", *Mokslas ir gyvenimas,* 1970, nr. 9, p. 36, 39; R. Rimantienė, „Šventosios, Kretingos raj., 1967—1969 m. tyrinėtos akmens amžiaus stovyklos", *Archeol. ir etnogr. tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m.,* 1970, p. 10—11).

Šventosios 23-joje stovykloje surasta viena medinė kultuvė riešutams daužyti su paukščio lingės galvute. Radinio laikas — apie 2250 pr. Kr. (R. Rimantienė, „Šventosios 23-iosios stovyklos tyrinėjimai 1970—1971 m.", *Archeol. ir etnogr. tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 m.,* 1972, p. 5—11, pav. 3).

Su medžioklės magija sietinos 1971 m. 3-joje stovykloje surastos dvi apeiginės lazdos, padarytos iš elnio ragų su realistiškai pavaizduotomis briedžių galvutėmis. Viena apeiginė lazda su briedės galvute yra 44 cm ilgio, raginės lazdos kotas keturkampio pjūvio, koto gale skylutė. Skulptūriška briedės galvutė labai dailaus darbo. Antra apeiginė lazda su briedžio galvute dar nebuvo užbaigta, dar neišryškintos galvos detalės. Ta stovykla radioaktyvinės anglies metodu (C-14) priskiriama laikui 4410—70 nuo mūsų dienų. Radiniai priklauso vietinei, prabaltiškai, Narvos-Nemuno kultūrai (R. Rimantienė, „Šventosios briedžiai", *Mokslas ir gyvenimas,* 1973, nr. 3, p. 15—18 su iliustracija; R. Rimantienė, „Šventosios 3-oji stovykla", *Archeol. ir etnogr. tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 m.,* 1974, p. 6—7, pav. 1).

Apie Šventosios gyventojų ūkio formą daug žinių suteikia kasinėjimų duomenys. Kaip minėta, Narvos-Nemuno kultūros gyventojai Šventojoje vertėsi medžiokle ir žvejyba. Naminių gyvulių dar neaugin-

ta. Vienintelis naminis gyvulys buvo šuo. Taip pat dar nesiversta žemdirbyste. Apie daržišką žemės dirbimą liudija auginamos kultivuotos kanapės. Jų rasta ir grūdų, ir kanapinis siūlas. Kanapės pasiekė Šventąją iš pietinių virvelinės keramikos kultūros sričių, kurių gyventojai yra buvę indoeuropiečių kilmės. Prie daržinio ūkio priskirtini ir kapliai, kurie galėjo būti naudojami ir žemei purenti, ir šaknims išsikasti.

Šventosios kasinėjimai mums labai reikšmingi ir baltų susidarymo klausimui aiškinti. Ligi šiol daugumas pabaltiečių proistorikų buvo nuomonės, kad ankstyvieji naujojo akmens amžiaus gyventojai yra buvę šukinės keramikos kultūros žmonės, priskiriami suomių-ugrų giminei, t.y. tiesioginiams suomių, estų, lybių ir kitų jiems gimininigų genčių protėviams. Atseit, ir Lietuvoje tuo metu gyventa suomių-ugrų kilmės žmonių. Apie 2300—2000 m. pr. Kr. į Lietuvą atvykę indoeuropiečiai susimaišę su suomių-ugrų kilmės gyventojais ir iš to mišinio susidarę baltai. Paskutiniuoju metu R. Rimantienė, pasiremdama naujausių tyrinėjimų duomenimis, padarė, atrodo, labiau pagrįstą išvadą. Ji tvirtina, kad ankstyvojo neolito kultūra yra paveldėta iš mezolito, kad čia ir toliau tebegyveno europeidai, kad vėlyvesnis suomių-ugrų substratas (posluoksnis) yra buvęs labai plonas ir neturėjo reikšmingesnės įtakos baltų susidarymui. Tą ankstyvojo neolito kultūrą ji vadina Narvos-Nemuno kultūra, nes tame plote ji buvo išplitusi, kad atvykę indoeuropiečiai sumišę su senaisiais vietiniais gyventojais ir tuo būdu susidarę baltai, tiesioginiai mūsų protėviai (R. Rimantienė, „Lietuvos akmens amžiaus šukinė puodų ornamentika ir finougrų klausimas", *Lietuvos istorijos metraštis. 1972 metai*, 1973, p. 5—26). Tai nauja hipotezė, kuri, atrodo, yra gana gerai pagrįsta. Reikia tikėtis, kad ateities tyrinėjimai šį labai svarbų baltų etnogenezės klausimą reikiamai išspręs.

Lietuvos archeologijos atlasas

Archeologija, atkurdama kurio nors krašto ar net platesnių sričių atskirų priešistorinių laikotarpių istoriją, naudojasi archeologiniais šaltiniais — įvairiais radiniais, aptinkamais senosiose stovyklavietėse, sodybose, piliakalniuose, pilkapiuose, senkapiuose, lobiuose ir kitur. Archeologiniai tyrinėjimai atskleidžia mums ne tiktai atskirų laikotarpių žmonių gyvenseną, ūkio formą, dvasinį gyvenimą, bet taip pat padeda išaiškinti socialinius ir net etninius klausimus. Etnografiniai tyrinėjimai rodo, kad kiekviena tauta, jei tik ji yra išlaikiusi savo paveldėtinės kultūros bruožus ir nebuvo bendrosios civilizacijos suvienodinta, turi savitą medžiaginę ir dvasinę kultūrą. Net ir tos

pačios tautos atskirose provincijose pastebime tam tikrų skirtybių. Tie kitoniškumai tautų ar kilčių tarpe priešistoriniais laikais, kada tarpusavio ryšiai nėra buvę gyvi, be abejo, turėjo būti dar ryškesni. Ir iš tiesų, panagrinėję priešistorinę medžiagą matome, kad tame pačiame laikotarpyje tam tikrose srityse pastebimos atskiros kultūros provincijos ar net kultūrinės grupės, išsiskiriančios tiek medžiaginės, tiek ir dvasinės kultūros elementais. Išsiskiria keramika — viena iš ryškiausių vietinės gamybos požymių, išsiskiria papuošalai, namų apyvokos dalykai, darbo įrankiai, net ginklai. Didelės reikšmės kultūrinėms grupėms nustatyti turi kapai. Pagal laidosenos skirtybes, išviršinius ir vidinius kapų sandaros elementus, taip pat galima susekti atskirų etninių grupių gyvenamąsias vietas ir ribas. Sudarę skirtingų kapų tipų bei tik tam tikroms sritims būdingų medžiaginės kultūros elementų (keramikos, papuošalų, įrankių, ginklų ir kt.) paplitimo žemėlapius, galima jau gana tiksliai apibrėžti atskirų etninių vienetų gyventąsias vietas ir apytikres ribas. Tos ribos, žinoma, bus tikslesnės tada, kai bus gerai ištirti to krašto ir aplinkinių kaimyninių sričių to paties laikotarpio archeologiniai paminklai.

Norint išskirti atskiras kultūras ar kultūrines grupes, kurios dažnai yra susijusios su skirtingomis ar tarpusavyje giminingomis etninėmis grupėmis, reikia suinventorizuoti to krašto atskirų laikotarpių archeologinius paminklus ir juos sužymėti žemėlapiuose. Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto Archeologijos sektorius, vadovaujamas A. Tautavičius, ir ėmėsi to darbo. Jau paruoštos 4 knygos *Lietuvos archeologijos atlaso*. I-oji knyga skiriama akmens ir žalvario amžiaus paminklams, II-ji — piliakalniams, III-ji — II—VIII amžių laidojimo paminklams ir IV-ji — IX—XIII amžių laidojimo paminklams. Iš viso atlase bus aprašyta ir kartografuota apie 2500 Lietuvos archeologinių paminklų ir apie 20,000 radinių.

Jau išėjo dvi Lietuvos archeologijos atlaso knygos. 1974 m. išleista I-ji atlaso knyga, kaip minėta, apima ankstyvuosius Lietuvos proistorės paminklus — akmens ir žalvario amžius. Leidinį redagavo dr. Rimutė Rimantienė, jai talkininkavo LMA Istorijos instituto bendradarbės Ona Bagušienė ir Elena Danilaitė-Grigalavičienė. R. Rimantienė aprašė akmens amžiaus paminklus ir sudarė radinių vietų bei pačių radinių sąrašą; akmeninius gludintus dirbinius aprašė ir radinių sąrašą paruošė O. Bagušienė ir R. Rimantienė; žalvario amžių suklasifikavo E. Grigalavičienė. Pirmajame skyriuje apžvelgiami akmens amžiaus stovyklų tyrinėjimai nuo XIX a. antrosios pusės iki šių dienų. Toliau R. Rimantienė nagrinėja paleolitą ir epipaleolitą (X—VIII tūkstantmetis pr. Kr.), mezolitą (VIII—IV tūkstantmetis pr. Kr.), neolitą (IV—II tūkstant-

mečio pr. Kr. vidurys), ankstyvojo metalų laikotarpio stovyklas (II tūkstantmečio pr. Kr. vidurys — I tūkstantmečio pr. Kr. vidurys) ir duoda 384 radinių vietų sąrašą, kur suminimi atskirose vietovėse aptikti radiniai. Skyriaus gale duodama pagrindinių dirbinių tipų rodyklė.

II-jame skyriuje O. Bagušienė ir R. Rimantienė nagrinėja akmeninius gludintus dirbinius, suskirsto juos tipais, aprašo tų dirbinių formas ir vėl duoda radinių vietų bei pačių radinių sąrašą. Čia suregistruota 1419 vietovių.

III-jame skyriuje E. Grigalavičienė pagal tą patį planą aprašo žalvario amžiaus dirbinius. Žalvario amžiaus radinių vietų sužymėta 113. Knygos gale nurodoma pagrindinė literatūra, duodamos santrumpos. Leidinyje įdėta 20 svarbiausių dirbinių tipų pieštinių paveikslų. Prie atlaso prijungtas 25 žemėlapių priedas.

Apskritai, atlasas paruoštas rūpestingai, gražiai išleistas, suregistruota visa žinoma akmens ir žalvario amžiaus medžiaga. Jei tokius pačius atlasus išleistų ir mūsų kaimynai, tai galėtume susekti atskirų kultūrų ar kultūrinių grupių bent apytikres ribas už Lietuvos sienų. Tada būtų lengviau spręsti ir etninius klausimus. Pora pavyzdžių. Žemėlapyje Nr. 19 duotas akmeninių gyvatgalvių kaplių paplitimas Lietuvoje. To tipo kapliai yra paplitę tik baltų gyventose srityse. Jų randama ne tik Lietuvoje, bet Latvijoje, dabartiniuose Guduose, Prūsų Žemėje, vakarinėje Lenkijoje, rytiniame Pamaryje. Būtų buvę naudinga duoti ir kitą gyvatgalvių kaplių paplitimo žemėlapį, kur būtų sužymėti to tipo kapliai už dabartinės Lietuvos ribų. Arba vėl. Žemėlapyje nr. 22 duodamas paplitimas žalvario amžiaus atkraštinių ir baltiškų kovos kirvių. Tie baltiški kirviai taip pat aptinkami gana toli už Lietuvos ribų. Ir čia būtų pravertęs papildomas žemėlapis. Žinoma, būtų buvę idealu, jei tuo pačiu laiku ir Lietuvos kaimynai būtų paruošę ir išleidę tokio pat pobūdžio archeologinius atlasus.

Lietuvos archeologijos atlaso I-joje knygoje sutelkta vertingos medžiagos daugeliui ankstyvųjų Lietuvos proistorės laikotarpių problemoms aiškinti. Ypačiai akmens amžiaus tyrinėjimų srityje pasiekta didelės pažangos. Bet pasirodymas tų indoeuropiečių grupių, iš kurių netrukus susiformavo baltai, dar nėra pakankamai išryškintas. Tam labai svarbiam klausimui aiškinti, deja, vis dar tebeturime remtis daugiausia anksčiau ištirta bei atsitiktine medžiaga. Nedaug pasipildė mūsų žinios ir apie labai svarbų žalvario amžių, kada galutinai susiformavo ir jau ėmė skirstytis baltai. Atlase ta problema nė nepaliesta. Nedaug tesusikaupė medžiagos ir ankstyvajam geležies amžiui (500—0 pr. Kr.) nušviesti.

1975 m. susilaukėme Lietuvos archeologijos atlaso II-osios knygos, skirtos piliakalniams, tiems įspūdingiausiems mūsų praeities paminklams. Atlaso II-ją knygą redagavo Adolfas Tautavičius, kuris yra ir daugumos skyrių autorius. Jam dar talkininkavo E. Grigalavičienė, V. Daugudis ir A. Merkevičius. Piešinius ir žemėlapius parengė dail. N. Blaževičiūtė.

Pirmajame knygos skyriuje „Piliakalniai ir jų radiniai" nurodoma, kad šių paminklų pradžia siekia žalvario amžiaus pabaigą (apie 500 pr. Kr.). Tai įtvirtintos bendruomeninės gyvenvietės. Vėliau atsirado bendruomeninių pilių, kurios buvo naudojamos pavojų metu apsiginti nuo įsiveržėlių ir savo turtui apsaugoti. X a. pabaigoje ir XI a. jau turime stambių žemvaldžių, sritinių valdovų pilių. Daugumas tų pilių buvo sunaikinta XIII—XIV a. kovų su kalavijuočiais ir kryžiuočiais metu. Sunykus pilims, teliko piliakalniai, ant kurių anksčiau stovėjo tos pilys. Toliau šiame skyriuje apžvelgiamas susidomėjimas tais archeologiniais paminklais nuo XVI a. iki XX a. pradžios, kada juos 1900—1913 m. tyrinėjo L. Krzywickis. Po to suminimi piliakalnių tyrinėjimai nepriklausomoje Lietuvoje ir nuo 1952 m. Iš viso surinkta žinių apie 863 dabartinės Lietuvos ribose esančius ir buvusius piliakalnius (jų skaičius etnografinėse Lietuvos ribose yra žymiai didesnis).

Piliakalnių dydis, forma ir įtvirtinimai labai įvairūs. Vienų piliakalnių šlaitų aukštis tesiekia 3—4 m, daugumos — 9—20 m, bet kartais šlaitai yra net daugiau kaip 30 m aukščio. Piliakalniai dar būdavo sustiprinami pylimais. Vakarų Lietuvoje pylimų aukštis siekia net 8—9 m. Piliakalnių aikštelių dydis taip pat nevienodas: vad. miniatiūrinių piliakalnių aikštelės tėra 100—150 m^2 dydžio, bet daugumos piliakalnių aikštelių dydis yra nuo 600—800 m^2 iki 2000—3000 m^2. Anksčiau bandyta skirstyti piliakalnius į chronologines grupes ar tipus pagal jų išorines savybes, jų įtvirtinimus ar topografinę piliakalnių padėtį. Tačiau archeologiniai tyrinėjimai parodė, kad piliakalnio išorinės savybės nenusako jų chronologijos. Todėl šioje atlaso knygoje atsisakyta skirstyti piliakalnius į chronologines grupes ar tipus pagal jų išorinius požymius.

Knygoje kartografuojamos tik kelios radinių grupės: keramika (brūkšniuotoji, grublėtoji), Djakovo tipo svoreliai ir geležies lydimo krosnelės bei šlakas. Etniniams klausimams aiškinti didelės reikšmės turi brūkšniuotoji keramika, aptinkama pačiuose ankstyviausiuose piliakalniuose (I tūkstantmetis pr. Kr.) ir vartota iki IV—V a. Lietuvoje brūkšniuotoji keramika labiausiai paplitusi šiaurės rytinėje bei rytinėje Lietuvoje, mažiau vakarinėje jos dalyje ir Užnemunėje. Už Lietuvos ribų ji išplitusi viduriniuose ir vakariniuose Guduose ir pietinėje Latvijoje. Dauguma tyrinėtojų brūkšniuotąją keramiką priskiria baltų

(lietuvių, latvių) gentims. Tame didžiuliame brūkšniuotosios keramikos paplitimo plote susiduriame su lokalinėmis grupėmis; tai atskirų giminingų genčių kultūrinis palikimas.

Vakarų Lietuvoje ir Užnemunėje antrojoje I tūkstantmečio pr. Kr. pusėje ir pirmaisiais amžiais po Kr. labiausiai buvo išplitusi grublėtoji keramika. IV—VI a. susiliejus brūkšniuotajai ir grublėtajai keramikai, Lietuvoje įsigalėjo grublėtoji keramika kartu su lipdyta keramika lygiu paviršiumi.

Pagrindinę knygos dalį sudaro paminklų sąrašas. Čia aprašoma kiekvieno piliakalnio topografija, jų forma, dydis. Tvirtinimai, tyrinėjimai, radiniai ir nurodoma svarbiausia literatūra. Visa tai atlikta labai kruopščiai. Skyrium surašytos neįtvirtintos gyvenvietės ir XVI—XVIII a. kariniai įtvirtinimai. Gale duota plati literatūra, trumpos santraukos rusų ir vokiečių kalbomis. Priedas — 8 žemėlapiai.

Išėjusios Lietuvos archeologijos atlaso knygos, dalykiškai ir rūpestingai paruoštos, labai pravers ne tik archeologams, bet taip pat ir visiems besidomintiems senąja Lietuvos gyventojų kultūra. Lauksime pasirodant kitų dviejų knygų, kuriose bus nagrinėjami labiausiai tyrinėti II—XIII a. kapinynai. Tie tyrinėjimai yra suteikę mums labai vertingų duomenų ne tiktai medžiaginei kultūrai pažinti, bet taip pat socialiniams, etniniams ir kitiems klausimams narplioti. Būdinga, kad daugelyje kapinynų žmonės be perstogės buvo laidojami nuo pirmųjų amžių po Kr. iki pat istorinių laikų pradžios. Tai rodo, kad čia gyventa tos pačios kilmės žmonių. Reikia tikėtis, kad likusiuose atlasuose bus gerai išryškinti etniniai klausimai skalvių, kuršių, žemaičių, žiemgalių, sėlių, lietuvių aukštaičių, jotvingių, kad bus tiksliau apibrėžti tų genčių gyvenamieji plotai. Dauguma čia suminėtų genčių gyveno gana toli už dabartinės Lietuvos ribų. Žinoma, labai praverstų, jei likusių atlaso knygų autoriai bent tekste užsimintų apie atskirų genčių gyvenamuosius plotus už Lietuvos ribų. To, aiškus dalykas, nebus padaryta, nes dėl suprantamų priežasčių vengiama minėti lietuvių bei jiems giminingų genčių kapinynus ar piliakalnius, esančius Guduose ir kitur. Taigi, atskirų genčių išplitimo už šių dienų Lietuvos ribų problema paliks neišspręsta.

Metalografiniai tyrimai

Daug pažengta į priekį betyrinėjant amatus ir geležies dirbinių technologiją. Ligi šiol archeologai daugiausia ribojosi geležies dirbinių chronologiniu ir tipologiniu suskirstymu, maža tekreipta dėmesio į geležies apdirbimo techniką. Paskutiniuoju metu Latvijoje, Lenkijoje ir Rusijoje pradėjus intensyviai nagrinėti geležies dirbinių gamybos

technologiją, neatsilikta ir Lietuvoje. Metalografiniams tyrimams (mikro ir makro-struktūros) yra atsidėjęs Jonas Stankus. Jis ištyrė net kelių šimtų II—XIII a. geležinių dirbinių gamybos būdus. Tie tyrimai parodė, kad prityrę Lietuvos kalviai geležies dirbinių gamyboje taikė įvairiopas technologines operacijas: laisvą geležies ir plieno kalimą, skirtingo metalo juostų suvirinimą, geležinių dirbinių įanglinimą-cementavimą ir terminį apdirbimą-grūdinimą. Žaliavos geležies gamybai buvo gaunama iš įvairiose Lietuvos vietose aptinkamų geležies rūdos telkinių. Geresnės kokybės geležis minėtame laikotarpyje gaminta vidurir.ėje ir rytinėje Lietuvoje. Plieninius dirbinius Lietuvoje pradėta gaminti apie IV a. po Kr. Netrukus išmokta privirinti plieninius ašmenis. Didžiausiu Lietuvos kalvių laimėjimu geležies dirbinių gamybos technologijoje laikomas damaskinio plieno gaminimas. Tas plienas pasižymi dideliu kietumu, tamprumu ir elastingumu (Jonas Stankus, „Geležies dirbinių gamybos raida Lietuvoje", *Lietuvos istorijos metraštis. 1973 metai,* 1974, p. 5—20).

Tyrinėjama ir žalvarinių dirbinių metalo sudėtis. LMA Istorijos instituto laboratorijoje taikomas spektrinės analizės metodas. Šioje darbo srityje reiškiasi Algimantas Merkevičius (A. Merkevičius, „Jurgaičių kapinyno II—IX amžių žalvario dirbinių metalo sudėtis", *LMA Darbai,* A serija, 1 (42), 1973, p. 67—77; t.p., „Seniausiųjų Lietuvos metalo dirbinių cheminė sudėtis", l.c., 2 (43), 1973, p. 87—102).

Istorijos prieangyje

Kas gi nauja IX—XII a. tyrinėjimo srityje? Šis laikotarpis domina ne tik proistorikus, bet ir istorikus, nes tai Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarės. Tą periodą daugiausia tyrinėja R. Volkaitė-Kulikauskienė. Ji daugiau kaip 30 metų yra atsidėjusi to vėlyvojo proistorinio laikotarpio studijoms. Prie jos didesnių darbų tenka priskirti plačią naujojo geležies amžiaus apžvalgą, parašytą *Lietuvos archeologijos bruožuose* (1961, p. 360—520). Be to, ji yra paskelbusi nemaža studijinio pobūdžio straipsnių, kur nagrinėjami to laikotarpio ginklai, žirgų kapai bei žirgų apranga, moterų galvos danga ir kt. 1968.IV.25 ji apgynė daktarinę disertaciją *Lietuviai IX—XII amžiais* (išsp. Vilniuje 1970, 296 p. su geromis iliustracijomis). Tai labai svarbus darbas IX—XII a. Lietuvos kultūrai pažinti. Autorė, apžvelgusi archeologinius šaltinius ir literatūrą, toliau nedideliame skyrelyje „Lietuviai archeologiniais duomenimis" (p. 21—46) aiškina šiuos lietuvių genezės klausimus: kada jau galima kalbėti apie lietuvius, kaip apie savarankišką tautą; kurios baltų gentys sudarė besiformuojančios lietuvių tautybės branduolį; kurioje teritorijoje tas procesas vyko. Istoriniai šaltiniai tuo klausimu nedaug

ką tepasako. Kaip žinome, Lietuvos (Litua) vardas pirmą kartą paminėtas 1009 m. Quedlinburgo analuose, ryšium su misininko šv. Brunono, kitaip vadinamo Bonifacijum, žuvimu Rusios ir Lietuvos pasienyje (in confinio Rusciae et Lituae). 1040 m. Lietuvos vardas iškyla rusų metraštyje, seniausiame Laurentijaus kodekse, o nuo XII a. Lietuvos ir lietuvių vardas jau dažnas rusų, lenkų ir vokiečių šaltiniuose. Autorė yra nuomonės, kad „Lietuvos" ir „lietuvių" vardais vadinama kelių gentinių junginių sąjunga, kad „XI—XIII a. rašytiniuose šaltiniuose minima Lietuva greičiausiai jau reiškė besiformuojančią lietuvių tautybę, atstovaujamą vienalytei, nors ir primityviai dar politinei organizacijai" (p. 22). Toliau R. Volkaitė-Kulikauskienė išvedžioja, kad lietuvių tautybės formavimosi vyksmas buvęs ilgas, kad baltų gentys pradžioje gyvenusios labai dideliuose plotuose. Jų gyvenama teritorija apėmė Pietų Rytų Pabaltijį, Padnieprį, siekė net Volgos aukštupį ir vidurupį. Vėliau baltų teritorija mažėjo: I tūkstantmetyje pr. Kr. bei pirmaisiais mūsų eros amžiais baltai dar tebegyveno aukštutiniame Padniepryje, bet antrojoje I tūkstantmečio po Kr. pusėje, ryšium su slavų įsiveržimu, jų teritorija rytinėse srityse susiaurėjo. I-jame tūkstantmetyje pr. Kr. baltai suskilo į vakarinius ir rytinius, pirmaisiais amžiais po Kr. atskiros baltų gentys pradeda konsoliduotis, ir po to ima susidarinėti atskiri gentiniai junginiai. Iš tokių glaudžiai tarp savęs susijusių junginių susiformavo prūsų, lietuvių ir latvių tautos (p. 23). Nuo pirmųjų pokristinių amžių, kaip galima spręsti iš laidosenos ir medžiaginės kultūros, Lietuvoje išskiriamos bent kelios kultūrinės grupės, kurios archeologų siejamos ir su tam tikromis tautinėmis ar gentinėmis grupėmis. Pvz., Vakarų Lietuvos pajūrio srities plokštiniai kapai priskiriami kuršiams, Nemuno žemupio plokštiniai kapai — skalviams, Vidurio Šiaurės Lietuvos plokštiniai kapai — žiemgaliams (bandoma išskirti ir sėlių kultūrinę grupę), Vidurio Lietuvos plokštiniai kapai, paplitę Nevėžio ir Dubysos baseine, — žemaičiams, Rytų Lietuvos pilkapiai — aukštaičiams, pietryčių Lietuvos krūsniniai kapai — jotvingiams, arba sūduviams. Tų grupių paplitimo ribos, aiškus dalykas, tegalės būti tiksliau nustatytos tik visoje Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose nuodugniau ištyrus archeologinius paminklus, medžiaginę ir dvasinę kultūrą. Autorė lietuvių tautybės branduolio ieško didžiuliame plote: nuo Dubysos vakaruose iki šiaurės vakarinės Gudijos dalies ir iki Smolensko srities šiaurės vakaruose. Ta prielaida bandoma pagrįsti archeologiniais duomenimis. Pirmiausia čia susiduriama su tai teritorijai būdingais galvos dangos papuošalais — antsmilkiniais: II—III a. Vidurio Lietuvoje buvo paplitę plokšteliniai ir įvijiniai antsmilkiniai, IV—VI a. kiek skirtingos formos žiedinius antsmilkinius

pradeda nešioti Rytų Lietuvos moterys, o kiek vėliau antsmilkiniai plokščiais užkeistais galais buvo išplitę pietų rytinėje Lietuvos dalyje, šiaurės vakarinėje Gudijoje ir Smolensko srityje (p. 25—26). Kiti tai teritorijai būdingi radiniai: žalvariniai emaliuoti dirbiniai, geležiniai siauraašmeniai pentiniai kirviai ir piliakalniuose aptinkama brūkšniuotoji keramika, išplitusi ne tik Nemuno ir Neries baseinuose, bet taip pat Aukštutiniame Padniepryje. Tai aiškūs lietuvių genčių kultūros požymiai. Įsiveržus slavams į baltų gyvenamąją erdvę, intensyviausia baltų asimiliacija vyko nuo VIII iki XII a. imtinai, bet dar dideliuose rytinių slavų apgyvendintuose plotuose išliko nemaža baltų gyvenamų salų. Pvz., dar XII a. rašytiniai šaltiniai mini galindus (goliad'), gyvenusius Protvos aukštupyje, į vakarus nuo Maskvos.

Toliau R. Volkaitė-Kulikauskienė įrodinėja, kad besiformuojančios lietuvių tautybės vyksme didelį vaidmenį suvaidino ir kiti gentiniai junginiai: žemaičių, skalvių, kuršių, žiemgalių, sėlių, jotvingių. Vienos gentys įsijungė į lietuvių tautybę sparčiau, kitos lėčiau. Apie gentinių junginių konsolidaciją liudija paplitęs paprotys drauge su mirusiu laidoti ir jo kovos žirgą. Tas paprotys, kad ir su tam tikromis skirtybėmis, buvo išplitęs beveik visoje Lietuvoje ir Prūsijoje. Nei latviams, nei rytiniams slavams mirusiųjų laidojimas drauge su žirgais nebuvo žinomas.

Lietuvių tautybės formavimasis, aiškus dalykas, buvo susijęs su lietuvių politine organizacija, davusia pagrindą Lietuvos valstybei kurtis. R. Volkaitės-Kulikauskienės išdėstytos mintys lietuvių etnogenezės klausimu, žinoma, nėra galutinis žodis; jos iškeltos hipotezės dar turės būti daugiau paremtos būsimų archeologinių tyrinėjimų duomenimis.

Toliau disertacijoje plačiai nušviečiamas IX—XII a. Lietuvos gyventojų ūkinis gyvenimas. Tame laikotarpyje Lietuvoje įsigalėjo ariamoji žemdirbystė, iš dvilaukės žemės apdirbimo sistemos pereita prie trilaukės. Dirvoms įdirbti šalia žagrės vartotas ir arklas su geležiniu noragu. Auginta visos grūdinių ir ankštinių javų kultūros: rugiai, kviečiai, miežiai, avižos, sora, pupos, žirniai. Sėta ir pluoštiniai augalai: linai, kanapės. Išsiplėtė ir gyvulininkystė. Vyravo stambūs raguočiai, be to, auginta daug kiaulių, smulkiųjų raguočių ir nemaža arklių. Iš paukščių daugiausia buvo auginamos vištos. Tam tikrą vaidmenį vaidino ir kt. pagalbinės ūkio šakos: medžioklė, žvejyba, bitininkystė.

Skyriuje „Amatai" plačiai nagrinėjami šie dalykai: juodoji metalurgija ir spalvotų metalų apdirbimas, stiklo gamyba, gintaro, medžio, kaulo ir odos dirbiniai, puodininkystė, verpimas ir audimas. Tai įvairios

amatininkystės šakos, pasiekusios didelių laimėjimų, ypačiai vakarinėse Lietuvos srityse.

Prekybos skyriuje kalbama apie Lietuvos prekybinius ryšius su Rytų kraštais ir Vakarų Europa. X a. pabaigoje Lietuvoje atsiranda sidabrinių lydinių, kurie davė pagrindą monetarinei sistemai. Kapinynuose, ypačiai Vakarų Lietuvos pirklių kapuose, aptinkama žalvarinių svarstyklių ir svarsčių. Autorė yra linkusi teigti, kad Lietuvoje vyravo skandinavinė svorio matų sisstema, kurios pagrindą sudarė marka. Prekyba turėjo didelės įtakos medžiaginei kultūrai kilti.

Likusiuose skyriuose, kurie apima pusę knygos, nuodugniai nagrinėjami moterų ir vyrų aprangos dalykai, papuošalai, įvairūs ginklai, visuomeniniai santykiai ir valstybingumo užuomazga, kurios pradžią autorė nukelia į XI—XII a. Tai toks šios brandžios mokslinės knygos turinys.

Senojo lietuvių tikėjimo kulto vietos

Paskutiniuoju metu atkreiptas dėmesys į senojo lietuvių tikėjimo apeigines vietas. Atlikta archeologinių tyrinėjimų Dubysos aukštupyje ir kitur. Tačiau tuo tarpu tie tyrinėjimai dar nedavė konkrečių rezultatų: nepaaiškėjo nei tų apeiginių vietų įrengimai, nei tų spėjamų kulto vietų chronologija (Vytautas Urbanavičius, „Spėjamos apeiginės vietos Dubysos aukštupyje", *Archeol. ir etnogr. tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 m.*, 1974, p. 103—108). Tik 1970 m. susidurta su senojo lietuvių tikėjimo šventyklos liekanomis: Šilalės ir Naujokų kaimų riboje, netoli Mosėdžio, aptiktas dubenuotas akmuo — aukuras. Jis buvo 80—110 cm aukščio, aukuro apatinė dalis — netaisyklingas keturšonis, o viršutinė dalis, turinti apie 45 cm aukščio, buvo dailiai nukalta ir yra ritinio pavidalo. Akmens skersmuo — 115 cm. Akmens viršuje iškaltas 32 cm skersmens ir 11 cm gylio dubuo. Aukuras buvo nuvirtęs į duobę ir apneštas žemėmis. Pakeltas aukuras, sugrąžintas į savo pirminę vietą, gerai sutapo su buvusio pastovo akmenimis. Aukuro akmuo stovėjo prie židinio. Tai 1,5 m skersmens ir 70 cm gylio duobė. Židinio dugno pakraštys apjuostas akmenų vainiku. Duobės šlaitai nuožulnūs, išgrįsti akmenimis. Židinyje gausu degėsių ir anglių liekanų. Ugnis čia kūrenta ilgą laiką, nes duobės dugne buvę akmenėliai yra sudegę ir beveik pavirtę pelenais. Židinyje rasta beržo ir ąžuolo anglių, sudegusių pušų žievių, kurios tiko ilgą laiką ugniai palaikyti. Be to, aptikta ir kadagių anglių. Manoma, kad ši šventykla buvo naudojama gerokai po oficialaus krikščionybės įvedimo Žemaičiuose (1413 m.). Rašytiniai šaltiniai liudija, kad senoji lietuvių religija Žemaičiuose dar daug kur buvo išlikusi net iki XVII a. pradžios

(R. Rimantienė ir V. Urbanavičius, „Pagoniška šventykla Žemaitijoje", *Mosklas ir gyvenimas,* 1971, nr. 2, p. 11—13).

Tokių dubenuotų akmenų aptinkama daugelyje Lietuvos vietų. Rytų Lietuvoje bandyta tyrinėti jų aplinką, bet tuo tarpu nepavyko pasiekti apčiuopiamų rezultatų (Vytautas Urbanavičius, „Mitologinių akmenų tyrinėjimai Rytų Lietuvoje 1972 metais", *Archeol. ir etnogr. tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 m.,* 1974, p. 108—110).

Senosios tradicijos laidosenoje

Kad ir krikščionybė oficialiai buvo įvesta Lietuvoje XIV a. pabaigoje ir XV a. pradžioje, bet dar ilgą laiką tebesilaikyta senųjų tradicijų mirusiųjų laidosenoje. Bažnyčiai uždraudus mirusiuosius deginti, įsigalėjo nedegintų kūnų laidojimo paprotys. Tačiau mirusieji ir toliau laidota aprengti savo geriausiais drabužiais, papuošti įvairiais papuošalais; be to, į kapus dėta visokių įkapių: darbo įrankių, ginklų, monetų ir kt. Tolydžio įkapių skaičius mažėja. Ilgiausiai išlieka paprotys dėti į kapą monetų, su pinigine ir be jos. Kiti kapuose pasitaiką papuošalai (karoliai, segės, auskarai, žiedai) nelaikytini įkapėmis, bet jie priklausė prie to meto žmonių nešiosenos, aprangos.

Pokario metu įvairiose Lietuvos vietose ištirta per 600 kapų, priskiriamų laikui nuo XIV iki XVII a. Iš būdingesnių senkapių, kur susidurta su senojo tikėjimo papročiais laidosenoje, tenka priminti šiuos: Šlapgirio senkapį, 7 km nuo Užvenčio, kur Vytautas Urbanavičius 1966 m. tyrinėjo XV—XVI a. žemaičių kapinyną (V. Urbanavičius, „Šlapgirio kaimo (Kelmės raj.) senkapis", *LMAD,* Serija A, 1 (23), 1967, p. 51—67); Riklikų senkapį (Kavarsko vls.), kurį 1969 m. tyrinėjo Adolfas Tautavičius; čia susidurta su XVI—XVII a. kapais (Adolfas Tautavičius, „Riklikų pilkapių kasinėjimai 1969 metais", *Archeol. ir etnogr. tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m.,* 1970, p. 59—60) ir Rumšiškių senkapį, tyrinėtą V. Urbanavičiaus (V. Urbanavičius, *Rumšiškėnai XIV—XVI amžiais,* 1970). Rumšiškių senkapio tyrinėjimai ne tiktai planingai aprašyti, bet taip pat pridėta gerų iliustracijų.

Viduramžinių pilių tyrinėjimai

Pagaliau tyrinėtos ir kai kurios viduramžinės XIII—XVI a. pilys: Vilniaus, Trakų, Kauno, Medninkų, Liškiavos ir Klaipėdos. Ypačiai sėkmingi yra buvę 1955—1961 ir 1964 m. A. Tautavičiaus Vilniaus Žemutinės pilies rajono kasinėjimai, apie kuriuos jau esu plačiau rašęs (J. Puzinas, „Gedimino sostinės sukaktį minint", *Draugas,* 1973.XI.3, nr. 259 (44) ir XI.10, nr. 265 (45); J. Puzinas, „Vilniaus 650 metų sukaktis —

miesto ar Gedimino sostinės?", *Lituanistikos Instituto 1973 metų Suvažiavimo darbai,* 1975, p. 9—24).

Reikšmingi kasinėjimai buvo vykdomi Trakų salos ir pusiasalio pilyse. 1951—1958 ir 1962 m. O. Navickaitė-Kuncienė tyrinėjo Trakų salos pilies teritoriją, kur susidurta su XIV—XVII a. medžiaga (O. Navickaitė, „Archeologiniai tyrinėjimai Trakų salos pilyje", *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspeckijos metraštis,* 2, 1960, p. 69—80). 1962—1964 m. A. Tautavičius tyrinėjo to paties laikotarpio Trakų pusiasalio pilies rajoną (A. Tautavičius, „Trakų pusiasalio pilis", *Mokslas ir gyvenimas,* 1964, nr. 6, p. 29—31) gerą Trakų pusiasalio pilies istorinę apžvalgą davė: J. Orda, „Trakų pusiasalio pilis", *Valst. LTSR archit. pam. apsaug. inspekc. metraštis, 2,* 1960, p. 49—68).

Baigiamosios pastabos

Tai tokios trumputės suvestinės žinios apie naujausius archeologinius tyrinėjimus Lietuvoje. Apskritai kalbant, archeologiniuose darbuose laikomasi nepriklausomoje Lietuvoje nustatytos chronologijos ir terminijos. Kadangi į kai kuriuos istorinius faktus žvelgiama iš marksistinių pozicijų, todėl kai kurie laikotarpiai yra gavę Vakarams neįprastus pavadinimus. Pvz., I—IV a. po Kr. vadinamas „Gimininės santvarkos irimo laikotarpiu", V—VIII a. — „Klasinės visuomenės formavimosi laikotarpiu", o IX—XII a. — „Ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu". Apibendrinamuose darbuose ir straipsniuose jau cituojami į Vakarus pasitraukusių archeologų ir kitų lituanistų darbai, bet vis dar tebekalbama apie „buržuazinį laikotarpį" bei „buržuazinius archeologus". Mano manymu, nėra nei „buržuazinių", nei „tarybinių" archeologų — tėra tik archeologai, tos pačios specialybės kolegos, turį tik kiek skirtingą žvilgį į atskirus archeologinius klausimus. Todėl ir džiaugiuos savo mokinių ir jų paruoštų archeologų darbais!

* * *

Šis buvo spausdintas *Lituanistikos Darbų* IV, 1979, 131—153 p. ir dar atskiru atspaudu — 25 p. Perspausdinta tik lietuviškoji jo dalis, be anglų k. santraukos. Pasirašyta J. Puzinas.

DIE FLÜGELFIBELN IN LITAUEN UND IHRE BEDEUTUNG FUR DIE HANDELSGESCHICHTE

1. Stand der Forschung

Obgleich die Zahl der provinzial-römischen Funde aus Litauen nicht gross ist, haben sie bis zum heutigen Tage noch keine zusammenfassende Bearbeitung erfahren. Nur ein kleiner Teil dieses Materials ist mehr oder weniger befriedigend veröffentlicht, das meiste liegt noch unausgewertet in verschiedenen Museen Litauens und des Auslandes. Zuerst wurde man auf die römischen Münzen aufmerksam, die schon zu Anfang des 19. Jahrh. im Schrifttum erwähnt werden.[1] In der romantischen Periode, die der litauischen Vergangenheit ein lebhaftes Interesse zuwandte, wobei die Theorie vom römischen Ursprung der Litauer noch eine grosse Rolle spielte, werden auch Denkmäler mit angeblich römischen Inschriften zum Beweise dieser Hypothese angeführt,[2] Phantasieprodukte des bekannten litauischen Romantikers T. *Narbutas*.[3] Gegen Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts, als die vorgeschichtliche Forschung schon lebhafter betrieben wurde, tauchen in der archäologischen Literatur immer häufiger provinzial-römische Funde aus Litauen auf. Als erster wurde im Jahre 1883 eine Flügelfibel beschrieben, die in Adakavas, Amtsbezirk Skaudvilė, Kr. Tauragė gefunden worden war.[4] 1884 veröffentlicht J. R. *Aspelin*[5] zwei emaillierte Fibeln, eine flache Bügelplattenfibel und eine Scheibenfibel, aus Nemunėlio Radviliškis, Kr. Biržai. 1889 wird eine emaillierte Bügelfibel aus Pamūšis, Amtsbez. Joniškėlis, Kr. Biržai erwähnt,[6] etwas später auch eine andere, sehr ähnliche emaillierte Fibel aus Pakaniškiai, Amtsbez. Naujamiestis, Kr. Panevėžys.[7] Alle die genannten emaillierten Fibeln besprach auch A. *Spicyn*, als er die Frage der emaillierten Funde in Russland untersuchte.[8] 1910 erwähnt M. *Makarenko*[9] kurz zwei Flügelfibeln von Bajoriškiai, Amtsbez. Subačius, Kr. Panevėžys.

Nach dem ersten Weltkriege schwillt die Literatur weiter an. So beschreibt W. *Antoniewicz*[10] aus Südrussland stammende Tongefässe, die in Veiviržėnai, Kr. Kretinga gefunden worden waren; in einer anderen Schrift macht er zwei römische Statuetten von Kernavė, Kr. Ukmergė und Valkininkai, Kr. Eisiškės bekannt. Der schon genannte

russische Vorgeschichtler A. *Spicyn* erwähnt in einem Überblick der litauischen Vorgeschichte[11] auch vereinzelte provinzialrömische Funde und gibt die Fundorte der römischen Münzen an. Auch H. *Moora* bringt in seiner grossen Arbeit über die lettische Eisenzeit[12] ein Verzeichnis der in Litauen gefundenen römischen Münzen und bespricht kurz zwei emaillierte Bügelfibeln aus Pamūšis und Pakalniškiai. Diese und die oben erwähnten zwei emaillierten Fibeln aus Nemunėlio Radviliškis hat V. *Ginters* in seiner Arbeit über den „Römischen Import in Lettland"[13] untersucht. Endlich behandelt auch P. *Kulikauskas*[14] in Litauen gefundene emaillierte Bügel- und Scheibenfibeln.

Nachdem am 1. November 1936 das Kulturmuseum Vytautas des Grossen ins Leben gerufen worden war, das auch die Denkmalpfege übernahm, erhielt die vorgeschichtliche Forschung in Litauen neuen Antrieb. In kurzer Zeit erfuhr dadurch auch die Zahl der aus den römischen Provinzen importierten Altertümer eine beträchtliche Vermehrung. Von den wichtigeren Funden seien hier folgende erwähnt: einige Flügelfibeln, die in diesem Aufsatz ausführlicher behandelt werden; eine Bronzekanne aus Veršvai, Kr. Kaunas;[15] eine emaillierte Hufeisenfibel aus Sargėnai, Amtsbez. Lapės, Kr. Kaunas;[16] eine grosse Anzahl von römischen Münzen, Email- und Glasperlen. Da es die Grenzen dieser Arbeit nicht zulassen, den Gesamtstoff zur Darstellung zu bringen, möchte ich mich auf die Beschreibung der Flügelfibeln beschränken, werde an ihnen aber zugleich die Frage der Handelsbeziehungen zwischen den baltischen Ländern und den Donauprovinzen des Römischen Imperiums erörtern.

2. *Die Flügelfibeln in Litauen*

Unter den aus den römischen Provinzen importierten Fibeln nehmen eine besondere Stellung die Flügelfibeln ein, nach ihrem Herkunftsgebiet von österreichischen Prähistorikern „norische" oder „norisch-pannonische" Fibeln genannt. Die in Litauen gefundenen Vertreter gehören alle etwa demselben Typus an, seine charakteristischen Merkmale sind folgende: Sehr langer, beinahe gerader Fibelfuss, der sich nach dem Ende zu etwas verschmälert. Sehr langer und hoher Nadelhalter, am Fussende schmäler; in den meisten Fällen unverziert, erhält er zuweilen ein Ornament sich kreuzender Zickzacklinien eingraviert (z. B. Sargėnai, Grab 223) oder er wird durchbrochen gearbeitet (Sargėnai, Grab 48). Der mittlere Teil des Bügels, dessen Querschnitt an dieser Stelle zumeist die Gestalt eines Halbovals zeigt, ist am engsten und trägt einen ziemlich hohen,

scheibenförmigen Kamm, der von oben betrachtet den Eindruck eines Flügelpaars vermitteln könnte (daher der Name!). Am Nacken der Fibel, über dem Kamm, sitzt ein breiter, entweder geschlossener oder aus zwei Plättchen bestehender Halbring, dessen Enden sich in der Regel berühren oder übereinandergreifen. Manchmal zeigen diese Plättchen ein einfaches Linienmuster (Adakavas, Bajoriškiai). Auf dem oberen Plättchen regelmässig zwei Knöpfe, auf dem unteren ein Knopf, die zusammen ein Dreieck bilden. Gegen die (offene) Spirale hin nimmt der Bügel an Breite und Dicke zu. In Litauen haben bisher vier verschiedene Fundorte insgesamt sechs Fibeln dieses Typs, alle aus Bronze, geliefert (infolge der Kriegsereignisse standen dem Verf. für die Anfertigung der beigegebenen Zeichnungen leider nur einige wenig befriedigende Photographien zur Verfügung):

1. *Adakavas,* Amtsbez. Skaudvilė, Kr. Tauragė. Hügelgräber der älteren Eisenzeit in der ersten Hälfte des 19. Jh. unsachgemäss ausgegraben;[17] die Funde, darunter eine Flügelfibel (Abb. 1), wurden im Jahre 1840 von dem Wilnaer Universitätsprofessor J. *Lobojko* der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst überlassen. Der Fuss und der Nadelhalter der Fibel sind nicht erhalten. Auf dem Bügel, über dem Kamm, ein gegossener Halbring mit drei Knöpfen. Der untere, schmälere Teil des Halbringes ist mit parallel verlaufenden Furchen verziert, die sich kreuzen. Die Länge des Fibelfragments beträgt 8,7 cm, die Kopfbreite 3,5 cm.[18]

2. *Bajoriškiai,* Amtsbez. Subačius, Kr. Panevėžys. Bei planlosen Grabungen in dortigen Hügelgräbern wurden durch *Massalitinov* neben anderen interessanten Objekten der älteren Eisenzeit auch zwei Flügelfibeln gefunden, deren besser erhaltene eine Länge von 18 cm hat. Auf dem Bügel sitzt ein ziemlich schmaler Kamm. Der Halbring besteht aus zwei Teilen. Der obere Teil des Halbringes greift auf den unteren Teil über. Auf dem Halbringe wie gewöhnlich drei Knöpfe. Die Oberfläche des Halbringes ist oben und unten mit getriebenen Furchen Verziert. Der Nadelhalter ist hoch. Seine Seiten sind nicht ornamentiert. Die zweite Flügelfibel ist von demselben Typus, nur ist sie kleiner. Entsprechend sind auch die Knöpfe des Halbringes niedriger.[19]

3. *Sandrausiškės,* Amtsbez. Šiluva, Kr. Raseiniai. In dem im J. 1939 untersuchten Hügel II, Grab 2, fand sich neben verschiedenen Altsachen örtlicher Herkunft auch eine Flügelfibel (Abb. 2). Der Kamm ist im mittleren Teil des Bügels ziemlich hoch, mit schmäler werdendem Rand. Der über dem Kamm befindliche Halbring ist offen

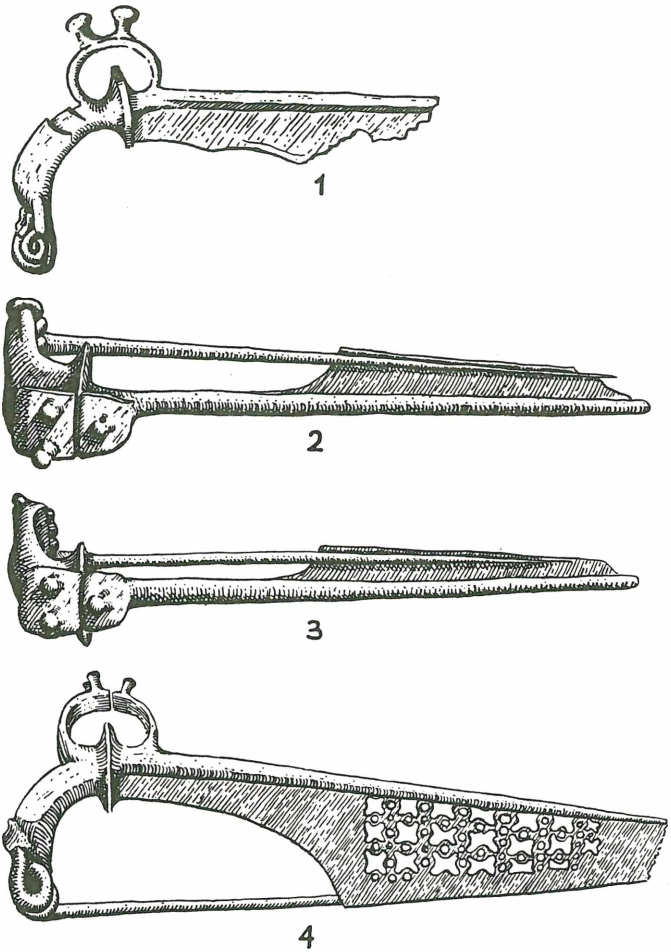

Abb. 1—4. Flügelfibeln aus Litauen

und nicht ornamentiert. Der Nadelhalter ist lang und hoch und ebenfalls unverziert. Der Fuss der Fibel ist lang und beinahe gerade. Länge der Fibel: 15,5 cm.[20]

4. *Sargėnai,* Amtsbez. Lapės, Kr. Kaunas. Während der 1940 und 1941 durchgeführten Grabungen auf dem Flachgräberfeld wurden zwei Flügelfibeln gefunden:

a) Die im J. 1940 im Körpergrab Nr. 223 gefundene Fibel ist gut erhalten (Abb. 3). Ihre Form entspricht der Fibel von Sandrausiškės. Der Kamm ist hoch, mit schmalem Rand. Der Halbring ist durchschnitten, der Fuss ist lang, schmal und ziemlich gerade. Der Nadelhalter ist

hoch und mit vierfachen Zickzacklinien ornamentiert, während in der Mitte eine nicht tief eingegrabene Zickzacklinie verläuft. Ein ebensolcher Zickzackstreifen verläuft längs dem Rande des Nadelhalters in oberen Teil. Länge der Fibel: 15,5 cm.

b) Die zweite Fibel wurde im J. 1941 in dem Körpergrab Nr. 48 gefunden (Abb. 4) und ist die schönste von allen bisher aus Litauen bekannten Flügelfibeln. Die Konstruktion der Fibel ist dieselbe wie bei den anderen Stücken. Der Kamm ist ziemlich hoch. Der Halbring besteht aus zwei Teilen, deren Enden sich nicht berühren, so dass ein kleiner Zwischenraum entsteht. Auf dem Halbring befinden sich auch hier drei profilierte Knöpfe. Der Nadelhalter ist lang und ziemlich hoch, mit durchbrochenem, durch zwei Kreuzreien gebildeten Muster. Arme und Mittelteil der kleinen Kreuze sind durchlocht. Länge der Fibel: 16,5 cm.[21]

3. Verbreitung der Flügelfibeln

Von allen Teilen des Südost- und Ostbaltikums hat Litauen die meisten Flügelfibeln geliefert. Nördlich von Litauen hat man Flügelfibeln von diesem Typus bisher nicht gefunden. Aus Ost- und Westpreussen wurden bisher nur vier bronzene Flügelfibeln bekannt: 1. Tilsit-Splitter,[22] 2. Rodmanshöfen, Kr. Fischhausen,[23] 3. Eisliethen, Kr. Fischhausen[24] und 4. Rondsen, Kr. Graudenz.[25]

Das Zentrum der Verbreitung der Flügelfibeln ist das ehemalige Noricum und Pannonien. Dort kann man am leichtesten die Entwicklung dieser Flügelfibeln verfolgen: Völlig unverzierte Stücke stehen am Anfang; insbesondere wird der Nadelhalter noch nicht durchbrochen gearbeitet, nur selten ist er mit eingepressten Grübchen verziert. Auf den beiden einander gegenüberstehenden Plättchen sitzen drei kleine Anschwellungen. Bei den späteren Formen ist der Nadelhalter mit Löchern und verschiedenen geometrischen Durchbruchsmustern ornamentiert.[26] An den prächtigen silbernen Stücken des späteren Typus erfährt der Nadelhalter immer reichere Ausgestaltung durch Goldplättchen, Karneolschmuck usw. Auf dem Halbring sind grössere und längere Knöpfe angebracht, die bei den kostbarsten Fibeln die Gestalt von Eicheln erhalten.[27]

Nach Ansicht von O. *Almgren* ist die Flügelfibel auf die keltische Latène-Fibel zurückzuführen.[28]

Das Hauptverbreitungsgebiet der Flügelfibeln ist, wie gesagt, in Pannonien und Noricum zu suchen, wo sie sich im Osten bis zur Donau, im Süden bis zur Drau, im Westen bis Laibach und im Norden

bis Böhmen finden. Von hier aus gelangten sie nicht nur in die Nachbargebiete, sondern auch in entferntere Gegenden. So erreichten sie Brandenburg (eine silberne Fibel stammt von Fröhden bei Jüterbog)[29] und in einem Fall sogar England (Gegend zwischen Ely und Peterborough).[30] Ihre ostbaltischen Vorkommen aber haben wir soeben kennengelernt.

4. Die Zeitstellung der Flügelfibeln

Zu bestimmen, gibt es genügend Anhaltspunkte. Die Flügelfibeln dieses Typus gehören in ihrer Heimat, besonders in Pannonien, dem 1. Jh. und der ersten Hälfte des 2. an, kommen aber noch bis zum Ende des 2. Jh. vor. Die frühesten Flügelfibeln werden hier in Gräbern zusammen mit Münzen des Claudius (41—54 n. Chr.), die späteren mit Münzen der jüngeren Faustina (gest. 175 n. Chr.) und des Commodus (gest. 193 n. Chr.) gefunden.[31] In den Brandgräbern von Reichenhall in Oberbayern sind sie zusammen mit Münzen von Nerva, Trajanus, Antoninus und Commodus festgestellt worden.[32] Entsprechend werden auch die ostpreussisch-litauischen Stücke meistens auf die erste Jahrhundertwende nach Chr. Geb. bzw. auf die erste Hälfte des 2. Jahrhunderts bezogen. So wurde z. B. in Sandrausiškės zusammen mit einer Flügelfibel auch eine baltische Augenfibel (in der Literatur gewöhnlich als Augenfibeln der preussischen Nebenserie bezeichnet) gefunden, mit Seitenzapfen an der Spirale; ferner ein Halsring vom frühen Typus mit Ösenenden, vier schmale bandformige Armringe mit verschmälerten Enden, ein massiver Armring mit rundem Querschnitt, der mit längsverlaufenden Riefelbändern und gestempelten Würfelaugen verziert ist, und eine eiserne Tüllenaxt. Das Körpergrab Nr. 223 von Sargėnai enthielt neben einer Flügelfibel auch einen Armring mit Kopfenden, dessen Reif sich gegen die Enden zu verjüngt, und eine eiserne Tüllenaxt; Körpergrab Nr. 48 eine baltische Augenfibel, einen massiven Armring mit rundem Querschnitt und mit Würfelaugen, und eine eiserne Tüllenaxt. Auch in Adakavas und in Bajoriškiai ist man Funden des gleichen Zeitabschnitts begegnet, ebenso in Eisliethen, Grab 4. Dort wurden zusammen mit einer Flügelfibel gefunden: eine baltische Augenfibel wie *Almgren,* Fibelformen 58, eine kräftig profilierte Fibel mit Stützplatte wie *Algren* 72, ein bronzener Halsring mit Trompetenenden und zwei Armringe wie *Almgren,* Taf. XIV,5.[33] Endlich wurde in Rondsen (Grab 370A) under vielen anderen Grabbeigaben zusammen mit einer Flügelfibel eine bronzene Schnalle mit überhalbkreisförmigem Rahmen und profiliertem Dorn geborgen.[34]

5. Die Tragweise der Flügelfibeln

Ergibt sich aus den bei der Ausgrabung gemachten Beobachtungen: Die Flügelfibel von Sandrausiškės wurde in der unteren Brustregion in querliegender Stellung mit rechtsseitiger Kopflage gefunden. In dem Grab Nr. 223 in Sargėnai lag die Flügelfibel schräg auf der rechten Brustseite, mit dem Kopfteil nach unten. Auch im Grab Nr. 48 lag die Fibel quer auf der Brust, mit dem Kopf nach links. Sie lagen also gewöhnlich entweder quer oder schräg, mit dem Kopfteil nach rechts oder links. In Litauen stammen bisher die meisten aus Männergräbern.

Anders ist ihre Tragart offenbar in den Herkunftsländern gewesen, wo sie freilich zumeist in Brandgräbern vorkommen, die darüber keinen Aufschluss geben können. Aber auf den Grabsteinen in Pannonien und Noricum sind die Kurzen, ärmellosen Obergewänder der Frauen auf den Schultern mit Hilfe solcher Fibeln zusammengefasst, deren Kopfteil immer nach unten gerichtet ist.[35]

6. Bedeutung der Bernsteinstrasse

Auf welchem Wege gelangten die Flügelfibeln aus Pannonien und Noricum nun aber nach Litauen und den anderen südostbaltischen Gebieten? In seiner „Naturgeschichte" (XXXVII, 30—52) lässt sich der ältere Plinius (Caius Plinius Secundus, 23—79 n. Chr.) bekanntlich auch über den Bernsteinhandel aus. Danach hätten die Germanen den Bernstein meist nach Pannonien geschafft, von wo ihn die Veneter weiter an die Adria beförderten. Ein römischer *eques*, der zur Zeit Neros von Carnuntum nach der Bernsteinküste gereist sei, deren Entfernung von diesem Stützpunkt dabei mit etwa 600.000 Schritt (ca. 900 km) angegeben wird, habe damals grosse Mengen des begehrten Stoffes nach Rom gebracht.

Die aus diesem Bericht zu erschliessenden Handelsbeziehungen zwischen Pannonien und der Bernsteinküste werden durch die hier besprochenen Funde pannonischer Flügelfibeln in Litauen, aber auch in Ost- und Westpreussen, aufs anschaulichste illustriert. Auf diese Verbindungen zwischen Pannonien — Noricum und dem Baltikum wiesen auch die im Samlande gefundenen Gürtelgarnituren hin. Schon O. *Almgren*[36] wollte sie mit einer Gruppe von norischpannonischen Gürtelbeschlägen zusammenstellen. Ausführlich hat diese Fundgruppe dann Herbert *Jankuhn*[37] behandelt, der nach einem Vergleich der donauländischen und der ostpreussischen Gürtelgarnituren zu dem Ergebnis kam, dass, da verwandte Typen von Gürtelgarnituren in der älteren römischen Kaiserzeit auch in Böhmen und sogar

in Ungarn vorkommen, es sich hier um keinen Export nach dem Samlande handelt, sondern dass die donauländischen Gürtelgarnituren die Ausgestaltung der samländischen Formen lediglich in hohem Grade beeinflusst haben.[38]

Im Gegensatz hierzu muss die Verbreitung der baltischen Augenfibeln wenigstens zum Teil mit den Handelsbeziehungen zu Pannnonien erklärt werden, häufen sie sich doch gerade entlang der Bernsteinstrasse, wie die folgenden Funde (Auswahl) beweisen: Szczytno, Kr. Leslau (ehem. Prov. Posen): zwei Augenfibeln der späteren Form in einem Körpergrab;[39] Insel im See Lednica, Kr. Gnesen: eine Fibel;[40] Kokorzyn, Kr. Kosten: zwei baltische Augenfibeln, die eine vom frühen Typus mit Seitenzapfen and der Spirale, die andere ohne diese;[41] Benkwitz, Kr. Breslau;[42] Neudorf, Kr. Breslau: drei baltische Augenfibeln und zwei kräftig profilierte preussische Fibeln aus der zweiten Hälfte des 1. Jhs. in wandalischem Brandgrab;[43] Wrazow, Mähren;[44] Carnuntum: drei baltische Augenfibeln.[45]

Zum Teil darf man allerdings die Verbreitung der baltischen Augenfibeln wohl auch mit der Gotenwanderung zusammenbringen, die in der zweiten Hälfte des 2. Jhs. die Hauptmasse dieses ostgermanischen Stammes aus seinen Sitzen an der unteren Weichsel über Polen, Schlesien und das Dnjepr-Gebiet bis in die Ukraine und ans Schwarze Meer geführt hat. Als einstige Anrainer des baltischen Siedlungsgebiets mögen die Goten dabei auch diese Fibel, besonders die des späteren Typus, mitgenommen und weiterverbreitet haben. Schliesslich gilt es aber auch der wichtigen Rolle zu gedenken, die namentlich Goten und Wandalen als Vermittler im Bernsteinhandel gespielt haben.

Dass der Bernstein in grossen Mengen aus dem Baltikum exportiert wurde, davon legen die hier und dort gefundenen Bernsteindepots ein beredtes Zeugnis ab. Es sei nur an die ungewöhnlich reichen Bernsteinspeicher von Breslau-Hartlieb erinnert, wo auf einer Fläche von 50 m² in drei Gruben rund 30 Zentner Rohbernstein gefunden wurden. Auf das erste Depot, mit ungefähr 10 Zentnern, war man schon im Jahre 1906 gestossen.[46] Dreissig Jahre später wurden an demselben Ort wieder zwei grosse Bernsteingruben entdeckt:[47] In einem Schacht, der etwa 1,5 m tief war und einen Durchmesser von 0,9 m hatte, fanden sich 5,5 Zentner Bernstein so gelagert, dass dem Boden zu die Stücke immer grösser wurden, bis sie zuunterst Faustgrösse erreichten; in einem seitlichen Stollen waren nur grosse Stücke geborgen. Ungefähr 5,7 m westlich dieses Schachtes befand sich ein ganz ebenso angelegter zweiter, der nicht weniger als 12

Zentner des wertvollen Materials enthielt; hier wog das grösste Stück 1750 g. Wie in der Umgebung der Fundstelle festgestellte Siedlungsreste der späten Latènezeit nahelegen, stammen die Depots offenbar aus der Zeit kurz vor Christi Geburt; damals muss sich hier ein bedeutender Lager- und Umschlagplatz befunden haben, von dem aus der Weitertransport in die adriatischen Gebiete erfolgte. Der Weg dorthin führte durch Mähren, wo z. B. das keltische Oppidum von Staré Hradisko, unweit Prossnitz, Bernsteinperlen und Rohbernstein geliefert hat, über Carnuntum nach Aquileia, das u. a. auch ein wichtiges Zentrum der Bernsteinbearbeitung war.[48]

Hier seien noch kurz die eigentümlichen, wahrscheinlich beim Spinnen benutzten szepterartigen Bernsteinstäbe erwähnt, die, wohl in Aquileia- oder auch in kölnischen Gagat- und Lignitdreherwerkstätten gefertigt, in einigen Stücken zurück an die Ostsee gelangten.[49] Bis jetzt kennen wir solche Stäbe oder deren Fragmente von folgenden Fundorten: Aquileia,[50] Sopron (Ödenburg, Westungarn),[51] Kowanówka Kr. Obernigk (Warthegebiet),[52] Stuchow Kr. Kammin (Pommern),[53] Luggewiese Kr. Lauenburg (Pommern)[54] und Fuchsberg bei Kunzendorf im Danziger Gebiet.[55]

Zu den Bernsteinfunden, die in weiter Ferne, wahrscheinlich in Aquileia, ihre Gestalt erhielten und dann wieder heimfanden, gehört allem Anschein nach auch die aus Bernstein geschnitzte Ente in dem reichen Frauengrab 10 von Alt-Bödschwingken, Kr. Goldap (Ostpreussen).[56]

Endlich weisen auf diesen Handelsweg, der von der Donau über Mähren und Oberschlesien an die Ostsee führte, noch die in Hinterpommern und Posen gefundenen römischen Münzdepots hin.[57]

In Anbetracht dieser Fundtatsachen dürfte die älteste baltische Bernsteinstrasse etwa folgendermassen verlaufen sein: von der Ostseeküste nach dem Unterlauf der Weichsel, dann weiter bis zum Weichselknie, von hier der Warthe zu, die Prosna entlang über Kalisch (nach Ptolemaios Kalisía) nach Oberschlesien, längs der Oder zur Mährischen Pforte, die March entlang nach Carnuntum, von hier über die Alpenpässe und Aquileia zur Adria und endlich nach Rom.[58] Gleichzeitig bestand aber auch eine Verbindung von Carnuntum nach Jütland, die an der Elbe entlang führte.[59]

Es steht ausser Frage, dass auch die Flügelfibeln pannonischer und norischer Herkunft auf diesem Weg ins Baltikum gekommen sind. Wie ihre Verbreitung zeigt, gelangten sie von der unteren Weichsel zunächst nach dem Samlande und von hier aus weiter nach Litauen.

Vermutlich ging der Handel in verschiedenen Formen vor sich: Es ist möglich, dass, wie aus dem Bericht des Plinius ersichtlich, diese Beziehungen zum Teil direkter Natur in dem Sinne waren, dass einzelne römische Kaufleute die Bernsteingebiete selbst aufsuchten; im allgemeinen erfolgte er aber gewiss durch Vermittler von einem Gebiet nach dem anderen, von einem Volk oder Stamm zum anderen. Aus den Donauprovinzen wurden wahrscheinlich besonders Schmuckgegenstände, wie die Flügelfibeln, sowie römische Münzen und aus angrenzenden Gebieten Rohbronze importiert; dagegen wurden aus den Gebieten des Baltischen Meeres neben Bernstein, dem wichtigsten Tauschobjekt, vielleicht noch Felle, Pelze, Honig und andere archäologisch leider nicht mehr nachweisbare Naturprodukte ausgeführt.

Der hier beschriebene Handelsweg von der Ostsee nach den römischen Donauprovinzen stellt die älteste Verbindung des Ostbaltikums mit dem Römischen Reiche dar. Wenn die Datierung der Bernsteindepots von Breslau-Hartlieb zutrifft, dann könnte dieser Weg schon um Chr. Geb. bekannt gewesen sein. Völlig unzweifelhafte Anhaltspunkte für ihn haben wir allerdings erst aus etwas spätern Zeitabschnitten. Es scheint, dass diese Beziehungen bis zur Mitte des zweiten Jahrhunderts sehr lebhaft waren. Danach nimmt im Ostbaltikum die Zahl der aus den Donauländern importierten Gegenstände rasch ab, haben doch in der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts die Kämpfe zwischen Römern und Markomannen den über Mähren laufenden Handelsverkehr gewiss empfindlich gestört. In dieser Zeit gewinnen für das Ostbaltikum die Verbindungen mit der römischen Rheinprovinz an Bedeutung. Ihr archäologisches Zeugnis sind, neben anderem provinzialen Einfuhrgut, die emaillierten Fibeln, die aus Litauen und seinen Nachbarländern vorliegen.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 T. Narbutt, *Dzieje starożytne narodu litewskiego,* I, Wilno 1835, Taf. III: 14 (Abb. der Münze des Antoninus Pius).
2 T. Narbutt, „Badanie starożytności Litewskich. Domniemania o dawnych Litwinach". *Tygodnik Wileński,* 1817, Bd. III, S. 279—280.
3 Vgl. J. Puzinas, *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen.* Kaunas 1935, S. 24ff.; J. Puzinas, „T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas". *Naujoji Romuva,* Nr. 7, 1936, S. 149—152.
4 *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst.* Mitau 1883, S. 35, Taf. II: a—d.
5 J. R. Aspelin, *Antiquités du Nord Finno-Ougrien V, L'âge du fer. Antiquités des Provinces Baltiques.* Helsinki 1884, S. 349, Abb. 1883 und 1884. AO: Archäolog. Museum der Wissenschaftlichen Akademie in Krakau.
6 *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst,* Mitau 1889, S.8—9. AO: Kurländisches Provinzialmuseum zu Jelgava (Mitau) 2047: 8.
7 E. Majewski, „Kurhany w Pakalniszkach zbadane przez Maryę Butrymównę". *Światowit,* II, 1900, Abb. 41—42 und Taf. XIV. AO: Sammlung E. Majewski in Warschau.
8 A. A. Spicyn, „Predmety s vyjemčatoju emalju". *Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj Archeologii Imperatorskogo Russkogo Archeologičeskogo Obščestva,* V: 1, St. Petersburg 1903, S. 149—192.
9 M. Makarenko, „Zabytki archeologiczne gub. Kowieńskiej". *Kwartalnik Litewski,* II, 1910, S. 104 und 107.
10 W. Antoniewicz, „Zabytki pózno-rzymskie z Wewirszan na Żmudzi". *Przegląd Archeologyczny,* II: 1—2, 1920, S. 63—65, Abb. 1. Derselbe, „Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej". *Wilno i Ziemia Wileńska,* I, 1930, S. 112, Abb. 10: 2. Die Jupiter-Statuette von Kernavė befindet sich im Archäolog. Museum der Universität Vilnius.
11 A. Spicyn, „Litovskija drevnosti". *Tauta ir Žodis,* III, Kaunas 1925, S. 112—171. Leider gibt Spicyn keine Literaturhinweise und Abbildungen.
12 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, Tartu 1938, S. 581ff., Abb. 85: 5 (Fibel von Pamūšis) und Abb. 85: 4 (Fibel von Pakalniškiai).
13 V. Ginters, „Romas imports Latvijā". *Senatne un Māksla,* II, 1936, S. 47—61, Abb. 3: 2, 4: 2, 3: 4, 4: 3, 3: 6 und 5: 2.
14 Pr. Kulikauskas, „Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje". *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, Kaunas 1941, S. 43ff.
15 J. Puzinas, „Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose". *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, Kaunas 1941, S. 41—42, Taf. IX.
16 Die Fibel befindet sich im Kulturmuseum Vytautas des Grossen in Kaunas.
17 J. Lobojko, „Starożytności krajowe. Groby olbrzymie na Żmuidzi i inne zabytki starożytności tego kraju, z rękopismu rossyjskiego". *Dziennik Wileński,* Bd. II, Nr. 6, S. 145—157.
18 *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst,* Mitau 1883, S. 35, Taf. II: a—d; J. R. Aspelin, *Antiquités,* V, S. 349, Abb. 1890; *Die*

vorgeschichtliche Sammlung des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1818—1938, Riga 1939, Taf. 10: 6. Die Fibel befindet sich im Provinzialmuseum in Jelgava, Inv. — Nr. 254d.

19 M. Makarenko, „Zabytki", a. a. O., S. 104, Abt. I und S. 107. Die beiden Fibeln sind verschollen, aber das archäologische Museum der Universität Vilnius besitzt eine Photoaufnahme, Nr. 11079.

20 Die Fibel wird im Kulturmuseum Vytautas des Grossen in Kaunas aufbewahrt.

21 Die beiden Fibeln ebendort.

22 Prussia-Museum, Königsberg Pr.

23 O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen.* Zweite Auflage. Leipzig 1923, Beilage I 37; M. Ebert, *Truso,* Berlin 1926, S. 77. AO: Museum für Völkerkunde Berlin, II 6328.

24 Die Fibel wurde in dem Brandgrab II, 4 gefunden. Der Fuss ist abgebrochen. Auch der Nadelhalter ist nicht vollständig erhalten; wie seine Reste zeigen, besass er ein durchbrochenes Muster. Die Länge der Fibel beträgt 14,4 cm. Lit.: A. Jentzsch, *Schriften der Phys.-Ökon. Gesellschaft,* XXXIII, Königsberg 1892, S. 72, Taf. VII: 26; XXXVII, 1896, S. 120, Taf. II: 6 (abgebildet verkleinertes schematisches Gesamtbild der Fibel); A. Bezzenberger, *Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens,* Königsberg Pr. 1904, S. 77; E. Hollack, *Vorgeschichtliche Übersichtskarte von Ostpreussen und Erläuterungen dazu,* Berlin-Glogau 1908, S. 31; O. Almgren, *Fibelformen,* Beilage I 37; M. Ebert, *Truso,* Berlin 1926, S. 77; W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg Pr. 1929, S. 213, Abb. 161: b. — AO: Prussia-Mus. 14064—67.

25 Das Fibelfragment, dessen Länge 10 cm beträgt, stammt aus Grab 370 A. Vgl. S. Anger, „Das Gräberfeld zu Rondsen im Kreise Graudenz". *Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen,* Graudenz 1890, S. 34, Taf. XII: 8, A. Jentzsch, a. a. O. XXXVII, 1896, S. 119; O. Almgren, *Fibelformen,* Beilage I 37; M. Ebert, *Truso,* S. 77.

26 J. Kovrig, *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien,* 1937, S. 110, Taf. II: 11—13.

27 J. Kovrig, a. a. O., Taf. XXII: 1.

28 O. Almgren, *Fibelformen,* Taf. IV: 65—66.

29 Museum Halle, Inv. Nr. 109: IV.

30 J. Kovrig, a. a. O., S. 110; vgl. auch M. V. Taylor, „Woodeaton". *Journal of Roman Studies,* VII, 1917, S. 111.

31 J. Kovrig, a. a. O., S. 112.

32 O. Almgren, *Fibelformen,* S. 109.

33 *Schriften der Phys.-Ökon. Gesellsch.,* XXXIII, S. 72 (A. Jentzsch).

34 S. Anger, a. a. O., Taf. XIV: 6.

35 J. Kovrig, a. a. O., S. 108—109.

36 O. Almgren, „Zur Bedeutung des Markomannenreichs in Böhmen für die Entwicklung der germanischen Industrie in der frühen Kaiserzeit", *Mannus,* 5, 1913, S. 268f.

37 H. Jankuhn, „Gürtelgarnituren der älteren römischen Kaiserzeit im Samlande", *Prussia,* Bd. 30: 1, Königsberg Pr. 1933, S. 166—201, Abb. 1—19, Taf. I—IV.

38 H. Jankuhn, a. a. O., S. 189—194.

39 K. Jazdzewski, „Gocki grób z polowy II wieku i grób popielnicowy z IV wieku po Chr. w Szczytnie w pow. Wloclawskim". *Z otchlani wieków,* XIII, 1938, S. 86 Abb. 15, 17.

40 O. Almgren, *Fibelformen,* S. 152.

41 J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych,* Poznań 1923, S. 117 Abb. 619, 621.

42 O. Almgren, *Fibelformen,* S. 152.

43 G. Teichmann, „das Grab einer reichen Wandalin aus Neudorf, Kr. Breslau". *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit,* XIII, 1937, S. 267—268, Abb. 1—3 und 5—6.
44 O. Almgren, *Fibelformen,* S. 153. Die Fibel befindet sich im Museum Brünn.
45 O. Almgren, *Fibelformen,* S. 31 und 153. Eine davon wie Almgren Fig. 57—59 (Befand sich früher in der Sammlung von Baron Ludwigstorff in Deutsch-Altenburg) und die zwei anderen wie Almgren Fig. 60—61 (früher Vereinsmuseum in Deutsch-Altenburg und Sammlung des Grafen Traun in Petronell).
46 H. Seger, „Der Bernsteinfund von Hartlieb bei Breslau". *Altschlesien,* 3, 1931, S. 171ff.
47 W. Nowothnig, „Zwei Bernsteinspeicher der Spätlatènezeit bei Breslau-Hartlieb." *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit,* XII, 1936, S. 173—175, Abb. 1: a—b, 2: a—b, Taf. 37—38; E. Petersen, „Zwei riesige Bernsteinspeicher bei Breslau-Hartlieb und ihre Bedeutung für die Geschichte des Handels". *Forschungen und Fortschritte,* XIII, 1937, S. 60—61, Abb. 1—2.
48 L. Franz, *Wirtschaftsformen der Vorzeit,* Brünn 1943, S. 128—130.
49 R. Schindler, „Ein Beitrag zur Frage des römischen und nordostgermanischen Bernsteingewerbes", *Gedächtnisschrift für W. Petzsch,* Greifswald, 1940, S. 152ff.; *Bonner Jahrbücher,* 142, 1937, S. 77ff. (Hagen).
50 R. Schindler, a. a. O., Abb. 3; L. Franz, a. a. O., Abb. 33: 5.
51 L. Bella, „Romái borostyánkö leletek sopronban", *Archeologiai Értesitö,* 1895, Abb. 18, 19; R. Forrer, *Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Altertümer,* Berlin 1907, Abb. 87; L. Franz, a. a. O., Abb. 33: 2—4.
52 *Przegląd Archeologiczny,* I, S. 46, Abb. 1; K. Kostrzewski, a. a. O., Taf. VIII: 3.
53 R. Schindler, a. a. O., S. 152ff.
54 R. Schindler, a. a. O., Abb. 1; H. J. Eggers, „Das römische Einfuhrgut in Pommern" *Beiheft zum Erwerbungs- und Forschungsbericht des Museums Stettin,* 1940, S. 17 Taf. 6; L. Franz, a. a. O., Abb. 33: 1.
55 R. Schindler, a. a. O., S. 152ff.
56 O. Tischler, „Ostpreussische Gräberfelder III", *Schriften der Phys.-Ökon. Gesellsch.,* XIX. Jahrg., Königsberg 1879, S. 236, 258, Taf. XI (V): 39.
57 W. Petzsch, „Die vorgeschichtlichen Münzfunde Pommerns". *Mitteilungen aus der Sammlung vorgeschichtlicher Altertümer der Universität Greifswald,* V, 1931, S. 13.
58 O. Almgren, *Fibelformen,* S. 31, Karte I; M. Gumowski, „Handel rzymski na ziemiach polskich w I, II, III w. w.", *Charisteria C. de Morawski septuagenario oblata,* Kraków 1922, S. 76f.; W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* S. 207; C. Schuchhardt, *Vorgeschichte von Deutschland,* 2. Aufl., 1934, S. 105 Abb. 95; E. Petersen, a. a. O., S. 61.
59 G. Ekholm, „Romerska vinskopar och kärl av Hemmoortyp i skandinaviska fynd". *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift,* XLV: 1, 1934, S. 22—29.

* * *

Die Flügelfibeln in Litauen buvo paruoštas 1949.IV.2 Pinneberge sukaktuviniam prof. dr. E. Wahle leidiniui. Pas prof. E. Wahle (1889—) J. Puzinas baigė studijas ir, jam vadovaujant, gavo dr. laipsnį 1934, su kuriuo nuoširdžiai ir vėliau susirašinėjo, keitėsi spausdintais darbais. Tas straipsnis išspausdintas *Ur- und Frügeschichte Wissenschaft. Festschrift zum 60. Geburstag von Erst Wahle,* Heidelberg, Carl Winter, 1950, p. 189—199, pasirašytas — *Jonas Puzinas;* taip pat buvo ir atskiras, autorinis, atspaudas (Sonderdruck aus Festschrift „Wahle"), iš kurio dabar ir perspausdinamas, nors yra išlikęs ir mašinėle rašyto darbo nuorašas (24 p. ant pusiau pjauto lapo ir turi dviejų skirtingų dienų žymenius: 1949.IV.2 ant I-jo p. pieštuku ir vėl 24 p. gale — Pinneberg 23.IV.1949 rašalu, matyti, red. Horst Kirchner išsiuntimo diena).

Šis jo darbas Europos proistorikų buvo tuojau pastebėtas: Lietuvoje rastas sparnines seges Hamburgo univ. prof. dr. Hans-Jürgen *Eggers* (g. 1906) įtraukė į *Atlas der Urgeschichte,* Bd. 1, 1951. Taip pat šis įžymus š. Europos prekybos kelių ir sajos su Romos imperija tyrinėtojas savo darbuose jau pasiremia J. Puzinu (plg. „Der römische Import in freien Germanien", t.p., I, 1951, p. 151 ir kt.). Ir kada *Eggers* iš atskirų romėniškų radinių praplitimo nužymėjo ano meto *baltų* ir *germanų* sąlietos, arba sandūros, sritis, tada ir Lietuvoje jau buvo pastebėta ir susilaukė priekaištų (M. Michelbertas, „Prekybiniai ryšiai su Romos imperija". *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a.,* Vilnius, 1972, p. 18); tuomet jau Maskvos cenzūra M. Michelbertui (g. 1939) nebeišbraukė J. Puzino pavardės ir leido suminėti straipsnį, kai visą metą okupuotoje Lietuvoje J. Puzino vardas buvo į nežinią nuskandintas, neminimas ir t.t. Taip pat, reikia pastebėti, kad įžymus lenkų proistorikas dr. Jerzy *Antoniewicz* (1919—1970) išspausdino labai rimtą šio J. Puzino darbo apžvalgą (Rocznyk Olsztyński, II, Olsztyn, 1959, p. 284—287).

J. Puzinas šiame darbe aprašė tik *šešias* sparnines seges iš *keturių* Lietuvos vietų (kitos 4 dar rastos Prūsoje), o dabar težinomos vos tik *aštuonios* (žr. *Lietuvos TSR Archeologijos Atlasas,* III, Vilnius, 1977) ir iš penkių vietų (Adakavas, Bajoriškiai, Kiaunoriai, Sandrausiškė ir Sargėnai, t.p., p. 19, 25, 54, 100 ir 101); čia dar pridėta ir vad. Pašakarnių: Šakarnių sparninė segė (t.p., 109), kurios tiksli radimo vieta nenustatyta. Dabar vėl M. Michelbertas paskelbė dar 1977 m. surastą Vienragiuose (žr. „Romėniška sparninė segė iš Vienragių (Plungės raj.). *Lietuvos Istorijos Metraštis 1977 metai,* Vilnius, 1978, p. 36—44, pav. 2—3; žem. pav. 4), kur išskiria jų 2 skirtingus tipus, bet tos Pašakarnių-Šakarnių segės žemėlapyje jau nebeduoda ir vėl temini tik 8 („tai aštuntasis toks radinys Lietuvoje", t.p., 36 p.), matyti, ši Pašakarnių: Šakarnių segė vėl nebelaikoma sparnine. Taip pat, dr. J. Puzinas šias labai retas sparnines seges dar pateikė: LE, XXVIII, 1962, p. 154 su jų nuotraukomis iš Sandrausiškių ir Sargėnų ir EL, I, 1970, p. 134, kur pakartotos ir tų pačių segių nuotraukos.

THE ORIGINS OF THE LITHUANIAN NATION

I. Early Theories of Lithuanian Origins

One of the most interesting problems encountered in the study of the pre-history of Lithuania — and one to which a solution is not readily available — concerns the cultural origin and ancestral home of the Lithuanian people. Scholars and antiquarians have been fascinated by this question for centuries, as evidenced by the great number of ethnogenetic theories that have evolved. Lithuanians have been linked to various ancient peoples, among them the Romans, the Greeks, the Alans, the Herulli, the Thracians, the Phrygians, and the Slavs. Some of the older theories were based on nothing more than superficial comparisons of languages and religious customs, while others reflected a patriotic desire to gain national prestige by linking Lithuania with the renowned civilizations of the past. Not only Lithuanian scholars, but those of many other nations as well, were eager to claim descent from the great ancient powers for their native lands.

The Roman Theory of Lithuanian Origin

The Roman-origins theory is believed to have been postulated early in the fifteenth century, probably by Lithuanian scholars who were familiar with Roman history and who had discovered certain similarities of language, mores and religious ceremonies in the Lithuanian and Latin cultures. The Polish chronicler Jan Dlugosz (1415-80) was the first to bring this theory to public attention. His *Historia Polonica* maintains that the Lithuanians are descendants of Romans who fled from Rome either during the civil wars of Gaius Marius (156-86 B.C.) and Lucius Cornelius Sulla (138—78 B.C.), or later, during the civil wars between Gaius Julius Caesar (100—44 B.C.) and Gnaeus Pompeius Magnus (106—48 B.C.). Since Dlugosz was not an admirer of the Lithuanian people, there is reason to believe that the theory did not originate with him, but that it was simply recorded by him as a viewpoint popular at the time.

The Roman theory of Lithuanian origins received currency in the sixteenth century when the Lithuanians reacted against the boasts of the Polish *pans* about their origins. The interests and honor of Lithuania were defended by the Lithuanian magnates, who were descendants of the supporters of Vytautas the Great. This struggle is recorded in the *Chronicles of the Grand Duchy of Lithuania and Samogitia,* which contains an account of the Roman origins of the Lithuanians. The chronicle describes the Roman duke Palemonas (or Pilemonas) who with his family and 500 lords fled from Nero in the first century A.D. and sailed up the Nemunas, reaching the Dubysa, where they settled. It was this Palemonas who started the dynasty of Lithuania's dukes.

This theory of Roman origins strengthened the Lithuanian boyars in their quarrels with the Poles by raising their national ambitions. Therefore it is not surprising that in other writings of the period, the theory was repeated and even elaborated upon. One of the staunchest supporters of the Roman theory was Michalo Lituanus (probably in reality Mykolas Tiškevičius, the Lithuanian emissary to the Crimea). This writer, hiding under a pseudonym, and wishing to strengthen the statehood of the Lithuanians, wrote a memorandum to the King of Poland and Grand Duke of Lithuania Sigismund August wherein were offered suggestions for improving the order and customs of Lithuania. Fragments of this memorandum were printed in 1615 in Basel under the title "Michalonis Lituania De Moribus Tartarorum, Lithuanorum et Moschorum." This piece also contained the account about the Roman origins. Michalo Lituanus was displeased with the Russian writings in the Lithuanian Chancellories (actually the documents were in Old Church Slavonic), for "the Russian language is foreign to us Lithuanians, i.e., to Italians, springing from Italian blood." He went on to argue "that this is so apparent from our semi-Latin language and from the old Roman customs, which had only recently ceased to exist, to wit: the cremation of the dead, augury, aveomancy and other superstitions, which until now have survived in some places, especially the veneration of Aesculapius in the same serpentine form as he was when he came to Rome from Epidaurus. Holy domestic gods, the dead souls, the guardians of cities, roads and homes, good domestic spirits, hills, caves, lakes and glens are worshipped. Recently Holy Water was used to quench the sacred and eternal fire which in the manner of the Romans and Hebrews was used for holocausts." Michalo Lituanus went on to give seventy-two words which in Lithuanian mean the same as in Latin. A few of them were Latin *ignis* (Lith. ugnis), *aer* (oras),

sol (saulė), *mensis* (mėnesis), *noctis* (naktis), *ros* (rasa), *deus* (dievas), *vir* (vyras), *nasus* (nosis), *dentes* (dantis), *gentes* (gentys), *semen* (sėmenys), *linum* (linai), *jugum* (jungas), and so forth.

Michalo Lituanus drew the story that the Romans came to Lithuania during the time of Caius Julius Caesar. At first they settled in Samogitia, later they went farther, conquering the Yatvingian nations, later the Ruthenians, etc. The Italian forefathers of the Lithuanians, called Litali, gave the name to the country.

The Polish historian M. Stryjkowski, in his Lithuanian history *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszystkiej Rusi. W Krolewcu 1582,* also makes the Lithuanians descendants of the Romans. He even gives the geneology of the Lithuanian dukes, starting with the Roman Palemonas. It was his opinion that the boyars of Lithuania and Samogitia came from Italian and Gothic stock, while the masses came from the Gepidae, Sudovians, Litalans or Alans. Stryjkowski brings Palemonas' trip to Lithuania up to the tenth century. Later historiographers of Lithuania believed the Roman theory and repeated the story in their writings, thinking up one or two new versions.

At the beginning of the nineteenth century, Lithuania was touched by a new movement, romanticism. This was the period of the Lithuanian national renaissance. During this period an extraordinary interest was taken in Lithuania's past, the Lithuanian language, customs and other national characteristics. This interest, to a large extent, was motivated by patriotic feelings: the desire to thwart the influence of the Poles in Lithuania. Polish influence was spreading throughout the country via the cities, rectories and estates. It met resistance in the villages. The Samogitians were especially nationalistic; even their boyars maintained their Lithuanian identity. A reaction set in against the alien Polish influence and spirit; everything that was Lithuanian was accentuated: the language was rehabilitated, the past was idealized, the beauty of the folk songs was praised, and so forth. Vilnius University also exerted an influence, as Lithuanian literature began to develop rapidly. Even non-Lithuanian writers began to use material taken from Lithuanian history. This national movement had great significance for the Lithuanian national renaissance, which manifested itself in force at the end of the nineteenth century. The newspaper *Aušra* spread ideas of the romantic school with great enthusiasm. Unfortunately, neither the romantic period, nor the end of the nineteenth century, witnessed any thorough historical or linguistic research. The trodden paths of the humanists were still being followed. It is no wonder that at the time, the old theories of Roman

ethnogenesis cropped up with new variations. The Lithuanian historian Teodoras Narbutas (1784-1864), having written a nine-volume history of Lithuania, still believed in the Roman theory. In all of his works, he tried to show the past in the most honorable manner, created his own mythology, and even forged ancient Lithuanian documents, based on Runic, etc. Narbutas would have welcomed an independent Lithuania, not tied to Poland, as was characterized by his words at the end of the ninth volume: "I wrote a history up to the time when the Lithuanian nation weakened. The later period belongs to Polish historians. The last free monarch of the Jogaila dynasty, Sigismund, died . . . and I break my pen over his grave".

The last echoes of the Roman theories were still heard from writers of the national renaissance at the end of the nineteenth century.

Lithuanians and Prussians as descendants of Greeks

A very long time ago, the Prussians and Lithuanians were considered to be descendants of the Greeks. In the thirteenth century, Albertus Stadensis wrote that after the death of Alexander of Macedonia (323 B.C.) some of his army commanders wandered to Prussia and settled there. In the fifteenth century the Polish historian Jan Dlugosz wrote: "Though the Prussian language and customs are related to those of the Lithuanians they are descended from the King of Bithynia Prusias [second century B.C.]." That is, Prusias, after unsuccessful struggles in his own country, went north and settled in Prussia, which was named for him. According to Dlugosz, the Prussian language is similar to the Greek language, which was used by the Bithynians. Even now, he wrote, traces of the Bithynian nation can be found; the Prussians preserved their original words and can understand the Eolians, Dorians, Athenians and Ionians. For example, Jodochus Willichius of Rešlius-Reszel, Prussia, affirmed in the middle of the sixteenth century that the Prussian language is a corrupted Greek language and that he could converse with the Prussians in Greek. Johannes Behm (1578-1648), professor at Koenigsberg University, in the 1625 introduction to J. Bretkūnas' and J. Rėza's *Psalteras Dowido Wokischkai bei Lietuwischkai,* wrote that the Lithuanian language was a mixture of Greek and Latin. In order to demonstrate this, he used the Lithuanian proverb: "Dewas dawe dantes, Dewas dos ir dones" (God gave teeth, God will give bread). This proverb was later to be used by all who pointed to similarities between the Greek and Lithuanian languages. The comparison of Lithuanian to Greek continued until the beginning of the nineteenth century.

During the romantic era, the Lithuanians were held to be related to the Greeks. But in the course of the period, the romantics themselves were not consistent regarding this theory. Teodoras Narbutas, who was a passionate follower of the Roman theory in his first volume of history, analyzes Lithuanian mythology, comparing it with that of the Greeks. In Lithuanian mythology, he found many more prominents than in the mythology of the other Northern European nations. Therefore, he reasoned that Lithuanian mythology had to be formed by people who had a high degree of civilization. From similarities between Lithuanian and Greek mythology, he concluded that the Greek and Roman gods driven from the south were brought to Lithuania, where they mingled with the local gods. Narbutas drew the conclusion that the religion of the Lithuanians was drawn from the same stock as that of the Greeks. However, in actuality the Lithuanian Olympus of gods was the creation of Narbutas' fantasy.

The Lithuanians as related to the Slavs

The Lithuanians were held to be related to the Slavs. In the fifteenth century, Enea Silvio de Piccolomini (1405-64), after 1458 Pope Pius II, in his work *De Europa* wrote in the twenty-sixth chapter that the Lithuanian language is Slavic. In the eighteenth century the Lithuanian pastor Mattheus Praetorius (1635-1707) of East Prussia held the Lithuanians to be related to the Germanic Ostrogoths, but he held the Prussian language, part of the same Baltic branch, to be Sarmatian, whose dialects were Polish, Russian, Czech and the other Slavic languages.

During the romantic period, we see antiquarians who confuse the Lithuanians with the Slavs. Even Lithuanian authors made up theories. Teodoras Narbutas did not doubt that a settlement of the Lithuanian nation had existed between the Oder and Elbe rivers; for earlier, Jan Potocki had found the names for gods there which were the same as those found and venerated along the Nemunas. Narbutas was convinced that the Ljutichians and other Slavic clans were really Lithuanians. Narbutas thought that they could have moved along the Baltic Sea and eventually could have reached the Nemunas and Dauguva. The Slavs who came to Pomerania during the time of Charlemagne divided this Lithuanian nation into two parts: one part remained along the Nemunas, the other in its old settlements. The warlike Normans and Danes did not permit these two nations to maintain contacts, and for that reason, this nation with the same language and religion was cleaved in two.

The so-called traces of Lithuanians in western Slavic lands attracted the interest of correspondents of *Aušra* at the end of the nineteenth century. J. Šliūpas, Mikalojus Akelaitis, Andrius Vištelis and others repeated Narbutas' line. This was especially done by Andrius Vištelis, who fled to Poznan after the 1863 Revolt. He found Lithuanian place-names throughout the province of Poznan, and maintained that a thousand years ago the Lithuanians lived in this area.

The relationship of the Lithuanians with the Herulli

The Lithuanians were held to be related to the Germanic tribes, especially the Eastern Germans, the Herulli. This relationship was based on the so-called Herullian "Our Father," printed by V. Lazius in the sixteenth century with his comment that the language was still spoken in Mecklenburg. In reality it was a Latvian text of "Our Father," taken from the *Cosmographia Universalis* (1544) of the renowned Sebastian Münster. The Lithuanians were also held to stem from another Germanic tribe, the Viti.

At the beginning of the nineteenth century the Herullian theory found many supporters among Lithuanians and foreigners. The Lithuanians accepted the theory on purely patriotic grounds: they were impressed by Odoacer, who conquered Rome. The romantics maintained that his name was Herullian and therefore Lithuanian. The most important advocate of this view was Reverend Ksaveras Bagužis (Bogusz in Polish) who wrote an important booklet about the origins of the Lithuanian nation and language, *O początkach narodu i języka Litewskiego* (Warsaw, 1808). In his preface, Bagužis bemoaned the fact that the Lithuanian language — which once was spoken by Odoacer, Mindaugas, Kęstutis, Vytautas and other Lithuanian dukes — was being degraded, that the intellectuals spoke Polish. He demanded that Vilnius University form a society to study the Lithuanian language, folklore and past. In his booklet, he analyzed historical sources from Herodotus to Wulfstan, covering the Lithuanian tribes. He related the Prussians, Curonians and the Iranian tribe of Alans, the Germanic Herullians and others to the Lithuanians. Bagužis was convinced that they all spoke Lithuanian and together with the Lithuanians formed one nation. He held that the Herullians were Lithuanians.

Even the serious professor Joachim Lelewel of Vilnius University was at first skeptical about the Herullian theory but later changed his mind and held that the Herullians, without doubt, could be considered Lithuanians, and that the Lithuanian language had many Latin phrases which create the impression that the Lithuanians had once sojourned on Roman territory.

The view that the Lithuanians spring from the brave Herullians who conquered Rome in the fifth century had a special appeal to the Lithuanian romantic patriots. Silvestras Valiūnas (1789-1831), in one of his poems dedicated to Dionizas Poška, one of the participants in the patriotic movement, reminisced about the times when "a Samogitian ruled in Rome." Poška, in his poems dedicated to Kseveras Bagužis and Joachim Lelewel, speaks also about mighty Lithuania "when she defeated the Romans, Schythians, Slavs, Teutonic Knights, pagan Tartars . . ." Poška maintained that Palemonas was a Herullian who after the death of Odoacer returned to his fatherland. The Herullian theory was adhered to until the middle of the nineteenth century.

The theory of Thracian and Phrygian origins

One of the major advocates of the Thracian and Phrygian theory was the veteran of the Lithuanian National Renaissance, Dr. Jonas Basanavičius (1851-1927). This theory arose during his long sojourn in Bulgaria, where he began to search for Lithuanian origins among the relics of the Thracians and Phrygians: their language, place-names, customs, etc. Dr. Basanavičius devoted several decades in his attempt to prove the Thraco-Phrygian theory. He collected data in the museums and libraries of Sofia, Belgrade, Zagreb, Vienna, Prague, Berlin, and others. He announced his findings in the great study *Apie trakų-prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon* (Vilnius, 1921), basing the relationship upon the similarity of Thracian words and place-names to the Lithuanian language. Of the 856 Thraco-Phrygian words which he compared to the Lithuanian, Prussian and Latvian languages, 600 were purported to be common in phonetics and semantics. Dr. Basanavičius concluded that all of Media in the East, i.e., all of southern Europe up to the Atlantic, was inhabitated by the Thracians who were closely related to the Lithuanians, who had come to their habitat from Asia Minor, and that the epics that Homer sang about were the deeds of the ancestors of the Lithuanians.

The linguist Kazimieras Būga (1879-1924) criticized Basanavičius' theories by pointing out that there are not enough similarities to warrant a close kinship. The Thracians and Phrygians belong to the satem group of eastern Indo-European languages. Since the Lithuanian language belongs to the satem group, there are of course some similarities in place-names and vocabularies.

Other theories of Lithuanian origins

There were other less widely circulated theories about the origins of the Lithuanians. For example, at the end of the eighteenth century,

Paul Ruhig, professor at Koenigsberg, sought similarities between the Lithuanian and Semitic languages. The numismatist Dr. Aleksandras Račkus (1893—1966) in his book *Guthones (Goths) Kinsmen of the Lithuanian People* (Chicago, 1929), by using folk etymology, tried to trace the relationship of the Lithuanians to the Germanic Goths. He carried Lithuanian history back to Roman times. By his theory, all Gothic kings who ruled Rome became Lithuanians. Juozas Gabrys-Paršaitis (1880-1951) in his *La parenté des langues hettite et lithuanienne et la prehistoire* (Geneva, 1944) tried to prove that the Lithuanian language was related to the Hittite. He pointed out similarities of declensions and conjugation, as well as similar suffixes in the participles of both languages. It was his view that with the help of Lithuanian and Hittite, the meaning of many Indo-european place-names and personal names could be ascertained.

The fallacy of the early and later theories of Lithuanian origins

By viewing all of the theories of Lithuanian origins from the period of humanism to our own day, we see that they were not based on scientific fact. There was no genuine scholarly research; all theories were based on the work of amateurs. The Roman theory could be understood as the product of humanism; that is, origins were sought in classical antiquity. The Lithuanian case had another motive. In 1413 at Horodlo, Poland, when the Lithuanians and Poles signed acts bringing them together, forty-seven noble families of Lithuania received Polish coats of arms. Later, when Polish-Lithuanian relations were strained, the Polish nobles chided the Lithuanian magnates that they did not have coats of arms of their own but had received them from Poland. This of course teased the Lithuanian nobility; some of them returned the Polish devices and claimed to have descended from the Romans. According to the Bychowiec Chronicle, in the times of Vytautas the Great some of the Lithuanian nobles rejected the Polish offers, saying that the Poles were no nobles, that they had received their coats of arms from the Czechs while the Lithuanians were Roman nobles, and that they had coats of arms of their ancestors and therefore needed no foreign devices.

In later times, the origins of the Lithuanians were traced by means of false etymological analogies based on similar sounding names of nations and places which were to be found in old sources. The superficiality of this method could be seen from the fact that until the seventeenth century the Bible was used as a source to determine the origin of nations. For example, the Prussian historian Christoph

Hartknoch said to chroniclers who sought to trace the Goths to Sweden: "There can be no doubt that nations divided at the Tower of Babel, that they came to our land from the east and not from the opposite direction." C. Hartknoch argued that the Tower of Babel stood in the east and not in Sweden.

At the beginning of the nineteenth century the romantics observed the paths taken by the earlier writers. By false etymologies, they sought to trace kinship to other nations and tribes by studying habitats and migrations. The main objective always was to elevate the past of the ancestors. Following this objective, some — like Narbutas — did not stoop to falsifying facts or forging ancient writings or images of ancient gods, and so on. During the romantic period, there were similar cases of falsification of the Czech Vaclav Hanka, the Prague librarian who purportedly found (1817) in a church tower twelve parchment documents describing the campaigns of Czech heroes. The entire country was aroused by this find; the Czechs were jubilant in having discovered ancient documents about their glorious past. The documents were printed in Czech and later translated into German. For a long time, no one doubted their authenticity. It was later discovered that the so-called *Kralovodvorski rukopis* (Manuscripts of the Regal Court) were Hanka's forgeries.

At the start of the nineteenth century the science of comparative linguistics was born; its founder was the linguist Franz Bopp (1791-1867). In 1816 his *Ueber das Conjugationssystem des Sanskrit in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen (insbesondere gotischen) Sprache,* Bopp compared Sanskrit, Greek, Latin, Persian and German conjugational systems, and determined that from Ireland to India all of the languages have much in common and are of common origin. In his later works, he compared the Lithuanian language to other languages. Unfortunately, neither the Lithuanian romantics nor the later antiquarians devoted enought attention to this scientific method, but chose to use folk etymologies and analogies. Only at the beginning of the twentieth century did serious Lithuanian scholars appear who tore off the veil of emotions and did pure scientific research. The question of Lithuanian origins took on a new light.

II. The Origins of the Lithuanians in the Light of Linguistics

Language — the natural vehicle for human spiritual, community and cultural intercourse — is the first source for tracing the history and relations of ethnic groups to their roots. The importance of linguistic

data is paramount when there are not sufficient historical sources. But this is not enough. In many cases, linguistics helps supplement and make precise the fragments of historical evidence. Linguistics is the first auxiliary tool of archaeology, for language reflects national origins and unveils spiritual and material culture. Language and words are a mirror of the material and spiritual culture of a people, not only of their past but also of their present. Native words bear witness to the creative strength of a nation.

In addition to indigenous words, "loan words" are significant to the history of a culture. Loan words show us the cultural influence of other ethnic groups, of neighbors and distant peoples. They point to the source of cultural values; loan words bear witness to the relations with other nations in the course of history. A loan word is a phenomenon of linguistic culture. No nation lives an isolated existence; all have some rapport with neighboring and even distant nations; even people living in enclaves are not isolated. Relations with neighbors can be twofold: peaceful and warlike. Therefore, the interrelationships of loan words are varying. Peaceful rapport is related to the exchange of ideas, commerce and industry. The results of this intellectual and material exchange are reflected in the language. These peaceful relations flourish along old trade routes, along which go not only goods but also values and names for these goods. Warlike relations, especially during a long period of foreign occupation, also create conditions for the introduction of foreign words. The upper classes especially borrow from their conquerors terms which later filter down to the lower classes.

Finally, the names of places, especially names of rivers and lakes, are significant to studies. Place-names remain long after a nation has disappeared from the area. When no historical or other sources remain, place-names attest to the character of the authochtons and their relations with neighbors. Comparative potamology helps determine the oldest living species of ethnic groups. The merits of linguistics are very significant in solving problems of the past. Comparative linguistics, supported by grammar and vocabulary comparisons, is a reconstructive method for arriving at the nature of protolanguages and their relations with other languages, as well as for seeking solutions to questions dealing with the ancestral homeland of nations.

Therefore, let us acquaint ourselves with the information provided by the research of linguists before proceeding to utilize the data of archaeology which will help us solve the question of the ancestral homeland of the Balts and their descendants, the Lithuanians.

The first linguistic attempts to localize the Lithuanian ancestral homeland

One of the first linguists to study the question of the ancestral homeland of the Lithuanians was the German linguist and archaeologist Adalbert Bezzenberger (1851-1922), who pointed out that the present-day Lithuanians and Latvians have resided in their present settlements since the Neolithic period. In his confirmations, he has used the Indo-european word *marios,* which was used in the place-name Kuršių Marios. According to Bezzenberger the name *jūra* (sea) appeared much later.

In studying the prehistory of the Lithuanians, place-names were analyzed. In 1897 the Russian slavist Aleksandr A. Kochubinskii (1845-1907), using river and lake names, drew the conclusion that Byelorussia was originally inhabited by the Lithuanians, that the Lithuanians had once inhabited the marshes of Pripet and the headwaters of the Dnieper, near the Berezina conflux.

Among the other Russian researchers who studied Baltic place-names in Byelorussia and Russia, one must count Aleksandr L. Pogodin (b. 1872); Aleksei I. Sobolevskii (1856-1929), who searched for the ancestral lands of the Lithuanians in the areas of Smolensk and Vitebsk, to the north of the Daugava and east of the headwaters of the Volga, and in the east near the influences of the Protva, lived the Galindians (called *Goliad'* in the Russian chronicles) A. I. Sobolevskii related the Protva Galindians of the eleventh to twelfth centuries (near Gzhatsk and Mozhaisk) with the Lithuanians. He drew the boundary between the Balts and the Finno-Ugrians through the former Tver, Smolensk and Moscow areas.

The Russian linguist Aleksei A. Shakhmatov (1864-1920) did not deviate much from this view. Shakhmatov sought the ancestral homeland in the headwaters of the Nemunas and in the northern sources of the Dnieper, the Slavs in the western Daugava and lower Nemunas basin, and the western Finns on both sides of the Pripet, while he located the Mordvinians in the headwaters of the Dnieper and along the Desna.

K. Buga's views regarding the questions of the Lithuanian ancestral homeland, the migration of the Balts and their living space

Kazimieras Būga was one of the seminal Baltic linguistics specialists. By using linguistic data based on studies of place-names and loan words, he tried to trace the sources of the Baltic protonation, the Baltic living space, and relations with neighbors and Baltic chronology.

Būga contributed the most to the study of the Lithuanian ancestral homeland. He based his findings on the study of place-names. He found many Baltic river names in the areas of Minsk and Smolensk, and to some extent in the regions of Vitebsk and Mogilev. Basing his conclusions on these Baltic place-names, he demonstrated that the ancestral homelands of the Lithuanians and Latvians are to be found north of the Pripet (along the Berezina and Dnieper headwaters up to the Sozh' River) and near the headwaters of the Sozh' (in the Smolensk region). The ancestors of the Lithuanians and Latvians, therefore, lived near the ancestors of the Mordvinians. He based his findings on the number of Baltic words in the Mordvinian language. The Mordvinians, for example, borrowed such words as *pantis, peilis, perkūnas, sora, šikšna, tūkstantis.* The Balts contacted the Livonians, Estonians and Finns in the headwaters of the Daugava and Dnieper. In the southeast, they lived near the Slavs. For some time, the Germanic tribes were the neighbors of the Slavs and Balts near the Pripet.

According to Būga, the Balts did not always live in their old settlements. The first to move were the Prussians, who left their home in the headwaters of the Nemunas and Neris and moved to the mouth of the Vistula before the Christian Era. They are mentioned by the Roman historian Cornelius Tacitus (55-120 A.D.) in his work *Germania* under the name Aistians (*Aestiorum gentes*). In the second century A.D., the Greek geographer Claudius Ptolemy mentions two clans, the Galindians and Sudovians (Galindai kai Soudinoi). The Prussians of the lower Vistula contacted the Germanic Goths.

Būga goes on to state that another Baltic group lived in the present lands of the Lithuanians and Latvians. For example, prior to the arrival of the Lithuanians and Latvians from the east, the Selians, Semigallians, Curonians, Yatvingians and Skalvians lived there. According to Būga, the Lithuanians and Latvians lived in present-day Byelorussia-Minsk, Mogilev and Smolensk until the sixth century A.D. The cause of this migration was the expansion of the Slavs which began in the sixth century, when they began to move from beyond the Pripet into Lithuanian territory. The Lithuanians in the sixth and seventh centuries were forced to move from the headwaters of the Dnieper and the Sozh'-Berezina. The Latvians were being forced from between Vitebsk and Polotsk to cross the Daugava into the lands of the Livonians and Estonians.

After the Latvians came the Lithuanians, who took over the Selian lands in the environs of Zarasai, Dusetos, Obeliai and Rokiškis, and

assimilated the Selians. Also, part of Latgala was taken over by the Lithuanians. The Lithuanian place-names with the suffix *-iškiai* or *-iškės* attest to this. The Lithuanians reached the Daugava and crossed into present-day Kraslava, Daugavpils and Nicgale; some of them even crossed the Daugava to the right bank, for there are still many place-names with the suffix *-iškiai,* especially in the counties of Daugavpils, Drisa, Rēzekne and Ludza. The Lithuanian name Užvalda (Latvian Uzvalda) attests to this. Moving toward the sea, the Lithuanians met other Baltic nations: the Semigallians, Curonians, Skalvians and Yatvingians. The Lithuanians took over a large part of Semigallia, not only in Linkuva and Joniškis counties but in present-day Latvia as well. There are still many Lithuanian names in the counties of Bauska, Dobele and Tukums. Part of the Semigallians were assimilated by the Lithuanians, when they also assimilated part of the Curonians (near Klaipėda and in Samogitia), the Skalvians (in Tilsit and Ragnit) and the Yatvingians or Sudovians in Suvalkai.

As we can see, K. Būga touched on a whole complex of questions dealing with the ancient Balts and Lithuanians. The extent that Būga's views coincide with archaeology will be seen in the third part of this study.

Results of the inquiries of other linguists

Following Būga, the most serious tracer of place-names was the Berlin slavist Max Vasmer (1886-1962), who thoroughly delved into the problems of eastern Baltic boundaries. According to Vasmer, the Baltic tribes lived in the Smolensk and Kaluga regions, in the western part of the Moscow area, and in southwestern Tver and Pskov. These Baltic tribes were gradually pushed out by the Russians, although Russification did not advance at an even pace, and not everywhere. To the east of the Balts lived the Finno-Ugric tribes; in the south the Balts did not contact the Iranians, because the Slavs intervened.

Among other linguists who studied the problem were the slavist Nikolai S. Trubetskoi (1890-1938), the Finnish linguist Valentin Kiparsky (b. 1904), and Alfred Senn, professor at the University of Pennsylvania (b. 1899). After the Second World War, Soviet linguists became interested in Baltic linguistics, the relations between Baltic and Slavic, the questions of Baltic and Slavic ethnogenesis, and historical linguistic problems dealing with the Balts. One of the most exhaustive studies was published in 1962 by V. N. Toporov and O. N. Trubachev: *Linguistic Analysis of the Hydronymes of the Upper Dnieper.* Both authors divide the hydronymes of the headwaters of the Dnieper into three ethnic groups: Slavs, Finno-Ugrics, and Balts. The Slavic place-

names are found east of the Dnieper. Both authors consider the Slavs to be newcomers who invaded the living space of the autochtonous Balts. The eastern Slavs pushed to the north and northeast along the rivers of the Dnieper Basin, as well as along the Sozh' and Desna. In the regions to the north of the Pripet and Nemunas headwaters, the eastern Slavs crept from the east, from the left banks of the Dnieper, and reached the edge of the Dnieper in historic times, driving out or assimilating the ancestors of the Lithuanians and Latvians. In the upper Dnieper, they met the Finno-Ugrics. There we find two types of hydronymes: Volga Finnish and Western Finnish. Most of the Finnish names of the Volga are concentrated in the eastern headwaters of the Dnieper (to the east of the headwaters of the Desna) and below the Don Basin. In the northern reaches of the upper Dnieper are traces of Finns; in this region, the Finns had contacts with the Balts. The Iranian element of the upper Dnieper localized itself from the mouth of the Pripet to the northeast.

The basic ethnic element of the upper Dnieper was formed by the Balts. Both authors investigated about 700-800 Baltic hydronymes in the territory from the headwaters of the Nemunas, Neris and Pripet to the west and northwest; from the Bobr to the Viazma River; from the headwaters of the Oka to Tuskor' Rat'; and eastward to Turiia in the Sluch headwaters, as well as to the confluence of the Dnieper and Desna and to the Seym River in the south. V. N. Toporov and O. N. Trubachev thoroughly analyzed the Baltic remains, classifying the Baltic hydronymes by form and suffix, in addition to analyzing their etymology according to root, giving equivalents in Lithuanian, Latvian and Prussian. They gave due notice to materials of Lithuanian toponymics and hydronymics, for Lithuania is geographically connected with the upper Dnieper. Finally, they gave close attention to old Baltic loan words in the Byelorussian language and in the dialects of the southern Great Russians, especially in the Smolensk region. These loan words are connected with farm buildings, household items, vessels, food, nature, and so forth. Here are a few of the Baltic loan words in the eastern Slavic dialects: *arud* (Lithuanian *aruodas,* "granary"), *balanda* (Lith. *balanda* "orach"), *degot'* (Lith. *degutas* "tar"), *doilid* (Lith. *dailidė* "carpenter"), *dirvan* (Lith. *dirvonas* "fallow land"), *diaklo* (Lith. *duoklė* "tribute"), *jantar'* (Lith. *gintaras* "amber"), *kovsh* (Lith. *kaušas* "ladle," "scoop"), *kul'sha* (Lith. *kulšis* "haunch"), *kurpy* (Lith. *kurpės* "shoes"), *lauma* (Lith. *laumė* "fairy"), *parsuk* (Lith. *paršiukas* "suckling pig"), *peled* (Lith. *pelėda* "owl"), *putra* (Lith. *putra* "soup"), *sviren* (Lith. *svirnas* "granary"), *vitina* (Lith. *vytinė "barge"*), and so on.

Toporov and Trubachev, summarizing their findings and those of the other linguists, try to establish the bounds of the Baltic lands in the east, southeast, south and north. The Balts in the east lived in the Oka basin, the upper Volga, and even near the Don. In the southeast, the Balts were touching the banks of the River Seym. Farther on, the Baltic boundary runs along the Seym to the confluence of the Seym and Desna. Up until now, it was believed that the Pripet formed the southern boundary of the Balts, but both authors found over fifty Baltic hydronymes to the south of the Pripet. The territory from the left bank of the Pripet to the Nemunas, Neris and western Daugava is full of Baltic hydronymes, for the Balts remained there the longest in historic times. The hydronymes of these regions have much in common with those of Lithuania and Latvia. For example, of the 300 hydronymes connected with the basin of the Berezina, about eighty are Baltic. To the north are many Baltic hydronymes in the basin of the Sozh'; to the east of the Sozh', the Baltic hydronymes are less frequent.

As it has already been noted, Būga held that the Balts, being forced by the Slavs, retreated from their habitats to the north and the west. Toporov and Trubachev, completing their analysis of the hydronymes of the upper Dnieper, raised a new hypothesis, namely, that the mass of Balts in the upper Dnieper did not move to the northwest during the Slavic influx, but were gradually assimilated. Even after the Slavs had pushed farther to the north, there were many Baltic enclaves in the Dnieper region. These Balts remained intact for a long time, until the twentieth century. Toporov and Trubachev support this hypothesis with the fact that the Baltic names for even small riverlets remained intact for a long time and were only recently Slavonized phonetically.

Other Soviet linguists conclude that the process of Slavonization of the Balts was a long one. For example, M. J. Grinblat, using archaeological data and place names, maintains that the Lithuanians form the oldest elements of people in Byelorussia. In northwest Byelorussia, there are many Lithuanian names for lakes, rivers, villages and towns. Some locales (Rodunė, Varanavas, Astravas) as late as 1954 had Lithuanian-speaking inhabitants with Lithuanian surnames. There are many Lithuanian words in the Byelorussian language. Studying all of these facts, M. J. Grinblat concluded: "In the northwest territory of present-day Byelorussia, where there are many Lithuanian toponymes, two waves of colonization took place — from the northeast (by the Slavic Polochanians) and from the south and southeast by the Dregovichi and Volhynians. These two waves Slavonized the authochtons, the Highland Lithuanians, and part of the Yatvingians. The

Slavonization of Lithuanians was a long process; it began between the sixth and ninth centuries and ended in the northwestern part of Byelorussia at the beginning of the twentieth century. The Slavic colonization of the Lithuanian territory took place under peaceful conditions and was not connected to the forcible expulsion of the natives."

Conclusions of the linguistic studies

Condensing the findings of the linguists, we must acknowledge that they performed a great service by bringing light to the historic problem. The linguists determined that a great number of Asiatic and European languages are related and stem from a common source. In prehistoric times, there was one nation, which spoke one language; the name of this nation has not survived in historical records, therefore the proto-nation has been given a synthetic name: the Indo-europeans or Indo-germans (the latter form is preferred by German scholars). The primary nucleus of the Indo-europeans is called the Indo-european Proto-Nation and its speech, the Indo-european Proto-Language. It is believed that around 3000 B.C. this Indo-european Proto-Language split into two dialects. Taking the word "hundred" as a criterion, the eastern dialectic group of Indo-european language was called the Satem Group (from the Iranian word *satem,* meaning "hundred"). The western group is called the Centum Group (form the Latin word *centum,* "hundred"). The Satem Group was composed of the Aryans, Slavs, Balts, Thracians, Phrygians, Albanians, etc., while the Centum Group consisted of the Greeks, Italics, Celts, Germans, etc. When the Indo-european Proto-Language split into dialects, separate Indo-european nations appeared: the Germans, Italics, Balts, Slavs, Iranians, etc. They in turn split into related nations with related languages.

Linguistics has determined that the Lithuanian, Latvian, Old Prussian (extinct since 1700), Curonian, Semigallian, and Selian languages were related and at one time formed a single language. Since the name of this nation has not survived in history, the Lithuanian linguists Kazimieras Jaunius and Kazimieras Būga suggested the name Aistians, for the proto-nation (based on the name given by Tacitus, *Aestiorum gentes*). German linguist Georg Heinrich Nesselmann in 1845 began using the collective term Balts, based on Pliny the Elder's term Balcia or Baltia. The latter term has been accepted in scientific literature. The linguists demonstrate that the Baltic languages stem from one basic root, that the Balts in ancient times spoke one language, called the Baltic Proto-Language, and that they formed a

unitary nation, the Baltic Proto-Nation. Most linguists reject the hypothesis that in ancient times the Balts and Slavs formed a linguistic unity. Similarities between the Baltic and Slavic languages rise from the fact that they are both Satem groups and that they have been neighbors for very long. The linguists also maintain that around 1000 B.C. the Baltic Proto-Language split into two groups: the western and eastern Balts. The western Balts consisted of the Prussians with a number of clans (the Sudovians, Sambians, Skalvians, Nadrovians, and others); the eastern Balts — Lithuanians, Latvians, Semigallians, Curonians, Selians and the Galindians living west of Moscow — formed the second group. Loan words help determine the relations with the Finno-Ugrics, Iranians, Slavs and Germans. Hydronymes help determine the boundaries of the Baltic living space. According to linguistic data, the northern Baltic boundary went along the modern Latvian-Estonian border to the east, up to the upper Volga, and past Tver to Uglich. In the east, the boundary ran west from Moscow to Tula. In the southeast, the Balts lived as far as the right bank of the Seym River, up to the Desna River. In the south, the Balts spread south of the Pripet, from which they later spread to the mouth of the Vistula. In the west, they settled along the Baltic Sea coast from Pomerania to the mouth of the Daugava. In the sixth century, the Slavs pushed them west, but the majority remained in their original lands and were Russified.

III. The prehistory of the Lithuanians

By summarizing the work of the linguists, we see that they helped lay a firm foundation for further inquiries into the origins of the Lithuanians, their living space, and their cultural history. Unfortunately, linguistics meets with many problems, because linguistic facts do not always coincide with chronology and historical events. The origins of the Balts and the Lithuanians can be studied profitably by using two sciences — linguistics and prehistory. Archaeology can give precision to linguistic conclusions; it can determine the pre-Baltic cultural origins and trace its evolution through time, and even place this evolution in a chronological framework. Finally, archaeology can determine the ethnic composition of any period of culture.

The first appearance of man in Lithuania

The appearance of human life in Lithuania depended on natural conditions. These conditions were determined by glaciers which covered Lithuania three times. When the glacial masses finally melted,

conditions became conducive for human habitation. The first people appeared in Lithuania around 20,000 years ago. This is the start of Lithuanian pre-history and cultural history. The first man set his foot in the Vistula region. Later men spread out to the north and northeast. The earliest findings of the late glacial period are in Kulm, where a reindeer antler with carved marks was found; on the basis of geological data, this discovery dates back to about 18,000 B.C. Discoveries of later periods were found in East Prussia. Near Klaipėda was the site of bone tools dating back to 8500-8100 B.C. Flint tools dating back 10,000-8000 B.C. were found in Vilnius, Ežerynai (in Alytus county) and elsewhere. These were the remains of the Paleolithic period. Paleolithic man in Lithuania lived under harsh climactic conditions. At first, as the glaciers retreated, the climate was harsh, Arctic-like; later, it became sub-Arctic or sub-glacial. The flora was of the tundra type. The fauna consisted of the mammoth, wooly rhineoceros, reindeer, and other Arctic animals. At the end of the Paleolithic period (about 10,000 to 8000 B.C.) the climate became Atlantic and the flora was of the steppe variety: birches, willows, firs, aspens and others. Aurochs, moose, wild horses and other steppe creatures appeared. The people of this period were nomads, hunters and gatherers of plant fruits. No physical remains of man dating from this period were found in Lithuania. No one knows the ethnic composition of the first inhabitants of Lithuania.

Lithuania in the Mesolithic Period (8000-3500 B.C.)

The climate of this period changed greatly and conditions became more tolerable. Larger groups of people kept wandering into Lithuania and formed larger settlements. We have much material about the culture and manner of living of these people. It was found in peatbogs and in ancient riverbeds and camps near lakes and rivers. The inventory of the culture consists of various flint and bone tools. Lithuania at this time had several cultures: the Swiderian (named for the stone-age camp at Świdry Wielkie near Warsaw), Maglemose (for the Maglemose peatbog in Zealand) and the Microlithic-Macrolithic culture, which used both small and huge flint tools. All three of these cultures belonged to nomadic ethnic groups, whose nationality is still unknown. Physical appearances of these people can be reconstructed from skulls found in Kabeliai (southeast of Priekulė) and near Kamšai (in Kalvarija township). Racially, both skulls belong to the dolichocephalic type.

Mesolithic man in Lithuania was not sessile, but continually moved

with the seasons from one camp to another, remaining at one place only when comfortable climactic and environmental conditions existed. They gathered wild fruits, hunted and fished. These Mesolithic people did not practice agriculture or animal husbandry. The only domesticated animal in their possession was the dog, necessary for the hunt.

The Neolithic cultures prior to the Indo-europeans

We have much more information about the cultural evolution in Neolithic times (3500-1800 B.C.). The Mesolithic culture did not suddenly break off, but was slowly replaced by the Neolithic. The Mesolithic Swiderian culture had an influence on early Neolithic culture. According to available information we can discern several cultures.

The Proto-Finnish combed pottery culture (3500-2000 B.C.)

The oldest postmesolithic culture was the Combed Pottery culture, named for the decorative method of pressing indentures or comb-like impressions in the soft clay for ornamentation. Remains of these pots, moulded by hand, pointed-based, were found in Neringa, southeast Lithuania, especially near the Merkys basin and elsewhere. This culture made amber objects which were found near the Lithuanian seacoast: near Juodkrantė, Smeltė, the port of Klaipėda, Palanga and elsewhere. At Juodkrantė were found all sorts of beads, buttons and art objects. (Of singular importance are the flat human and animal figurines, most likely amulets.) The representatives of the Combed Pottery culture were the ancestors of the Baltic Finns. They were nomads, hunters and fishermen.

Traces of Pre-Indo-european agricultural groups near Lithuania

During the Neolithic period, agrarian cultures expanded. Around 2500 B.C. along the Baltic seacoast between the Oder and Vistula and Kulm, in Western Prussia, appeared people who belonged to the Danubian culture. The center of this culture was in Central Europe. The characteristic remains of this culture are: semi-globular clayware, decorated with spiral-meanders, lines and bands, stone semi-circular axes, and stone hoes. The people of this culture lived in villages, planted barley, wheat, and sorghum, and bred cows, sheep, goats and swine. It is not clear to which ethnic group this culture belonged.

At roughly the same time, a new culture moved into the southern and southwestern regions of the Combed Pottery culture, namely the Funnel Beaker culture. This culture is named after its characteristic

form of pottery, which is similar to a funnel; the culture reached its apex in eastern Jutland, the Danish Isles, southern Sweden and northwestern Germany. From there it reached the Baltic shores. Of all of the eastern Baltic regions, the Funnel Beaker culture thrived best in East Prussia. The last wave of this culture reached the Gumbinė (Gumbinnen) region near Lithuania. Yet the Funnel Beaker culture did not exert a great influence in Lithuania. Members of this culture were farmers and husbandmen. Their nationality is unknown. One thing is certain, they merged with the Indoeuropean Corded Pottery culture.

At the end of the Neolithic period a new culture reached the eastern Baltic region, the so-called Globular Amphora culture. The name comes from the globular shaped amphorae this culture produced. The center of this culture was north-central Germany. From there, it spread in various directions, reaching the lower Vistula, the land of Kulm, East Prussia and Mazovia. Members of this culture were farmers and husbandmen. They traded amber; banded flints were received in return for amber from Poland (Krzemionki, Opatów county). The ethnic identity of this culture is not known.

The Indo-europeans and their arrival in Lithuania

At the end of the Neolithic period a new culture arrived which played a prominent role in Lithuania's Indoeuropeanization. In the period 2300-2000 B.C., a new culture developed rapidly in the eastern, central and northern reaches of Europe. This culture differed from all previous cultures in its ceramics, stone and flint tools, burial customs and other idiosyncrasies. Characteristic of this culture were beakers and clay pots covered with corded ornaments in the cords of soft clay used to mould vessels. The culture used battle-axes shaped like boats, and constructed barrow mounds or flat-top graves. Because of these characteristics, this new culture was called variously the Beaker culture, the Corded Pottery culture, the Boat-axe culture, the Barrow Mound culture, etc.

The Corded Pottery culture (as it is most generally designated) covered a large area from northern Holland, northwest Germany and Jutland in the west to the Volga and the Caspian Sea in the east; from Sweden, Findland, Novgorod and Viatka in the north to the Black Sea and the Balkans in the south. These expanses were settled by corded pottery groups that had some difference in material culture and burial customs. The gigantic expansion of the culture creates difficulties in pinpointing its origin and center. The question of origins is made more difficult by the fact that the majority of archaeologists and linguists consider this culture Indoeuropean, while the ancestral homeland of

the Indoeuropeans still has to be solved. Archaeologists and linguists are not in accord about the source of the Indoeuropeans. Linguists familiar with Sanskrit consider this archaic language to be the mother of all Indoeuropean languages, and maintain that the ancestral homeland had to be in northern India. Since the Lithuanian language has many similarities in grammar and vocabulary with Sanskrit, some amateur Lithuanian historians traced the Lithuanians back to India. However, it was later learned that the Indo-aryans came to the Punjab region around 1500 B.C. The Indian theory of the ancestral homeland, therefore, had to be discarded. Later, the Indoeuropean homeland was sought in Central Germany, Scandinavia and even along the Baltic Sea, near Lithuania. Recently, most scholars sought the Indoeuropean homeland in the region from the Ukrainian Steppe to the Caspian and Urals. It was surmised that because of climactic conditions, the nomadic Indoeuropean tribes moved out of the Eurasian Steppes in various directions — some went to Asia Minor and reached India, others moved to Europe. One of the earliest Indoeuropean migrations took place around 2400-2200 B.C. to western Asia Minor, to the Aegean Sea and to the Balkans. In the period 2300-2000 B.C., Indoeuropeans broke into Central Europe, Central Russia and the eastern Baltic areas.

It is impossible to determine when the Indoeuropean Proto-Nation and Proto-Language existed. Since language develops slowly, during the Mesolith period a more or less compact linguistic unity of Indoeuropeans existed. At first they split into the Satem and Centum groups, and in the middle of the third millennium B.C., the great Indoeuropean migration began. At the time, both groups were well differentiated. As they settled in separate regions they developed independent proto-nations. This differentiation was effected by new living conditions — these were essentially geographical. The aborigines were culturally and linguistically absorbed. In those regions where the influence of previous cultures was small, the old Indoeuropean culture forms remained relatively unchanged; the small nomadic groups did not produce significant changes in the Indoeuropean languages. Densely populated areas with advanced cultures had to be taken over by force; in those regions the process of Indoeuropeanization was different: the culture and language were strongly affected by a substrata, and departed from the Indoeuropean roots. In those areas the Indoeuropeans met with dense populations, and for some inexplicable reason they were either unable to hold their own or to withdraw, as was the case in areas of southern Finland which

were absorbed by the local inhabitants. By the end of the Neolithic and the beginning of the Bronze ages, we see separate Indoeuropean cultural units which can be identified as the nuclei of individual proto-nations — the Proto-Germans, Proto-Celts, Proto-Slavs, Proto-Balts, etc.

The Proto-Balts and their culture

It is believed that the Indoeuropean group from which the Proto-Balts sprang left its home along the lower Dnieper and moved to the Baltic around 2300-2200 B.C., reaching southern Finland. A second, related group moved from the middle Dnieper to the upper Dnieper, upper Volga and Oka regions. In all of these areas the newcomers came into contact with members of the Combed Pottery culture (Proto-Finns), and in the Vistula Basin, with members of the Funnel-Beaker Ceramics and Globular Amphora cultures. The Indoeuropeans assimilated the local inhabitants and gradually forced their own language on them; the result of this Indoeuropeanization was the formation of a distinct Corded Pottery culture, which the archaeologists call the Rzucewo culture (after the settlement Rzucewo [in German, Rutzau] near the Bay of Danzig) and the Baltic Bays culture (in German: *die Haffküstenkultur,* after the settlements found in Aismarės and the Courish Bay). Both names designate the same culture, which is deemed Proto-Baltic — that is, related to the ancestors of the later Lithuanians, Prussians, Latvians and other Baltic nations.

Most available information deals with the western Proto-Balts. A number of prehistoric remains of settlements running from Danzig to the port of Šventoji in Lithuania, and from Kaunas and Rumšiškės to the southeast (Nemunas, Merkys rivers) have been investigated. Many fragments were found in this area dating back to this culture. Proto-Baltic ceramics are variegated: their chief characteristics are curved goblets, bulging amphorae, round and long bowls, wide pots, etc. The chief ornamentations are corded impressions, triangular impressions on the necks of the vessels, rows of indentations, vertical and slanted bands of lines, etc. Among the stone tools are battle-axes (about 120 were found in Lithuania), broadaxes made of flint, hoes, triangular or heart-shaped arrowheads, and other small flint tools.

The settlements were often chosen near waterways, along the seacoast, rivers and lakes. The Proto-Balts who settled there were engaged in fishing and hunting; they also worked the land, sowing sorghum, barley, wheat (triticum) and perhaps even flax. They bred horses, cattle, swine, goats, dogs, and lived in small villages. Their

homes, as can be reconstructed from remains found at Succase (near Elbing), were rectangular, about four to six meters wide and eight to twelve meters long. The walls, made of stockades, with brush and clay shoved between the layers, were constructed of split logs; the roof was supported on posts. The dwelling usually had one living-quarter with a stone hearth in the center.

We can learn about the religious life of the Proto-Balts from their graves. The dead were buried in deep pits, usually on the side with folded legs (in a sleeping position); rarely were the dead laid out on their backs. Clay pots were placed in the graves, especially beakers, battle-axes or plain stone axes, flint knives, bone awls and ornaments. In addition to an ancestors' cult, the Proto-Balts practiced a natural cult, with the sun, stars, thunder and other natural phenomena regarded as objects of worship.

We learn about their racial characteristics from skeletons found in graves near the Vistula and Nemunas. The average height of a man was 169.2 cm. (between 158-177 cm.); the women were 157 cm. (between 154 and 161 cm.). The dominant subrace was the Nordic.

The exact boundaries of the Proto-Balts in the transition from the Neolithic to the Bronze ages are difficult to determine. We have the most data about the area of the Western Proto-Balts near the Baltic Sea, from the Bay of Danzig to the Dauguva. Farther to the north the same culture spread in part to present-day Estonia and even touched Southwestern Finland. However, the Indoeuropeans in these areas were assimilated by the Proto-Finns. Beyond this, remnants of the Proto-Baltic culture can be found in the Dnieper, upper Volga and Oka regions. The Oka, Central Volga, Moscow, Yaroslavl, Kostroma and the Nizhni Novgorod regions contained the Fat'janovo culture, which had many related characteristics with the eastern Proto-Balts. For this reason, the archaeologists are prone to consider the Fat'janovo culture a Proto-Baltic one. In the south, between the Dnieper and Vistula, the Proto-Slavs developed; their heritage was the Trzciniecka culture.

The Balts during the Bronze Age (1600-500 B.C.)

Around 1800 B.C., the Proto-Balts began using metal — copper. Copper axes, spiral hairclasps and other items passed from the Unětice culture to the western Proto-Balts. (One flat copper axe was found near Tilsit.) In a short time the Unětice type of bronze axe spread in the region from Pomerania to Lithuania. Metal-hilted halberds (one was found in Veliuona, Kaunas county), swords (found in Lithuania),

bracelets, pins and other ornaments made of bronze spread to Lithuania. The use of bronze for tools and weapons ushered in a new age. Bronze brought in from abroad was expensive, and could only be purchased by the well-to-do. The masses still used stone, flint, bone and even wooden tools. The forms of local tools are important in determining the continuation of the Proto-Baltic culture through the Bronze Age. This continuity can be observed in several manners: according to the evolution of material culture, burial customs, and the spread of this culture. Some Proto-Baltic cultural forms remained throughout the later material evolution; for example, the stone boat-shaped battle-axes continued to be used in a modified form. Some flint items, like the hart-shaped arrowheads, did not change their form. The same could be noticed in ceramics (e.g., beakers). Major changes did not occur in the manner of burial: the dead were still placed in barrow-mounds. The continuity is proved by the fact that throughout the Bronze Age earlier mounds were still used (Wiskiauten, in Sambia; Rantau near Rauschen, in Sambia; Reznė near Salaspils (Kirchholm), Latvia, etc.). The remains of Baltic artifacts covered the same area as those of the Proto-Baltic culture (especially in the West).

As has been mentioned, the early bronze tools were imported, nonetheless, as trade increased and bronze (in tool and ore form) was introduced into the Proto-Baltic areas, the Western Proto-Balts developed a local industry producing a number of indigenous artifacts which differed from those of the neighboring cultures. Around 1300 B.C., a definite Baltic culture existed. Characteristic of this material culture was the Baltic-type bronze flanged axes with circular edges on the blades, in addition to long and narrow battleaxes with a socket for the shaft, so-called Nortycken axes (named for Nortycken, Sambia, where twenty-four such artifacts were found), large spearheads with wide barbs, stone snakehead hoes, brushed pottery which spread throughout the eastern Baltic regions, etc. These purely Baltic-type tools spread throughout the western and eastern regions inhabited by the Proto-Balts.

The western Baltic regions (eastern Poland, East Prussia, western Lithuania and part of Latvia; were influenced by Central Europe — at first by the Únětice culture, later by the Lusatian culture — while the eastern Balts maintained their archaic cultural pattern with some southern influence. Because of the different cultural components in the west and east (based on pre-Indoeuropean substrata, differing neighboring influences, different climate and geographical conditions) the Baltic culture began to differentiate, and the Balts split into two

basic groups; the Western and Eastern Balts. The linguists consider the Prussian tribes to have constituted the Western Balts, whereas the Lithuanians, Semigallians, Latvians and Selians were the Eastern Balts. Culturally speaking, it would be proper to consider the Prussians, Sudovians or Yatvingians, and Curonians as Western Balts, and those living east of present-day Lithuania as Eastern Balts. The eleventh to twelfth-century Russian chronicles mention the Galindians who lived near the Protva River, not far from Moscow, and still other Baltic tribes whose names were not recorded.

There are a number of problems regarding the boundaries of the Balts during the Bronze Age, for the Baltic regions, archaeologically speaking, have not been uniformly studied. The best-investigated areas are those from Eastern Pomerania to the Daugava. There are many Bronze Age artifacts from this region. The eastern and southern areas of the Balts have not been thorougly investigated; therefore, in determining the southern and eastern bounds, one must utilize linguistic findings as well as hydronymic and toponymic studies. By coordinating linguistic and archaeological findings, one can draw a provisional boundary of the Balts during the Bronze Age. In the west, the Balts were few in numbers along the Persante River (Pomerania). The border then ran from Persante along the lower Vistula to Bydgoszcz (Bromberg), and from there to the confluence of the Bug and Narew. The southern boundary ran along the Pripet River and to the south, then along the Desna to the right bank of the Seym. The eastern Balts reached the Oka Basin and upper Volga; the northern boundary went from the upper Volga through Tver toward the Baltic Sea (toward modern Latvia and Estonia).

The climate during the Bronze Age was not uniform: around 1500 B.C. it was very dry, but around 500 B.C. it became damp and cold. In the western settlements the mode of living did not differ from that of the Neolithic Proto-Balts. Agriculture spread slowly. The cleared field ("slash and burn") system was used — trees were chopped down and burned to make arable clearings. Bronze sickles made an appearance (e.g., near Littausdorf, Sambia, sixty-four bronze sickles were found). Oats were added to the crops. Cattle, sheep and horses were raised. Houses were small and quadrangular, consisting of a four-by-six-meter room and antechamber. In Eastern Lithuania (e.g., in Samantonys, Ukmergė county) remnants of rounded huts with matted walls of brush and clay were found. The hearth was made of clay.

Through the mediation of the Únětice (later Lusatian) culture, trade was developed with Greece and Italy. Baltic amber played a key role in

this trade. At the beginning of the Bronze Age a large amount of amber was found in the graves of the Úněti̇ce in Silesia, Bohemia. Around 1600-1500 B.C., amber beads were found in Mycenean shaft-graves in the Peloponessis, Crete, Northern Italy (Terramara) and elsewhere. The large number of bronze artifacts found near the lower Vistula, on the banks of the Notec River, Warta, etc., and the spread of amber objects to the central and southern parts of Europe, show that the amber routes went from the Baltic Coast along the Vistula, Notec, Warta and upper Oder rivers to Bohemia, Moravia, and to the Danube. From there the route spread out — one went straight to the eastern coast of the Adriatic to Greece, Crete; the second went over the Alps to Northern Italy. Relations were established with Asia Minor via the Greeks. This is proven by the discovery of a Syrian bronze statuette found in Šernai (Klaipėda county) and of a second statue of Anatolian origin, found in Lithuania. Trade with the Caucasus was also established (amber items were found in Osetia). Baltic tools found in Northern Germany, Denmark, and southern and central Sweden attest to Baltic relations with the Germanic tribes. For example, Baltic bronze axes were found in Brandenburg, Denmark (even three Baltic-type axes were found in the Smorumovre hoard). Nortycken type battle-axes were discovered in Brandenburg, Rügen Island and elsewhere. The Mälar-type axe of Central Sweden was found in the Vaškai hoard of Biržai county, Lithuania.

During the Early Bronze Age the dead were buried by the Western Balts in burial mounds erected by earth and stone. Around 1100 B.C., cremation of the dead became an established custom. Nonetheless, concentric rings of stone were still constructed at the burial mounds. The cremated remains were either buried in graves or placed in urns.

Continuation of the Baltic Culture during the Early Iron Age

The earliest artifacts of iron can be traced among the Western Balts (in Sambia) dating from around 700 B.C. Iron items were more frequent after 500 B.C. The use of this new metal spread very slowly. At first, iron was imported in various ingot forms; during the second century B.C., the Western Balts began to extract native bog iron. Around 100 B.C., an Iron Age culture started to evolve; not only tools and weapons, but ornaments as well were made of iron. It is probable that the use of iron was introduced into Lithuania about the same time, although we do not have any artifacts. It is only after the second century A.D. that we find an iron culture in Western and Central Lithuania. This iron was extracted from the swamps and bogs.

We do not have iron artifacts of the early period. Some of the forms and patterns employed during the Late Bronze Age were probably used during the Early Iron Age (for example, some of the bronze socketed axes, pins, stone and bone implements were found in northeast and eastern Lithuania in later mounds). New forms of tools were also found (pins with spiral heads, necklaces, spiral arm-rings, temple ornaments, etc.). Two finds are worth mentioning: the hoard at Baudėjai (Alytus county) which contained two bronze pins with large spiral heads, two flat spiral arm rings, five bronze plates and several pieces of pewter) and the hoard found in Pabaliai (Panevėžys county) which contained four bronze necklaces and two pins with spiral heads. Both hoards dated from around 500 B.C.

We can learn about the manner of life and economic system of the people from the settlements that were unearthed. In the regions of the Western Balts are many settlements of stone emplacements that have been investigated. The dwelling structures were not of uniform size: some were five-by-three meters, others eight-by-five meters. In each dwelling the hearth occupied the center. In northeast and eastern Lithuania, the people also lived in stone-enforced settlements on hillocks. The following explored settlements are worth mentioning: Petrašiūnai, Moškėnai (in Rokiškis county); Vorėnai (in Utena county); Velykuškės, Vosgėliai (Zarasai county), Dūkštas (Švenčionys county). The sites for settlements were chosen on hills near lakes or rivers. Ramparts of earth or trenches were constructed to protect the exposed side. The Dūkštas settlement had a subterranean quarter which was 12.5 meters long, about six meters wide and about 1.5 meters deep. No major changes in agriculture are discerned for this period. The cleared field system continued to be used. In the Western Baltic lands new crops made an appearance: rye (secale cereale) and peas (pisum sativum). Eastern Lithuania still planted barley and wheat. Animal husbandry played a more important role in the eastern regions. The Petrašiūnai mound contains the bones of many animals (cattle, swine and, to a lesser extent, horses and goats). Moose, boars and bears were the animals killed during hunts.

The dead were still cremated in the western regions. In some places, the bones of the cremated were placed in cistas, formed out of flat rocks; in other places they were placed in urns. The remains of people thus buried have been found in areas of Western Lithuania (Egliškiai, Mišeikiai, Klaipėda county, and Kurmaičiai in Kretinga county). Only the mound at Kurmaičiai contains a skeleton dating back to 500 B.C. In the first century B.C., the Western Balts changed from cremation to the custom of burying the dead in flat graves.

All available archaeological data permits us to follow the Baltic culture from the Bronze Age to the first centuries of the Christian Era. All evidence points to the natives having been of the same ethnic stock — the Balts. The Germanic Vandals, Burgundians and Goths who made an appearance in the Lower Vistula and Pomerania, did not have a great influence on the Western Balts during the first century A.D. The differentiation between the Baltic tribes continued during the Iron Age. The Western Balts formed distinct tribes. The Curonian tribe took form along the seacoast of Lithuania. This is evidenced by the simple structure of their mounds and by the adoption of burying their people in flat graves. In eastern Lithuania and the present-day territory of the Byelorussians and western Russians, the Lithuanians were forming a distinct group.

Historical evidence gives some light on the subject. For example, the Greek writer Herodotus (fifth century B.C.) spoke of the Neuri as living to the north of the Scythians. Some historians and linguists hold that they were Balts, but this hypothesis has not yet been proved. Fragments of the travel account of the Greek sailor and geographer Pytheas still remain. In 350-325 B.C. he traveled from Marseilles, France, to Britain and the Island of Thule. He also reached the amber coast, a large island called Basilia, Basilea or Balcia. Later Gaius Plinius Secundus (23-79 A.D.), in writing about amber stated, "According to Pytheas, in the ocean bay called Matuonidis, about 6000 stadions (600 geographical miles) away live a Germanic tribe, the Guiones. From this place, one day's journey by sea, is the isle of *Abalum*. There the spring waves bring in amber, which is hardened sedimentation of the sea. The natives use it in place of wood for fuel and sell it to their neighbors, the Teutons." It is not possible to determine whether Pytheas reached the coast of the eastern Baltic Sea or just the Frisian Isles, which also has amber. It is not possible to localize the islands named in the accounts, because they do not appear in later historical sources.

IV. Lithuanians and their kinsmen in the first millennium A.D. and in early historical times

Material culture

If scholars have to utilize limited archaeological sources in order to delve into the earlier periods of Baltic and Lithuanian history, then in the era after the first millennium A.D. and later there is a wealth of material taken from the systematic research of cemeteries and burial mounds, fortified hillocks, caches and other discoveries. And the

historical (and literary) sources, though not very numerous or too accurate, bring much light upon the past of the several Baltic nations and tribes.

At the beginning of the second millennium A.D., almost all of the lands inhabitated by the Balts, especially Prussia, western and central Lithuania, Courland and Semigallia, developed an extraordinarily rich and independent culture which continued without interruption until historical times. Even in the eastern Baltic lands, which had archaic cultures, the use of metal expanded, and a great deal of progress can be noted in the material culture. Iron, extracted from various ore deposits in bogs, became the main driving force of the material culture. Specialized iron implements made an appearance (axes, knives, shears, saws, sickles, awls, drills, chisels, metal chipping implements, etc.) as well as weapons (variformed spearheads, shield rims, shield bucklers, broadswords), clothes for warriors (leather belts, metal fasteners and pins, spurs), and riding gear (bits, saddle hitches, decorated bridles, etc.).

From the first century A.D. to the beginning of recorded Lithuanian history, local craftsmen created many decorative items, engraved with geometric motifs, azure patterns, and the like. Jewelers and craftsmen were acquainted with the various skills of metallurgy — moulding, smithery, silver-plating, enameling, and glass work. Bronze and silver was used for the making of decorations and jewelry. Most silver artifacts discovered come from the ninth through twelfth centuries. In the tenth century, silver cast bars were used as monetary units and they survived until the time of Vytautas the Great (fourteenth to fifteenth centuries).

Commercial relations with other lands

Of great importance to the rise of material culture were the ties with the provinces of the Roman Empire, Germany, the neighboring Slavs, the Finno-Ugrians, Teutons and others. During the first centuries of the present era (first to fourth centuries A.D.) trade relations were active with the Danubian and Rhine provinces and with the Nicaea in Bithynia, in northwest Asia Minor. The Balts exported animal hides, skins, honey, wax and the most important item, amber, which the Romans and their neighbors used for decorations, amulets and eye and throat medicines. The Roman provinces, especially the southern Rhine region, sent to the southern and eastern Baltic region various goods: bronze, silver and gold coins, bronze utensils (pitchers, ladles), glass beakers, ceramic *terra sigillata,* glass and enamel beads, bronze, silver, gold-plated and enamelled pins, Roman broadswords, etc.

With the fall of the Roman Empire, trade with the southern countries decreased, yet the "amber routes" were still used in the fifth and sixth centuries. However, with the German advance on the west and south and the expansion of western Slavs into Bohemia and Moravia, the amber trade was disrupted. Ties were then established with the northern neighbors, the Finno-Ugrians and with the ancestors of the Estonians. From the fifth century, Estonia was greatly influenced by the Lithuanian and Semigallian cultures. Around the seventh century the mid-eastern and south-eastern Baltic Aistians contacted the Scandinavian Germans. These relations were of a dual nature — trade and war. Scandinavian trade centers were established at Grobina, near Libau, Latvia, which between 650 and 800 A.D. was a large Gotlander trading colony; and Viskiautai (Wiskiauten), East Prussia, which was a trading colony in the ninth and tenth centuries. Viskiautai was a Danish and Norwegian center around 800 A.D. Afterwards, it was taken over by Swedes. Truso (now Elbing) in the eighth and ninth centuries was also an important center. The English traveler Wulfstan visited it in the ninth century on a mission for Alfred the Great. Ninth-century Scandinavian sources tell of Danish and Swedish military expeditions to the eastern Baltic shores (among them to the castle of Apuolė, Skuodas township, Lithuania).

In the tenth and eleventh centuries, relations between the Scandinavians and Balts were of a commercial nature. At the same time, in relation with the trade with the Near East, the eastern Baltic was the recipient of Arabic silver coins, many of which date back to the first half of the ninth century. Beginning with the tenth century, relations were established with Bremen, Hamburg and the cities of the Rhine; silver coins from Lower Saxony, Koeln, Metz and other Rhine cities attest to this. In addition to silver from Germany, woven goods, ceramics, glassware and even broadswords with the inscription "Ulfberth" were imported. During the Middle Ages, trade relations were established with Kievan Russia; these trade relations helped raise the cultural level of the Balts in the western region. Crafts abounded and agriculture and animal husbandry was improved.

Further differentiation of the Balts

Baltic differentiation began during the Bronze Age and Early Iron Age, and continued until the first centuries after Christ. However, the weaker tribes were gradually absorbed by the stronger and crystallized into larger national units. This Baltic differentiation and later consolidation could be followed archaeologically by observing the manner of burial and the characteristic elements of individual regions

(jewelry, weapons, ceramics and others). Also in answering the ethnic question, one is aided by fragmentary historical sources, which mention the individual Baltic nations and tribes which lived in certain areas, as for example the Aistians (100 A.D.), Galindians and Sudovians (second century A.D.), Semigallians (870 A.D.), Prussians (ninth century A.D.), Curonians (875 A.D.), Yatvingians (983 A.D.), Lithuanians (1009 A.D.), Latgallians (1040 A.D.), Galindians (1058 A.D.), Sambians (1075 A.D.), Selians (1208 A.D.), Skalvians (1240 A.D.), Nadrovians (1250 A.D.) and others.

Although one could notice more unifying than diversifying elements in Baltic culture, one could nevertheless discover differences among the various Baltic tribes which were caused by differing geographic conditions, the proximity of trade routes, stronger or weaker development of crafts, community organization, and so on. These differences can be noted among the Western Balts as well as in the eastern reaches. Let us pause briefly to study the cultural and ethnic differentiation in Lithuania, and attempt to establish a connection with Baltic cultures outside of present-day Lithuania.

As was mentioned earlier, in the Early Iron Age the region of the western Lithuanian seacoast (also Courland in Latvia) saw the formation of a separate cultural group which buried its dead in mounds (usually after cremation) with stone borders. In the first century they were buried in shallow flat graves. Stonebordered graves were found in the seacoast areas in the following counties: Kretinga (Anštakiai, Gargždai, Kurmaičiai, Lazdininkai, Rūdaičiai, Senkai, Tūbausiai), Klaipėda (Plūciai, Šernai) and Šilutė (Barzdėnai). Cemeteries with stone borders existed in this region until the sixth and seventh centuries (in Lazdininkai, Plūciai and Tūbausiai), while they disappeared in other areas (and the dead were buried in ordinary graves). After 800 A.D., cremation gradually was resorted to. Graves found in the northwest corner of Lithuania and in western Latvia are designated as being part of the Curonian culture, which had reached a high cultural level and had close ties with the Prussians. The people of the Curonian culture are mentioned in historical sources (see Rimbert's *Vita Anskarii,* the *Henrici Chronicon Lyvoniae,* and others). In the middle of the thirteenth century, the Germans broke the resistance of the Curonians, who then merged with the Lithuanians and Latvians.

In the Nemunas delta, especially in the region of Tilsit and Ragnit and part of the right bank of the Nemunas, lived the Skalvians, who were subdued by the Teutonic Knights prior to 1281. Grand Duke

Kęstutis settled some 800 Skalvians in southeastern Lithuania between the Rodūnia and Pelesa rivers.

To the east of the Curonians, in the Samogitian highlands up to the Nevėžis River, a mingling of burial mounds and flat graves dating from the first centuries of this era can be found in the lands of the western Lithuanians who in the thirteenth century were known as the Samogitians. (This region was later set up as a separate duchy.)

In the northern part of Lithuania (in the environs of Žagarė, Joniškis and Šiauliai) and in central Latvia, burial mounds dating from the first centuries A.D. belong to the Semigallians. From the fifth to the sixth centuries, customs in this region changed to flat graves where the dead were buried uncremated. From the sixth century, Semigallia was a strong cultural center which exerted an influence on Estonia and even Finland. In the thirteenth century a Semigallian port is mentioned (portus Semigallorum), at the mouth of the Lielupė River near the Gulf of Riga. The Semigallians together with the Lithuanians often attacked the Teutonic Knights during the thirteenth century; however at the end of that century, they were conquered by the Knights. Some of the Semigallians migrated to Lithuania where they were Lithuanianized.

During the first centuries A.D. there existed in southern Lithuania a cultural group which buried its dead in burial mounds and in flat graves. These people were the Sudovians or Yatvingians. In Lithuania there are three cemeteries of this culture: the stone-piled graves at Delnica (Marijampolė) of the third and fourth centuries; the flat graves at Seiliūnai (Alytus county) or the fourth and fifth centuries; and the burial mounds at Krikštonys (Alytus county) of the fifth and sixth centuries. The best information about the Sudovians can be obtained from the data of German researchers who explored the remains at Galdapė, Ungura, Lėcius, Alėcka and Lukas (in German: Goldap, Angerap, Lötzen, Markgrabau and Lyck) and from the post-1955 investigations of Polish archaeologists in the Suvalkai region. At first, the Sudovians buried their dead in burial mounds of stone and earth, but after the fifth century they practiced cremation. Fine results were found at Szwajcaria, north of Suvalkai, where burial caches of Sudovian dukes or nobles were discovered. There is little information about the material culture of the Sudovians for the ninth through twelfth centuries. The Sudovians were one of the largest and warlike members of the Baltic family; historical sources give them various names — Western sources call their country Zudua, Sudowia, Sudoweh, terra Sudorum; the Russians and Poles call them Yatvingians

(Jatviagi, Jatveze, Yaczwagy); the sources of Lithuania (beginning with Mindaugas' *Donation of 1253* and ending with the Chronicles of the Grand Duchy of Lithuania and Samogitia) call their land Dainava (Deynowe, Dainowe, Denowe, etc.). The majority of scholars feel that the names Sudovians, Yatvingians and Dainavites designate the same stock. However, since Sudovia covered a large expanse, it is possible that it contained cultural and linguistic differences within its ethnic confines — the western Sudovians were closer culturally and linguistically to the Prussians, while the eastern Sudovians were closer to the Lithuanians. The Sudovians or Yatvingians, being the neighbors of the Poles and Russians, since the tenth century had clashes with the Russians and since the eleventh century with the Poles. These relations were of a warlike nature. To the end of the thirteenth century, the Sudovians waged war with their neighbors until they were subdued by the Poles, Russians and Germans. Later, the larger part of Sudovia or Yatvingia came under the rule of the Lithuanian Grand Duchy.

As was mentioned earlier, from the end of the Bronze Age we are confronted with the Brushed-Pottery culture which spread throughout all of eastern and southeastern Lithuania and even farther to the east during the first centuries of the new era. This culture should be marked as Lithuanian and is the culture of the ancestors of Lithuania and their kinsmen. This Lithuanian culture can be traced from the first century A.D. It was related to the culture of the Curonians and Samogitians, but has its own characteristics: burial in flat graves in coffins of dugout oak logs, and ornaments (spiral and flat bronze clasps with key-shaped holes, bronze bracelets, bronze necklaces with hitches and club-shaped ends, etc.). During the fifth and sixth centuries the Lithuanians began cremating their dead. In central Lithuania the dead were still buried in flat graves, while in the east and southeast, burial mounds were used up to historical times. A continuation of this Lithuanian culture can be found farther to the east in Byelorussia and Russia.

Boundaries of the Balts

During the first millennium after Christ great changes occurred in the regions occupied by the Balts. On the one hand, the Balts were disturbed by the Eastern (and later Western) Slavs and the expansion of the Germanic Scandinavians; on the other hand, the Balts themselves moved to the north into the lands inhabitated by the Livonians and the ancestors of the Estonians. All of this movement took place with small- or large-scale warfare. This is attested to by the network of fortifications (castles) in the border regions, the graves of

men have a large number of weapons. Fragments of these conflicts are recorded in the scanty literature of the period.

During the first centuries A.D. the western boundaries of the Balts shrank. Whereas, during the Bronze Age, the Balts reached the Persante River in Pomerania, during the first century A.D., when the Goths pulled out from the Lower Vistula, the Prussians spread as far as the mouth of the Vistula. The southwestern Sudovians or Yatvingians reached the confluence of the Narew and Bug. The southern Baltic boundary ran along the Berezina and Dnieper confluence; farther to the east, the Balts inhabited Sozh and the Desna and Oka basins. In the east their boundary almost reached present-day Moscow, in the north — the Upper Volga; farther on, the Eastern Balts inhabited the area where the Finno-Ugric tribes met (along the present Latvian-Estonian border).

After the fifth century, the Eastern Balts were forced to bow to the great pressure of the Slavs. Slavic expansion began about 400 A.D., and eventually forced the Eastern Balts to relinquish large areas. The eastern Baltic lands were infiltrated by the eastern Slavic tribes: the Viatichi, Krivichi, Radimichi, Dregovichi and others. In the tenth to twelfth centuries, the eastern Baltic border ran along an almost straight line from Pskov to Minsk. Farther to the east, a number of Baltic enclaves remained. For example, in the eleventh and twelfth centuries, west of Moscow, along the upper Protva, near Gzhatsk and Mozhaisk, a tribe of Eastern Balts, the Galindians remained. The Russian chronicles mention that in 1058, Iziaslav conquered the Galindians. But at the beginning of the twelfth century they were still not assimilated, for in 1147 the *Kievan Chronicle* speaks of these self-same *Goliad'*. The hydronymes of this area have the Baltic suffix *-eja*.

The Slavonization of the eastern Balts proceeded slowly. Archaeological and linguistic studies show that the ancestors of the Lithuanians and Latvians did not evacuate their inhabited lands *en masse*, as the Lithuanian linguist K. Būga asserts; the majority remained. When Slavic colonization was intensified in the ninth and eleventh centuries, part of the Lithuanian element was Slavonized. This process began slowly and then intensified. During the fourteenth and sixteenth centuries the Byelorussianization of Lithuanians began, and this process ended only at the beginning of the twentieth century!

At the threshold of history

While the process of differentiation was strong at the beginning of this era, the differences between the Balts gradually lessened. This is tied to the rise of social orders. The quick growth of crafts, trade and

agriculture had a great influence on the social order, meanwhile creating great differences in wealth. This can be seen from the discoveries made in graves. A number of caches are found in graves dating from the third century A.D. For example, at Seredžius (in Kaunas county) the grave of a young woman contains a bronze collar with five glass and enamel beads, and eight bracelets. At Veršvai (near Kaunas) one grave contains, in addition to the remains of a poor man, a coffin with the remains of an exceptionally rich woman contains a necklace, chain, glass and enamel beads, six bracelets and, above the head in a birch box, five collars, seven bracelets, an ornate head or chest decoration, and a Roman bronze pitcher. In Upytė (Panevėžys county) the double-grave woman's coffin revealed a silver Lithuanian style collar with spoon-shaped fasteners, an azure pin with four chains, six bracelets and other artifacts. Rich graves were discovered in Sudovia, at the Szwajcaria cemetery: two graves of "dukes," a grave of a "duchess," a grave of a warrior, and a grave of a noble boy. These graves date back to the fifth century.

Defensive hillock castles also attest to the existence of regional centers which later grew into regional strongholds of rulers. The regional strongholds include the following large castles: Apuolė (Kretinga county), Įpiltis (Kretinga county), Aukštadvaris (Trakai county), a Gediminas mount in Vilnius, and many other castles that still need to be investigated. At the slopes of these fortified hillocks, settlements were established. Construction of these strongholds required massive labor forces, which were manipulated by powerful regional rulers. The hillocks evolved into strong castles ruled by dukes (*kunigaikščiai*). The more powerful regional rulers dominated the lesser dukes. A number of senior dukes arose who dominated the less powerful; for example, in 1219 a peace treaty was concluded with the widow of Roman of Volynia-Halich. Twenty-two dukes, representing five ruling Lithuanian families, signed for Lithuania. The treaty mentions that five were "senior dukes" — Mindaugas, his brother Dausprungas, Živinbudas, Daujotas and Viligaila. Eventually, Mindaugas emerged as the supreme ruler of the Lithuanians, the eastern part of Samogitia, and the Yatvingians by the middle of the thirteenth century.

LITERATURE

Avižonis, K., „Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV—XVI a." (Roman theory of Lithuanian origins, 15th—16th cent.), *Praeitis,* vol. III, Kaunas, 1939.

Basanavičius, J., „Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvone" (On the Thracian-Prygian nationality and its appearance in Lithuania), *Lietuvių Tauta,* vol. III, Vilnius, 1921.

Bohusz, Z., *O początkach narodu i języku Litewskiego* (On the origins of the Lithuanian nation and language), Warsaw, 1808.

Dlugosi sev Longini, *Historiae Poloniae* libri XII, Lipsiae, 1711.

Gabrys, J., *La parenté des langues hittite et lituanienne et la préhistoire,* Genève, 1944.

Hanka, V., *Königinhofer Handschrift. Sammlung altböhmischer lyrisch-epischer Gesänge, nebst anderen alböhmischen Gedichten,* Prague, 1829.

Hartknoch, Chr., *Alt- und neues Preussen oder preussischer Historien zwey Theile,* Frankfurt, 1684.

Jonynas, I., „Vytauto ženklas" (The seal of Vytautas), *Vairas,* No. 6, Kaunas, 1930.

Kromer, M., *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX,* Basileae, 1568.

Lelewel, J., *Rzut oka na dawność Litewskich narodów i związki ich z Herulami* (A glance at the antiquity of the Lithuanian peoples and their ties with the Heruli), Wilno, 1808.

Lepner, T., *Der preusche Littauer,* Danzig, 1744.

Maciūnas, V., *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje* (The lithuanistic movement at the beginning of the 19th century), Kaunas, 1939.

Michalonis Lituani, *De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum,* Basileae, 1615.

Narbutt, T., *Dzieje starożytne narodu Litewskiego* (The ancient history of the Lithuanian people), vols. I—IX, Wilno, 1835—1841.

Praetorius, M., „Historische Nachricht von der alten Preussischen Sprache," *Acta Borussica,* vol. II, Königsberg, 1731.

Puzinas, J., „Aušros laikotarpio archeologija" (Archaeology in the period of Aušra), *Vairas,* No. 12, Kaunas, 1935.

Puzinas, J., „Lietuvių kilmės teorijos amžių būvyje" (The theories of Lithuanian origin in the course of history), *Literatūra, Lietuvių literatūros, meno ir mokslo metraštis* (Literature. Yearbook of Lithuanian Literature, Art and Science), vol. I, Chicago, 1950.

Puzinas, J., „T. Narbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas" (T. Narbutas, the investigator of Lithuanian antiquity), *Naujoji Romuva,* No. 7, Kaunas, 1936.

Puzinas, J., *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen,* Kaunas, 1935.

Račkus, A. M., *Guthones (the Goths) Kinsmen of the Lithuanian people,* Chicago, 1929.

Ruhig, P., *Von der Ähnlichkeit der litauischen Sprache mit den orientalischen Sprachen, insbesondere der hebräischen,* Königsberg, ca. 1781.

Stemmermann, P. H., *Die Anfänge der deutschen Vorgeschichtsforschung,* Leipzig, 1934.

Stryjkowski, M., *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi* (Chronicle of Poland, Lithuania, Samogitia and all Russia), Königsberg, 1582.

Vincentii, Magistri, Episcopi Cracoviensis, *Chronica Polonorum sive originale regum et principium Poloniae,* Cracoviae, 1862.

Watson, K. F., „Über den lettischen Völkerstamm," *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst,* II, Mitau, 1822.

Bezzenberger, A., „Bemerkungen zu dem Werke von A. Bielenstein über die ethnologische Gestaltung des Lettenlandes," *Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg,* vol. XXXVI, 1895.

Būga, K., *Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje* (The Aistian past in the light of place-names), Kaunas, 1924.

Būga, K., „Die litauisch-weissrussischen Bezichungen und ihr Alter," *Zeitschrift für slavische Philologie,* 1, Leipzig, 1924.

Būga, K., *Kalba ir senovė* (Language and antiquity), I, Kaunas, 1922.

Būga, K., *„Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen?* (Aus Anlass der Arbeiten Schachmatovs über keltisch-slavische und finnisch-keltische Beziehungen), *Rocznik Slawistyczny,* vol. VI, Kraków, 1913.

Būga, K., „Šis-tas iš lietuvių ir indoeuropiečių senovės" (Remarks about the Lithuanian and Indoeuropean antiquity), *Tauta ir Žodis,* vol. 2, Kaunas, 1924.

Grinblat, M. J., „K voprosu ob uchastii v etnogeneze belorusov" (On the question on the role of the Lithuanians in the ethnogenesis of the Byelorussians), *Voprosy etnicheskoj istorii narodov Pribaltiki,* vol. I, Moscow, 1959.

Kiparsky, V., „The earliest contacts of the Russians with the Finns and the Balts," *Oxford Slavonic Papers,* vol. III, Oxford, 1952.

Kochubinskii, A. A., „Territorija doistoricheskoj Litvy" (The territory of pre-historic Lithuania), *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshchenija,* vol. CCCXIX, Petersburg, 1897.

Pogodin, A. I., *Iz istorii slavianskikh peredvizhenii* (On the history of the Slavonic migrations), Warsaw, 1901.

Puzinas, J., „Kalbotyra apie lietuvių protėvynę" (Linguistical research on the homeland of the Lithuanians), *Lietuva,* No. 1, New York, 1952.

Schachmatov, A., „Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen," *Archiv für slavische Philologie,* 33, Berlin, 1911.

Sobolevskii, A. I., „Gde zhila Litva?" (Where did Lithuania exist?), *Izvestija Imperatorskoj Akademii Nauk,* Series VI, No. 12—18, St. Petersburg, 1911.

Thomsen, V., *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litausk-lettiske) sprog* (Relations between the Finnish and the Baltic (Lithuanian-Latvian) languages), Kopenhagen, 1890.

Toporov, V. N. and Trubachev, O. N., *Lingvisticheskii analiz gidronimov verkhnego podneprov'ja* (Linguistic analysis of river names of the Upper Dnieper basin), Moscow, 1962.

Trubetzkoj, N., „Zum Flussnamen *Upa*," *Zeitschrift für slavische Philologie,* 1, Leipzig, 1932.

Vasmer, M., „Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme," *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, Berlin, 1932.

Vasmer, M., „Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russland im Lichte der Sprachvorschung," *Vorträge und Schriften der Preussischen Akademie der Wissenschaften,* No. 5, Berlin, 1941.

Vasmer, M., *Wörterbuch der russischen Gewässernamen,* Lieferung 1, Berlin-Wiesbaden, 1960.

Alseikaitė-Gimbutienė, M., *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit,* Tübingen, 1946.

Antoniewicz, J., *The Sudovians,* Bialystok, 1962.

Arbusow, L., *Frühgeschichte Lettlands,* Riga, 1933.

Balodis, Fr., *Let äldsta Lettland* (The old Latvia), Uppsala, 1940.
Balodis, Fr., „Die baltisch-finnisch-ugrische Grenze in vorgeschichtlicher Zeit," *Mémoire de la Société finno-ougrienne,* vol. LXVII, 1933.
Balodis, Fr., „L'ancienne frontière slavo-latvienne," *Conférence des historiens des états de l'Europe Orientale et du mond slave,* Varsovie, 1928.
Balodis, Fr., *La Lettonie du 9me au 12me siècle,* Riga, 1936.
Biezais, H., *Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen,* Uppsala, 1954.
Bosch-Gimpera, P., *Les Indo-Européens, problèmes archéologiques,* Paris, 1961.
Engel, C., „Die baltische Besiedlung Weiss- und Mittelrusslands in vorgeschichtlicher Zeit," *Literarum Societas Esthonica 1838—1938; Liber Saecularis,* Tartu, 1938.
Engel, C., *Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes,* Memel, 1931.
Engel, C., *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme. Untersuchungen über Siedlungsstetigkeit und Kulturgruppen im vorgeschichtlichen Ostpreussen,* Königsberg Pr., 1935.
Engel, C., and La Baume, W., *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* Königsberg Pr., 1937.
Gaerte, W., *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg Pr., 1929.
Gimbutas, M., *The Balts,* London, 1963.
Gimbutas, M., *The Prehistory of Eastern Europe. Part I: Mesolithic, Neolithic, and Copper Age cultures in Russia and the Baltic area,* Peabody Museum, Harvard University, Bulletin No. 20, 1956.
Gimbutas, M., *The Prehistory of Eastern Europe. Part II: Bronze Age cultures in Eastern Central Europe, the Baltic area and Russia,* Peabody Museum, Harvard University, Bulletin No. 21, 1963.
Harmjanz, H., „Volkskunde und Siedlungsgeschichte Altpreussens," *Neue Deutsche Forschungen,* vol. 100, Berlin, 1936.
Hoffmann, J., *Die spätheidnische Kultur des Memellandes (10.—12. Jahrh. n. d. Zw.),* Königsberg Pr., 1941.
Indreko, R., *Die mittlere Steinzeit in Estland. Mit einer Ubersicht über die Geologie des Kunda-Sees von K. Orviku,* Stockholm, 1948.
Jablonskytė-Rimantienė, R., „Kai kurie Lietuvos paleolito klausimai" (Several questions on the Paleolithic in Lithuania), *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai,* Series A 1 (16), Vilnius, 1964.
Jablonskytė-Rimantienė, R., „Maglemozinė ankstyvojo mezolito stovykla Maksimonyse IV" (The Maglemose side at Maksimonys IV in the early Mesolithic), *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai,* Series A 3 (22), Vilnius, 1966.
Jablonskytė-Rimantienė, R., „Paleolitinės titnago dirbtuvės Ežerynų kaime" (Paleolithic flint-works in the village of Ežerynai), *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai,* Series A 2 (21), Vilnius, 1966.
Janits, L. J., „K voprosu ob etnicheskoj prinadlezhnosti neoliticheskogo naselenija Estonskoj SSR" (A contribution to the question of the ethnogenesis of the Neolithic people in Estonia), *Voprosy etnicheskoj istorii Estonskogo naroda,* Tartu, 1956.
Jaskiewicz, W. C., „A study in Lithuanian mythology. Jan Lasicki's Samogitian gods," *Studi Baltici,* vol. IX, N. S. I, 1952.
Kamiński, A., *Jačwiez. Terrytorium, ludność, stosunki gospodarcze i spoleczne* (Jatvingia. Territory, population, economy and social structure), Lódź, 1953.
Kilian, L., *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten,* Bonn, 1955.
Kiparsky, V., *Die Kurenfrage,* Helsinki, 1939.
Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R. and Tautavičius, A., *Lietuvos archeologijos bruožai* (An outline of the archeology in Lithuania), Vilnius, 1961.
Kulikauskienė, R. and Rimantienė, R., „Senovės lietuvių papuošalai" (Ornaments of ancient Lithuanians); *Lietuvių liaudies menas* (Lithuanian Folk-Art), vol. I, Vilnius, 1958, vol. II, Vilnius, 1966.

Lowmiański, H., „The ancient Prussians," *Baltic Institute*, London, 1937.
Mannhardt, W., „Letto-preussische Götterlehre," *Lettisch-Literarische Gesellschaft*, vol. 21, Riga, 1936.
Moora, H., *Die Eisenzeit in Lettland*, vol. I, 1929, vol. II, 1938.
Nagevičius, V., „Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII—XIII amž." (The material culture along the Baltic coast in 8th—13th centuries), *Senovė*, vol. I, Kaunas, 1935.
Nerman, B., *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*, Stockholm, 1929.
Nerman, B., *Grobin-Seeburg Ausgrabungen und Funde*, Stockholm, 1958.
Nikolskaja, T. N., „Kultura plemen bassejna verkhnej Oki v I tysiacheletii n. e." (The culture of the upper Oka tribes in the first millennium A. D.), *Materialy i Issledovanija po Arkheologii SSSR*, No. 72, Moscow, 1959.
Puzinas, J., „Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje" (Aistians in the light of history), *Aidai*, No. 12, 1948.
Puzinas, J., „Die Flügelfibel in Litauen," *Ur-und Frühgeschichte als historische Wissenschaft, Festschrift Ernst Wahle*, Heidelberg, 1950.
Puzinas, J., „In the search of the origin of the Lithuanian people," *Lituanus*, No. 1 (10), Brooklyn, N.Y., 1957.
Puzinas, J., „Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys (1918—1938 metų Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga" (Results of archaeological excavations in Lithuania from 1918 to 1938), *Senovė*, vol. IV, Kaunas, 1938.
Puzinas, J., „Sūduva naujausių archeologinių tyrinėjimų šviesoje" (Sudovia in the light of the recent archaeological excavations), *Aidai*, No. 4, Brooklyn, N.Y., 1965.
Puzinas, J., „Sūduvių problema" (The Sudovian question), *Aidai*, No. 2, 1965.
Schmittlein, R., *Etudes sur la nationalité des Aestii*, vol. I, Bade, 1948.
Spekke, A., *The ancient amber routes and the geographical discovery of the eastern Baltic*, Stockholm, 1957.
Šturms, E., „Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit," *Commentationes Balticae*, vol. I, Bonn, 1954.
Šturms, E., „Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum," *Vorgeschichtliche Forschungen*, 10, Berlin, 1936.
Šturms, E., „Regionale Unterschiede in den Beziehungen zwischen dem Ostbaltikum und Skandinavien in der Bronzezeit," *Contributions of Baltic University*, No. 53, Pinneberg, 1947.
Tarakanova, S. A. and Terent'eva, L. N., (ed.), „Voprosy etnicheskoj istorii narodov pribaltiki" (Problems of the ethnogenesis of the East Baltic peoples), *Trudy Pribaltiskoj Ob'edinennoj Kompleksnoj Ekspedicii*, vol. I, Moscow, 1959.

* * *

III
IŠ RANKRAŠČIŲ

SENASIS AKMENS AMŽIUS

Vėlyvojo paleolito kultūra

Lietuvos apgyvendinimo pradmenys ir pačių pirmųjų šio krašto gyventojų kultūros bruožai tuo tarpu dar nėra kaip reikiant išryškinti. Ilgą laiką maža kas yra bandęs turimą medžiagą specialiai panagrinėti, ją suklasifikuoti ir įterpti į kultūros istorijos bei chronologijos rėmus. Todėl ir paleolitinės kultūros klausimams nušviesti maža teturėta konkrečių duomenų. Tik paskutiniuoju metu paleolitinės kultūros liekanas ėmėsi nagrinėti Rimutė Jablonskytė-Rimantienė. Benagrinėjant įvairias paleolito problemas, nemaža šviesos įneša ir kaimynystėje surasta to meto medžiaga. Ypačiai dr. Hugo Grosso atlikti geologiniai durpynų tyrinėjimai Prūsų žemėje yra suteikę daug naujų duomenų tam ankstyvajam laikotarpiui pažinti. Dar visai neseniai Pabaltijo archeologai yra buvę nuomonės, kad patys pirmieji žmonės Rytų Pabaltijyje pasirodę tik poledyniniame laikotarpyje, t.y. viduriniame akmens amžiuje. Pavyzdžiui, žymus estų archeologas Harri *Moora* (1900—1968) dar 1952 m. tvirtino, kad ligi tol Pabaltijyje dar nesą aptikta paleolito kultūros liekanų.[1] Ir Lietuvos akmens amžiaus tyrinėtoja Rimutė *Jablonskytė* (g. 1920) tais pačiais metais teigė, kad Lietuvoje dar nerasta paleolito dirbinių, tačiau ji laikė galimu dalyku, kad vėlyvajame paleolite Lietuvoje jau buvo susidariusios sąlygos žmonėms gyventi. Apie tai kalba ir kaimynystėje aptikti radiniai, datuoti *palinologiniu,* arba *žiedadulkių analizės metodu.*[2] Ir dr. H. Grosso prieš II pasaulinį karą atlikti palinologiniai tyrinėjimai mus nukelia į vėlyvąjį ledynų laikotarpį — paleolito galą. Daugelis kaulinių dirbinių, kurių amžius tebuvo spėjamas arba nustatomas tipologiniu metodu, buvo įterpta į gana tikslius chronologinius rėmus. Be to, paleolito pabaigos (ir vėlesnių laikų) archeologinių radinių chronologijai, klimato raidai ir augmenijai nustatyti labai sėkmingai buvo panaudotas, kaip minėta, palinologinis, arba žiedadulkių analizės metodas. Tai botanikos dalis, tirianti kastinių (fosilinių) ir dabar egzistuojančių augalų žiedadulkių sandaros formą bei tų žiedadulkių pasiskirstymą įvairiuose žemės, ypačiai pelkių bei durpynų sluoks-

niuose. Šio metodo pradininkas buvo švedų geologas Lennart von *Post* (1884—1951). Tas metodas jo pradėtas naudoti 1916 m., vėliau kitų buvo patobulintas ir praplėstas. Senosios upių vagos, pelkės ir durpynai palinologiniu metodu daugiausia ištirti Švedijoje, Šiaurės Vokietijoje, Prūsų Žemėje, Estijoje ir Lietuvoje. Lietuvoje žiedadulkių analizės pradininku laikytinas Kazys *Brundza* (g. 1903), 1930 m. specializavęsis Estijoje pelkėtyros srityje.[3] Dabartiniu metu Lietuvoje toje srityje dirba Algirdas *Seibutis* ir kt. Palinologinio metodo esmė yra ši. Pavasarį medžių ir augalų žiedai paskleidžia didžiulius žiedadulkių kiekius. Pavyzdžiui, tik viena suaugusi pušis paskleidžia apie 6 milijardus žiedadulkių. Tos mikroskopinės žiedų dulkelės, kilusios iš vėju (ne per bites ar kitus vabzdžius) apvaisinamų medžių bei kitų augalų (pvz.: lazdynų, beržų, pušų, ąžuolų ir kt.), vėjo nupučiamos net už kelių šimtų kilometrų. Jos vėjo nešamos krinta kur pakliuvusios, bet patekusios į pelkes, ežerus ar šiaip į vandenis dėl drėgmės pertekliaus ir oro stokos puikiai išlieka net dešimtis tūkstančių metų, nes žiedų dulkelės turi kietą ir atsparų luobelį. Tokių įvairių medžių, krūmų ir smulkių augalų žiedadulkių gausiai aptinkama durpynų ir ežerinių nuosėdų sluoksniuose. Kadangi klimatas vėlyvajame ledynų laikotarpyje ir poledynmetyje nėra buvęs vienodas, bet daugelį kartų keitėsi, todėl įvairiuose laikotarpiuose augo ir skirtinga, atitinkamam klimatui prisitaikiusi augmenija. Taigi, pačiuose giliausiuose pelkių, durpynų ar upių senvagių sluoksniuose dažnai susiduriama su vėlyvojo ledynmečio arktinės augmenijos žiedadulkėmis, kiek aukščiau — su poledynmečio subarktinio, žemyninio (kontinentalinio), atlantinio klimato floros žiedadulkėmis. Mikroskopiškai ištyrus durpių ar ežerinių nuosėdų sluoksniuose aptinkamas žiedadulkes, gaunami žiedadulkių spektrai, diagramos, iš kurių atkuriamas atitinkamo laikotarpio augalijos vaizdas. Ir jeigu kurio nors laikotarpio sluoksnyje susiduriama su archeologiniais radiniais, tai nukrapščius nuo jų dumblą ir pačiame durpyne padarius žiedadulkių analizę, galima nustatyti gana tikslią archeologinio radinio chronologiją. Dr. H. Grossui žiedadulkių analizės metodu pavyko nustatyti ne tik Prūsų žemės ir Mažosios Lietuvos klimato raidą, augalų bei gyvūnijos pasikeitimus, bet taip pat durpynuose surastų kaulinių bei raginių dirbinių chronologiją. Tokiu būdu H. Grosso žiedadulkių analizės metodu buvo priskirta paleolito pabaigai visa eilė Prūsų žemės ir Mažosios Lietuvos kaulinių bei raginių dirbinių ir visa eilė ragų su pjaustymo žymėmis. Dalis tų archeologinių radinių aptikta visai netoli dabartinės Lietuvos sienos, todėl reikia tikėtis, kad netolimoje ateityje ir Lietuvoje bus surasta paleolitinių kaulinių bei raginių dirbinių, kurių amžius taip pat galės būti nustatytas žiedadulkių analizės metodu.

Archeologinių radinių chronologijai nustatyti naudojamas dar C-14, arba radioaktyvinės anglies metodas, atrastas amerikiečio fiziko, Nobelio premijos laureato, prof. W. F. *Libby*. Tas metodas paremtas kiekiu izotopo anglies C-14, esančio įvairiose organinėse medžiagose. Tas kiekis izotopo anglies C-14, po organizmo mirties, palaipsniui sunyksta ir daugiau nebeatsinaujina. Šiuo metodu nustatoma archeologinių radinių gana tiksli chronologija. Paskutiniuoju metu tas metodas labai plačiai naudojamas.

Su daug didesniais sunkumais susiduriame nustatant titnaginių dirbinių amžių. Anksčiau Lietuvos smėlynuose surinktoji medžiaga (tai daugiausia prof. Konstantino *Jablonskio* nuopelnas) nedaug tegali padėti išspręsti vėlyvojo ledynmečio kultūrines ir chronologines problemas, nes nebuvo pakankamai kreipta dėmesio į radinių tarpusavio ryšį, stratigrafiją. Kitų tyrinėtojų (Zigmanto Glogerio, Vandalino Šukevičiaus) smėlynų paviršiuje surinkta medžiaga vėliau buvo sumaišyta, todėl tuos radinius tegalime skirstyti tik tipologiniu metodu ir iš dalies pagal tų titnaginių dirbinių apdirbimo techniką. Kadangi titnago skalda paprastai nebuvo renkama, todėl ir medžiagos skirstymas pagal apdirbimo techniką taip pat yra apsunkintas. Iš kitos pusės, ano meto titnaginių dirbinių rinkėjų ir negalima kaltinti, nes tais laikais geologinis-chronologinis metodas dar nebuvo išsivystęs. Reikia tikėtis, kad netolimos ateities archeologai ir Lietuvoje susilauks mokslui reikšmingų paleolitinės kultūros liekanų. Paleolito pabaigos žmonės Lietuvoje gyveno sunkiose gamtinėse sąlygose, reikia manyti, kad ir jų skaičius nebuvo didelis. Paleolitinės stovyklavietės, to meto medžiotojų ir žvejų laikino apsistojimo vietos, krašte yra buvusios atviros, žmonės apsistodavo aukštesniuose upių krantuose, vandens neapsemiamose vietose. Tos stovyklavietės greičiausiai buvo išsimėčiusios retai, jų kultūrinis inventorius yra buvęs negausus. Tos stovyklavietės galėjo būti naudojamos ir vėlyvesniais laikais. Todėl vykdant tų stovyklaviečių archeologinius tyrinėjimus tenka labai rūpestingai ištirti atskirų laikotarpių sluoksnius su jų kultūriniu palikimu.

Tačiau viltys surasti didesnį paleolitinės kultūros liekanų kiekį nėra didelės. Laiko naikinamoji ranka neaplenkė žmogaus gyvenimo liudininkų. Iš jau ir šiaip nelabai turtingo ano laikotarpio žmonių gyvenimo galėjo išlikti tik labai maža dalis medžiaginės kultūros liekanų. Nuolatiniai klimato pasikeitimai, sausra ir drėgmė, žemėje bei vandenyje esančios įvairios druskos ir rūgštys labai sunaikino visokius organinės medžiagos dirbinius. Iš medžiaginės vėlyvojo ledynmečio Lietuvos gyventojų kultūros liekanų galėjo išlikti tik tokie dirbiniai, kurie buvo pagaminti iš atsparios, nenykstančios ar sunkiai gendančios

medžiagos: titnago, akmens ir kt. Be abejonės, gana plačiai naudoti įvairūs medžio dirbiniai, apvalkalas ir kt. žuvo. Organinės medžiagos dirbiniai (kauliniai bei raginiai įrankiai, net medžio dirbiniai ir kt.) galėjo išlikti tik tie, kurie atsidūrė durpynuose, pelkėse ar tuose žemės sluoksniuose, kurie nuolat išlaiko drėgmę ar turi organines medžiagas konservuojamųjų savybių.

Pabaltijo madleninė kultūra. Ankstyviausieji kauliniai dirbiniai

Iš visų Pietų Rytų Pabaltijo kraštų anksčiausiai žmogus įkėlė koją į Pavyslį, o vėliau žmonės išplito ir gretiminėse srityse, esančiose į šiaurę ir šiaurės rytus. Todėl nenuostabu, kad buv. Vakarų Prūsuose ir Rytprūsiuose susiduriama su ankstyviausiais žmonių gyvenimo liudininkais. Būdingais to meto dirbiniais yra laikomi įrankiai, padaryti iš vėlyvajame ledynmetyje dideliais būriais gyvenusio šiaurinio elnio ragų. Tokių ragų Rytprūsiuose iki 1939 m. pradžios buvo surasta net 97, iš kurių nemažiau kaip pusė yra su žmogaus darbo žymėmis. Iš visų surastųjų šiaurinio elnio ragų 24 galėjo būti datuojami žiedadulkių analizės būdu.[4]

Pačiu ankstyviausiu vėlyvojo ledynmečio radiniu laikomas ties Kulmu, žemutiniame Pavyslyje, vienoje grauždubėje surastas šiaurinio elnio ragas su pjovimo žymėmis.[5] W. La Baume šį radinį pagal jo apdirbimo būdą (išpjautas trikampis rėžis) priskyrė madleniniam (magdaleniniam)[6] laikotarpiui. H. Grossas, remdamasis geologiniais duomenimis, šį Kulmo aps. surastą šiaurinio elnio ragą priskyrė laikui net kiek ankstyvesniam negu 18.000 pr. Kr. Tuo būdu šis dirbinys yra pats seniausias žmonių gyvenimo liudininkas Vakarų Prūsuose.[7]

Antras kiek vėlyvesnių laikų šiaurinio elnio ragas su pjovimo žymėmis surastas *Kl. Pfaffensee* (lenk. Mala Papówka), prie Mauro ež. (vok. Mauer-See, lenk. Mamry), netoli Lėciaus, vok. Lötzen) žiedadulkių analizės metodu priskiriamas biolingo laikotarpiui, apie 16.000 pr. Kr.[8]

Trečias šiaurinio elnio ragas su išpjautu grioveliu 1888 m. surastas *Papelkiuose* (Labguvos aps.), Mielavos upelio krante, kasant griovį, apie 2,35 m gilumoje. Rage žymu pjovimo pėdsakų dvejose vietose: aplink nupjaustyta apatinė rago dalis ir viename rago šone išilgai išpjautas griovelis, kurio ilgis siekia 14 cm ir gylis 5 mm. Griovelis į abu galus smailėja. Ragas, matyti, norėta arba perskelti, arba iš išpjautos dalies padaryti kokį nors įrankį.[9] Šią radinio vietą 1936 m. geologiškai ištyrė H. Gross ir nustatė, kad Papelkių šiaurinio elnio ragas yra kilęs iš laiko apie 14.000 pr. Kr., kada ledynai dar buvo nelabai toli į šiaurę nuo Papelkių.[10]

Tai patys ankstyviausi paleolito galo šiaurinio elnio ragai su pjovimo žymėmis, surasti Prūsų žemėje. Lietuvoje iš to meto dar neturime šiaurinio elnio ragų su pjovimo žymėmis, tačiau anksčiau kai kurie archeologai skyrė senojo akmens amžiaus galui ir *Barzdėnų* grauždubėje (Šilutės aps.) 1908 m. surastą mamuto kaulą su tiesia ir negilia įpjova.[11] Tačiau šio radinio priskyrimas paleolito galui sukelia visą eilę abejonių: nežinomos jo geologinės aplinkybės, kaulas yra gerokai aptrintas, atseit, turėjo būti vandens nešamas, kol pateko į graužyną, o tariamas „įpjovimas" galėjo atsirasti užkliudžius kaulą kastuvu, beimant graužą.

Pamažu klimatas gerėjo. Vad. Aleriodo (Alleröd) laikotarpyje (10.000—9.000 pr. Kr.), kada ledynas jau buvo pasitraukęs iš šiaurinės Estijos-Petrapilio srities ir jo pakraštys atsidūrė pietinėje Suomijoje bei vidurinėje Švedijoje, Lietuvos pajūrio zonoje, kaip rodo Šventelės ir Aukštumalės pelkių žiedadulkių analizė, klimatas ilgesnį laiką buvo atšilęs ir pakankamai drėgnas. Šio klimato metu buvo susidariusios palankios sąlygos išplisti miškams. Tuo metu pajūrio zonoje augo pušys, beržai, alksniai, ąžuolai, liepos, lazdynai.[12] Būdingi to laikotarpio gyvūnijos atstovai: šiauriniai elniai, stumbrai, taurai, elniai, laukiniai arkliai. Baltijos baseine buvo didžiulis gėlavandenis ledyninis ežeras.[13] Lietuvos kaimynystėje jau turime daugiau žmogaus gyvenimo liudininkų: *Opšrutų* (vok. Obschrutten) durpyne (Pilkalnio aps.) 1936 m. surastas 22 cm ilgio kaulinis ietigalis, padarytas iš perskelto tauro (Bos primigenius) blauzdikaulio, žiedadulkių analizės būdu priskiriamas laikui tarp 11.000—10.000 pr. Kr.[14]; *Krušiniuose* (Darkiemio aps.) surastoji šiaurinio elnio rago šaka su 52 įkartomis priskiriama laikui apie 10.000 pr. Kr.,[15] *Gumbinės* durpyne 1935 m. surastas lieknas ir tiesus 30 cm ilgio kaulinis ietigalis smailia viršūne. Tai greičiausiai įrankis žuvims gaudyti. Šis ietigalis priskiriamas laikui apie 9000 pr. Kr.[16] Tam pačiam laikotarpiui priklauso ir *Druskiuose* (Stalupėnų aps.) aptiktas greičiausiai iš elnio kaulo padarytas 15 cm ilgio ietigalis trumpu koteliu.[17] Formos atžvilgiu tokių ietigalių žinoma ir daugiau Prūsų žemėje. Jie yra vadinami Pentekinų tipo ietigaliais, pagal vietovę *Pentekinai,* Žuvininkų (Fischhausen) aps., Semboje.

Maždaug apie 9000 pr. Kr., vad. vėlyvojo driaso pradžioje, kada ledynas buvo Fenoskandijos galinių morenų (Salpausselka) ruože, klimatas vėl atšalo. Aleriodinis miškas smarkiai praretėjo, šilumą mėgstą augalai beveik išnyko. Išliko pušis ir beržas, padaugėjo eglių. Vėlyvojo ledynmečio gale (apie 8100 pr. Kr.) klimatas vėl atšilo, atsirado alksnių, lazdynų, o iš gyvūnijos — briedžių, bebrų. Baltijos ledyninis ežeras sumažėjo.[18] Paleolito pabaigai dar tenka priskirti kai

kuriuos kaulinius dirbinius. Pirmiausia paminėtinas *Opšrutų* durpyne (Pilkalnio aps.) 1936 m. surastas labai gerai išlikęs kaulinis durklas, padarytas iš stumbro ar bizono kojų kaulo. Durklo ilgis 20 cm, plotis 4 cm. Pagal žiedadulkių analizės diagramą įrankis priskiriamas taip pat dar biolingo laikotarpiui — laikui apie 8200 pr. Kr.[19] Taip pat Opšrutų durpyne 1936 m. surastas to paties laikotarpio fragmentas kaulinio keturkampio pjūvio įrankio žuvims gaudyti ir netoliese didelio lydžio kaulų likučių.[20] Tam pačiam laikotarpiui priskiriamas ir *Eisermühl,* Lėciaus aps., 1939 m. per pievą bekasant kanalą aptiktas kreivas durklas, padarytas iš pusiau perskelto šiaurinio elnio rago. Durklo ilgis 29,9 cm, plotis apie vidurį 2,8 cm.[21]

Pagaliau tenka sustoti ties *Kumilsku* (Kumilsko), Johannisburgo aps., 1925 m. surastu kalkiniu akmeniu su tariamu mamuto atvaizdu. Akmuo yra lyg kirvio pavidalo, 13 cm ilgio.[22] W. Gaerte šį kalkinį akmenį su tariamu mamuto atvaizdu skiria paleolito galui, tačiau kiti archeologai skeptiškai žiūri ne tik į šio radinio priklausymą paleolitui, bet ir apskritai į jo autentiškumą.[23]

Lingbiniai kapliai ir kirviai

Specialią raginių dirbinių grupę sudaro vėlyvojo paleolito Pabaltijo madleninės kultūros lingbiniai kapliai bei kirviai, pavadinti pagal vietovę Nörre-Lyngby (Jutlandijoje), kur pirmą kartą buvo aptikti to tipo kapliai bei kirviai. Tai iš šiaurinio elnio rago padaryti įrankiai. Tam reikalui buvo paimamas šiaurinio elnio ragas, nupjautas nuo vainiko. Viena rago šaka paliekama ilga, jos galas apvaliai ar įžambiai nupjaustomas (tai rankena, arba kirvio kotas), o apatinė rago šaka sutrumpinama ir įkypai nusmailinama. Kartais į tos atšakos smaigalį įdedamos titnaginės skeltės, titnaginis kirvis ar aštri kaulinė viršūnė. Jei tie ašmenys įdedami lygiagrečiai su kotu, tai įrankis naudojamas kaip kirvis įvairiems medžio darbams, jei ašmenys įstatomi skersai — tai kaplys, naudotas valgomoms šaknims ar šakniastiebiams išsikasti. Galėjo tie įrankiai panaudojami ir kaip ginklas. Lingbinių kirvių su įdėta titnagine skelte daugiausia surasta Danijoje, Ahrensburgo grupėje.[24] Daugiausia lingbinės kultūros liekanų surasta Kimbrų pusiasalyje (Jutlandijoje, Šlezvige, Holšteine), pietinėje Švedijoje, Brandenburge, Meklenburge, šiek tiek Lenkijoje ir Prūsų žemėje. Ypačiai jų apstu šiaurinėje Vokietijoje. Vien tik Stellmoor durpyne prie Ahrensburgo (į šiaurės rytus nuo Hamburgo) surasti 25 lingbiniai kirviai, kurie tipologiškai laikomi ankstyvesniais už Danijoje (Nörre-Lyngby) surastuosius.[25] Manoma, kad iš tos Ahrensburgo grupės šiaurinėje jos paplitimo dalyje išsiskyrė lingbinės kultūros pogrupė, paplitusi

Šlezvige, Holšteine, Meklenburge ir Danijoje.[26] Reikia manyti, kad lingbinės kultūros žmonės Prūsų žemę bus pasiekę iš šiaurinės Vokietijos pietiniu Baltijos pakraščiu. Lingbinės kultūros dirbiniai, kaip parodė palinologiniai tyrinėjimai, priklauso vėlyvajam ledynmečiui ir priskiriami laikui tarp 8.600—8.100 pr. Kr., bet lingbinių kirvių pasitaiko ir mezolito pradžioje.[27]

Lignbinių kirvių (baigtų ir pradėtų dirbti) Prūsų žemėje surasta net 11.[28] Čia paminėsiu ypačiai tuos radinius, kurių chronologija yra aiškiai nustatyta. Vienas iš pačių ankstyviausių šio tipo radinių yra Mažojoje Lietuvoje, *Vilkaimyje* (vok. Wildorf), Stalupėnų aps., surastas kairysis šiaurinio elnio ragas su pjaustymo žymėmis. Manoma, kad iš to rago norėta pasidaryti lingbinį kirvį. Ragas aptiktas bekasant durpes 1 m gilumoje. Žiedadulkių analizės būdu nustatyta, kad tas ragas priklauso laikui apie 8.600—8.500 pr. Kr.[29] Kitas Mažojoje Lietuvoje lingbinis kirvis surastas 1937 m. *Mauručaičiuose* (vok. Grenzfelde), Pilkalnio aps., prie Širvintos upės kilpos kasant kanalą. Radinys aptiktas 2,8 m gilumoje, durpinėje žemėje, po smėlio ir molio sluoksniu. Mauručaičių lingbinis kirvis padarytas iš šiaurinio elnio rago, yra lieknas, dailaus darbo, 58 cm ilgio, koto apimtis per vidurį 8 cm. Žiedadulkių analizės būdu nustatytas kirvio amžius — apie 8.500 pr. Kr.[30] Tam pačiam laikotarpiui priskiriamas lingbinis kirvis, surastas *Maraunuose* (vok. Maraunen), Šventapilės (vok. Heiligenbeil) aps.[31] Laikotarpiui apie 8.500—8.100 pr. Kr. skiriamas lingbinis kirvis, 1933 m. surastas *Röster Wiesen* (lenk. bagno Moczyska, [rusų — Semionka]), Lėciaus aps. Kirvio ilgis 40 cm, koto apimtis per vidurį 8,8 cm. Rago atšakos galas nupjautas ir išskaptuotas griovelis titnaginiam įrankiui (aštriai skeltei ar titnaginiam kirviui) įdėti.[32] Neišaiškinta chronologija lingbinio kirvio, 1933 m. surasto *Krutinos* (vok. Kruttinna) upėje prie Senosios Uktos (vok. Alt-Ukta), Sensburgo aps.[33] Taip pat neaiškus amžius ir *Rasytėje*, Kuršių nerijos pietinėje dalyje, surasto šiaurinio elnio rago ruošinys lingbiniam kirviui gaminti.[34] Jau viduriniam akmens amžiui priklauso lingbinis kirvis, 1934 m. surastas netoli *Mitteldorfo* (lenk. Międzychód), Marungo aps. Žiedadulkių analizės būdu tas kirvis priskirtas laikui apie 7.600 per. Kr., t.y. pereinamajam laikotarpiui tarp joldinio ir ancilinio periodo.[35]

Prūsų žemės ir Mažosios Lietuvos lingbinės kultūros paminėti raginiai dirbiniai yra pagaminti žymiai rūpestingiau negu Holšteino srityje. Kur yra buvęs tos kultūros susidarymo centras, tuo tarpu dar negalima tarti galutinio žodžio. Labai galimas dalykas, kad Prūsų žemės lingbinė kultūra turi ryšio, kaip minėta su maždaug to paties laikotarpio Arensburgine tos kultūros grupė, bet galėjo būti tas centras ir arčiau

Pietų Rytų Pabaltijo. Lingbinė kultūra, kaip galima spręsti iš paminėto Mitteldorfo radinio, čia tęsėsi iki vidurinio akmens amžiaus pradžios.[36]

Pirmieji gyventojai Lietuvoje

Tai patys svarbiausieji vėlyvojo ledynmečio kauliniai ir raginiai dirbiniai, surasti mūsų artimoje kaimynystėje — senoje Prūsų žemėje. Visi šie duomenys aiškiausiai liudija, kad tose srityse vėlyvajame ledynmetyje gyveno senojo akmens amžiaus pabaigos kultūros žmonės, atėję iš pietvakarių. Kadangi Lietuvos geografinė padėtis yra gana panaši ir klimato raida ėjo beveik tais pačiais etapais, todėl nėra jokios abejonės, kad betirpstant ledynui, truputį kiek vėliau ir į Lietuvą atklajojo vėlyvojo paleolito žmonės. Juk gana ankstyvų radinių, kaip matėme, aptikta visai artimoje Lietuvos kaimynystėje: Kl. Pfaffensee (lenk. Papówka Mala, Lėciaus aps.) šiaurinio elnio ragas su pjovimo žymėmis iš laikotarpio apie 16.000 pr. Kr., Papelkiuose (Labguvos aps.) šiaurinio elnio ragas su įpjautu grioveliu priskiriamas laikui apie 14.000 pr. Kr., Opšrutų (Pilkalnio aps.) kaulinis ietigalis priklauso laikui apie 11.000—10.000 pr. Kr. ir t.t. Pagaliau iš laikotarpio nuo 9000 iki 8000 pr. Kr. taip pat surasta nemaža radinių Mažojoje Lietuvoje: Įsruties, Stalupėnų ir Pilkalnio aps. Taigi, bent Užnemunėje jau turėjo gyventi žmonės. Turime žinių, kad *Užnemunės* durpynuose (Galubalio durpyne, prie Balsupių k., Marijampolės aps.) buvo rasta šiaurinio elnio ragų, kaulinių bei raginių dirbinių, bet daugumas jų, radėjų neįvertinti, išsimėtė. Teišliko vienas kitas vidurinio akmens amžiaus kaulinis dirbinys.

Lietuvoje tuo tarpu težinoma viena vieta, kur susidurta su vėlyvojo ledynmečio radiniais. Tai *Kalniškiuose* (vok. Bachmann), prie Klaipėdos, surasti penki raginiai ietigaliai, padaryti iš šiaurinio elnio rago, priskiriami laikui apie 9000 pr. Kr.[37] Toks pat kastuvėlio pavidalo kaulinis antgalis 1957 m. surastas ir *Potašnioje* (Potasznia), Suvalkų aps.[38]

Žymiai daugiau turime vėlyvojo paleolito žmonių stovyklaviečių, kur surasta titnaginių dirbinių. Deja, daugumas jų dar tebėra netyrinėtos. Įvairūs archeologai ir šiaip senovės mėgėjai yra surinkę tose stovyklavietėse nemaža medžiagos. Rūpestingiausiai tą medžiagą rinko prof. Konstantinas *Jablonskis*. Pirmiausia čia primintina bene seniausia ligi šiol žinoma stovykla, aptikta *Vilniuje*, kairiajame Neries krante, Grybų g. Ta stovykla, kurioje rasta plačių strėlių antgalių su įtvara mediniam koteliui, netaisyklingų lancetės formos strėlikių, trumpų ir apskritų gremžtukų ir kt., priskiriama Aleriodo (Alleröd) laikotarpiui (10.000—9000 pr. Kr.) ir vėlyvajam driasiniam (Dryas) laikotarpiui (9000—8000 pr. Kr.). Kultūriškai Vilniaus stovykloje surasti titnaginiai dirbiniai giminingi šiaurinei madleninio tipo Ahrensburgo

kultūrai (pavadinta pagal vietovę Stellmoor prie Ahrensburgo, (Šlezvige-Holšteine). Manoma, kad ta madleno baigiamosios fazės kultūra plito pietiniu Baltijos pajūrio ruožu, iš ten jie pasiekė pietų rytinį pakraštį ir iš čia tos kultūros žmonės atklajojo paupiais ir paežeriais į Lietuvą.[39]

Svidrinė kultūra

Maždaug tuo pačiu laiku, tik šiek tiek vėleliau, Lietuvoje ir gretiminėse pietų rytinėse bei pietų vakarinėse srityse pasirodo ir kitos kultūros žmonės, atėję iš pietvakarių. Viena šios kultūros gyventojų stovykla 1964 m. tyrinėta *Ežerynuose* (Alytaus aps.), dešiniajame Nemuno krante. Čia susidurta net su 22 vėlyvojo paleolito titnago dirbtuvėmis, priklausančiomis vėlyvajam driasiniam ir priešborealiniam laikotarpiui. Svarbu paminėti, kad Ežerynuose surasta ir titnaginių ovalinių kirvukų. Tai pirmieji šios rūšies darbo įrankiai iš paleolito pabaigos Lietuvoje. Kultūriškai Ežerynų titnago dirbtuvės priklauso svidrinei (pavadinta pagal akmens amžiaus stovyklą Świdry Wielkie, prie Świder ir Vyslos santakos, apie 20 km į pietų rytus nuo Varšvuos) ir Pabaltijo madleninei grupėms; be to, čia pastebėta ir trečioji kultūrinė grupė, kurioje ryški abiejų anksčiau minėtų kultūrų sąveika. Manoma, kad tos trys kultūrinės grupės galėjusios priklausyti ir trims skirtingoms etninėms grupėms.[40]

Turime ir daugiau atsitiktinai surastų titnaginių dirbinių, kurie pagal savo formą bei apdirbimo techniką gali būti priskirti paleolito pabaigai. R. Jablonskytė jau 1941 m. buvo išskyrusi eilę dirbinių, surastų Merkinės ir Jonavos apylinkėse. Pavyzdžiui, aukštame *Glyno* durpyno (Merkinės vls., Alytaus aps.) krante, vienoje mažoje kopoje, tarp baltai melsvai patinotos titnago skaldos buvo surastos dvi kotinės strėlikės ir vienas jos galas. Abu strėlių antgaliai yra stori, vienas kraštas retušuotas stačiu retušu, kotelis aiškiai atskirtas nuo lapelio ir šonuose retušuotas.[41] Greičiausia tam pačiam laikotarpiui priskirtini du stambūs panašaus tipo kotiniai strėlių antgaliai, surasti *Maksimonyse* (Merkinės vls.) ir šiek tiek mažesnė strėlikė, padengta visai balta patina, surasta *Salininkuose,* Jonavos vls., Kauno aps.[42]

Kai kurie lenkų archeologai (S. Krukowski, W. Antoniewicz) nori priskirti paleolito galui kai kuriuos pietinėje Lietuvoje surastus titnaginius svidrinės kultūros dirbinius. S. Krukowskis paleolito galui skyrė Lenkų mokslo akademijos muziejuje (Krokuvoje) esančius titnaginius dirbinius iš šių vietovių: 1. *Baltašiškės-Gailiūnų,* kairiajame Nemuno krante, netoli Druskininkų; 2. *Nasauciškių,* prie Gailiūnų; 3. *Šalaviejų* (lenk. Solowieje), prie Nemuno ir 4. *Čerlionos,* prie Ščaros upės.[43] Tačiau 1939 m. darbe[44] savo nuomonę, matyti, yra pakeitęs. Čia

jis temini radinius iš Baltašiškės-Gailiūnų. Ir ten surastus titnaginius dirbinius laiko vienalaikiais su vad. *pludų kultūros* dirbiniais (ta kultūra pavadinta pagal akmens amžiaus stovyklą Pludy, į šiaurę nuo Varšuvos). Tuos dirbinius skiria Aleriodo interstadialui.[45]

W. Antoniewicz tvirtina, kad Mergežeryje, Mančiagirėje, Zervynose, Rudnioje, Vieciūnuose (prie Druskininkų) ir Zaviežoje (Švenčionių aps.) surasti svidrinės kultūros dirbiniai skirtini paleolito galui.[46] Deja, daugumos čia paminėtų svidrinės kultūros dirbinių paleolitinis charakteris nustatytas tik tipologiniu būdu. Tik Mergežeryje, Mančiagirėje, Zervynose, Rudnioje ir Vieciūnuose W. Antoniewicz yra kiek tyrinėjęs radinių vietas ir nustatęs, kad tose vietose titnaginiai tariamai paleolitinio pobūdžio svidrinės kultūros dirbiniai nuolat aptinkami ne tiktai ant tamsiai rusvo smėlio, bet taip pat ir šiek tiek giliau po juo. Tas tamsiai rusvo smėlio sluoksnis nuo vėlyvesnių laikų trąšios žemės sluoksnio dar buvęs atskirtas seno kopų smėlio sluoksniu. Tuo būdu W. Antoniewicz šių kopų stratigrafinę sudėtį nori laikyti analogine Mozūrų kopoms (Varšuvos apylinkėse), kuriose buvo surasta neabejojamų paleolitinio laikotarpio svidrinės kultūros dirbinių. Tačiau Beržupio V stovykloje W. Antoniewicz tame pačiame tamsiai rusvame smėlyje yra suradęs vad. tardenuazinės kultūros dirbinių (ši vidurinio akmens amžiaus kultūrinė grupė savo vardą yra gavusi pagal vietovę La Fère-en-Tardenois, Aisne departamente, Prancūzijoje). Tą aplinkybę W. Antoniewicz aiškina tuo, kad tamsiai rusvo smėlio sluoksnis nenustojęs susidarinėti net iki ancilinio laikotarpio, kada jo formavimąsi sulaikė besiplečią miškai.[47]

Lenkų geologas ir archeologas L. Sawickis, kurs yra nuodugniai tyrinėjęs svidrinę kultūrą Varšuvos apylinkėse, tvirtina, kad ankstyvosios svidrinės I pramonės dirbinių, kurių randama Świdry Wielkie I ir kurie yra priskiriami baltiškojo ledyno recesijos metui (interstadialui tarp Kujavijos-Mozūrų ir sekančios Pamario stadijos), nerandama nei Lietuvoje, nei Guduose. Vilniaus krašte, L. Sawickio manymu, terandama svidrinės kultūros II ir III grupės dirbinių, kurie priskiriami pačiam paleolito galui ir jau mezolitui. Prie pačių seniausių svidrinės kultūros II grupės dirbinių L. Sawickis priskiria *Kašėtose* (prie Ūlos) ir Varėnos apylinkėse (kairiajame Merkio krante) aptiktus titnaginius dirbinius.[48]

Kad ir didžioji dalis medžiagos yra atsitiktinio pobūdžio, kad ir daugelio titnaginių dirbinių chronologija nėra pakankamai nustatyta, tačiau nėra abejonės, kad pasitraukus ledynams ir į Lietuvą atsikėlė paleolitinės kultūros medžiotojų būriai. Titnaginiai svidrinės kultūros dirbiniai nurodo ir kelius, kuriais jie yra atėję. Ankstyviausi svidrinės

kultūros žmonės iš Mozūrų atklajojo Nemuno slėniu, pasiekė Nemuno ir Neries santaką ir nuklajojo dar kiek tolėliau Nemuno žemupiu. Vakarinėje Lietuvos dalyje svidrinės kultūros žmonės greičiausiai bus susidūrę su madleninės kultūros žmonėmis. Kita svidrinės kultūros banga pasiekė pietinės Lietuvos sritis, vakarinę Gudiją Nemuno aukštupyje, toliau per Pagirį (Polesę), Pripetę, Dniepro aukštupį, Sožę ir jos intakus.[49]

Paleolito pabaigos žmonių gyvensena

Iš klimato raidos apžvalgos matome, kad vėlyvojo ledynmečio metu ne tuoj susidarė palankios sąlygos žmonių egzistencijai. Krašto vaizdas daug kuo skyrėsi nuo dabartinio. Betirpstančio ledyno pakraščiuose susitelkdavo didžiulės vandens masės. Vandenys, ieškodami nuotakumo, veržėsi į nuo ledynų laisvą žemę, išgrauždami gilias ir plačias upių vagas, kurios vis dar keitė savo kryptį. Sausumos yra buvę žymiai mažiau, negu dabartiniais laikais. Klimatas ilgą laiką buvo šiurkštus. Ilgų žiemų metu visas kraštas apsiklodavo sniegu. Labai retai pro dažnus rūkus tepasirodydavo saulė. Pavasarį gyvybė krašte sunkiai tegalėjo pasireikšti. Tik vasaros metu ištirpdavo sniegas ir ledas, tačiau šilumos vis dar tebebuvo maža: saulė neįstengdavo įšildyti žemės, todėl ir augalai ilgą laiką tegalėjo augti labai skurdūs. Lietuvos gamta buvo labai panaši į dabartinę Špicbergeno, Laplandijos ir arktinės Rusijos gamtą. Augalinio maisto, gyvulių, to pagrindinio žmonių egzistencijos šaltinio, vėlyvajame ledynmetyje buvo gana maža. Žmonėms teko gyventi gana sunkiose sąlygose, bet kiek palankesnėse, negu kad dabar gyvena eskimai. Vėlyvajame ledynmetyje saulė mūsų krašte pakildavo žymiai aukščiau, negu šiaurėje, ir saulės spinduliavimas yra buvęs stipresnis. Reikia manyti, kad pradžioje ir žmonių gyventa labai maža, tik vėlyvojo ledynmečio gale, sušvelnėjus klimatui ir pagerėjus gyvenimo sąlygoms, Lietuvoje galėjo pasirodyti didesni žmonių būriai.

Apie šio laikotarpio žmonių kultūrą bei jų ūkio formą, deja, maža teturime žinių. Remdamiesi kitur turima medžiaga galima spręsti, kad vėlyvojo ledynmečio žmonės yra buvę klajokliai, apsistodavo aukštesniuose upių ar ežerų krantuose, kad jų stovyklavietės nebūtų apsemtos. Be to, palei upes bei ežerus buvo lengviau klajoti, apsirūpinti augaliniu maistu, pasigauti žuvies ir apylinkėse medžioti gyvulius. Medžioklė buvo labai svarbus veiksnys to meto žmonių gyvenime: medžioklė vertė žmones klajoti, sekti paskui medžiojamuosius gyvulius. Ilgesniam laikui sustodavo kurioje nors apylinkėje tol, kol būdavo pakankamai medžiojamųjų gyvulių. Praretėjus gyvuliams ar jiems prieš žiemą traukiantis į pietines sritis, ir žmonės sekdavo paskui

juos. Žmonių klajojamasis plotas taip pat nebuvo vienodas: vieni nuklajodavo gana toli, o kiti, kur būta gausiau medžiojamųjų gyvulių, apsiribodavo mažesniais klajonių plotais. Šios primityvios ūkio formos žmonės, kurie dar visiškai nesirūpino planingu gyvulių auginimu bei augalų kultivavimu, tenkinosi tuo, ką jam pati gamta teikdavo. Tai yra buvusi renkamojo ūkio forma: maistas buvo gaunamas medžiojant, žvejojant ir renkant laisvai gamtoje augusius augalus ar jų dalis.

Vienas svarbiausių maisto gavybos šaltinių buvo medžioklė. Tose vietose, kur būta pakankamai medžiojamųjų gyvulių, medžioklė buvo bene lengviausia priemonė apsirūpinti mėsišku valgiu. Lietuvoje vėlyvajame ledynų laikotarpyje medžiojamųjų gyvulių ištekliai yra buvę žymiai mažesni, negu Vakarų Europoje. Ten, kaip rodo paleolitinių stovyklaviečių tyrinėjimai, medžiojamųjų gyvulių pasirinkimas yra buvęs žymiai didesnis. Ten medžiota mamutai, raganosiai, bizonai, stumbrai, briedžiai, elniai, šiauriniai elniai, laukiniai arkliai, rudieji lokiai, urviniai liūtai, urviniai lokiai ir kt. Lietuvoje, Prūsų žemėje ir kaimyniniuose kraštuose, kaip rodo to meto stovyklavietėse surasti gyvulių kaulai, mėgiamiausias medžiojamas gyvulys buvo šiaurinis elnias. Šie gyvuliai daugiausia būdavo sutinkami vasaros metu, bet, užėjus žiemai, jie būriais traukdavosi į pietines sritis, kur jie galėdavo susirasti daugiau maisto. Galimas dalykas, kad dalis šiaurinių elnių pasilikdavo tundrose ir žiemai. Apie tai liudija ir šių dienų šiaurinių elnių gyvensenos stebėjimai. Pavyzdžiui, ir dabar Šiaurės Amerikos tundrose dažnai gana dideli šiaurinių elnių būriai pasilieka žiemoti. Reikia manyti, kad intensyviausia šiaurinių elnių medžioklė, kaip rodo šių dienų Šiaurės Sibiro pavyzdžiai, vykdavo rudenį, kada jie dideliais būriais keliaudavo medžiojami ne tiktai mėsai, taukams ir kailiams, bet taip pat ir dėl jų ragų bei kojų kaulų, iš kurių to meto žmonės gamindavosi įvairios paskirties įrankius: kaplius, durklus ir kt.[50] Šiaurinių elnių mėsa, taukai ir čiulpai (kaulų smegenys) sudarė svarbią žmonių mitybos dalį. Kailiai naudota apdarui, guoliui, o gyslos — kaip siuvamoji bei rišamoji medžiaga. Be to, greičiausiai buvo medžiojami ir kiti to meto gyvuliai: mamutai, gauruotieji raganosiai, saigos (antilopių šeimos žinduolis gyvulys), baltieji kiškiai ir kiti smulkūs žvėreliai. Ar Lietuvos paleolito pabaigos žmonės medžiojo ir paukščius, tuo tarpu neturime duomenų tam klausimui spręsti.

Kokiu gi būdu medžiojo to laikotarpio žmonės Lietuvoje? Jų medžioklės įrankiai, kaip rodo kaimynystėje surasti radiniai, yra buvę nesudėtingi ir gana menki: ietis su kauliniu, raginiu, gal būt, ir titnaginiu antgaliu, kauliniai durklai ir strėlės. Vienas iš plačiausiai vartotų medžioklės įrankių turėjo būti medinis lankas, įtemptas gyvulių

gyslomis, ir strėlės, į kurių viršūnes būdavo įtveriamas titnaginis antgalis. Tokių paprastų įrankių ir pakako šiauriniams elniams ir kitiems smulkesniems gyvuliams medžioti. Tačiau tokiais įrankiais turėjo būti sunkoka nudobti stambiuosius vėlyvojo ledynmečio gyvulius, kurie savo didumu gerokai pralenkė šių dienų jų giminaičius. Todėl tie gyvuliai turėjo būti medžiojami dar kilpomis, pinklėmis, duobėmis arba prisėlinus iš arti galėjo būti užpuolami ar suvaromi į klampynes.

Žvejyba

Žvejyba taip pat užėmė svarbią vietą paleolito pabaigos žmonių gyvenime. Vėlyvajame ledynų laikotarpyje žvejota ietimis, į kurių galą būdavo įtveriamas kaulinis antgalis. Tokių antgalių Lietuvoje tuo tarpu dar nerasta, bet jų aptinkama Mažojoje Lietuvoje (pvz., Gumbinės ir Opšrutų durpynuose). Opšrutų durpyne netoli keturkampio pjūvio kaulinio antgalio rasta didelio lydžio kaulų.[51] Mažuose upokšniuose galėjo būti daromos ir užtvankos.

Augalinis maistas

Mėsiškas valgis buvo papildomas dar labai skurdžiu augaliniu maistu, kurio vėlyvajame ledynmetyje yra buvę maža. Mėsišku valgiu rūpinosi vyrai, o moterys su vaikais rinkdavo laisvai gamtoje augusius vaisius, sėklas, šaknis ir kt. Tačiau koks augalinis maistas buvo renkamas, neturime konkrečių duomenų. Augalinis maistas turėjo sudaryti tam tikrą mėsiško valgio papildą, paįvairinimą.

Taigi, to meto žmogaus valgio lapelis nėra buvęs labai įvairus. Nedaug težinome ir apie maisto paruošimą. Reikia manyti, kad sumedžiotų gyvulių mėsa būdavo kepama ant iešmo ir rūkoma. Vienas iš skanėstų yra buvę smegenys. Kaip rodo dabartinių eskimų gyvenimo studijos, smegeniniai kaulai būdavo sudaužomi ir išimti čiulpai valgomi žali. Ir paleolitinėse stovyklavietėse aptinkami smegeniniai kaulai visada yra perdaužti. Tatai aiškiai liudija apie čiulpų valgymą. Be to, kaip matyti iš eskimų gyvenimo, šiaurinių elnių vidurių turinys valgomas kaip „daržovė"; jie turi rūgštynių ir špinato skonį. Ar tai buvo valgoma ir ano meto Lietuvos gyventojų, deja, tegalime spėlioti. Žuvys ir augalinis maistas paįvairindavo gana vienodą mėsišką valgį. Ar vėlyvojo ledynmečio žmonės gyveno „diena iš dienos", t.y. nesirūpino atsargomis, taip pat nežinome. Galimas daiktas, kad kai kurie maisto gaminiai mokėta paruošti ir ilgesniam laikui. Ir dabartinės primityvios kiltys, gyvenančios panašiame kultūros lygyje, sudarinėja atsargas: vienur rūkoma mėsa, kitur renkamos gilės ir t.t. Maisto gaminiams sudėti, greičiausiai, būdavo naudojamos pintinės, odiniai krepšiai.

Molinių puodų dar neturėta. Ugnį gaudavo trindami vieną sausą medžio gabalą į kitą arba sausą medį gręždami kitu sausu pagaliuku.

Apie kokią nors organizuotą gamybą visai netenka kalbėti. Kiekviena šeima pasigamindavo savo reikalams būtiniausius įrankius, pasirūpindavo apranga ir apdanga. Todėl ir apie kokį nors prekiavimą netenka kalbėti. Žmonių gyvenimo poreikių patenkinimas išsispręsdavo nedidelėje klajoklių grupėje. Būta ir mažos apimties mainų savo tarpe.

Kad ir žmonės Pietų Rytų Pabaltijy pasirodė labai vėlai, bet naujai atvykusieji gyventojai nebebuvo visai primityvūs; jie jau buvo, palyginti, gana gerai pasiruošę sunkioms gyvenimo sąlygoms, jau turėjo nemaža patirties įvairiose gyvenimo srityse. Jų kultūros lobis nėra buvęs didelis, bet pakankamas jų kuklaus gyvenimo poreikiams patenkinti. Jie turėjo kaulinių, raginių, titnaginių, be abejo, taip pat ir medinių įvairios paskirties įrankių, šiek tiek papuošalų, kailinių apdarų, pintinių ar odinių krepšių. Deja, tuo tarpu Lietuvoje maža teturime tyrinėtos medžiagos, kuri leistų plačiau pažvelgti į to laikotarpio žmonių medžiaginę kultūrą.

Neturime žinių ir apie Lietuvos paleolito galo žmonių dvasinį gyvenimą bei papročius. Tačiau, sprendžiant pagal medžiagą iš Vakarų Europos paleolito, galime spręsti, kad medžioklės magija turėjo užimti gana svarbią vietą to meto žmonių tikėjimuose. Nežinome ir apie klajoklinių grupių tarpusavio santykius. Viena tėra aišku, kad klajoklinis gyvenimas trukdė didesnių grupių ir bendruomenių susidarymą.

Tuo tarpu Lietuvoje neaptikta fizinių žmogaus liekanų, todėl nežinomos tų gyventojų ir rasinės savybės. Nežinoma ir etninė tų ankstyvųjų Lietuvos gyventojų kilmė. Kaip jau anksčiau minėta, iš dabar turimos medžiagos įmanoma susekti apytikrius kelius, kuriais pasiekė Lietuvą tie ankstyvieji gyventojai: vieni čion atvyko iš Vakarų pietiniu Baltijos pajūrio pakraščiu, kiti — iš pietvakarių, svidrinės kultūros srities.[52]

Ledynams galutinai pasitraukus iš Lietuvos, apie 8100 pr. Kr. prasidėjo poledynmetis — holocenas. Tai naujas tarpledynmetis. Kai kurie astronomai išvedžioja, kad už 8000—10.000 metų ir vėl prasidės naujas ledynų laikotarpis.[53] Kaip vėlyvajame ledynmetyje, taip ir viduriniajame akmens amžiuje, žmonės tebebuvo labai priklausomi gamtos. Todėl, norint geriau suprasti to meto žmonių gyvenseną, tenka trumpam stabtelėti ties vidurinio akmens amžiaus Lietuvos kraštovaizdžiu, kuris yra buvęs kiek skirtingesnis negu šiandien, ties klimato raida, ties to meto augalija ir gyvūnija, tuo pagrindiniu mezolito žmonių egzistencijos šaltiniu.

Poledynmetyje galutinai susiformavo Lietuvos žemės paviršius su kalvomis, lygumomis, slėniais, upėmis ir ežerais. Pačiame sausažemyje nebejvyko žymesnių pasikeitimų, išskyrus tam tikrus pasikeitimus upių baseinuose bei ežeruose. Po ledynų susidaręs upių tinklas išliko maža tepasikeitęs, tik anksčiau buvusios didesnės upių srovės sumažėjo, upių vagos susiaurėjo. Ežerai, palyginti, nedaug tepasikeitė, tik jie yra buvę vandeningesni ir gausesni, negu vėliau. Mezolito gale dėl pakitėjusių klimato sąlygų dalis negilių ežerų išdžiūvo, o kiti pradėjo akti ir virsti durpynais. Krašte tolydžio vis daugiau atsiranda sausumos, negu kad yra buvę vėlyvajame ledynmetyje.

Daugiausia pakitimų, turėjusių didelės įtakos Lietuvos klimatui, įvyko dabartinės Baltijos jūros baseine, ryšium su nuolatiniu ir lėtu Žemės plutos izostatiniu judėjimu (Žemės pusiausvyrą atstatantieji judesiai, susiję su Žemės plutos nugrimzdimu bei iškilimu) ir eustatiniu jūros vandens lygio svyravimu, kuris priklauso nuo klimatinių arba Žemės apsisukimo aplink savo ašį greičio pakitėjimų.[54]) Geologai išvedžioja, kad permainos, įvykusios dabartinės Baltijos jūros baseine, yra susijusios su milžiniškos ledynų masės ištirpimu. Geologai tuos pasikeitimus sieja su vadinamąja *izostazija,* arba Žemės plutos „plaukimu". Įrodinėjama, kad mūsų Žemės pluta yra maždaug 100 km storio. Giliau Žemės viduryje dėl didelio karščio yra skysta masė, vad. *magma,* susidedanti iš silicio, magnio, nikelio, geležies ir kitų elementų. Magma nėra minkštesnė kaip 15°C derva. Taigi, ji gali būti spaudimo veikiama. Jeigu kurioje nors vienoje Žemės vietoje spaudimas padidėja, tai tas spaudimas pasiekia net magmą ir ją įspaudžia. Tada Žemės pluta ima grimzti. Įspaustoji magma savo ruožtu spaudžia Žemę ir paveikia tas Žemės plutos vietas, kur yra mažiausias spaudimas. Tokiu būdu susidaro pusiausviras Žemės plutos būvis. Šitie judesiai vyksta nepaprastai lėtai ir pastebimi tik po šimtų metų. Iš to

aiškėja, kad milžiniškos šiaurinės Europos ledynų masės nepaprastai spaudė Žemės plutą, o vėliau ištirpus ledynams, tas spaudimas sumažėjo ir dėl to turėjo vykti nuolatinis ir lėtas vad. izostatinis judėjimas.

Šis izostatinis sausažemio ir jūros judėjimas turėjo įtakos ir jūros vandens lygio keitimuisi. Ledynams ištirpus, vandens kiekis vandenyne smarkiai padidėjo. Apskaičiuojama, kad ištirpus dabar esančioms ledo ir sniego masėms, jūros vandens lygis pakiltų 30—40 m. Taigi, ir anksčiau ledynams tirpstant jūros vandens lygis kildavo, o vandeniui virstant ledu — nuslūgdavo. Toks kaitaliojimasis vadinamas *eustatiniu jūros judėjimu.* Taigi, izostatiniai ir eustatiniai pasikeitimai poledyniniame laikotarpyje veikė priešinga kryptimi: pirmieji prisidėjo prie jūros lygio slūgimo, antrieji (eustatiniai) — kilimo. Čia kaip tik ir glūdi pagrindiniai veiksniai didžiųjų geografinių pasikeitimų šiaurinėje Europoje; jie turėjo labai didelės įtakos klimato raidai ir žmonių gyvenimo buičiai.

Ledynams pasitraukus iš pietinių bei rytinių Pabaltijo sričių, apie 12.000 pr. Kr. dabartinės Baltijos vietoje yra buvęs uždaras *Ledyninis ežeras,* kurio vanduo buvo gėlas. Ledynai buvo padengę beveik visą Švediją ir Norvegiją. Pradžioje Ledyninio ežero vandens lygis yra buvęs 20—22 m aukščiau dabartinio, bet vėlyvajame driasiniame laikotarpyje vanduo Ledyniniame ežere nuslūgo apie 22 m žemiau ankstesnio lygio. Tuo metu susidarė aukščiausia Lietuvos pajūrio terasė.

Apie 8000 pr. Kr. Baltijos Ledyninio ežero vandenys per dabartinę Suomiją susisiekė su Baltąja jūra ir tarp pietinės Švedijos bei Danijos — su Šiaurės jūra ir Atlanto vandenynu. Dar beveik visa Švedija ir Norvegija tebebuvo ledynų padengta sala. Danų salos buvo susijungusios su dabartine Šiaurės Vokietija. Susidariusioje jūroje dar buvo gausu neištirpusių ledų. Pagal šaltame ir sūriame vandenyje gyvenusią sraigę *Yoldia arctica* to meto Baltijos jūra vadinama *Joldijos jūra,* o tas apie 500 metų trukęs laikotarpis (8000—7500 pr. Kr.; M. Sauramo to laikotarpio pradžia laiko 7800—7900 pr. Kr.) — *joldiniu laikotarpiu.* Klimatas joldiniame laikotarpyje buvo sušvelnėjęs subarktinis, vasaros yra buvusios drėgnos ir vėsios, maždaug kaip dabartiniame šiaurės vakarų Finmarke (Finnmark). Tai preborealinio klimato laikotarpis. Vėliau oras kiek labiau atšilo. Ežerų dugne vietomis dar yra buvę ledynų paliktų, galutinai neištirpusių ledų luistų. Kintant klimatui, pakito ir Lietuvos žemėvaizdis. Tundros augalijos vietą užėmė stepių pobūdžio augalai. Krašte išplito gana reti beržynai. Kaip rodo žiedadulkių analizė, beržų augta ir pačiame Baltijos pajūryje (Svencelės rajone). Beržyne netrūko ir krūmų, ypačiai beržų keružių. Žolynų

beveik nebūta, daugiausia augo žalialapės samanos. Klimatas ir joldiniame laikotarpyje nebuvo vienodas: jis tai atvėsdavo, tai vėl atšildavo. Atitinkamai keisdavosi ir augalija: šalia beržynų išplisdavo reti pušynai, atsirado alksnių, lazdynų ir kitų šilumą mėgstančių medžių. Augta ir eglių. Joldinio laikotarpio gale klimatui dar daugiau atšilus ir pasidarius sausam, beržynų vietoje įsigalėjo pušynai. Iš gyvulių dar tebegyveno šiauriniai elniai, bet jie retėjo. Jų vietoje vis daugiau atsiranda elnių ir šiek tiek raudonųjų briedžių.

Laiko būvyje izostatiniam kilimui įgavus persvarą, iškilo sausažemis dabartinėje Suomijoje ir pietinėje Švedijoje bei Danų salose. Joldijos jūra buvo atskirta nuo vandenyno ir susidarė uždaras ežeras. Ledai jūroje galutinai ištirpo, o siauras ledynų ruožas tepaliko kalnuose tarp Švedijos ir Norvegijos. Sūrų jūros vandenį sugėlino upių vanduo ir čia apsigyveno sraigė *Ancylus fluviatilis*. Pagal tą Baltijoje gyvenusią sraigę tas gėlo vandens ežeras pavadintas *Anciliniu ežeru*, o tas laiko tarpas — *anciliniu laikotarpiu* (7500—5500 pr. Kr.). Iškilus sausažemiui vakaruose, klimatas tapo kontinentinis (žemyninis), šiltas ir sausas, net kiek šiltesnis už šių dienų klimatą. Pats sausiausias klimatas yra buvęs apie 6000 pr. Kr. Tarp ledyninių sąnašų ir ežerų dugne vietomis dar buvę ledų luistai baigė ištirpti. Ancilinio laikotarpio klimatas, kitaip dar vadinamas *borealiniu*, buvo palankus tankiems miškams išplisti. Iš medžių šalia beržynų, augusių molingoje žemėje, lengvesnėje žemėje išplinta pušynai, o drėgnesnėse vietose — lazdynai. Be lazdynų, įsiveržia kilnieji lapuočiai medžiai: vinkšnos, liepos, o ancilinio laikotarpio gale — ąžuolai, guobos.[55] Lietuvos pajūryje vyravo pušys (iki 65%), o kilnieji lapuočiai, lazdynai ir alksniai labiausiai vešėjo tolimesnėse nuo jūros srityse. Miške ir kitose vietose vešliai augo įvairiausios žolės, uogienojai. Padidėjus miškams, atsiranda žymiai daugiau gyvulių. Ypačiai išplinta raudonieji briedžiai, elniai, taurai, stirnos, rudieji lokiai, šernai, bebrai ir kt. Apie 7000 pr. Kr. išnyksta šiauriniai elniai.

Apie 5500 pr. Kr. vėl pradėjus grimzti žemynui pietų vakariniame Baltijos kampe, Baltijos baseinas susijungė su Šiaurės jūra bei Atlantu ir įgavo maždaug šiandieninę savo formą. Į Ancilinį ežerą įsiliejus sūriam vandeniui, čia apsigyveno sraigė *Litorina litorea*, pagal kurią ano meto Baltija vadinama *Litorinos jūra*, o laikotarpis — *litorininiu laikotarpiu* (5500—2000 pr. Kr.; M. Saraumo litorininio laikotarpio pradžia laiko 4100—4200 pr. Kr.). Šio laikotarpio pradžioje jūros lygis Lietuvos pajūryje buvo 17—22 m žemiau dabartinio, bet vėliau per du kartus jis pakilo iki 10—13 m aukščiau ankstyvesnio lygio. Trečiosios litorininės transgresijos metu susidarė dabartinio pajūrio kranto zonos pagrindi-

niai bruožai. Apie 3000 pr. Kr. susidarė Kuršių nerijos ir Aismarių kopos. Golfo srovei įsiveržus į Šiaurės ir Baltijos jūrą, klimatas pasidarė atlantinis. Vasaros buvo šiltos ir drėgnos, žiemos — švelnios. Vasaros metu oras yra buvęs net 2,5—3°C šiltesnis už dabartinį. Vegetacijos laikas pailgėjo 2—4 savaitėmis. Šis *atlantinis* klimatas buvo nepaprastai palankus išplisti lapuočiams medžiams: guoboms, liepoms, lazdynams, juodalksniams, ąžuolams ir kt. Kalvotose vietose būta beržynų, o smėlynuose — pušynų. Tuo metu Lietuvoje augo ir vandens riešutai — agarai (*Trapa natans*). Šie vandens augalai, kurio lapai plūduriuoja vandens paviršiuje, turi gana didelius vaisius su inkariniais sparneliais. Agarams augti reikalinga aukšta vandens temperatūra (ilgesnį laiką 20°C). Litorininiame laikotarpyje šių vandeninių riešutų augta net Suomijoje. Dar neseniai agarų augta Kilučių ežere (į pietus nuo Biržų). Agarai, kurių kevalų aptinkama durpynuose ir žemutiniuose šlapių pievų sluoksniuose, mezolito gyventojų buvo labai mėgiami maistui paįvairinti.[55]

Mezolito medžiaginės kultūros bruožai

Žymiai geriau esame informuoti apie poledyninio laikotarpio vidurinio akmens amžiaus, arba mezolito, žmonių kultūrą ir gyvenseną. Anksčiau, kol dar nebuvo susikaupę pakankamai medžiagos, ypačiai kai maža teturėta ištirtų to meto stovyklaviečių, nebuvo visai aiški nei pati mezolito sąvoka, nepajėgta suskirstyti turimos medžiagos atskiromis kultūromis bei nustatyti tikslesnę radinių chronologiją. Todėl ilgokai mezolitas nelaikytas savarankišku kultūros raidos periodu: vieni jį laikė paleolito tęsiniu, kiti — neolitinės kultūros pradžia. Ir nenuostabu, nes istorinių įvykių apribojimas bei tam tikrų laikotarpių chronologinis ir kultūrinis suskirstymas tegali būti atliktas po ilgų ir nuodugnių tyrinėjimų. Juk tam tikros gyvenimo formos, kurios daro įtakos medžiaginės kultūros raidai, nuolat keičiasi: vienos išlieka ilgesnį laiką maža tepakitusios, kitos — skirtingose gamtinėse ir kultūrinių poveikių sąlygose užleidžia vietą naujoms formoms, dar kitur šalia senų formų atsiranda naujų ir t.t. Be to, kultūrinės skirtybės tarp paleolito ir mezolito nėra buvusios labai didelės, todėl nelengva išvesti aiškią ribą tarp tų dviejų laikotarpių. Perėjimas iš paleolito į mezolito kultūrą nėra buvęs staigus, nes ir klimatas bei gamtinės žmonių gyvenimo sąlygos keitėsi pamažu. Išnykus didiesiems tundros gyvuliams, išplitusiuose miškuose bei pamiškėse atsirado naujų smulkių gyvulių rūšių. Upėse ir ežeruose pagausėjo žuvies. Besikeičiant gyvenimo sąlygoms, keitėsi ir darbo įrankiai. Kauliniai dirbiniai išlaikė labiau archaines formas, bet atsirado naujų titnaginių įrankių

formų. Europos, Afrikos ir Azijos mezolite matomas bendras reiškinys — polinkis gamintis smulkius titnaginius dirbinius: mažus strėlių antgalius, rėžtukus, peiliukus, gremžtukus ir kitus specialiems darbams skirtus įrankius.

Jei iš vėlyvojo paleolito maža teturime to meto gyventojų kultūros palikimo, tai mezolito kultūrai pažinti susikaupė žymiai daugiau medžiagos, kuri padeda atkurti daug pilnesnį kultūrinės raidos vaizdą. Ryšium su pagerėjusiu klimatu, į Lietuvą atsikelia vis didesni klajoklių būriai. Įvairūs to meto žmonių gyvenimo liudininkai aiškiai kalba apie lėtą, bet nuolatinį kultūros kilimą. Kai iš paleolito pabaigos nedaug teturime stovyklaviečių, tai mezolito laikotarpiui priskiriama daugiau kaip pusšimtis stovyklų, aptiktų prie ežerų ar upių pakrantėse. Kai kurios stovyklos yra jau ir tyrinėtos. Tose stovyklose susidurta su daugybe titnaginių dirbinių. Čia būta ir titnago dirbtuvių, todėl ten aptinkama baigtų ir dar neparuoštų titnaginių dirbinių, titnago žaliavos, titnago skaldos, židinių liekanų, o židiniuose — bent kelių rūšių riešutų kevalų. Deja, kaulinių ir kitokių iš lengvai žūvamos medžiagos pagamintų dirbinių, kurie, be abejo, buvo naudojami tų stovyklų gyventojų, smėlynuose neišliko. Šiuo atveju durpynai yra išlaikę nemaža kaulinių bei raginių dirbinių ir kitokių organinės medžiagos liekanų. Kaip anksčiau minėta, durpynuose ir senosiose upių vagose dėl palankių konservuojamųjų savybių (nuolatinė drėgmė, izoliacija nuo oro ir kt.) išliko iš kaulo ar rago pagamintų žūklės bei medžioklės įrankių. Durpynuose surasta kaulinių žeberklų su retomis ir tankiomis užbarzdomis, žeberklų su viename arba abejuose šonuose įdėtomis titnaginėmis skeltėmis, kaulinių peikenų ar durklų, įvairios formos ietigalių, strėlių antgalių, raginių kirvių, kaplių ir kt. Tie dirbiniai į durpynus pateko įvairiaip: vieni ežerų pakrantėse buvusioms stovykloms atsidūrus vandenyje ir vėliau ežerui užakus, kiti pateko į ežero dugną bemedžiojant ar bežvejojant, dar kiti galėjo būti įmesti vandenin kaip nebetinkami ir t.t. Be to, durpynuose išliko ir kitokio stovyklinio palikimo: gyvulių ir žuvų kaulų, riešutų kevalų (pvz. *Balsupio* durpyne netoli Marijampolės, *Turlojiškės* durpyne netoli Kalvarijos). Kamšuose ir Turlojiškėse surasta ir žmogaus kaukolių liekanų.

Mezolito skirstymas kultūromis bei kultūrinėmis grupėmis

Archeologinėje literatūroje mezolitinių dirbinių aptinkame jau nuo XIX a. vidurio. Mūsų pirmasis archeologas grafas Eustachas *Tiškevičius* (1814—1873) 1850 m. sumini du radinius: netoli *Utenos* surastą raginį kirvį su skyle kotui ir *Zavisiškėje* (į pietų rytus nuo Turmanto) aptiktą

ilgą stambų vienagalį titnago skaldytinį.[56] 1865 m. Tartu universiteto mineralogijos profesorius Konstantinas *Grewingkas* (1819—1887) pamini *Būdviečių* durpyne (į pietus nuo Marijampolės) surastą kaulinį žeberklą su abejuose šonuose įdėtomis titnaginėmis skeltėmis.[57] Antroje XIX a. pusėje ir XX a. pradžioje pradėta rinkti akmens amžiaus stovyklose titnaginius dirbinius. Čia daugiausia nusipelnė du Lietuvos proistorės tyrinėtojai — Zigmantas *Glogeris* (1845—1910) ir Vandalinas *Šukevičius* (1852—1919). Z. Glogeris keliais atvejais yra apžiūrinėjęs Nemuno pakrantes ir akmens amžiaus stovyklose surinkęs daug titnaginių dirbinių, kurių tarpe buvo nemaža ir mezolitui priskiriamų. 1871 m. jis rinko įvairius radinius Druskininkų ir Liškiavos apylinkėse, 1872 m. jis tyrinėjo Nemuno pakrantėse akmens amžiaus ir vėlyvesnių laikotarpių stovyklas nuo Druskininkų iki Pociūnų (Prienų vls.), o 1899 m. jis rinko medžiagą Nemuno pakrantėse nuo Kauno iki Jurbarko.[58]

Z. Glogeris savo tyrinėtose stovyklose yra suradęs daug titnaginių dirbinių, židinių liekanų, pelenų, anglių, deginto molio gabalų, puodų šukių ir kt. Pradžioje Z. Glogeris smėlynuose surastus titnaginius dirbinius laikė „titnago dirbtuvių" liekanomis, bet jis vėliau jau kalbėjo apie akmens amžiaus stovyklas. To meto gyventojai vertęsi žvejyba ir medžiokle. Z. Glogeris bandė nustatyti ir tų stovyklų amžių: čia žmonės gyvenę prieš 1000—2000 metų. Z. Glogerio tyrinėjimai rado atgarsio Vakarų Europoje. Didžioji dalis Z. Glogerio 1871—1872 metų tyrinėjimų buvo paskelbta vokiškai.[59] Pagrindinė Z. Glogerio archeologinių rinkinių dalis pateko į Lenkų mokslo akademijos Archeologinį muziejų, Krokuvoje, kita — saugoma Valstybiniame archeologijos muziejuje Varšuvoje.

Betyrinėjant akmens amžiaus stovyklas daug nusipelnė ir Vandalinas Šukevičius, kurs, gyvendamas Nočioje (Rodūnės vls., Lydos aps.), nuo 1883 m. iki mirties buvo atsidėjęs proistorės darbui. Jis yra suradęs didelį skaičių akmens amžiaus stovyklų ir vėlyvesnių laikų sodybviečių. Taip jis Merkio, Versekos, Ditvos, Pelesos, Katros, Grūdos ir Ūlos upių ribose yra apžiūrinėjęs apie 100 stovyklų ir surinkęs kelis tūkstančius titnaginių ir akmeninių dirbinių bei keramikos liekanų. Nors V. Šukevičius rinko medžiagą daug nuosekliau ir atidžiau negu Glogeris, bet į geologines radinių aplinkybes, į radinių stratigrafiją dar nebuvo atkreipęs reikiamo dėmesio, nors ir juto tokio darbo reikalingumą. Todėl jo turtingo rinkinio, kurio didžioji dalis saugoma Lietuvos istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje, radiniai tegalima skirstyti atskiriems laikotarpiams bei kultūroms tik tipologiškai. V. Šukevičiaus rinkinyje yra nemaža paleolitinių, mezolitinių ir neolitinių titnaginių dirbinių; jo tyrinėjimų spausdintos apyskaitos paruoštos rūpestingai.[60]

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kruopščiai tyrinėjo akmens amžiaus stovyklas Konstantinas *Jablonskis* (1892—1960). Pradėjęs savo tyrinėjimus 1920 metais, juos tęsė iki pat mirties. Iš viso jis apžvelgė daugiau kaip 500 stovyklų: 142 stovyklas palei Nemuną (nuo Druskininkų iki Jurbarko), 65 stovyklas palei Nerį (nuo Vilniaus iki Kauno), net 307 stovyklas pietų rytinėje Lietuvoje (palei Merkį, Ūlą, Derėžnyčią ir kai kurių ežerų pakrantėse) ir 27 stovyklas kitose Lietuvos vietose. K. Jablonskis aplankė ir jau iš anksčiau žinomas stovyklas, patikslino turėtus duomenis. Jis rinko medžiagą mokslišku metodu, smulkiai aprašydamas radinių aplinkybes, išskirdamas radinių kompleksus, sudarinėdamas planus ir t.t. K. Jablonskis sukaupė patį didžiausią ir mokslui nepaprastai vertingą akmens amžiaus titnaginių dirbinių rinkinį, kuriame ypačiai gausu medžiagos Lietuvos paleolitui ir mezolitui pažinti.[61]

Nuo 1936 m. lapkričio 1 d. pradėjo veikti Kaune Vytauto Didžiojo kultūros muziejus su keturiais skyriais: meno, proistorės, istorijos ir etnografijos. Man teko imtis Priešistorinio skyriaus organizavimo darbo. Priešistorinio skyriaus pagrindą sudarė iš Kauno miesto muziejaus, buv. Valstybinės archeologijos komisijos ir kraštotyros muziejų perimti archeologiniai rinkiniai (iš kraštotyros muziejų ir mokyklinių rinkinių buvo perimti tik svarbesnieji radiniai). Ir Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Priešistorinis skyrius tapo Lietuvos proistorės tyrimo centru, čia pratybas atlikinėjo ir proistorę studijuoją studentai. Priešistoriniame skyriuje susidarė ir gražus mezolitinės kultūros paminklų rinkinys. Ir anksčiau Kauno miesto muziejaus kolekcijoje buvo sutelkta mezolitinio laikotarpio medžiagos, todėl jau 1935 m. pabandžiau panagrinėti muziejuje ir kitur esančius mezolitinio tipo kaulinius dirbinius. Iš viso aprašiau ir piešiniais pailiustravau apie 40 kaulinių ir raginių dirbinių. Be to, pabandžiau atkurti mezolito žmogaus gyvenamąją aplinką, jo gyvenseną, ūkio formą ir bendruomeninius santykius.[62]

Netrukus pabandžiau turimą medžiagą suskirstyti atskiromis kultūromis ar kultūrinėmis grupėmis. Daugiausia atsižvelgta į kaimyninių kraštų archeologų darbus, kur prabėgomis buvo paliečiama ir Lietuvos mezolito medžiaga.[63] Taigi, remdamasis lenkų ir vokiečių archeologų priimtu mezolito suskirstymu, savo 1938 m. habilitaciniame darbe „Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys" (Kaunas, 1938), buvau išskyręs dvi pagrindines mezolito kultūras: *titnaginę* ir *kaulinę*. Vadinasi, šios dvi kultūros išskirtos ne tik pagal medžiagą, iš kurios buvo gaminami įvairūs įrankiai, bet taip pat ir pagal radinių vietas: titnaginiai dirbiniai aptinkami smėlynuose — buvusiose to meto žvejų

bei medžiotojų laikinosiose stovyklose, o kauliniai bei raginiai dirbiniai: durpynuose ar senose buvusių upių vagose. Tačiau tuo metu jau buvau linkęs manyti, kad vargu bau yra tikslu kalbėti apie gryną kaulinę kultūrą, nes tie patys mezolito žmonės galėjo naudoti ir titnaginius, ir kaulinius įrankius, tik pastarieji neišliko smėlynuose buvusiose stovyklose. Vadinamą „titnaginę kultūrą" buvau suskirstęs, kaip kad buvo padaręs archeologas W. Antonevičius, nagrinėjęs Vilniaus krašto mezolitą, dar į tris kultūrines grupes: *svidrinę* (pagal jau paleolite Lietuvoje pasirodžiusią kultūrą, pavadintą pagal vietovę Świdry Wielkie, netoli Varšuvos), *tardenuazinę* (smulkūs, mikrolitiniai dirbiniai, pavadinti pagal radinius, surastus Fère en Tardenois, Prancūzijoje) ir *kampininę* (stambūs, makrolitiniai titnaginiai dirbiniai, gavę vardą pagal radinius, aptiktus Campigny, prie Blagny-sur Bresle, (Prancūzijoje). Savo darbe esu nurodęs svarbesniąsias atskirų kultūrinių grupių dirbinių formas, pagrindines stovyklas ir suregistravęs visus tuo metu žinomus Lietuvoje surastus kaulinius ir raginius dirbinius. Jų jau yra buvę 53 iš 34 žinomų ir 3 tiksliai nenustatytų vietų.

Tuo būdu nepriklausomos Lietuvos metu buvo sukaupta daug svarbios medžiagos mezolito kultūrai pažinti ir buvo padėti pagrindai tolimesnėms studijoms, kurias ypačiai išplėtė Rimutė *Jablonskytė-Rimantienė*, 1938 m. pradėjusi proistorės studijas Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete ir jas baigusi 1942 m. Vilniaus universitete. R. Jablonskytė savo studijų objektu pasirinko akmens amžių. Ir jos diplominis darbas buvo iš mezolito laikotarpio — „Stambieji titnaginiai dirbiniai ir kampininės kultūros klausimas Lietuvoje". Dar tebebūdama studentė, R. Jablonskytė aprašė dvi akmens amžiaus stovyklas. *Skarulių* stovyklos[64] mezolitinius titnaginius dirbinius ji suskirstė į dvi kultūras: 1. ilgųjų strėlių antgalių kultūrą, kurioje susiduriama su svidrinės kultūros elementais, ir 2. skersinių strėlių kultūrą; tai smulkūs, mikrolitiniai, titnaginiai dirbiniai, kuriuos ji siejo su įtaka tardenuazinės kultūros, galėjusios patekti į Lietuvą iš pietų vakarų.

Antra, jau grynai mezolitinė stovykla, tai Puvočių I stovykla, aptikta apie 10 km į pietų rytus nuo Merkinės ir apie 1 km į pietus nuo Merkio upės.[65] Šios stovyklos radinius R. Jablonskytė tipologiškai įterpė tarp Svidrų ir Chvalibogovicų (Pinczów aps., Pietų Lenkijoje) kultūrų, su chvalibogovicinės kultūros persvara.

Po II pasaulinio karo R. Jablonskytė-Rimantienė, drauge su savo tėvu Konstantinu Jablonskiu ir pati viena, tęsė akmens amžiaus stovyklų tyrinėjimus. Iš viso ištirta apie 50 stovyklų, kurių tarpe būta nemaža paleolitinių ir mezolitinių stovyklaviečių. Savo tyrinėjimų

duomenis yra paskelbusi visoje eilėje darbų, iš kurių išskirtinės reikšmės yra plačios apimties knyga apie paleolitą ir mezolitą Lietuvoje.[66] Darbe apžvelgiama visa turima medžiaga nuo pirmųjų žmonių pasirodymo Lietuvoje iki neolito, kada jau galima apčiuopti prabaltų susidarymo pradmenis. Kad ir mezolito kultūrinis palikimas yra gausus, bet kartu yra ir spragotas, nes kai kurios dabartinės Lietuvos sritys dar tebėra netyrinėtos. Todėl, sprendžiant įvairias mezolito problemas, nelengva sekti kai kurių kultūros reiškinių tolydumą, sunkoka spręsti žmonių migracijos klausimus, susidaro tam tikrų sunkumų ir skirstant dabar turimą medžiagą kultūrinėmis grupėmis, nes dažnai susiduriame su kelių kultūrų ar jos elementų sąveika ir t.t. Nėra abejonės, kad atskiros (daugiau ar mažiau vienalytės) kultūrinės grupės sietinos ir su skirtingais etniniais vienetais, bet tuo tarpu tų kultūrinių grupių susiejimas su neolite susiformavusiomis tautinėmis grupėmis daugeliu atvejų tebėra hipotezių ar loginių prielaidų sferoje. Tik kai kurios mezolitinės kultūrinės grupės turi gana aiškų sąlytį su neolitinėmis.

Bet vis dėlto dabar turimoji medžiaga leidžia mums išskirti bent kelias mezolitines kultūrines grupes ar bent apčiuopti jų atskirus elementus, paveldėtus iš vėlyvojo paleolito, atsiradusius naujus, ryšium su naujų kultūrinių bei etninių grupių atvykimu iš kitur, ir pagaliau kultūrinės raidos vyksme susiduriame jau su savita vietine mezolito kultūra, susiformavusia iš įvairių mezolitinės kultūros elementų. Ta kultūra, kaip vėliau pamatysime, turėjo įtakos neolito kultūros sandarai.

Mezolito kultūros sudaromosios dalys ir chronologija

Daugumas Pabaltijo proistorikų apytikre mezolito pradžia laiko 8000 metus pr. Kr., kada dabartinės Baltijos jūros baseine nuslūgo Ledyninis ežeras ir jo vietoje atsirado Joldijos jūra. Klimato raidos atžvilgiu — tai riba tarp vėlyvojo driasinio laikotarpio ir preborealinio klimato pradžios. To meto žmonės, kaip rodo stovyklų topografija, apsistodavo ant pirmosios viršsalpinės terasos, toli nuo upės kranto. Mezolito pabaigos klausimu proistorikų nuomonės išsiskiria: vieni mezolitinio laikotarpio pabaiga laiko V tūkstantmečio pr. Kr. vidurį (apie 4000—4500 pr. Kr.), kada pasirodė pirmieji keramikos dirbiniai (moliniai smailiadugniai puodai), kiti mezolitinės kultūros galą nukelia mažiausiai vienu tūkstantmečiu vėliau, kada jau susiduriame su neolitine šukinės keramikos kultūra, kurios keramika buvo laikoma pačia ankstyviausia Rytų Pabaltijyje. Prūsų žemėje, kaip vėliau pamatysime, surasta smailiadugnių molinių puodų, kurių amžius

žiedadulkių analizės metodu siekia laiką tarp 3600—4000 pr. Kr. Todėl būtų visai nuoseklu Lietuvos mezolito ir neolito riba laikyti 4000 pr. Kr., t.y. pirmąją Litorinos stadijos pusę.

Nemuno kultūros pagrindiniai elementai

Paskutiniuoju metu Lietuvos akmens amžiaus tyrinėtoja Rimutė Jablonskytė-Rimantienė, kruopščiai išanalizavusi visą dabar sukauptą medžiagą, pabandė Lietuvos mezolito kultūros tapsmą įterpti į chronologinius, kultūrinius ir net į etninius rėmus. Ji išskyrė Nemuno baseine atskirą mikrolitinę-makrolitinę kultūrą, kuriai davė *Nemuno kultūros* vardą. Ta kultūra susidarė bent iš keletos kultūrinių grupių elementų įvairiopos jų įtakos, tarpusavio sąveikos ir pagaliau samplaikos į vieną daugiau ar mažiau vienalytę kultūrinių reiškinių visumą. R. Jablonskytė-Rimantienė, benagrinėdama Nemuno kultūros sandarą, atsižvelgia į tris pagrindinius veiksnius, turėjusius įtakos Nemuno kultūrai susidaryti: 1. vietinio posluoksnio reikšmę, 2. ryšius su Rytų Europos mezolito kultūrinėmis grupėmis ir 3. ryšius su Vakarų Europos mezolitu.

Keramika

Pagaliau tenka stabtelėti ties keramikos problema. Čia archeologų nuomonės išsiskiria: vieni keramikos pasirodymą sieja su vėlyvuoju mezolitu, kiti tai laiko ankstyvojo neolito reiškiniu. Bene pačių ankstyviausių keramikos liekanų surasta Danijoje — Erteböllės apylinkėse, netoli Limfiordo. Betyrinėjant vad. „virtuvės atmatų" krūvas, tarp gausybės sraigių kiautelių, paukščių, žuvų ir laukinių gyvulių kaulų, titnaginių, kaulinių ir raginių dirbinių, aptikta ir primityvios keramikos liekanų. Puodai buvo lipdyti rankomis ir silpnai degti atviroje ugnyje. Puodai yra buvę katilo pavidalo, smailiais ir apvalainiais dugnais. Sienelės storos (1—2 cm), palei briaunas ornamentuotos pirštų įspaudais.[67]

Surasta ankstyvosios keramikos liekanų ir Prūsų žemėje. Pavyzdžiui, *Röster Wiesen* (dabar — Semionki) stovykloje prie Stasvino ežero (Lėciaus aps.) aptikta didelių puodų šukių, lipdytų iš molio su smulkių akmenėlių priemaiša. Kai kurie puodai yra buvę apie 50 cm aukščio ir iki 40 cm skersmens. Sienelių storis siekė iki 2 cm. Viršutinioji puodų dalis papuošta vertikalinėmis eilėmis įspaustų duobučių, pirštų įspaudais ir šukiniu raštu. Dugnai neišlikę, bet greičiausiai jie yra buvę smaili ar apvalaini. H. Grossas tą Röster Wiesen stovyklą žiedadulkių analizės metodu skiria atlantinio laikotarpio viduriui ar pirmajai pusei, maždaug 4000 pr. Kr.[68]

Tokio pat pobūdžio ankstyvosios keramikos liekanų turime ir iš *Cedmaro* (vok. Zedmar, surusinta — Serovo) A ir D stovyklų prie Astraviškių ežero, Darkiemio aps. H. Grossas, remdamasis tų seniausių sluoksnių palinologiniais tyrimais, A ir D stovyklas skiria laikui tarp 3600 ir 4000 pr. Kr.[69]

Paskutiniuoju metu ir Lietuvoje aptikta tos pačios ankstyviausios keramikos liekanų. Pirmiausia paminėtina 1962 m. tyrinėta *Dubičių III* stovykla (Varėnos vls.), kur surasta plačiaangių puodų tiesiu arba bent kiek atloštu kaklu, dubenėlių į vidų riestais pakraštėliais. Molyje gausu augalinių priemaišų. Beveik visų puodų pakraštėliai papuošti dantukais, apskritomis ar trikampėmis duobutėmis. Tai pati ankstyviausia keramika, Lietuvoje atsiradusi dar prieš šukinės keramikos pasirodymą, greičiausiai IV tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje ar III tūkstantmetyje. Apie jos ankstyvumą liudija ir Dubičių III stovyklos mezolitinio pobūdžio titnaginis inventorius.[70] *Ežeryno* 23 stovykloje taip pat aptikta ankstyvosios keramikos likučių. Čia molyje susiduriama su sraigių priemaiša. Surastosios puodų šukės beveik visai neornamentuotos, tik kai kuriose šukėse dvidančiu spauduku buvo įspaustos duobutės. Stovyklos inventorius turi ryšio su vėlyvuoju mezolitu.[71] Pagaliau ir *Šventosios* (prie Palangos) stovykloje surasta labai daug ankstyvosios keramikos puodų ir jų šukių kartu su mezolitui giminiškais kaulo, rago ir titnago dirbiniais. Tai kultūros inventorius vietinių mezolitinių gyventojų palikuonių, prisidėjusių prie baltų susidarymo vyksmo; ta ankstyvoji kultūra neturėjo nieko bendra su duobėtosios-šukinės keramikos kultūros atstovais — suomių-ugrų protėviais.[72]

Ta ankstyvoji keramika R. Jablonskytės-Rimantienės skiriama ankstyvajam neolitui, nors ji neneigia, kad drauge randamas kultūrinis inventorius turi daug mezolitinių bruožų. Tos keramikos priskyrimas mezolito pabaigai ar neolito pradžiai priklauso ir nuo tų laikotarpių datavimo koncepcijos. Riba tarp mezolito ir neolito paprastai laikomas tas laikotarpis, kada pasirodė keramika. Tačiau neolito pradžios data nei Lietuvoje, nei kaimyniniuose kraštuose nėra visiškai tiksliai nustatyta. Ligi šiol daugumas Pabaltijo archeologų neolito pradžia laikė 3500 metus pr. Kr. Tačiau paskutiniuoju metu Lenkijoje neolito pradžia nukeliama net iki 4500 pr. Kr.[73]

Vėlyvajame mezolite aptinkame naują *mikrolitinę-makrolitinę kultūrą,* kur šalimais vartoti ir smulkūs ir stambūs titnaginiai dirbiniai. Ta kultūra Lietuvoje išplitusi vidurinėje ir pietinėje jos dalyje, ypačiai palei Nemuną, Nerį ir Merkį. Ši kultūra Lietuvoje išliko iki pat naujojo akmens amžiaus, arba neolito.[74]

Mezolito gyventojų rasiniai požymiai

Apie mezolito gyventojų rasines savybes nedaug tegalime pasakyti, nes ligi šiol Lietuvoje terastos dvi kaukolės. Pati ankstyviausia kaukolė, kaip galima spręsti iš jos morfologinių požymių ir archeologinių radinių, 1930 m. yra surasta netoli *Kamšų* kaimo (Kalvarijos vls., Marijampolės aps.). Čia bevykdant Kirsnos upės melioracijos darbus, durpyne, maždaug 1,6 m gilumoje, susidurta su akmenų grindiniu, ant kurio aptikta kaukolė kartu su kitomis mezolitinės stovyklos liekanomis. Kaukolė gana gerai išlikusi, tetrūksta apatinio žandikaulio. Kaukolės kaulas masyvus, pati kaukolė aukšta, ilga ir siaura, kakta truputį atlošta, antakiniai lankai stambūs. Kaukolės didžiausias ilgis 191, didžiausias plotis 132, ilgio-pločio indeksas 69,11, aukštis 107, aukščio indeksas 59,12, skruostikaulių plotis 128. Taigi, to vyro veidas buvo aukštas ir siauras, nosis vidutinio platumo. Rasiškai kaukolė priskiriama ilgagalvių (dolichokefalų) europidų tipui. Ji beveik visais savo morfologiniais požymiais bei matmenimis yra panaši į Brno (Brünn), Galley-Hill, Combe-Capelle ir kitų vietovių orinjakinės (Aurignac) rasės kaukoles.[75] Tai pati seniausia kaukolė visame Rytų Pabaltijy. Antropologai išvedžioja, kad šie vidurželminio tipo europidai Lietuvą bus pasiekę iš pietinių sričių.[76] Jei ši prielaida pasitvirtintų, tai Kamšų žmogus būtų palikuonis dar paleolitinių europidų, giminingų Vidurželmio pajūrio rasiniam tipui.

Labai gaila, kad toje vietoje, kur buvo surasta Kamšų kaukolė, nebuvo atlikta sistemingų archeologinių ir palinologinių tyrinėjimų. Melioracinių darbų vykdytojai teigė, kad Kamšų durpyne, ant to paties akmenų grindinio buvo surasta daug medžiojamųjų gyvulių kaulų, stambios žuvies (greičiausiai, lydekos) kaukolė, nemaža pradėtų pjaustyti gyvulių ragų, titnaginių dirbinių, tik jie išsimėtę, ir raginių dirbinių. Chronologijai labai svarbus raginis žeberklas su 9 retomis lenktomis užbarzdomis. Žeberklas yra 21,8 cm ilgio, gerai išlikęs, tik kotelio galas kiek nulūžęs. Kotelio gale išpjautos dvi skersinės įkartos žeberklui prie koto pririšti.[77] Tipologiškai tas užbarzdinis žeberklas priskirtinas ankstyvajam mezolitui. Paminėtinas ir raginis kirvis su išgręžta skyle kotui.[78]

Antras paleoantropologinis radinys aptiktas 1948 m. *Kebelių* k. (į pietų rytus nuo Priekulės), Veiviržo upelio terasoje, 2—2,5 m gilumoje. Čia surasta tik viršutinioji kaukolės dalis, todėl neįmanoma atlikti tikslesnių antropologinių matavimų. Tačiau kaukolė turi labai daug primityviškumo bruožų: kiaušo kaulas masyvus, kakta siaura ir labai atlošta, antakiniai lankai labai ryškūs. Antropologiškai Kebelių kaukolė turi labai daug giminiškų bruožų su Kamšų kaukole. Ir Kebelių žmogus

priklausė tam pačiam antropologiniam tipui — ilgagalviui europidui, turinčiam neandertaloidinių elementų.[78] Kebelių kaukolė priskiriama mezolito pabaigai ar neolito pradžiai.[79] Kebelių radinys taip pat liudija, kad ilgagalviai europidai Lietuvoje tebegyveno mažiausiai nuo mezolito pradžios iki pat neolito imtinai. Ilgagalvių žmonių rasė yra paleolitinė. Ji buvo išplitusi didžiuliuose Pietų, Vidurio ir Vakarų Europos plotuose. Ir Šiaurės Europoje iš pradžių mezolite gyventa ilgagalvių žmonių. Tačiau po ledynmečio į Europą atsikelia ir naujos rasės žmonės, priskiriami trumpagalvių žmonių (brachikefalų) rasei. Jie pamažu išplinta ne tik Vidurio, Vakarų, bet ir Šiaurės Europoje, pvz., Ofneto urve (prie Hohlheimo, Nördlingeno aps., prie pat Bavarijos-Viurtembergo sienos) dvejose greta esančiose duobėse susidurta su 33 palaidotomis žmonių galvomis. Vienoje duobėje ratu buvo sudėtos 27, antroje — 6 kaukolės. 20 kaukolių priklausė vaikams, 9 moterims ir 4 vyrams. Moterų ir vaikų kaukolės buvo papuoštos. Manoma, kad čia turima reikalo su kanibalizmo reiškiniu. Čia šalia ilgagalvių kaukolių surasta ir trumpagalvių, kurių pakaušis yra apvalus.[80] Netoli Grubės ežero (Oldenburgo aps., Šiaurės Vokietijoje) surastos dvi trumpagalvės kaukolės plokščiu pakaušiu. Jos žiedadulkių analizės metodu priskirtos maglemozės laikotarpiui.[81] Daugumas antropologų yra vieningos nuomonės, kad trumpagalviai žmonės Europon yra atėję iš Rytų.

Kiek vėliau rasių mišinys didėjo. Pavyzdžiui, Danijos „virtuvės atmatų" krūvose buvo surastos trys kaukolės, kurių viena priklausė ilgagalvių žmonių tipui, viena — trumpagalvių ir viena mezokefalui. Radiniai priskiriami litorininiam laikotarpiui.[82]

Ir Lietuvoje bei Prūsų žemėje surasta trumpagalvių (brachikefalų) žmonių fizinių liekanų. Pirmiausia paminėtina kaukolė, 1949 m. surasta *Turlojiškės* durpyne, prie Kirsnos upės, 6 km į pietų rytus nuo Kalvarijos (Marijampolės aps.). Nusausinant pelkes ir kasant durpes, kaip galima spręsti iš ten aptiktų radinių, buvo susidurta su vėlyvojo mezolito ir ankstyvojo neolito stovyklavietėmis, kurios, deja, nebuvo ištirtos ir įvairių laikotarpių radinių kompleksai neišskirti. Radiniai aptikti melsvoje žemėje ir durpių sluoksnyje. Ir Turlojiškėse, panašiai kaip ir Kamšų stovyklavietėje, susidurta su duobe, išgrįsta akmenimis, kurioje taip pat būta nemaža visokių stovyklavietės liekanų. Taigi, čia ežero pakrantėje yra buvę akmens amžiaus stovyklų, kurios, pakilus ežero vandens lygiui, buvo užsemtos, o vėliau, ežerui užakus ir pavirtus pelke bei durpynu, susidarė palankios sąlygos visokioms stovyklos liekanoms išlikti. Durpyne surasta ir kelių žmonių griaučių liekanų. Greičiausiai stovyklavietėje ar visai arti jos buvo laidojami žmonės. Viena vyro kaukolė ištirta ir antropologiškai. Ji priskiriama

mezokefalui žmogui (vidurinė forma tarp brachikefalo-trumpagalvio ir dolichokefalo-ilgagalvio). Kaukolės didžiausias ilgis 184 cm, didžiausias plotis 148 cm, kiaušo indeksas 80,4. Taigi, turlojiškio žmogaus veidas buvo siauras ir žemas, akiduobės labai žemos, nosis plati. Antropologinių matavimų duomenys rodo, kad turlojiškis turėjo mongolidinės rasės priemaišų.[83] Turlojiškės kaukolė skiriama ankstyvajam neolitui.[84]

Kad ir čia paminėta kaukolė skiriama ankstyvajam neolitui, tačiau yra pagrindo manyti, kad to antropologinio tipo žmonių jau gyventa Lietuvoje ir vėlyvajame mezolite, nes ir kultūrinis Turlojiškės stovyklų palikimas yra glaudžiai susijęs su mezolitinės kultūros bruožais. Apie tai liudija kauliniai ir raginiai dirbiniai, iš kurių paminėtini iš rago padaryti kapliai: du ilgi nusmailinta viršūne, vieno kaplio drūtgalyje skylė kotui išpjaustyta, antro — išgręžta; trečias kirvio ar kaplio kotas padarytas iš rago, pentis siaura ir apvaliai nupjaustyta, kiek žemiau išgręžta skylė mediniam kotui, o plačiojoje įrankio dalyje skersai turėjo būti įdėtas kaulinis, titnaginis ar akmeninis aštrus ašmuo.[85] Panašios formos liekanų raginių kirvių ar kaplių surasta Pärnu upėje, Estijoje,[86] o trumpų raginių „kirvakočių" su skyle mediniam kotui aiškiai mezolitinėje Kundos stovykloje.[87] Be to, Turlojiškės durpyne surasta elnio, briedžio ir stumbro ragų su pjaustymo žymėmis, titnaginių dirbinių ir du neolitiniai akmeniniai kirvukai su skyle kotui. Vienas kirvukas gana lieknas ir ilgas, antras — trumpas ir bukas.[88] Turlojiškės radiniai saugojami Marijampolės kraštotyros muziejuje ir Lietuvos istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje.

Prūsų žemėje daugiausia akmens amžiaus kaukolių surasta Cedmare (rus. Sedovo), prie Astraviškių ežero, Darkiemio aps. Stovykloje A surasta 10 kaukolių, o stovykloje D — keturios. Būdinga, kad terastos vienos kaukolės, kitų griaučių kaulų neaptikta. Spėjama, kad tai galėję būti karo trofėjai. Antropologiškai Cedmaro kaukolės priklauso dviem tipams: ilgagalvių ir trumpagalvių žmonių rasei. Viena gana gerai išlikusi trumpagalvio žmogaus kaukolė, tik be veido kaulų, duota C. *Engelio* darbe.[89] Kaukolės chronologija taip pat nėra aiški, nes tame durpyne nesistemingų kasinėjimų metu mezolitinių ir vėlyvesnių kultūrinių sluoksnių medžiaga buvo sumaišyta. Ūkio formos atžvilgiu Cedmaro kultūrinis palikimas yra grynai mezolitinio pobūdžio.

Lietuvos mezolito žmonių gyvensena, ūkio forma

Iš pagrindų pasikeitus klimatui, augalijai ir gyvūnijai, žymiai pagerėjo sąlygos žmonėms gyventi. Žvilgterėkime į vidurinio akmens amžiaus žmonių gyvenseną, jų ūkio formą, bendruomeninius santykius ir dvasinį gyvenimą. Beaiškindami tuos visus klausimus susiduriame su nemažais sunkumais, nes šis laikotarpis dar nėra visai pakankamai

ištirtas, nors paskutiniuoju metu atlikta nemaža studijų to laikotarpio kultūrai pažinti. Tai daugiausia akmens amžiaus tyrinėtojos Rimutės *Jablonskytės-Rimantienės* nuopelnas. Tat, remdamiesi savais ir kaimyninių kraštų tyrinėjimų duomenimis, jau galime susidaryti bent apytikrį žmonių gyvensenos vaizdą. Be to, ir etnologiniai palyginimai taip pat gali mesti šiek tiek šviesos į šio ankstyvojo laikotarpio žmonių gyvenseną, jų ūkio formą ir t.t.[90]

Vidurinio akmens amžiaus žmonės, kaip ir anksčiau, dar nebuvo sėslūs, bet nuolat, keičiantis metų laikams, mainė savo laikinąsias stovyklas ir ilgesniam laikui apsistodavo ten, kur buvo patogesnės sąlygos gyventi, kur galėjo susirasti augalinio maisto bei sumedžioti gyvulių ir pasigauti žuvies. Skirtumas buvo tas, kad vėlyvajame ledynmetyje, artėjant žiemai, klajoklių būriai keldavosi į pietus drauge su medžiojamaisiais gyvuliais, o mezolite, pagerėjus klimato sąlygoms, žmonės jau nebeišsikeldavo iš Lietuvos, bet likdavo žiemoti. Panašios ūkio formos žmonių esama ir dabar. Pavyzdžiui, Sibiro vogulai keičia savo stovyklavietes keturis kartus per metus ir per tą laiką apkeliauja net kelis šimtus kilometrų.[91] Tačiau vietomis pastebime ir daugiau sėslumo požymių.

Anksčiau, kai žmonės daugiausia buvo medžiotojai, jie mažiau buvo pririšti prie kurios nors vienos vietos, jie, sekdami paskui gyvulius, nuolat mainė savo laikinąsias stovyklavietes. Tačiau mezolite, vis labiau skiriant dėmesį žvejybai, žmonės buvo verčiami ilgesniam sustoti prie upių, ežerų ar pajūrio. Kai kur žmonės mezolite jau yra turėję ir luotų, pvz., Duvensee, Lauenburgo aps., surasta irklų.[92] Pagaliau Danijoje, ypačiai Jutlandijos pakraščiuose, surasta didžiulės krūvos sraigių, vad. Kjökkenmödinge („virtuvės atliekos ar atmatos"). Vietomis tos „virtuvės atmatos" siekia net 400 m ilgio ir 8—12 m aukščio. Tos Danijoje ir kitur pajūryje surastos „virtuvės atmatų" krūvos taip pat liudija apie tam tikrą žmonių sėslumą. Taigi, mezolite vienur kitur pastebime tam tikrus žmonių sėslumo požymius, tačiau tas reiškinys dar nebuvo visuotinis. Ir to meto Lietuvos gyventojai savo stovyklavietėms pasirinkdavo aukštesnius ir sausus upių bei ežerų krantus, dažniausiai smėlio kalveles ar kopas, taip pat aukštesnes pajūrio vietas. Pasirenkant stovyklavietėms vietas didelės reikšmės turėjo ne tik artumas upių ar vandenų, tos svarbios maitinimosi bazės, bet smėlynuose buvo sausiau gyventi, smėlynai greičiau įšildavo, negu sunkiosios žemės. Be to, paupiais buvo lengviau klajoti. Kartais laikinosioms stovykloms buvo parenkamos vietos ir toliau nuo upių bei ežerų, mišku neapaugusiose aikštelėse. Bet šios rūšies stovyklaviečių reta. Tat šitokiose vietose mezolito žmonės laikinai apsistodavo, čia įsirengdavo paprastas iš medžių šakų ar ratu įsmaigstytų karčių

kūgio pavidalo palapines, apdengtas oda, kailiais, velėnomis ar samanomis.

Kaip matyti iš dabar turimos medžiagos, viduriniame akmens amžiuje dar negalima kalbėti nei apie pačią primityviškiausią žemės ūkio formą. Mezolito gyventojai dar nesuprato gyvulių auginimo reikšmės: jie dar nemokėjo gyvulių prisijaukinti ir auginti savo laikinosiose stovyklavietėse. To meto stovyklavietėse ligi šiol dar nerasta naminių gyvulių kaulų. Vienintelis prijaukintas naminis gyvulys buvo šuo.[93] Lietuvoje šuns kaukolė surasta *Galubalio* durpyne, Balsupių k., Marijampolės vls. ir ji buvo perduota Vytauto Didžiojo universiteto Zoologijos muziejui. Sprendžiant iš kitų Galubalio durpyne surastų radinių (mezolitinių kaulinių žeberklų ir kt.), šuns kaukolė greičiausiai priskirtina viduriniam akmens amžiui. Labai galimas daiktas, kad šuo apie mezolito vidurį priprato prie žmogaus todėl, kad jis čia pat prie stovyklavietės aptikdavo nemaža maisto liekanų, ypačiai mėsos ir kaulų. Reikia manyti, kad turėjo prabėgti nemaža laiko, kol žmogus šunį prisipratino. Vėliau šuo, susigyvenęs su žmogumi, tapo naudingas naminis gyvulys, saugojo jo stovyklą ir iš dalies padėdavo medžioklėje. Kai kurios laukinių šunų veislės, ypačiai šakalai, gana greitai pripranta prie žmonių.

Mezolite, kaip ir vėlyvajame paleolite, medžioklė žmonių gyvenime vaidino svarbų vaidmenį. Ir medžioklės sąlygos, ryšium su pagerėjusiu klimatu, pasidarė palankesnės. Atšilus orui ir išplitus miškams, Lietuvoje apsigyveno įvairių gyvulių. Milžiniškieji gyvuliai — mamutas, gauruotasis raganosis — jau buvo išnykę. Iš ankstyvesniųjų laikų dar tebegyveno šiaurinis elnias, bet apie 7000 pr. Kr. jie išnyko. Lietuvoje atsirado raudonųjų briedžių, stumbrų, elnių, stirnų, laukinių arklių ir kitų smulkesnių gyvulių. Mezolito pradžioje ir toliau tebemedžiota šiauriniai elniai. Jie yra buvę baugūs, todėl medžioklė nėra buvusi lengva, ypačiai vasarą, kada jie laikėsi dideliais būriais. Pavasarį šiauriniai elniai ganėsi ir pavieniui. Išnykus šiauriniams elniams, imta medžioti raudonieji briedžiai, stumbrai, elniai ir stirnos. Vienas iš svarbiausių medžioklės įrankių, kaip galima spręsti iš daugybės titnaginių strėlikių, surastų stovyklavietėse, yra buvęs lankas su strėlėmis. Kauliniai durklai ir ietigaliai taip pat vaidino svarbų vaidmenį medžioklėje iš arti. Ietigaliai tiko kovai bei medžioklei ir iš toliau. Galimas daiktas, kad mezolito žmonės dar gaudydavo gyvulius bei mažesnius žvėrelius pinklėmis, kilpomis ar duobėse, apdėtose šakomis. Toks medžioklės būdas jau buvo žinomas ledynmečio gyventojams Vakarų Europoje. Reikia manyti, kad ir gudrumu būdavo prisėlinama prie gyvulių, ypačiai tose vietose, kur jie eidavo atsigerti. Galėjo būti jie įvaromi ir į klampynes. Medžiota daugiausia kolektyviniu būdu,

didesniais medžiotojų būriais. Paukščius greičiausiai šaudydavo strėlėmis ir gaudydavo kilpomis.

Medžioklės tikslas buvo įvairus. Pirmiausia gyvuliai medžiota mėsai. Kaip žvėriena buvo paruošiama valgiui, deja, neturime tiesioginių duomenų. Gali būti, kad mėsa buvo kepama ant iešmo arba, kaip kad ir dabar kai kurios pirmykštės kiltys daro, kepama ant įkaitintų akmenų, rūkoma. Kaulų čiulpai taip pat buvo labai mėgiami. Apie tai galima spręsti iš to, kad stovyklavietėse surasti smegeniniai kaulai dažniausiai yra perskelti čiulpams išimti. Toliau gyvuliai medžiota ir kailiams, kurie buvo naudojami apdarui, apklotui, palapinei uždengti ir kitiems reikalams. Pagaliau iš sumedžiotų gyvulių kaulų bei ragų buvo dirbami įvairios paskirties įrankiai ir ginklai.

Be medžioklės didelės reikšmės turėjo žvejyba. Apie ją mums liudija durpynuose ir ankstyvesnių upių vagų dugne randami visokie žvejybos įrankiai ir žuvų kaulai. Mezolito žvejai jau buvo įgudę ir turėjo gana įvairių žvejybos priemonių.[94] Mezolite jau buvo susidariusios palankios sąlygos žvejybai. Ežerų ir upių, kaip anksčiau minėta, Lietuvoje tuo metu yra buvę daugiau, negu vėlesniais laikais. Apie intensyvią žvejybą kalba dar ir tas faktas, kad mezolito stovyklos aptinkamos beveik be išimties prie vandenų. Žvejybos įrankiai mezolite taip pat buvo gerokai patobulėję. Vienas iš labiausiai paplitusių žvejybos įrankių buvo kaulinis žeberklas. Kaip jau anksčiau minėta, žeberklų formos yra buvusios gana įvairios: vieni žeberklai turi didesnes ir retesnes užbarzdas, kiti — mažesnes ir tankesnes. Reikia manyti, kad skirtingais žeberklais buvo gaudomos ir skirtingų rūšių žuvys. Bene daugiausia žeberklais buvo gaudomi lydžiai. Apie tai liudija durpynuose kartu su žeberklais randami lydžių griaučiai. Pavyzdžiui, garsioje Kundos stovykloje (Estijoje) tyrinėjimų metu šalia didelio lydžio griaučių surastas kaulinis užbarzdinis žeberklas. Radinys aptiktas ežero kreidos sluoksnyje, maždaug 1,1 m gilumoje. Žeberklas gulėjo netoli lydžio stuburo slankstelių, viršūne atsisukęs į juos. Žeberklo viršūnė buvo apsitraukusi grublėta patina, bet likęs žeberklo paviršius buvo lygus. Iš to sprendžiama, kad tas žeberklas buvo įsmigęs į lydžio nugarą, todėl jo viršūnė, ilgesnį laiką pabuvusi lydžio nugaroje, buvo pradėjusi gesti ir apsitraukė nelygia, grublėta patina. Matyti, tas apie 1 m ilgio lydys, su nugaroje įsmigusiu žeberklu, buvo pasprukęs nuo žvejo, bet sužeistas vėliau žuvo ir nuskendo ežero dugnan.[95] Žuvų kaulų kartu su žeberklais bei kitomis stovyklavietės liekanomis aptikta ir Prūsų žemėje — Menturių durpyne, Darkiemio aps.[96]

Paskutiniuoju metu ir Lietuvos tyrinėtose mezolitinėse stovyklose surasta žuvies kaulų. Pavyzdžiui, 1963 m. tyrinėtoje ankstyvojo mezolito (VIII—VII tūkstantmečio pr. Kr. sąvarta) *Maksimonių*

stovykloje (Merkinės vls.), viename židinyje surasta stambios žuvies stuburo slankstelių dalių.[97] 1963—1964 m. tyrinėtoje *Netiesų* (7 km į šiaurės vakarus nuo Merkinės) stovyklavietėje, buvusioje Nemuno terasoje (ji yra 14 m aukščiau dabartinio Nemuno vandens lygio), taip pat surasta žuvies kaulų liekanų. Čia židinyje Nr. 17 kartu su sudegusiais kaulais, paukščių kaulų liekanomis, surastos kelios gana didelės žuvies ašakos ir dalis stambaus moliusko geldelės. Tie moliuskai galėjo būti renkami valgiui netoliese buvusiuose ežerėliuose.[98]

Mezolite, atrodo, pasirodė naujas žvejybos įrankis — meškerė. Vienas kaulinis meškerės kabliukas su trimis retomis ir aštriomis užbarzdomis surastas Jaros upės (Svėdasų vls., Rokiškio aps.) žolėtame smėlio dugne, apie 1 m gilumoje. Meškerės kabliuko kotelio gale išpjauti du grioveliai kabliukui pririšti prie meškerės vyto siūlo. Kabliuko ilgis 10,4 cm, plotis — apie 2 cm. 1934 m. nuleidus Jaro ežero vandenį ir kasant buvusio ežero dugne griovį, surasta ir daugiau kaulinių bei raginių dirbinių: ilgas vienašalis žeberklas su gana didelėmis užbarzdomis, trikampės formos raginis kirvukas su skyle kotui ir visa eilė paplokščių bei apvalaus pjūvio kaulinių antgalių.[99] Deja, radinių vietoje nebuvo atlikta archeologinių tyrinėjimų, nepaimta ir pavyzdžių žiedadulkių analizei. Tipologiškai dalis Jaros upės kaulinių dirbinių gali būti priskiriama mezolito pabaigai, bet kita dalis, atrodo, priklauso jau naujajam akmens amžiui. Kaimyninėje Estijoje, Pärnu upėje, aptikta gana daug įvairios formos kaulinių meškerės kabliukų, tačiau ir jų chronologija nėra visai aiški, nes čia šalia mezolito pabaigos dirbinių rasta daug kaulinių įrankių, priskiriamų neolitui. Be to, Pärnu upėje aptikta kaulinių grimzdų, kurie buvo pririšami prie meškerės, kad kabliukas nugrimztų į upės dugną.[100]

Ir kauliniai žeberklai, su šonuose įdėtomis titnaginėmis skeltėmis (tie žeberklai kai kurių archeologų vadinami „paukštinėmis strėlėmis"), galėjo būti naudojami ne tik medžioklei, bet ir žvejybai.

Vienas iš didžiųjų laimėjimų mezolito žvejyboje buvo atsiradimas tinklų. Lietuvoje tuo tarpu terasta tinklų liekanų pėdsakų. Paminėtoje *Netiesų* stovykloje (Merkinės vls.), židinyje Nr. 6, tarp anglių aptikta dailiai išdirbtos liepos karnos skaidulų.[101] Neabejojamų tinklų liekanų surasta Estijoje. Pavyzdžiui, Kundoje aptikta akmeninių tinklų grimzdų, o Narvoje-Siiversti — be akmeninių grimzdų dar aptikta iš pušies žievės padarytų plūdžių ir liekanų tinklo, nerto iš liepos karnos skaidulų.[102] Tie radiniai priskiriami pereiginiam laiko tarpsniui tarp ancilinio ir litorininio laikotarpių (apie 5.500 pr. Kr.).

Iš surastų įrankių ledui pramušti galima daryti išvadą, kad žuvys buvo gaudomos ir žiemos metu. Kaulinėmis peikenomis, padarytomis iš elnio kaulų (metatarsale ar metacarpale), būdavo pramušamos

eketės ir žvejojama arba žeberklais, arba meškerėmis. Galimas dalykas, kad žuvys buvo gaudomos ir varžomis, įstatytomis į žabų užtvaras — perkolus.

Visi šie duomenys rodo, kad mezolito žvejyboje jau buvo susidarę gana tvirti pagrindai ir kad nuo to laiko per kelis tūkstantmečius žvejybos technikoje nesusilaukta didesnių patobulinimų. Žvejybos įsigalėjimas mezolite siejamas ne tik su klimatinių sąlygų pagerėjimu ir šiaurinių elnių, to svarbaus maisto šaltinio, išnykimu, bet ir su naujos etninės grupės atvykimu Lietuvon.[103]

Taigi, kaip matėme, mezolite labai didelę žmonių egzistencijos dalį sudarė mėsiškas valgis ir žuvys. Tačiau žmogus vien tik mėsa negali misti, nes jis susirgtų odos ar gomurio skorbutu. Be augalinio maisto žmogus negali apsieiti, todėl be mėsos ir žuvies dar turėjo būti valgomos įvairios laisvai gamtoje augančios nekultyvuotos sėklos, uogos, vaisiai, riešutai, grybai, specialiai paruoštos kai kurios šaknys ir kiti gamtos produktai. Mezolite išplitus miškams ir apskritai vegetacijai pradėjus tarpti, augalinio maisto ištekliai, be abejonės, turėjo gerokai padidėti.

Tiksliai nustatyti, kuris augalinis maistas buvo renkamas, yra labai sunku, nes organinės medžiagos liekanos to meto žmonių stovyklavietėse išlieka tik ypatingose sąlygose. Be to, paprastai išlieka tik kietosios atskirų vaisių dalys, pvz., riešutų lukštai, vaisių kauliukai. Lietuvos mezolitinėse stovyklose aptikta net trijų rūšių riešutų kevalų: lazdyninių, vandeninių (agarų) ir didelių plonalukščių riešutų. Agarų lukštų surasta *Galubalio* durpyne, Balsupių k., Marijampolės vls.[104] Jau anksčiau paminėtoje *Maksimonių* IV stovyklos viename ankstyvojo mezolito židinyje tarp suodžių, smulkių angliukų ir perdegusių akmenų surasta liekanų agarų lukštų, lazdyninių riešutų kevalų, paparčio šaknų, sudegusių didelio vandens paukščio kaulų ir stambios žuvies stuburo slankstelių dalių.[105] Vėlyvojo mezolito *Lampėdžių* stovykloje prie Kauno bent keliuose židiniuose aptikta riešutų kevalų. Židinyje Nr. 3 surastas nebaigusio nokti agaro lukšto segmentas. Vienoje duobutėje šalia židinio Nr. 3 surasta kevalų gana didelių, plonalukščių riešutų, panašių į dabartinius pietinius riešutus. Židinyje Nr. 7 be riešutų kevalų susidurta su kažkokio slyvų padermės kaulavaisio gabalėliais.[106] Ir *Netiesų* stovyklos židinyje Nr. 15 surasta įvairių sėklų liekanų: arkliarūgštės sėklos viršūnėlės, panašios į buko medžio riešutėlius ir dviskilčio augalo šerdelių trupinėlių, panašių į sedulos ar putino kekelių pamatus.[107]

Tiek lazdyninių, tiek ir vandeninių riešutų (agarų) randama ir Prūsų žemėje. Labai daug lazdyninių riešutų kevalų surasta *Menturių*

durpyne, Darkiemio aps.[108] Agarų lukštų aptikta Didžiojo Cedmaro (Gross Zedmar, surusintas — Serovo) stovykloje, Unguros aps.[109] Visi tie duomenys rodo, kad riešutai sudarė nemažą augalinio maisto papildinimą. Lazdyniniai riešutai buvo renkami rudenį. Galimas daiktas, kad dalis riešutų buvo paliekama atsargai ir žiemai. Agarai Lietuvoje augo ypačiai mezolito gale, kada čia vyravo šiltas atlantinis klimatas. Kaip matyti iš agarų naudosenos kituose kraštuose, jie galėjo būti įvairiai paruošiami: džiovinami, spirginami kaip tikrieji kaštanai ir malami. Kai kur sumalti agarai atitinkamai paruošti valgomi duonos vietoje.

Be riešutų galėjo būti renkami ir kitokie tuo metu laisvai gamtoje augę nekultivuoti vaisiai, uogos: laukiniai obuoliai, kriaušės, laukinės vynuogės, žemuogės, mėlynės, bruknės ir kt. Kas iš kitokio augalinio maisto buvo renkama, deja, neturime tiesioginių duomenų. Tačiau, remdamiesi istoriniais ir etnologiniais šaltiniais, galima padaryti kai kurių prielaidų. Pavyzdžiui, tuose kraštuose, kur žemės ūkis nėra įsigalėjęs, žmonės yra priversti ieškoti nekultivuotų augalų maistui ir jų nuostabiai daug susiranda. Vokiečių proistorikas G. Schwantes nurodo visą eilę nekultivuotų augalų, kurie galėjo būti renkami ir mezolite.[110] Pirmoje eilėje minima *monažolė* (Glyceria fluitans) ir jai giminingi augalai, kurie slavų kraštuose net iki paskutiniųjų laikų buvo renkami kaip „laukiniai javai". Iš labai mažų slidžių grūdelių (1000 grūdelių sveria maždaug 1,5 g) buvo verdama tyrė. Monažolė paprastai renkama arba anksti rytą, arba tuojau po lietaus. Paimamas tankus sietas, kad grūdeliai neišbirtų, pribrendusi monažolės šluotelė braukiama ir grūdeliai subyra į sietą. Po to grūdeliai džiovinami, pilami į piestą, kur nugrūdami lukšteliai, vėliau išsijojami, išvėtomi ir gaunamos monažolės kruopelės. Ir Lietuvoje ta paprastoji monažolė augdavo pelkėse, šlapiose pievose, grioviuose. Seniau jų sėklas taip pat rinkdavo tyrei gaminti.[111] Iš kitų nekultyvuotų augalų, augusių ypačiai pajūryje ir kopose paminėtina *rugiaveidė* (Elymus arenarius) su plačiais mėlynai dryžuotais lapeliais ir lieknomis rugių pavidalo varpomis ir *ledrūnė* (Ammophila arenaria) su susivyniojusiais lapeliais ir šluotelės pavidalo žiedynu. Šių abiejų augalų buvo valgomos ne tik sėklos, bet ir šaknys. Iš rugiaveidės dar visai neseniai Islandijoje būdavo kepama duona. Rugiaveidė yra vertingesnė už ledrūnę.

Be to, mezolite galėjo būti renkama maistui įvairūs grybai, kai kurios kerpės, augalų lapai, stiebeliai ir šaknys. Iš tokio augalinio maisto tenka paminėti: stiebeliai barščių (Heracleum), rūgštynių, lapai dilgėlių, balandų, gluosnių ir kitų medžių. Iš garšvos lapkočių (Aegopodium podagraria) pagamintas maistas turi pupelių skonį. Iš barščių buvo paruošiama lapienė, bet jų stiebeliai buvo valgomi ir žali.

Iš kai kurių augalų buvo paruošiami ir rūgštūs patiekalai. Rauginta barščiai, rūgštynės, dilgelės, balandos ir kt. Beržo, klevo, uosio sula buvo geriama ir saldi, ir rauginta.

Surinktiems augalams, vaisiams ir kitiems gamtos produktams sudėti greičiausiai buvo naudojami įvairūs pintiniai bei odiniai krepšeliai, tošinės dėželės, gyvulių pūslės ir t.t. Labai galima prileisti, kad mezolito ir neolito sąvartoje iš molio pradėta lipdyti ir atviroje ugnyje degti puodai. Jie naudota ne tiktai produktams laikyti, bet taip pat ir maistui virti. Kadangi puodų dugnas buvo smailas ar apvalas, todėl jie būdavo arba pakabinami (kai kurie puodai turi skylutes pakabinimui), arba įstatomi į smėlį. Verdama būdavo įmetus įkaitintus akmenis. Kad puodai nuo įmestų įkaitintų akmenų nesusprogtų, į puodui lipdyti paruoštą molį buvo įmaišoma sugrūsto akmens gabalėlių ar sraigių kiautelių. Puodų išradimas turėjo labai didelės reikšmės klajoklinių žmonių gyvenime. Jie jau galėjo ne tiktai išsivirti maisto, bet susidarinėti maisto atsargų ilgesniam laikui, ypačiai kai žmonės, ryšium su išplitusia žvejyba, ėmė sėslėti ir pastoviau kurtis prie ežerų ir upių bei Baltijos pakrantėse.

Ryšium su besikeičiančia ūkio forma ir pagerėjusiomis gyvenimo sąlygomis, keitėsi ir žmonių galvosena, jų įpročiai. Jei paleolito žmonių dėmesys buvo nukrypęs daugiausia į medžioklę, tai mezolito žmogaus gyvenimas gerokai pajvairėjo: čia jis medžioja, žvejoja ir renka daug įvairesnį augalinį maistą. Pasikeitusios gyvenimo sąlygos turėjo įtakos žmonių tarpusavio santykiams, papročiams, dvasiniam gyvenimui ir kt. Deja, apie tuos mums rūpimus klausimus maža teturime duomenų. Beveik vienintelis šaltinis tiems klausimams aiškinti yra dabartinių ar neseniai išnykusių panašiame kultūros lygyje bei panašiose klimato sąlygose gyvenusių genčių gyvenimo stebėjimai. Tačiau ir čia susiduriame su dideliais sunkumais, nes atskirų pirmykščių genčių gyvenime pastebime įvairių ir net labai skirtingų papročių. Sprendžiant pagal panašiame kultūros lygyje gyvenančių genčių gyvenimą ir pagal turimus labai ribotus archeologinius duomenis galima spėti, kad tarpusavio santykiai atskirų klajoklinių grupių tarpe tolydžio stiprėjo. Apie tai liudija ir archeologinė medžiaga: kai kurios kultūrinės grupės įsilieja į kitas kultūrines grupes. Vienos klajoklinės grupės žmonės pradeda tarpusavyje labiau bendradarbiauti, telkiasi į didesnius vienetus. Šitokio susigrupavimo rezultatas yra tas, kad pradeda susidarinėti vis aiškesni ir tvirtesni pareigos bei teisės pagrindai. Vyresnieji sprendžia ginčus, kilusius atskiros grupės narių tarpe. Darbo pasidalijimo principas šeimos narių tarpe maža kuo tesiskyrė nuo paleolito pabaigos: vyrai daugiausia rūpinosi mėsiško valgio parūpinimu, medžiokle, žvejyba ir reikalingų darbo įrankių gamyba, o moterys

netoli stovyklos rinkdavo augalinį maistą, paruošdavo valgį ir augindavo vaikus. Vyravo motininė visuomenės santvarka — matriarchatas.

Apie prekybą ar bet kokios pramonės užuomazgą šios ūkio formos gyventojų tarpe netenka kalbėti. Kiekviena šeima ar žmonių grupė pati gaminosi reikalingiausius darbo įrankius, pati rūpinosi maistu. Reikia manyti, kad vienur kitur atsirasdavo ir tokių žmonių, kurie savo sugebėjimais atskirose darbo srityse prašokdavo kitus; vieni gražiau ir greičiau pagamindavo kokį įrankį, kiti sugebėdavo atlikti kitą kurį nors darbą, bet gaminti įrankius, apdarą platesnei apylinkei ar turimu didesniu kailių ar mėsos kiekiu verstis, buvo suprasta vėliau. Daugiausia šioje ūkio formoje galėjo vykti tik mainai, bet ir tai labai aprėžta apimtimi, greičiausiai atskirų šeimų tarpe.

Nedaug tegalime pasakyti ir apie dvasinį žmonių gyvenimą, nes kapų, pagrindinio šaltinio tam tikrai dvasinio gyvenimo pusei pažinti, Lietuvoje ligi šiol nerasta. Šiek tiek šviesos meta kitur, ypač kaimynystėje, aptikti to meto kapai. Vienas iš įkapėmis gausiausių mezolitinių kapų surastas vidurinėje Lenkijoje, tyrinėjant vėlyvojo mezolito stovyklas Janislavičiuose (Janislawiczy, Skierniewice aps., tarp Varšuvos ir Lodzės). Čia buvo surastas palaidotas maždaug 30—40 metų amžiaus vyras, kurio ūgis siekė 158,1 cm. Kape surasta net 41 titnaginis dirbinys, 54 baigti ar nebaigti gaminti kauliniai bei raginiai įrankiai, keletas moliuskų kriauklių, o ant kaklo — 20 pragręžtų elnio dantų apvara. Rasiškai tas vyras priskiriamas laponoidaliniam tipui: kaukolė yra buvusi žema (brachikefalė), veidas platus, nosis taip pat plati.[112] Kaip matyti iš karolių apvaros, medžioklės magija turėjo vaidinti nemažą vaidmenį.

IŠNAŠOS

1 H. A. Moora, „Nekatoryje voprosy archeologičeskego issledovanija Pribaltiki". KSIIMK, XLII, 1952, p. 25.

2 R. Jablonskytė, Mezolit Litvy, l. c., p. 41—42. [Tą patį klausimą autorė yra palietusi eilėje kitų darbų lietuvių k. ir daug plačiau, jau suvesdama tyrinėjimus vienumon, R. K. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy,* Vilnius, 1971. Taip pat, tą klausimą ir pirmųjų gyventojų tautybės klausimus paliečia Šventosios stovyklos (prie Palangos) naujausiame darbe: *Šventoji Narvos kultūros gyvenvietė,* Vilnius, 1979.].

3 Jo svarbesni darbai: „Lietuvos miškų istorijos pradmens". *Mūsų Girios,* 1—2, Kaunas, 1934; *Kamanos* (hidrografija, stratigrafija, ir augalija), Kaunas, 1937.

4 H. Gross, „Die subfossilen Renntierfunde Ostpreussens„. *Schriften der Physik. — Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg Pr.,* LXXI: 1, 1939, p. 79—126.

5 W. La Baume, „Zur Kenntnis der frühesten Besiedlung Nordostdeutschland". *Elbinger Jahrbuch,* 4, 1925, p. 86 tt; W. La Baume und L. Langenheim, „Die Steinzeit

im Gebiet der unteren Weichsel". *Blätter für Deutsche Vorgeschichte,* H. 9/10, Leipzig, 1933, p. 2, Taf. I: a, b.

6 [Pagal P. Prancūzijos La Madeleine urve surastuosius titnaginius ir kt. dirbinius pavadinta kultūra: prc. Magdalénien, vok. Das Magdalénien, o liet. buvo visuotinai vartota magdaleninė kultūra, bet dabar Lietuvoje įsigalėjo jau madlelinė, Madlénos kultūra. J. Puzino rankraštyje jau *madlelinė* kultūra, nors kartais senuoju įpročiu dar parašyta ir magdalelinė, bet paskui pieštuku nubrauktos g ir a. Toliau šio termino ir laikausi, palieku netaisęs: madleninė, madleninis laikotarpis . . .]

7 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen". *Prussia,* Bd. 32:1, 1938, p. 118, pav. 14.

8 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren . . .", l. c., p. 137; H. Gross, „Ein ostpreussischer Vorgeschichtsfund aus der Abschmelzzeit des Inlandeises". *Alt-Preussen,* 4:2, 1939, p. 33—35, pav. 1.

9 *Sitzungsberichte Prussia,* 1988/89, p. 2, 3, 153 ir lent. 1; J. Heydeck, „Rentiergeweihe und Knochen in Ostpreussen". *Sitzungsberichte Prussia,* 22, 1909, p. 206 tt.; W. La Baume, „Zur Kenntnis der frühesten Besiedlung Nordostdeutschlands". *Elbinger Jahrbuch,* IV, 1924, p. 86 tt; W. Gaerte, „Auf den Spuren des ostpreussischen Mammut — und Rentierjägers". *Mannus,* 18:4, 1926, p. 256, pav. 3; W. Gaerte, „Mammutbildstein von Kumilsko, Kr. Johannisburg". *Prussia,* 27, 1927, p. 270—271, pav. 8.

10 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren . . .", l. c., p. 118—120, pav. 15.

11 W. Gaerte, „Auf den Spuren des ostpreussischen Mammut- und Renntierjägers". *Mannus,* 18:4, 1926, p. 253, pav. 1; W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg Pr., 1929, p. 4, pav. 1a.

12 M. Kabailienė, „Augalijos raida vėlyvajame ledynmetyje ir poledynmetyje Lietuvos ir pietinės Latvijos pajūrio zonoje". *Geografijos Metraštis,* II, Vilnius, 1959, p. 498.

13 (V. Gudelis), „Lietuvos geografinės aplinkos raida geologinėje praeityje". *Lietuvos TSR fizinė geografija,* I, Vilnius, 1958, p. 85—86.

14 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren . . ., l. c., p. 109—111, pav. 13c.

15 H. Gross, „Die bearbeiteten Renngeweihe des Insterburger Heimatsmuseums". *Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg,* 22, Insterburg, 1939, p. 7—10, lent. I.

16 H. Gross, „Der erste sichere Fund eines paläolithischen Geräts in Ostpreussen." *Mannus,* 29:1, 1937, p. 113—118, pav. 1a.

17 H. Gross, „Die Renntierjäger-Lanzenspitze von Drusken (Kr. Ebenrode)". *Prussia,* 35, 1943, p. 5—12, pav. 1.

18 V. Gudelis, l. c., p. 87.

19 H. Gross, „Auf den älteren Spuren . . ., l. c. p. 111—112, pav. 13a.

20 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren . . ., l. c., p. 111.

21 H. Gross, „Renngeweih-Dolch von Eisermühl". *Alt-Preussen,* 4:4, 1940, p. 81—84, pav. 1 a ir b.

22 W. Gaerte, „Auf den Spuren des ostpreussischen Mammut- und Renntierjägers". *Mannus,* 18:4, 1926, p. 253—256, pav. 2; W. Gaerte, „Der Mammutbildstein von Kumilsko, Kr. Johannisburg". *Prussia,* 27, 1927, p. 263—269.

23 C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, 1935, p. 141.

24 G. Schwantes, *Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins,* Neumünster, 1939, p. 84 ir 583.

25 G. Schwantes, l. c., p. 583.

26 H. Schwabedissen, *Die mittlere Steinzeit im westlichen Norddeutschland,* Neumünster, 1944, p. 201.

27 H. Gross, „Pollenanalytische Altersbestimmung einer ostpreussischen Lyngbyhacke und das absolute alter der Lyngbykultur". *Mannus,* 29:1, 1937, p. 109—113.

28 Jerzy Okulicz, *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e.,* Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973, p. 33.

29 H. Gross, „Drei bemerkenswerte steinzeitliche Moorfunde aus dem Kreise Ebenrode Ostpr.". *Alt-Preussen,* 5:3, 1940, p. 37.

30 H. Gross, „Auf ältesten Spuren . . .", l. c. p. 102—105, pav. 9.
31 J. Okulicz, Pradzieje ziem pruskich . . ., p. 33.
32 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren . . .", l. c. p. 128—129, pav. 18.
33 H. Gross, l. c., p. 91.
34 H. Gross, „Der ostpreussische Lebensraum in der ausklingenden Eiszeit". *Der Forschungskreis der Albertus-Universität. Mitteilungen,* 2, Königsberg Pr., 1943, p. 57.
35 H. Gross, „Pollenanalytische Altersbestimmung einer ostpreussischen Lyngby-hacke . . .", l. c., p. 91—92, pav. 4.
36 H. Gross, „Die ältesten Steinzeitfunde Altpreussens". *Alt-Preussen,* 3:3, 1938, p. 84.
37 H. Gross, „Die Bedeutung des Renntierjäger-Fundes von Bachmann, Kr. Memel". *Alt-Preussen,* 4:3, 1939, p. 65—67.
38 R. Odoj, „Mezolityczne ostrze kosciane z Potaszni, pow. Suwalki". *Wiadomości Archeologiczne,* XXVII, 1961, p. 118—120.
39 R. Jablonskytė-Rimantienė, „Kai kurie Lietuvos paleolito klausimai". *LMAD,* serija A 1(16), 1964, p. 35—51; R. K. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy,* Vilnius, 1971, p. 203; R. Rimantienė, Pirmieji Lietuvos *gyventojai (XI—IV tūkstantmetis pr. m.e.),* Vilnius, 1972, p. 96.
40 R. Jablonskytė-Rimantienė, „Paleolitinės titnago dirbtuvės Ežerynų kaime (Alytaus raj., Raitininkų apyl.)". *LMAD,* Serija A 2(21), 1966, p. 87—109.
41 R. Jablonskytė, „Mezolitinė stovykla Puvočiuose". *Lietuvos Praeitis,* I:2, 1941, p. 368, pav. 12:1—2.
42 R. Jablonskytė, l. c., p. 368.
43 S. Krukowski, „Inwentarze krzemienne paleolityczne w zbriorze Z. Glogera-M. Federowskiego w Muzeum Archeologicznem P.A.U." *Sprawozdania P.A.U.,* XXI:5, p. 10—11.
44 S. Krukowski, „Paleolit. Prehistoria ziem polskich, I." *Encyklopedia Polska,* IV:1:V, Kraków, 1939, p. 86, 89, 105.
45 H. Gross Aleriodo interstadialą datuoja laikui tarp 10.000—8700 pr. Kr.; plg. H. Gross, „Der ostpreussische Lebensraum in der ausklingenden Eiszeit". *Der Forschungskreis der Albertus Universität,* 2, Königsberg Pr., 1943, p. 62.
46 W. Antoniewicz, „Najdawniejsze kultury epoki kamienie". *Sprawozdania z czynności i posiedzien Polskiej Akademji Umiejętności,* XXXVII:9, p. 30—36.
47 W. Antoniewicz, l. c., p. 33.
48 L. Sawicki, „Przemysl świderski I stanowiska wydmowego Świdry Wielke I". *Przegląd Archeologiczny,* V, 1933—1934, p. 3—4, 20.
49 R. Rimantienė, *Pirmieji Lietuvos gyventojai,* Vilnius, 1972, p. 28, pav. 15.
50 H. Gross, „Das Renntier in der ostpreussischen Vorgeschichte". *Alt-Preussen,* 5:1, 1940, p. 1—4.
51 H. Gross, „Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen". *Prussia,* 32:1, 1938, p. 111.
52 Tebuvo prisegtas lapukas: „R. Rimantienė" be smulkesnės nuorodos.
53 V. Gudelis, „Lietuvos geografinės aplinkos raida geologinėje praeityje"., *Lietuvos TSR fizinė geografija,* I, Vilnius, 1958, p. 79.
54 Plg.: *H. Gams,* „Die Geschichte der Ostsee". — *Intern. Revue der gesamten Hydrobiologie und Hydrogeologie,* XXII: 3—4, 1929, XXVI: 1—2, 1931; *M. Sauramo,* „Zur spätquartären Geschichte der Ostsee". *Comtes rendus de la Societé géologique de Finlande,* 8, Helsinki, 1934; P. W. *Thomson,* „Übersicht über die nacheiszeitliche Entwicklung des ostbaltischen Gebiets mit besonderer Berücksichtigung des Nord-Westens". *Baltische Lande,* I, Leipzig, 1939, p. 1—14; *V. Gudelis,* „Lietuvos geografinės aplinkos raida geologinėje praeityje", l. c., p. 86—95.
55 Plačiau apie poledynmečio klimato raidą: *K. Brundza, Lietuvos miškų istorijos pradmens,* Kaunas, 1934, p. 13 tt; *H. Gross,* „Übersicht über die Klimaentwicklung Ostpreussens seit der Eiszeit". *Alt-Preussen,* 3, 1938, p. 82; H. Bohne-Fischer,

Ostpreussens Lebensraum in der Steinzeit, Königsberg Pr., 1941, p. 11—22; *V. Gudelis,* „Lietuvos geografinės aplinkos raida geologinėje praeityje". l. c., p. 87—95; *M. Kabailienė,* „Augalijos raida vėlyvajame ledymetyje ir poledynmetyje Lietuvos ir pietinės Latvijos pajūrio zonoje". *Geografinis Metraštis,* II, Vilnius, 1959, p. 499—501.

56 E. Tyszkiewicz, *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki rzemiosl i.t.d. w dawnej Litwie i Rusi litewskiej,* Wilno, 1850, p. 68—69, lent. II:1 ir IV:5.

57 C. Grewingk, „Das Steinalter der Ostseeprovinzen Liv, — Est- und Kurland und einiger angrenzenden Landstriche". *Schriften der der gelehrten estnischen Gesellschaft,* 4, Dorpat, 1865, p. 55; „Geologia und Archäologie des Mergellagers von Kunda in Estland, I". *Archiv für die Naturkunde Liv-, Etst- und Kurlands.* Hrsg. von der Dorpater Naturforscher-Gesellschaft. Erste Serie. Mineralogische Wissenschaften nebst Chemie, Physil und Erdbeschreibung, IX:1, Dorpat, 1882, p. 42—43, lent. III:33.

58 Jo tyrinėjimų rezultatai paskelbti: Z. Gloger, „O naszych stachjach krzemiennych." *Biblioteka Warszawska,* II, 1872, p. 131 tt; „Osady nad Niemnem i na Podlasiu z czasów uzytku krzemienia". *Wiadomości Archeologiczne,* I, Warszawa, 1873, p. 97 tt, lent. III, p. 115 tt; „Podróż Niemnem". *Wisła,* miesięcznik geograficzno-etnograficzny, II, Warszawa, p. 30—84 ir 248—305; *Dolinami rzek. Opisy podrózy wzdluz Niemna, Wisly, Bugu i Biebrzy,* Warszawa, 1903, 218 p.

59 A. Kohn und C. Mehlis, *Materialen zur Vorgeschichte des Menschen in östlichen Europa,* I, Jena, 1879, p. 189—199.

60 W. Szukiewicz, *Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy.* Część I-sza. Epoka kamienna w gub. Wileńskiej, Wilno, 1901, 40 p., 5 lentelės, 7 piešiniai ir 1 žemėlapis; „Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska)". *Światowit,* III, Warszawa, 1901, p. 3—29, lent. IV—X, 4 planai ir 2 piešiniai; „Ślady epoki kamiennej w gub. Wileńskiej". *Kwartalnik Litewski,* I, 1910, p. 48—62.

61 R. K. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy,* Vilnius, 1971, p. 8.

62 J. Puzinas, „Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra". *Naujoji Romuva,* 12—13, 1935, p. 281—287 su 6 iliustracijomis.

63 L. Kozlowski, *Mlodsza epoka kamienna w Polsce (neolit),* Lwów, 1924; S. Krukowski, „Inventarze krezemienne paleolityczne w zbiorze Z. Glogera-M. Federowskiego w Muzeum Archeologicznem PAU". *Sprawozdania w gnynności i posiedzień,* 31:5, 1927; W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* Königsberg i. Pr., 1929; Wl. Antoniewicz, „Czasy prezedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej". *Wilno i ziemia Wileńska,* I, Wilno, 1930, p. 3 tt; L. Sawicki, „Przemysl świderski I stanowiska wydmowego Świdry Wielkie I". *Przegląd Archeologiczny,* V:1, 1933, p. 1—23, lent. I—XXV; R. Indreko, „Vorläufige Bemerkungen über die Kunda-Funde". *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft Tartu,* 1934, p. 225—298; C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I. Königsberg, 1935, p. 133 tt; C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* Königsberg Pr., 1937.

64 R. Jablonskytė, „Akmens amžiaus stovykla Skaruliuose (Jonavos vls., Kauno apskr.)". *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, Kaunas, 1941, p. 1—18, su 122 jos pačios darytais titnaginių dirbinių piešiniais.

65 R. Jablonskytė, „Mezolitinė stovykla Puvočiuose (Merkinės vls., Alytaus aps.)". *Lietuvos Praeitis,* I, Vilnius-Kaunas, 1941, p. 361—385, pav. 1—13.

66 R. K. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy,* Vilnius, 1971, 203 p. ir 148 pav.

67 J. Bronsted, *Nordische Vorzeit,* I. Steinzeit in Danemark, Neumünster, 1960.

68 L. Kilian, „Neuere Funde ältester Irdenware aus Ostpreussen". *Alt-Preussen,* 3:3, 1938, p. 85—89.

89 H. Gross, „Moorgeologische Urtersuchung der vorgeschichtlichen Dörfer im Zedmar-Bruch". *Prussia,* 33:1—2, 1939, p. 144.

70 R. K. Rimantene, „Stojanki rannego neolita v jugo-vostočnoj Litve". *Drevnosti Belorussii,* Minsk, 1966, p. 54—62; Rimutė Rimantienė, „Lietuvos akmens amžiaus

šukinė puodų ornamentika ir finougrų klausimas". *Lietuvos Istorijos Metraštis 1972 metai,* Vilnius, 1973, p. 10—11, pav. 1.

71 R. Jablonskytė-Rimantienė, „Ankstyvojo neolito stovykla Ežerynų kaime (Alytaus raj., Raitininkų apyl.)". *LMAD,* Serija A, 2 (30), 1969, p. 105 tt, pav. 7; Rimutė Rimantienė, „Lietuvos akmens amžiaus šukinė puodų ornamentika ir finougrų klausimas". l. c., p. 12, pav. 2.

72 R. Rimantienė, „Lietuvos akmens amžiaus šukinė puodų ornamentika ir finougrų klausimas", l. c., p. 15—20. [Plačiau šiuos klausimus ji aptaria, įjungdama ir rastuosius apatinius žmogaus žandikaulius, paskutiniame darbe: *Šventoji,* Narvos kultūros gyvenvietės, Vilnius, 1939, p. 148—152.]

73 Witold Hensel, *Polska starożytna,* Wroklaw . . ., 1973, p. 42; Jerzy Okulicz, *Pradzieje ziem pruskich od póznego paleolitu do VII* w.n.e., Wroclaw . . ., 1973, p. 66.

74 R. Jablonskytė-Rimantienė, „Vėlyvojo mezolito stovykla Lampėdžiuose", l. c., p. 49.

75 J. Žilinskas, *Akmens periodo (Mesolithicum-neolithicum) žmogus Žemaitijoje ir Suvalkijoje, jo kilmė ir jojo ainiai,* Kaunas, 1931, p. 12—14, 16—35, pav. 6 ir 11; J. P(uzinas), „Kamšai", *LE,* X, So. Boston, 1957, kaukolės nuotrauka p. 393; V. Urbanavičius yra padaręs Kamšų žmogaus veido rekonstrukciją, žr. R. Rimantienė, *Pirmieji Lietuvos gyventojai,* Vilnius, 1972, p. 93, pav. 53 kairėje.

76 M. V. Vitov, K. J. Kark, N. N. Čeboksarov, „Etničeskaja antropologičeskaja Vostočnoj Pribaltiki". *Trudy Pribaltijskoj objedinennoj kompleksnoj ekspedicii,* 2, Moskva, 1959, p. 146.

77 J. Puzinas, „Poledyninio Lietuvos gyventojo kultūra". *Naujoji Romuva,* 12—13, Kaunas, 1935, p. 284—285, pav. 1, bet čia klaidingai radinio vieta nurodyta „Jakimavičiai"; J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* Kaunas, 1938, pav. 2:2.

78 J. Puzinas, „Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra", l. c., p. 286, pav. 19: J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* pav. 4:3, R. K. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy,* Vilnius, 1971, p. 168, pav. 145:1.

78 V. K. Gudelis, S. V. Pavilionis, „Paleoantropologišeskije nachodki v Litve". *Biulleten' komissii po izučeniju četvertičnogo perioda,* Nr. 20, Moskva, 1955, p. 34—44.

79 R. Rimantienė, *Pirmieji Lietuvos gyventojai* (XI—IV tūkstantmetis pr. m. e.), Vilnius, 1972, p. 93—94; plg. *Šventoji,* 1979, p. 149 tt.

80 W. Scheidt, *Die Eiszeitlichen Schädelfunde aus der grossen Ofnet-Höhle,* 1923.

81 G. Schwantes, *Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins,* Neumünster, 1939, p. 131—132.

82 G. Schwantes, l. c. 134—135.

83 M. K. Vitov, K. J. Mark, N. N. Čeboksarov, „Etničeskaja antropologija Vostočnoj Pribaltiki", l. c., p. 158—161.

84 R. Rimantienė, *Pirmieji Lietuvos gyventojai,* p. 94, pav. 53 dešinėje; duotas V. Urbanavičiaus rekonstruotas turlojiškio žmogaus veidas.

85 R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai,* Vilnius, 1958, p. 20, pav. 11.

86 R. Indreko, *Die mittlere Steinzeit in Estland,* Stockholm, 1948, pav. 50:3.

87 R. Indreko, l. c., pav. 47:1.

88 R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai,* p. 20, pav. 11.

89 C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, Königsberg Pr., 1935, lent. 53.

90 Plačiau apie tai: R. Indreko, *Eestis ürgaeg,* Tartu, 1977; R. Indreko, *Die mittlere Steinzeit in Estland,* Stockholm, 1948, 428 psl.; J. Puzinas, „Kaip gyveno vidurinio akmens amžiaus žmonės". *Jaunoji Karta,* 47, 1937; H. Bohne-Fischer, „Die wirtschaftliche Kultur der Steinzeitmenschen in Ostpreussen". *Germanen-Erbe,* 5:11—12, 1940, p. 183—186: ta pati, *Ostpreussens Lebensraum in der Steinzeit.* Königsberg Pr., 1941, p. 23—29; A. Rust, *Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde*

von Stellmoor, Neumünster, 1943; R. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy,* Vilnius, 1971, 203 p.

91 O. F. Gandert, *Forschungen zur Geschichte des Haushundes,* Leipzig, 1930, p. 5—6.

92 G. Schwantes, *Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins,* 1939, p. 100 tt, pav. 101, 102.

93 O. F. Gandert, *Forschungen zur Geschichte des Haushundes,* 1930.

94 R. Indreko, „Muinasaegsest kalastusest Eestis. Über die vorgeschichtliche Fischerei in Estland". *Kalanduskoja Toimetised. Abhandlungen der Fischereikammer,* 2, Tallin, 1937, 18 p.

95 R. Indreko, „Vorläufige Bemerkungen über die Kunda-Funde". *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft,* Tartu, 1934, p. 241—242, pav. 6; tas pats, *Die mittlere Steinzeit in Estland,* 1948, p. 49—50, pav. 15.

96 C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, 1935, p. 136, pastaba 324.

97 R. Jablonskytė-Rimantienė, „Maglemozinė ankstyvojo mezolito stovykla Maksimonyse IV (Varenos raj., Merkinės apyl.)". *LMAD,* Serija A, 3 (22), 1966, p. 47.

98 R. Rimantienė, *Pirmieji Lietuvos gyventojai,* Vilnius, 1972, p. 91. Netiesų mezolitinio laikotarpio stovyklos duobių ir židinių skersiniai pjūviai duoti kitame jos darbe: R. K. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy,* Vilnius, 1971, p. 139, pav. 122.

99 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* 1938, pav. 4:1 ir 5:5.

100 R. Indreko, „Muinasaegsest kalastusest Esstis", l. c., pav. 4:5—6.

101 R. Rimantienė, *Pirmieji Lietuvos gyventojai,* p. 92.

102 R. Indreko, „Kiviaja vorgujäänuste leid Narvas. Steinzeitliche Netzteile aus Narva". *Eesti Rahva Museum Aastaraamat,* VII, Tartu, 1931, pav. 21, 23, 24; tas pats, „Muinasaegsest kalastusest Eestis, l. c., pav. 3:1, 3; tas pats, *Mittlere Steinzeit in Estland,* 1948, p. 324—328.

103 R. K. Rimantene, *Paleolit i mezolit Litvy,* P. 198.

104 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* p. 15.

105 R. Jablonskytė-Rimantienė, „Maglemozinė ankstyvojo mezolito stovykla Maksimonys IV (Varenos raj., Merkinės apyl.)". *LMAD,* A 3(22), 1966. p. 47.

106 R. Jablonskytė-Rimantienė, „Vėlyvojo mezolito stovykla Lampėdžiuose". LMAD, A, 2(15), 1963, p. 44.

107 R. Rimantienė, *Pirmieji Lietuvos gyventojai,* 1972, p. 91.

108 C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, 1935, p. 136.

109 H. Bohne-Fischer, *Ostpreussens Lebensraum in der Steinzeit,* Königsberg Pr., 1941, p. 29.

110 G. Schwantes, *Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins,* 1939, p. 142—152.

111 Monažolė, *LE,* XIX, 1959, p. 180.

112 W. Stęslićka-Mydlarska, „Szezątki ludzkie znalezione w grobie tardenoaskim w Janislawicach, pow. Skierniewice". *Wiadomaści Archeologiczne,* 20, 1954, p. 49—66.

NEOLITO KULTŪRA PRIEŠ ATSIKELIANT INDOEUROPIEČIAMS

Beaiškindami tolimesnę Lietuvos kultūros raidos eigą ir etninius santykius neolite (3.500—1.800 pr. Kr.), kad ir susiduriame su tam tikrais sunkumais, bet tiems klausimams aiškinti jau turime žymiai daugiau duomenų, negu iš ankstyvesnių laikų. Iš naujojo akmens amžiaus turime nemaža titnaginių dirbinių, akmeninių, kaulinių, raginių, medinių ir iš kitokios medžiagos padarytų įrankių bei ginklų. Taip pat turime ištirtų kapų ir stovyklaviečių bei gyvenviečių. Griežtos ribos tarp mezolito ir neolito kultūros nėra. Mezolitinė kultūra staiga nenutrūksta, bet tik pamažu užleidžia vietą naujoms neolito kultūroms. Vienos iš jų susidarė iš ankstyvesnių mezolitinių kultūrų, kitos pasiekė Lietuvą iš kitų kraštų. Vietinėse kultūrose senosios mezolitinės tradicijos ir toliau tęsiasi, todėl ir ankstyvojoje neolitinėje kultūroje pastebime nemaža mezolitinės kultūros elementų, turėjusių tam tikros įtakos tiek medžiaginei, tiek ir dvasinei neolito kultūrai formuotis. Šis reiškinys sietinas su tuo faktu, kad ankstyvajame neolite gyventa tos pačios kilmės žmonių. Pavyzdžiui, ta pati svidrinė kultūra arba tiesioginiai, arba per mikrolitinių dirbinių kultūrą yra padariusi įtakos ankstyvajai neolito kultūrai. Net kai kurios titnaginių dirbinių formos (pvz.: titnaginės kotinės strėlikės) aptinkamos ir neolito stovyklavietėse (Pūvočiai, Merkinės vls.). Mikrolitinėje titnago pramonėje senosios mezolitinės tradicijos dar ryškiau pastebimos. Čia mes aptinkame trikampinių, trapecinių ir kitokios formos strėlių antgalių, skeltinių ir apskritinių gremžtukų, grąžtelių, peiliukų ir kt. Tik apdirbimo technika pamažu keičiasi: vis labiau įsigali paviršinis retušas. Ir makrolitinėje titnago pramonėje aptinkama ovalinių kirvukų, kurie pradedami jau gludinti. Kad pačioje pradžioje gyventa tos pačios kilmės žmonių, rodo ir stovyklavietės, gana dažnai aptinkamos tose pačiose vietose palei upes, ežerus, ypačiai jų gausu Kuršių nerijoje. Tačiau kiek vėliau, ryšium su naujų kultūrinių grupių pasirodymu artimoje Lietuvos kaimynystėje (ypačiai Pavyslyje), susiduriame su visa eile naujovių. Jau ankstyvajame neolite pagausėja iš molio lipdytų puodų, žmonės pradeda gludinti ir gręžti akmeninius kirvius, susidarė primityvios gyvulininkystės ir žemdirbystės pradmenys, pakinta dvasinis gyveni-

mas. Pagal dabar turimus duomenis jau galime išskirti net kelias neolitines kultūrines grupes, kurios, be abejo, priklausė ir skirtingiems etniniams vienetams.

Viena ankstyviausia pomezolitinė kultūra, praplitusi gana dideliuose plotuose, k.a. Estijoje, Latvijoje, Guduose, o iš dalies ir Lietuvoje, Prūsuose bei Lenkijoje, pagal molinių, rankomis lipdytų, puodų pagražinimo būdą lyg šukų pavidalo raštu yra pavadinta *šukinės* keramikos kultūra. Suomių, estų ir kitų kraštų proistorikų šukinė keramikos kultūra [priskiriama suomių-ugrų protėviams. Todėl ir šiek tiek rastų šukinės keramikos liekanų] [2] Lietuvoje laikė Pabaltijo suomių palikimu. Lietuvos šukinės keramikos kultūrai gimininigų puodų liekanų surasta Estijoje (Narvoje), Latvijoje, Kuršių nerijoje, o paskutiniuoju metu Šventosios pelkėje, į pietus nuo Šventosios miestelio, netoli Baltijos kranto. Ta keramika paskutiniuoju metu R. Rimantienės skiriama Narvos-Nemuno kultūrinei grupei.[3] R. Rimantienė teigia, kad Suomijos, dalies Estijos ir Vidurio Rusijos šukinė keramika gali būti priskiriama suomių-ugrų protėviams, bet Lietuvoje, Prūsuose aptinkama gimininga keramika greičiausiai neskirtina suomiams-ugrams, nes, kaip matyti iš tuo tarpu labai negausios kraniologinės medžiagos, rasiškai tos kultūros gyventojai yra buvę europeidai, t.y. palikuonys čia mezolite gyvenusių žmonių, kurie į Lietuvą atsikėlę iš pietų (vad. svidrinės kultūros srities) ir iš pietų vakarų, vad. Ahrensburgo (netoli Hamburgo) kultūrinės grupės srities.[4]

Tai R. Rimantienės nuomonei galima pritarti. Jei čia vėliau, bet ne anksčiau kaip III tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje ir gyventa klajoklinių suomių-ugrų kilmės žmonių, bet kaip rodo archeologiniai ir kalbiniai duomenys, vėlesniesiems Lietuvos gyventojams prabaltams nėra padarę didesnės kultūrinės įtakos. Maža jie tepaliko pėdsakų ir vandenvardžiuose. Paskutiniuoju metu lietuvių kalbininkas Aleksandras Vanagas dabartinėje Lietuvoje ir Prūsų Žemėje tesurado apie 30 vietovardžių, kuriuos jis laiko buvus suomiškos kilmės. Tokiais galimais suomių-ugrų kilmės vietovardžiais jis laiko šiuos: *Jarà* (ežeras prie Svėdasų), *Kĩrgus* (upė Akmenės apl.), *Korbis* (Veprių apl. upė), *Lambis* (prie Šėtos upė), *Saida* ar *Saidė* (upė prie Vilniaus), *Suojys* ežeras ir *Suojos* upė (Aluntos apl.), *Termentas* (ež. Veisiejų apl.) ir kt.[5]

Narvos-Nemuno kultūra

Kaip žinia, puodų, pagražintų šukiniu-duobeliniu ornamentu randama ne tik Lietuvoje, Prūsų Žemėje, bet ir dideliuose Rytų Europos plotuose: Rytų Vokietijoje, Lenkijoje ir Ukrainoje. Paskutiniuoju metu Lietuvos akmens amžiaus tyrinėtoja Rimutė *Rimantienė* įtikinamai įrodinėja, kad šukinis-duobelinis raštas keramikoje nėra

būtinas suomių-ugrų kultūros pažymys, kad reikia skirti šukinės, arba duobėtosios-dantytosios, keramikos kultūrą nuo šukinio ir duobėtojo ornamento, taip pat gana plačiai išplitusio už šukinės keramikos kultūros sričių. R. Rimantienė atmeta ligi šiol vyravusią nuomonę archeologų tarpe, kad Lietuvoje aptinkama keramika su šukiniu ar duobeliniu raštu priskirtina suomių-ugrų gentims, kad prieš atsikeliant indoeuropiečiams į Pabaltijį anksčiau gyveno suomiai-ugrai ir kad indoeuropiečiams susimaišius su suomių-ugrų gentimis susidarę prabaltai. R. Rimantienė įrodinėja, kad ankstyvojo neolito (IV tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga ir III tūkstantmetis) keramika Rytų Pabaltijy (Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje), kad ir dažnai turinti šukinį ornamentą, nesietina su suomių-ugrų šukinės-duobėtinės keramikos kultūra, bet kad ta keramika yra paveldėta iš vėlyvojo mezolito, kurio gyventojai yra buvę europidai. Ji išskiria dvi kultūrines grupes: 1. ankstyvąją pietryčių Lietuvos keramiką, kurios liekanų paskutiniuoju metu surasta šiose tyrinėtose stovyklose: Dubičių 3 stovykla, Ežerynų 23 stovykla, Versminio upelio stovykla; kartu su ta keramika aptikta iš mezolito paveldėtų svidrinės kultūros titnaginių dirbinių; 2. ankstyvoji Vakarų Lietuvos keramika, kurios liekanų daugiausia surasta Švento-joje, Baltijos pakraštyje. Čia surastų puodų ornamentų motyvai panašūs su pietryčių Lietuvos keramika.

Pati ankstyviausia keramika tuo tarpu žinoma, kaip jau anksčiau minėta iš Prūsų žemės. Cedmare (surusintas — Serovo, Karaliaučiaus srityje) surasta keramika žiedadulkių analizės būdu priskirta laikui apie 3.600 pr. Kr. Ta keramika nei savo forma, nei ornamentais neturi nieko bendra su suomių-ugrų šukinės keramikos kultūra, bet ji įeina į didžiulį Pietų ir Rytų Pabaltijo kultūrinę grupę, kuri tęsiasi nuo Jutlandijos iki Vakarų Latvijos. Baltų etnogenezei turėjo reikšmės kultūra, išplitusi tarp Narvos ir Nemuno, todėl ji ir vadinama *Narvos-Nemuno kultūra*. Todėl suomių-ugrų kultūros įtaka ankstyviesiems Lietuvos gyventojams buvo nedidelė, o pačių suomių-ugrų stovyklų ligi šiol Lietuvoje nerasta, težinoma nedidelis skaičius suomių-ugrų kilmės upių ir ežerų vardų.[6]

Gintariniai dirbiniai

Narvos-Nemuno kultūrai priskirtina didelė dalis gintarinių dirbinių, surastų Lietuvos pajūrio srityje. Ypačiai jų gausiai aptikta šiose vietose: Juodkrantėje, Smeltėje, Klaipėdos uoste, Lūžijos miške netoli Priekulės,[7] o paskutiniuoju metu ir Šventosios pelkėje, kur būta gintaro dirbtuvės. Čia surinkta apie 5000 gintaro gabalų: nuoskalų, sudužusių apskritų sagučių, trapecinių kabučių, cilindrinių karolių, vienas plokščias didelis žiedas, pagražintas taškučiais ir kt. Dalis gintarinių

papuošalų gaminta savo reikalams (jie yra puošnesni, turi nešiojimo žymių — virvutės nuzulinimo pėdsakai), kiti, paprastesni, gaminta kitiems — mainams. Manoma, kad gintaras buvo apdirbamas smulkiais titnaginiais gremžtukais, peiliukais bei kitokiais įrankėliais, o gintarui gludinti naudoti dideli plokšti, išilgai perskelti granitiniai akmenys.[8] Ypačiai Juodkrantėje, Šventosios pelkėje ir Palangoje (manoma, kad vad. Palangos lobis surastas taip pat Šventosios pelkėje) surasta visokeriopo tipo karolių, kabučių ir plastinio meno dirbinių. Išskirtinės reikšmės yra paplokščios žmonių ir gyvulių figūrėlės. Jų apdirbimo technika gana primityvi: veido bruožai neryškūs, nosis ir smakras nuo liemens atskirtas grioveliais, akys kartais pažymėtos išgręžtomis duobutėmis, rankos ir kojos nuo liemens taip pat teatskirtos grioveliais. Pasitaiko ir apvalainai plastiškų figūrėlių, galvos kai kada būna gana gerai išmodeliuotos. Vienos figūrėlės padarytos labiau realistiškai, kitos — schematiškai stilizuotos. Be žmonių figūrėlių pasitaiko ir gyvulių, kurie vaizduojami realistiškai. Daugumas figūrėlių turi išgręžtas skylutes (po vieną, dvi ar keturias), kad būtų galima jas pakabinti ar pritvirtinti prie drabužių. Tai greičiausiai yra buvę amuletai, turėję magiškos reikšmės.[9] Panašių ir tokių natūralistinio meno dirbinių aptinkama beveik visose šiaurinės ir šiaurės rytinėse to meto medžiotojų kultūrose. Tokie dirbiniai daugiausia buvo gaminami iš molio, kaulo, akmens ir medžio. Šios rūšies meno paminklų žinoma Latvijoje, Estijoje, Suomijoje, Švedijoje ir kitur.[10] Gintarinių gyvulių figūrėlių surasta ir Pamaryje (Dancigo, Slupsko apylinkėse), net vakariniame Pamaryje (Dobiegniew, Strzelce Kraj. aps., Noteco žemupyje), Štetine. Ypač išsiskiria gražiu darbu Dancigo šerno figūrėlė ir Štetino lokio figūrėlė.[11] Taip pat itin gražaus darbo gintarinė arklio figurėlė surasta Woldenberge (Kr. Friedberg), Brandenburge.[12] Kai kurie proistorikai Dancigo šerno ir Slupsko (vok. Stolp) lokio gintarines figurėles ir Woldenbergo gintarinę arklio figūrą skiria rutulinių amforų kultūrai.[13] Tos figurėlės sietinos su medžioklės magija.

Mainų prekyba gintaru

Narvos-Nemuno kultūros gyventojai išvystė pirmuosius mainų prekybos santykius net su tolimomis šukinės keramikos kultūros sritimis. Lietuvos pajūrio gintaras paplito ne tiktai artimoje kaimynystėje, bet taip pat Estijoje, Suomijoje, Rytų Karelijoje ir Rusijoje. Toliausiai Rusijoje aptikti gintariniai dirbiniai, savo formomis labai giminingi su Juodkrantės, Šventosios ir kitų Lietuvos pajūrio vietų to paties laikotarpio gintariniais papuošalais, žinomi šios vietose: Končanskoje (apie 2 km į rytus nuo Naugardo, nuo Baltijos pajūrio tiesia linija apie 850 km), prie Rostovo ežero (netoli Unicos intako) ir prie

Modlonos upės (tarp Beloje ir Vožos ežerų). Daugiausia gintarinių dirbinių surasta vakarinėje šukinės keramikos kultūros srityje, kur vyravo tipiškoji šukinė keramika, bet aptikta gintarinių papuošalų jau ir žalvario amžiaus stovyklose.[14]

Lietuvoje tuo tarpu nerasta Narvos-Nemuno kultūrinės grupės kapų. Jų aptikta Prūsų žemėje. Pavyzdžiui, Perkūnavoje (Piekunowo, Lėciaus, dabar Giżycko aps.) surasta kapų, kur mirusieji laidota apibarstyti ochra, kaklo vietoje susidurta su apvaromis, sudarytomis iš pragręžtų laukinių gyvulių dantų ir t.t. Tie griautiniai kapai fluoro metodu priskirti laikui apie 3700 pr. Kr.[15]

Ūkio forma

Daugumas Narvos-Nemuno kultūros žmonių, kaip matyti iš medžiaginės kultūros palikimo ir stovyklaviečių pasirinkimo būdo, dar tebebuvo mezolitinės kultūros tęsėjai medžiotojai, žvejai ir augalinio maisto rinkėjai. Kaip rodo stovyklavietėse aptinkami titnaginiai strėlių antgaliai, lankas su strėle vaidino svarbų vaidmenį medžioklėje. Įdomios medžiagos to meto žvejybai pažinti surasta Šventosios durpyno apatiniame sluoksnyje. Čia aptikta medinių irklų liekanų, iš liepos karnų nupintų tinklų fragmentų, medinių plūdžių ir kitokių žūklės įrankių. Be to, rasta žuvų kaulų: lydekų (kai kurių ilgis siekė net iki 1,2 m), šamų (net 2 m ilgio), lašišų, menkių, plekšnių ir kt. Surasta ir medinių kauptukų šaknims išsikasti.

Šukinės, arba duobėtosios-dantytosios, keramikos kultūrinė grupė

Pati ankstyviausia pomezolitinė kultūra šiaurinėje Rytų Pabaltijo srityje, ypačiai Suomijoje ir dideliuose Šiaurės rytų Europos plotuose yra *šukinės,* arba *duobėtosios-dantytosios, keramikos kultūra,* pavadinta pagal puodų pagražinimo būdą, kai minkšto puodo paviršių tam tikru dvidančiu ar apvaliu spaudu buvo eilėmis įspaudžiama duobutės bei dantukai. Toks raštas primena lyg šukas. Tokiu raštu būdavo papuošiamas arba visas puodo paviršius, arba tik viršutinioji puodo dalis. Be to, puodo angos briauna dar būdavo pagražinama nagų įspaudų arba gnaibytiniu raštu. Daugelis puodų būdavo ir visai lygiu paviršiumi. Šios kultūrinės grupės bei jos pogrupių puodai yra buvę dideli, nulipdyti rankomis paprastai iš gana blogo molio, į kurį buvo primaišoma graužo, sugrūsto akmens ar sraigių kiautelių. Puodų sienelės storos, patys puodai yra katilo pavidalo, smailiadugniai. Seniausioji keramika priskiriama mezolito ir neolito sąvartai, t.y. laikui apie 3.600—3.500 pr. Kr., vėlyvesnioji — net žalvario amžiui. Iš kitų medžiaginės kultūros paminėtini šie dirbiniai: titnaginiai branduoliniai ir skeltiniai kirviai su nešlifuotu ar jau pradėtu gludinti paviršiumi,

akmeniniai įtveriamieji kirviai įstrižais ašmenimis, dalis akmeninių apskritinių kirvių, trikampinės, trapecinės, lapo ar lancetės pavidalo titnaginiai strėlių antgaliai, skeltiniai gremžtukai, grąžteliai ir t.t. Pagaliau šukinės keramikos kultūrai priklauso iš Rytų Pabaltijo įvežtų gintarinių papuošalų, surastų gana dideliuose tos kultūros plotuose.[16]

Šukinės, arba duobėtosios-dantytosios, keramikos kultūra yra išplitusi labai dideliuose Šiaurės rytų Europos plotuose — nuo Baltijos jūros net iki už Uralo. Dėl labai didelio tos kultūros išplitimo, savaime aišku, ji ir negali būti vienalytė, bet susiskaldžiusi į visą eilę didesnių kultūrinių grupių ir mažesnių pogrupių. Aiškiai išsiskiria bent šešios šukinės keramikos kultūrinės grupės ar pogrupės: 1. *vakarinė,* išplitusi Suomijoje, Estijoje, Latvijoje ir siauru Baltijos pajūrio ruožu iki Oderio; rytuose ji baigiasi ties Ilmenio ir Ladogos ežerais; 2. *vidurinė,* apimanti sritis į šiaurę nuo Okos ir aukštutinės Volgos iki Baltosios jūros; 3. *rytinė,* apimanti Uralo sritį ir dalį kaimyninio vakarinio Sibiro; 4. *Kamos* baseino kultūra; 5. *Aukštutinio Dniepro* srities ir 6. *Padnieprio-Paelbio* srities. Mums šiokios tokios įtakos turėjo vakarinė šukinės keramikos kultūra, kuri antroje III tūkstantmečio pr. Kr. pusėje yra buvusi gana vienalytė ir kur vyravo vad. tipiškoji šukinė keramika. Manoma, kad ta kultūra išsivystė miškų zonos srityje iš mezolitinės Kundos kultūros (pavadinta pagal vietovę Kunda šiaurinėje Estijoje) ir iš svidrinės kultūros elementų. Ta vakarinės šukinės keramikos kultūra tęsėsi iki II tūkstantmečio pr. Kr. Kadangi šukinės keramikos kultūra yra išplitusi kaip tik tose srityse, kur iš seno gyventa suomių-ugrų tautų ar kilčių, todėl tos kultūros liekanos priskiriamos tiesioginiams Pabaltijo suomių (suomių, estų, lybių) protėviams. Vėliau ėmė susidarinėti vietinės tos kultūros pogrupės, atseit, ir Pabaltijo suomiai ėmė diferencijuotis į atskiras tautas bei kiltis.[17]

Lietuvoje randama šukinė keramika yra vėlyva, priskirtina III tūkstantmečio pr. Kr. pabaigai. Ir Prūsų žemėje paskutiniuoju metu surasta šukinė keramika yra vėlyva. Pavyzdžiui, Sosnioje (Sosnia, Grajewo aps.), Kolno aukštumoje, į pietų rytus nuo Luko (Elk) ir pietų vakarus nuo Augustavo, aptikta keramika turi artimų bruožų su suomių išsigimusia šukine keramika, priskiriama pereiginiam laikotarpiui iš naujojo akmens amžiaus į žalvario amžių.[18]

Priešindoeuropietiškų žemdirbių kultūrų pėdsakai Lietuvos kaimynystėje

Neolite prasidėjo ir žemdirbių kultūrų ekspansija. Apie 2500 pr. Kr. Baltijos jūros pakraštį tarp Oderio ir Vyslos ir Kulmo žemę Vakarų Prūsuose pasiekė *juostinės keramikos kultūros* žmonės. Tos kultūros

centras yra buvęs Vidurio Europoje, Dunojaus srityje, todėl ji dažnai vadinama ir Dunojaus kultūra. Ši žemdirbių ir gyvulių augintojų kultūra pasiekė ir vėliau baltų gyvenamųjų sričių pietinius ir pietų vakarinius pakraščius. Šiai kultūrai būdingi radiniai yra: pusrutulio pavidalo moliniai indai, papuošti spiralinėmis juostomis ar linijomis, akmeniniai pusapvalainio pjūvio kirviai ir kurpaliniai kyliai (greičiausiai žemei arti). Žmonės gyveno kaimais, sėjo miežius, kviečius, augino karves, avis, ožkas ir kiaules. Kuriai etninei grupei priskirtina ši kultūra, nėra išaiškinta.[19]

Piltuvėlinės keramikos kultūra

Maždaug tuo pačiu laiku Prūsų žemę, vakarinę Balstogės srities dalį ir savo paskutinėmis bangomis pasiekė net Naručio (Naročiaus) ežerą, kita neolitinė kultūra — *piltuvėlinės keramikos kultūra,* pavadinta pagal tai kultūrai būdingą puodų formą, primenančią piltuvėlį. Gražiausiai ši kultūra buvo išsivysčiusi rytinėje Jutlandijoje, Danijos salose, pietinėje Švedijoje ir Šiaurės vakarų Vokietijoje. Iš Danijos ji plito į šiaurės vakarinę ir vidurinę Vokietiją, kur ji aptinkama greta vėlyvosios juostinės keramikos kultūros. Vėliau piltuvėlinės keramikos kultūra ten galutinai įsigali ir pagaliau pakeičiama virvelinės keramikos kultūros. Į rytines sritis piltuvėlinės keramikos kultūra plito išilgai Baltijos pajūrį, pasiekė Pamarį, Poznanės sritį, Kujaviją, Vakarų ir Rytų Prūsus, vakarinę Balstogės srities dalį ir savo paskutinėmis bangomis pasiekė net Naručio ežerą. Čia paminėtose srityse kultūros raida ėjo kiek skirtingu keliu ir susiformavo vadinama rytinė piltuvėlinės keramikos kultūros grupė.[20] Būdingi šios kultūros keramikos atstovai: piltuvėlio formos puodai, butelio formos indai su apykakle, amforos su ąsomis tarp kaklelio ir pilvelio (arba ant pilvelio), dideli kiaušinio pavidalo indai, koštuviniai indai, indai atsargoms supilti ir kt. Puodai gražinami giliais grioveliais, dažnai pripildytais baltų kalkių masės, laipteliais, kuteliais, o vėlyvesnėje fazėje — pintiniu ir virveliniu raštu, paimtu iš virvelinės keramikos kultūros grupės. Iš įrankių ir ginklų pažymėtini: akmeniniai daugiakampiai kovos kirviai su buoželine pentimi, dviašmeniai kovos kirviai, kitaip dar vadinami amazoniniais, su plačiais išlenktais ašmenimis, aštuonkampiai įtveriamieji kirviai, storapentiniai titnaginiai kirviai ir kt.

Iš visų Rytų Pabaltijo sričių piltuvėlinės keramikos kultūra labiausiai yra pasireiškusi Rytprūsiuose. Jos liekanų daugiausia aptinkama pietų vakariniuose Rytprūsiuose, Vyslos žemumoje, Neidenburgo apskrityje, Priegliaus slėnyje, o atskiri radiniai sutinkami net Gumbinės srityje. Pagal radinių paplitimą sprendžiama, kad piltuvėlinės keramikos kultūros žmonės ėję šiomis kryptimis: iš Vyslos žiočių pietiniu Aismarių

krantu į Priegliaus slėnį, iš ten iki Zedmar (Unguros aps.) ir Lėciaus aps.; antroji dalis, kuri ėjo rytų kryptimi į pietus nuo Mozūrų, neprasiveržė toliau Ortelsburgo aps., bet pasiekė Sūduvą, Johanisburgo aps.[21] Piltuvėlinės keramikos kultūra Rytprūsiuose yra suvaidinusi tam tikrą vaidmenį šukinės keramikos kultūrai (pvz. Karaliaučiuje surastoje šukinėje keramikoje aiškiai pastebima ornamentavimo įtaka). Neolito gale piltuvėlinės keramikos kultūra, atrodo, susiliejo su indoeuropietiškąja virvelinės keramikos kultūra.

Lietuvos kultūriniam gyvenimui piltuvėlinės keramikos kultūra nėra padariusi didesnės įtakos. Keramikos liekanų tuo tarpu teturime iš etnografinės Lietuvos rytuose. 1937 m. tarp Užnaročiaus kaimo ir Naročios upės surastos kelios piltuvėlinės keramikos šukės.[22]

Piltuvėlinės keramikos kultūros žmonės yra buvę žemdirbiai ir gyvulių augintojai. Puodų šukėse dažnai aptinkama kviečių įspaudų, o sodybose — malamųjų ir trinamųjų akmenų. Apie mokėjimą verpti bei austi kalba sodybose randami moliniai verpsteliai, retkarčiais molinės ritės ir audimo svoreliai. Iš sodybose randamų naminių gyvulių kaulų sužinome, kad tos kultūros gyventojai augino galvijus, avis, ožkas ir kiaules.[23]

Turime duomenų ir prekybiniams santykiams nušviesti. Ta prekyba yra buvusi gana gyva gintaru, įvairiaspalviu titnagu (pvz. juostuotu, šokoladinės spalvos titnagu, iškasamu įvairiose Lenkijos vietose, ypač Krzemionki, Opatów aps.) ir iš pietų įgabenamu variu.

Kuriai etninei grupei priskirtina piltuvėlinės keramikos kultūra, — nežinome. Viena tėra aišku, kad šios kultūros elementų aptinkama kiek vėlyvesnėje virvelinės keramikos kultūroje, atseit ji susiliejo su virvelinės keramikos kultūra.

Rutulinių amforų kultūra

Pagaliau neolito pabaigoje Rytų Pabaltįjį pasiekia nauja kultūrinė srovė, vadinamoji *rutulinių amforų kultūra*. Ji yra gavusi savo vardą pagal rutulio pavidalo amforas, turinčias daugiau ar mažiau apvalų dugną ir dažniausiai cilindrinį kaklelį su dviem ar rečiau keturiomis ąselėmis tarp puodo kaklelio ir pečių. Ornamentika gimininga su piltuvėline keramika: tai daugiausia ant kaklelio ir pečių giliai įspausti grioveliai, kurie sudaro trikampius, zigzagus ir kitus motyvus. Vėlyvesniuose puoduose sutinkamas ir virvelinis raštas. Iš kitos keramikos paminėtini „plačiaburniai indai" ir dubenėliai. Iš kitų tai kultūrai būdingų dirbinių išskirtini: dideli ir plokšti gražiai gludinti achatiškai juostuoti titnaginiai kirviai, gintarinės sagos, kauliniai ir gyvulių dantų (dažnai šerno iltys) karoliai. Mirusieji laidojami suriesti iš akmenų ar akmenų plokščių sustatytose dėžėse, o Kujavijoje — pailgai

trikampiški ar trapecinės formos pilkapiai būdavo apdedami akmenimis, o pati kapo kamera sustatoma iš didesnių akmenų. Kameroje aptinkama palaidota net keletas žmonių.[24]

Kultūros centras yra buvęs šiaurinėje Vidurio Vokietijos dalyje. Iš čia ji plito įvairiomis kryptimis. Per pietinę Rytų Pamario sritį rutulinių amforų kultūra pasiekė žemutinį Pavyslį, Kulmo žemę, buv. Rytprūsius, ypačiai Mozūrų kraštą. Iš Rytų Pabaltijo kraštų daugiausia šios kultūros liekanų aptinkama buv. Rytprūsiuose: Osterode, Neidenburg, Allenstein, Ortelsburg ir Johannisburg apskrityse. Čia turima nemaža ir ištirtų kapų, kur mirusieji palaidoti akmenų dėžėse.[25] Be to, ypač pietinėje Rytprūsių dalyje surasta daug juostuoto titnago storapentinių kirvių ir siaurų kaltų. Tokių pat kirvių surasta ir vakarinėje Lietuvoje.[26]

Rutulinių amforų kultūros žmonės taip pat yra buvę žemdirbiai bei gyvulių augintojai. Apie tai liudija šios kultūros žmonių sodybos, pasirenkamos derlingose srityse, puodų sienelėse aptinkami grūdų pėdsakai ir sodybose bei kapuose randami naminių gyvulių kaulai. Čia ypačiai būdinga, kad aptikta ir kiaulių kaulų kapuose. Ir rutulinių amforų kultūros žmonės, kaip ir piltuvėlinės keramikos gyventojai, už Baltijos gintarą mainais gabendavo į Pavyslio sritis ir toliau į šiaurę nuo jos juostuoto titnago žaliavą arba jau pagamintus kirvius. Keletą tokių kirvių turime ir Lietuvoje. Jau, kaip minėta, neolite juostuotas titnagas būdavo iškasamas Krzemionki, Opatów aps., į šiaurės vakarus nuo Vyslos ir San santakos.[27]

Beaiškinant rutulinių amforų kultūros gyventojų etninę priklausomybę, susiduriame su panašiais sunkumais, kaip ir su piltuvėlinės keramikos kultūros žmonių tautybe. Rutulinių amforų kultūra buvo nustelbta kitų kultūrų ir kaip savarankiškas vienetas nebepateko istorijos švieson.

Indoeuropiečiai ir jų atsikėlimas į Lietuvą

Neolito pabaigoje Lietuvą pasiekė iš kitur atėjusi kultūra, suvaidinusi labai svarbų vaidmenį tolimesnėje Lietuvos kultūroje ir davusi tvirtą pagrindą šio krašto indoeuropeizacijai.

Laikotarpyje tarp 2.300—2.000 pr. Kr. didelėse rytinės, vidurinės ir šiaurinės Europos srityse greitu tempu išplito nauja kultūra. Ji išsiskyrė iš ankstyvesnių tose srityse egzistavusių kultūrų keramika, akmeniniais bei titnaginiais dirbiniais, laidosena, ūkio forma ir kitomis savybėmis. Tai kultūrai būdingi taurės pavidalo ir kitokios formos moliniai puodai, daugelyje sričių papuošti virveliniu ornamentu (įspaudžiant į minkšto, dar nedegto puodo paviršių virvutę), gražaus darbo akmeniniai laiviniai (laivo formos) kovos kirviai ir pilkapiai ar plokštiniai vieniniai kapai. Pagal tuos, tai kultūrai būdingus bruožus, ir ši kultūra atskirose

srityse archeologų vadinama įvairiais vardais: taurinė kultūra, virvelinės keramikos kultūra, laivinių kovos kirvių kultūra, pilkapių kultūra, vieninių kapų kultūra. Be to, jai priduriami ir kitokie pavadinimai, tai atskirų kraštų, kur ta kultūra buvo įgavusi specifinių bruožų, arba jai duodami vardai pagal vietoves, kur pirmiausia buvo aptikti ir ištirti didesni bei daugiau ar mažiau vienalytiškesni kultūros kompleksai.

Virvelinės keramikos kultūra (taip vadinsime ją apibendrinamu vardu) yra paplitusi labai dideliuose plotuose: nuo šiaurinės Olandijos, šiaurės vakarų Vokietijos bei Jutlandijos vakaruose iki Volgos bei Kaspijos rytuose ir nuo Švedijos, Suomijos, Naugardo ir Viatkos šiaurėje iki Juodosios jūros ir Balkanų pietuose. Ankstyvojoje fazėje šiame didžiuliame plote susiduriame su daugiau ar mažiau bendrais kultūros bruožais, bet vėlyvesnėje tos kultūros raidoje dėl nepaprastai didelio jos išplitimo, susimaišymo su kitomis kultūromis ir dėl kitų priežasčių susidarė visa eilė virvelinės keramikos kultūros grupių su tam tikromis medžiaginės kultūros (kiek išsiskiriančiomis keramikos formomis, laiviniais kovos kirviais, darbo įrankiais) ir laidosenos skirtybėmis (vienur mirusieji laidota pilkapiuose, kitur plokštiniuose kapuose, akmeninėse dėžėse). Iš Europoje pačių svarbiausių ir labiausiai ištirtų vienetų pažymėtina: Jutlandijos vieninių kapų kultūra, Vidurio Vokietijos, arba Saksonijos-Tiuringijos virvelinės keramikos kultūra, Oderio kultūrinė grupė, Złota kultūrinė grupė (pietų vakarinėje Lenkijoje), Rytų Pabaltijo virvelinės keramikos kultūrinė grupė, Suomijos ir Švedijos laivinių kovos kirvių kultūra, Fatjanovo kultūra (Vidurio Rusijoje) ir eilė kitų daugiau ar mažiau išryškėjusių kultūrinių grupių Ukrainoje, Balkanuose, šiauriniame Kaukaze ir kitur.[28]

Toks milžiniškas virvelinės keramikos kultūros išplitimas ir sudaro sunkiai įveikiamų kliūčių šios kultūros kilmei, jos susidarymo centrui nustatyti. Dabar turima archeologinė medžiaga dar neleidžia jos susieti su kuria nors mezolitine ar ankstyvąja neolitine kultūra. Todėl archeologų nuomonės virvelinės keramikos kultūros kilmės klausimu labai nevienodos, dažnai net prieštaraujančios viena kitai. Vieni archeologai virvelinės keramikos kultūros susidarymo centro ieško Jutlandijos pusiasalyje ir šiaurinėje Vokietijoje, kiti nori laikyti tos kultūros lopšiu Vidurio Vokietiją, nes ten virvelinė keramika yra gražiausiai išsivysčiusi, dar kiti seniausių tos kultūros pėdsakų ieško pietinės Rusijos stepėse, gretiminiuose miškų rajonuose bei kaimyninėse Azijos srityse. Paskutiniuoju metu vis daugiau linkstama virvelinės keramikos kultūros šaknų ieškoti dideliuose Eurazijos plotuose nuo žemutinės Volgos baseino iki Kaspijos bei Aralo ežerų ir vakarinėse

Sibiro stepėse. Esą, jau apie 4000 pr. Kr. tose srityse buvusi išplitusi vadinamoji pilkapių kultūra. Iš ten ta kultūra plitusi per Juodosios jūros pakraštines sritis į Balkanus, Egėjo jūros sritį, Vidurio Europą, Šiaurės Europą, Pabaltijį bei Vidurio Rusiją, Kaukazą, Artimuosius Rytus ir t.t. Mums rūpima Pabaltijo sritį ta kultūra pasiekė apie 2300—2200 pr. Kr.[29]

Virvelinės keramikos kultūros kilmės klausimo sprendimą dar apsunkina ir ta aplinkybė, kad ta kultūra daugumo archeologų ir kalbininkų priskiriama indoeuropiečiams, o indoeuropiečių protėvynės klausimas taip pat dar nėra kaip reikiant išaiškintas.

Kaip jau antrame šio darbo skyriuje minėta, įvairius indoeuropiečių senovės ir kultūros klausimus pirmieji ėmė nagrinėti lingvistai. Kadangi kalba siejama su tauta, todėl kalbininkai pradėjo kalbėti apie *indoeuropiečių protautę* bei jos kultūrą. Jei yra buvusi protautė, tai ji turėjo užimti ir kurį nors žemės plotą, vadinasi, turėjo būti *indoeuropiečių protėvynė,* iš kurios indoeuropiečiai plito į įvairius kraštus, kur sumišus su kitomis etninėmis grupėmis ilgainiui susiformavo atskiros indoeuropiečių tautos bei kalbos.

Kaip ir archeologų, taip ir kalbininkų nuomonės indoeuropiečių protėvynės klausimu labai nevienodos. Kalbininkams susipažinus su sanskritu bei jo archaiškomis kalbos formomis, sanskritas imta laikyti visų indoeuropiečių kalbų motina ir imta teigti, kad šiaurės vakarinėje Indijoje turėjusi būti ir indoeuropiečių protėvynė. Kadangi lietuvių kalba turi nemaža panašumų su sanskritu tiek gramatikoje, tiek ir žodyne, todėl kai kurie Lietuvos istorijos mėgėjai ir lietuvius ima kildinti iš Indijos. Tačiau vėliau paaiškėjus, kad indoarijai tik apie II tūkstantmečio pr. Kr. vidurį atsikraustė į Pandžabo sritį, atsisakyta lokalizuoti indoeuropiečių protėvynę Indo vidurupio baseine. Bet vis dar pasitaiko balsų, pasisakančių už indoeuropiečių protėvynę Vidurio Azijoje.[30] Pastebėjus, kad viena kalbotyra negali išspręsti šios painios problemos, pritraukta talkon ir kiti įvairūs mokslai: archeologija, istorija, fizinė antropologija, etnologija, zoologija ir botanika. Remiantis tais naujais tyrimo duomenimis, pradėta indoeuropiečių protėvynę nukeldinėti vis toliau į vakarus: Priešakinę Aziją, pietinę Rusiją, Vidurio ir Šiaurės Europą. Besprendžiant tą painų klausimą, pasirinktas negatyvinis metodas, t.y. pirmiausia imta nustatinėti tas sritis, kur indoeuropiečių protėvynės visai netenka ieškoti.[31] Čia jau iš anksto atkrinta Indija ir Mažoji Azija, kur indoeuropiečių kilmės žmonės yra atsikraustę vėliau, jau istoriniais laikais. Pvz. hititai įsiveržė į Mažąją Aziją iš vakarų apie 2000 pr. Kr. ir ten buvo sukūrę didelę Hatti valstybę, kuri subyrėjo apie 1200 pr. Kr. 1906—1907 m. Boghazköy vietovėje (145 km į rytus nuo Ankaros) aptikta Hatti valstybės sostinė Hattušaš, kur atkastas didelis Hatti valstybinis archyvas, susidedąs iš

daugiau kaip 10,000 kylinio rašto molinių plokščių bei jų fragmentų. Tie istorinio, religinio, ir teisinio turinio tekstai yra iš XV—XIV a. pr. Kr.[32] Taip pat netenka ieškoti indoeuropiečių protėvynės Graikijoje, nes ten prieš atsikeliant jiems iš šiaurės rytų ir šiaurės, gyveno neindoeuropiečiai pelasgai. Joniečiai jau apie XVIII a. pr. Kr. užėmė vidurinę Graikiją ir Peloponesą, achajai ir eoliečiai pasiekė Graikijos teritoriją XV a. pr. Kr. Seniausi kalbos paminklai siekia IX—VIII a. pr. Kr.[33] Apeninų pusiasalyje prieš atsikraustant lotynams, umbrams, oskams ir kitiems, čia gyveno neindoeuropiečiai etruskai. Seniausi lotynų kalbos paminklai siekia VI a. pr. Kr. Atkrinta ir Prancūzija, nes čia prieš atsikeliant keltams, romėnams, frankams, burgundams ir vakarų gotams, gyveno ligurai. Pirenėjų pusiasalyje indoeuropiečiai atsikraustė taip pat istoriniais laikais, o anksčiau čia gyveno iberai. Pagaliau Anglijoje bei Airijoje prieš apsigyvenant keltams, romėnams, anglosaksams, normanams, gyveno neindoeuropietiškos giminės tautos — skotai ir piktai. Tuo būdu indoeuropiečių protėvynės tegalima ieškoti žemės plote nuo Jutlandijos ir Rytų Pabaltijo vakaruose iki Irano pietų rytuose ir nuo suomių-ugrų gyventų plotų šiaurėje iki Alpių bei Karpatų pietuose.

Be daugelio teorijų, didele dalimi įtakotų archeologinių tyrinėjimų išvadų, kalbininkuose vyrauja dvi pagrindinės indoeuropiečių protėvynės hipotezės: vieni ribojasi šiaurės vakarų Europos sritimis, kiti — protėvynės ieško srityse nuo Ukrainos stepių iki Kaspijos bei Aralo ežerų.[34] Atrodo, kad labiausiai pagrįsta pastaroji hipotezė. Vienas iš gana įtikinamų argumentų yra tas, kad visos indoeuropiečių kalbos pažįsta *arklį,* kurio domestikacijos sritimi yra buvusios stepės.[35] Ir toks greitas indoeuropiečių išplitimas labai dideliuose plotuose sietinas su arklių ir vežimų turėjimu. Pagaliau ir tas faktas, kad ankstyvieji indoeuropiečiai yra buvę nomadiniai gyvulių augintojai, kiek vėliau tepradėję dirbti žemę, taip pat paremia jų rytinę kilmę.

Pastaruoju laiku vis labiau įsigali teorija, kad iš Eurazijos stepių dėl sausrų prasidėjęs didysis nomadinių indoeuropiečių kilčių (jau turėjusių kalbinių skirtumų) kraustymasis įvairiomis kryptimis: vieni kėlėsi į Mažąją Aziją, pasiekė net Indiją, kiti — vyko į Europos sritis. Viena iš ankstyviausių indoeuropiečių ekspansijos bangų pastebima apie 2.400—2.200 pr. Kr. vakarinėje Mažojoje Azijoje, Egėjo jūros srityje, Balkanuose. Laikotarpyje tarp 2.300—2.000 pr. Kr. indoeuropiečiai įsiveržė į Vidurio Europą, Vidurio Rusiją ir Pietų Rytų Pabaltįjį.

Kuriuo metu egzistavo indoeuropiečių protautė, kartu ir prokalbė, neįmanoma bent kiek tiksliau nustatyti. Kadangi kalbos vystymasis neina greitu tempu, todėl dar mezolite tebeturėjo būti daugiau ar mažiau kompaktinė indoeuropiečių kalbinė vienybė. Ir tik pamažu

indoeuropiečiai ėmė diferencijuotis. Pradžioj prokalbė skilo į dvi pagrindines tarmines grupes: sateminę ir kentuminę. Ir kai apie III tūkstantmečio pr. Kr. vidurį prasidėjo didysis indoeuropiečių kraustymasis, abejose tarminėse grupėse jau turėjo būti įvykusi nemaža kalbinė diferenciacija. Ir kai didesni išsidiferencijavę etniniai vienetai įsikūrė atskirose srityse, pradėjo formuotis savarankiškos indoeuropiečių protautės. Tą diferenciaciją veikė naujos gyvenimo sąlygos, nauja geografinė aplinka, upės, miškai, kalnai skyrė juos nuo senųjų kaimynų. Pirminiai gyventojai buvo kultūriškai ir kalbiškai daugelyje vietų absorbuoti. Tose srityse, kur ankstyvesnių kultūrų įtaka yra buvusi maža, ten senosios indoeuropietiškos kultūros formos išliko nedaug tepakitusios. Reikia manyti, kad tose srityse, kur ankstyvųjų gyventojų, ypač klajoklinių grupių, yra buvę nedaug, ten ir indoeuropietiškos kalbos sandarai nepadaryta reikšmingesnės įtakos. Bet tose srityse, kur atvykę indoeuropiečiai susidūrė su tirščiau gyvenamais plotais ir su labiau pažengusiomis vietinėmis kultūromis, ten indoeuropiečiams teko užimti tas sritis jėga. Tose vietose ir indoeuropeizacijos procesas vyko skirtingai: ten kultūra ir kalba buvo to substrato stipriai paveikta (palygink hetitus), nutolo nuo indoeuropiečių prolyčių. Dar kitur, kur indoeuropiečiai susidūrė su kompaktine vietinių gyventojų mase ir dėl kitų mums nežinomų priežasčių indoeuropiečiai nepajėgė įsigalėti, iš ten arba pasitraukė, arba susilieję ištirpo vietos gyventojų tarpe (pvz. indoeuropiečiai Suomijoje).

Neolito pabaigoje ir žalvario amžiaus pradžioje jau turime susiformavusius atskirus indoeuropiečių kultūrinius vienetus, kuriuos galime identifikuoti ir su atskirų protaučių branduoliais: pragermanais, prabaltais, praslavais, prakeltais ir t.t.

Prabaltai ir jų kultūra

Ta indoeuropiečių grupė, iš kurios išaugo *prabaltai,* manoma, kad apie 2300—2200 pr. Kr. nuo žemutinio Dniepro pasukę į Baltijos pajūrį ir šiaurėje pasiekę net pietų vakarinę Suomiją, o antra visai gimininga indoeuropiečių grupė nuo vidurinio Dniepro pasukusi į aukštutinio Dniepro, aukštutinės Volgos ir Okos sritis. Vienur indoeuropiečiai aptiko jau iš anksčiau čia gyvenusius europidus, kitur — šukinės keramikos kultūros žmones — prasuomių protėvius. Be to, pietų vakarinėse srityse, ypač žemutinės Vyslos baseine, naujieji ateiviai susidūrė su piltuvėlinės ir rutulinių amforų kultūrų žemdirbiais. Atvykusieji indoeuropiečiai gana greitai asimiliavo rastuosius gyventojus (tik Suomijoje jie ištirpo vietos gyventojų tarpe) ir pamažu jiems primetė savo kalbą. Tas ankstyvųjų gyventojų posluoksnis (substratas), atrodo, yra buvęs plonas, todėl prabaltų kalbos sandarai nepadaryta

didesnės įtakos — baltų kalbos (prūsų, lietuvių, latvių) išlaikė daugybę senoviškų fonetikos, morfologijos, žodyno bruožų.

Netrukus tarp Dancigo įlankos ir Šventosios uosto susidarė atskira prabaltų virvelinės keramikos kultūros grupė, vadinama dviem vardais: *Rzucewo kultūra* (pagal tyrinėtą vietovę Rzucewo, vok. Rutzau, prie Dancigo įlankos) ir *pamarių kultūra* (vok. Haffküstenkultur, pagal aptiktąsias tos kultūros sodybas Aismarių ir Kuršių marių pakraščiuose). Ta dviem vardais vadinama kultūra yra ta pati *prabaltų kultūra*.

Apie šią prabaltų kultūrą sužinome iš tyrinėtų sodybų ir atsitiktinai surastų tos kultūros liekanų ne tik siaurame Baltijos pajūrio ruože nuo Dancigo įlankos iki Šventosios uosto, bet taip pat ir krašto gilumoje nuo Vyslos iki Dauguvos. Tačiau daugiausia medžiagos prabaltų kultūrai pažinti turime iš tyrinėtų to meto sodybų šiose vietose: *Rucavoje* (vok. Rutzau, lenk. Rzucewo),[36] *Tulkimyčiuose* (vok. Tolkemit, dabar lenk. Tolkmieko),[37] *Wiek-Luisentha* [38] ir *Sukazės* (vok. Succase, lenk. Suchacz).[39]

Lietuvos pajūryje ypačiai gausu prabaltų kultūros liekanų Kuršių nerijoje ir Šventosios pelkėje. Pagrindinės keramikos formos šios: išlenktos taurės, didelės storapilvės amforos, įvairaus dydžio apskriti ir pailgi dubenys, platūs puodai ir kt. Iš ornamentų vyrauja virvelinis, brūkšninis ir įpjovinis raštas. Raštai išdėstomi juostomis ant puodų kaklelio ir iš dalies ant petelių. Vėlyvesnio laikotarpio keramikoje aptinkamas eglutinis raštas, pirštų nagų įspaudai, reljefinės juostelės, be to, puodų briaunos būdavo gražinamos rantymu.[40] Šventosios pelkėje surasta ir medinių dubenų, medinis šaukštas.[41] Gražiausi akmeniniai dirbiniai — laiviniai kovos kirviai. Ankstyvieji kirviai pasižymi gražia forma ir dailiu darbu. Jų pentis yra apskrita arba apvala, skylė kotui išgręžta arčiau kirvio vidurio, nugarėlė būna arba išlenkta, arba tiesi, išilgai nugarėlę eina lyg siūlė, primenanti metalinių kirvių liejamąją siūlę. Ašmenys išlenkti ir į vieną pusę išriesti. Vėlyvesni kovos kirviai jau yra degeneravęsi, tik iš penties ir ašmenų formos jie teprimena laivinius kovos kirvius; Prūsų žemėje surastų laivinių kovos kirvių pavyzdžiai pas W. *Gaerte*,[42] o Lietuvoje surastų laivinių kovos kirvių pavyzdžiai pas J. *Puziną*.[43] Aptinkama ir akmeninių kaplių — įrankių žemei dirbti. Jų formos gana paprastos: vieni yra simetriški, paplokšti, išgaubta nugarėle, o kiti — asimetriniai, kurpalio pavidalo.[44] Titnaginiai dirbiniai įvairūs. Čia mes turime storapentinių kirvių ir kaplių, gražiai apskaldytų trikampinės, širdinės, rombinės ir lapelio pavidalo strėlikių, mažų skeltinių gremžtukų išgaubtomis, įgaubtomis ir tiesiomis briaunomis, ilgų skeltinių peiliukų ir kt.[45] Naudota ir kauliniai dirbiniai: durklai, ietigaliai, ylos, žeberklai. Kapuose ir

sodybose randama ir gintarinių dirbinių: kirvelio pavidalo kabučių, žiedo pavidalo papuošalų ir kt. Jų rasta Juodkrantėje, Palangoje, Šventosios pelkėje.

Gyvenvietės

Prabaltų formavimosi metu daugiausia jų gyvenviečių būta netoli vandenų, pamarių pakraščiuose, aukštesniuose upių bei ežerų krantuose, bet vėliau, suintensyvėjus žemės ūkiui, ėmė rastis gyvenviečių ir toliau nuo vandenų derlingesnėse žemėse. Kaip rodo ligi šiol tyrinėtos gyvenvietės, prabaltų gyventa mažais kaimais. Deja, apie to meto sodybų statinius nedaug teturime žinių. Paminėtoje *Rucavos* gyvenvietėje susidurta su šimtais kalstų pėdsakų, bet tos kalstų žymės žemėje buvo tiek arti šalia viena kitos, jog nebuvo įmanoma išskirti atskirų pastatų kontūrų. Ir gali būti, kad tos kalstų žymės priklauso keliems statybos periodams.[47]

Daugiausia duomenų prabaltų gyvenamųjų namų konstrukcijai pažinti yra suteikę *Sukazės* gyvenvietės tyrinėjimai. Tyrinėtoje gyvenvietės dalyje aptikta pėdsakų apie 20 trobesių, priskirtinų mažiausiai trims statybos tarpsniams. Apie tai aiškiai kalba kalstų pėdsakų išsidėstymas. Vieniems namams sudegus ar sunykus, toje pačioje vietoje buvo statomas kitas. Atrodo, kad čia gyventa žmonių be perstojo kokį šimtmetį. Namai, kurių pėdsakų aptikta bent keliose pamario šlaitų pakopose, yra buvę stačiakampio plano, maždaug nuo 8 iki 12 m ilgio ir 4—5 m pločio, pastatyti 1,5—2,0 m atstume vienas nuo kito. Namai išsidėstę pagal savo išilginę ašį įvairiomis kryptimis, bet dažniausia kryptis — rytų-vakarų arba šiaurės vakarų-pietų rytų. Daugumas namų teturėjo po vieną patalpą, kurios viduryje buvo ugniavietė-židinys, aplink apdėtas akmenimis. Tie židiniai yra buvę elipsinio, keturkampio ar pasagos pavidalo. Šalia židinių susiduriama su kalstų pėdsakais. Reikia manyti, kad čia būta kokio nors įrengimo iešmui ar virimo indams pakabinti. Tokių pat kalstų pėdsakų aptikta ir pasienyje. Greičiausiai tose vietose būta suolų ar lovų. Trijuose namuose prie židinio surastos akmeninės trinamosios girnos, trintuvai ar gludinamieji akmenys. Būta namų ir dviejų patalpų, atskirtų pertvara. Kiekvienoje patalpoje buvo po vieną židinį. Du namai turėjo prienamius, iš kurių buvo patenkama į kiek žemiau esančią gyvenamąją patalpą. Durys paprastai būdavo trobesio gale, bet keliais atvejais susidurta su durų angomis ir šoninėje sienoje. Namų sienos buvo padarytos iš dviejų eilių kalstų, išpintų žagarais bei apkrėstų moliu, arba sienos būdavo sustatomos iš skelto medžio. Dvišlaičių stogų šelmuo buvo paremtas ant žemėn įkaltų stambių pėdžių, sukaltų ar įkastų išilgai namo vidurį. Išilginėse namo sienose būta stambesnių

kalstų, kuriais buvo paremiamas stogas šonuose. Namo Nr. 13 gale buvo priestatas, greičiausiai tvartas. Prie kai kurių namų aptikta didelių apskritų duobių-rūsių, apdengtų stogeliu. Vienoje duobėje rasta daug puodų šukių. Viename prienamyje, duobėje, surastas žmogaus žandikaulis ir gintariniai karoliai. Ar čia yra buvęs tos gyvenvietės žmogaus kapas, ar čia turima reikalo su žmogaus auka bestatant namą, tuo tarpu sunku ką nors tikra pasakyti.[48]

Prabaltų laidosena

Apie prabaltų dvasinį gyvenimą, ypač mirusiųjų kultą, šį tą sužinome iš negausių to meto kapų. Mirusieji laidota nedeginti giliose duobėse, dažniausiai ant šono suriestomis kojomis (lyg miegamoje padėtyje), rečiau aukštininki. Rytų Pamaryje ir Vakarų Prūsuose susidurta su plokštiniais kapais, Semboje — su pilkapiais, Lietuvoje — su plokštiniais kapais. Į kapus buvo dedama moliniai puodai (ypač taurės pavidalo), kovos kirvis arba ir paprastas akmeninis kirvis, titnaginių skeltinių peiliukų, kaulinių ylų, papuošalų. Visa tai kalba apie žmonių tikėjimą pomirtiniu gyvenimu. Peržvelkime kai kuriuos tyrinėtus kapus. Iš jų labai įdomus yra *Viskiautuose* (pietų vakariniame Kuršių marių krante), Kaupo miške, 1873 m. ištirtas 14,5 m skersmens ir 90 cm aukščio pilkapis, kur apatinėje pilkapio sampilo dalyje surasti 3 kapai: du naujojo akmens amžiaus pabaigos ir vienas — senojo žalvario amžiaus. Mirusieji palaidoti suriesti, ant šono, lyg miegamojoje padėtyje, galvomis į vakarus, veidu į pietų rytus. Prie griaučių A po dešine ranka gulėjo titnaginis gremžtukas ir prie juostos dvi kaulinės ornamentuotos plokštelės, greičiausiai, diržo dalys. Prie griaučių B dešiniojo peties akmeninis kirvis su skyle kotui, o kairėje dubens kaulų pusėje — titnaginis peiliukas ir kaulinė adata, kurios ąselės teišlikusi maža dalis. Žalvario amžiaus pradžios kapas buvo blogai išlikęs.[49] Prabaltų kapų surasta ir *Juodkrantėje*. Čia ištirti 4 naujojo akmens amžiaus pabaigos kapai. Viename kape, aptiktame į šiaurę nuo Juodkrantės, mirusysis buvo palaidotas sulenktas, ant šono, galva į pietus. Prie kaukolės buvo padėtas apdaužytas akmeninis kirvis. Kituose blogai išlikusiuose kapuose surasta akmeninių kirvių, puodų šukių ir gintaro gabalėlis.[50] Taip pat, ir *Dumšliuose*, į pietus nuo Nidos, 1892 m. buvo surastas vienas kapas, kur mirusysis buvo palaidotas ant šono, suriestas, rankos buvo padėtos po galva.[51] Pagaliau primintinas to paties laikotarpio kapas, surastas *Lankupiuose* (Klaipėdos aps.), dešiniajame Minijos krante. Čia mirusysis buvo palaidotas aukštininkas, prie peties padėtas degeneruotos formos akmeninis kovos kirvis.[52] Be to, Lietuvoje atsitiktinai susidurta su to meto kapais Kurmaičiuose (Kretingos vls.), Grinkiškyje (Kėdainių aps.), Virbalyje (Vilkaviškio aps.).

Be mirusiųjų kulto, prabaltuose buvo išplitęs ir gamtos kultas. Jei ankstyvesnių Lietuvos gyventojų dėmesio centre buvo medžioklės magija, tai dabar žmonių sąmonė ir mintys nukrypo į vegetaciją, Saulę, lietų, griaustinį ir kitus gamtos reiškinius, vienaip ar kitaip susijusius su derliumi. Žmogus tuos reiškinius stebėjo, aiškino, simbolizavo. Saulė — gyvybės šaltinis, Saulė budina augalo tarpsmą pavasarį, brandina javus ir vaisius vasarą bei rudenį. Nesuvokiama perkūnija sukelia žmogaus sąmonėje įvairius vaizdinius. Paslaptingosios žvaigždės ir jų savitarpio padėtis susilaukia įvairiopo aiškinimo. Žodžiu, Saulė, žvaigždės, perkūnas ir kiti gamtos reiškiniai sudarė pagrindinius elementus prabaltų, vėliau ir atskirų baltų tautų bei kilčių tikėjime.

Apie prabaltų rasines savybes sužinome iš žmonių griaučių liekanų, surastų tarp Vyslos ir Dauguvos. Vyraujanti rasė — šiaurinė ir feliškoji. Vidutinis vyrų ūgis siekė 169,2 cm (158—177 cm), moterų — 157 cm.[53]

Prabaltų gyvenamieji plotai

Kuriuos plotus buvo užėmę prabaltai neolito pabaigoje ir žalvario amžiaus pradžioje, tuo tarpu dar neįmanoma bent kiek tiksliau nusakyti, nes tenka remtis dar mažai teištirta ir labai fragmentinio pobūdžio archeologine medžiaga. Geriausiai, kad ir ne visai pakankamai, esame informuoti apie vakarinę prabaltų gyvenamą erdvę palei Baltijos pajūrį. Kaip matėme, čia turime keletą tyrinėtų sodybų ir visą eilę atsitiktinių radinių nuo Dancigo įlankos beveik iki Dauguvos, o toliau ta pati ar bent labai gimininga kultūra buvo išplitusi Estijoje ir siekė pietinę Suomiją. Tik tose prasuomių gyventose srityse, kaip jau anksčiau buvo pastebėta, indoeuropietiškos kilmės žmonės neįsigalėjo. Toliau prabaltų kultūros liekanų aptinkame Padnieprio, aukštutinės Volgos ir Okos srityje.[54] Toliau išilgai Oką, vidurinę Volgą, Maskvos, Jaroslavlio, Kostromos ir Žemutiniojo Naugardo srityse neolito pabaigoje ir žalvario amžiaus pradžioje buvo išplitusi *Fatjanovo* kultūra, gimininga su aukštutinio Dniepro ir Pietų Rytų Pabaltijo kultūromis. Todėl tą kultūrą kai kurie archeologai laiko prabaltiška.[55] Pietinėse srityse tarp Dniepro ir Vyslos, kai kurių archeologų manymu, jau buvę susiformavę *praslavai,* kurių palikimu laikoma vad. *Trzciniecka kultūra*.[56]

IŠNAŠOS

1 Visas šis skirsnis, apimąs naująjį akmens amžių, arba neolitą, turi daugiausia spragų, nes naujai perrašytame rankraščių pluošte daug ko nėra naujai parašyta, teįdėta nuorada, kokie turėtų būti skyriai ir ant skirsninių lapų užrašytos jų antraštės, pvz. Neolitas, įvadinės pastabos ir pan.

Jo rankraštiniame palikime yra išlikusios dar Pinnebergo univ. skaitytų proistorės kursų paskaitos, jų tarpe ir „Naujasis akmens amžius", kuris sudaro 197 p. smulkia rašysena parašytų ir ne kartą papildytų sąsiuvinio psl. Ten pat yra ir pridėtinių šiam laikotarpiui papildų, surašytų atskirais lapais, ypač svidrinei, juostinei ir piltuvėlinei kultūroms, kartais naujai išėjusios ar šiaip naujai sugriebtos literatūros išrašų bei santraukų. Dabar ši paskaitų dalis nespausdinama, gal kartais vėliau, ištisai jų visus kursus pavyks išspausdinti.

2 Po neolito įvadinių pastabų toliau įsegta lapas, pažymėtas pieštuku 5 p. ir nėra sakinio pradžios. Kur dingo tie rankraščio 4 p. nebegalima atsekti. Šią įdomią, lyg įvadinę į Nemuno Narvos kultūrą nuotrupą skelbiant, teko man prirašyti pusantro sakinio.

3 R. Rimantienė, „Šventosios, Kretingos raj. 1967—1969 m. tyrinėtos akmens amžiaus Stovyklos". *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m.*, Vilnius, 1970, p. 5—11.

4 R. Rimantienė, l. c., p. 11.

5 A. Vanagas, Problemy ugrofinskogo substrata v litovskoj toponimii (gidronimii)". *III respublikan'ska onomastična (gidronimična) konferencija* (tezy), Kijiv, 1965, p. 126—128; A. Vanagas, „Suomiškieji vietovardžiai Lietuvoje". *Mokslas ir Gyvenimas*, 4, 1966, p. 28—29.

6 R. Rimantienė, „Lietuvos akmens amžiaus šukinė puodų ornamentika ir finougrų klausimas". *Lietuvos Istorijos Metraštis 1972 metai*, Vilnius, 1972, p. 5—26; [daug plačiau tuos klausimus paliečia ji naujausiame darbe: *Šventoji* Narvos kultūros gyvenvietės, Vilnius, 1979, ypač p. 148—151, kur ji aptaria pagrindinai etninę priklausomybė labai įsakmiai, įjungdama ir rastųjų žandikaulių antropologinę priklausomybę, būtent jie *europido*, bet ne mongolido.].

7 Plg. R. Klebs, *Der Bersteinschmuck der Steinzeit*, Königsberg Pr., 1882; J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys*, Kaunas, 1938, p. 18—19, pav. 6—9 ir Palangos — B. Tarvydas, „Senovės gintarinių papuošalų rinkinys". *Gimtasai Kraštas*, 1, Šiauliai, 1937, p. 46—58.

8 R. Rimantienė, „Šventosios 23-siosios stovyklos tyrinėjimai". *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*, Vilnius, 1972, p. 5—6. [Plačiau apie tuos dirbinius žr. R. Rimantienė, *Šventoji* Narvos kultūros gyvenvietės, Vilnius, 1979, p. 6, 62, 87—103, 106, 109, 113—114.].

9 B. von Richthofen, „Deutung der jungsteinzeitlichen Bersteinschnizereien von Schwarzorter Stil". *Alt-Preussen*, I, 1935, p. 3—15; čia nurodyta plati literatūra tuo klausimu. [Plg. R. Rimantienė, Šventoji, 1979, p. 87 tt.].

10 E. Šturms, „Senākie cilvēka tēli Latvijā". *Senatne un Māksla*, IV, 1937, p. 83—91, pav. 1—2; A. Äyräpää, „Die Verbreitung des Bersteins in kammkeramischen Gebiet". *SMYA*, XLV, Helsinki, 1945, p. 11, pav. 2. [Plačiai tuos klausimus paliečia ir radinių

piešinių bei nuotraukų daug perspaudė Arnolds Spekke, *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic,* Stockholm, 1957, 120 p.].

11 W. Hansel, *Polska starożytna,* Wroclaw-Warszawa . . ., 1973, p. 105, pav. 82 ir 83; [plg. A. Spekke, l. c., Dancigo šerno figurėlė perpiešta, pav. 2.].

12 W. Schulz, *Vor- und Frühgeschichte Mitteldeutschlands,* Halle a. S., 1939, p. 75, pav. 92.

13 M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe.* Part I. Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area, 1956, p. 146, lent. 32: A — Woldenburgo arklys, B — Dancigo lokys ir Slupsko — šernas. [Reikia pastebėti, kad vokiečiai rašo *Woldenberg,* Kr. Friedeberg, Neumark, žr. K. Andrée, *Der Bernstein.* Stuttgart, 1951, p. 85, kur duoda ir jo pav. Plg. dar Ed. Šturms, „Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit". *Commentationes Balticae,* I, 1953, p. 174 po pav.; A. Spekke, l. c., p. 4, pav. 1. Taip pat visur rašomas, išskyrus M. Gimbutas, ir Dancigo *šernas,* bet ne *lokys.* Plg. Ed. Šturms, l. c., p. 174 po pav. „Eber"; A. Spekke, t. p., p. 5, po pav. „boar"].

14 A. Äyräpää, l. c., p. 10—25; Ed. Šturms, „Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit". *Commentationes Balticae,* I 1953, p. 167—205.

15 J. Glosik, Wiek grobów szkieletowych barwionych ochrą nad jeziorem Kisajno kolo Gizycko". *Komunikaty Warmińsko-Mazurskie,* 1969, p. 285—290.

16 A. Äyräpää, l. c., 1945, p. 10—25, pav. 1—13.

17 A. Äyräpää, „Die relative Chronologie der steinzeitlichen Keramik in Finland". *Acta Archeologica,* I:, Kobenhavn, 1930, p. 165—190; I:, p. 205—220; R. Indreko, *Bemerkungen über die wichtigsten steinzeitlichen Funde in Estland in den Jahren 1937—1943,* Stockholm, 1948, p. 291—315; H. Moora, „Zur ethnischen Geschichte der ostseefinnischen Stämme". *SMYA,* 9:3, Helsinki, 1958, p. 3—39; T. Sulimirski, *Polska Przedhistoryczna,* I, 1955, II, 1957—1959.

18 H. *Więckowska,* E. Kempisty, „Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo". *Wiadomości Archeologiczne,* 35, 1967, p. 9—45; plg. dar paplitimo žemėlapį: W. Hensel, *Polska starozytna,* 1973, p. 104.

19 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande,* Königsberg, 1937, p. 33—35.

20 K. Jazdzewski, „Die ösliche Trichterbecherkultur in Nordwestpolen". *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum.* Rigae 1931, p. 75—90.

21 O. Kleemann, „Siedlungswege aus Einzelfunden erschlossen". *Altpreussen,* 4:2, 1939, p. 39—40, pav. 1—4.

22 Wl. Holubowicz, „Stanowisko kultury pucharó lejkowatych kolo wsi Zanarocz w woj. wileńskim". *Z otchlani wieków,* XIV: 5—6, 1939, p. 59—65.

23 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker,* l. c., p. 40—41.

24 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker,* l. c., p. 46.

25 G. Kniess, „Das steinzeitliche Grab von Wiesenfeld, Kr. Neidenburg". *Alt-Preussen,* 3, 1938, p. 65—67, pav. 1—5; W. La Baume und Fritz Jaensch, „Das jungsteinzeitliche Steinkistengrab von Gr. Nappern, Kr. Osterode". *Alt-Preussen,* 5:4, 1941, p. 54—57, pav. 1—6; W. La Baume, „Die jungsteinzeitliche Kugelamphoren-Kultur im Ost- und Westpreussen". *Prussia,* 35, 1943, p. 13—80, lent. I—XIV.

26 W. Gaerte, „Gebänderte Feuersteingeräte aus Ostpreussen". *Elbinger Jahrbuch,* 15, 1938, p. 34—38.

27 J. Kostrzewski, „Rola Wisly w czasach prehistorycznich Polski." *Przegląd Archeologiczny,* V:1, 1933, p. 64.

28 P. V. Glob, „Studier over den jyske Enkeltgravskultur". *Aarböger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1944,* Köbenhavn, 1945, 283 XIV p.

29 N. J. Merpert, *L'enéolithique de la zone steppique de la partie européenne de l'U.R.S.S. L'Europe à la fin de l'âge de la pierre,* 1961; M. Gimbutas, „The Indo-Europeans: Archeological Problems". *American Anthropologist,* 65:4, 1963, p. 815—836; M. Gimbutas, „The Relative Chronologie of Neolithic and Chalcolithic Cultures in

Eastern Europe north of the Balkan peninsula and the Black Sea". *Chronologies in Old World Archeology,* ed. by R. W. Ehrich, 1965; [visą eilę naujesniųjų tyrinėjimų rinkinį sudarė A. Scherer, *Die Urheimat der Indogermanen,* Darmstadt, 1968; čia dalyvauja su vienu darbu ir M. Gimbutas].

30 V. Machek, „Einige slavische Fischnamen". *Zeitschrift für slavische Philologie,* 19:1, 1944, p. 67.

31 H. Güntert, *Der Ursprung der Germanen,* Heidelberg, 1934, p. 26 tt.

32 B. Hrozny, *Die älteste Geschichte Vorderasiens,* 1943; O. R. Gurney, *The Hittites,* 1952; C. W. Ceran, *The Secret of the Hittites,* 1955.

33 O. Schrader und H. Krahe, *Die Indogermanen,* 1935, 130 p.

34 Plačiai indoeuropiečių protėvynės klausimu pasisakyta Hermannui Hirtui skirtame rinkinyje: *Germanen und Indogermanen.* Volkstum, Sprache, Heimat, Kultur. *Festschrift für Hermann Hirt,* I—II, Heidelberg, 1936, 436 ir 623 p.; A. Nehring, „Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat". *Koppers Indogermanen,* 1936, 7—229 p.; P. Poucha, *Zur Frage nach der Urheimat der Indogermanen,* München, 1936, 216 p.; F. Specht, *Die Ausbreitung der Indogermanen,* Berlin, 1944, 36 p.; E. Meyer, *Die Indogermanenfrage,* Marburg, 1948, 28 p.; M. Gimbutas, „On the Origin of North Indo-Europeans". *American Anthropologist,* 54:4, 1952, p. 602—611.

35 W. Amschler, „Die ältesten Nachrichten und Zeugnisse über das Hauspferd in Europa und Asien". *Forschungen und Forschritte,* 10, 1934, p. 298 tt; G. Hermes, „Das gezähmte Pferd im alten Orient". *Anthropos,* 31, 1936, p. 364—394.

36 J. Kostrzewski, „Über jungsteinzeitliche Besiedlung der polnischen Ostseeküste". *Congressus Secundus Archeologicorum Balticorum,* Rigae, 1931, p. 55—64; J. Zurek, „Osada neolityczna w Rzucewie, pow. wejherowski". *Fontes Archeologici Posnaniensis,* IV, 1954, p. 1—42, lent. I—XVI.

37 B. Ehrlich, „Schnurkeramische Pfostenhäuser bei Tolkemit, Kr. Elbing". *Mannus,* 32, 1940, p. 44—56.

38 B. Ehrlich, Eine zweite Siedlung aus jüngeren Steinzeit bei Wieck-Luisenthal, Kr. Elbing". *Elbinger Jahrbuch,* 4, 1925, 113—122.

39 B. Ehrlich, „Succase, eine steinzeitliche Siedlung der Schnurkeramiker". *Elbinger Jahrbuch,* 12—13, 1936, p. 43 tt.

40 Kuršių nerijoje surastų puodų pavyzdžiai: W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, pav. 25: b, g; 26: b, d, e; 27: a—e.

41 R. Rimantienė, „Atradimai Šventosios pelkėse". *Mokslas ir Gyvenimas,* 11, 1967, p. 16 tt; [R. Rimantienė, *Šventoji.* Narvos kultūros gyvenvietės, Vilnius, 1979, p. 48 tt.].

42 *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, pav. 15: d, e; 16: a—d.

43 *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* 1938, pav. 10: 1—10.

44 J. Puzinas, l. c., 1938, pav. 13:7 ir 9.

45 Prūsų žemėje plg. W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, pav. 17: a—c, f—g, k, m; 18: c, d ir g; Lietuvoje žr. R. Jablonskytė-Rimantienė, „Radikių (Kauno raj.) akmens amžiaus stovyklos". *LMAD,* A: 1 (18), 1965, p. 33—45, pav. 1—8.

46 [Šiems gintaro dirbiniams bei radiniams pagrindinė literatūra. *Juodkrantei: R. Klebs, Der Bernsteinschmuck der Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort und anderen Lokalitäten Preussens,* Königsberg Pr. 1882; B. von Richthofen, „Die Deutung der jungsteinzeitlichen Bernsteinschizereien von Schwarzorter Styl", *Alt-Preussen,* 1:1, 1935; J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* 1938, p. 18; *Palangos rinkiniui:* B. Tarvydas, „Senovės gintarinių papuošalų rinkinys". *Gimtasai Kraštas,* 1, 1937, p. 46—56; J. Puzinas, l. c., 1938, p. 19, pav. 6—7; *Šventosios* radiniams: R. Rimantienė, *Šventoji.* Narvos kultūros gyvenvietės, Vilnius, 1979, 61, 62, 87 tt.]; B. von Richthofen, „Das genaue Alter der jungsteinzeitlichen Bernsteinschnitzereien von Schwarzort auf den Kurischen Nehrung", *Prussia,* 33: 1—2, 1939, p. 256—262; Ed. Šturms, „Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlicher Zeit". *Commentationes Balticae,* I, 1953, Bonn, 1954, 167—205; Arnolds Spekke, *The*

Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic, Stockholm, 1957. Šiame A. Spekkės darbe iš Juodkrantės perpiešti žr. lent. I, o gintaro statulėlių nuotraukos — lent. II.

47 J. Kostrzewski, Über die jungsteinzeitliche Besiedlung der polnischen Ostseeküste", l. c., p. 62.

48 Sukazės gyvenamųjų namų planai bei rekonstrukcijos piešiniai duoti B. Ehrlicho darbe: *„Succase, eine Siedlung der jungsteinzeitlichen Schnurkeramiker im Kreise* Elbing". *Elbinger Jahrbuch,* XII—XIII, 1936, p. 43—98; planai ir rekonstrukciniai piešiniai pakartoti daugelio proistorikų [jų tarpe žr.: M. Gimbutienė, „Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga". *Studia Lituanica,* I. Mažoji Lietuva, New York, N. Y., 1958, p. 21; M. Gimbutas, *The Balts,* London, 1963, p. 51, bet LE, XXIX, p. 103 tik aprašyta, bet piešinių nėra]. Pastaruoju metu ir Jerzy Okulicz darbe jie taip pat duoti: *Pradzieje ziem pruskich od póznego paleolitu do VII w.n.e.,* Wroklaw-Warszawa-Kraków-Gdańsk, p. 121, pav. 5i ir p. 123, pav. 52.

49 J. Heydeck, „Zwei steinzeitliche (liegende Hocker) ir dem Prussia — Museum". *Prussia,* 18, 1893, p. 46—60, pav. 17—21; W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, pav. 33—35.

50 A. Bezzenberger, „Bericht des Vorsitzenden über die von ihn in vorigen Jahre auf der Kurischen Nehrung gemachten steinzeitlichen Funde". *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 18, Königsberg, 1893, p. 41—44.

51 A. Bezzenberger, l. c., p. 36—37.

52 *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 21, 1900, p. 325; C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme,* I, Königsberg, 1935, p. 324, lent. 27: g.

53 G. Perret, „Zum Stand unserer Kenntnis von Rassen der Jungsteinzeit und der frühen Bronzezeit in Alt-Preussen". *Alt-Preussen,* 4, 1942, p. 62—64, pav. 1—4.

54 H. Moora, „O drevnej territorii zaselenija baltijskich plemion". *Sovetskaja Archeologija,* 2, 1958, p. 9—33.

55 H. Moora, „Zur ethnischen Geschichte der ostseefinnischen Stämme". *SMYA,* 59:3, Helsinki, 1958, p. 39 tt.

56 A. Gardawski, „Plemiona kultury trzcinieckej w Polsce". *Materialy Starozytne,* V, 1959, p. 173—176.

BALTAI ŽALVARIO AMŽIUJE (APIE 1800—500 PR. KR.)

Apie 1800 pr. Kr. ir prabaltai susipažįsta su pirmuoju metalu — variu. Variniai kirvukai, spiralės plaukams tvarkyti ir kiti dirbiniai pateko iš Vidurio Europos Ūnetice kultūros į vakarinę prabaltų sritį. Vienas varinis plokščias storapentinis kirvis pasiekė net Nemuną — Tilžę.[1] Tačiau netrukus vakarinėje prabaltų srityje, nuo Pamario iki pat Lietuvos, pasirodė Ūnetice tipo žalvarinių kirvių, kotinių durklų (vienas rastas Veliuonoje, Kauno aps., Lietuvoje), kalavijų (jų rasta ir Lietuvoje, Telšių ar Raseinių aps.), apyrankių, spiralių ir kitokių papuošalų. Todėl tas naujas kultūros raidos etapas, kada žalvaris imta naudoti ginklams, darbo įrankiams ir papuošalams gaminti, vadinamas *žalvario amžiumi.* Iš kitur įgabenamas žalvaris yra buvęs brangus, todėl jį galėjo įsigyti tik turtingieji, o žmonių masės ir toliau tebenaudojo akmeninius, titnaginius, kaulinius ir kitokius iš vietinės medžiagos gamintus dirbinius. Tų vietinių dirbinių formos yra labai svarbios nustatant prabaltų kultūros tęstinumą žalvario amžiuje. Tas kultūros kontinuitetas gali būti sekamas įvairiopais požiūriais: pagal nenutrūkstamą medžiaginės kultūros raidą, laidoseną ir pagal tos kultūros paplitimą. Kai kurios prabaltų medžiaginės kultūros formos ir toliau išliko tos pačios ar gali būti aiškiai susekama jų tolimesnė raida. Pvz., akmeniniai laiviniai kovos kirviai bei jų degeneruotos formos ir toliau tebebuvo naudojamos. Taip pat ir dalis titnaginių dirbinių (pvz. titnaginės širdinės strėliukės) nepakeitė savo formos. Tas pat pastebima ir keramikoje (pvz. taurės pavidalo puodai ir kt.). Ir laidosenoje neįvyko didesnių pasikeitimų: mirusieji ir toliau tebelaidojami nedeginti pilkapiuose. Ne gana to, labai dažnai net tame pačiame pilkapyje mirusieji laidota įvairiais žalvario amžiaus laikotarpiais (plg. tyrinėtus pilkapius šiose vietose: Kaupo miškelyje, prie Viskiautų, Semboje; Rantuvoje, netoli Rūsių (vok. Rauschen), Semboje; Reznėje, Salaspilio apyl., Latvijoje) ir t.t. Pagaliau kultūros tolydumas susekamas ir erdvės atžvilgiu: baltų kultūrai būdingų dirbinių, kapų išplitimas didele dalimi (ypač vakarinėse tos kultūros srityse) beveik visiškai sutampa su šios srities prabaltų virvelinės keramikos kultūros paplitimu.

Kaip minėta, ankstyvieji žalvariniai dirbiniai buvo įvežti iš kitur. Bet netrukus, pagyvėjus prekybiniams santykiams ir įvežus į prabaltų sritį daugiau žalvario (dirbinių ir žaliavos pavidalu), vakarinėje prabaltų srityje išsivystė vietinė pramonė ir atsirado visa eilė tik šiai sričiai būdingų dirbinių, kurie savo formomis aiškiai išsiskiria iš pietinių, vakarinių ir šiaurinių kraštų kultūrų dirbinių. Ir apie 1500 pr. Kr. jau turime reikalo su visai susiformavusia *baltų kultūra*. Prie tokių vietinių baltams būdingų dirbinių formų priklauso: baltų tipo žalvariniai atkraštiniai kirviai su plačiais vėduoklės pavidalo ašmenimis; siauri ir ilgi kovos kirviai su skyle kotui, dažnai dar vadinami Nortikių tipo kirviais (pagal vietovę Nortikiai, Semboje, kur viename lobyje surasta net 24 to tipo kirviai); dideli ietigaliai su plačiomis atsparnėmis; akmeniniai gyvatgalviai kapliai (pavadinti pagal gyvatės galvos pavidalo pentį); storasienė brūkšniuotoji keramika, išplitusi ir dideliuose rytiniuose baltų plotuose; žalvario amžiaus pabaigos baltų tipo įmoviniai kirviai ir kt. Ir tie grynai baltiško tipo dirbiniai yra išplitę tose pačiose vakarinėse ir iš dalies pietinėse srityse, kur anksčiau gyveno ir prabaltai.

Vakarinė baltų sritis (rytinė Lenkija, Rytprūsiai, vakarinės Lietuvos ir Latvijos dalys) daugiausia buvo įtakojamos Vidurio Europos (pradžioje Ūnetice kultūros, vėliau tos kultūros tęsinio lužitėnų kultūros), o rytinių sričių baltai išlaikė archainį kultūros pobūdį su tam tikra pietinių kaimynų įtaka. Dėl skirtingų kultūros komponentų vakarinėse ir rytinėse srityse (priešindoeuropinio substrato įtaka, kitų kraštų kultūrinės įtakos, skirtingos klimatinės ir geografinės sąlygos) baltų kultūra greitai ėmė diferencijuotis ir apie 1000 pr. Kr. baltai suskilo į dvi pagrindines grupes: vakarinius ir rytinius baltus. Kalbininkai prie vakarinių baltų skiria prūsus su jų gentimis (sūduvius, galindus, sembus ir kt.), o prie rytinių — lietuvius, žiemgalius, latvius, sėlius. Tačiau kultūriškai, atrodo, būtų tiksliau prie vakarinių baltų kultūros priskirti prūsus (kartu su sūduviais, arba jotvingiais), kuršius, vakarinius lietuvius (žemaičius ir aukštaičius), žiemgalius, latvius, sėlius, o prie rytinių baltų — toliau į rytus, vėliau slavų užimtose žemėse gyvenusius rytinius lietuvius, XI—XII a. rusų metraščiuose minimus galindus (jų sodybos yra buvusios prie Protvos upės, netoli Maskvos) ir kitas lietuviams giminingas gentis, kurių vardai, deja, nėra istorinių šaltinių paliudyti. Kad ir vakarinių baltų kultūroje yra buvę daugiau siejančių, negu skiriančių elementų, tačiau, kaip galima spręsti pagal tam tikras laidosenos, keramikos ir apskritai medžiaginės kultūros skirtybes, apie 600 pr. Kr. jau susiformuoja trys pagrindinės prūsų gentys: sembai-notangėnai, sūduviai ir galindai.[2]

Nustatant baltų ribas žalvario amžiuje, susiduriame su nemažais

sunkumais, nes baltų gyventieji plotai archeologiškai labai nevienodai ištirti. Geriausiai ištirtos sritys yra vakarinių baltų, nuo Rytų Pamario iki Dauguvos. Tose srityse ir žalvario amžiaus gerai datuojamų kultūros liekanų turime gana daug. Mažiau tyrinėtos šiaurės rytinės, rytinės ir pietinės baltų gyventos sritys. Čia, remiantis vien tik archeologine medžiaga, dar neįmanoma išvesti tikslių ribų. Todėl, sprendžiant baltų ribų klausimą tose srityse, didele dalimi tenka naudotis kalbininkų atliktomis hidronimikos ir toponimikos studijomis. Suderinę archeologinius ir kalbinius duomenis, galime išvesti provizorines baltų ribas žalvario amžiuje. Vakaruose baltai gyveno mažiausiai iki Persantės upės Pamaryje, nuo Persantės ta riba ėjo palei žemutinę Vyslą maždaug iki Bydgoszcz (vok. Bromberg), nuo čia iki Bugo bei Narevo santakos. Pietuose baltų riba ėjo palei Pripetės upę (iš dalies baltų gyventa ir į pietus nuo Pripetės), toliau Desna iki dešiniojo Seimo kranto. Rytuose baltai siekė Okos baseiną ir aukštutinę Volgą, o šiaurėje riba ėjo nuo aukštutinės Volgos pro Tverę Baltijos jūros link maždaug dabartine Latvijos ir Estijos siena.

Klimatas

Klimatas žalvario amžiuje nebuvo vienodas. Anksčiau prasidėjęs klimato blogėjimas tęsėsi. Vasaros ir žiemos buvo vėsios. Susiaurėjus Danijos sąsiauriams, sumažėjo Golfo srovės veržimasis Baltijon, todėl klimatas nebebuvo visai atlantinis. Tačiau žalvario amžiaus pradžioje klimatas nėra buvęs sausas, todėl pušys buvo masiškai išplitusios. Vandens lygis pamažu ėmė kilti. Apie 1200 pr. Kr. pietinėje Švedijoje įsigalėjo sausrų laikotarpis. Ar sausra buvo pasiekusi ir pietų rytinius Baltijos pakraščius, tuo tarpu dar nesusekta. Žalvario amžiaus gale, ypačiai apie 500 pr. Kr., klimatas pasidarė drėgnas ir gana šaltas. Pagausėjus krituliams, vandens lygis pakilo iki 3—4 m. Pasikeitė ir medynų rūšinė sudėtis: praretėjo ąžuolai, liepos, įsigalėjo grynieji eglynai, paplito skroblai, juodalksniai, beržai.[3] Rytinis Baltijos pakraštys gavo savo dabartinę formą.

Gyvenvietės

Lietuvoje tyrinėtų gyvenviečių turime labai maža. Kaip matyti iš kaimynystėje ir paskutiniuoju metu Lietuvoje atliktų kasinėjimų, žalvario amžiaus trobesiai yra buvę nedideli, keturkampiai, teturėjo vieną maždaug 4 × 6 m dydžio kambarį ir prieangį. Statybos konstrukcija yra buvusi beveik tokia pat, kaip ir neolito pabaigos prabaltų. Daug vertingos medžiagos suteikė Samantonių stovyklavietės ir gyvenvietės (Veprių vls., Ukmergės aps.) archeologiniai tyrinėjimai. Stovyklavietė, esanti Šventosios deš. krante (4 km į pietus nuo Veprių), tyrinėta 1942 m. Susidurta su dviejų laikotarpių stovyklavietėmis:

vėlyvojo mezolito bei neolito ir žalvario amžiaus. Titnaginiai mezolitinio tipo dirbiniai koncentravosi pietiniame stovyklavietės gale, prie Alkūnios upelio, o žalvario amžiaus kultūrinis palikimas buvo išsisklaidęs didžiuliame smėlyno plote. Žalvario amžiaus gyvenvietėje surasta labai daug mikrolitinių titnaginių dirbinių: įvairaus tipo strėlių antgalių, mažų ilgų ir trumpų gremžtukų, rėžtukų, peiliukų ir kitokių įrankių. Surasta nemaža akmeninių kirvių su skyle kotui ir jų fragmentų. Labai apstu keramikos liekanų. Daugumas puodų juodos spalvos, į molį primaišyta grūsto granito. Puodų paviršius brūkšniuotas arba lygus. Vyrauja storasieniai, kibiro formos, indai, jų skersmuo siekia net 0,5 m. Iš kitų indų formų paminėtinos: mažai profiliuoti puodai, taurės, rutulinės amforos. Vienoje puodo šukėje aptiktas miežio atspaudas. Vidurinėje smėlinės lygumos dalyje, į šiaurę nuo Alkūnios upelio, susidurta su gyvenamųjų pastatų liekanomis: apdegusiais molio gabalais, anglių ir degėsių sluoksniais, ugniavietėmis. Ištirtos liekanos vienos beveik apvalainos formos palapinės. Ji yra buvusi apie 10 m ilgio ir 6 m pločio. Palapinės sienos pastatytos iš protarpiais sukaltų nestorų stulpelių, tarp kurių sienos išpintos šakomis ir iš vidaus pusės apkrėstos moliu. Stogas per vidurį buvo paremtas dviejų storų šulų, kurių vienas įleistas į 0,9 m gylio duobę, o antras — į 0,75 m gylio duobę. Durų anga yra buvusi rytinėje pastato dalyje. Pastato viduje yra buvusios trys duobės — ugniavietės. Didžioji duobė buvo net 1 m gylio. Tačiau ji neilgai tebuvo naudojama. Kitos duobės-ugniavietės buvo mažesnės. Antroje duobėje, kuri buvo 0,5 m gylio, aptikta anglių, suodžių, apdegusio ir neapdegusio molio, o duobės dugne — apanglėjusios tošies ir pušies žievės gabalų. Ant anglių ir degėsių sluoksnio bei po juo surasta storasienių molinių indų šukių, sudužusių plokščių apskritų dubenėlių liekanų, trumpa titnaginė strėlikė, gremžtukas, siaura titnaginė skeltė, o 0,2 m gilumoje — paukščio kaulas.[4]

Žemdirbystė

Žalvario amžiaus baltų gyvensena nedaug tesiskyrė nuo neolito pabaigos jų protėvių prabaltų. Deja, apie žalvario amžiaus baltų ūkio formą maža teturime žinių, nes, kaip minėta, tyrinėtų to meto sodybų skaičius labai mažas. Tačiau reikia manyti, kad neolite pasirodę žemės ūkio ir gyvulininkystės pradmenys tolydžio stiprėjo. Antrojoje žalvario amžiaus pusėje greičiausiai ėmė plisti ariamoji žemdirbystė, bet čia ir toliau vyravo vadinamoji lydiminė žemdirbystės sistema, kada dirbamos žemės plotai didinta iškertant medžius bei krūmus ir juos sudeginant. Augant gyventojų skaičiui, buvo didinami ir dirbamos žemės plotai. Tačiau žemės apdirbimo technika tobulėjo labai lėtu tempu. Medinis arklas tik su vienu mediniu noragu pradžioje buvo

traukiamas paties žmogaus, bet netrukus imta naudoti gyvulinę traukiamąją jėgą. Tam reikalui buvo naudojami jaučiai (paprastai — jaučių pora, pajungiama jungu) ar vienas arklys. Mediniu arklu tebuvo galima išjudinti žemę, ją papurenti, bet neapversti ant išartos vagos, nes arklas neturėjo verstuvės. Didesniems žemės grumstams susmulkinti turėjo būti naudojami arba kapliai, arba šakinės akėčios, padarytas iš eglės viršūnių, nugenėjus jų šakas ir palikus virbus. Taigi, žemę turėjo dirbti didesnis žmonių skaičius. Ir dirbamos žemės ploto dydis priklausė nuo darbo rankų kiekio. Negausios šeimos tegalėjo išsidirbti mažą žemės plotą, bet didelės šeimos išsiardavo didesnius žemės plotus, pasisėdavo daugiau javų ir išsiaugindavo daugiau naminių gyvulių.

Be jau anksčiau prabaltų kultivuotų javų (kviečių, miežių, soros), dar prisidėjo avižos (Avena). Galimas dalykas, kad žalvario amžiaus pabaigoje pradėta sėti ir rugiai (Secale), kurie pradžioje yra buvę kviečių piktžolė; ji, patekusi į drėgnas, vėsias ir smėlėtas dirvas, nustelbdavo kviečius. Kaip galima spręsti iš kitur kultivuotų javų, žalvario amžiuje greičiausiai Lietuvą ir kitas baltų sritis dar pasiekę žirniai (Pisum). Jie jau tikrai buvo auginami Prūsų žemėje prieškristiniame geležies amžiuje. Pvz., Dröbnitze, Osterodės aps., durpyninio lavono viduriuose surasta žirninio maisto liekanų.[5] Greičiausiai tuo pačiu metu baltų kraštus pasiekia ir pupos (Vicia faba), kurios žalvario amžiaus pabaigoje buvo žinomos šiaurinėje Vokietijoje, Vestfalijoje ir lužitėnų kultūros srityje.[6] Atskiruose žemės ploteliuose galėjo būti sejami linai ir kanapės. Iš vaisių turėta slyvų, obuolių, kriaušių.

Kaip javų derlius buvo nuimamas, deja, neturime tikrų žinių. Pradžioje, reikia manyti, javai, panašiai kaip linai, kanapės, buvo raunami, bet galėjo būti ir pjaunami mediniais ar kauliniais pjautuvėliais, į kurių kotą buvo įspraudžiamos titnaginės skeltės. XII a. pr. Kr. Prūsų žemėje aptinkama jau ir žalvarinių pjautuvų. Semboje tokių pjautuvų surasta net keliose vietose, pavyzdžiui: Rūsiuose (vok. Rauschen), Vargiuose (vok. Wargen), o Sabinavos (vok. Littausdorf) viename pirklio ar amatininko lobyje aptikti net 63 žalvariniai pjautuvai, iš kurių vieni dar nebaigti dirbti, kiti — sulaužyti.[7] Ir lužitėnų kultūros srityje surasta keli šimtai žalvarinių pjautuvų.[8] Ar tokiais žalvariniais pjautuvais buvo pjaunami javai, ar jie buvo vartojami lapams pjauti, t.y. gyvulių pašarui paruošti, sunku pasakyti. Galėjo būti naudojami abiem reikalams. Kadangi žalvaris buvo labai brangus metalas, todėl ir tokius pjautuvus tegalėjo įsigyti tik turtingieji. Lužitėnų kultūroje, kur geležies amžius anksčiau prasidėjo negu baltų kraštuose, jau VII a. pr. Kr. pradėta gaminti geležinius pjautuvus.[9]

Grūdai malta rankinėmis girnomis, susidedančiomis iš dviejų akmenų: iš didesnio niekotės pavidalo akmens ir akmeninio trintuvo. Miltinis maistas buvo paruošiamas įvairiai. Iš avižų buvo gaminama avižinė tyrė. Iš miežinių ir kvietinių rupių miltų buvo kepamos nedidelės paplokščios neraugintos duonos bandelės, o iš ruginių miltų — taip pat plokščia, bet jau rauginta duona. Duoną kepdavo židiniuose ant žarijų ar plokščių akmenų, padėtų ugnies atokaitoje.

Gyvulininkystė ir žalvario amžiuje buvo labiau išsivysčiusi, negu žemdirbystė. Apie gyvulių auginimą turime daug konkrečios medžiagos iš Prūsų žemės žalvario amžiaus sodybų tyrinėjimų. Iš gyvulių tebebuvo auginami stambieji ir smulkieji raguočiai (galvijai, avys, ožkos), kiaulės, arkliai. Atsiradus daugiau [toliau rankraštis dingęs, nesurasta jo niekur tęsinio].

Žvejyba

Kad ir žvejyba vaidino nemažą vaidmenį baltų gyvenime, kalba sodybų pasirinkimo būdas jūros ar marių pakraščiuose, upių bei ežerų pakrantėse. Tuo tarpu daugiausia duomenų apie tuo metu gaudytas žuvis suteikė piliakalnio tyrinėjimai *Tulkimyčiuose* (vok. Tolkemit, lenk. Tolkmicko), prie Aismarių, 20 km į šiaurės rytus nuo Elbingo. Ten surasta liekanų šių žuvų: karšio (Abramis brama L.), kuojos (Rutilus rutilus L.), ožkos (Pelecus cultratus L., karpinių šeimos žuvis), karoso (Carassius carassius L.), šapalo (Lenciscus idus L.), sterko (Lucioperca L.), ešerio (Perca fluviatilis L.), lydžio (Esox lucius L.), sturio (Acipenser sturio L.), šamo (Silurus glanis L.), vėgėlės (Lota lota L.), upėtakio (Salmo trutta L.) ir kt.[10]

Baltų prekyba žalvario amžiuje

Baltai buvo išvystę gyvus mainų prekybos santykius ne tik su savo skandinaviniais kaimynais, bet ir su tolimais kraštais: Vidurio Europa, Graikija, Italija, Mažąja Azija. Svarbiausias baltų mainų objektas buvo gintaras, apsčiai randamas Baltijos pakraštyje nuo Vyslos žiočių iki pat Kuršo pajūrio Latvijoje. Pačioje žalvario amžiaus pradžioje gintarinių dirbinių gana dideliais kiekiais aptinkama Ūnetice kultūros kapuose Silzezijoje, Bohemijoje, Moravijoje, Žemutinėje Austrijoje, apie 1600—1500 pr. Kr. paplokščių apskritų gintarinių karolių sutinkame Mikėnų šachtiniuose kapuose (šiaurės rytiniame Peloponese), o kiek vėliau Kretoje, šiaurinėje Italijoje (Terramara gyvenvietėse) ir kitur. Kaip rodo gana gausūs žalvarinių dirbinių telkiniai Lietuvos pajūrio ruože, senojoje Prūsų žemėje, Vyslos ir Vartos žemupiuose ir gintarinių dirbinių paplitimas Vidurio Europoje ir net toliau pietinėse srityse, tas gintaro prekybos kelias turėjo eiti iš Baltijos pajūrio į žemutinę Vyslą,

toliau Vysla, Varta ir aukštutinio Oderio upėmis ar jų pakraščiais per Bohemiją, Moraviją iki Dunojaus. Nuo čia gintaro kelias šakojosi: vienas ėjo išilgai rytinį Adrijos pajūrį į Graikiją, Peloponesą, Kretą, o antras — per Alpių perėjas į šiaurinę Italiją. Būta ir kito gintaro kelio, iš Baltijos pajūrio ėjusio sausuma iki Dniepro, toliau pro Dono žiotis į Kaukazą, rytines Juodosios jūros ir pietų vakarines Kaspijos sritis. Gintarinių dirbinių randama Osetijoje, viduriniame Kaukaze.[11] Būta ryšių (gal per Graikiją ar Kaukazą) ir su Mažąja Azija. Apie tai liudija *Šernuose* (Klaipėdos aps.), po dideliu plokščiu akmenim, surasta 14,7 cm žalvarinė žmogaus statulėlė, skiriama VII—VI a. pr. Kr.[12] Greičiausiai čia pavaizduotas hetitų dievas Tešubas.

Antra Anatolijos kilmės žalvarinė statulėlė surasta ir Lietuvoje, deja, jos radimo vieta nežinoma. Statulėlė saugoma Stockholmo istoriniame muziejuje.[13] Senajame žalvario amžiuje baltų kultūroje jaučiama didelė Ūnetice kultūros įtaka. Mainais už gintarą, į baltų kraštus, ypač į Pavyslį ir Sembą, įvežta įvairių žalvarinių dirbinių: atkraštinių kirvių, durklų, apyrankių ir kt. Apie intensyvią prekybą liudija Vyslos žemupyje randami didžiuliai lobiai, kuriuose aptinkama ne tiktai ginklų, bet ir papuošalų: auksinių žiedų, auskarų, žalvarinių apyrankių, įvijinių žiedų ir kt. Galimas dalykas, kad iš Vidurio Europos buvo įvežama ir žalvario žaliava, kuri labai padėjo vystytis baltų žalvario amžiaus kultūrai.

Apie baltų santykius su germanų kultūros sritimis (Šiaurės Vokietija, Danija, pietinė ir vidurinė Švedija) kalba ir baltiški dirbiniai, patekę į tuos kraštus. Pavyzdžiui, baltų žalvarinių atkraštinių kirvių surasta Brandenburge, Danijoje (net trys kirviai Smorumovre lobyje), Gotlande, o baltiškų Nortikių tipo kovos kirvių aptikta Brandenburge, Rügeno saloje ir kt.[14] Vidurinės Švedijos Mälaro tipo žalvarinis kirvis rastas Vaškų (Biržų aps.) lobyje.[15]

Baltų laidosena žalvario amžiuje

Senajame žalvario amžiuje baltai savo mirusiuosius ir toliau tebelaidojo nedegintus pilkapiuose, supiltuose iš žemių ir akmenų. Penki to meto (III per.) pilkapiai ištirti XIX a. pabaigoje *Šlažuose*, pakilumoje tarp Danės ir Kretingalės-Kretingos plento. Kapai pasižymėjo radinių gausumu.[16] Apie 1100 pr. Kr. įsigali mirusiųjų deginimo paprotys, kuris Lietuvos pajūryje tęsėsi iki I a. pr. Kr. Čia mirusieji ir toliau tebelaidojami pilkapiuose sudeginti. Tokių pilkapių turime *Ėgliškiuose*, ties Šaltupio ir Danės santakos,[17] *Mišeikiuose*, Klaipėdos aps., kur žmogaus sudeginti kaulai buvo supilti į molinę urną, apstatytą plokščiais akmenimis,[18] *Kurmaičiuose*, Kretingos vls. ir kitur. Ypačiai Kurmaičiuose 1940, 1948 ir 1950—1951 m. tyrinėti pilkapiai yra davę vertingos medžiagos žalvario amžiaus pabaigos ir ankstyvojo geležies

amžiaus (nuo 500 pr. Kr. iki Kristaus gimimo) laidosenai pažinti. Visuose pilkapiuose susidurta su degintiniais kapais, tik viename pilkapyje, apdėtame trimis akmenų vainikais, aptikti 6 degintiniai ir vienas griautinis kapas. Kaukolės srityje surastos dvi antsmilkininių papuošalų tipo įvijos ir 4 sraiginės kilpinės sąsukos, kuriomis, reikia manyti, buvo papuošta medžiaginė kepurėlė.[19]

Baltų ribos žalvario amžiuje

Nustatant baltų ribas žalvario amžiuje, susiduriame su nemažais sunkumais, nes baltų gyvenamieji plotai archeologiškai labai nevienodai ištirti. Geriausiai ištirtos sritys yra vakarinių baltų, nuo Pamario iki Dauguvos. Tose srityse ir žalvario amžiaus gerai datuojamų kultūros liekanų turime apsčiai. Mažiau tyrinėtos šiaurės rytinės, rytinės ir pietinės baltų gyventos sritys. Čia, remiantis vien tik archeologiniais radiniais, dar neįmanoma išvesti bent apytikrių ribų. Todėl, sprendžiant baltų ribų klausimą tose srityse, didele dalimi tenka naudotis kalbininkų atliktomis hidronimikos ir toponimikos studijomis. Suderinę archeologinius ir kalbinius duomenis, galime išvesti provizorines baltų ribas žalvario amžiuje. Vakaruose baltai gyveno mažiausiai iki Persantės upės Pamaryje, nuo Persantės ta riba ėjo palei žemutinę Vyslą maždaug iki Bydgoszcz (vok. Bromberg), nuo čia iki vidurinio bei aukštutinio Narevo. Pietuose, kaip matyti iš paskutiniųjų rusų kalbininkų V. N. *Toporov* ir O. N. *Trubačev* hidronimų tyrinėjimų, baltų riba ėjo tiksliau neapibrėžtoje srityje į pietus nuo Pripetės, kur surasta per 50 baltiškų vandenvardžių, toliau iki Dniepro ir Desnos santakos, iš čia Desnos upe iki Dewnos ir Sejm santakos ir pagaliau pietinė riba vedama Sejm upe. Rytuose baltai siekė Okos baseiną, Maskvos upę ir aukštutinę Volgą. Šiaurėje riba vestina nuo aukštutinės Volgos pro Tverę Baltijos jūros link maždaug dabartine Latvijos ir Estijos siena. Tikslesnės pietinės, rytinės ir šiaurinės baltų sienos galės būti nustatytos archeologiškai ištyrus Gudiją, šiaurinės Ukrainos dalis palei Pripetę ir Desną ir vakarinės Rusijos pakraščius.

Baltų kultūros tęstinumas ankstyvajame geležies amžiuje

Patys ankstyviausi geležiniai dirbiniai vakariniuose baltuose (Semboje) pasirodo apie 700 pr. Kr., bet kiek daugiau išplito nuo 500 pr. Kr. Tas naujasis metalas plito labai pamažu. Pradžioje geležis būdavo įvežama įvairios formos lydiniais, bet jau prieš II amžių pr. Kr. vakariniuose baltuose geležis pradedama gaminti vietoje, o apie 100 pr. Kr. čia jau buvo išsivysčiusi gana turtinga geležies amžiaus kultūra. Čia ne tik įrankiai bei ginklai, bet taip pat ir nemaža dalis papuošalų buvo gaminama iš geležies. Galimas daiktas, kad ir Lietuvoje maždaug

tuo pačiu metu, kaip ir vakariniuose baltuose, pasirodė geležis, bet tuo tarpu iš laikotarpio prieš Kristaus gimimą dar neturime geležinių dirbinių. Čia tik nuo II amž. pr. Kr. susiduriame su gražiai išsivysčiusia geležies amžiaus kultūra, ypač vakarinėje ir vidurinėje Lietuvoje. Geležis imta gaminti vietoje iš balų geležies rūdos.

Lietuvoje iš ankstyvojo geležies amžiaus nedaug teturime gerai datuojamų metalinių dirbinių. Kai kurios iš vėlyvojo žalvario amžiaus paveldėtosios dirbinių formos tebebuvo vartojamos ir ankstyvajame geležies amžiuje (pvz., dalis žalvarinių įmovinių kirvių, smeigtai su įvijine galvute, įvairūs akmeniniai bei kauliniai dirbiniai, randami šiaurės rytų Lietuvos piliakalniuose, brūkšnėtoji keramika ir kt.), be to, atsiranda ir naujų dirbinių formų (pvz. storgalės segės, antkaklės atriestais kanopiniais ir kūginiais galais, spiraliniai antsmilkinių papuošalai ir kt.). Paminėtini du lobiai, surasti šiose vietose: *Baudėjuose* (Stakliškės vls., Alytaus aps.), kur aptikta du žalvariniai smeigtukai su didele spiraline galvute, 2 plokščios spiralinės apyrankės, 5 žalvarinės plokštelės (greičiausiai arklio kamanų papuošalai) ir keletas alavo gabalėlių; *Pabaliuose* (Panevėžys vls.) — 4 žalvarinės antkaklės smailėjančiais galais ir 2 smeigtai spiralinėmis galvutėmis. Abudu lobiai priklauso laikui apie 500 pr. Kr.

Apie to meto žmonių gyvenimo būdą bei ūkio formą sužinome iš tyrinėtų sodybų. Vakarinėje baltų srityje turime nemaža ištirtų akmeniniais pylimais sustiprintų sodybų. Gyvenamieji namai yra buvę nevienodo dydžio. Kiekvieno namo viduryje yra buvęs židinys. Šiaurės rytinėje ir rytinėje Lietuvoje žmonės gyveno taip pat sustiprintose sodybose — piliakalniuose. Iš tyrinėtų pažymėtini: *Petrošiūnų, Moškėnų* (Rokiškio aps.), *Vorėnų* (Kuktiškių vls., Utenos aps.), *Velykuškių, Vosgėlių* (Dusetų vls., Zarasų aps.), *Dūkšto* (Švenčionių aps.) ir kt. Vietos tokioms gyvenvietėms būdavo parenkamos kalvose prie ežerų ar upių, o iš mažiau apsaugotos pusės dar būdavo supilami pylimai ir iškasami grioviai. Dūkšto piliakalnyje susidurta su subterenine gyvenamąja patalpa, kuri yra buvusi 12,5 m ilgio, apie 6 m pločio, ir apie 1,5 m gylio. Žemės ūkyje neįvyko didesnių pasikeitimų. Ir toliau tebevyravo lydiminė žemės dirbimo sistema. Vakarų baltuose atsirado naujų javų rūšių: rugių (Secale sereale) ir žirnių (Pisum sativum), o rytinėje Lietuvoje tebesėta miežiai ir kviečiai (Velykuškės). Rytinėje srityje gyvulininkystė vaidino svarbesnį vaidmenį, negu žemdirbystė. Petrošiūnų piliakalnyje surasta daug galvijų, kiaulių ir kiek mažiau arklių bei ožkų kaulų. Svarbiausi medžiojamieji gyvuliai buvo briedžiai, šernai, lokiai.

Mirusieji vakariniuose baltuose ir toliau tebelaidojami sudeginti pilkapiuose. Vienur deginti kaulai supilami į akmenines dėžes (cistos)

sustatytas iš plokščių akmenų, kitur urnose ir t.t. Ir vakarinės Lietuvos pilkapiuose (pvz. Ėgliškiai, Mišeikiai — Klaipėdos aps., Kurmaičiai — Kretingos vls.) tebevyrauja ta pati laidosena: sudegintų žmonių likučiai laidojami pilkapiuose, apdėtuose nuo trijų iki vieno akmenų vainiko. Tik vienas Kurmaičių pilkapyje surastas kapas, priskiriamas laikui apie 500 pr. Kr., yra buvęs skeletinis. I amž. pr. Kr. vakarinėse baltų srityse pereinama iš kūnų deginimo papročio į mirusiųjų laidojimą plokštiniuose kapuose. Kurmaičiuose surasta II—I amž. pr. Kr. žirgų kapų.

Visa dabar turima archeologinė medžiaga leidžia sekti kultūros kontinuitetą ne tik su ankstyvesne baltų žalvario amžiaus kultūra, bet ir su pirmaisiais amžiais po Kristaus. Visa tai rodo, kad čia ir toliau tebegyveno tos pačios etninės kilmės gyventojai: vakarinėse srityse — vakariniai baltai, o rytinėse — rytiniai baltai. Nepadarė baltams didelės įtakos I amž. pr. Kr. į žemutinį Pavyslį bei Pamarį trumpam pasirodę germanai-vandalai, burgundai ir gotai. Baltų diferenciacija ankstyvajame geležies amžiuje dar labiau išryškėja. Vakariniai baltai ima vis labiau skilti atskiromis kiltimis. Ir Lietuvos pajūryje pradėjo formuotis kuršių kultūra. Apie tai liudija supaprastėjusi pilkapių struktūra, vienas su kitu susilieję akmenų vainikai, perėjimai iš mirusiųjų deginimo į žmonių laidojimą plokštiniuose kapuose. Rytinėje Lietuvoje ir toliau į rytus gudų bei rusų žemėse, kur vyravo brūkšniuotoji keramika, jau galima kalbėti apie susiformavusius *lietuvius*.

Šiek tiek šviesos jau meta ir istoriniai šaltiniai, nors jie yra labai šykštūs ir neaiškūs. Pvz. graikų rašytojas Herodotas (V a. pr. Kr.) mini *neuri*, gyvenusius į šiaurę nuo skitų. Kai kurie baltų senovės tyrinėtojai yra linkę laikyti juos baltais, bet ta hipotezė nėra įrodyta. Yra išlikusių fragmentų apie graikų jūrininko ir geografo Pytheas kelionę jūra tarp 350—325 pr. Kr. iš Marseille (Prancūzija) į Britaniją ir Thule salą, buvusią į šiaurę nuo Britanijos. Pytheas buvo pasiekęs ir gintaro kraštą — didžiulę salą, vadinamą Basilia, Basilea ar Balcia. Toliau Gaius Plinius Secundus (23—79 m. po Kr.), rašydamas apie gintarą, sako: „Pagal Pytheas, okeano įlankoje, vardu Metuonidis, per 6000 stadijų (=600 geografinių mylių) gyvena germanų giminė gujonai (Guionibus). Nuo šios vietos vienos dienos plaukimo atstume esanti sala *Abalum*. Čia pavasarį bangos atnešančios gintaro, kurs esąs sutirštėjusios jūros nuosėda. Gyventojai jį vartoją vietoj malkų ugniai ir pardavinėja kaimynams teutonams." Ar Pytheas buvo pasiekęs Baltijos jūros pakraščius, ar tik Frizų salas, kur taip pat randama gintaro, neįmanoma išaiškinti. Taip pat neįmanoma lokalizuoti ir įvairiais vardais paminėtų salų, nes tų vardų nebepaliudija vėlyvesnieji istoriniai šaltiniai.

IŠNAŠOS

1 A. Bezzenberger, *Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens,* Königsberg Pr., 1904, p. I, pav. 1.
2 C. Engel und W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit in Preussenlande,* Königsberg Pr., 1937, p. 84—88; L. Kilian, „Die Siedlungsgebiet der Balten in der älteren Bronzezeit". *Alt-Preussen,* 4, 1939, p. 112.
3 H. Gross, „Überblick über die Klimaentwicklung Ostpreussens seit der Eiszeit". *Alt-Preussen,* 3:3, 1938, p. 79, 82.
4 R. Jablonskytė-Rimantienė, „Pirmykščiai būstai Samantonyse". *Lietuvos TSR Architektūros Klausimai,* I, Vilnius, 1960, p. 56—65; R. K. Rimantene, „Stojanka kamennogo i bronzovogo vekov Samantonis". *Sovetskaja Archeologija,* 2, 1960, p. 115—127, pav. 3—10.
5 W. La Baume, „Der Moorleichenfund von Dröbnitz, Kr. Osterode Ostpr." *Alt-Preussen,* 5:2, 1940, p. 17—22, pav. 1—9.
6 W. La Baume, „Die vorgeschichtlichen Kulturplanzen". *Alt-Preussen,* 8:2, 1943, p. 19, 27, 29, 30.
7 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, p. 88—91, pav. 63, 63A.
8 Witold Hensel, *Polska starozytne,* 1973, p. 180, pav. 140.
9 W. Hensel, l. c., 1973, p. 180.
10 J. Filuk, „Szczątki ryb z grodziska kultury luzytckiej w Tolkmicku nad Zalewem Wiślianym". *Wiadomości Archeologiczne,* XXXII: 1—2, 1966, p. 223—234.
11 J. M. Navarro, „Prehistoric Routes between Northern Europe and Italy defined by the Amber Trade". *The Geographical Journal,* LXVI, 1925, p. 421 tt; Ed. Šturms, Der ostbaltische Bersteinhandel in der vorchristlichen Zeit". *Commentationes Balticae, I, 1953,* Bonn, 1954, p. 167 tt; M. Gimbutas, *The Balts,* London, 1963, p. 55 tt.
12 A. Bezzenberger, E. F. Peiser, „Die Bronzefigur von Schernen". *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 22, 1900—1904, p. 424; J. Wiesner, „Die Bronzefigur von Schernen, Kr. Memel". *Alt-Preussen,* 2, 1941, p. 19—21 [Ši *Šernų* statulėlė daug kartų spausdinta ir Lietuvos istorijose bei kitur po 1936 m.].
13 A. M. Tallgren, „A Bronze Statuette from Lithuania". *Senātne un Māksla,* 2, Rīga, 1938, p. 56—63. [Kartais ši, kaip ir surastosios statulėlės Lietuvoje neatsakingų rašėjų paverčiamos Perkūno ar kt. stabukais].
14 Ed. Šturms, *Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum,* Berlin und Leipzig, 1936, p. 145.
15 J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys,* 1938, p. 29—30.
16 A. Bezzenberger, „Ältere Bronzezeit. Hügelgräber bei Schlaszen, Kr. Memel". *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 21, 1896—1900, p. 81—85, pav. 7—9; Ed. Šturms, l. c., 1936, p. 66 tt, 100—102.
17 A. Bezzenberger, „Hügelgrab bei Eglischken, Kr. Memel", *Sitzungsberichte . . .,* 21, 1896—1900, p. 86—87; A. Götze, „Hügelgräber bei Eglien-Nicklau, Kr. Memel", *Sitzungsberichte . . .,* 23, 1914, p. 85—87.
18 A. Bezzenberger, „Einige ostpreussische Hügelgräber. III. Miszeiken, Kr. Memel". *Sitzungsberichte . . .,* 18, 1893, p. 82—85.
19 J. Puzinas, „Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos vls.". *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, Kaunas, 1941, p. 19—27; [Pr. Kulikauskas, „Kurmaičių Kapinynas". *Lietuvos archeologijos paminklai,* Vilnius, 1968, p. 12—56.].

PREKYBA SU ROMOS IMPERIJOS PROVINCIJOMIS

Medžiaginei kultūrai kilti nemažos reikšmės turėjo plačiai išsivystę prekybiniai santykiai su Romos imperijos provincijomis, laisvąja Germanija, kaimyniniais slavų, suomių ugrų, germanų ir kitais kraštais. Pirmaisiais amžiais po Kristaus (I—IV a.) ypačiai gyvi prekybiniai ryšiai yra buvę su Romos imperijos provincijomis Padunojy, Pareiny ir su Juodosios jūros pakraščiais (pvz. Nikėja, Mažojoje Azijoje, ir kt.). Iš baltų kraštų greičiausiai buvo išvežami žvėrių kailiai, oda, medus, vaškas, bet pats svarbiausias mainų prekybos objektas buvo gintaras, kurį romėnai bei jų kaimynai vartojo papuošalams, amuletams, akių, gerklės ir skrandžio ligoms gydyti. Mainais iš Romos imperijos provincijų į baltų kraštus, ypačiai į Pietų Rytinį ir Rytų Pabaltijį, t.y. į sritis, esančias arčiau Baltijos pakraščių, buvo įvežama visokiausių prekių: žalvarinių, sidabrinių ir net auksinių monetų, žalvarinių indų (ąsočių, koštuvų), stiklinių taurių, keramikos *terra sigillata*, stiklinių ir emalinių karolių, įvairių žalvarinių, sidabrinių, paauksuotų ir emale papuoštų segių, romėniškų kalavijų ir kt. Monetos buvo naudojamos ir kaip metalas įvairiems papuošalams gaminti, ir, gal būt, kaip tam tikras mainų vienetas. Be to, tais pačiais prekybiniais keliais į baltų kraštus buvo įgabenama vario ir sidabro žaliava. Bene daugiausia Romos importo pateko į Sembą ir į Jotvą.

Lietuvoje ypačiai gausu Romos monetų. Ligi šiol Lietuvoje žinoma 69 vietos, kur surasta daugiau kaip 1000 žalvarinių ir sidabrinių monetų.[1] Dalis monetų yra kilę iš lobių, kita dalis surasta vakarinės Lietuvos kapinynuose. Ankstyviausios Romos monetos siekia I a. po Kr. pirmąją pusę, daugiausia I a. pabaigą ir II a., mažiau III—IV a. monetų. I—II a. Lietuvoje surastos monetos daugiausia kaldintos Romoje (labai maža Romos imperijos provincijose), o III a. — persvara monetų, kaldintų Romos imperijos provincijose. Iš kitų Lietuvon įvežtų dirbinių tenka pažymėti keliolika romėniškų žalvarinių ir sidabrinių segių: lankinės segės, I—II a. sparninės segės, įvežtos iš Padunojo srities,[2] II—III a. emaliuotosios segės trikampės formos lankeliu ir kojele (daugiausia iš Pareinio sričių), apskritinės segės, pasaginės emaliuotos segės. Iš kitų įvežtinių papuošalų tenka paminėti didžiulį kiekį II—V a.

emalinių ir stiklinių karolių. Jų surasta per 2200, daugiausia Vakarų ir Vidurio Lietuvoje. Pagaliau paminėtinas greičiausiai I a. žalvarinis ąsotėlis, surastas Veršvuose, prie Kauno.[3] Iš dabar turimų duomenų galima spręsti, kad gyviausi prekybiniai ryšiai su Romos imperijos provincijomis yra buvę II a. ir III a. pirmojoje pusėje.

Apie prekybą gintaru ir net apie prekybinius kelius šį tą pasako ir ano meto istoriniai šaltiniai. Bene plačiausiai apie gintarą rašo romėnų istorikas Plinijus Senasis (Gaius Plinius Secundus, 23—79 po Kr.) savo veikale „Gamtos istorija" (*Naturalis Historiae,* XXXVII, 30—52). Štai keletas būdingesnių ištraukų:

„Neabejojamai žinoma, kad gintaras atsiranda šiaurės okeano salose ir germanų vadinamas *glaesum*. Dėl to mūsiškiai, kai Germanikas Cezaris (Germanicus Caesar, 15 pr. Kr.—19 po Kr.) ten buvo su savo laivynu, vieną tų salų praminė *Glaesaria,* nors patys barbarai ją vadina *Austeravia*. Yra ištirta, kad iš tam tikros rūšies pušų, panašiai kaip iš vyšnių ir paprastųjų pušų, teka sakai. To skysčio susidaro gana daug, jis ilgainiui nuo šalčio ir šiaip laiko aplinkybių sukietėja, paskui pakilusios jūros bangos jį pagriebia nuo salų ir neša iki mums žinomų krantų. Toji medžiaga taip sukinėjasi, jog sekliose vietose atrodo ne gulinti ant dugno, bet tiesiog kabanti vandenyje. Jau mūsų sentėviai manė, jog tai esą sakai, ir dėl to praminė *sucinum*. Kad šis daiktas yra kilęs iš tam tikros rūšies pušies, matyti iš to, kad patrynus jauti pušies kvapą; pagaliau jis rūkdamas liepsnoja kaip žibintas".[4]

Plinijaus Senojo išvedžiojimas apie gintaro kilmę iš tam tikros rūšies pušų yra tikras, tik jis susidarinėjo ne Plinijaus laikais ar kiek anksčiau, bet, kaip žinome, labai tolimoje geologinėje praeityje, terciaro laikotarpyje, prieš keliasdešimt milijonų metų. Plinijus tą „gintaro salą" vadina dviem vardais — Glaesaria ir Austeravia. Pirmasis pavadinimas, kaip jis rašo, esąs pagal germanų gintarui duotą vardą *glaesum* — Glaesaria „Gintaro sala". Austeravia, greičiausiai verstina „Rytų sala". Šiuodu vardai niekur nebeaptinkami rašto šaltiniuose, todėl ir jų lokalizavimas neįmanomas. Manoma, kad Germanikas Cezaris su savo laivynu greičiausiai buvo pasiekęs Šiaurės jūrą, o ne Baltijos jūrą, todėl Glaesaria ir Austeravia bandoma sieti su kuria nors Fryzų sala Šiaurės jūroje.[5]

Toliau Plinijus Senasis savo „Naturalis Historiae" (XXXVII, 45) duoda įdomių žinių apie prekybą gintaru I a. po Kr. Jis rašo, kad germanai gintarą gabeną daugiausia į Panoniją (=sritis, apėmusi vakarinę Vengriją, šiaurinę Jugoslaviją ir mažą Austrijos dalį), o iš čia iki Adrijos jį pristatą venetai, nes jie arčiausiai gyveną prie Panonijos. Jie pirmiausia šią medžiagą ir išgarsinę. Pado (Po) upės apylinkių kaimietės, kaip rašo Plinijus, ir šiandien vietoj antkaklių nešiojančios

gintarus ne tik gydymo, bet daugiausia grožio sumetimais. Esą, tikima, kad gintaras gelbstįs nuo kaklo migdolų ir gerklės ligų.

Tas Germanijos pakraštys, iš kur įvežamas gintaras, esąs nuo Panonijos miesto Karnunto (Carnuntum buvo žymi romėnų tvirtovė, buvusi dabartinio Petronell vietoje, netoli Hainburgo, Žemutinėje Austrijoje) per 600 mylių (=apie 900 km). Gintaras neseniai pasidaręs labai garsus. Dar tebegyvenąs tas romėnų raitininkas, kurį gintaro pargabenti buvo išsiuntęs valdovo Nerono (54—68 po Kr.) gladiatorių žaidynių rengėjas Julijonas. Tasai, susipažinęs su gintaro prekyba, aplankęs prekybinius centrus ar punktus, kuriuos jis vadina „commercia" ir apkeliavęs tuos pakraščius, parvežęs didelį gintaro kiekį: gintaru buvę sukabinėti tinklai, saugoją amfiteatro balkoną nuo žvėrių, juo buvę papuošti gladiatorių drabužiai ir ginklai, pagaliau kelių dienų iškilmėse dėl įvairumo vieną dieną visi pagražinimai buvę iš gintaro.

Gintaras, kaip toliau Plinijus Senasis rašo, buvęs labai branginamas: viena gintaro figūra turėjusi daugiau vertės, negu gyvas žmogus. Didžiausias gintaro gabalas buvęs 13 svarų.

Iš šių ištraukų matome, kad Plinijaus Senojo laikais gintaro kraštas buvo gana gerai žinomas. Plinijaus suteiktomis žiniomis vėliau naudojosi ir kiti istorikai. Tos Plinijaus žinios iš dalies jau buvo gautos iš tiesioginių šaltinių, nes čia kalbama ir apie vieną romėną, kuris buvo pats nuvykęs gintaro parsigabenti. Plinijus nurodo net ir kelią, kuriuo gintaras buvo gabenamas į Romą. Tas „gintaro kelias" yra aiškiai pagrįstas ir archeologiniais duomenimis. Ir baltų ryšiai su Panonija archeologiškai susekami. Pavyzdžiui, Lietuvoje ir Prūsų žemėje surasta I—II a. panoniškos kilmės vadinamųjų sparninių segių.[6] Ir Veršvuose IV a. kape surastas žalvarinis ąsotėlis rodo kelią į Panoniją. Kad gintaras jau I a. pr. Kr. dideliais kiekiais buvo gabenamas iš Baltijos pajūrio, greičiausiai iš Sembos, liudija didžiuliai gintaro žaliavos lobiai, surasti palei tą gintaro kelią, pvz.: Vroclave-Partynice (vok. Breslau-Hartlieb), prie Oderio, Žemutinėje Silezijoje, surasti net trys didžiuliai gintaro žaliavos lobiai — sandėliai, kuriuos aptikta apie 2750 kg gintaro. Pirmasis lobis surastas 1906 metais, beruošiant naują lenktynių aikštę. Čia maždaug 2,0 m gilumo ir 1,2 skersmens duobėje surasta apie 8—10 centneriai gintaro. Duobės dugnan buvo supilti stambesni gintaro gabalai, svėrę nuo pusės kilogramo ir daugiau. Viršutinėje duobės dalyje susidurta su smulkesniais gintaro gabalėliais, kurie yra buvę nuo lazdyninio riešuto iki graikiško riešuto didumo. Didžiausias, vaiko galvos dydžio, gintaro gabalas buvo padovanotas Vokietijos kaizeriui, o daugumas gintaro parduota pramonės reikalams.[7] 1936 m. rudenį Zubringer gatvėje, prie Vroclavo-Partynico, susidurta dar su dviem

gintaro lobiais. Čia gintaras buvo supiltas į maždaug 1,5 m gylio ir 0,9 m skersmens duobę. Vienoje duobėje rasta 5,5 centneriai gintaro, o antroje duobėje — apie 12 centnerių gintaro žaliavos. Antroje duobėje didžiausias gintaro gabalas svėrė 1,75 kg. Archeologiniai tyrinėjimai parodė, kad lobių laikas siekia I a. pr. Kr. pabaigą.[8] Tie visi trys gintaro lobiai buvo užkasti į žemę kokio nors pirklio pavojaus metu. Atrodo, kad Vroclavas yra buvęs svarbus prekybos punktas prie didžiojo gintaro kelio.

Apie gintaro kelią liudija ir grynai baltiškų papuošalų paplitimas toje srityje. Išilgai gintaro kelią aptikta visa eilė baltiškų akinių segių, surastų Vroclavo srityje, Austrijoje ir net pačiame Karnunte.[9]

Iš anksčiau paminėto Plinijaus Senojo pranešimo ir archeologinių duomenų įmanoma nustatyti bent gintaro prekybos kelių kryptis, ėjusių iš Baltijos pajūrio pakraščių į Romos imperijos provincijas. Pagrindinis gintaro kelias upėmis ir sausuma į Padunojį ir Romą yra buvęs maždaug šis: iš žemutinio Nemuno, Sembos ir Vyslos žiočių prekybos kelias ėjo Vysla aukštyn iki Bydgoščiaus (lenk. Bydgoszcz, vok. Bromberg), nuo čia iki Kališo (lenk. Kalisz) prie Prosnos, į aukštutinį Oderį, pro Aukštutinę Sileziją, Moravijos upe į Dunojų, pro Karnuntą (Žemutinėje Austrijoje), Panoniją į Norėją (Noreia, dabar Neumark), Viruną (Virunum, netoli Klagenfurto), Emoną (Liubljana) į svarbią romėnų tvirtovę bei prekyvietę Akvilėją prie Adrijos jūros, o iš čia jau į Romą. Romos imperijos provincijose keliai yra buvę kieti, gerai išvesti.[10] Reikia manyti, kad palei šį pagrindinį gintaro kelią yra buvę visa eilė stambesnių prekybinių centrų, prekyviečių ar mažesnių prekių išskirstymo punktų. Pirmiausia, kaip rodo Romos importo telkiniai, tokių punktų būta prie pačių gintaro šaltinių ar netoliese jų, pvz.: Nemuno žemupyje, Semboje, Sūduvoje, Galindoje, Vyslos žemupyje. Kadangi Vysla tuo metu yra buvusi svarbus prekybos kelias, tai ir palei ją turėjo būti prekybinių punktų, ypač jos žemupyje. Graikų romėnų geografas, matematikas ir astronomas Klaudijas Ptolemėjas (gr. Ptolemaios, lot. Ptolemaeus, m. apie 178 po Kr.) savo „Geografijoje" mini prekyvietę *Calisia,* kuri identifikuotina su dabartiniu Lenkijos miestu Kališu prie Prosnos upės. Pačiame mieste ir jo apylinkėse rasta importuotų romėniškų žalvarinių indų, monetų, vien Kališo lobyje surasta apie 2000 romėniškų monetų.[11] Toliau, jau kaip minėta, svarbus prekybos punktas yra buvęs prie dabartinio Vroclavo (vok. Breslau), kur surasti trys didžiuliai gintaro žaliavos lobiai-sandėliai. Toliau ypatingai didelės reikšmės turėjo Karnuntas (Carnuntum) ir Akvilėja (Aquileia) prie Adrijos. Šis pagrindinis gintaro kelias ypačiai buvo gyvas nuo I a. po Kr. vidurio iki II a. pirmosios pusės. Antrojoje II a. pusėje dėl romėnų kovų su vakariniais germanais markomanais (ypač tos

kovos vyko dabartinėje Čekijoje ir Moravijoje 166—180 m.) imta naudoti kitas gretiminis saugesnis kelias: iš Karnunto Moravos upe iki Oderio aukštupio, aukštutiniu Oderiu iki Opolės (vok. Oppeln) Silezijoje, toliau sausumos keliu tiesiai į Kališą, o iš čia prie Vyslos alkūnės ties Osielsku ir toliau Vysla iki jos žiočių.[12] Nuo III a. vidurio „gintaro kelio" reikšmė buvo sumažėjusi, bet vėliau III a. gale ir IV a. prekyba pagyvėjo.

Be šio pagrindinio „gintaro kelio" iš Baltijos pajūrio į Romos imperijos provinciją Padunojyje, dar yra buvę kelių, jungusių Baltijos pajūrio gintaringąsias sritis su Romos provincijomis Pareinyje (ypačiai žemutiniame) ir Galijoje. Tas kelias ėjęs iš romėnų karinio uosto Fekcijo (Fectio, dabar Vechtenas prie Utrechto, Olandijoje) laivais vad. Druso vaga (fossa Drusiana) į Zuiderio įlanką, iš čia Šiaurės jūros pakraščiu aplink Jutlandijos pusiasalį į Baltijos jūrą, Oderio bei Vyslos žiotis, kur, reikia manyti, būta uostų, o šiomis upėmis ar jų pakraščiais būdavo išskirstomos prekės krašto viduje.[13] Kaip matyti iš įvežtinių dirbinių paplitimo Lietuvoje ir Latvijoje, Nemunas su Dauguva turėjo vaidinti tam tikrą vaidmenį to meto vidaus prekyboje. Apie ryšius su Pareiniu bei Galija kalba visa eilė Lietuvon patekusių dirbinių: emaliuotų segių, emalinių ir stiklinių karolių, romėniškų monetų ir kt. Pirmiausia tenka paminėti žalvarines emaliuotas lankines seges, surastas *Pakalniškiuose* (Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.) ir *Pamūšyje* (Joniškėlio vls., Panevėžio aps.). Pakalniškių segė rasta 1900 m. Marijos Butrimaitės kasinėtame pilkapyje Nr. 11. Pilkapis buvo apdėtas akmenų vainiku. Čia viename griautiniame kape surasta labai daug puošnių įkapių: abejose kaukolės pusėse po vieną plokštelinį antsmilkinį su rakto pavidalo išpjovą viduryje; nemaža žalvarinių vamzdelių, kurių paviršius metaloplastiniu būdu tankiai ornamentuotas įstrižomis briaunelėmis; žalvarinių įvijų; daug stiklinių ir emalinių karolių; paauksuotas paplokščias kryžiuko pavidalo kabutis ir keli paprastesnio tipo kryžiniai kabučiai; 20 žalvarinių profiliuotų branktelių su pusmėnulio pavidalo kabučiais, prikabintais prie grandinėlių; apvalios išgaubtos skardelės; du ritiniai (ritės pavidalo) smeigtukai; dvi masyvios paauksuotos žalvarinės apvalainio pjūvio apyrankės, pagražintos akiniu raštu; dvi juostinės skersai rantytos apyrankės; du masyvūs skersai rantyti žiedai, kurių vienas buvo trijų, antras — keturių apvajų ir viena lankinė emaliuota segė. Segė yra 4,5 cm ilgio, lankelis (išlenktas) ir kojelė trikampės formos. Lankelis nuo kojelės atskirtas trimis profiliuotais žiedeliais. Lankelis pagražintas 6 trikampėmis duobutėmis, pripildytomis viršuje raudonos, apačioje mėlynos emalės. Kojelė pagražinta 3 trikampėmis duobutėmis, kurių viršutinioji pripildyta mėlynos, o dvi apatiniosios — raudonos emalės. Kapas, kaip galima

spręsti pagal radinius, priskirtinas II amžiui.[14] Kaip galima spręsti iš gausių ir net paauksuotų įkapių, kapas priklausė turtingai moteriai. Čia be vietinės kilmės papuošalų, surasta ir įvežtinių: stiklinių bei emalinių karolių, emaliuota segė.

Antra panaši, tik dailesnio darbo, segė surasta *Pamūšio* dvare (Joniškėlio vls., Panevėžio aps.), dešiniajame Mūšos krante, prie kelio Pasvalys-Bauskė, apie 5 km nuo Latvijos sienos. Ten pat, tik nežinia ar kartu, surasta ir daugiau II a. įkapių: 2 lankinės segės trikampe kojele, 2 masyvios apvalainio pjūvio apyrankės ir 2 juostinės apyrankės siaurėjančiais skersai rantytais galais. Čia mums rūpima lankinė emaliuota segė yra šios formos ir darbo technikos: segė pasidabruota, jos galvutė baigiasi keturkampiu skydeliu, lankelis išlenktas, trikampės formos, kojelė taip pat trikampiška. Lankelis ir kojelė papuošta pakaitomis raudonos ir žalios emalės pripildytomis trikampėmis duobutėmis. Lietinė užkaba aukšta ir viduryje turi apskritą skylutę. Smeigtukas įrengtas lankstiniu (šarnyriniu) būdu. Radiniai pateko į buv. Kuršo provincijos muziejų Mintaujoje.[15]

Pakalniškių ir Pamūšio segėms panaši emaliuota segė rasta *Kapsėdoje,* Latvijoje.[16]

Dvi giminingos lankinės emaliuotos segės surastos Galindoje, vokiečių 1916 m. tyrinėtame *Kulos* kapinyne, prie Negotyno ežero, Lėciaus aps. (vok. Kullabrücke am Löwentinsee, lenk. Bogaczewo-Kula, Gizycko aps.). Šitame kapinyne, kur sudegintų žmonių palaikai buvo laidojami dažniausiai urnose, susidurta ir su dviem lankinėmis emaliuotomis segėmis. Viena labai blogai išlikusi segė su mėlynos emalės pėdsakais surasta kape Nr. 54, antra gerai išlikusi sidabrinė segė aptikta kape Nr. 252. Sidabrinė segė yra buvusi 4,2 cm ilgio, jos trikampės formos lankelis papuoštas dviem dideliais perskirtais trikampiais, pripildytais žalios emalės. Trikampės formos kojelėje esančios apskritos duobutės buvo pripildytos tamsiai žalios emalės;[17] Kulos segė priskirtina laikui apie 200 po Kr.

Tai pačiai emaliuotų segių grupei priklauso ir *Drohičine* prie Bugo plokštiniame degintiniame kapinyne atsitiktinai surastas fragmentas lankinės emaliuotos segės. Teišlikęs trikampės formos lankelis su movele viršuje.[18] Tame kapinyne gausu visiems baltams bendrų papuošalų ir kitų dirbinių formų.

Toliau apie Pietų Rytų Pabaltijo ryšius su Romos imperijos provincijomis Pareinyje ir Galijoje įsakmiai kalba labai giminingos lankinės segės, surastos Danijoje, Pareinyje, Belgijoje, Prancūzijoje. Pavyzdžiui, Drohičino lankinei emaliuotai segei giminingą segė surasta *Vester Mellerup,* Danijoje.[19]

Paminėtoms lankinėms emaliuotoms segėms paralelių randama jų gamybos centruose — Pareinyje, Belgijoje ir Prancūzijoje. Pavyzdžiui, Berlyno etnografijos muziejuje (Museum für Völkerkunde) buvo saugoma Reino krašte surasta lankinė emaliuota segė, kuri yra labai panaši su Pakalniškių sege ne tik savo forma, bet taip pat ir emaliuotų mažų trikampėlių išdėstymu lankelyje bei kojelėje.[20] Archeologas K. Exner'is, plačiai aprašęs Romos imperijos provincijos Pareinyje emaliuotąsias seges ir emalės gamybos technologiją, duoda visą eilę Pareinyje surastų lankinių emaliuotų segių nuotraukų, kurios padeda nustatyti ir į Pietų Rytų Pabaltįjį patekusių to paties tipo segių kilmę.[21] Surasta tokių emaliuotų segių ir Mainze, kur yra buvusi svarbi romėnų karinė stovykla *Mogontiacum*.[22]

Belgijoje, kapinyne Strée (Hainaut provincijoje, pietų vakarinėje Belgijoje) aptikta Pakalniškių segei gimininga žalvarinė lankinė segė, papuošta pakaitomis raudona ir žalia emale. Skirtinga kojelė, kuri baigiasi gyvuline (vėžlio) galvute. Belgijoje to tipo segės skiriamos II—III a.[23]

Pagaliau atitikmenų Pietų Rytų Pabaltijyje įvežtinėms romėniškoms emaliuotoms lankinėms segėms aptinkame Galijoje. Taip Kulos sidabrinei segei labai artima segė saugoma Mandeure muziejuje, Šampanės (prc. Champagne) provincijoje, rytinėje Prancūzijoje, senųjų keltų sekvanų gyventoje srityje.[24]

Iš dabar turimų duomenų galima spręsti, kad Pietų Rytų Pabaltijyje surastos lankinės emaliuotos segės buvo įgabentos į tuos kraštus iš Pareinio, Belgijos ar Galijos, kur jau prieškristiniame geležies amžiuje, vad. ankstyvajame, viduriniame ir vėlyvajame lateniniame laikotarpyje, keltams yra buvusi gerai pažįstama emalės apdirbimo technologija. Romos imperijos metu emaliuoti dirbiniai ypačiai išplito Belgijoje ir Reino krašte. Įvairių formų emaliuotų segių dideliais kiekiais randama Belgijoje, šiaurinėje Prancūzijoje, Reino krašte. Belgijoje emaliuoti dirbiniai telkiasi Entre-Sambre-Meuse baseine, ypačiai palei miestus Namur, Charleroi ir Dinant. Šios srities viduryje yra buvusi romėniška vila Anthee, kur buvo apdirbama netoliese randama geležies ir vario rūda, čia yra buvusi ir emaliuotų dirbinių dirbtuvė. Reino krašte emaliuoti dirbiniai koncentruojasi palei tris svarbiuosius romėnų miestus: Kölną, Mainzą ir Trierą. Tose romėnų srityse emaliuoti dirbiniai buvo gaminami ne tiktai vietos poreikiams patenkinti, bet ir eksportui į kaimyninius bei tolimesnius kraštus.[25]

Visai panašių emaliuotų lankinių segių randama ir Padunojyje, ypačiai Panonijoje. Tačiau manoma, kad jos buvo įvežamos iš Pareinio ar gretiminių Romos imperijos provincijų Belgijoje bei Galijoje. Labai galimas dalykas, kad kai kurios segės galėjo patekti į Pietų Rytų

Pabaltijį ir „gintaro keliu" iš Padunojo, ypačiai iš Panonijos. Tokių segių pateko ir į vakarinę Ukrainą, pvz., viena geležinė emaliuota lankinė segė surasta *Lipicos* kapinyne, Rohatyno aps. Ta segė gimininga su Pamūšio ir Pakalniškių segėmis. Lipicos segės trikampės formos lankelyje ir kojelėje esą nedideli trikampėliai (po 9 lankelyje ir kojelėje) yra pripildyti šviesiai žalios emalės.[26]

Plokštinės ir apskritinės emaliuotos segės

Iš kito tipo įvežtinių emaliuotų segių tenka priminti dvi seges, surastas *Nemunėlio Radviliškyje,* Biržų aps. Netoli miestelio yra II—III a. po Kr. pilkapių. Ar tuose pilkapiuose, ar kurioje nors kitoje vietoje, antrojoje XIX a. pusėje aptikta II—III a. radinių, kurie pateko į B. Podzcaszyńskio rinkinį, vėliau — į Krokuvos mokslų akademijos muziejų. Čia be vietinės kilmės dirbinių (ritinio smeigtuko, geležinio siauraašmenio kirvio ir kt.) surastos dvi emaliuotos segės, įvežtos iš Romos imperijos provincijos Pareinyje. Viena segė yra plokštinė. Jos vidurinioji dalis sudaro rombą, pripildytą emalės. Rombo šonuose šliejasi trikampės plokštumos, taip pat pripildytos emalės. Keturiuose segės kampuose yra išsikišusios apskritos ataugos, kurių vidurys pripildytas emalės. Segės galai baigiasi stilizuotomis gyvūninėmis galvutėmis. Ar čia vaizduojama paukščio galva, ar kokio roplio (gyvatės, vėžlio ar driežo), sunku pasakyti. Ir kaklo piešinys neaiškus: ar čia pavaizduotos plunksnos, ar žvynai.[27]

Gimininga emaliuota segė su gyvūninėmis galvutėmis abejuose segės galuose surasta *Warmhofo* kapinyne prie Mėvės, Kvedyno (Marienverderio) aps., Pamedėje, Vakarų Prūsuose. Segės lankelis keturkampės formos, keturiuose kampuose išorėje apskritos ataugos. Keturkampio viduryje dar atvaizduotas keturkampis su akute viduryje. Segės galvutė ir kojelė baigiasi gyvūnine galvute. Gyvūno kaklelis iškalinėtas lyg žvyneliais ar plunksnelėmis.[28]

Kad šio tipo segės yra patekusios į baltų kraštą iš Pareinio, liudija daugelis ten surastų panašios konstrukcijos emaliuotų segių. Visai tokių pat segių, kaip Nemunėlio Radviliškio, Pareinyje neaptikta, bet ten buvo labai išplitusios gimininges konstrukcijos segės, kurių lankelis yra įvairios formos: kvadratinis, stačiakampis, rombinis. To tipo segės buvo puošiamos įvairios spalvos emale: mėlyna, žalia, balta, juoda. Pareinyje ypačiai buvo išplitusios stilizuotos gyvūninės galvutės.[29] Nemunėlio Radviliškio plokštinei emaliuotai segei gana artima paralelė surasta Saalburge (apie 19 km į šiaurės vakarus nuo Frankfurto prie Maino), kur yra buvusi didžiulė romėnų tvirtovė. Saalburgo segės ypačiai gimininges stilizuotos gyvūninės galvutės. Tos segės lankelis yra keturkampės formos, kampuose taip pat yra apskritos ataugos, bet

vidurinioji keturkampio dalis yra skirtingos išvaizdos, pačiame keturkampio viduryje yra apskrita plokštuma.[30] Panašios konstrukcijos segė surasta ir Frankfurte prie Maino, kur taip pat yra buvusi romėnų tvirtovė.[31] Pareinyje surastos šio tipo emaliuotos segės priskiriamos II a. viduriui ir II a. antrajai pusei.

Be įvairių segių buvo įvežama žalvarinių, sidabrinių ir net auksinių monetų, žalvarinių indų (ąsočių, koštuvų), stiklinių taurių, terra sigillata keramikos, stiklinių ir emalinių karolių, įvairių žalvarinių, sidabrinių, paauksuotų ir emale papuoštų segių, romėniškų kalavijų. Ta prekyba baltų amatininkams yra davusi daug paskatų.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

1 *Lietuvos prekybiniai ryšiai I—XIII* a., Vilnius, 1972, p. 43—63, 110—125.
2 J. Puzinas, „Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgeschichte". *Festschrift Ernst Wahle,* Heidelberg, 1950, p. 189—199, pav. 1—4.
3 J. Puzinas, „Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose". *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, 1941, p. 28—42, lent. II—IX.
4 Plg. mano vertimą: J. Puzinas, „Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje", *Aidai,* 12, 1948, p. 98—100.
5 Siegfried Guttenbrunner, „Namenkundliche Zeugnisse zur germanischen Urgeschichte". *Germanen und Indogermanen.* Festschrift für Hermann Hirt, II, Heidelberg, 1936, p. 454—455.
6 Plačiau apie jas: J. Puzinas, „Die Flügelfibeln in Litauen . . .", l. c., p. 191—195, pav. 1—4.
7 Hans Seger, „Der Bersteinfund von Hartlieb bei Breslau". *Altschlesien,* III, 1931, p. 171—184.
8 Walter Nowothnig, „Zwei Bernsteinspeicher der Spätlatenezeit bei Breslau-Hartlieb", *Nachrichtenblatt für deutsche Vorgeschichte,* XII, 1936, p. 173—175; tas pats, „Der Bernsteinhandelsplatz von Breslau-Hartlieb". *Altschlesische Blätter,* 1/2, 1937, p. 48—50; E. Petersen, „Zwei riesige Bernsteinspeicher bei Breslau-Hartlieb und ihre Bedeutung für die Geschichte des Handels". *Forschungen und Fortschritte,* 13, 1937, p. 60—61, pav. 1—2; K. Majewski, *Importy rzymskie w Polsce,* Warszawa-Wroclaw, 1960, p. 39.
9 J. Puzinas, „Die Flügelfibeln . . .", l. c., 196—197.
10 J. Puzinas, „Die Flügelfibeln in Lituaen", l. c., p. 189—199; A. Spekke, *Senie dzintara ceļi un Austrum-Baltijas ģeografiska atklāšana,* Stockholm, 1956, 113 p.; kiek pakeista versija angliškai: *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic,* Stockholm, 1957, 120 p.; Jerzy Wielowiejski, „Przemiany gospodarczo-spoleczne u ludności poludniowej Polski w okresie póznolateńskim i rzymskim." *Materialy Starozytne,* VI, Warszawa, 1960, p. 1—426.
11 Plačiau apie Kališą: B. Biliński, „Kalisia Ptolomeuszowa". *Archeologia,* Warszawa, 1955, p. 103 tt; K. Dąbrowski, *Kalisz prastary,* Warszawa, 1960.
12 K. Majewski, *Importy rzymskie na ziemiach slowiańskich,* Wroclaw, 1949, p. 22—23.
13 W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens,* 1929, p. 207.

14 E. Majewski, „Kurhany w Pakalniszkach zbadane przez Maryę Butrymównę". *Światowit,* II, 1900, p. 96, pieš. 41—42, lent. XIV; A. A. Spicyn, „Predmety a vyjemčatoju emalju". *Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj Archeologii Imper. Russk. Archeol. Obščestva,* 5:1, S. Peterburg, 1903, p. 149—192; A. S(picyn), „Kurgany bliz d. Pakalnišek, Kovenskoj gub.". *Izvestija Imper. Archeolog. Kommissii,* 2, 1902, p. 95—98 su trimis lentelėmis: V. Ginters, „Romas imports Latvijā", *Senatne un Māksla,* II, Rīgā, 1936, pav. 3:4 ir 4:3; H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, Tartu, 1938, pav. 85:4; P. Kulikauskas, „Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje". *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, Kaunas, 1941, pav. 1:5; [M. Michelbertas, „Prekybiniai ryšiai su Romos Imperija". *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I-XIII a.,* Vilnius, 1972, p. 28, pav. 8:4].

15 *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst,* Mitau, 1889, p. 8—9; V. Ginters, „Romas imports Latvijā", l. c., p. 52, pav. 3:2 ir 4:2; H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, p. 590—591, pav. 85:5; *Die vorgeschichtliche Sammlung des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau), 1818—1938,* Riga, 1939, lent. 10:2; P. Kulikauskas, „Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje", l. c., pav. 1:3.

16 V. Ginters, „Romas imports Latvijā", l. c., p. 53, pav. 4:1.

17 Jerzy Okulicz, „Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo, na przysiólku Kula, pow. Gizycko". *Rocznyk Olsztyński,* I, Olsztyn, 1958, p. 56, 66—67, 82—84, lent. VII:1, lentelėje duotos analoginės segės, surastos Pakalniškiuose, Pamūšyje, Drohičine, Galijoje.

18 Zygmunt Szmit, „Cmentarz lateńsko-rzymski „Kozarówka" w Drogiczynie na Bugiem". *Wiadomości Archeologiczne,* VIII:2—4, Warszawa, 1923, p. 169, pav. 150.

19 J. Okulicz, „Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo . . .", l. c., p. 83; segės nuotrauka duota darbe: H. Norring-Christensen, „Smykke fundet fra Vester Mallerup". *Fra Nationalmuseets Arbeidsmark,* 1943, p. 89—90, pav. 3.

20 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland,* II, 1938, p. 590.

21 K. Exner, „Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande". *Bericht der Römisch-Germanischen Komission,* 29, 1941, p. 31—121, lent. 5—17; lankinių emaliuotų segių paralėlės duotos lent. 8:1, 6.

22 Plg. *Mainzer Zeitschrift,* XII-XIII, 1917—1918, p. 26, pav. 6.

23 *Belgique Ancienne.* Catalogue descriptif et raisonné par le Baron de loi, conservateur honoraire. III. La période romaine, Bruxelles, 1937, p. 261, 263, pav. 105:5.

24 L. Lerat, *Les fibules gallo-romaines.* Catalogue des collections archeologiques de Besancon, II, Besancon, 1956, p. 34, lent. XIII:258.

25 K. Exner, l. c., p. 37—41.

26 M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu cesarstwa rzymskiego w Malopolsce wschodniej,* Lwow, 1938, p. 162—163, lent. XIII:19; Bolko von Richthofen, „Zum Stand der Vor- und Frühgeschichtsforschung in den westukrainischen Landen". *Prähistorische Zeitschrift,* XXV, 1934, p. 222, lent. 6:9.

27 J. R. Aspelin, *Antiquités de Nord Finno-Ougrien,* V, Helsingfors, 1884, p. 349, pav. 1883; O. Almgren, Studien über Nordeuropäische Fibelformen, 1923, p. 110—111; V. Ginters, Romas imports Latvijā. — *Senatne un Màksla,* II, 1936, pav. 3:6; Pr. Kulikauskas, Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje. — *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis,* I, Kaunas, 1941, p. 47, pav. 2, kairėje.

28 August Schmidt, „Gräberfeld von Warmhof bei Mewe, Reg. — Bez. Marienwerder (W. — Pr.)". *Zeitschrift für Ethnologie,* 1902, p. 140, lent. VI:37 ir 37a.

29 K. Exner, „Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande", l. c., p. 54, lent. 8:7, 10:4 ir kt.

30 K. Exner, l. c., p. 90, lent. 10:4.

31 K. Exner, l. c., pav. 11:4.

RODYKLĖS

VARDYNAS

Åberg, N. 129, 132, 193-4, 196, 582, 622-3
Abramov, I.S. 107, 194, 211, 256, 628, 630, 634
Adomas Bremenietis 609, 624
Adomėnas, Pranas 35
Adomonienė, O. 656
Agricola, J. 290
Ailio, J. 52, 185
Ayräpää, A. 54, 185-6, 436, 619, 788-9
Akelaitis, M. 342, 692
Albinas, P. 260
Aleksandras, II 201
Algirdas (laidotuvės) 119
Almgren, O. 189, 678-680, 685-6, 812
Alseikaitė-Gimbutienė, M. žr. Gimbutas, M.
Amschler, W. 790
Andrašiūnaitė, D. 654
Andrée, K. 789
Anger, S. 685
Anscharius 151
Antanavičius, J. 508, 509, 534-5, 654
Antokolskis, M. 355
Antonievičius, J. žr. Antoniewicz, J.
Antoniewicz, Jerzy 477, 479, 494-5, 537, 621, 623, 687, 724
Antoniewicz, W. 54, 184-186, 279-280, 322, 327, 330, 371, 408, 422, 674, 684, 737-8, 750, 766-76
Antonovičius, V. 199, 204, 206
Anučin'as, D. 206
Arbman, H. 188, 238
Arbusov 198, 724
Ariste, E. 195
Arne, T. J. 190-191
Aspelin, J. R. 187, 305, 674, 684, 812
Avenarius, N. P. 199, 202-203, 206, 333-334
Avižonis, K. 273
Bagdonavičius (Bagdonas), Juozas 221
Bagušienė-Šalkauskaitė, Ona 654, 664-5
de Baye, baronas 206
Baleniūnas, Pranas 230, 648
Balodis, Fr. 197-8, 371, 377-8, 380, 624, 725
Baronas, J. 380
Basalykas, Alfonsas
Basanavičius, Jonas 183, 220-221, 280, 340-42, 345, 350, 492, 629, 634, 640, 694
Batūra, Romas 354, 617, 625, 723
Baudouin de Courtenay, C.I.N. 221
Bella, L. 686
Bernotaitė-Gerdvilienė, A. 654
Bezzenberger, Adalbert 185, 187, 199, 206-7, 270, 305, 380, 437, 457-8, 619-620, 622, 649, 685, 698, 724, 791
Bielenstein, August 198, 207
Biežais, Haralds 725
Biliński, B. 812
Bilvinas, L. 621
Birkner, F. 184, 279
Biržiška, Mykolas 368
Biržiška, Vaclovas 354
Blaževičiūtė, N. 666
Bliumas, Petras 628, 634
Bohlin, S. 620-21
Bohne-Fischer, H. 493, 766, 769
Bohusz, L. 723
Boleslovas Drovusis 464
Bolsunovskis, K. 334
Bonifatius žr. Bruno, Brunonas
Bosh-Gimpera, P. 725
Brandt 355
Brate, E. 624
Brensztejn, Michal žr. Brenšteinas, Mykolas
Brenšteinas, Mykolas 218, 221, 226, 362
Brögger, A. W. 372
Bronsted, J. 767
Brückner, Anton 214
Brundage, James A. 625
Brundza, Kazys 184, 279-280, 619, 730, 764, 766
Brunonas (Bonifatius, Bonifacas) 617, 668
Būga, Kazimieras 104-5, 191, 225, 288, 312, 342, 345, 467, 470-71, 489, 494, 532, 624, 694, 698, 703, 721, 724
Bunge, Friedrich Georg von 198, 470
Bušmienė, S. 223
Būtėnienė-Gintautaitė, Eugenija 622, 647, 655-656
Butrimaitė, Marija žr. Butrymówna, M.

Butrymówna, Marya 218, 227, 629, 634, 640-41, 807
Ceran, C. W. 790
Chelmonski, 355
Childe, Vere Gordon 54
Čeboksarov, N.N. 768
Čechanavičius 355
Čepinskis, Vincas 214, 374
Čepulytė, V.A. 618
Česnys, G. 657
Dąbroski, J. 534
Dąbrowski, K. 812
Dagilis (Aušroje) 345
Dalinkevičius, Juozas 541, 618
Danielius (Volynijos) 462, 464
Danilaitė-Grigalavičienė, Eugenija 655, 664-666
Danneil, Fr. 260
Daugirdas, Tadas 33, 47, 183, 200, 204, 214-15, 217-8, 226, 326, 327, 344, 355-362, 374, 384, 392, 408, 603
Daugudis, Vytautas 621, 654, 666
Daujotas 617, 722
Daukantas, Simanas 337, 399, 343
Daumantas 465
Dausprungas 617, 722
Davainis-Silvestraitis, Mečislovas 344, 357, 362
Dėdinas, J. 533
Dyankowska, J. 420, 422
Długosz, Jan 169, 260, 340, 460, 462, 466-7, 688, 691, 673
Dobrianski, F. 203
Döring 361
Dovainius, M. žr. Davainis-Silvestraitis, M.
Dubeneckis, Vladimiras 362
Dubois de Montepéreux, Fr. 212, 629-630, 634
Dusburg, P. 88, 460, 468, 632
Dzierżykray-Rogalski, Tadeusz 477, 494
Ebert, Max 184-188, 245, 279, 297, 305-6, 322, 471, 685
Eckert, E. von 469
Eggers, Hans-Jürgen 640, 686-7
Egilas Skallagrimssonas 613
Ehrlich, Bruno W. 790-1
Eitelwein 346
Ekatarina II, 204
Ekholm, G. 54, 284, 686
Endzinas, A. 621
Engel, Carl 65, 105, 184-6, 188, 190-1, 195, 197-8, 305-6, 322, 437, 456, 458, 467, 493, 495, 568-570, 619-620, 725, 756, 765, 769, 789, 791
Engels, Fr. 471, 649
Erdivilas 617
Exner, K. 621, 809, 812-813
Falk, Knut-Olof 477, 493
Federov, G. B. 624
de Feury, grafas 199, 203, 226
Forssander, J. E. 186
Fortunatov, Filip F. 221
Franz, Leonard 686
Gabrys, J. 223
Gabriūnaitė, K. 509, 514, 535
Gaerte, Wilhelm 184, 186, 189, 191-2, 197, 269, 279, 305, 380, 409, 456-8, 493, 534-5, 618-623, 649, 685, 725, 734, 784, 788-791
Gams, H. 797
Gandert, O. F. 185, 769
Gardanski, J. 791
Gedetas, Sūduvos kunigaikštis 532
Geer, Gerhard de 268, 421
Germanicus 804
Gerulis (Gerullis), J. 467, 470-71
Giedraitis, A. 536
Gierymskiai 355
Gimbutas, Gimbutienė, Marija 534-5, 619-20, 622, 641, 646, 654, 725, 789-791
Ginters, Valdemārs 189, 191, 197, 640, 675, 684, 812
Gisievius (Gizevius), Eduard K. S. 341
Glob, P. V. 789
Gloger, Zygmunt 216, 371
Glosik, J. 789
Götze, A. 620, 749, 768
Grewingk, Constantin 184, 280, 305, 746, 767
Grybauskaitė-Jankevičienė, A. 654
Grigalavičienė, Eugenija žr. Danilaitė, E.
Grinblat, M. J. 702, 724
Gronau, W. 494
Gross, Hugo 36, 183-4, 186, 396, 409, 456, 493, 533, 618-620, 729-730, 732, 752-3, 764-767
Grunau, Simon 352
Guagnini, Aleksandras 340
Gudelis, Vytautas K. 618-9, 765-778
Gudynas, P. 621
Gukovskij, Konstantin 213, 218, 225, 357
Günther, Hans 186, 790
Gurevič, F. 623
Guttenbrunner, S. 429, 620, 811
Hackman, Alfred Leopold 190
Hanka, Vaclav 696, 723
Harmjanz, Heinrich 725
Hartknoch, Christoph 347, 349, 353, 723
Hattushilis 307

Hausmann, Richard Gustav 197
Hedemann, Otto 330
Heydeck, Johannes Wilhelm 619, 765, 791
Heym, W. 236-238
Henning, E. 466, 470
Henricus 173, 625
Hensel, Witold 769, 789
Hermes, G. 790
Herodotas 343, 801
Hirt, Hermann 469
Hoffmann, J. 437, 456, 725
Hollack, Emil 437, 456, 685
Holubowicz, Helena 256
Holubowicz, Wlodzimierz 256, 789
Horbučevskij, J. 337
Hrozny, B. 790
Ignatavičius, A. 541, 618
Indreko, Richard 44, 184-5, 387, 409, 434, 436, 493, 725, 767-769, 789
Ingvaras 589
Inocentas IV, 462, 464
Ingvaras 150, 599
Ivinskis, Zenonas 354, 470, 525
Jablonskis, Jonas 220
Jablonskis, Konstantinas 38-39, 184, 360, 409, 653, 731, 736, 750
Jablonskytė, Rimutė žr. Rimantienė, Rimutė
Jaensch, Fr. 789
Jakimowicz, R. 470
Jalkoni 346
Janavičius, Vincas 364
Janits, L. J. 725
Jankuhn, Herbert 623, 680, 685
Janulaitis, Augustinas 214, 353, 364
Jarockis, St. 218, 221, 227
Jaskanis, Danuta 494
Jaskanis, Jan 490, 494, 495
Jaskiewicz (Jaskevičius), Walter Charlis 725
Jaspersonas 260
Jaunius, Kazimieras 703
Jazdziewski, K. 185, 480, 490, 494, 789
Jentzsch A. 685
Jock, Norbert 345
Johansen, Paul 624
Julionas 102, 805
Jonynas, Ignas 723
Juodelis, S. 655
Kabailienė, Meilutė 618, 619, 765, 767
Kaczyński, Marian 477, 479, 494, 495
Kadłubek, Wincenty 462, 464
Kayser, F. 422
Kamiński, Aleksander 463, 466-469, 471, 537, 725
Kantigirdas 532
Kanutas Lavardas 610
Kark, K. J. 769
Kaširskij, V. A. 211
Kaunas, J. 537
Kazakauskas, Karolis 398
Kazimieras Teisingasis 462
Kempisty, E. 789
Kęstutis 169, 719
Kyburgas 351
Killian, Lothar 188, 456, 725, 767
Kiparsky, Valentin Julius Alexander 700, 724-5
Kirchner, H. 686
Kirkor, Adam Honory 217, 345, 356
Kisinas, Izidorius 223
Klebs, Hermann Erdmann Richard 185, 619, 788, 790
Kleemann, O. 623-4, 789
Kniess, G. 789
Knundras 589
Kočubinskij (Kochubinskii) Aleksdander A. 210, 199, 207, 724
Kohn, A. 767
Kojalavičius, Vijukas Albertas 349
Končius, Petras 568
Kosciałkowski, Stanislaw 221
Kossina, Gustav 54, 186, 284
Kostrzewski, Jósef 187, 297, 305, 371, 377, 789-791
Kovrig, J. 685
Kozłowski, Leon 183-4, 279, 288, 767
Kračkovskij, Julian F. 703
Krahe, Hans 790
Kraszewski (Kraševskis), Jósef Ignacy 209, 343, 571, 621
Krause (Krausas) 270, 380
Kristupas I, 459
Kromer, Martin 340, 462, 467, 723
Krukovskij, S. 183, 492-3, 495, 737, 766-767
Krzeczkowski, K. 368
Krzywicki, Ludwig 33, 73, 183, 189, 214, 215, 226, 326, 329, 358, 362 ir kt. 370, 392, 574, 621, 666
Kučas, Antanas 536
Kühn, H. 54, 186, 285
Kuncienė, Ona žr. Navickaitė-Kuncienė, Ona
Kulikauskas, Pranas 493-4, 534-6, 619-622, 624, 640-1, 643-4, 646-7, 654-6, 684, 725, 812
Kulikauskienė, Regina žr. Volkaitė-Kulikauskienė, R.
Kuprys, kun. 187

Kurczewski, J. 221
Kurelis 355
Kvıklys, Bronius 534-537, 639-642
La Baume, Wolfgang 184, 188, 190-1, 197-8, 270, 279, 380, 493, 619-620, 623, 725, 732, 764, 767, 789
Labojko, J. 676, 684
Langenheim, L. 765
Lapinskas 188
Laurentijus 460
Lečickij 330
Lelewel (Lelevelis), Joachim 723
Leopardov, N. A. 334
Lepner, Theodor 723
Lerat, L. 812
Libby, W. F. 731
Lideikytė-Šopauskienė, Albina 198
Lisch, Fr. 260
Lissauer, A. 305
Lissauer-Conwentz 255
Lizdenis, H. 655
de Loj, baronas 206
Lokers 613
Lorenz, Fr. 198
Lowmiański, Henryk 467-8, 471, 537, 725
Machek, V. 790
Maciūnas, Vincas 723
Mayer, Leo 198
Majewski, Erazm 214, 227, 257, 640, 684
Majewski, K. 811-2
Makarenko, Anton S. 189, 225, 238, 254-5, 621, 639, 674, 684
Maleczyński, K. 470
Mannhardt, Wilhelm 198, 725
Marciniak, J. 494
Markus Aurelius 96
Marr, Nikolai J. 643
Masalskis, Romualdas 123, 192
Massalitinov, S. 213, 254, 627, 676
Matlakówna 622
Matlakowski, W. 356, 621
Matulaitis, Stasys 221
Matulionis, Povilas 220-1, 642
Matulis, 227
Matusas, Jonas 537
Mažiulis, Vytautas P. 471
Mechovitas (Miechowita), Maciej 260, 462
Mehlis, C. 767
Meyer, 780
Mekas, Karolis 378
Menghin, Oswald 54, 184, 284
Merkevičius, Algimantas 655, 666, 668
Mespeth, N.J. 789
Meuvret 381
Michalonis, Lituani 723
Michelbertas, Mykolas 571, 620-622, 639, 641, 647, 649, 655-6, 687, 812
Mickevičius, J. 536
Mierzyński, Antoni 205, 214
Michailowski, E. 204
Mikševičius, Antanas 364
Mikulski, J. 470
Milankovič, Milutin 417
Milius, Vaclovas 656
Mindaugas 182, 226, 465, 617, 722
Montelius, Oskar 58, 60, 208, 261, 297-8, 302, 305
Moora, Harri 52, 93-94, 100, 132, 185, 189-194, 196-7, 238, 246, 255-7, 322, 371, 534, 619-621, 639, 684, 729, 764, 791, 812
Mošinskis 355
Nagevičius (Nagius), Vladas 171, 174, 195, 197, 200, 211, 214, 221, 225, 322, 331, 362, 364, 371, 377, 538, 602-3, 606, 618, 622-624, 653, 725
Nakaitė-Vaitkunskienė, Laimutė 539, 565, 577, 581, 618, 621-623, 654
Nalepa, Jerzy 470, 537
Narbutt, T. žr. Norbutas, Teodoras
Navarackas, A. 655
Navarro, J. M. de 620
Navickaitė-Kuncienė, Ona 422, 494, 519, 535, 620, 622-624, 647, 649, 651, 655-657, 673
Navickas, K. 655
Nehring, A. 790
Nerman, Birger 150, 188, 194, 197-8, 589, 622-624, 725
Neronas 102, 805
Nezabitauskas, A. 223, 280
Nikolskaja, T. V. 725
Norbutas (Narbutas), Teodoras 183, 342, 345-354, 408, 621, 674, 691-693, 696
Norimantas 465
Norring-Christensen, W. 812
Nowothnig, W. 621, 684, 811
Obermaier, Hugo 279
Odoj, R. 767
Okulicz, Jerzy 477, 479, 494, 765-6, 769, 812
Olef, Olovas 160, 612
Onacevičius, Žegota 352
Orda, J. 673
Ossowski, Godfryd 356
Ossowski, T. 217
Pajo, J. 184
Pakuckas, Česlovas 422

Palemonas 343
Paunksnis, Kazys 536
Pavilionis, Salezijus 619, 657, 768
Pawiński, A. 205
Peiser, F. E. 187, 306, 457, 620
Pernice, E. 257
Perret, G. 620, 721
Pettersen, E. 621, 811
Petras Didysis 201
Petrauskaitė, D. 494
Petzsch, W. 698
Pietaris, Vincas 274
Pinkus, S. 621
Plateris, Adomas, gr. 538, 571, 604
Plateris, Vladimiras, gr. 326
Plinius Secundus (Senasis) 73, 102, 561, 804-806
Ploščinskis, V. 203
Pogodin, Alesander L. 698, 724
Pokrovskij, Feodor V. 33, 187, 199, 203-4, 207-210, 213, 224, 305-6, 326, 328, 330, 384, 392
Pomornackis 348
Post, Lennart von 730
Poška, Dionizas 337
Potockis, Jonas 350
Poucha, P. 790
Praetorius, Matthaeus 723
Prancūzevičius, J. 357
Prochaska, Antoni 470
Ptolemaios, Claudius; Ptolamėjas 75, 459, 461, 469, 805
Putna 222
Putzger, F. W. 190
Puzinas, Jonas 183-4, 186, 190, 198, 223-227, 238, 254-5, 258, 279, 322, 353, 361-2, 368, 378, 408-9, 436, 456-458, 471, 493-5, 533-537, 618-621, 623-625, 639-642, 646, 650, 654, 657, 672, 684, 686-7, 723-725, 749-50, 765, 767-769, 784, 790-1, 811
Qnundzui 150
Radziukynas, Juozapas 536
Raila, St. 337
Ramses II 307
Regnaras Lodbrokas 612
Rekošas, M. 357
Richter, K. 422
Richthofen, Bolko von 185, 371, 619, 639-641, 788, 790
Rydzewski, B. 422
Rimantene, R. žr. Rimantienė, R.
Rimantienė (Jablonskytė), Rimutė 493, 499, 503, 533-535, 548, 619, 621-624, 643-4, 646-7, 654-660, 662-665, 672, 675, 725, 729-730, 750-753, 757, 766-769, 772, 788, 790
Rimbertus 150, 207, 380, 589, 612, 633
Roemeris, Römer, M. 364, 468
Romanas 465
Romonovas, E. R. 204
Römer, Römeris, Alfredas 355
Römer, Ed. 355
Rosenberg, G. 54, 284
Rosliakov 329
Rudnicki, M. 471
Rugys, Jonas 536, 539
Ruhig, P. 769
Rust, A. 471
Sadauskaitė-Mulevičienė, Izabelė 493, 655
Salys, Antanas 354, 462, 470, 639
Samokvasov, Dimitrii J. 203, 206, 209, 217, 356, 357
Sauramo, M. 769
Savukynas, B. 471
Sawicki, L. 183, 420, 738, 766-7
Saxo Gramaticus
Scheidt, Walter 769
Scherer, A. 790
Schindler, R. 685
Schmidt, A. 812
Schmidt (Szmidt), Carl von 305
Schrader, Otto 790
Schritter, H. R. 260
Schuchhardt, Carl 54, 186, 279
Schulz, W. 789
Schwabedissen, H. 765
Schwantes, G. 422, 762, 765, 768-769
Sedov, V. V. 470, 479, 494, 532, 537
Sędzivojus 462
Seger, H. 621, 686, 811
Seibutis, Algirdas 730
Sembricki, J. 466-7, 470-1
Sementovskij, A. M. 190, 257
Senn, Alfred 639
Sjoegren, Anders Johan 466
Skardžius, Pranas 354
Skirgaila 169
Skomantas 493, 533
Skurda 533
Slawiński, Witold 477-8
Smetona, Antanas 221
Smiszko, M. 812
Smolin, Viktor 223
Snitko, K. 203
Sobolevskij, Aleksiej I. 724
Soergel, W. 417

Spasovičius, V. 355
Specht, Franz 790
Speiser, H. 422
Spekke, Arnolds 469, 620, 725, 789-791, 811
Spycin, Aleksandr A. 190, 206, 211-2, 225, 255 ir kt., 305, 322, 534, 538, 640, 646, 674-5, 684, 812
Sprogis, Janis 203
Stadensis, Albertus 691
Stalinas 643-4
Stankevičius, Juozas 220
Stankus, Jonas 623, 655, 658, 668
Staugaitis, Jonas 357
Stęlićka-Mydlarska, W. 670
Stemermann, P. H. 723
Stieda, L. 206, 334
Stryjkowski, Maciej 349, 690, 723
Striter (Štriteris), A. 202, 209, 225
Sturm, E. žr. Šturms, E.
Sulimirski, Tadeusz 54, 186, 238
Swiderski, W. 622
Szukiewicz, W. žr. Šukevičius, V.
Szmit, Z. 812
Szwojnicki, R. žr. Švainickis, R.
Šachmatov, Aleksiej A. 724
Šalūga, Romualdas 354
Šaulys, Jurgis 214, 368, 624
Šaulys, S. 535
Šliūpas, Jonas 342, 345, 692
Šnore, Rauls 191, 193-196
Šturms (Sturm), Eduards 51, 65, 184-188, 297-8, 305-6, 322, 400, 409, 458, 493, 619-620, 623, 725, 788-790
Šukevičius, Vandalinas 33, 47, 184-5, 187-8, 204, 212-217, 221, 225-6, 272, 279-80, 298, 305, 384, 409, 748, 768
Švainickis, Romanas 629
Tacitus, Cornelius 75, 100, 574
Taylor, M. V. 625
Talko-Hryncewicz, Julian 216, 226
Tallgren, Aarne Michael 52, 188-9, 195, 279, 302, 371, 436
Tarakonova, S. A. 725
Tarasenka, Petras 183, 189, 210, 227, 305-6, 322, 476, 534-6, 537, 539, 620, 624, 639-643, 653, 655
Tarvydas, Balys 185, 190, 192, 292, 409, 788, 790
Tautavičienė, Bronė 655
Tautavičius, Adolfas 493, 522, 532, 537, 578, 581, 620, 622, 624, 643, 649-651, 655-658, 664-5, 672-3, 725
Teichmann, G. 686
Terent'eva, L. N. 725
Thomsen, Christian Jörgensen 260
Thomsen, V. 724
Thunmann 350
Tijūnaitytė-Saldukienė, Birutė 422
Tirtov, A. P. 203
Tischler, Otto 305, 458, 622, 686
Tyszkiewicz žr. Tiškevičius
Tiškevičius, grafas 50
Tiškevičius, Eustachas 33, 184, 187, 257, 305, 323, 571, 748, 768
Tiškevičius, Konstantinas 187, 202, 305, 333-4
Toeppen, Max 466-7, 471, 531, 537
Tompa, Fr. 378
Toporov, Vladimir N. 724, 799
Torolfas 613
Traidenis 465
Treniota 617
Trubačev (Trubachev), O. N. 724, 799
Trubeckoj, Nikolai S. 700, 724
Tumas, Juozas 221
Urbanavičius, Vytautas 533-34, 546, 655-6, 671-2, 768
Uvarova, P. S. grafienė 204-5, 207
Vadopolas, Antanas 642
Valaitis A. 227
Valatka, V. 621, 655
Vanagas, Aleksandras 772, 788
Vasmer, Max 105, 191, 312, 700, 724
Vydgaudas (Vidhgautr) 610
Vykintas 617
Vileišis, Jonas 220-1
Vileišis, Vincas 380
Viligaila, Vilikaila 617, 792
Vincentius Magistri 733
Višinskis, Povilas 364
Vištalius, Vištelis (Višteliauskas), Andrius Jonas 342
Vytautas D. 182, 615
Vytkevičius, St. 355
Vitov, M. V. 769
Voldemaras II, 459
Volkaitė-Kulikauskienė, Regina 227, 493-4, 534-6, 620-624, 639-641, 643-646, 654-658, 668-671, 725, 768, 813
Volonski 343
Volteris (Wolter), Eduardas 199, 203, 216, 221, 223, 492, 650
Voronin, N. N. 537
Wagner, K. 536
Wahle, Ernst 54, 186, 254, 267-273, 279, 436, 620, 639, 686, 811

Wartberge, Wartburgietis, Hermann 169
Watson, K. F. 723
Weber, E. 279, 456
Wickowska, H. 789
Wielowiejski, J. 620-1, 811
Wilczek, J. 623
Worsaae, J. A. 262
Zaborski, Zaborskis, A. 188, 306, 357
Zajączkowski, St. 466, 470
Zanai 355
Zapf, W. 333
Zavitnevičius, V. Z. 204
Ziemlińska-Odojowa, W. 494
Zigmantas, Sigismundus 460
Zubovas, Vladimiras 364
Žurek, J. 790
Żurowski, T. 495
Žagilela 398
Žilinskas, Jurgis 123, 185, 192, 280, 379-383, 769
Žiogas, Juozapas 221, 326-328, 330, 381
Živibutas, Živinbutas 617, 722
Žmuidzinavičius, Antanas 222, 358, 360
Žvelgotas (Suelgate) 617

VIETOVĖS

Abava (Latvija) 151
Adakavas 189, 562, 676, pav. 1, 677, 679, 687
Adrija 102, 778
Afrika 96
Ahrensburg 735, 737, 772
Aidukai, Švėkšnos 609
Aisėnai 538
Aismarės 446, 545, 552, 709, 747, 777, 784
Akmena, Kražių 81, 269, 320
Akmenė 148, 193
Akvilėja (Aquileia) 563, 682, 806
Alanta 626
Alecka (Treuburg) 292, 467, 473, 476, 719
Aleksotas 269, 498
Alytus, ir apl. pav. 18:1, 64, 194, 272, 468, 472, 478-9, 531
Alizava, Kupiškio 279, 638
Alkos kalnas 173
Alksna, Žem. Kalvarijos pav. 14:2, 60-61, 62, pav. 16:1, 557
Alksnėnai, Punsko 341
Alkūnia, up., Vieprių 794
Alle žr. Alna
Allenstein 434, 779
Alna, up. 70, 95, 149
Alpės 56, 265-6, 558, 782, 798
Alsėdžiai pav. 3:1, 43, 99, 275, 545
Alt-Bödschwingken, Galdapės 682
Alt-Ukta, Sensburgo 735
Altoniškiai pav. 527
Aluontė, up., Panevėžio 275
Aluotos, Šimonių 638, 642
Ampille, Ampilten žr. Įpiltis, Impiltis
Anatolija 68, 798
Anciškis, Ramygalos 248, 533
Andrioniškis 638, 642
Anduliai 195, 568, 584, 614
Anglija 266
Anykščiai 221
Anštakiai, Kretingos 304, 556, 719
Anthee vila, romėnų 809
Anulė, Latvijoje 151
Apeninai 732
Apoule žr. Apuolė
Apsas 326, 328-9, 300
Apuolė (Apulia) 131, 153, 169-173, 198, 206-7, 224, 304, 367, 378, 380, 391, 590, 609, 612-13, 653, 717, 722
Aquileia žr. Akvilėja
Arabija 96, 329
Aralas 780, 782
Ardeal, Transilvanijoje 150
Ariogala pav. 10:3, 52
Artimieji Rytai 781
Astravas 184, 702
Astraviškių ež., Darkiemio 755, 756
Ašmena 277, 266
Ašva, upė 156, 565, 566, 567, 591, 608
Atlantas 266, 442
Augustavas 462, 473, 487, 775
Aukaimis, Skaudvilės 525
Auksūdis, Kretingos 568
Aukštadvaris 722
Aukštoji, Leipalingio vls. 478
Aukštakiemis-Plūciai, (Oberdorf) Klaipėdos 458, 566, 614
Aulkalnio Keverių (Drūstų v.) 157

Austeravia 561
Austrija 236, 266, 439, 558, 651, 797
Aukštumalių pelkė 543, 734
Aukštupėnai, Kupiškio 638, 642
Austrija 804
Azija 439, 781; Maž. Azija 68, 285, 307, 781
Ažubaliai (Burveliai) 642
Bachman, Klaipėdos aps. žr. Kalniškiai
Bagno Moczyska žr. Röster Wiesen
Baižkalnio vls., Latvija 151
Bajorai, Klaipėdos 556
Bajoriškiai, Subačiaus vls. 229, 565, 627-28, pav. 674, 687
Bajoriškis, Panevėžio 639
Balandėliai, Jonavos pav. 10:4, 52
Balcia žr. Baltijos jūra
Balšys 473
Balkanai 150, 444, 550-1, 780-1, 782
Balstogė 297, 434, 473, 475, 777
Balsupiai (Galubalio durpynas), Marijampolės pav. 2:3, 41, 46, 273-4, 500, pav. 2-3, pav. 3:3, 501, 505, 736, 747, 758, 761
Baltašiškės-Gailiūnai, Nemuno kr. 737
Baltijos jūra 68, 102, 104, 265, 268-9, 271, 431, 434, 438, 459, 539, 562 (Glaesaria), 564, 588, 606, 646, 745, 783-4, 798
ancylinis (Ancylus fluviatilis) ež. 268, 271, 381, 442, 544, 746
Joldijos jūra (Yoldia arctica) 268, 442, 544, 744, 751,
ledyninis ež. 744, 752
Litorinos jūra (Litorina litorea) 381, 442, 544, pav. 6, 545, 745
Rygos įlanka 420
žemėlapiai 268, 271, 547
Baltijos-Volgos kelias (Skandinavija-Dniepras) 652
Baltoji jūra 265, 271, 776
Baltrušiai, Barzdų 529
Bandušiai, Klaipėdos aps. 62, 302, 556
Bankau, Danziger Höhe aps. 236
Bansiškiai, Lapių v. pav. 12:3, 54
Barta 532
Barvai, Šilutės 579, 582, 584
Barzdai 497
Barzdėnai, Šilutės 380, 543, 568, 578, 712, 733
Barzdūnai, Šilutės 44, pav. 1, 270, 458
Basilea, Basilia, Balcia 801
Baškininkėliai, Pakuonio 477, 479, 494
Baudėjų tvenkinys, Stakliškių 65, pav. 21:1-6, 67, 100, 229, 400, 714, 800
Bazelis 266
Bebras, upė 420, 464, 467-8, 487, 767
Bebrininkai, Paežerių 500
Belgija 96, 141, 808-9
Belmontas, Brėslaujos 326, 328, pav. 9:1,3, 551
Beloje ež. 774
Bendiglaukiai, Tilžės 88, 248
Benkwitz, Kr. Breslau 681
Berčiūnai, Naujamiesčio 62:9, 131, 248, 633-4
Berezina, upė 104, 210, 266, 606
Beržai, Dotnuvos 192, 196, 248
Beržtų ež. 39, 41
Beržupis 608, 738
Betygala 648
Bieloviežas 467
Bielsk, Bielskas 202, 490
Bilvinava (Bilwinawo), Suvalkų 492, 495
Birca, Birka 207, pav. 1:6, 299 ir pav. 2, 303, 607, 662
Biržų apl. ir aps. 88, 137, 143, 146, 148, 196, 288, 298, 320, pav. 324
Bisena 526
Biskupin 377
Bizantija 329, 334, 382, 614
Bydgošc žr. Bromberg
Bliūviškiai, Griškabūdžio 522
Bobiškis, Brėslaujos 328
Bobras, upė 206
Bogaczewo-Kula (Kulabrücke am Löweninsel), Gižycko aps. 808, 812
Bohemija 558, 797-8
Borisov 447
Bornholmas 70, 132, 134, 286
Borisov 447
Botnijos įlanka 269
Brandenburgas 648
Bratislava 102
Brencena, Latvijoje 151
Breslau-Hartlieb (Wraclaw-Partyniec) 563, 621, 681, 683-686, 805-6
Brėslauja 226-330, pav. 327
Breslava žr. Breslau
Britanija 96
Broliakalnis žr. Drūkšiai, Drūkšė 239
Bromberg 562, 794, 799, 806
Brūžė, prie Nemuno 500, 502
Bubiai 364-5, 609
Būbleliai, Vilkaviškio 275, pav. 276
Buchwalde, Allenstein aps. 236
Būda, Jankų 529
Būdviečiai, Būdvietis, Marijampolės 275, 748

Bugailiškiai, Šimonių 638
Bugas 68, 102, 202, 237, pav. 5, 274, 333, 462, 467, 487, 489, 531, 767, 794
Bukantiškės II, Daugų pav. 3:2, 43, 275, pav. 14, 276
Burgaičiai, Sudargo 525
Buriškis, Papilės 193
Burveliai (Ažubaliai) 642
Būtėnai, Šimonių 186, 627, 639
Butviliškiai, Slavikų 502
Capua 253
Calisia žr. Kališas, Kalysz
Carnumtum žr. Karnumtas
Cedmaras (Gr. Zedmar, rus. Serovo), Unguros 762, 773
Charkovas 266
Charleoi 809
Chersonas 334
Chérsunos 459
Cresmen 464
Cristmemel 526
Chrónos 459
Čebariškės, Brėslaujos 329
Čekija, Čekoslovakija 266, 651, 805, 807
Čepeliūnai, Koniavos 212, 275
Čerliona, prie Ščaros 737
Černigov 205
Čėsai, Čėsiūkai, Merkinės 64-5, 302-304
Dagiliai, Plokščių 506
Dainava 468, 464-5
Dainiai, Raseinių pav. 11:2, 53
Dakija 96, 150
Dancigas, Danzig 551, 556, 774, 784, 789
Danija, Danė, Dangė, Klaipėdos apl. upė 246, 798
Danija, Danijos salos 38, 58, 269, 271, 284, 286, 297, 304, 430, 434, 448, 610, 777, 792, 808
Darbėnai 171, 331
Dargeliškis (Lauko Soda), Luokės 564, 621
Darkiemis 497
Darsūniškis 39, pav. 4:4, 43, 275, pav. 20, 276, 396
Daugėlaičiai 475
Daugirdai (Plemborgas), Ariogalos 64, 217, pav. 2:3, 303, 304, 355, 358
Daugirdava, Girkalnio 65, pav. 18:2, 64-5, pav. 19:4, 66
Daugyvenė, up., Panevėžio 211
Daugmale, Latvijoje 377
Daugsvyčiai, Švėkšnos 609
Dauguva, Daugava 56, 68, 102, 150-1, 208-9, 301, 329, 430, 445, 447, 459, 588, 606, 614, 617, 652, 669-71, 692, 784, 787, 789, 794, 807
Daugviliai 348
Daulen-Luisensegen, Rosenburgo aps. 236
Daumen 255
Degesiai, Vaškų 137, 195-7
Degučiai 381
Delnica, Krosnos 99, 246, 476, 478, 506, 532, 534
Derbutai, Darbutai, Derbuckie 226, 356, 358, 365
Derėžnyčia 749
Derna (Dernen) 464, 468
Desna 474
Dewna 799
Did. Mozūrų ežerai 467
Didžiuliai, Šalčininkų 645
Dinont 809
Dirsiai, Lukšių 52
Dysna 329, 660, 799
Ditva, upė 208-9, 216, 272, 749
Dniepras 93, 102, 104, 128, 144, 206, 226, 329-330, 347, 551, 558, 564, 606, 614, 648, 660, 776, 783, 787, 799
Dniestras 102, 564
Dobiegniew 774
Dobrynė 464
Domenesas 615
Donas 558, 798
Dovainiai, Platelių 194, 196
Dovsarė 173
Draika 565
Drąseikiai, Lapių 38-9, 396
Draustiniai, Gudžiūnų 128, 193, 196
Dreižiai, Priekulės pav. 63:8, 9, 133, 194
Drysa, upė 329
Drivėtos, už. 208, 227, 381
Dröbnitz, Osterodės aps. 796
Drohičinas 202, 333-341, 464, 467, 812
Druja 329-330
Drūkšiai 326, 329, 330
Drusas, fosa Drusiana 807
Druskiai, Stalupėnų 441, 543, 614, 618, 642, 733, 765
Druskininkai 748-749
Drustai, Latvijoje 151
Dubas, už. 39
Dubičiai III, Varėnos 750, 773
Dubysa pav. 62:3, 131, 193-4, 196-7, 506, 508, 532, 668, 671, 689
Dūkštas 193, 196-7, 226, 326, 329, 330, 358, 366, 714, 800
Dulinčiškiai, Plokščių 527

Dumšliai, prie Nidos 554, 786
Dunojus 96, 100, 102, 150, 266, 287, 307, 342, 558, 567, 650, 777, 798, 806
Durbė 589
Dusetos 699
Dusia 473
Dvarkyčiai, Švėkšnos 609
Dvelaičiai, Skaisgirio 196
Dvyliai pav. 33, 586
Egėjo jūra 781, 783
Egiptas 96, 307, 648
Eglynai (Eglien-Nicklau), Klaipėdos 68, 304, 448, 558, 620
Egliškiai, Ėgliškiai (Eglischken), Klaipėdos 68, 304, 448, 558, 620, 714, 798, 801
Eiguliai I, Pažaislio 76, 239
Eiguliai II, Pažaislio 92, 106-109, pav. 44 ir 45, 109, pav. 46, 110, 111, pav. 47 ir 48, 112, pav. 49, 113, 114, pav. 50-51, 115, pav. 52 ir 53, 116, 117, pav. 54, 118, pav. 55, 119, 120, pav. 56, 121-123, 143, 146, 192, 197, 227, 244, 248, 254, pav. 292-295, 389, 396, 406, 645, 648
Eikotiškis, Degučių 93, 133, pav. 64:2, 134
Eining 96
Eisermühl, Lėciaus 734, 765
Eislyčiai (Eisliethen), Fischhauseno 678
Eistland žr. Estija
Ekatarinoslavas 205
Elbe 58, 286, 304, 343, 350, 692
Elbingas 70, 150, 236, 583, 652
Elk žr. Lukas
Empilten, Empliten žr. Įpiltis
Emona žr. Ljublijana
Endriūnai, Panemunio 193
Entre-Sambre-Mense baseinas 809
Estija 93-4, 96, 128-130, 134, 137-8, 140, 142, 149-150, 176, 181, 238, 244-6, 249, 289, 296-7, 320, 377, 433-4, 449-450, 458, 459, 550, 588, 617, 646, 648, 650, 661, 730, 733, 755, 772-4, 776, 787
Etruskija 382
Eufratas 96
Eurazija 475, 782
Europa 44, 53, 70, 95, 119, 144, 145-7, 265, 285, 297, 426, 430, 434, 445, 448, 541, 558, 561, 601, 614, 646, 755, 772, 776-7, 781-2, 793, 797
Ežerėlis 499
Ežerynas, Alytaus 659, 705, 737, 753, 773 769
Ežeriškiai 326
Fekcijas (Fectio), dabar Vechtenas 807
Finikija 382
Fischhausen, kartais Žuvininkai, 134
Frizų salos 562, 761
Fuchsberg bei Kunzendorf, prie Dancigo 682
Gabrieliškės 313, 365, 621
Gaidė 221, 326
Gaigaliai, Kupiškio 638
Gailionys pav. 1:8, 299
Gailišiai, Jelgavos, Latvijoje 81
Gailiūnai, Šiaulių 61-2, pav. 15:4, 63
Galadusis 473
Galdapė (Goldap) apl. ir upė 132, 466-8, 473, 476, 488, 492, 582, 719
Galicija 435
Galija 96, 237, 648, 808-9, 812
Galinda 462, 468, 471, 476, 489, 531-2, 564, 506-8
Galiniai, Griškabūdžio 532
Galšas 465
Galubalis žr. Balsupiai
Gardinas ir jo sritis 216, 219, 224-5, 320, 384, 392, 462, 467-8, 472, 476, 478-9, 492, 530-1, 537
Gargždai 211, 304, 556, 617
Gauja, up. Latvijoje 617
Gawiese (Grobynas) 589
Gedikai, Švėkšnos 608
Gedminai (Götzhöfen), Gedmino dv., Klaipėdos 62, 300, 556
Gedminaičiai, Švėkšnos 608
Gelgaudiškis 497, 502
Gelgudų, Vytėnų pilis 509
Genčai, Kretingos 556
Genionys, Onuškio pav. 13:4, 55, 186
Gerkonys 326
Germanija (laisvoji) 287, 560, 803
Gibaičiai, Meškuičių 76, 89-91, 192-4, 196
Giedmis 465
Gilvyčiai, Kurtuvėnų pav. 63:4, 133, 197, 356
Gintarinis kalnas (Mockaičiai) 566
Gintaro sala žr. Balcia
Girkalniai, Kretingos 614
Giżycko 768
Glaesaria 561-2
Glyno ež., Merkinės 39, 184, 473, 737
Glitėnai, Krkenavos 193, 636
Gorbunovo durpynas prie Uralo 662
Gotlandas 132, 134, 252, 289-90, 320, 329, 648, 652, 798
Götzenhöfen žr. Gedmino dv.
Grabiai, Klaipėdos aps. 556

Graikija 150, 261, 307, 558, 782, 797-8
Grajevas (Grajew) 468, 487
Graumena 538, 573, 608
Graužiai, Josvainių 152, 162-4, 227, 514, 519, 535
Grebieten, Fischhauseno 458
Greižėnai, Greižionys (Greyszönen) pav. 4:f, 453, 458
Grenzfelde žr. Maurušaičiai
Gribaža 41
Gribžinai, Gargždų 62, pav. 18:3, 64, 556
Grinaičiai, Balnakalnis, Žydkapiai, Sudargo 523-4
Grinkiškis, Kėdainių 53, 284, 387, 398, 786
Griškabūdis 497
Grobina žr. Gruobynas, Grobynas
Gr. Bölkau, Danziger Höhe aps. 236
Grossenthin, Lauenburgo aps. 236
Grubės ež., Oldenburgo 755
Grūda 216, 749
Grumbliai, Klaipėdos 44, 88, 248
Gruobynas, Latvijoje 151, 169, 197-8, 380, 612, 622, 652
Gružai, Taujėnų 99, 246
Gubitinen, Prūsoje 465
Gudija 39, 67-8, 73, 104-5, 181, 210, 224, 429, 435, 504, 665-6, 669-670, 739, 767, 772, 799
Gulbiniškiai, Meškuičių 500
Gumbinė 36, 42, 441-2, 487, 531, 543, 588, 707, 733, 777
Guogių-Piliuonos, A. Panemunės 474, 477, 479, 494
Haithabu, Jutlandija 632
Haličas 461, 498, 617
Harevas 206
Hartlieb-Breslau 621
Harz kalnai 62, 266
Hasnai (Haschner, lenk. Ažno) 467
Hatti, Hattušas 781
Heiligenbeil (r. Mamanovo) 206
Hela 445
Himalajai 265, 284
Hiuma, Hiumas (Dagö) 588
Horodišče, Sebežo 330
Ikaznė 330
Ylakiai pav. 2:5, 41, pav. 6, 274-5, 545
Ilčiūnai (Ličiūnai) 642
Ilmenio ež. 617, 776
Imbarė, Salantų 336
Imulė, Latvijoje 151
Indija 330, 781-2
Indrė, up. 538
Indrioniškis 642
Inkūnai, Vabalninko 64, pav. 19:1, 2, 66, 302, pav. 2:7, 303
Įpiltis, Impiltis (Empliten, Empilten, Ampille, Ampilten) 153, 173-4, 198, 331, 367, 378, 590, 653, 722
Iranas 56, 782
Ispanija 54, 266, 268, 285
Įsrutis 452, 588, 736
Įstra, Pampėnų pav. 5:3-7, 45, 626
Italija 236, 261, 307, 558, 797-8
Jačai, Tašų apl., Latvijoje 151
Jagminiškė, Padubysio 76, 81, 235, 246
Jakimavičiai (Kirsnos up.) pav. 4:3, 43, 769
Janapolė, Varnių 564
Jankai, Šakių pav. 12:4, 54, 502
Janislavičiai (Janisslawiczy), Skierniewice aps. 764
Jara, up. ir Jaro ež., Svėdasų 42, pav. 4:1, 43, ir 5:5, 45, pav. 10, 174-5, 760
Jaroslavlis 787
Jasnogurka žr. Paluknys
Jasudavas, Augustavo 492
Jauneikiai, Joniškio pav. 66, 136, 137, pav. 69:2, 139, 195
Jazdai, Kretingos 250, 300, 318
Jazdaičiai, Kretingos 62
Jedžiotai, Jadžiotai, Ylakių pav. 11:10, 53
Jersika 652
Jiesia, Garliavos pav. 10:10, 52, 498
Jieznas 531
Jogimiškiai, Kriūkų 527
Johannisburg (l. Pisz), Lėciaus 434, 475, 778-9
Jomantai, Švėkšnos 565-6, 573, 608
Jonaičiai, Švėkšnos 573
Joniškiai, Sintautų žr. Juniškiai
Joniškis 700, 719
Jotija 497
Jotva 460, 462, 464-5, 477, 803
Jucaičiai, Švėkšnos 608
Jugoslavija 650, 804
Jukneliškė, Rudaminos pav. 12:7, 54
Juniškiai (Joniškiai), Sintautų 42, pav. 5:6, 45, 499
Juodikiai, Augustavo 488
Juodkalnis, prie Apso 329
Juodkrantė (Schwarzort) 49-50, 53, 62, 284, 302, 348, 387, 398, 432, 435, 444, 548, pav. 549-550, 552, 554-556, 619, 662, 705, 785-6, 788, 790-1
Juodoji Ančia 479, 487, 491-2
Juodoji jūra 49, 96, 100, 150, 329, 550, 558, 560-1, 564, 588, 780-1, 798
Juodupis 171, 331

Juodsodžiai, Juosodžiai 226
Jurbarkas 750
Jurgaičiai, Švėkšnos 539, pav. 19, 565, 577-581, 608, 618, 621-2
Jutlandija 54, 70, 444-5, 474, 551, 771, 773, 780, 782, 807
Jūžintai (Petrošiūnai) 227
Kačerginė 499, 502
Kaimelis 497
Kairėnai, Grinkiškio 130
Kaišiodarys pav. 13:5, 55
Kalinówka Kościelna pav. 2:15-16, 303, 306
Kalisz, Kališas 564, 806-7, 812
Kalniškiai, Ariogalos 126, pav. 59:1, 127, 62:1, 6, 131, pav. 3, 245
Kalniškiai (Bachmann) prie Klaipėdos 544-5, 619, 736
Kalno (Kolno) aukštuma 776
Kalotė, Klaipėdos 303, 556
Kaluga 105, 312, 562
Kalvarija 478-9
Kalviškiai, Kuršėnų 61, pav. 1:5, 299, 300
Kama 105, 312
Kampiniai, Griškabūdžio 522
Kamšai, Kalvarijos pav. 2:2, 41, 474, pav. 501, 533-4, 546, pav. 8, 549, 747, 754, 768
Kantrschin, Neuštato aps. 236
Kapčiamiestis 473
Kapitoniškiai, Rumšiškių 645
Kapseda, Latvija 808
Kapų kalnas žr. Vilkų kampas
Karaliaučius 437, 460, 533, 652, 778
Karališkiai, Gelgaudiškio apl. 520
Karbis, Korbis, Veprių up. 772
Karelija 433, 444, 774
Karnuntas (Carnuntum, dabar Petronell) 102, 562, 681-2
Karpatai 56, 265-6, 330, 782
Kartena 211
Kaspija 96, 329, 550, 558, 780, 798
Kastroma 787
Kašeliai, Lekėčių 502, 504
Kašėtos, Nočios 41, 60-62, 298, pav. 1:2, 299, 738
Katmilžiai, Linkaičių 89
Katra, up. 39, 216, 749
Kaukazas 68, 96, 558, 646, 780-1, 798
Kaunas ir apl. 39, 44, pav. 10:7, 52, pav. 12:8, 88, 99, 54, 138, 143, 146, 148, 195-6, 219, 224, 238, 248, 305, 355, 360, 384, 386, 390, 392, 406, 409, 468, 475, 479, 499, 533, 657, 672, 684, 709
Kaupo miškas žr. Viskiautai 589
Kaušininkai, Kaušinykai, Brėslaujos 328
Kawanówka, Kr. Obernigk (Varos sritis) 682
Kazliškiai 505
Kebeliai prie Priekulės 546, 755
Kėdainiai 47, 129, 137, 148, 248, 319, 390, 406
Kėkštai, Kaišiodarių 186
Kelbanai, Panevėžio 211
Kempo, Gardino gub. 206
Kernavė 465, 674, 684
Keturvalakiai 472
Kiauleikiai, Kretingos pav. 68:4, 139, 196, 211, 221
Kiaunoriai 687
Kybartai 472
Kichelhof, Elbingo 236
Kiduliai 502
Kijevas ir Kijevo Rusia 93, 266, 461, 514, 615
Kilučių ež., Biržų 746
Kimbariškis, Antalieptės 248
Kyminava (Kymenow, Kymenovia) 469
Kinčiai, Panevėžio 638
Kinderiai, Šimonių 638
Kirkilai, Biržų 61
Kirkilai, Slavikų 521
Kirminai, kalnas 221
Kirsna, Kalvarijos 43, 46, 273, pav. 1, 274, 381, 468, 473, 474, 501, 546, pav. 1, 549, 754
Kirsnuva (Kirsnowia) 468
Klaipėda, kraštas ir uostas 49, 65, 88, 90, 129-230, pav. 68:4, 138, 140, 174, 212, 277, 300, 432, 437-8, 441, 444, 449, 456, 458, 566, 578, 588, 622, 629, 640, 649, 652, 657, 672, 700, 705, 717, 773
Klangiai, Latvijoje 377
Klangiai, prie Nemuno 505
Kleboniškis 303, 381
Kl. Borkowo, Lauenburgo aps. 236
Kl. Denemorse, Neuštadto aps. 236
Kl. Fliess žr. Mažupiai
Kl. Pfaffensee (Papówka mała) Lėciaus 732, 736
Klepai, Būblelių 528
Knežina, Brėslaujos 326
Kniščina, Balstogės 303
Koblenz 96
Koknese žr. Kuoknesė
Kokorzyn, Kr. Kosten 681
Kolkos ragas, Kuršo iškišulys 615
Kölnas 809
Koloniškiai, Brėslaujos 326

Kolos pusiasalis 269
Končanskoje, prie D. Naugardo 550, 774
Köslin, Pamarys 68, 186
Krantas (Kranz) 589
Kražiai 99, 617
Kreivoji, Marijampolės 505
Kreta 558, 797-8
Kretinga 50, 173, 566, 578, 588, 652, 719
Kretingalė, Klaipėdos 68, 304, 448
Kriauniškės, Lukšių 521
Krikštonys, Seirijų 476, 490, 494, 650, 719
Krušiniai, Darkiemio 543, 733
Krutina (Kruttina), Sensburgo aps. 735
Krūvandai, Čekiškės 248
Krzemionki 778
Kubiliai žr. Šilvėnai
Kudirkos Naumiestis 497, 499, 529
Kujavija 435, 462, 778
Kukarskė, Sudargo apl. 520
Kukoraičiai, Kukorai, Šilutės 62, 302, 566
Kukovaičio (Kokiveithus) miškas 169
Kula 808-9
Kulautuva 500, 502, 505
Kullabrücke am Löwentinsel (Bogaczewo-Kula), Negotyno ež. 732, 779
Kulmas 181, 776
Kumilskas (Kumilsko), Johannisburgo aps. 735, 766
Kunda, Estijoje 39, 42, 44, 46, 273, 377, 433, 754, 759-60, 776, 768-770
Kunsterstrauch prie Wosegau, Fischhauseno aps. 81
Kuoknesė, Latvijoje 653
Kupiškis 638
Kurland žr. Kuršas
Kurmaičiai, Joniškio 194-5
Kurmaičiai, Kretingos 53, pav. 1-3, 229-238, 257, 269, 387, 398, 494, 556, pav. 18, 559, 588-9, 614, 622, 644, 714, 717, 786, 798, 801
Kuršas 68, 99, 150, 151, 176, 180-1, 310, 332, 373, 452, 560, 609, 611-615, 624, 797
Kuršiai, prie Gylio ež., Tytuvėnų 197, 356
Kuršių marios 539-540, 552, 589, 623, 662, 698, 784
Kuršių nerija (neringa) 42, 49, 57, pav. 24-5, 275-6, 386, 397, 432, 442-3, 445, 543-6, 548, pav. 12, 553, 556, 576, 740-6, 771-2, 784-5, 790
Kušeliškė, Šiluvos pav. 65:1, 135, 194, 196
Kvedyno, Marienburgo aps. 810
Labatiškiai 458
Labguva 497, 568
Ladogos ež. 776
Laimučiai, Pakruojaus 645
Laistai (Laisten-Jakob), Klaipėdos 194, 196, 458, 614
Lambis, up. prie Šėtos 772
Lammasmägi, Estija 377
Langiakalnis 642
Lankupiai, Klaipėdos 53, 284, 555, 796
Laplandija 226, 430
Lapušiškiai, Lapušiškės 328-9
Latgala 149, 151, 181, 322
Latišonki, Latvija 330
Latvija 67, 73-4, 76, 81, 88, 90, 92-4, 99-100, 126, 128-130, 132, 134, 138, 140, 144, 148, 150-1, 180, 238, 244-6, 252, 269, 297, 300-1, 320, 322, 382, 444, 452, 503, 505, 601, 606, 665-7, 699, 772-3, 776, 807
Laugaliai, Pagėgių 300
Laukogaliai, Pagėgių 62
Laukiškiai 218, 358
Lauksvydai, Serdžiaus 84, 244, 248, 358
Laumėnai, A. Panemunės 39, 296
Lavariškės 645
Lazdijai 473, 479
Lazdiniai, Talsių, Latvija 76, 235
Lazdynai, Merkinės 506
Lazdininkai, Darbėnų 568, 576, 579, 622, 717
Lėcius (Lötzen) 647, 473-6, 489, 492, 497, 719, 733, 778
Lednica See, Kr. Gnesen 681
Leipzig 266
Lekėčiai 497
Lekiai, Švėkšnos apl. 608
Lenkija 39, 60, 65, 67, 69, 266, 343, 426, 430, 462, 498, 514, 741, 772
Lentainiai (Pakelkos), Lapių 365
Lentupis 208, 227
Lepšiai, Panevėžio 248, 628, 634
Levaniškiai, Subačiaus 638, 642
Levuo 626
Ličiūnai (Ilčiūnai), Krinčino pav. 12:2, 54, 638, 642
Lyda ir apl. 164-5, 203, 216, 226, 272, 767
Liekė. up. 528
Lielupė, jos žemuma 135, 142, 626
Liepynai, Marijampolės 99, 490, 508, 532
Liepinė, Klaipėdos 65, pav. 2:13, 303, 557
Liepoja 150, 173, 438, 589
Lieporai, Leporai, Kriūkų pav. 67, 137, 192-3, 195-6
Lietuva, kai nenurodyta vietovė 50, pav. 10:6,8, 55-6 ir 15:4, 61, 67, 73-4, 97, 99, 100, 123-4, 126, 130, 132, 134, 137, 142-3, 146, 149, 156, 162, 173, 180, 186, 237, 246,

249-250, 271, 275, 285-7, 300-302, 304, 308, 310, 318-20, 322, 382, 429-30, 432, 442, 452, 462, 468, 478, 490, 503, 665-699, 714, 730, 732, 737, 739, 775-6, 793, 800-1, 804, 807
Lygumai 193, 197, 648
Likalaukis, Kupiškio 638
Limes 96
Lingiakalnis 642
Linkaičiai, Joniškio 76, 89, 248
Linksmėnai, Joniškio pav. 65:5, 135 ir 69:5, 140, 193-4, 196
Linksmučiai, Pakruojaus 645
Linkūnai, Pakalnės aps. 184, 453-455, 458
Linkuva, Lapių 39
Linkuva 61, 298, pav. 1:3, 299, 700
Linkuvėlė, Raudondvario 396
Linonys, Paneyėžio 638
Lipica 810
Liškiava 672, 749
Littausdorf žr. Sabinava
Liublijana 582, 730
Liucino 212, 640
Liudvinavas 64, 472, 505
Loša, up. 224
Lovatė 617
Lubavas, Vilniaus apl. 334
Luggenwiese, Kr. Lauenburg, Pamaryje 682
Lukas (Lyck) mst., ež. ir upė 462, 466-8, 473-4, 476, 719, 776
Luknė, Skuodo pav. 10:1, 52
Lukstas, ež., Varnių 540
Lūžija (Luzija) miškas prie Priekulės 44, 49, 284, 432, 444, 538, 773

Mācītāja muiža, prie Gruobyno 589
Madlonos up. (Beloje ir Vožos ež.) 500, 774
Magučiai, Brėslaujos 326
Maincas, Mainz (Mogantiacum) 564, 809
Maisiogala, Miszeholy žr. Maišiagala
Maišiagala 658
Maksimonys, Merkinės 39, 473, 737, 759-1
Mała Papówka žr. Klein Pfaffensee
Mälaro prov. Švedijoje 609
Malatiškiai, Panevėžio 211
Mančiagirė 35, 739
Maniušiai, Gruzdžių 195
Mamry žr. Mauro ež.
Maraunai (Maraunen), Heiligenbeil 735
Mardasavas, Merkinės 39
Mardva 104
Margiai, Dubo ež., Lydos 275
Margočis, up. 490
Marijampolė, dabar Kapsukas, 176, 203, pav. 19, 276, pav. 2:8, 12, 300, 499
Marokas 96
Marseille 801
Maskva 105, 787, 799
Mastiškės, Brėslaujos 329
Maštaičiai, Gelgaudiškio 525
Mauras, ež. (Mauer-See, lenk. Mamry) 467, 733
Maurušaičiai (Grenzfelde), Pilkalnio aps. 497, 533, 736
Mažaičiai, Kelmės 400
Maž. Azija 285, 307, 341, 558, 782, 797-8
Maž. Lietuva 437-8, 441-455, 467, 730, 735-7, plg. Lietuva
Mažupiai (Kl. Fliesen), Labguvos pav. 24, 576
Mecklenburg 301, 648
Medninkai 672
Medsėdžiai, Skaudvilės 134
Medze, prie Gruobyno Latvijoje 589
Meldiniai, Rozalimo 634, 636
Melninkai, Šakių apl. 521
Melno ež. 466-7
Menturiai, Darkiemio 46, 277, 760-762
Mergežeris, Alytaus 39, 184, 216, 468-9, 475, 479, 531
Merkys 39, 44, 216, 226, 272, 305, 419-420, 474, 653, 739, 749-751, 704-5, 709
Meruniškiai (Merunsken, Mieruniszki) 468-9

Meta, Augustavo 487
Metelis, ež. 473
Metuonidis įlanka 801
Mevret 330
Michailovsko vls. 208
Międzychod žr. Mitteldorf
Mielava, up. Labguvos 260, 543, 733
Mieštininkai 184
Miežaičiai, Kelmės 65
Miežionys, Švenčionių 246, 248
Miežulėnai 211, 227
Migonys, Pasvalio 144, 193, 645
Mikališkiai, Kalvarijos pav. 10:9, 52
Mikėnai 307, 558, 648, 787
Mikytai, Ž. Panemunės 81, 478, 492, 507, 519, 528, 530, 534-5
Milašaičiai, Plungės 62, 302, pav. 2:4, 303
Miliūgai, Panevėžio 642
Minija 786
Minskas 104, 204, 312, 473
Mirabelis, Kupiškio 638
Misiūnai, Plokščių 528

Mišeikiai, Klaipėdos 70, 449, 458, 558, 714, 798, 801
Miškiniava, Ludzos, Latvija 88, 128-9, 248
Mitteldorf, Marungo aps. 735-736
Mizerai, Brėslaujos 329
Mockaičiai, Švėkšnos 196, 211, 538, 566, 586, pav. 34, 587, pav. 35, 588, pav. 56-7, 606-8, 614, 617-8
Mogiliavo gub. 104, 204
Mogontiacum žr. Mainz
Mohrungeno aps. 150
Moliatiškis, Panevėžio 637
Monèiagiriai 393
Morava, up. 806-7
Moravija 558, 562, 797, 807
Morkai, Kriūkų 528
Morozuvka, Brėslaujos 326
Moškėnai, Panemunėlio 365-6, 714, 800
Mozūrai, A. Panemunės 492
Mozūrai, Mozūrija 467, 777
Mozūriškiai, Gelgaudiškio 541
Mozūrų kopos (prie Varšuvos) 739
Možaiskas 105
Münchenas 355
Muravanka, Brėslaujos 326
Mūša 320, 322, 626, 826
Muštinė, Lukšių 521

Nacausiškiai, prie Gailiūnų 738
Nadruva 532
Nadruva-Sūduva 467
Namur 809
Narevas, Nara 419, 461, 467-8, 487, 489, 498, 502, 531, 753, 754, 799
Narkūnai 536
Nartaučiai, Joniškio pav. 92, 175, 180
Naročius, Narutis 39, 430, 434, 476, 777-8
Narva 330, 548, 769, 772
Nastrėnai (Nastrenen) Fischhauseno 535
Naudžiai, Šakių 521
Naugardas, D. Naugardas 433, 444-5, 550, 617, 780
Naugardukas 465
Naujas Paguostis 330
Naujoji Ūta 472
Naujokai 671
Naukaimis (Gabrieliškės), Girkalnio 574
Navaržonys 639
Nedervalla (Södermanlande, Švedija) 615
Negotynas, už. Lėciaus (dabar Kula) 808
Neidenburgas 70, 434, 777, 779
Nemenčinė 574, 779
Nemunas 39, 44, 102, 146, 148, 176, 216, 226, 272, 275, 305, 318, 320, 358, 386, 396, 419-20, 452, 459, 466-8, 472-3, 474-5, 500, 508-9, 520-528, 530-2, 564, 606, 614, 626, 652-3, 692, 698, 739, 753, 760, 767, 806-7
aukštupis 498, 739
vidurupis 39, 44, 748-49, 760
žemupis ir delta 176, 449, 454, 563, 578, 588, 591, 739, 749
Nemunas-Nėris 535, 670
santaka 499, 498, 739
Nemunėlio Radviliškis 564, 809-810
Nendriniai 497, 500
Nenupė 497
Neringa 705
Neris 39, 208-210, 224, 275, 386, 396, 429, 473, 498, 526, 532, 535, 606, 614, 652-3, 659, 699
Netiesai, Merkinės 761-2
Netta, Netze 68, 494
Neudorf, Kr. Breslau 681
Neumark, Stuhm aps. 236, 562, 806
Nevėžis 99, 180, pav. 18, 276, 325, 506, 508, 641, 779
Nevėžninkai (Newieżniki), Panevėžio 227, 634, 641
Nida 65, 303, 566
Nyka, up. ir Velniaravis 527-8
Nikėja 564
Nikėlai, Švėkšnos 152, pav. 288, 390-1, 539, 566, 568, 591-595
Niurvėnai, Drūkšių 326, 329
Nočia, Lydos 184, 216, 347, 748
Nodiejiškiai (Spermėja), Biržų 304
Nogatė, Nogat 255
Noliškiai, Padubysio 70, 229
Nopaitis, up. 537
Noreia, Norėja 562, 806
Norgeliai, Norgilai 211, 538
Noricum, Norika 648
Nortikiai, Semboje 476, 555, 566, 793, 798
Noruišiai, Kelmės pav. 38, 91, 92, 197, 248, 252, pav. 2, 3, 5, 309
Norūnai, Gelgaudiškio, žr. Maštaičiai
Norvegija 271, 434, 442, 444, 745
Notanga 129-130, 150, 319, 476, 793
Notec 774
Notėnai, Kretingos 61, 187
Nova 497, 537

Obeliai, Rokiškio 699
Obelija, už. 473
Obelių už., Deltuvos 348
Oberhof žr. Plučiai
Oboniai 642
Obschrutten žr. Opšrutai

Oderis, up. 49, 150, 266, 284, 330, 343, 350, 558, 563-4, 662, 777, 780, 798, 805-7
Odesa 96
Oeland 373
Ofnet, Bavarija 755
Oka 90, 92, 94, 105, 312, 329, 551, 776, 783, 787, 799
Olandas 132, 134
Olandija 226, 445, 551, 755, 768, 780
Opatów 778-9
Opšrutai, Pilkalnio 36, 441-2, 497, 500, 543-4, 733-4, 736
Opšrutai, Pilviškių pav. 2:7, 41
Opole (Oppeln) 807
Ortelsburg aps. 434, 778
Oseberg 372-374, 376
Osetija 798
Osielskas 807
Osinki, Osinkai, Osinkos 478, 487, 494
Osovece, Gudijoje 662
Osowa, Suvalkų 475, 477, 486-7, 491, 495
Ostergotland 36
Osterode (Ostroda) 70, 434, 779
Ostija 558
Ousitóulos žr. Vysla
Ovruč, Ukraina 606
Ožkabaliai, Vilkaviškio 492-508
Pabaliai, Panevėžio 65, pav. 20, 66, 229, 627, 714, 800
Pabaltijys, Ryt. Baltijos kraštas 58, 61, 90-1, 93-4, 100, 102, 128-9, 135, 141, 144, 146, 149-151, 238, 253, 266, 269, 297, 300-302, 304, 434, 437, 439, 445, 548, 614, 626, 663, 668, 736, 742, 754, 781-2, 808-9
Padabrinė, Švėkšnos 608
Padauguvys 617
Padysnys 328
Padnieprys 474, 648, 668, 729, 730, 776
Pado (Po) Italija 804
Padubisys, vsl. pav. 65:7, 137, 194
Padūdys, Brėslaujos 328
Padumbliai, Molėtų 304
Padunojys 102, 132, 560, 563, 651, 806-7, 810
Paežeriai, Rozalimo 638
Paežerinė, Kidulių 520
Paežerys, Skaudvilės pav. 69:3, 139, 193-4, 197
Pagaičpiliai, Smilgių 638
Pagėgiai 588
Pagirys (Poleše) 429, 739
Pagrauda, Šilutės 525
Pagrybys, Kaltinėnų pav. 63:10, 133, pav. 65:3, 133, 193-195
Pagudė 532
Pajavonio-Kunigiškių, Vilkaviškio 477, 479
Pajuostis, Raguvos pav. 41 ir 42, 103, 628
Pajūris, Pajūrio žemuma 319, 472, 542
Pakačinė, Antazavės 400
Pakalnės aps. 449, 588
Pakalniškiai, Gelgaudiškio 509, pav. 511-518, 530, 535, 591, 810
Pakalniškiai, Panevėžio 211, 227, 246, 252, 381, 534-5, 564, 629, 640, 674-5, 684, 807, 809-810, 812
Pakapiai, Vendžiogalos 519
Paklibakiai, Šaukėnų pav. 65:2, 135, 194, 197, 356
Pakriauglė, Nemenčinės 248
Pakruojus 195
Pakuonis 254
Palanga pav. 6-9, 49-51, 284, 387, 398, 432, 458 (lobis), 578, 611, 614, 621-2, 649, 660-662, 705, 774, 785
Palankinė, Kidulių 520
Palenkė (Polexe) 462-4, 468, 490
Paleponesas 558, 646, 782, 797-8
Palevenėlė 638, 707, 785
Paliūnė, Čekiškės pav. 12:9, 54
Palvininkai 540
Pamarys (Pomeranija) 61, 65, 67, 301, 434, 447-8, 588, 692, 686, 774, 777, 779, 786, 794, 799, 801
Pamarnakiai, Panevėžio 211
Pamemene (Panemunė) 468
Pamedė 532, 810
Pamituvys, Raudonės pav. 13:6, 55
Pampėnai, Pumpėnai pav. 12:10, 54, 69:1, 139, 148, 195, 320, 626, 636, 639, 641
Pamusių, Trakų 226
Pamūšys, Lygumų pav. 69:8, 139, 194, 196, 536, 564, 630, 674-5, 684, 807, 810, 812
Pandžabas (Panjab, Punjab), Indija 781
Panemunė, sritis 420, 468, 514
Panevėžys 88, 107, 148, 193, 248, 288, 298, 319, 626-642
Panevėžiukas, Babtų 117, pav. 68:8, 131, 196
Panonija 102, 293, 342, 562, 564, 627, 648, 685, 804, 806, 810
Papelkiai, Labguvos 36, 269, 380, 441, 543, 732, 738
Papės (Papisee) ež., Latvija 173
Papjauniai, Švėkšnos 609
Papilė pav. 91, 175, 196, pav. 17, 316, 638, 642
Papiliai, Subačiaus 638
Papilys, švėkšnos 568-9, 578

Papiliškiai, Šimonių 638, 642
Papiškiai, Kidulių 502
Papówka mała žr. Kl. Paffensee
Paprūdžiai, Kelmės 127-129, pav. 58:5, 135, 192, 194, 248
Papušiai, Naujamiesčio 638
Pareinys 560, 564, 614, 648, 650, 652, 807-811
Paryžius, Subačiaus 248, 633
Pärnu, Estija 42, 756, 760
Pasamanys, Brėslaujos 328
Pasargė 70, 95, 149
Pasieniai, Latvija 330
Paskynai, Šimkaičių pav. 13:7, 55
Pašakarniai (Šakarniai) 687
Pašėtė, Šėtos 248
Paštuva 76, 235, 500, 502, 505
Pašušvys, Krakių 107, 124, pav. 58:3, 127, pav. 62:7, 131, pav. 63:2, 3, 133, pav. 64:3, 6, 134, 141-2, pav. 71, 143, 188, 193-4, 196-7, pav. 14, 315, 650
Pašventupys, Pakuonio pav. 3:5, 43, pav. 12:6, 54, pav. 17, 276-5
Patamošupiai, Griškabūdžio 522
Patašnia (Potosznia), Suvalkų 736, 766
Patilčiai (Rešketos-Virvyčios santaka) 273-5, 298, pav. 1:9, 18, 299, pav. 16:4, 557
Patilčiai (Užnemunėje) 272
Paudruvė, Joniškio 194-5
Paulaičiai, švėkšnos 92, pav. 39, 93, 94, 152, 156-8, pav. 74, 157, 196, 390-1, 408, 539, pav. 21-22, 569-570, 578, 586, pav. 39-49, 596-601, 608, 614-5
Paupio dv., Klaipėdos 441
Pavadaksčiai, Akmenės pav. 19:3, 66
Paveisininkai, Veisiejų 477, 479
Paviekiai, Padubysio pav. 25, 72, 75, 79, pav. 30, 80-1, 195, 292-3, pav. 309, 389, 402
Pavilkijys, Lekėčių 507
Pavyslys 68, 70, 95, 100, 102, 104, 146, 149, 212, 318, 450, 498, 562, 732,772, 779, 798, 801
Pažarstys, Šilovoto 506, 532, 534
Pažemiškiai, Brėslaujos 326
Peikšteniai, Biržų 298
Pekelka žr. Lentainiai
Pelesa 39, 216, 711, 748
Pelyšiai, Pelišiai, Subačiaus 638, 642
Pelkės 467
Pentekinai (Fischhauseno aps.) 733
Perkaliai, Gumbinės 442
Perkūnava (Perkunowen, Pierkunowo), Lėciaus 475, 774
Perloja pav. 36, 396, 578
Pernarava 99, pav. 62:2, 131
Persantė, Pamarys 56, 63, 447, 449, 794, 799
Petrašiūnai, Pažaislio 39, 396
Petrauka, Daujėnų pav. 12:5, 54
Petreliai, Šilutės 64, 302, pav. 2:14, 303, 556
Petronell 102
Petroniai, Žeimelio pav. 68:2-3, 138, 194-5
Petrošiūnai (Petraszuny), Jūžintų 189, 365-6, 714, 800
Piassuten, Ortelsburgo 408
Piestkeim, Allenšteino 236
Pietariai, Marijampolės 62, pav. 16:3, 63, 68, pav. 1:10, 299, 300, 505
Pilė, Švėkšnos 608
Pilėnai 657
Piliakalniai, Kalvarijos 477
Piliakalnis, Kriklėnų 638
Piliuona, A. Panemunės žr. Guogiai-Piliuona
Pilkalnis (Pilkallen) 450, 497, 588, 736
Pilkupa, Kuršių nerija 546
Pilviškiai 41, 500
Pjauniai, pelkė, Kudirkos Naumiesčio 499
Pjaunis 537
Palūknys (Jasnogurka), Šilutės 217, 344, 356, 361
Pypliai, Raudondvario 497
Pirėnai 96, 265-6
Plaučiškiai, Rozalimo 194, 636
Plemborg, Plemburgas žr. Daugirdai
Pleškučiai, Priekulės 458
Pliava, Latvijoje 151
Plikiai, Stalupėnų 442
Plokščiai 497, 502, 526, 537
Pluciai, Plūčiai (Oberhof), Klaipėdos 124, 192-4, 196, 452, 622, 717
Pludy 739
Plukiai, Panevėžio 124, 638, 642
Po žr. Pado
Pocaičiai, Eržvilko pav. 13:3, 55
Pociai 211, 538, 582, 584, 601, pav. 50, 601-2, 607
Pociūnai, Prienų 749
Počkaluvka (Poczkalówka), Nemenčinės 645
Polockas 329, 330
Pomeranija žr. Pamarys
Poznanė (Posen) 435, 504, 777
Prancūzija 96, 236, 266, 268, 808-9
Prawdziska 462
Preidžiai, Panevėžio 275, pav. 22, 276, 626
Prieglius 471, 473, 777

Priekulė 49, 540
Prienai pav. 11:2, 53, 13:2, 55, 469, 472, 476, 479
Pripetė 104, 210, 289, 330, 660, 740, 794, 799
Pryšmančiai, Kretingos pav. 17:2, 64, 152-6, 195, 197, 221, pav. 321, 390, 556, 576, 622, 653
Prosna 102, 563, 806
Protva 105, 557, 793
Prūdiškės (Prudiszki) 492, 495
Prūsa, Prūsų žemė, R. Prūsai 39, 42, 57, 58, 81, 90, 94, 100, 129-130, 132, 134, 142, 202, 207, 236-7, 244, 247, 249, 256, 266, 297, 301, 304, 382, 427, 434, 444, 455, 460, 466-7, 472, 498, 499, 514, 519, 558, 560, 606, 618, 620, 623, 632, 665, 670, 686-7, 730, 732, 734-6, 740, 751-2, 761, 774, 776-777, 793, 796
Prūsa, Vakarų 62, 65, 67, 237, 266, 269, 433-4, 498, 620, 810
Prūsų Holandas 150
Pskovas 105, 312, 503
Pumpėnai žr. Pampėnai
Punia 508. 657
Puntukas 418
Purica, Latvija 151
Purvynai, Aukštadvario 292, 294-5
Pušalotas 99, pav. 64:4, 134, 626, 751
Puvočiai 35, pav. 1, 36, 38, 393, 408, 646, 766, 771
Raciškiai, Brėslaujos 328
Rackas, Brėslaujos 328
Račkos (Raczki), Augustavo 487, 494, 537
Radikiai, Lapių 38-9, pav. 36, 53, 65, pav. 65:8, 135, 244, 396, 790
Ragainė 99, 310, 450, 525, 582
Raginėnai, Panevėžio 211-2, 248, 381, 633-5, 638, 640-1, 644
Ragiškės, Lukšių 521
Ragokalnis, Švėkšnos 609
Raguva 638
Raigardas 464, 468
Rainiai (Rajne), Telšių 226
Rambynas 64, 194, 302, pav. 2:9, 11, 303, 341
Ramygala 99, 626, 638
Ramoniškiai, Sudargo 506, 508-9, 530, 534
Ramučiai 584
Rantuva, Rusių (Rauschen) apl. 792
Raseiniai 47, 62, 88, 129, 194, pav. 1:11, 13, 299-300, 390, 406, 792
Rasytė, Kuršių nerija 546, 573, 736
Raskage, Švedija 238
Rašnėnai, Panevėžio 211
Raudondvaris (Rothelender Forst) 467
Raudonė, Raudonpilis (Zamkus) 345, 506
Raudonoji, Dysnos 329
Raugiškiai, Brėslaujos 329
Rauschen žr. Rūsiai
Ražai, Lapių pav. 13:9, 55
Ražiškiai, Garliavos pav. 4:6, 43
Rėčiūnai, Vištyčio pav. 11:3, 53
Regensburg 96
Reina, Latvijoje 151
Reinas 56, 96, 100, 102, 266, 561, 564, 809
provincija 102
Reketė, Salantų 578-580, 622
Rešketos-Virvyčios santaka (Patilčiai), Varnių pav. 5:1, 2, 4, 80, 16:1-2, 63, 229, pav. 9, 11-13, 274, 639
Retija (Retium) 648
Rezianė 126
Rezne (Salaspilio apsl.), Latvija 792
Ryga 173, 210, 224, Rygos įlanka 151
Rygiškiai, Griškabūdžio 522
Riklikai, Kovarsko 672
Rimaisai, Ramygalos 153, pav. 83-86, 164-168, 514, 535, 636-638
Rimavičiai, Gižų 476
Rimšė 326, 328-9
Ringšeliai, Šiluvos 246, 255-6
Ringuvėnai, Kuršėnų 61, pav. 15:1, 63, 194, 298, pav. 16:4, 557, 650
Riogliškiai, Zapyškio 508, 520
Ryzaland žr. Rusija
Ročkai žr. Turčinai
Rodmanshöfen, Fischhauseno 678
Rodūnė 702, 719
Rohatyno aps. 810
Rokai, A. Panemunės 275, 498
Rokėnai, Rakėnai, Salako 92, pav. 40:7, 95, 192
Rokiškis 73, 226, 389, 642, 699
Roma 287, 334, 563, 806
Rominta 467
Romuva 210
Rondon 459
Rondsene (Rondsen, Kr. Graudenz, lenk. Grudziąco) 536, 562, 678-9, 685
Rospūdas, up. Augu tavo 487
Rostautai, Zavikų v., Baltogės 489-490
Röster Wiesen, Lėciaus aps. (lenk. Bagno Moczyska, rusų Semionki) 735, 752
Rostock 260
Rostov ež. 433, 444, 550, 774
Rozalimas 148, 320

Rubokai, Šilutės 142, 194, 453, 568, 579-80, 650
Rucava, Latvijoje 143, 171, 173, 331, 337
Rucava (Rutzau, lenk. Rzucewo), prie Dancigo 784
Rudaičiai I, Kretingos 250, 257, 556, 576, 579, 621-2, 717
Rudamina 465, 530
Rūdiškiai, Gruzdžių pav. 63:1, 5, 6, 133, 65:4, 135, 194-197
Rudnia 35, 41, 393, 404, pav. 10:2, 551, 739
Rūgeno sala 798
Rumšiškės pav. 11:1, 53, 656, 672, 709
Rumunija 96
Rupeikiai, Šimkaičių 186
Ruseiniai, Josvainių 514, 519
Rūsiai(Rauschen), Semba 558, 796
Rusiai, Žąslių 514
Rusija 54, 73-4, 90, 94, 102, 128-9, 141, 150, 246, 266, 269, 284, 293, 300, 326, 330, 426, 433-4, 444-5, 466, 550, 624, 658, 720, 722, 774, 781-2, 799
Rutkiškiai, Eržvilko pav. 11:5, 53
Rutzau (Rzucewo) 503, 730
Saalburg prie Frankfurt a. M. 810
Sääminki (Suomija) 432
Saaremos sala 589, 617
Sabinava (Litausdorf) 558, 796
Saida, Saidė, up. 772
Sainas, ež. 473
Saksonija 564, 780
Salakas 213, 358
Salamiestis 62, 300, 627
Salanieki, Latvija 151, 330
Salapiaciszka, Lydos 226
Salynas 467
Salpauselka 733
Samanių ež., Brėslaujos 329
Samantonys, Širvintų vls. 645-6, 711, 794
Samland žr. Semba
Samoščelninkai 420
Sandraušiškė, Šiluvos v. 676, pav. 2, 677, 679-680, 687
San-Vyslos santaka 779
Sargėnai, Lapių v. 75-76, pav. 26, 77, pav. 27, 78, 81, 227, 235, 238, 244, 246, 254-5, 675, pav. 3, 4, 677-8, 680, 687
Sarmatija 459
Sarnatė 662
Sasnava 505, 532
Saudogala, Saločių 196
Saugai-Begėdžiai, Švėkšnos v. 538
Sauginiai, Padubysio v. 195
Saulkrast 151
Schulstein, Karaliaučiaus apl. 535
Schwarzort žr. Juodkrantė
Seeburg žr. Grobynas
Seiliūnai, Seirijų 476, 478, 719
Sejm, upė 799
Selkiai, Brėslaujos 328
Semba 57, 65, 81, 90, 96, 129, 130, 146, 148, 150, 300, 319, 340, 448, 450, 452, 460, 476, 531-533, 556, 558, 562-3, 589, 601, 611-2, 652, 685, 733, 773, 792, 797-8, 803, 805-6
Semionka žr. Röster Wiesen
Senkai 717
Sen. Ukta žr. Alt-Ukta 736
Sentane 489
Seredžius 75, 81, pav. 33 ir 34, 82, pav. 35, 83, 196, 218, 227, 244, 248, 255, 292-4, 389, 406, 507, 722
Sibiro stepės 781
Siesartis 473, 497
Silezija 102, 253, 343, 562, 797, 803, 807
Simnas 472
Sintautai 497, 502, 533
Siraičiai (Syraiczy), Telšių 226
Sirija 96
Skaisgiriai, Sintautų 502
Skaistkalnis, Krekenavos 196, 636
Skandinavija 67, 69, 75, 96, 129, 141, 176, 236, 266, 268, 297, 320, 330, 436, 448, 454, 652
Skaruliai, Jonavos 39, 751, 768
Skaudvilė 99
Skėriai 584
Skineikiai, Dusetų 193, 197
Skirsnemunė 526
Skomantai, ež., piliakalnis, Luko aps. 211, 465, 468, 492
Skomantai, Švėkšnos 193, 538, 566, 571, 590, pav. 51, 603-4, 608, 623
Skuodas 705
Skvarbai, Skverbai (Stirniškiai), Subačiaus 94, 638, 642
Slabodka, buv. Ašmenos aps. 248
Slavikai 497, 502, 508, 520
Slanymas, Slonym 204, 476
Slupsk, žr. Stolp
Slūžmė, up. 528
Smailiakalnis žr. Mikytai
Smalininkai 532
Smeltė, Klaipėdos (Malkų uostas) 49-50, 277, 284, 432, 444, 705, 773
Smolenskas 104-5, 312, 473, 669-670
Smorunowe (Danijoje) 798
Smukuma māja prie Grobyno 589

Smuoniai (Smoni), Latvija 151
Smurgainys 222, 227
Sniardvų ež., Pietariai, Marijampolės 467, 478
Sodėnai 457
Sojvid, Gotlande 81
Solowieje žr. Šalaviejai
Sopron (Odenburg), Vengrija 682
Sosnia, Grajevo aps. 776, 789
Sožė, up. 104, 330, 660, 740
Stačiūnai, Šiaulių 129, 192-3, 196, 248, 641
Stakliškės pav. 10:2, 52
Stalupėnai 497, 736
Stameriena, Latvija 151
Staré Hradicko (Oppidum), prie Prossnitz 682, 774
Stasvino ež., Lėciaus 753
Stavidvaris, Lapių 39, 396
Stellmoor, prie Ahrensburg 473, 659, 737, 769
Steponava, Debeikių v. 229, 238
Stiegelių ež. 39
Styr 237
Stirniškiai žr. Skvarbai
Stolp (Slupsk) 774, 789
Stragnai, Klaipėdos 196, 614
Strazdupis-Jotulė, santaka, Kriūkų v. 527
Streć (Hainaut) 809
Stremėnai, Katyčių v. 60, pav. 14:1, 61, 238, pav. 1:4, 299
Strėva 419
Striūpai, Šakių v. 521
Strzelce kraj 774
Stuchow, Kammin (Pomeranija) 682
Stulgiai, Plokščių 527
Subačius 638, 642
Succase (Suchacz) prie Elbingo 503, pav. 13, 554, 784, 790-1
Sūda žr. Sūduva
Sudargas, 397, pav. 523, 522-5, 536
Sūduva 418, 471, 474, 493-5, 563, 668
  ežerynas 473
  padalos, ribos 446-469
Sūduvių kampas 533
Sujetos, Smilgių 638, 642
Sula 330
Suojys, Suojos up. (Alantos) 772, 806
Suomija 36, 81, 96, 130, 132, 134, 138, 176, 245-6, 249, 265, 268, 271, 320, 444, 454, 548, 550, 746, 772, 774, 776, 780, 782, 787
Svėdasai 221, 227
Svencele, pelkė Latvijoje 543-4, 745
Suvalkai, apl. sritis pav. 11:7, 53, 219, 266, 274-5, 434, 467, 473, 477, 479, 492, 532, 710, 719
Švidry, Swidry Wielkie 468, 737-8, 750
Svieriai, Svyriai 39, 430
Svisločius 468
Szczytno, Kr. Leslau 681, 685, 695
Szurpily žr. Šiurpilis
Szwajcaria žr. Šveicarija
Šakiai 176, 472, 497
Šakarniai 897
Šalaviejai (Solowieje) 737
Šalpė, up. 538
Šaltiniai, Brėslaujos 329
Šaltupis 798
Šarkuva 573
Šateikiai 211
Šatrija, Luokės 197
Šaukotas 124, pav. 58:2, 127, 192, 195
Šaurai, Brėslaujos 329
Šaurai, Lydos 346
Ščara 39
Šeduva 195, 626, 636
Šeiminiškiai, Anykščių 221
Šelmentas (Sentane) ež. 464, 473, 477
Šernai (Schernen), Klaipėdos 62, 194, pav. 1:24, 299, 301, 306, 448, 457, 556, 558, pav. 17, 559, 578-9, 620, 622, 713, 717, 798
Šešupė pav. 2:4, 41, 468, 472-3, 476, 497, 499-500, 508, 521-2, 528-30, 532, 537, pav. 7:2, 549
Šėtijai, Lekėčių apl. 521, 528
Šiauliai, ir aps. 62, 88, 148, 192, 195, 212, 248, 319-20, 390, 406, 652, 719
Šiaurės jūra 266, 269, 442, 807
Šiaurės vakarų kraštas 206, žr. Lietuva
Šilagalis, Panevėžio 638
Šilai, Naujamiesčio 638
Šilainiai, Krakių 64, 308
Šilalė, Tauragės 386, 671
Šilavotas 532
Šileikonys, Šeduvos 636
Šilelis, Raudondvario 473
Šilinė, Šiliniai (Schillinen), Pagėgių 62, 298, 451
Šilmeižiai, Švėkšnos 573
Šilutė 62, 65, 70, 176, 298, 300, 304, 449-450, 556, 566, 578, 588, 611, 649
Šilvėnai (Kubiliai), Plokščių „Piliukas" 527
Šimonys 626
Širvinta 441, 468, 472-3, 497
Šyša, up. (Stremėnai) 60, 298
Šiūpariai, Švėkšnos 608
Šiurpilis 477, pav. 489, pav. 491, 492, 495

Šlažai, Šlažiai (Szlazen) 40, 62, 65, pav. 1:15, 17, 19-23, 299, 300, 303, 449, 458, 556, 620, 798
Šlezvigas-Holšteinas 498, 662, 659
Šlienava 468
Štabinas 473
Štetinas 652, 774
Šukiai, Alvito pav. 11:4, 53
Šukionys, Stačiūnų 193, 196
Šūkleliai, Kybartų pav. 12:1, 54
Šunkariai, Lukšių 521
Švedija 56, 62, 65, 68-9, 155, 268-9, 271, 389, 434, 442, 444, 550, 615, 652, 774, 777, 780, 794
Švediškiai, Lukšių apl. 521
Šveicarija, Prūdiškių (Suvalkų) 477-79, 487, 491, 494-5, 530, 574, 719, 722
Šveicarija (valstybė) 236
Švėkšna 538 ir kt. pav. 52-55, 604-607, 661, 625
Švėkšnelė 573
Švenčionys 208, 211
Šventelės pelkė prie Baltijos 734
Šventoji pelkė prie Palangos 171, 173, 503, 534-5, 548, 550-552, 619, 660-2, 709, 753, 764, 772-4, 784-5, 788
Šventoji, up. (Neries) 429
Šventpilė (Heiligenbeil) 736
Švikštėnai, Brėslaujos 329
Talsi, Talšių ež., Latvijoje 180
Tarvydai, Rozalimo 638
Tašiai, Latvijoje 589
Tauragė 542
Tauragnai 246, 255
Taurakalnis, Svėdasų 221
Taurapilis, Tauragnų 650-1
Tautušiai, Betygalos pav. 15:2, 61, 62, pav. 17:1, 64, 298, pav. 16:3, 557
Telšena, Telšina up. 565, 608
Telšiai 62, 186, pav. 1: 11-13, 299, 792
Termentas (Veisiejų) ež. 772
Thule 801
Tigris 96
Tilvydiškės, Šaukėnų 356
Tilsit-Splitter žr. Tilžė-Spitrė
Tilžė 64, 81, 99, 220, 298, 302, 310, 351, 446, pav. 2:1, 447, 534, 555, 582, 588, 792
Tilžė-Spitrė 453, 562, 678
Tjsa 96
Titvydiškės, Šaukėnų 195
Tolišiai, Vaiguvos 248
Tolkemit 790
Tourountos 459
Totorauščina, Brėslaujos 329
Totorkalnis, Nem. Radviliškio 248
Trakai 60, 185, 203, 226, 298, 657, 672-3 767,
Trakiškiai, Naujamiesčio 638
Transilvanija 651
Trier 526, 810
Trivalakiai, Pašvitinio pav. 58:1, 127, 192, 194, 196-7
Trumparagis, Raguvos 638
Truso 202, 207, 695
Tūbausiai, Kretingos apl. 556, 568, 581, 717
Tulkimyčiai (Tolkemit, rus. Tulkmicko) 784, 797
Tumelinas, Brėslaujos 326
Turaida 617
Turčinai (Ročkos), Būblelių apl. 508, 528
Türingija, Tiuringija 54, 564, 650, 780
Turlojiškės durpynas, Kalvarijos 504, 645, 748, 756-7
Tursučiai pav. 10:5, 52
Tverai (Tvirimet) 617, 624
Tvėrė, Tver (Rusija) 105, 312, 334, 473
Tverečius 208
Tvirimet žr. Tverai
Ubortė, up. (Ukraina) 606
Ugariai, ež. 208
Ukmergė pav. 11:8, 53, 73, 88, 389, 402, 652
Ukraina 54, 606, 773, 780, 782, 810
Ula, up. 39, 216, 272, 275, 749-50
Ungura (Angerburg) 130, 473, 476, 488, 492, 582, 719
Unica, up. 433, 444
Unkšas, Latvijoje 330
Uogučiai, Platelių 123-5, 192-3, 196, 390
Uosupis, Marijampolės 505
Uosupis (Osupka), Lydos 275
Upytė 75, 86-89, pav. 37, 87, 106, 117, 193-4, 227, 244, 248, 250, 257, 630-33, 635-6, 638, 641, 722
Upmaliai, Baržkalnio v., Latvijoje 151
Uralas 776
Urniežiai, Dotnuvos 292, 295
Ustijai, Brėslaujos 328
Uteliai, Nemakščių pav. 3:3, 43, 546, pav. 7:3, 549
Utena 73, 389, 402, 747
Užkapis žr. Papilys 568
Užnaročius 778
Užnemunė pav. 2:1, 41, 97, 146, 497, 531-2, 666, 736
Užpaliai 348
Užpelkiai, Platelių pav. 62:5, 131, pav. 64:1, 133, 134, 192

Užpjauniai, Būblelių pav. 3:5, 43, 499
Užubaliai, Subačiaus 638
Užuožeriai, Šeduvos 197, 636
Užventis 99
Vabalninkas 196
Vaiguva, up. 526
Vaikantonys, Onuškio pav. 2:8, 41, 275
Vaišviliškiai, Kelmės pav. 69:6, 139, 196
Vaivadiškiai, Pagirio 248
Vakarai 330
Valakbūdis 497
Valkaviskas (Volkovisk) 462
Valkininkas, Valkininkai 674
Vangai (Wangen) 468-9
Varanavas 702
Varėna 275, pav. 8, 738
Varmė 532
Varonys (Worańce), Dūkšto 226, 365-6
Varpė, Varpiai, Jonavos 39, 396
Varputėnai, Šaukėnų 355
Varšuva 218, 355, 357, 473, 659
Varta (Warta) up. 558, 797, 798
Vester Mellup, Danija 808
Vestfalija 796
Vėzeris, up. 266
Vėžaičiai, Šilutės 453, 579, pav. 26, 580
Vėžlaukis, Šiluvos 193, 195
Viatka 445, 550, 780
Viciūnai, Vieciūnai 35, 393, 739
Vidminų ež., Lėciaus 476
Vidžemė 617
Vidžiai 326, 329-330, 381
Viekšniai 269
Viešvilė, Pagėgių pav. 84, 179
Vievis 304
Vygriai 473
Vileika 224
Vilkaimis (Wildorf), Stalupėnų 736
Vilkakarčmė 473
Vilkaviškis 176, 497, 499-500
Vilkyčiai, Klaipėdos 196
Vilkija pav. 62:4, 131, 196, 500, 502, 505
Vilkų kampas, Švėkšnos 571, pav. 23, 577, 580, pav. 28-32, 581-588, 609, 618, 621-2
Vaškai 62, 297, 302, pav. 2:1-3, 303, 713
Veiviržas, up. 546, 566, 571, 608, 754
Veiviržėnai 538, 608, 674, 684
Velykuškės, Dusetų 70, pav. 22 ir 23, 71, pav. 24, 74, 93, pav. 40:9, 95, 229, 237, 366, 400, 402, 714, 800
Veliuona 60, 298, pav. 1:1, 299, 305, 365, 500, 502, 504, 506, 508, 526, 530, 532, 534, 609, 657, 710, 792
Velykaja, up. Rusijoje 617
Vengrija 236, 266, 650-1, 804
Venslaviškiai, Panevėžio 248, 633, 636
Venta 151
Ventpilė 151,Versartėnai, Latvija 151
Verkakalnis, Drūkšių 329
Verknė 419
Verseka 749
Versminis, up. ir ež., Marcinkonys 645, 773
Veršvai, Raudondvario 39, 75-6, 84, 152, 164-5, 227, 235, 239, pav. 1-8, 240-253, 254-258, 396, 494, 534-5, 648, 675, 722, 811
Veršiai, Sintautų 521
Vertelka, Merkinės pav. 31:1, 55
Vilktrakiai, Žvirgždaičių 529
Vilnius, miestas ir kraštas 49, 73, 88, 99, pav. 64:7, 134, 143, 146, 149, 184, 196, 203-4, 208, 216, 218-9, 224, 226, 248, 288, 320, 322, 382, 384, 389, 392, 402, 413, 420, 652, 656-7, 659, 672, 705, 722, 736, 756
Vinkšnėnai, Šiaulių pav. 63:7, 133, 194
Virbalis 475, 786
Virbališkiai, Kupiškio 638, 642
Virga (Virgha) 173
Viruna (Virunum) 806
Virvyčia žr. Rešketa
Visaginas, Brėslaujos 328
Visby 652
Visdergiai 217, 356
Viskiautai, prie Kuršių marių 552, pav. 14, 555, 623
Vysla 68, 102, 149-150, 181, 255, 301, 343, 420, 433-4, 447, 449, 459, 473, 498, 551, 558, 564, 767, 771, 779, 783-4, 787, 784, 797-9, 806
Višakio Rūda 497
Višnevo 623
Vyšniavas, Brėslaujos 326
Vištytis 461, 467-8, 473
Vitebskas 88, 204
Vytėnai žr. Gelgudai 509
Vyžainis (Weigse, Wyeze) 469, 473, 625, 736, 792
Vokarezi, Latvija 330
Vokietija 54, 69, 236, 253, 266, 284, 287, 289, 426, 430, 434, 439, 445, 468, 498, 551, 772, 777, 779, 780, 796
Volga 49, 64, 261, 269, 284, 329, 444, 550, 614, 668, 776, 780, 783, 789-790
Volinija-Haličas 459, 462, 531, 606
Vorėnai, Kutkiškių 574, 714, 800

Vorskla 652
Voroniai, Giedraičių 197
Vorpilis, Sudargo 525
Voropniškės, Nemenčinės 196-7, 248
Vosgėliai, Dusetų 70, pav. 22 ir 23, 71, 72, 107, 194, pav. 404, 714
Wargen žr. Vargiai
Warta žr. Varta
Warmhof prie Mėvės 810, 812
Warnika, R. Prūsoje 142
Warse 173
Welzowe 465
Wersoka, Wersoczce 226 (žr. Verseka)
Wewirszan žr. Veiviržėnai
Wiek-Luisenthal 784, 790-1
Wiesenfeld, Kr. Neidenburg 789
Woldenberg 789
Wracklaw-Partyniec žr. Breskau-Hartlieb
Wrazow (Mähren) 681
Zaborcai, buv. Vitebsko gub. 248
Zanarocz žr. Užnaročė
Zanavykija 533
Zapyškis 196, 497, 502, 508
Zarasai 73, 208, 389, 402, 642, 799
Zavieža, Švenčionių 35, 393, 738
Zaviškė, Turmanto 747
Zazonai, Brėslaujos 329
Zedmar, Unguros 767, 778
Zelandijos sala 573
Zembinas (Gudija) 266
Zemblau-Henriettendorf, Neustadt aps. 236
Zervinai, Zervinos 35, 41, 393, 476, 738
Zietela, Slanimo 464
Zypliškės, Lukšių 521
Zlina 468
Zubiškis, Eisiškių 212
Zubiškis, Šimonių 638, 642
Zubravas 41
Zuider įlanka 807
Žadavainiai, Daugailių pav. 40:7, 92
Žagarė 719
Žaldeikiai, Sedos 304
Žalioji, Maišiagalos apl. 645
Žem. Kalvarija 62
Žemaitija 73, 99, 357, 677, 684
Žem. Padniepris 777
Žem. Naugardas (Nižnij Naugorod) 266, 777
Žem. Panemunė, Paežerėlių 14:3, 60, 62, 251, 298, 475, 478, 490, 492, 497, 502, 505, 507-8, 519, 523, 528
Žem. Pavyslys 286
Žiegždriai, A. Panemunė 477, 479, 494, 645
Žiemgala 124, 134-5, 137-8, 140, 142, 148, 151, 320, 390, 560, 613, 615, 636
Žydauščizna 420
Žygaičiai 64, pav. 19:1-2, 66, 302
Žiogų kalnas žr. Nikėlai
Žuklijai, Kriūkų 528
Žiūrai, Žiūriai, Žiūriai-Gudeliai, Pilviškių pav. 2:6, 41, 500, 508
Žuvininkai (Fischhausen) 733
Žuvintas, ež. 473
Zywa Woda, Suvalkų 486-7
Žvelesis, up. 538
Žvėriniai, Brėslaujos 328-9
Žvirgždaičiai 497

DALYKINĖS RODYKLĖS

Aestiorum gentes žr. baltai
Aiščiai žr. baltai
Adatos 90, 315, 348, 486, 574,
  žalvarinės 142, 486, plg. kaulo
Adikliai, kaulo 70, 366
Ahrensburgo kultūra 550
Akėčios, šakinės 796
Akmens dirbiniai 209, 277, 297, 357, 443-4, 446, 448, 474-5, 550, 732, 777, 800
  kapliai 55-6, 447, 501
  kirviai ir kirvukai 41, 70, 73, 260, 282, pav. 285, 298, 326-9, 347, pav. 349, 366-7, 420, 434, 444, 475, 501, 504-5, 524, 548, 626-7, 756, 777, 784, 795
  „Perkūno kulkos" 260, 361, 357
  skliutas 524
  skobtinis pav. 15:3, 118, pav. 285, 300
  technika 548, 645
Akmens grindiniai (kape) 754-5, plg. piliakalnius, pylimus
Akmens kultūra 286, 443, 501, 548, 550, 645
Akmens ugniakuras 262
Alavas 206, 800
  atspaudai 206
Albanai 445
Alkakalniai 645, 657

Amatai ir amatininkai 65, 67, 97, 144, 156, 164, 176, 254, 292, 308, 310, 312, 320, 446, 450, 454, 475, 487, 501, 518-9, 531, 560, 570, 572-3, 589, 590, 610, 627, 649-651, 661, 666, 670, 688, 793, 796, 809, 811
juvenyrai 519
kalviai 518-9, 688
odininkai 519
puodžiai žr. keramika
šaltkalviai 519
Amforos 552, 777, 784
Anatolinė statulėlė 62
Anglys: beržo, pušies žievės, kadagio kape 595

Antkaklės 180, 188, 211, 293, 295, 312, 450, 453, 458, 486, 560, 575, 590-1, 621, 641
balneliniais galais 180, 615, 634, 636
buoželiniais galais 80, 308, pav. 3, 309, pav. 19 (sidabrinė) 365, 565, 568, 630
dėželinės 90, pav. 38:5, 91, 92, 102, 117, pav. 54:1, 118
(su dviem dėž.), 126, pav. 59:2, 127, 308-9, 314, 566, 571-2
grybelių galais 292
kanopiniais, atriestais galais 229, 449, 627-8, 800
keturkampiais 180, 246, 322
kilpinės, kilpiniais galais pav. 35:2, 4, 83, 94, 102, 148, 160, pav. 4:1, 245, 246, 308, 320, pav. 39, 596, 605
kūginiais galais 83, pav. 36:4, 85, 86, pav. 37:3, 87, 88-92, pav. 38:4, 91, 126, 154, 180, 243, pav. 4:1,2, 245, 246-7, 308, 314, pav. 15:4,8-9, 405, 449-450, 627, 632-3
pastorintais, storėjančiais galais 90, 123, pav. 57:2, 125, 128-9
pergniaužtinės (facetinės) pav. 60:3, 128, 144, 314, 636
pintinės 617 (sidabrinė)
plokščiais, užkeistais galais pav. 58:5, 127-129, 180
plonėjančiais, apvyniotais galais 65, 106, 107, pav. 43:7, 108, pav. 50:3, 115, 123, pav. 57:2, 125, 126, pav. 58:4, 127, 128-9, 314, pav. 31:3, 585, 627, 635 (sidabrinė), 800
ruplėtais galais 144, 634
sidabrinės įvairios 87, 95, 125, 634
129, 144, 179, 314, 632, 634-5
suktinės 94, 123-4, pav. 57:6, 125, 144, 148, 154, 180, 301, 320, 586
šaukštinės 86, pav. 37:7, sidabrinė, 87, 88, 107, 111, pav. 51:7, 115, 117, pav. 55:3, 119, pav. 59:1, 127, 144, 148, 243, pav. 3:2, 245, pav. 5:2, 247, 248 (su žiedeliais), 254, 294, pav. 309, 312, 314, 320, 627, 632 (sidabrinė, su kabučiais), 633-634, 636
trimitiniais galais pav. 27:6, 76, 80-1, 90, 243-244, pav. 3:1, 245, 246, 255, 292, 307-9, pav. 15:3, 405, pav. 23, 571-2 (su žiedeliais), 627, 629-630
užkeistais galais 144, 148, 180, 301, 320, 592
vytinės, vienos ar kelių vielų 158, 160, 164 (sidabrinės), 165, 180, 322, 243, 246, 320, 322, 454, 488, 584, 592, 595 (arkliui), pav. 39, 596
žieduotosios 90, 94, 126, 127, pav. 60:1, 128, 488

Antkrūtininės ir kaklo grandinėlės pav. 35:12, 83, 86, pav. 37:1, 4, 87 ir 38:6, 91-2, 112, 117, pav. 54:2 ir 55:1, 118, 120, pav. 56:1, 121, 154 (puošta sidabru), 156, 175, 178, 211, 249, pav. 6 ir 7:3, 250-1, 294, 308, pav. 5, 309, pav. 17, 316, pav. 10, 324, 450, 508, 560, 581, 598, 615 (su smeigtukais), 629, 632 (su segėmis), 635-6 (su smeigtukais)
baltiškosios 454, 640
sidabrinės pav. 96, 181

Antsmilkiniai, įvijiniai ir plokštiniai 76, pav. 27:1-2, 78-79, 84, pav. 41:1-2, 103, 128, pav. 1, 308, 807

Antropologinė bibliografija 658

Apavas, odinis 609

Apgalvys 113, 126, pav. 56:1, 121 ir 58:1, 126-7, 252, pav. 312, pav. 25, 578

Apynasris 512, 516, 609

Apyrankės 113, 140, 160, 170, 180, 243, pav. 4, pav. 312, pav. 13, 314, 328, 407, 530, 560, 565, 575, 590-2, pav. 56 ir 57, 607, 615, 636, 798
akinio rašto pav. 39:3, 93, 569, pav. 21:3, 570, 630
emaliuotos 92, pav. 21:2, 570, 575
galviniais ir gyvuliniais galais 154, 178, pav. 20, 320-1
įmovinės 142
įvijinės 65, pav. 21:4-5, 67, pav. 56:4, 121, 122, 154, 167, 238, 301, 493, 608, 638, 800
juostinės 83, pav. 35:13-15, 84, 86, pav. 37:5, 6, 87, 88-90, 92, pav. 39:4, 93, 106-7, pav. 43:3, 108, 112, 114, pav. 53:7-8, 116, pav. 54:3, 4, 118, pav. 55:11 ir 56:11, 119,

121-2, 140, 164-5, 243, pav. 7:1-2, 4-5, 251-2, 294, 308, 315, pav. 18, 407, 486, 506-7, 566, 570, 575, 605-6, pav. 55, 630, 632-3, 635-6
masyvios (įvairios) 76, pav. 26:6, 77, 80, 92, 124, 142, 144, 148, 154, 180, 292, 308, 320-1, 455, 569, pav. 15:2, 3, 570, 808
paauksuotos 530
pumpuriniais galais pav. 26:6, 77, 79, 308
rankogalinės 487
sidabrinės 164, 211
stiklinės 615
storagalės, platėjančiais galais pav. 56:6-7, 121, 122, 140, pav. 70, 141, 144, pav. 72:22, 26-28, 145, 148, 252, 453, 508, 578, 581, pav. 33, 586, 602, 607
užkeistais galais 677
uždara 62
vielinė 236
Apmautai, kepurėlės 126, 234, pav. 2, 235, 579, 668

Archeologijos dr-jos, kongresai; parodos:
Balstogės mokslo d-ja: 477-478
Kauno „Daina" 359
Kauno Statistikos komitetas 33, 207
Krokuvos mokslinė archyvinė d-ja 222
Krokuvos muz. dir. suvažiavimas 359
Maskvos archeologinė d-ja, 199-200
Petrapilio archeol. k-ja 200-203, 207, 211 ir kt., 365
Petrapilio liaudies meno paroda 359
Vilniaus archeologinė k-ja, 33, 333, 336, 392
Rygos 210
Rusijos archeologiniai kongresai 223
Rusijos geografinė d-ja 222
Vilniaus statistikos k-tas, 207-208
Vilniaus archeologijos kongresas (1893) 205, 333
Vilniaus archeologinė paroda 538
Vilniaus lenkų mokslo d-ja žr. muziejai
Vilniaus lietuvių m. d-ja žr. muziejai
Valstybinė archeologijos k-ja 34, 360, 749
Arklas 282, 446, 530, 573, 663, 670, 794, 796
geležies žagre 530, 574, 670
medžio ir kt. žagre 573, 663, 794
traukia arklys, jaučiai, žmogus, 798
Arklio apranga 65, pav. 21:2, 3, 6, 67, 162, pav. 85, 165, 180, 348, 480, 510, pav. 515-6, 519, 567, 580, 592, 634, 609, 654, 668
antkaklės 160, pav. 38, 594
kaklo papuošalai, karoliai, žvagučiai 156, pav. 74, 157, 159-162, pav. 81 ir 82, 163-4, pav. 85, 165, 328, 487, 510, 513, 516, 519, 579, 590, 594, 598, 637
sidabruoti pav. 74, 156-7, 162, 165, 576, 590
skambalai 164, 328, 519
uodegos papuošalai 163-4, pav. 515, 519
Arklio įkapės žr. balnai, kamanos, žąslai, karčių ir uodegos papuošalai
Arklio reikšmė 560, 580
Arklių kapai 88, 152, 158, 161-9, pav. 77-80, 180-1, 239, 322, 328, 381, 410, 487, 510-5, 519, 532, 535, 568-9, pav. 24, 572, 576, 578, 593-4, 600, pav. 51, 603, 636-8, 641, 650, 655-6, 790, 801
dantys, kaulai 158, 348
dauginiai 510-515, 520, 579
pavieniai 391-2, 482, 509-510, 519, 603, 668, 670
Arklių laidosena:
akmenims apdėtas 604
ant šono 510, 637
aukštielninki 162, 637
deginti 169, 510; Algirdo 169
duobėse 164, 168, 510, 519
gyvi 162, 510, 579
kniūbšti ir paklupdyti 162-166, 510, 603, 637
galvos kryptys 160, 162, 164, 166, 482, 510-1, 514, 520, 578-579, 593, 604, 637
laužavietės 510
su raiteliu 160, 164, 169, 520, 579, 593, 604
ugnies ženklai kape 160
„Ašaruvės" 347
Atkraštiniai kirviai žr. žalvario dirbiniai
Audimas: 539, 670, 778
svoreliai 172, 332, 778
molio ritės 770
Djakovo 666
Jazdų audimo įrankiai pav. 19, 318
Audiniai pav. 20:6, 568
augalinio pluošto 261, 480, 661
drobės 594
trinytinis 153, 158, 592
vilnoniai 153, 156, 455, 480, 574
Auksas pav. 38.2, 91, 92, 130, 169-70, 286
išsipirkimui 609-612
monetos 811
plokštelės segėje pav. 38:2, 91-2
paauksuoti 351, 480, 652, 811
žiedai 348, 798
Auskarai 798
„Aušra" 219, 335-345
Avies kailis 153

kailiukas 592, 759-60
odos 158, 592
Avikailio maišas 512
Badas 462
Balnas 609
kilpos 156, pav. 74, 157, 163, pav. 85 ir 86, 167-170, 328, 455, 513, pav., 516-519, 531, pav. 47, 599, 600, 615, 618, 637
puoštos sidabru pav. 85 ir 86, 167-170, 518
sagtys (įvairios), grandys 482, 513, 527, 520
Baltai, prabaltai 56, 100, 104, 237, 301, 304, 320, 382, 445, 447-8, 474, 478, 486, 489, 503, 505, 531, 534, 551, 555, 626, 648, 650-1, 660-3, 668, 699, 751, 772-3, 783-4, 787, 792-801, 811
branduolys, kraštas, šritis 67, 68, 100, 151, 181-2, 312, 382, 501, 667, 668, 777, 793-4
kultūra 556, 665, 784
rytiniai 105, 148, 319, 448, 505, 793, 801
skilimas ir tęstinumas 68, 288, 307, 312, 320, 508-9, 564, 667
vakariniai 448, 476, 793, 801
vietų ir vandenų vardai 330
Baltų atkraštiniai kirviai žr. žalvario dirbiniai
etniniai klausimai 424-425, 666 (tautos), 702
gyvenvietės 785-788
kovos kirviai (akmeniniai) 67, 123, 326, 501, 555, 627, 786
kultūra 556, 793
prekyba su slavais 623-4
upėvardžiai ir vandenvardžiai su *-eja* 699, 701-2, 709, 721, 799
vietovardžiai ir žemėvardžiai 104-5, 157, 701, 799
žalvario am. ribos 799
Bebrų kailiai 462
Bendruomenė 261, 548
Biolingas 733, 735
Birutės kapas 338
Bitininkystė 468-9, 574, 690
Bosforiečiai 336
Botkotis 510
Brangakmeniai (almandinai) 650
Brastos 645
Brokatas 614
Brūkšnėtoji keramika 338, 479, 504, 666-7, 670, 793, 795, 801
Burgundai 150, 286, 782, 801
Bustai 262
Campigny prie Blagny-sur-Bresle 751 žr. kampininė kultūra
Chalcolitinė kultūra 789
Chazarai ir totoriai 330, 614
Cyprea moneta 176, 652
Combe-Capelle 755
Dainuviai 466
Dalgiai pav. 57:7, 124-5, 450, 560, 573-5, 578, 581, 592
ilgi ir lenkti 599
Damaskinis plienas 668
Danai 169, 215, 364, 380, 588, 612-4, 692
danų apsiaustai, feldones 610
laivai 612
Darbo pasidalinimas 763
Daržas 663
Datavimas, chronologija 261
tipologiškai 272, 277
stratigrafiškai 260, 272, 277
anglies c^{14} 662
Dauginiai, dvigubieji kapai pav. 24, 72, 86, 239-258, 479, 489, pav. 28, 635 (priešingų krypčių) 811
suaugusių 86; suaugusio su vaiku 86, 631
vergas: tarnaitė 88, 374 (norvegų)
vyro: moters 86, pav. 1, 240, 239-258, pav. 2, 242; galvos
skirtingomis kryptimis 106, 107, 631
moters su vaiku 479
Diržas 480, 484, 560, 580, 592, 598, 609, 786
apkalai 160, 156, 482, 491, (su sidabru klota), 560, 580, 598
skirstikliai 156, 578, 602, 615
odiniai 156, 160, 592, 595
sagtys 86, 107, 156, 169, 328 (gel.) 454, 462, 480, 482, 484, 485, 486, 510, 517-8, 560, 565, 573, 580, 581, 583-4, 650 (papuoštos auksu)
sidabrinės 565
sidabriniai papuošalai (diržo) 156, 590, 650
žalvario plokštelės 160, 565
Dirželis (arklių apr.) pav. 20:6, 567
Djakovo svoreliai 666
Drabužiai 90, 169, 156, 241, 243, 581, 592, 671
moters (rekonstrukcija) pav. 58, 610
Oseborgo 376
žalvariniai puošmens 450, 482
Dregovičiai 181, 322
Druska 207, 224, 324, 330
Dubenėliai, dubens: medžio 552, 784
molio 754, 784, 778

Dubenuoti akmens-aukurai 671
Dulebai 203
Duobelinė keramika 70, pav. 21, 71, 73, 548, 578, 661, 754, 772-3
Duobėtoji-dantytinė keramika 70, 548, 753, 773
Duoklė 464, 588
Durklas 143, plg. kaulo, kotiniai ir kt.
Durpynai 729-730
Durpyniniai lavonai 796
Durų angos 795
Dvasios, gyvenos, prekybos, santvarkos raida 261-3
Dvidančio spaustuko puošmuo 754
Egipto žalvarinės statulėlės 558, 571
Elnio dantų apvara 764
Emalė ir jos dirbiniai 89, 92-4, pav. 40:2, 4-5, 95, 149, 211, 241, 254, pav. 289-290, 308, pav. 6, 310-1, pav. 17, 450, 482, 488, 507, 561, pav. 21-2, 570, 646, 648, 684, 803, 807-8, 811-2
Enkolpionas žr. žalvario kotinis durklas
Eolitas 265
Epipaleolitas 664
Eskimai 740
Estai 151, 589-590, 663, 776
Etninės grupės, tautos (Lietuvoje) 37, 265, 277, 285, 367, 430-1, 435, 448, 500, 519, 530, 547-8, 656, 663, 737, 752, 761,777-9, 785
  jų tęstinumas 367, 451-2, 801
Etnogenezė 668, 670
Etnografija 357, 359
Falsifikatai 352
Fatjanovo kultūra 326, 780, 787
La Fere-en Tardenois 738, 750
Filigiminiai karoliai (Romos) 652
Font-Robert strėliukės 35-8
Frankai 782
Fryzai 590
Galai 336
Galąstuvėlis 142, 167, 328, 441, 581, 583, 632-3, 635, 638, 650
Galindai:
  rytiniai 556, 670, 793
  vakariniai 105, 448, 459, 476, 556-7, 699, 793-4
Galvos apdangalas 560
Geležis 70, 72, 180, 330
  importas 799
  technologija 623, 658
  vietinė, balų rūda ir gargažės 72-3, 149, 357, 367, 560, 565, 567, 573, 590, 621, 627, 713, 799-800
  semtukai 72-3
  strėlės 156, 170, 172
Gepidai 95, 150
Geriamieji ragai 180, 308, pav. 14, 315, 321, 453-4, 580-1, 583-4, 602, 650
  apkalai 89, 92, 142, pav. 71, 143, pav. 27, 581
  apskrita taurė 142
  pasaitas 142, pav. 71, 143
  sidabro plokštelės 580
  sidabro briaunos 453, 580
  svastika pav. 71:a, 143
  žvakidės galu 491
Germanai 68-69, 95, 100, 104, 146, 286, 380, 445, 448-9, 562
  pragermanai 783
  rytiniai 149
  germanų kraustymasis 803
Geruliai 341
Getai 341, 462
Ginklai, geležiniai 89, 108, 122, 142, 154, 156, 169, 211, 260-1, 292, 294, 308, 513, 580-1, 590, 599, 627, 633, 635, 668, 771
Ginklo galia 616
Kariai
  pėstininkai 649
  raiteliai 469, 617
Gintaras pav. 6-8, 49-51, 100, 107, 167, 236-7, 265, 304, 357, pav. 5 ir 6, 398-9, 414, pav. 435, 437-8, 449, 486-7, pav. 1, 539-40, pav. 9, 549-550, 555, 558, 560-1, 590, pav. 41, 597, 611, 619-21, 661, 686, 773-4, 778, 788, 790, 797, 804-5, 807
  amuletai 50, 534
  apvaros (Romoje) 805-6
  centrai ir dirbtuvės 558, 550, 611, 661, 773
  dirbiniai, įvairūs 433, 444, 661-2
  driežas 539
  gydomoji galia 561
  įkapės 786
  inkliūzai 265, 539, pav. 1, 540, pav. 6-8, 49-51
  kabučiai, sagos 387, 444, 548, 661, 774, 778
  kaina 561, 805
  karoliai 49, 387, 529, pav. 26, 444, 453, 480, 483, 486, 548, 580, 599, 603, 661, 773-4, 778
  karoliai arkliams 513, 519
  kuras 801
  lobiai 811
  medžiai 215, 265, 414, 438, 440, 539
  Mikėnų kapuose 797

papuošalai 49-50, 337, 387, 432, 552, 773-4
prekyba 558, 561-3, 590, 774-5, 804
prekybos keliai 558, 56-4 (su žem.), 584, 590, 648, 774, 797-8, 805-7, 810; punktai (comercia) 562
Romoje 561-2
sandėliai, lobiai 562, 805-6
sala žr. Austeria, Glaesaria 804
stovylėlės, figurėlės pav. 7:5, 49-50, 548, 682, 789
verpstuko smagratis pav. 57:, 124-5, 156, 574
žiedas 444, 773
Gintaro antytė 682
arkliukas 774
gyvulių, žmonių figurėlės pav. 7:5, 49-50
lokiukas 774
šerniukas 774
Girnos: 56, 366, 742, 778, 785
trinamosios 366, 574
Gyslos, siuvamoji medžiaga 741
Gyvatgalviai kapliai 56, pav. 13:4-5, 57-8, 307, 447, pav. 15, 556
Gyvenamumas (tankumas) 91, 98, 178, 320, 414, 430, 487, 501, 520, 557, 643
sritimis 310
Gyvenimo būdas, gyvensena 475, 557, 587-8, 740-1
Gyvenamasis namas, prabaltų (rekonstrukcija) pav. 13, 554
Gyvenvietės 528-530, 645, 771, 794
Gyvuliai (laukiniai) 740
kaulai 73, 381, 755 (Kamšai)
baltasis kiškis (Lepus arcticus) 269, 543, 741
bebras (Castor fiber) 326, 329, 543, 661, 734-5
bisonas 272, 735, 741
briedis 272, 441, 543, 661, 741, 800
elnias 326, 329, 430, 500, 543-4, 547, 661-733-4, 745, 758
kiaunės 661
lapės 661
laukinis arklys 272, 381, 441, 543, 733, 740, 758
lokis 70, 272, 366, 500, 543, 661, 800
mamutas (Mommonteus primigenius) 269-272, 381, 441, 498, 533, 543, 618, 626, 733 (piešinys) 740, 765 (Kumilsko, 758
raganosis 741
raganosis, gaurotasis (Rhinoceros trichorchinus, Cv.) 381, 441, 543, 741, 759
raudonasis briedis 500, 746, 759
rudasis lokis 741
saigos, antilopių rūšis 741
smulkūs žvėreliai 741
stirna 272, 500, 544, 547, 661, 759
stumbras 272-3, 543, 547, 733-4, 740, 758
šiaurės elnias (Rangifer arcticus, Rangifer tarandus) 269, 271-3, 275, 426, 430, 441, 473, 498, 500, 543, 546-7, 619, 734, 740, 745
šernas 70, 272, 326, 329, 366, 661, 800
šakalai 759
tauras (Bos primigenius) 269, 441, 500, 543-4, 734, 746
urviniai lokiai 740
urviniai liūtai 740
Gyvuliai (naminiai):
gyvulių kaulai 57, 73, 332, 348, 432, 480, 524, 779
arklys 445, 469, 475, 487, 505, 530, 552, 558, 574, 609, 670, 782, 798-9, 800 plg. arklių kapai
avis 445, 475, 486, 487, 530, 609, 797, 777
galvijai 57, 445, 469, 475, 505, 530, 552, 558, 574, 609, 670, 706, 777, 798-9, 800
jautis 798
kiaulė 57, 445, 475, 480, 487, 530, 552, 558, 574, 609, 670, 777, 779, 797, 800
ožka 475, 530, 552, 574, 609, 777, 797, 800
smulkūs raguočiai 670
šuo 46, 169, 277, 282, 374, 431, 550, 663, 759
Gyvulininkystė 56-7, 100, 282, 373, 431, 444-5, 448, 450, 475, 501, 524, 548, 574, 706, 758, 777-9, 795, 797
pašaras 469
Gyvulių dantys, pragręžti 70, 366
figurėlės 432
Gladijatoriai 102, 805
Gnaibytinė keramika 73, 775
Gorodišče kultūra 74, 377
Gotai (Gythones) 95-96, 100, 104, 150, 459, 782, 801
Gotlandiečiai 68, 132, 150-1, 588, 599, 611, 801
Graikai 357
Grandinėlės 130, 158, 243, 632
Grandis, geležinė pav. 51:8, 115
Grąžtai 560
Gravette strėlių antgaliai 35-38
Griaučiai
prabaltų 787
Viskiautų pav. 14, 555
Grublėtoji keramika 479, 525, 529, 565, 590, 666-7

Gudai 208, 224, 382, 666
Gujonai (Guionibus) 801
Hallstatt 237, 307
Hititai 781, 790
Huculai 356
Iberai 782
Iešmas, geležinis 328
Ietigaliai, geležiniai 83, 86, 92, 109, pav. 49:4-5, 111, 113, 142-3, 149, 154, 180, 182, 280, 328, 348, 450, 455, 479, 485, 510, 520, 560, 575, 578-9, 581-4, 594, 611, 627, 632
ilgi 149
įlinkusiomis briaunomis 142-3
įmoviniai 491, 510, 580, 590, 592, 599
koto likučiai 160, 480-1
lapo pavidalo pav. 49:4-5, 113, pav. 51:1, 115, 308
siauromis atsparnėmis 156, 160, 321; plg. kaulo, žalvario ietigalius
Ietys 277
Įkaitai 464
Įkapės 180, 308, 446, 450, 481-3, 485, 514, 590, 765; norvegų — 373-4, pav. 34, 587
arklys 450, 580, plg. arklių kapai
avies kailyje 153
degintos 49, 446, 450, 510
dėžutėse 154, 160, 243
duobutėje 520
gyvuliai 88 (šuo ir erelis), 485 (kiaulė)
luobinėje 153-4
miniatūrinės 453-4, 485
skandintos, sulaužytos 180, 156, 168, 179-180
tarp lentučių 153
urnose ir šalia 487, žr. urnos
Ilirai 445, 562
Ylos, geležinės 76, 86, 89, 106-108, 112-4, pav. 52:1, 116, 142, 315, 366, 480, 510, 560, 573-4, 583-4, 632, 635-6, 663
kaulinės žr. kaulo ylos
su koto likučiais 86, 88, 114
žalvarinė 156
Indai, indoarijai 445, 781
Indoeuropiečiai: kultūra, prokalbė, protautė, protėvynė 54-56, 285, 381, 382, 424, 434-5, 444-5, 475, 503, 531, 551, 660, 773, 778-783, 789-790, 811
Lietuvoje 56, 100, 551, 626, 660, 662-3, 665, 789-791, 811
Irklai 661, 755, 775
Istorijos:
didybė 335
garbingumas 335
patriotizmas ir tiesa 199
politika 335
reikšmė 335
romantizmas 336
Išsipirkimas auksu, sidabru 610
Italikai 445
Javai: 100, 365-6, 432, 469, 558, 574, 643, 670
avižos: 170, 313, 366, 448, 450, 487, 505, 530, 558, 574, 609, 670, 798
grikiai: 530
kanapės: 574, 609, 670
kviečiai: 57, 170, 215, 313, 366, 450, 475, 480, 505, 530, 558, 574, 609, 670, 777-8, 796, 800
miežiai: 57, 170, 215, 313, 365-6, 446, 450, 487, 505, 552, 558, 574, 609, 670, 777, 795-6, 800
pupos: 365-6, 530, 609, 670, 796
rugiai: 170, 215, 313, 366, 450, 487, 530, 574, 609, 670, 796, 800
sėmenys (linai): 446, 552, 574, 609, 670
sora (Panicum): 57, 215, 313, 365, 446, 475, 587, 505, 530, 552, 558, 574, 609, 796
žirniai: 366, 530, 670, 796, 800
Javų grūdai 365-66
duobė grūdams, grįsta akmenimis 365, 544
tošies induose 365
Jotviai, jotvingai 202, 205-6, 333, 432, 460-2, 464, 466, 470, 508, 519, 529, 531-2, 537, 556, 617, 648, 650, 667, 670, 793
iššudymas 464
Juosta, kun. Algirdo 169
Juostinė keramika 776-7, 788
Juostų audimo įrankiai 455, pav.
Juvenyrai, vietos 560
Kabučiai
emaliuoti 93, pav. 284, pav. 6, 311, pav. 17, 407
keturkampiai ir kryžminiai 148, 615, 807
paauksuoti ir sidabriniai 579, 630
pusmenuliniai 123, pav. 57:2, 125, 140, pav. 20, 567, 630, 632
Kailiai: bebrų, kiaunių, lapių, lūšių, sabalų, šermuonėlių, ūdrų, voverų 272, 277, 478, 609-610, 740, 803
Kalavijai (geležiniai) 180, 182, 261, 321, 479, 491, 552, pav. 37, 593, 552, 595, 614, 627, 652
damaskinio plieno 552
dviašmeniai 480, 487, 491, 510, 599 (pasidabruotas), 650
romėnų 454, 803, 811

ulfbertho tipo 614
vienašoniai, ilgi 156, 160, 520, 580-1, 583, 590, 592-3
vikingų tipo 156, 455
vikinginiai 454-5
Kaimai 446, 460, 464, 468, 475, 530, 777, 785
Kalavijų makštys, medinės pav. 75, 156-7, 159, 480, 581, 592, 638, 650
makšties apkalai 167, 560
Kalavijuočiai žr. vokiečių ordinas
Kalstai 785
Kaltai, geležiniai 560
Kamanos 162, 164, 485, 480, pav. 511-2, pav. 516-7, 531, 535, 560, 578, 590, 594, 604, 609, 637, 764, 641
odos dirželiai su apkalais 511, pav. 205, 6, 568
sidabru puoštos 162, 480
Kampininė (La Campigny) 284, 430, 750
Kanapės 163
Kanibalizmaas 756
Kapai 53, 72, 76, 86, 88-90, 100, 109, 163-4, 292-294, 327, 358, 434-5, 446, 519-20, 552, 645, 774, 784-6
akmens plokščių dėžės 778
degintiniai 47-8, 84, 112-3, 146, 148-50, 152-3, 156, 158, 164, 169, 178, 180, 294, 320-22, 356, 448, 452, 454-5, 476, 478-480, 482, 487, 490-1, 505, 508-9, 581, pav. 30, 583-4, 590, 596, pav. 50, 601-3, 606, 631, 666, 808
Kapas
amatininko 558
berniuko 485
kario-žemvaldžio 484-5, 594 (su žirgu), 604, pav. 54 (su žirgu)
„kunigaikščio" ir „kunigaikštienės" 480-483, 491, 514
moters 83, 86, 76, 84, pav. 37, 87, 88, 90, pav. 46, 110, 112-3, 236, 241-243; su vaiku 479, 575, 682, 808
pirklio 164, 558, 601
vaiko 293, pav. 76, pav. 288, 568, 591-2, 508, 591, pav. 36, 593
vyro 76, 83-84, 89, 109-111, pav. 44, 114, pav. 51, 115, 241, 480, 482, 508, 603
žemdirbio 485-6, pav. 480
Kape galvos kryptys: 80, 84, 86, 89, 107, 239, 243
įvairios 106-108, 158, 178, 239, 287, 292, 294
pietūs (vyrų) 154, 786, šiaip — pav. 14, 553, 555
rytai 294, 631; moterys — 76, 81, 84, 108, 111, 634
šiaurė (moters) 154
vakarai (vyrų) 76, 81, 84, 108, 601, šiaip — 294, 603, 629, 631, 786
p. rytai 631, 635
š. rytai 581
p. vakarai 577, 631
š. vakarai 239, 480, 485, 592, 595, 631
Kapinynai 53, 71, 173, 212, 226-7, 320, 322, 424, 449-450, 452, 454, 475, 477, 487, 532, 558, 643, 645
Karalienės, norvegų įkapės: tarnaitė, gyvuliai ir kt. 374-5
Kapliai:
akmeniniai 282, 446, 784, 798
gyvatgalviai 68, 476, 501, 557, 637, 665, 793
kauliniai ir raginiai žr. prie kaulo, rago dirbinių
Kardai 280, 348; vikinginis pav. 94, 179
Kario apranga pav. 59, 611
Karoliai 76, 80, 81, 111, pav. 51:7 ir 53:4, 115-7, 160, 244, pav. 5, 247, 255, 486, 526, 628, 632, 778, 807
emalės ir emaliuoti pav. 24-4, 77, pav. 36:5, 9-10, 84-6, 88, 112, 117, 243-4, pav. 5, 247, 254-5, 292-3, 308, pav. 15, 405, 487, 507, pav. 42, 598, 604-5, 630, 632-3, 646, 648, 670, 804-5, 807
filigrininiai 615
gintariniai 107, pav. 43:6, 108, 113, pav. 52:3, 4, 116-7, 124, 156, 293-4, 482, 596, 598, 604, 607, 635-8, 796
paauksuoti 254, 487
pasidabruoti 113
stikliniai pav. 26:4, 77, pav. 36:5, 9-10, 84-6, 88, 107, 113, pav. 52:2, 4, 6, 116-7, 243-4, 254-5, 293-4, 480, 487, 586, 596, pav. 42, 597, 598, pav. 53, 604-5, 607, 630, 632-3, 635-6, 807
žalvariniai 112, pav. 52:4, 116, pav. 55:4, 119, 154, 156, 560, pav. 38, 595, 629
Karstas 581
lentinis 83, 86, 292
lentomis apdėti 153
luobas 153-4, 160, 592
skobtinis 83, 450, 452-4, 634
Kaukolės:
Kamšų pav. 501, 534, 754
Kebelių 755-6
Viskiautų pav. 14, 555

Kaulo dirbiniai 36-7, 41-46, 70, pav. 23, 71, 260, 262, pav. 1, 270, 279, 283, 326, 329, 366-7, pav. 3, 395, 420-1, 428, 433, 446, 474-5, 486, 497-8, 545, 556, 710, 732-6, 742, 746-7, 749-750, 753-4, 756, 759-760, 771, 800
adatos, adikliai 366
antgaliai pav. 2, 394, 499-500, 626, 736, 741, 760
darbo įrankiai 272, 274, 277 (gludintas ir pagražintas), 283, 473-4
durklai pav. 3:5, 43, pav. 276, pav. 2, 429, 274-5, 283, 442, 474, 497, 499-500, 544, 734 (kreivas), 747, 758, 765, 784
gyvulių dantų ir kaulo apvaros 70, 778
grimzdai 761 (Pärnu)
ietigaliai 42, pav. 3:5, 43, pav. 23, 71, 366, 441, 474, 497, pav. 3, 543-5, 734 (trumpakotis), pav. 3, 549, 736, 741, 747, 758, 784
ylos 70, 72, 366, 524, 555, 784, 786
kapliai 277, 735
kirviai 273, pav. 276, 626, 734
meškerės kabliukas 42, pav. 4:5, 43, pav. 10, 274, 366, pav. 7, 401, pav. 10, 429, 486, 760
papuošalai 366, 486, 490 (akutės)
peikena pav. 2, 429, 442, 474, 748, 761
pelėdukė 710
pjautuvas 796
plokštelė (diržo) 555
smeigtukas 70, 113, 524
strėlės pav. 5:1-4, 6-8, 42, 44, 45, pav. 23, 71, pav. 11-13, 429, 455, 474, 499, 661, 747
„paukštinės" 274, 765, plg. kaulo žeberklus
šaukštelis 366
šukos 366
virbalas 275
Kaulo žeberklai pav. 2:1-8, 42, 46, pav. 1-9, 11-12, 274, 386, pav. 2, 394, 428, 442, 297, 499, pav. 1-3, 501, pav. 1-2, 549, 747-8, 758-760, 784
titnago skeltėmis 273, 275, pav. 5-8, 500, 545
užbarzdiniai 273-5, 386, pav. 1-4, 429, 474, 760
žūklės įrankiai 474, 748
Kelias, grįstas akmenimis 171
Keltai 69, 214, 286, 364, 445, 448, 782, 809
prakeltai 783
Kepurėlės su papuošalais 126, 450, 453, 579, 559-560, 579; pav. 26, 580, plg. apmautas
Keramika 62, 70, 72-74, 170, 172, 183, 233, 283, 294, 301, 307, 329, 332, 349, 365-7, pav. 14, 404, 429-30, pav. 432, 444, 476, 504, 527-8, 531, 548, 550, 552, 565, 661, 668, 742, 748, 751-2, 792-3, 795
datavimas 754
primaišyta graužo, sraigių 503, 548, 661, 753, 763
šukės kapuose ir kt.
Kiaušinio pavidalo indai 777
Kyliai, kurpaliniai (akmens) 777
Kiltiniai vadai 590
Kirstukai, metalui 560
Kirviai, geležiniai 241 (su koto liekanomis), 260-1, 294, 328, 450, 560, 611, 627, 650
įmoviniai 76, pav. 26:7, 80, pav. 31:3, 81, 84, 86, 89, 92, 97, 109, 111, pav. 50:1, 4, 115, 122, pav. 49:1, 113, 143, 148, 211, 241, 308, 315-8, 453, 485, 509, 569, 572-3, 575, 635
įmoviniai, trumpi 107, pav. 49:1, 113, pav. 51:9, 115, 143, 308
pentiniai, siauraašmeniai 107-8, 114, 149, 308, 318, 322, 328, 630, 632-3, 635, 670, 810
plačiaašmeniai 180, 322
siauraašmenių ir įmovinių riba 143, plg. akmens, kaulo, rago, žalvario
Kjökkenmödingge žr. virtuvės atmatos
Klajokliai 37, 44, 52, 56, 288, 428, 430-34, 441, 443, 445, 473-4, 497, 544, 546, 550, 739-740, 742, 757, 782-3
Klėtys su javais, grūdais 264
sandėlis-duobės 574
sudegintos 462
Klimatas 265-7, 271-2, 414, 427-431, 435, 472, 505, 543, 557, 740, 744-6, 763
arktinis (atšiaurinis) 269, 440, 498, 730
atlantinis 37, 430, 440, 442, 545, 729, 746, 752, 762, 794
borealinis 271, 745
driasinis 733, 737
holocenas 544, 743
klimatinė sniego danga 415
kontinentinis, žemyninis 430, 442, 497, 544, 730, 746
preborealinis, priešborealinis 38, 430, 475, 729, 737, 744
subborealinis 56
subtropinis 265, 266, 414, 438, 539
tarpledyninis 266-7
Koštuviai, žalvariniai 803
Kovos plačiaašmeniai kirviai 590, 614

Krepšys, pintas 661, 742, 764; odos 742
Krikščionybė 455
Krivičiai 181, 322
Kufiškos dirhemos žr. monetos, arabų 329, 651
Kultuvė riešutams daužyti 552, 662
Kultūrinės grupės, sritys 643, 751
Kultūros paminklai 645
Kultūros paminklai, apsauga 393, 645
Kultūros, jų grutės
Ahrensburgo 473, 659, 735
baltų 556
Haffküstenkultur žr. Pamarių
kampininė (Campigny prie Blangy-sur Braslė) 41, 184, pav. 273
Kundos 776
laivinių kovos kirvių 52, 444-5, 503, 505, 769
lietuvių 84, 89, 92, 148-9
madleninė, madlenos 473, 497-8, 659, 732 ir kt., 736-7, 765, 777
mikro-makrolitinė 751, 754
Narvos-Nemuno 548, 550, 662, 772-3
Nemuno aukštupio 503
Nemuno mezolitinė 502
Nemuno 499-500, 660, 752, 788
Pajūrio 618, 623-4
Pamarių (Dancigas-Šventoji) 503, 738, 784
pilkapių žr. virvelinė
Plūdų (Płudy) 737
Raginėnų 630, 644
Rytų Pabaltijo arba Nemuno-Narvos rutulinių amforų 774
Rzucevo, Rzucewo, Rutzau (prie Dancigo) žr. Pamario
svidrinė 35-39, 183, 429-30, 738, 742
šukinė pav. 432, 736, 768, 788
tardenuazinė 738
Unetice 555, 558, 792-3, 797-8
Vak. Lietuvos, Vak. pietų Baltijos pajūrio 84, 89, 92, 99, 156, 180, 742,
Vid. Lietuvos 636
virvelinės keramikos 503, 729, 780-1
Vyslos-Nemuno 503
Wysoka 237
zlota 780
žiemgalių 90, 148; plg. keramikos kultūrines sritis
kultūros sustingimas 144, 146
Kunigaikščio krikštas (Sembos) 610
Kuršiai (chori) 149-151, 169-170, 320, 322, 505, 556, 578, 588-9, 611-613, 617, 624, 650, 667, 669, 800
Laidojimai laive 373-376
„Velnio kapai" (vikingų Kurše) 373
Laidojimo puodai 260, 449
Laidosena: 68, 95-96, 114, 153-4, 156, 158, 160, 165-169, 182, 211, 230-4, 237, 241-44, 260, 262, 319-21, 328, 347, 349, 425, 452-4, 456, 469, 475-6, 478-80, 487-491, 509, 519, 532, 550, 557-8, 576, 563-4, 590-6, 602-4, 627, 630-2, 635, 637, 643, 664, 668, 672, 792, 793, 798-99
gotlandiečių 589 (ir Kurše)
molio duobutėje pav. 8, 401
Laidosenos būdas, griautinių:
kniūbsti 72, 86, 631 (ant akmens grindinio)
suriesti, ant šono 284, 475, 504, 553, 778
Laidosena, ugnies pėdsakai 80, 84, 106, 146, 148-149, 401, 592-
Laivai 169, kuršių laivynas 614
vikingų 373-5
Laiviniai kovos kirviai pav. 10, 53, pav. 11, 53, pav. 118, pav. 284, 285, 297, 444-5, 475, 501, pav. 10, 550-1, 784
Lankas 46, 277
Lankinės segės pav. 53:5, 116, 320, 454, 487-8, 508, 566, 580, 803, 809-810
aguoniniais galais pav. 31:2, 585, 607, 635-6, 638
buoželinės 486
emaliuota 630, 807-8
gyvuliniais galais, kojele 160, 178, 314, 320-1, 584, 592, 595, 601, 606-7
ilgakojės 132, pav. 63:1, 2, 4, 6, 133, 144, 453-4, 581, pav. 31:1, 585, 601, 606-7
kryžmine kojele 314, 636
laiptelinės 83, 84, pav. 36:1, 2, 85, pav. 38:1, 91-92, pav. 63:5, 7, 8-10, 133, 160, 167, pav. 2, 308, pav. 12, 314-5, 392, 450, 584, 606
lankine kojele 90, pav. 53:3, 5, 116, pav. 55:10, 119, 120, pav. 56:1, 121, pav. 12, 315
lenkta kojele 83-4, 88, 106, 107, pav. 43:2, 108, 308, 507, 635
sidabrinės, pasidabruotos 480, 507, 578, 606, 808
skliutakojės pav. 64:3-4, 134, 314
trikampe kojele 107, 120, pav. 56:1, 121, pav. 64:5-7, 134-5, 149, 566, pav. 20:1, 567, 635
trumpa kojele 482
žieduotosios pav. 38:3, 91-2, 94, pav. 43:1, 108, 114, 129-30, 148, pav. 10, 314-5, 320, 453, 482, 484, 507, 578

žvaigždžiakojės, 133-4, 314, 509
žnyplinės 488
La-Téne, lateninis 212, 236, 307, 449
Latgaliai 149, 151, 531
Latviai 205, 287, 320, 341, 433, 505, 616, 626-7, 648, 652, 668, 670, 793
Latvių piliakalniai 377
Laužavietė 509-510, 634
Laužtukai 512, 516, 575, 600
su gyvulių ar arklių galvutėmis 163, 517
pasidabruoti 514, 517, 600
Ledynai: 36-38, 413-443, 472, 497-498, 540, 543, 732-733, 735-6, 739-6
ledynų plotai: 414-417, 421
Baltijos jūra (ledų ežeras, jūra) 414, 442, 459, 540
tarpledynmečiai: 540
Nemuno (Würm) ledlaikis 541
Pamario led. tarpsnis 542
paskutinis ledynmetis Lietuvoje 473, 497, 541, 736
žemėlapiai 267-268
Lenkai 215, 364, 459, 462, 464, 531
Lybiai 73, 181, 776
Lydai 341
Liejimas 67
molio formos, semtukas 72, 73
Liepos plaušai, virvutės 661, 761
Lietuva
etninės grupės, tautos 282-3, 367, 430, 431, 435, 498, 500, 530, 547-8
Lietuviai 205-6, 224, 320, 328, 341, 440, 551, 616-7, 626-7, 668, 670, 793, 801
aukštaičiai 149, 169, 191-2, 215, 320, 364, 505, 519, 531-2, 556, 578, 617, 650, 667, 669
dzūkai 181
zanavykai 181
žemaičiai 148-9, 169, 191-2, 205, 215, 320, 331, 364, 505, 531-2, 556, 578, 588, 617, 650, 667, 669-671
Lietuvių-gudų siena 322
Lietuvių-latvių protėviai, skilimas 74, 114, 149, 151, 181, 330, 448, 626
Lietuvių monetos 615
Lietuvių raštas 341, 351-2
Lietuvos gyventojai (Žilinskas) 577-9
Rumšiškių rekonstrukcijos 656
Lietuvos istorijos prieangis 668
valstybės susidarymas 182, 668
Vytis 342, 360
Lietuvos-Rusios pasienis 617
Lyginamoji kalbotyra 263
Ligūrai 782
Linai, jų pluoštas 162
Lingbiniai kapliai ir kirviai 341, 735
Lyngby (Nörre Lingby) 497, 735
Litorina laikas 756
Lobiai, įvairūs 65, 100, 144, pav. 92, 175, 180, 209, 303, 305, 324-5, 601, 614, 627, 645, 796, 798, 800
pirklio lobis 21:5, 796
Lotynai 782
Luomai 254, 469, 615-7, 632
amatininkai 651
aukštuomenė 614
belaisviai 469, 616
įkaitai 464
kilmingieji 616
kunigaikščiai 616
nusikaltėliai 616
pirkliai 651
tarnaitė 632
valdantieji 446
valdomieji 446
vergai 616, 632
vyresnieji 616
vyriausieji 487
žemių ir sričių vyresnieji 616
Luotai, arba valtys 615, 661, 758
Lužitėnai 69, 796
kultūra 65, 67-69, 286, 300, 301, 382, 448, 692, 793, 796
Mardviai 104
Madleno (Magdalénien) kultūra 216, 473, 497-8
Maglemozės kultūra 273, 499-500, 660, 705, 755
Maistas 469, 742
agarai (Trapa natans) 46, 501, 547, 761-2
augalinis 37, 44, 277, 282-4
avižinė tyrė 797, 431, 498, 501, 547, 739, 741, 761-2
balandos 762
barščiai (Heracleum) 762
dilgelės 762
duona 762
garšvos (Aegopodium podagraria) 762
gilės 742
gluosnių kapai 762
grūdiniai:
ledrūnė (Glyceria fluitans) 762
monažolė (Glyceria fluitans) 762
rugiaveidė (Elynus arenarius) 783
kaulų čiulpos 740-1, 759
kvietinės, neraugintos bandelės 797
laukinės kriaušės ir obuoliai 762
laukiniai javai 762

mėsa 498, 544, 610, 740-1, 761
miežienės, neraugintos bandelės 797
miltinis 797
paukščiai 740, 759, 761
pienas 610
rugių rauginta duona 797
riešutai 46, 277, 500-1, 542, 761-2
rūgštynės 762
sėklos 46
slyvos 761
sraigės 262-3, 757
sula 763
tyrės (Grūdų) 762
uogos 46, 227, 761-2
vaisiai 227, 761
valgomosios šaknys 734, 762
virtas maistas 763
žolės ir lapai 762
žuvys 46, 431, 741, 761
žvėrienė 544, 759
Maisto paruošimas žr. girnos, piestos
kepimas 797
Makrolitinė 284
Mälaro tipo kirviai 62, 65, 302, pav. 4, 324, 589, 798
Malūnas 173, 337
Margučiai 357
Marksizmas-leninizmas 643, 646, 649, 672
Markomanai 563, 806
Matriarchatas 764
Medinis kauptukas šaknims 775
Medinė ietis 661
Medžio dirbiniai 733
Medus ir vaškas 462, 560, 803
Meškerės 761
Metalo mikro-makro struktūros 668
Metalurgija 670, plg. damaskinis plienas, vietos geležis
Medžio įrankiai 70, 747
Medžioklė, medžiotojai 37, 44, 52, 100, 215, 262, 272, 277, 282, 326, 365-6, 373, 421-2, 428, 430-1, 441, 445, 473-5, 497-8, 500-1, 524, 531, 544, 547, 550, 552, 626, 670, 731, 738-40, 748, 757-60, 775
duobės 277, 758
kilpos ir pinklės 277, 758
klampynės 758
ietys žr. kaulo ir kitais antgaliais
lankas 740, 758-59, 775
strėlės 740, 758-59
šunes 169
Medžiaginės kultūros skirtai 664; žr. keramika, namų apyvokos daiktai, papuošalai, dvasinė kultūra
Medžio dirbiniai 446, 475, plg. šaukštus
Metalai 80, 285, 366
istorija ir tyrimai 534, 666, 799
Metaloplastika 142, 144, 148, 162, 164, 250-1, 320
Metalo technika (liejimas, kalimas, sidabravimas, sukimas) 560, 611
Miestai 763
Mikrolitinė 284
Miniatūrinės įkapės 322
molio puodukai 453-4
ietigaliai 485
kirvukai 454
Misai 341
Miškai 617
Moliniai indai 73, 475, 795
su granitu 795
eglutės raštas 475
vingiai 73
duobutės 733
pirštų įspaudais 573
Molio indai grūdams 777
Molio taurės 552, 784, 795
Moliuskų geldelės 760
Monetarinė sistema 671
Monetos, jų lobiai 209
anglosaksiškos sidabrinės 614
arabų 329
auksinės 561
Romos (varinės, sidabrinės) 92, 102, 230, 287, 346, 364-5, 450, 452, 506-7, 529, 561, 564, 571, 620, 648-9, 803, 806-7, 811
Vak. Europos denarai 651
Moterų įkapės: apyrankės 455
gel. peiliukai 455, 490
plaukams smeigtai 455
drabužiams smeigtai 455
Moters galvos danga 668
Mozūrai 94, 459, 461-2, 464, 466, 739, 778
Muziejai ir rinkiniai:
Berlyno: 188, 302, 437, 809
Bygdöy (laivų muz., Norvegija) 375
Biržų: 62, 187, 188, 195, 196, 298
Dresdeno: 187, 298, 300
Gardino:
Gisevius: 300, 306
Helsinkis, 188
Įsrūtis, 359
Jelgavos: 186, 189, 684, 812
Jogailos univ. 217
Kopenhagos 260
Karaliaučiaus „Prussia", 187-9, 192, 256, 300, 359, 437, 539 (?)

kraštotyros muz. 750, 685
Kauno miesto: 218, 269, 298, 300, 303, 306, 357, 359, 361, 392, 519, 539, 750
Kauno mokslo ir pramonės: 218
Kėdainių
Klaipėdos krašto, 188, 303, 437
Kretingos: 397
Krokuvos mokslo akad.: 301, 303, 357-8, 365, 738, 749, 810
Krokuvos univ. arch. kabineto 298
Krokuvos mokslo d-jos: 217, 359
Kuršo provincijos 300, 808
Latvijos istorinis 256
Lvovo lenkų kraštotyros 358
Lvove (Liubomirskių) 187, 298
Lvove (Opelinskių) 348
Marijampolės „Sodžiaus": 188, 303, 757
Marienburgas 256
Maskvos archeologinės d-jos 200, 225
Maskvos Rumancevo 340
Mažeikių „Alkos" 306
Mokyklų muz. 750
Palangos gintaro 571, 621
Panevėžio: 192, 216, 256, 627-8, 633, 641
Paunksnio, K. 306
Petrapilio archeologijos komisijos: 219, 200, 207, 217, 225
Petrapilio Ermitažas: 213, 217, 298, 538, 628, 633
Rygos 195-6
Stockholmo istorinis 187, 257, 297, 300, 302, 798
Šiaulių „Aušros" 188, 192-95, 256, 300
Švėkšnos vid. m-klos 571, 581,
Telšių „Alkos" 192, 564, 568-9, 571, 581
Vilniaus muz. 187, 192, 194, 196, 207, 213, 217, 223, 254, 392
Lenkų mokslo bičiulių 217, 221, 306, 358, 538, 598
Lietuvos istorijos-etnografijos muz. 508, 538, 581, 598, 749, 759
Lietuvių mokslo d-jos 187, 220-22, 224, 227, 274-5, 300, 303, 629
Valstybinė archeologinė komisija 218
Vilniaus senovės muz. 331, 627
Vilniaus univ. archeologijos muz. 219, 238, 254, 257, 327, 639
Virbalio pr. mokyklos 475
Vytauto D. karo muz. 378, 653
Vytauto D. kultūros muz. (VDKM) 33, 34, 183, 186-190, 192-197, 230, 236, 254-8, 291-2, 294, 296, 409, 506-7, 520, 534, 539, 566, 568-9, 571, 586-7, 595-6, 599, 600, 601, 606, 629, 631, 633, 639-41, 643 ir kt., 653-4, 659, 684-5.
Nadruviai 531, 578, 588
Nagų įspaudų keramika 70-73
Naujasis akmens amžius (neolitas) 44-47, 206, 226, 260, 277, 283, 371, 381, 431, 434, 443-6, 474-75, 502, 504, 531, 548-552, 626, 660, 663-65, 748, 755-6, 787-8, 795
Naujasis geležies amžius 152-182, 307, 320-22, 327-8, 356, 367, 422, 443-446, 454-5, 509-520, 566, 590-
Neriniai 72, 261
Neurai, neuroi 343, 801
Noragas 486
Normanai 692, 782
Norvegai 372
Notangai 310, 448, 553
Nuosavybė 282, 446
Oda ir jos gaminiai žr. apavas, diržai, kamanos 156, 211, 567, 609, 803
Oskai 782
Paauksuotos, sidabrinės segės 103
Pakarpatiečiai 330
Pakinktai, pamautas pav. 20:4, 367, pav. 20:4, 567, 609
Palapinės 45, 277, 448, 758, 795
Pamarių kultūra žr. virvelinė kultūra
Paminklai 655
Papuošalai 115, 161, 260-1, 392, 450, 555, 650, 671-2
Parakas 144, 174
Pasaginės segės 92, pav. 40:7-9, 95, 149, 160, 164, 170, 178, pav. 2, 308-9, 321-2, 454, 487, 492-3, 510, 581, 592, pav. 43, 597-8, 605, 615
aguoniniais galais 154, 156, 164, 167, 320, 510, 519, 520, pav. 20:3, 567-8, pav. 54, 581, 605, pav. 54, 606
atriestais galais 76, pav. 26:2, 77
auksine skardele 130
cilindriniais galais 510
emaliuotos 92, pav. 40:7-9, 95, 149, 327, 803
gyvuliniais galais 154, 158, 164, 453-4, 493, 510, 519, 605
kampuotais galais 154, 156, pav. 93 (su svastika), 178, 180, pav. 21, 321, 516, 598
masyvios 327
platėjančiais, storėjančiais galais 154, 510
plokštinės, plokštelinės 453, 601, 615, 810
prašvaistinės 615
pumpuriniais galais 510
sidabrinės 130, 516, 605
sietelinio rašto 566
vyniotiniais galais 156, 167, 320, 605
žiedinės ir žieduotosios 144, 178, 454, 587, 596, pav. 44, 597, 615, 636, 639

žvaigždinės, žvaigždžiakojės 133, pav. 64:1, 2, 134, 510
Paukščiai
naminiai 574
vištos 670
Pėdžios 795
Peiliai ir jų dalys (geležiniai) 81, 84, 86, 111, 113, pav. 51:2, 115, 124, 156, 160, 211, 241, 294-5, 366, 480, 484, 491, 510, 520, 560, 580, 583-4, 592, 595, 599, 603, 635, 650
lenkti 86, 89, 90, 92, 241, 308, 524, 632-3
ilgi 92, 156, 160
peiliai-pjautuvėliai 524, 635
peiliukai 328, 332, 492, 604 (makštyje)
tiesūs 142, 315
Pentinai 156, 450, 479, 510, 518, 560, 575, 580, pav. 45, 46, 598, 599-600, 615, 633-5, 650
puošti sidabru pav. 45, 600
Perkalai 762
Persai 445
Picea Engleri 265, 438, 440, 539
Piesta 763
Piktai 782
Piliakalniai 73, 152, 170-1, 176, 226, 269, 300, 327, 329, 356, 358, 363, 366-7, 424, 442, 447, 462, 476, 506, 522-30, 575, 590, 607-9, 630, 638, 643, 645, 655, 666, 800
Apuolė 170-1
gynybiniai 214, 522, 590, 594, 666
gyvenamieji 522
Įpiltis 171-2, pav. 88-90, 173-4
kulto, apeiginiai 214, 609, plg. alkakalniai
miniatūriniai 666
Rytų Lietuvos 73, 307
Rytų Lietuvos — Žemaičių skirtas 365
slėptuvės 522, 528
Vak. Lietuvos 73
Vilniaus kr. 365
Žemaičių kr. 364-5
Piliakalnių kasinėjimai 153
Piliakalnių sutvirtinimai ir įrengimai:
akmens grindiniai 171-2, 332
akmens (pylimai) 172, 329, 332, 522, 613
ąžuolų rąstai 613
grioviai 73, 590
kalstai 171-2
kelias grįstas akmenimis 171
medžių klojos, grindiniai ir žemės 170, 172, 176-7, 332, 367, 378
pastatai 171
palisados, rąstų tvoros 172, 332
poliai 172, 332
pylimai su akmenimis ir kt. 73, 170, pav. 88, 173, 209, 329, 331, 378, 590, 607, 666, 800
rąstų sienos ir kt. 170, 172
statyba 172
šulinys 170
tunelis 332
vartų vieta 173, 332
vartų galerija 332
židinys 324
Pilių istorija 337
Pilys ir pilaitės 329, 340, 464, 468, 530, 594, 613, 656, 666
medinės ir sutvirtintos 475
Karalienės Bonos 329
mūro (prieš kryžiuočius) 174, 529-530
valdovo 666
Pilkapiai 53, 73, 75, 98, 146, 148-9, 180, 202-4, 208-9, 226, 230 (pjūvis, planas), 230-3, 287, 300-301, 310, 319-320, 322, 326, 328, 347, 356-7, 390, 398, 424, 449, 475-6, 480, 488-490, 492, 299, 504, 508, 532, 550, pav. 18, 559, pav. 19, 565, 628, 631-2, 634, 657, 668, 779-80, 786, 792, 800, 810
apskritiniai 211, 328
akmenimis apdėti, su vainikais 68, 79, pav. 30, 80, 99, 151, 212, 230-233, 287, 292, 305, 310, 328-9, 348, 356, 450, 472, 476, 478-480, 484, 489, 492, 559, 565, 627-8, 630, 634, 801, 807
dauginiai, šeimos 80, 89, 233-4, 292, 492, 634
degintiniai 68, 70, 149, 163, 169, 180, 211, 230, 232-3, 239, 288, 293, 328, 476, 488-492, 576-7, 589, 637, 778, 808
griautiniai 68, 211, 233-34, 236, 239, 487, 559, 565, 799
išplėšti 479
pailgi 779
žemi pilkapiai 328
Pilkapynai 490, 589
Pilkapių kultūra žr. laivinių kovos kirvių
Pinus baltica 539
Pinus silvestrica 539
Pinus succinifera 215, 414, 438, 440
Piltuvėlinė keramika 432, 434, 475, 551, 777-9, 783, 788
Pinigai žr. monetos
Pintinės 743
Piratai 610
Pirklių luomas 651
Pjautuvai 81, 84, 86, 89, 107, 160, 315, 322, 366, 450, 486 (su kaulo rankena), 560, 574, 583, 632-3, 635, 796

atriesti galu (lietuviški) 142, 148, 315, 320
kauliniai 796
lenkti 106, pav. 43:4, 108, 156
žalvariniai 212, 448, 558, 796
Plačiaburniai indai, žr. amforos
Politinė organizacija 670
Pontinė statulėlė 62, 301, 620
Posluoksnis (substratas) 557, 783
Požeminė patalpa 800
Prabaltų kultūra 662
centrai 806
faktorijos 558
Prekyba 70, 96, 100, 102, 146, 165-6, 237, 244, 277, 286-290, 293, 301, 304, 408, 320, 329-330, 444, 446, 448, 454-5, 550, 560-2, 568, 590, 614-5, 627, 647, 650-1, 657, 669-671, 764, 774-5, 777-778, 793, 797-798, 803-811
su Gotlandu 615
su Roma ir Imperija 96, 102, 146, 244, 254, 287, 308, 318, 449-450, 452, 494, 561, 563, 566, 618, 633, 641, 648-650, 803-811
su Romos provincijomis 64, 81, 100, 102, 146, 244, 293, 308, 310, 314, 318, 452, 490, 507, 564, 560-2, 627, 646, 648, 803-4, 809
su Rusia ir Rusija 176, 614, 623-4
su skandinavais 455, 650
su vikingais pav. 94, 179, 455
Prekyba, išvežimas
gintaras 446, 450, 455, 652, 646, 798, 803
Gintaro keliai 797-8
kailiai 330, 446, 450, 455, 462, 550, 609-10, 652
medus 560, 803
odos 560, 803
vaškas 462, 803
Prekyba, įvežimas: žr. druska, įvairūs metalai, monetos, stiklas ir jų dirbiniai
Prekių, Drohičino plombos 334
Prieškristinis geležies amžius 69-74, 229-38, 260, 307-322, 337, 448-9, 478, 627, 665
Priešromėniškas 307
Prijuostė 86, 632
Proistorė 337, 340
tyrinėjimai 645
Prūsai 104, 150, 178, 180-2, 341, 382, 448-9, 459, 460, 462, 466, 505, 551, 556-7, 609, 616, 628, 648, 652, 668, 793
protėviai 301
Puodai, moliniai 25, 62, 68, 70, 72, 212, 236-7, 261, 277, 284, 301-2, 432, 434-4, 449, 497, 507, 555, 661, 752-3, 763, 772, 795, 784, 790
prieškristinių dienų 292
plačiadugniai 734
smailiadugniai 751, 775
storasieniai 303, 753
brūkšniais 789
įraižos 661
šukės 328-9, 524
taurės formos 557
Puodynėlės, molio 552
Puodininkystė 670
Puodukai, molio 146, 236, 450, 482, 566, 581, 584, pav. 32, 585
kape 146, 786
Puodžių ženklai 611
Puošybos technika; žr. metaloplastinis, klojimai, kaulo akutės
Raginėnų kultūra 630
Rago dirbiniai 36, 41-6, 227, 262-3, 275, 420-1, 430, 474-475, 498-500, 545, 733, 737, 743, 748, 750, 754, 760, 776, 771
Rago ietigalis 499, 766
Rago įrankiai pav. 270, 273, 283, pav. 3, 395, 473-4, 766
Rago kapliai pav. 4, 43, pav. 18-23, 432, 500, 748, 757
Rago kirviai pav. 4:1, 6, 43, 44, 269, pav. 275-277, 283, pav. 4, 395, 499-500, 546, 747, 754, 756, 760
Rago pjaustiniai, arba įpauti ragai 269, 497, 499, 543, 732-736, 756
Rago žeberklas 499, 754
Rago gabalėliai 366
rankenos 366
papuošalai 366
plokštelė 113, pav. 55:2, 119
Raktai 348
Rankoms lipdyti puodai žr. keramika, puodai
Rasės ir porasės: 379, 423-426, 620, 733, 501, 742, 754, 791
aristenkefalinė grupė 123
europidai 550, 551, 663, 754, 772, 783, 788
felinė 555, 787
šiaurinė 555, 787
mezolito 501
Sūduvių antrop. tipas 477
mongolidinė 756
neandertoloidai 546, 756
kromanjonai (Cro-Magnon) 123, 480
orinjakinė (Aurignac) 754
vidurželio pajūrio tipas 754
kaukolė: 480, 504, 546-7, 747, 786 (žandikaulis)
dolichokepalai (ilgagalviai) 123, 501, 504, 546, 629, 755-756, 757

hyperdolichokepalas 46, 273
mezokepalas 755-56
ultradolichokefalas 123
brachikepalas (trumpagalvis) 46, 275, 756, 757, 765
kaukolės talpa 123 (Eigulių)
plačiagalvis 504
Zedmar kaukolė 380, 758
ūgis: 787
vyrų 123, 555
moterų 123, 243, 555
Rašytas akmuo 341
Raštai (ornamentai) 84, 88, 454
akutės 76, pav. 26:6, 77, 80, pav. 39:3, 93, pav. 69:1-2, 139-41, pav. 72:25, 145, 154, 246, 249, 318
brūkšneliai, įstriži 246-7, 259
dantinis pav. 55:3 ir 56:3, 5, 119-120, 124, 138, pav. 72:1, 145, 154, 318
eglutės 138, 255, 784
geometrinis 154, 318, 320, 590
griovelinis, įkirstinis 250, 252, 566
įkalinis (spaudu) 164
įkartinis 142, 144, pav. 72:1-17, 145, 154, 164, 244, 246, 249-250, 252, 318
įpjovinis 347, 784
juostelinis 244, 246, 252, 320, 454, 590
kryžminis 318
laužytinis 245
pintinis 142, pav. 72:22, 145, 176, 318, 320, 454, 590
pusmėnuliukai (akutėmis) 124, 251; su rageliais 251
pusrutuliukai 141, pav. 72:28-9, 145
pusžiedžiai 566
rantelinis 154, 566, 784
rombinis 108, 122, pav. 51:11, 140
sietelinis 252, 566
skersinis (brūkšneliai, įkartos) pav. 69:2-3, 140-1, 250
taškučiai 122, 124, 141
trikampučiai pav. 55:11, 119, 122, pav. 57:4, 125, 141, pav. 72:30-32, 36, 145, 154, 318
žvaigždelinis 144, 318
Renkamasis ūkis 37, 44, 428, 441, 474, 501, 544, 626, 740, 775
Ritės su virvutėmis 661
Rytų Lietuvos piliakalnių kultūra 307, 366, 474
Rytų Rusios svorio sistema 459-460
Romėnai 96, 287, 336, 563, 782, 806
Romėniškas 307, 544-552
Runos 352-3
Rusai 215, 364, 459, 462, 464
Rutulinės amforos, kultūra 434, 475, 551, 778-9, 783, 795
Sagtis pav. 19, 565
Santarvė, taika 612
Sartai, sartrai 343
Segės 86, pav. 37:4, 87 ir 38:2, 91-2, 111, 113, pav. 51:4, 115, 124, 178, 180, 249, 290, 294, 311, pav. 15, 405, 450, 480, 567-9, 575, pav. 35, 588, 632, 803, 810-1
akinės pav. 26:1, 3, 77, pav. 31:1, 5, 82, 96, 308, 310, 562, 566, 627, 806
apskritosios 86, pav. 37:4, 87, 90 (su tutuliu), pav. 38:2, 92, 94, 154 (su svastika), 178, 308, 320, 510, 627, 632, 810
dėželinės 615
dvikryžmės 584
gyvuliniais galais 320, 453, 810
kryžinės, kryžmine kojele 132, 587, 636
laiptelinės žr. lankinės laptelinės segės
ovalinės 615
pasaginės žr. pasaginės segės
pelėdinės 453, pav. 31:4, 584, pav. 31:4, 585, 671
pintinė 493
profiliuotos 76, pav. 26:3, 77, 80, pav. 31:5, 81, 310, 454, pav. 20:2, 567-8, 628, romėniškos 803
sidabrinė 320, 808
simetrinė 581
sparninės 310, 534, 562, 564-5, 620, 646, 648, 674, 687, 803, 811
storagalės 229
trikampe kojele, ankstyvosios 90, 313
žiedinė 130 (su sidabro skardele), pav. 40 ir 44, 596-8
Segės su tutuliu 649
Sėliai 505, 531, 650, 667, 669-670, 793
Sembai 300, 448, 531, 556-7, 609-611
sembai-notangai 319, 476, 793
Sen. akmens amžius (paleolitas) 35-37, 268, 270, 371, 377, 440-444, 473-4, 497-8, 543-4, 647, 656, 659, 729-730, 731-746, 749-751, 755
Senasis geležies amžius 73-106, 254, 307, 313, 327, 356, 422, 449-52, 455, 477, 564-576, 627
Senieji keliai 645
grįsti akmenimis
Senkapiai 209, 213, 506
Sėslūs 282, 431, 443, 445, 501, 626, 738
Siauraašmeniai pentiniai kirviai 479
Sidabras 144, 164, 169-170, 347, 453, 462, 475, 479-480, 560, 590, 610

apyrankės 652
atpirkos ir mokesčiai 462, 604, 612
dirbiniai, įvairūs 560, 604
kaklo papuošalai 164, 314, 652
papuošalai 86, pav. 37:7, 87, pav. 38:2, 91-2, pav. 96, 181, 288, 314, 529, 579-580, 590-1, 649, 654, 803
ratai 623
segės pav. 38:2, 91-2, 803
žiedai 598, pav. 56, 606, 612
žaliava 651, 803
Sidabro lydiniai 591, 615, 651, 624, 671
lazdelės 164, 435
lietuviški ilgieji 172, 651
ženklai ir įkartos 164
Sidabru puošta 130, 133-4, 140, 144, 560, 580
klota 140, 154, 156, 560
plokštelė su stirnele 580
pasidabruota 668
Sienos:
iškrėstos moliu 446, 503
pintinės 786
statinės, skeltų pagalių 446, 785
stulpai, pėdžios 503, 785
Siūlai 158
Skalūno dirbiniai 501, 661
Skalviai 531, 578, 588, 595, 617, 667, 669-670
Skambalas (arklio), varpelis, žvagučiai 161-2, 164, 328, 510, 516, 519, 637
Skandinavai 170, 214, 364, 612, 650-1, 797
skand. germanai 286, 588, 613
Skandinavai, prekyba 650
Skandinavinė svorio sistema 601, 671
Birka, birkavas 610
Marka 651, 671
Skandinavų žygiai: plėšiamieji, nukariavimai, duoklės ir prekybiniai 611
Skydai (mediniai?) 143, 450, 609, 650
antskydis pav. 42:2, 113, 123, 182, 480, 485, 491, 560
aptraukti oda 143, 480, 610
briaunų apkalai, rankena pav. 44:2, 113, 149, 491
Skiltuvai 142, 315, 322, 328, 454, 484, 485, 510, 581, 611
Skitai 801
Skliutas 611
Skobtai 611
Skotai 782
Slavai 104, 150-1, 181, 202-3, 206, 208, 264, 289-290, 320, 322, 328, 333, 343, 350, 382, 445, 459, 489, 503, 590, 651, 668, 670, 793, 803
praslavai 783,
rytų slavai 614, 650
Smeigtukai, geležiniai ir žalvariniai 249, 293, 450, 480, 560, 685, pav. 19, 565
buoželiniai 76, pav. 27:3, 78, 79, 84, pav. 36:3, 85, 90, 93, 114, pav. 55:1, 119, 120, 124, pav. 57:3, 125, pav. 65:5-8, 135, 137, pav. 69:1-3, 139, 148, 308, 315, 630, 633, 636

cilindrinė galvute 112
kiaurakryžmiai pav. 69:1-8, 139, 140, 315, 636
kryžiniai pav. 69:4-5, 18, 139, 140, 154 (dideli su sidabru kloti), 156, pav. 13, 324, 454, 586, 588, 615
ilgi, pasidabruota galvute 454
lazdeliniai 76, 79, 84, 88, 107-9, 114, pav. 51:3, 115, pav. 52:7, 116, 120, 124, 138, 148, 241, 294, 308, 584, 632, 635
nuokamienia galvute 90, pav. 65:1-4, 135, 148, 315, 320
rateliniai, ratiniai 84, pav. 36:6, 85, 90, pav. 66, 136, 137-8, 148, 308, 315, 320, pav. 11, 324
ritiniai 628, 635, 810
rozetine galvute ir su tutuliu 94
skylėta galvute 154
sidabru puošti 154, 156
statinėliniai 632-3
trikampėmis galvutėmis, trikampiniai pav. 64:4, 134, pav. 68:1-3, 138, 140, 315, 321
virbaliniai 586
Žiemgalos 636
žiediniai pav. 37:2, 87, 88, 90, 92, 122, pav. 67, 137, 138, 148, 308, 315, 320, 633
Smogiamieji peiliai 590
plačiaašmeniai kirviai 590, 614
Socialinė nelygybė 254
Socialiniai 666
turtas, nelygybė 575
žemės plotai turtingųjų 616
žirgai kape 650 žr. arklių kapai
Stovyklos, stovyklavietės 272, 277, 282, 501, 546-8, 645, 657, 660, 664-5, 731, 736, 738, 747-750, 771
Sodininkystė 574
Solutreen 377
Sparninės segės žr. prekyba, importas
Sritys (civitas) 468, 612
Stačiatikybė 333-4
Staklių svoreliai 366
Stavanai (Stonanai) 459

Stiklas ir jo dirbiniai
akutės 140
gamyba 560
įvairūs 329, 564
karoliai 176, 244, 254, 310, 450, 454, 561, 614, 646, 648-9, 652, 804, 807, 811
taurės 490, 561, 803, 811
vietos stiklo gamyba 611, 670
žiedas 652
Stogas, dvišlaitis 785
Stovyklos 756
Strėlių antgaliai (geležiniai) 332, 348, 485, 590, 599, 613
Stulpinė statyba 790-1
Substratas žr. posluoksnis
Sūduviai, suodinoi, Sudowite ir kt. 100, 437, 448, 459-495, 508, 519, 556-7, 669, 699, 793-4
sūduvių problema 459-495, slavėjimas — 332
Sulonai (Sulones) 459
Suomiai (Finnoi) 289, 330, 459, 590, 772, 776
prasuomiai, protofinai, somai 104-5, 433, 783, 787
Suomiai-ugrai 52, 56, 74, 150-1, 432-435, 444-5, 475, 502, 504, 548, 550-1, 650, 658, 660-1, 663, 754, 769, 772-3, 776, 782, 788, 803
Svarstyklės, svirtinės 164, pav. 60, 600-601, 606, 651
kape 455
Svoreliai 164, 475, 510, 651
Svorio vienetai, sistema 459-460, 475, 651
Svidrinė (Swidry Wielke) 377, 474, 498, 550, 659-660, 738-40, 751, 771-2, 738
Šalmas 511, 513, 515, pav. 534-5, 590
Šeima, giminė 57, 282, 796
Šiferio verpstukai 652
Šilko audiniai 614
Širdeliniai kabučiai 579
Šukinė 49-52, 56, 284-5, 444, 474, 504, 548, 658, 660, 663, 752, 754, 772-4
šukinė duobėtoji-dantytoji 775-6
Švedai 163, 170, 380, 588-9, 612
kolonija 589
Švinas 330
Tardenuazinė 38-9, pav. 273, 284, 751
Taurinė kultūra žr. virvelinė 78
Taurinė kultūra žr. laivinių kovos kirvių
Tautų kraustymasis 106-151, 288, 307, 318, 458, 577, 636-8, 648
romėnų-germanų kovos 648
Tautų protėvynė 263
tautų problemos 262, 664
Tautovardžiai 459
Galindo 460
Littonia 460
Syllonia 460
Zudua 460
Technika 320, 501, 595, plg. metalurgija, žalvario technologija 668
Terra sigilata 561, 564, 811, 803
Teutonai 801
Tikėjimai:
akmens, dubenuoti, pėduoti ir kt. 555, 609, 657, 661
amuletai 70, 284, 435, 548, 555, 661, 774
Anapus 514, 631
apeiginės lazdos 662
apeiginė ugnis 578, 594-5, 603
aukos 349
dievukai, stabai 349, 661-2, 689
gamtos kultas, šv. kalnai, miškai 333, 349, 351, 446, 787
gintaro figurėlės 444, 774
herbai 333
Jupiterio statulėlė (Kernavė) 684
lokio ir kt. dantys 70, 661
magija 46, 277, 282, 555, 662, 764, 774, 787
mirusiųjų kultas 446, 454, 555
pagonybė, prabaltų ir lietuvių tikėjimas 176, 295, 333, 348-9, 555, 742, 786)
tariamieji dievai „Kovas" 350, 689
Tašubas (hetitų) 798
pasekdinimas 631
simbolika 501, 742
šermenų puotos 578
šventyklos 349, 464, 671
talismanai 501
vėlės 464, 578, 786
vegetacijos kultas 787
žmonių figurėlės 432, 489 (kape)
Tinklai: 46, 661, 765, 769, 775
grimzdai 661, 760
pasvarai 661
plūdės 661, 775
Tyrinėjimo metodai, technika 645
geologinis-chronolšginis 730
polinologinis arba žiedadulkių 729-30, 732, 735
radioaktyvinis (anglies c-14) 662, 730
stratigrafinis 730-732
tiploginis 730-732
Titnagas, žaliava ir įvairūs dirbiniai: 263, 265, 273, 275, pav. 1-14, 282-3, pav. 1, 393-4, 429-30, 435, 445-446, 475, 497-500, 503-4, 556, 732, 736-8, 746-8, 753-4, 775, 778, 779, 795

ašmenėliai: peiliams 272, žeberklams 41, pav. 2:5-8, 42, 272, 449, 501, 784
dirbtuvės 206, 242, 272, 282, 381, 444, 499, 501, 553, 747-8, 784
gremžtukai 38, 498, 552, 774-5, 784, 786, 795
įrankiai 743
juostuotas, įvežtinis 778
kirviai pav. 12, 54, pieš. 1-4, 9, 272-3, pav. 5-6, 12-14, 283-284, 286, 475, 501, 626, 734, 737, 771, 775, 777-779, 784
kultūra 38, 750
mikrolitiniai-makrolitiniai 47, 272, 429-30, 750, 753, 795
peiliukai 269-270, 272, 277, 552, 555, 784, 786
rėžtukai 39, 473, 498-499, 725
skeltės 735-6, 749
strėlės ir antgaliai 47, 272, pav. 283, 448-9, 473, 499, 504, 552, 661, 733, 736-7, 750, 784
Trakai 221, 340-1
Trakai-frigai 341
Trobesiai ir jų liekanos 100, 266, 332, 335, 450, 464, 794
dviejų patalpų 785, 794
gyv. namas 377, 785, 800
keturkampiai 446, 501, 503
klėtys (su grūdais) 464, 469
namukai 475
pintinės sienos 282, 795
požeminė 800
sąsparinai 378, 611
židiniai 365, 377, 378, 760-1, 785
Trojėnai 341
Trziciniecka kultūra 787
Ugniavietės, židiniai 375-8, 503, 671, 747-8, 760-1, 795, 797
iškrėsti moliu 365
su akmenimis 268, 785
ugnis 272, 277, 703
kape 160
duobėse ugniavietės 795
Ūkio forma 740, 775
plg. bitininkystė, gyvulininkystė, medžioklė, renkamasis ūkis, žemdirbystė, žvejyba
Ūkio santvarka 261
Uostas 807
Urnos 287, 295, 476, 487-8, 492, 764, 808
veidinės 236
Plg. laidojimo puodai, įkapės
su akmenų apstatu 798
kelios urnos viename pilkapyje 489, 559
Užtvankos žuvims 741
Vadai, vyresnieji 277
Vaisiai: kriaušės, obuoliai, slyvos 796
Vandalai 70, 150, 286, 801
Varis 285, 330, 349, 446, 555, 803
kirvukas 297-8, 504, 534, 555, 792
Varpelinė keramika 54
Varpsteliai: 88, 170, 211, 366, 460, 588
akmens 142, 315
gintaro 124, pav. 57:1, 125, 156, 574
kalkakmenio 106, pav. 43:5, 108, 635
molio 315, 455, 510, 574, 581, 778
smiltainio 173, 455, 574
šiferiniai 606, 615
Verpimas: 531, 778
Verpstė 332
Varšuvos senovės paroda 357
Varžos 762
Vedega 573
Veidinės urnos 236
Venetai, venedai (vunėdoi) 459, 562, 804
Verpimas 670
Vežimas (ratai) 503, 782
Vid. akmens amžius (meozolitas) 35, 38-46, 271, 277, 288, 371, 377, 381, 393, 428, 441-3, 474, 498-500, 544-48, 626-, 643, 647, 656, 660, 664, 735, 746-751, 755-6, 758, 771, 782, 795
Vidurinis geležies amžius 307, 313-320, 327, 356, 358, 422, 433, 452-3, 455, 477, 508, 577, 633-36
Vieninių kapų žr. laivinių kovos kirvių
Vikingai, vikingr., variagai, varingai 290, 307, 321, 454-5, 588-590, 613, 616, 623, 642
karių ir pirklių kolonijos 589, 613-4
laidosena 363-376
Virimas įleidžiant akmenis 764
Virtuvės atmatos 262, 752, 755, 757
Virvelinė keramika, kultūra 49, 52-4, 78, 284-5, 432, 434, 443-5, 474-5, 504, 550, pav. 551, 552, 559-603, 777-780, 784, 792
prabaltų 784
Virvelinė kultūra žr. laivinių kovos kirvių
Vokiečiai 464
Ordinas 459
Vokiečių ordinas 182, 260, 331, 340, 364, 455, 462, 464, 466, 525-6, 532, 616-7
pilys 525
magistrai 331, 464
žudymai ir kt. 525
Žagrė žr. arklas
Žalvarinė elnio ar briedžio figurėlė 480
Žalvarinių kirvių eksportas 798

Žalvario amžius 44, 58-59, 206, 237, 260-1, pav. 28, 297-307, 327, 356, 371, 376, 381, 422, 446-448, 475-6, 524, 555-559, 664-5, 627, 748, 771-791, 795
baltų 792-801
kapai 555
Žalvario dirbiniai 64-5, 154, 156, pav. 52:116, pav. 55:4, 119, 238, 304, 324, 357, 367, 401, 560, 587
adata 486
ąsotėliai, indai, koštuviai (romėniški) 243-4, pav. 8, 253-4, 490, 493, 561, 648, 652, 777, 803, 807, 811
atkraštiniai kirviai pav. 14, 60-1, ir 15:1-2, 4, 63, 64-5, 67, 300, pav. 1-2, 324, pav. 10, 401, 505, 555, pav. 1, 2, 557, 793, 798 (iš Lietuvos svetur)
cheminė sudėtis 296
durklas 62, 302, 798
ietigaliai 62, pav. 17 ir 18, 64-67, 300, 302-4, pav. 10, 401, 446, 555, pav. 3, 557, 793
įmoviniai kirviai 64-5, pav. 19:1, 2, 66, pav. 302, 303, pav. 6, 324, 447, 555, 793, 800
indai 493
kaklo ir krūtinės papuošalai pav. 42, 103-4, 130, 158, 243, pav. 6 ir 7:3, 249-251, 320, 591, 629
kalavijai 300, 502, 792
kotinis durklas 60, 65, 299-300, pav. 5, 324, 504, 534, 792, kovos kirviai 61, pav. 46, 62, 212, 298, 300, 303, 447, pav. 4, 557, 792-3
lazdelės ir lydiniai 65, 286
Mälaro kirvis žr.
papuošalai 76, 102, 107, pav. 92, 175, 180, 261, 286, 292, 300, 320, 398, 454, 493, 500, 561, 607, 627, 629, 632, 792, 803, 807
peiliukas 304
pjautuvas 558
pincetas 480, 583
sąsukos, įvijos ir kt. 65, pav. 20 ir 20:7, 66-7, 80, 86, 88, pav. 51:10 ir 52:4, 115-7, 156, 160, 165, 234, pav. 2, 235-7, 252, 301, 449, 490-1, 580-1, 598, 607, 628, 632-3, 807
segės 448, 798
smeigtai 61-2, pav. 63, 161, 298, 301, 303, pav. 12, 403, 579, 627, 800
Smeigtukas 490
statulėlės 448, 798; Šernų 62, 301, pav. 17, 558, 620
vietos pramonė 304, 793
Žalvaris 60, 62, 64, 67, 72, 76, 144, 164, 285-6, 307, 398, 444, 446, 491, 556, 592-599, 798
žaliava 102, 144, 382, 448, 504, 650, 778, 793
Žąslai 62, 156, 163-6, 328, 455, 480, 482, 512, 514, 516, 520, 560, 573, 575, 578, 579, 590, 594, pav. 48, 599-600, 604
sidabru puošti pav. 84, 166, 590, 637
Žemdirbiai 616
Žemdirbio kapas 485-486
Žemdirbystė 56, 57, 100, 215, 310, 313, 365, 431, 434, 444-446, 448, 450, 460, 475, 501, 524, 530, 548, 551, 557, 609-10, 621, 758, 777-79, 783, 795
ariamoji 530, 574, 650, 795
daržinė 475
dirvoninė 573
dvilaukė 574, 670
kaplinė 475
lydyminė 557, 573, 627, 795, 800
pūdymas, trilaukė 609, 670
Žemėlapiai 210, 664
Baltijos jūros: ancilinis 268, pav. 5, 546; joldinis pav. 4, 545
archeologiniai (gubernijų, Nemuno baseino) 208-9
gintaro kelių 563
ledynų pav. 4, 427, pav. 2, 541
naujojo akmens amžiaus 48
naujojo geležies amžiaus 177
romėnų dirbinių Lietuvoje 101
senojo geležies amžiaus 48
vidurinio akmens amžiaus 40
vidurinio geležies amžiaus 147
žalvario amžiaus 59
Žemaitijos 616
Žemvaldžiai 666
Žiedai, įvairūs 58, 76, pav. 27:4-5, 8, 78, 109, 111, pav. 51:5, 115, 294, 328, 342, 509, 560, 569, 578, 580, 592, 603-4, 630
įvijiniai 84, 113, pav. 52:5-6, 116, 124, pav. 55:8, 119, pav. 57:8, 125, 160, 294, 633, 635, 798
juostiniai 113, pav. 51:5-6, 115 ir 55:6-8, 119
masyvūs ar skardelės pav. 39:2, 92, 156
sidabriniai 571, 598, pav. 55, 606
Žiedžiamasis ratas 443, 611
Žiemgaliai 149, 180, 320, 322, 505, 531, 578, 650, 667, 669-670, 793
Žiestinė keramika 525, 531, 590
Židiniai 797
Žirklės 90, 480, 482, 560, 574
Žmogus Pabaltyje ir Lietuvoje 36-7, 44, 46, 56, 65, 74, 104-5, 266-8, 271, 298, 348, 419, 421-436, 438-441, 451-2, 473-4, 504, 626, 705, 742, 736

Žmonių figurėlės 432, 489 (kape)
Žodžių etimologija 336
Žuvys maistui: ešerys, karosas, karšis, kuoja, lydys, ožka, sterkas, sturis, šamas, šapalas, upėtakis, vėgėlė 797
Žuvų kaulai: 46, 760
karšiai 661
lašišos 775
lydekos 661, 759, 775
menkės 775
sterkai 661
šamai 661, 775
Žvagučiai su grandinėle 598
Žvejyba 37, 44, 52, 72, 156, 215, 262, 272-3, 277, 282, 326, 365-6, 386, 397, 429-432, 441-445, 468, 474-5, 497-8, 500-501, 524, 547, 550, 552, 626, 661-2, 670, 731, 739-1, 757-60, 763, 731, 775, 597

PLACE NAMES

Abalum, Isle of 715
Adriatic Sea 708
Alps, Northern 713
Angerapp 719
Asia Minor 708, 713, 716
Balkans 707-8
Balcia, Basilea, Basilia s. Baltic Sea
Baltic Coast 713
Baltic Sea 704, 708, 710-11, 715
Baltic shores 707, 713
Bauska 700
Bay of Danzig 710
Bithynia 716
Black Sea 707
Bohemia 713, 717
Bobr river 701
Brandenburg 713
Bremen 717
Bromberg, pol. Bydgoszcz 711
Bug 711, 721
Byelorussia 698-9, 702
Bydgoszcz s. Brandenburg
Caspian Sea 707-8
Caucasus 713
Courish Bay 713
Crete 713
Curland 716
Dainava, Dainowe, Denowe, Deynowe 720
Danish Isles 707
Danube 713
Danzig, Dancigas 709, 710
Daugava 698-700, 704, 710-11
Delnica 719
Denmark 713
Desna river 698, 701, 704, 711, 721
Dnieper 698-702, 709-10, 721
Dobele 700
Don 702; Don Basin 701
Drisa 700
Estonia 710
Europe, Central 708
Finland 707, 709-10
Frisian Isles 714-5
Germany 707, 716; Central G. 707-8; North G. 713
Goldapp 719
Greece 711, 713
Grobina near Libau 717
Gulf of Riga 719
Gumbinen (Gumbinė) 707
Gzhatsk 698, 721
Hamburg 717
Holand 707
Horodlo 695
Island of Thule 715
Italy 711, 713; Northern (Terramara) 713
Jutland 707
Kastroma 710
Kraslava 700
Krzemionki 707
Kulm 705-7
Latgala 700
Latvia 717, 719
Lielupe river 719
Lithuania 698, 710, 713, 714, 715-7, 719, 720
Littausdorf 715
Lötzen 719
Ludza 700
Luk, Lukas 719
Marseilles 715

Markgrabau 719
Micean shaftgraves 713, 715
Minsk, Mensk 699, 721
Mogilev 699
Moravia 713, 717
Moscow 698, 700, 704, 710-11, 721
Mozhaisk 698, 721
Mozovia 698
Narev 711, 721
Nicea 716
Niegale 700
Nizhni Novgorod 710
Novgorod 707
Nortyckēn 711, 713
Oder 706, 713
Oka 701, 709-711, 721
Opatów 707
Osetia 713
Peloponessis 713
Persante river 711, 721
Poland 707, 711
Polotsk 699
Pomerania, Eastern 711
Portus Semigalorum 719
Pripet 698-9, 701, 704
Protva 698, 711, 721
Prussia 716; East Pr. 705, 707, 710
Pskov 700, 721
Ragnit 700
Rantau near Rauschen 711
Rezekne 700
Rezne near Salaspils (Kirchholm) 711
Rhine 716
Roma 693-4
Rügen Island 713
Russia 708, 717
Sambia 711, 713
Scandinavia 708
Semigalia 700, 716; Semigalian Port 719
Seym river 701, 704
Silesia 713
Sluch 701
Smolensk 692, 698-9
Sozh river 699, 701-2, 721
Succase 710
Sudovia 722
Sweden 707, 713
Tilsit 700, 710
Thule, Isle of 715
Truso 717
Tukums 700
Turia 701
Tuskoi Rat 701
Tver 700
Uglich 704
Ukraina 708
Uzvalda, Užvalda 700
Viatka 707
Viazma 701
Viskiantai s. Wiskiauten
Vistula 699, 704-7, 709-11, 713, 715, 721
Vitebsk 698-9
Volga 701-2, 704, 709; Upper V. 710-11, 721
Warta 713
Wiskiauten in Sambia 711, 717
Yaroslavl 710

* * *

Aestiorum gentes s. Balts
Agriculture 705-6, 711
Aismarės 709
Aistians 717
Albanians 703
Amber 715-6, 713
Amber routes 713, 717
Amber trade 707, 717
Animal husbandry 705, 714
Animals products 716
Anatolian origin 713
Arabian silver coins 717
Archeological data 702
Arrow heads 709
Arctic like climate 705
Aryans 703
Aspens 705
Athenians 691
Atlantic climate 705
Aurochs 705
Aušra, newspaper 690, 692-3
Autochtonous Balts 701
Awls 716
Axes 716
Baltic amber 711, 713
Baltic Bays culture 709
Baltic differention 717, 720
Baltic nations-tribes 711, 713, 715, 716
  Proto-Baltic language and culture 703, 710, 711
Baltic-Slavic ethnogenesis 700, 704
Balts 698-703, 717, 720, 721
  boundaries 704, 711, 720
  culture 709-10

Eastern 704, 711, 714
Proto-Balts 704, 709-10, 717
Western 704, 711, 714
Barley 706, 714
Barrow mound culture 707
Battleaxes 707, 709, 710, 711
shaped like boats 707
Beaker culture 707, 710
Bears 714
Birch box 722
Boars 714
Boat-axes culture 707
Bone tools, implements 705, 714
bowls 709
bracelets 711, 722
Britains 715
broadswords 717
Bronze age 710, 714
Bronze artifacts 713
Bronze coins 716
Bronze pins 714
Bronze sickles 711
Bronze socketed axes 714
Bronze tools, imported 711
Bronze utensils 716
Brushed Pottery culture 711, 720
Bulging amphoral 707
Burgundians 715
Burial customs 707
Burial caches 719
Burial dukes or nobles 719
Burial in flat graves 714, 722
in coffins 720
Burial mounds 715, 719
Byelorussia 703, 720
Byelorussians
Byelorussianization 721
Caches 715
Camps 705
Cattle 711, 714
Celts 703, Proto-Celts 709
Cemeteries 715
Ceramic 709
Chains collar 722
Chisels 716
Clay pots 710
Cleared field (lydymai) 711
Cofded pottery culture 707
Combed pottery culture 705, 706, 707, 709
Community organization 717
Copper 710, axes 710
Cows 706
Craftsmen 718
Cremation 710, 714, 717, 719
Curonians 699-700, 703-4, 711, 715, 717, 719, 720
Dainoviter 720
Danish 717
Danubian culture 706
Danubians 716
Dead burned in pits 710
Decorative engraved 716
Defensive hillock, castles 722
Dog, domestic 705
Dolichocephalic type 705
Dorians 691
Dregovichi 702, 721
drills 716
Dwelling structures 710, 714
enamel 716, 722
Enamelled pins 716
Eolians 691
Estonians 699, 704
Ethnic group 706, 707, 717
Farmer 707
Finno-Ugrians 698, 700-1, 704, 716-7
Finns 698-9, 701, 705, 710
Fishing, fishermen 705, 709
Flat graves 707, 715, 719
Flat spine armrings 714
Flint tools 705, 707, 709
Funne beach culture 707
Galindians 698, 711, 717, 721
Galindians, Eastern 698, 704, 717, 721
Gediminas mount 722
Gepidae 690
Germanic 892
Germans 703-4, 720; Proto-German 709
Glaciers 704
Glass beams 716
Glassware 716, 717, 722
Globular amphore culture 707
Goats 706, 714
Goblets 709
Goliad 721
Gold coins 716
Gold plated 716
Gothic stock 690, 699, 715, 721
Gotlander trade colony 717
Grave of "dukes", "duches", varior 722
Greeks 688-691-2, 703, 713
Guiones 715
Haffküstenkultur 709
Hearth of clay 711
Herodatus 715
Herulli 688, 693

Hiloks 715
Hittite 695
Hoes 709
Honey 716
Horses 711, 714
Houses 710, 711, roof 710
bursh and clay 710, 711
Hunters 705, 707, 709
Husbandmen 705
Huts 711
Hydronymes 704, 711
Indian theory 708
Indoeuropeans 703, 707, 708
Proto-Indoeuropeans 703
Ionians 691
Iranians 700, 703-4
Iron age 714, extracted from bogs 716
Iron artifacts 713
Iron ingot 713
Italics 703
Jatvege, Jatviagi see Yatvingian
Jewelers 716
Knives 716
Krafts 717
Krivici 721
Labor forces 722
Ladles 716
Latgalians 717
Latvians 699, 701, 703-4, 709, 711
Linguistics 696, 703
localized Lithuanian names 698
Litalamus or Alans 690
Lithuanians 689-691, 699-704, 709, 715, 717, 719, 720, 722
Livonians 699, 720
Maglemose 705
Mälartype axe 713
Mammoth 705
Man in Lithuania 704
Matted walls 711
Matuonidis 715
Mesolithic period 705
Metal chipping implements 716
Metal hilted halberds 710
Metallurgy 716
Microlithic-macrolithic 705
Mingling burial mounds 719
Military 717
Moose 705, 714
Mordovians 698-9
Moulding 716
Mythology 691
Nadrovians 704, 717
Nationality 707, ambitions 688
Natural cult 710
Neolithic 705
Neclage 722
Nomads 705
Nordic subrace 710
Nortycken axes 711
Norvegians 717
Onside sleeping position 710
Ornaments 720
Ornate heads 722
Ostrogoths 672
Pagan gods 689
Paleolithic period 705
Peace treaty 722
Peas 714
Phrygians 703
Pitcher 716
Place names 699
Plains stones 710
Plinius Gaius, Secundus 715
Pliny Elders 703
Prussians 691-2, 699, 703-704, 709, 717, 720, 721
language 691
Poles 720
Poles influence 690
Polochians 702
Pytheas 715
Race 710
Radimichi 721
Region diffent trate 711
Regional center 722
Reindeer 705
Religion 710
Revolt 1863 693
Roman amulets 716
borad swords 716
bronze pitcher 722
Roman Empire 716-7
Roman nobles (in Lithuania)
Roman origins theory 695
Roman of Volynia-Halich 722
Romans 694
Romanticism 690
Ruler-dukes 722
Russians 700
Western Russians 715
Russians neigbors 720 (war)
Russian Chronicles 711
Russification 700, 704
Rye 714
Rzuczewo culture (Rutzau) 709

Sambians 717
Samogitians 690, 694, 700, 719, 720, 722
Sanskrit 708
Selians, Selonians 699-700, 703-4, 711, 717
Semigalians 699-700, 703-4, 711, 717
Sarmatian 692
Saws 716
Scandinavians 717, 720
Sculls of Kabeliai, Kamšai 705
Scythians 694, 715
Seacoast buried dead 717
Semi-globular clay ware 706
Semitic 695
Settlements 709, 714
Shears 716
Sheep 706, 711
Sickles 716
Silver azure pin 722
Silver coins 716
Silver plating 716
Skalvians, Schalovians 699-700, 704, 717, 720
Skins, animals 716
Slavic 692
  colonization 703
  influx 702
  tribes 721
Slavization 702-3, 721
Slavs, 692-4, 698-9, 700-1, 703-4, 716-7, 720; Proto-Slavs, 709-710
Smithering 716
Soviet linguistics 700
Sorgum 708
Spearheads 711
Spiral hairclasp 710
Spiral ornaments 706
Stars 710
Stone hearth 710
Stone implements 714
Stone-pilled graves 719
Stone semi-circular axes 706
Stone snakehead hoes 711
Statuette, Syrian 713
Steppe 705
Strong ca tles 722
Sub-Arctic 705
Subterranean quarter 714
Substrata 709
Sun god 710
Swedish 717
The Swiderian 705
Swine 708, 714
Swords 710
Syrian bronze 713
Tacitus, Cornelius 699, 703
Tartars 694
Terra sigillata 716
A Sudorum see Sudovia
Teutonic knights 694, 717, 719
Thracians 703
Thracian-Phrygian 694
Thunder god 710
Tools 714
Trade 713, 717
Triangular heart shaped arrow heads 729
Trzciniecka culture 710
Tundra type bushes grasses trees 705
Unetice culture 710, 711, 713
  bronze axe 710
Urns 714
Vandals 715
Various sculls 716
Viatichi 721
Villages 706
Volhynians 702
Wallstockades 710
Wax 716
Weapons 721
Wheats 706, 714
Wild horses 705
Willows 705
Women grab 722
Worked the land 717
Woven goods 717
Wooly rhinoceros 705
Wulfstan 717
Yaczwagy see Yatvingians
Yatvingians 690, 699-700, 702, 711, 717, 719-722

Adria 680
Balten 389
Baltische Meer, Das 683
Bielorussia 389
Böhmen 678
Brandenburg 679
Carnuntum 680
Dniepr-Gebiet 681
Donau 678
Donauprovinzen 675-678, 683
Drau 678
England 679
Goten 681
  am Weichsel 681
Gotenwanderung 681
Gumbinen 388, 397
Indogermanen 387
Kr. Fischhausen 408
Kurische Nehrung 397
Laibach 678
Linkuhnen 408
Mähren 683
Mare Balticum 680
Markomanen 683
Mitt. Russland 387
Noricum 678
Norisch, panonisch 678
Oberbayern 679
Osten 398
Ostsee s. Das Baltische Meer, Mare Balticum
Ostbalten 388, 402
Ost-Balticum 387-8, 396, 398, 400, 683
Ost-Litauen 388-9, 406
Ostpreussen 385, 387-8, 396-7, 400, 680
Ost- u. Westpreussen 680
Ost- u. Mittellettland 389, 402
Panonicum, Panonien 678-681
Pärnu 397
Plinius 680, 683
Polen 681
Reichenhall 679
Rheinprovinz 683
Rom 680
Römer 683
Römische Reich 683
Russland, Mitt. 387
Samland 408, 681
Schlessien 681
Schwarze Meer 681
Südliche Litauen 387
Süd-Russland 674
Tilsit-Splitter 408
Ungarn 681
VDKM 384, 675-678
Vandalen (Wandalen) 681
Veneter 680
Weichsel-Dauguva 388
Weissrussland 388, 488
West Europa 387
Westen 398
Zemgale 408

* * *

Agrarzeit 387-8
Amulette 398, 400
Angelhaken 386, 402
Anhänsel 398, 406
Anrainer (Pagirys sritis) 681
Archeologische Karten 384, 392
Armbrustfibeln 389, 406
Armringe, Armbände 390, 402, 406, 408, 679
Armspiralen 400
Bärenzähne 388
Beile 387, 397
Bernstein 398
Bernsteindepots 681
Bernsteingebiete 683
Bernsteinhandel 681
Bernsteinperlen 387, 406
Bernsteinschmücke 387
Bernsteinspeicher 681
Bernsteinstrasse 398
Besenstrich (Ornament) 388, 402
Bewohner 393
Bootaxtkultur 398
Brandgräber 402, 680
Brett- u. Baumsarg 389, 406
Bronze 388, 402
Bronzekanne 675-678
Bronzezeit 388, 400
Bronzezeitlichen Tongefässtypen 402
Bügelfibeln (emalierte) 674-5
Burgbergen 400
Burgbergenkultur 402

Burgbergen Knochengeräten 388
Doppelgrab 402
Dünenhöhe 385
Eberzäne 398
Eisen 406
Eisen 388
eisern. Tüllenäxte 679
Eisengegenständen 400
Eisenzeit 389, 400
Eispickel 386, 397
Email-Bernsteinperlen 389-90
Emailperlen 402, 406
Email- u. Glasperlen 675-8
Emailschmucksachen (örtliche Ursprung) 408
Endpaläol. Mensch 385
Endpaläolithikum 385
Feurstein 385
Feuersteingeräte 393
Fibel, profilierte 402, 679
"Fingerkneif" (Keramik) 402
Fingerring 408
Fischersperren 386, 397
Flachgräber 389, 391, 406
flankovexen Armringen 389, 390
Flügelfibel 674-687
Font-Robert-Typus 385, 393, 396
Früher Kaiserzeit 402
gebrante Tongefässe 380, 388
Geweihhaken 397
Glassperlen 389, 406
Gräber 402
Gravette-spitzen 385, 393, 396
Gürtelgarniture 680
Halsringen:
drahtumwickelten Enden 406
Kegelenden 389, 406
löffelartigen Enden 389, 406
Schallenenden 406
Oserenden 679
Trompetenenden 402, 679
Handelsbezieung 681
Handwerker 389-90
Harpunen 386, 397
mit Widerhaken 387, 397
Hirtenstäbnadeln 387, 406
Horngeräte 386
Hügelgräber 384, 389, 392, 402
Hügelgräbergruppe 406
Hufeisenfibel 675-678
Jäger 385
Jungpaläolithikum 396
Jungsteinzeit 387, 398
Kamm- u. Grübchenkeramisch Kulturkreise 387, 398
keltisch 678
Keramik 400
Kleintypen 396
Klingenkultur 386
Knochengeräte 388, 400
Knochen Langenspitze 400
Knochen Nadeln 388, 400
Knochen Pfriemen 400
Knochenkultur 386-7, 398
Knoche- u. Geweihgeräte 397
Kulturdenkmälerschutz 385
Kulturgruppe 406
Kulturspaltung 406
Kunda 387
Kunsterstrauch bei Wosegau 408
Küstergebiet 400
Lanzenspitzen 388, 397, 406
La Tène Zeit 408
Latène-Fibel 678
Männergrab 780
menschenähnlicher Statuletten 398
mesolitisch 385-387, 393, 397
Mittelsteinzeit 385, 393
mittelsteinzeitlichen Klingenkultur 397
Ornamente 397
örtlichen Ursprungs 408
ostbaltische Randäxte 308
Paläolithikum 396
paläolithischen Menschen 396
Perlen 398
Pfeispitzen 397
Pferdeschmuck 400
Pfriemen 388
profilierte Scheibenkopfnadel 406
Randäxte 388
Riefelbänder 679
römischen Funde 674
römischen Kaufleute 683
römischen Münze 674-9
römische Statuette 674
Rohbronze 683
Samler 385
Siedlungen 384, 656
Schaber 393, 396
Scharnierhalsring 408
Scheibenfibel, emalierte 675
Scheibenkopfnadeln 406
Schnalle 679
Schnurkeramischerkultur 387
Skeletgräber 387

Spahnmesser 385, 393
Spiralscheibenknopfnadel 400
Sprossenfibeln 389, 406
stabförmigen Bronzefund 400
Stammen Flügelfibel 680
steinzeitlichen Siedlungen 384
Steinkränze (Gräber) 402
Steinsetzungen 389, 402
Stielspitze 398
Streitaxtkultur 387
Swidérien Kultur 366, 385-6, 393, 396
Tardenoisien 386, 396
Tauschhandel u. Tauschobjekt:
  Felle 683
  Honig 683
  Pelze 683
Tiezähne (zugespitzt) 388, 400
Tongefäss, Bronzezeit 389
Tongefäss-Scherben 368, 388, 400
Tongefässe 402, 674
Trappezien Feuergeräten 386
Tüllenaxt 679
Tüllenbeil 406
Viehkulturwirtschaft 387-8
Vogelpfeile 383, 397
vorchristlichen Eisenzeit 388, 400
Vilna archäologischen Kommission 384, 392
Widerhaken 397
Wurfsperr 397